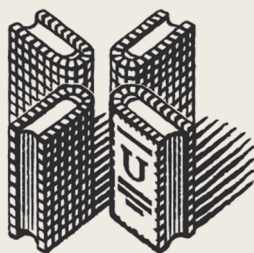

QUÆRENDO ET CREANDO

• ÜNNEPI KÖTET •

TATTAY LEVENTE 70. SZÜLETÉSNAPIJA

ALKALMÁBÓL

XENIA

BUDAPEST • 2014

QUÆRENDO ET CREANDO

ÜNNEPI KÖTET

TATTAY LEVENTE 70. SZÜLETÉSNAPJA ALKALMÁBÓL

QUÆRENDO ET CREANDO

• ÜNNEPI KÖTET •

TATTAY LEVENTE 70. SZÜLETÉSNAPIJA

ALKALMÁBÓL

POGÁCSÁS ANETT

SZERKESZTÉSÉBEN

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST • 2014

UNIVERSITATIS CATHOLICÆ
DE PETRO PÁZMÁNY NOMINATÆ
FACULTAS IURIS ET
SCIENTIARUM POLITICARUM

XENIA

© Szerkesztő, 2014

© Szerzők, 2014

© Szent István Társulat, 2014

ISSN 2061-9227

ISBN 978-963-277-486-2

XENIA LOGO: Barka Ferenc

A fotót Joó Kristóf készítette és bocsátotta rendelkezésünkre.

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT

1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.

Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök

Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Készült a Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
nyomdájában

Felelős vezető: Kovács János Ferenc ügyvezető

Dr. Tattay Levente
egyetemi tanár

TARTALOM

KÖSZÖNTŐK	11
ÉLETRAJZ	19

Tanulmányok

BÁNDI Gyula A személyek jogi védelme és a környezethez való jog	23
--	----

BARZÓ Tímea A szoftverek szerzői jogi védelmének határai	41
---	----

BREHÓSZKI Márta A general partnership	61
--	----

BURIÁN László Szokásjog versus kodifikált jog a magyar magánjog történetében, különös tekintettel a magyar magánjog bevezetésére Észak-Erdélyben	69
---	----

CSAPÓ Orsolya A környezet fogalma az elméletben és a jogszabályokban	83
---	----

CSECSY György Franchise-megállapodások a kodifikáció tükrében	99
--	----

CSEHI Zoltán	111
Az európai fizetésképtelenségi eljárásra vonatkozó rendelet és a magyar jog kapcsolódásai	113

DEBISSO Kinga A biokálózkodás elleni fellépés új irányai az európai unió jogában	145
---	-----

FALUDI Gábor

Az új Ptk. hatása a szerzői jogi és iparjogvédelmi jogátruházási szerződésekre	167
--	-----

GELLÉN Klára

A társadalmi célú reklám tartalmi és közzétételi sajátosságai a médiaszabályozás és a gyakorlat tükrében	191
--	-----

GÖRÖG Márta

Gondolatok az egyes közszereplői személyiség-megnyilvánulásokhoz	205
--	-----

GRAD-GYENGE Anikó

Szabad felhasználások a látáskárosultak művekhez való jobb hozzáférése érdekében	219
--	-----

FICSOR Mihály

A földrajzi árujelzők oltalmára vonatkozó szabályozás korszerűsítése a Szellemi Tulajdon Világszervezetében	243
---	-----

ILLÉS Levente Ákos

Bírói szerződésmódosítás az új Ptk.-ban	269
---	-----

JOBBÁGYI Gábor

Családháború	275
--------------------	-----

MUNKÁCSI Péter – KISS Zoltán

Magyarország 1922-es csatlakozása a Berni Egyezményhez	285
--	-----

KOLTAY András

A közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelme Európában	309
---	-----

LÁBADY Tamás

A magánjog alaptörvényi árnyalatairól	353
---	-----

LANDI Balázs

A jogellenesség, mint emberi magatartásmérték változásai a magánjogban a 19. század második felétől a századfordulóig	361
---	-----

LEGEZA Dénes István

A Szerzői Jogi Szakértő Bizottság megalakításához vezető út383

MEZEI Péter

Elképzeltem: nem lenne jó..... 407

NAVATYIL Zoltán

„Poszthumán jövődönk” jóslata az alaptörvényben? 425

NEMESSÁNYI Zoltán

Magánjog és polgári eljárásjog az Európai Bíróság gyakorlatában.....441

PAPP Tekla

A timesharing-szerződés speciális jellemzői..... 463

POGÁCSÁS Anett

A szerző fogalmának és jelentőségének alakulása napjainkban477

SCHANDA Balázs

Vallási közösségek – a közjog és a magánjog alanyai

Reflexiók az új törvényi szabályozással kapcsolatban.....491

SZABÓ István

A Felsőház összetétele501

SZABÓ Sarolta

A Painer-ügy hatása a joghatóságra és a szerzői jogra az Unióban533

SZILÁGYI Ferenc

Általános elvek, vezérelvek, alapelvek

az európai magánjog kontextusában.....559

SZILÁGYI János Ede

Az eredetvédelem egyes aktuális kérdései: a magyar termék

és a hungarikum 607

TATTAY Szilárd

Lehetséges-e a személy jogait a tulajdon fogalmára alapozni? 623

TOMORI Pál

A művészek jogállásáról 645

TÓTH Zoltán József

Egyes észrevételek az Alaptörvény értelmezéséhez..... 663

VARGA Zs. András

Túl a jogállamiságon..... 687

VIDA Sándor

Az EU bíróságának előzetes döntése használati minta ügyben 699

Rudolf WELSER

Die wichtigsten Vorhaben zur Reform des österreichischen Erbrechts.....715

ZLINSZKY János

Kegyeleti emlékhelyek és az Alkotmány fejlődése731

KÖSZÖNTÖK

Herzliche Grüße an Levente Tattay aus dem Münchner Max-Planck-Institut

ADOLF DIETZ*

Als ehemaliger Leiter des Referats ‘Osteuropa und China’ im Münchner Max-Planck-Institut für Immaterialgüter- und Wettbewerbsrecht (früher MPI für ausländisches und internationales Patent-, Urheber- und Wettbewerbsrecht) war und bin ich vielen Kollegen aus meinen ‘Referatsländern’ freundschaftlich verbunden, nachdem sie für kürzere oder längere Zeit als Gastwissenschaftler am MPI tätig waren. Dies gilt nicht zuletzt auch für zahlreiche Kollegen aus Ungarn und insbesondere auch für Professor *Levente Tattay*, der mehrfach am Münchner Max-Planck-Institut geforscht hat.

Die freundschaftlichen wissenschaftlichen Begegnungen mit ihm waren eine wertvolle Frucht der Tatsache, dass die Max-Planck-Gesellschaft als Muttergesellschaft und konkret das Münchner MPI seit seiner Gründung auf der Basis eines großzügigen Stipendiensystems mit ausländischen Partnerinstitutionen und in besonderer Weise mit Wissenschaftlern und Kollegen aus den europäischen Nachbarländern in Kontakt treten und mit ihnen zusammenarbeiten konnten.

Bei Professor *Levente Tattay* haben sich seine wiederholten Forschungsaufenthalte am Münchner MPI in zahlreichen Veröffentlichungen niedergeschlagen, von denen ich nur seine wertvollen Beiträge zum Recht der Europäischen Gemeinschaft und später der Europäischen Union hervorheben möchte. Wir alle wissen, wie schwierig es für die seinerzeitigen Kandidatenländer war, den umfangreichen Normenbestand des ‘acquis com-

* Prof. Dr. jur. Dr. h.c.; Forschungsgruppenleiter a. D. am Max-Planck-Institut für Immaterialgüter- und Wettbewerbsrecht, München.

munautaire' ins nationale Recht umzusetzen und nach dem Beitritt auch korrekt anzuwenden.

Umso dankbarer muss man deshalb sein, dass es in diesen Ländern engagierte Juristen und Professoren wie *Levente Tattay* gab, die – auch auf der Basis hervorragender Sprachkenntnisse – in der Lage waren, die hier so notwendige Vermittlerrolle zu übernehmen. Dies betraf und betrifft in besonderer Weise das von *Levente Tattay* gepflegte Gebiet des geistigen Eigentums.

Ich darf aber auch noch eine persönliche Note hinzufügen. Als 'peripatetisch' veranlagter Kantinengänger war es für mich immer eine große Freude, mit den Kollegen aus den 'Ostländern' vor und nach der sog. sozialistischen Epoche zum Mittagstisch außerhalb des Instituts aufzubrechen und dabei alle möglichen fachlichen und nichtfachlichen Gespräche zu führen. Stellvertretend für die vielen möchte ich hier vor allem *György Boytha* nennen, dem ich so viele Einsichten in die mangelnde Funktionsfähigkeit des sozialistischen Systems verdanke. Diese Rolle des intensiven Gesprächspartners hat dann später auch *Levente Tattay* übernommen. Ich danke ihm für seine charmante Art des Plauderns über *Gott und die Welt....*

Möge ihm nach der Emeritierung eine Zeit des geruhsamen Tuns und Lassens (!) gegeben sein, vielleicht auch noch einmal ein Besuch in München!

A „BEÁLLÓS” –

ELŐSZÓ TATTAY LEVENTE LIBER AMICORUMÁHOZ

ID. FICSOR MIHÁLY*

Kevés olyan kortárs magyar politikusról írt könyv van (ha egyáltalán akad egy-nél több), amely két országban is a bestseller listára került. Igor Janke lengyel újságíró Orbán Viktor miniszterelnökről írt – rokonszenvet és elismerést, bár nem kritikátlan rajongást tükröző – könyve ilyen. A könyv főcíme „Hajrá magyarok!” De csak a magyar kiadásban; lengyelül eredetileg „Napastnik” – „A csatár” – főcímmel jelent meg. Az eredeti cím sokrétű jelentéssel bír; utal arra, hogy a miniszterelnök aktív labdarúgóként ezen a posztjon játszott, és hogy a labdarúgás – a „foci” – magánéletében és az általa követett sportpolitikában is fontos szerepet játszik, de legalább annyira utal vezetői és politikusi stílusára is. A lengyel szerző úgy véli, hogy a kormányfőt nem lehet megismerni és megérteni a labdarúgáshoz fűződő viszonya nélkül. Ezért nem meglepő, hogy – ahogyan jellemzi – Európa „legérdekesebb politikusáról” szóló könyvet nem az általános életrajzi adatokkal vagy a politikai tevékenységének a leírásával kezdi, hanem egy, az erről a viszonyról szóló, meglehetősen hosszú fejezettel.

Tattay Levente esetében is indokoltnak látszik a Janke-féle szerkesztési módszer alkalmazása – annál is inkább, mert többszörösen bizonyítottnak látszik a jelszó érvényessége: „nézd meg, hogy focizik, s kiderül, milyen ember.” Ebből a szempontból nem a technikai tudás vagy az alapvető labdarúgói tehetség a döntő, hanem az, hogy valaki teljes odaadással küzd-e vagy csak odaáll a gólvonal közelébe és ordítva követeli a jó passzt, hogy a csapat érdekében tesz-e meg mindent vagy az egyénieskedést részesíti előnyben, hogy kisegíti és buzdítja hibázó társait vagy leszidja azokat a kisebb hibákért is, és így tovább.

* A Szerzői Jogi Szakértő Testület tiszteletbeli elnöke, a Szellemi Tulajdon Világszervezet (WIPO/OMPI) volt főigazgató-helyettese.

Kezembe került Leventének egy rövid írása, amelyben arról számol be, hogy miként küzdött meg a 80-as években az akkor Moszkvában tanuló vagy dolgozó mintegy tízezer magyar képviselő nagypályás válogatott – amelynek ő is tagja volt – a volt szovjet válogatottak öregfiú csapatával. Levente a címeres mezben játszó csapatban betöltött szerepét „beállósként” jellemezte. Aki ismeri a labdarúgást, tudja, hogy a „beállós” amolyan mindenes szerepet lát el. Mindenekelőtt a támadások háritása a feladata a háttvédsor előtt, de ha van ereje, akkor a csatárok segítése is. Ezt a szerepet csak egy odaadó, lelkes, fáradhatatlanul küzdő, a kisebb kudarcon megerősödött akaratú sikeresen felülkerekedő játékos képes ellátni. Az, aki ezt vállalja, és helyt is áll, vonzó emberi tulajdonságokról tesz tanúbizonyságot. Ami a labdarúgást illeti, Levente esetében közelről is meggyőződtem erről, amikor 1999-ben, a tanév előtti tornán a „Jogtatók” csapatával legyőztük a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának (PKKE – JÁK) „gólyáiból” és hallgatóiból összeállított csapatokat. (Igazi „nagykoalíciós” csapatunk volt; az akkori felállásban inkább az Egyetem jobbra húzó oktatói alkották az enyhe többséget, de pl. a baloldalon ott játszott Kéri László, középen meg Kukorelli István alkotmánybíró). Ám természetesen ennek az előszónak a címe nem elsősorban erre utal; hanem arra, hogy ezek a vonzó „beállósi” tulajdonságok Tattay Levente emberi magatartását és szakmai életútját is híven jellemzik.

Nem indult könnyen ez az életút. Az általános iskola után a budapesti Piarista Gimnáziumba iratkozott be, de annak elvégzése után egyelőre még nem a jogtudományok felé vezetett az útja. Az elektroműszerész szakmát tanulta ki, s csak utána sikerült bekerülnie a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára. (Eddig, némi időbeli eltéréssel, meglepően hasonlóan alakult a sorsa, mint ennek az előszónak az írójáé – Piarista Gimnázium, műszerész szakma, egy másik vidéki egyetem – a szegedi – Állam- és Jogtudományi Kara – hogy aztán jóval később a szellemi tulajdoni jog környékén találkozzon újra a két életpálya.)

Az egyetem elvégzése után valamivel több, mint egy évtizedig vállalati jogásként dolgozott; a Söripari Vállalatok Trösztje Jogi Osztálynak a vezetője lett. (Ezt a „sörre bor mindenkor” népi bölcsesség igazának megerősítésére is érdemes megemlíteni, miután később Levente a borok eredetvédelméről jelentett meg egy sikeres könyvet.)

Tattay Levente 1981-től 1994-ig a Találmányi Hivatalnak (a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala elődjének) a munkatársa volt. Onnan került ki tartós kiküldetéssel Moszkvába, ahol öt évig dolgozott a KGST szakértőjeként. Legutoljára – 1991 és 1994 között – a Hivatal Védjegyzosztályának a vezetését látta el.

Tudományos tevékenysége a Találmányi Hivatalnál eltöltött évek alatt kezdődött, de akkor bontakozott ki igazán, amikor 1996-ban az akkor létrejött PKKE JÁK oktatója lett. Előbb mellékállásban, aztán hamarosan főállásban. A Kar Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszékén dolgozik, ahol docensi, majd 2006 elején egyetemi tanári kinevezést kapott. Az oktatói és tudományos pályán különösen jól érvényesülnek Levente értékes „beállási” tulajdonságai: megbízhatósága, a feladatok ellátásában megnyilvánuló lelkesedése és lelkiismeretessége, határtalan munkabírása, és az a törekvése és képessége, hogy tehetségét és tudását mind a maga, mind az általa szolgált közösség javára a lehető legeredményesebben hasznosítsa.

Főleg a szellemi alkotások jogára és az öröklési jogra terjed ki oktatói munkája, de gazdag tudományos tevékenysége ennél tágabb témakört ölel fel. Több mint 300 kiadvány – könyv, monográfia, egyetemi jegyzet és cikk – szerzője. A magyaron kívül idegen nyelveken – angolul és németül – is publikál rangos külföldi kiadóknál. Művei főleg a szellemi tulajdoni jogokkal foglalkoznak – különös tekintettel a védjegyjogra, az eredetvédelemre, a kereskedelmi nevek védelmére és a merchandising interdiszciplináris témájára. Ám számos publikációja jelent meg a szerződési és kártérítési jog kérdéseiről valamint a személyi jogok védelméről is.

Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából a barátok, küzdőtársak, kollégák és tanítványok ezzel a kötettel tisztelegnek gazdag eredményeket hozó életpályája előtt, azzal a jó kívánsággal, hogy még sokáig ilyen lendülettel és sikerrel szolgálja az új jogásznemzedék oktatását és a magyar jog és jogtudomány ügyét.

Hajrá Tattay professzor! Hajrá Levente!

A hűséges barát erős támaszod, vagyont talál, aki ilyen baráttra szert tesz. A hű barátnek egyszerűen nincsen ára, nincsen, ami vele értékben fölérne. Mint az élet balzsama, olyan a jó barát; akik az Urat félik, találhatnak ilyet. Aki az Urat féli, abból jó barát lesz, mert amilyen ő maga, olyan a barátja is.

Sir. 6,14-17

ÉLETRAJZ

DR. TATTAY LEVENTE

EGYETEMI TANÁR

1943. december 17-én született Budapesten, Tattay György építészmérnök és Monspart Aranka tanítónő gyermekeként. Az általános iskola elvégzése után 1958-ban a Budapesti Piarista Gimnáziumba iratkozott be és ott 1962-ben érettségizett.

Érettségi után az elektroműszerész szakmát tanulta ki, majd egy év munka után a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának nappali tagozatára nyert felvételt 1965-ben.

1970-re befejezte egyetemi tanulmányait, ezt követően három évig jogi előadóként dolgozott.

1973-ban az ügyvéd-jogtanácsosi vizsga letételével a Söripari Vállalatok Trösztjéhez került, ahol egészen a cég megszűnéséig, 1981-ig a Jogi Osztályon osztályvezetőként állt alkalmazásban.

Feleségével, Dr. Tattayné Dr. Baski Ágnes ügyvéddel 1974 óta élnek szép házasságban, melyből két gyermekük is született: 1977-ben Szilárd, aki azóta a PPKE JÁK Jogbölcséleti Tanszékének adjunktusa, és 1980-ban Enikő, aki ma építészmérnökként tevékenykedik.

1981-től 1994 közepéig az Országos Találmányi Hivatalban (mely a Magyar Szabadalmi Hivatal és a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala jogelődjének tekinthető) dolgozott, 1986-ig a Nemzetközi Osztályon, majd 1990-ig a Jogi Osztályon főelőadói minőségben tevékenykedett.

Erre az időszakra (1981-1986) esett szakértőként Moszkvába, a KGST-be, a volt szocialista országok integrációs szervezetébe történő tartós kiküldetése. Később, 1991-ben kinevezték a Védjegyesztély vezetőjének, mely tisztséget négy évig látta el.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán a kezdetektől, 1996 júliusától tevékenykedik, először mellékállásban, majd 1997.

január 1-jétől mind a mai napig főállásban. Jelenleg a Kar Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszékének professzora, az általa oktatott főbb tárgyak a szellemi alkotások joga és az öröklési jog. Számos alkalommal tart vendégelőadások társkarokon, illetve más egyetemeken is.

Tagja a Szerzői Jogi Szakértő Testületnek és a Magyar Szerzői Jogi Fórum Egyesületnek is.

1980 és 2013 között több mint 300 könyve, egyetemi jegyzete, monográfiája és tanulmánya jelent meg, orosz, német, francia és angol nyelveken is.

Szívügye a hallgatók tehetséggondozása is, évről évre számos hallgató eredményes országos diákköri konferenciákon az ő konzulensi munkájának is köszönhetően, melynek elismeréseként az OTDT 2013-ban Mestertanár Aranyéremmel tüntette ki.

2013 októberében Pázmány Plakett kitüntetésben részesült.

TANULMÁNYOK

BÁNDI GYULA*

A SZEMÉLYEK JOGI VÉDELME ÉS A KÖRNYEZETHEZ VALÓ JOG

1. A magánjog szerepe a környezetvédelemben

Amikor a környezetvédelem szereposztását tisztázni próbáljuk¹, az állam kötelezettség-, illetve felelősségvállalása jelenik meg leghatározottabban, melynek természetesen elsőrendű kérdése a jogszabályi keretek tisztázása. A jelzett kötetben részletezem, hogy az állam ilyen szerepe távolról sem jelenti a közigazgatási jog kizárólagosságát, vagy az állam szerepének eltúlzását, noha ezeknek túlsúlya nem kétséges, legalábbis a mindennapi jogalkalmazás ezt jól bizonyítja. Ugyanakkor a környezethasználók és a környezethasználatokból hátrányt szenvedők éles megkülönböztetése gyakorlatilag lehetetlen, mindenki osztozik mindkét szerepben, legfeljebb a mérték lehet eltérő. Ebből következően igenis komoly helye marad, lehet a mellérendeltségi kapcsolatoknak, amelyekre nézve kiemelését érdemel, hogy e *mellérendeltségi jogviszonyok legtöbbször latens módon vannak jelen*, nem jelennek meg mindaddig, amíg az érintettek folyamatosan változó viszonyában olyan jogsértő helyzet nem alakul ki, amely oda vezet, hogy ezen mellérendeltségi viszonyok jogosulti és kötelezeti oldalának viszonylagos egyensúlyi helyzete felborul. A mellérendeltségi viszonyokban ugyanis a jogosulti és kötelezeti – egyszerűbben: környezethasználói és abból hátrányt szenvedő – oldal vegyesen van jelen, a két elem egymást kiegészítve, felváltva jelenik meg, és egyáltalában a jogviszony léte csak akkor válik kézzelfoghatóvá, ha az egyik oldal szereplői jogaikkal – vagy csupán erőfölényükkel – visszaélnék. Az is kétségtelen, hogy e mellérendeltségi viszonyok gyakor-

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Környezetjogi és Versenyjogi Tanszék. Az EU környezetjog Jean Monnet professzora, PPKE JÁK Jean Monnet Centre of Excellence.

¹ Ld. bővebben: BÁNDI Gyula: *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2011.

lati alkalmazásának aránya, párhuzamosan a jogalanyok aktivitásának általános növekedésével, növekedni fog, ezt lehet tapasztalni mindenütt, ahol a jogállamiság koncepciójának gyakorlata ezt egyre jobban lehetővé teszi.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy *a magánjogi lehetőségek előnye és hátránya azonos tőről fakad*: ellentétben a közigazgatással, ahol a jogalkalmazás csak megfelelő és pontos felhatalmazással működhet, ellenkező esetben a hatóság önkényéről beszélhetnénk, a magánjogi jogalkalmazás rendkívül rugalmas. Ez azonban együtt jár a kapcsolódó jogérvényesítési eljárások bonyolultsági szintjének emelkedésével, hiszen ami egyszerű az egyik esetben – túlléptem a környezetvédelmi kibocsátási határértéket, a bírságot fizetni kell, sőt a szankció még ennek tetejében objektív felelősség is –, az nehézkes a másik esetében – nem elég a határértékek betartása vagy túllépése, az érdekek arányosítására is gondolni kell, tehát ha egy adott terhelés határérték alatti, attól még lehetséges a magánjogi jogsértés és viszont. A polgári jogviszonyok megsértése – például a nyugodt birtoklás jogának sérelme – megvalósulhat a határértéket ugyan el nem érő, de az adott jogviszonyban, adott körülmények között, zavarónak minősülő magatartással is és viszont. A mellérendeltségi jogviszonyok rugalmasságát a gazdasági eszközök, az önszabályozás támogatása révén próbálja közelíteni a közigazgatás.

Hivatkozott kötetemben leírtam, hogy *a polgári jog, a mellérendeltségi jogviszonyok működőképessége ezek után csupán a jogérvényesítő szerepek ellátásának mikéntjétől függ* – tehát a jogalanyok reakcióitól, a jogsérelm felismerése és eltűrése készségétől, a jogalkalmazásban e téren szinte kizárólagos szerepet játszó bíróságok új kihívásokhoz való alkalmazkodóképességétől –, és nem feltétlenül a polgári jogviszonyok alapvető jogi megjelenésétől. Természetesen a jogalkotás révén a polgári jogi viszonyok alkalmazási lehetőségét elmozdíthatjuk némileg a megvalósítás irányába, de éppen a túlzott szabályozás lenne az, ami csökkentheti a polgári jog eddig elmondott rugalmasságát.

Egy példát emelek ki az utóbbi évek ítélkezési gyakorlatából², ahol az itt vizsgálendő személyiségi jogi kérdések is fókuszba kerülnek (amelyekre még visszatérek). Első kiemelésünkben jól érzékelhető, hogy a jogsértést nem az engedély hiánya – tehát közigazgatási jogellenesség – alapozza meg, noha valóban felmerül ez is, mint kiegészítő lehetőség: „Bizonyítottak látták, hogy az alperesi ingatlanon a szükséges engedélyek hiánya ellenére, folyamatos, ipari méretű tevékenység – különösen földmunkagépek és nehéz gépjárművek

² Fővárosi Ítéltábla 6.Pf.21.995/2009/3.

mozgatása, javítása, indítása és motorpróbája – folyik, mely *a kertvárosi lakókörnyezettel nem egyeztethető össze* és a szomszédok – köztük a felperesek – nyugalma *a tőlük elvárható tűréshatárt messze meghaladóan, szükségtelenül zavarja.*” Az elhatárolási ismerv tehát az adott helyen, kertvárosi lakókörnyezetben elvárható tűréshatár, az engedély hiánya ugyan létező probléma, de nem ügydöntő jelentőségű.

A fenti, sajátosan magánjogi szemlélet még plasztikusabban van jelen egy másik esetben³: „A felperesek szőlőingatlanain 2002-2007. években 414 tő szőlő pusztult ki az alperes telephelyéről kiáramló por miatt, amely a használatbavételi engedély kiadását követően már határértéken belüli volt. Az alperesi ingatlanról a felperesek ingatlanaira por ülepszik, a porszennyezés és az alperes üzemi tevékenységének hanghatása a szükséges mértékű zavarást meghaladó. A felperesek ingatlanait érő zaj- és porhatás csökkenthető lenne további hangszigeteléssel, a szállítás zárt technológiájának alkalmazásával, megfelelő tárolással, vízpermetezéssel, locsolással.” Látható tehát, hogy a károsodás eleinte közigazgatási szempontból jogellenes magatartással indult, majd átfordult közjogi szempontból jogszerű magatartásba. Ezt még élesebben húzza alá később az ítélet: „A perben az elsőfokú bíróság által felhívott Ktv.⁴ rendelkezéseinek alkalmazása sem zárható ki, mert *a szomszédjogi szabályok sérelme olyankor is bekövetkezik*, ha a szomszédos ingatlanon végzett ipari tevékenység zajjal vagy levegőszennyezéssel jár, ugyanis *a hatósági engedély alapján működő üzem is köteles gondoskodni arról*, hogy a szomszédos ingatlan használatát szükségszerűen ne zavarja.”

Jól megfogható tehát a magánjog hozzáadott értéke, különösen az utolsó fordulatban.

2. A személyek jogi védelmének szabályairól

Mindezek előrebocsátását követően rátérek a címben jelzett specifikus területre, a személyek jogi védelmére. Annál is inkább érdemes ezt a kérdést éppen 2013 közepén vizsgálni, mert *lehet és kell is összehasonlítást tenni*, hiszen van egy hatályos Ptk.-nk (1959.évi IV. tv.) , van egy elfogadott Ptk.-nk (2013. évi V.

³ Debreceni Ítéletábla, Pf.II.20.242/2011/5.

⁴ A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény (a továbbiakban: környezetvédelmi törvény).

tv.), de éppen megemlékezhetünk egy közbenső Ptk.-ról is (2009. évi CXX. tv.), mint immár csak jogtörténeti érdekességről.

A ma még hatályos Ptk. VII. fejezetében találjuk a személyhez fűződő jogok szabályozását. A környezetvédelem számára a Ptk. 76. és 82. §-a jelentik a megfelelő kapcsolódási pontokat: „76. § A személyhez fűződő jogok sérelmét jelenti különösen a magánszemélyek bármilyen hátrányos megkülönböztetése nemük, fajuk, nemzetiségük vagy felekezetük szerint, továbbá a lelkiismereti szabadság sérelme és a személyes szabadság jogellenes korlátozása, a testi ép-ség, az egészség, valamint a becsület és az emberi méltóság megsértése. (...) 82. § A törvény védi a magánlakáshoz és a jogi személy céljaira szolgáló helyiségekhez fűződő jogot.” Elmondhatjuk azt is, hogy a Ptk. általánosságban védi a személyhez fűződő jogokat, így *azok osztályozása csupán viszonylagos*. Ebből eredően azok a jogok is védelem alatt állhatnak, melyeket a Ptk. külön nem nevesít – az általunk kiemelkedően fontosnak tartott 76. § fogalmazása is ezt tükrözi. A Ptk. később felsorolja a lehetséges jogi igényeket, a 84. §-ban, illetve lehetőséget ad arra is, hogy megelőzési céllal ideiglenes intézkedést alkalmazzon a bíróság (85. § (5) bek.) Az alkalmazható jogi igények lehetővé teszi a magatartásra kötelezést, a magatartás korlátozását, tehát mindazokat a közvetlen beavatkozási lehetőségeket, melyek révén a sérelmes állapot felszámolható. A jogi igények egyenként alkalmazhatók, de közülük több együtt is.

A már hivatkozott ítélet⁵ ezen jogokból többet is alkalmaz, és nem vagyoni kártérítést is felhasznál: „Az I-IV. rendű alperesek tevékenységének a lakókörnyezetre, valamint közvetlenül az I. rendű felperes egészségére gyakorolt hatása alapján megállapította azt is, hogy *sérelmet szenvedett az egészséges környezethez, valamint a testi és lelki egészséghez fűződő személyiségi jogai is*, mely kiváltotta az I-IV. rendű alperesek nem vagyoni kártérítés fizetési kötelezettségét. Összegének meghatározása során figyelemmel volt a kirendelt igazságügyi orvosszakértő véleményének azon megállapítására, miszerint az I-IV. rendű alperesi tevékenység rész-oki tényezője az I. rendű felperes magas vérnyomásának, valamint ideggyógyászati megbetegedésének.”

A ‘közbenső’ Ptk. külön szabályokat állapított volna meg a környezetvédelemhez kapcsolódó jogokra: 2:77. § A természet védelméhez és az egészséges környezethez való jog – „A személyhez fűződő jog megsértését jelenti a természet és az egészséges környezet védelmére vonatkozó jogszabályi rendelkezések megszegése, ha az a társadalom, annak csoportjai vagy a személyek életkörülményeinek romlásában kifejeződő sérelem bekövetkezését okozza.” Ez a meg-

⁵ Debreceni Ítéltőábra, Pf.II.20.242/2011/5. szám.

fogalmazás nem minősíthető túlzottan alaposnak, és kevésbé vitte volna igazán előbbre a jogvédelmet, jelentős értelmezési nehézségeket rejtve magában. Az viszont nem kétséges, hogy legalább külön említésre került volna a környezetvédelem, aminek a magánjog láthatóan jelentős mértékben a megfelelő joggyakorlatra hagyatkozó mivolta ismeretében lehetett volna jelentősége, mondhatjuk úgy is: üzenetértéke.

A hatályos Ptk. tehát testi épség, egészség, emberi méltóság és magánlakás keretében jelenítheti meg a környezeti érdekek védelmét. Mit várhatunk ehhez képest a jövőre hatályba lépő új szabályozástól, illetve ebben a vonatkozásban beszélhetünk-e egyáltalában új szabályozásról?

A 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (új Ptk.) e tekintetben kitér a következőkre:

- 2:42. § a személyiségi jogok általános védelme keretében a (2) bekezdésében az emberi méltóságot tekinti kiindulási alapnak;
- 2:43. § nevesített személyiségi jogok között megjelenik – ugyanúgy a teljesség igénye nélkül (‘különösen’) – a) az élet, a testi épség és az egészség megsértése; b) a személyes szabadság, a magánélet, a magánlakás megsértése; illetve
- a 2:52. § tartalmazza a sérelemdíj lehetőségét, amelynek különösen (3) bekezdése lehet számunkra ígéretes: „A sérelemdíj mértékét a bíróság az eset körülményeire – különösen a jogsértés súlyára, ismétlődő jellegére, a felróhatóság mértékére, a jogsértésnek a *sértettre és környezetére gyakorolt hatására* – tekintettel, egy összegben határozza meg.” Az igényérvényesítés kérdéseit, így az ügyész potenciális szerepét nem vizsgáljuk.

Van-e tehát hozzáadott érték az új Ptk.-ban? A személyiségi jogok között egy tartalmi újdonságot találhatunk, mégpedig a *magánélet* védelmét. Úgy is mondhatjuk, hogy ezzel lett teljessé a megfelelő emberi jogokhoz fűződő kapcsolat, tehát minden eddiginél inkább érdemes ennek érdemi vonatkozásait vizsgálni, amint alább azt is tesszük. A másik, alaposabb elemzést igénylő kérdés a *sérelemdíj* lesz, amely alapvetően eltérő a nem vagyoni kár eddigi rendelkezéseitől, hiszen amíg ugyan nem vagyoni sérelemről beszél, objektív felelősséget jelent („a sérelemdíjra való jogosultsághoz a jogsértés tényén kívül további hátrány bekövetkeztének bizonyítása nem szükséges” – 2:52. § (2) bekezdés), és ugyanezen mondaton belül egyben szükségtelenné teszi a kár mértékének vizsgálatát is. A sérelemdíj esetében tehát nem kell kárt igazolni, a fentebb említett díj-összetevők átalány-kártérítésre vagy sajátos magánjogi bírságra utalnak, kevésbé kártérítésre. Némileg erre vonatkozik felperesek bíróság által is támoga-

tott igénye⁶: „A nem vagyoni kárukkal kapcsolatban utaltak arra, hogy a már előadott hátrányok miatt az akkor is megállapítható, ha még nem következett volna be romlás az egészségi állapotukban.” Majd később ugyanott: „Megállapítható volt ugyanis, hogy súlyos és tartós környezetszennyező tevékenység folyik, mely a felperesek testi épségét, egészségét, pihenéshez való jogát sérti. A személyhez fűződő jogok sérelme attól függetlenül megvalósult, hogy a környezet-szennyezés bizonyítottan nem okozott megbetegedést.” Mindennek alapján a sérelemdíj részletei, különösen pedig a sértett környezetére gyakorolt hatás kérdése további értelmezést igényelnek és érdemelnek.

Amire a következőkben kitérek, az a *tartalmi összefüggések értelmezése*, mégpedig különösen a környezethez való joggal együtt értelmezendő összefüggésekre gondolva, azt is bizonyítandó, hogy *nem lehet, de nem is szükséges a közjogi és magánjogi elemeket elhatárolni egymástól*, legalábbis ebben a vonatkozásban nem. Ha az alapok és az azokra épülő következtetések hasonlóak, akkor magától értetődő, hogy azokat alkalmazni kell. Tehát: *emberi méltóság kiindulási pontként, illetve testi épség, egészség, magánélet és magánlakás*. Két területen keresek összefüggést és alapozást: a hazai alkotmányos rendelkezések között és az európai emberi jogi gyakorlatban.

3. Az Alaptörvény környezeti jogi vonatkozásai

Az emberi jogi szempontok érvényesülése vizsgálatának számunkra legfontosabb állomása a hazai alkotmányos, állampolgári jogok, de akár emberi jogok megléte. „A legáltalánosabb oka annak, hogy a környezetvédelem alkotmányos szempontjait vizsgáljuk, az az, hogy a környezeti problémák súlyossága, kiterjedtsége és komplexitása igényli az összehangolt és közös politikai cselekvést, amelyik a nemzedékek minden tagjára irányul, tartós alapon.”⁷ Anélkül, hogy elmerülnénk a részletekbe, mindenképpen meg kell emlékezni arról, hogy az *Alkotmány 1989. évi módosítása során a környezetvédelem két helyen is megjelent a normaszövegben*, az I. fejezetben, az általános rendelkezések között (18. §), illetve a XII. fejezetben, az alapvető jogok és kötelezettségek rendszerében (70/D. §). A két megfogalmazás, illetve megközelítési mód eltérő – az egyik egyértelműen emberi jogról szól, a másik inkább eszközként közelít a környe-

⁶ Fővárosi Ítéletábra 5.Pf.21.390/2010/3.

⁷ Tim HAYWARD: *Constitutional Environmental Rights*. Oxford University Press, 2005. 5.

zetvédelemhez –, mégis együtt kell azokat értékelni és elemezni, amint azt tette az Alkotmánybíróság közel két évtizeden keresztül⁸.

2011. áprilisban elfogadásra került az új alkotmány – Alaptörvény⁹. Az előkészítés során a környezetvédelem megjelenése, szerepe, súlya is számos vita tárgya volt, különösen olyan tekintetben, mennyiben tartsuk meg az Alkotmány előbbi szövegét, illetve mennyiben jelenjenek meg a fentiekben tárgyalt közhöz, a jövő generációk jogaihoz, az ezekhez kapcsolódó kötelezettségekhez kapcsolódó rendelkezések.

Az Alaptörvény első része, preambuluma a '*Nemzeti Hitvallás*' cím alatt összegzi azokat a legfontosabb elvi jelentőségű, az ország és a nemzet helyét és a különböző értékekhez való viszonyulását meghatározó gondolatokat, amelyek a jogszabály további részére is meghatározó befolyással lehetnek. Ezek között három ponton emelhető ki a környezetvédelem értéke, a *közös örökség, a következő generációk*, de számunkra különösen fontos módon az *emberi méltóság* tekintetében. Ez különösen azzal együtt kiemelkedő kérdés, hogy a Ptk. maga is ebből indul ki.

3.1. Emberi méltóság

E harmadik elem értéke annak fényében ítéltető meg, *mit is értünk emberi méltóság alatt*. Figyelemmel arra, hogy ez a preambulumban – hitvallás – amúgy is a keresztény szellemiség, keresztény gyökerek hangsúlyozását fontosnak tartja, nem túlzott az az álláspont, hogy ezzel együtt el kell ismerni a környezeti értékek, az ember eziránt érzett felelőssége elismerését is, mint az emberi méltóság összetevőjét. Az ember ugyanis nem értelmezhető a teremtett világtól kiszakítottan. Mindenesetre mielőtt az Alaptörvény rendelkezéseit tovább vizsgálnánk, érdemes kissé elidőzni az emberi méltóság kérdésénél, amelyik egyképpen kiindulási pontja a katolikus egyház társadalmi tanításának, az alapjogok rendszerének vagy a személyek jogi védelmének. Ezzel együtt, vagy éppen ezért, *nem könnyű meghatározni ennek lényegi tartalmát*, az azonban kétségtelen, hogy a környezethez kapcsolódó jogvédelem mindenképpen e körbe sorolható.

Az emberi méltóság megjelenik már a *Rerum Novarum*¹⁰ megfogalmazásában, mint olyan emberi jellemző, amelyet (40.) „az Isten maga is nagy tiszte-

⁸ Ld. pl. az Alkotmánybíróság 28/1994. (V. 20.) AB határozatát.

⁹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

¹⁰ *Rerum Novarum*, Encyclical of Pope Leo XIII. on Capital and Labor, 1891. május 15.

lettel kezel”¹¹, és amely a dolgozó ember jogainak alapja. Anélkül, hogy részletesen áttekintenénk a vatikáni dokumentumok teljességét, kiemelést érdemel a hatvanas évek elején a pápai enciklikák egyike, a *Pacem in Terris*¹², mert – miközben számos összefüggésben említi az emberi méltóságot: emberi közösségek, nők jogai, szegénység elleni fellépés, béke – fokozott mértékben kitér az emberi jogokra, és teszi mindezt a környezeti jogokkal ugyancsak szorosan összefüggő közjó gondolatával egybekapcsolva. Nézzük azt a néhány gondolatot, amely a további időszak kezdetét jelenti:

„2. Mert a tudományok haladásából és a technikai találmányokból világosan tudjuk, hogy csodálatos rend uralkodik az élők világában és a természet erőiben. ...

55. Továbbá a közjóban benne kell lennie mindannak, ami az egyes nemzeteket egyenként megilleti; de ezek legkevésbé sem határozzák meg a közjót minden részében. ...

75. Ezekből a megtárgyalt kérdésekből világosan kitűnik, hogy a mi korunkban az államok jogszolgáltatási rendje elsősorban azt követeli, hogy a főbb jogokat, amelyek az embereknek sajátjai, rövid és érthető szavakba sűrítve megfogalmazzák és az állam egyetemes alkotmányába bevegyék.”

Egy következő pápa még tovább fonta a gondolatok szövedékét, amelynek egyik fő képe *az ember felelőssége a teremtet világért* – ebben pedig természetesen a környezetért is –, amely egyre markánsabban jelenik meg a Vatikán megnyilatkozásaiban, és ez a gondolatmenet azóta is folytatódik. A *Populorum Progressio*-ban¹³ is megfigyelhető a Rerum Novarumban megjelent gondolat továbbvitele, mégpedig a gazdaság, a gazdasági fejlődés korlátainak, felelősségének kiemelése révén. A *Populorum Progressio* enciklika szerint tehát:

„14. A fejlődés nem csupán gazdasági természetű, annak szolgálnia kell az egyes embert és minden embert. ...

21. Melyek a valóban emberi feltételek? emberi méltóság, közjó és a béke iránti vágy. ...

76. A fejlődés nem csupán a jólét, hanem a szellemi és erkölcsi fejlődés is, amely az egész emberi faj előnyére válik.”

Nem kívánom hosszan elemezni a különböző pápai megnyilatkozásokat, de még egyet mindenképpen ki kell emelni, és ez az *1990. évi Béke Világnapja al-*

¹¹ Az angol szöveg szerint: „which God Himself treats with great reverence”.

¹² *Pacem in Terris*, XXIII. János pápa enciklikája, 1963.

¹³ *Populorum Progressio*, Enciklika az emberek fejlődéséről, VI. Pál, 1967.

kalmából II. János Pál pápa által kiadott üzenet¹⁴, amelyik külön is kitér a környezethez való jogra, amely a mi értelmezésünkben tehát szoros összefüggésben van a magánjogi személyiségi jogvédelemmel.

Az ember felelőssége, erkölcsi válsága egyre erőteljesebben jelenik meg, illetve a pápa állást foglal emberi jogi kérdésekben is – sajnos, ez az üzenet még ma sem jutott el megfelelően a címzettekhez:

„7. A legmélyebb és legkomolyabb jele a morális elem alapvető jelenlétének az ökológiai válságban az élet tiszteletének hiánya, ami a környezetszennyezés számos esetében megnyilvánul. ... Az élet, és mindenekelőtt az emberi méltóság tisztelete az alapvető vezérlő elve mindenfajta egészséges gazdasági, ipari vagy tudományos fejlődésnek.

9. ... Manapság egyre erőteljesebben vetődik fel az egészséges környezethez való jog, amely a megújított Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának részét kell képezze.”

Ha pedig szorosabb megfogalmazását keressük az emberi méltóság katolikus etikai értelmezésének, a legjobb, ha a *Katolikus Lexikon* elektronikus változatát vesszük elő¹⁵, és ebből emelünk ki részleteket: „megbecsülés, mely minden egyes embernek kijár személy volta miatt. – A Szentírás szerint az ember Isten képmása s így a természet ura (Ter 1-2; Zsolt 8; Bölcs). ... Aquinói Szt Tamás szerint az ember önmagában fönnálló lény; közösséghez tartozó volta ehhez képest másodlagos. ... Az ENSZ által 1948-ban kiadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata szerint az emberi méltóságban gyökerezik a szabadság, az igazságosság és a béke. ... Az utóbbi évszázadban az emberi méltóság kérdése szinte állandóan szerepel a kat. egyh. megnyilatkozásaiban; ... Ennek alapján beszélhetünk minden embernek nemre, fajra, vallásra, világnézetre, származásra való tekintet nélküli egyenjogúságáról, sőt ebből vezethető le az is, hogy a meg nem született embernek is joga van az élethez. XXIII. János ezekből vezette le az egyes konkrét emberi jogokat. Ezek az alapértékek kijárnak mindannyiunknak, egyetlen áll. törvényhozása sem sértheti meg, konfliktushelyzetben előbbrevalók minden más jognál.” Kitérve egy kissé a Lexikon által emlegetett *ENSZ Nyilatkozatra*¹⁶, annak is először a preambulumát idézve, megállapíthatjuk, hogy itt sem, később sem jelenik meg az emberi méltóságnak valamiféle *egyértelmű jogi fogalma*: „Tekintettel arra, hogy az embe-

¹⁴ II. János Pál pápa üzenete a Béke Világnapja alkalmából, 1990. január 1.

¹⁵ http://lexikon.katolikus.hu/E/emberi_meltosag.html [letöltve: 2013. július 3.]

¹⁶ <http://www.humanrights.com/hu/what-are-human-rights/universal-declaration-of-human-rights> [letöltve: 2013. július 3.]

riség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon.” Nem változtat ezen a Nyilatkozat 1. cikkének első mondata sem: „Minden emberi lény szabadnak születik, és azonos méltósággal és egyenlő jogokkal rendelkezik.”

Amennyiben az *EU Alapjogi Chartáját* vesszük szemügyre¹⁷, annak preambuluma emígyen kezdődik: „Szellemi és erkölcsi öröksége tudatában az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul, a demokrácia és a jogállamiság elveire támaszkodik. Tevékenységei középpontjába az egyént állítja, létrehozva az uniós polgárság intézményét és megteremtve a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térséget.” Majd az 1. cikk szerint: „*Az emberi méltóság sérthetetlen. Tiszteletben kell tartani, és védelmezni kell.*”

Semelyik dokumentum sem magyarázza alaposabban az emberi méltóság fogalmát, legfeljebb következtetni lehet a további rendelkezésekből, az élet, személyi sérthetlenség, szabadságok, valójában az egész emberi jogi rendszer ide sorolható. *Az emberi méltóság tehát az emberi jogokban gyökerezik és az emberi jogok, alapjogok az emberi méltóságot valósítják meg, teljes és kölcsönös az egymásra épülés, egymásra utaltság.* Nem túlzás tehát azt állítani, hogy amikor pl. az Alapjogi Charta – még ha nem is kifejezetten jogként, hanem inkább elvi rendelkezésként¹⁸ – 37. cikkében kiemelte a környezetvédelmet is, ezzel csatlakozott ahhoz a sorhoz, amit a pápák is megkezdtek, tehát a környezetre vonatkozó jogvédelmet az emberi méltóság részeként fogadta el. Ebből az is következik, hogy az emberi méltóság terjedelme nem lezárt, annak függvényében változik, amint magunk is kiterjesztjük, értelmezzük az alapjogok rendszerét. Ha tehát a környezethez való jogot már a pápák is számon kérik, méghozzá az emberi méltóság és az ehhez ugyancsak szorosan kapcsolódó közjó érdekében, akkor nem csoda, ha az Alaptörvény vagy éppen a Ptk. szabályai és értelmezése is ehhez kell igazodjon.

3.2. Az Alaptörvény további érintett rendelkezései

Az Alaptörvény második része az *‘Alapvetés’* címet viseli, tehát az általános rendelkezések elegánsabb megfogalmazását jelenti. Ezen belül két fontos gon-

¹⁷ Az Európai Unió Alapjogi Chartája (2007/C 303/01) (HL C 306., 2007.12.17.)

¹⁸ Erre vonatkozóan ld. pl. David ANDERSON – Cian C. MURPHY: *The Charter of Fundamental Rights*. In: Andrea BIONDI – Piet EECKHOUT – Stefanie RIPLEY (szerk.): *EU Law After Lisbon*. Oxford University Press, 2012. 159–162.

dolatot találhatunk, a P és a Q cikkben – a *nemzet közös öröksége* kérdését, illetve a *nemzetközi együttműködés* ügyét, amelyekre most nem térek ki. Ezen belül külön kell hangsúlyoznunk a *kötelezettségi oldal erőteljes megfogalmazását* – P) cikk: „az állam és mindenki kötelessége” –, amely a környezethez való jog értelmezési lehetőségeinek egyik módja. Az kétségtelen, hogy *a jogok és kötelezettségek szerves egységet alkotnak*. Jogról csak akkor szólhatunk, ha a másik oldalon ehhez megfelelő kötelezettségek járnak, egyébként a jogokról beszélni nem lenne egyéb üres szófordulatnál. Az AB is ezt húzta alá már első vonatkozó határozatában¹⁹ – „A környezethez való jog az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelességei teljesítésének garanciáit emeli az alapjogok szintjére, beleértve a környezet elért védelme korlátozhatatlanságának feltételeit is.”

Ugyanez még részletesebben olvasható pl. a Környezet és Egészség Európai Chartájában, amelyik a jogokat és kötelezettségeket egységében jeleníti meg, kezdve a joggal és közvetlenül ezt követően a kötelezettségekkel, amelyek mindekire kiterjednek: „2. Minden egyénnek kötelezettsége a környezet védelméhez való hozzájárulás, saját maga és mások egészsége érdekében.” Majd következik a kötelezetti sorban a társadalom minden része, a közigazgatás minden szintje, a kormányok, a köz- és magántestületek, és mindez kiegészül a média és a társadalmi szervezetek szerepével.²⁰

Az Alaptörvény következő vizsgálándó fejezete a *‘Szabadság és felelősség’* címet viseli és jobbára az állampolgári jogokat tartalmazza. Négy különböző kérdéshez kell röviden magyarázatot fűzni: emberi méltóság, tulajdon, egészséghez való jog és környezethez való jog:

„II. cikk: Az *emberi méltóság* sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.”

E jog kapcsán csak visszautalunk arra, amit az Alaptörvény preambuluma (Nemzeti Hitvallás) kapcsán elmondtunk, hogy az emberi méltóság és a környezetvédelem egységet alkot, amennyiben a természet és környezet része az emberi méltóság eszméjének, anélkül nem teljesezhet ki.

„XIII. cikk: (1) Mindenkinek joga van a tulajdonhoz és az örökléshez. A *tulajdon társadalmi felelősséggel jár*.”

¹⁹ 28/1994. (V. 20.) AB határozat.

²⁰ A Környezet és Egészség Európai Chartája. Az európai egészségügyi és környezeti miniszterek első találkozója, WHO Európai Régió, Frankfurt-am-Main, 1989. december 7–8. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0019/114085/ICP_RUD_113.pdf [letöltve: 2013. július 3.]

Az AB nem egy további határozatában²¹ húzta alá a tulajdon korlátozhatóságát és a tulajdon felelősségét: „III. 4.: A tulajdonhoz való jog az Alkotmány 13. § (1) bekezdése értelmében alapvető jog, amelyet az Alkotmány 8. § (2) bekezdése szerint törvényben korlátozni lehet. ... Az Alkotmánybíróság – korábbi határozatában kifejtettekre figyelemmel – megállapította, hogy ezek a korlátozó rendelkezések a természet megóvását célozzák, és így az egészséges környezet-hez való alkotmányos jog érvényesülése érdekében szükségesek.”

„XX. cikk: (1) Mindenkinek joga van a *testi és lelki egészséghez*. (2) Az (1) bekezdés szerinti jog érvényesülését Magyarország genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, a munkavédelem és az egészségügyi ellátás megszervezésével, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint a *környezet védelmének biztosításával* segíti elő.”

A megelőző Alkotmány 70/D. §-a köszön vissza, számos kiegészítéssel, pontosítással. Ilyen új elem a GMO-mentes mezőgazdaság (amely sajnos aligha valósulhat meg, erről az utóbbi hónapok híradásai tanúskodnak), az egészséges élelmiszer és ivóvíz.

„XXI. cikk: (1) Magyarország elismeri és érvényesíti *mindenki jogát az egészséges környezethez*. (2) Aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni. (3) Elhelyezés céljából tilos Magyarország területére szennyező hulladékok behozni.”

A fenti cikk első bekezdése valójában a megelőző Alkotmány 18. §-ának felel meg, míg a két további bekezdés újdonságot jelent. Az AB határozatok kapcsán már röviden értelmeztük ezt a jogosítványt, amely tehát alapjog és egyben állami kötelezettség is.

A károkozás kérdése a szennyező fizet általános környezetvédelmi elvének megfogalmazását jelenti, éppen ezért ezen elv jóval szélesebb értelmezést érdemel, mint ami az Alaptörvényben jelenleg megtalálható, így talán szerencsebb lett volna a szennyező fizet ismert elvére utalni. Az OECD ugyanis még 1972-ben közzétette az elvvel kapcsolatos ajánlását²², amelynek 4. bekezdésében olvashatjuk a következőket: „Az elv, amelyet a szennyezés megelőzésével és kezelésével kapcsolatos költségek allokálására kell használni, annak érdekében, hogy a szűkös környezeti erőforrások racionális használat ösztönözzük és

²¹ Pl. ilyen a 33/2006. (VII. 13.) AB határozat.

²² Guiding principles concerning international economic aspects of environmental policies, C(72) 128. <http://acts.oecd.org/Instruments/ShowInstrumentView.aspx?InstrumentID=4&Lang=en&Book=False> [letöltve: 2013. július 3.]

elkerüljük a nemzetközi kereskedelem és beruházások terén a torzulásokat, a szennyező fizet elve. Ez az elv azt jelenti, hogy a szennyező a fent leírt, a köz-igazgatási hatóság által elrendelt intézkedések költségeit viseli, annak érdekében, hogy a környezet elfogadható állapotát biztosítsa. Más szavakkal, az ilyen intézkedések költségei meg kell jelenjenek azon áruk és szolgáltatások költségei között, amelyek szennyezést idéznek elő a termelés és/vagy fogyasztás során.”

A hatályos *környezetvédelmi törvény* „A jogi felelősség általános alapjai” alcím alatt a 101. §-ban foglalja össze mindazt, amit a felelősség kapcsán fontosnak tart. A jogsértő tevékenység folytatóját terhelő kötelezettségeket a (2) bekezdés csoportosítja, jó néhány követelményt felsorolva:

- a) a jogsértéstől való tartózkodás, illetve a jogsértés abbahagyása,
- b) tájékoztatás és egyéb információszolgáltatás,
- c) intézkedések a környezetkárosodás enyhítése, a kárelhárítás, illetve a további környezetkárosodás megakadályozása érdekében,
- d) környezetkárosodás bekövetkezése esetén az eredeti állapotot vagy az ahhoz közeli állapot helyreállítása, amelynek egy lehetősége a környezeti elem által nyújtott szolgáltatást visszaállítása vagy azzal egyenértékű szolgáltatást biztosítása,
- e) az okozott környezetkárosodásért helytállni és a költségeket viselni.

Összességében az *Alaptörvény környezetvédelemhez kapcsolódó vagy kapcsolható rendelkezései előrelépést jelentenek*, elvi szinten és etikai szinten egyaránt számos korszerű elemet tartalmaznak, még ha egyes részkérdésekben lehetne is kritikával élnünk. Az emberi méltóság kiterjesztett értelmezése, a felelősség, a kötelezettségi oldal megfogalmazása, a jövő generációk védelmének, illetve a materiális értékeken túl az immateriális értékeknek megjelenítése révén az Alaptörvény jó irányba mutat.

4. Környezethez való jog és az Európai Emberi Jogi Bíróság

A környezethez való jog nemzetközi, globális vonatkozásaival most nem foglalkozunk, elégedjünk meg azzal, hogy az emberi jogok ‘katalógusa’ hivatalosan a mai napig nem ismeri a környezethez való jogot, melynek – a témával foglalkozó elismert szerzők véleménye szerint²³ – alapos okai vannak, azon az egyszerű tényen kívül, hogy maga a problémakör is újabb keletű, mint a ‘katalógust’ kite-

²³ Pl. Alexandre KISS – Dinah SHELTON: *International Environmental Law*. Transnational Publishers, 1999. 141–144.; Linda HAJJAR LEIB: *Human Rights and the Environment, Philosophical, Theoretical and Legal Perspectives*. Martinus Nijhoff Publishers, 2011.;

vő dokumentumok eredete, különösen olyan okai, amelyek lényege, hogy alapvetően jelentős súlypontkülönbség van az emberi jogok hagyományos köre és a környezethez való jog között – pl. az utóbbinak jelentős etikai háttere is van, jobban hangsúlyozza a kötelezettségeket, mint megszokott, kollektív jog stb.

Az *Emberi Jogok Európa Konvenciója*²⁴, hasonlóképpen az ENSZ emberi jogi egyezményeihez, részben ‘életkora’ miatt sem foglalkozhatott a környezethez való jog semmilyen inkorporálásával, ez azonban nem volt jelentős akadály annak, hogy az Emberi Jogok Bírósága (ECHR) ne tegyen erőfeszítéseket ebben az irányban. Az utóbbi időszak első ismert esete a *López Ostra* kontra Spanyolország ügy²⁵, ahol a Bíróság elfogadta az Emberi Jogok Európai Konvenciójának 8. cikkét, mint jogalapot, amely eredendően a magán- és családi élet védelmét szolgálja. A Bíróság azóta is számos hasonló ügyet tárgyalt, mint pl. a *Fadeyeva-eset*²⁶ – ahol a felperesek szintén a Konvenció 8. cikkelyére hivatkoztak, az otthonuk közelében lévő fémfeldolgozó üzem egészségét és jólétét veszélyeztető mivolta miatt. Itt világosabban jelennek meg bizonyos alapvető szempontok, amelyek röviden: „70. Ennek megfelelően, a 8. cikkely érintettsége megállapításához a környezeti zavarással összefüggésben be kell bizonyítani, hogy először a *felperes magánszférájába történt tényleges beavatkozás, másodszor, hogy a súlyosság bizonyos szintjét is elérték.*”

Érdemes utalni a *Moreno Gomez-ügyre*²⁷ is, amely kiterjesztőbben értelmezi a beavatkozás kérdését: “53. A Konvenció 8. cikke az egyének jogait védi a magán- és családi élet tekintetében, az otthon és a levelezés kérdésében. Az otthon általában az a hely, amely fizikailag körülírható és ahol a magán- és családi élet fejlődik. Az egyénnek joga van otthonának tiszteletben tartására, nem csupán a tényleges fizikai terület vonatkozásában, hanem e terület csendes élvezetében. Az otthon tiszteletben tartásához való jog megsértése nem korlátozható konkrét vagy fizikai sérelmekre, mint egy arra fel nem hatalmazott személy belépése a személy otthonába, hanem olyan sérelmeket is takar, amelyek nem konkrétak és nem fizikaiak, mint a zaj, szennyezőanyag kibocsátás, szag vagy a zavarás más formája. Egy súlyos jogsértés a személy otthonának tiszteletben

Alan BOYLE: Human Rights and the Environment: Where Next? *The European Journal of International Law*, Vol 23, No. 3. 2012.

²⁴ 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

²⁵ 41/1993/436/515, a határozat 1994. december 9-én került elfogadásra.

²⁶ Fadeyeva kontra Oroszország – 55723/00 – határozat 2005. június 9-én.

²⁷ Moreno Gomez kontra Spanyolország, 4143/02 – 2005. február 16.

tartására vonatkozó jogát sértheti meg, mert megakadályozza az otthon előnyeinek élvezetében.”

A 8. cikk azonban nem az egyetlen az Európai Emberi Jogi Bíróság által alkalmazott lehetőségek között, még ha a legjobban kiérlelt értelmezést is adja. Nem egy esetben jelenik meg a 2. cikk alkalmazásának lehetősége, az élethez való jog kérdése, illetve a Konvenció 1. sz. kiegészítő jegyzőkönyve, a tulajdon – illetve helyesen: a birtokláshoz való jog! – védelméről. A megközelítés azonos töről fakad, mint a 8. cikk esetében, kissé más jogosítványokat érintve – a 2. cikk esetében sajnálatos módon megjelenik az élet elleniség, alkalmanként befejezett módon (legismertebben az *Öneryildiz kontra Törökország* esetben²⁸).

Az Európai Emberi Jogi Bíróság sokat tett annak érdekében, hogy a környezetvédelmi követelmények megsértését emberi jogok sérelmének tekintse, még akkor is, amikor az európai Konvenció szövegének közvetlen hatálya látszólag nem terjed ki e kérdéskörre. A szoros összefüggést az állami kötelezettségek kiterjesztésével teremtette meg, de minden növekvő gyakorlat ellenére az esetek aránya csekély, alkalmazása a jelentős jogsértésekre szorítkozik és az egyének jogaival való közvetlen kapcsolatot meg kell teremteni ahhoz, hogy ez az analógia alkalmazható legyen. A csoportok, a társadalom, a tágabb környezet, a nem egyértelmű jogsérelmek, veszélyeztetések tehát kívül esnek a bírói jogfejlesztő gyakorlat keretein. Az azonban nem kétséges, hogy a környezethez való jog, ha áttételesen is, de már nem hagyható figyelmen kívül.

Egy újabb ügy kapcsán (*Dubetska kontra Ukrajna*²⁹) egy ismert nemzetközi jogtudós az alábbiak szerint összegezte az Emberi Jogi Bíróság tevékenységét³⁰: „A környezeti kárral kapcsolatos jó néhány eset áttekintése után *néhány következtetést* le lehet vonni:

- Nincs ‘jog a környezethez’ az Egyezmény által védett jogok rendszerében. A 8. cikk akkor jöhet szóba, ha az egyén súlyosan és közvetlenül érintett zaj vagy más szennyezés révén. ...

Ha a 8. cikkely alapján kívánunk keresetet beadni, sajátos feltételeket kell teljesíteni:

- a beavatkozás a kérelmező lakását, családi vagy magánéletét közvetlenül kell hogy befolyásolja; és

²⁸ *Öneryildiz v. Turkey* (application no. 48939/99) 2002. június 18-i ítélet.

²⁹ Application No. 30499/03, Judgment of 10 February 2011.

³⁰ Malgosia FITZMAURICE: The European Court of Human Rights, environmental damage and the applicability of Article 8 of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, *Dubetska and Others v Ukraine*, European Court of Human Rights. *Environmental Law Review*, 2011. No.13., 108–109.

- a káros hatásoknak egy minimális szintet el kell érniük. A Bíróság tisztázta, hogy ennek a minimális hatásnak az értékelése nem általános, hanem sajátos, minden eset körülményeitől függően alakul. Az általános környezeti helyzetet is figyelembe kell venni.

A 2. cikk alkalmazása kapcsán a következőkre kell figyelemmel lenni:

- az államoknak intézkedéseket kell tenniük a joghatóságuk alatt élők életének védelmére,
- az államoknak kötelezettsége a megfelelő jogi és igazgatási keretek kialakítása, amelyek hatékony elrettentést jelentenek az élet fenyegetésétől,
- az ilyen esetekben a 2. cikkely a 8. cikkelyhez kell viszonyítani,
- az államoknak a környezetvédelem tekintetében mozgásterük van e téren.”

Mindennek rövid összegzését egy friss *magyar vonatkozású ügyben is* fellelhetjük³¹. A megnövekedett forgalom – különösen kamionforgalom – által előidézett zaj és rezgések elleni védelem elmaradása miatt állapított meg jogsértést és a felperes javára kártérítést a Bíróság: „24. Mindezen körülmények között a Bíróság értékelése szerint közvetlen és súlyos birtokháborítás állt fenne, amelyik azt az utcát érintette, ahol a kérelmező lakott és akadályozta otthona élvezetében a kérdéses időszakban. Az állam nem teljesítette azt a pozitív kötelezettségét, hogy biztosítsa a kérelmező azon jogát, amely a magánlakás és magánélet tiszteletére vonatkozik. Így sérült a Konvenció 8. cikkelye.”

5. Megfeleltetés

Az utolsó feladat, hogy immár megfeleltessük a Ptk. szabályait – emlékeztetőül: emberi méltóság kiindulási pontként, illetve testi épség, egészség, magánélet és magánlakás – és a környezethez való jog követelményeit, illetve értelmezését, amennyiben a fenti rövid, vázlatos áttekintés alapján ez lehetséges. E megfeleltetés kiindulási pontja kétségtől az, hogy ugyanazon elemekről beszél a nemzetközi emberi jog, az alkotmányos közjog és a magánjog. Ez pedig szükségképpen vezet arra az egyszerű következtetésre, hogy akkor mindkét irányú tapasztalatokat lehet alkalmazni, különösen ha hatékonyabb jogvédelmet igyekszünk megteremteni. Ami az egyik esetben – magánjogi ítélkezési gyakorlat – a közigazgatási engedély ügydöntő szerepét zárja ki a személyisé-

³¹ Deés kontra Magyarország. No. 2345/06, 2010. november 9.

gi jogok érvényesítése köréből, az a másik esetben – környezethez való jog európai bírósági gyakorlata – az állam kiterjesztett felelőssége, amely az aktív védelmet várja el, és nem elégszik meg a ‘nem ér a nevem’ típusú védekezéssel.

A cél mindkét esetkörben éppen az, hogy a rugalmasabb, nem pontosan körülhatárolt és éppen ezért nehezebben, de szélesebb kört eredményező feltételek közötti jogérvényesítés minél kevésbé tegye lehetővé, hogy jelentős érdeksérelmek esetében a potenciális károsult (jogaiban sértett fél) hajoljon meg, és pl. a rosszul értelmezett ‘fejlődés’ áldozata legyen. A feltételeket éppen ezért nem lehet tovább pontosítani, mert minden egyes pontosítás valamilyen jogi érdek elvesztésével jár. Amíg az emberi méltóság elméletileg sem fogja át a környezet védelmét, addig erre nem is lehet hivatkozni. Ha azonban az ember teremtésbeli társörökös és ezzel együtt társfelelős mivolta elismerésre kerül, akkor akár a személyek jogi védelme, akár az emberi jogi védelem számára természetesé válik, hogy az ember immanens jellemzője nem csak az élethez való jog, a megkülönböztetés tilalma, hanem az anyagi javakon túlterjeszkedő jól-lét, természeti és kulturális örökségével egyetemben. Ha a magánlakás védelme nem csak az állam vagy egy harmadik fél fizikai jogsértésével azonosítható, hanem az „otthon csendes élvezetével”, akkor mindez megjelenik a jogvédelmi igények között.

Az érintett területek egybeesnek – az emberi méltóság mindkét esetben kiindulási pont, a testi épség, egészség mindkét esetben egy súlyosabb sérelmet feltételez, a magánlakás több a pusztá fizikai sérelemnél, a magánélet pedig még talán ennél is kiterjedtebb értelmezést tesz lehetővé. *A sérelmes helyzetek elbírálásának elhatárolási ismérve az érdekek megfelelő egyeztetése, egybevetése*, nincs előre lejátszott mérkőzés (engedély stb.), mert mind a személyek jogi védelme, mind az emberi jogok által védett érdekek fontosabbak annál, mint amit kizárólag egy közigazgatási jogalkotás-jogalkalmazás körébe sorolhatunk, egyebek között olyan okból korlátozva azt, hogy ennek révén elkerülhető legyen a közigazgatás diszkrecionális döntéshozatala. A két jogvédelmi terület egyképpen az igazságszolgáltatás kontradiktórius rendszerén keresztül érvényesül – legfeljebb más szinten: rendes bíróság, AB vagy ECHR. Van tehát mit tanulni egymástól.

BARZÓ TÍMEA*

A SZOFTVEREK SZERZŐI JOGI VÉDELME NEK HATÁRAI

1. A szoftver nemzetközi szerzői jogi védelme

A szoftver szerzői jogvédelme még a kontinentális országokban is bíró alkotta jogként indult. Csak jóval később, a nemzetközi szerzői jog fejlődése révén lett a szoftver jogi védelme az egyezményes szerzői jog része. A nemzetközi háttér megalkotását pedig a külföldi jogosultak védelme hívta életre, akik nemzetközi szerződések hiányában a nemzetközi magánjogi kollíziós szabályok esetlegeségének lennének kitéve.¹

Az 1975. évi 4. törvényerejű rendelettel kihirdetett, az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember hó 9-ei *Berni Egyezmény* Párizsban, 1971. július hó 24-i felülvizsgált szövege nem tartalmazott szoftverekre vonatkozó rendelkezéseket, de lehetővé tette az uniós tagállamoknak, hogy a szerződésben felsorolt alkotásokon kívül más műfajokat is védelemben részesítsen. Így a Berni Egyezmény rendelkezései a számítógépi programokra is irányadóak. Az 5. cikk (1) bekezdés továbbá kimondja a *nemzeti elbánás* elvét, amely szerint, amennyiben az állam saját jogrendjében védte a szoftvert, a vele kapcsolatba kerülő államok szerzőinek is nyújtania kellett a védelemnek ezt a fokát.

Az 1971. évi 4. törvényerejű rendelettel kihirdetett, 1952. szeptember hó 6. napján Genfben aláírt *Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény*hez és annak – az 1971. július hó 24. napján felülvizsgált szövegét tartalmazó – az 1975. évi 3. törvényerejű rendelettel kihirdetett *Párizsi Okmányához* csatlakozó államok ugyancsak vállalták, hogy bármelyik szerződő állam állampolgárának megjelent műveit (az irodalmi, tudományos és művészeti műveket, ideértve az írói

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék.

¹ FALUDI GÁBOR: A szoftver szerzői jogi szabályozása. *Infokommunikáció és jog*, 2005/3. 2.

műveket, a zeneműveket, a színpadi műveket és a filmeket, a festményeket, a metszeteket és a szobrokat), valamint ezen államok területén első ízben megjelent műveket nemzeti elbánásban részesítik.²

A *Szellemi Tulajdon Világszervezete (World International Property Organization – WIPO)* által 1978-ban kidolgozott mintaszabályzat 1. §-a értelmében a szoftver a következő részeket tartalmazza.

1. A „számítógépi programot”, mely olyan parancsok (utasítások) sorozata, amelyet egy gépi olvasásra alkalmas hordozóra átvéve elérhetjük, hogy egy – információfeldolgozásra képes – gép meghatározott műveletet, feladatot, eredményt jelezzon, kivitelezzen vagy végrehajtson (elérésre bírjon).

2. A „programleírást” vagy „program dokumentációt”, mely az adott eljárás teljes ábrázolása szóban, rajzban, vagy egyéb módon, elegendő részletességgel ahhoz, hogy meghatározzon egy számítógépprogramot alkotó utasítás-sorozatot.

3. A „kiegészítő dokumentációt vagy leírást”, mely magában foglal a számítógépprogramon, a programon, a programleíráson kívül minden olyan dokumentációs anyagot, amelyet a számítógépprogram megértésének vagy alkalmazásának elősegítésére alkottak. Pl. a problémaleírások vagy felhasználói utasítások.³

Az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (továbbiakban: GATT) szerződő felei 1986-ban határozták el egy új világkereskedelmi tárgyalássorozat indítását. A megbeszéléseket összegző – a *Kereskedelmi Világszervezetet* (továbbiakban: WTO) *létesítő – egyezményt* a tárgyalásokon részt vevő 117 ország képviselői 1994. április 15-én a GATT marrakeshi miniszteri értekezletén írták alá. A WTO jogrendszerre 1995. január 1-jei hatálybalépését követően fokozatosan összefonódott az Európai Közösség jogával. Nem meglepő az a körülmény, ahogyan a WTO joga hatást gyakorol az EK jogrendjére, mivel a Marrakeshi Egyezmény rendelkezései több helyen is utalnak az Európai Közösségre.

Az egyezmény *IC mellékletét* képezi az a megállapodás, amely a szellemi tulajdon kereskedelemmel összefüggő kérdéseit szabályozza (*Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights*, a

² DUDÁS Ágnes: A szoftver szerzői jogi védelme. I. Rész. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2005/2. Elektronikus publikáció: www.mszh.hu/kiadv/ipsz/200504/01-dudas-agnes.html [letöltve: 2013.07.17.]

³ DUDÁS i. m.

továbbiakban: TRIPS).⁴ A TRIPS-megállapodás összefoglalja a szellemi tulajdon védelmére vonatkozó közös, általános alapelveket. Ezek közül újdonságnak számít, hogy a TRIPS-megállapodás a nemzeti elbánáson kívül a legnagyobb kedvezményes elbánás biztosítását is megköveteli a szellemi tulajdon területén.

A *nemzeti elbánás elve* ugyanis csak azt írja elő, hogy a belföldieknek nyújtott előnyöket a külföldiek számára is biztosítani kell, de nem akadályozza meg, hogy a belföldieknek nem biztosított, de valamely külföldi ország állampolgárai számára megadott jogokat megtagadják más külföldi országok állampolgáraitól; a TRIPS-megállapodás 4. cikkében előírt legnagyobb kedvezményes elbánás ennek lehetőségét kizárja.

Szintén valamennyi oltalmi formára közösen állapítja meg a TRIPS-megállapodás a szellemi tulajdon-jogok megszerzésével, fenntartásával és érvényesítésével kapcsolatos eljárási követelményeket. E rendelkezések részletessége és nagy száma is tükrözi, hogy a hatékony, gyors eljárások, intézkedések szükségességére a TRIPS-megállapodás nagy súlyt helyez.⁵ A jogérvényesítéssel összefüggő eljárási követelmények közül különösen fontosak azok, amelyek a polgári eljárásban elrendelhető ideiglenes intézkedésekre, valamint a szellemi tulajdonjogok megsértésével szemben a vámigazgatási és a büntetőeljárásban alkalmazható intézkedésekre vonatkoznak. A megállapodás nem határoz meg konkrét büntetőjogi jogkövetkezményeket, illetve mértékeket, hanem előírja, hogy a kilátásba helyezett joghátrányok között lennie kell pénz- és szabadságvesztés büntetésnek és a szankcióknak illeszkedniük kell a nemzeti büntetőjog rendszerébe.⁶

A *TRIPS-megállapodás (1994) 10. cikkének 1. bekezdése* szerint a számítógépi programok, mindegy, hogy forráskódban vagy gépi kódban kerülnek kifejezésre, a Berni Egyezmény alapján irodalmi műként élveznek védelmet. A 11. cikk szerint a számítógépes programok tekintetében biztosítani kell azt a jogot a szerzőknek és jogutódaiknak, hogy engedélyezzék vagy megtiltsák a szerzői alkotásaik eredeti vagy másolati példányainak a nagyközönség részére való ke-

⁴ Az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakeshi Egyezmény és mellékleteinek kihirdetéséről szóló 1998. évi IX. törvény hirdette ki.

⁵ MUNKÁCSI Péter: A TRIPS-megállapodás az Európai Bíróság döntéseiben. I. rész: A TRIPS-megállapodás közvetlen hatálya a közösségi jogban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2007/1. 38.

⁶ SPRÁNITZ Gergely: Digitális tartalmak szerzői jogi védelme online környezetben – II. rész. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2007/4. 73.

reszkedelmi bérbeadását. A szerződés legszembeűnőbb jellegzetessége azonban, hogy kizárólagosan a vagyoni jogosultságok helyzetéről rendelkezik.⁷

A Szellemi Tulajdon Világszervezete 1996. december 20-án, Genfben aláírt Szerzői Jogi Szerződésének (*WIPO Szerzői Jogi Szerződés*) 4. cikkében kimondja, hogy a számítógépi programok – függetlenül megjelenésük módjától és formájától – a Berni Egyezmény 2. cikkelye értelmében, mint irodalmi alkotások védettek, tehát a szoftvert a szerzői jog tudja a legalkalmasabban védeni.⁸

Az 1993. évi *amerikai–magyar megállapodás* (1993/26 II. cikk 1. a.) védeni rendeli a Berni Egyezmény szerint irodalmi műnek minősülő számítógépi programok akár forráskódban, akár tárgyi kódban rögzített minden fajtáját (ebbe beleértve a felhasználói programokat és operációs rendszereket egyaránt), valamint a számítógéppel vagy számítógép segítségével alkotott műveket.

Miközben nemzetközi szintéren folyt a vita, az Európai Unió kiadta állásfoglalását az ügyben, és megszületett a *számítógépi programok jogi védelméről szóló 91/250/EGK irányelv* – amelyet jelenleg egységes kodifikált szerkezetben *2009/24 EK Irányelv* néven tartanak számon (továbbiakban: *Szoftver irányelv*). A Szoftver irányelv célja is az volt, hogy harmonizálja a tagállamokban megjelenő számítógépi programokra vonatkozó szabályozást, hiszen az ezen a téren megnyilvánuló különbségek károsan hatnak az egységes piac működésére, esetenként akadályozhatják az áruk szabad áramlását. A preambulum a *következő szabályozási pontokat jelölte meg*:

- a) a számítógépi programoknak, a szerzői jog alapján, mint irodalmi alkotásnak kell védelmet nyújtani,
- b) definiálni kell a védelem tárgyát és alanyait,
- c) ezek kizárólagos jogosultságait, és
- d) a védelem idejét.

Az irányelv a 'számítógépprogram' fogalma alá tartozónak tekinti annak előkészítő tervezési anyagát is, továbbá védeni rendeli a számítógépi program valamennyi megjelenési formáját. Kizárja azonban a védelem köréből mind a program, mind az interface alapjául szolgáló ötleteket és elveket.⁹

Az irányelv elvi élel mondta ki, hogy a számítógépi program akkor védett, ha az a szerző *saját szellemi alkotása*, és a szoftver jogi védelméhez semmilyen más (pl. esztétikai) követelmény nem támasztható. Az irányelv másik legfonto-

⁷ DUDÁS i. m.

⁸ A 2004. évi XLIX. törvény hirdette ki.

⁹ DUDÁS i. m.

sabb vívmánya volt a szoftver szerzői jogosultját megillető két kizárólagos jog meghatározása.

1.) Egyik a *többszörözés joga*, mely a szoftver futtatását, képernyőn megjelenítését, betáplálását és más egyéb olyan cselekményeket foglal magában, amelyek feltétlenül szükségesek a szoftver használatához.

2.) A másik pedig a *szoftver terjesztéséhez fűződő jog*, mely a szoftver bármilyen (anyagi és nem anyagi) úton történő terjesztését is megengedi.

A *szabad felhasználás* eseteiről is rendelkezett az irányelv, melyek azonban értelemszerűen eltérnek a hagyományos értelemben vett szabad felhasználás szabályaitól annyiban, hogy csak azt a személyt illetik meg, akinek egyébként engedélye van a szoftver felhasználására.¹⁰

A nemzetközi szabályozás ismertetéséből nem maradhat ki 'az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról' szóló 2001/29/EK irányelv (INFOSOC – Information Society rövidítése), mely a szerzőknek biztosított kizárólagos jogokról, az ezek alól engedett kivételekről (szabad felhasználás szabályai), valamint a hatásos műszaki intézkedések és a jogkezelési adatok védelméről rendelkezik (továbbiakban: INFOSOC Irányelv).

2. A szoftver fogalma

2. 1. A szoftver fogalmára vonatkozó különböző álláspontok

A szoftver fogalma tekintetében különböző vélemények láttak napvilágot.

Faludi Gábor szerint élesen meg kell különböztetni egymástól a szoftvert és a számítógépes programot. A *szoftver* egy összetett alkotás, mely egymással összefüggő programokból, protokollokból, eljárásokból, szabályokból és dokumentációkból áll, ami

- vagy számítógépet működtet (*operációs rendszer*), vagy
- számítógép működésével összefüggésben valamilyen feladatot old meg.

A szoftver funkcionális műként eltér a szerzői jogvédelem alatt álló tipikusan esztétikai alkotásoktól.

A *számítógépi program* egy jóval szűkebb fogalmat takar, mint a szoftver, hiszen az csak megállapításoknak és utasításoknak a sorozata, melyek a számítógép működése során képesek különböző feladatokat megoldani, azonban nem

¹⁰ FALUDI i. m. 3.

tartozik hozzá a dokumentáció. Márpedig minél bonyolultabb és összetettebb egy program, annál nagyobb a kísérő dokumentáció jelentősége és fontossága.¹¹

Marton Kálmán megfogalmazásában a *szoftver általában három fő részből áll*:

- *forrásprogram (kód)*, mely valamely programnyelven készül, és általában funkciók, műveletek, kapcsolatok vázát tartalmazza a feldolgozandó adatokkal, felhasználó részére szóló utasításokkal. A forrásprogram tehát egyrészt utasítás, másrészt kommentár. A forrásprogramból fordítóprogram (compiler) segítségével automatikusan gépi programmá alakul, ami nem más, mint a
- *tárgyi program*, ami képes arra, hogy a computer működését irányítsa a felhasználó utasításainak megfelelően,
- *a kísérő anyag*, ami tulajdonképpen a kiegészítő dokumentáció, amely mint önálló írásmű is jogi védelmet élvez.¹²

Köpeczi Bócz Tamásné szerint „A *szoftver* a számítógépi programok, eljárások, szabályok és az ezekre vonatkozó dokumentáció összessége. Olyan szellemi termék, mely a hardvert működteti.”¹³

„*Szoftvernek* nevezzük a számítógép működtetéséhez rendelkezésre álló valamennyi programot. Ide tartoznak a számítógép felhasználójának saját programjain kívül azok a programok is, amelyek magát a számítógépet működtetik, és egy-egy meghatározott programot a számítógép számára végrehajthatóvá tesznek. A szoftvert könnyű megváltoztatni és másolni.”¹⁴

A szoftver tehát algoritmusokból, az algoritmusok számítógépes reprezentációiból, azaz programokból áll. A programokat pedig különböző adathordozókon tárolhatunk, de a szoftver lényege az az utasítássorozat, amely a programot alkotja, nem pedig a fizikai adathordozó, amelyen tároljuk.¹⁵

2.2. A szoftver fogalma a hazai jogalkotásban és a bírói gyakorlatban

A magyar jogalkotó már 1983-ban a 9/1969-es számú végrehajtási rendelet módosításával a védelem tárgyai közé felvette a „*számítógépi program-alkotások*

¹¹ FALUDI i. m. 2.

¹² MARTON Kálmán: *A számítógépi programalkotások jogi védelme*. 2001. július 31. <http://www.jogiforum.hu/publikaciok/13.1.0> [letöltve: 2013. 07. 18.]

¹³ KÖPECZI BÓCZ Tamásné: *Számítástechnikai ismeretek 2*. Budapest, Terra Print, 1993. 30.

¹⁴ HANS BREUER: *SH atlasz – Informatika*. Budapest, Springer, 1995. 13.

¹⁵ SZABÓ István: A szoftver és hasznosításának engedélyezése. *Infokommunikáció és jog*, 2012/5–6. 208.

és a hozzájuk tartozó dokumentációk” kategóriát is, megelőzve ezzel a világ számos országát.

A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (továbbiakban: Szjt.) az alábbiak szerint definiálja a *szoftver fogalmát*: számítógépi programalkotás és a hozzá tartozó *dokumentáció*, akár forráskódban (az ember által programnyelven olvasható formában), akár tárgykódban (bináris kódban: a számítógép által olvasható formában) vagy bármilyen más formában rögzített minden fajtája, ideértve a felhasználói programot és az operációs rendszert is.¹⁶

A Legfelsőbb Bíróság több eseti döntéseiben is rámutatott arra, hogy a szerzői jogi törvény védelme alá nemcsak a számítógépi program-alkotások tartoznak, hanem a hozzájuk tartozó dokumentációk is.¹⁷

A Legfelsőbb Bíróság egyik eseti döntése értelmében a törvény rendelkezései tehát nem szűkíthetők le csupán a programokra és az ezekhez kapcsolódó dokumentációra. A program és a dokumentáció olyan kapcsolatáról van szó, mely szerint az utóbbinak a megalkotása szükségképpen az előbbinek a létrehozására irányul, de tényleges létrejötte nem előfeltétele a dokumentáció önálló szerzői jogi védelmének. „A program-fejlesztő folyamat egyes elkülöníthető szakaszai is létrehozhatnak tehát olyan alkotásokat, amelyek külön-külön oltalomban részesülhetnek.”¹⁸

Az Szjt. azzal, hogy nem minősíti a szoftvert ‘irodalmi műnek’ – elszakad a TRIPS-egyezmény 10. cikke, a szoftver irányelv 1. cikke és a WIPO Szerzői Jogi Szerződésének 4. cikke által megjelölt iránytól. A törvényalkotó szerint ezen elszakadás azonban csak látszólagos, hiszen „az irodalmi művekre is vonatkozó általános szabályok irányadóak a szoftverre is, azokkal a különös szintű szabályokkal együtt, amelyeket az Szjt. VI. fejezete állapít meg a szoftver védelmére. Az említett nemzetközi egyezmények és a közösségi irányelv rendelkezései pedig tartalmilag ezt követelik meg.”¹⁹ Az egységes szabályozást mutatja azonban, hogy a törvény a jogvédelemre jogosultság feltételeként ugyanazon elvárást (egyéni, eredeti jelleg) támasztja szoftver esetében is, mint más műveknél.

¹⁶ Szjt. 1. § (2) bekezdés c) pont.

¹⁷ BH1984. 269., BH1985. 260.

¹⁸ BH1993. 545.

¹⁹ A nyílt forráskódú szoftverek közigazgatási alkalmazhatóságának vizsgálata. 2009. június 15. 2. fejezet <http://www.odfalliance.hu/doc/h%C3%ADrek/2009/meh-floss.pdf> [letöltve: 2013. 07.18.] 13–14.

2.3. A szoftverek csoportosítása

A szoftverek csoportosításánál a jogi szakirodalomban is többféle megközelítéssel találkozunk. A szerzők egy része az informatikai szemléletből kiindulva a szoftver által ellátott *funkciók* szerint különíti el az egyes típusokat. Eszerint az alábbi csoportokat különböztethetjük meg:

a) *Rendszer, illetve rendszerkövető szoftverek*, melyek a számítógép működtetésére szolgálnak, a gép összehangolt vezérlését biztosítják, és lehetővé teszik a különféle alkalmazói szoftverek fejlesztését, módosítását:

- *BIOS*. Feladata a számítógép egységeinek a bekapcsolás utáni ellenőrzése, alapfunkcióinak irányítása, az operációs rendszer megkeresése.
- *Operációs rendszerek*. Feladatuk a hardver működtetése, melyhez tartozó programokkal és könyvtárakkal a legalapvetőbb funkciókat teszik elérhetővé a felhasználó, illetve a többi szoftverfajta számára.
- *Szoftverfejlesztő eszközök*. Ide más szoftverek fejlesztéséhez szükséges fordítóprogramok tartoznak, amelyekkel elkészíthetők a számítógép által végrehajtható binárisok, valamint a fejlesztési keretrendszerek.

b) *Felhasználói és alkalmazói szoftverek*: alkalmazásoknak is nevezik őket, melyek az operációs rendszer szolgáltatásain keresztül használják a hardvert. A felhasználót a számítógép használatán túlmutató céljainak elérésében támogató specifikus programok. Ide tartoznak az irodai alkalmazások pl. a Microsoft Office, a számlázó és könyvelő programok, a képszerkesztők, a médiaszerkesztő/lejátszók, a levelező- és csevegő programok, a web böngészők, a tűzfalak, a kémprogram keresők, vírusellenőrzők is.²⁰

Telek Eszter a felhasználó számára biztosított jogok alapján az alábbi csoportosítást javasolja.²¹

A) *Tulajdonosi szoftverek*. Ezekben az esetekben a szoftver kódjának megismerése nem megengedett (zárt forráskód), illetve a szoftver felhasználása tekintetében is szigorú korlátozások érvényesülnek.

a) *Kereskedelmi programok*. Ezeket a rendszereket általában egy cég programozói készítik és fejlesztik folyamatosan, és a forráskódot nem bocsátják a

²⁰ LÁSZLÓ Gábor: *A nyílt forráskódú szoftverek társadalmi-gazdasági hatásainak feltárása a központi kezdeményezések tükrében*. Doktori értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola, 2009. http://www.kornygazd.bme.hu/doktori/phds/DSZ-09/LaszloGabor/ertekezes_LG.pdf [letöltve: 2013. 07. 18.] 14.

²¹ TELEK Eszter: *A szoftver felhasználási szerződések elmélete és gyakorlata, avagy végfelhasználók és szoftvergyártók háborúja. Infokommunikáció és jog*, 2008/5. 207.

közösség rendelkezésére. A rendszert legtöbbször kereskedelmi céllal készítik, azaz mindig pénzbe kerülnek és meghatározott feltételekkel alkalmazhatók. A szoftverhez társul valamilyen dokumentáció is, amiben részletes leírás található a program használatához. Ezek a szoftverek 'copyright'-tal védettek, másolásuk és terjesztésük csak a tulajdonosi jogokat gyakorló tudtával történhet. Éppen ezért sokszor nem elég csak megvenni vagy megrendelni ezeket a szoftvereket, hanem mellé esetenként még külön licence-t is kell vásárolni és azt időnként meg is kell újítani.

b) *Shareware programok*. Ezek a programok ingyenesen, de csak korlátozott mértékben és/vagy ideig felhasználható szoftverek, leginkább a kereskedelmi szoftverek bemutatására, azok reklámozására készítik. A shareware modell lényege, hogy a potenciális felhasználók számára lehetővé teszi a szoftverek kipróbálását annak megvásárlása előtt is, azonban különböző korlátozásokat szab a felhasználásra vonatkozólag. Ezek közül a legelterjedtebb *az időbeli vagy a funkcionális korlátozás* (pl. telepítéstől számított 30 napig használható a szoftver, vagy egyes funkciói csak a kereskedelmi változatban működnek stb.), amelyet a szoftver gyakran technikai eszközökkel is kikényszerít (pl. megtagadja a futást a 30 nap eltelte után). Ha a szoftver a tesztidőszak alatt megtetszik a felhasználónak, úgy a gyártótól illetve a forgalmazóktól megvásárolhatja annak az ingyenes változat korlátozásaitól mentes, kereskedelmi változatát, míg egyéb esetben a licenc a birtokolt kópiák törlését illetve megsemmisítését szokta előírni. Más esetben a regisztrációt követően küldik el a teljes verziót. Ha tehát a felhasználó nem fizet a próbaidő lejártá után, akkor a továbbiakban nem fér hozzá a szoftverhez, vagy ha igen, akkor a használat már jogtalanak minősül. A „shareware” fogalom az angol „share” (megosztás) és „software” (szoftver) fogalmak összevonásából alakult ki.²²

c) *Freeware programok*. Ez a kifejezés a szabadon terjeszthető és felhasználható szoftverek jelölésére használt gyűjtőfogalom mellett, hogy kötelező elismerni a szoftver egyedüli létrehozóját. A freeware licencek lényege, hogy azokban tulajdonos korlátozás és díjfizetési kötelezettség nélküli terjesztési és felhasználási jogot biztosít mindenki számára, bizonyos értelemben „közkinccsé” téve azt. Ugyanakkor a freeware szoftverek legtöbbször alkotója *nem mellékel* a program forráskódját, illetve nem engedélyezi módosított, derivált változatok létrehozását és terjesztését sem. Azaz a szerzői jogok ezen szoftverekre is érvényesek.²³

²² PC Fórum, Szótár <http://pcforum.hu/szotar/?term=shareware> [letöltve: 2013. 07. 18.]

²³ PC Fórum, Szótár <http://pcforum.hu/szotar/?term=freeware> [letöltve: 2013. 07. 18.]

B) *Szabad programok*. A Free Software Foundation alapelvei szerint a szabad szoftver felhasználóinak a következő jogosultságokkal kell rendelkeznie:

- A program bármilyen céllal történő futtatásának, felhasználásának joga.
- A szabad tanulmányozhatóság és igény szerinti módosíthatósághoz való jog, valamint jog arra, hogy a szoftvert a szükségletekhez igazíthassák. Ennek előfeltétele a forráskódhoz való hozzáférhetőség.
- A másolatok szabad terjeszthetősége a „felebarátok” segítése érdekében.
- A szoftver tökéletesítésének, módosításának joga, valamint ezen javított kiadás – a közösség javát szolgáló – közzétételének joga. Ennek szintén előfeltétele a forráskód elérhetősége.

Egy program tehát csak akkor szabad szoftver, ha a felhasználók a fent ismertetett valamennyi jogosultsággal rendelkeznek.²⁴

C) Ezeken túl kialakult és egyre jobban fejlődik, formálódik a ‘*féltulajdonosi*’ szoftverek hibrid modellje, amely a felhasználó személyétől, illetve a szoftver felhasználásának céljától teszi függővé annak helyzetét. Ebben az esetben a magáncélra és az üzleti célra való felhasználást különböztetik meg. Az oktatásban való felhasználás rendszerint a magáncélú felhasználásnak felel meg. Más esetekben, ahol a magáncélú és az üzleti felhasználás nem választható el élesen (pl. az ‘otthoni irodában’ dolgozók), általában a magánszemélyekkel azonos besorolásba tartoznak. Ilyenkor a felhasználási szerződésben megjelölt célokra, illetve az abban megjelölt személyek számára ingyenesen lehet használni a programot, és csak a tisztán üzleti felhasználás után kell a program vételárát megfizetni. „Így ezek a programok az üzleti felhasználók számára kereskedelmi programként, míg magánszemélyek részére freeware programként jelennek meg.”²⁵

3. A szoftver, mint alkotás

3. 1. A szoftvert megillető szerzői jogi védelem jellemzői

Az Szjt. 1. § (2) bekezdés c) pontja ‘számítógépi programalkotás’-ról beszél, mely a szerzői jogi védelem fennállásának alapfeltételére utal. A szoftver alkotás

²⁴ TELEK i. m. 207.

²⁵ LÁSZLÓ i. m. 25. Ld. SZABÓ i. m. 210.

tásként védett, ha a szerző szellemi tevékenységéből fakadó *egyéni eredeti* jelleggel bír.

A szoftverjog kialakulásának első lépéseként arra törekedtek, hogy létrehozzanak valamely skálát, amely alapján könnyebben megítélhető, hogy az alkotás megfelel-e a kívánt kritériumoknak, és méltó-e a védelemre, vagy sem. A Szerzői Jogi Szakértői Testület (SZJSZT) 1973-as szakértői véleménye szerint a főbb alkalmazási fázisok a következők voltak:

- a) Az elektronikus számítógépi kezelésre alkalmas feladat feltárása.
- b) A feladatnak az elektronikus számítógép által megkövetelt korrektséggel történő megfogalmazása (ún. *szakmai modell* készítése).
- c) A feladat számítástechnikai (matematikai) modelljének a megkonstruálása.
- d) A számítási algoritmus elkészítése (a gépi eljárás kidolgozása).
- e) Az algoritmus alapján a számítási program elkészítése (valamely gépre orientáltan).
- f) A számítási programhoz szükséges adatok biztosítása.
- g) A gépi számítások elvégzése.
- h) A számítás eredményeinek értékelése és hasznosítása.

Ezek közül a testület az a)–d)-ig, illetve a b), c) és d) fázist magában is szellemi alkotásnak minősítette. A felsorolás második része azonban rutinjellegű feladatmegoldásként szerepelt (az elvi program megírása hangsúlyos részlet, azaz a program lelke ezen meglátás szerint a programterv), amely nem tartalmazza azt az egyediséget, ami a megkívánt védelem alapjául szolgálhatna.²⁶

A szoftver kevésbé hasonlít a hagyományosan szerzői jogi védelemben részesülő műfajokhoz. Bár a szoftver rendeltetése elsődlegesen valamilyen *funkció megvalósítása*, a szerzői jog mégsem ezt a minőségét – azaz *funkcionalitását* – részesíti védelemben, hanem a *megformáltságát, illetve a megformált tartalmát* oltalmazza. Ez azt jelenti, hogy a szerzői jog védelemben részesít egy esetleg nem megfelelő szoftvert is, ha az szellemi tevékenységből fakadó *egyéni, eredeti jelleggel bír*.²⁷ Az a körülmény, hogy az adott szoftver funkcionalitásának, alkalmazhatóságának nem felel meg, annak nem az adott szoftver védelemben részesülésnél van jelentősége, hanem a polgári jog egyéb területén. Azaz egy szoftver megírására irányuló szerződés esetén a megrendelő hibás teljesítés alapján adhatja elő az egyébként szerződési jogi védelem alatt álló

²⁶ LENKOVICS Barnabás – SZÉKELY László: *A Szerzői Jogi Szakértői Testület Szakvéleményeinek Gyűjteménye*, 1. kötet. Budapest, SZJSZT, 1981. SzJSZT 2/1973. sz. véleménye, 206–207.

²⁷ Sztj. 1. § (3) bekezdés.

szoftverrel összefüggő kifogásait. Amennyiben a programleírás, az elkészített szoftverre vonatkozó dokumentáció a fenti feltételeknek megfelel, az magától a programtól és annak minőségétől függetlenül, önálló *szakirodalmi műként védett lehet* az általános szabályok szerint. Egy olyan dokumentáció is lehet védett szakirodalom, melyből soha nem születik meg a szoftver.²⁸

A Szoftver Irányelv az oltalom feltételeként az alábbiakat tartalmazza: „A számítógépes program akkor részesül védelemben, ha eredeti abban az értelemben, hogy *a szerző saját szellemi alkotása*.”²⁹

Az egyéni, eredeti jelleg megítélése azonban örök probléma minden szerzői jogban. Így van ez a hazai jogalkalmazásban is.

a) A Legfelsőbb Bíróságnak 1991-ben egy olyan ügyben kellett döntenie, amelyben az alperes az általa értékesített *fordítóprogram kialakításához a felperesek által átdolgozott programot használta fel*, az ettől való eltérés azonban csak minimális volt. Az eldöntendő kérdés az volt, hogy egy programnyelvekre alkalmazott fordítóprogram meghatározott hardverhez történő adaptálása a szoftver egyéni, eredeti jelleggel bíró átdolgozásának minősül-e, vagy sem. A Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy mivel a programlogikát, a programstruktúrát, a fájlrendszert és a felépítést nem érintette a változás, nem történt átdolgozás.³⁰

b) Egy másik ügyben a *számítógép által használt karakterkészletek szerzői jogi megítélése* tárgyában kellett döntést hozni. A Szerzői Jogi Szakértő Testület (SZJSZT) véleménye szerint a font – azonos elvek szerint felépített betűkészlet – kétféle szempontból lehet a szerzői jogi oltalom tárgya. Egyrészt a font külső megjelenése *grafikai műnek* minősülhet, amennyiben egyéni-eredeti jelleget mutat, másrészt a számítógéppel olvasható és szerkeszthető digitális adatállományba (tipikusan PostScript vagy True Type fájlba) alakított font, *mint szoftver* állhat szerzői jogi oltalom alatt. Az SZJSZT véleménye szerint „... elképzelhető, hogy azonos, vagy nagyon hasonló algoritmusok alapján több, egymástól függetlenül fejlesztett számítógépi program jogvédelme párhuzamosan fennáll, és ezek a számítógépi programok nagyon hasonló, vagy azonos betűtípust képeznek, illetve jelenítenek meg.” Ez az SZJSZT szerint azt jelenti, hogy amennyiben „a számítógép képernyőjén ‘előállítható’ két csaknem egyforma, vagy ránézésre egyforma betűtípus – két egymástól függetlenül fejlesztett szá-

²⁸ KABAI Eszter: A számítógép programalkotás (szoftver), VI. Fejezet 58. § In: GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *A szerzői jogi törvény magyarázata*. Budapest, CompLex, 2006. 302–303.

²⁹ Szoftver Irányelv 1. Cikk (3) bekezdés.

³⁰ BH1991. 145. Ld. FALUDI i. m. 4.

mitógépi programmal”, akkor mindkettő önálló szerzői jogi védelemben részesülhet.

„A fontfájl, mint szoftver szerzői jogi oltalomhoz szükséges egyéni-eredeti jellege az eljáró tanács véleménye szerint abból adódhat, hogy a grafikus betűkép leképezésekor a fontszerkesztő programot használó szerkesztő maga választja meg, hogy a font körvonalpontjaiból melyeket használja fel a digitális leképezést meghatározó alappontokként. Ezen kreatív döntések eredményeképpen a grafikai műként – akár a védelmi idő letelte miatt, akár az egyéni-eredeti jelleg hiánya miatt – szerzői jogi oltalmat nem élvező betűtípus-rajzokból is egyéni-eredeti szoftvermű, azaz fontfájl keletkezhet.”³¹

3.2. A szoftvert megillető szerzői jogi védelem területei

Tekintettel arra, hogy a szoftver szerzői jogi védelme igen sajátos és nehezen behatárolható, a jogalkotó fokozottan figyelt arra, hogy pontosan kijelölje a *szerzői jogi védelem határait*. Azaz nem lehet tárgya a szerzői jogi védelemnek a *szoftver csatlakozó felületének* alapját képező

- ötlet,
- elv,
- elgondolás,
- eljárás,
- működési módszer vagy
- matematikai művelet.³²

Szoftverek esetében – bár az irányelv nagylelkűen szinte mindent védeni rendel – mégis igen nehéz megtalálni a *határvonalat az algoritmusok összessége,*

³¹ SZJSZT 38/2004. Ld. KABAI i. m. 304. Ezt a megközelítést támasztotta alá a Navitaire-EasyJet-ügyben 2004-ben hozott döntés is. A Navitaire cég az EasyJet légitársaság helyfoglalási rendszerét fejlesztette. Egy ideig az EasyJet szerződés alapján használta a Navitaire rendszert, azonban idővel azt drágának tartotta és a szerződés megszüntetését követően saját helyfoglalási rendszert fejlesztett. Az angol bíróság kimondta, hogy az EasyJet program – ami ugyanazon lépések alkalmazásával engedte meg a helyfoglalást az utasnak, mint a Navitaire program –, nem sérti a Navitaire cég szerzői jogát, hiszen ezt az algoritmust a szerzői jog nem védi. Mivel a forráskód és a fájlstruktúra különbözött, ezért jogsértésről szó sem lehetett. A képernyő nem mutatott semmilyen egyéni, eredeti jelleget, az arculata is teljesen a funkciójából adódott. Az ikonok hasonlósága pedig szerzői igényt nem keletkeztetett, mert az eredeti ikonok sem voltak szerzői műnek minősíthetők az előbb említett okok miatt. Csak az azonos szerzői jogi védelem alá eső ikonokat kellett a légitársaság programjából eltávolítani, mert az ikon használata szolgai utánzást jelentett. KABAI i. m. 305. Ld. FALUDI i. m. 5.

³² Sztjt. 58. § (1)–(2) bekezdés.

illetve a 'programrészlet' között. Elsősorban a bírói gyakorlat, valamint az ennek alapjául szolgáló szakértői vélemény feladata meghatározni az absztrakciónak eme fokát.

Ebben segített az *Európai Unió Bíróságának 2012. május hó 2. napján kelt, C-406/10. számú ügyben hozott döntése* is.

A SAS Institute analitikai szoftvereket fejlesztő társaság 35 év alatt kifejlesztett egy integrált számítógépi programcsoportot, amely széles körű adatkezelési és adatelemzési feladatok elvégzését tette lehetővé (a továbbiakban: SAS-rendszer). A SAS-rendszer központi összetevője, melynek neve 'Base SAS', lehetővé tette a felhasználók számára, hogy saját alkalmazási programokat írjanak és futtassanak a SAS-rendszerben abból a célból, hogy e rendszer kezelhesse az adataikat (*szkriptek*). Ezeket a szkripteket a SAS-rendszer saját nyelvén írták (a továbbiakban: SAS-nyelv).

A World Programming Ltd. (továbbiakban: WPL) úgy vélte, hogy piaci kereslet áll fenn olyan helyettesítő szoftverek iránt, amelyek képesek a SAS-nyelven írt alkalmazási programokat végrehajtani. A WPL ezért megalkotta a 'World Programming System'-et, amelyet oly módon alakított ki, hogy az a SAS-összetevők funkcionalitását a lehető legnagyobb mértékben lemásolja, olyannyira, hogy – kevés kivétellel – megpróbálta biztosítani, hogy ugyanazon adatbevitel ugyanazon adatkinyeréseket eredményezzék. Ezzel a SAS-rendszer felhasználói számára lehetővé tette, hogy az általuk kifejlesztett, a SAS-rendszerben használandó szkripteket futtathassák a World Programming System kereteiben.

Nem volt megállapítható, hogy a WPL hozzáfért volna a SAS-összetevők forráskódjához, vagy lemásolta volna a SAS-összetevők forráskódjának bármely szövegrészét, vagy az említett kód szerkezeti felépítésének bármely részét.

A Bíróságnak az alábbi kérdésekre kell választ adnia:

a) A Szoftver irányelv 1. cikkének (2) bekezdését úgy kell-e értelmezni, hogy valamely számítógépi program funkcionalitása, valamint a számítógépi program keretében, a program bizonyos funkcióinak a használata céljából létesített *programnyelv és adatfájlformátum e program kifejezési formájának minősü-e, és ekként az irányelv értelmében szerzői jogi védelemben részesülhet-e, vagy sem?*

b) A számítógépi program valamely példányának *jogszerű felhasználója* a szerzői jog jogosultjának engedélye nélkül *megfigyelheti, tanulmányozhatja és kipróbálhatja a program működését a program elemeinek alapját képező ötletek és elvek meghatározása céljából* még akkor is, ha az engedély keretébe tar-

tozó műveleteket az engedélyben meghatározott kereteket túllépő cél érdekében végzi?

c) A szerzői jogi védelem alatt álló számítógépi program használati kézikönyvében leírt egyes elemeknek valamely más számítógépi programban, vagy e program *használati kézikönyvében történő többszörözése az e kézikönyvön fennálló szerzői jog megsértésének minősül-e?*

A Bíróság az alábbi megállapításokat tette:

a) A Szoftver irányelv 1. cikke (1) bekezdése szerint a számítógépi programok a Berni Unió Egyezmény értelmében vett irodalmi műként szerzői jogi védelemben részesülnek. E cikk (2) bekezdése e védelmet a számítógépi programok bármely formában történő kifejezésére kiterjeszti. E bekezdés ugyanakkor előírja, hogy a számítógépi program bármely elemének – beleértve a *csatlakozási felületeket* – alapjául szolgáló *ötletek és elvek* ennek az irányelvnek az értelmében *nem részesülnek szerzői jogi védelemben*. A Szoftver irányelv értelmében a számítógépi programnak csak a kifejezési formája részesül szerzői jogi védelemben, azok az ötletek és elvek, amennyiben a logika, az algoritmusok és a programnyelv alapjául szolgálnak, nem állnak védelem alatt. A nemzetközi jogot illetően mind a WIPO Szerzői Jogi Szerződésének a 2. cikke, mind a TRIPS 9. cikkének (2) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a szerzői jogi védelem a kifejezési formákra terjed ki, és *nem vonatkozik az önmagukban vett ötletekre, eljárásokra, működési módszerekre, illetve a matematikai műveletekre*. E megfontolások alapján az eljárás tárgyát képező számítógépi programelemek tekintetében a Bíróság megállapította, hogy sem a számítógépi program funkcionalitása, sem a számítógépi program keretében, a program bizonyos funkcióinak a használata céljából alkalmazott programnyelv és adatfájlformátum *nem minősül e program kifejezési formájának*. Annak elfogadása ugyanis, hogy a számítógépi program funkcionalitása szerzői jogi védelemben részesülhet, azt eredményezné, hogy az ötletek a technikai haladás és az ipari fejlődés rovására kisajátíthatók lennének.

A WPL-nek azonban nem volt hozzáférése a SAS Institute programjának sem a forráskódjához, sem a tárgykódjához, és nem is alkalmazta a program tárgykódjának visszafejtését. A WPL a SAS Institute programja működésének a megfigyelése, tanulmányozása és kipróbálása útján többszörözte annak funkcionalitását, ugyanazt a programnyelvet és ugyanazt az adatfájlformátumot alkalmazva.

Tehát a Szoftver irányelv 1. cikkének (2) bekezdését úgy kell értelmezni, hogy sem a számítógépi program funkcionalitása, sem a számítógépi program keretében, a program bizonyos funkcióinak a használata céljából *alkalmazott*

programnyelv és adatfájlformátum nem minősül e program kifejezési formájának, és ekként nem részesül ezen irányelv értelmében a számítógépi programok szerzői jogi védelmében.

b) A második kérdést illetően a Szoftver irányelv alapján a számítógépi programon fennálló szerzői jog jogosultja a hasznosítási szerződésre hivatkozva nem tilthatja meg az engedélyes számára, hogy a program elemeinek alapját képező ötleteket és elveket meghatározza. További feltétel azonban, hogy az engedélyes az említett engedély körébe tartozó műveleteket, vagy olyan betáplálási és futtatási műveleteket végezzen, amelyek szükségesek a számítógépi program használatához, azzal a feltétellel, hogy mindez nem sértheti e jogosultnak a programon fennálló kizárólagos jogait. Meg kell tehát állapítani, hogy a számítógépi programon fennálló szerzői jog nem sérülhet akkor, ha – mint a jelen ügyben – a jogszerűen engedélyt szerző személynek nem volt hozzáférése az engedély tárgyát képező számítógépi programnak a forráskódjához, hanem tevékenysége kizárólag a programnak az abból a célból történő tanulmányozására, megfigyelésére és kipróbálására korlátozódott, hogy annak funkcionalitását egy második program keretében többszörözze. Mindezek alapján a Szoftver irányelv 5. cikkének (3) bekezdését úgy kell értelmezni, hogy az a személy, aki valamely számítógépi program engedélyezett példányával rendelkezik, *a szerzői jog jogosultjának engedélye nélkül megfigyelheti, tanulmányozhatja vagy kipróbálhatja e program működését* abból a célból, hogy az említett program elemeinek alapját képező ötleteket és elveket meghatározza. Fontos további feltétel azonban, hogy a jogosultnak az említett engedély keretébe tartozó műveleteket, vagy olyan betáplálási és futtatási műveleteket kell végeznie, amelyek szükségesek a számítógépi program használatához úgy, hogy mindez nem sértheti a szerzői jog jogosultjának az adott programon fennálló kizárólagos jogait.

c) A SAS Institute számítógépi programjának *a használati kézikönyve* az INFOSOC irányelv értelmében védett *irodalmi mű*. A Bíróság már megállapította, hogy valamely mű egyes részei akkor részesülnek az INFOSOC irányelv 2. cikkének a) pontja szerinti szerzői jogi védelemben, ha tartalmaznak egyes olyan elemeket, amelyek e mű szerzője saját szellemi alkotásának kifejeződése. Következésképpen az INFOSOC irányelv 2. cikkének a) pontját úgy kell értelmezni, hogy a szerzői jogi védelem alatt álló számítógépi program használati kézikönyvében leírt egyes elemeknek valamely más számítógépi programban, vagy e program használati kézikönyvében történő többszörözése az e kézikönyvön fennálló szerzői jog megsértésének minősülhet, ha e többszörözés a szerzői jogi védelem alatt álló számítógépi programra vonatkozó használati ké-

zikönyv szerzője saját szellemi alkotásának a kifejeződését képezi, mely utóbbi feltétel teljesülését a nemzeti bíróságnak kell ellenőriznie.

A fenti ítéletnek ellentmondani látszik az Szjt. azon rendelkezése, miszerint *szerzői jogi védelem alatt áll a szoftvernek az eredeti programnyelvétől eltérő programnyelvre történő átírására is*, ami átdolgozásnak, eredménye származékos műnek minősül.³³

A *csatlakozó felület (interface) kiemelése* azért fontos, mert a csatlakozó felületen keresztül teremthető meg a hardverekkel és más szoftverekkel történő együttműködés, az interoperabilitás. Más szóval olyan grafikus megjelenítés, mely csak a program futtatásával válik érzékelhetővé, ezért fő szabály szerint nem élvez szerzői jogi védelmet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az adott felület, mint „forma” a törvényi előírások teljesítése esetén ne tartozhatna jogi szabályozás alá, mint pl. formatervezési minta.

Nem mindig könnyű azonban az elhatárolás. Ezt bizonyítja az *Európai Unió Bíróságának 2010. december hó 22. napján kelt, C-393/09. számú döntése*.

A bíróságnak – egyebek mellett – arról kellett állást foglalnia, hogy egy számítógépi *program grafikus felhasználói felülete* a Szoftver irányelv 1. cikkének (2) bekezdése értelmében vett, e program bármely formában történő kifejezésének minősül-e, és így *részesül-e* a számítógépi programok olyan *szerzői jogi védelmében, vagy sem?*

A bíróság megállapításai szerint a Szoftver irányelv 1. cikke (1) bekezdésének megfelelően a számítógépi programokat a Berni Unió Egyezmény értelmében vett *irodalmi műként* szerzői jogi védelemben kell részesíteni. E cikk (2) bekezdése e védelmet a számítógépi programok *bármely formában történő kifejezésére* kiterjeszti. A Szoftver irányelv értelmében a ‘számítógépi program’ fogalma magában foglalja a programok valamennyi formáját, beleértve a hardverbe beépített programokat is. A számítógépes programok a Berni Unió Egyezmény szerinti irodalmi művekként *akár forráskód, akár tárgyi kód formájában védettek*. A Szoftver irányelv védelmének tárgya tehát magában foglalja a számítógépi program kifejezési formáit, valamint a számítógépi program kifejlesztéséhez vezető előkészítő dokumentációt, amelyek e program többszörözését, illetve későbbi megvalósítását eredményezhetik.

A Szoftver irányelvnek megfelelően a *felhasználói felületek* a számítógépi program azon részei, amelyek biztosítják valamennyi szoftver- és hardverelem más szoftverrel és hardverrel, valamint a felhasználókkal történő össze-

³³ Szjt. 58. § (2) bekezdés. Ld. TATTAY Levente: A szoftver és az adatbázis jogvédelme. *Gazdaság és Jog*, 2002/4. 20.

kapcsolódását és kölcsönhatását, hogy a célnak megfelelően tudjanak működni. Különösen a *grafikus felhasználói felület* olyan kölcsönhatási felület, amely lehetővé teszi a számítógépi program és a felhasználó közötti kommunikációt. Ilyen körülmények között a grafikus felhasználói felület azonban *nem teszi lehetővé e számítógépi program többszörözését*, hanem csupán e program valamely elemének minősül, amellyel a felhasználó az említett program funkcionálisait használja. Ebből következik, hogy ezen *felhasználói felület nem minősül a számítógépi program* a Szoftver irányelv 1. cikkének (2) bekezdése értelmében vett kifejezési formájának, és következésképpen ezen irányelv alapján *nem részesülhet a számítógépi programok szerzői jogi egyedi védelmében*.

Meg kell azonban vizsgálni, hogy valamely számítógépi program grafikus felhasználói felülete az INFOSOC irányelv alapján részesülhet-e az általános szerzői jog által biztosított védelemben. Következésképpen a *grafikus felhasználói felület műként részesülhet szerzői jogi védelemben*, ha az a szerző saját szellemi alkotása. A nemzeti bíróság feladata annak vizsgálata, hogy az előtte folyó ügyben ez a helyzet fennáll-e.

Az értékelés végzése során figyelembe kell vennie többek között a grafikus felhasználói felület részét képező valamennyi összetevő egyedi elrendezését és konfigurációját annak meghatározása céljából, hogy melyek töltik be az *eredetiség kritériumát*. E tekintetben e kritériumnak *nem tesznek eleget* a grafikus felhasználói felület azon összetevői, amelyeket kizárólag technikai funkció jellemez. Az eredetiség kritériuma nem teljesül, mivel egy ötlet megvalósítását szolgáló különböző módok köre olyan korlátozott, hogy az ötlet és a kifejezés összekeverednek. Ilyen esetben a grafikus felhasználói felület összetevői nem teszik lehetővé a szerzőnek alkotó szelleme eredeti módon történő kifejezését, és olyan eredmény létrehozását, amely e szerző szellemi alkotásának tekinthető.³⁴

A Szoftver Irányelv különös figyelmet fordít arra, hogy a szoftver tekintetében biztosított szerzői kizárólagos jog ne akadályozhassa meg más önálló szoftverek vagy a szoftverekkel együttműködni képes hardverek fejlesztését.

³⁴ Hasonló álláspontra jutott a Szerzői Jogi Szakértői Testület 1994-ben hozott szakvéleményében, melynek értelmében az *interface* alkotói tevékenység eredménye, mely a szoftver részét képezi, ám bizonyos esetekben önállóan is felhasználható, és amennyiben eredeti jellege fennáll, a szerzői jogi védelem vonatkozik rá is. ARTISIUS: *A Szerzői Jogi Szakértői Testület Szakvéleményeinek Gyűjteménye, 3. kötet, 1990–1996*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1998. 48–50.

3.3. A szoftvert megillető szerzői jogi védelem speciális területei: a vázlatok, a tervek és egyéb speciális alkalmazási formák

Az Sztj. szabályai egyértelműen megállapítják, hogy szerzői jogi védelem alá a számítógépi programalkotás és a hozzá tartozó dokumentáció tartozik. Erre hivatkozik a Legfelsőbb Bíróság is, miszerint a 'hozzá tartozó' kifejezés azt jelenti, hogy a szerzői jogi védelemre igényt tartó dokumentációnak tartalmánál fogva arra kell irányulnia, hogy része legyen a program kialakításának.

Az alkalmasság fokának azonban *csak egy elvi szintje* megkívánt, *nem előfeltétele a szerzői jogi védelemnek az, hogy*

- a dokumentációval célzott számítógépes *program ténylegesen megvalósuljon*, vagy
- a dokumentációban *célzott program* jöjjön létre.

A *programhoz tartozás* elvi, tartalmi, a szerzői mű jellegét kifejezésre juttató feltétel, s *nem konkrét eredménykövetelmény*.³⁵

A Szoftver Irányelv is ennek megfelelően az előkészítő *tervezési anyagokat* is védelemben részesíti. A kezdeti stádiumban a jellemző *folyamatábrák és blokkdiagrammok* nem veszélyeztetik az anyag írásműként való megítélését, hiszen ezen szakasz védettségét a már ezen a ponton megjelenő egyediség, kreativitás és védendő érték indokolja.³⁶

Az adott program *alkalmazhatóságának* megítélése, amely egyes polgári jogi igények – pl. szerződés szerű teljesítés – vizsgálata kapcsán merül fel, azonban már két szempont konkrét, szakértő általi vizsgálatát igényli:

- megfelel-e a program a saját rendszertervének, vagyis maradéktalanul teljesíti-e azokat a követelményeket, melyek a rendszertervben vannak rögzítve (*ún. funkcionális egység*);
- maga a rendszerterv megfelel-e a megrendelő elvárásainak, vagyis a rendszertervben rögzített követelmények fedik-e a megrendelő valós igényeit?

Ellenkező esetben a *hibás teljesítés* polgári jogi jogkövetkezményeinek adekvát alkalmazhatósága merül fel.³⁷

Speciális alkalmazási formák körébe tartoznak az egyes *adatbázis-kezelő szoftverek*, amennyiben egy adatbankindexet meghaladó szintet jelentenek és bizonyíthatóan egyéni eredeti alkotások, mert ebben az

³⁵ Pf. III. 20197/1985.

³⁶ DUDÁS i. m.

³⁷ DUDÁS i. m.

esetben már szerzői jogi védelem alá eső szoftvereknek minősülnek.³⁸ Ellenkező esetben azonban nem minősülnek szellemi alkotásnak.

Ugyanígy nem lehet számítógépes programnak tekinteni a különböző alapú, *statikus website-okat*, hiszen ott minden csak látvány ugyanúgy, mint a kezelő felületek esetében. Speciális, dinamikus site-ok esetében azonban – ahol a megjelenítés külső behatásoktól függő lehet –, akkor elismerhető azok szerzői jogi védelemre jogosultsága. Ilyenek pl. azok az oldalak, amelyek Java alapú, vagy PHP programokat futtatnak.³⁹

A szoftver jogvédelmének még mindig nyitott kérdése tehát, hogy *„mit is véd a szerzői jog: a formát és/vagy a tartalmat, vagyis a programot a megjelenési formában, vagy a program belső logikáját.”*⁴⁰ Bár a közösségi szoftver-jog tartalmaz a feltett kérdésre érdemi választ, az egyedi esetekben mindig újra és újra mérlegelés tárgyát kell, hogy képezze a kérdés eldöntése. Hiszen a valóság által generált helyzetek mindig új és új kihívások elé állítják nemcsak a jogalkalmazókat, de a jogalkotókat is.

³⁸ Az adatbázisok a szerzői jogban gyűjteményes műnek minősülhetnek, amennyiben megfelelnek a szerzői mű kritériumainak, azaz az adatbázis összeválogatása, elrendezése és szerkesztése szellemi alkotás eredménye kell legyen és eredeti jelleggel kell rendelkeznie. TATTAY i. m. 25.

³⁹ DUDÁS i. m.

⁴⁰ FALUDI i. m. 5.

BREHÓSZKI MÁRTA*

A GENERAL PARTNERSHIP¹

A general partnership (a továbbiakban GP) az amerikai társasági formák alap-típusa, amelyet talán a közkereseti társasághoz lehet hasonlítani, ám látni fogjuk, hogy néhány közös elemet leszámítva, sokban eltér a mi megszokott társasági formánktól. Szabályozását tekintve először 1914-ben hoztak szövetségi törvényt Uniform Partneship Act (a továbbiakban: UPA) néven a GP-ről. Ezt Louisianát leszámítva mindegyik tagállam alkalmazta. New York államban jelenleg is hatályos, és az sem elhanyagolandó, hogy a bírói esetjog a GP tekintetében az UPA szabályain alapul. Ezt a jogszabályt 1997-ben felülvizsgálták, és elfogadták a Revised Uniform Partnership Act-et (a továbbiakban: RUPA). Ezt 2012-ig 36 tagállam fogadta el, a többi államban még mindig az 1914-es szabályok a hatályosak.

1. A GP általános jellemzői

Fogalmát tekintve nem fogunk meglepődni: a partnership olyan egyesülés, ahol két vagy több személy (lehet természetes személy vagy akár egy másik GP) megállapodnak, hogy gazdasági tevékenységet folytatnak nyereség érdekében.² A lényeg tehát, hogy nyereséget termel a két tulajdonos – és itt jön az első európai szemmel furcsa dolog –, nem kell a társaságot bejegyezni ahhoz, hogy létrejöjjön. Ebben a tekintetben a többi amerikai társasági formához képest is egyedülálló, mert a többi társasági forma ott is bejegyzést igényel. Továbbmegyek, a társaságnak nem is kell tudniuk, hogy GP-ként működnek. A RUPA szerint még

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék.

¹ A publikáció a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatásával készült.

² Uniform Partnership Act § 6 (1)

akkor is létrejön a társaság, ha a feleknek nem volt szándékuk azt megalapítani, de egyébként a többi feltételnek megfelelnek (gazdasági tevékenységet folytatnak nyereség érdekében)³. Nem az a kérdés ugyanis, hogy a feleknek szándékukban állt-e létrehozni a társaságot, hanem az, hogy a felek viszonya és a körülmények alapján létrejött-e a társaság.⁴

Szóban is létre lehet hozni GP-t, vagy hallgatólagosan is létrejöhet. De mivel mind az UPA, mind a RUPA szabályai diszpozitívek, praktikus „partnership agreement”-et kötni, sőt a RUPA szerint az ügyvédeknek kötelességük ajánlani az írásbeli formát, mert különben „malpractice suit”-ot kockáztatnak meg.⁵

A *Smith v. Kelley*-ügyben⁶ a felek közötti megállapodás fontossága kerül előtérbe. Smith elment Kelleyékhez könyvelőként dolgozni, egy háromtagú GP-be, ahol nem volt írásbeli társaságalapítás. Smith majdnem 4 évig havi 1000 dollárt kapott, és évente jutalmat, kívülálló felé, mint üzlettárs lett bemutatva, perekben tagként jelölték meg. 4 év elteltével kivált és 25 %-os részesedést követelt a GP-től, arra hivatkozva, hogy ő is tagja volt a cégnek. A tagok ezt vitatták. A bíró szerint mivel Smith-nek nem volt joga felvenni és elbocsátani alkalmazottakat, illetve mivel nem vett részt az ügyvezetésben, nem volt jogosult a cég nevében adásvételi szerződést kötni, így nem volt a társaság tagja, ezért keresetét elutasították.

Az UPA hallgat arról, hogy a társaság perképes-e. A tagállamok a saját partnershipről szóló törvényükben rendelkeznek arról, hogy pert indíthat-e a társaság és perelhető-e. Ilyen rendelkezés hiányában a felek korlátlan és egyetemleges felelőssége irányadó. A RUPA jogi személynek tekinti a GP-t, jogalanyisággal és perképességgel ruházza fel.⁷

2. A GP üzletvezetése

A társaság üzletvezetését a *Summers v. Dooley*-ügyön⁸ keresztül szokás szemléltetni. A GP egyik tagja 6000 dollárra perelte a másikat. A felek létrehozta egy GP-t és megállapodtak, hogy ha valamelyik munkaképtelenné válik, ak-

³ Revised Uniform Partnership Act §202 (a)

⁴ *Hilco Prop. Servs., Inc. v. United States*, 929 F.Supp. 526,536-37 (D.N.H. 1996)

⁵ Revised Uniform Partnership Act §101 (7)

⁶ *Smith v. Kelley*, Court of Appeals of Kentucky 1971. 45S.s.w.2d.39.

⁷ Cases and materials on corporations including partnerships and limited liability companies, 49.

⁸ *Summers v. Dooley* 94 Idaho 87, 481 P.2d 318 (1971).

kor biztosít maga helyett munkaerőt. Röviden: amikor Summers munkakép-
telenné vált, az általa hozott munkaerő felvételéhez Dooley nem járult hozzá.
Ennek ellenére Summers felvette a személyt és saját költségére foglalkoztatta.
Amikor erről Dooley tudomást szerzett, azt mondta, hogy nem érezte szüksé-
gét az új munkaerőnek, és nem hajlandó a társaság pénzéből azt kifizetni azt
Summersnek. Summers pert indított költségei megtérítésére, de elvesztette a
pert. A bíró szerint az UPA 18 §-a kimondja, hogy a feleket egyenlő jogok ille-
tik meg az üzletvezetés tekintetében. A rendes üzletmenettől való eltéréshez pe-
dig a tagok többségének hozzájárulása szükséges.

A GP üzletvezetése tekintetében a másik klasszikusnak mondható eset a
National Biscuit Co. v. Stroud.⁹ Az ügyben az volt kérdés, hogy vajon korlátoz-
ható-e a tag ügyvezetési hatásköre. A bíróság kimondta, hogy az UPA § 9 (1),
(4), valamint a § 18 (e) és (h) alapján minden tag korlátlanul és egyetemlegesen
felel a társaság tartozásaiért. Mindaddig, amíg a létesítő okiratban nem korlá-
tozzák a tag ügyvezetői hatáskörét, addig az UPA alapján a tagokat egyenlően
illetik meg ezek a jogok. A RUPA § 303-a alapján már lehetőség van kitölteni
egy „statement of partnership authority” nevű dokumentumot, amiben a GP
megszabhatja, hogy melyik tag jogosult adásvételi szerződést kötni a társaság
nevében, vagy egyébként korlátozhatja a tagok ügyvezetői jogát.

3. A GP nyereségének és veszteségének elosztása

A felek a szerződési szabadság körében szabadon megállapodhatnak a nyere-
ség és a veszteség felosztásáról. Meghatározhatják, hogy adott üzletrészhöz
mekkora nyereség és veszteség kapcsolódik, vagy havi, akár éves elszámolás-
ban, százalékos felosztásban stb. állapodhatnak meg. Az amerikai bírói gya-
korlatban nem ismeretlen, hogy a felek a nyereség felosztásában megállapod-
nak, viszont a veszteségről hallgatnak a partnership agreement-ben. Az esetek
jelentős részében a bírói döntés a befektetők mellé áll. Ezen esetekben bíróság
hajlamos elfogadni azt az érvelést, hogy mivel nem rendelkeztek a felek kifeje-
zetten a veszteség viseléséről, ezért nem is jött létre a GP. Ugyanakkor szám-
talan esetben hangsúlyozza a joggyakorlat, hogy a felek veszteség rendezésé-
ről való kifejezett megállapodása, még nem jelentheti azt, hogy létrejött a GP.¹⁰

⁹ National Biscuit Co. v. Stroud 249 N.C. 467, 106 S.E.2d 692 (1959)

¹⁰ Cases and materials on corporations including partnerships and limited liability companies,
64.

A *Kessler v. Antinora*-esetben¹¹ a felek létrehoztak egy kivitelező céget GP formában. A joint venture partnership agreement szerint Kessler tőkét adott a cégbe, Antinora pedig a kivitelezést felügyelte, továbbá tartalmazta a nyereség felosztását Kessler 60%-ára, Antinora a 40 %-ára jogosult. A veszteség elosztását nem rendezték. Az egyik épületet jelentős veszteséggel értékesítették, ám Antinora nem kívánt a veszteségben osztozni. A bíróság végül a nyereség felosztásának arányában kötelezte Antinorát a veszteség viselésére.

Californiában a joggyakorlat eltér az imént ismertetett általánostól. A Californiai Legfelsőbb Bíróság egyrészt elismeri a *Kessler v. Antinora*-ügy jogelvét, miszerint a GP-ben (ha nincs partnership agreement), a bíróság azt a vélelmet állítja fel, hogy a felek a nyereséget és veszteséget egyenlő arányban kívánták elosztani. Kivételt képez azonban az az eset, amikor az egyik tag csak a munkát adja a társaságba, a másik pedig a tőkét. A *Kovacik v. Reed*¹²-ügyben kimondta a californiai bíróság, hogy ha az egyik tag csak tőkét ad, a másik pedig a szakértelmet, munkát – ekkor minden tag a saját veszteségét kell, hogy állja –, az egyik a pénzt veszíti el, másik a munkát. Ez alapján Kessler elvesztette volna a pert Californiában.¹³

4. A GP felelőssége

A tagok felelnek azokért a kötelezettségekért, amiket a GP nevében kötöttek [UPA § 9, RUPA § 301.]. A tagok felelőssége e tekintetben korlátlan és egyetemleges. Fontos azonban, hogy először a GP-et kell perelni, és ha a végrehajtás eredménytelen, akkor lehet a tagoktól követelni a tartozást. Tehát a tagok felelőssége mögöttes, kezési jellegű.

A deliktuális felelősségről az UPA § 13, és a RUPA § 305 rendelkezik, amikor kimondják, hogy a GP felel minden olyan jogellenes tevékenységért, amit a tagok a rendes üzletvitel keretében fejtettek ki, illetve amit a tag a többi tag felhatalmazása alapján tevékenysége során fejt ki. Természetesen deliktuális károkozás esetén is igaz a tagok mögöttes korlátlan és egyetemleges felelőssége. A *Roach v. Mead*-ügyben¹⁴ a bíróság kimondta, hogy ha harmadik személy okkal hihette azt, hogy a tag szolgáltatása a társaság tevékenységének keretében tör-

¹¹ New Jersey Superior Court, Appellate Division February 14, 1995 653 A.2d 579.

¹² 49 Cal.2d 166, 315 P.2d 314 (1957)

¹³ Cases and materials on corporations including partnerships and limited liability companies, 66–67.

¹⁴ 301 Or. 383, 722 P.2d 1229 (1986)

tént, akkor a társaságot köti a tag által vállalt kötelezettség és felel annak teljesítéséért. Azt, hogy a harmadik személy okkal hitte-e a tag szolgáltatását a társaság tevékenységébe tartozónak, ezt mindig egyedileg kell vizsgálni, és egyébként a társaság tevékenységi körébe tartozónak kell lennie.

5. A tagok fiduciáris kötelezettsége

A fiduciáris kötelezettség (fiduciary duty) lefordítása és értelmezése kontinentális gondolkodásmóddal nehézkes, mivel eredetileg egy common law jogintézményből a trust-ból származtatott felelősségi forma. Igazából jogeseteken keresztül lehet körvonalazni jelentéstartalmát. A GP-ek esetében a fiduciáris kötelezettség alapesete a Meinhard v. Salmon-ügy 1928-ból, amelyben a New York-i Bíróság kimondta, hogy az üzlettársak fiduciáris kötelezettséggel tartoznak egymás felé, azokkal az üzleti lehetőségekkel kapcsolatban, amely a tevékenységükkel kapcsolatban merül fel.¹⁵ A bíróság kimondta, hogy a tájékoztatással kapcsolatos fiduciáris kötelezettség (fiduciary duty of communication) megszegésének számít, ahol az üzlettárs nem tájékoztatja a társát egy gyümölcsöző üzleti lehetőségről egy olyan fél részéről, aki nem vesz tudomást a felek társulásáról, és csak az egyik félnek tesz üzleti ajánlatot. Továbbá a lojalitási kötelezettség is sérül (duty of loyalty), ha a tag helyzetét kihasználva (pl. ügyvezető is) nyereségre tesz szert, mellőzve a társát.

Az eset abból indul ki, hogy Salmon 1902-ben ingatlanbérleti szerződést kötött 20 évre, az épületben boltok és üzletek működtek. Társával Meinharddal nem hoztak létre GP-t, joint venture-ként tevénykedtek. Meinhard tőkét biztosított, Salmon vezette az üzletet. írásbeli megállapodásuk alapján a nyereséget és a veszteséget egyenlő arányban osztották el, és Meinhardot hatalmazták fel a bérleti szerződés aláírására. A joint venture-t a bérlet futamidejére hozták létre. Ahogy lejárt a 20 év az ingatlan tulajdonosa Salmonnak felajánlotta a bérlet megújítását, figyelmen kívül hagyva a felek megállapodását. Salmon aláírta a megállapodást, anélkül, hogy arról tájékoztatta volna Meinhardot. Amikor Meinhard tudomást szerzett az ügyletről, pert indított, mondván, hogy az üzleti lehetőség a társulásuk körébe tartozott. Salmon ezzel szemben azt állította, hogy a társulásuk az eredeti bérlet futamidejével megszűnt. A bíróság helyt adott a keresetnek, mondván Salmon fiduciáris kötelezettséggel tartozott a társulásuk irányába, amely tartalmazza a tájékoztatási kötelezettséget (duty to

¹⁵ 164 N.E. 545 (N.Y. 1928)

inform) az új ügylet lehetőségéről. A joint venture minden partnertől a legmagasabb fokú lojalitási kötelezettséget várja el, így elvárható lett volna, hogy Meinhardot tájékoztassa az üzleti lehetőségről, aki így dönthetett volna az ügylet megkötéséről.

A döntés messze túlmutatott önmagán, a társasági jog mérföldköve lett. A lényeg, hogy a társulásból származó kötelezettségeket kiterjesztette a társulási megállapodás keretein túl, kimondva hogy fiduciáris jogviszony keletkezik a társulási megállapodással, amelyben a felek a legmagasabb fokú lojalitással tartoznak egymás felé, és rosszhiszeműség sem kell ahhoz, hogy ez a kötelezettség sérüljön, sőt a jóhiszemű eljárás önmagában kevés (lásd Salmon) ahhoz hogy ez a jog ne sérüljön.

Az UPA § 21-a kimondja, hogy a partnership tagjai fiduciáris kötelezettséggel tartoznak a társaság irányába, amely azt is jelenti, hogy a társaság tevékenységével, működésével, megszűnésével kapcsolatos minden nyereséget el kell számolni a társasággal. Nagyon jó példa erre a Johnson v. Peckham-ügy.¹⁶ Az esetben a felek a bíróságtól kérték a GP megszüntetését. Ezalatt Peckham megállapodott Johnsonnal, a társaságban lévő vagyonban (olajbányászati bérleti jog) való érdekeltségét megvásárolta \$ 1500 értéken, majd gyorsan továbbértékesítette \$10 500-ért. Mivel bizonyítható volt, hogy a továbbértékesítésre vonatkozó tárgyalások már akkor megkezdődtek, amikor még nem is vette meg a bányászati jog Johnsontól a részét, ezért a bíróság kötelezte a nyereség elosztására volt társával.

A fent említett szabálytól a tagok eltérhetnek. Kimondhatják a partnership agreement-ben, hogy a felek szabadon tevékenykedhetnek, adott esetben a GP tevékenységébe tartozó ügyletet is köthetnek.¹⁷

6. A GP üzletrészenek átruházása

Az UPA és a RUPA széles szabadságot enged a feleknek, vagyis a partnership agreement-ben meghatározhatják, hogy mi lehet az üzletrészek sorsa pl. halál esetén. Lehetővé tehetik a felek az üzletrész elidegenítését, de ha erről nem rendelkeznek, akkor a többi tag hozzájárulása nélkül az üzletrész nem ruházható át.¹⁸

¹⁶ Johnson v. Peckham, 120 S.W.2d. 786, 787 (Tex. 1938)

¹⁷ Singer v. Singer 1981 OK CIV APP 43 634 P.2d 766.

¹⁸ Rapoport v. 55 Perry Co. Supreme Court of New York, 1975, 376 N.Y.S.2d 147.

7. A GP megszűnése

A társaság megszüntetése a legbonyolultabb kérdés. Az UPA-hoz képest a RUPA gyökeres változásokat hozott. Az UPA a társaság megszűnése alatt (dissolution) azt érti, amikor a felek személyében változás áll be. A társaságot a felek létrehozhatják határozott vagy határozatlan időre. A határozott idő lejártával a társaság megszűnik. Az UPA szerint a GP akkor is megszűnik, ha a tagok személyében változás áll be. Tehát ha 3 személy létrehozza a GP-t, és belép egy negyedik tag, akkor az már nem ugyanaz a GP, vagyis az eredeti megszűnik és egy új GP jön létre.¹⁹ Ez akkor is igaz, ha az egyik tag kilép a társaságból vagy meghal. Megszűnik a társaság, ha a társaság tevékenysége jogszabályba ütközik, ha a társaság vagy annak tagja csődbe megy, illetve, ha a bíróság így határoz.

Míg az UPA sokkal inkább személyek társulásának tekinti a GP-t, addig a RUPA már jogalanyként, önálló entitásként tekint rá, tehát a tag kiválása már nem jelenti automatikusan a társaság megszűnését is. A tag kiválása esetén részesedését pénzben kell kielégíteni. Ez korántsem olyan természetes, mint ahogyan mi gondolnánk.

A felek természetesen bármikor dönthetnek a társaság megszüntetéséről. A Dreifuerst-ügyben 2 testvér alapított egy GP-t, amely 2 malmot működtetett. Amikor az egyik testvér a társaság megszűnését kérte, nem tudtak megállapodni a vagyon felosztásán, ugyanis egyik testvér a malmok megosztását kérte, a másik meg azok eladását és a pénzben való kielégítést. A partnership agreement-ben nem állapodtak meg a GP megszűnése esetén történő vagyonfelosztásról, ezért a bíróságnak kellett döntenie a társasági vagyon sorsáról. Az egyik testvér azzal érvelt, hogy ha nincs a felek között megállapodás a vagyonról, akkor a bíróság természetbeni megosztásról nem dönthet, értékesíteni kell a vagyont, és azt felosztani a tagok között. A másik ezzel szemben azt állította, hogy a bíróságnak nincs joga értékesíteni a vagyont. A bíróság szerint itt speciális esetről van szó, ugyanis, egyrészt nincs hitelező az ügyben, másrészt az értékesítés értelmetlen volna, hiszen rendkívül szűk lenne az érdeklődési kör a vétel iránt. Harmadrészt a természetbeni megosztás is igazságos ebben az ügyben (két malom, két testvér). A bíróság tehát természetben osztotta meg a felek között a malmokat; egyik kapta az egyiket, másik a másikat.

¹⁹ Fairway Development v. Title Ins. Co. of Minnesota United States District Court for the Northern District of Ohio, Eastern Division, 1985 621 F. Supp. 120.

Az UPA védi mind a hitelezők, mind a volt tagok érdekeit, így természetbeni megosztás akkor lehetséges, ha nincs hitelező az ügyben (sem a társaságnak, sem a tagnak), és az értékesíteni kívánt vagyontárgyra nagy valószínűséggel nem lesz érdeklődő.

Mind az UPA, mind a RUPA megkülönbözteti a társaság jogszerű (rightfully) és jogszerűtlen (wrongfully) megszüntetését, azzal hogy a RUPA kiterjesztette a jogszerűtlen megszüntetés esetköreit [RUPA § 602 (b)]. Jogszerűtlen például a társaság megszüntetése, ha az a partnership agreement kifejezett rendelkezésébe ütközik vagy ha bírósági határozat zárja ki a tagot. Az is jogszerűtlen, ha a határozott időhöz vagy feltételhez kötik GP létét, és az idő letelte vagy feltétel bekövetkezte előtt a tag kilép (ez alól is van kivétel: például, ha azt egy másik tag halálát követő 90 napon belül teszi meg, akkor nem lesz jogszerűtlen).²⁰

Az a tag, aki jogszerűtlenül szünteti meg a társaságot felel mind a társaság, mind a többi tag irányába az ezzel okozott kárért.²¹

Az UPA § 40 (h) szerint a hitelezők kielégítése a „jingle rule” vagy másképp a „dual priorities rule”-on alapul. Ez azt jelenti, hogy abban az esetben, ha a társaság és a tag magánvagyonra is a hitelezők kielégítésére a bírósághoz kerül, akkor a tag magánhitelezői elsőbbséget élveznek a magánvagyonon történt kielégítés során, a társaság hitelezői elsőbbséget élveznek a társasági vagyon felosztásakor. A RUPA ezt a szabályt már nem alkalmazza, a szövetségi Csődtörvény szabályaira utal, ami kimondja, hogy a társaság hitelezői pro rata osztoznak a tag magánhitelezőivel a megmaradt vagyonon.

8. Összegzés

Az volt a célom, hogy a GP rövid bemutatásával és a gyakorlat ismertetésével rávilágítsak azokra a lényeges különbségekre, amelyek a magyar és az amerikai társasági jogi gondolkodást jellemzik. Leglényegesebb eltérés a felelősségi szabályok terén van, hiszen a mi gyakorlatunk például a fiduciáris felelősség intézményét még értelmezni is nehezen tudja, ami az amerikai gyakorlatban pedig magától értődő. Ugyanakkor indokolt lehet a jól működő jogintézmények átgondolása és átemelése hazánk társasági jogába.

²⁰ RUPA § 602 (b)

²¹ RUPA § 602 (c)

BURIÁN LÁSZLÓ*

SZOKÁSJOG VERSUS KODIFIKÁLT JOG A MAGYAR MAGÁNJOG TÖRTÉNETÉBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAR MAGÁNJOG BEVEZETÉSÉRE ÉSZAK-ERDÉLYBEN

A magyar magánjogtörténet egyik – az elmúlt évtizedekben feledésbe merült – érdekes epizódja volt a nem kodifikált magyar magánjognak – az 1940. évi második bécsi döntéssel visszacsatolt – Észak Erdélybe törvényi felhatalmazás alapján, rendeleti úton történt bevezetése 1941–42-ben. A cél nyilvánvalóan a magyar magánjog egységének a lehető legrövidebb időn belüli helyreállítása volt.¹ Ennek érdekében az Erdélyben az akkor már csaknem kilenc évtizede hatályban lévő OPTK-t kellett hatályon kívül helyezni. Ennek, az ünnepelttel csaknem egyidős epizódnak a felelevenítésével szeretném köszönteni Tattay Levente kollégámat 70. születésnapja alkalmából. Ahhoz, hogy megérthessük, hogy hogyan kerülhetett sor erre a szokatlan, de a magyar magánjog történetében nem példa nélkül álló aktusra, a kodifikált, de idegen eredetű magánjognak a nem kodifikált magyar bírói szokásjoggal való felváltására, röviden át kell tekintenünk a magyar magánjogi kodifikáció hányatott történetét is.

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Nemzetközi Magánjogi Tanszék.

¹ Azt, hogy az egység mihamarabbi helyreállítása mindenek felett álló szempont volt, amely minden más megfontolással szemben elsőbbséget élvezett, jól fejezik ki Túry Sándor Kornél szavai: „Ám, ha lenne is [...] ellentmondás, kérдем, vajjon figyelembe lehetne-e azt venni és súlyt lehetne annak tulajdonítani a nemzeti közösség érdekében folyó, s ehhez képest *mindenek felett álló* azzal a posztulátummal szemben, amely a visszacsatolt területnek az anyaország területével minél gyorsabb és minél tökéletesebb jogrendszeri egybeforrására tendál.” Túry Sándor Kornél: *Magánjogunk egységesítésének befejezése, különös tekintettel annak jogforrástani vonatkozásaira*. Universitas Francisco Josephina Acta Juridico Politica, 6. szám. Jogi Előadások I. Kolozsvár, Nagy Nyomda, 1942. 5–26. (26.)

1. A magánjog kodifikációjára irányuló kezdeményezések a XVIII. század végétől 1848-ig

A magyar magánjogi kodifikáció kezdetei a XVIII. század végére nyúlnak vissza. Az 1790-ben összehívott országgyűlés az 1791. évi 67. törvénycikkkel² az egész magyar jogrendszer megreformálására hivatott országgyűlési bizottságokat állított fel. A jogi bizottság számára a törvénycikk az igazságszolgáltatás reformját, továbbá az eljárások gyorsítására és a tulajdon biztonságának növelésére, az alaptalan pereskedés meggátlására és a törvények rendszerezésére, valamint a bírósági döntések felülvizsgálatára vonatkozó törvények tervezetének az Országgyűlés elé terjesztését írta elő.³ Ezen kívül büntető törvénykönyv készítését és az árvaszéki ügyek kezelését, valamint a váltó és hajózás ügyében törvények készítését is a bizottság feladatává tette. Nem volt szó tehát kodifikációról, csak a hatályos törvények és a kuriális döntések összegyűjtéséről. A bizottság által kidolgozott magánjogi javaslatok, amelyek 1795-re készültek el, ennek megfelelően még korabeli mércével mérve sem voltak valódi kodifikációs tervezetnek nevezhetők. Még a törvénycikk által előírt célokat sem érték el azonban, mert az országgyűlés nem tárgyalta a tervezetet. Annak egy, a nádor vezetése alatt Pesten ülésező, újonnan felállított bizottság általi felülvizsgálatát és indokolással együtt a következő országgyűlés elé terjesztését csak több mint három évtizeddel később, az 1827. évi 8. törvénycikk rendelte el.⁴ Az ennek nyomán felülvizsgált, 69 törvénycikkből álló második tervezet az elsőhöz képest érdemi változást nem tartalmazott. A tervezetet az 1832/36-os

² 67. Cikkely. A közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetők, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbíztak neveztetnek ki. Ld. Magyar Törvénytár 1740-1835. évi törvénycikkek (Fordította: Dr. CSIKY Kálmán). Budapest, Franklin Társulat, 1901. 202–215.

³ 6. A jogügyi bizottságban: Az ország és a hozzákapcsolt részek jogszolgáltató székeinek és az összes törvénykezési hatóságoknak rendezése, a perrendtartás javítása, amennyiben azt akár a perek gyorsabbítása, azonban a perlekedők elegendő biztonságával kapcsolatban, akár pedig a nagyobb költségkímélés követeli. Néhány hasznos polgári törvény tervezete, amelyek talán a birtokosok teljesebb biztonságáról való gondoskodásra vagy azon források betömésére, amelyekből az alaptalan perek keletkeznek, vagy végül a létező törvények nagyobb áttekinthetőségének eszközésére szolgálnak, ahová tehát az úgynevezett curiai döntvények megbírálása is tartozik. Uo. 205.

⁴ 8. Cikkely. A bizottsági rendszeres munkálatok további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik. Az 1791:67. cikkely alapján kidolgozott rendszeres munkálatok tárgyalása, mint igen nagy jelentőségű és fontos következményekkel bíró ügy, hosszabb tanácskozást igényelvén: a karok és rendek, Ő szent felsége kegyes jóváhagyásának hozzájárulásával, egy számos tagból álló bizottság kiküldését határozták el, mely albizottságokra oszolva, az említett munkálatokat bírálja meg, a fentebb idézett 1790/1:67. cikkely elvei szerint vegye tárgyalás alá s véleményét úgy maguk a bizottsági munkálatokra, valamint a tervezett

reformországgyűlésen sem fogadták el. A többségben lévő konzervatív politikusok ragaszkodtak a Tripartitumhoz, és a kor híres magánjogtudósai is csak a fennálló feudális magánjog óvatos reformját szorgalmazták. Körvonalazódott ugyanakkor egy új, radikális irányzat is. Ennek képviselői – egyebek között Deák Ferenc – egy korszerű, mindenki által érthető magánjogi kódex kidolgozására tettek javaslatot.⁵ A reformországgyűléseken átfogó kodifikációra ugyan nem került sor, de a magánjog egyes, a feudális jogban ismeretlen intézményeit önálló törvényekben szabályozták.

A magánjog kodifikációját, amit a reformországgyűlések töb, mint két évtized alatt sem tudtak létrehozni, az 1848. évi forradalom válthatta volna valóra. A polgári törvénykönyv tervezetének kidolgozását és az országgyűlés elé terjesztését az ősiség eltörléséről szóló 1848. évi XV. törvénycikk 1. §-a mondta ki.⁶ Deák Ferenc igazságügy-miniszter a törvényelőkészítő osztály élére Szalay Lászlót nevezte ki, aki már a forradalom kitörése előtti publikációiban szorgalmazta egy kódex megalkotását a Code civil mintájára.⁷ A szabadságharc kitörése, majd bukása következtében a polgári törvénykönyv kidolgozására nem kerülhetett sor.

2. Az OPTK hatályba lépése és a magyar magánjog restaurációja a XIX. század közepén

Ferenc József az 1848. december 2-án tett ígéretéhez híven az 1849. március 4-én proklamált „Olmützi Alkotmányban” egy az egész birodalomra kiterjedő egységes jogalkotás megvalósítását irányozta elő. Magyarország alkotmányjogi különállásának megszüntetésével reális lehetőség nyílt arra, hogy ezt meg is

törvénycikkelyekre vonatkozólag is, indító okokkal támogatva a következő országgyűlésre nyujtsa be. Uo. 439.

⁵ Deák 1834. május 24-i beszédében megalkotandó kódex rendszerének kialakítására bizottság megalakítását javasolta: „[E]lső figyelemmel kell tehát lenni, hogy valahára már systema készüljön. [...] neveztessek egy kerületi választmány és arra bízzák egy [...] systematisált codexnek csontvázát dolgozza ki” Idézi: HOMOKI-NAGY Mária: A magyar magánjog kodifikációja a 19. században. *Jogtörténeti Szemle*, 2004/1. 4–7. (5.)

⁶ „A ministerium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elibe terjesztendi.”
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5283> [letöltve: 2013. június 17.]

⁷ Szalay Lászlónak a kodifikációval foglalkozó tanulmánya először a Budapesti Szemle 1840/41. évi évfolyamában jelent meg, „Codificatio” címmel. Ebben a kódexet úgy definiálja, mint ami „[a] statuspolgárok magok és a status közötti törvényes viszonyainak rendszeresen szerkesztett magában bevégzett könyve” Idézi: HOMOKI-NAGY (2004) i. m. 5.

valósítsák. Egy 1851. december 31-én kelt, a miniszterelnökhöz intézett császári leirat a polgári- és büntető jogalkotásra vonatkozólag ezt a következőképpen fejtette ki: „Az Általános Polgári Törvénykönyvet, mint az osztrák állam valamennyi alattvalójának jogát azokban az országokban is, amelyekben az még nem bír hatállyal, kellő előkészítés után, azok sajátos viszonyait tekintetbe véve be kell vezetni és ugyanúgy az egész birodalom területére kiterjedően hatályba kell léptetni a büntető törvényt is.”⁸ Az OPTK magyarországi hatályba léptetésére irányuló előkészületek a bécsi igazságügyi minisztériumban már 1850 áprilisában megkezdődtek, de annak – a sajátos magyar viszonyoknak megfelelő és emellett az utólagos módosításokkal aktualizált – bevezetése nehézségekbe ütközött ezért az erre irányuló tényleges munkálatok csak 1852 áprilisában indultak meg, elkülönülten kezelve a kódex magyarországi és erdélyi bevezetését. Magyarországon erre egy 1852. november 29-i császári pátenssel került sor. Az OPTK 1853. május elsején azonban nem csak Magyarországon, hanem a Magyarországtól elszakított és önálló koronaállammá vált Horvátországban, a Vajdaságban, és a Temesi Bánságban is hatályba lépett. Erdélyben az osztrák kódexet egy 1853. május 29-én kelt császári pátenssel hirdették ki és léptették hatályba ugyanazon év szeptember 1-jétől kezdődően. Magyarországon és Erdélyben az OPTK tartalmi felülvizsgálatára⁹ a bevezetésre szánt rövid időre tekintettel, nem került sor. A kihirdetéskor csak a kódexnek a jogrendszer egyéb rendelkezéseire utaló szabályait, az 1812 óta bevezetett, utólagos rendelkezéseket (az úgynevezett melléktörvényeket és az autentikus magyarázatokat) vették tekintetbe egy, a kihirdetett szöveghez csatolt függelékben. A sajátos magyar és erdélyi viszonyokhoz való alkalmazkodást a fentieken kívül az ABGB egyes rendelkezései hatályának korlátozásával kívánták elérni. Ilyen korlátozásokra elsősorban a házassági jogban került sor. Az öröklési jogban az ősiségnek – az 1848. évi XV. törvényekben már deklarált – eltörlése volt a legfonto-

⁸ Az eredetiben: „Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch soll als das gemeinsame Recht für alle Angehörigen des österreichischen Staates auch in jenen Ländern, in welchen es dermalen noch nicht Geltung hat, nach und mit den angemessenen Vorbereitungen, dann mit Beachtung der eigenthümlichen Verhältnisse derselben, eingeführt, und ebenso das Strafgesetz für den ganzen Umfang des Reiches in Wirksamkeit gesetzt werden.” (A szerző fordítása) Idézi: Thomas OLECHOWSKI: Das ABGB – Rechtseinheit für Zentraleuropa. In: Georg E. KODEK (Szerk.): 200 Jahre Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch und europäisches Vertragsrecht. Wien-Manz, 2012. 33–53. (41.)

⁹ 1851 júliusára elkészült a személyek jogára vonatkozó új szabályozás tervezete, de ennek bevezetésére nem került sor. Ld. Christian NESCHWARA: Österreichisches Recht in Ungarn – Geltung und Wirkung vor und nach dem Ausgleich In: MEZEY Barna (szerk.): Rechtsgeschichtliche Vorträge 52. Budapest, 2008. 104–112. (107.) <http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/TanszekiKiadvanyok/doc/RV52.pdf> [letöltve 2013. június 13.].

sabb változás, amelyre az 1852. november 29-én hatályba léptetett ősiségi pátenssal került sor. Az abszolutizmus idején az ABGB mellett további törvények is hatályba léptek. Ezek közül a legjelentősebb az 1855-ös telekkönyvi rendtartás volt.

Annak ellenére, hogy az OPTK-nak és az 1861-ig hatályba léptetett egyéb törvényeknek a magyar jogra gyakorolt modernizációs hatása vitathatatlan volt, azt a magyar közvélemény a szabadságharc leverését követő erőszakos, oktrojált bevezetése miatt meglehetősen ellenérzéssel fogadta, ami sok nehézséget okozott a jogalkalmazás során. Ehhez az is hozzájárult, hogy bár az OPTK első magyar fordítása még a forradalom előtt megjelent, bővebb, részletes magyarázatokkal is ellátott újabb magyar kiadására csak 1854-ben került sor. További gondot jelentett, hogy a magyar jogászság nem volt hozzászokva a kodifikált jog alkalmazásához, a kódex gyakorlatát nem ismerte és annak megismerésére elegendő idő sem állt rendelkezésre.¹⁰ Mint Vékás utal rá, további jogalkalmazási nehézséget jelentett, hogy az OPTK szabályainak – egyes kivételektől eltekintve – nem volt visszaható hatálya, így a hatályba lépés előtt keletkezett jogviszonyokra még a régi jogot kellett alkalmazni.¹¹ Minden nehézség ellenére – a korabeli bírói gyakorlatot még csak töredékesen feltáró jogtörténeti kutatások alapján – megállapítható, hogy az OPTK szabályainak alkalmazása különösen egyes a személyi jogi és családjog körébe tartozó ügyekben pozitíven hatott a joggyakorlatra.¹²

Az 1859-es solferinoi vereség után nyilvánvalóvá vált, hogy a válságban lévő birodalmat nem lehet tovább az addigi módon kormányozni, az abszolutisztikus rendszer hosszú távon nem tartható fenn. Az uralkodó által kibocsátott 1860. évi Okóberi Diploma alapján – amely a magyar alkotmányosság helyreállításának irányába tett első lépés volt – Magyarországon, amelyhez visszacsatolták a Vajdaságot és a Temesi Bánságot, visszaállították a forradalom előtti intézményeket és közigazgatást. A törvényhozás a magyar parlament hatáskörébe került vissza, és az igazságszolgáltatási rendszernek a régi magyar jog alapján történő újjászervezésére is sor került. Ezt, továbbá a régi magyar jognak a szükséges

¹⁰ Ezt a hiányosságot kívánták megszüntetni azzal, hogy a jogi oktatásban az OPTK-ból vizsgát kellett tenni és azt azon kívül is minden gyakorló jogász számára kötelezővé tették, ami Homoki-Nagy Mária szerint csak fokozta az ellenérzést a kódexszel szemben. Vö. HOMOKI-NAGY Mária: Az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a kiegészítés. *Jogtörténeti Szemle*, 2007/3. 16–23. (16.)

¹¹ VÉKÁS Lajos: Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatása a magyar magánjog fejlődésére. In: RÁCZ Lajos (szerk.): *A német-osztrák jogterület klasszikus magánjogi kodifikációi*. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2011. 21–33. (24.)

¹² Ld. a HOMOKI-NAGY által feldolgozott ügyeket (2007) i. m. 13. sk.

változtatásokkal történő helyreállításának feladatát a gróf Apponyi György országbíró elnökletével ülésező Országbírói Értekezlet végezte el. Az Értekezlet az 1861. január 22-e és március 4-e között – mindössze 18 ülést tartva – létrehozta az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat. Deák Ferenc kompromisszumos javaslatát¹³ elfogadva, e szabályok rendelkezéseinek egy része az abszolutizmus idején kibocsátott rendeleteket helyezte hatályon kívül, másik csoportja egyes pátensek hatályban tartásáról rendelkezett, míg harmadik része döntően a házassági vagyoni jogot és az öröklési jogot érintő módosításokat tartalmazott. A jogirodalom az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat kompromisszumos jellege miatt „magánjogi kiegyezésnek” nevezi.¹⁴ Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat az azok megalkotása után összeülő 1861. évi országgyűlés nem tárgyalta meg, de kibocsátásukhoz hozzájárulását adta. A Curia azokat 1861. július 23-i teljes ülésén, mint átmeneti jellegű szabályokat fogadta el. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok hatálya Erdélyre (és Fiuméra) nem terjedt ki, ott az OPTK továbbra is hatályban maradt. Magyarországon az OPTK az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok elfogadása után még évtizedekig jelentős hatást gyakorolt a magánjogra, mindenekelőtt a dologi és a kötelmi jog területén. Az előbbi területen a bírói gyakorlat az osztrák jog szabályait nem csak a bejegyzett, hanem a be nem jegyzett ingatlanokkal kapcsolatos dologi jogváltozásokra és esetenként az ingókra is alkalmazta.¹⁵

3. Kodifikációs kísérletek a XIX. század harmadik harmadától 1928-ig¹⁶

A polgári jog kodifikációja a kiegyezés után került ismét napirendre. Már az 1865/68. évi országgyűlés határozatot hozott egy polgári törvénykönyv kidolgo-

¹³ Deák Ferenc az OPTK szabályainak hatályban tartását azokban az esetekben tartotta szükségesnek, amelyekben az 1848 előtti jog visszaállítása a magánjogi viszonyokban zavart okozott volna: „[D]e ha a régi törvényeket minden változtatás nélkül, teljesen, tökéletesen ismét visszahozni nem lehet; ha vannak hézagok, amiket pótolni kell; vannak olyan rendelkezések mint lehetetleneket változtatni szükséges: föladatunk egyéb nem lehet, mint gondosan megvizsgálni az anyagi és alaki törvények minden egyes részénél, ha a régi törvények arra vonatkozó rendelkezéseit életbe lehet-e ismét léptetni anélkül, hogy a magánjogviszonyok megzavartassanak.” Idézi: HOMOKI-NAGY (2004) i. m. 6.

¹⁴ Vö. NESCHWARA (2008) i. m. 110., magyar és osztrák forrásokra hivatkozással.

¹⁵ Vö. VÉKÁS i. m. 28.

¹⁶ A kodifikációs munkálatok 1865-től kezdődő megindulásáról és folyamatáról összefoglaló jelleggel ld. HAMZA Gábor: *Wege der Entwicklung des Privatrechts in Europa*. Passau, Schenk Verlag, 2007. 133–138.

zásáról. Abban a vonatkozásban, hogy mit tartalmazzon a megalkotandó kódex, az álláspontok – a korábbiakhoz hasonlóan – eltértek egymástól. Az 1870. évi első magyar jogászgűlésen egyesek az OPTK újbóli, ideiglenes hatályba léptetése mellett érveltek, míg mások a régi magyar magánjog lehető legnagyobb mértékben való megőrzéséért szálltak síkra.¹⁷ 1871-ben Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter felkérésére Hoffmann Pál egyetemi tanár és országgyűlési képviselő elkészített egy a magánjog általános részére vonatkozó tervezetet.¹⁸ Ezt a munkához írt előszavában maga a miniszter is csak első tervezetnek, kritikai anyagnak nevezte.¹⁹ A tervezetet végül – a felsőbíróságok elnökei által történt véleményezést követően elvetették. A következő évtizedekben különböző résztervezetek készültek, de az első, az egész magánjogra kiterjedő, átfogó tervezet csak 1900-ban látott napvilágot. Ezen, a Szász Schwarzs Gusztáv által készített, 2043 §-ból álló tervezeten erőteljesen érezhető volt az abban az évben hatályba lépett BGB hatása. Ennek átdolgozásával született meg a második tervezet 1913-ban, melyet a harmadik tervezet, az 1914-es, úgynevezett parlamenti szöveg és a negyedik tervezet, az 1915-ös bizottsági szöveg követte. Ennek a tervezetnek a tárgyalására az időközben kitört világháborúra tekintettel – az azt előterjesztő bizottság javaslatának megfelelően – a háború alatt már nem került sor. Az 1922-ben folytatódó kodifikációs munkálatok eredményeképp 1928-ban a képviselőház elé beterjesztett ötödik tervezet (Mtj.) tárgyalására az 1931. évi XXII. törvénycikk országos bizottság felállítását rendelte el. A tervezet elfogadására végül nem került sor, de a bírói gyakorlat a törvényjavaslat számos szabályát, mint „írott szokásjogot” alkalmazta. Annak, hogy az Mtj.-ből – amelyet Szász Béla államtitkárnak, a törvényjavaslatot kidolgo-

¹⁷ A különböző álláspontokról és azok képviselőiről részletesebben ld. HAMZA i. m. 133.

¹⁸ Általános Magánjogi Törvénykönyvek tervezete Magyarország számára I. közlemény Általános Rész A Magy. K. Igazságügyminiszterium megbízásából készítette Dr. HOFFMANN Pál, pesti egyetemi jogtanár, országgyűlési képviselő. Kiadta a Magy. Kir. Igazságügyminiszterium Pest 1871. <http://www.worldcat.org/title/altalanos-maganjogi-torvenykonyvek-tervezete-magyarorszag-szamara-i-kozlemeny-altalanos-resz/oclc/793566345?referer=di&ht=edition> [letöltve: 2013. VI. hó 8.]

¹⁹ A miniszter a következő szavakkal kérte fel a jogászság képviselőit a munka bírálatára: „[A] tárgy fontosságánál fogva, s hogy jogéletünk azon zavaroktól a melyek egy magyar polgári törvénykönyv teljes hiányából erednek, mielőbb kibontakozhassék – hazafiui tisztelettel és bizalommal kérem fel az ország ügyvédi egyleit szintűgy, mint az egyes szakfőriakat: méltóztassanak a jelen munkára vonatkozó észrevételeiket, akár az alapelvekre, akár a beosztásra, akár az irányra s a jogi műszavakra nézve rövid indoklás kíséretében vagy magán úton, vagy pedig a nyilvánosság közegei által [...] tudomásomra juttatni.” <http://www.worldcat.org/title/altalanos-maganjogi-torvenykonyvek-tervezete-magyarorszag-szamara-i-kozlemeny-altalanos-resz/oclc/793566345?referer=di&ht=edition> [letöltve: 2013. június 8.]

zó bizottság vezetőjének fia, Szászy István „Nemzetközi Magánjog” című művének előszavában méltán nevezett a magyar jogászgi génusz nagyszerű alkotásának²⁰ – végül is nem lett törvény, több oka is volt. Ezek egyike a gazdasági válság, a másik pedig az attól való félelem, hogy a törvény elfogadása esetén megszűnne a magánjog akkor még nagyrészt fennálló egysége a Trianon következtében elszakított országrészek és a csonka ország között. Voltak olyanok is, akik a kodifikáció sikertelenségét nem csupán politikai és gazdasági, hanem lélektani okokra is visszavezették.²¹

4. Kísérlet a magyar magánjog egységének helyreállítására Észak-Erdély visszacsatolása után

A Trianonban elszakított országrészekkel fennálló magánjogi egység, amelllett, hogy eleve csak részleges volt, mert Erdélyben az OPTK volt hatályban, nyilvánvalóan csak időleges lehetett. Számítani lehetett arra, hogy az utódállamok jogegységesítési törekvései folytán a magyar magánjogot az elcsatolt területeken előbb vagy utóbb hatályon kívül helyezik. A magánjog egysége azonban, a két világháború közötti időszakban nagyobbrészt mégis fennmaradt. A magyar magánjog – nem teljes körű – hatályon kívül helyezésére először az Ausztriához csatolt volt nyugat-magyarországi területeken, az 1922-ben létrehozott Burgenlandban került sor, ahol bevezették az OPTK-t, de nem helyezték hatályon kívül a Házassági Törvényt, mert azt korszerűbbnek tartották az osztrák szabályozásnál.²² Csehszlovákiában a két világháború közötti, a polgári jogi kódex létrehozására irányuló erőfeszítések nem vezettek eredményre, így a Felvidéken a magyar magánjog maradt hatályban. A Lengyelországhoz

²⁰ „[...] megingathatatlan meggyőződésemmé vált az a felfogás, hogy feltétlenül szükség volna a Magánjogi Törvénykönyv Törvényjavaslatának, a magyar jogászgi génusz e nagyszerű alkotásának törvényerőre emelésére.” SZÁSZY István: *Nemzetközi Magánjog*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., 1938.

²¹ A törvényjavaslat elfogadásának meghiúsulásáról Vladár Gábor, aki az 1928-ban az Igazságügyi Minisztérium törvényelőkészítő osztálya magánjogi szakosztályának vezetője, 1944-ben pedig a Lakatos-kormány igazságügy-minisztere volt, a következőket írta: „[A] nagy mű elkészült. Törvény nem lett. A harmincas évek nyugtalan gazdasági bel-és külpolitikai légköre nem volt megfelelő a törvénykönyv országgyűlési tárgyalására. A több mint fél évszázados fáradozások ismét zátonyra futottak. Bizonyára nem véletlen ez a sikertelenség. Nem véletlen, hogy ezer éven át polgári törvénykönyv nélkül éltünk. A magyar lélek – úgy látszik – idegenkedik a mindennapi életének szoros paragrafusokba kényszerítésétől.” VLADÁR Gábor: *Visszaemlékezéseim*. Budapest, Püski, 1997. 194.

²² OLECHOWSKI i. m. 47.

került, Trianon előtt Árva és Szepes vármegyéhez tartozó részeken ideiglenesen az OPTK került bevezetésre, és – miután a lengyel magánjogi kódexet sem sikerült megalkotni a II. világháború kitöréséig – azt csak a negyvenes évek második felében helyezték hatályon kívül.²³ Az 1938 novemberére és 1941 áprilisa között újra Magyarországhoz visszacsatolt területeken így Észak-Erdély kivételével a visszacsatoláskor a magyar magánjog volt hatályban. Ahhoz, hogy a magyar magánjog egysége az egész országban helyreálljon, arra volt tehát szükség, hogy Észak-Erdélyben az OPTK-t – csaknem 90 évvel annak hatályba lépését követően – hatályon kívül helyezzék, és a nem kodifikált magyar magánjogot hatályba léptessék. Erre az 1940. évi XXVI. törvénycikkkel került sor.²⁴ A törvény 3. §-a úgy rendelkezett, hogy „[A] m. kir. minisztérium a keleti és erdélyi terület visszacsatolásával kapcsolatosan a törvényhozás további rendezéséig megteheti mindazokat az intézkedéseket, amelyek a visszacsatolt terület közigazgatásának, törvénykezésének, közgazdaságának és általában egész jogrendszerének az ország fennálló jogrendszerébe való beillesztése végett szükségesek.” E felhatalmazás alapján a kormány a magyar magánjog hatályát több lépcsőben, rendeleti úton terjesztette ki Észak-Erdély területére.²⁵ A záró akkordot ebben a folyamatban a 740/1942. M. E. sz. rendelet jelentette, amely 1942. március 1-jei hatállyal a magyar magánjognak a birtokvédelemre, a házassági vagyoni jogra és az öröklési jogra vonatkozó szabályai kiterjesztésével és a kiterjesztésről rendelkező generálklauzulával tette teljessé a folyamatot.²⁶ Az OPTK hatályon kívül helyezését és a magyar magánjognak a tételes jogon túlterjeszkedő, a szokásjogot is magába foglaló, rendeleti úton történő bevezetését a korabeli észak-erdélyi jogászi közvélemény korántsem fogadta egyöntetű lelkesedéssel. Túry Sándor Kornél szerint nem a jogegység helyreállításának tényét,

²³ OLECHOWSKI i. m. 46.

²⁴ 1940. évi XXVI. Törvénycikk a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről

²⁵ Az 1440/1941 M.E. sz. rendelet vezette be a dologi jogot, különös tekintettel az ingatlanra vonatkozó szabályokra; az 1600/1941 M.E. sz. rendelet a személyi és családi jog bevezetéséről rendelkezett; a kötelmi jog és a hiteljogszabályok bevezetését pedig az 5640/1941 M.E. sz. rendelettel fogyanatosították.

²⁶ A rendelet a fenti szabályokon kívül a magyar szerzői jogi törvény (1921. évi LIV. tc.) hatályba léptetéséről is rendelkezett, amely az 1923. évi román szerzői jogi törvény helyébe lépett. A két törvény összehasonlító elemzését lásd BALÁS P. Elemér: *A magyar szerzői jog szabályainak kiterjesztése a felszabadult keletmagyarországi és erdélyi országrészekre*. Universitas Francisco Josephina, Acta Juridico Politica 6. szám. Jogi Előadások I. Kolozsvár, Nagy Nyomda, 1942. 65–98.

hanem inkább annak módját, mértékét és ütemét kifogásolták.²⁷ A jogegységesítés leginkább kívánatos módja ugyan mind a kormányzat, mind pedig az erdélyi jogászai közvélemény szerint egy az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslaton alapuló kódex megalkotása lett volna, ez azonban már csak a háborúba történt belépés miatt sem volt reális alternatíva. Az erdélyi jogászok által hangoztatott egyik legfőbb ellenérv a magyar magánjog bevezetésével kapcsolatban az volt, hogy a kodifikált magánjognak a kodifikálatlan magyar szokásjoggal való felváltása jogbizonytalanságot okoz.²⁸ Egyes szakmai szervezetek, például a Marosvásárhelyi Ügyvédi Kamara a magánjog általános kiterjesztésével kapcsolatos aggályait a kormányhoz intézett felterjesztésben is megfogalmazta.²⁹ Ebben a felterjesztésben a Kamara tartalmi, technikai és jogforrástani észrevételeket tett. Tartalmi szempontból azt hangsúlyozta, hogy míg az 1941-ben hatályba lépett – a dologi és a kötelmi jogot érintő – kiterjesztések lényegi eltéréseket a korábbi joghoz képest nem eredményeztek, addig a házassági vagyoni jogban és az öröklési jogban az eltérések jelentősek, ezért azokat az erdélyi lakosság az eddigiektől teljesen eltérő, idegen jogrendszernek tekinti, amelynek már nincs kapcsolata az erdélyi nép történelmi hagyományaival, vagyoni és gazdasági berendezkedésével. Technikai – a bevezetésre kerülő jog megismerhetőségével kapcsolatos – észrevételük lényege az volt, hogy a mivel a magyar szokásjog jelentős része nincs írásba foglalva, annak hozzáférhetősége nehézkes, ami a jogegységesítés egyébként is bonyolult folyamatát különösen megnehezíti. Nem csupán gyakorlati, hanem elméleti, jogforrástani szempontból is aggályosnak nevezte végül a felterjesztés azt, hogy az Erdélyben törvénnyel vagy törvényes rendeletekkel bevezetett jogot az anyaországban csupán szokásjog alakjában élő joggal kívánják felváltani. Kérdéses – fogalmaztak a felterjesztés szerzői – hogy vajon általános jogelvi szempontból lehetséges-e az, hogy

²⁷ „H]abár a folyamat megindulásakor atekintetben teljes volt ugyan az egyetértés, hogy az örökségképpen kapott jogforrási dualizmust, vagyis az OPK-nak a magyar magánjogi rendszerrel konkuráló forráserejét meg kell szüntetni, más szavakkal kifejezve: a magyar jognak uralmát a visszakertült országrészekben is helyre kell állítani és ilyenként magánjogi rendszerünket egységesíteni, mégis a további kérdésekben, különösen, hogy mik legyenek a jogegység helyreállításának módozatai, mi legyen annak mértéke és időbeli menete, mi legyen az egységesítés alá kerülő jogszabályok tárgyi köre, különösképpen pedig, hogy csupán a tételezett (tétéles) jogszabállyal rendezett életviszonyokra szorítkozzék-e az egységesítés, avagy megragadják-e a szokásjog által rendezett életviszonyokat is, meglehetősen eltérőek voltak a nézetek.” TURY i. m. 6.

²⁸ Tury Sándor Kornél „az OPTK fenntartásának legfőbb szószólói” közül kiemeli Schuster Rudolfot, aki a Magyar Jogi Szemle 1940. évi XVIII. számában Erdély és a magánjog című cikkében érvelt az OPTK hatályban tartása mellett. TURY i. m. 7.

²⁹ A felterjesztést az Erdélyi Jogélet c. folyóirat 1942. évi 1. és 2. számában tették közzé. A felterjesztés lényegét ismerteti TURY i. m. 9. és 10.

szokásjogot léptetünk életbe egy eddig kodifikált (törvényi) jog helyébe. Az elmélet szerint a szokásjog kötelező erejét abból meríti, hogy az a nép jogérzetével megegyező, a köztudatban benne élő szabály, amelynek kötelező ereje ebből a köztudatból ered. Jellemzője, hogy a folytonos gyakorlás révén, nem pedig a jogalkotás rendes formái között jön létre. Ha ezt a tétel igaz, akkor legalábbis kétséges, hogy lehetséges-e az erdélyi nép köztudatában nem élő, annak jogérzetével összhangban nem lévő, régóta vagy soha nem alkalmazott szokásjogi szabálykomplexumot kormányrendelettel Erdély területére kiterjeszteni.

A jogtudomány képviselői igyekeztek eloszlatni a fenti aggályokat. Szladits Károly és Kolosváry Bálint hangsúlyozták, hogy a magyar házassági jog és öröklési jog intézményei közelebb állnak az erdélyi, és különösen a székely nép jogérzetéhez, mint az OPTK idegen, római jogon alapuló szabályvilága, mert a magyar közszerzeményi, özvegyi jog, hitvestárs- és ági öröklés szabályai jobban szolgálják a családiasság és ezzel a nemzetfenntartás gondolatát, mint az OPTK szabályai.³⁰ Alaptalannak nevezték és cáfolták a házassági vagyongörög és az öröklési jog egyes jogintézményeit annak feudális, rendi jellege miatt ért támadásokat. Túry Sándor Kornél szerint az OPTK-nak a házassági vagyongörög- és az öröklési jogra vonatkozó szabályai nem tekinthetők Erdély ősi jogának: „Erdély magánjogának fejlődése a házassági vagyongörög és az öröklési jog tekintetében is *szellemében és alapelveiben az osztrák önkényuralom által életbeléptetett kényszerrendezésig nem tért el az anyaország jogfejlődésétől. [...] Erdély ősi nemzeti joga a házassági vagyongörög és az öröklési jog terén sem az OPTK, hanem a régi magyar jog volt és ma is az.*”³¹ A jogforrástani aggályokat Túry optikai csalódásnak nevezi. Szerinte téves az a felfogás, hogy a magyar magánjog kiterjesztése révén szokásjog lép a törvényi jog helyébe. Ezt azzal indokolja, hogy az OPTK császári pátenssel történt bevezetése folytán előállt alkotmányellenes helyzet csak az 1867. évi országgyűlési felhatalmazás alapján kibocsátott, az OPTK hatályát ideiglenesen fenntartó kormányrendeletnek az 1868. évi XLIII. törvénycikk 12. §-a általi törvényerőre emelése folytán szűnt meg. Az OPTK hatálya Erdélyben attól kezdve ugyan törvényen alapult, de ezzel az OPTK nem vált magyar törvénné, tartalmát tekintve csak azért volt irányadó, mert annak alkalmazását a magyar törvény rendelte. Ugyanígy törvényi felhatalmazáson alapul az a kormányrendelet, amely a magyar jog hatályát 1942. március 1-jei hatállyal Erdélyre kiterjesztette. Ezért a magyar ma-

³⁰ Szladitsnak és Kolosvárynak a Gazdasági Jog 1940. évi 8., illetve 10. számában megjelent tanulmányait meghivatkozva Túry i. m. 11–13.

³¹ Túry i. m. 12. és 13.

gánjog alkalmazásának jogi alapja Erdélyben nem a szokás, hanem a törvényhozó akarata. Ezen nem változtat az a tény, hogy a magyar magánjog szabályainak jelentős része nincs írásba foglalva.³² Az erdélyi jogászok által felvetett aggályok közül a kérdéssel foglalkozó magyar jogtudósok az egyetlen valós nehézséget abban, a technikainak nevezett kérdésben látták, hogy hogyan lehet megismertetni a kodifikálatlan magyar szokásjogot az erdélyi jogkereső közönséggel, hogyan lehet azt elérni, hogy a jogalkalmazásban az átállás zökkenőmentes legyen. Nyilvánvaló volt, hogy az erdélyi jogalkalmazó a magyar szokásjogot a rendelkezésre álló magyar szakirodalomból, a Kúria döntvényeiből és jogesetgyűjteményekből ismerheti meg. Ennek a problémának ezen túlmenő, tudományos szempontból való elemzésére Balás P. Elemér vállalkozott, aki a kérdés anyagi jogi és perjogi vonatkozásait is áttekintette. Az anyagi jog, azaz a jogforrások oldaláról közelítve, a megoldást a magyar szokásjog megismerésének organikus módjában látta. Analógiát vélt felfedezni azzal a helyzettel, mint amikor egy jogszabály által nem rendezett jogi kérdést kell a jogalkalmazónak eldöntenie. Úgy ítélte meg, hogy az OPTK hatályon kívül helyezésével Erdélyben jogi vákuum keletkezett. Formailag ugyan megtörtént a magyar szokásjog átültetése, de nem ismeretes az újonnan hatályba léptetett jog tartalma. A formailag hatályban lévő magyar szokásjogot annak alkalmazásával az erdélyi jogalkalmazónak kell létrehoznia. A helyzet megoldásának kulcsát a Mtj. 6. §-ának alkalmazásában vélte megtalálni, mely szerint olyan kérdésben, melyet a törvény nem rendez, a bíróság a hazai jog szellemének, a jog általános elveinek és a tudomány megállapításainak figyelembevételével határoz. E három tényező közül a legfontosabbnak az adott helyzetben a tudomány megállapításainak figyelembevételét tartotta. Perjogi szempontból a magyar szokásjognak az erdélyi bíróságok általi alkalmazása során valamely jogtétellel kapcsolatos kétfelmerülése, annak a felek általi vitatottsága esetén akkor, ha a bíróság nem ismeri a vitatott jogtétel tartalmát, analógia alapján a Pp.-nek a különyszerű szokásra vonatkozó 268. §-a alkalmazását látta szükségesnek, vagyis gyakorlatilag bizonyításra szoruló idegen jognak tekintette a magyar szokásjogot. A Pp. 268. §-a szerint, ha a bíró nem ismeri a fél által felhívott szokásjogi szabályt, a jogszabály megismerése végett felhasználhat a felek részéről fel nem hozott forrásokat is és az evégre szükséges lépéseket hivatalból is megteheti.³³

³² TÚRY i. m. 13–18.

³³ BALÁS i. m. 66–69.

5. Zárszó

A nem kodifikált magyar magánjog észak-erdélyi bevezetése által felvetett kérdéseket és jogos aggályokat a korabeli jogtudomány igyekezett a lehetőségekhez képest kimerítően és kielégítően megválaszolni.³⁴ A magyar szokásjog érvényre juttatása, azaz a gyakorlatba való átültetés a bíróságokra, az ügyvédi, valamint a közjegyzői karra hárult. Különösen az utóbbinak kellett az új öröklési jogi szabályozás miatt számos problémával szembenéznie, amelyek megoldásában a magyar közjegyzői kar is igyekezett segítséget nyújtani.³⁵ Bármennyire is fontos – ma már ugyan elsősorban csak jogtörténeti szempontból – annak ismerete, hogy hogyan próbálta a korabeli magyar kormányzat a magánjog egységét helyreállítani, ez csak egy része volt annak a heroikus erőfeszítésnek, amellyel a közvélemény támogatásával minden háborús nehézség ellenére igyekezett a visszacsatolt erdélyi területeket minél hamarabb integrálni, mind gazdasági mind pedig kulturális szempontból szervesen az úgynevezett anyaországhoz kapcsolni.³⁶ A szándék nemes volt, és ha a megvalósítás nem is volt mindig hibátlan, tudjuk, hogy nem ezen múlt, hogy a kísérlet végül kudarcra ítéltetett.

³⁴ A magyar magánjog öröklési jogi szabályainak az OPTK öröklési jogi szabályaival való alapos összehasonlítására vállalkozott Szász István, aki a leglényegesebb eltéréseket nyolc pontba foglalva elemezte. A tartalmi kérdéseken túl foglalkozott az egyes öröklési jogi szabályok hatályba lépésének – azonnali alkalmazás, a régi jog továbbhatása, illetve az új jog visszaható hatályú alkalmazása – problémáival is, helyenként kritizálva ebből a szempontból a bevezetés módját. Összességében ő is pozitívan értékelte az OPTK-nak a magyar magánjoggal történt felváltását. Az OPTK-t – amely Erdélyben az 1914 és 1916 között hatályba lépett résznovellák nélkül volt hatályban – olyan kódexnek nevezte, amely felett eljárt az idő. Ld. SZÁSZ István: *Magánjogunk egységesítése az öröklési jog terén*. Universitas Francisco Josephina, Acta Juridico Politica 6. szám. Jogi Előadások I. Kolozsvár, Nagy Nyomda, 1942. 29–61.

³⁵ Az erdélyi közjegyzők számára nyújtott segítséget Fekete László budapesti közjegyző, aki 1942-ben „A magyar öröklési jogszabályok kiterjesztése az erdélyrészi Optk.-jogterületre” címmel tett közzé tanulmányt. Ld. ROKOLYA Gábor: Királyi közjegyzőség a két világháború között és a II. világháború idején (1927-1945). *Magyar Jog*, 2012. 598-617 (610.).

³⁶ Erről a legújabb és legátfogóbb, a forrásmunkákat is felsoroló áttekintést ld.: ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély 1940-1944*. Jaffa Kiadó, 2011.

CSAPÓ ORSOLYA*

A KÖRNYEZET FOGALMA AZ ELMÉLETBEN ÉS A JOGSZABÁLYOKBAN

„Amikor a civilizált emberiség az őt körülvevő és életető élő természetet elvakult és vandál módon pusztítja, ökológiai összeomlással fenyegeti önmagát. Amikor ezt majd gazdaságilag is megérzi, valószínűleg felismeri hibáját, de megeshet, hogy akkor már késő lesz.”¹

Ahhoz, hogy a környezet védelméről, a környezeti kárról, s az azért való helytállásról beszélhessünk, előjáróban tisztáznunk kell néhány fogalmat. Ki vagy mi a környezet? Mi az ő kára, hogyan beszélhetünk ebben az alakzatban felelősségről? Mit károsítunk, veszélyeztetünk? S egyáltalán mit véd a környezetvédelem? Fenti kérdésekből most a környezet fogalmát vesszük górcső alá, mert bár a környezet napjainkra teljesen hétköznapi szóvá vált, megfontolandó, pontosan mit jelent, ki milyen tartalommal használja, ugyanazt érti-e alatta a mindennapok embere, mint a jogalkotó és a jogalkalmazó. Először is vizsgáljuk meg, hogy szakkifejezésként, vagy hétköznapi értelemben, a szavak általánosan elfogadott jelentése alapján beszélünk-e környezetről.

1. A környezet általánosan használt fogalma

A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint környezet a valakit, valamit körülvevő (természeti) tárgyak összessége; az élőlény életfeltételeit megszabó külső té-

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék.

¹ Konrad LORENZ: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Budapest, IKVA-SZÁMALK, 1988. 25.

nyezők összessége; azok összessége, akikkel valaki állandóan érintkezik.² A Magyar Nyelv Értelmező Szótára azon tárgyaknak, jelenségeknek az összességét érti környezet alatt, amelyek valakit vagy valamit körülvesznek, valaminek a közvetlen közelében vannak; azon személyek összességét, akik valakit körülvesznek, közelében vannak, akikkel állandóan érintkezik, együtt él.³ Más értelmező szótárak szintén e lehető legtagabb értelmezését használják a környezet szónak.⁴

Egyetérthetünk Zoltán Ödönnel abban, hogy fenti meghatározások alapján, köznapi értelemben környezet tehát mindazoknak a tárgyaknak, élőlényeknek és jelenségeknek az összessége, amelyek valakit vagy valamit körülvesznek⁵, s minthogy globalizálódó világban élünk, ahol minden és mindenki viszonylag könnyen és hamar elérhető, így ezekkel a meghatározásokkal nem jutunk sokkal előbbre.

2. A környezet fogalma szakkifejezésként

A környezet, mint szakkifejezés számos tudományos terület sajátja is egyben. Esetünkben a környezettudományok, s rokon területek szóhasználatának vizsgálata lehet hasznos. A Környezet- és Természetvédelmi Lexikon környezet címszava alatt összetett meghatározást találunk. Környezet: 1. az élő szervezeteket körülvevő fizikai, kémiai és biológiai körülmények összessége; 2. a valakit körülvevő személyek összessége; 3. a biológiai, ökológiai környezet (az élőlény vagy társulás életfeltételeit megszabó külső tényezők, amik az élőlényre, társu-

² *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

³ *Magyar Nyelv Értelmező Szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

⁴ *Tudományos és köznyelvi szavak magyar értelmező szótára*. <http://meszotar.hu/keres-k%C3%B6rnyezet> „Környezet – Az embert körülvevő természeti és mesterséges összetevők összessége. Az embert körülvevő természet azon része, amellyel kapcsolatban áll (természetföldrajz).”

WikiSzótár.hu magyar értelmező szótár. http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar/K%C3%B6rnyezet „Környezet – 1. Tárgyak, jelenségek, dolgok összessége, amelyek egy személyt, helyet, dolgot körülvesznek; amelyek egy személynek, helynek, dolognak a közvetlen közelében vannak. Ennek nagysága, kiterjedése az alapul vett tárgy, hely, dolog nagyságával mérhető össze. 2. Személyek összessége, akik egy másik személyt, helyet körülvesznek, egy személy közelében vannak, akikkel egy személy gyakran érintkezik, együtt él. 3. *Átvitt értelemben, filozófiai, tudományos*: Külső tényezők összessége, amelyek egy rendszerre hatnak. Azok a rendszeren kívüli elemek, körülmények, amelyek hatással vannak egy rendszer állapotára, működésére.”

⁵ ZOLTÁN Ödön: *Kártérítési felelősség a környezet védelmében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 35.

lásra hatnak); 4. az a tér, terület, amelyben az ember és kisebb közösségeinek élete zajlik.⁶ Szakkifejezésként használva a környezet fogalmát, az egyes szerzők definícióinak tartalma már mutat különbségeket. A különböző meghatározások, rendszermodellek közötti különbségek a környezet tartalmának arányai, a sorrendiség körül forognak, álljon itt erre néhány példa. Pécsi Márton például a teljes (földrajzi) környezet fogalmába az ember, társadalmi csoportok környezetének kapcsolt rendszereit sorolja: a természeti környezetet, az átalakított természeti környezetet, a társadalmi-gazdasági környezetet és a politikai-kulturális környezetet.⁷ Bár ebbe a fogalomba az elsőként szereplő ökoszféra keretébe beletartozik a bioszféra, Kerényi Attila szerint a meghatározás sántít, ugyanis „nem tükröződik [benne] kellőképpen az élővilág meghatározó szerepe”.⁸

A környezet fogalmának hangsúlyeltolódásait érzékelteti a társadalmi környezetszennyezés elmélete⁹, amelynek alapgondolata szerint „a társadalmi környezetszennyezés elleni védekezés az elsődleges az eredményes környezetvédelem érdekében”.¹⁰ Vincze János Kerényivel szemben a környezet társadalmi elemére – az emberrel együtt élő személyek, egyéni és közösségi tevékenységeik összességére – építi elméletét, ezt tekinti elsődlegesnek, meghatározónak a környezetből, s a természeti és művi környezetet csupán másodlagosnak. Véleménye szerint a környezeti károk megelőzése, csökkentése a társadalmi környezetszennyezés – a bűnözés, munkanélküliség, alkoholizmus, alacsony iskolázottság, stressz stb. – leküzdésén keresztül érhető el, hiszen „a környezet állapota [...] tükröként működik, tükrözi a társadalmi környezetszennyezettség mértékét”. „[A] környezet szennyezettsége csak tünete a társadalom, a társadalmi tevékenység betegségeinek”, a „természeti és művi környezet szennyezése elleni védekezés pedig csak tüneti kezelés”¹¹.

⁶ *Környezet- és Természetvédelmi Lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.

⁷ PÉCSI Márton: A földrajzi környezet új szemléletű értelmezése és értékelése. *Földrajzi Közlemények*, 1979. 27/1–3. 17–27.

⁸ KERÉNYI Attila: *Általános környezetvédelem. Globális gondok, lehetséges megoldások*. Szeged, Mozaik Oktatási Stúdió, 1998. 61.

⁹ VINCZE János: A társadalmi környezetszennyezés elmélete. In: FODOR István (szerk.): *Környezetgazdálkodás a kutatásban és oktatásban*. MTA-RKK (Környezetvédelmi tanulmányok sorozat 10.), Pécs, k.n., 1990. 77–80.

KISGYÖRGY Ilona: A társadalmi környezetszennyezés Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: FODOR István (szerk.): *Környezetgazdálkodás a kutatásban és oktatásban*. MTA-RKK (Környezetvédelmi tanulmányok sorozat 10.), Pécs, k.n., 1990. 81–94.

¹⁰ VINCZE i. m. 77.

¹¹ Uo. 79.

3. A környezet fogalma a jogirodalomban

A jogi irodalomban nincs egyetértés a környezet fogalmában, a rendkívül tág és a szűkítő értelmezés hívei között számos különböző állásponttal találkozhatunk. Tág, mindenre kiterjedő megközelítést támogató hozzáállást fogalmaz meg például egy helyütt Bándi Gyula, aki a környezet fogalmának lehető legtágabb értelmezése mellett azzal érvel, nehogy az a környezettel kapcsolatos elképzeléseinket szűkítse.¹² Ugyanezen szerző korábbi álláspontja még szűkebb értelmezést sugallt: eszerint a környezet fogalmáról jogi értelemben az ember szempontjából beszélhetünk, „így környezet alatt az embert körülvevő, számára játékterül szolgáló jelenségeket értjük”¹³, amibe beletartozik a természetes és mesterséges, ember alkotta környezet egyaránt. Míg azonban a természetes környezet véleménye szerint a maga egészében bennfoglaltatik a fogalomban, addig a mesterséges környezet nem, hiszen részben már más okból védelem alatt áll, részben pedig hatásának jelentősége is elenyésző. A mesterséges környezet elemei közül így azokat sorolja itt Bándi a környezet fogalmába, „amelyek hatása kifelé, az adott mesterséges környezeti elem részesein túli érintettek körére is kiterjed”.¹⁴

Zoltán Ödön nem tartja elfogadhatónak az effajta tágító megfogalmazást, hiszen az „minden védelmét jelentené, s e védelem jogi rendje az egész jogrendszerrel volna egyenlő”, ami „kihúzná a talajt a környezetvédelem külön fogalmának létjogosultsága alól, s elterelné a figyelmet [...] a környezeti elemekről”.¹⁵ Ezzel szemben véleménye szerint a környezet alatt a védelem hatékonyságának fokozása, s a leglényegesebb dolgokra való koncentráció érdekében csupán a természeti környezet alapvető elemeinek védelmét értsük.¹⁶ Leszögezi ugyanakkor, hogy nem feledkezhetünk meg arról, hogy az ember természetátalakító tevékenységének köszönhetően a természeti környezet ma már nagyrészt civilizált környezet, ebben áll többek között a környezetvédelem komplexitása. Fenti

¹² BÁNDI Gyula: *Környezetjog*. (4. kiadás) Budapest, Osiris, 2004. 10.

¹³ BÁNDI Gyula: A környezetvédelem jogi szabályozása. In: KERÉNYI Attila: *Általános környezetvédelem. Globális gondok, lehetséges megoldások*. Szeged, Mozaik Oktatási Stúdió, 1998. 307.

¹⁴ Uo. 307.

¹⁵ ZOLTÁN i. m. 35–36.

¹⁶ Uo. 38.

környezetfogalmat is tovább szűkíti azonban a szerző a környezet védelmének célja, az ésszerűség, a célszerűség és a józan mérlegelés alapján.¹⁷

Ugyancsak ellentmondani látszik Zoltán Ödön meglehetősen szűken vett környezetfogalmával Trócsányi Lászlónak a munkahelyi környezet kérdésében, hiszen utóbbi nem csupán a munkahelyet, hanem a munkavédelmet, munkaegészségügyet is a környezet védelme körébe sorolja, lévén „a munkahely a környezet szerves része”¹⁸. Trócsányival egyetértve, sőt álláspontját szélesítve Márkus Ferenc a környezet büntetőjogi védelmének vizsgálata során a társadalmi környezet fogalmába ezen okból tulajdonképpen a környezet minden összetevőjét belesorolja, amelyben az ember társadalmi élete folyik, például a munka és lakás környezetét, s mindazon környezeti faktorokat, amelyek társadalmi és kulturális szükségleteinek kielégítésére szolgálnak.¹⁹

Fenti szerzőkkel szemben Kilényi Géza ugyancsak a környezet fogalmának túlterjeszkedése ellen emel szót, véleménye szerint az ilyen környezetvédelmi gigantomániás törekvés túlduzasztaná és parttalanná tenné a környezetvédelmet.²⁰ Tamás András megkülönbözteti a társadalmilag meghatározott emberi környezetet – ami elsősorban a civilizált emberi környezet, valamint mindaz a natúra, vadon, amire az emberi tevékenység hatása kiterjed²¹ – és a környezetet, mint jogilag védett tárgyat. Utóbbi meghatározására a szűkebb értelmezést támogatja, a jogszabályokban fellelhető jogvédte tárgyakat tartja megfelelőnek: bár a környezet egységes, annak fő összetevői a föld, a vizek, a légköri levegő, az élővilág, a táj, a tengeri környezet s a települési környezet.²²

Bakács Tibor tollából több igen tág környezet-meghatározást is fellehetünk: „A környezet a természetnek és a társadalomnak az a része, amelyben az életjelenségek lejátsszódnak.”²³, „Környezet az élővilágot körülvevő abiotikus és

¹⁷ Ld. bővebben ZOLTÁN i. m. 40–41. Levegőszennyezés – gyárkémény cementpora vs. nagytakarítás közbeni porolás; vízvédelem – helyi vízmű vize vs. folyóba bocsátott vegyi anyaggal elszennyezés; talajromlás – a házikertben vagy nagy területeken; az állatvilág védelme – egy vadászható állat elejtése vs. védett állatok pusztítása.

¹⁸ TRÓCSÁNYI László: Környezetvédelem, munkavédelem. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Környezetvédelem és jog*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 221.

¹⁹ MÁRKUS Ferenc: La protection pénale de l'environnement humain. In: SZABÓ Imre – PÉTERI Zoltán (szerk.): *Comparative law: selected essays for the 10th International Congress of Comparative Law*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. 401–415.

²⁰ KILÉNYI Géza: *A környezetvédelmi jog elméleti alapjai*. Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1979. 86.

²¹ TAMÁS András (szerk.): *A környezetvédelem jogi kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 18–19.

²² Uo. 40.

²³ BAKÁCS Tibor: *Magyar környezetjog*. Budapest, Springer Hungarica Kiadó, 1992. 11.

biotikus tényezők összessége, amellyel az élő szervezet kapcsolatban és kölcsönhatásban van.”²⁴, „Környezet maga a bioszféra, vagyis a földkéreg (litoszféra), a vízi élettér (hidroszféra) és a légkör (atmoszféra) azon része, amelyben élettevékenység lehetséges.”²⁵. Bakács korábbi, Szentgyörgyi Rezsővel közös munkájában szintén a tág környezetfogalom mellett száll síkra, kiemelve a mikrokörnyezet, így például a munkahelyi környezet fontosságát a környezetfogalom kapcsán; ők külön felhívják a figyelmet arra, hogy a különböző tudományágak fogalomrendszerének azonosnak kellene lennie.²⁶

A környezet fogalmának tág, saját bevallásuk szerint „legtágabb értelmű” meghatározásával találkozunk a Fodor–Prugberger szerzőpárosnál is, ami szerint környezet az embert körülvevő természetes és az általa létesített művi világ, ami az ember és a társadalom életfeltételeire pozitív vagy negatív módon hatást gyakorol.²⁷ Kiemelik, hogy az emberi környezet a jogszabályokban megjelenő szűkítés, amely szükségtelenül zárja ki a környezet elemeinek önmagukba, önmagukért való védelmét. Az általuk használt tág értelmezés alapján a környezet részeleme például a település-, épület- és műemlékvédelem is.²⁸

4. A környezet fogalma a nemzetközi jogban

Számos nyelv, számos ország nemcsak a környezet fogalmának definiálásával küzdött meg, hanem először a megfelelő szó megtalálásával. Míg az angol environment megfelelt a célra, addig a német nyelvben az Umwelt szót találták meg, de a dán, orosz, japán spanyol, portugál nyelv is új szót alkotott²⁹. Tartalom tekintetében azonban ugyanazzal a problémával, a széles, ill. a szűkítő környezet-értelmezéssel küzdenek.

A nemzetközi jogban általában tág értelemben vett meghatározásokat találunk. Már a korai időszakban, a Stockholmi Nyilatkozatban felmerült a kör-

²⁴ Uo. 11.

²⁵ Uo. 11.

²⁶ BAKÁCS Tibor – SZENTGYÖRGYI Rezső: *Környezet, jog, felelősség*. A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának monográfiái. VI. évf., 2. sz. Veszprém, 1980. 16.

²⁷ FODOR László – PRUGBERGER Tamás: *A környezetjog rendszere, elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest, Környezetgazdálkodási Intézet TOI Környezetvédelmi Tájékoztató Szolgálat, 1996. 46–47.

²⁸ Uo. 48.

²⁹ Alexandre KISS – Dinah SHELTON: *International Environmental Law*. (3rd edition) Ardsley, Transnational Publishers, 2004. 1.

nyezet – emberi környezet kérdése is, amikor első ízben fogadták el hivatalosan, nemzetközi szinten az emberhez méltó környezethez való jogot. A nyilatkozatban a kormányok ünnepélyesen kötelezettséget vállaltak, hogy megóvják és jobbá teszik az ember környezetét a mai és a jövő nemzedékek számára. „Az ember egyszerre teremtménye és alakítója környezetének, ami fizikai táplálékot nyújt, és biztosítja neki a lehetőséget a szellemi, erkölcsi, szociális és lelki növekedésre.”³⁰, a környezet meghatározására azonban csak következtethetünk a Stockholmi Nyilatkozat tartalmából: a bevezetés az emberi környezet két elemét tételezi, a természeti és az ember alkotta környezetet³¹, s mindkettőről szól. Beszél az élet- és munkakörnyezet romlásáról³², így azt is a környezet fogalmába vonva, s a környezeti elemek – a Föld természeti erőforrásai: a föld, a levegő, a víz, a növény-és állatvilág, a természetes ökoszisztémák³³ – védelméről, összességében tehát igen tág környezetfogalmat használ.

Ugyancsak tág például az 1993-ban Luganóban aláírt környezetre veszélyes tevékenységekkel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló egyezmény környezet fogalma. „A környezet magában foglalja: mind az élő, mind az élettelen természeti erőforrásokat, mint amilyen a levegő, a víz, a talaj, a flóra és a fauna és mindezek közötti kölcsönhatásokat; mindazokat a vagyontárgyakat, amelyek a kulturális örökség részét képezik; illetve a tájkép meghatározó jellemzőit.”³⁴ Ugyanakkor a túlságosan tág környezetfogalom problémáival a nemzetközi jogirodalom is küzd, számos speciális problémát felvetve: beletartozik-e a forgalmi rend, a bűnözés, a zaj kérdése³⁵, a nemzetközi tengerjog, a világűrjog³⁶, a kulturális örökségvédelem³⁷ a környezet fogalmába.

³⁰ Stockholmi ENSZ Konferencia Nyilatkozat az emberi környezetről. 1972. bevezetés 1. pont <http://www.unep.org/Documents/Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&l=en> [letöltve: 2013. VI. 22.]

³¹ Uo. „Both aspects of man’s environment, the natural and the man-made, are essential to his well-being and to the enjoyment of basic human rights the right to life itself.”

³² Uo. 3. pont.

³³ Uo. 2. alapelv.

³⁴ *Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment*, Lugano, 21.VI.1993. 2. cikk 10. pont <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/150.htm> [letöltve: 2013. VI. 24.]

³⁵ Alexandre KISS – Dinah SHELTON [2004] i. m. 2.

³⁶ KOCSIS-KUPPER Zsuzsanna: *Nemzetközi környezetjog*. Budapest, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 2003. 7–8.

³⁷ Anne BURNETT: *ASIL Guide to Electronic Resources for International Law: International Environmental Law*, II. Overview. <http://www.asil.org/erg/?page=ienvl#III.GeneralSearchStrategies> [letöltve: 2013. VI. 24.]

5. A környezet fogalma az Európai Unió jogában

Az Európai Unió jogában kiterjedt, alapszerződési szinten is megalapozott környezeti szabályrendszert találunk, bőséges bírósági gyakorlattal alátámasztva, amelyben ugyancsak hiába keresünk egységes környezetfogalmat. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés külön címben beszél a környezetről, s bár definícióval nem szolgál, de a célkitűzései alapján nem a legtágabb fogalomban gondolkodik, hiszen a környezet minőségének védelméről szól, a contrario a mennyiségi védelmet nem sorolja az elérendő célok közé, sőt az ésszerű hasznosításról beszél.³⁸ Ugyanakkor a jogszabályok közelítése körében különválasztja a szerződés a környezet fogalmától a munkakörnyezet fogalmát is³⁹, ami szintén a fogalmi szűkítés felé mutat. Ugyancsak a környezet minőségének védelmét emeli ki az Európai Unióról szóló szerződés belső piacot létrehozó cikke⁴⁰, leszögezhetjük tehát, hogy az EU alapdokumentumai nem a környezet lehető legtágabb meghatározását támogatják. Ennek ellenére az értelmezés kezdetől fogva kiterjesztő⁴¹, pozitívumként értékelve a definíció hiányát a gyakorlat a környezet fogalma alá von egyre többet.

Az uniós joganyagban számos helyen találunk olyan rendelkezéseket, fogalom-meghatározásokat, amelyekből következtethetünk adott dokumentum környezet-felfogására. Ezen jogforrások sem azonos meghatározást használnak, megfigyelhető azonban változás, bővülés ebben a körben. Míg például a kör-

³⁸ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. HL C 326., 2012.10.26., 47–390.

191. cikk (az EK Sz korábbi 174. cikke).

(1) Az Unió környezetpolitikája hozzájárul a következő célkitűzések eléréséhez:

- a környezet minőségének megőrzése, védelme és javítása;
- az emberi egészség védelme;
- a természeti erőforrások körültekintő és ésszerű hasznosítása;
- a regionális vagy világméretű környezeti problémák leküzdésére, és különösen az éghajlatváltozás elleni küzdelemre irányuló intézkedések ösztönzése nemzetközi szinten.

³⁹ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata HL C 326., 2012.10.26., 47–390. o. 114. cikk (4)–(5).

⁴⁰ Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata HL C 326., 2012.10.26., 13–390. o. 3. cikk (3). Az Unió egy belső piacot hoz létre. Az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul. Az Unió elősegíti a tudományos és műszaki haladást.

⁴¹ Jan JANS: Objectives and Principles of EC Environmental Law. In: Gerd WINTER (ed.): *European Environmental Law: A Comparative Perspective*. (TEMPUS Textbook Series on European Law and European Legal Cultures) Dartmouth, 1996. 277–279.

nyezeti információkhoz való hozzáférésről szóló irányelv korábbi változata⁴² az alapszerződések szellemében fogalmazta meg tárgykörét, addig a hatályos változat jócskán lazította, bővítette azt. Egyrészt az addigi felsorolás jellegén javított azzal, hogy példálózóvá tette az elemek, környezeti tényezők listáját⁴³, ugyanakkor beemelte az emberi életfeltételeket, a kulturális helyszíneket és építményeket is a fogalomba⁴⁴. Még ennél is továbbment az új környezeti hatásvizsgálatról szóló irányelv, ami roppant tág környezet fogalmat kreál, hiszen környezetként kezeli többek között az éghajlatot, a tájat, az *anyag* javakat és a kulturális örökséget.⁴⁵ A környezet fogalmának vizsgálata szempontjából is helytállónak tűnik az a megállapítás, hogy a közösség környezeti szabályai valamilyen nagyobb, holisztikusabb célt, szemléletet tükröznek⁴⁶, ennek megfelelően igen tágan értelmezhetők.

6. A környezet fogalma a hazai jogban

6.1. A környezet fogalma az Alaptörvényben

Magyarország Alaptörvénye az azt megelőző Alkotmányhoz képest nem változtatott átütően a környezetre vonatkozó szakaszok megjelenítésén. Az Alaptörvény XX. cikkében – az Alkotmány 70/D. § (1) bekezdésében – deklarálja a testi, lelki egészséghez való jogot, amelyet többek között a környe-

⁴² 90/313/EGK irányelv a környezeti információkhoz való hozzáférés szabadságáról [1990] HL L 158., 1990.6.23., 56–58. o., magyar kiadás fejezet 15 kötet 01 o. 402 – 404. 2. cikk. Ezen irányelv alkalmazásában:

a) „környezetre vonatkozó információ”: minden írásos, vizuális, szóbeli vagy adatbázis formájában tárolt, vízre, levegőre, talajra, állatvilágra, növényvilágra, földre és a természetes élőhelyekre, valamint azokra a (beleértve a kellemetlenséget, mint például zajt okozó) tevékenységekre vagy intézkedésekre vonatkozó bármely információ, amely hátrányosan befolyásolja vagy befolyásolhatja a környezetet, továbbá a környezet védelmét célzó tevékenységekre vagy intézkedésekre, beleértve a hivatalos szervek intézkedéseit és a környezetvédelmi programokat is;

⁴³ 2003/4/EK irányelv a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről [2003] HL L 41., 2003.2.14., 26–32. o. 2. cikk a)-b).

⁴⁴ 2003/4/EK irányelv a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről [2003] HL L 41., 2003.2.14., 26–32. o. 2. cikk f).

⁴⁵ 2011/92/EU irányelve az egyes köz- és magánprojektek környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálatáról [2011] HL L 26., 2012.1.28., 1–21. o. 3. cikk.

⁴⁶ BÁNDI Gyula – CSAPÓ Orsolya – KOVÁCS-VÉGH Luca – STÁGEL Bence – SZILÁGYI Szilvia: *Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezés gyakorlata*. Budapest, Szent István Társulat, 2008. 39.

zet védelmével valósít meg az ország. Különbségként látjuk, hogy míg a korábbi szövegváltozat jelzőként külön megemlítette az épített és a természetes környezetet⁴⁷, addig az új egységként kezeli; ennek ellenére nincs okunk arra következtetni, hogy a korábbi tág értelmezés szűkítésére törekedett volna a jogalkotó, bár az kétségtelen, hogy az eredeti javaslatban még az Alkotmányból ismert változat szerepelt. Ugyanakkor a részletes indoklás szerint az alapvetés P) cikke külön kiemeli a sajátos magyar környezeti értékeket és a magyar kultúra értékeit, amelyek oltalmazását mindenki kötelezettségévé teszi a jövő nemzedékek számára való megőrzés érdekében⁴⁸, ez pedig a tág értelmezés elméletét támasztja alá, hiszen a környezeti elemeken túl a kulturális értékeket is a fogalom alá vonja.

Az egészséges környezethez való jog megfogalmazása nem változott – „Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.”⁴⁹ –, vélhetően tartalma is ugyanaz marad, erre vonatkozóan nem méríthetünk az indoklásból, lévén a benyújtott javaslat szövegéből ez a cikk még hiányzott.⁵⁰

6.2. A környezet fogalma a Környezetvédelmi törvényben és a közigazgatási jogban

A magyar jogban a környezetvédelmi törvény jogszabályi szintű meghatározást nyújt a környezetről: „környezet: a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete”, „környezeti elem: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői”⁵¹. S habár a törvénytöredék leszögezi, hogy csupán e törvény alkalmazásában áll meg a definíció, a közigazgatás, jelesül a környezetvédelmi igazgatás erre a fogalomra építi fel igazgatási szabályparkját. A ráépülés, belső bővítés, belülről tágítás jó példája a fenti meghatározásban szereplő épített kör-

⁴⁷ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya 70/D. § (2).

⁴⁸ A Magyarország Alaptörvényéről szóló T/2627. számú törvényjavaslat indokolása. Részletes indoklás az O) cikkhez.

⁴⁹ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya 18. §[10], Magyarország Alaptörvénye XXI. cikk (1).

⁵⁰ Ugyanakkor új elem a XXI. cikk (2) Aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni.

⁵¹ A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény (továbbiakban környezetvédelmi törvény) 4. § 1–2. pont.

nyezet. A vonatkozó törvény szerint⁵² az épített környezet elemeinek összessége az építészeti örökség, ami *építmény, épületegyüttes, táj- és kertépítészeti alkotás*, annak minden beépített *alkotórészével, tartozékával és berendezésével* együtt – ezzel tehát egy csapásra a környezet fogalmába sorolódnak a Hősök terein álló Millenniumi emlékmű királyszobrai, de a szökőkút is a parkban, vagy az Andrássy út kandelábertei, sőt ad absurdum akár egy dohányárusító bódé is.

Ugyanakkor az uniós joghoz hasonlóan, sokszor abból következően találunk eltéréseket is a környezetvédelmi törvénytől. Az uniós jog körében fentebb már tárgyalt példát folytatva a környezeti információkhoz való hozzáférés rendjéről kiadott kormányrendelet 'környezeti információ' definíciója⁵³ gyakorlatilag az uniós irányelv megfelelő szakaszának⁵⁴ fordítása, így az *emberi életfeltételeket, a kulturális helyszíneket* is környezetnek tekinti.

6.3. A környezet fogalma a polgári jogban

A hatályos Polgári Törvénykönyv szövegében a környezet egyetlen helyen kerül megemlítésre, ahol a jogalkotó a veszélyes üzemi felelősség szabályait rendeli alkalmazni az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységgel okozott károkra⁵⁵. Ettől függetlenül mind a gyakorlat, mind az elmélet számos, a környezet védelmére adaptált polgári jogi jogintézményt tart számon⁵⁶, ezek azonban jogszabályi szinten nem említik a környezetet.

⁵² Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény 2. § 33. pont.

⁵³ A nyilvánosság környezeti információkhoz való hozzáféréseinek rendjéről szóló 311/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet 2. §

⁵⁴ Ld. 45. lábjegyzet.

⁵⁵ A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 345. § (1).

⁵⁶ Ld. erről például SÓLYOM László: *Környezetvédelem és polgári jog*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980., LENKOVICS Barnabás: A környezetszennyező magatartások polgári jogi szankciói. In: ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1980., ZOLTÁN Ödön: *Kártérítési felelősség a környezet védelmében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 59–74., LÁBADY Tamás: *Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből*. (Üzemi balesetek Közlekedésjog Termékfelelősség Szerződési kockázatok Környezeti károk – és ezek biztosítása) Pécs, k.n., 1989. 165–199., BÁNDI Gyula – KISS Csaba – PÉTER Judit – SZLÁVIK János: A környezetvédelem polgári jogi intézményei és a kapcsolódó joggyakorlat. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 169–207.

Ezzel szemben a polgári jog környezetvédelmi célra való alkalmazhatóságáról EÖRSI Gyula: *Összehasonlító polgári jog*. (Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 216.

Az emberi környezet kifejezés a korábbi, 1976-os környezetvédelmi törvény maradványa a szövegben, amely már a címében is az emberi környezet védelméről beszélt. Ez építette be a környezeti kár fogalmát a polgári felelősség szabályai közé⁵⁷, „aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységével másnak kárt okoz” fordulattal, ami máig változatlanul megmaradt. A hatályos környezetvédelmi törvény nem tartalmazza ezt a szűkítést sehol, így a Ptk.-ba utaló szabály sem⁵⁸. Minthogy azonban mind a korábbi, mind a jelenleg hatályos környezetvédelmi törvény hasonló definíciót ad a környezet tárgyát illetően⁵⁹, illetve hasonló értelmezést dolgozott ki mögé a gyakorlat, így a terminológia megváltozása elvileg nem okozott gondot. Azonban több, mint másfél évtized elmúlt a terminológiaváltás óta, így mára érthetatlenné, okszerűtlenné és valós tartalom nélkülivé vált az emberi környezet fordulat a mögöttes jogszabály nélkül. A polgári jogban azonban az emberi környezet meghatározására nem szívesen vállalkozik senki. Mind a kommentár, mind a szerzők kerülnek a témát, mert „az «ökológiai kár» polgári jogilag legtöbbször meg sem ragadható”⁶⁰. Lábady Tamás szerint „mind az elmélet, mind a gyakorlat arra enged következtetni, hogy a környezeti kár [...] specifikálását csak «esetjogiasan» végezhetjük el”⁶¹, „végső soron a bírói gyakorlatra hárul az elhatárolás: a konkrét tényállás szerinti károkozás környezetiként minősítése, vagy annak elvetése”⁶². Zoltán Ödön Lábadyval összhangban szintén a régi környezetvédelmi törvény környezet fogalmára támaszkodik, a környezetvédelmi törvény céljának fényében egyenlőségjellet téve a környezet és az emberi környezet közé.⁶³

⁵⁷ Az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvény 46. § Aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységével másnak kárt okoz, a Polgári Törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályai szerint köteles a kárt megtéríteni.

⁵⁸ A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény 103. § (1) A környezet igénybevételével, illetőleg terhelésével járó tevékenységgel vagy mulasztással másnak okozott kár környezetveszélyeztető tevékenységgel okozott kárnak minősül és arra a Polgári Törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályait (Ptk. 345-346. §-ai) kell alkalmazni.

⁵⁹ Az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvény 9. § (1) A Magyar Népköztársaságban az emberi környezet megóvása érdekében védelem alatt áll: a) a föld, b) a víz, c) a levegő, d) az élővilág, e) a táj, f) a települési környezet. Vö. A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény környezet, környezeti elem fogalmával a 6.2 pontban: környezeti elem: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői.

⁶⁰ LÁBADY i. m. 165.

⁶¹ LÁBADY i. m. 195.

⁶² LÁBADY i. m. 196.

⁶³ ZOLTÁN i. m. 153–193.

A Polgári Törvénykönyv régies szóhasználatával látszólag leszűkíti tehát a környezet fogalmát, tartalmi tekintetben azonban nem; a felelősség körében a környezetvédelmi törvény definícióját használja, a környezet kiterjesztő felfogása inkább máshol, más jogintézmények környezetvédelmi célra való felhasználásában, például a nem vagyoni kártérítési szabályok környezeti károkra való elismerésében jelenik meg.

A polgári jog rekodifikációja kapcsán komolyan felmerült a környezeti kárfelelősség kérdésének újraszabályozása. Már a koncepció külön törvényi tényállássá kívánta tenni, sőt a kauzális kártérítési felelősség közösségi jogban megjelent, lassanként teret hódító doktrínájának bevezetését is megfontolandónak tartotta.⁶⁴ Ennek szellemében a 2009-es, hatályba nem lépett Polgári Törvénykönyv külön fejezetet szentelt a környezeti károknak, s valóban kiterjesztette volna a jogszabály hatósugarát⁶⁵. Ehhez képest visszalépést jelent a legújabb Polgári Törvénykönyv⁶⁶, amely normaszövegében számos, a környezetvédelmi magánjogot érintő változás található, de a felelősségi szabályok tekintetében kicsi a változás. A 6:535. § (2) alapján továbbra is a veszélyes üzemi felelősség szabályai szerint felel, aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységével másnak kárt okoz – maradt tehát a rövid, egy mondatos szabály, az idejétmúlt terminológia szó szerinti ismétlése a veszélyes üzemi szabály hóna alá csapva. A javaslat indoklásában szó sem esik a környezeti karról⁶⁷, így nem tudhatjuk a változatlanság okát, Lábady Tamás azonban korábban ismertetett álláspontját fenntartva úgy értékeli ezt, hogy „a szabályozás változatlansága továbbra is lehetőséget biztosít a bírói gyakorlat számára a jogfejlesztésre”⁶⁸.

Ugyanakkor a környezet kifejezés a sérelemdíj mértékének meghatározása körében is felbukkan, amikor a 2:52. § (3)-ban a jogsértésnek a sértettre és környezetére gyakorolt hatására hivatkozik a jogalkotó. Bár nem sui generis tény-

⁶⁴ Az új Polgári Törvénykönyv koncepciójának elfogadásáról szóló 1003/2003. (I. 25.) Korm. határozat Magyar Közlöny 2003/8. Melléklet 194–195.

⁶⁵ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvény 5:538–542. §

⁶⁶ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.

⁶⁷ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény előzménye, a T/7971 számú törvényjavaslat indoklása. Részletes indoklás a LXVIII. Fejezet – Felelősség fokozott veszéllyel járó tevékenységért címhez. 664. <http://www.parlament.hu/irom39/07971/07971.pdf> [letöltve: 2013. június 28.]

⁶⁸ LÁBADY Tamás: Negyedik rész: Felelősség a szerződésen kívül okozott kárért. In: VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex Kiadó, 2013. 949.

állítás keletkezett⁶⁹, de a gyakorlat számára útmutatóul szolgálhat a sérelemdíj körében a környezetre való hivatkozás, ha elsődlegesen nem az általunk vizsgált értelemben használta is a szót a kodifikátor⁷⁰, azonban az eset összes körülményei közé ez is beletartozik.

6.4. A környezet fogalma a büntetőjogban

A 2013 júliusában hatályba lépő Büntető Törvénykönyv külön fejezetben tárgyalja a környezet és természet elleni bűncselekményeket, amit a törvény indoklása szerint a védett jogi tárgyak jelentőségének növekedése alapoz meg, hiszen „napjainkban [...] egyértelműen igény mutatkozik a környezet autonóm védelmére”.⁷¹ A jogszabály tartalma az általunk vizsgált tekintetben, a környezetkárosítás törvényi tényállását nézve nem változik a megelőző állapothoz⁷² képest. Ebben a földet, a levegőt, a vizet, az élővilágot, valamint azok összetevőit tekinti környezetnek a jogalkotó.⁷³ Az indoklás szerint a bűncselekmény elkövetési tárgyaként szükségtelen az épített mesterséges környezetet is meghatározni, tekintettel arra, hogy az azt károsító magatartások más tényállások alapján is bűncselekménynek minősülnek. Az egyes elkövetési tárgyak meghatározását a környezetvédelmi törvény adja meg.⁷⁴ A büntetőjog konzervatív, dogmatikus szemléletét jól tükrözi a szűk körű, jogszabályon alapuló környezet fogalom használata.

7. Összegzés

⁶⁹ Természetesen a személyiségi jogok megsértésének következtében járó sérelemdíj jogintézménye önmagában is alkalmas környezeti érdek védelmére, ahogy korábban a nem vagyoni kártérítés is játszott ilyen szerepet a gyakorlatban, e helyütt csupán a szövegbe került lehetséges hivatkozási alapra hívnám fel a figyelmet, ami nem környezetet érintő esetekben is környezetvédelmi kihatással lehet.

⁷⁰ SZÉKELY László – VÉKÁS Lajos: Második könyv Harmadik rész: Személyiségi jogok. In: VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex Kiadó, 2013. 72.

⁷¹ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény indoklása 186. <http://konyvtar.bpugyvedikamara.hu/wp-content/uploads/2012/02/BTKeloterjesztes-tervezet.pdf> [letöltve: 2013. június 28.]

⁷² A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 280. § (1).

⁷³ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 280. § (1), és a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 241. § (1).

⁷⁴ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény indoklása 187.

Ahogy a fentiekből látszik, a környezet fogalmának megragadása nem egyszerű feladat. Összességében – *minden* beletartozik, beletartozhat, a környezetjog ezért szükségképpen komplex jogterület, s ilyen értelemben a jogrendszer minden részletében fellelhető környezetvédelmi céllal használható jogszabályhely. Sem itthon, sem külföldön, sem a jogszabályokban, sem az irodalomban nem alakult ki széles körű konszenzus a fogalom tartalmát illetően. A széles vagy szűk tartalom közötti egyensúlyozás során mögöttes kérdésekre kellene először választ találnunk: a környezet védelme az embert, a társadalmat vagy saját jogán magát az embereket körülvevő környezetet védi? Ezt megválaszolva vonható meg a határ a környezet védelmére számot tartó, s arról lemaradó területek, tárgyak, jelenségek között. S a döntés, a fogalom tartalmának meghatározása után futhatnánk neki a szabályozásnak, elfogadva azt, hogy „a környezet fogalmának meghatározása kihat magára a jogi szabályozásra, előidézi annak sokféleségét”⁷⁵. A rugalmasan alakítható, időben és jogszabálytól függően változó meghatározások között azonban a szabályozási terület folyamatos bővülése, a jogszabályok elaprózódása felé haladunk. S vajon kell-e egyáltalán határt szabnunk a környezetvédelem mindenhová való beszívargásának?

⁷⁵ Alexandre KISS – Dinah SHELTON: *Manual of European Environmental Law*. (2nd ed.) Cambridge University Press, 1997. 5.

CSÉCSY GYÖRGY*

FRANCHISE-MEGÁLLAPODÁSOK A KODIFIKÁCIÓ TÜKRÉBEN

1. Bevezetés

A franchise-szerződések az iparjogvédelem területén funkcionáló, a szellemi termékforgalom körébe tartozó szerződések csoportjába helyezhetők el.

A szellemi termékek értékesítése, forgalma megfelelően szabályozott jogi keretek között kell hogy végbemenjen, sajátos szerződési konstrukciók alkalmazásával kell hogy történjék.

Az erre a célra felhasználható szerződések az iparjogvédelmi szerződések, amelyek közül legfontosabbak a kutatási szerződések és a licencia-szerződések, mint tipikus szerződések, de idesorolandó a know-how, a franchise- és a merchandising szerződések is, amelyek az új Ptk. előtti szabályozás szerint nevesített atipikus szerződésnek minősültek.¹

(Megjegyzendő, hogy franchise-megállapodásokat az új Polgári Törvénykönyv, a 2013. évi V. törvény jogbérleti szerződés címén önálló szerződéstípusként szabályozza.)

Az *iparjogvédelmi szerződések* a többi szerződéshez képest néhány területen sajátos jelleget mutatnak, melyek alapvetően a szerződés tárgyának ‘immaterális’, ‘eszmei’ jellegéből adódnak. Ez azt jelenti, hogy ezek az alkotások – szemben a fizikai dolgokkal – elvileg időben és térben korlátlanul felhasználhatók. Megfigyelhető továbbá a szellemi alkotások létrehozásával és bevezetésével kapcsolatos nagyfokú kockázat és bizonytalanság.

* Egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék.

¹ MISKOLCZI-BODNÁR Péter: Atipikus szerződések, lízing, faktoring, franchise. *Gazdaság és Jog*, 1997/1.

Jellemző az ilyen típusú szerződésekre a szerződés bizalmi jellege, valamint hogy ezek a szerződések hosszabb távra jönnek létre, amelyből adódóan kiemelt szerepe van a felek együttműködésének.²

Az iparjogvédelem atipikus szerződéseire jellemző, hogy egyik nevesített szerződéstípusba sem sorolható, tehát nincsenek szabályozva.

A franchise- és a merchandising szerződések megismerése és érvényesülése Magyarországon a rendszerváltás utáni időszakra tehető, de a know-how szerződésekre is elmondható, hogy valójában piacgazdasági körülmények között képesek leginkább betölteni funkciójukat a szellemi termékek forgalma területén.

Megemlíthető továbbá, hogy a felek ezeket a szerződéseket a szabályozandó kérdések viszonylag nagy száma miatt döntően írásban kötik meg. Ez ugyan nem érvényességi feltétel, de szerződő felek az együttműködés különböző formáit, a szerződésszegés eseteit, annak jogkövetkezményeit, valamint a megszüntetéssel kapcsolatos kérdéseket általában írásban szeretik rögzíteni.

Végül jellemző, hogy e szerződések döntően piaci kapcsolatokat szabályoznak, vagyis valójában a gazdasági életben megjelenő és érvényesülő szerződésekről van szó még akkor is, ha megfigyelhető hogy néhány esetben kapcsolódnak a civil szférához is.

2. A franchise fogalom meghatározása

A franchise definiálása során felvetődő problémák előtt különbséget kell tenni a *franchise* és a *franchising* terminus technikus között.

A két fogalom elhatárolása azon alapul, hogy magára a vállalkozási formára, az egyes üzletek megjelölésére a franchise kifejezést használják, ezzel szemben a franchising szóval az e területen folyó tevékenységet a folyamat egészét jelölik.

Egyes szerzők szerint a franchise a rendszerpartnerek közötti jogviszony tulajdonosi tartalmát jelöli meg, míg a franchising a rendszer használatára utal.

A német Franchise Szövetség értelmezésében a franchise meghatározott üzemeletelési jogot jelent, amely a licenciához hasonló, hatásaiban azonban messze túlmutat azon.

² LONTAI Endre: *A szellemi alkotások joga*. Egyetemi jegyzet. Budapest, Tankönyvkiadó, 1987. 202.

A franchising pedig egy meghatározott szerződésrendszer használata az üzleti, piaci forgalomban.

A franchise fogalmának meghatározására számos *definíciókísérlet* látott napvilágot.³

A különböző meghatározások hűen tükrözik a megközelítések eltéréseit, a változó hangsúlyokat.

Az egységes fogalom meghatározását nehezíti az is, hogy mást értenek franchise-on az Egyesült Államokban és mást Európában. Zavart okozhat az is, hogy a franchise meghatározásokban közgazdasági és jogi elemek keverednek. Egyes amerikai szerzők véleménye szerint nem is jogi kategóriáról, hanem tisztán marketing koncepcióról van szó franchise esetében. Az egyes országokon belül működő franchise szövetségek saját igényeiknek és elképzeléseiknek megfelelő fogalmat közvetítenek a joggyakorlat számára.

A franchise fogalom körüli bizonytalanságokat mi sem érzékelteti jobban, mint az, hogy ennek a fogalomnak hosszú ideig nem sikerült megfelelő magyar nevet találni egészen a Ptk. kodifikációs folyamatának végéig, amikor is – mint már említettük – az új kódexben jogbérleti szerződésként önálló szerződés típusnak minősítik és szabályozzák a franchise típusú megállapodásokat.

A pontos meghatározást tovább nehezíti, hogy a franchising, mint az áruknak és szolgáltatásoknak értékesítésére vonatkozó rendszer rendkívül szerteágazó, számtalan gazdasági szférában működik. A gazdasági élet különböző területeit átfogó franchising az adott gazdasági egységhez kapcsolódóan eltéréseket mutathat. Így általánosságban egy franchise-rendszer lényegét csak ismertetőjegyei alapján lehet megvilágítani.

Látható tehát, hogy egy összetett jelenséggel állunk szemben, melynek részei igen változatosan kombinálhatók. A nemzetközi és hazai definiálás eredményeképpen megszületett fogalmakról megállapíthatók, hogy vagy túl általánosak, vagy túl részletesek.

A franchise fogalmának meghatározása legalább annyi problémát vet fel, mint a know-how jogi értelemben vett pontos definíciójának kialakítása.⁴ A közgazdasági és jogi elemek keveredése itt is megfigyelhető, hiszen a rendszer fogalmában sok minden beletartozik.

A következőkben néhány napvilágot látott definíció bemutatása után kísérletet teszünk egy elfogadható franchise-fogalom kialakítására.

³ Ld. erről részletesen: CsÉCSY György: Adalékok franchise fogalmának meghatározásához és a franchise szerződésekhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1995/5–6. 228–236.

⁴ Ld. erről részletesen: CsÉCSY György: A know-how megközelítésének egyes kérdései. *Kari Acta Miskolc, TOMUS VII.* 1992.

Közgazdasági aspektusból megközelítve. „A franchise-t egy olyan megállapodásként foghatjuk fel, amelyben egy bejegyzett termék vagy szolgáltatás gyártója, vagy egyedüli forgalmazója kizárólagos jogokat ad a helyi forgalmazásra független kiskereskedőknek, amelyért ők jogdíjat fizetnek és megfelelnek a szabványosított gyártási, előállítási követelményeknek.”⁵

A franchise fogalom eredetileg főként márka- és védjegyhasználatához kapcsolódott.

Az ilyen típus franchise szerződések keretében: a „márkanév tulajdonosa engedélyezi a felhasználónak, hogy adott terméket vagy szolgáltatást márkaneve alatt forgalmazza saját kereskedelmi egységeiben. Az átadó általában belépési díjat és a forgalomból folyamatosan részesedést kér az átvevőktől. Az átvevők pedig a márkanev használata mellett üzleti segítséget kapnak az átadótól.”⁶

Ha ezt a definíciót megvizsgáljuk – feltételezve azt, hogy a márkanev bejegyzett védjegyet jelent – azt állapíthatjuk meg, hogy a védjegylicencia-szerződés továbbfejlesztése alapján gyakorlatilag és tartalmilag a *védjegy know-how*-ja valósul meg ezáltal, melyet védjegy-kooperációs szerződésnek is nevezhetünk.

Az európai Gazdasági Közösség szerint az ‘európai franchise’ a következőképpen definiálható:

„Független vállalatok között létrejövő együttműködés olyan formája, amely közös név alatt egy speciális ismeret kihasználására jön létre.”⁷

Az EGK 4087/89.sz. franchise-ról szóló rendelkezés ugyanakkor rögzíti, hogy a franchise rendelkezésnek nem célja egy általános érvényű franchise-definíció megalkotása.

A rendelkezés alkalmazásának megkönnyítése céljából ugyanakkor a következő definíciót tekinti alkalmazhatónak: „Olyan ipari, avagy szellemi tulajdonjogok összessége (pl. védjegy, szerzői jog, know-how, szabadalom), amelyet áruk továbbadására vagy szolgáltatásoknak a végső felhasználóhoz való eljuttatására használnak fel.” Ez a rendelkezés azonban csak a működtetési és szolgáltatási franchise-ra alkalmazható, az ún. termelési franchise-ra azonban nem.

(Termelési franchise-nak az említett EGK rendelkezés azt a formát tekinti, melynek keretében a franchise-vevő a franchise-adó útmutatásai alapján önál-

⁵ SELTZ DD: *The Complete Handbook of Franchising*. Addison-Warley Publishing Co. Reading MA, 1982.

⁶ POÓR József – ZENTAI Katalin: Franchise: eszköz a sikeres vállalkozáshoz. *Marketing*, 1991/1. 13.

⁷ Az EGK Bizottságának 4887/89. számú rendelkezése az EGK-szerződés 85. § (3) bek. a franchise megállapodásokra való alkalmazásáról.

lőan egy meghatározott árut állít elő és azt a franchise-adó áruvédjegye alatt értékesíti.)

A Nemzetközi Franchise Szövetség (International Franchise Association) szervezeti szabályzatában megfogalmazott meghatározás a következő:

„A franchise tevékenység szerződéses viszony a franchise átadója és a franchise átvevője között, amelyben az átadó folyamatos érdekeltséget ajánl fel, illetve köteles fenntartani az átvevő üzleti tevékenységében olyan területeken, mint know-how és a képzés. A franchise-átvevő a franchise átadó tulajdonában lévő vagy általa ellenőrzött közös kereskedelmi név, forma és /vagy eljárás alatt működik. A franchise-átvevő az üzletét saját erőforrásaiból indítja be, illetve jelentős tőkét fektet abba bele.”⁸

A Franchising Európai Etikai Kódexe értelmében: a franchise termékek és/vagy szolgáltatások és/vagy technológiai piacra juttatásának olyan rendszere, amely jogilag és pénzügyileg különálló és független vállalkozások, a franchise-rendszergazda és egyéni franchise vállalkozói közötti szoros és folyamatos együttműködésen alapul, ahol a franchise-rendszergazda megadja egyéni franchise vállalkozóinak a jogot és kötelezi, hogy az egyéni franchise vállalkozó a franchise-rendszergazda koncepciójának megfelelő üzleti tevékenységet folytasson.

Végezetül Haraszti Mihálynak, a franchise kiváló hazai szakértőjének megfogalmazásában: „A franchise típusú vállalkozás olyan tevékenységet jelent, amelyben a franchise-átadó (rendsztulajdonos, rendszergazda), egy minden szakmai és kereskedelmi aspektusból gondosan kialakított, piacgazdasági körülmények között eredményesen kipróbált komplex rendszert ad el márkanév használatával és teljes körű betanítással a franchise átvevőnek, aki a rendszert díjak fizetése fejében, saját független vállalkozásában, a megállapított területen, megállapított ideig, önállóan – de a franchise átadó előírásai alapján és állandó segítségével – saját hasznára üzemelteti.”⁹

Végül a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény az alábbiakban határozza meg a *jogbérleti (franchise) szerződés* fogalmát: „Jogbérleti szerződés alapján a jogbérletbe adó szerzői és iparjogvédelmi jogok által védett oltalmi tárgyakhoz, illetve védett ismerethez kapcsolódó felhasználási, hasznosítási vagy használati jogok engedélyezésére, a jogbérletbe vevő termékeknek, illetve a szolgáltatásoknak a szerzői és iparjogvédelmi jogok által védett oltal-

⁸ POÓR JÓZSEF – ZENTAI Katalin: Franchise, a privatizáció egy sikeres eszköze. *Vezetéstudomány*, 1991/2. 5.

⁹ HARASZTI Mihály: *Franchising, a vállalkozók csodafegyvere?* Budapest, Trademark, 1992. 18.

mi tárgyakként, illetve védett ismeretnek a felhasználásával, hasznosításával, vagy használatával történő előállítására illetve értékesítésre és díj fizetésére köteles.”¹⁰

Az ismertetett definíciókból látható, hogy szinte mindegyik igyekszik a legszélesebb körben meghatározni a franchising lényegét, alkotó elemeit, annak széleskörű elterjedésére és alkalmazhatóságára tekintettel.

Az egyes definíciókban szereplő közös ismérvek figyelembevételére után a magam részéről a franchise fogalmát leegyszerűsítve, de lényeges elemeit tekintve a következők szerint határoznám meg: a franchise a felek között létrejött olyan kapcsolatrendszer, ahol a franchise adó licenciát a franchise-vevőnek márkanevének, védjegyének és egész működési rendszerének a használatára, melynek ellenszolgáltatásaként a franchise-vevő jelentős pénzügyi hozzájárulás fizetésére köteles.

E meghatározásból egyértelműen kitűnik, hogy az ilyen vállalkozások jogi rendelkezésére szolgáló szerződéseket rendszerlicencia-szerződéseknek tekintem, melynek tehát lényege a márkanév, a védjegy és egy ezzel kapcsolatos működési rendszer átvételének engedélyezése.

Leegyszerűsítve a franchisinget többen a know-how lízingjének tekintik.¹¹

Ezzel a minősítéssel valójában egyet lehet érteni, hiszen ez nem mond ellent az általam rendszerlicenciának történt minősítéssel, mivel mind a know-how szerződéseket, mind pedig a lízingszerződéseket – Lontai Endre álláspontjával egyetértően – a licencia-szerződések egyik alfajának tekintem.

3. A franchising tartalmi összefüggései

A franchise alkalmazásánál már kezdetben megfigyelhetők azok a speciális vonások, amelyek a komplexitás irányába mutattak. Uralkodóvá vált tehát a *franchise-rendszerjellege*, amelyek egyre bonyolultabb kapcsolatokat eredményeztek a felek között. A franchise-rendszertulajdonos és a franchise-átvevők közötti kapcsolatrendszer felépítésére a következők jellemzők.¹²

¹⁰ Ld. a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. tv. 6:376. § (1) bekezdését.

¹¹ E mellett foglal állást pl. HAJDU Endre: A szerződéses rendszer fejlett formája: a franchising c. cikkében. *Marketing*, 1988/5–6. 345.

¹² HARASZTI i. m. 43–46.

- az egy központ köré szerveződés, melynek értelmében egy olyan szerkezetileg egységes rendszerrel állunk szemben, ahol a középpontban a franchise átadó áll, körülötte helyezkednek el az átvevők;
- közös név;
- a közös tartalom (a franchise csomag);
- azonos kapcsolati rend;
- azonos működési mechanizmus;
- azonos pénzügyi kapcsolatok és
- azonos terület (piaci értelemben).

A tartalmi elemek rendszerére jellemzőek azok az egységes jegyek, amelyek alapján a hálózat egyértelműen megkülönböztethető a versenytársaktól. A franchise lényegi eleme tehát az uniformizáltság. Egy franchise-rendszer meghatározó jegyei a piaci célú marketingelemek, melyeket a hatékonyságot növelő módszerek egészítenek ki.

A franchise-rendszer legfontosabb belső jegyei az alábbiak:¹³

- a név, (rendszer neve és legnagyobb értéke),
- egységes megjelenés (azonos árukat, uniformizált külső és belső kép),
- azonos termék és szolgáltatási kör, (melynél a legfontosabb szempont a fogyasztó igényeinek lehetőleg teljes kielégítése és az üzlet és az üzlet hatékonysága közötti optimum megtalálása),
- azonos módszertan,
- azonos minőség (a lánc minden egységénél ugyanazt az egységes színvonalat kell biztosítani),
- egységes image (ha a piaci elemek azonos elvek alapján lettek kialakítva, az egységes image már magától értetődik),
- azonos menedzsment módszerek (azonos vezetési elvek, stratégia, szakmai, pénzügyi vezetés terén),
- azonos személyzeti politika (felvételi, betanításai, motiválási módszerek),
- egységes könyvelési módszerek,
- azonos jogi struktúra (a franchise átvevők jogai és kötelezettségei nem különbözhetnek egymástól),
- azonos pénzügyi struktúra (a franchise-átvevők ugyanakkora licenrdíjat és royaltyt fizetnek, s a tevékenység pénzügyi vonatkozásai pl., a könyvelés szintén uniformizáltak), végül a

¹³ HARASZTI i. m. 47–53.

- közös árubeszerzés, mely azonos – vagy azonos minőségű termékek felhasználást követeli meg. Ha a franchise-átvevő bármely ok miatt nem él közös beszerzés előnyeivel, köteles a felhasználandó termékeket, anyagokat jóváhagyni a franchise-átadóval.

A franchise-rendszer átadójának előnye a közös vállalkozásban az, hogy nagyobb anyagi befektetés nélkül viszonylag gyorsan és széles körben bővítheti piaci lehetőségeit, lekörözheti versenytársait, hasznosíthatja – az átvevő révén – a helyi kereskedelmi tapasztalatokat és gyakorlatokat, már jól bevezetett üzlethez és szakképzett munkaerőhöz jut.

Az átvevő viszont – önállóságát lényegében megőrizve – általában egy nagy, sokszor világcég partnerévé válik és viszonylag kevés tőkével is profitálhat annak kialakult rendszeréből: közismert márkás áruiból, piaci ismereteiből, belső szolgáltatásaiból, eladási és reklámmódszereiből. Ezzel az átvevő a legtöbb esetben kiléphet korábbi elszigeteltségéből, üzlete szinte felértékelődik, csökkenheti a csődveszélyt, miközben nőhet az üzlet hatékonysága és anyagi ereje.¹⁴ Mára elmondhatjuk, hogy a franchising világméretekben – így hazánkban is – elterjedt vállalkozási formává vált.

Mivel ebben az esetben kereskedelmi szerződésről van szó, a bevett cégjegyzés, védjegy vagy márkanév használata az átadó számára azt eredményezi, hogy számottevő befektetés nélkül lehet bővíteni a hálózatot, az átvevő pedig élvezve a jól bevált üzletpolitikájából is haszonra tehet szert. A munkamegosztás következtében az átadó végzi a reklámozást, a könyvvitelt, a fejlesztési koncepciók kidolgozást, az átvevőnek valójában csak a profitra kell koncentrálnia.

Ugyanakkor az átadó legfontosabb érdekei közé tartozik az image védelme.

A franchising óriási előnye továbbá, hogy előre kalkulálhatóvá teszi a franchise átvételére vállalkozó számára a felmerülő költségeket.

A franchising azonban nemcsak a szerződéses partnereknek jelent előnyöket, hanem a fogyasztók széles körének is, akik további helyeken juthatnak a megszokott szolgáltatásokhoz.¹⁵

A fejlődés folyamán a franchising három fajtája alakult ki:

- a *szolgáltatási* franchise, melynek keretében a franchise átvevő a franchise átadó üzleti, kereskedelmi neve vagy áruvédjegye alatt a franchise

¹⁴ HAJDU i. m. 345.

¹⁵ Ld. SCHMIDT János: Franchise a jövő útja? *Külgazdaság*, 1991/6.

átadó útmutatása szerint valamilyen szolgáltatási tevékenységet nyújt (pl. Mister Minit);

- a *termelési* franchise, melyben a franchise-átvevő a franchise-átadó útmutatásai alapján önállóan egy meghatározott árut állít elő és azt a franchise-átadó áruvédjegye alatt értékesíti. Ebben az esetben a franchise-szerződés magába foglalja a know-how átadását is (pl. Flamand pékségek);
- a *működtetési* franchise, melynél a franchise átvevő szerepe meghatározott áruknak a franchise-átadó üzleti neve alatt történő értékesítésre korlátozódik. (pl. benzinkutak üzemeltetése, Shell, British Petrol).

4. A franchise-megállapodások lényegi elemei

A szerződés alanyai: a franchise-adó, illetve a franchise-vevő. Arra nézve, hogy ki lehet franchise-adó vagy franchise-vevő, semmiféle korlátozás nincs.

Franchise-adó tipikusan egy olyan cég, amely jól bevezetett márkanévvel rendelkezik, már kialakított image-a és jó hírneve van, és esetlegesen már egy franchise-rendszer tulajdonosa is.

Franchise-vevők pedig leginkább vállalkozó magánszemélyek, gazdasági társaságok, illetve vállalatok.

Külön ki kell emelni az úgynevezett *master-franchise szerződést* (mester-licencia szerződés, vagy fő franchise megállapodás), ebben az esetben ugyanis a franchise-adó a fő franchise-vevővel köt szerződést, amelyben a franchise – adó ellenszolgáltatás fejében megengedi a fő franchise-vevőnek, hogy franchise-t használjon harmadik vállalatokkal, az egyedi franchise-vevőkkel való franchise-megállapodások megkötése céljából. Erre különösen egy franchise-hálózat külföldre történő kiterjesztése során kerül sor.

A szerződés formájára nincs előírás, de a sokrétű és szerteágazó kapcsolatrendszerből adódóan lehet mondani, hogy az írásbeliség kötelező.

A szerződés *fő tartalmi elemei* a következők:

- a szerződő felek megnevezése;
- a franchise jogok licencének átadása;
- a franchise-adó azon kötelezettsége, hogy a megállapodás ideje alatt műszaki, illetve kereskedelmi támogatást nyújt és biztosítja a franchise-vevő és alkalmazottainak alapképzését és /vagy továbbképzését;

- az ellenszolgáltatás megfizetése, amely áll induló díjból, amelyet az átvevő fix összegben fizet ki és folyamatos díjból, az átadó folyamatos szolgáltatásaiért; és
- reklámdíj, amellyel az átvevő hozzájárul az átadó marketing költségeihez.

A szerződés lehetséges tartalmi elemei:

- előzetes ismertető, amely átfogóan meghatározza az átvevőnek az átadó által rendelkezésre bocsátott rendszer tulajdonjogát, technológiát, védjegyet, know-how-t, copyright-ot. Ez egyértelművé teszi a felek számára a rendszer lényegét.
- A szerződés időtartama, amely lehet határozott, illetve határozatlan. Ha határozott idejű, legalább olyan hosszúnak kell lennie, hogy az átvevő beruházási költségei megtérüljenek (általában 5–10 év). Itt rendelkezni kell a szerződés lejártá utáni esetleges meghosszabbításáról, határozatlan idejű szerződésnél pedig arról, hogy a kilépés előtt mennyi idővel kell a szándékot bejelenteni;
- területi jogok rendezése;
- verseny tilalma, konkurens termékek forgalma, ill. köre (pl. az átvevőnek tilos egy meghatározott területen konkurens céget alapítani, illetve ahhoz csatlakozni);
- árképzés, az árszabályokra tekintettel kell lenni;
- a franchise-átadó, illetve átvevő kötelezettségei;
- az átadó telephely-magválasztási joga;
- a szerződés felmondása. Pontosán, taxatív fel kell sorolni, hogy milyen feltételek esetén van joga a feleknek felmondani a szerződést;
- az átvevő jogainak átruházási feltételei. Ha az átvevő nem képes kötelezettségeinek eleget tenni, ki jogosult az átvevő jogait tovább gyakorolni;
- a szerződés megszűnésének esetei. Az átadó elővásárlási joga;
- biztosítás megkötésének kötelezettsége;
- választott jogrendszer és bíróság;
- a felek felelősségének szabályai.¹⁶

¹⁶ Vö. HARASZTI Mihály, HAJDU Endre, SCHMIDT János és POÓR József – ZENTAI Katalin korábban megjelölt munkáival.

A franchise az egymástól független vállalkozók együttműködésének legintenzívebb formája. A franchise típusú jogviszony jellegzetessége, hogy a partnerek a gazdaság más-más helyein tevékenykednek, tehát nem konkurensei egymásnak, hanem kiegészítik, segítik egymást. A franchise típusú jogviszonyt tehát a partnerek kölcsönös munkamegosztásán alapuló együttműködése jellemzi.

A franchise-rendszer működéséhez legalább két közreműködőre van szükség. Az egyik a franchise-átadó, rendszergazda, többnyire gyártó, nagykereskedő, közismert cég, amely rendelkezik az üzleti rendszerrel és goodwill-lel. A másik közreműködő a franchise-átvevő többségük önálló vállalkozó vagy vállalat, aki a franchise-átadó által kínált vállalkozást működteti, elfogadva a franchise-átadó utasításait. A franchise típusú jogviszony tehát egy olyan kapcsolat, amely az üzleti elgondolást sikeresen megvalósító vállalkozóból és a siker megisméltésére szerződő másik vállalkozó együttműködésén alapul.

A franchise-átadó végzi a rendszer megtervezését, kialakítását, széleskörű népszerűsítést, a működés alatti folyamatos ellenőrzését, valamint gondoskodik a rendszer állandó továbbfejlesztéséről.

A franchise-átvevő saját elszámolással, önállóan tevékenykedik, azonban az általa üzemeltetett egység működését alá kell vetnie a franchise-szerződésben előírt követelményeknek. A franchise-jog használatáért díjat kell fizetnie a rendszerhez való csatlakozáskor az átadó részére, esetenként ehhez folyamatos díjfizetési kötelezettség is járul. Az átvevő a tőkét, idejét, erőfeszítését, szak tudását investálja, ezen kívül korábbi üzleti kapcsolatait, múltbeli tapasztalatait és meglévő ismereteit használja fel azért, hogy a rendszer új egységét saját hasznára, saját jogon sikeresen üzemeltesse.

A franchise jogviszonyban tehát általában nem egy szolgáltatásról van szó, hanem a szerződés *szolgáltatás-komplexumot* tartalmaz.

Az uniformizáltság azonos, vagy azonos minőségű termékek felhasználását követeli meg, ezért közös az árubeszerzés, amely komoly árelőnyöket is biztosít.

A *franchise átadójának* legfontosabb kötelezettsége, amely az egész jogviszony létrejöttének az alapját képezi, hogy biztosítsa a franchise-ba vevő számára azon jogok gyakorlásának a lehetőségét, amelyek mint alapvetően immateriális vagyron a franchise-ba adóhoz tartoznak egy termék vagy szolgáltatás tekintetében. Ezen jogok a következők: márkanév, védjegy, know-how, szabadalom, áru- és márkajelző használata. Ezeket az átadott jogokért az átadót jogszavatosság terheli.

Kötelessége átadni a franchise-ba vevő részére az általa kifejlesztett értékesítési koncepció tapasztalatait és módszereit, valamint folyamatos tanácsadást, segítséget nyújtani.

Az átadó határozza meg a reklámpolitikát és felhatalmazza az átvevőt az ennek megfelelő reklámozásra. A reklámtevékenységet az átadó részben a saját eszközeiből, részben a franchise-átvevők hozzájárulásaiból létrehozott alapból végzi.

Az átadó által kikötött minden feltétel, az átadó jogosultságai mind-mind közvetlenül vagy közvetetten a termék, szolgáltatás image-ének, az átadó goodwill-jének megőrzését szolgálja.¹⁷

A *franchise átvevője* védett jogokat vásárol meg teljes üzleti csomaggal, amely meghatározott időre, területre szól, ezért kötelessége az átadó utasításainak a betartása. A franchise megállapodásból származó jogokat és kötelezettségeket csak a franchise-adó engedélyével ruházhatja át. Az ipari vagy szellemi tulajdonon fennálló jogokon esett sérelmeket köteles közölni az átadóval, hogy az megtehesse a szükséges intézkedéseket.

Mint látható, számos kötelezettség terheli az átvevőt, amelyek mind a franchise üzlet sikerességét biztosítják. Az átvevő jogosult használni a franchise jogokat, mint pl. név, védjegy, know-how stb. Továbbá jogosult igénybe venni a franchise-adó által nyújtott szolgáltatásokat, úgy mint az átadó képzését, oktatását, folyamatos segítségnyújtását, anyaggal és termékkel való ellátását.

5. A kodifikáció eredményei

Mint már említettük, a jogi megközelítések a franchise-t alapvetően szerződésként, a polgári jog, illetve a kereskedelmi jog területén elhelyezkedő jogintézményként fogják fel. Ez a franchise, mint jogi csomag és az erre épülő megállapodás megkülönböztetéséből fakad.

A franchise szerződésben számos olyan, a kötelmi jogban külön nevesített megállapodás, változat fordul elő, amelyek befolyásolhatják a szerződés tartalmát jogi jellegét.

Ilyenek: a licencia-szerződés (névhasználati, védjegy és know-how licencia), az adásvételi szerződés, a bérleti és haszonbérleti szerződés, a társasági szerződés, a kereskedelmi képviseleti szerződés, a szolgálati szerződés, a vállalkozási szerződés, a kutatás-fejlesztési szerződés, valamint a koncesszió.

¹⁷ MISKOLCZI-BODNÁR Péter: A franchise szerződésekről. *Gazdaság és Jog*, 1995/7–8. 20–21.

A franchise-szerződések kodifikációs kérdései összefüggnek a szellemi alkotások jogát érintő változásokkal és az iparjogvédelmi szerződések Ptk.-ba való integrálásának problémáival akár a külön törvényekben nevesített szerződések (pl., licencia-szerződés) akár egyes atipikus szerződések (pl., franchise- vagy know-how szerződések) esetében.

Ez a kérdés a kodifikáció során elsősorban a licencia-szerződésekkel kapcsolatban merült fel valamint szóba került a franchise-megállapodások esetleges önálló szerződéstípusként való elismerése is. A franchise-szerződések meglévő komplexitásának ellenére tömeges alkalmazásuk miatt a kodifikáció során már a hasonló, többnyire már meglévő szerződési típuselemeket vegyítő üzleti formák (factoring- és lízingszerződések) mellett a figyelem középpontjába kerültek. A franchise-szerződés önálló szerződéstípusként való elismerésére azonban a kodifikáció során – szemben a lízing és a factoring-szerződésekkel – hosszú ideig nem került sor.

A kodifikációt irányító Szakértői Bizottság 2008-ban indokolásában megállapította, hogy a franchise-megállapodások eltérő tartalmú és bonyolultságú jogviszonyok, amelyekben szabadalmi, know-how és/vagy névhasználati jog átengedése valósul meg más ismert szerződéstípusok (pl., adásvétel, vállalkozás stb.) elemeinek alkalmazásával. A vélemények azonban egyezők voltak a tekintetben, hogy franchise esetében „A szerződések konkrét tartalmának variálása miatt nincs olyan kemény magja ezeknek a megállapodásoknak, amelyek típusképző mozzanatként volnának kikristályosíthatók.”¹⁸ Ezzel a megállapítással a szakma nagyjában-egészben egyet is értett.

Amikor azonban az Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumtól a Polgári Törvénykönyv kodifikációs munkálatai visszakérültek a Szakértői Bizottsághoz, megváltozott a szakemberek véleménye, az új Ptk.-ba integrálásra került, és *sui generis*, vagyis önálló szerződéstípusként nyert szabályozást a franchise-szerződés, magyar változatának megfelelően jogbérleti szerződésként. (Az új szabályozással, tekintve a franchise gazdasági jelentőségét és széles körű elterjedését, magam is egyetérték.)

Mint a fogalmi, definíciós kérdéseknél, változatoknál már említettem, hogy az új Ptk. a franchise-szerződés lényegét, *fogalmát* a következők szerint határozza meg. „Jogbérleti szerződés alapján a jogbérletbe adó védjegy-, szerzői és iparjogvédelmi jogok, valamint védett ismeret átengedése, a jogbérletbe vevő termékeknek, illetve szolgáltatásoknak a védjegy-, szerzői és iparjogvédelmi

¹⁸ VÉKÁS Lajos (szerk.): *Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*. Budapest, Complex, 2008. 382–389.

jogok, valamint védett ismeret felhasználásával történő előállítására, illetve értékesítésére és díj fizetésére köteles.¹⁹

A fő szolgáltatás mellett a *mellékszolgáltatások* is felsorolásra és meghatározásra kerültek.

Ennek megfelelően rendelkezik az új törvény a szerzői és iparjogvédelmi jogok biztosításáról a jogbérletbe adó részéről, és e jogok megóvását írja elő a jogbérletbe vevő oldalán.

Az értékesítendő terméket vagy alapanyagot elsősorban a jogbérletbe adótól kell beszerezni, de ha a jogbérletbe adó a megrendelést nem teljesíti, a jogbérletbe vevő jogosult azt máshonnan beszerezni. Fontos rendelkezés, hogy a jogbérletbe vevő a szerzői és iparjogvédelmi jogok, valamint védett ismeretek többszöri rendelkezésre bocsátásával létrehozott hálózat és az értékesített termékek és szolgáltatások *jó hírnevét* köteles megóvni.

Ezzel kapcsolatban a jogbérletbe adót *utasítási jog* illeti meg. Az utasítási jog szabályai hasonlóak a vállalkozási szerződésben szabályozott megrendelői utasítás esetén alkalmazandó jogkövetkezményekkel. Ha ugyanis a jogbérletbe adó utasítása célszerűtlen vagy szakszerűtlen, a jogbérletbe vevő köteles őt figyelmeztetni. Ha a jogbérletbe adó a figyelmeztetés ellenére fenntartja az utasítását, a jogbérletbe vevő köteles az utasítást teljesíteni, az ebből eredő kárért ilyenkor a jogbérletbe adó felel. A jogbérletbe vevő köteles megtagadni az utasítás teljesítését, ha annak végrehajtása jogszabály vagy hatósági határozat megsértéséhez vezetne, vagy veszélyeztetné mások személyét vagy vagyonát.

A jogbérletbe adó továbbá *ellenőrzési jogot* gyakorolhat a szerződésben és az utasításban foglaltak teljesítéséért.

Végül a *szerződés megszűnése* körében a felmondás speciális szabályai nyernek megfogalmazást. A határozatlan időre kötött szerződést bármelyik fél a hónap utolsó napjára felmondhatja. A felmondási idő sajátosan alakul: a szerződés első évében egy hónap, a második évben két hónap, a harmadik és azt követő években pedig három hónap.

A szerződés megszűnése esetén értelemszerűen a szerzői és iparjogvédelmi jogok és a védett ismeretek használatára vonatkozó jogosultsága is megszűnik a jogbérletbe vevőnek.²⁰

¹⁹ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. tv. 6.376. § (1.) bek.

²⁰ A franchise-szerződés új szabályait a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. tv. 6.376–381. §§-ai tartalmazzák.

CSEHI ZOLTÁN*

AZ EURÓPAI FIZETÉSKÉPTELENSÉGI ELJÁRÁSRA VONATKOZÓ RENDELET ÉS A MAGYAR JOG KAPCSOLÓDÁSAI

Tizenegyedik születésnapját ünnepelte 2012-ben az európai fizetésképtelenségi rendelet, a határokon átnyúló európai fizetésképtelenségi eljárások szabálya (Council Regulation N 1346/2000 on insolvency proceedings – továbbiakban rövidítve Rendelet),¹ amely a hatályba nem lépett európai egyezményből született.² A Rendelet olyan tényállásokra alkalmazandó, amelyeknél a fizetéseképtelenné vált adós vagyona vagy hitelezői több mint egy tagállamban találhatók. A Rendelet tapasztalatairól 2012 decemberében készült el a Bizottság jelentése az Európai Parlament, a Tanács és a Gazdasági és Szociális Bizottság részére.³ Ennek alapjául a heidelbergi és bécsi egyetem vezetésével készített, 26 érintett tagállamra kiterjedő összehasonlító tanulmány szolgált,⁴ valamint

* Tanszékvezető egyetemi tanár, dr. habil., LL.M., PhD., M.A., Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék.

¹ A rendeletre vonatkozó 2011. és 2012. évi európai jogi történéseket összefoglalja: H. P. MANSEL – K. THORN – R. WAGNER: *Europäisches Kollisionsrecht 2011. Gegenläufige Entwicklungen*. IPRax, 2012. 24–27.; H. P. MANSEL – K. THORN – R. WAGNER: *Europäisches Kollisionsrecht. 2012. Voranschreiten des Kodifikationsprozesses Flickentepich des Einheitsrechts*. IPRax, 2013. 29–33.

² Haimo SCHACK: *Internationales Zivilverfahrensrecht*. 3. Aufl. München, 2001. 439–440.

³ Report from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee on the Application of Council Regulation (Ec) No 1346/2000 of 29 May 2000 On Insolvency Proceedings http://ec.europa.eu/justice/civil/files/insolvency-report_en.pdf.

⁴ Hess/Oberhammer/Pfeiffer, Study for an evaluation of Regulation (EC) No 1346/2000 on Insolvency Proceedings; published on the Europa site of DG JUSTICE at http://ec.europa.eu/justice/civil/document/index_en.htm.

egy módosítási javaslat hatásvizsgálata⁵ és egy web alapú közvéleménykutatás.⁶ A Bizottság hivatalos álláspontja szerint a Rendelet sikeresen hangolja össze Európa államai között a határon átnyúló felszámolási eljárásokat, az alapelvei és alapvető célkitűzései elérték céljukat, így a híres német nemzetközi magánjogász, Gerhard Kegel által kidolgozott szabályozási rend sikeresnek nevezhető⁷, melyet az Európai Bíróság gyakorlata szervesen fejlesztett tovább.⁸ A közvélemény-kutatás eredményei szerint a Rendelet jól működik, ennek ellenére a jelenlegi szabályozás továbbfejlesztésének szükségessége merült fel a következő kérdésekben: a rendelet hatálya (mely eljárások tartoznak a hatálya alá), joghatósági szabályok, a fő- és másodlagos eljárás kapcsolata, a felszámolással kapcsolatos döntések közzététele, a kapcsolódó perek kérdései. A Rendelet hatálya nem terjed ki számos tagállamban jelen lévő és a felszámolási eljárást megelőző eljárásokra. A fő gond ez utóbbi megoldással az, hogy ezeket az eljárásokat és hatásait nem tükrözi és nem követi az európai szabályozás, így másikkal tagállami hitelező védelme sérülhet. A jelen tanulmányunkban a Rendelet és a magyar szabályozás egyes kérdéseit, továbbá a joggyakorlat tapasztalait foglalkoztatjuk össze,⁹ nem térünk ki a Bizottság 2012. decemberi javallatára a rendelet módosítására.¹⁰

1. Általános megállapítások

1. A bíróságok és a gyakorlatban a rendelettel foglalkozók egyöntetű véleménye akként foglalható össze, hogy az Európai Fizetéseképtelenségi Rendelet hatásosan és eredményesen működik annak érdekében, hogy Magyarország tekintetében is összehangolja egymással a határokon átnyúló fizetéseképtelenségi eljárás-

⁵ This study is published on the Europa site of DG JUSTICE at http://ec.europa.eu/justice/civil/document/index_en.htm.

⁶ A statistical overview of the replies received through the IPM tool has been published at <http://ec.europa.eu/yourvoice/ipm/forms/dispatch?userstate=DisplayPublishedResults&form=Insolvency>. An analysis of all replies received has been prepared by GHK/Milieu and forms part of the impact assessment study referred to above.

⁷ Gerhard KEDEL: *Vorschläge und Gutachten zum Entwurf eines EG-Konkursübereinkommens*. 1988.

⁸ Michael BOGDAN: *Concise Introduction to EU Private International Law*. (2nd ed.) Groningen, 2012. 171. és skk.

⁹ A szerző 2012. november 14-ei angol nyelvű országjelentésének átdolgozott és kibővített változata.

¹⁰ COM(2012) 0744 final; 2012/0360 (COD)

sokat. A magyar jogi szakirodalomban is jelentős munkák olvashatók a rendeletről.¹¹ A következő problémákat mindenképpen szükséges megemlíteni:

A Rendelet alkalmazásával kapcsolatban a nyelvi problémák jelentik a legnagyobb kihívást. Ebben a tekintetben is az idegen nyelven fogalmazott okiratok hiteles fordításai az eljárást lassítják és költségessé teszik.

A bírói szemszögből fontos probléma, hogy nem áll rendelkezésre hiteles és naprakész információ a magyar fizetésképtelenségi eljárásokkal párhuzamos eljárásokról. Míg Magyarországon egy fizetésképtelenségi eljárás legalább két évig tart, egyes európai országokban ez adott esetben sokkal rövidebb időt vesz igénybe.

A magyar bírói tapasztalatok terén a harmadik probléma a fő-, és a másodlagos eljárások közti kapcsolat nem kielégítő szabályozása jelenti, ugyanis az utóbbi hitelezői könnyedén visszaélhetnek a jogaikkal.

2. Az információáramlás és az információk hitelessége érdekében javaslatként merült fel a fizetésképtelenségi eljárásokkal kapcsolatos jogi keretrendszer fejlesztése érdekében, hogy egy közös európai weboldalt kellene működtetni a fő-, és másodlagos eljárások nyilvántartása érdekében. Ez az információ-adatbázis tartalmazhatná az egyes megindított eljárásokat, hogy azok melyik szakaszban vannak, mutatná a befejezett eljárásokat, megismerhetővé tenné a felszámolók neveit és elérhetőségeit és egyéb fontos adatokat tartalmazhatna.^{11a}

¹¹ CSIA László: Magyarország első határokon átnyúló fizetésképtelenségi eljárása. *Céghírnök*, 2004/5. 3–6.; CSÖKE Andrea: A határokon átnyúló fizetésképtelenségi eljárások néhány problémája. *Gazdaság és Jog*, 2003/11. 18–22.; CSÖKE Andrea: A határokon átnyúló fizetésképtelenségi eljárások. [Határon átnyúló eljárások] (M2.ásodik kiadás). Budapest, 2008. 2012. [ekönyv]; DARÁZS Lénárd: Törekvések az európai fizetésképtelenségi jog egységesítésére. *Magyar Jog*, 1993. 549.; HARSÁGI Viktória: Ungarische Rechtssprechung zum Gemeinschaftsprivatrecht. *GPR*, 2010. 170–173.; HERÉDI Erika: A határokon átlépő fizetésképtelenségi eljárás az Európai Unióban. PhD-thesis, 2007.; HERÉDI Erika: Biztosítási intézkedések az európai fizetésképtelenségi jogforrásban és a nemzeti szabályozás. *Magyar Jog*, 2007. 82–91.; HERÉDI Erika: Joghatósági összeütközés az európai fizetésképtelenségi eljárás megindításánál. *Európai Jog*, 2006. 29–37.; KENGyel Miklós – HARSÁGI Viktória: *Európai polgári eljárásjog*. Budapest–Pécs, 2009. 191–201.; NAGY Adrienn: Megjegyzések a magyar Csődtörvényben a fizetésképtelenségi eljárásról szóló 1346/2000/EK tanácsi rendelet hatására bekövetkezett változásokról. *Publicationes Universitatis Miskolcensis; Sectio Juridica et Politica*; Tomus XXIV, 2006. 413–426.; NAGY Adrienn: A Tanács 1346/2000/EK rendelete a fizetésképtelenségi eljárásról. In: WOPERA Zs. – WALLACHER L. (szerk.): *Polgári eljárásjogi szabályok az Európai Unió jogában*. Budapest, 2006. 255–332.; NAGY Adrienn: *Kézikönyv az európai fizetésképtelenségi eljáráshoz*. Budapest, 2013.; PILLER Zsuzsa: Néhány gondolat a határokon átnyúló fizetésképtelenségi eljárásokról. In: BAKONYI István – RECHNITZER János – SOLT Katalin (szerk.): Átalakulási folyamatok Közép-Európában. Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Kar Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola évkönyve, 2005.12.02.–03.

^{11a} Csöke Andrea javaslata

A bíróságok számára ingyenes hozzáférést kellene elérhetővé tenni egy európai fizetéseképtelenségi adatbázishoz az összefüggő eljárásokkal kapcsolatban, az érintett bíróságok pedig információkat adhatnának egymásnak a folyamatban lévő ügyekről a weboldalon keresztül. Az oldal bizonyos információi a nyilvánosság számára is elérhetőek lennének. Az erre vonatkozó javaslatait a Bizottság a rendelet módosítására tett tervezetében már beépítette.

Bírói ajánlás kapcsán fogalmazódott meg az a változtatás, hogy a másodlagos eljárás csak a helyi – azaz az adott oszágbeli, ahol a másodlagos eljárást megindítják – hitelezőket kellene hogy védje. A helyi hitelezők a tagállami jog alapján nyújthatják be követeléseiket, amelyeket a felszámoló bíróság a tagállami jog alapján bírál el. A tagállami bíróságoknak korlátozott hatáskörrel kellene bírniuk, hogy a hitelezői kérelmet befogadják-e és nyilvántartásba veszik, a helyben fekvő vagyont pedig a főeljárásban el kell különíteni és külön kell értékelni az adós többi vagyonától. Ezekkel a szabályokkal a helyi hitelezők védelme könnyedén megvalósítható lenne, akárcsak az adós vagyonával történő egységes gazdálkodás.

2. A fizetéseképtelenségi eljárás tárgya

1. A magyar jog nem ismeri a Rendelet mellékletében sem szereplő előzetes és hibrid fizetéseképtelenségi eljárásokat. Az ideiglenes vagyonfelügyelő kirendelésének szabályait nem soroljuk ebbe a körbe (Csődtv. 24/A. §), mivel az a felszámolás kezdő időpontjáig, illetve azt megelőzően is megszüntethető, de ez alapvetően nem jelenti az adósi vagyon zárlatát vagy korlátozott forgalomképességét.¹² A felszámolásról döntené jogosult bíróság értékelése az adós fizetéseképtelenségével kapcsolatban a fizetéseképtelenségi eljárás integráns részét képezi, a fizetéseképtelenség vizsgálata ebben a körben jóllehet külön is vizsgálható, de az nem különíthető el magától a fizetéseképtelenségi eljárástól.

2. A magyar fizetéseképtelenségi szabályozás nem terjed ki a magánszemélyekre. Ez azt jelenti, hogy természetes személy nem kerülhet fizetéseképtelenségi eljárás alá.

¹² Csődtv. 24/A. § (4) bek. Az adós gazdálkodó szervezet vezetője – az ideiglenes vagyonfelügyelő tevékenységének megkezdését követően – a gazdálkodó szervezet vagyonával kapcsolatban csak az ideiglenes vagyonfelügyelő jóváhagyásával, ellenjegyzésével köthet a rendes gazdálkodás körét meghaladó szerződést, tehet más jognyilatkozatot, ideértve a már létrejött szerződés alapján az adós részéről történő teljesítést is.

A magyar fizetéseképtelenségi szabályok alanyi hatálya gazdálkodó szervezetekre terjed ki – ahogyan azt a csődeljárásról és felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény 3. § (2) bekezdése rendezi –, az eljárás egyéni cégre terjed csak ki. Az egyéni céget a 2009. évi CXV. törvény szabályozza akként, hogy az egyéni cég („üzleti név” vagy „cégnév”) az egyéni vállalkozói nyilvántartásban szereplő természetes személy által alapított, jogi személyiséggel nem rendelkező jogalany, amely a cégnyilvántartásba történő bejegyzéssel jön létre. Az egyéni cég jogképes, jogokat szerezhethet és kötelezettségeket vállalhat saját nevében. Ez azt jelenti, hogy tulajdont szerezhethet, szerződést köthet, perelhet és perelhető. Az üzleti név/cégnév pedig meg kell feleljen a Cégjegyzék szabályainak (2006. évi V. törvény). Az egyéni cégnek csak egy vezetője (alapítója) lehet. Egy természetes személy pedig csak egy egyéni cégnek lehet a vezetője (alapítója).

3. A Rendelet nem tartalmaz rendelkezéseket az Európai Unión kívül indult fizetéseképtelenségi eljárások elismerésére vonatkozóan, akárcsak az Európai Unión kívüli, illetve belüli eljárások összehangolására vonatkozóakat sem. Álláspontunk szerint ez a hiányosság Magyarországon még nem okozott problémát, de a jövőben ennek tartós hiánya megszüntetendő.

4. A magyar jog nem szabályozza a harmadik országokbeli fizetéseképtelenségi eljárásokkal kapcsolatos kérdéseket, ilyen eljárások megindításának, jogi hatályának elismerését, például a fizetéseképtelenség univerzális (a teljes adósi vagyonra kiterjedő), adott esetben másik államban lévő vagyonra vonatkozó hatását. A magyar szabályozásban a joghatóság tárgykörében a nemzetközi magánjogról szóló 1979. évi 13. törvényerejű rendelet (Nmjtvr.) 62/C. § (g) pontja rendelkezik arról, hogy a magyar bíróságoknak nincs joghatósága a csőd-, vagy felszámolási eljárás lefolytatására olyan jogalanyok tekintetében, amelyeket külföldön vettek nyilvántartásba.

Az általános eljárási szabályoknál az Nmjtvr. 65. §-a kimondja, hogy ha a felek között ugyanabból a ténybeli alaptól származó, ugyanazon jog iránt külföldi bíróság vagy más hatóság előtt olyan eljárás folyik, amelyben a határozat a törvényerejű rendelet értelmében Magyarországon érvényesnek és végrehajthatónak ismerhető el, a magyar bíróság vagy más hatóság az előtte utóbb megindított eljárást megszüntetheti, illetve a bíróság a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasítja. Az idézet rendelkezés „eljárásról” beszél, amely alatt fizetéseképtelenségi eljárás is érthető, továbbá magában foglalja bármelyik har-

madik országbeli felszámolási eljárással kapcsolatos bírósági határozatot, feltéve, ha annak elismerésére sor kerülhet.

Az Nmjtvr. 71. §-a szerint a külföldi bíróságnak vagy más hatóságnak olyan ügyben hozott jogerős határozatát, amelyben magyar bíróságnak vagy más hatóságnak a joghatósága kizárt, belföldön el kell ismerni, kivéve, ha ez a 72. § (2) bekezdésének *a)-c)* pontjába ütközne.¹³ Ez a szabály elegendő alapot ad arra, hogy magyar bíróságok a külföldön megindított fizetéseképtelenségi eljárást elismerjék, feltéve, hogy egy ilyen elismerésnek önmagában értelme van.

3. A fizetéseképtelenségi eljárásra joghatósággal rendelkező bíróság

1. A Rendelet alkalmazása során felmerült esetekben használt „COMI” (az adósi vállalkozás fő érdekeltségek központja, Rendelet preambulum (13))¹⁴ bekezdése és 3. cikk (1) bekezdés¹⁵ kifejezés értelmezése nem okozott gyakorlati problémákat a magyar jogban az olyan társaságok fizetéseképtelenségével kapcsolatban, amelyek csőd vagy felszámolás alá kerültek.

Ez eddig azért nem jelentett problémát, mert a magyar bíróság mindig elismerte azt, ha a főeljárás külföldön megindult. Példának okáért egy ügyben a német bíróság Németországban, az adós részvényeseinek lakhelye szerint megállapított joghatóság alapján indította meg a főeljárást, melyet a magyar bíróság elismert és a magyar bíróságnak a másodlagos eljárás megindításával a helyi hitelezők védelmét Magyarországon sikerült megoldani és biztosítani.

¹³ Nem ismerhető el a külföldi határozat, ha /a) annak elismerése a magyar közrendbe ütköznék; /b) az, akinek terhére a határozatot hozták, az eljárásban sem személyesen, sem meghatalmazott képviselője útján nem vett részt, azért mert az idézést és a keresetlevelet vagy az eljárás megindításának alapjául szolgáló egyéb iratot részére lakóhelyén vagy szokásos tartózkodási helyén nem kézbesítették szabályszerűen és olyan időben, hogy a védekezésre módjában állt felkészülni; /c) a határozat olyan eljárás eredményeként került meghozatalra, amely a magyar eljárási jog alapvető elveit súlyosan sértette; /d) ugyanabból a ténybeli alapból származó ugyanazon jog iránt azonos felek között magyar bíróság vagy más hatóság előtt a perindítás hatályai a külföldi eljárás megindítását megelőzően beállottak (perfüggség); /e) ugyanabból a ténybeli alapból származó ugyanazon jog tárgyában magyar bíróság vagy más hatóság azonos felek között korábban jogerős érdemi határozatot hozott.

¹⁴ (13) A „fő érdekeltségek központja” az a hely, ahol az adós érdekeltségeinek kezelését rendszeresen végzi, és ez harmadik személy részéről megállapítható.

¹⁵ 3. Cikk Nemzetközi joghatóság

(1) A tagállamok bíróságainak azon a területen, ahol az adós fő érdekeltségei találhatók, hatáskörrel kell rendelkezniük a fizetéseképtelenségi eljárás megindítására. Társaság vagy jogi személy esetén az ellenkező bizonyításáig a létesítő okirat szerinti székhelyet kell tekinteni a fő érdekeltségek központjának.

A Magyar Parmalat volt a kizárólagos tulajdonosa a Szlovákiában bejegyzett TEJ s.r.o korlátolt felelősségű társaságnak. A bíróság elrendelte a TEJ s.r.o felszámolását a főeljárásban arra a tényre hivatkozással, hogy bár a regisztrált székhelye Szlovákiában van, azonban ezeket az érdekeltségeket Magyarországról irányítják. A bíróság határozata szerint az adóst Magyarországról irányították, a legfontosabb döntéseket is itt hozták, így a magyar bíróság joghatósága megállapítható¹⁶. A szlovák vállalat legfőbb üzleti döntéseit Magyarországon hozták, a stratégiai és pénzügyi területért felelős igazgatóság is Magyarországon működött, a szlovák leányvállalat vezetőit is Magyarországról nevezték ki, a gyártási folyamatok is Magyarországon zajlottak, míg Szlovákiában csupán logisztikai és értékesítési feladatokat végeztek; az üzleti szerződések előkészítése és aláírása is Magyarországon történt, vagyis a fő érdekeltségek központja egyértelműen Magyarországon volt.¹⁷

A magyar bíróság megállapította egy olyan vállalat fizetéseképtelenségét is, amelyet az Egyesült Királyságban 2009. január 14-én vettek nyilvántartásba, de a vállalat nem folytatott üzleti tevékenységet az Egyesült Királyságban, csak Magyarországon. Minden vagyona Magyarországon volt, a részvényesek kérték, hogy a főeljárás Magyarországon induljon meg. A bíróság megállapította a fizetéseképtelenséget, mert az előbbi tényeket bizonyítottnak találta¹⁸.

A bíróság megállapította egy szlovák vállalat fizetéseképtelenségét 2008. október 14-én, mert az igazgató lakcíme, az adós elleni végrehajtási eljárás helye és az adózási dokumentumok kétségtelenül azt mutatták, hogy a legfőbb érdekeltségek központja Magyarországon van¹⁹.

A telephely értelmezésére vonatkozóan a Fővárosi Ítéletábra részletes vizsgálat lefolytatása után a következőket állapította meg: „/...? másik tagállam területén lévő telephely fogalma feltételez egyfajta állandóságot, és olyan minimális szervezetséget, melynek következtében a gazdasági élet más szereplői számára is érzékelhetővé és felismerhetővé válik az adós működése. / A telephely meglétének igazolására nem elegendő annak igazolása, hogy az adós tu-

¹⁶ NAGY (2007) i. m. 133.

¹⁷ Fővárosi Törvényszék 9.Fpk. 01-08-006081 (elsőfokú döntés) – 2009. január 14. – (nem közzölt) – Rendelet 3. cikk 1. bekezdés (Összegzés angol nyelven: www.insolvencycases.eu, Abstract no. 55) – 3. sz. eset a függelékben.

¹⁸ Fővárosi Törvényszék 9.Fpk. 01-08-003390 (elsőfokú döntés) – 2008. október 14. – (nem közzölt) – Rendelet 3. cikk 1. bekezdés (Összegzés angol nyelven: www.insolvencycases.eu, Abstract no. 154) – függelék 4. sz. eset.

¹⁹ BDT 2008/11/193=BDT2008.1912.

lajdonjogot szerzett különböző vállalkozásokban, melyek külön, az adóstól függetlenül gazdálkodtak, illetőleg szerződéseket kötött, továbbá számlát vezetett pénzügyi intézeteknél, úgyszintén nem igazolja a telephely fennállását a részvényvásárlás sem.”²⁰

2. A fizetéseképtelenségi eljárás a magyar jogban egy nemperes eljárás, ahol általában okirati bizonyítás folyik, és nem tartanak tárgyalást. A COMI-t, vagyis a fő érdekeltiségek helyét alapvetően okiratokkal lehet bizonyítani. Ha a felek az eljárásban egyezően nyilatkoznak a fő érdekeltiség helyéről, és Magyarországot jelölik meg, akkor a bíróság általában elfogadja ezt a tény, és az eljárás megindítására sor kerülhet. Nehezebb viszont a kérdés, ha a COMI bizonyítására okirati bizonyítékok nem állnak rendelkezésre, hiszen a nemperes eljárás keretei csak szűk körben eszik lehetővé egyéb bizonyítékok alkalmazását.

A magyar jog alapján a 2006. évi V. törvény 7/B. §-a szerint a cégnyilvántartásba bejegyzett cég az Európai Unió más tagállamában is jogosult tevékenysége elsődleges folytatására, illetőleg tevékenysége gyakorlása elsődleges helyét az Európai Unió más tagállamába is áthelyezheti. A cég ezirányú döntése – külön törvény eltérő rendelkezése hiányában – nem igényli a székhelyére vonatkozó cégbejegyzés módosítását. A magyar cégjegyzékbe bejegyzett társaság az Európai Unión belül áthelyezheti a tevékenységi helyét anélkül, hogy székhelyét megváltoztatná. Ez a cégszám a magyar jogban közhiteles nyilvántartásban bejegyzett ténynek minősül és adott esetben a COMI tekintetében a bejegyzett székhelytől eltérő államra utalhat, és ezzel a COMI megítélésében jelentős szerepet játszhat. Ennek ellenére a Rendelet szerinti „fő érdekeltiségek központja” nem a tagállami jog, hanem az uniós jog alapján értelmezendő és alkalmazandó.²¹

3. A magyar bírósági esetek közül a következők említendők:

1. A Német-Hús Kft. egy Magyarországon bejegyzett társaság volt. A főeljárást először megindították Németországban, de később a Heves Megyei Törvényszék Magyarországon is elindította a felszámolási eljárást. A német felszámoló értesítette a magyar felszámolót a főeljárás korábbi megindulásáról. A Törvényszék elutasította a felszámolás iránti kérelmet, arra a tényre hivatkozva, hogy habár

²⁰ NAGY (2013) i. m. 40–42.

²¹ CSÖKE (2008) i. m. 99.

az adós székhelye Magyarországon volt, semmilyen üzleti tevékenységet nem folytatott ott²².

2. Magyar gyakorlatban még nem voltak még olyan ügyek, amelyekben az 1346/2000/EK rendelet 3. cikk (1) bekezdésében foglalt vélelmet a nemzeti bíróságok nem fogadták volna el.

Egy az Egyesült Államokban bejegyzett vállalkozással szemben a fizetéseképtelensége miatt benyújtott csődeljárási kérelmet elutasított a bíróság, mert az egyesült államokbeli cégnyilvántartás szerint a vállalat már nem létezett.²³

3. Még nem került közzétételre olyan magyar jogeset, ahol a vállalkozás székhelyének áthelyezésére visszaélészerűen került volna sor, hogy ezzel kedvezőbb fizetéseképtelenségi szabályok vonatkozzanak rájuk.

4. A Fővárosi Törvényszéknek rendszerint 2–3 hónapra, vagy akár többre, míg a többi törvényszéknek 2 hétre, vagy 1–2 hónapra van szükségük fizetéseképtelenségi eljárások elrendelésére, azután, hogy az adós vagy az egyéni hitelező az erre irányuló kérelmet benyújtotta.

Az elsőfokú bíróság határozata nem végleges a fizetéseképtelenség tárgyában, ugyanis az elsőfokú bíróság döntése ellen lehetőség van fellebbezésre és így további 3–5 hónap szükséges ahhoz, hogy egy végleges, megfellebbezhetetlen határozat szülessen a fizetéseképtelenség tárgyában.

A főeljárás felszámolójának szerepe lehet ebben a magyar eljárásban is, ha a másodlagos eljárás magyar bíróság előtt folyik, sőt, adott esetben a fellebbezés jogát és a perbeli legitimációt is alaptalan lenne vitatni tőle.

4. Vállalatcsoport és nemzetközi fizetéseképtelenségi jog

1. A Rendelet nem szabályozza a nemzetközi, pontosabban a több tagállamban külön-külön társaságokból álló vállalatcsoport bármely tagját érintő fizetéseképtelenségi eseteket. Ennek fő oka, hogy a Rendelet nem ismeri a vállalatcsoport fogalmát, továbbá számos állam szabálya nem rendelkezik a vállalatcsoportokra vonatkozó szabályozással. Az eddig kialakult megoldások – leginkább az angli-

²² 2007. szeptember 24-i jogesetet, Fővárosi Bíróság. Fővárosi Törvényszék 9.Fpk. 01-06-006017 (elsőfokú döntés) – 2007. szeptember 24., - (nem közzétett) – Rendelet 3. cikk 1. bekezdés (Összegzés angol nyelven: www.insolvencycases.eu, Abstract no. 153)

²³ Lásd NAGY (2013) i. m. 93. és skk.

ai és az azt követő francia gyakorlat ellenére²⁴ – meglehetősen nehéz meghatározni a vállalatcsoportok lehetséges európai szabályozását a tagállamokban eltérő adózási rendszerek érvényesülnek, eltérőek a szabályok a vállalatcsoportokra vonatkozóan, ha egyáltalán a jog ilyen típusú szabályt ismer. Az a viszonylag kézenfekvő megoldás, hogy a vállalatcsoportba tartozó leányvállalatok fő érdekeltségi központjának az anyavállalat székhelyét tekintsük, nem orvosol minden kérdést. Az Európai Bíróság Eurofood ügyében hozott döntése sem adott erre valószínű választ (C-341/04)²⁵, és a vállalatcsoportba tartozó társaság esetében sem tartotta mellőzhetőnek a fő érdekeltségi központ vizsgálatát. Azt a francia eljárást, amely a megindult eljárást kiterjeszti az adós leányvállalatára, az Európai Bíróság a Hidoiux-ügyben nem tartotta helyén valónak, és ismételten hangsúlyozta a kiinduló szabályt, hogy a fő érdekeltségi központot kell vizsgálni és az alapján kell az eljárásról döntenet (C-191/10). Nézetünk szerint a vállalatcsoportok átszervezése is könnyebben megoldhatóvá válhat abban az esetben, ha a vállalatcsoportba tartozó egyik vállalat fizetéseképtelenné válik és a vállalatcsoport irányítása és szervezése egyetlen egy joghatóság alá tartozna ennek következtében.

2. Egyik lehetséges európai szintű megoldást jelenthet a vállalatcsoportok fogalmára az Európai Parlament és a Tanács 2002. július 19-i 1606/2002/EK rendeletének szabálya. A nevezett rendelet a nemzetközi számviteli standardok alkalmazásáról szól, amelyet módosított a Bizottság 2008. november 3-i, az 1606/2002/EK európai parlamenti és tanácsi rendelettel összhangban egyes nemzetközi számviteli standardok elfogadásáról szóló 1126/2008/EK rendelete. Különösen a Nemzetközi Számviteli Standardok (IAS) 31. standardja lehet egy közös alap a vállalatcsoport európai definíciójára. Ez már egy létező közös szabály a vállalatcsoportokra vonatkozóan, csak a számvitel használja. Amiként a magyar társasági jogi szabályozás a vállalatcsoport esetében a számviteli szabályokra utal (lásd 2006. évi IV. törvény 55. § (1) bekezdése), így ez az utaló módszer az európai jogban is alkalmazhatónak tűnik.

3. Amint ismert, a vállalatcsoportokra vonatkozó magyar társasági jogi szabályozás, 2006. évi IV. törvény, megkülönbözteti az elismert vállalatcsoportokat és a tényleges vállalatcsoportokat. A bejegyzett vagy az elismert vállalatcsoport tehát nem egy új (elkülönített) jogalany. A magyar szabályozás is a számviteli szabályozáson alapul. A számviteli törvényben foglaltak szerint összevont (konszolidált) éves beszámoló készítésére köteles gazdasági társaság (uralkodó tag) és az a részvénytársaság, illetve korlátolt felelősségű társaság,

²⁴ NAGY (2013) i. m. 99.

²⁵ NAGY (2013) i. m. 99.

amely felett az uralkodó tag a számviteli törvény alapján meghatározó befolyással rendelkezik (ellenőrzött társaság), egységes üzleti céljaik megvalósítására uralmi szerződés kötése útján elismert vállalatcsoportként történő működésükről határozhatnak. Az elismert vállalatcsoporthoz tartozó ellenőrzött társaságok önállóságának korlátozására a Gt. és az uralmi szerződésben foglaltak szerint, a vállalatcsoport egésze céljainak teljesítéséhez szükséges módon és mértékben kerülhet sor. Az uralmi szerződésben gondoskodni kell a vállalatcsoporthoz tartozó ellenőrzött társaságok tagjai (részvényesei), valamint hitelezői jogainak a védelméről. Az elismert vállalatcsoportként való működés tényének a cégjegyzékbe való bejegyzése nem hoz létre az abban részt vevő gazdasági társaságoktól elkülönült jogalanyt. (Gt. 55-63 §)

A számvitelről szóló 2000. évi C. törvény értelmében:

1. anyavállalat: az a vállalkozó, amely egy másik vállalkozónál (a továbbiakban: leányvállalat) közvetlenül vagy leányvállalatán keresztül közvetetten meghatározó befolyást képes gyakorolni, mert az alábbi feltételek közül legalább egygel rendelkezik:

a) a tulajdonosok (a részvényesek) szavazatának többségével (50 százalékot meghaladóval) tulajdoni hányada alapján egyedül rendelkezik, vagy

b) más tulajdonosokkal (részvényesekkel) kötött megállapodás alapján a szavazatok többségét egyedül birtokolja, vagy

c) a társaság tulajdonosaként (részvényeseként) jogosult arra, hogy a vezető tisztségviselők vagy a felügyelő bizottság tagjai többségét megválassza vagy visszahívja, vagy

d) a tulajdonosokkal (a részvényesekkel) kötött szerződés (vagy a létesítő okirat rendelkezése) alapján – függetlenül a tulajdoni hányadtól, a szavazati aránytól, a megválasztási és visszahívási jogtól – döntő irányítást, ellenőrzést gyakorol;

2. leányvállalat: az a gazdasági társaság, amelyre az 1. pont szerinti anyavállalat meghatározó befolyást képes gyakorolni;

3. közös vezetésű vállalkozás: az a gazdasági társaság, ahol egyrészt az anyavállalat (az anyavállalat konszolidálásba bevont leányvállalata), másrészt egy (vagy több) másik vállalkozás az 1. pont szerinti jogosultságokkal paritásos alapon – legalább 33 százalékos szavazati aránnyal – rendelkezik. A közös vezetésű vállalkozást a tulajdonostársak közösen irányítják;

4. társult vállalkozás: az a – konszolidálásba teljeskörűen be nem vont – gazdasági társaság, ahol az anyavállalat vagy a konszolidálásba bevont leányvállalata jelentős részesedéssel rendelkezik, mértékadó befolyást gyakorol a gazdasági társaság üzleti és pénzügyi politikájára. Mértékadó befolyást gyakorolónak

tekintendő az a vállalkozás, amely egy másik gazdasági társaságnál legalább a szavazatok 20 százalékával közvetlenül vagy közvetetten rendelkezik.

5. egyéb részesedési viszonyban lévő vállalkozás: az a gazdasági társaság, ahol az anyavállalat vagy annak leányvállalata nem gyakorol mértékadó befolyást a gazdasági társaság üzleti és pénzügyi politikájára, amely nem tartozik a 2-4. pont szerinti vállalkozások közé.

Uralmi szerződés és elismert vállalatcsoportként való bejegyzés hiányában is alkalmazhatóak az elismert vállaltcsoportokra vonatkozó szabályok, ha az uralkodó tag és az ellenőrzött társaság (társaságok) közötti tartós, már legalább három éven keresztül, megszakítás nélkül fennálló együttműködés során a vállalatcsoporthoz tartozó gazdasági társaságok egységes üzleti koncepció alapján folytatják tevékenységüket, és tényleges magatartásuk biztosítja a vállalatcsoportként való működésből származó előnyök és hátrányok kiszámítható és ki-egyenlített megosztását. (Gt. 64. §)

A Bizottság 2012. decemberi javaslata a Rendelet módosítására már magában foglalja a „gazdálkodó szervezet csoportja” meghatározást és IV. rendeletet 42a.-42d. cikkekkel javasolja ebben a tárgyban kiegészíteni.

5. Alkalmazandó jog

1. Mind ez ideig az ismertté vált jogesetek alapján még nem merült fel jogalkalmazási vagy értelmezési probléma a Rendelet által szabályozott kollíziós szabályokkal kapcsolatban (Rendelet 4-15. cikk), továbbá a Rendelet és más jogterületek szabályai közötti kapcsolat tekintetében. Itt kell ismét utununk arra, hogy a magyar nemzetközi magánjog nem tartalmaz külön szabályokat a nemzetközi csőd- és fizetéseképtelenségi jogra (ellentétben például a svájci nemzetközi magánjoggal).²⁶ A magyar nemzetközi magánjog magyar bíróság kizárólagos joghatóságát állapítja meg a gazdasági társaságok fizetéseképtelenségével, megszűnésével kapcsolatos eljárásokra, amely társaságokat Magyarországon jegyezték be.

Az Nmjtvr. 62/A § értelmében kizárólag magyar bíróság vagy más hatóság járhat el: g) belföldi székhelyű jogi személy vagy jogi személyiség nélküli gazdasági társaság alapításával, fizetéseképtelenségével, megszűnésével kapcsolatos eljárásban, a jogi személy (társaság) nyilvántartásba vételének alapjául szolgáló szerződés vagy alapszabály (alapító okirat) érvényességével kapcsolatos el-

²⁶ Kurt SIEHR: Grundfragen des internationalen Konkursrecht. *Schweizerische Juristen-Zeitung*, 1999/95. 85–94.

járásban, illetőleg a jogi személy (társaság) szervei által hozott határozatok felülvizsgálata iránti eljárásban.

Az Nmjt. „belföldi székhelyű jogi személy vagy jogi személyiség nélküli gazdasági társaság”-ra utal, amely a Ctv. fent említett módosítása kapcsán – amely lehetővé teszi az Európai Unió belül tagállamban, azaz magyar szemmel nézve külföldön végzett tevékenység végzését is, akár elsődleges jelleggel – a bejegyzett székhely joghatályát nem érinti.

2. A felszámolási eljáráshoz közvetlenül kapcsolódó eljárások tekintetében is számos joghatósági kérdés merül fel. Miként értékelendők ezek a kapcsolódó eljárások, az elsődleges vagy a másodlagos eljáráshoz kapcsolódnak-e?

Ami a magyar társasági jogot illeti, javasoljuk a releváns, kapcsolódó jogterületek és igényérvényesítések megfelelő mértékű figyelembevételét, mint például fizetésképtelenséggel kapcsolatos kártérítési igények megindíthatóságát. Adott esetben a társaság volt ügyvezetőjével szemben indítható ilyen eljárás (Csódtv. 33/A. §²⁷)²⁹ vagy a Gt.-ben szabályozott felelősségtájtörés szabálya ad

²⁷ Csódtv. 33/A. § (1) A hitelező vagy – az adós nevében – a felszámoló a felszámolási eljárás ideje alatt keresettel kérheti a bíróságtól [6. §] annak megállapítását, hogy azok, akik a gazdálkodó szervezet vezetői voltak a felszámolás kezdő időpontját megelőző három évben, a fizetésképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkeztét követően ügyvezetési feladataikat nem a hitelezők érdekeinek elsődlegessége alapján látták el, és ezáltal a gazdálkodó szervezet vagyona csökkent, vagy a hitelezők követeléseinek teljes mértékben történő kielégítését megghiúsították, vagy elmulasztották a környezeti terhek rendezését. A gazdálkodó szervezet vezetőjének minősül az a személy is, aki a gazdálkodó szervezet döntéseinek meghozatalára ténylegesen meghatározó befolyást gyakorolt. Ha többen közösen okoztak kárt, felelősségük egyetemleges. A fizetésképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezte az az időpont, amelytől kezdve a gazdálkodó szervezet vezetői előre látták vagy ésszerűen előre láthatták, hogy a gazdálkodó szervezet nem lesz képes esedékességkor kielégíteni a vele szemben fennálló követeléseket. (2) A keresetben vagyoni biztosíték nyújtása is kérhető a hitelezők követelésének kielégítése céljából. A biztosíték a bíróság gazdasági hivatalában letéti számlára befizetendő pénzösszeg vagy hitelintézetnél lekötött és elkülönítetten kezelt pénzösszeg (pénzbeli letét), EGT-állam vagy hitelintézet által kibocsátott vagy garantált, a letétbe helyezéstől számított 180 napnál hosszabb hátralévő futamidejű, azonnal beváltható vagy értékesíthető, hitelviszonyt megtestesítő értékpapír, bankgarancia, biztosítói garancia, biztosító által kiállított, készfizető kezességvállalást tartalmazó kötelezvény lehet. A keresetlevelet – a beavatkozás lehetőségére történő felhívással – és a vagyoni biztosíték nyújtása iránti kérelmet, valamint az eljárásban hozott határozatokat az adós gazdálkodó szervezet azon többségi befolyással [Ptk. 685/B. §] rendelkező tagjának (egyszemélyes társaság és egyéni cég esetén a tagnak, külföldi székhelyű vállalkozás magyarországi fióktelepe esetén a külföldi székhelyű vállalkozásnak) is meg kell küldeni, amely az (1) bekezdés szerinti időszakban az említett részesedéssel rendelkezett. A biztosítéknyújtásra kötelező végzés ellen külön fellebbezésnek van helye. Az említett tag, illetőleg a külföldi székhelyű vállalkozás a pénzügyi biztosíték teljesítéséért a vezetőtől való behajthatatlanság esetén kezesként felel. A külföldi székhelyű vállalkozás az említett kezesi kötelezettségéből eredő fizetési kötelezettségét nem teljesítheti a fióktelepe rendelkezésére bocsátott vagyonból. (3) Mentessül a felelősség alól az (1) bekezdésben említett vezető, ha bizonyítja, hogy a fizetésképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkeztét követően az adott helyzetben az ilyen tisztsé-

lehetőséget arra, hogy a kielégítetlen hitelező a társaság korlátozott felelősségű tagjával szemben érvényesítsen igényt.²⁹ Azokban az esetekben, amikor a felszámolás alá került társaság nevében eljáró felszámoló indít ilyen pert annak érdekében, hogy az adós vagyonába tartozó vagyont növelje, felmerül a minősítés kérdése, hogy az ilyen eljárást és anyagi jogi igényt felszámolási igény alapján, vagy az érvényesítendő igény anyagi jogi jellege kapcsán minősítsük. A *lex fori concursus* szabálya – Rendelet 4. cikk – és adott esetben a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, 2000. december 22-i 44/2001/EK tanácsi rendelet szabályai ütközhetnek, amint az már a Gourdain (133/78) és Seagon ügyekben előke-rültek (C-339/07). Az Európai Bíróság az előzetes döntéshozatali eljárásban a fizetéseképtelenségi hatáskörnek adott előnyt olyan megtámadási érvényesítése tárgyában, amely a fizetéseképtelenségen alapult. Ezt a döntést cizellálta a 2012. április 19-ei ítéletében az F-Tex SIA és a Lietuvos-Anglijos UAB „Jadecloud-Vilma” között folyamatban lévő eljárásban hozott ítélet (C-213/10). A felszámoló által az egyik adósra engedményezett követelés érvényesítésével kapcsolatban ütközött a két európai joghatósági szabályrendszer és az Európai Bíróság megismételte az előbb említett két ügyben már előadottakat, hogy a felszámolási rendeleten azok az ügyek alapulhatnak, amelyek közvetlenül a fizetéseképtelenségi eljárás alapján indulnak vagy amelyek szorosan kapcsolódnak az ilyen eljáráshoz, így nem csak közvetlenül a fizetéseképtelenségi eljárásból eredő, ha-

get betöltő személytől elvárható valamennyi intézkedést megtette a hitelezői veszteségek elkerülése, csökkentése, továbbá az adós gazdálkodó szervezet legfőbb szerve intézkedéseinek kezdeményezése érdekében. Amennyiben a vezető a felszámolás kezdő időpontját megelőzően nem tett eleget az adós éves beszámolója [összevont (konszolidált) éves beszámolója] külön jogszabályban meghatározott létbe helyezési és közzétételi kötelezettségének, vagy nem teljesíti a 31. § (1) bekezdés a)–d) pontja szerinti beszámolókészítési, irat- és vagyonátadási, továbbá tájékoztatási kötelezettségét, a hitelezői érdekek sérelmét vélelmezni kell. (4) A felszámoló az (1) bekezdés szerinti körülményekről és információkról köteles a hitelezői választmányt, a hitelezői képviselőt vagy a hozzá forduló hitelezőket tájékoztatni. (5) A (2) bekezdésben meghatározott vagyoni biztosíték hitelezők közötti felosztásáról a felszámolási eljárás jogerős lezárása után, a marasztalásra irányuló per jogerős lezárásakor kell rendelkezni, a hitelezők pernyertessége esetén. A felosztás a hitelezők között a felszámolási eljárásban meg nem történt követeléseik arányában történik. (6) A felszámolási eljárás jogerős lezárását követő 60 napos jogvesztő határidőn belül – ki nem elégített követelése erejéig – bármely hitelező keresettel kérheti a bíróságtól [6. §], hogy az (1) bekezdés szerinti perben jogerősen megállapított felelősség alapján kötelezze az adós volt vezetőjét követelésének kielégítésére. Amennyiben határidőben több hitelező terjeszt elő keresetet, a bíróság a pereket egyesíti, és a hitelezői követelések arányos kielégítéséről rendelkezik. Amennyiben a felszámolási eljárás jogerős lezárásáig az (1) bekezdés szerinti perben még nincs jogerős döntés, a 60 napos jogvesztő határidő kezdő napja a jogerős bírósági döntés napját követő nap.

²⁸ Lásd: BDT2009.2169=2009/12/231.; BDT2012.2782=2012/10/174; BDT2012.2619=2012/1/11.

²⁹ BDT2006.1475; BDT2011.2430.

nem az ahhoz szorosan kapcsolódó *actio Pauliana* igények is érvényesíthetők a fizetéseképtelenségi joghatósági szabályok szerint. De a felszámoló által hitelezői igényként kiengedményezett igény érvényesítése már nem esik a felszámolási rendelet hatálya alá, elsősorban azért, mert ez a szerzett jog az engedményes vagyonába kerül és csak ő maga diszponál efölött (ítélet 40. pont), és az így megszerzett igény érvényesítésére már nem a fizetéseképtelenségi eljárás szabályai irányadók (ítélet 41. pont), így arra a Brüsszel 1. rendelet alkalmazandó. A Bíróság ítélete arra mutat, hogy a felszámolási rendelet által biztosított joghatósági rendelkezés megszorítóan értelmezendő.³⁰

3. Más tényállások is ismertek a magyar jogban, amelyek felvethetik adott esetben a felszámolási vagy egyéb eljárási minősítést. Ilyen lehet a korlátozott tagi felelősséget áttörő, a vállalatcsoport tényéből fakadó felszámolói igények (Gt. 56. § (3) bek. c) alpontja) vagy minősített befolyással bíró tag felelőssége, és ezek a tényállások további kártérítési igények érvényesítésére adnak lehetőséget (lásd Gt. 54. §)³¹. Melyik államban van erre lehetőség, és a magyar jog ezen hitelezővédelmi szabályai miként tudnak érvényesülni, a Rendelet kapcsán vizsgálandó kérdések.

4. További értelmezési kérdésként merül fel, vajon a magyar nemzetközi magánjogi szabályok kiegészítik-e a Rendelet kollíziós normáit vagy sem? Álláspontunk szerint a magyar bíróság által elrendelt európai fizetéseképtelenségi eljárásra (akár elsődleges, akár másodlagos eljárás) a magyar nemzetközi magánjog szabályai – *lex fori* szabályok – alkalmazandók, és a Rendelet kollíziós szabályait kiegészítik mindazon esetekben, amikor a Rendelet nem ad speciális normát. Ide soronlandók olyan általános érvényű alapvető normák is, mint a magyar közrendi szabály, amely attól függetlenül alkalmazandó és olyan ál-

³⁰ H. P. MANSEL – K. THORN – R. WAGNER: *Europäisches Kollisionsrecht 2012: Voranschreiten des Kodifikationsprozesses. Flickenteppich des Einheitsrechts*. IPRax, 2013. 30.

³¹ 2006. évi IV. törvény 54. § (1) bekezdés: Ha a minősített befolyásszerző az ellenőrzött társaság vonatkozásában tartósan hátrányos üzletpolitikát folytat és ezáltal az ellenőrzött társaság kötelezettségeinek teljesítését jelentősen veszélyezteti, az ellenőrzött társaság bármely hitelezőjének kérelmére a cégbíróság a minősített befolyásszerzőt biztosíték adására kötelezheti, illetve vele szemben a Ctv. szerinti törvényességi felügyeleti intézkedéseket alkalmazhatja. (2) Ha az ellenőrzött társaság jogutód nélkül megszüntetésre kerül, a minősített befolyásszerző korlátlan felelősséggel tartozik a társaság minden olyan kötelezettségéért, amelynek kielégítését az eljárás során az adós ellenőrzött társaság vagyona nem fedezi, ha hitelezőinek a felszámolási eljárás során, vagy a társaság jogutód nélküli megszűnését követően, törvényben meghatározott határidőn belül benyújtott keresete alapján a bíróság – az adós társaság felé érvényesített tartósan hátrányos üzletpolitikájára figyelemmel – megállapítja a minősített befolyásszerző korlátlan és teljes felelősségét.

talános korlátot jelen a magyar jogrendben, amely attól függetlenül él, hogy a Rendelet külön ilyen normát tartalmazna, vagy akár arra csak utalna.³²

Ettől az esettől meg kell különböztetnünk azt a kérdést, hogy az adott jogvitára a Rendeletet vagy a magyar nemzetközi magánjog által felhívott jogot kell-e alkalmazni. Egy német ügyben a felszámoló és a hitelező közti vitára vonatkozó jog meghatározása körében merült fel a kérdés, és a másodfokon eljáró tartományi bíróság szerint ilyen jellegű jogvitára nem a Rendelet, hanem a német nemzetközi magánjog által felhívott jog alkalmazandó (lásd OLG Hamm – 2011.9.15 ítélete).³³

5. A magyar jog nem tartalmaz külön szabályokat a nemzetközi fizetéseképtelenséggel kapcsolatosan. Kérdés, vajon a Rendelet egyes normái betölthetik-e ezt a szabályozási űrt? A Rendelet meglehetősen bonyolult 6. - 14. Cikkeibe foglalt normák kerülhetnek alkalmazásra, akár analógia révén, feltéve, ha az érintett harmadik állam joga is hiányos e tekintetben.

6. A fizetéseképtelenségi eljárások során egyes dologi jogok korlátozása körében felmerül, hogy melyik állam joga alá tartoznak, mely állam joga rendezi a jogi helyzetet?³⁴ A Rendelet 5. cikke harmadik személyek dologi jogai cím alatt számos tényállást rendez. Így az (1) bekezdés kimondja, hogy az eljárás megindításának időpontjában egy másik tagállam területén található és hitelezőt vagy harmadik személyt megillető dolgokon (ingó és ingatlan), valamint immateriális vagyonon lévő dologi jogokra nem terjed ki. Az európai jogban, gyakori fogalomhasználatban az immateriális vagyon fogalma a magyar jogban mint dologi jogosultság nem értelmezhető, hacsak az adatokat és információkat nem soroljuk ide. A (2) bekezdés példálódzó jelleggel meghatározza az ilyen dologi és ahhoz hasonló jogokat, amelyeket a Rendelet kivon az alkalmazási köréből: zálogjog, haszonélvezet, vagyontárgy kiadásának joga stb. A (3) bekezdés pedig a közhiteles nyilvántartásba bejegyzett jogokat rendezi azzal, hogy a „közhitelű nyilvántartásba” bejegyzett és harmadik személlyel szemben érvényesíthető jogokra is vonatkoztatja a kivétel szabályát, amely jog alapján az (1)

³² Lásd BH2012.98.

³³ IPRax, 2012/4. 351. és skk, valamint Francis LIMBACH: *Nichtberechtigung des Dritten zum Empfang einer Insolvenzmasse zustehenden Leistung: Zuständigkeit, Qualifikation und Berücksichtigung relevanter Vorfragen*. IPRax, 2012/4. 320–323.

³⁴ Dieter MARTINY: *Lex rei sitae as a connecting factor in EU Private International Law*. IPRax, 2010. 131–132.

bekezdés szerinti dologi jog megszerezhető, ezért az a Rendelet alkalmazásában dologi jognak tekintendő.

7. A 6. Cikk a beszámítás speciális szabályát tartalmazza, lényegében egységes, európai anyagi jogi szabályról van szó, és alapvetően a beszámítással történő jogérvényesítést megengedi azzal a kivétellel, amennyiben a fizetésképtelen adós követelésére alkalmazandó jogszabályok az ilyen beszámítást megengedik. Amint ismert, a magyar jog szabályai a beszámítás lehetőségét korlátozzák.

8. A Rendelet 7. Cikke pedig a tulajdonjog fenntartás különböző tényállásait rendezi.³⁵ A dolog vevője ellen indított felszámolási eljárásnak nincs kihatása a tulajdonjog fenntartásával létrehozott eladói jogokra, ha az eljárás megindításakor a vagyontárgy az eljárást megindító államtól eltérő tagállam területén volt. A dolog átadását követően a dolog eladója ellen indított fizetésképtelenségi eljárás nem akadályozza meg a vevő tulajdonszerzését, és nem szolgálhat az adásvétel érvénytelenítésének vagy az adásvételtől történő elállásnak az alapjául ((2) bekezdés), ha az eljárás megindításakor az eladott dolog az eljárást megindító államtól eltérő tagállam területén belül volt. Azaz, a territorialitásnak a Rendelet továbbra is jelentőséget tulajdonít, a dologi jogi hatályok nem lépik át az országhatárokat. A 7. cikk (3) bekezdése külön kimondja, hogy az (1) és a (2) bekezdésben szabályozott tényállások nem zárják ki a 4. cikk (2) bekezdésének m) pontjában szabályozott semmisségre, megtámadhatóságra és hatálytalanságra vonatkozó igényérvényesítés lehetőségét.

9. Az Európai Bíróság határozata foglalkozott a Rendelet 5. cikkének alkalmazhatóságáról, a Rendelet magyarországi hatálybalépését megelőzően keletkezett dologi jogok kapcsán (ügyszám: C-527/10).

Egy ausztriai vállalkozás 2004 februárjában fizetésképtelenné vált Ausztriában, és az eljárás is megindult ellene. Óvadék formájában Magyarországon is volt vagyona, pénze. Az óvadék érvényessége és végrehajthatósága érdekében a jogosult pert indított a Fővárosi Törvényszék előtt, és a kérdés az volt, hogy erről a jogkérdésről dönthet-e egy magyar bíróság, vagy pedig ez az óvadékban lévő vagyon ahhoz a fizetésképtelenségi eljáráshoz tartozik, amelyet az osztrák bíróság rendelt el korábban. A magyar bíróság megállapította, hogy sem-

³⁵ Lásd German Graphics Graphische Maschinen GmbH / Alice van der Schee ügyben hozott C-292/08. ítéletet.

milyen eljárási cselekmény nem végezhető magyar bíróságok előtt, mert a fizetéseképtelenségi eljárás az osztrák bíróság előtt indult. Figyelemre méltó, hogy a magyar bíróságok jogszabályi rendelkezés hiányában elismerték az osztrák felszámolási eljárás univerzalitását és extra territorialitási hatályát, magyar földön lévő vagyona való kihatását. A párhuzamos jogkérdés a magyarországi másodlagos eljárás megindítása volt, mivel a vállalat Magyarországon is végzett üzleti tevékenységet. Az Európai Bíróság úgy döntött, hogy a Rendelet, különösen az 5. cikk alkalmazandó minden olyan eljárásban, amely európai fizetéseképtelenségi eljárás még Magyarország csatlakozása előtt indult, feltéve, ha az eljárás még folyamatban van. Másképp fogalmazva, a Rendeletet kell alkalmazni olyan eljárásokra is, amelyek azelőtt indultak, hogy Magyarország csatlakozott volna az Európai Unióhoz. Az adós vagyona tekintetében a dologi jog (óvadék) Magyarországon keletkezett, így a Rendelet 5. cikke alapján eldönthető. Valójában egy nagyon egyszerű intertemporális jogi kollíziót oldottak meg a bírók, a később hatályba lépő eljárási szabályok alkalmazhatósága a korábban indult ügyben vagy azzal kapcsolatban, csak nem az időközi jog eszközével éltek – ahogyan egyszerűbb lett volna –, hanem európai jogi alapon.³⁶

A magyar csődtörvény 38. § (5) bekezdése szerint, ha az adós valamely kötelezettség biztosítására a felszámolás kezdő időpontjáig óvadékot nyújtott, a jogosult a felszámolás megindulásától függetlenül az óvadékból a Ptk. 271. §-a szerint kielégítheti követelését, ezt követően köteles a fennmaradó összeget a felszámoló részére elszámolással haladéktalanul kiadni. Ha az óvadék jogosultja a felszámolást elrendelő végzés közzétételétől számított három hónapon belül nem él a Ptk. 271. § szerinti jogaival, követelésének kielégítésére zálogjogosultként tarthat igényt. Ha a jogosult az adós többségi befolyása (Ptk. 685/B. §) alatt áll, az óvadék tárgyát a felszámolás közzétételekor köteles haladéktalanul kiadni a felszámolónak – mint az adós képviselőjének –, aki a továbbiakban az óvadéki szerződésnek megfelelően jár el, és a jogosultnak járó összeget csak akkor adja ki, ha a 40. § szerinti megtámadási határidő anélkül telt el, hogy a jogosult és az adós között létrejött szerződést megtámadták volna.

10. A magyar jog nem szabályozza külön a felszámolót érintő jogosultságokat a felszámolási vagyona vonatkozó dologi jogi igények vonatkozásában, így a Csődtörvény néhány speciális rendelkezésén túlmenően a magánjog általános szabályai alkalmazandók ezen idegen dologbeli jogokra.

³⁶ Lásd CSEHI Zoltán: A Polgári Törvénykönyv időfogalma és magánjogunk időfelfogása. Pázmány Press, Budapest, 2013. 77. és skk.

A tulajdonjog-fenntartással történő eladás a Ptk. szerint lehetséges, és ez a megoldás kellő biztonságot adhat a hitelezőnek, hiszen az így értékesített dolog nem tartozik a felszámolási vagyongba. Természetesen a tulajdonjog-fenntartás sem abszolút gyógyszer, hiszen a dolgot érintő dologi jogi hatályokat nem képes kivédeni, ha az adott dolog beépítésre kerül vagy keveredik vagy más dologi jogi tényállás folytán részben vagy egészben az adósé lesz.

Az adós ingatlanán és egyéb vagyontárgyain fennálló elidegenítési és terhelési tilalom a felszámolás kezdő időpontjában, a visszavásárlási és vételi jog, valamint a zálogjog a vagyontárgy értékesítésével megszűnik. Ha a visszavásárlási vagy a vételi jog jogosultja a felszámolás kezdő időpontja után a vagyontárgyat egyoldalú nyilatkozattal megvásárolja, az adóssal szemben beszámítással nem élhet. A szükségessé vált törlést az ingatlan-nyilvántartásban – a felszámoló megkeresésére az értékesítési jegyzőkönyv vagy adásvételi szerződés alapján – az ingatlanügyi hatóság, illetve a jelzálogjogot nyilvántartó más szervezet végzi. (Cstv. 38. § (4) bek.)

11. A Rendelet 6. cikkével összefüggésben a következő magyar jogesetekről kell beszámolnunk:

A pécsi ítélőtábla 2008. február 6-i Gf.IV.30.272/2007/5. számú határozatában (nem közölt eset) a lengyel felperes tűzálló anyagokat adott el 206, 207 euró értékben a magyar alperesnek egyéb ingóságokkal együtt, és a felek közt a fizetés tárgyában vita támadt. Az alperes állítása szerint a felperes 25 528 euróval tartozott neki, miközben az alperes fizetéseképtelenné vált. A felperes 20 639 euró értékben nyújtotta be követelését a magyar bíróság elé, ám az alperes nem élhetett beszámítással, mert a Rendelet 6. cikke alapján a bíróság azt vizsgálta, hogy melyik állam joga alkalmazandó. A bíróság megállapította, hogy a magyar nemzetközi magánjog és a Rendelet 4 cikk (1) bekezdés és 6. cikke alapján a lengyel jogot kell alkalmazni. A lengyel szabályok szerint pedig a beszámítás nem lehetséges olyan követelések esetében, amelyek a fizetéseképtelenségi eljárás megindulása után keletkeztek.

12. A magyar csődjog szintén nem engedi meg a beszámítást, kivéve azt az esetet, ha egy magánszemély adásvétel útján ingatlant szerez. Egy másik speciális szabályt is tartalmaz a Csődtörvény 38. § (3) bekezdése, melyre lentebb visszatérünk.

A csődeljárásról és felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény 49. § (4) bekezdése kimondja: “A tulajdonjogot vagy más vagyoni értékű jogot szerző fél a nyilvános értékesítésen az adóssal szemben beszámítással nem élhet, ide nem értve, ha az adós vagyonaként olyan lakóingatlan kerül értékesítésre,

amelynek ellenértékét a magánszemély vevő részben vagy egészben kiegyenlítette, de a tulajdonjog átruházására nem került sor a felszámolás elrendelése előtt.”

13. A munkajoggal kapcsolatos szabályok:

Nincs arra vonatkozó információnk, és közzétett esetről sem tudunk azzal kapcsolatban, hogy a külföldi munkajog alkalmazása a felszámolási szabályokat érintette volna, és nem ismert olyan eset sem, amely során a külföldi csődjog alkalmazása összeütközésbe került volna a magyar munkajog szabályaival.

Egy esetre akadtunk, amelynél egy magyar társaság német részvényese európai fizetéseképtelenségi eljárást kezdeményezett Németországban a magyar cég ellen, amelyet a német bíróság el is rendelt és kinevezte a német felszámolót. A német felszámoló pedig a magyar társaság által kötött munkaszerződéseket megszüntette anélkül, hogy számításba vette volna a magyar munkajog vonatkozó rendelkezéseit. A munkavállalók kifogással éltek a német felszámoló intézkedésével szemben, amelyet a másodlagos eljárásban figyelembe is vett a magyar bíróság, és a magyar bíróság kijelölt egy másodlagos felszámolót. (Lásd lentebb a jogesetet, Komárom-Esztergom Megyei Törvényszék, 2005. június 5.)³⁷

A magyar csődtörvény speciális információkhoz való jogot biztosít az adós munkavállalóinak és az üzemi tanácsnak a munkaadó társaság fizetéseképtelensége esetében. A munkavállalókat és az üzemi tanácsot haladéktalanul értesíteni kell a felszámolás elrendeléséről (Cstv. 31. § (1) bekezdés e) pontja). Az adós vezetője, a vagyonfelügyelő, a felszámoló a csődeljárás, a felszámolási eljárás alatt kérésükre 8 munkanapon belül köteles tájékoztatni a munkavállalókat és az üzemi tanácsot a munkavállalókat érintő kérdésekről (Cstv. 5. § (b)). A felszámolóbiztos elsősorban az adós munkavállalóival hajtja végre feladatait (Cstv. 27/A§ (13) bek.). A felszámolás kezdő időpontjától – a jogszabályok, a kollektív szerződés és a belső szabályzatok és a munkaszerződések keretei között – a felszámoló gyakorolja a munkáltatói jogokat, és teljesíti a kötelezettségeket, de a munkaszerződést azonnali hatállyal nem szüntetheti meg (Cstv. 47. § (5) bek.). A bérek és az egyéb bérjellegű juttatások a felszámolási költségek részét képezik, és ezt a vagyon nem lehet felosztani a hitelezők között (Cstv. 57. § (2) bek. a) pont).

³⁷ Komárom-Esztergom Megyei Törvényszék 3. Fpk.11-05-070162, - 2005. június 5. (nem közzölt) Rendelet 10., 27., 3(1) cikkei. (Összegzés angol nyelven: www.insolvencycases.eu, Abstract no. 35)

Magyarország új Munka Törvénykönyve 2012. július 1-jén lépett hatályba, 2012. évi I. törvény. A 36. § (2) bekezdés szerint a Munka Törvénykönyve bizonyos rendelkezések nem alkalmazandók a felszámolási eljárásban.³⁸ Például a fizetésképtelenség ténye lehet alapja a munkaviszony megszüntetésének, de a munkáltatóban bekövetkező bármilyen más változás esetében ez ki van zárva. Fizetésképtelenség esetén a fizetésképtelenné vált adós vagyონának átszállása nem hoz létre munkajogi jogutódlást e vagyonnal kapcsolatban.

A magyar nemzetközi magánjog speciális szabályokkal rendezi a munkaügyi vitákat (Nmjtv. 61. §). Munkaszerződésből eredő, a munkavállaló által a munkáltató ellen indított perekben eljárhat magyar bíróság akkor is,

a) ha a szokásos munkavégzés helye belföldön van, illetőleg utójára belföldön volt; illetve

b) ha a munkáltatónak az a telephelye, amely őt alkalmazta, belföldön található, feltéve, hogy a szokásos munkavégzés helye nem ugyanazon államban van, illetőleg volt.

Mindezek a szabályok azt igazolják, hogy a Rendelet rendelkezései mellett a magyar kollíziós és anyagi jogi szabályokra is tekintettel kell lenni a munkajogviszonyokat érintő viták során.

14. A Rendelet 13. cikkével összefüggésben a következők mondhatók el.

A Rendelet 13. Cikke a 4. Cikk (2) bekezdésében szabályozott kollíziós szabály kivételét fogalmazza meg. A 4. Cikk (2) bekezdése szerint az eljárást megindító állam jogszabályai határozzák meg – többek közt a rendelet ezen bekezdése a)-tól m) pontig terjedő felsorolásában – azt az esetet, hogy valamennyi hitelezőnek hátrányt okozó jogcselekmények semmisségére, megtámadhatóságára és hatálytalanságára vonatkozó szabályokat (m alpontban).

Ez alól fogalmaz meg kivételt a rendelet 13. Cikke annyiban, hogy ilyen hátrányt okozó cselekmény kedvezményezettje, aki előnyhöz jutott bizonyíthatja, hogy

- az említett cselekmény egy másik tagállam jogszabályainak a hatálya alá tartozik, mint ahol az eljárást megindították, és
- zek a jogszabályok a vonatkozó esetben nem tesznek lehetővé semmilyen megtámadást.

Ebben az esetben nem a 4. Cikk (2) bekezdés, hanem a 13. Cikk kollíziós szabálya alkalmazandó. A 13. Cikk alkalmazása még nem vetett fel komoly jogi

³⁸ 2012. évi I. törvény 36. § (2) bekezdés Felszámolási eljárásban a) az (1) bekezdésben, b) a 37-40. §-ban, c) a 66. § (3) bekezdésében, d) a 228. § (4) bekezdésében, e) a 229. § (4) bekezdésében, valamint f) a 282. §-ban foglaltak nem alkalmazhatók.

problémákat az ismertté vált magyar esetekben. Az esetjog és a jogirodalom országunkban nem ad semmilyen iránymutatást a szakaszban megfogalmazott szabály értékelésével kapcsolatban.

15. Néhány magyar eset említhető az érvénytelenséggel és a hitelezőkkel szemben hátrányos jogcselekményekkel kapcsolatban:

Zala Megyei Törvényszék (2009. június 8.)³⁹ egy magyar korlátolt felelőségi társaság 55 millió forintot (kb. 190 000 euró) fizetett készpénzben az egyik tagjának bérleti szerződés alapján, még mielőtt fizetéseképtelenné vált. A felszámolóbiztos követelést támasztott a taggal szemben az összeg visszaadására. A bíróság a Rendelet 4. Cikk (1) bekezdését alkalmazva megállapította, hogy az eljárásra a magyar jogot kell alkalmazni.

A magyar jog speciális szabályokat tartalmaz erre az esetre, nevezetesen azt, hogy bármelyik hitelező jogosult visszakövetelni az adóstól a vagyont, akkor, ha az adós a rosszhiszemű szerződést a csődeljárás megindítása előtt a törvényben meghatározott időtartamon belül kötötte.

A magyar Csődtörvény 40. § (1) bekezdése szerint a tudomásszerzéstől számított 90 napon, de legfeljebb a felszámolást elrendelő végzés közzétételének időpontjától számított 1 éves jogvesztő határidőn belül a hitelező – vagy az adós nevében a felszámoló – a bíróság [6. § (1) bekezdés] előtt keresettel megtámadhatja az adósnak

a) a felszámolási eljárás lefolytatására irányuló kérelem bíróságra történő beérkezése napját megelőző öt éven belül és azt követően megkötött, az adós vagyონának csökkenését eredményező szerződését vagy más jognyilatkozatát, ha az adós szándéka a hitelező vagy a hitelezők kijátszására irányult, és a másik fél erről a szándékról tudott vagy tudnia kellett,

b) a felszámolási eljárás lefolytatására irányuló kérelem bíróságra történő beérkezése napját megelőző két éven belül és azt követően megkötött szerződését vagy más jognyilatkozatát, ha annak tárgya az adós vagyónából történő ingyenes elidegenítés, illetve a vagyont terhelő ingyenes kötelezettségvállalás vagy a harmadik személy javára feltűnően aránytalan értékkülönbséggel megkötött visszterhes jogügylet,

c) a felszámolási eljárás lefolytatására irányuló kérelem bíróságra történő beérkezése napját megelőző kilencven napon belül és azt követően kötött szerződését vagy más jognyilatkozatát, ha annak tárgya egy hitelező előnyben ré-

³⁹ Zala Megyei Törvényszék 6.G.40.201/2007/33 – 2009. június 8. (nem közölt) – Rendelet 4. cikk 1. bekezdés.

szesítése, különösen egy fennálló szerződésnek a hitelező javára történő módosítása vagy biztosítékkal nem rendelkező hitelező számára biztosíték nyújtása.

A Csődtörvény 40. § (1a) bekezdése szerint a jogügyletek eredményes megtámadása esetén a Ptk. érvénytelen szerződésre vonatkozó rendelkezéseit kell alkalmazni. A felszámoló és a hitelező érvénytelenség címén kérheti az eredeti állapot helyreállítását és a vagyontárgyra a vagyontárgy elidegenítését követően alapított és közhiteles nyilvántartásba bejegyzett jog törlését is. A (2) bekezdés szerint a felszámoló az adós nevében az (1) bekezdés szerinti határidőn belül visszakövetelheti az adós által a felszámolási eljárás lefolytatására irányuló kérelem bíróságra történő beérkezése napját megelőző hatvan napon belül és azt követően nyújtott szolgáltatást, ha annak eredménye egy hitelező előnyben részesítése és a szolgáltatás nem minősül a rendes gazdálkodás körébe tartozó szolgáltatásnak. Hitelező előnyben részesítésének minősül különösen valamely tartozás esedékesség előtti kiegyenlítése. Ha az adós a többségi befolyása (Ptk. 685/B. §) alatt álló gazdálkodó szervezettel, továbbá ha a gazdálkodó szervezet a tagjával vagy vezető tisztségviselőjével, illetve annak hozzátartozójával köt szerződést, az (1) bekezdés a) és b) pontjainak alkalmazásában a rosszhiszeműséget, illetőleg az ingyenességet vélelmezni kell. Ugyancsak vélelmezni kell a rosszhiszeműséget és az ingyenességet az egymással közvetlen vagy közvetett összefonódásban nem álló, de azonos személy vagy gazdálkodó szervezet befolyása alatt működő gazdálkodó szervezetek egymás közti szerződéskötése esetén.

A magyar Csődtörvény 49. § (4) bekezdés szerint a tulajdonjogot vagy más vagyoni értékű jogot szerző fél a nyilvános értékesítésen az adóssal szemben beszámítással nem élhet, ide nem értve, ha az adós vagyonaként olyan lakóingatlan kerül értékesítésre, amelynek ellenértékét a magánszemély vevő részben vagy egészben kiegyenlítette, de a tulajdonjog átruházására nem került sor a felszámolás elrendelése előtt.

Abban az esetben, ha a peres eljárás sikeres, a harmadik félnek vissza kell juttatnia a vagyont az adósnak, vagyis pontosabban a felszámolónak és ez a vagyon az adós megmaradt vagyonának részét képezi.

16. A 15. cikkel kapcsolatban a következőket emeljük ki.

A Rendelet 15 cikke címe: „A fizetéseképtelenségi eljárások hatása a folyamatban lévő peres eljárásokra”. A norma a következőkről rendelkezik: Az adós rendelkezése alól kivont vagyontárggyal vagy joggal kapcsolatos, folyamatban lévő eljárások fizetéseképtelenségi eljárásra vonatkozó hatásait kizárólag an-

nak a tagállamnak a joga szabályozza, amelyben az eljárás folyamatban van. Speciális eljárási kollíziós szabály, amelynek anyagi jogi hatásai is lehetnek.

a) A folyamatban lévő eljárások és a fizetéseképtelenségi eljárás kapcsolata:

Nincs konkrét utalás a magyar jogban arra vonatkozólag, hogy mely szabályokat kell alkalmazni ezekre a hatásokra. A Rendelet nem határoz meg ilyen speciális szabályokat; a javaslatunk szerint a fizetéseképtelenségi eljárások hatásaira a nemzeti – *lex concursus* – csődjogot kell alkalmazni. A csődeljárás megindulásának nincsenek konkrét hatásai a folyamatban lévő eljárásokra, de a hitelező tekintet nélkül a jogi eljárásra, már a csődeljárás keretében is érvényesítheti a követeléseit. A fizetéseképtelen adós, mint ellenérdekű fél is részt vehet a bíróság előtti eljárásban tekintet nélkül arra a tényre, hogy fizetéseképtelenné nyilvánították. A hitelező, mint ellenérdekű fél szintén részt vehet a peres eljárásban, de ekkor már csak a csődeljárás keretein belül érvényesítheti követeléseit [Csődtv. 10. § (2) bek. f) pont].

Azok a peres és nem peres eljárások, amelyek a felszámolás megindulása előtt indultak, ugyanazon bíróság előtt folytatódnak. Azok az eljárások, amelyek a felszámolás kezdete előtt indultak pénzkövetelések érvényesítése végett, nem mentesítik a hitelezőket az alól, hogy bejelentsék követeléseiket a felszámolási eljárásban és megfizessék a felszámolásra vonatkozó nyilvántartásba-vételi díjat. Abban az esetben, ha a hitelező pervesztes lesz, kérelmére a nyilvántartásba-vételi díjat harminc napon belül visszatérítik. A hitelező részleges pervesztessége esetén a megítélt követelésnek megfelelő befizetésen felüli összeget kell – a hitelező kérelmére – harminc napon belül visszafizetni [Csődtv. 38. § (2) bek.].

A fizetéseképtelen adóssal szembeni végrehajtási eljárást azonnal meg kell szüntetni [Csődtv. 38. § (1) bek.].

b) A választottbíróági eljárásokkal kapcsolatban „folyamatban lévő peres eljárások” értelmezése merült fel.

A Rendeletben olvasható „folyamatban lévő” azt jelenti, hogy az eljárás már megkezdődött. A magyar Csődtörvény kimondja, hogy a fizetéseképtelenségi eljárások elrendelésétől kezdve az adós ellen a felszámolás körébe tartozó vagyonnal kapcsolatos pénzkövetelést csak a felszámolási eljárás keretében lehet érvényesíteni azzal, hogy a hitelező – a gazdálkodó szervezet által indított perben – a gazdálkodó szervezettel szemben a felszámolás kezdő időpontjában fennálló követelését beszámítási kifogásként érvényesítheti, feltéve, hogy a követelés jogosultja a felszámolás kezdő időpontjában is a hitelező volt [Csődtörvény 38. § (3) bek.].

Egy konkrét esetben a választottbíróság megszüntette az eljárást a fizetéseképtelenné vált adóssal szemben és megállapította a hatáskörének hiányát.⁴⁰

Az európai fizetéseképtelenségi eljárást maga az adós kezdeményezte, aki azt nyilatkozta, hogy a legfőbb érdekeltiségének helye Magyarország, amit a bíróság elismert. A magyar eljárás több mint 2 évig tartott, az ezzel párhuzamos angol eljárás pedig korábban befejeződött. De senki sem értesítette a magyar bíróságot arról, hogy Angliában az eljárás mintegy másfél évvel korábban véget ért. Így párhuzamosan jártak el ugyanabban az ügyben a bíróságok.

Nem várt hatásai és eljárásjogi következményei is lehetnek egy fizetéseképtelenségi eljárás megindulásának. A magyar gyakorlat szerint a fizetéseképtelenséggel egyidejűleg a korábban adott meghatalmazások – perbeli képviselőre vonatkozó meghatalmazások – érvényüket veszítik, és a további eljárásokra a felszámolónak kell új meghatalmazásokat kiadnia. Egy nem publikált jogesetben a felszámoló által kibocsátott új jogi képviselői meghatalmazás a magyar fizetéseképtelenségi eljárásnak volt köszönhető, tehát a fizetéseképtelenség indukálta az új perbeli meghatalmazás kiadását.

6. Elismerés és végrehajtás

1. Gyakorlati tapasztalatok az európai fizetéseképtelenségi eljárás megindításával kapcsolatban, például „fizetéseképtelenségi eljárás” értelmezése [Rendelet 2. cikk a) pont, A melléklet].

A magyar bíróságok néhány kivétellel elfogadták a Rendeleten alapuló nemzetközi fizetéseképtelenség tényét.

A magyar bíróság elismerte a finn bíróság döntését az európai fizetéseképtelenségi eljárás elrendeléséről és a határozatát, amelyben elrendelte, hogy a szerződő fél juttassa vissza az ingóságokat vagy azok értékének megfelelő összeget a felszámolási vagyona.⁴¹

Volt néhány eset, amikor egy tagállam bírósága visszautasította a fizetéseképtelenségi eljárás elismerését és a döntések végrehajtását a közérdekre hivatkozva.

A Legfelsőbb Bíróság (Kúria) Pfv.X.21.978/2010/5 sz. 2011. április 21-i döntése a magyar és európai közrend kérdését érintette. A finn bíróság elren-

⁴⁰ Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezett Választottbíróság 2012. évi Vb/0781. sz. végzése.

⁴¹ Lásd BH 2012. 98.

delte az ingóságok vagy az értéküknek megfelelő összeg visszafizetését a fizetéseképtelenné vált adós társaság számára a főeljárás keretén belül, a Rendelet alapján. Ezt a döntést nem lehetett megfellebbezni, de lehetőség volt arra, hogy 30 napon belül egy új eljárást kezdeményezzenek az ingóságok visszaszerzése érdekében. Ha ilyen kérelem nem érkezik be, akkor a döntés végleges és jogerős lesz. A határozatot kézbesítették az érintett magyar félnek és a Brüsszel I. rendelet alapján elindult a végrehajtási eljárás a magyar bíróság előtt. A végrehajtás elrendelésével kapcsolatos magyar határozatot kézbesítették az érintett magyar félnek, aki fellebbezéssel élt a végrehajtás ellen azon az alapon, hogy a finn bíróság nem kézbesítette számára és a végrehajtás egyébként is közrendet sért a Brüsszel I. rendelet 31. cikk 1. bekezdés értelmében. A kérdés az volt, hogy a finn határozat kézbesítésének hiánya valóban sérti-e a magyar közrendet és a végrehajtást vissza lehet-e utasítani. A másodfokú bíróság és végül a Kúria is azt a nézetet vallotta, hogy a jogérvényesítés a magyar jog egyik alapelve és a fellebbezés lehetősége pedig része a jogérvényesítésnek. De a Brüsszel I. rendelet 42. cikk 2. bekezdése kimondja, hogy a végrehajthatóságot megállapító határozatot kézbesítik annak a félnek, aki ellen a végrehajtást kérték, a határozattal együtt, amennyiben azt a fél részére még nem kézbesítették, az adós pedig fellebbezhet a végrehajtást elrendelő és az az alapjául szolgáló határozat ellen is. E szabály alapján tehát a fellebbezés joga garantált, amelynél fogva a Brüsszel I. rendelet 42. cikk 2. bekezdése és a közrend nem sérült. A Kúria megállapította, hogy a finn bíróság határozata, egy „Actio Pauliana” határozat – a finnországi fizetéseképtelenségi eljárással kapcsolatban keletkezett és nem alkalmazható a Rendelet 25. cikk 1. bekezdése alapján, de a Brüsszel I. rendelet 31-35. cikke alapján végrehajtható.

Az esetjog példa is a nemzetközi, a Brüsszel I. rendelet és a Rendelet által is alkalmazott *ordre public* – közrend – értelmezéséhez.⁴²

3. Nincs információnk olyan esetről, amelyben egy külföldi bíróság eljárást megindító határozatának hatásait, amely az adott állam joga alapján keletkezett, a Rendelet 17. cikkével ellentétesen állapították volna meg.

⁴² Björn LAUKEMANN: *Der ordre public im europäischen Insolvenzverfahren*. IPRax, 2012. 207–215.

7. Másodlagos eljárások

1. A másodlagos eljárások rendszerének bevezetésével a Rendelet lehetővé teszi, hogy az európai fizetésképtelenségi eljárás megindítása esetében, ha az adósnak másik tagállamban is van vagyona, akkor ezen tagállamban másodlagos fizetésképtelenségi eljárás induljon, ha elismeri a korábbi, úgynevezett fő-eljárás megindítását (Rendelet III. fejezete, 27. és skk. cikkek).

A másodlagos eljárással kapcsolatosan a következő magyar eseteket kell említenünk:

2003 decemberében a főeljárás Ausztriában indult meg az adóssal szemben. Miután Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz, a hitelező kezdeményezte Magyarországon a másodlagos eljárást arra a tényre hivatkozással, hogy az adósnak ingatlana van Magyarországon. Az ügy kérdése az volt, hogy vajon a Rendelet szabályai két olyan tagállam tekintetében, amelyekben különböző időpontokban lépett hatályba, például ha a főeljárás azelőtt kezdődött, hogy Magyarország csatlakozott volna az Európai Unióhoz, egyáltalán alkalmazható-e?⁴³

A rendelet nem tartalmaz kifejezett szabályokat az ilyen esetekre, éppen ezért a 43. cikke került alkalmazásra. Ebből következik, hogy a főeljárás felszámolójának semmilyen hatásköre nem volt a Magyarországon lévő vagyona 2004. május 1. előtt, ám utána a főeljárás felszámolója a Rendelet szerint eljárhatott az ügyben. Azaz, ha a főeljárás adósának voltak ingatlanjai Magyarországon 2004. május 1-jét követően, akkor ezen ingatlanokkal kapcsolatosan kezdeményezhető a másodlagos eljárás, ami azt jelenti, hogy az új tagállamok automatikusan a Rendelet hatálya alá kerülnek⁴⁴.

Ez a megoldás hasznos a helyi hitelezők védelmében (i), ugyanis ők nem cselekedhetnek és adhatnak be kérelmeket külföldi joghatóság alatt (ii), így az adott országban lévő elérhető vagyon fedezi a követeléseiket. A főeljárás felszámolója meg tudja védeni a vagyontárgyakat a zálogjogosulttal szemben, ha a másodlagos eljárás elindult és így a zálogjogosult nem gyakorolhatja a jogait közvetlenül a vagyon felett, magának a másodlagos eljárásnak köszönhetően.

A helyi hitelezők mind a fő-, mind pedig a másodlagos eljárásban bejelentették a követeléseiket.

Tény, hogy a másodlagos eljárások arra korlátozódnak, hogy befejezzék azokat a fizetésképtelenségi eljárásokat, amely különböző tagállamokban indultak.

⁴³ CSŐKE (2008) i. m. 235–236.

⁴⁴ CSŐKE (2008) i. m. 117–118.

2. Telephely

A nemzeti bíróságok tapasztalata szerint nehézségek merültek fel a “telephely” értelmezésével a 2. cikk (h) pontja; a 3. cikk (2) bekezdése tekintetében, például olyan esetekben, ahol az adós kizárólagosan nyújt egy szolgáltatást.

A Legfelsőbb Bíróság (Gfv.XI.30.516/2008 sz.)⁴⁵ által eldöntött ügyben, 2003. december 5-én indult Ausztriában a fizetéseképtelenségi eljárás az adóssal szemben és a másodlagos eljárást 2007. január 8-án kezdeményezték a Fővárosi Törvényszék előtt arra a tényre hivatkozva, hogy az adósnak „telephelye” volt Magyarországon, mert 1997 és 2001 között egy magyar kereskedelmi ügynök Budapesten tartózkodva folyamatosan kereskedelmi tevékenységet fejtett ki, nagy tételben acéltermékeket raktározott harmadik személyeknek, valamint részvényes volt egy magyar bankban, ahol bankszámlával rendelkezett, ezenfelül pedig az adósnak üzletrésze volt egy másik magyar korlátolt felelősségű társaságban. Az adós vagyontát a budapesti bíróság előtt letétbe helyezték. Az elsőfokú bíróság elrendelte a másodlagos eljárás lefolytatását. A főeljárás felszámolója fellebbezést nyújtott be az elsőfokú bíróság határozata ellen és visszautasította a másodlagos eljárás megkezdését. A másodfokú bíróság megállapította, hogy az adós nem folytatott folyamatos, állandó üzleti tevékenységet, nem volt meg a minimális vagyoni és személyi felépítettsége Magyarországon, így nem is állapítható meg a telephely létezése és a másodlagos eljárást nem lehet megindítani. A fellebbviteli bíróság eme döntését a Kúria is fenntartotta, mert az állandó, folyamatos, megfelelő személyzettel és szervezettel működtetett üzleti tevékenységét az adósnak nem látta bizonyítottnak, ezért nem is volt telephely Magyarországon.⁴⁶

Ezzel az ügygel kapcsolatban a másodfokú bíróság közbenső határozatában kimondta, hogy a főeljárás felszámolójának megvan a joga ahhoz, hogy fellebbezéssel éljen a másodlagos eljárást elrendelő határozattal szemben. (Budapest – 12.Fpk.44.232/2007 – kimondja: BDT 2008.1822=BDT2008/6/103) Ugyanebben az eljárásban arról is döntött az Ítéletábla, hogy a főeljárás hielezőjének viszont nincs perbeli legitimációja a másodlagos eljárást illetően, így fellebbezést sem terjeszthet elő.

Az igazi kérdés elsősorban az, hogy valóban van-e fellebbezési lehetőség a bíróság másodlagos eljárást elrendelő határozatával szemben, avagy sem, másodsorban pedig az, hogy kinek van joga fellebbezni. Abban az esetben, ha a

⁴⁵ Közölve: BH 2010. 156, EBH 2009. 1970.

⁴⁶ Lásd HARSÁGI (2010) i. m. 172.

másodlagos eljárás elrendeléséről szóló bírósági döntés megfellebbezhető és a fellebbezést benyújthatja a főeljárás felszámolója, akkor abban az esetben a felszámoló kiviheti-e az országból az adós javait, hiszen a másodlagos eljárás elrendelése még nem jogerős (végleges). A Rendelet alapján is el kellene kerülni azt a helyzetet, hogy a főeljárás felszámolója kivigye a vagyont egy másik tagállamból még azelőtt, hogy egy jogerős, végleges határozat születne a másodlagos eljárás elindításáról.

3. A fő- és másodlagos eljárások összehangolása

Fővárosi Bíróság (2009. augusztus 18. – nem közölve)⁴⁷ előtti ügyben a főeljárás Ausztriában indult, míg a másodlagos eljárás Magyarországon. A főeljárás megegyezéssel zárult, mert a hitelezők megkapták a követeléseik 40%-át, de az újjászervezés nem sikerült, így az eljárás újraindult. A magyar hitelezőket teljes egészében kielégítették, a megmaradt vagyont pedig az osztrák felszámoló rendelkezésére bocsátották. A másodlagos eljárás befejezése után a megmaradt vagyont átvitték a főeljárásba.

4. A magyarországi tapasztalatok alapján a főeljárás felszámolója nem szentel nagy figyelmet sem a másodlagos eljárásra, sem pedig az érintett személyekkel való kapcsolattartásra. Fontos lenne a folyamatos és kölcsönös információcserre a két eljárás felszámolója és bírósága között. Adott esetben meggondolandó, hogy a főeljárás felszámolójának azonos-, vagy esetleg irányítási joga kellene legyen a másodlagos eljárás felszámoló tevékenységével kapcsolatban. Az eddigi tapasztalat az, hogy a felszámolók (vagyonfelügyelők) közötti együttműködés nem működik eredményesen, az említett személyek nem érdekeltek az egyással való együttműködésben. Felmerült, hogy az INSOL Europe⁴⁸ és az INSOL International⁴⁹ keretei között lehetne megoldani ezt a kérdést. A Bizottság ezen kérdésekre javasolta a Rendelet módosítását.

⁴⁷ Fővárosi Törvényszék 9.Fpk. 01-07-000363 (elsőfokú döntés) – 2009. augusztus 18. – (nem közölt) – Rendelet 35. cikk. (Összegzés angol nyelven: www.insolvencycases.eu, Abstract no. 155.)

⁴⁸ INSOL Europe is an Association governed by French law of 1st July 1901 and the decree of 16 August 1901 and is set up between the signatories to the articles of 1st July 1981 (called Founder Members) and those who join the Association at a later date, according to article 8 below. Lásd: <http://www.insol-europe.org>.

⁴⁹ International Association of Restructuring, Insolvency & Bankruptcy Professionals; lásd: <http://www.insol.org/page/1/insol-international>.

5. Ingatlannal kapcsolatos az az eset, amelyben a német bíróság megállapította Németországban a magánszemély adós fizetéseképtelenségét, akinek Magyarországon ingatlana volt. A német felszámoló kezdeményezte az eljárás bejegyzését a magyar ingatlan-nyilvántartásba, de ilyen ténybejegyzés nem lehetséges Magyarországon az ingatlan-nyilvántartási szabályok alapján. Magyarországon természetes személyt nem lehet fizetéseképtelenné nyilvánítani, és ilyen tény bejegyzésére sincs jogszabályi felhatalmazás.⁵⁰

Az eljárás 2000-ben indult, még azelőtt, hogy a Rendelet hatályba lépett az Európai Unió tagállamaiban (2002. május 31.). A 44. cikk 2. bekezdése alapján a Rendelet hatálybalépése előtt indult eljárásokra nem lehet alkalmazni a Rendelet szabályait. Az ilyen esetekben a korábban hatályos nemzetközi megállapodások és szerződések bírnak hatállyal, de Magyarország és Németország között nem volt a fizetéseképtelenségi eljárásokkal kapcsolatos semmilyen szerződés, gyakorlat vagy viszonyosság. Ráadásul a magyar csődtörvény szerint a bíróság csak akkor jegyezheti be a fent említett tényt, ha az adós elleni fizetéseképtelenségi eljárás a Rendelettel összhangban indult meg.⁵¹

8. Elektronikus kommunikáció lehetősége

A Csődtörvény alapján az adósi tartozás vitatása csak írásban vált ki joghatást.⁵² A magyar jog nem rendelkezik alaki szabályokról a fizetéseképtelenné vált adóssal szembeni követelés bejelentésével kapcsolatban. A Rendelet 41. cikke akként rendelkezik: A hitelező megküldi a követelést alátámasztó okiratok – ha vannak ilyenek – másolatát, és jelzi követelése jellegét, keletkezése időpontját és összegét, valamint, hogy követelése tekintetében elsőbbségre, dologi biztositékra vagy tulajdonjog fenntartására tart-e igényt, valamint, hogy a biztositék milyen vagyontárgyakra terjed ki.

A Csődtörvény 6. § (2) bekezdése az eljáró bíróság tekintetében kizárólagos illetékességi szabályt állapít meg a Rendelet tekintetében.

A Tanács fizetéseképtelenségi eljárásokról szóló 1346/2000/EK rendeletének hatálya alá tartozó és nem Magyarországon bejegyzett gazdálkodó szer-

⁵⁰ Fővárosi Törvényszék 9.Eufpk. 01-04-000001 (elsőfokú döntés) – 2004. szeptember 13. (nem közölt) – Rendelet 22(2), 3(1), 22(1), 18(1), 2(b) cikkei (Összegzés angol nyelven: www.insolvencycases.eu, Abstract no. 21)

⁵¹ CSÖKE i. m. 235.

⁵² Csődtörvény 27. § (2) bek) a) – „vitatta” szerepel csak, ehhez BDT2011.2472=BDT2011/5/89.

vezet ellen megindított főeljárás vagy területi eljárás lefolytatására a Fővárosi Törvényszék rendelkezik kizárólagos illetékességgel.

A hivatalos iratok elektronikus kézbesítéséről és az elektronikus tértivevényről szóló 2009. évi LII. törvény szabályozza az elektronikus kommunikációk a bírósági és a közigazgatási eljárásokban. A jogszabály módosította a Polgári Perrendtartást, de az új szabályok csak 2013. január 1-jén léptek hatályba.

A Csődtörvény 6. § (5) bekezdése szerint 2014. július 1-jétől a bíróság és a fél egymással a kapcsolatot a Polgári Perrendtartásban meghatározottak szerint, elektronikus úton tartja. Természetes személyek esetén a beadványokat és más hivatalos iratokat papír alapon is be lehet nyújtani, illetve kézbesíteni. A hivatalos oldalt még nem közzölték.

A Csődtörvény 28. § (2) bekezdésének f) pontja értelmében a hitelező követeléseit a felszámolónak jelenti be és nem a bíróságnak. Tehát elméletileg a magyar jog alapján lehetséges az elektronikus igénybejelentés, ha a felszámoló elfogadja a kommunikáció e formáját, de ez a gyakorlatban – alapvetően a bejelentés tényének könnyebb bizonyíthatósága miatt – szinte mindig papír alapon történik.

DEBISSO KINGA*

A BIOKALÓZKODÁS ELLENI FELLÉPÉS ÚJ IRÁNYAI AZ EURÓPAI UNIÓ JOGÁBAN

1. Bevezetés: biodiverzitás és szellemi tulajdonjogok

A biotechnológia térhódításával rohamosan növekszik a genetikai erőforrások gazdasági, kereskedelmi és tudományos jelentősége, hiszen a biotechnológiai módszerek, újítások alkalmazása nagymértékben növeli a mezőgazdaság termelékenységét, a gyógyszeripar és az élelmiszeripar eredményességét. Mindazonáltal nem hagyhatók figyelmen kívül a biotechnológiai kutatások ökoszisztémára gyakorolt hatásai, illetve az olyan vitatott bioetikai kérdések, mint az élő szervezetek szabadalmaztatásának lehetősége vagy a szellemi tulajdonjogok és az őslakos népek hagyományos tudása közötti viszony.¹

A biológiai sokféleség az élőlények közötti változatosságot jelenti, beleértve a szárazföldi, tengeri és más vízi-ökológiai rendszereket, továbbá az e rendszereket magukban foglaló ökológiai komplexumokat. A biodiverzitás nem csupán a fajon belüli, hanem a fajok közötti sokféleséget és az ökológiai rendszerek sokféleségét is magában foglalja.² Nem túlzás azt állítani, hogy a biológiai sokféleség megőrzése életünk alapját jelenti,³ hiszen a biodiverzitás biztosítja többek között a Föld klímájának stabilizálását, a talaj termékenységének fenntartását, továbbá olyan ökoszisztéma-szolgáltatásokat, mint például az élelmiszer, a helyi vízellá-

* PhD hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Európai jogi Tanszék.

¹ NÁTHON Natalie: A biológiai sokféleség (biodiverzitás), a biotechnológia és a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2002/3. http://www.sztnh.gov.hu/kiadv/ipsz/200206/a_biológiai.htm [letöltve: 2013.05.25.]

² Ld. a Rio de Janeiróban, 1992. június 13-án aláírt Biológiai Sokféleség Egyezmény 2. cikkét.

³ Ld. például VIDA Gábor: Az ökológiai válságtól a technokultúráig. In: Jávor Benedek (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai*. Budapest, Védegyelet, 2000. 15.

tás, valamint a megélhetéshez szükséges anyagok.⁴ A világ biológiai örökségének 90%-a a fejlődő országokban található, ugyanakkor a genetikai erőforrásokra vonatkozó szabadalmak túlnyomó többségét a fejlett országok – köztük uniós székhelyű vállalatok – birtokolják.⁵ A szellemi tulajdonnal kapcsolatos jelenlegi szabályozás sokszor hátrányos következményekkel járhat a biológiai sokféleség fenntartása, illetve a genetikai források és a hozzájuk kötődő hagyományos tudás megőrzése szempontjából. Az Európai Unió ezért a közelmúltban felülvizsgálta a vonatkozó jogi szabályait, összhangban a külső fellépését vezérlő elvekkel, különösen a szegénység csökkentésére irányuló fejlesztéspolitikai célkitűzésével.

2. Előzmények: a Biológiai Sokféleség Egyezmény és a Nagojai Jegyzőkönyv

2.1. A Biológiai Sokféleségről szóló ENSZ egyezmény (1992)

1992. június 13-án, az ENSZ Rio de Janeiróban rendezett Környezet és Fejlődés Konferenciáján fogadták el a Biológiai Sokféleség Egyezményt (*Convention on Biological Diversity*, CBD).⁶ Az Európai Unió és valamennyi tagállam az Egyezmény részes fele. Az Egyezmény elfogadását megelőzően a genetikai erőforrásokat az emberiség közös kincsének tekintették,⁷ a Biológiai Sokféleség Egyezmény azonban deklarálta, hogy minden állam szuverén joga a saját biológiai erőforrásai feletti rendelkezés.⁸ Akik tehát részesedni kívánnak a biológiai

⁴ Európai Bizottság: Közlemény az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Életbiztosításunk, természeti tőkénk: a biológiai sokféleséggel kapcsolatos, 2020-ig teljesítendő uniós stratégia (COM(2011) 244 végleges), Brüsszel, 2011. 05. 03., 1. o.; Európai Parlament: Állásfoglalás a genetikai forrásokra vonatkozó szellemi tulajdonjogok fejlesztéspolitikai vetületeiről: a szegénység csökkentésére gyakorolt hatás a fejlődő országokban (2012/2135(INI)), Strasbourg, 2013. 01. 15., (J) bekezdés.

⁵ A genetikai erőforrásokat olyan területeken hasznosítják, mint például a gyógyszeripar, a kozmetikai ipar, az élelmiszeripar, a mezőgazdaság és a biotechnológia.

⁶ Az Egyezményt hazánkban az 1995. évi LXXXI. törvény hirdette ki.

⁷ Chris HAMILTON: Biodiversity, biopiracy and benefits: What allegations of biopiracy tell us about intellectual property. *Developing World Bioethics*, 2006/3. 161.; J. KLOPPENBURG – D. KLEINMANN: Seeds of Controversy: National Property versus Common Heritage. In: J. KLOPPENBURG (szerk.): *Seeds and Sovereignty: The Use and Control of Plants Genetic Resources*. London, Duke University Press, 1988. 8.

⁸ Az Aminoil c. Kuvait vitában eljáró választottbíróság 1982. március 24-én meghozott döntésében kimondta, hogy „a természeti kincsek feletti állandó szuverenitás *jus cogens* szabállyá vált”, 109 JDI, 1982, 893.

erőforrásokból, kötelesek erre vonatkozóan az állami hatóságok engedélyét kérni. A biológiai sokféleség megőrzése és elemeinek fenntartható használata mellett az Egyezmény alapvető célkitűzésként határozza meg a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférést és a hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztását, beleértve a vonatkozó technológiák megfelelő átadását és a megfelelő pénzeszközök biztosítását. A gyakorlatban a genetikai erőforrásokat felhasználó vállalatok kötelesek a hasznosításból származó előnyök egy részét közvetlenül visszajuttatni a származási ország részére, vagy pedig egészségügyi, oktatási, illetve egyéb fejlesztési programok finanszírozása révén közvetett módon kell megosztaniuk a természeti erőforrások hasznosításából eredő javakat. Sajnálatos, hogy a védelem legfontosabb alapelveit rögzítő 8. cikk nem bír jogi kötőerővel. Így a 8. cikk j) bekezdése csupán ajánlás jelleggel mondja ki, hogy a bennszülött és helyi közösségeket be kell vonni a tárgyalásokba, ismereteik, újításaik és módszereik alkalmazásához ki kell kérni a jóváhagyásokat, és az ebből eredő hasznokat egyenlően kell megosztani.

A Biológiai Sokféleségről szóló Egyezmény 15. cikke határozza meg a genetikai erőforrásokhoz történő hozzáférésnek és az előnyök megosztásának kereteit: az államok természeti erőforrásaik feletti szuverén jogából következően a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférés meghatározása a nemzeti kormányok jogkörébe tartozik. Mindazonáltal a részes felek kötelesek olyan feltételeket teremteni, amelyek megkönnyítik a felhasználók számára az erőforrásaikhoz való hozzáférést. Az Egyezmény hangsúlyozza, hogy valamennyi szerződő fél köteles megtenni a megfelelő intézkedéseket annak érdekében, hogy biztosítsa a kutatás és fejlesztés eredményeinek, illetve a genetikai erőforrások kereskedelmi és más hasznosításából származó előnyöknek az erőforrást biztosító szerződő féllel történő igazságos és méltányos megosztását. Mindazonáltal az Egyezmény nem tér ki részletesen az erőforrásokhoz való hozzáférés biztosításának, illetve az előnyök megosztásának gyakorlati megvalósítására. A fejlett iparosodott országok – mint például az Európai Unió tagállamai, az Egyesült Államok és Japán – vonakodtak attól, hogy a hasznok tényleges megosztását támogató intézkedéseket fogadjanak el, amely jelentősen aláásta a biológiai sokféleség megőrzésére irányuló nemzetközi erőfeszítéseket.⁹ Így szükség volt egy további megállapodásra, amely az Egyezménynek a hozzáférés és az előnyök megosztása tekintetében való végrehajtását szolgálja. Így született meg a mintegy egy évtizedig tartó tárgyalások eredményeként a Nagojai Jegyzőkönyv.

⁹ Graham DUTFIELD: *Intellectual Property, Trade and Biodiversity: Seeds and Plant Varieties*. London, Earthscan Publications, 2000. 12.

2.2. Az Egyezményhez csatolt Nagojai Jegyzőkönyv (2010)

Az Egyezmény harmadik célkitűzésének végrehajtása érdekében 2002-ben, a Johannesburgban megrendezett Fenntartható Fejlődés Világkonferencián résztvevő állam- és kormányfők arról állapodtak meg, hogy a Biodiverzitás Egyezmény keretében tárgyalásokat kezdenek a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférést és az előnyök megosztását szabályozó nemzetközi rendszerről. A tárgyalások eredményeként 2010. október 29-én a Biológiai Sokféleség Egyezmény részes államai egyhangúlag elfogadták a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférésről és a hasznosításukból származó hasznok igazságos és méltányos megosztásáról szóló Nagojai Jegyzőkönyvet. Az Európai Unió és a tagállamok aktív részvétele a tárgyalások során meghatározó szerepet játszott a 193 részes állam közötti konszenzus kialakításában.¹⁰

A Jegyzőkönyv elfogadása mérföldkő jelentőségű nemzetközi eredménynek tekinthető az élővilág védelme terén. A Nagojai Jegyzőkönyv azokat a hozzáférési és előnymegosztási (*Access to Genetic Resources and Benefit-Sharing*, ABS) szabályokat határozza meg, amelyekről az Egyezmény nem rendelkezik részletesen, emellett olyan másodlagos célkitűzéseket is megfogalmaz, mint például a fejlődő országokba irányuló technológiatranszfer biztosítása. Hatálya kiterjed a genetikai erőforrások származékaira és a hagyományos tudásra is. A Jegyzőkönyv jogilag kötelező dokumentum, ugyanakkor még nincs érvényben, életbe lépéséhez ötven ország ratifikációja szükséges. Hazánk szempontjából nagy sikernek tekinthető, hogy a magyar EU elnökség alatt, 2011. június 23-án az Európai Unió, Magyarország és további tizenegy uniós tagállam nevében sor került a Nagojai Jegyzőkönyv aláírására.¹¹ Mára az uniós tagállamok többsége – Lettország, Málta és Szlovákia kivételével – aláírta a Jegyzőkönyvet. Bár a Biológiai Sokféleség Egyezményt már szinte valamennyi ENSZ tagország ratifikálta,¹² a Nagojai Jegyzőkönyv esetében a helyzet korántsem ilyen megnyugtató: a mindössze tizennyolc ratifikáló állam között egyetlen fejlett or-

¹⁰ Institute for European Environmental Policy – Ecologic Institute – GHK: *Study to analyse legal and economic aspects of implementing the Nagoya Protocol on ABS in the European Union: Executive Summary of the Final report for the European Commission, DG Environment*. Brüsszel – London, Institute for European Environmental Policy, 2012. 1.

¹¹ Ekkor írta alá a Jegyzőkönyvet Ausztria, Bulgária, a Cseh Köztársaság, Dánia, az Egyesült Királyság, Finnország, Hollandia, Luxemburg, Magyarország, Németország, Olaszország és Svédország.

¹² Az Egyesült Államok, Andorra és Dél-Szudán kivételével.

szág sem szerepel.¹³ Fontos megjegyezni, hogy 2012 decemberében Budapesten rendezték meg a Nagojai Jegyzőkönyvvel kapcsolatos közép-kelet-európai és közép-ázsiai szakértői ENSZ workshopot, mely a régió országai közötti együttműködés megerősítésére és a Jegyzőkönyv mielőbbi ratifikációjának elősegítésére irányult.

2.3. Az Aichi célok és az Európai Unió biológiai sokféleségről szóló stratégiája

A Biológiai Sokféleség Egyezmény részes feleinek 2010 októberében, Nagojában tartott Konferenciáján fogadták el a biológiai sokféleségre vonatkozó, a 2011–2020-as időszakra szóló stratégiai tervet és a biológiai sokféleséggel kapcsolatos Aichi célokat. Az Egyesült Nemzetek Szervezete a 2011 és 2020 közötti évtizedet a biológiai sokféleség ENSZ-évtizedévé nyilvánította. Az EU környezetvédelmi miniszterei 2010. március 16-án célul tűzték ki, hogy „a biológiai sokféleség csökkenését és az ökoszisztéma-szolgáltatások romlását 2020-ig meg kell állítani az Európai Unióban, és azokat a lehetőségek keretein belül helyre kell állítani, valamint fokozni kell a biológiai sokféleség globális csökkenésének megelőzéséhez való uniós hozzájárulást”.¹⁴ Az Európai Unió Tanácsa az ENSZ célkitűzésekkel összhangban 2011. június 21-én jóváhagyta az EU biológiai sokféleségről szóló stratégiáját.¹⁵ A stratégiában megfogalmazott célkitűzések megvalósítása jelentős előrelépést jelenthet a biológiai sokféleséggel kapcsolatos Aichi célok és globális kötelezettségvállalások teljesítése irányába. A stratégiai terv a Jegyzőkönyv hatályba lépésének céldátumát 2015-re határozza meg, ugyanakkor az Európai Bizottság célja, hogy a Nagojai Jegyzőkönyv legkésőbb 2014 elejéig kerüljön átültetésre az Unió jogrendjébe.

¹³ Eddig az alábbi országok ratifikálták a Jegyzőkönyvet: Albánia, Botswana, Comore-szigeteki Unió, Etiópia, Fidzsi-szigeteki Köztársaság, Gabon, India, Jordánia, Laosz, Mauritius, Mexikó, Mikronéziai Szövetségi Államok, Mongólia, Panama, Ruanda, Seychelle-szigetek, Szíriai Arab Köztársaság és a Dél-afrikai Köztársaság.

¹⁴ Az Európai Unió Tanácsa: Biológiai sokféleség: 2010 után: Uniós és globális elképzelések és célok, valamint a hozzáférésnek és az előnyök megosztásának nemzetközi rendszere – A Tanács következtetései (7536/10). Brüsszel, 2010. március 16.

¹⁵ Európai Bizottság: Közlemény az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Életbiztosításunk, természeti tőkénk: a biológiai sokféleséggel kapcsolatos, 2020-ig teljesítendő uniós stratégia (COM(2011) 244 végleges), Brüsszel, 2011. 05. 03.

3. A Nagojai Jegyzőkönyv uniós végrehajtásáról szóló rendelettervezet: áttörés a biokalózkodás elleni küzdelemben?

Az Európai Bizottság 2012. október 4-én terjesztette elő a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló rendeletre irányuló javaslatát. A Nagojai Jegyzőkönyv végrehajtásáról szóló rendelettervezet kettős célt szolgál: egyrészt védeni kívánja a genetikai erőforrásokat és a kapcsolódó hagyományos ismereteket rendelkezésre bocsátó országok, valamint az őslakosok és helyi közösségek jogait, másrészt jogbiztonságot kíván teremteni az európai kutatók számára ahhoz, hogy alacsony költségráfordítással és megbízható módon férhessenek hozzá a genetikai erőforrások mintáihoz.¹⁶

Az Európai Bizottság, a Tanács és az Európai Parlament is kifejezte már elkötelezettségét a Nagojai Jegyzőkönyv megerősítése és az Unió területén történő gyors végrehajtása mellett.¹⁷ A jogszabályi javaslatról szóló vita jelenleg is zajlik az Európai Unió Tanácsában. Az Európai Parlament már közzétette a rendelettervezettel kapcsolatos előzetes álláspontját, amelyben üdvözölte a Bizottságnak a Nagojai Jegyzőkönyv végrehajtására vonatkozó javaslatát.¹⁸ Figyelemmel arra, hogy a rendelet-tervezet átfogó célkitűzése a Nagojai Jegyzőkönyv uniós jogba történő átültetése, a Parlament legtöbb módosító javaslata arra irányul, hogy tartalmilag közelítse egymáshoz a leendő rendelet és a Jegyzőkönyv szövegét. A Parlament a Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottságot bízta meg a rendelet-tervezettel kapcsolatos

¹⁶ Európai Bizottság: Javaslat európai parlamenti és tanácsi rendeletre a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról (COM(2012)576 végleges – 2012/0278 (COD)). Brüsszel, 2012. 10. 04.

¹⁷ Európai Bizottság: Életbiztosításunk, természeti tőkénk: a biológiai sokféleséggel kapcsolatos, 2020-ig teljesítendő uniós stratégia i. m. 20. intézkedés; Az Európai Unió Tanácsa: Következtetések: A környezetvédelmi politikai eszközök javítása (18120/10). Brüsszel, 2010. december 20., (1) és (21) bekezdés; Az Európai Parlament: Állásfoglalás a 6. környezetvédelmi cselekvési program felülvizsgálatáról és a 7. környezetvédelmi cselekvési program prioritásainak meghatározásáról – Egészségesebb környezet egy jobb életért (2011/2194(INI)), Strasbourg, 2012. 04. 20., (64) bekezdés.

¹⁸ Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság (Előadó: Sandrine Bélier): Jelentéstervezet a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról, COM(2012)0576 – C7-0322/2012 – 2012/0278(COD), 2013. 05. 06.; Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság (Előadó: Sandrine Bélier): Jelentéstervezet – a genetikai forrásokhoz való hozzáférés és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztása, Módosítások 77-191. (PE508.195v02-00), COM(2012)0576 – C7-0322/2012 – 2012/0278(COD), 2013. 05. 30.

munka vezetésével, amely július 4-én szinte egyhangúan elfogadta a Sandrine Béliér előadó által megfogalmazott módosításokat. A végleges európai parlamenti állásfoglalásról történő szavazásra 2013 októberében kerül sor.

3.1. *A rendelet hatálya: a genetikai erőforrások teljes körének védelme*

A Parlament egyik legfontosabb módosító javaslata a rendelet hatályáról szóló 2. cikkre vonatkozik. A Bizottság tervezetének értelmében a rendelet csupán „a tagállamok szuverén joghatósága alá tartozó azon genetikai forrásokra és genetikai forrásokhoz kapcsolódó hagyományos ismeretekre alkalmazandó, amelyekhez azután történik hozzáférés, hogy a Nagojai Jegyzőkönyv az Unióra nézve hatályba lépett”. Ez a megfogalmazás komoly problémákat vet fel, tekintettel arra, hogy a rendelet hatályát leszűkíti a tagállami joghatóság alá tartozó erőforrásokra, holott a Jegyzőkönyvvel összhangban az uniós rendeletet valamennyi genetikai forrásra alkalmazni kell. Az európai gyűjteményekben már megtalálható a világ genetikai erőforrásainak jelentős része, így a Bizottság által javasolt rendelkezés következtében a korábban jogellenesen megszerzett genetikai erőforrások használata jogszerűvé válhat.

A Parlament ezért azt a módosítást javasolja, hogy a rendelet szabályainak alkalmazása a genetikai források és a hozzájuk kapcsolódó hagyományos ismeretek olyan új megszerzésére és hasznosítására terjedjen ki, amelyekre a Nagojai Jegyzőkönyvnek az Unióra nézve történő hatálybalépését követően kerül sor.¹⁹ Ezáltal biztosítható az Európában lévő valamennyi genetikai forrás fokozatos megfelelésének megvalósítása, hiszen a javasolt módosítás alapján valamennyi új hasznosítás esetében kötelezővé válnak a rendelet hozzáférési és előnymegosztási szabályai.²⁰ Ez a javaslat közelebb áll a Jegyzőkönyv eredeti szövegéhez és célkitűzéséhez,²¹ mint a Bizottság által kidolgozott tervezet, amely a hozzáféréshez, és nem a hasznosításhoz köti a rendelet hatályát.

További problémát jelent, hogy a Bizottság tervezete nyomán számos olyan helyzet állhat elő, amikor az erőforrások és a kapcsolódó hagyományos ismeretek

¹⁹ Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság: Jelentéstervezet a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról i. m. 10. módosítás, 12.

²⁰ Uo. 57.

²¹ Gurdial SINGH NIJAR: The Nagoya Protocol on Access and Benefit Sharing of Genetic Resources: An analysis, Ceblaw Brief, 2011, 26. http://biogov.uclouvain.be/multistakeholder/presentations/Gurdial-Nijar-Nagoya_ProtocolAnalysis-CEBLAW-Brief.pdf [letöltve: 2013.07.04.]

tek hasznosítása jogszerűnek minősülne az uniós jog alapján, azonban ellentétes lenne a származási országok ABS szabályaival. A rendelettervezet így eredeti célkitűzésével ellentétben éppen a jogbizonytalanságot erősíti a felhasználók számára, és arra ösztönzi az erőforrásokat biztosító országokat, hogy szigorúbb hozzáférési és előnymegosztási szabályokat fogadjanak el. Ezáltal az erőforrásokhoz történő hozzáférés bürokratikusabbá és költségesebbé válik az uniós felhasználók számára.²² Alapvető jelentőséggel bír tehát, hogy a rendelet végső szövegébe bekerüljön a Parlament által javasolt módosítás, amely a genetikai erőforrások és a kapcsolódó tradicionális tudás teljes körére kiterjesztené az uniós szabályozás hatályát.

3.2. Az őslakos népek jogainak elismerése: a nemzetközi szintű méltányosság és a bizalmon alapuló együttműködés megerősítése

Az Európai Unió tagállamai általában véve nem tartoznak a legváltozatosabb élővilágú országok közé, bár néhány tagállam – például a tengerentúli területei révén Franciaország – forrás- és célországként is érintett a genetikai erőforrások felhasználására irányuló tevékenységek kapcsán. Az Unió így elsődlegesen mint a genetikai erőforrások hasznosítója érdekelt a hozzáférési és előnymegosztási szabályok kialakításában. A nemzetközi szolidaritás elve és az EU globális problémák megoldásában vállalt vezető szerepe alapján ugyanakkor arra is kiemelt figyelmet kell fordítani a szabályozás kialakítása során, hogy az uniós jogszabályok figyelembe vegyék a fejlődő országok sajátos szükségleteit, és hozzájáruljanak ezen országok gazdasági és társadalmi fejlődésének előmozdításához, illetve a szegénység felszámolásához.

Catherine Grèze, a Zöldek Képviselőcsoport francia tagja szerint a természeti erőforrások és a hagyományos tudás használatára vonatkozó uniós szabályok olyan jogbizonytalanságot teremtenek, amelynek alapján a vállalatoknak lehetőségük nyílik a fejlődő országok genetikai erőforrásainak és tradicionális knowhow-jának kizsákmányolására.²³ A Parlament előzetes állásfoglalás

²² Berne Declaration – Natural Justice: Access or Utilisation – What Triggers User Obligations? A Comment on the Draft Proposal of the European Commission on the Implementation of the Nagoya Protocol on Access and Benefit Sharing, 2013, 3–4. <http://naturaljustice.org/wp-content/uploads/pdf/Submission-EU-ABS-Regulation.pdf> [letöltve: 2013.07.05.]

²³ Catherine GRÈZE: Vélemény a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról, DEVE_AD(2013)507953, 2013. 05. 30.

lásában megfogalmazott javaslat²⁴ értelmében biztosítani kell, hogy amennyiben a genetikai forrásokat és a kapcsolódó hagyományos ismereteket jogtalanul hasznosítják, vagy a hasznosítás nem felel meg az előzetes tájékoztatáson alapuló jóváhagyásnak vagy a kölcsönösen elfogadott feltételeknek, akkor a hozzáférés engedélyezésére jogosult felek eljárást indíthassanak az ilyen hasznosítás megelőzése vagy leállítása érdekében, és kérhessék az ebből eredő károk megtérítését, illetve adott esetben az érintett genetikai források elkobzását.²⁵ Ez a javaslat fontos eljárási jogosítványokkal ruházná fel az erőforrást biztosító közösségek tagjait erőforrásaik, illetve hagyományos ismereteik jogtalan hasznosítása esetén.

A bioklódkódás amellet, hogy súlyos következményekkel jár az ökoszisztémára nézve, komoly gazdasági és szociális veszélyt is jelent a fejlődő országok számára.²⁶ Az erőforrásokban bővelkedő fejlődő országok a technikai és anyagi feltételek hiányában képtelenek kiaknázni a saját természeti erőforrásaikban rejlő potenciált, és a külföldi vállalatok tevékenysége következtében elvesztik annak a lehetőségét, hogy saját maguk gyártsanak kozmetikai, gyógyszeripari vagy élelmiszeripari termékeket a területükön található biológiai erőforrások felhasználása révén.²⁷ Ez különösen akkor igaz, ha a külföldi vállalat szabadalmat szerez az adott genetikai erőforrás felett. Ebben az esetben a feltaláló személy vagy cég válik a genetikai erőforrás és a hozzá kapcsolódó tradicionális tudás hivatalos jogosultjává, melynek következtében a forrást biztosító ország lakossága többé nem használhatja ingyen a saját természeti erőforrását. A világ népességének jelentős hányada – mintegy 70%-a – bevételi forrásként közvetlenül függ a biológiai sokféleségtől. Amennyiben az Unió helytelen megközelítést alkalmaz a világ legszegényebb térségeiben, az rendkívül súlyos következménnyel járhat az ott élők számára. Az Európai Uniónak tehát a szegénység

²⁴ A hozzáférésre és előnymegosztásra vonatkozó dán szabályozás is hasonló rendelkezést tartalmaz.

²⁵ Ez a rendelkezés összhangban áll a Nagojai Jegyzőkönyvnek az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés biztosításának kötelezettségét előíró 18. cikkével. Ld. Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság: Jelentéstervezet a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról i. m. 68. módosítás, 47–48.

²⁶ J. KLOPPENBURG: Biopiracy, Witchery, and the Fables of Ecoliberalism. *Peace Review*, 2000/4. 512.

²⁷ Simone BILDERBEEK (szerk.): *Biodiversity and International Law: The Effectiveness of International Environmental Law*. Amszterdam, IOS Press, 1992. 16–20.

elleni harc részeként²⁸ is biztosítani kell, hogy a genetikai erőforrások hasznosításából származó előnyök megosztása tisztességes és méltányos módon történjen.

A hagyományos életmódot folytató bennszülött és helyi közösségek nagymértékben hozzájárulnak a biológiai sokféleség fenntartható használatához, valamint helyszíni megőrzéséhez a hagyományos ismeretek alkalmazása és megőrzése révén, amit a jövőben fontos lenne az Unió jogszabályaiban is elismerni.²⁹ A Bizottság tervezete sajnálatos módon csupán az erőforrások használatára irányadó, kölcsönösen elfogadott feltételekben meghatározott hagyományos ismereteket részesítené védelemben. Az Európai Parlament ugyanakkor felhívja a figyelmet annak jelentőségére, hogy a Nagojai Jegyzőkönyv a genetikai forrásokhoz kapcsolódó tradicionális tudást nem korlátozza a kölcsönösen elfogadott feltételekre. Így a Bizottság tervezetével szemben a Parlament a genetikai erőforrásokhoz kapcsolódó hagyományos ismereteket általánosságban rendeli védelmezni.³⁰

A Nagojai Jegyzőkönyv teljes körű végrehajtása során a kutatási és fejlesztési, a mezőgazdasági és fejlesztési politikák keretében is kiegészítő intézkedések elfogadására van szükség a fejlődő országokkal folytatott együttműködés elmélyítése érdekében.³¹ A rendelettervezetben foglalt javaslatoknak meg kell jeleníteniük a közös agrárpolitikában, a Horizont 2020 keretprogramban és a fejlesztési együttműködésben, hogy a fejlődő országok meg tudják erősíteni a biológiai sokféleség megőrzésére való képességüket.

A rendelettervezet révén a Bizottság arra törekszik, hogy a fejlődő országokban növelje a bizalmat és az együttműködési szándékot a genetikai erőforrások hozzáférhetővé tétele kapcsán. Ha az Európai Unió tagállamai jogi kötelezettsé-

²⁸ Az Európai Unió fejlesztéspolitikájának elsődleges célja a szegénység mérséklése és idővel annak felszámolása a fenntartható fejlődés keretében. Ezt a célkitűzést az Unió azon politikáinak végrehajtása során is tiszteletben kell tartani, amelyek hatással lehetnek a fejlődő országokra. EUMSz 208. cikk (1) bekezdés 2. albekezdés.

²⁹ Az óslakos népek jogait a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet bennszülött és törzsi népekről szóló, 169. számú egyezményében és az óslakos népek jogairól szóló, az ENSZ Közgyűlése által 2007-ben elfogadott ENSZ-nyilatkozatban foglaltakkal összhangban kell biztosítani.

³⁰ Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság: Jelentéstervezet a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról i. m. 29. módosítás, 26.

³¹ Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottság (Előadó: José Bové): Véleménytervezet a Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság részére a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról, COM(2012)0576 – C7 0322/2012 – 2012/0278(COD), 2013. 03. 27., 11.

get vállalnak a hasznosításból származó előnyök igazságos és méltányos megosztására vonatkozóan, akkor várhatóan a származási országok is nyitottabbak lesznek a nemzetközi együttműködésre. Fontos lépést jelenthet a bizalom kiépítése és a Jegyzőkönyv hatékony végrehajtása irányába a Parlament által javasolt konzultációs fórum³² intézményesítése, amely lehetőséget biztosítana a tagállami szakértők, az érdekelt szervezetek, valamint a bennszülött és helyi közösségek képviselői számára a rendelet végrehajtásában való közreműködésre, ideértve különösen a felhatalmazáson alapuló jogi aktusok megállapításához és felülvizsgálatához, illetve a kölcsönösen elfogadott feltételek megállapítására vonatkozó iránymutatások végrehajtásához való hozzájárulást.³³

3.3. A kutatás-fejlesztési tevékenység ösztönzése

A Bizottság javaslata egyensúlyt kíván teremteni a fejlesztéspolitikai célkitűzések és az uniós gazdasági érdekek érvényesítése között, nem titkolva azt a szándékot, hogy a természeti erőforrásokon alapuló termékek és szolgáltatások területén maximalizálja a kutatási, fejlesztési és innovációs lehetőségeket. A rendelettervezet tehát a fejlődő országok gazdasági, szociális és kulturális fejlődésének előmozdítása mellett az Európai Unió versenyképességének javítását szolgálja. Amennyiben a javaslat a Tanács és a Parlament döntése nyomán az uniós joganyag részévé válik, ez erőteljes ösztönzést adhat az uniós kutatók és kutatóintézetek munkájának. A kutatás-fejlesztés és az innováció támogatása révén így a Bizottság javaslata nagymértékben elősegítheti az európai cégek versenypozíciójának megerősödését.

Említést érdemel, hogy a rendelet-tervezet támogatni kívánja a kutatási ágazat bevált gyakorlati megoldásainak elterjesztését. A felhasználói szövetségek kezdeményezhetik a hozzáférés és az előnyök megosztása terén alkalmazott eljárásaik és eszközeik bevált megoldásként (*'best practice'*) történő hivatalos elismertetését. Az irányadó gyakorlatokról az Európai Bizottság egy internet-alapú nyilvántartást hoz létre.³⁴ Az Unió a modellszerződések, illetve iránymu-

³² Ez a javaslat a környezetbarát tervezésről szóló 2009/125/EK irányelvben ismertetett konzultációs fórum modelljén alapul [2009] HL L 285., 2009.10.31., 10–35.

³³ Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság: Jelentéstervezet a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról i. m. 73. módosítás, 52.

³⁴ Európai Bizottság: Javaslat európai parlamenti és tanácsi rendeletre a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról i. m. 8. cikk, 18–19.

tatások elfogadása, a jó gyakorlatok és a szektorális magatartási kódexek elismerése révén a jogbiztonság fokozásához és a költségek csökkentéséhez kíván hozzájárulni.³⁵

3.4. A genetikai erőforrásokhoz való hozzáférésre és az előnyök megosztására vonatkozó szabályok

3.4.1. A kellő gondosság követelménye és a megbízható gyűjtemények rendszere

A felhasználók a javaslat értelmében kötelesek megbizonyosodni afelől, hogy a genetikai erőforrásokhoz és a kapcsolódó hagyományos tudáshoz való hozzáférésre a származási ország vonatkozó jogszabályainak tiszteletben tartása mellett kerül sor, és a felhasználásból fakadó hasznok igazságos és méltányos módon, közösen kialakított feltételek alapján kerülnek megosztásra. Egyúttal arról is nyilatkozniuk kell, hogy tevékenységük során mindvégig a rendeletben előírt ‘kellő gondossággal’ jártak el. A Bizottság a kellő gondosság vonatkozásában csupán egy minimum követelményrendszer felállítását tartja szükségesnek, hiszen a gondosság mértéke a felhasználók jellemzőinek és a használat körülményeinek függvényében változhat. A kellő gondosságra vonatkozó legtöbb követelmény teljesítettnek tekinthető, ha a felhasználó a tervezet szerinti megbízható gyűjteményből szerzi be kutatási anyagát.³⁶ A tervezet alapján uniós jegyzék kerül összeállításra azokról a megbízható gyűjteményekről – például botanikus kertekről vagy magbankokról –, amelyek kizárólag olyan genetikai erőforrás-mintákat bocsátanak harmadik személyek rendelkezésére, melyek esetében a jogszerű beszerzést írásos dokumentáció bizonyítja. A megbízható gyűjtemények rendszere³⁷ nagymértékben csökkentené annak a kockázatát,

³⁵ Uo. 11.

³⁶ Uo. 4. cikk (4) bekezdés, 16. Hangsúlyozni kell, hogy a hasznok megosztása – melynek elsődleges célja a helyben lévő erőforrások fenntartható hasznosításának lehetővé tétele – nem korlátozódik a pénzügyi előnyök megosztására.

³⁷ Tekintettel arra, hogy a hozzáférési és előnymegosztási szabályok a biológiai sokféleség megőrzésének átfogó célkitűzését hivatottak szolgálni, a Parlament Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottságának véleménytervezete kiemeli a mezőgazdasági termelők és a biológiai sokféleséget *in situ* gyűjteményekben őrző egyéb helyi szereplők részére történő segítségnyújtás jelentőségét. Ezek a felhasználók ugyanis fontos szerepet játszanak a helyi biológiai és kulturális sokféleség megőrzésében, ugyanakkor korlátozott lehetőségekkel és eszközökkel bírnak ahhoz, hogy a rendelet szerinti megbízható uniós gyűjtőké váljanak. Ez a módosító javaslat hozzájárulhat a Biodiverzitás Egyezmény azon célkitűzésének érvényesítéséhez is, miszerint a biológiai sokféleség komponenseinek megőr-

hogy jogellenesen beszerezett genetikai erőforrások kerüljenek felhasználásra az Unióban.³⁸ A javaslat továbbá előírja, hogy a Bizottság által irányított uniós platform kialakítását a tagállamokban érvényes hozzáférési feltételek egyszerűsítése és ésszerűbbé tétele érdekében.³⁹

A Bizottság tervezete számos lényeges újítást tartalmaz, mindazonáltal a jogbiztonság és a biokalózkodás elleni hatékony fellépés biztosítása érdekében annak rögzítése is szükséges, hogy a genetikai források és a hozzájuk kapcsolódó hagyományos ismeretek továbbítása esetében a későbbi felhasználók a számukra átadott anyagot kizárólag az eredeti feltételekkel összhangban hasznosíthatják. A Parlament emellett fontosnak tartja annak a követelménynek az egyértelmű meghatározását, hogy a kölcsönösen elfogadott eredeti feltételektől eltérő, illetve azokon túlmutató új hasznosítás esetén – vagy ilyen feltételek hiányában – a felhasználók kötelesek a származási ország előzetes tájékoztatáson alapuló jóváhagyását és új feltételek megállapítását kérni.⁴⁰

3.4.2. Egy uniós előnymegosztási alap létrehozása

A Biológiai Sokféleség Egyezmény és a Nagojai Jegyzőkönyv célkitűzéseivel összhangban az előnyök megosztása nem korlátozható azokra az esetekre, amikor lehetőség van a kölcsönösen elfogadott feltételek meghatározására. Mivel a nemzeti joghatóságon kívül beszerezett, valamint az ún. ‘történelmi’ genetikai források eredetének kiderítése sok esetben nem megoldható, a Parlament javasolja egy uniós előnymegosztási alap létrehozását, amely a biológiai sokféleség

zését elsősorban *in situ* védelemmel (tipikusan védett területeken és termőföldeken) kell biztosítani, az *ex situ* megőrzés (amely többnyire génbankokban és botanikus kertekben valósul meg) döntően az *in situ* intézkedések kiegészítését szolgálja. A Bizottság javaslatában elsődlegesen az *ex situ* védelmet támogató rendelkezéseket fogadott el, a Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság tervezete így fontos lépést jelenthet az *in situ* védelem megerősítése irányába – összhangban az Egyezmény célkitűzéseivel. Ld. Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság: Jelentéstervezet a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról i. m. 67. módosítás, 47.

³⁸ Európai Bizottság: Javaslat európai parlamenti és tanácsi rendeletre a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról i. m. 5. cikk, 16–17.

³⁹ Uo. 13. cikk, 21.

⁴⁰ Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság: Jelentéstervezet a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról i. m. 36. módosítás, 30.

globális megőrzésére fordítaná a genetikai források felhasználóinak a szerzett előnyök megosztásával kapcsolatos hozzájárulásait.⁴¹ Ez az alap elősegítheti a Nagojai Jegyzőkönyv 10. cikkében előírányzott globális előnymegosztási mechanizmus kialakítását.⁴²

3.5. A biokalózkodás büntetőjogi szankcionálása

Kiemelkedő jelentőséggel bír a Parlament azon javaslata, melynek értelmében a biokalózkodást – azaz a genetikai források engedély nélküli beszerzését, illetve az ilyen forrásokon vagy a kapcsolódó hagyományos ismereteken alapuló termékek engedély nélküli hasznosítását vagy későbbi forgalomba hozatalát – tiltani kell,⁴³ és a környezet büntetőjog általi védelméről szóló 2008/99/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvvel⁴⁴ összhangban büntetőjogi szankciókkal kell sújtani. A Bizottság javaslata ezzel kapcsolatban kimondja, hogy az előírásokat megszegő felhasználókkal szemben hatékony, arányos és visszatartó erejű büntetést kell alkalmazni. A tervezet néhány lehetséges példát említ az alkalmazható büntetésekre: bírság kiszabása, egyes, használatot megvalósító tevékenységek azonnali felfüggesztése – például a termékek forgalomba hozatali engedélyének visszavonása –, vagy a jogellenesen megszerzett genetikai erőforrások elkobása.⁴⁵

A genetikai erőforrások jogellenes megszerzése és felhasználása az Unió értekeivel ellentétes, méltánytalan gyakorlat, amely hátrányosan érinti az Európai Unió és a tagállamok nemzetközi megítélését, valamint a forrásokat rendelkezésre bocsátó országokkal fenntartott kapcsolatokat, továbbá jogi szempontból veszélyezteti az európai felhasználókat is. Emiatt szükséges, hogy a Bizottság által javasolt kellő gondosság követelményét az Unió kiegészítse a biokalózkodás tényállásának büntetőjogi szankcionálásával, hogy a hatékony

⁴¹ Uo. 19. módosítás, 20–21.; 37. módosítás, 31.; 71. módosítás, 49–50.

⁴² Uo. 58.

⁴³ A környezet büntetőjog általi védelméről szóló 2008. november 19-i 2008/99/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv [2008] HL L 328., 2008. 12. 6., 28.

⁴⁴ Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság: Jelentéstervezet a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról i. m. 34. módosítás, 28.; 8. módosítás, 11.

⁴⁵ Európai Bizottság: Javaslat európai parlamenti és tanácsi rendeletre a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról i. m. 11. cikk, 20.

elrettetés fokozatos bevezetése révén még inkább megerősítse a hozzáférési és előnymegosztási mechanizmusok megbízhatóságát és folyamatosságát.⁴⁶

3.6. A szabadalmi bejelentésekre vonatkozó új követelmények

3.6.1. A genetikai erőforrások és a hagyományos tudás szabadalmi oltalma

A bioklódkódás jellemzően interdiszciplináris terület, amely számos jogterületet érint,⁴⁷ többek között a nemzetközi jogot, a környezetvédelmi jogot, a szellemi alkotások jogát és az őslakosok jogait. Ezen a területen számos különböző cél ütközik egymással, amelyeket a jogi szabályozás során is figyelembe kell venni. Mindazonáltal nem könnyű összeegyeztetni az olyan eltérő célkitűzéseket, mint a szabad kereskedelem, a gazdasági liberalizáció, illetve az őslakosok jogai, az erőforrások etikus és fenntartható használata és a biodiverzitás védelme. Ez az ellentmondás tisztán megmutatkozik a TRIPS Egyezmény⁴⁸ és a Biológiai Sokféleség Egyezmény egymással ütköző elvei és céljai esetében. Míg az előbbi elsődleges célkitűzése az áruk és a szolgáltatások szabad áramlásának biztosítása, addig az utóbbi ezt a szabad áramlást kívánja kontrollálni három elv mentén, nevezetesen a biológiai sokféleség megőrzése és elemeinek fenntartható használata, illetve az előnyök igazságos és méltányos megosztása alapján. További ellentmondást jelent, hogy a szabadalmi jog nem veszi figyelembe sem a földrajzi származást, sem a biológiai erőforrások megszerzésének módját, emellett nem foglalkozik az erőforrásokhoz kapcsolódó hagyományos tudással sem. Mivel a Biodiverzitás Egyezmény három fő eleme teljességgel hiányzik a TRIPS Egyezményben szereplő megfontolások közül, a szabadalmat igénylők nincsenek rákényszerítve arra, hogy a Biodiverzitás Egyezménnyel összhangban járjanak el.⁴⁹ A továbbiakban a genetikai erőforrások és a kapcsó-

⁴⁶ Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság: Jelentéstervezet a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról i. m. 57.

⁴⁷ Jacques DE WERRA: Fighting Against Biopiracy: Does the Obligation to Disclose in Patent Applications Truly Help? *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 2009/42. 179.

⁴⁸ Egyezmény a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól (*Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights*, TRIPS), Marrakesh, 1994. április 15. Hazánkban az Egyezmény szövegét az 1998. évi 9. tv. hirdette ki.

⁴⁹ Biswajit DHAR: The Convention on Biological Diversity and the TRIPS Agreement: Compatibility or Conflict. In: Christophe BELLMANN – Graham DUTFIELD – Ricardo MELENDEZ-ORTIZ: *Trading in Knowledge: Development Perspectives on TRIPS, Trade and Sustainability*.

lódó hagyományos tudás szabadalmaztathatóságának legfontosabb nehézségeit vesszük számba.

A TRIPS Egyezmény hatálybalépését megelőzően a legtöbb ország tiltotta a biológiai erőforrások szabadalmaztatását, az Egyezmény azonban valamenyny WTO-tagország számára kötelezővé tette az élet bizonyos formáira vonatkozó szabadalmi oltalom engedélyezését. Az Egyezmény továbbá előírta a növényfajták oltalmát, akár szabadalmak, akár egy hatékony *sui generis* rendszer formájában.⁵⁰ Ezáltal megnyílt az út a biológiai erőforrások szabadalmazása felé, az őslakos népek jogainak és érdekeinek tiszteletben tartása mindazonáltal nem volt biztosítva. Az élő szervezetek szabadalmazásával kapcsolatos legtöbb kritika szerint a szabadalom nem megfelelő eszköz a biológiai erőforrások védelmére, hiszen az élő szervezetek minőségileg különböznek a találmányok tárgyát képező anyagoktól. A szabadalmi rendszer alapját ássa alá, hogy a természetben létező erőforrások felfedezését anyagi haszonszerzés céljából találmányként tüntetik fel. Szintén problematikus a biológiai forrásokhoz kapcsolódó hagyományos ismeretek szabadalmaztatása, amely a közösségi jogokat egyéni szellemi tulajdonjogokká alakítja.⁵¹ Paradox helyzetet teremt továbbá, hogy amennyiben az őslakos közösségek továbbra is használni szeretnék a helyi erőforrásokat, akkor engedélyt kell kérniük a szabadalom jogosultjától és jogdíjat kell fizetniük. A helyi lakosság emellett ki van zárva annak a lehetőségéből, hogy természeti erőforrásait más országokba exportálja, amennyiben ezen államokban a szóban forgó termék vagy eljárás szintén szabadalmi oltalom alatt áll. Ha a védett termék vetőmag, akkor előfordulhatnak olyan helyzetek, amikor a fejlődő országok – köztük a származási ország – termelői a magot megvásárolhatják és használhatják, de nem gyűjthetik be és hasznosíthatják újra. Mindez további költségekhez és függőséghez vezet. A ‘fordított technológia-transzfer’ furcsa helyzete áll elő, amelyben a fejlődő országok adnak át tudást és technológiát a gazdag iparosodott országok számára, és az ebből származó haszon a fejlődő államok gazdasági és társadalmi fejlődése helyett a fejlett országok további gazdagodását segíti elő. Egyértelműen kirajzolódik tehát, hogy a genetikai erőforrások szabadalmi oltalma a jelenlegi szabályozás mellett a monopolizáció és a világ alapvető élelmiszerei feletti hatalomkoncentráció megerősítését idézi

London, Earthscan, 2003. 85.; Martin KHOR: *Intellectual Property, Biodiversity and Sustainable Development: Resolving the Difficult Issues*. London, Zed Books, 2002. 54.

⁵⁰ A TRIPS Egyezmény 27. cikk 3. bekezdés (b) albekezdése.

⁵¹ Javier GARCIA: Fighting Biopiracy: The Legislative Protection of Traditional Knowledge. *Berkeley La Raza Law Journal*, 2007/1. 18–19.

elő – és aláássa a biológiai sokféleség megőrzésére tett erőfeszítéseket.⁵² A genetikai erőforrások szabadalmi oltalmára vonatkozó uniós és nemzetközi szabályokat tehát meg kell változtatni, akár a TRIPS-megállapodásban rögzített *sui generis* nemzeti védelmi rendszerek kiépítése révén, akár a hagyományos tudás értékét, illetve az őslakos és helyi közösségek jogait elismerő új nemzetközi rendelkezések elfogadásával.⁵³

3.6.2. A biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról szóló 98/44/EK irányelv

A biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról szóló 98/44/EK irányelv megszületését közel tíz évig tartó egyeztetés előzte meg, hiszen a biotechnológiai találmányok jogi védelme számos etikai kérdést vetett fel. A legtöbb kritika az emberi test és alkotóelemei szabadalmazhatóságával kapcsolatban merült fel, ugyanakkor sokan vitatták – főként a fejlődő országok részéről – a genetikai erőforrások és a hozzájuk kapcsolódó hagyományos ismeretek szabadalmaztatásának lehetőségét is. A 98/44/EK irányelv elfogadására úgy került sor, hogy abba nem került bele az Európai Parlament által a tervezet első és második olvasata során tett – többségében a gének szabadalmaztatására, a közrendre, illetve az erkölcsre vonatkozó – számos módosító javaslat egyike sem.⁵⁴ Tehát gyakorlatilag ugyanaz a szöveg került elfogadásra, amelyet 1995-ben, mint etikátlant, elutasítottak.⁵⁵ A végső változatban a Parlament módosításai közül a földrajzi származási hely megjelölésének követelménye⁵⁶ csupán ajánlás jel-

⁵² Martin KHOR: IPRs, biodiversity, and the theft of indigenous knowledge. *TWN Briefings for WSSD*, 2003/6., <http://www.twinside.org.sg/title/jb6.htm> [letöltve: 2013.06.14.]

⁵³ Daniel GERVAIS: Traditional Knowledge and Intellectual Property: A TRIPS-Compatible Approach. *Michigan State Law Review*, 2005/137. 160.; Marcia E. DeGEER: Biopiracy: The Appropriation of Indigenous Peoples' Cultural Knowledge. *New England Journal of International & Comparative Law*, 2002/1. 203–204.; Vandana SHIVA: *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge*. Toronto, Between the Lines, 1997. 85.

⁵⁴ M. C. CHEMTOB-CONCÉ – A. GALLOCHAT: *Le Brevetabilité des inventions technologiques appliquées à l'homme*. Paris, Lavoisier, Tech & Doc, 2004. 48–54.

⁵⁵ Az Európai Parlament a kodeciziós (együtt döntési) eljárás keretében először szavazott abszolút többséggel egy javaslattal szemben. Ld. Európai Parlament: Döntés a biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról szóló európai parlamenti és tanácsi irányelv egyeztető bizottsága által jóváhagyott közös szövegről (együtt döntési eljárás: harmadik olvasat), PE T4-0078/1995, OJ 1995 C068/015.

⁵⁶ Emilie CLOATRE: From International Ethics to European Union Policy: A Case Study on Biopiracy in the EU's Biotechnology Directive. *Law & Policy*, 2006/3. 353.

leggel, jogilag nem kötelező rendelkezésként szerepel.⁵⁷ Az irányelv kimondja, hogy amennyiben „[...] egy találmány növényi vagy állati eredetű biológiai anyagon alapul, vagy ilyen anyagot használ fel, a szabadalmi bejelentésnek szükség esetén tartalmaznia kell az anyag földrajzi származási helyére vonatkozó adatokat, ha az ismert”, ugyanakkor „mindez nem érinti a szabadalmi bejelentés intézését vagy a szabadalmi oltalomból eredő jogok érvényességét”.⁵⁸ A fentiek alapján az irányelv komoly aggályokat vet fel az élet szabadalmaztathatósága, a fejlődő országok gazdasági és szociális fejlődése és az ökológiai biztonság tekintetében.⁵⁹

3.6.3. A genetikai források eredetének feltüntetésére vonatkozó követelmény

A Bizottság javaslatának egyik legnagyobb hiányossága, hogy nem utal a szellemi tulajdonjogokra, holott – ahogy arra a Parlament tervezete is kitér – kifejezett előírás szükséges arra vonatkozóan, hogy az új szabadalmakban fel kell tüntetni a termék létrehozása során felhasznált genetikai források eredetét. A Parlament javaslata szerint a genetikai forrásokra vonatkozó szabadalom megadásának feltételül kell szabni, hogy a bejelentő feltüntesse a találmányban felhasznált erőforrás és hagyományos tudás származási helyét, illetve bizonyítékot szolgáltatson a származási ország hatóságainak beleegyezésére és az előnyök megosztására vonatkozóan. A Bizottság csupán a rendelettervezethez fűzött Magyarázó Jelentésben utalt annak jelentőségére, hogy a szabadalmak bejegyzésekor az átláthatóság, a hatékonyság és az eredményesebb nyomon követés érdekében fel kell tüntetni a genetikai forrásokra és a származásukra való hivatkozást, az Európai Parlament azonban – üdvözlendő módon – a rendelet szövegében helyezné el ezt az előírást. Fontos lenne továbbá, hogy a rendelet szövegében történjen utalás az Európai Szabadalmi Egyezmény 53. cikkére, melynek értelmében a növény- és állatfajták, továbbá a növények vagy állatok előállítására szolgáló biológiai eljárások nem része-

⁵⁷ A földrajzi eredet megjelölésére vonatkozó rendelkezés a dán delegáció javaslata nyomán került vissza a rendelet szövegébe, miután azt a Bizottság 1997-es javaslata kivette a javasolt tervezetből. Európai Bizottság: Módosított javaslat a biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról szóló európai parlamenti és tanácsi irányelv, CE COM(1997)0446, OJ 1997 C311/092.

⁵⁸ A 98/44/EK irányelv preambuluma 27. pontja.

⁵⁹ 1998 októberében Hollandia keresetet indított az Európai Parlamenttel és az Európai Unió Tanácsával szemben az irányelv elfogadása miatt. C-377/98. sz. Hollandia kontra Európai Parlament és Tanács ügyben, 2001. október 9-én hozott ítélet [EBHT 2001., I-7079].

sülhetnek szabadalmi oltalomban.⁶⁰ A Parlament emellett szorgalmazza, hogy a Bizottság törekedjen megállapodások megkötésére az Európai Szabadalmi Hivatallal és a Szellemi Tulajdon Világszervezetével annak biztosítása érdekében, hogy a szabadalmi nyilvántartásokba felvegyék a genetikai forrásokra és származásukra való hivatkozásokat, hiszen ezek a szervezetek rendkívül fontos ellenőrzési pontként szolgálhatnak a Nagojai Jegyzőkönyvnek való megfelelés vizsgálata során.⁶¹

3.6.4. A genetikai forrásokra vonatkozó szellemi tulajdonjogok fejlesztéspolitikai vetületei

Fontos megemlíteni, hogy a Szellemi Tulajdon Világszervezetének (*World Intellectual Property Organization*, WIPO) a szellemi tulajdonnal, genetikai forrásokkal, hagyományos tudással és folklórral foglalkozó kormányközi bizottsága jelenleg is tárgyalja a genetikai források hozzáférési és haszonmegosztási szabályainak szellemitulajdon-védelmi aspektusait, illetve a hagyományos ismeretek és a hagyományos kulturális kifejezések hatékony jogi védelmének lehetőségeit.⁶² A kreativitás és innováció hagyományos formáinak szellemi tulajdonként történő elismerése mérföldkő fontosságú lépést jelentene a nemzetközi jog fejlődésében. Az azonban egyelőre bizonytalan, hogy a WIPO tervezeti jogilag kötelező egyezményben vagy csupán egy *soft law* jellegű ajánlásban öltene majd testet.

Az Európai Parlament a genetikai forrásokra vonatkozó szellemi tulajdonjogok fejlesztéspolitikai vetületeiről szóló 2013. január 15-i állásfoglalásában hangsúlyozta, hogy uniós szinten a WIPO szellemi tulajdonjogokkal és genetikai forrásokkal foglalkozó kormányközi bizottságának munkájához hasonló

⁶⁰ A biotechnológiai találmányokat el kell határolni a növény-és állatfajták oltalmától. Utóbbiak ipari alkalmazhatóság hiányában speciális *sui generis* fajtaoltalomban részesülnek. TATTAY Levente: A biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról szóló 98/44 EK irányelv. *Magyar jog*, 2005/5. 285.

⁶¹ Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság: Jelentéstervezet a genetikai forrásokhoz való hozzáférésről és az uniós hasznosításukból származó előnyök igazságos és méltányos megosztásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról i. m. 65. módosítás, 46.

⁶² A kormányközi bizottság a hagyományos tudás letéteményeseinek igényei és aggályai, illetve a szellemitulajdon-védelmi rendszer közötti összefüggéseket vizsgálva az alábbi tervezeteket készítette el: The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Articles (2012. 07. 13.); Consolidated Document Relating to Intellectual Property and Genetic Resources (2013. 02. 8.); The Protection of Traditional Knowledge: Draft Articles (Rev. 2) (2013. 05. 14.).

intézkedéseket szorgalmaz.⁶³ Emellett rögzítette, hogy alapvető jelentőségű a WTO-TRIPS összeegyeztetése a CBD-Nagójai Jegyzőkönyvvel, ennek érdekében kötelező előírásokat kell bevezetni a genetikai források eredetének a szabadalmi eljárás során történő nyilvánosságra hozatalára vonatkozóan, amelynek révén ellenőrizhetővé válna, hogy a források felhasználására az előzetes tájékoztatáson alapuló jóváhagyásra vonatkozó előírás betartása mellett, jogszerűen és kölcsönösen megállapodás alapján került-e sor. A kötelező előírások bevezetésére elsősorban a TRIPS-megállapodás módosítása révén, illetve a WIPO égisze alatt nyílna lehetőség a már folyamatban lévő egyeztetések eredményei alapján. Az egységes globális felügyeleti rendszer kialakításához vezető legfontosabb lépés a TRIPS- egyezmény kiegészítése lenne egy új 29a. cikkel, amely a genetikai források és a kapcsolódó hagyományos tudás eredetének nyilvánosságra hozataláról rendelkezne, összhangban a Nagójai Jegyzőkönyvvel. E tekintetben alapvető eredménynek tekinthető az uniós rendelettervezet, amely kötelezően előírja a genetikai források és a kapcsolódó tradicionális tudás származásának szabadalmi bejelentésekben történő feltüntetését.⁶⁴

A biokalózkodás elleni fellépés hatékonysága nem csupán a fejlett, hanem a fejlődő országok jövőbeli intézkedéseitől is nagymértékben függ. Éppen ezért a fejlődő országok számára jogi és intézményi kapacitásépítési segítséget kell nyújtani a hozzáférésre és haszonmegosztásra vonatkozó megfelelő nemzeti szabályozás, valamint jogérvényesítési és ellenőrzési mechanizmus kiépítése érdekében. Ezen túlmenően támogatni kell a fejlődő országokat a tradicionális tudással kapcsolatos adatbázisok kiépítésében, és oktatási programokkal kell elősegíteni a szabadalmi bejelentések rendszerének megismertetését és megértését.⁶⁵ A hagyományos ismeretek dokumentálása a defenzív védelem egyik leghatékonyabb eszköze lehet. Számos ország felfedezte a nyilvánosság erejét a biokalózkodás elleni küzdelem során, Indiában például több millió weboldalt hoztak létre az ősi gyógymódok dokumentálására és felállítottak egy digitális könyvtárat (*Traditional Knowledge Digital Library*, TKDL) a hagyományos tudás eredményeinek nyilvántartása céljából. A dokumentumokat egyúttal az Európai Szabadalmi Hivatal rendelkezésére bocsátották. Az ily módon összegyűjtött és közzétett adatok bizonyítékként használhatók a szabadalmi bejelentések újdonságkutatása során.

⁶³ Európai Parlament: Állásfoglalás a genetikai forrásokra vonatkozó szellemi tulajdonjogok fejlesztéspolitikai vetületeiről: a szegénység csökkentésére gyakorolt hatás a fejlődő országokban i. m. 36. pont.

⁶⁴ Uo. 32–33. pontok.

⁶⁵ Uo. 22–24. pontok.

4. Konklúzió

A kutatás-fejlesztés a gazdasági fejlődés egyik legfontosabb katalizátorának tekinthető. A genetikai erőforrások hasznosítása jelentős anyagi eszközöket biztosítana a fejlődő világ államai számára az iparosodott országokhoz való felzárkózáshoz. Ehelyett azonban azt látjuk, hogy a fejlett államok vállalatai húznak hasznot a fejlődő világ erőforrásaiból, amely egyrészt az ott élő népek, másrészt a természeti kincsek, a biodiverzitás kizsákmányolását jelenti. Bár számos nemzetközi egyezmény tartalmaz a biokalózkodás elleni fellépéssel kapcsolatos rendelkezéseket, a jelenlegi nemzetközi szabályok nem biztosítanak hatékony védelmet az őslakosok és a helyi közösségek számára természeti erőforrásaik és hagyományos tudásuk kizsákmányolásával szemben. Az ENSZ keretében elfogadott Biológiai Sokféleség Egyezmény és a hozzá kapcsolódó Nagojai Jegyzőkönyv mérföldkő jelentőségű nemzetközi eredménynek tekinthető a genetikai források védelme területén, ugyanakkor az államok vonakodása miatt a Jegyzőkönyv hatálybalépése a mai napig nem történt meg.

Az utóbbi évek nemzetközi jogfejlődése rámutatott arra, hogy a környezetvédelmi megfontolások nem hagyhatók figyelmen kívül a jelentős politikai és gazdasági döntések meghozatala során. A környezetvédelmi szempontok uniós szakpolitikákba történő integrációjának célkitűzése 1997 óta része az Európai Unió jogszabályainak.⁶⁶ A környezeti és fenntarthatósági szempontok kiemelt jelentőségét a jövőben a szellemi tulajdonra vonatkozó uniós jogi szabályozásnak is tükröznie kell. A genetikai erőforrásokhoz való hozzáférést és az előnyök megosztását szabályozó Nagojai Jegyzőkönyv uniós végrehajtása hozzájárulhat a biológiai és kulturális sokféleség megőrzéséhez, a biológiai erőforrások fenntartható használatához, emellett ösztönözheti az európai biotechnológiai kutatásokat és elősegítheti a fejlődő országok gazdasági és szociális fejlődését. Az Európai Unió ezáltal vezető szerepet tölthet be a biológiai sokféleség globális védelme terén. Ha biztosítani lehet, hogy a származási or-

⁶⁶ Először az EK-Szerződés 6. cikkében jelent meg az az előírás, miszerint a környezetvédelmi követelményeket – különösen a fenntartható fejlődés előmozdítására tekintettel – be kell illeszteni az Unió politikáinak és tevékenységeinek meghatározásába és végrehajtásába. Ezt a célkitűzést jelenleg az EUMSz 11. cikke tartalmazza. A környezeti integráció mélyítésének szándékát a 2002-ben elfogadott Hatodik Környezetvédelmi Cselekvési Program is megerősítette. (A hatodik közösségi környezetvédelmi cselekvési program megállapításáról szóló, 2002. július 22-i 1600/2002/EK európai parlamenti és tanácsi határozat [2002] HL L 242., 2002.9.10., 1.)

szágok lehetővé teszik a külföldi kutatók és felhasználók számára az erőforrásokhoz való hozzáférést, másrészt az új szabadalmak jogszerűen beszerzett genetikai forrásokon alapulnak, és az erőforrásokat, illetve a hozzájuk kapcsolódó tudást felhasználók gondoskodnak az előnyök méltányos megosztásáról, akkor kialakulhat egy olyan bizalmon alapuló nemzetközi rendszer, amelyben a genetikai erőforrások cirkulálni tudnak a világban. Ez a rendszer – a Nagojai Jegyzőkönyv egyik legfontosabb célkitűzéseként – a biokalózkodás alternatíváját teremtheti meg.

FALUDI GÁBOR*

AZ ÚJ PTK. HATÁSA A SZERZŐI JOGI ÉS IPARJOGVÉDELMI JOGÁTRUHÁZÁSI SZERZŐDÉSEKRE

1. Bevezető

Tattay Levente születésnapjára olyan írás kívánczik, amely érinti mind az iparjogvédelmet, mind a szerzői jogot. Az ünnepelt munkássága ugyanis a szellemi tulajdon jog minden területére kiterjed. Iparjogvédelmi területen, ezen belül is az árujelzők körében kezdett publikálni, azonban mind tankönyve, mind pedig az oktatói munkássága során keletkező írásai immár egyenletesen oszlanak el a szerzői jog és az iparjogvédelem között. Említsük mindenekelőtt a több kiadást megért „A szellemi alkotások joga” c. tankönyvet. A sokoldalú alkotókedvet és terméseit az alábbi, az ünnepelt által feldolgozott témák (címek) is mutatják: a biotechnológiai találmányok oltalmáról szóló szabályok, a biotechnológia jogi és etikai kérdései, a bitorlások elleni fellépés az Unióban, a boreredet megjelölések és védjegyek, a fogyasztóvédelem és a védjegyek, a közösségi védjegy, a földrajzi árujelzők és a gazdasági verseny az Európai Közösségben, a földrajzi árujelzők nemzetközi oltalma és az Európai Unió, a földrajzi árujelzők oltalma és a boreredetvédelem, a használati minta az Európai Unióban, a jelmondatok és a szlogenek jogvédelme, a kereskedelmi nevek, a know-how fogalom fejlődése, a merchandising, a szabadalmak jogi oltalma és a versenyszabadság ütközés, a versenyjog és az ipari tulajdon oltalma az Európai Közösségben, az Európai Közösség technológiai transzfer csoportmentesítő rendelete, a szellemi alkotások európai jogharmonizációja Magyarországon, a szerzői jogvédelem nyitott kérdései és az internet, a szerzők személyiségi és vagyoni jogai, a

* Egyetemi docens, Eötvös Lorand Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar; ARTISJUS Magyar Szerzői Jogvédő Iroda Egyesület.

szoftver és az adatbázisok jogvédelme, az új szerzői jogi törvény és a közös jogkezelés. Hogy ne csak a szerzői jogi és iparjogvédelmi publikációkról emlékezzünk meg, kiemeljük a közszereplők személyiségi jogvédelme körében írt számos írást, ezen belül külön is „A közszereplők személyiségi jogai” c. monográfiát [Budapest – Pécs, Dialóg Campus (2007.)].

Úgy illik, hogy egy ilyen sokoldalú, és termékeny kolléga ünneplésére átfogó témát válasszunk. Kézenfekvő lenne az új Ptk., és a szerzői jogi és iparjogvédelmi szabályozás viszonya, azonban ezt a témát, csak úgy, mint a know-how TRIPS-megállapodáshoz igazított új szabályozását részletesen feldolgoztuk az új Ptk. (a továbbiakban Ptk., a kézirat lezárásakor hatályos „rég”i Ptk. pedig a továbbiakban: az 1959-es Ptk.) magyarázatában,¹ és már más irodalmi forrás is elemezte.² Ezért a jogátruházást megkönnyítő, a szerzői jogi és iparjogvédelmi oltalmi tárgyak vagyoni forgalmát erősen érintő új szabályokat vesszük szemügyre. Az alábbi, a Ptk. és a szellemi tulajdoni szerződések összefüggését érintő kérdéskörök érdemelnek még külön említést, amelyeket másutt (pl. a szerzői jogi törvény magyarázata) dolgozunk fel: a kötelelem/szerződés megszűnése, az érdekelletét új, megtámadási szabályának a hatása a szerző tulajdonosi részvételével működő vállalkozási formában folytatott műértékesítésre, a szerződések érvénytelensége (e munka is érinti), a szerződésszegés, ezen belül külön a hibás teljesítés jogkövetkezményei használati, hasznosítási szerződések esetében, a bérleti szerződés szabályainak kiterjesztett alkalmazása, és a bizalmi vagyongazdálkodás, figyelemmel a vagyontárgy fogalmára.³

Az elemzés során mindvégig a kisegítő alkalmazás normája vezet bennünket, amely szerint a Ptk. polgári jogi kérdésekben a szerzői és iparjogvédelmi törvények háttértörvénye.⁴

¹ VÉKÁS Lajos (szerk.) – GÁRDOS Péter (a szerkesztő munkatársa): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex, , 2013. (a továbbiakban: Ptk. kommentár) Második könyv, XI. Cím, 7. pont: Az üzleti titok és a know-how (védett ismeret), 58–68., Negyedik Rész, Szerzői Jog és iparjogvédelem, 75–80.

² GRAD-GYENGE Anikó: *Búcsú a szellemi alkotások jogától? – A szerzői jog és az iparjogvédelmi oltalmi formák polgári jogi védelme a magyar magánjogban*. <http://ptk2013.hu/szakcikkek/grad-gyenge-aniko-bucsu-a-szellemi-alkotasok-jogato-a-szerzoi-jog-es-az-iparjogvedelmi-oltalmi-formak-polgari-jogi-vedelme-a-magyar-maganjogban/1776> (a látogatás napja: 2013. július 25.).

³ Ptk. 8:1. § 5. pont.

⁴ Ptk. 2:55. §, részletes elemzését ld. Ptk. kommentár 75–80.

2. A Ptk. megoldása a jogátruházás szabályozására

A Ptk. a jogátruházási szerződést a követelés-átruházás mintájára szabályozza, a követelés átruházását eredményező engedményezés esetének tekinti.⁵ A kötelező (kötelezettséget megalapozó, a felek belső viszonyát rendező), átruházásra irányuló szerződés vagy más jogcím és maga a jogátruházás (jogátruházó szerződés) szükségesek a jogátruházás belső és külső viszonyokra nézve is befejezett *végrehajtásához*. „A jogátruházás az átruházó és az új jogosult szerződése, amellyel az új jogosult az átruházó helyébe lép.” Erre a második ügyletre kell az engedményezés szabályait megfelelően alkalmazni. Egyszerűen szólva: *egy jogátruházásra irányuló (kötelező), és egy jogátruházó (teljesítő) szerződés együtt alkotják a jogátruházást.*⁶ Ez újdonság az 1959-es Ptk.-hoz képest, és a Ptk. háttérszabály-jellege folytán figyelembe kell venni.

A Ptk.-nak tekintettel kellett lennie arra, hogy a jogok (minden jog, tehát ide értve a személyiségi és valamennyi vagyoni jogot, eredjenek az utóbbiak akár szerződésből, akár törvényben biztosított dologi vagy nem dologi kizárólagos jogból) lehetnek forgalomképesek, korlátozottan forgalomképesek, vagy forgalomképtelenek. A Ptk. a forgalomképességből indul ki, kivételt arra az esetre enged, ha bármely jogszabály, vagy a jog természete kizárja a forgalomképességet.⁷ A szerzői jogban a helyzet tiszta, azokban az esetekben, ahol az Szjt. meg-

⁵ Ptk. 6:202. § (2), (3) bek.: (...) a jog átruházással való megszerzéséhez az átruházásra irányuló szerződés vagy más jogcím és a jogátruházás szükséges. A jogátruházás az átruházó és az új jogosult szerződése, amellyel az új jogosult az átruházó helyébe lép. A jogok átruházására az engedményezésre vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni.

⁶ A teljesítés ügyleti természetéről dolog /értékpapír tulajdonjogának átruházására nézve ld. VÉKÁS Lajos: A magánjogi dogmatika becsülete II.: Az átadás (tradíció) jogi természetéről. In: VÉKÁS Lajos: *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései*. Budapest, HVG Orac, 2001. 202–216. Monografikus kifejtését pedig ld. KISFALUDI András: *Az adásvételi szerződés*. Budapest, KJK, 1997. 115. 162. s köv. Ezt a kettős ügyleti jelleget terjeszti ki a Ptk. mind a jogokra, mind a követelésekre, teremtve ezzel egységes dogmatikai alapot a vagyontárgyak átruházásához.

⁷ Ptk. 602. § (1) A jogosult jogát másra átruházhatja, kivéve, ha jogszabály a jog forgalomképességét kizárja vagy a forgalomképtelenség a jog természetéből egyértelműen következik. A 602. §-hoz fűzött indokolás 1. „A Ptk. nem rendelkezik a jogok átruházhatóságáról, ebből következően a hatályos jogban a jogok főszabályként forgalomképtelenek, és csupán azon alanyi jogok minősülnek forgalomképesnek, amelyeket jogszabály külön forgalomképesnek minősít. Az alanyi jogokat létrehozó jogszabályok sem tekinthetők azonban következetesnek a jogok átruházhatósága kérdésében. Egyes jogszabályok kifejezetten rendelkeznek az általuk létrehozott vagyoni értékű jogok átruházhatóságáról, míg más jogszabályok ellenkezőleg rendelkeznek: a jogok forgalomképtelenségét mondják ki, és ezzel azt sugallják, mintha jogszabályi tilalom hiányában a jogok forgalomképesek lennének. A jogok átruházhatósága a bírói gyakorlat számára is problémát jelentett.(...) A törvény egyértelművé teszi: a jogok forgalomképesek, és átruházásuk a követelésekhez hasonlóan, azaz az engedményezésre vonat-

engedi a szerzői vagyoni jogok átruházását, a szerzői vagyoni jogok, továbbá a kapcsolódó jogok forgalomképesek.⁸ A felhasználási szerződés alapján keletkező felhasználási jog, amely kötelmi jogi alapon keletkezik, szintén tárgya lehet jogátruházásnak, azonban már csak korlátozottan, akkor forgalomképes, ha nem személyhez kötött, azaz a szerző engedélyt adott a felhasználási szerződésben a felhasználási jog átengedésére.⁹ A jogátruházás szabályait ilyenkor is alkalmazni kell, tehát az alább írottakat, azaz a jogátruházás képletét megfelelően irányadónak tartjuk a felhasználási jog átengedésére/átruházására is. Az iparjogvédelmi vagyoni jogok korlátlanul forgalomképesek.

3. Szerzői jogi jogátruházás

A szerzői jogban álláspontunk szerint sajátos a jogátruházásra irányuló szerződés.

A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) a jogátruházást igen lakonikusan kezeli, de utaló szabály révén adja meg a jogi keretet. A „rövid úton elintézés” általánosan elterjedt. Pl. a szerzői jog uniós egységesítése céljából javasolt, a szerzői jogi szabályozás egésze szempontjából nagyon hiányos, az uniós szerzői jog jövője szempontjából sem helyes irányú¹⁰, vitatott tartalmú¹¹ magántervezet, a European Copyright Code is ugyancsak szűkszavú¹², nem a

kozó szabályok szerint történik. E szabály alól kivételt a törvény két körben fogalmaz meg: a jogok forgalomképességét jogszabály zárhatja ki vagy az a jog természetéből következhet”. Hasonlóan: Ptk. kommentár 670., valamint VÉKÁS Lajos (szerk.): *Szakértői Javaslat az új Ptk. tervezetéhez*. Budapest, Complex, 2008. 5:183. §-hoz fűzött indoklás, 1. pont, 856. (a továbbiakban: Szakértői Javaslat).

⁸ Szt. 9. § (6) bek., 6. §, 9. § (6) bek., 30. § (1) bek., 58. § (3) bek., 61. § (2) bek., 63. § (1) bek., 66. § (1) bek.

⁹ Szt. 46. § (1) bek.

¹⁰ Vö: FALUDI Gábor: Az uniós szerzői jog nagykommentárja. Michel M. Walter és Silke von Lewinski: *European Copyright Law – A commentary* című művének ismertetése. *Infokommunikáció és Jog*, 2011/45. 154–157. Az uniós jogegységesítés módszeréről, az egységes kódex kritikájáról ld. az átfogó kommentár 16.0148. széljegyét, 1523.

¹¹ Az igen alapos kritikára példa: Mihály FICSOR: *An imaginary “European Copyright Code” and EU copyright policy*. (A fordhami, évente megrendezett nemzetközi tudományos, és szakmai konferencián elhangzott előadás anyaga: <http://fordhamipconference.com/wp-content/uploads/2010/08/Ficsor.EUCopyCode.pdf>; a látogatás napja: 2013. július 31.)

¹² Art. 2.3 – Economic rights.

(1) The initial owner of the economic rights in a work is its author. (2) Subject to the restrictions of article 2.4, the economic rights in a work may be assigned, licensed and passed by inheritance, in whole or in part. (A lábjegyzetbe tett magyarázatok: a signment’ indicates a cession of economic rights; ownership of the rights is transferred to another person. The

vagyoni forgalmat, sokkal inkább a szabad felhasználások bővítését célozza meg. Dogmatikailag kifejezetten hanyag, a jogátruházás ‘assignment’, amelynek eredménye a ‘transfer’.

Az Szjt. 55. § szerint a felhasználási szerződésre vonatkozó rendelkezéseket megfelelően alkalmazni kell a *szerzői és az előadóművészi* vagyoni jogok átruházására irányuló szerződésekre (...) is.¹³ (A témánk szempontjából az előadóművészek és a hangfelvétel-előállítók között korábban létrejött jogátruházási szerződésekre vonatkozó, az említett jogosultak teljesítményei védelmi idejének felemelésével összefüggő eltérő szabályoknak nincs jelentősége.¹⁴)

A rendelkezés két tartalmat hordoz: a felhasználási szerződés, és nem más szerződés, pl. az adásvétel szabályait kell a jogátruházásra elsődlegesen alkalmazni, és e szabályokat pedig „megfelelően” kell alkalmazni.

A kérdés az, hogy mit jelent a felhasználási szerződésre vonatkozó szabályok megfelelő alkalmazását előíró, a Ptk.-t megelőző szerzői jogi norma? Ez azért lényeges, mert a Ptk. szerint a jogátruházásra irányuló elkötelező ügylet tipikusan az adásvétel (vagy más tulajdonátruházó szerződés¹⁵), míg *szerzői jogi jogátruházás esetén – a különös szabály megelőző alkalmazása miatt – az elkötelező ügylet, tehát a jogátruházásra irányuló szerződés álláspontunk szerint elsődlegesen a jogátruházást célzó, ‘extrapolált’ felhasználási szerződés*, amelynek szabályai értelemszerűen messze állnak az adásvételtől (vagy más tipikusan dologi) tulajdonátruházó szerződéstől. Az adásvétel szabályait csak abban az igen szűk körben lehet majd alkalmazni, amelyet nem töltenek be a felhasználási szerződést körbeíró normák.

E kört alább, az iparjogvédelmi jogátruházás tárgyalása során kíséreljük meg meghatározni azért, mert ott a jogalkalmazási logikai sorba nem áll az iparjogvédelmi licencia szerződés és a kutatási szerződés az adásvétel és más tulajdonátruházó szerződés elé.

Ha ellenkező kiinduló pontról indulnánk, és azt állítanánk, hogy a szerzői jogi jogátruházásra irányuló szerződés is bármely érvényes tulajdonátruházási jogcímként alkalmas szerződés lehet, és emögött akarnánk még a felhasználási szerződés szabályait is megfelelően alkalmazni, akkor nemcsak a különös

term ‘license’ indicates an act of authorisation (permission) to use the work. http://www.copyrightcode.eu/Wittem_European_copyright_code_21%20april%202010.pdf (a látogatás napja: 2013. július 30.)

¹³ Az Szjt. 2013. november 1-től hatályos szövege szerint.

¹⁴ Szjt. 55. § (2)–(4) bek., 84. § (1) bek. b), c) pontok, 111/D, 111/E. §

¹⁵ Ptk. VI. Könyv, III. rész, XIV. Cím.

szabály megelőző alkalmazását előíró jogalkalmazási logika ellen vétenénk, de tartalmi szempontból is csapdába kerülnénk. A csapdát az jelentené, hogy

- a tulajdonátruházó szerződések a tulajdonjog teljességének átruházására irányulnak, míg a szerzői jogi jogátruházási szerződésre ez nem minden esetben igaz, a jogátruházás lehet időben, területi szempontból, akár felhasználási mód szerint is korlátozható (képszerűbben: hasogatható), emellett az átdolgozási jogra való automatikus kiterjedése is kérdéses (ld. alább az átdolgozási jogra vonatkozó álláspontot),
- a tulajdonátruházó szerződések célja egy jogosulti jogállás visszafordíthatatlan megváltoztatása (a joghatás kiváltását megakadályozó hibáktól itt eltekintve), míg a szerzői jogi jogátruházás lehet visszafordítható (egyoldalúan megszüntethető) a megszerzett jog rendeltetésellenes gyakorlása, vagy nem gyakorlása miatt,¹⁶
- a tulajdonátruházással megszerzett jogot – az ismert és tudomásul vett, vagy tudomásul vettnek tekintendő, illetve jogszabályi korlátok kivételével – nem korlátozzák más személy jogai, míg a szerzői jogi jogátruházással megszerzett jogot a szerző és az előadóművész bizonyos személyiségi jogai (elsősorban a mű, és az előadás sérthetlenségéhez fűződő jogok¹⁷) érintik, adott esetben korlátozhatják. (A mű nyilvánosságra hozatalához adott hozzájárulás visszavonása nem érinti a szerzői jogátruházás hatását¹⁸),
- a szerzői jogátruházás ugyanúgy bekövetkezhet jövőben megalkotandó művekre nézve, mint a felhasználási jog engedése, ezért ha a jogátruházásra irányuló szerződés jövőben megalkotandó művekre szól, a megfelelő, tevékenységi elemeket kezelő szerzői jogi szabályokat is alkalmazni kell (Sztj. 49. §).

¹⁶ Az Sztj. 51. §-t azért lehet a vagyoni jogátruházás esetén is véleményünk szerint alkalmazni, mert az a tényállás, amelyre megoldást kíván adni, fokozottabban, mintegy teljesen megvalósul. A jogszerző olyan kizárólagos jogot szerez, amelynek alapján jogosult a felhasználásra, vagy annak az elmulasztására. Az 51. § a szerző javára felmondási jogot enged azokra az esetekre, amikor a mű nyilvánosságra (közönséghez) jutását, érzékelhetővé tételét a kizárólagos felhasználó, és így álláspontunk szerint ételemszerűen a vagyoni jog megszerzője is megakadályozza, vagy abban rendeltetésellenesen jár el. Azt is hozzá kell tenni azonban, hogy a vagyoni jogátruházás esetei (egyes funkcionális művek, munkaviszony, együttesen alkotott művek, film) eleve jelentősen leszűkítik a norma alkalmazásának terét.

¹⁷ Sztj. 13. §, 74. § (2) bek. (az előadóművészi integritási jog szerzői integritási joghoz igazítását az Sztj. következő módosítása végi majd el. A szerzői integritási jogot az Országgyűlés szerencsétlen módon változtatatta meg. Tényállási elemé tette a „bármely más visszaélés”-t, amely túlmege az alapul fekvő BUE-n, és egyébként is alkalmatlan – alapvető jellegű általánosságai miatt – jogsértőnek minősített magatartás minősítésére.

¹⁸ Sztj. 11. §

A szerzői műpéldány, illetve az előadóművészi teljesítmény rögzítésének birtokátruházása is hiányozhat a szerzői jogátruházásból, nem tartozik a szerződés lényeges tartalmi elemei közé, ugyanis a jogszerző más forrásból is megszerezheti a jog gyakorlásához szükséges példányt. Ezt a különbséget azonban nem hozzuk fel, mert a tulajdonátruházó szerződések Ptk.-beli szabályai már megengedik a dologtól különböző közvetett szerződési tárgyra (jogra, követelésre) is tulajdonátruházó szerződések megkötését, és a megfelelő alkalmazás előírását a bírói gyakorlat tartalommal tölti majd meg. A Ptk. szabálya – eltérően a Szakértői Javaslat szövegétől – már alkalmas arra, hogy a birtokátruházást nem igénylő jog- és követelés átruházás jogcíme legyen.¹⁹

A felhasználási és a szerzői jogi jogátruházásra irányuló szerződés között elsősorban joghatásbeli különbségek vannak. Jogátruházás esetén ugyanis az eredeti jogosultról a jogszerzőre nemcsak a felhasználás, hanem a felhasználás engedélyezésének joga is átszáll (Szjt. 9. § (6) bek.). A szerzői és kapcsolódó jogok nem lajstromozott jogok, ezért ezt a jogváltozást semmilyen közhiteles nyilván tartás nem hozza létre, és nem is mutatja. Emiatt valójában a jogátruházásra irányuló szerződés megkötésével és a rendszerint ezzel összeolvadó, Ptk. szerinti jogátruházással (jogátruházó szerződéssel) bekövetkezik, hacsak a teljesítést a felek nem teszik függővé felfüggesztő feltételtől, vagy időhatározástól (például részletfizetés esetén), mert ekkor a jogátruházó szerződést a felek csak a feltétel bekövetkezése esetén kötik meg. Egyszerűen: a felek azt foglalják a szerződésükbe, hogy a jog csak a feltétel bekövetkezésével száll át, amelynek igazolási módjában is megállapodnak. Más szóval a szerzői vagy kapcsolódó jogot az átruházó fenntarthatja a feltételek bekövetkezéséig.²⁰ Ezt a helyzetet (a jogcímként szolgáló szerződés típusát nem vizsgálva) a jogokat általában le-

¹⁹ Ptk. 6:215. § (3) bek., 6:235. § (3) bek.: A dolog adásvételére vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni arra a szerződésre is, amelyből jog vagy követelés visszerthes átruházására vonatkozó kötelezettség fakad. A dolog ajándékozására vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni jog vagy követelés ingyenes átruházására történő kötelezettségvállalás esetén. (Ptk. kommentár 682., Szakértői Javaslat 870. – a Szakértői Javaslat normaszövege eltért a Ptk. normaszövegétől abban, hogy az adásvételi szerződés lehetséges tárgyaként jelölte meg a forgalomképes jogot is, de a változtatás lényege megegyező.) A Ptk. szabályával azonosan már a Ptk. Szerkesztőbizottsági Javaslat 2011 (Complex, Budapest, 2011., a továbbiakban: Szerkesztőbizottsági Javaslat) 6:2013. § (3) bek. és 6:231. § (3) bek.; valamint Bizottsági Javaslat (VÉKÁS Lajos (szerk.) – GÁRDOS Péter (a szerkesztő munkatársa): Az új Ptk. Bizottsági Javaslat magyarázatokkal. Budapest, Complex, 2012., a továbbiakban: Bizottsági Javaslat): 6:216. § (3) bek., és 6:236. § (3) bek.

²⁰ A jogváltozás felfüggesztő feltételhez köthetőségéről a közös jogkezelő szervezetek által kötött licencia (felhasználási) szerződés esetére kifejezetten rendelkezik az Szjt. 88. § (3) bek.: „A közös jogkezelő szervezet a díjszabásban a felhasználás engedélyezésének feltételeként előírhatja, hogy a felhasználó fizesse meg a díjszabás szerinti díjat, továbbá szolgáltatson adatot a felhasznált művekről, illetve kapcsolódó jogi teljesítményekről. (...)”

begő, mobilis, légies javakként leírva látja Eörsi is,²¹ és elismerik a Ptk. magyarázatai is, amikor az engedményezés szabályai abszolút szerkezetű jogok átruházására való alkalmazhatóságának a korlátjait elemzik.²²

Az idézett Ptk. kommentár a felhívott helyen maga bíztat arra, hogy az átruházni kívánt jog szerkezete alapján határozzuk meg, hogy az engedményezés szabályai közül melyek alkalmazhatók. Tegyük e bíztatásnak eleget!

Az abszolút szerkezetű jogok átruházása esetén nincs kötelezett, nincs követelés. (Az már csak sajátos többlettényállási elem lehet, ha a jogosult kötött a jogátruházáskor még hatályos felhasználási szerződést, és ebből eredően fennállnak átruházható követelései.) A vizsgálat során odajutottunk, hogy az engedményezés egyébként alkalmazandó szabályai közül legfeljebb egyet lehet a fogalmi analógián túl alkalmazni a szerzői jogátruházásra.

Az engedményezés és az engedményezhető követelések fogalma magától értetődően elesik (Ptk. 6:193. § 6:194. §). Az engedményezést kizáró kikötésre vonatkozó korlátozó szabályt (Ptk. 6:195. §) megelőzik a szerzői jog sajátos, a vagyoni jogátruházást csak egyes esetekben megengedő szabályai. A tájékoztatásról és az okiratok átadásáról rendelkező norma (Ptk. 6:196. §) azzal az átalakítással alkalmazható (ez felelne meg a ‘megfelelő’ alkalmazásra felhívó normának), hogy a „jogátruházó köteles a jogszerzőt a jog gyakorlásához szükséges tájékoztatással ellátni, és köteles a birtokában lévő, a jog fennállását bizonyító okiratokat a jogszerzőnek átadni.

Szükség azonban erre a szabályra a szerzői jogátruházás esetében nincs (mint ahogy egyébként véleményünk szerint az engedményezés esetében sem lenne), mert az együttműködési kötelezettségből²³ mindezek a kötelezettségek amúgy is fakadnak. A szerzői jog fennállását bizonyító okirat²⁴ a szerzőség megdönthető vélelme körében kiállított köz- vagy magánokirat lehet, azonban a szerzői művek és előadóművészi teljesítmények túlnyomó többsége esetében ilyen okirat nem létezik. Azt a Ptk. 6:202. § (3) bekezdéséhez fűzött kommentár maga is kijelenti, hogy az értesítési kötelezettségre, és az értesítés joghatásaira (Ptk. 6:197. §), valamint a teljesítési utasításra (Ptk. 6:198. §) vonatkozó

²¹ EÖRSI Gyula: A tulajdonátszállás kérdéseiről. In: SÁRKÖZY Tamás – VÉKÁS Lajos (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv 1922–1992*. Budapest, HVG Orac, 2002.: „az átszállásnak harmadikokkal szembeni hatálya (...) csak a kifelé nem látható szerződéskötéshez fűződhet”. Ráadásul a szerzői jogra nézve nyilván annak személyhez tapadására gondolva nem is „tulajdon”, hanem csupán a jog gyakorlásának átszállásáról ír, 339. 340. és 75. l.j

²² Szakértői Javaslat 857. 3. pont, Ptk. kommentár 670. utolsó bekezdés.

²³ 6:62. §

²⁴ Szjt. 94/B. § (2), (3) bek.

rendelkezéseket²⁵ az abszolút szerkezetű jogok átruházására nem lehet alkalmazni. Ugyanezt kell mondanunk a többszöri és utólagos engedményezésre (Ptk. 6:199. §), amely a szerzői jogátruházás esetében nem létező kötelezett jogállása szempontjából ad szabályozást. Ugyancsak nem lehet támaszkodni a kötelezett költségeinek megtérítéséről rendelkező normára (Ptk. 6:200. §). Előző megállapításaink sorsát osztja a követelés jogszabály rendelkezése alapján történő átszállásának utaló szabálya (Ptk. 6:201. §), ugyanis a szerzői jog sajátosan szabályozza a felhasználási jog, és így az Szjt. 55. § utaló szabálya nyomán a szerzői vagyoni jog átszállását is.²⁶

A felhasználási szerződés szabályainak megfelelő alkalmazása tartalmilag²⁷ azt jelenti, hogy a jogátruházásra irányuló, és tipikus esetben²⁸ azt egyben teljesítő szerződésnek nem lesz lényeges kérdése a felhasználási mód, arról nem kell rendelkezni, mert a teljes jogátruházás magában foglalja, hogy az átruházott jog minden felhasználási módra kiterjed. Természetesen a felek rendelkezhetnek részleges jogátruházásról is (pl. reklámmű sugárzására korlátozható az átruházás, ekkor a nyilvánossághoz közvetítés egyéb módjaira nem szerez jogot a jogszerző). A teljes jogátruházás szabálya alól egy kifejezett kivétel is van, a művek reklámcélú felhasználása. Álláspontunk szerint az átdolgozási jogot automatikusan - külön kikötés nélkül - nem szerzi meg a jogátruházás útján a vagyoni jogot szerző fél. A kétséget a mű sérthetlenségéhez való szoros kapcsolat (13. §) és az ébreszti, hogy egy semmilyen szempontból sem korlátozott felhasználási jog engedélyezése sem eredményezi az átdolgozási jog automatikus megszerzését (Szjt. 47. § (1) bek.).²⁹ A többi felhasználási mód esetén ugyanis a mű változatlan marad. Funkcionális művek, jelesül építészeti alkotások esetén a szerző átdolgozási jogát az épület tulajdonosának tulajdonjogával kell összemérni. Hacsak a felhasználási szerződés nem tartalmaz átdolgozási engedélyt, az a szerzőnél marad, de nem akadályozhatja meg a tulajdonos ren-

²⁵ Ptk. kommentár 670. utolsó bekezdés.

²⁶ Szjt. 46. § (2) bek., értelmezésére ld. GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *A szerzői jogi törvény magyarázata*. Budapest, Complex, 2006. 46. § (2) bekezdéséhez fűzött magyarázatok.

²⁷ A tartalmi elemzés jelentős mértékben támaszkodik a Szerzői Jogi Törvény magyarázatában (GYERTYÁNFY i. m.) az Szjt. 55. §-hoz fűzött kommentárra.

²⁸ A Ptk. kommentár (80.) a 2:55. §-hoz fűzött magyarázatban utal arra, hogy a jogátruházásra irányuló és a jogátruházó (engedményező?) szerződést egy okirat is tartalmazhatja.

²⁹ Az itt kifejtett álláspont némileg eltér a Szerzői Jogi törvény magyarázatában (GYERTYÁNFY i. m.) az Szjt. 55. §-hoz fűzött magyarázattól. Vö: felhasználási szerződésre: BDT2006. 1300. A szerzői műnek a szerző hozzájárulása nélküli megváltoztatása jogellenes. Ezzel szemben a szerzői mű átdolgozásáról akkor lehet beszélni, amikor a tevékenység következtében más eredeti, egyéni alkotás keletkezik. Az átdolgozási jog külön kikötésére: Fővárosi Bíróság -I-H-PJ-2008-29. bírósági határozat.

deltetésszerű, az átépítésben álló joggyakorlását.³⁰ Annak sincs értelemszerűen akadálya, hogy a szerző az épület tulajdonosának az átdolgozás jogát magában foglaló felhasználási jogot engedjen.³¹ Ez szintén arra utal, hogy az átdolgozási jogot külön kell megszerezni, és a megszerzést az építészeti mű jogosultja és az épület tulajdonosa jogainak összemérése (joggal való visszaélés) segíti, ha azonos rangú magánjogok találkoznak.

Ugyancsak nem kell rendelkezni szerzői jogátruházás során a jog harmadik személynek való átengedhetőségéről, mert ez a törvényből következik (Szjt. 9. § (6) bek.). A kizárólagosságról szóló külön kikötésnek nincs értelme, nem kizárólagos jogátruházás nem létezik.

A területi és időbeli korlátozhatóság a szerzői jogátruházás sajátossága. Ha e két kérdésben a jogátruházási szerződés nem rendelkezik, a felhasználási szerződésre vonatkozó szabályokat alkalmazni kell, hiszen nincs ettől eltérő fogódzó (Szjt. 43. § (4) bek.). Ez más szóval azt jelenti, hogy semmi akadálya nincs az időben vagy területi szempontból korlátozott jogátruházásnak, és ha a jogátruházási szerződés eltérően nem rendelkezik, a jogátruházás csak Magyarország területére és az adott műfajára irányadó értékesítési szokások szerinti időtartamra vonatkozik. Ha figyelembe vesszük, hogy a jogátruházás milyen körben lehetséges, a forgalmi/értékesítési szokások azt az értelmezést támasztják alá, hogy a jogátruházási szerződés külön kikötés nélkül a teljes védelmi időre szól. Ezt az az érv támogatja, hogy a felek szabadon köthetnének felhasználási szerződést is, vagyis nem kötelező a jogátruházás. Ha pedig a felek szándéka az engedélyezési jogot is átfogó vagyoni jog átruházására irányult, akkor ezzel együtt jár az, hogy a jogszerző teljes védelmi időre megszerzi a jogot, nem csak egy korlátozott időtartamra.

Az életműszerződés (Szjt.44. § (1) bek.) semmisége, és az a tilalom, amely szerint a megszerzett jog nem gyakorolható a szerződéskötéskor előre nem lát-

³⁰ BDT2010. 2329. Az építmény tulajdonosát illeti az a jog, hogy a tulajdonában álló épületet átépítse, ennek során külső megjelenését, építészeti kialakítását, rendeltetését módosítsa vagy azt elbontsa. A tulajdonos használati jogának rendeltetésszerű gyakorlásához kapcsolódó átépítés nem eredményezheti a tervező szerzői jogainak sérelmét. A tervező szerzői joga szempontjából a felhasználó hasznosítási jogosultságait érdekösszeméréssel kell mérlegelni. Rendeltetésellenes joggyakorlás esetére: BDT2008. 1756 I. Nem minősül visszaélésszerű joggyakorlásnak, ha a szerző az építészeti alkotás mint szerzői jogi védelem alatt álló mű jogosulatlan megváltoztatása esetén az utólag kért hozzájárulását megtagadja. Ezért a szerző jognyilatkozata bírósági ítélettel nem pótolható. Az átdolgozási jog megszerzhetőségére: EBH2005. 1201.

³¹ BH2005. 143 I. Az építész, - mint az építészeti alkotáson fennálló szerzői jog jogosultja - az építménnyel kapcsolatos szerzői jogai közül a felhasználás jogát átruházhatja, azaz a művön harmadik személynek kizárólagos felhasználói (helyesen: felhasználási!) jogot engedélyezhet.

ható, ismeretlen felhasználási módra (Szt. 44. § (2) bek.), nyilvánvalóan kiterjed a vagyoni jogátruházásra is. Ezt bizonyítja a jogátruházást engedő 1921-es szerzői jogi törvény gyakorlata,³² és a külföldi, jogátruházást engedő szabályok Szt. elfogadását megelőző vizsgálata.³³ Az állítást alátámasztja a jogirodalom³⁴, valamint az az új, irányadó bírói gyakorlat is, amely szerint egy új felhasználási mód megjelenését megelőzően elkészült filmek új felhasználási móddal megvalósított felhasználásaihoz a filmelőállító (a vagyoni jogok jogosultja) mellett a szerzők (illetve a javukra eljáró közös jogkezelő szervezet) engedélye is szükséges (díjazásra tarthatnak igényt).³⁵

Kissé letérve az érvelés útjáról megjegyezzük, hogy ha egy jogalkotó más megoldást választ, mint pl. az ismeretlen felhasználási módra is kiterjedő felhasználási szerződés kötését megengedő német szerzői jogi törvény, az akkor is oda vezet, hogy bár érvényes a szerződés, azonban a szerzőt külön díjigény illeti meg akkor, ha a szerződéskötéskor ismeretlen felhasználási mód ismertté válik, és a felhasználó gyakorolja is a felhasználási jogát az új módra nézve.³⁶ A

³² FALUDI GÁBOR: A szerzői jog átruházhatósága a magyar jogban. *Magyar Jog*, 1995/3.

³³ GYERTYÁNFY PÉTER: *Gondolatok a szerzői jog természetéhez*. Szt. kodifikációját előkészítő tanulmány, III. fejezet (kézirat). GYERTYÁNFY PÉTER: A szerzőség fogalma és a mű hasznosítására kötött szerződések. *Magyar Jog*, 1994/11. 641-653.

³⁴ GYENGE ANIKÓ: A média-konvergencia hatása a szerzői jogban: az ismeretlen felhasználási módra vonatkozó szerződési kikötések érvénytelenségének problémája. *Infokommunikáció és Jog*, 2006/11. 17–22.

³⁵ EBD2013. P.1 „(...)a felhasználási jog főszabály szerint az Szt. 66. § (1) bekezdése értelmében a szerzők jogutódaként a film előállítóját illeti meg. Amennyiben a megfilmesítési szerződésben nincs korlátozó kikötés - a szerződéses jogátzállás vélelme alapján - a filmelőállító a filmszerű felhasználásra vonatkozó vagyoni jogok teljességét megszerzi valamennyi a szerződéskötéskor ismert felhasználási módra kiterjedően. Ezzel lényegében azonos szabályozást tartalmazott a Régi Szt. már idézett 41. §-ának (3) bekezdése, miszerint a szerzői vagyoni jogokat jogutódként a filmgyár szerezte meg és e jogokat a továbbiakban ő gyakorolta, de teljes jogátruházást engedett a perbeli filmalkotások létrejöttének idején hatályban volt 1921. évi LIV. törvény is. (...)

1973-at megelőzően a köztudomás szerint a filmalkotások filmszerű hasznosítására nem volt ismert a videón és DVD-n való többszörözés és terjesztés, mivel ez a technika még nem állt rendelkezésre. Nemcsak a jelenlegi Szt. 44. §-ának (2) bekezdése és a *Régi Szt.*, hanem az 1921-es szerzői jogi törvény bírói gyakorlata is elfogadta az előre nem látható, ismeretlen felhasználási módra vonatkozó jogszerzés tilalmát. Ebből következően a filmek alkotásának időpontjában irányadó szabályozás szerint kötött szerződések hatálya nem terjedt ki olyan felhasználási módokra, amelyek akkor ismeretlenek voltak, ezért a perbeli filmalkotások esetében a *home video jogokkal kapcsolatos vagyoni jogok a gyártáskor nem szállhattak át a filmgyárra, azok az alkotóknál maradtak*, amelyre figyelemmel nem is támadta az alperes az 1973 előtti filmek jogdíjára vonatkozó marasztalást.

³⁶ Német szerzői jogi törvény (UrhG.) 32/c. § Vergütung für später bekannte Nutzungsarten.
(1) Der Urheber hat Anspruch auf eine gesonderte angemessene Vergütung, wenn der Vertragspartner eine neue Art der Werknutzung nach § 31a aufnimmt, die im Zeitpunkt des Vertragsschlusses vereinbart, aber noch unbekannt war. § 32 Abs. 2 und 4 gilt ent-

letérést az köti össze az elemzett témával, hogy abban a körben, ahol a vagyoni jogátruházást a törvény nem tiltja, és az a szerződéskötéskor ismeretlen felhasználási módra is kiterjedhet, a jogszerző akkor sem szerez korlátlan jogot, mert a megszerzett jogot elidegeníthetetlen, lemondási tilalom alá eső díjigény terhe- li, legalábbis az újfajta egyensúlyt kereső német megoldás alapján. A díjigény egyébként nem áll fenn akkor, ha a szerző ingyenesen közkinsbe bocsátja a művet, azaz nem címzett, ingyenes, felhasználást engedő nyilatkozatot tesz.³⁷

Kétségtelen, hogy a jogdíj arányosságára vonatkozó követelményt (16. § (4) bek.)³⁸ és az erre épülő bestseller klauzulát (48. §)³⁹, a jogátruházási szerződésekre is alkalmazni kell, hiszen eredetileg természetes személyt illető szerzői vagyoni jog átruházásáról van szó, aki – hasonlóan a felhasználás engedélyezéséhez – gyengébb félnek minősül.⁴⁰ Sőt, a jogátruházási lánc későbbi szemei között is szükséges lehet például a 48. § alkalmazása, mert az arányosság meg- bomlása ebben a stádiumban is bekövetkezhet.

sprechend. Der Vertragspartner hat den Urheber über die Aufnahme der neuen Art der Werknutzung unverzüglich zu unterrichten.

- (2) Hat der Vertragspartner das Nutzungsrecht einem Dritten übertragen, haftet der Dritte mit der Aufnahme der neuen Art der Werknutzung für die Vergütung nach Absatz 1. Die Haftung des Vertragspartners entfällt. http://www.gesetze-im-internet.de/urhg/_32c.html, a látogatás napja: 2013. július 27.

³⁷ UrhG.32/c (3) Auf die Rechte nach den Absätzen 1 und 2 kann im Voraus nicht verzichtet werden. Der Urheber kann aber unentgeltlich ein einfaches Nutzungsrecht für jedermann einräumen. (ld. az előző lj-et)

³⁸ GYENGE Anikó: A szerzői mű ára – díjak az egyedi felhasználási szerződésekben. 1–2. rész. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2004/6. 28–35. 2005/1. 20–37.

³⁹ Alkotmányosságát megerősítette a 852/B/1995. AB határozat

⁴⁰ Álláspontunk szerint a szerzőt védő szabályok alkalmazási körében a jövőben megfontolható lenne a különbségtétel a természetes személy szerző, és a szerzői jogosult vállalkozások között. Nem tűnik indokoltnak, hogy ugyanúgy gyengébb félnek minősüljön egy, pl. szoft- vereket értékesítő, a világot behálózó nemzetközi vállalatcsoport tagja, mint egy elsőfilmes rendező. Megfontolást az érdemel, hogy a művei/teljesítményei értékesítését közteher opti- malizálási okokból vállalkozási formában végző szerző jogállása hogyan alakuljon. Tipikus esetben nem átruházható szerzői vagyoni jog esetén a szerző által tulajdonolt vállalkozás amúgy is csak átruházható felhasználási jogot szerezhet a szerzőtől, és e felhasználási jog továbbengedése körében a vállalkozás már – szigorú értelmezés szerint - nem minősülhet szerzőnek. Előadóművészek és filmszerzők esetén a jogátruházás megengedett, ezért a szerző (előadóművész) tulajdonolta vállalkozás már lehet a vagyoni jogok jogosultja. E kör- ben vetődik fel a mérlegelési igény: megszűnhet-e a gyengébb fél minőség pusztán amiatt, hogy a piacon a szerző/előadóművész nem természetes személyként köt szerződést? Ide tar- tozik, hogy a szerzői (szomszédos jogi) jogosultnak minősülő közös jogkezelő szervezetek szerződési jogállása amúgy is jelentősen különbözik a szerzők jogállásától (Sztj. 88. § (1), (2) bek., 92/H. § (1),(2),11 (bek.), 92/J. §). Ennek okai: tényleges monopolhelyzetük, nyilván- tartásba vételük, és a forgalomban kormányzati jóváhagyás alá tartozó általános szerződési feltételeket alkalmazó félként való részvételük.

Az sem okoz számunkra kétséget, hogy a megfelelő alkalmazás kiterjed a jövőben megalkotandó műre kötött szerződés hibás teljesítésére, a kijavítás miatt történő visszaadásra, és a célra alkalmatlan szolgáltatás nyújtásának jogkövetkezményére (Szjt. 49. §), a kizárólagos jogot engedő szerződés egyoldalú megszüntetésére (Szjt. 51. §- lemondási tilalom alá eső felmondási jog alapján megszüntethető jogátruházás!), a jövőben megalkotandó, közelebből meg nem határozott művekre vonatkozó szerződés esetére (Szjt. 52. §) és a visszavonási jog gyakorlása miatt gyakorolható felmondásra (Szjt. 53. §) is.

Az pedig magától értetődik, hogy a felhasználási szerződés alaki kellékeire vonatkozó, az írásbeliséget főszabálynak tekintő rendelkezés (Szjt.46. §) vonatkozik a jogátruházásra is. Nem szorosan erre az írásra tartozik, de meg kell jegyezni, hogy a (3) bekezdés szabálya, amely az elektronikus úton, saját felhasználással összefüggésben tett és elfogadható engedélyező nyilatkozatról szó, nehezen egyeztethető össze egy jogátruházásra irányuló szerződési nyilatkozattal.

Itt kell szót ejteni az alaki okból érvénytelen jogátruházási szerződés érvénytelensége jogkövetkezményeiről is, mert a Ptk. új érvénytelenségi szabályai kihatnak a szerzői jogi és iparjogvédelmi szerződésekre.

A Ptk. az érvénytelenség sokoldalú orvosolhatóságának ernyője alatt szabályozta újjá a szerződés érvénytelenségét. Emellett –helyesen, szemben az 1959-es Ptk. megoldásával- a jognyilatkozat alaki hibájának azonosak a jogkövetkezményei, akár a felek, akár jogszabály írja elő az alaki kelléket.

Felvetődhet tehát a kérdés, hogy az alaki okból semmis felhasználási, és az Szjt.55 § okán a jogátruházási szerződés érvénytelenségét orvosolhatja-e a bíróság, amelynek a Ptk. szerint immár nem az érvénytelenség okát, hanem az érvénytelenséggel okozott érdeksérelmet kell kiküszöbölnie (Ptk. 6:110. § (1) bek. a) pont). Míg az nyilvánvaló, hogy az alaki kellék hiányát, mint okot nem képes a bíróság kiküszöbölni, de az már nem olyan kézenfekvő, hogy az alaki hiány eredményezte érdeksérelem nem küszöbölhető-e ki azzal, hogy a megállapodás lényeges tartalmát mintegy az ítélet foglalja írásba.⁴¹

⁴¹ Sajnos, a Ptk. kommentár (579. 5. pont) szövege még a Szerkesztőbizottsági (6:108. § (1) bek. a) pont) és Bizottsági (6:111. § (1) bek. a) pont) Javaslatok szövegeihez igazodik, amelyek lényegében, némi pontosítással ugyan az 1959-es Ptk.-val azonosan, az érvénytelenség okának kiküszöbölésére hatalmazták fel a bíróságot. Az 1959-es Ptk. 237. § (2) bek. így rendelkezik: a bíróság akkor nyilváníthatja a szerződést érvényesnek (...) ha az érvénytelenség oka megszüntethető. A Ptk. másik, megjelent magyarázata már bővebben szól az érdeksérelem kiküszöböléséről, mondván, hogy az ok nem mindig küszöbölhető ki, azonban a szerződés tartalmának megfelelő módosításával az érdeksérelem utóbb elhárítható úgy, hogy az a másik fél érdeksérelmét ne okozza (WELLMANN György (szerk.): *Polgári Jog*. Budapest, HVG Orac, 2013. V. kötet 178.).

A Ptk. hatályba lépése előtt csak óvatos vélemény alkotható, a végleges választ a bírói gyakorlat adhatja csak meg. Álláspontunk szerint a bíróság az alaki hiba okozta érdeksérelmet nem tudja küszöbölni, azaz ilyen úton a szerződés hibája nem orvosolható. Érveink a következők: a jogalkotó maga is csak a szerződés tartalmát érintő, érvénytelenségre vezető olyan hibák okozta érdeksérelmet kiküszöbölését célozta meg, amelyek esetében az ok maga nem lenne kiküszöbölhető. Ezek pedig főként az akarathibák (pl. tévedés, megtévesztés). A Ptk. – a rendelkezésre álló források tanulmányozása alapján – a kodifikáció utolsó előtti fázisában beiktatott módosítással nem kívánt olyan széleskörű bírói beavatkozásnak teret adni, amelynek alapján egy esetleg ugyan feltárható tartalmú, de alaki okból érvénytelen szerződést mintegy a bíróság foglalthatna írásba. Ezt a szerződési szabadság kódexbeli felfogása is alátámasztja, amely a szerződésekbe való visszafogott beavatkozás mellett áll.⁴² Még kevésbé lenne kívánatos egy olyan helyzet, amelyben a bíróság a felek ellentmondó nyilatkozatai alapján egyértelműen fel nem tárható tartalmú megállapodást nyilváníthatna érvényessé. Már csak azért sem, mert egy ilyen tényállás mellett – ha a lényeges kérdésekben is vita áll fenn – a szerződés létezése az elsődleges kérdés, és szerződés létrehozására pedig végképp nincs hatásköre az érvénytelenség orvoslása körében a bíróságnak. A felhasználási szerződés körében ugyan a bíróságnak van hatásköre a felhasználási engedéllyel létesített jog módbeli és terjedelmi meghatározásához, illetve ehhez maga a törvény is nyújt értelmezési segítséget,⁴³ mindazonáltal az a véleményünk, hogy e szabály jogátruházásra való alkalmazása igen aggályos lenne, mert a jogátruházás fő szabályként minden felhasználási módra kiterjed, és a teljes védelmi időre vonatkozik. Legfeljebb a területi hatály kérdésében kerülhet sor az értelmező / tartalom meghatározó szabály alkalmazására. Ettől eltekintve is tévút lenne, ha a bíróság az érvénytelenség orvoslása körében ilyen széles, szinte a szerződés létrehozásáig ható szerződésalakító szerepet játszhatna.

Arról sem szabad elfeledkezni, hogy a bíróság itt elemzett közbeavatkozására, a szerződés alaki hibájának a kiküszöbölésére akkor volna szükség,

⁴² Ptk. 6:59. §, Ptk. kommentár 545. 2. pont: „(...) a magánjognak csak a lehető legszűkebb körben kell beavatkoznia”.

⁴³ Sztj. 43. § (4) Jogszabály vagy a szerződés eltérő rendelkezése hiányában a felhasználási engedély Magyarország területére terjed ki és időtartama a szerződés tárgyát képező műhöz hasonló művek felhasználására kötött szerződések szokásos időtartamához igazodik.

(5) Ha a szerződés nem jelöli meg azokat a felhasználási módokat, amelyekre az engedély vonatkozik, illetve nem határozza meg a felhasználás megengedett mértékét, az engedély a szerződés céljának megvalósításához elengedhetetlenül szükséges felhasználási módra és mértékre korlátozódik.

ha a felek maguk nem élnének a Ptk. biztosította, akár ex tunc, akár ex nunc konvalidálási jogukkal.⁴⁴ A felek természetesen képesek az alaki hibát kiküszöbölni, azaz utóbb, akár az eredeti szerződésük megkötésére visszamenőleges hatállyal történő írásba foglalással érvényessé tehetik a szerződésüket. Ha azonban ilyen kölcsönös akaratuk nincs, akkor avatkozzon be a bíróság, és orvosolja az érvénytelenséget? Ha az egyik fél a szerződéshez joghatást kívánna fűzni, a másik fél pedig az alaki hibára hivatkozva attól szabadulna, akkor a bíróság szabadon választhat a kölcsönösen ellenzett jogkövetkezmények kivételével⁴⁵ az érvénytelenség jogkövetkezményei közül. Ha a jogszerző fél a mű (teljesítmény) felhasználását még nem kezdte meg, az eredeti állapot természetben helyreállítható akkor is, ha az állítólagos jogszerző már teljesítette a saját pénzszolgáltatását. Ha pedig a felhasználás megkezdése miatt az eredeti állapot nem állítható helyre, akkor a bíróság a sajátos, érvénytelenségi (jogalap nélküli) gazdagodás megtérítési szabály alapján állíthatja helyre az érdek- és vagyoni egyensúlyt anélkül, hogy orvosolnia kéne a valójában nem orvosolható alaki hibát.⁴⁶ Sőt, még az is életszerű lehet, hogy a jogellenes vagyonmozgás bírósági rendezése után a felek a jövőre nézve konvalidálják a szerződésüket.

E gondolatmenettel azt kívántuk bizonyítani, hogy nincs szükség az alaki okból érvénytelen szerződés erőltetett érvényessé nyilvánítására, az ebből eredő jogvita más módon is megnyugtatóan elintézhető.

A Ptk. az alaki hiba orvoslását a teljesítéssel is lehetővé teszi függetlenül attól, hogy az alaki követelményt jogszabály írja-e elő, vagy a felek megállapodása. Itt csak az érvényességhez szükséges alaki kellékekről van szó, a joghatás kiváltásához szükséges, vagy különböző közjogi szempontokból előírt alaki kellékeket figyelmen kívül kell hagyni. A jogátruházási és egyébként a felhasználási szerződések körében is a szerződés Eörsi által plasztikusan lebegőnek, illékonnak nevezett tárgya nem engedi nézetünk szerint beállni a teljesítés érvénytelenséget orvosló hatását. Mi a teljesítés a jogátruházás esetén? A Ptk. új dogmatikai rendjében a jogátruházó szerződés, amely az engedményezés egy olyan esete, amelyre egyébként az engedményezés szabályait egy kivétellel nem lehet alkalmazni. Ráadásul – mint ezt is kifejtettük – a jogátruházás a gyakorlatban az esetek nagy részében összeolvad a jogátruházásra irányuló szerződéssel. Ezekben az esetekben nem tudjuk elképzelni, hogy melyek lehetnek azok a magatartások, amelyek megfelelnek az érvénytelenség orvos-

⁴⁴ Ptk. 6:111. §

⁴⁵ 6:108. § (3) bek.

⁴⁶ Ptk. 6:112., 6:113. §, Ptk magyarázat 580, 581, 582., 7., pont, 8. a), 8. b) pontok.

lására alkalmas teljesítésnek. Ha arra gondolnánk, hogy az érvénytelenül átruházott jog gyakorlása, azaz a felhasználás megkezdése jelenti az orvoslást, akkor ez egyrészt fogalmilag nem teljesítés, másrészt felborítaná a felek egyensúlyát, és elmosná a jogszerű, és jogsértő felhasználás közötti különbséget. Bizonytalan lenne a jogszerző által ilyen módon megszerzett jog tartalma is (a felhasználás területi hatálya, az átdolgozási jog megléte, vagy hiánya), és a bíróság ezt a hézagot nehezen tudná kitölteni, ha a feleknek e körben is vitája lenne.

A teljesítést nem jelentheti a műpéldány (a teljesítmény rögzítése) birtokának átruházása (‘átadása’) sem. Ez abból következik, hogy a jogátruházáshoz sem az Szjt., sem pedig a Ptk. szintjén semmilyen birtokátruházás nem szükséges. Az ettől eltérő kérdés, hogy a felek erről külön rendelkezhetnek, és ekkor a jogátruházásra irányuló szerződés a birtokátruházás jogcíműl is szolgál. Azt pedig, hogy az „átadás”, mint teljesítés az alaki okból bekövetkezett érvénytelenséget orvosolná, nem tudjuk elfogadni. Ennek oka egyrészt az, hogy az „átadás” fogalmilag nem a jogátruházás teljesítése, másrészt pedig az, hogy egy fel nem tárt tartalmú jogátruházási szerződés teljesítéssel való orvoslása ugrás lenne a sötétbe, csakúgy, mintha a felhasználás megkezdésének tulajdonítanánk orvosló hatást. Ennek mentén azt sem tudjuk érvénytelenséget orvosló teljesítésnek tekinteni, ha a jövőben elkészítendő műre kötött szerződés alapján megtörténik a birtokátruházás, és ennek fejében az állítólagos jogszerző díjat fizet, amelyet a jogosult elfogad. Ez sem pótolja a jogátruházást (vagy felhasználási szerződés esetében a felhasználási engedély megadását), mert az ellenérték felezheti csupán a mű elkészítését és átadását is.⁴⁷

⁴⁷ Az alaki okból érvénytelen felhasználási szerződés érvénytelenségének műátadással megvalósítható olyan úton történő orvoslásával szemben, hogy egy átvett díj vétele alapján magában foglalhatja a jog ellenértékét is ld: FALUDI Gábor: A licencia szerződés egyes nemzeti magánjogi vonásai. In: KISFALUDI András (szerk.): *Liber amicorum. Studia L. Vékás dedicata. Ünnepi dolgozatok Vékás Lajos tiszteletére*, Budapest, ELTE ÁJK, 2009. 127–148. GYERTYÁNFY Péter: A szerzői jog bírói gyakorlata 2006-tól: a szerzői jogi törvény hatálya. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2012/6. 51–69 Elsősorban két vitatható döntésről van szó, amelyekben foglalt álláspontunk szerint téves elvek teret nyerhetnek a teljesítés érvénytelenségét orvosló szabályának jövőbeli alkalmazása révén: BDT2008. 1862. (...) A jövőben megalkotandó műre vonatkozó szerződés esetében, amennyiben a felhasználó elfogadja az elkészített művet és megfizeti a díjat, megszerzi a mű felhasználására a szerződésben meghatározott terjedelmű felhasználási jogot is. Ezért a kikötött díj – a felek ellenkező megállapodásának hiányában – fedezi az engedély alapján megszerzett jog és az elvégzett tevékenység ellenértékét is. BDT2006. 1468. Amennyiben a szerződés jövőben megalkotásra kerülő szerzői mű elkészítésére irányul, vélelem szól amellett, hogy az átadott szerzői művet a megrendelő felhasználhatja, a megállapodás így egyúttal felhasználási szerződés. Vélelem szól ezért amellett is, hogy a szerződésben kikötött díj a felhasználás ellenértékét (a szerzői jogdíjat) is magában foglalja. Ennek ellenkezőjét a szerzőnek kell bizonyítania.

Összefoglalva a szerzői jogi jogátruházásra irányuló szerződés elsősorban „extrapolált” felhasználási szerződés, az adásvételi szerződés Ptk. szerint jogokra kiterjesztett alkalmazása csak abban a körben lehetséges, amelyet a felhasználási szerződés szabályai nem töltenek be. A szerzői jogi jogátruházó szerződésre a tájékoztatási, okirat átadási kötelezettségen túl az engedményezés szabályait nem lehet alkalmazni. Az alaki okból érvénytelen szerzői jogi jogátruházó szerződést a felek konvalidálhatják, a bíróság azonban nem tudja az alaki hibával okozott érdeksérelmet, és ezzel az érvénytelenséget orvosolni, és azt a teljesítés sem orvosolja. Az eredeti állapot helyreállítása és a sajátos gazdagodás megtérítés lehetnek az ilyen érvénytelenség jogkövetkezményei akkor, ha a felek az érvénytelenség okát maguk nem küszöbölik ki.

3. Az iparjogvédelmi jogátruházás

Ha a szerzői jogi jogátruházásról azt írtuk, hogy törvényi szabályozása nem részletes, ezt még inkább elmondhatjuk az iparjogvédelmi jogátruházást szabályozó normákról. Előre bocsátjuk, hogy az iparjogvédelemben a licencia szerződés jogátruházási szerződésre való megfelelő alkalmazását előíró szabály nincs és az átruházás dologi hatályának beállításához a jogszerzés közhiteles nyilvántartásba vétele szükséges.

A szabadalmi (1995. évi XXXIII. törvény a találmányok szabadalmi oltalmáról, a továbbiakban: Szt.) és a védjegytörvény (1997. évi XI. törvény a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról, a továbbiakban: Vt.) egyaránt a jogutódlás fogalma alatt, annak egyik esetként kezelik az átruházást.⁴⁸ Az egyéb, forgalomképes (nem ruházható át a földrajzi árujelzőhöz fűződő jog) iparjogvédelmi oltalmi jogokra és igényekre vonatkozó jogátruházási szabályok az Szt.-re utalnak.

Van azonban a különbség a két anyagi jogi norma között. Egyrészt az Szt. a jogutódlás fogalma alatt szabályozza a szabadalmi jog megterhelését is, amely nem jogutódlás. Helyesebb lenne ezért a jogutódlás helyett a vagyoni forgalom fogalma alatt szabályozni az átruházás, az átszállás, és a megterhelés lehetőségét. Ez alá a cím alá a licencia szerződések szabályai is besorolhatók lennének. Mind a Vt., mind az Szt. normája amúgy is inkább a forgalomképességről, semmint magáról az átruházásról szól (átruházható..., megterhelhető...).

⁴⁸ Szt. 25. § (1) A találmányból és a szabadalmi oltalomból eredő jogok - a feltaláló személyhez fűződő jogai kivételével – átszállhatnak, átruházhatók és megterhelhetők. Vt. 19. § (1) A védjegyhez kapcsolódó és a védjegyoltalomból eredő jogok átszállhatnak és átruházhatók.

Az Szt. nem rendelkezik az átruházási szerződésről, míg a Vt. igen. A Vt. 19. § (3) bekezdése első mondatának („a védjegyoltalom szerződéssel átruházható”), nincs párja az Szt.-ben. Ennek az lehet az egyik oka, hogy a jelenlegi szabályozás – ahogy említettük – egyrészt a forgalomképességet, másrészt a joghatást (különös jogutódlás következik be az átruházással) helyezi előtérbe. A másik ok abban állhat, hogy a védjegyátruházás lehet részleges is (áruosztályok szerint hasogatható), és ezt csak egy szerződési norma mentén lehet kimondani, míg a szabadalmi jogátruházás ilyen módon nem lehet részleges. Álláspontunk szerint helyesebb lenne, ha norma mondaná ki, hogy a szabadalmi oltalom is átruházható szerződéssel. Ez összhangba hozná a jogutódlási (szerintünk inkább forgalomképességi) szabályokat a szolgáltatati találmány értékesítési módjainak felsorolásával, amelyek közé a szabadalom (szabadalmi igény) szerződéssel történő átruházása is tartozik. Egy ilyen norma egyrészt „altípust” alkotna (szabadalom átruházási szerződés), alapja lehetne a Ptk.-tól (a dologi adásvételtől) eltérő normák megalkotásának, ha ilyenekre szükség van, vagy a jövőben szükség mutatkozik a Ptk. adásvételi szerződési szabályai alkalmazása fényében.

Az egységes iparjogvédelmi kódex megalkotását követően⁴⁹ nyilván, amennyire csak lehet, egységesek lesznek a vagyoni forgalom szabályai. (Pl. az áruosztályonként részlegessé tehető védjegyátruházás biztosan külön szabályt igényel, csak úgy, mint a fogyasztók megtévesztésére alkalmasság, mint sajátos érvénytelenségi ok.)

Az Szt. és a Vt. azonosan utal az átruházás körében a Ptk. szabályaira.⁵⁰ Vizsgáljuk meg ezért, hogy a Ptk. mely szabályait hogyan kell alkalmazni az iparjogvédelmi jogátruházásra.⁵¹ A jogátruházásra irányuló, elkötelező szerződéssel szükséges csak foglalkoznunk, mert a jogátruházó, teljesítő szerződésről (engedményezés) a szerzői jogi jogátruházásnál írtak érvényesek az iparjog-

⁴⁹ Jedlik-terv Nemzeti stratégia a szellemi tulajdon védelmére 2013–2016. 110. <http://www.sztnh.gov.hu/jedlik-terv/Jedlik-terv.pdf> (a látogatás napja: 2013. július 30.).

⁵⁰ Szt. 43/A. § (1) bek. a) pont, Vt. 36/A. § (1) bek. a) pont

⁵¹ A védjegyjogi jogátruházás szép összehasonlító, jogdogmatikai, és technikai részletekig lehatoló elemzését ld. KESERŰ BARNA Arnold: A magyar és európai védjegyoltalom átruházási szabályainak összehasonlító elemzése a szellemi tulajdon elméleteinek nézőpontjából. In: *Optimi nostri. Díjnyertes tudományos diákköri dolgozatok*, 2012. 220–270. KESERŰ BARNA Arnold: A magyar védjegyek átruházására vonatkozó szabályok összehasonlítása a közösségi védjegyoltalom átruházásának szabályaival, különös tekintettel a szellemi tulajdon elméleteire. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2011/6. 42–73. KESERŰ BARNA Arnold: Adalékok a védjegyátruházás jogi megítéléséhez I.–II. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2012/5. 5–3., 2012/6. 5–28. KESERŰ egyebek között azt a tanulságot vonja le, hogy az 1959-es Ptk. csak dologra alkalmazható tulajdon átruházásra irányuló szerződési (elsősorban adásvételi) szabályait alkalmassá kell tenni a védjegyjogi jogátruházás céljára. Ennek a Ptk. elegendő tesz.

védelmi jogátruházásra is. A közhiteles nyilvántartásba bejegyzés jogváltoztató hatását alább érintjük.

A jogátruházásra irányuló szerződés adásvétel, csere vagy ajándékozás lehet. Az adásvételi szerződés (Ptk. 6:215. §) fogalmából elsőként azt kell kiemelni, hogy értelemszerűen a birtokátruházási kötelezettséget, amely a „dolog” átvételét jelenti vevői oldalon, az iparjogvédelmi jogátruházás körében nem kell alkalmazni. Az más kérdés, hogy ha az átruházó védett ismeretet is szolgáltat, akkor arra nézve a tényálláshoz illő birtokátruházási módot alkalmazni kell. Ugyanezt lehet elmondani a visszterhes jogátruházás és a csere (Ptk. 6:234. §), továbbá az ingyenes jogátruházás és az ajándékozási szerződés (Ptk. 6:2235. §) viszonyáról is.

A tulajdonjog-fenntartás (Ptk. 6:216. §) szabályait aggály nélkül alkalmazni lehet a jogátruházásra azzal, hogy úgy látjuk, nincs szükség arra, hogy az iparjogvédelmi lajstromba bejegyezhető tények kibővíthessenek az iparjogvédelmi oltalmi jogfenntartás tényének és a jogszerző személyének a bejegyeztettségével.⁵² A részletfizetés esetére kikötött tulajdonjog-fenntartás a Ptk. szemléletében hitelbiztosíték, ezért írja elő a jogfenntartás megfelelő (hitelbiztosítéki) nyilvántartásba való bejegyzését. Ez a szempont helytálló ingók esetén, hiszen a hitelbiztosítéki nyilvántartásból tudható meg, hogy egy megvásárolt ingó dolog (még) nem a birtokos tulajdonában van. Az iparjogvédelmi jogátruházás körében ennek a birtokátruházás hiánya miatt nincs semmi jelentősége. A jogátruházó személyét mindaddig jogosultként fogja az iparjogvédelmi oltalmi lajstrom feltüntetni, amíg a jogszerző személye bejegyzéséhez hozzájáruló nyilatkozatot tartalmazó, megfelelő alakiségű okiratot be nem nyújtanak az iparjogvédelmi hatósághoz.

Magától értetődő, hogy az ingatlanok adásvételére alkalmazandó szabályok (hasznok szedése, teher-, kárveszély és költségviselés) és a fogyasztóvédelmi magánjog EU aktust ide átvitt szabályai (kárveszély átszállása fogyasztói adásvétel esetén, az eladó késedelmének jogkövetkezményei fogyasztói adásvétel esetén) szóba sem jöhetnek.

Alkalmazni kell és lehet is viszont – ezt az Szt, és a Vt. külön elő is írja – az elővásárlási jog,⁵³ és ehhez kapcsolódóan a visszavásárlási jog, és az eladási és vételi jog új szabályait. A részletvétel nem változott rendelkezéseit akkor lehet elővenni, ha a részletfizetés ellenére a jogátruházó megkötö a jogszerzővel a jogátruházó szerződést is = hozzájárul a jogszerző jogának bejegyzéséhez, és az

⁵² Ptk. 6:216. § (4) bek.

⁵³ Szt. 26. § (1) bek., Vt. 21. § (1) bek.

meg is történik.⁵⁴ Ha a jogszerző már gyakorolta a megszerzett jogát, és emiatt az eredeti állapot már nem állítható helyre, az elállás jogát a felmondás joga váltja fel.⁵⁵

Nem kizárt a megtekintésre vétel (Ptk. 6:228. §), például egy olyan esetben, amikor a szabadalmazott találmány megvalósításának (pl. gyártási eljárás) megtekintéséhez kötik a felek a jogátruházási szerződés hatályba lépését, de életszerűnek, tipikusnak bizonyosan nem tekinthető. Kényes pont a megtekintés során a hiba felismerhetősége [„Az eladó nem teljesít hibásan, ha bizonyítja, hogy a vevő a hibát megtekintéskor felismerte vagy fel kellett volna ismernie” (Ptk. 6:228. § (3) bek.).]

Nem tilos a próbára vétel sem (Ptk. 6:229. §), de a magunk részéről ilyen szabadalmi jogátruházást a gyakorlatban nehezen, védjegyjogi jogátruházást pedig egyáltalán nem tudunk elképzelni. A minta szerinti vételnek Ptk. 6:230. §) és a szállítási szerződés helyébe lépett fajta és mennyiség szerint meghatározott dolog határidős adásvételének (6:231. §), csak úgy, mint a dare típusú mezőgazdasági áru szolgáltatási szerződésnek (Ptk. 6:232. §, 233. §-ok) az iparjogvédelmi jogátruházás körében nincs alkalmazási tere.

A körülményváltozások ajándékozási szerződésre gyakorolt hatásáról rendelkező, nem változott szabályokat (Ptk. 6:236. §, 6:237. §) alkalmazni kell a jogok átruházására is.

Ezután áttérünk a jogátruházás teljesítése egyéb feltételeinek a vizsgálatára. A Ptk. jogátruházási dogmatikai megoldásával a bejegyzett jogok átruházása körében háromszintű rendszert épített fel. Egyrészt a jogátruházáshoz a jogátruházásra irányuló szerződésen felül jogátruházó szerződés (engedményezés) szükséges, amellyel az új jogosult az átruházó helyébe lép. Ezen felül, „ha a jog fennállását közhiteles nyilvántartás tanúsítja, a jog átruházásához *az engedményezésen felül* a jogosult személyében bekövetkezett változásnak a nyilvántartásba való bejegyzése szükséges”.⁵⁶

A közhiteles nyilvántartásokban nyilvántartott jogok esetén a jogátruházó szerződés elfogadott bejegyzési engedély, nem pedig engedményező szerződés. Az ingatlan tulajdonjogának átruházása körében nem szabályozza a Ptk. a bejegyzési engedélyt, hanem, ahogy köztudott: „Ingatlan tulajdonjogának átruházással való megszerzéséhez az átruházásra irányuló szerződés vagy más jogcím

⁵⁴ Ptk. 6:221–6:227. §-ok.

⁵⁵ Ptk. 6: 213. § (1) bek. után alkalmazandó 6: 212. § (3) bek.

⁵⁶ Ptk. 6:202. § (4) bek.

és erre tekintettel a tulajdonjog átruházásának az ingatlan-nyilvántartásba való bejegyzése szükséges”.⁵⁷

A bejegyzés vagy a jog keletkezéséhez (konstitutív hatályú bejegyzés), vagy a kifelé, jóhiszemű, harmadik, visszterhesen szerző személyek felé irányuló joghatáshoz szükséges (az iparjogvédelmi lajstromok ilyenek). Valójában a két eset abból a szempontból teljesen azonos, hogy az átruházás külvilág számára történő megmutatása, lezárása, dologi hatályának kiváltása, a forgalom biztonságának biztosítása a nyilvántartás funkciója.

Véleményünk szerint a második, jogátruházó ügylet (valójában: elfogadott bejegyzési engedély) szabályozását lajstromozott jogok átruházása körében nyugodtan az egyes lajstromozott jogok lajstromozására irányadó szabályokra lehetett volna hagyni, úgy, ahogy ez az az ingatlan-nyilvántartás esetében is van.

A rendelkezésre álló háromszintű rendszer szintjei a szerzői jogi kétszintű jogátruházásnál írottakhoz hasonlóan összeecsúszhatnak. Az átruházásra irányuló szerződés egyben az átruházó szerződés is lehet, és az valójában rögtön elfogadott bejegyzési engedélyt is tartalmazhat. Ha feltétel(ek)től, vagy időhatározástól függ a jogváltozás beállása, a felek a jogátruházó szerződés („engedményezés”) megkötését, vagy a valósághoz igazodóan az elfogadott bejegyzési engedély megadását a feltételek bekövetkezéséhez (az időpont bekövetkezéséhez, időtartam elteltéhez) köthetik, és ez az átruházó oldaláról nézve jogfenntartást jelent.

A jogátruházáshoz bizonyos kifelé irányuló joghatást kapcsoló lajstrombejegyzés feltételeiről az Szt., és a Vt. azonos tartalommal rendelkeznek. Ebből az írás témája szempontjából annak van csupán jelentősége, hogy a lajstromok megfelelnek-e a Ptk. szerinti feltételnek.⁵⁸ A Ptk. nem azt írja elő, hogy a jogot a nyilvántartásba való bejegyzés hozza létre, csupán azt, hogy „a jog fennállását közhiteles nyilvántartás tanúsítsa”. Ez magában foglalja mind a konstitutív hatályú bejegyzést tartalmazó, mind pedig a jóhiszemű, visszterhesen szerző személyekkel szemben beálló joghatást kiváltó nyilvántartást. Ennek az utóbbi fel-

⁵⁷ 5: 38. § (2) bek.

⁵⁸ A szabadalmi (védjegy) lajstrom a bejegyzett jogok és tények fennállását hitelesen tanúsítja. Az ellenkező bizonyításáig a szabadalmi (védjegy) lajstromba bejegyzett jogokról és tényekről vélelmezni kell, hogy azok fennállnak. A szabadalmi lajstromban feltüntetett adatokkal szemben a bizonyítás azt terheli, aki vitatja a helyességüket vagy a valósággal való egyezőségüket.

Jóhiszemű és ellenérték fejében jogot szerző harmadik személlyel szemben a szabadalommal (védjeggyel) kapcsolatos bármely jogra csak akkor lehet hivatkozni, ha azt a szabadalmi (védjegy) lajstromba bejegyezték. Szt. 54. § (3), (4) bek. Vt. 47. § (3), (4) bek.

tételnek pedig az iparjogvédelmi lajstromok megfelelnek. Hitelesen tanúsítják a jogok fennállását. Átruházás esetén a jogszerző jogát nem a bejegyzés keletkezteti, de a jogszerzésnek a bejegyzés ad dologi (abszolút), harmadik személyekkel szemben érvényesíthető joghatást.

Ha a jogátruházás szintjeit egyenként vizsgáljuk, a következő tipikus esetek emelhetők ki a jogátruházásra irányuló szerződés joghatásai közül. Ha a jogátruházáshoz a szerződés felfüggesztő feltételeket szab, például a jogszerző által fizetendő ellenszolgáltatás teljesítését, vagy időhatározást tűz, akkor értelemszerűen csak a feltételek bekövetkezése, vagy az időpont, vagy időtartam bekövetkezése után állnak be az alábbi joghatások.

A jogszerző a jogátruházásra irányuló szerződés alapján követelheti a jogátruházó szerződés megkötését =bejegyzési engedély megadását. A jogátruházó nem léphet fel a jogszerző ellen bitorlás (bitorlással közvetlenül fenyegető magatartás) miatt, ha a jogszerző megkezdte az oltalmi tárgy hasznosítását/használatát.

A jogszerző harmadik személynek akár kizárólagos, akár nem kizárólagos hasznosítási (használati) engedélyt adhat azzal a kockázattal, hogy ha a jogátruházó is kizárólagos hasznosítási (használati) engedélyt ad egy jóhiszemű, visszterhesen szerző, a nyilvántartásban bízó személynek, azzal szemben nem hivatkozhat a kizárólagos hasznosítási (használati) jogára a jogszerzőtől hasznosítási (használati) engedélyt kapott személy. Ilyen esetben jogszavatossági helytállással⁵⁹ tartozik a jogszerző a tőle kizárólagos hasznosítási (használati) jogot kapott személlyel szemben, a jogátruházó pedig a jogszerzővel szemben. Egy ilyen tényállás mellett a jogátruházótól jóhiszeműen, és visszterhesen szerző hasznosító (használó) joga marad fenn, és a jogszerzőtől hasznosítási (használati) jogot kapott személynek kell „beérnie” a kizárólagos hasznosítási (használati) jogot engedő jogszerző rossz- vagy jóhiszemű magatartásához képest teljes, vagy a szerződéskötéssel kapcsolatos költségeire korlátozott kártérítéssel, mert a jogátruházótól szerző hasznosító (használó) szerzett jogot a nyilvántartásba bejegyzett jogosulttól.

⁵⁹ Ptk. 6:178. § (2) bek. útján alkalmazandó Ptk. 6:175. § (1) bek. Az Szt. és a Vt. hatályos, jogszavatosságra utaló szabályait (Szt. 28. § (1) bek., Vt. 24. § (1) bek.) az egyszerűség kedvéért figyelmen kívül hagytuk. Egyrészt a két törvény fent hivatkozott, a Ptk.-ra utaló „általános” szabályai is kellő határozottsággal hívják fel a Ptk.-t, másrészt a Ptk. 2:55. § is megalapozza az utalást. Harmadrészt a két konkrét utaló szabályt vagy a Ptk.-hoz kell igazítani (a Ptk. általános szerződési szabályaira kell hivatkozni az adásvétel szabályai helyett), vagy még egyszerűbb és következetesebb lenne elhagyni, mert a Ptk. általánosan megfogalmazott jogszavatossági rendelkezései mind a hasznosítási/használati, mind jogátruházási szerződés megfelelő hátterét adják.

A jogátruházó és a jogszerző által adott nem kizárólagos hasznosítási (használati) engedélyek alapján keletkező hasznosítási (használati) jogok párhuzamosan fennmaradhatnak. A jogszerző által engedett nem kizárólagos hasznosítási (használati) jog akkor dől meg, ha a jogszerző oltalmi jogának nyilvántartásba vétele bármely okból véglegesen meghiúsul. Ekkor áll be a jogszerző említett jogszavatossági helytállási kötelezettsége a tőle hasznosítási (használati) jogot szerzett hasznosítóval (használóval) szemben.

A kizárólagos hasznosítási jog ‘párhuzamos’ engedéséről írtak megfelelően irányadók a további jogátruházásra is, vagyis arra az esetre, ha a nyilvántartásba még be nem jegyzett jogszerző és a jogátruházó is átruházzák, vagy a jogátruházó kétszer (többször) is átruházza az oltalmi jogot. Az egyetlen különbség az, hogy ilyenkor nem a hasznosítási/használati jog engedésére, hanem közvetlenül a jogátruházásra is irányadó általános jogszavatossági szabály⁶⁰ lesz a jogalapja a ‘gördülő’ jogszavatossági igényeknek.

Jogosulatlanul hasznosítóval (bitorlóval) szemben csak a nyilvántartásba bejegyzett jogosult léphet fel. Ha a jogszerző lép fel, az eljárást mindaddig fel kell függeszteni, amíg a jogszerző a jogának a bejegyzését nem igazolja.⁶¹

Az iparjogvédelmi jogátruházásra irányuló szerződés érvényessége nincs alakisághoz kötve, míg a jogátruházási szerződése (vagyis az elfogadott bejegyzési engedélyé) igen. (Csak mellékesen említjük, hogy adójogi szabályok az ellenérték nagyságához az írásba foglalás követelményét kapcsolhatják, ekkor – nem polgári jogi okokból – a jogátruházásra irányuló szerződést is írásba kell foglalni, de az írásba foglalás elmulasztása nem jár polgári jogi érvénytelenséggel.) Az alaki kellék a kifelé irányuló joghatás kiváltásához szükséges. Az Szt. és a Vt. azonos szövegű szabályai alapján⁶² legalább írásba foglalt magánokiratot kell a bejegyzési kérelem mellé csatolni, és az SZTNH mind az alaki, mind a tartalmi érvénytelenséget vizsgálja: „Nem teljesíthető a kérelem olyan okirat alapján, amely alaki hiány miatt érvénytelen, (...) illetve ha az okirat tartalmából kitűnően az abban foglalt jognyilatkozat érvénytelen”. A tartalmi „érvény-

⁶⁰ Ptk. 6:175. § (1) bek.

⁶¹ A megállapítást az Szt.-ből vett alábbi rendelkezések igazolják: 35. § (2) A *szabadalmas* a bitorlóval szemben – az eset körülményeihez képest – a következő polgári jogi igényeket támaszthatja: (...)

36. § (1) Szabadalombitorlás miatt az a bejelentő is felléphet, akinek a találmánya ideiglenes oltalomban részesül, de az eljárást fel kell függeszteni mindaddig, amíg a szabadalom megadásáról jogerősen nem döntöttek. Ha tehát a bejelentő fellépése esetén fel kell az eljárást függeszteni, a „bejelentő” státuszába kerülő jogszerző fellépése esetén is ez a beálló jogkövetkezmény.

⁶² Szt. 55. § (2), (3) bek., Vt. 48. § (2), (3) bek.

telenség⁶³ vizsgálata elsősorban arra irányul, hogy a jogátruházó nyilatkozatot a lajstromba bejegyzett személy, illetve nevében megfelelő képviseleti joggal rendelkező személy tette-e, a jogszerző – ha nem természetes személy – tudja-e igazolni a jogalanyiságát, képviselő eljárása esetén a jogszerű szervezeti, vagy ügyleti képviselő jár-e el, a jogátruházó hozzájárul-e a jogszerző oltalmi jogának bejegyzéséhez, és ezt a jogszerző elfogadja-e. Több átruházó szerződés esetén a bejelentés időrendje dönt.

Ebből adódón, noha igaz, hogy az átruházásra irányuló és az átruházó szerződés szintjei összeecsúszhatnak, a szintek elválasztása még feltételek/időhatározás hiányában is pl. az árra, és a jogátruházási szerződés egyéb kikötéseire, így esetleg védett ismeretre vonatkozó üzleti titok megőrzése szempontjából indokolt lehet.

Egyes regionális oltalmi jogokat szabályozó aktusok továbbmennek, és az átruházásra irányuló szerződés írásba foglalását, sőt, külön az aláírást is (közösségi védjegy) érvényességi kellékként írják elő.⁶⁴

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy az iparjogvédelmi jogátruházás annyiban egyszerűbb, mint a szerzői jogi, hogy a jogátruházásra irányuló szerződésre nem kell – ilyen előírás híján – az iparjogvédelmi licencia szerződés szabályait megfelelően alkalmazni. Az adásvétel (csere, ajándékozás) bizonyos, alkalmazható rendelkezései, és mögöttük a jogátruházásra is kiterjedő általános jogszavatossági szabály jó háttérét adják a jogátruházásra irányuló szerződésnek. Az iparjogvédelmi jogok átruházása esetén elegendő az átruházási szerződés (felek, képviselet, bejegyzési engedély, elfogadás) írásba foglalása, és „csak” a kifelé irányuló, jóhiszemű, visszterhesen szerző személyekkel szemben beálló joghatás eléréséhez szükséges a lajstromozás.

⁶³ Az idézőjel oka, hogy inkább jognyilatkozat létezési feltételek vizsgálatáról van szó, figyelemmel arra, hogy bejegyzési engedély és elfogadásának megléte létezési kérdés, és a képviseleti jog hiánya a Ptk. rendjén inkább a jognyilatkozat létezési kérdése. „4. (...) Ha a képviselő nem veszi figyelembe képviseleti joga korlátait és túllépi képviseleti jogát, utólagos jóváhagyás hiányában a szerződés nem jön létre (...), Ptk. kommentár, a Ptk. 6:14. §-hoz fűzött magyarázat 4. pont, 515.

⁶⁴ ESZE 72. cikk: „Átruházás szerződéssel Az európai szabadalmi bejelentés átruházására irányuló szerződést írásban kell megkötni, és azt a feleknek alá kell írniuk. (A bejelentés = oltalmi igény) és az oltalmi jog jogi sorsa ebből a szempontból azonos.) A 74. cikk szerint egyebekben a nemzeti szabadalmi oltalomra/bejelentésre irányadó jogot kell az átruházásra alkalmazni. 207/2009/EK rendelet a közösségi védjegyről, (11)-es preambulum-bekezdés, 17. Cikk (3) bekezdés. Itt nincs terünk kitérni a közösségi védjegyátruházás sajátosságaira, pl. az áruosztályonként hasogathatóság, a sajátos, a fogyasztók megtévesztéséhez kapcsolódó érvénytelenség.

GELLÉN KLÁRA*

A TÁRSADALMI CÉLÚ REKLÁM TARTALMI ÉS KÖZZÉTÉTELI SAJÁTOSSÁGAI A MÉDIASZABÁLYOZÁS ÉS A GYAKORLAT TÜKRÉBEN

*A szerző e tanulmánnyal köszönti Dr. Tattay Levente profesz-
szort 70. születésnapja alkalmából.*

Bevezetés

Népszerűsítő, figyelemfelkeltő jellegére tekintettel a társadalmi célú reklám a reklám köznapi értelemben vett tág fogalmi körébe tartozik. Ha e körön belül részhalmazokat képzünk, akkor – tekintve, hogy célja minden esetben valamely közérdekű vélemény, eszme népszerűsítése, valamely társadalmilag hasznos célra történő figyelemfelkeltés – jogi kategóriaként a gazdasági és politikai reklám mellett elkülönült, önálló helyet foglal el. Mivel a közzététel mögött ez esetben elsődlegesen nem gazdasági szempont, profitszerzési célzat és érdek húzódik meg, ezért a gazdasági üzenetek, a kereskedelmi kommunikáció megszokott jegyei nem illeszthetők rá, de tartalma, célkitűzése alapján leválasztható a politikai reklámokról is.

A tanulmány tárgyát a társadalmi célú reklámnak a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. (Smtv.) és a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvényeken (Mttv.) alapuló új mediaszabályozásban betöltött helyének vizsgálata, valamint az egyedi tartalmi és közzétételi sajátosságainak bemutatása és az elhatárolási kérdések képezik.

* Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék.

1. A társadalmi célú reklám elhatárolása a gazdasági célzatú kommunikációtól

A kereskedelmi kommunikáció a véleménynyilvánítás szabadságának védőernyője alá tartozik, de a védelem mértékét illetően lényegi különbség van a társadalmi és a gazdasági célzatú reklámok között. Amíg utóbbiak a gazdasági érdekmotiváltság miatt a védelem egy alacsonyabb szintjét élvezik, következőképp az alapvető értékek védelmében az állami paternalizmus eszközeivel szélesebb körben korlátozhatóak, addig a társadalmi célú reklám – mint a közügy, a társadalom érdekében történő véleménynyilvánítás – a védelem általános szintjét és mértékét élvezi. A gazdasági és társadalmi reklámok között húzódó határvonalat a látszat ellenére igen nehéz kijelölni. Különösen igaz ez akkor, amikor a célzott társadalmi közeg érdeke, mint közérdek mellett a gazdasági érdek is megjelenik.¹

Ha a hazai jogi környezetet a kijelölt elhatárolás mentén vizsgáljuk, a következőkre juthatunk: az UCP irányelv² nyomán a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatról szóló 2008. évi XLVII. törvény (Fttv.) fogalma szerint *kereskedelmi* kommunikációnak tekinthető „a vállalkozás önálló foglalkozásával vagy gazdasági tevékenységével közvetlenül összefüggésben történő információközlés, függetlenül annak megjelenési módjától, eszköztől.”³ Meghatározó – és a társadalmi célú reklámtól egyértelműen elhatároló – tényállási jegye a valamely vállalkozás önálló foglalkozásával vagy gazdasági tevékenységével összefüggésben történő információközlés. Mindebből az is következik, hogy a társadalmi célú reklám nem azonosítható a kereskedelmi kommunikáció egyik válfajával, így a gazdasági reklámmal sem. Egyebekben a gazdasági reklámtevékenységről szóló 2008. évi XLVIII. törvény (Grtv.) gazdasági reklám definíciója tovább árnyalja az összevetést. A gazdasági reklám *olyan közlés, tájékoztatás, illetve megjelenítési mód, amely valamely birtokba vehető forgalomképes ingó dolog – ideértve a pénzt, az értékpapírt és a pénzügyi eszközt, valamint a dolog módjára hasznosítható természeti erőket – szolgáltatás,*

¹ E problémafelvetéssel a jogalkalmazói gyakorlat mind a tengerentúlon, mind az EU-ban több eset kapcsán foglalkozott: pl.: *New York Times Co v. Sullivan*, 376 U.S. 254(1964); *First National Bank of Boston v. Bellotti*, 435 US 765. (1978), *Consolidated Edison v. Public Service Commission of New York*, 447. U.S. 530.(1980); *Barthold v. Germany*, 8734/79, 1985. március 25-i ítélet.

² Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve (2005. május 11.) a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól.

³ Fttv. 2. § e)

*ingatlan, vagyoni értékű jog értékesítésének vagy más módon történő igénybevételenek előmozdítására, vagy e céllal összefüggésben a vállalkozás neve, megjelölése, tevékenysége népszerűsítésére vagy áru, árujelző ismertségének növelésére irányul.*⁴ Ez esetben az információközlés célja az adott áru megvételére, igénybevételeire való ösztönzés, tehát a gazdasági motiváció, a profitszerzési célzat már kifejezetten, direkt jelleggel jelenik meg.

Ha nézőpontunkat a médiában megjelenő üzenetekre szűkítjük, akkor azt láthatjuk, hogy a médiajogforrások által kereskedelmi közleményként aposztrofált tartalmak gyakorlatilag kereskedelmi kommunikációnak feleltethetőek meg azzal a többlet tényállási elemmel, hogy azok *médiatartalomnak* minősülnek. A médiajogforrások szerint ilyen nevesített tartalmak a reklám, a támogatást nyújtó nevének, védjegyének, arculatának vagy termékének megjelenítése, a televíziós vásárlás és a termék megjelenítés. Az elkülönítés alapja minden esetben a fő célkitűzésben keresendő, mivel e tartalmaktól a médiában megjelenő társadalmi célú reklám, mint médiatartalom (műsorszám) szintén a gazdasági célzat, és a mögöttes gazdasági motiváció hiánya alapján határozható el.⁵ A társadalmi célú reklám esetében a gazdasági érdek elsődleges, közvetlen szolgálata kizárt, az kizárólag közvetett módon, másodlagos jelleggel merülhet fel, ellenkező esetben az információ gazdasági üzenetnek tekintendő. Ennek megfelelően például valamely védőoltás népszerűsítése közvetve a vakcinát gyártó gyógyszergyárak érdekeit, a sportos életmódra való figyelemfelhívás ugyanígy a sportszer és sportruházatokat gyártó cégek érdekeit, az egészséges étkezés népszerűsítése pedig a reformételeket gyártó cégek népszerűsítését is szolgálhatja. Sajátos kérdést vet fel, ha közérdekű tartalommal is bírnak a gazdasági szereplők üzenetei. Például szolgálhatnak erre az Oliviero Toscani fotográfus által készített Benetton reklámkampányok, amelyek alapvetően a társadalmi érzékenységre építő, társadalmi problémákra rávilágító tartalmakként jelentek meg, de mindenkor a Benetton cég logójának feltüntetése mellett. Ez esetben bármennyire is központi szerepet tölt be a kampányban a közérdekű

⁴ Grtv. 3. § d)

⁵ *Kereskedelmi közlemény:* olyan médiatartalom, amelynek célja gazdasági tevékenységet folytató természetes vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaság árujának, szolgáltatásának vagy arculatának közvetlen vagy közvetett népszerűsítése. Az ilyen tartalmak fizetés vagy hasonló ellenszolgáltatás ellenében, vagy önreklámozás céljából kísérik a médiatartalmakat, vagy szerepelnek abban. A kereskedelmi közlemény formái közé tartozik többek között. (Mttv.203. § 20.)

kérdés, a gazdasági szereplő népszerűsítése és így a gazdasági jelleg egyértelműen kimutatható.⁶

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a kereskedelmi kommunikáció és a társadalmi célú reklám között az egyértelmű elhatárolási szempont a *közvetlen gazdasági népszerűsítés* hiányában jelölhető meg. Ez a társadalmi célú reklám mellett azonban több reklámjellegű üzenetnek is sajátja, így a továbbiakban ezektől fogjuk a leválasztását megtenni.

2. A társadalmi célú reklám elhatárolása a politikai reklámtól, a közérdekű közleménytől és a jótékonyági felhívástól

2.1. A jótékonyági felhívás és a közérdekű közlemény a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvényben

A rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény (Rttv.) nem használta a társadalmi célú reklámozás/hirdetés kifejezést, csak a jótékonyági felhívást és a közérdekű közleményt szabályozta. Előbbinek az ingyenes, *segítségnyújtásra felszólító* műsorszámokat tekintette.

Jótékonyági felhívás: az a műsorban – pénzbeli vagy más gazdasági természetű ellenszolgáltatás nélkül – közzétett műsorszám vagy műsorszám része, amely segítség nyújtására szólít fel természetes személy, természetes személyek valamely csoportja vagy ezek támogatására alapított társadalmi szervezet, alapítvány stb. érdekében. (Rttv. 2. § 11.)

A közérdekű közlemény esetében a lakosság figyelmét felkeltő, illetve valamely közérdekű cél támogatására felszólító célzattal történt a műsorszám közzététele.

Ennek megfelelően:

- a) *az állami vagy helyi, területi önkormányzati feladatot ellátó szervezet, illetve természetes személy kérésére és általa meghatározott tartalommal közzétett műsorszám, amely a lakosság figyelmének felkeltését szolgálja,*
- b) *nem politikai cél előmozdítására közzétett olyan műsorszám, mely közérdekű cél támogatására szólít fel, ilyen eseményt vagy célt népszerűsít,*

⁶ Ld. még: GELLÉN Klára: *A kereskedelmi kommunikáció szabályozása a médiajogban.* Budapest, HvgOrac, 2012. 100–105.

továbbá az ilyen cél megvalósulását veszélyeztető körülményre hívja fel a figyelmet. (Rttv. 2. §16.)

Az a) esetben mindenképp csak az *állami, önkormányzati feladatot ellátó személy* és szervezet lehetett a közzététel alanya, aki/amely a lakosság figyelmének felkeltése céljából közzétett műsorszám tartalmát is meghatározta. A b) esetben bármely *politikainak nem minősülő* közérdekű cél támogatása elérni kívánt célként jelenhetett meg, továbbá annak népszerűsítése, valamint a cél megvalósulását veszélyeztető tényezőre való figyelem felhívása is. A célközönség első esetben általában a lakosság, s miután a b) esetben ez nem nevesített, ezért azon belül egy szűkebb (pl. szakmai) körhöz is szólhatott. Az a) pontban foglalt tartalom közzétételéért ellenszolgáltatást a műsorszolgáltató nem kérhet, s miután a b) esetre ilyen kifejezett kikötés a törvényben nem szerepelt, ebből *a contrario* a műsorszolgáltatók számára kikövetkeztethető, hogy a b) pontban szereplő hirdetésekért pénzt kérhettek. Tekintve, hogy a társadalmi célú reklám kívül esett a hatályos szabályozás tárgyi körén, a műsorszolgáltatók előszerepettel aposztrofálták a közérdekű céllal megjelenített tartalmakat társadalmi célú hirdetésnek, és számos alkalommal fordult elő, hogy minden kötöttség és közzétételi korlátozás nélkül, kedvükre építették be e tartalmakat a műsoraikba. A szabályozási űr és a gyakorlat közötti ellentmondás feloldására az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) arra a megállapításra jutott, hogy „a társadalmi célú reklámra főszabályként a közérdekű közleményre vonatkozó szakasz, a 2. § (16.) pont b. alpontjának felel meg, és nem vonatkozik rá a reklámidő-korlátozás, kivéve azokat az eseteket, amikor a társadalmi célú reklám nyilvánvalóan kimeríti a reklám fogalmát. Ez utóbbi esetben terheli a reklámkvótát”⁷ Hargitai Lilla véleménye szerint ez a „jószándékú értelmezés” a nyilvánosságra hozatalát követően számos nehézséget okozott, és

„Miután a médiatörvény szerint a közérdekű közlemény a) pontjában foglaltakért nem kérhet pénzt a műsorszolgáltató, a médiumok értelmezése szerint a b) pontért kérhet, vagyis a társadalmi célú reklámok sugárzásáért joggal kérhetnek pénzt a műsorszolgáltatók. Ez egyrészt jelentősen csökkenti azon társadalmi szervezetek körét, amelyek megengedhetik maguknak a társadalmi célú kampányokat, másrészt

⁷ 279/1997. (XI.25) sz. hat. 6.1. b) pontja.

indokolatlan gazdasági bevételhez juttatja a műsorszolgáltatókat, hiszen reklámidőn túl jutnak reklámjellegű bevételekhez.”⁸

Az ORTT 2004. VIII. sz. közleményében a társadalmi célú reklám rendszertani helyének kijelöléseként, a műsorszolgáltatók eligazítása céljából megállapította, hogy a társadalmi célú reklámokra nem létezik jogszabályi definíció. A szakirodalom olyan hirdetést ért alattuk, ahol a cél nem az eladás, valamely szolgáltatás igénybevétele, vagy a reklámozó népszerűségének növelése, hanem a lakosság figyelmének ráirányítása egy közérdekű problémára. A társadalmi célú reklám ezek megoldására tesz javaslatot, illetőleg figyelmeztet valamilyen potenciális veszélyre, szintén a lehetséges megoldás(ok) felvázolásával.

A törvényi szabályozás hiánya, de ennek ellenére mégis gyakori alkalmazása miatt a társadalmi célú reklámok tartalmi és közzétételi kérdéseivel az ORTT értelmezései, iránymutatásai, és több, az ORTT határozatát felülvizsgáló bírósági ítélet is foglalkozott. Megállapítható, hogy egészen az új jogforrások megszületésig e reklámozás helyzete meglehetősen hektikusan alakult. A jogi szabályozási űr mellett a többször módosított Magyar Reklámetikai Kódex ugyan tárgyi hatálya alá vonta, de a kódex jellegéből adódóan rendelkezései csak etikai relevanciával bírtak.

2.2. *A politikai reklám, közérdekű közlemény és a társadalmi célú reklám az Mttv.-ben*

A társadalmi célú reklám jelen médiajogi környezetben nyerte el méltó és megfelelő helyét. *Az Mttv. 32. §-hoz fűzött indokolás szerint a törvény kifejezett célkitűzése, hogy igyekezzen pontosan elhatárolni egymástól a politikai reklám, a közérdekű közlemény és a társadalmi célú reklám kategóriáit.* A jogalkotó abból a megfontolásból építette egy fejezetbe a politikai reklámot, a közérdekű közleményt és a társadalmi célú reklámot, hogy valamennyi valamilyen *közérdekű társadalmi funkciót* betöltő műsorszámnak minősül, különbség köztük csupán az *elérni kívánt célok* tekintetében van.⁹ Miután a közérdekű társadalmi funkciót betöltő jelleg azonos a három műsorszám esetén, először ennek körbejárása indokolt, majd ezt követően a társadalmi célú reklámmal elérni kívánt speciális cél kijelölése szükséges. E reklámok sajátos társadalmi szerepválla-

⁸ HARGITAI Lilla: Gondolatok a médiatörvény reklámszabályainak lehetséges módosításáról. *Médiakutató*, 2001/2, www.mediakutato.hu, 7.

⁹ KOLTAY András – LAPSÁNSZKY András (szerk.): *A médiaszabályozás kommentárja*. Budapest, CompLex, 2011. 106.

lást töltenek be: mindig valamilyen közösségi célra, érdekre hívják fel a figyelmet, és a széles nyilvánosság számára kifejezetten abból a célból teszik közzé őket, hogy valamely közérdekű, társadalmilag kiemelten fontos kérdésre rávilágítsanak, s e cél érdekében tevékenységre ösztönözzenek. Ilyen célok lehetnek például a környezet-, a természetvédelem, az egészséges életmód követése, a nehéz sorsú emberek támogatása. Különböznek azonban abban, hogy ténylegesen milyen célt akarnak a közzététellel elérni. A politikai reklám¹⁰ esetében a legegyszerűbb ezt meghatározni, hiszen ahogy a fogalma is utal rá *párt, politikai mozgalom vagy a kormány népszerűsítését* szolgáló vagy támogatására ösztönző, illetve azok nevét, célját, tevékenységét, jelszavát, emblémáját népszerűsítő céllal teszik közzé. A jótékonsági felhívás¹¹ állami vagy önkormányzati feladatot ellátó szervezettől, illetve személytől származó tájékoztatás közérdekű információt közvetít a *nézők vagy hallgatók figyelmének felkeltése* céljából. (A társadalmi célú reklám jellemzőinek kifejtését az alábbi alcímekben olvashatjuk.)

Olykor nehéz a három kategóriát egymástól elhatárolni, ezért ennek megkönnyítésére az Mttv. lehetővé teszi, hogy a médiaszolgáltató kérelmére a Médiatanács hatósági határozatában döntsön arról, hogy a kérelem tárgyát képező közlemény közérdekű közleménynek, társadalmi célú reklámnak vagy politikai reklámnak minősül-e.¹²

Megjegyezzük, hogy az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló 2010/13 EU direktíva a társadalmi célú reklámról nem tesz említést. A (31) preambulum bekezdésében kizárólag a közérdekű közleményt (*public service announcements*) és a jótékonsági felhívást (*charity appeals*) nevesíti, amikor leszögezi, hogy az audiovizuális kereskedelmi közlemény széles fogalom meghatározása nem terjed ki az ingyenesen sugárzott közérdekű közleményekre és jótékonsági felhívásokra.¹³

¹⁰ *Politikai reklám*: ellenérték fejében vagy anélkül közzétett, valamely párt, politikai mozgalom vagy a kormány népszerűsítését szolgáló vagy támogatására ösztönző, illetve azok nevét, célját, tevékenységét, jelszavát, emblémáját népszerűsítő, a reklámhoz hasonló módon megjelenő, illetve közzétett műsorszám. (Mttv. 203. §55.)

¹¹ *Közérdekű közlemény*: ellenszolgáltatás nélkül közzétételre kerülő, állami vagy önkormányzati feladatot ellátó szervezettől, illetve személytől származó tájékoztatás, amely valamely konkrét közérdekű információt közvetít a nézők vagy hallgatók figyelmének felkeltése céljából, és nem minősül politikai reklámnak. (Mttv. 203. §27.)

¹² Mttv.32. § (8) bek.

¹³ 2010/13 EU irányelv (31) preambulum-bekezdés.

3. A társadalmi célú reklám sajátosságai

3.1. A társadalmi célú reklám fogalma

Politikai reklámnak nem minősülő, üzleti érdekeltséget nem tartalmazó, reklámcélokat nem szolgáló, ellenérték fejében vagy, anélkül közzétett felhívás vagy közérdekű üzenet, amely valamely közérdekű cél elérése érdekében kíván hatást gyakorolni a médiaszolgáltatás nézőjére vagy hallgatójára. (Mttv.203. § 64.)

A jogalkotó a fogalom meghatározás első részében leválasztja a társadalmi célú reklámot a politikai reklámról, a gazdasági jellegű, üzleti érdekeltségű, reklámcélokat szolgáló üzenetekről. Amennyiben az üzenetre a politikai reklám fogalma ráilleszthető, akkor nem lehet társadalmi célú reklám. A korábbiakban kifejtettek szerint nem lehet társadalmi célú reklám az üzenet akkor sem, ha üzleti érdekeltséget tartalmaz. Ugyanígy kizáró körülmény, ha az üzenet reklámcélokat szolgál, vagyis megfelel az Mttv. reklámfogalmának.¹⁴ A törvény szerint a társadalmi célú reklám egyedi, a többi társadalmi érdekeltséget szolgáló tartalomtól megkülönböztető célja: valamely közérdekű cél elérése érdekében történő hatás gyakorlása. Ezen üzeneteket akár ingyenesen, akár visszatérően is közzé lehet tenni. E fogalom alá tartozik a felhívás és az üzenet is, ez abból a szempontból érdekes, hogy külön jótékonyági felhívás fogalommal a törvényben nem találkozunk, így valójában a jótékonyági felhívás is e fogalom alá tartozik. Az Mttv. 35§ (2) d) pontja szerint a reklámidőt nem terhelik, tehát a társadalmi célú reklámot közzétevő médiaszolgáltató jelen szabályozási környezetben is bevételhez jut a reklámidőn felül számított közzététellel.

Az *alanyát* illetően a társadalmi célú reklám közzétevője gyakorlatilag bárki lehet, így gazdasági szereplő is. Fontos megállapítása a törvénynek, hogy nem minősül burkolt kereskedelmi közleménynek valamely vállalkozás társadalmi célú, közérdekű szerepvállalásáról történő tájékoztatás, ha az ilyen beszámolóban kizárólag a vállalkozás neve, logója és védjegye tűnik fel, és csak a társadalmi szerepvállaláshoz szorosan kapcsolódó módon jeleníthető meg a terméke, szolgáltatása. Nem jelenhet meg a beszámolóban a vállalkozás jelszava, kereskedelmi közlemény részlete, és a tájékoztatás nem ösztönözhet kifejezet-

¹⁴ Korábban az ORTT is megállapította határozatában, hogy a közérdekű információ akkor tekinthető reklámnak, ha annak – a reklám definíciója szerint – reklámtartalma van. (279/1997 (XI.25.) sz. ORTT hat. 6.3 pont.)

ten a vállalkozás termékének megvásárlására vagy szolgáltatásának igénybevételére.¹⁵

A *megcélzott közeg* bármely néző és hallgató lehet attól függően, hogy milyen médiaszolgáltatáson keresztül jut el hozzá a befolyásoló üzenet. Természetesen a társadalom bármely alanyához, csoportjához szólhat, így pl. kiskorúak, autóvezetők, nyugdíjasok, szülő, stb. Hargitai Lilla úgy fogalmaz, hogy

„A társadalmi célú reklám nem több és nem kevesebb, mint egy eszköz bizonyos társadalmi csoportok befolyásolására. A társadalmi célú reklámoknál a kívánt célcsoportot kell telibe találniuk az üzenet átadónak. Ez a társadalmi célú reklám egyik fontos jellemzője. A társadalmi célú reklám további ismérve, hogy a reklámozni kívánt „termék” általában valamiféle norma. A társadalmi célú reklám egyik legnehezebb problémája, hogy társadalmi viselkedés megváltoztatására irányul. Az ilyen típusú reklámok tehát nem várnak spontán társadalmi változásokra, hanem tudatos, racionális módon megtervezett társadalmi változást akarnak elérni.”¹⁶

Alapvető elvárás, hogy a politikai reklám, a közérdekű közlemény és a társadalmi célú reklám közzétételének megrendelője, továbbá az, akinek ezek közzétételéhez érdeke fűződik, a közzététel időpontja kivételével nem gyakorolhat szerkesztői befolyást a médiaszolgáltatásra.¹⁷

A médiához való hozzáférés jogát az Mttv. a társadalmi célú reklám esetében sem biztosítja, így a médiaszolgáltató döntheti el, hogy kinek a közleményét teszi közzé (így komoly mérlegelési szempont lehet a közérdekű, támogatandó cél helyett a médiaszolgáltatónak a közzétételhez fűződő gazdasági előnye).

3.2. A közzététel módja

3.2.1. A társadalmi célú reklám megkülönböztetése

A törvényi szabályozás egyértelműen rögzíti, hogy hogyan kell a közzétételnek megvalósulnia:

¹⁵ Mttv.32. § (9)

¹⁶ HARGITAI Lilla: Még egyszer a társadalmi célú reklámokról. *Reklámvonal*, 2003/E.

¹⁷ Mttv.32. § (1) bek.

A [...] a társadalmi célú reklámnak – e jellegét tekintve – azonnal felismerhetőnek és más médiatartalmaktól megkülönböztethetőnek kell lennie. A más médiatartalmaktól való megkülönböztetés módja a lineáris médiaszolgáltatásban

a) audiovizuális médiaszolgáltatás esetében optikai és akusztikus módon történő,

b) rádiós médiaszolgáltatás esetében akusztikus módon történő figyelemfelhívás. [Mttv. 32. § (2)]

A közönség megfelelő tájékoztatása érdekében elvárás, hogy e reklámok *társadalmi reklám jellege* egyértelműen, *azonnal felismerhető* legyen. A közzététellel szemben támasztott másik követelmény az egyéb tartalmaktól való *megkülönböztethetőség*. Ennek eszköze az audiovizuális szolgáltatások esetében az akusztikus és a vizuális figyelemfelhívás *együttes* alkalmazása, míg a rádiós médiaszolgáltatások esetében értelemszerűen az akusztikus figyelemfelhívás.

A Médiatanács több határozatában¹⁸ is kifejtette, hogy a nézőknek megfelelő tájékoztatást kell kapniuk az egyes műsorszámok természetét illetően, annak érdekében, hogy el tudják választani a kereskedelmi és egyéb közleményeket más tartalmaktól.

Az elválasztás követelménye már korábban, az Rttv. hatálya alatt az egyik vitatott kérdés volt. Mivel az ORTT határozata alapján a TCR közérdekű közlemény b) pontjának volt megfeleltethető, az Rttv. közérdekű közlemény közzétételére vonatkozó szabályait kellett alkalmazni rá. Eszerint a közérdekű közleményt e jellegének a közzétételt közvetlenül megelőző és azt követő megnevezéssel, továbbá egyéb műsorszámoktól optikai vagy akusztikus módon, jól felismerhetően, elkülönítve kellett közzétenni.¹⁹ (A 2002. évi XX. tv. 10 §-a ez utóbbi kitételt a következők szerint módosította: közérdekű közleményt egyéb műsorszámoktól jól felismerhetően, optikai és akusztikus, rádió esetében akusztikus módon elkülönítve, alapvetően blokkokban kell közzétenni.) Kezdetben az ORTT 588/1999 (XI. 18.) sz. határozatán alapuló gyakorlata nem várta el, hogy műsorszolgáltató a társadalmi célú reklám végét külön szignállal jelezze, amikor azt közvetlenül reklámszignállal jelzett klasszikus reklám-összeállítás követi, „hiszen az a szignál elegendő ahhoz, hogy a társadalmi célú reklám a törvényi előírásoknak megfelelően jól felismerhetően elkülönüljön más műsorszámoktól.”²⁰ Később az 550/2002 (III. 26) sz. hat.-tal a fenti határozatot visszavonva

¹⁸ A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsának 73/2013. (I. 16.) számú; 125/2013. (I.23.) számú; 126/2013. (I.23.) számú; 74/2013. (I. 16.) számú határozatai.

¹⁹ Rttv. 15. § (1) bek.

²⁰ 588/1999 (XI. 18.) ORTT hat.

megváltoztatta a fenti gyakorlatát, és a közérdekű közlemény utáni *zárószignál sugárzását írta elő*.²¹ Ennek megfelelően a közérdekű közleményeket elkülönítve, az elején és végén megkülönböztető jelzésekkel kellett közzétenni.

Az új jogi környezetben is többször előfordult, hogy a társadalmi célú reklám más médiatartalmaktól nem volt maradéktalanul megkülönböztethető. Konkrétan: a társadalmi célú reklámok végén *nem volt záró főcím*.

„A más médiatartalmaktól történő megkülönböztethetőség jelentősége az, hogy a műsor figyelemmel követése közben tudatosuljon a közönségben, hogy már, illetve még a reklámot, illetve a társadalmi célú reklámot nézi/hallgatja, és nem egyéb médiatartalmat. A kifogásolt reklámblokkok és a társadalmi célú reklámok végén nem hangzott el (a nyitó főcímmel azonos) záró főcím, hanem az utolsó reklámot, illetve a társadalmi célú reklámot követően közvetlenül újabb médiatartalom következett. Amikor az utolsó reklámot, illetve a társadalmi célú reklámot közvetlenül, záró főcím nélkül új médiatartalom követte, az azért válhatott megtévesztővé, mivel a közönség nem tudhatta pontosan, hogy a reklámblokk, illetve a társadalmi célú reklám tart még, vagy új műsorszám kezdődik, illetve a megszakított műsor folytatódik. A kifogásolt reklámblokkok és a társadalmi célú reklámok nem voltak más médiatartalmaktól megkülönböztethetőek, azáltal, hogy a végükre/befejezésükre a Médiaszolgáltató nem hívta fel a figyelmet, azaz a Médiaszolgáltató nem tett eleget maradéktalanul a reklámblokkok esetében az optikai vagy akusztikus módon, a társadalmi célú reklámok esetében az optikai és akusztikus módon történő figyelemfelhívás törvényi követelményének.”²²

3.2.2. A megrendelő megnevezése

A társadalmi célú reklám közzétételekor a közzététel *megrendelőjét egyértelműen meg kell nevezni*.²³ A Médiatanács véleménye szerint e rendelkezésből az következik, hogy – egy rövid mondattal – azt is közölni kell a közönséggel, hogy ki kérte a közlemény közzétételét, ezzel lehetőséget adva a közönségnek arra, hogy a beazonosíthassa a közlemény közzétételének

²¹ Pl. Fővárosi Ítéletábla 2.Kf.27.49/2004/4.sz.; 2.Kf.27.171/2004/3. sz.; 4.Kf.27.055/2005/4.sz.

²² Ld. 17. lj.

²³ Mttv.32. § (4) bek.

megrendelőjét.²⁴ Ennek kapcsán az Rttv. idején a bíróság az alábbiakat rögzítette: „[a] szabályozás célja az, hogy ne a nézők értelmezésén, vagy logikai következtetésén múljon annak felismerése: ki az adott hirdetés megrendelője, hanem ez magából a hirdetésből, a közérdekű közleményből egyértelmű legyen.”²⁵

„A Médiatanács eddig öt határozatában mondta ki, hogy a médiaszolgáltató a közlemény sugárzásakor nem nevezte meg egyértelműen a megrendelőt. A törvényi rendelkezés maradéktalan betartása érdekében és a jogalkotói célból következően a közlemény bemutatását, elhangzását kísérően, illetve követően a megrendelő konkrét feltüntetése, megnevezése szükséges. A törvényi kötelezettség a közlemény közlésével egyidejűleg, annak részeként közzétett pl. a „Készült a (...) megbízásából”, illetve „a (...) közleményét látták/hallották” stb. formákkal tekinthető teljesítettnek.”²⁶

3.3. Tartalmi vonatkozások

A társadalmi célú reklámmal megcélzott alanyi kör sajátos, hiszen a gazdasági reklámokkal ellentétben elsődlegesen nem a fogyasztókhoz, hanem a társadalom alanyaihoz szól az üzenet. Következésképp a társadalom egyes tagjainak az érzékenységet kell megragadnia az üzenetnek ahhoz, hogy a célját elérje. Éppen a közérdekű tartalom miatt pedig különösen fontos, hogy minél szélesebb körben érje el célját, a figyelemfelkeltést és a cselekvésre indítást. Ezért lehet a tartalmi, képi eszközök alkalmazásakor szélesebb skálán mozogni, s az egyébként a gazdasági tartalmú reklámokkal ellentétben az ott meg nem engedett tartalmi elemekkel élni. Már az ORTT 2004. VIII. sz. közleménye is kifejtette, hogy

„[A] társadalmi célú reklámok közérdekű cél szolgálatában állnak, amelyre tekintettel indokolt lehet, hogy a figyelemfelhívás érdekében a hirdetés esetleg megdöbbentő, ellenérzést kiváltó, erőszakot, vagy más, negatív társadalmi megítélésű cselekményt, deviáns magatartásformát ábrázoló jelenetet tartalmazzon. A közérdekű üzenet befo-

²⁴ Médiatanács 1160/2011. (IX. 1.) , 1342/2011. (X. 5.) , 170/2012. (I. 25.) 978/2012. (V. 23.), 1259/2012. (VII. 11.) sz. határozatai.

²⁵ Fővárosi Bíróság 26.K.33.290/2007/14. sz. ítélete.

²⁶ KOLTAY András (szerk.): *A médiaszabályozás két éve (2011–2012)*. Budapest, NMHH Médiatanács Médiatudományi Intézet, Médiatudományi Könyvtár, 2013. 133–134.

gadójában kiváltott intenzív emocionális hatás garanciát jelenthet a hirdetés céljának elérésére. A társadalmi célú reklámok esetében tehát a közérdekű cél szolgálata megengedhetővé tehet olyan ábrázolási módokat, amelyek használata kereskedelmi információ közvetítése érdekében tiltott. Azonban a kiskorúak védelmére vonatkozó szabályok alkalmazása ekkor sem szorulhat háttérbe, a műsorszolgáltatóknak kiemelt figyelmet kell szentelniük annak, hogy a társadalmi célú reklámok csak a tartalmuknak megfelelő időszávban kerüljenek adásba, tekintettel az Rttv. 5/C. § szabályaira.”

A kiskorúak védelmének kérdése merült a fel az ORTT 1049/2004.(VIII.25.) sz. határozatában is, amikor a műsorszolgáltató társadalmi célú hirdetésként aposztrofált közérdekű közleményében a gyerekszereplők a családon belüli erőszakot jelenítették meg olyan mondatok kíséretében, mint Pl. „Most megkapod a magadét”, „Hagyd abba!” „Ó te állat ne üssél!”, majd a bejátszás végén a hívható krízistelefonszám került feltüntetésre. Az ORTT indokolása szerint a műsorszolgáltató megsértette az Rttv. 5/C §-ának (2) bekezdését, mivel a műsorszámban megjelenített nyers, ok nélküli közvetlen erőszak, a kis gyermek szereplők és a rendkívül hatásos ábrázolási mód együttesen brutális hatást keltenek. E határozatában is hangsúlyozta, hogy ugyanaz a közérdekű cél szolgálata okán a társadalmi cél műfaji sajátosságai közé tartozik a megdöbbentő, az ellenérzést kiváltó, esetlegesen erőszakos eszközöket alkalmazó képi megjelenítés, ábrázolás annak érdekében, hogy a nézők figyelmét megragadja, a problémára rávilágítson, s ezáltal a hirdetés elérje a célját, azonban a kiskorúak védelme ekkor sem szorulhat háttérbe. Következésképp a vetítési időpontokat, az időszávok alkalmazását a műsorszolgáltatóknak ilyen esetekben is tiszteletben kell tartaniuk.²⁷

4. Etikai szabályozás

A reklámtevékenységet folytatók szakmai etikai szabályokat tartalmazó önszabályozási kódexe az új jogi környezet kialakítást megelőzően a társadalmi célú hirdetésekre is kiterjesztette a reklám fogalmát, és arra már korábban is speciális etikai elvárásokat fogalmazott meg. A kódex a jogszabályi környezet változására is tekintettel több esetben is módosításra került. A legutóbbi 2009 módo-

²⁷ Fővárosi Ítéltábla 2. Kf.27.163/2005/4. sz.

sításban is megtalálható az a reklámokra vonatkozó tartalmi instrukció, amely értelmében a társadalmi célú reklám kivételével a reklám nem kelthet indokolatlan, a termék jellegétől idegen félelmet, nem alkalmazhat sokkoló érveket vagy képeket pusztán a figyelem megragadása érdekében.²⁸ A társadalmi célokra (is) hivatkozó gazdasági reklámból egyértelműen ki kell tűnnie a reklám gazdasági jellegének.²⁹ A Kódex 12. cikkelye külön fejezetben tárgyalja a társadalmi célú reklámokra vonatkozó egyedi szabályokat. Ebben a közzétételre és a tartalomra vonatkozó speciális etikai rendelkezéseket olvashatjuk. A megrendelő vonatkozásában rögzíti, hogy a társadalmi célú reklám megrendelőjét a reklámban jól felismerhetően meg kell jelölni, valamint az olyan társadalmi célú reklámnak, amely anyagi támogatásra, adományozásra való felhívást tartalmaz, világosan és egyértelműen meg kell jelölnie a kibocsátó szervezet nevét és a beérkező adományok rendeltetését. A félelemkeltés eszközének alkalmazására pedig az alábbi etikai korlátot állította fel: a társadalmi célú reklám csak a népszerűsíteni, vagy megismertetni kívánt közérdekű cél hatékony kommunikációjához szükséges módon és arányos mértékben kelthet félelmet, tartalmazhat sokkoló elemet, drámai megjelenítési módot.

Összegzésként megállapítható, hogy a Médiatanács gyakorlatában a társadalmi célú reklámokkal kapcsolatosan mind a közzététellel, mind a tartalom helytelen kategorizálásával kapcsolatosan merültek fel jogsértések. A médiaszolgáltatók az elmúlt két évben ismerkedtek az új jogi környezettel, fordították azt le a gyakorlat nyelvére, s mindeközben a Médiatanács határozatai is a jogfejlesztő jogértelmezés iránymutató eszközeit jelentették számukra.³⁰

²⁸ Reklámetikai Kódex 4. cikkely (9) bek.

²⁹ Reklámetikai Kódex 5. cikkely (2) bek.

³⁰ KOLTAY (szerk.) i. m. 118–119.; 132–136.

GÖRÖG MÁRTA*

GONDOLATOK AZ EGYES KÖZSZEREPLŐI SZEMÉLYISÉG-MEGNYILVÁNULÁSOKHOZ

Tattay Levente kutatási területeinek megválasztásában mindig a kihívásokat kereste. A szellemi tulajdon jog témakörének kutatásával a polgári jog talán legdinamikusabb területét választotta, s helyezte vizsgálódásainak egyik központi magjává.¹ Kutatásainak másik szegmensében, a személyhez fűződő jogok és azok védelme területén is az újdonságnak számító egyes jogintézmények, illetve jogintézményi jellemzők nyűgözték le. 2007-ben, a Dialóg Campus Kiadó gondozásában mintegy háromszáz bírósági döntést feldolgozva, valamint a releváns jogelméleti állásfoglalásokat szintetizálva jelentette meg „a közszereplők jogvédelmének valamennyi jelentős aspektusát, eszközeit, jellegzetességeit bemutató, politikailag pártatlan jogi szakkönyvét”.² Tisztelegve Tattay Levente munkássága és életútja előtt, tanulmányom a közszereplők magán-, illetve nyilvánosság sférában való megnyilvánulásai jogi megítélésének egyes jegyeit vizsgálja.

* * *

* Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék.

¹ Az elmúlt évek publikációit tekintve lásd különösen: A kereskedelmi nevek. *Gazdaság és Jog*, 2011. 18–21.; *Die Neuregelung des geistigen Eigentums in Ungarn*, Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht Internationaler Teil, 2010. 295–302. A merchandising, a szellemi alkotások jogának interdiszciplináris területe. *Magyar Jog*, 2010. 84–93.; *Intellectual property law in Hungary*, Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2009. 306.; A szellemi alkotások teljes körű újraszabályozása Magyarországon, *Iustum Aequum Salutare*, 149–164.

² TATTAY Levente: Előszó. In: TATTAY Levente: *A közszereplők személyiségi jogai*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2007. 10.

A személyiség megragadása magánjogi környezetben – személyiségi érték

Az egyes, akár abszolút, akár korlátozottan kizárólagos jellegű védelem, illetve azok magánjogi eszközeinek fellelése szempontjából determináló erőként a védelem tárgya, a védelemben részesülő jogi tárgy bír. A személyiségvédelem magánjogi eszközrendszerének értékelése, s a sérelem tipikus formáihoz való igazításának nehézségét épp a személyiség jogilag megragadhatatlan lényege jellemzi. A személyiség az egyes ember belső eredője, belső harmóniája, melyet a körülölelő környezet nem képes és nem is uralhat. A személyiség a természetes személy belső szabadsága. E szabadság lényegi jellemzője a jogi eszközökkel való körülhatárolhatatlansága. Hogyan részesüljék magánjogi védelemben mindaz, ami jogilag nem vonható uralom alá, a jog eszközeivel nem behatárolható?

A személyiség ‘egyedi volta’ pókhálót fon az absztrakciós igénnyel megjelenő személyiségfogalmak köré. A magyar jogelméletben jelentkező személyiségfogalmak megkérdőjelezhetetlenül annak hordozójaként a természetes személyt jelölik,³ s deklaráltan hangsúlyozzák az ember testi és szellemi összhangját, illetve személyiségének egységességét.⁴ *Tattay Levente* szintetizálva az általa megjelenített egyes személyiségfogalmakat személyiség alatt „az ember értékeit, mozgásterét, szabadságát, integritását testi és lelki egységét kifejező összetett jogi struktúrát”⁵ ért.

Ha az emberi személyiség jogilag nem megragadható, akkor miként lehet magánjogi védelem tárgya? Tehető fel joggal a kérdés. A személyiséget, avagy a természetes személy személyiségi értékeit részesítse a magánjog védelemben? A személyiség ezen sajátos jellemzője okán talán indokoltabb a személyiségi értékeket védelemben részesíteni. A személyiségi értékek magánjogi védelmének elismerése áthidaló erőként hathat az elhunyt személy „személyiségi jogi” védelemben részesíthetősége kapcsán támasztott kérdések kapcsán. Az

³ PETRIK Ferenc: *A személyiség jogi védelme A sajtó-helyreigazítás*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2001.; LENKOVICS Barnabás – SZÉKELY László: *Magyar polgári jog. A személyi jog vázlata*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2001. 14.; JOBBÁGYI Gábor: *Személyiségi és családi jog*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 63.; PETRIK Ferenc (szerk.): *A személyiség jogi védelme*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 18.; Az új Polgári Törvénykönyv, a 2013. évi V. törvény e jogelméleti állásfoglalásnak megfelelően személyiségi jogok hordozójaként a természetes személyt, míg személyhez fűződő jogok hordozójaként a jogi személyt jelöli.

⁴ PETRIK i. m. 41.

⁵ TATTAY (2007) i. m. 15.

elhunyt személy jogképességének megszűnése alanyi jogainak megszűnését is eredményezve dogmatikailag kizárja az elhunyt személy személyiségi jogainak védelmét. Az elhunyt személy életpályája, erkölcsi, tudományos hagyatéka személyiségi értékeinek manifesztátumai. A német jogalkalmazási gyakorlat uralkodó felfogása szerint az elhunyt személy személyiségének védelme során az életben léte esetén követendő személyiségvédelmet kell fundamentumként tekinteni. Ezt az erkölcsi, etikai elvárást, kötelezettséget a jog eszközeivel is biztosítani szükséges, s ennek dogmatikai alapját biztosítja (többek között) az elhunyt személyiségi értékeinek védelme.

A személyiségi értékek védelmét befolyásoló újabb tendenciák

A személyiségi érték, személyiségi értékek védelemben részesíthetőségének, a jogi védelem tárgyaként való meghatározásának igénye felveti a személyiség információs társadalom, tömegmédia által felerősített jellemzői jogi értékelésének igényét. Az elmúlt években felerősödött a személyiség egyes vonatkozásainak kereskedelmi, elsődlegesen anyagi haszonszerzési célzatú felhasználása. Ez a felhasználás többféle módon jelentkezik. Jelenti többek között egyes, nagyobb nyilvánosságot kapó személyekkel szenzációhajhász megjelenést támogató módon interjú készítését ellenszolgáltatás ellenében, jogosulatlan képmás felhasználását címlapon való megjelentetés céljából, a társadalom széles körében ismert személyek nevének jogosulatlanul/avagy azok hozzájárulásával történő szerepeltetését a vagyoni forgalomban megjelenő árukon, termékeken, illetve szolgáltatások kapcsán. Ezek a megjelenések elsődlegesen az érintett személy személyiségi jegyeire, személyiségi értékeire alapoznak. Tipikusan e vonatkozásban az érintett személy személyéhez fűződő jogainak, elsődlegesen képmáshoz, hangfelvételhez való jogának másodlagos, kereskedelmi célzatú felhasználására kerül sor. E felhasználásokra az esetek egy részében az érintett hozzájárulása mellett, tipikusan ellenszolgáltatás fejében kerül sor, míg más részében azok hozzájárulása nélkül. A felhasználásból eredő haszon a felhasználónál csapódik le eladott példányszám, illetve termék, szolgáltatás esetén annak értékesítési mutatóinak növelőjeként. Nem vitatottan anyagi haszonszerzési célzattal kerül sor ezen felhasználásokra.⁶ E felhasználások eredménye-

⁶ Az esetleges méltánytalan helyzetek elkerülése érdekében a 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) a személyiségi jogok megsértésének objektív alapú szankciójaként bevezeti a megsértéssel elért vagyoni előny átengedésének követelését a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint. 2:51. § (1) bek. e) pont.

ként (is) megmutatkozik a személyiség vagyoni értéke. A személyiség vagyoni értékének felhasználása, hasznosítása körében megkötött szerződések tipizálás szempontjából lehetnek többek között a) merchandising, b) szponzorálási, c) franchise, illetve d) reklámszerződések.

A német jogelmélet a magánszférát érintő, magánszférához kapcsolódó szerződéseket aszerint ‘tipizálja’⁷, hogy a média milyen módon kívánja olvasóit az érintett közszereplő, közérdeklődésre számon tartott személy magánszférájáról tudósítani. E megkülönböztető jegy szerint tesz különbséget az interjú és a tudósítások, háttérbeszélgetések között. A személyes, magánszférát érintő információk közvetlen közlésének legmegfelelőbb eszköze az interjú, hiszen az érintett személy saját maga tudja mind tartamilag, mind formailag alakítani a személyét érintő közlést, beszélgetést. A tudósítások ezzel szemben az érintett személy közvetlen megjelenése, közvetlen megszólaltatása nélkül a hozzá kapcsolódó háttér-információkra épülnek, illetve a közszereplő korábbi mondatain, esetleg vele készült korábbi interjúkban elhangzottakon nyugszanak. A tudósítások körébe tartozik a közszereplők, prominensek családi életébe beengedést nyújtó ún. ‘Homestory’, mellett a nagyobb ‘eseményekről’, mint például esküvőről, gyermek születéséről tudósító ‘Event-Vertrag’. A háttérbeszélgetések a politikai közszereplők kapcsán nyernek nagyobb jelentőséget. Ezen utóbbi szerződések kapcsán kiemelt szerepet játszik a bizalom kérdésköre, melyet a német Sajtókódex kifejezetten rögzít. A német jogelmélet a tudósítást, háttérbeszélgetéseket, Homestoryt és Event-et érintő szerződések mellett ismeri az interjú és háttérbeszélgetésekre irányuló szerződések vegyes megjelenését, melyben foglalt megállapodás szerint a közszereplő az őt érő bizonyos eseményekről a sajtószervet tájékoztatja.⁸

A jogalkalmazási gyakorlat szerint a képmás, hangfelvétel nyilvánosságra hozatala kérdésében való állásfoglalás az érintett személy „rendelkezési joga”⁹, az érintett személy képmásának, hangfelvételének az engedély nélküli „felhasználása”¹⁰ jogellenesnek minősül. Az 1959. évi IV. törvény (továbbiakban: régi

⁷ Ezen szerződések a német jogelmélet szerint sui generis önálló szerződések azzal, hogy a jogirodalomban e szerződések jogi természetét tekintve számos konstrukció került kialakításra. Lásd: BEZZENBERGER: Verträge über die Privatsphäre. In: GÖTTING–SCHERTZ–SEITZ: *Handbuch des Persönlichkeitsrechts*. München, Verlag C. H. Beck, 2008. 716–718.

⁸ BEZZENBERGER: Verträge über die Privatsphäre. In: GÖTTING–SCHERTZ–SEITZ i. m. 712–715.

⁹ BH 1994. 127. (LB Pfv. IV. 21 327/1993.)

¹⁰ „Aki maga teszi önmagát a külső világ részévé bizonyos vonatkozásban, így a kortörténetben szerepet vállaló, vagy szerephez jutott egyén, az nem panaszkodhatik személyiségének sérelme miatt, ha képmását megfelelően – nem visszaélészerűen – felhasználják.” BALÁS P. Elemér: Személyiségi jog. In: SZLADITS Károly (főszerk.): *Magyar Magánjog. Első kötet*.

Ptk.) megfogalmazása szerint „képmás vagy hangfelvétel nyilvánosságra hozatalához – a nyilvános közszereplés kivételével – az érintett személy hozzájárulása szükséges.”¹¹ Ezen kifejezések jelentéstartalma alapján, illetve a képmáshoz, hangfelvételhez való jog más személyhez fűződő, személyiségi jogokhoz való viszonyítása során láthatóan eltérő jellemzőkkel rendelkezik. Jóhírnévhez, illetve becsülethez való joggal, azok lényegi jellemzője, identitása okán nem lehet rendelkezni, nem lehet felhasználni.¹² E személyiségi értékek természete kizárja a velük való rendelkezés lehetőségét. Ezért önállóan, közvetlen vagyoni értékként nem jelennek meg a fentebb már jelzett területeken. Tisztán személyi értékkel bíró személyiségi jogok, személyiségi értékek. Lehet, hogy a „rendelkezési jog”, mint dologi jogi¹³, illetve a „felhasználás”, mint szerzői jogi sajátos terminus technicus alkalmazása nem szerencsés, ugyanakkor utal, és megfelelően kifejezi a jelzett egyes személyiségi jogok vagyoni természetét.

A közszereplő képmásának – hozzájárulása nélküli jogszerű – felhasználására csak közéleti szereplésével összefüggésben, közéleti megnyilvánulásai által meghatározott keretben, közéleti szerepvállalásának disszeminációja érdekében kerülhet sor. A közszereplői képmásfelhasználás azonban nem korlátozott, a közszereplő rendelkezhet képmása felett, s az őt magánszférájában való megnyilvánulása során ábrázoló fénykép közszereplői mivoltában való összefüggésben történő nyilvánosságra hozatala jogellenes.

Nem vitatottan a személyiség vagyoni értékű vonatkozásainak felhasználására közszereplőket, közszereplők személyiségét érintően kerül sor.¹⁴ Az ő sze-

Általános rész. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941. 639.; BH 2002.261. (LB Pfv. IV. 21 356/1999.)

¹¹ Ptk. 80. § (2) bek.

¹² Ugyanakkor a képmás, hangfelvétel jogosulatlan felhasználása eredményezheti a jóhírnév sérelmét. Lásd: BH 2002.261. (LB Pfv. IV. 21 356/1999.)

¹³ A személyiségi jog emancipálódásának folyamatában éppen a személyi viszonyok dologi jogias jellegétől való megszabadulás jelentette a fő kihívást, hiszen korábban a személyiség magánjogi védelme dologi jogias köntösbe bújtatott.

¹⁴ Merchandising, kereskedelmi célzatú felhasználás/hasznosítás elsődlegesen az abszolút közszereplőket érinti, hisz a relatív közszereplők közszereplői minősége illékonyabb. A forgalmazó/gyártó piaci döntése befolyásolja a közszereplői megjelenés felhasználását, s számára értéktartóbb olyan közszereplőre építeni terméke, szolgáltatása marketingjét, aki abszolút közszereplői mivolttal rendelkezik. Az abszolút és relatív közszereplők közötti megkülönböztetést mind a magyar, mind a német jogelmélet ismeri, ugyanakkor ez a megkülönböztetés kevésbé bír relevanciával a jogalkalmazási gyakorlatban. A német judikatúrára mindez különösen nem oly régóta igaz, s a jogalkalmazási gyakorlat arra helyezi a hangsúlyt, hogy a sérelmet szenvedett személy nagy nyilvánosság előtt ismert-e. Az uralkodó német jogalkalmazási gyakorlatban eltűntek a különbségek az abszolút és relatív kortörténeti szereplők között, mára pusztán a „Person der Zeitgeschichte” áll a magánjogi védelem középpontjában. A német jogirodalomban, illetve a jogalkalmazási gyakorlatban a korábbi évek során a rela-

mélyiségük bír a vagyoni forgalomban olyan, anyagi hasznoszerzés reményét magában hordozó értékkel, mely kiváltja ezen vagyoni értékek jogszerű, avagy jogellenes felhasználását.¹⁵ A személyiség vagyoni értékének primátusa, az információs társadalom formáló hatása, a tömegmédia meghatározó, determináló jellege, a jogsértések intenzitása és iránya mind a közszereplőkről alkotott jogi felfogások újra-átgondolását igénylik.

Közzszereplő, közéleti szereplő

A személyiségvédelem nem értékelhető és nem vonatkoztatható el az adott történeti kortól, az uralkodó erkölcsi, etikai rendtől, társadalmi szokásoktól.¹⁶ Bár a régi Ptk. is utal a közzszereplőre, ugyanakkor sem a közzszereplő, sem a nyilvános közzszereplés fogalmi jegyeit nem rögzíti, s így a bírósági jogalkalmazási gyakorlatra, illetve a jogelméletre, jogirodalomra bízva annak kimunkálását. *Tattay Levente* közzszereplői fogalma szerint: „A közzszereplők azok a természetes vagy jogi személyek, amelyek a média közvetítésével nyilvános közéleti szereplést vállalnak, vagy – nyilvános szereplés híján – a közélet alakulására jelentős befolyással bírnak.”¹⁷ *Tattay Levente* fogalma elsődlegesen a médiában szereplők közzszereplői jogi minősítésére utal. Mellettük a maiori ad minus közzszereplők azok is, akik anélkül hatnak a társadalom szereplőire, a közélet alakulására, hogy közéleti megnyilvánulásaik elsődleges platformja a média lenne. *Petrik Ferenc* a közéleti szereplés megállapítása során nélkülözhetetlennek tekinti mind a „köz”, mind a „szereplés” szavak megfelelő jelentéstartalmú vizsgálatát.¹⁸ *Petrik Ferenc* szerint a fellépésnek a közéletben kell a

tív közzszereplők vonatkozásában kialakult néhány esetcsoport. Ezen esetcsoportok egyike az ún. „Begleiterrechtsprechung”, vagyis azon relatív közzszereplőket érintő jogesetek csoportja, akik valamely abszolút közzszereplő kísérijeként azzal együtt jelentek meg a nyilvánosság előtt. Lásd: Christian SCHERTZ: Das Recht am eigenen Bild. In: GÖTTING–SCHERTZ–SEITZ i. m. 225.

¹⁵ Lásd TATTAY (2007) i. m. 98–109.

¹⁶ Az egyes történeti korokhoz eltérő erkölcsi rendek párosultak, s ezek harmóniájához kapcsolódtak az egyes személyiségvédelmi eszközök, a személyiséget érő és sértő magatartások megítélése. A személyiségi jogok fellendülése idején a személyiségi jogsértéseket szemtől-szemben, sokszor párbaj útján rendezték. A személyiségi jogok újabb, illetve legújabb fellendülése a megváltozott társadalmi és történeti környezet okán eltérő, és fokozottabb hatású jogvédelmi eszközök igényét fogalmazza meg.

¹⁷ TATTAY (2007) i. m. 19.

¹⁸ Hangsúlyozást érdemel mindemellett, hogy a természetes, és jogi személy egyaránt közzszereplői minőséggel rendelkezhet.

nyilvánosság tudatos vállalásával abból a célból megtörténnie, hogy a személy valamit közvetítsen mások számára.¹⁹ A mások számára való közvetítés szükségessége a 36/1994. (VI. 24.) AB határozatban a közéleti megnyilvánulás szűkebb vagy a tágabb társadalom életét, a helyi, vagy országos viszonyok alakulását befolyásoló jellemzőjeként jelenik meg. A Kúria jogegységi tanácsa ezen felfogásokat szintetizálta²⁰ az 1/2012. számú BKMPJE határozatában, s a jogegységi határozat meghozatala iránti indítvány tárgyának megfelelően hangsúlyozta a megnyilvánuló személy szándékának vizsgálatát. A közszereplői, közéleti szereplői minőség megállapíthatóságának objektív előfeltétele az érintett személy szándékának vizsgálata. Csak akkor válhat az érintett személy közszereplővé, ha magánszféráját elhagyva tudatosan vállalja személyiségének nyilvánosságszférában történő megnyilvánulását, tudatosan vállalja a közéleti szereplést. Mi magunk, gondolatiságunk, cselekedeteink eredményezik közszereplőként, közéleti szereplőként történő megjelenésünket. Önnön magunk belső döntési kompetenciája, személyiségünk belső, lényegi létéből fakadó lehetősége a nyilvánosság, közéleti szereplés tudatos vállalása. Bár cselekedeteink tesznek bennünket közszereplővé, ugyanakkor fontos e cselekedet közszereplésként való értékelést eredményező hatásának tudatos felvállalása.

A Ptk. a közszereplők egyes személyiségi jogi vonatkozásairól a képmás, hangfelvétel nyilvánosságra hozatala²¹ körében tartalmazott rendelkezést.²² A Polgári Törvénykönyvről szóló T/7971. törvényjavaslat visszatért a közéleti szereplő terminus technicushoz,²³ s kimondta, a „közéleti szereplő személyiségi jogának védelme a közügyek szabad vitatását biztosító alapjogokat szükségtelesen nem korlátozhatja.”²⁴ A Ptk. fenntartotta a terminus technicust ért javasla-

¹⁹ PETRIK i. m. 138.

²⁰ „A joggyakorlat és a jogirodalom meghatározása szerint szereplésnek, ezen belül közszereplésnek az egyén önkéntes elhatározásán, autonóm döntésén alapuló olyan politikai, társadalmi, művészeti tevékenység, megnyilvánulás tekinthető, amelyet egy meghatározott cél, szűkebb vagy tágabb értelemben a helyi közösség vagy a társadalom életének befolyásolása érdekében fejt ki. Tehát a nyilvános közszereplés a közterületen való jelenlétnél, az ott zajló eseményekben való részvételnél szűkebb kategória, feltételezi a nyilvánosság előtt fellépő, megnyilvánuló személy erre irányuló szándékát.”

²¹ Ptk. 80. § (2) bek.

²² A német jogalkalmazás – többek között a magyarral hasonlatos – következetes gyakorlata szerint a „Person der Zeitgeschichte” képmása, hangfelvétele csak annak beleegyezésével hozható nyilvánosságra. A jogalkalmazási gyakorlatban többek között lásd: NJW 1992, 2084 „Talkmaster-Foto”; BGHZ 30, 7 „Caterina Valente”; BGHZ 26, 349 „Paul Dahlke”.

²³ T/7971. törvényjavaslat 2:44. §, 2:48. §; A Szakértői Javaslat még a nyilvános közszereplés, s annak alapján a közszereplő terminust alkalmazta. 2:115. § (3) b) pont.

²⁴ T/7971. törvényjavaslat 2:44. §

tot.²⁵ *Törő Károly* a közéleti szereplőt a közszereplés alanyaként azonosította,²⁶ a 36/1994 (VI. 24.) AB határozat ugyancsak a közszereplő szinonim kifejezéseként alkalmazza a közéleti szereplő²⁷ terminust. Az 57/2001 (XII. 5.) AB határozat „politikuskok, köztisztviséget betöltő vagy a közéletben szereplő személyek” becsületéről szól. Konkrét Legfelsőbb Bírósági döntés²⁸ a közéleti szereplést a közszerepléssel, s így a közéleti szereplőt a közszereplővel azonosítva, feltételül – *Petrik* felfogását képviselve – a fellépés közéletben való megtörténtét és célzatként a nyilvánosság tudatos vállalásával a mások felé való közvetítését megjelölve.

Közszereplő, közéleti szereplő – megnyilvánulásaik személyiségszférához kötődése

A 60/1994. (XII. 24.) AB határozat értelmében: „A demokratikus államélet és közvélemény érdekében az állami tisztségviselők és más közszereplő politikusok alkotmányosan védett magánszférája másokénál szűkebb; különösen ki kell tenniük magukat mások kritikájának.” Az AB határozat ‘szűkebb magánszférával’ operál. A magánélet és magánszféra nem szinonim kifejezései, kifejeződései egymásnak.²⁹ Az Európai Emberi Jogi Egyezmény a magán- és családi élet, a lakás és a levelezés tiszteletben tartását deklarálja.³⁰ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának jogalkalmazási gyakorlata a magánélet védelemben részesítése kö-

²⁵ Ptk. 2: 44. §, 2: 48. § (2) bek.

²⁶ *TÖRŐ Károly: Személyiségvédelem a polgári jogban.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979. 547.

²⁷ 36/1994 (VI. 24.) AB határozat III. 1.

²⁸ BH 2004. 104.

²⁹ A Ptk. 2:43. § b) pontjában a magánélethez való jog védelmét deklarálja, ugyanakkor kapcsolódó indokolása a magánszféra tiszteletben tartásának kötelezettségét rögzíti.

³⁰ Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről 8. cikk – Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog.

1. Mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák.

2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.

rében védi a magánszférát.³¹ Magánjogi szempontból a magánszféra a személy belső, immanens lényegéhez tapad, annak kontrollmentes belső lényege.

A svájci jogelmélet ‘Drei-Sphären-Theorie’-ja a védelemben részesítendő magánéletet³² három szféra területére osztja; a) az intim-, b) privát-, magánszférára, illetve c) a köz-, nyilvánosság-szférára. A személy legbelsőbb intim- és privátszférája ‘nem szűkíthető’, míg az Alkotmánybíróság által megjelölt szűkebb magánszféra lényegileg a svájci felfogás szerinti, magánélet részét képező nyilvánosság-szféra szűkítéseként fogható fel. A személy legbensőbb vonatkozásai, illetve azok külvilági megjelenései, így például családi élete, baráti kapcsolatai, személyisége kiteljesedését jelentő szabadidős programjai mind a belső lényegéhez, lényéhez kapcsolódnak, nem a nyilvánosság a célcsoportja. A közszereplés a társadalmi, közéleti nyilvánosság terrénuma.³³ A közszereplő közéleti megnyilvánulásai a társadalmi, közéleti szerepvállalás elfogadásával és felvállalásával teremtnék meg. A közéletben szerepet vállaló azonban e szerepvállalással együtt felvállalja a személye iránti érdeklődés intenzívebb megnyilvánulását is. A közéleti szereplés természetes velejárójaként fogja fel róla közéleti megnyilvánulásai során fényképfelvétel/fényképfelvételek, hangfelvételek készítését.³⁴ Ez az ábrázolás, közéleti mivoltának ábrázolása sem lehet azonban becsületsértő jellegű, jóhírnevére sérelmes, a közszereplőt nevetségessé tevő módon ábrázoló.

A közszereplői jogi minőség a közszereplő életperiódusai szerint vizsgálható, hisz például politikusok esetében a közéleti szerepléstől való visszalépésük közszereplői jogi minőségük megszűntével is jár.³⁵ Ezt eredményezi a jogirodalomban relatív közszereplőnek tekintett személyek esetén például a relatív közszereplői minőségüket megteremtő természeti esemény, televízió műsor, tehetségkutató hatásának elmúlta is. Közszereplő személyiségvédelmének tárgya a

³¹ GRABENWARTER: Europäische Menschenrechtskonvention, 3. Auflage. München, 2008. § 22 Rn. 6.

³² Lásd B. BRÜCKNER: Personenrecht des ZGB, Rn. 480. In: Michael BOHNE: Schweiz. In: GÖTTING–SCHERTZ–SEITZ i. m. 1140., 56. lj.

³³ Hasonló állásponton van Tattay Levente. Tattay Levente, elfogadva Törő Károly értelmezését, közszereplésnek tekint minden olyan megnyilvánulást, „amely befolyásolja a szűkebb vagy tágabb társadalom életét, a helyi vagy országos viszonyok kialakulását. Ez azért értelmezhető így, mert a társadalom tagjai igénylik, hogy a közéleti szereplők tevékenységét megismerjék, ezért a közszereplés elválaszthatatlan a nyilvánosságtól.” In: A közszereplők jó hírnevének védelme. *Gazdaság és Jog*, 2003/12. 21.

³⁴ „Aki egyszer a közszereplés messze világító tógáját magára öltötte, nem panaszkodhat, hogy tógája messze világít. Bemocskolni azonban nem kell tőrnie.” GOLDBERGER József: Közszereplés és személyiségi jog. *Polgári Jog*, 1931/3. 134.

³⁵ Vonatkozásokban releváns szerephez jut a „felejtéshez való jog”.

közzszereplői jellemzővel bíró személyiségük. Az, hogy a nagy népszerűségnek, ismertségnek, elismertségnek örvendő, egyébként közzszereplő az adott, konkrét szituációban, élethelyzetben a nyilvánosság-szférájához tartozóan, avagy magánszférájához tartozóan nyilvánul meg, nem a közzszereplői jogi minőségét befolyásolja. A konkrét élethelyzet a közéleti személyiség³⁶ védelemben részesítendő szfératerületét határozza meg.³⁷ A közzszereplői minőség determinált a közzszereplő személyisége által, az élethelyzet a magánszférához, avagy a nyilvánosság-szférához, nyilvános közzszereplés, közéleti szerepléshez tartozás kérdésében bír döntő befolyással.³⁸

A Polgári Törvénykönyvhöz rendelt indokolás a közéleti szereplők személyiségi jogainak alacsonyabb védettségi szintjét rögzíti.³⁹ A feltett kérdésekre eddig adott válaszok természete átformálódhat, ha más megközelítésbe helyezzük a közéleti szereplők személyiségi értékeit, személyiségét. A közzszereplők – akár politikus, akár művész, akár sportoló – személyiségét teljesíti ki közéleti szerepvállalása során. Közéleti szerepvállalását mintegy a személyisége determinálja. Magunk döntünk személyiségünk nyilvánosság előtti megjelenéséről, megnyilvánulásáról.⁴⁰ Közéleti szerepvállalásunk belső értékrendünket,

³⁶ A közéleti személyiség jogirodalomban való jelenlétére lásd: TÖRÖK Károly: *Személyiségvédelem a polgári jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979. 19.

³⁷ Ezt a felfogást támasztja alá az Emberi Jogok Európai Bíróságának a von Hannover v. Germany ügyben hozott ítélete is no.59320/00.

³⁸ Ez vezethető le Szabó Máté állásfoglalásából is: „Nem arra kell tehát rámutatni, hogy valaki közzszereplő-e vagy sem, hanem arra, hogy az az adat, amelynek a nyilvánosságáról szó van, milyen mértékben, milyen intenzitással függ össze az illető közzszereplésével.” Lásd: SZABÓ Máté Dániel: Nyilvános magánszféra – Hol a határ? In: *Ünnepi kötet Sári János egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2008. Szabó Máté Dániel személyes honlapjáról letöltve 2. o. Lásd még uő. 8. o. Konkrét bírósági ítéletben megjelenítve: „a közzszereplő képmása csak közzszerepléseivel összefüggésben, a közéleti megnyilvánulásai által meghatározott keretben, annak bemutatására használható fel az érintett hozzájárulása nélkül. A közzszereplő képmása ezért nem szabad felhasználás tárgya, nem szolgálhat különböző, a közzszereplő konkrét megnyilvánulásaitól független gondolati tartalmak, vélemények ilusztrálására.” BH 2006. 282.

³⁹ „Évtizedes elmaradást pótol a törvény azzal, hogy a közéleti szereplők személyiségi jogainak alacsonyabb védettségére vonatkozó – a bírói gyakorlat által már kidolgozott – szabályt törvényi szintre emeli, a közügyek szabad vitatását biztosító alapjogok érvényesülése érdekében.” Harmadik rész, Személyiségi jogok, IX. cím. Általános szabályok és egyes személyiségi jogokhoz fűzött indokolás.

⁴⁰ Ez fejeződik ki a Legfelsőbb Bíróság egyik konkrét, ítéleti indokolásában: „a felperes Horthy Miklós újratemetésén, amely jelentős társadalmi érdeklődést kiváltó esemény volt, a jelenlegi divat szerint már nem használatos, figyelemkeltő öltözetben jelent meg. Ezáltal – az esemény jellege folytán – saját maga fejezte ki azt, hogy közzszereplést vállal. [...] a felperes egy korábbi történelmi időszakot idéző, ezáltal feltűnő öltözetben való megjelenésével Horthy Miklós temetésén lényegében közzszereplést vállalt, és emiatt a képmása nyilvánosságra hozatalához való hozzájárulása szükségtelenné vált.” BH 1997. 578. Legf. Bír. Pfv. IV. 20.118/1996. sz.

személyiségünket tükrözi. Az érintett személy közéleti szerepvállalása magánéletének nyilvánosság térrénumába, nyilvánosság szférájába tartozó, hisz személyisége egyik kiteljesedési területe, személyiségi jellemzőinek nyilvánosság szférájában való megjelenése. Ha a közszereplő megnyilvánulása kívül esik a nyilvánosságon, a nyilvános szférán, érte ez utóbbi alatt a közéleti szerepvállalást is, úgy magánszférájában teljesedik ki, így különösen családi, baráti körben nyilvánul meg személyisége.

A közéleti szerepvállalásra önként, saját belső elhatározásra kerül sor, ismervé az azzal járó érdeklődés fokozott jelenlétét. A közszereplői mivolt fundamentális lényege a nyilvános tevékenység.⁴¹ A következetes és uralkodó bírósági jogalkalmazási gyakorlat alapján „a becsület és az emberi méltóság sérelmét a tényektől függetlenül, önkényesen alkotott, a más személyét kifejezőmódjában is indokolatlanul bántó (becsmérlő, megalázó) vélemény, a jó hírnév sérelmét pedig a valótlan és a közfelfogás szerint általában a személy hátrányos megítélését kiváltó, valótlan és sértő tény állítása, híresztelése, illetve a való tény hamis színben való feltüntetése okozza.”⁴² Hasonlatosan valamennyi személyhez ugyanúgy felléphet, ha a személyét, közéleti megnyilvánulását érő véleménynyilvánítás durva, bántó, lealacsonyító.⁴³ A nyilvánosság-szférából eredően a közéleti megnyilvánulásával, közszereplésével összefüggésben alkotott véleménnyel, illetve róla képmás, hangfelvétel készítésével és nyilvánosságra hozatalával kapcsolatosan válik mássá a közszereplő személyiségi jogi védelme.⁴⁴ Ez a ‘mátság’ a megengedett kritika határainak tágabb voltában keresendő.⁴⁵ A nyilvánosság térrénumába lépés a magánszférából való

⁴¹ Az Alkotmánybíróság több határozatában is kifejtett elvek alapján (...) a közhatalom gyakorlásában részt vevő személyek a tevékenységüket bíráló kritikái megnyilvánulások fokozottabb tűrésére kötelesek, és az esetleg túlzó vagy felfokozott hangvételű véleményt is elviselni tartoznak. Olyan elvárást azonban az Alkotmánybíróság sem fogalmazott meg, hogy a közszereplő a valótlan és sértő tény állítását is eltérni köteles.” Pfv.IV.20.314/2012/7. szám.

⁴² Pfv.IV.20.745/2010/4. szám.

⁴³ „Az értéktétel (vélemény, bírálat, jellemzés) csak akkor eredményezheti a jó hírnév sérelmét, ha közvetlenül vagy közvetetten tényállítást fejez ki, olyankor tehát, amikor valótlan tényállításokon alapszik, nyíltan vagy burkoltan ilyen tényállítást fejez ki, továbbá ha megtevesztő jellegű, téves következtetés levonására ad alapot. A kritériumokat ki nem merítő értéktétel – azaz a való tényekből levont következtetés – nem vezethet a jó hírnév sérelméhez, még akkor sem, ha mások nézeteivel ellentétes tartalmat hordoz. Amennyiben azonban az önkényes és nem felel meg az ésszerű gondolkodásnak, a gyakorlati tapasztalatoknak és a logika szabályainak, adott esetben értékelhető úgy, hogy a valóságot hamis színben tünteti fel, és ezzel a személyhez fűződő jogsérelem kimondására alapot adhat (BDT 2006.1376.).” Pécsi Ítéletábla Pf.I.20.403/2010/4. szám.

⁴⁴ Mindezen gondolatokat a természetes személy közszereplőre vonatkoztatva.

⁴⁵ 36/1994 (VI. 24.) AB határozat.

kilépés szándékával történik.⁴⁶ A közéleti szereplés (alapvetően) a nyilvánosság előtt zajlik. A nyilvánosságszférában létezés determinálja többek között nyilvános közszereplés esetén képmásról, illetve hangról közszereplői hozzájárulás nélküli felvételkedzés jogszerűségét. A hozzájárulás hiányában való jogszerű felvételkedzés és nyilvánosságra hozatal joga a közszereplő nyilvánosságszférában való jelenlétéből ered.

A jogirodalomban, jogalkalmazási gyakorlatban megjelenő, közszereplők 'alacsonyabb' személyiségvédelmének deklarációja a közszereplők nyilvánosságszférájával van összefüggésben. Ez a személyiségvédelem a véleménynyilvánítás szabadsága és a közszereplő mivoltukhoz tapadóan jelentkező a véleményt, kritikát megfogalmazók véleménynyilvánítás szabadsága és a közszereplő nyilvánosságszférájában megnyilvánuló személyiségi jogai egyensúlyától más. A Ptk. alapján: „A közügyek szabad vitatását biztosító alapjogok gyakorlása a közéleti szereplő személyiségi jogainak védelmét méltányolható közérdekből, szükséges és arányos mértékben, az emberi méltóság sérelme nélkül korlátozhatja.”⁴⁷ A Ptk. korlátként való felfogást tükröz.

A közszereplő magánszférában, intimszférában való jelenléte nélkülözi a nyilvánosságszférát, így nélkülözi a nyilvánosságszférában jelenlévő személyhez fűződő jogi specialitásokat. A jogalkalmazási gyakorlatban ezen határok sokszor összemosódnak, nem láthatóak az éles kontúrok, s a bíróságok feladatává válik az elhatárolás megtétele. Az Emberi Jogok Európai Bírósága meghatározó jellegű, von Hannover v. Deutschland ítélete⁴⁸ lényegét tekintve e két szféra kontúrjainak pontosítására, tisztázására törekedve a német bírósági jogalkalmazási gyakorlatban is a magánszféra védelmének megerősödésével járt.⁴⁹

⁴⁶ Ugyanezen az állásponton Törő Károly is azzal az eltéréssel, hogy magánszféra helyett a magánélet köréből való kilépésként tekint a közéleti jellegű nyilvános tevékenységre. In: Törő Károly: Közéleti szereplés és személyiségvédelem. *Magyar Jog*, 1994/4.

⁴⁷ Ptk. 2: 44. §

⁴⁸ EGMR, Urt. v. 24.6.2004 – 59320/00 (von Hannover v. Deutschland)=NJW 2004, 2647.

⁴⁹ MÄRTEN: Entscheidungsanmerkung, Voraussetzungen einer zulässigen Berichterstattung über das Privatleben Prominenter. *Zeitschrift für das Juristische Studium*, 2/2012. 276. EGMR, Urt. v. 7.2.2010 – 40660/08 und 60641/08 (von Hannover v. Deutschland – Nr. 2).

Zárógondolatok

A ‘Nincs új a nap alatt’ örökérvényű mondata érződik napjainkban a tömegmédia és információs társadalom befolyásolta és formálta személyiségvédelem időszakában. Nincs új a nap alatt, hiszen *Warren/Brandeis* Harvard Law Review-ban 1890-ben megjelent tanulmánya⁵⁰ a right to privacy elismerésének indokoltságát a fotográfia technológiájának fejlődésében, illetve a bulvársajtó növekvő befolyásában látta.⁵¹ Mai társadalmi viszonyaink között ugyanezen kettős mozgatórugó él: az internet, másrésről a tömegmédia, bulvársajtó egyre szignifikánsabb jelenléte. A közszereplőket érő diskurzusok mindig a véleménynyilvánítás szabadságával összefüggésben jelentkező személyiségvédelmi állásfoglalások körében keresendők. A diskurzusok alapját adó egyes tényállások a közszereplői személyiségvédelem határait érik. Hol legyen a határa a közszereplő magánéleti, illetve közéleti szereplése között? Egyáltalán húzható-e ilyen határ közszereplők viszonylatában. A közéletben szerepet vállalók magánszférája, illetve nyilvánosságszférája keretében való megnyilvánulására irányuló személyiségvédelem eltérő színezetű. A nyilvánosság terrénumába lépve kilépnek a magánszféra kereteiből, személyiségük részeként tudatosan vállalva a nyilvánosságot. A közszereplői megnyilvánulások magánjogi értékelése során azt szükséges vizsgálni, hogy e megnyilvánulás, mely szfératerületre esik.

⁵⁰ Samuel D. WARREN – Louis D. BRANDEIS: The Right to privacy. *Harvard Law Review*, Vol. IV. December 15, 1890 No. 5.

⁵¹ „A pillanatok alatt elkészülő [instant] fotográfiák, a sajtóvállalkozások veszélyeztetik magán- és családi életünk szent birodalmát, és számos mechanikus szerkezet létezik, amelyek elterjedésével igaz lehet a mondás, amely szerint »amit az otthonod mélyén suttoysz, a háztetőkről fogják világgá kürtölni.«” WARREN–BRANDEIS 1984. 76.

GRAD-GYENGE ANIKÓ*

SZABAD FELHASZNÁLÁSOK A LÁTÁSKÁROSULTAK MŰVEKHEZ VALÓ JOBB HOZZÁFÉRÉSE ÉRDEKÉBEN

Tattay Levente egyetemi tanár, professzor úr ünnepi köszöntése csak olyan tanulmánnyal történhet, amely a szellemi tulajdonjog területének valamely aktuális, friss problémakörével, témájával foglalkozik, mivel az ünnepelt tudományos és oktatói tevékenysége is az újdonságok, friss eredmények, releváns kérdések iránti legteljesebb nyitottsággal, érzékenységgel és azok részletes, értő elemzésével jellemezhető. Emiatt reméli e tanulmány szerzője, hogy örömeire fog szolgálni egy olyan szerzői jogi nemzetközi szerződés első magyar nyelvű vizsgálata, amelynek elfogadására ebben az évben került sor és olybá tűnik, hogy eszközei, megoldásai új, eddig soha nem látott színekkel gazdagítják a szerzői jog nemzetközi palettáját. Bízom benne, hogy még ha a tanulmány erősen kritikus hangvételű is, elfogadható lesz az ünnepelt számára ajándékként, hiszen a saját tudományos kutató munkája sem mentes e hangvételtől.

* * *

1. Bevezetés

A Szellemi Tulajdon Világszervezetének (World Intellectual Property Organization – a továbbiakban: WIPO) közgyűlése 2012-ben részletes menetrendet fogadott el annak érdekében, hogy 2013-ban össze lehessen hívni egy diplomáciai konferenciát. Ennek a célja egy egyezmény elfogadása volt, amely a látáskárosult (visually impaired) és olvasási képességükben akadályo-

* PhD, ProArt Szövetség a Szerzői Jogokért tanácsadó, egyetemi docens, tanszékvezető-helyettes, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék.

zott (print disabled) személyeknek (a továbbiakban együtt: látáskárosultak) a szerzői művekhez való hozzáférést szeretné az ilyen akadályokkal nem küzdőkkel egyenlő feltételek szerint,¹ kivételek vagy korlátozások útján javítani (a továbbiakban VIP).

Ez tehát egy olyan nemzetközi szerződés elfogadását célozza meg,² ami lehetővé teszi a látáskárosultak számára bármilyen felhasználási móddal a művek élvezetét.³ A WIPO oldalán olvasható közlemény⁴ szerint ugyanis közel 160 millió (a World Blind Union adatai szerint 162 millió⁵) látáskárosult ember él, akik egy rugalmasabb, a technológiai realitásokhoz jobban alkalmazkodó szerzői jogi rezsimből jobban profitálhatnának. A látáskárosult személyek számára elengedhetetlen, hogy az információ Braille-írásba, nagybetűs nyomtatásba, audio-formátumba vagy más formátumokba konvertálható legyen, amelyek segítő technológiát jelentenek számukra a hozzáférésben. A publikált műveknek viszont csak elenyésző része (a WIPO számára készített tanulmány szerint 5%-a) férhető hozzá a látáskárosultak számára elérhető formátumban.⁶ Bár a WIPO hangsúlyozza a szerzői jogi védelem fontosságát ezen a területen, de emellé rögtön hozzá is teszi, hogy a látáskárosultak hozzáférése a művekhez ezzel egyenértékű igény,⁷ ezen belül is különösen a művek számának növelése és forgalmuk javítása.⁸

¹ VIP (1) preambulum Recalling the principles of non-discrimination, equal opportunity, accessibility, and full and effective participation and inclusion in society, proclaimed in the Universal Declaration of Human Rights and the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

² Marrakesh Treaty to facilitate access to published works for persons who are blind, visually impaired, or otherwise print disabled. Adopted in Marrakesh, June 17 to 28, 2013.

³ VIP (2) preambulum Mindful of the challenges that are prejudicial to the complete development of persons with visual impairments/print disabilities, which limits their freedom of expression including the freedom to seek, receive and impart information and ideas of all kinds on an equal basis with others, including through all forms of communication of their choice, their enjoyment of the right to education, and the opportunity to conduct research.

⁴ http://www.wipo.int/meetings/en/2009/vip_ge/index.html.

⁵ Study on Copyright Limitations and Exceptions for the Visually Impaired Prepared by Sudith Sullivan Consultant, Copyright and Government Affairs SCCR/15/5/7 Original. February 20, 2007. (a továbbiakban: Sullivan study) hivatkozza a 2. lábjegyzetben.

⁶ Sullivan study 14.

⁷ VIP (3) preambulum Emphasizing the importance of copyright protection as an incentive and reward for literary and artistic creations and enhancing opportunities for everyone including persons with visual impairments/print disabilities to participate in the cultural life of the community, to enjoy the arts and to share scientific progress and its benefits.

⁸ VIP (4) preambulum Aware of the barriers of persons with visual impairments/print disabilities to access published works in achieving equal opportunities in society, and the

Sajátos kontextusba helyezi a a problémakört az, hogy – talán először a WIPO történetében – nem a fejlett országok védelmi szintjének emelése a tervezett megállapodás deklarált célja (ennek megfelelően nem újabb jogok biztosítását tűzi ki célul az egyezmény), hanem a legkevésbé fejlett országokban élő látáskárosultak jobb hozzáféréseinek segítése (vagyis éppen a meglévő jogok derogációjához szükséges keretek meghatározása).⁹

Új a kontextus abból a szempontból is, amire már a preambulum is utal, hogy az információs és kommunikációs technológiák hatékonyan tudnák javítani a művekhez való hozzáférés jelenlegi szintjét. Az eddigi szerzői jogi megközelítés ugyanis nem a hozzáférésre, hanem a hozzáférhetővé tételre koncentrált: a cél ennek hatékony biztosítása volt, ami elvileg magával kell, hogy hozza a hatékony hozzáférést is. Nem akarok már itt paradigmaváltásról beszélni, de érdemes előrebecsíteni, hogy a fókuszpont ilyen jellegű megváltozása az egész rendszer alapjait befolyásolhatja. Egyúttal már itt felmerül az a kérdés, hogy tényleg a legkevésbé fejlett országok problémája-e ez? És valóban egy (vagy több) szerzői jogi szabad felhasználás fogja-e a látáskárosultakhoz eljuttatni az új technológiákat és műveket?¹⁰

Arra is már itt fel kell hívni a figyelmet, hogy az elfogadott nemzetközi szerződés jóval túlmegegy azon a szándékon, hogy minden ország szabad felhasználásokat vezessen be a látáskárosultak javára. Egyúttal szeretné a művek határon átnyúló hozzáférését is támogatni, ami szintén korszakos újdonság a nemzetközi szerződési rendszerben és komoly kihívás a territorialitásra épülő szerzői jogi rezsim számára.¹¹

Bár az új rezsim csak abban az esetben alkalmazható, ha a kedvezményezettek számára a piac nem képes a hozzáférést megfelelően biztosítani, ugyanak-

need to both expand the number of works in accessible formats and to improve the circulation of such works.

⁹ VIP (5) preambulum Taking into account that the majority of persons with visual impairments/print disabilities live in developing and least-developed countries.

¹⁰ VIP (6) preambulum Recognizing that despite the differences in national copyright laws, the positive impact of new information and communication technologies on the lives of persons with visual impairments/print disabilities may be reinforced by an enhanced legal framework at the international level.

¹¹ VIP (7) preambulum Recognizing that many Member States have established exceptions and limitations in their national copyright laws for persons with visual impairments/print disabilities, yet there is a continuing shortage of available works in accessible format copies for such persons, and that considerable resources are required for their effort of making works accessible to these persons, and that the lack of possibilities of cross-border exchange of accessible format copies has necessitated duplication of these efforts.

kor annak eldöntésére, hogy ez mikor állapítható meg, arra a szerződés nem tartalmaz utalást.¹²

Az Európai Unió tagállamaiban léteznek olyan szabad felhasználások, amelyek kifejezetten a fogyatékkal élők hozzáféréseinek megkönnyítését szolgálják: az Infosoc-irányelv kifejezetten meg is engedi a tagállamok számára, hogy ilyen célra vezessenek be kivételeket vagy korlátozásokat,¹³ illetve egyéb irányelvek is meghatároznak olyan kereteket a kivételek és korlátozások számára, amelyek alapul szolgálhatnak ilyen célú szabályok bevezetésére.¹⁴ Az EU legújabb, a szerzői jog egyes eszközeinek reformját tervező stratégiai dokumentumai éppen emiatt nem is érintik ezt a kérdéskört. Ennek ellenére a hozzáférhetőség aránya európai szinten sem jobb, mint világszerte: az European Blind Union-nak az Európai Bizottsághoz eljuttatott levele szerint is maximum 5 %.¹⁵

A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban: Szt.) 41. § (1) bekezdése is ismer ilyen rendelkezést, az Infosoc-irányelvet egyébként meg is haladó hatállyal, 1999 óta. A fogyatékos személyek – fogyatékoságukkal közvetlenül összefüggő – igényeinek kielégítését szolgáló felhasználásokat teszi szabaddá, az egyenlő bánásmód jegyében. A szabály teljesen általános: valamennyi fogyatékkal élő személyre vonatkozik, függetlenül a fogyatéka jellegétől és a felhasználási módtól – ami persze nem biztos, hogy egyáltalán szükséges.) Az Szt. 2003-as jogharmonizációs módosítása a jövedelemszerzési célzat kizárásával módosította a rendelkezést – e tekintetben összhangba hozva az Infosoc-irányelv említett rendelkezésével.

A magyar helyzet jól mutatja, hogy a kedvezményezettek tényleges hozzáférése önmagában attól még nem valósul meg, hogy a nemzeti szerzői jogi rendszer – akár nemzetközi vagy uniós kötelezés hatására – biztosít ilyen szabad felhasználást, ezzel ugyanis élni kell. Bár Magyarországon a fogyatékkal élők (nem csak a látási, olvasási képességeikben akadályozottak) számára a fentiek szerint biztosított a szerzői jogilag szabad hozzáférés, a jogilag hozzáfér-

¹² VIP (8) preambulum Recognizing both the importance of rightholders' role in making their works accessible to persons with visual impairments or with print disabilities and the importance of appropriate limitations and exceptions to make works accessible to these, particularly when the market is unable to provide such access,

¹³ Az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összhangolásáról szóló 2001. május 22-i 2001/29/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv 5. Cikk (3) bekezdés c) pont.

¹⁴ Ld. erről részletesen: GYENGE Anikó: *Szerzői jogi korlátozások és a szerzői jog emberi jogi háttere*. HVG-Orac, 2010. II. rész 2. fejezet.

¹⁵ <http://www.euroblind.org/news/nr/1761>.

hető műveknek mégis csupán elenyésző százaléka hozzáférhető ténylegesen.¹⁶ A legnagyobb, több százezer művet tartalmazó gyűjteményekben is ezer alatti a hozzáférhető kötetek száma, bár kétségtelen, hogy a technológia újításai (hangoskönyv, felolvasóprogramok) növelik a hozzáférhetőséget – megjegyezzük, anélkül, hogy sok esetben egyáltalán bármilyen szerzői jogilag releváns cselekmény történne.

A tényleges elérhetőség megvalósítása egy egyszerű jogszabály-módosításnál sokkal többet igényel: a szerzői jogért felelős szervezetek hatáskörét jóval túlhaladó aktív jogalkalmazói fellépést, stratégiai gondolkodást, tervezést és nem utolsósorban megvalósítást.

A WIPO fent említett Diplomáciai Konferenciáját közvetlenül megelőző SCCR¹⁷ dokumentumai alapján a diplomáciai konferenciát 2013 júniusára időzítették. A közlemény szerint az előkészítő tárgyalások során olyan jelentős kérdésekben haladtak előre a felek, mint a háromlépcsős teszt megfelelő alkalmazása a kivételek és korlátozások átültetése során. Eszerint abban állapodtak meg, hogy a szabályokat úgy kell alkalmazni, mint az eddigi nemzetközi egyezmények keretében. Az új norma pedig majd kifejezetten hivatkozik ezekre a nemzetközi szerződésekre és arra, hogy változatlan módon érvényesülnek. Egyetlen igen fontos kérdés maradt nyitva: ez pedig a kereskedelmi hozzáférhetőség kérdése. A nemzetközi szerződést elfogadni kívánó diplomáciai konferenciát június 17 – 28-a közöttre hívták össze Marrakeshben. Ebben a tanulmányban azt vizsgáltam meg, hogy az új eszköz változtathat-e érdemben az európai/magyar viszonyainkon: jelenthet-e erősebb ösztönzést az EU vagy a magyar jogalkotó számára, illetve ami különösen fontos: lehetnek-e a konkrét ügyön túlmutató, akár szerzői jogi, akár a szerzői jogon kívüli hatásai. Mindezt alapvetően befolyásolja annak a nagy kérdésnek a megválaszolása, hogy egyáltalán miként illeszkedhet a jelenlegi nemzetközi jogi rendbe az új eszköz.

¹⁶ <http://www.nyest.hu/hirek/feher-bottal-a-monitor-elott>. A cikk szerint: „A Vakok Digitális Könyvtárát csak látássérültek használhatják, így magát az adatbázist nem tekinthettük meg. A nyilvános tartalomjegyzékből azonban kiderült, hogy viszonylag kevés mű szerepel a listán. Meglehetősen sok magyar verseskötet mellett például Mikszáth, Móricz és Kosztolányi néhány műve érhető el, de Wass Albert egy regénye és novellái is letölthetők. Külföldi szerzők közül főként a kötelező olvasmányok találhatók meg a könyvtárban. Sokkal nagyobb az Országos Széchenyi Könyvtár (OSZK) vakok számára készített adatbázisa, a vmek, ahonnan ingyenesen 197 könyv tölthető lehangoskönyv formában. Emellett a Világhalló program segítségével 758 mű fel is olvastatható a könyvtár adatbázisából. A gépi hangon felolvasott szövegből itt egy mintát is meghallgathatunk. A könyvtár oldala akadálymentes, így felolvasóprogrammal jól kezelhető.

¹⁷ Standing Committee for Copyright and Related Rights.

2. Az új egyezmény viszonya a szerződő felekre kötelező korábban kötött nemzetközi egyezményekhez

Az új egyezmény viszonyát más nemzetközi egyezményekhez két oldalról kell megközelíteni. Egyrészt a korábban létrejött egyezmények szövegéből, másrészt a VIP szövegéből kiindulva. Mivel az új egyezményt is átszövi az ún. háromlépcsős teszt, ezért én is elsősorban ebből a szempontból vizsgáltam meg a szöveget, de – szükségszerűen – kitérek a többi egyezményre is.

Az 1886-ban aláírt Berni Uniós Egyezmény (a továbbiakban BUE) 1967-es stockholmi felülvizsgálatának egyik fő célja volt, hogy a többszörözési jogot is felvegyék az egyezmény szövegébe.¹⁸ Az is általános igény volt, hogy a reprogramírozható típusú többszörözésnek ebben az időszakban kezdődött térhódítása miatt lehetővé kell tenni a tagállamok számára, hogy a kizárólagos többszörözési jogot bizonyos esetekben korlátozhassák.¹⁹ Miután abban megegyezés született, hogy a többszörözési jog korlátjaként²⁰ a 9. Cikk (2) bekezdésébe ne több konkretizált eset, hanem csak egy általános feltételrendszer, a háromlépcsős teszt kerüljön be, a német küldött, *Ulmer* javaslatára a három lépcső második és harmadik elemének felcserélésével a következő szöveget fogadták el.²¹

¹⁸ Samuel RICKETSON: *The Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works*. London, Kluwer, 1987., 375.; továbbá Records of the Intellectual Property Conference of Stockholm, June 14, 1967. WIPO, Geneva 1967. (a továbbiakban: Records 1967, Stockholm) 111.

¹⁹ Ugyan felmerült a lehetősége egy a többszörözési jog korlátozási lehetőségeit megállapító kimerítő listának is, a viták során érdemi javaslatként a háromlépcsős teszt első megfogalmazása mellett a magáncélú, a bírósági és közigazgatási eljárásban való felhasználás érdekében történő többszörözés került megnevezésre. Az angol delegáció azonban még így sem támogatta az egyes speciális szabályok szerepeltetését. A keletkezőtörténethoz ld. részletesen: RICKETSON i. m. 375.; FICSOR Mihály: How much of what? The „three-step-test” and its application in two recent WTO dispute settlement cases. In: *RIDA*, 2002. 111–126.

²⁰ Tágabb értelemben a szerzői jog korlátai közé sorolható minden szabály, amely bármilyen módon szűkíti a szerző kizárólagos engedélyezési jogát. Ebben az összefüggésben korlátozásnak lehet nevezni nem csak a díjfizetéstől és a szerző hozzájárulásától független felhasználást (másképp kivételt), de azt az esetet is, amikor a szerzőnek bizonyos átalánydíj jár a felhasználásért, továbbá a védelmi idő lejártát, a jogkimerülést, a jogok átruházhatóságát és azok közös jogkezelésben történő gyakorlásának egyes eseteit is. A tanulmány ahol korlátozást említ, az alatt a szabad felhasználást (kivételt) és az engedélyezési jog nélküli díjigényt is kell érteni.

²¹ „Az Unióhoz tartozó országok törvényhozó szervei jogosultak arra, hogy (1) különleges esetekben lehetővé tegyék az említett művek többszörösítését, feltéve, hogy (2) az ilyen többszörösítés nem sérelmes a mű rendes felhasználására, és (3) indokolatlanul nem károsítja a szerző jogos érdekeit.” A szövegben a beszúrt számozás a szerzőtől származik. Itt kell megjegyezni, hogy a hivatalos fordítás több pontosítást is igényel: egyrészt a „törvényhozó szervei” helyett „jogalkotása” kifejezés lenne a megfelelő, és a „különleges” szó elé is be kellene szúrni az „egyes” kifejezést.

Ezzel a többszörözési jog korlátozásának nemzetközi jogi megalapozásaként olyan rugalmas és nyitott szabály született, amely egyaránt teret ad a kontinentális szerzői jogi rendszerekben a szerzői jog alóli kivételek és korlátozások taxatív felsorolásának, valamint a rugalmasabb, a törvényben még csak példalódzó felsorolást sem ismerő angolszász *copyright*-rendszer meghatározó *fair use* érvényesülésének is. A háromlépcsős teszt tágan értelmezhető fogalmai olyan rendszert alkotnak, ami funkcionális szempontból általános szűrőszerepet tölt be a nemzeti korlátozások felett, tartalmilag pedig igen széles körben teszi lehetővé ezeket.

A többszörözéshez való joghoz kapcsolódó háromlépcsős teszten túl a BUE tartalmaz egyéb, a szerző kizárólagos jogának korlátozására lehetőséget adó, speciális szabályokat is. [2bis Cikk (2) bekezdés: beszédek többszörözése az írott és az elektronikus sajtóban; 10. Cikk (1) bekezdés: idézés és sajtószemle céljára történő felhasználás, (2) bekezdés: oktatási célú illusztrációként való felhasználás; 10bis Cikk (1) bekezdés: újságcikkek felhasználása más médiában; 11bis Cikk (3) bekezdés: saját műsor ideiglenes rögzítése és archívumokban való megőrzése, 13. Cikk: zenemű hangfelvételének többszörözése].²² Mindezeket túl az ún. *minor reservations doctrine* szerint nyitva állnak a BUE tagországai számára a nyilvános előadás és nyilvánossághoz közvetítés jogára vonatkozó korlátozási lehetőségek is, amelyek nem közvetlenül az egyezmény szövegéből, hanem a BUE egyes szövegeit előkészítő munkabizottságok anyagaiból vezethetők le. Ezek a korlátozások a 11. Cikk (1) bekezdésében, 11bis Cikkben, 11ter Cikkben, 13. Cikkben, 14. Cikkben meghatározott jogok korlátozását teszik lehetővé valódi, katonai és oktatási célokra.²³ Ezt a kört tovább bővíti az a szintén az előkészítő jegyzőkönyvekből levezetett korlátozás, amely hallgatólághozan elismertnek tekinti a fordítás kizárólagos jogával kapcsolatban valamennyi egyébként nevesített korlátozást is. Tehát ezek ugyanúgy alkalmazhatók a fordítások tekintetében is, mint az eredeti művekre vonatkozóan (a *minor reservations*-szel együtt ún. *implied exemptions*, beleértett korlátozások).²⁴

²² A BUE-ban foglalt korlátozásokat többféleképpen lehet csoportosítani: Boytha György [GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *A szerzői jogi törvény magyarázata*. Budapest, KJK -Kerszöv, 2000. 537-538.] tartalmi korlátnak tekinti a 10. Cikk (1)-(2) bekezdését, továbbá a 10bis Cikkben foglaltakat, a gyakorlás korlátozását látja a 9. Cikk (2) bekezdésében, a 13. Cikkben, a 11bis Cikk (2) bekezdésében és a 11bis Cikk (3) bekezdésében.

²³ Részletesen a *minor reservations doctrine*-ről FICSOR Mihály: *The Law of Copyright and the Internet. The 1996 WIPO Treaties, their Interpretation and Implementation*. Oxford, Oxford University Press, 2002. 291–294.

²⁴ Records 1967 Stockholm, 1165.; FICSOR i. m. 296.; Martin SENFTLEBEN: Grundprobleme des urheberrechtlichen Dreistufentests. In: *GRUR Int.*, 2004/3. 24. lj.

A jegyzőkönyveket a bécsi szerződés 32. Cikke²⁵ alapján olyan okmánynak lehet tekinteni, amelyet egy vagy több részes fél készített a szerződés megkötésével kapcsolatban, és amelyet a többi részes fél a szerződésre vonatkozó okmánynak ismer el, amiből következik, hogy a szerződést ezekkel együtt kell értelmezni.²⁶ A nevesített és a beleértett korlátozások a háromlépcsős teszttel együtt a szerzői kizárólagos jogok korlátozásainak egy sajátos, keverék – de teljes! – rendszerét alkotják, ugyanakkor a BUE-n belül a többszörözési jog korlátozása tekintetében kialakított általános mérce és a speciális, jobban körülírt és tipikusan célhoz kötött korlátozások viszonya egymáshoz erősen vitatott. Tekintettel arra, hogy a BUE kifejezetten csak a többszörözési jogra vonatkozóan írta elő a háromlépcsős teszt alkalmazását, ebből egyrészt az következik, hogy a szerző egyéb kizárólagos jogai tekintetében bevezethető egyéb nevesített korlátozásokat (a BUE alapján legalábbis) nem kell alávetni a háromlépcsős tesztnek, másrészt kiesnek ebből a szűrőből a többszörözési jogon kívüli kizárólagos jogok tekintetében fentebb említett, beleértett korlátozások is. A *lex specialis derogat legi generali* elvét csak azokban az esetekben lehet alkalmazni, ahol kifejezetten a többszörözés alól, a 9. Cikkben túl határozott meg a BUE további kivételi szabályt [pl. 2. Cikk (2) bekezdés]. A BUE alapján tehát a speciális szabályok és a háromlépcsős teszt egymástól elkülönülten és egyetlen esetben sem kumulatíván alkalmazandók.

Az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény mellékletét képező, a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól szóló megállapodás²⁷ 13. Cikke²⁸ jelentős újítást hozott a szerzői kizárólagos jogok korlátozási rendszerére vonatkozóan. Felismerve a tesztben az eszközt arra, hogy az a szellemi tulajdonvédelemben megjelenő érdekek kiegyensúlyozására általános iránymutatást tud adni,²⁹ a TRIPS-megállapodás a háromlép-

²⁵ A szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés (a továbbiakban: bécsi szerződés), Magyarországon kihirdette a 1987. évi 12. törvényerejű rendelet.

²⁶ Ficsor szerint közös nyilatkozatnak kell tekinteni ezeket a dokumentumokat (i. m. 291.). A WTO panel (WT/DS160/R) döntése értelmében viszont kiegészítő dokumentációnak kell tekinteni, így a bécsi szerződés 32. Cikke alapján csak a szerződés értelmezésének eszköze lehet, de nem alkotja a szerződés részét.

²⁷ A továbbiakban: TRIPS-megállapodás. Magyarországon kihirdette az 1998. évi IX. törvény.

²⁸ Article 13 Limitations and exepctions Members shall confine limitations or exceptions to exclusive rights to certain special cases which do not conflict with a normal exploitation of the work and do not unreasonably prejudice the legitimate interests of the right holder.

²⁹ Jörg REINBOTHE: Der Schutz des Urheberrechts und der Leistungsschutzrechte im Abkommmentsentwurf GATT/TRIPs. In: *GRUR Int.*, 1992/10. 707.

csős teszt alkalmazását – egy átfogó, horizontális mechanizmust létrehozva³⁰ – kiterjesztette valamennyi vagyoni jogra. (Előre kell bocsátani, hogy az átfogó jelleg csupán abban mutatkozik meg, hogy a szöveg nem korlátozódik kifejezetten egy szerzői jogosultság korlátozásának lehetővé tételére, hanem generálisan fogalmaz, ami azt sugallja, hogy valamennyi szerzői vagyoni jog korlátozására alkalmazni kell.) A háromlépcsős tesztet a TRIPS-megállapodás alapján alkalmazni kell a szomszédos jogok esetleges korlátozásaira. [Továbbá a szerzői vagyoni jogokra vonatkozó teszthez hasonló rendelkezést tartalmaz a megállapodás a szabadalmi (30. Cikk) és a védjegytalalom (17. Cikk) korlátozhatósága vonatkozásában.] A BUE-hez képest a TRIPS-megállapodás azonos tárgykört szabályoz, ebből kiindulva pedig a bécsi szerződés 59. Cikke alapján felmerülhetne egy olyan olvasat lehetősége, miszerint azon országok tekintetében, amelyek mindkét egyezménynek tagjai, a BUE teljes korlátozás-rendszerét felülírja a TRIPS-megállapodás 13. Cikke. Ennek az lenne a következménye, hogy valamennyi nemzeti korlátozásnak csak a TRIPS-megállapodásban foglalt háromlépcsős tesztnek kellene megfelelnie.³¹ Ennek az értelmezésnek viszont amiatt nem lehet létjogosultsága, mivel a BUE 20. Cikke szerint a tagállamok csak a szerzők számára kedvezőbb, illetve a BUE-val nem ütköző megállapodásokat köthetnek,³² vagyis a védelemnek a BUE-ban biztosítottnál alacsonyabb szintjében nem állapodhatnak meg. A BUE-ban meghatározott speciális kivételek viszont a szerző számára kedvezőbb (a kizárólagos jogot szűkebben érintő) korlátozást jelentenek, mint a háromlépcsős teszt. Azaz a TRIPS-megállapodás 13. Cikke jóval szélesebb körben tenné lehetővé a korlátozásokat, és így alacsonyabb védelmi szintet állapítana meg, ebből viszont az következik, hogy a TRIPS-megállapodás a BUE-ba ütközne.³³ A TRIPS-megállapodás 9. Cikkének (1) bekezdése inkorporálja a BUE 1-21. Cikkeit a 6bis Cikk kivé-

³⁰ Martin SENFTLEBEN: *Copyright, Limitations and the Three-Step Test. An Analysis of the Three-Step Test in International and EC Copyright Law*. London, Kluwer Law Int., 2004. 202.; Daniel GERVAIS: *The TRIPS Agreement. Drafting History and Analysis*. London, Sweet and Maxwell, 1998. 89.

³¹ SENFTLEBEN i. m. 203.

³² Az alacsonyabb védelmi szint tiltása automatikusan következik a szövegből, ugyanakkor az nem derül ki egyértelműen, hogy csak kétoldalú megállapodásokat tilt-e a BUE, vagy a multilaterális egyezmények kötését is. Abból kiindulva azonban, hogy a kétoldalú egyezményeknél hatványozottabb erővel lehet megszorító, és így hátrányos a szerző jogaira a sokoldalú szerződés, nyilvánvaló, hogy ezekre ugyanúgy érvényes a BUE 20. Cikkében foglalt tilalom. RICKETSON i. m. 682–685. és 687., SENFTLEBEN i. m. 203.

³³ Ennek az értelmezésnek a helytelenségét az is megerősíti, hogy a TRIPS-megállapodás 2. Cikk (2) bekezdése szerint a megállapodás semmiben sem csorbitja a BUE-ből származó kötelezettségeket, illetve hogy a 9. Cikk (1) bekezdésében magukra nézve kötelezőnek ismerik el a BUE-ban foglaltakat (a 6bis Cikk kivételével).

telével, tehát nem csak, hogy összhangban kell értelmezni a két szerződést, hanem úgy kell tekinteni azokat, mintha valójában egy szerződést alkotnának.³⁴ Figyelembe véve azonban azt, hogy a TRIPS-megállapodásnak részét képezik a BUE idézett cikkei, ezért a rendelkezések egymással összhangban való értelmezésekor arra a következtetésre lehet jutni, hogy a TRIPS-megállapodásnak a BUE-hoz képest mindenképpen többletelemet hozó, ún. „Bern-plusz” 13. Cikkének szabálya a BUE 9. Cikkében foglalt többszörözési jog alóli általános kivételi szabályt, az eredeti háromlépcsős tesztet nem érinti, hiszen ugyanazon korlátozás tekintetében nincs értelme kétszer lefolytatni ugyanazt a tesztet. A TRIPS-megállapodásban meghatározott új kizárólagos jogra (bérleti jog – 11. Cikk) vonatkozóan pedig kizárólag a TRIPS-megállapodásban rögzített háromlépcsős teszt alkalmazandó, mivel egyrészt a BUE ezt a jogot még nem tartalmazta, tehát a BUE-ban foglalt korlátozások sem alkalmazandók a bérleti jog tekintetében, másrészt erre vonatkozóan a TRIPS-megállapodásban nincsenek külön nevesített korlátozások sem.³⁵ A BUE-ban megállapított külön kivételek és a TRIPS-megállapodásban foglalt háromlépcsős teszt viszonyáról megoszlik az irodalom álláspontja: *Reinbothe* szerint ez a BUE-ban engedett külön kivételeket egyáltalán nem érinti,³⁶ míg *Gervais*³⁷ és *Ficsor*³⁸ szerint a BUE-ban nevesített korlátozások felett is egy járulékos funkciójú általános értelmező szabályt vezet be a TRIPS-megállapodás 13. Cikke.³⁹ Megjegyezhető, hogy a BUE-ban

³⁴ Azoknak az államoknak, amelyekre a TRIPS-megállapodás kötelező, két csoportja van: az egyik az eleve BUE-tagországoké, amelyekre eredetileg kötelező a BUE, illetve azon államoké, amelyek nem BUE-tagok: ezekre a BUE a TRIPS-megállapodás közvetítésével válik kötelezővé.

³⁵ Jehoram szerint, ha a BUE is megengedi a korlátozást, annak meg kell felelnie a TRIPS-megállapodás 3 lépcsős tesztjének is, ha azonban a BUE nem ismeri a kivételt, akkor a TRIPS-megállapodás háromlépcsős tesztje alapján sem lehet bevezetni, mert ez ellentétes a BUE-val. (Herman Cohen JEHORAM: Einige Grundsätze zu den Ausnahmen im Urheberrecht. In: *GRUR Int.*, 2001/10. 807.) Meg kell azonban jegyezni, hogy ez csak azzal a kiegészítéssel igaz, hogy olyan esetben, ha a BUE nem is ismert egy kizárólagos jogot, és azt csak a TRIPS-megállapodás vezette be, ennek a korlátozása történhet a TRIPS-megállapodás 13. Cikke alapján, hiszen olyan korlátozás nem ütközhet a BUE-ba, amelynek az alapul fekvő kizárólagos jogát a BUE nem is ismerte. (Ez csak abban az esetben lenne indokolható, ha a BUE nem nevesített szerzői vagyoni jogokat ismerne, hanem egy generálklauzulával biztosítaná a szerzőnek a mű valamennyi felhasználásának engedélyezését.) A kizárólagos jogoknak e két csoportjának létre Senftleben is felhívja a figyelmet (i. m. 203.). Ld. még: Daniel GERVAIS i. m. 90.

³⁶ REINBOTHE i. m. 711.

³⁷ Uo. 90–91.

³⁸ FICSOR i. m. 302–303. és 517.

³⁹ Mindketten elismerik azonban, hogy a háromlépcsős tesztnek csak interpretációs szerepe lehet, mivel a speciális a szabályok betartása mellett a korlátozás nem sértheti sem a mű rendes

nevesített korlátozásokat ebből a szempontból két csoportra lehet osztani: a többszörözési jog alóli nevesített kivételek [2. Cikk (2) bekezdés beszédek többszörözése az írott és az elektronikus sajtóban] vonatkozásában azért nem alkalmazandó a háromlépcsős teszt, mivel ezek hozzá képest eleve speciális szabályok. Ha pedig a háromlépcsős tesztet általánosabbnak tekintjük, mint a speciális szabályokat, azaz a BUE alapján kizárjuk az alkalmazhatóságát, akkor nem lehet a speciális szabályokra azzal a céllal rátenni ugyanazt a szűrőt a TRIPS-megállapodás alapján, hogy tovább szűkítse azokat. Továbbmenve, a TRIPS-megállapodás háromlépcsős tesztje alapján sem lehet a BUE-ban meghatározott, a többszörözési jogon kívüli kizárólagos jogoknak a BUE-ban nem ismert, hanem új típusú korlátozását bevezetni, vagy a BUE-ban szabályozott korlátozásokat bővíteni, mivel egy ilyen szabály kétségtelenül hátrányosabb lenne a szerzők számára, mint amit a BUE megenged. Így a TRIPS-megállapodásban bevezetett háromlépcsős teszt álláspontunk szerint annak ellenére, hogy megfogalmazásából arra lehet következtetni, hogy valamennyi kizárólagos jogra kiterjed, valójában érdemi funkciót csak a bérleti jogra vonatkozó korlátozások tekintetében tud betölteni.

A Szellemi Tulajdon Világszervezetének (World Intellectual Property Organisation – a továbbiakban: WIPO) kezdeményezésére az 1990-es évek elején, eltekintve a BUE húszévenként sorra kerülő, szinte ‘rendes’ felülvizsgálatától, a tagállamok új Szerzői Jogi Szerződés (WIPO Copyright Treaty – a továbbiakban: WCT) elfogadásáról döntöttek, amely a TRIPS-megállapodáshoz hasonlóan inkorporálja a BUE elemeit,⁴⁰ és a TRIPS-megállapodással összhangzó módon kifejezetten ki is mondja, hogy szerződés nem csorbítja a Szerződő Feleknek egymással szemben az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló Berni Egyezmény alapján fennálló kötelezettségeit.⁴¹ [Ugyanekkor fogadták el az előadóművészek és hangfelvétel-előállítók védelméről szóló szerződést is (WIPO Performers and Phonograms Treaty – a továbbiakban: WPPT), amelynek 16. Cikke szintén tartalmaz egy háromlépcsős tesztet.] A WCT a kivételekre és korlátozásokra vonatkozóan két-, illetve három rétegű szabályozást tartalmaz, ami valójában azokat a fenti értelmezési következtetéseket önti kifejezett szabályba, amelyeket már a TRIPS-megállapodás rövidebb szabályából is le lehetett vezetni. A 10. Cikk (1) bekezdése⁴² a WCT belső

felhasználását, sem a szerző jogos érdekét. FICSOR i. m. 303.; Gervais i. m. 90.

⁴⁰ 1. Cikk (4) bekezdés.

⁴¹ 1. Cikk (2) bekezdés.

⁴² A Szerződő Felek nemzeti jogszabályaikban egyes különleges esetekben korlátozásokat és kivételeket írhatnak elő az irodalmi és művészeti alkotások szerzőinek e Szerződés szerint biz-

rendjében ugyanazt a funkciót tölti be, mint a TRIPS-megállapodás 13. Cikke a bérleti jog tekintetében: lényegében a szerződésben bevezetett új kizárólagos jog (a lehívásra történő hozzáférhetővé tétel) vonatkozásában teremti meg annak a korlátozásának a lehetőségét valamennyi, így a két újonnan bevezetett műtípus (a szoftver és a gyűjteményes műnek minősülő adatbázis) tekintetében is.⁴³ A (2) bekezdés pedig rögzíti, hogy a BUE-ban biztosított jogokra vonatkozó korlátozásokat vagy kivételeket a Szerződő Felek olyan különleges esetekre tartják fenn, amelyek nem sérelmesek a mű rendes felhasználására, és indokolatlanul nem károsítják a szerző jogos érdekeit. Vagyis a BUE-ban rögzített speciális korlátozások is csak annyiban megengedettek, amennyiben eleget tesznek a WCT 10. Cikke (2) bekezdésében rögzített feltételeknek⁴⁴ azzal, hogy a 10. Cikkhez fűzött közös nyilatkozat utolsó mondatában a felek rögzítették, hogy a BUE-ban megengedett kivételek és korlátozások alkalmazásának terjedelmét a 10. Cikk (2) bekezdése nem korlátozza, és nem terjeszti ki. Ennek értelmében a BUE-ban a többszörözési jog háromlépcsős tesztjét nem érinti a 10. Cikk (2) bekezdése, tekintettel arra, hogy ugyanazt a tesztet nem lehet kétszer lefolytatni. A többszörözési jogon kívül meghatározott kizárólagos jogok tekintetében megállapított korlátozások esetében a WCT 10. Cikk (2) bekezdését elvben járulékos szűrőként kellene alkalmazni. Azonban a cikkhez fűzött közös nyilatkozat értelmében ez a szűrő sem szűkítheti, vagy bővítheti a korlátozás terjedelmét. Megjegyezzük, ha a WCT 10. Cikk (2) bekezdésének alkalmazása oda vezetne, hogy tágabb körben tenné lehetővé a korlátozást, mint a BUE, az ellentétes lenne a BUE-val, ha viszont nem is szűkítheti, akkor valójában csak annyi lehet a jelentése, hogy rögzíti azt, ami a TRIPS-megállapodásból szintén levezethető volt, vagyis ha a BUE-ban rögzített korlátozási kereten belül van a belső jogi szabály, akkor az automatikusan megfelel a három lépcsős tesznek is. (Ebből azonban az nem következik, hogy ami a három lépcsős tesznek megfelel, az automatikusan a speciális szabályoknak is

tosított jogok tekintetében, amennyiben azok nem sérelmesek a mű rendes felhasználására, és indokolatlanul nem károsítják a szerző jogos érdekeit.

⁴³ Ennek alapján lehetséges például az Infosoc-irányelv 5. Cikke (3) bekezdés n) pontjában meghatározott eset, amelynek értelmében „az adásvételi vagy felhasználási feltételek alá nem eső, a (2) bekezdés c) pontjában említett intézmények gyűjteményeiben nem szereplő műveknek illetve más védelem alatt álló teljesítményeknek a nyilvánosság egyes tagjai számára közvetítéssel, illetve hozzáférhetővé tétellel, kutatás vagy egyéni tanulás céljából történő felhasználása, az említett intézmények helyiségeiben e célra kijelölt terminálokon.” A magyar jogba ezt a szabályt az egyes iparjogvédelmi és szerzői jogi törvények módosításáról szóló 2003. évi CII. törvény vezette be [Szt. 38. § (5) bekezdés].

⁴⁴ Ficsor i. m. 519.

eleget tesz.⁴⁵) Itt meg kell jegyezni, hogy a cikkhez fűzött közös nyilatkozat szerint ennek a rendelkezései „lehetővé teszik a Szerződő Felek számára, hogy a saját szabályozásuk szerint fennálló kivételeket és korlátozásokat, amelyek a Berni Egyezmény szerint megengedettek, a digitális technológiára alkalmazzák, és megfelelő mértékben kiterjesszék. Ezeket a rendelkezéseket úgy kell értelmezni, hogy ugyancsak lehetővé teszik a Szerződő Feleknek olyan új kivételek és korlátozások létrehozását, amelyek a digitális hálózatokban megfelelőek.” A fentebb kifejtettek értelmében ez a része a közös nyilatkozatnak csak úgy értelmezhető, hogy a BUE meglévő keretei között megengedett korlátozások technológia-semlegesek, tehát egyaránt bevezethetők az analóg és a digitális felhasználásokra is. Vagyis például a digitális többszörözés alóli kivételre is a BUE három lépcsős szabálya alkalmazandó. A „megfelelő mértékben való kiterjesztés” pedig semmiképp sem jelenti a BUE, a TRIPS-megállapodás és (értelmszerűen) a WCT keretein túlnyúló korlátozások bevezetésének lehetőségét, hanem csak a meglévő keretek között a digitális technológiára való alkalmazását, azaz a technológia-semlegesség tényleges megőrzését.

Az új egyezményhez való formális viszony alapja a BUE 20. Cikke, amelynek értelmében az Unió országainak kormányai fenntartják ugyan maguknak a jogot, hogy speciális megállapodásokat hozzanak létre egymás között, de csak azzal a feltétellel, hogy ezek a megállapodások a szerzőknek kiterjedtebb jogokat biztosítanak, mint amilyeneket a BUE biztosít, vagy csak olyan szabályokat tartalmaznak, amelyek nem ellentétesek a BUE-vel. Figyelemmel pedig arra, hogy a WCT kifejezetten kimondja, hogy a BUE 20. Cikke értelmében vett speciális megállapodás, ráadásul inkorporálja is annak 1-21. Cikkeit, ahogy a TRIPS 9. Cikke is teszi, ebből fakadóan pedig a feleknek előzetesen olyan kötelezettségük támad, hogy a BUE-hez, a WCT-hez, illetve a TRIPS-hez képest speciális megállapodásokban mindenképp tartsák tiszteletben az ott meghatározottakat, és ne csökkentsék az oltalom szintjét (legalábbis azon szerződő felek tekintetében fennáll ez a kötelezettség, akik tagjai ezen egyezményeknek is).

Előre lehet bocsátani, hogy a VIP nem alkalmazza sem a WCT-ben, sem a TRIPS-ben kialakított szabályozási megoldást, amely egyértelműen felvázolná, hogy miként is alakul az új egyezmény viszonya a korábbi megállapodásokhoz. A vonatkozó rendelkezések elemzése egy harmadik megoldást mutat.

A VIP 10. preambuluma kimondja, hogy „megerősíti” a tagállamok más nemzetközi szerződésekből származó kötelezettségeit, valamint a háromlép-

⁴⁵ Ezt az érvelést utasította el a WTO-panel is, amikor kifejtette, hogy az USA szabálya hiába felel meg a TRIPS-megállapodás 13. Cikkének, ha sérti a BUE vonatkozó szabályait, akkor nem megengedett.

csős teszt jelentőségét és rugalmasságát.⁴⁶ Tekintettel arra, hogy a VIP rendszerének a többi nemzetközi egyezmény korlátozási-kivételi rendszeréhez való viszonya képezte az előkészítő folyamat egyik legégetőbb kérdését, ez indokolhatja már itt a teszt kifejezett említését. Itt még úgy is tűnik, a hangsúly a többi egyezménynek való teljes megfelelésen van, ami természetesen magában foglalja a tesztnek való megfelelést is. E preambulumban megfigyelhető a teszt jelentőségének ‘felfedezése’: a két ráaggatott jelző (importance and flexibility) legalábbis ezt sugallja. Utalnak ezek talán arra a polémiára is, amely a teszt értelmezése körül az utóbbi években alakult ki.⁴⁷

A rendelkező részben több normát is találunk, amelyek a többi nemzetközi egyezménnyel, illetve a teszttel kapcsolatos viszonyt vizsgálják és ezek már korántsem ilyen megnyugtatóak a koherencia szempontjából. A 2013. februári SCCR során a szövegbe emelt első, „General clause” (a végleges szöveg 1. Cikke) értelmében ebben a szerződésben semmi nem derogálja a szerződő felek más szerződések alapján fennálló kötelezettségeit és nem csorbítja a jogait sem egymás irányába. Ez természetesen azt is jelenti megintcsak, hogy valamennyi már fennálló jog és kötelezettség ide fog tartozni. Bár itt utalni kell arra, hogy az egyezmények szövegének van olyan értelmezése, amely szerint a kivételek és korlátozások egyébként nem tartoznak sem a jogok, sem a kötelezettségek körébe. És természetesen annak is jelentősége van, hogy a szöveg nem azt mondja, hogy e megállapodás valamennyi tagjának tiszteletben kell tartania a korábbi egyezményeket, hanem csak a már tag államok kötelezettségét erősíti meg. Ennek viszont különösebb hozzáadott értéke nincs.

A 4. Cikk, amely a tagállamok által bevezetendő kivételeket és korlátozásokat taglalja, a korlátozandó jogok körét (illetve ezek egy részét legalábbis) a többi nemzetközi szerződésre utalva határozza meg. Ilyen módon az (1) bekezdés a) pontja szerint WCT értelmében vett többszörözés, a terjesztés, a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tétel érintettek, illetve a b) bekezdés alapján a – közelebbről nem utalt – nyilvános előadás joga.

A VIP tartalmaz egy rendelkezést arra vonatkozóan a 11. Cikkben, hogy az átültetés során a feleknek a többi nemzetközi szerződésből fakadó kötelezettségükre hogyan kell tekintettel lenniük. Eszerint a szerződő felek úgy gyakorol-

⁴⁶ Reaffirming the obligations of Contracting Parties under the existing international treaties on the protection of copyright and the importance and flexibility of the three-step test for limitations and exceptions established in Article 9(2) of the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works and other international instruments.

⁴⁷ Declaration – A balanced interpretation of the „three-step test” in copyright law. http://www.ip.mpg.de/shared/data/pdf/declaration_three_steps.pdf.

hatják a jogokat és teljesíthetik a kötelezettségeket, ahogy az a szerződő felek számára a BUE, a TRIPS és a WCT alapján előírás, így a BUE 9. Cikke (2) bekezdésével, a TRIPS-megállapodás 13. Cikkével, a WCT 10. Cikkének (1) és (2) bekezdésével. Szükségesnek látszik megvizsgálni azt, hogy ez a konkretizálás elégséges kötelezettséget jelent-e arra, hogy a szerződő országok ténylegesen és valamennyi nemzetközi kötelezettségüket betartva járjanak el az új egyezmény átültetésekor. Formálisan vizsgálva a kérdést, a fent mondottak alapján látható, hogy a szerződő felek nem foglalkoznak a teljes nemzetközi jogi szabályozással, sőt nem is minden korlátozásokra vonatkozó rendelkezés betartására lesznek kötelezettek a VIP alapján: mindegyik nemzetközi egyezményből csupán a háromlépcsős teszttel érintett felhasználások relevánsak. Ez a BUE esetében csak a többszörözést érinti (a többi, fent részletesebben bemutatott, a kivételekre és korlátozásokra vonatkozó rendelkezéssel nem is kell összhangban lennie), a TRIPS és a WCT alapján pedig azokkal a rendelkezésekkel, amelyekre a 13., illetve a 10. Cikk szabályai kiterjednek. A WCT-re vonatkozó utalásból feltűnően hiányzik a felek közös nyilatkozata a cikk értelmezésére vonatkozóan.⁴⁸ Továbbá itt is feltűnő az, hogy csak az eddigi egyezményekben már tag országok számára erősíti meg a VIP azt a kötelezettséget, hogy a már fennálló nemzetközi megállapodásaikkal összhangban járjanak el ennek az egyezménynek az alkalmazásánál, de azon országoknak, amelyek nem tagjai ezeknek, nincs ilyen kötelezettségük. Ki lehet mondani, hogy a szerzői jogi nemzetközi normák szerves egymásra építkezése itt törést szenved.

⁴⁸ „A 10. Cikk rendelkezései lehetővé teszik a Szerződő Felek számára, hogy a saját szabályozásuk szerint fennálló kivételeket és korlátozásokat, amelyek a Berni Egyezmény szerint megengedettek, a digitális technológiára alkalmazzák, és megfelelő mértékben kiterjesszék. Ezeket a rendelkezéseket úgy kell értelmezni, hogy ugyancsak lehetővé teszik a Szerződő Feleknek olyan új kivételek és korlátozások létrehozását, amelyek a digitális hálózatokban megfelelőek.

A Berni Egyezményben megengedett kivételek és korlátozások alkalmazásának terjedelmét a 10. Cikk (2) bekezdése nem korlátozza, és nem terjeszti ki.”

3. A bevezethető rendszer feltételei

3.1. A kedvezményezett személyek köre

A VIP 2. Cikke szerint kedvezményezett személyek azok, akik a nemzetközi egyezmény alapján bevezetett nemzeti jogok szerint a szabad felhasználás kedvezményében részesülhetnek. Kedvezményezett személynek egyébként általában a szerzői jogi dogmatika azon személyek csoportját érti, akik szerzői jogilag releváns (azaz egyébként a szerző engedélyétől függő) tevékenységeket úgy valósíthatnak meg, hogy ahhoz – a fő szabálytól eltérően – nem kell a jogosult engedélyét kérniük. Ezt rendszerint valamilyen szempontból speciális státuszuk indokolja.

Ők az egyezmény kifejezetten erről szóló 3. Cikke szerint a vakok, azok, akiknek olyan látási fogyatékosága, érzékelési vagy olvasási fogyatékosága van, amely nem javítható olyan szinten, hogy a nem fogyatékosokkal azonos képességük legyen a műélvezetre, illetve más okból képtelenek valamely fizikai rendellenesség miatt az olvasáshoz elegendő mértékben tartani vagy kezelni egy könyvet, vagy fókuszálni, illetve mozgatni a szemüket. Röviden összefoglalva a következőkben őket látáskárosultaknak nevezzük.

Ugyanakkor azonban a szöveg 4. Cikkének vizsgálata alapján arra juthatunk, hogy ők csak a kedvezményezett személyek egy csoportjának tekinthetők, mivel az, aki mentesülhet az engedélykérési kötelezettség alól, nem csak őket jelenti.

A 4. Cikk alapján ugyanis ténylegesen két körbe tartozó személyek végezhetnek szerzői engedély nélkül felhasználásokat. Ide tartoznak az úgynevezett felhatalmazott szervezetek (authorized entities) is, akit az adott szerződő állam kormánya hatalmaz fel vagy ismer el, mint olyan nonprofit vagy kormányzati szervezetet, amely elsődleges tevékenységeként oktatást, célorientált fejlesztést végez, vagy információs szolgáltatást nyújt a látáskárosultak számára, szigorúan nonprofit alapon. Ezeknek az intézményeknek a látáskárosultak szolgálatára kell létrejönnie, a tevékenységüket arra kell korlátozniuk, hogy csak a látáskárosultak férjenek hozzá a művekhez, fel kell lépniük a jogosítatlan hozzáférések ellen, és számon kell tartaniuk a művek forgalmát.

3.2. A korlátozással érintett jogosultak köre

Nagyon fontos kérdés, hogy az egyezmény hatálya milyen jogosulti csoport jogainak korlátozását teszi lehetővé, és melyek maradtak érintetlenül. Itt nem

szükséges hosszan időznünk: a rendelkezések (és a hivatkozott, kapcsolódó egyezmények) világossá teszik, hogy kizárólag a szerzői jogok korlátozhatók az egyezményben meghatározott módon, a rendelkezések nem érintik az esetleges szomszédos/kapcsolódó jogi jogosultak jogait.

Ez nagyon fontos abból a szempontból, hogy ha egy mű hozzáférhetősége szomszédos/kapcsolódó jogi jogosultak jogai által is érintett (például egy hangoskönyv), az csak olyan feltételekkel lesz lehetséges, amelyek egyértelműen megfelelnek a jelenlegi nemzetközi egyezményi kereteknek. Ha pedig ezek csak szűkebb körben engedik a jogok korlátozását, akkor ezen művek ezen egyezmény által kívánt széleskörű hozzáférése továbbra sem lesz biztosítható.

3.3. *A kedvezményezett körbe tartozó felhasználások*

A nemzetközi szerződés nyelvhasználata sajnálatos módon szinte egyáltalán nem idomul a többi szerzői jogi nemzetközi szerződéséhez, így az általa „kivételeként, korlátozásként” engedett tevékenységek mindegyike külön fordítást vagy legalábbis értelmezést igényel. A VIP 4. Cikke kétszintű szabályozást tartalmaz: egyrészt meghatározza, hogy mely szerzői jogok korlátozhatók, majd körülírja azokat a cselekményeket, amelyeket a fenti, tágan értett kedvezményezett kör megvalósíthat. A két szint egymásra vetítése komoly nehézségeket okoz. Nagy valószínűséggel a tartalmát a későbbiekben nemzeti és nemzetközi jogviták sokasága fogja alakítani.

Az (1) bekezdés a) pontja szerint a többszörözés, a terjesztés és a nyilvánossághoz közvetítés WCT értelmében vett jogait korlátozhatja, azzal, hogy ez a korlátozás a hozzáférhető formátumokra terjed ki. Továbbá a b) pont alapján lehet korlátozni a nyilvános előadás jogát, amelyet nem tartalmaz a WCT, de tartalmaz a BUE 11. Cikke, ugyanakkor itt valamiért kimaradt az arra való utalás, hogy ezt a jogot a BUE értelmében kellene venni.

Mindezek alapján a (2) bekezdésnek megfelelően a felhatalmazott szervezetek készíthetnek hozzáférhető formátumú másolatot⁴⁹ a műről. Ez értelmezésem szerint azt jelenti, hogy nem általában, bármilyen másolatot készíthetnek, hanem csak bizonyos formátumokban többszörözhetik a műveket, amelyek az el-

⁴⁹ “Accessible format copy” means a copy of a work in an alternative manner or form which gives a beneficiary person access to the work, including to permit the person to have access as feasibly and comfortably as a person without visual impairment or other print disability. The accessible format copy is used exclusively by beneficiary persons and it must respect the integrity of the original work, taking due consideration of the changes needed to make the work accessible in the alternative format and of the accessibility needs of the beneficiary persons.

érni kívánt célt szolgálják (ez akár feleslegesnek is mondható, hiszen az (1) bekezdés szerint a többszörözés mindenképp csak erre a célra valósulhat meg). Ebből következően, ha már van elérhető formátumban példány, akkor erre nem is terjed ki a szerzői kizárólagos jog korlátozásának lehetősége.

Ugyanők megszerezhetik ezeket a műveket/műpéldányokat más ilyen szervezettől („obtain from another authorized entity an accessible format copy”) – ez önmagában azonban aligha lesz szerzői jogilag releváns cselekmény (a hozzáférhetővé tételnek ugyanis csak a kínálati, de nem a fogadási oldala esik a terjesztés alá).

Egyébként maguk is kínálhatják a példányokat bármilyen módon (supply those copies to beneficiary persons by any means) – ez lehet terjesztés, nyilvános előadás és nyilvánossághoz közvetítés is. A 4. Cikk ide érti a nem kereskedelmi kölcsönzést is (non-commercial lending), ami egyébként a haszonkölcsönzési jog első, multilaterális egyezményi megjelenése. A probléma vele az, hogy az EU fogalmilag a nyilvános haszonkölcsönzést tekinti a szerző kizárólagos joga alá tartozónak, de a két fogalom többé-kevésbé megfeleltethető egymásnak.

Továbbá ide tartozik az elektronikus kommunikáció – ami feltehetően a nyilvánossághoz közvetítést jelenti bármilyen módon és eszközzel (így az előbb említett, bármilyen eszközzel való kínálás tartalma ezzel szűkül is).

Végül pedig a felhatalmazott szervezetek megtehetnek bármilyen közvetítő lépést e célok érdekében, ami feltehetően megint csak túlnyomó részben szerzői jogilag nem releváns tevékenységeket fog jelenteni (például vásárlást).

Mindezeket a cselekményeket viszont akkor teheti meg a felhatalmazott szervezet, ha egyébként jogszerű hozzáférése van a műhöz, az egyébként olyan formátumban van, ami a látáskárosultak számára hozzáférhetővé teszi a művet, és egyébként nem változtat rajta, továbbá csak a kedvezményezetteknek szolgáltatja a példányt, és tevékenysége non-profit alapon történik.

A látáskárosultak és az ő nevükben közvetlenül eljárók maguk is készíthetnek ilyen másolatot, szigorúan saját célra, vagy a nevükben eljáró személy segítheti őket abban, hogy a látáskárosult csináljon ilyet, feltéve, ha van jogszerű hozzáférése a műhöz. Ezekből az esetekből viszont megint csak a többszörözést végző személy cselekménye lesz releváns szerzői jogilag (akármelyikük is az).

Mindemellett a VIP nem zárja ki azt, hogy a célja más, nem az (1)-(2) bekezdés hatálya alá tartozó felhasználás útján is megvalósítható legyen, még hozzá a 11. és 12. Cikknek megfelelő kivétel, vagy korlátozás útján. Az e rendelkezéshez fűzött egyeztetett nyilatkozat szerint a szabály nem módosítja a BUE alapján bevezethető kivételek és korlátozások terjedelmét a fordítási jog tekintetében –

tekintettel a látáskárosultak igényeire. Ez pedig azt jelenti, hogy a fordítás általában továbbra sem megengedett szabadon, még ha ezáltal a látáskárosultak hozzá is jutnának számukra egyébként nem elérhető művekhez: ezt a jogot a 4. Cikk (1) bekezdés a) pontja közvetve érinti, mivel utal arra, hogy a bevezetendő korlátozás lehetővé teszi, hogy olyan változtatásokat eszközöljenek a művön, ami azt alternatív formátumban elérhetővé teszi. Az egyeztetett nyilatkozat értelmében ez nem jelenti azt, hogy egy művet minden további nélkül le lehetne fordítani egy másik nyelvre.

A 11. Cikk tartalmát fent, a többi nemzetközi szerződéshez való viszony tárgyalása során már bemutattuk és tárgyaltuk a velük kapcsolatos értelmezési nehézségeket is, emiatt itt ezekre csak röviden visszautalunk. Míg e Cikk olvasata alapján akár úgy tűnhet, hogy a korábbi egyezmények keretei között kell többé-kevésbé mozogni, addig a 12. Cikk egyértelművé teszi, hogy valójában a szerződő országok mozgásteret ennél jóval bővebb. Ugyanis bevezethetnek más kivételeket és korlátozásokat is, amelyek megfelelnek a gazdasági helyzetüknek, társadalmi és kulturális szükségleteiknek, a szerződő fél esetlegesen fennálló más nemzetközi jogainak és kötelezettségeinek, sőt az elmaradott országok vonatkozásában figyelembe kell venni azok speciális szükségleteit és különösen a nemzetközi jogait és kötelezettségeit és kedvezményeit. Ugyane Cikk (2) bekezdése megőrizhetővé teszi azokat a kivételeket és korlátozásokat is, amelyeket egyébként biztosít a nemzeti jog ilyen célra. Ez pedig végső soron az jelenti, hogy bármilyen kivétel vagy korlátozás fenntartható, akár elfér a 4. Cikk keretei között, akár túlterjeszkedik azokon. Nyugodtan megállapítható, hogy az egyezménynek harmonizációs ereje nincs.

A Cikk (4) bekezdése szerint szerződő országok kiterjeszthetik ezeket a kivételeket és korlátozásokat azokra a már nyilvánosságra hozott művekre, amelyek kereskedelmi forgalomban nem kaphatók az érintett piacon a kedvezményezett számára méltányos feltételek szerint. Figyelemmel arra, hogy a kivétel vagy korlátozás egyébként nem különböztet aszerint, hogy az adott mű kapható-e még kereskedelmi forgalomban vagy sem, ez valójában szükségtelennek tűnik, kivéve, ha azt feltételezzük, hogy ez akár lehetőséget adna arra is, hogy a kedvezményezett vagy a jogosított intézmények számára jogszerűen rendelkezésre nem álló művek is bekerülhessenek a számukra hozzáférhető körbe. Itt egy súlyos diszkriminációs kérdés merül fel: ugyan mi indokolja azt, hogy egy látáskárosult személy jobban hozzáférjen olyan művekhez, amelyek – kereskedelmi forgalomból kikerülésük okán – a nem látáskárosultak számára sem hozzáférhetők? Egy kevésbé megengedő értelmezés szerint ez a szabály csak azokra a művekre vonatkozna, amelyek egyébként kaphatók kereskedelmi

forgalomban, de a hozzáférhetővé tételük során nincsenek tekintettel a fogyasztók igényeire, nem kedvezőbb számukra a hozzáférhetővé tétel. Ezt azonban teljesen felesleges kimondani az előző bekezdések fényében.

A Cikk (5) bekezdése szerint a szerződő állam maga dönthet arról, hogy kapcsol-e a szabad felhasználáshoz díjazást vagy sem. A háromlépcsős tesztet más szerződéseken keresztül alkalmazó országok vonatkozásában e rendelkezésnek nincs hozzáadott értéke, ugyanis a teszt valamennyi mértékadó értelmezése alapján lehetséges az, hogy a kivétel vagy korlátozás jogszerűségét díjigénnyel tegye függővé. Ha ezek a rendelkezések egyébként a VIP valamennyi tagjára is alkalmazandók lesznek, akkor ez a rendelkezés inkább csak megerősítésként bír, míg ha nem, akkor viszont csak ezen államok esetében lesz többletjelentése. (Az uniós jog jelenlegi rendelkezése lehetővé teszi akár díjfizetéssel, akár díjfizetési kötelezettség nélkül a kivétel vagy korlátozás bevezetését: a magyar jog szerint jelenleg nincs díjfizetési kötelezettség kapcsolva az ilyen szabad felhasználásokhoz, az osztrák és a német jog viszont előírja ezt, közös jogkezelő szervezet útján való érvényesíthetőséghez kötve – bár nincs tudomásunk működő jogkezelő szervezetről ezen a területen.

3.4. Műszaki intézkedés alkalmazása

A műszaki intézkedésre vonatkozó WCT-beli szabályokat az egyezmény feltűnően nem veszi át, sőt, éppen az ellenkező oldalról rendelkezik ezek használatáról, az egyeztetett nyilatkozattal egybeolvasva még azt is megengedjük, hogy a 7. Cikk a 'feje tetejére állítja' az egész eddigi szabályozást.

A WCT 11. Cikke azt biztosítja, hogy a szerződő felek jogosultak a hatásos műszaki intézkedések megkerülése ellen megfelelő védelmet és hatékony jogorvoslati eszköztárat bevezetni, vagyis a szerzői jogok műszaki védelmét jogilag is megerősíteni. Addig a VIP azt rögzíti, hogy a szerződő feleknek meg kell tennie a megfelelő intézkedéseket, hogy olyan esetben, ha egyébként megfelelő védelmet és jogorvoslatot biztosítanak a hatékony műszaki intézkedés megkerülése ellen (pl. a WCT implementálása okán), akkor ez a védelem ne akadályozza a kedvezményezett személyeket, hogy éljenek a VIP-ben biztosított jogokkal és kötelezettségekkel. Ez a rendelkezés nagy jelentőségű: a WCT vonatkozó Cikkét sokan kritizálták éppen amiatt, mert nem szólt arról, hogy a műszaki intézkedés alkalmazása (és jogi védelme) mellett hogyan biztosít-

ható a kivételek és korlátozások érvényesülése.⁵⁰ Erre a problémára egyébként az Infosoc-irányelv az EGT-tagállamok vonatkozásában választ adott, listázva azokat a kivételeket és korlátozásokat, amelyek érvényesülését akkor is biztosítani kell, ha ilyen eszközt alkalmazna a jogosult, vagyis úgy értelmezte a WCT-t, hogy a műszaki intézkedés védelmének biztosítása nem írja felül – legalábbis bizonyos esetekben – a kivétel vagy korlátozás érvényesülését.

Most ezt a megközelítést emelte nemzetközi szintre a VIP 7. Cikke, nem szólva továbbra sem arról, hogy a látáskárosultak ezen kedvezményét milyen módon kell biztosítani a szerződő félnek (azaz például feltörhető-e a védelem, vagy erre egy speciális, mediációs jellegű eljárást kell-e biztosítani).

A Cikkhez fűzött egyeztetett nyilatkozat alapján a rendelkezés nem zárja ki, hogy a felhatalmazott szervezetek úgy döntsenek, hogy alkalmazhatnak műszaki intézkedéseket a hozzáférhető formátumú másolatok készítése, terjesztése és hozzáférhetővé tétele során, ha ez összhangban van a nemzeti joggal. Azt le kell szögezni, hogy ez nem a WCT 11. Cikke szerinti műszaki intézkedés, ugyanis azt a WCT 11. Cikke értelmében a jogosultak alkalmazzák a jogaik védelme érdekében, a felhatalmazott szervezetek pedig semmiképp sem minősülnek szerzői jogi jogosultnak, még akkor sem, ha a nyilatkozat alapján ők ezeket a műszaki intézkedéseket éppen a kivétel vagy korlátozás jogszabályi kereteinek betartása érdekében alkalmazzák is (ami közvetve persze a szerzői érdekeket is szolgálja). Mindenesetre ez azt jelenti, hogy ezeket a műszaki intézkedéseket a WCT szerinti védelem nem illeti meg.

3.5. *Határon átnyúló tevékenységek*

A VIP 5., 6. és 9. Cikke fokozott együttműködésre készíti a szerződő feleket, nem csak a nemzetközi szerződések által egyébként rendszerint elvárt szinten. Célja ugyanis, hogy az egyik szerződő országban már a rendszerbe került műhöz a többi országban élő látáskárosultak is biztosan könnyítve férjenek hozzá.

A jelenlegi nemzetközi szerződési rendszer alapján az egyik szerződő országban egy bizonyos felhasználás tekintetében kivétel vagy korlátozás alá eső műpéldányok egy másik szerződő országban nem lesznek automatikusan szabadon hozzáférhetőek, legfeljebb akkor, ha az adott ország nemzeti joga alapján a műpéldány szintén valamely kivétel vagy korlátozás hatálya alá esik.

⁵⁰ Ld. ezek részletes ismertetését GYENGE Anikó: i. m. II. rész. IX. fejezet. A háromlépcsős teszt szerepe az INFOSOC-irányelvben II. A műszaki intézkedések és a kivételek, korlátozások viszonya az uniós jog alapján IX.1. Hatásos műszaki intézkedések a WIPO szerződéseiben.

A VIP 5. Cikke ezt a feltételrendszert több irányba is tágítja. Egyrészt lehetővé teszi azt, hogy az egyik szerződő államban szabad felhasználás alá eső műpéldányok más szerződő államban is hozzáférhetőek legyenek a felhatalmazott szervezetek, illetve a látáskárosultak számára.

Ez a szöveg olvasása alapján lehetségesnek tűnik anélkül is, hogy a fogadó államban bevezetnének ilyen jellegű kivételt vagy korlátozást, és akkor is, ha ugyan bevezettek ilyet, de az nem pontosan olyan hatályú, mint a kibocsátó államban.

Az 5. Cikk (1) bekezdéséhez fűzött egyeztetett nyilatkozat szerint ez a rendelkezés nem érinti a kizárólagos jogok terjedelmét, a rendelkezés és az egyeztetett nyilatkozat feloldhatatlan ellentmondásban látszik lenni egymással, ha csak nem úgy értjük, ahogy azt a többi egyezmény esetében is érteni kell: vagyis ha a fogadó állam fenntartja a szerző kizárólagos jogát (és nem vezet be maga is megfelelő kivételt vagy korlátozást), akkor mégsem vehetők át a műpéldányok szabadon (persze feltéve, hogy egyébként ténylegesen biztosítja a vonatkozó kizárólagos jogokat, ami nem feltétlenül van így).

Az 5. Cikk (2) bekezdése értelmében a kibocsátó államnak arra kiterjedő kivételt vagy korlátozást is be kell vezetnie (ha lehetővé kívánja tenni a nála kivétel vagy korlátozás alá eső műpéldányok más szerződő államba irányuló forgalmát), amely lehetővé teszi, hogy a felhatalmazott szervezetek a jogosult engedélye nélkül terjesszenek vagy hozzáférhetővé tegyenek hozzáférhető formátumú példányokat egy másik államban levő felhatalmazott szervezetnek vagy látáskárosultnak, vagyis ez alapvetően a kibocsátó állam döntésén múlik.⁵¹ (Ez a kivétel ugyanakkor a nemzeti elbánás hatálya alá esik BUE /TRIPS/ WCT-tagok esetében, vagyis a külföldi művekre is kiterjed.) Ez azonban még mindig csak azt jelenti, hogy a kibocsátó állambeli kivételnek vagy korlátozásnak a külföldre irányuló terjesztésre vagy hozzáférhetővé tételre is ki kell terjednie, azaz ilyen módon ebben az államban a kizárólagos jogot ennyire szélesen kell korlátozni.

Arról, hogy mi történhet a fogadó országban, igen nehezen érthetően fogalmaz a VIP. Az 5. Cikk (4) bekezdés a) pontja értelmében, ha egy felhatalmazott szervezet fogad példányokat és ennek a szerződő országnak egyébként nincs kötelezettsége a BUE 9. Cikkének betartására (háromlépcsős teszt), akkor csak annyi a kötelezettsége, hogy biztosítsa, a példányok csak a kedvezményezett

⁵¹ Agreed statement concerning Article 5(2): It is understood that, to distribute or make available accessible format copies directly to a beneficiary person in another Contracting Party, it may be appropriate for an authorized entity to apply further measures to confirm that the person it is serving is a beneficiary person and to follow its own practices as described in Article 2.

személyek számára lesznek hozzáférhetőek. Ebből a contrario következhet az is, hogy azon államok esetében, amelyekre kiterjed a BUE 9. Cikke, a hozzáférés csak akkor lehet biztosított, ha az eleget tesz a BUE 9. Cikkének, vagyis a háromlépcsős tesztnek (az továbbra sem következik semmiből, hogy ennek a nemzeti jogban milyen módon kell megjelennie, esetleg elegendő-e, ha jogvita merülne fel, az eljáró bíróság alkalmazza a BUE 9. Cikkét?).

Az 5. Cikk (1) bekezdésében foglalt kivétel csak az adott országban alkalmazható, kivéve, ha a szerződő ország tagja a WCT-nek, vagy egyébként – az egyeztetett nyilatkozat szerint kizárólag e szerződés alá tartozó felhasználási esetekben – eleget tesz a háromlépcsős tesztnek. Ez a rendelkezés azt jelentheti, hogy a WCT-ben tag, illetve a tesztet figyelembe vevő országok tehetik meg azt, hogy legyen az általuk bevezetett kivételnek vagy korlátozásnak extraterritoriális hatálya. (A WCT-tagok vonatkozásában érvényesül is a nemzeti elbánás elve.)

E rendkívül szokatlan szabályozás több problémát is felvet. Szinte egyáltalán nem mond semmit arról, hogy mi történhet akkor, ha a kibocsátó ország minden feltételt teljesít és a fogadó ország egyetlent sem (legfeljebb, hogy csak a kedvezményezett személyek számára lesznek hozzáférhetőek a művek).

Ez a megoldás a kiegyenlítettségnek még a látszatát sem igyekszik megtartani, ami az adott szerződő ország rendszeréből fakadó előnyök olyan szerződő országok számára való élvezetét is lehetővé fogja tenni, akik viszonzásként semmit nem fognak adni, vagy mert nem is biztosítanak kizárólagos jogokat a jogosultaknak, vagy nem biztosítanak hasonló szabad hozzáférést a saját műveikhez. Ez pedig elvezet addig, hogy az új modell a nemzetközi szerzői jogi rendszer alapját, a minimum jogok elvét kezdi ki: ugyanis egy olyan fogadó ország, amely nem vezetett be kivételt vagy korlátozást, erősebben fogja védeni a nemzeti jogosultjait, mint a külföldieket: ez utóbbi jogosultak művei könnyebben hozzáférhetőek lesznek a látáskárosultak számára, mint a saját nemzeti kultúrájuk. A saját nemzeti kultúra teljesítményei azonban kerülő úton, a kibocsátó országban történő hozzáférhetővé tétel útján kerülhetnek be a fogadó országba, ami igencsak visszas helyzetet eredményez, és egy lefelé irányuló spirált indít be, ha a fogadó ország észleli, hogy noha védelmi szintje magasabb, a kivétel importálható. A szerzői jogi nemzetközi egyezményi rendszerben eddig fennálló kölcsönösség itt végzetesen meg bomlik.

4. Következtetések

Az egyezmény elemzése során kirajzolódott kép alapján nagyon nehéz optimistának lenni: a szövegezés bonyolultsága, a számos egyeztetett nyilatkozat szépen tükrözi azt az óriási energiát, amivel az egyes érdekcsoportok, a fejlett, a fejlődő és az elmaradott országok képviselői feszülhettek egymásnak a tárgyalások során.

Az értelmezés biztosan nem állhat meg itt: vitarendezési eljárások, nemzeti vagy regionális bírósági döntések sokasága elemezheti majd a belőle fakadó jogok és kötelezettségek, kedvezmények terjedelmét, részben a mai keretben, részben új kereteket alakítva ki a nemzetközi szerzői jogban.

Nem túlzás az a következtetés, amit egyébként is sokan hangoztatnak: ennek az egyezménynek az elfogadása nem a fejlett országok érdekében állt, sőt, még kifejezett károsultjai is lehetnek a hatásainak.

Az Európai Unió és benne Magyarország hiába volt eddig is éllovas a látáskárosultak műélvezetének jogi úton való támogatásában, az egyezmény implementációja komoly kihívást fog jelenteni számukra: figyelemmel az európai érdekekre (és benne természetesen az európai látáskárosultak jobb hozzáférésére, de egyúttal a szerzői jogosultak érdekeire is) nem lesz könnyű a nemzetközi elvárásoknak is megfelelő szabályokat alkotni úgy, hogy az egyik fő nemzetközi elvárás az Unióval szemben nyilvánvalóan az európai művekhez való, Európán kívüli könnyebb hozzáférés lesz.

FICSOR MIHÁLY*

A FÖLDRAJZI ÁRUJELZŐK OLTALMÁRA VONATKOZÓ SZABÁLYOZÁS KORSZERŰSÍTÉSE A SZELLEMI TULAJDON VILÁGSZERVEZETÉBEN

1. Bevezetés

A Szellemi Tulajdon Világszervezetében (azaz a WIPO-ban)¹ a lisszaboni rendszer fejlesztésére megalakított munkacsoport² a 2013 májusában tartott hetedik ülésén azt ajánlotta a Lisszaboni Unió közgyűlésének, hogy 2015-re hívjon össze diplomáciai értekezletet az eredetmegjelölések oltalmáról és nemzetközi lajstromozásáról szóló Lisszaboni Megállapodás felülvizsgálatára.³ Emellett a munkacsoport javaslatot tett a diplomáciai értekezlet előkészítésének és összehívásának menetrendjére is.⁴ Ez figye-

* A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának jogi elnökhelyettese.

¹ *World Intellectual Property Organization*, angol nyelvű rövidítése: WIPO. A Szellemi Tulajdon Világszervezetét létrehozó egyezményt hazánkban az 1970. évi 18. törvényerejű rendelet hirdette ki. A WIPO az ENSZ szakosított intézménye. A WIPO-egyezmény jelenleg 186 tagországot számlál.

² A munkacsoport hivatalos elnevezése: *Working Group on the Development of the Lisbon System (Appellations of Origin)*. Az eddigi hét ülésen minden egyes alkalommal e tanulmány szerzőjét választották meg a munkacsoport elnökének.

³ Az eredetmegjelölések oltalmára és nemzetközi lajstromozására vonatkozó Lisszaboni Megállapodásnak az 1967. évi július hó 14. napján Stockholmban felülvizsgált szövegét az 1982. évi 1. törvényerejű rendelet hirdette ki hazánkban. A közgyűlést illetően ld. a megállapodás 9. cikkét. A megállapodás angol címe: *Lisbon Agreement for the Protection of Appellations of Origin and their International Registration*. Az 'eredetmegjelölés' szót a legújabb helyesírási szabályok szerint kötőjellel kellene feltüntetni, az 1982. évi 1. tvr., valamint a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény (Vt.) viszont még a kötőjel nélküli, egybeírt változatot alkalmazza, és ezt követi az uniós jogszabályok szövege is. Ez a tanulmány a hatályos jogszabályok írásmódjához igazodik, és kötőjel nélkül használja az 'eredetmegjelölés' kifejezést.

⁴ Ld.: *Summary by the Chair adopted by the Working Group. Working Group on the Development of the Lisbon System (Appellations of Origin), Seventh Session, WIPO, Geneva,*

lemre méltó áttörés mind a földrajzi árujelzők oltalmazására hivatott globális szabályozás és intézményrendszer, mind pedig a WIPO nemzetközi jogfejlesztő, normaalkotó tevékenysége nézőpontjából. Alkalmat kínál továbbá a WIPO-ban a lisszaboni rendszer fejlesztése céljából megkezdett munka előzményeinek, eddigi eredményeinek és távlatainak áttekintésére.

Ez az írás nem célozza a földrajzi árujelzők oltalmazására irányuló magyar és európai uniós jogszabályok, illetve az ilyen nemzetközi szerződések teljes körű és módszeres ismertetését. Arra összpontosít, hogy – az adott területi keretek között – bemutassa a lisszaboni rendszer fejlesztésével foglalkozó munkacsoport létrehozásának előzményeit és a munkacsoport mandátumát, felvázolja a lisszaboni rendszer kibontakozó reformjának főbb irányait és kérdéseit, valamint térképet adjon a diplomáciai értekezlethez vezető út főbb állomásairól.⁵ Reményeim szerint témájánál fogva jól illeszkedik e – Tattay Leventét köszöntő – ünnepi kötetbe, hiszen nagyra becsült kollégám és barátom már jó ideje odaadó híve, lelkes népszerűsítője és alapos kutatója az iparjogvédelem e különleges, számos egyedi sajátosságot mutató részterületének is.⁶ Nemzeti érdekeink szempontjából is fontos és időszerű ez a téma, hiszen a földrajzi árujelzőkkel ellátott kiváló minőségű, patinás, gyakran messze földön híres magyar termékek gazdasági jelentősége és eszmei értéke egyaránt kiemelkedően nagy.

April 29 to May 3, 2013, LI/WG/DEV/7/6, 2013. május 3. A következőkben a munkacsoport dokumentumaira történő hivatkozás során a munkacsoport teljes nevére és a WIPO-ra való ismételt hivatkozást mellőzzük, csupán a dokumentum címét, számát és dátumát tüntetjük fel. Valamennyi 'LI/WG/DEV' jelzetű irat a szóban forgó munkacsoporté, az első szám az ülés sorszáma, a második pedig az adott ülés iratainak hivatkozási száma. A munkacsoport összes dokumentuma elérhető a WIPO honlapján a következő címen: <http://www.wipo.int/lisbon/en/review.html>.

⁵ Ennyiben e tanulmány a következő előadás szerkesztett és számottevően bővített változata: FICSOR Mihály: A Lisszaboni Megállapodás reformja. Budapest, 2013. június 6. – Magyar Védjegy Egyesület.

⁶ TATTAY Levente: *A bor és az agrártermékek eredetvédelme*. Budapest, Mezőgazda Kiadó, 2001. 1–226.; TATTAY Levente: A földrajzi árujelzők nemzetközi oltalma és az Európai Unió. *Magyar Jog*, 1995/02. 111–115.; TATTAY Levente: A földrajzi árujelzők nemzetközi szabályozása, *Gazdaság és Jog*, 1996/12. 16–19.; TATTAY Levente: Gondolatok a földrajzi árujelzők jogi oltalma bevezetéséről. Az eredetvédelem egységes szabályozása. *Magyar Jog*, 1997/04. 193–200.; TATTAY Levente: A földrajzi árujelzők és a gazdasági verseny az Európai Közösségben. *Magyar Jog*, 1998/06. 351–361.

2. A WIPO 'lisszaboni' munkacsoportjának létrehozása, mandátuma és eddigi tevékenysége

2. 1. A munkacsoport létrehozásának közvetlen előzményei

A Lisszaboni Unió közgyűlése 2008 szeptemberében döntött úgy a WIPO Nemzetközi Irodájának javaslatára,⁷ hogy a Lisszaboni Megállapodással létrehozott rendszer – azaz a 'lisszaboni rendszer' – fejlesztésére munkacsoportot létesít.⁸ A munkacsoport megalakításának két közvetlen oka volt: egyrészt az ún. *Pisco*-ügy⁹ és az általa felszínre hozott jogi probléma, másrészt az elektronikus ügyintézés bevezetése iránti igény.

A *Pisco*-ügyben a Peru illetékes hatóságának kérelmére a nemzetközi lajstromba felvett, szőlőlíkorre vonatkozó *Pisco* eredetmegjelölés oltalmát utasította el az Európai Uniónak a Lisszaboni Megállapodásban is részes számos tagállama arra tekintettel, hogy az Európai Közösség (és tagállamai) és Chile között – a társulási megállapodásuk mellékleteként – megkötött bor- és szeszkereskedelmi megállapodás e megjelölés oltalmát Chile javára már biztosította.¹⁰ Mindazonáltal a szóban forgó EU-tagállamok Peru javára is el kívánták volna ismerni a *Pisco* oltalmát, hiszen nem fért kétség ahhoz, hogy a perui igény a Lisszaboni Megállapodás rendszerén belül megalapozott volt. Ezt az ellentmondást – az oltalom részleges vagy korlátozással történő elismerésére való jogi lehetőség hiányában – végül úgy próbálták meg feloldani, hogy a perui *Pisco* oltalmát csak annyiban utasították el, amennyiben az akadályozhatná a chilei *Pisco* megjelölés használatát a területükön.¹¹ Két – külön-

⁷ Ld.: *Preparation of Certain Amendments to the Regulations under the Lisbon Agreement: Establishment of a Working Group. Special Union for the Protection of Appellations of Origin and their International Registration (Lisbon Union), Assembly, Twenty-Third (6th Extraordinary) Session, WIPO, Geneva, September 22 to 30, 2008, LI/A/23/1, 2008. július 31.*

⁸ Ld. *Report adopted by the Assembly. Special Union for the Protection of Appellations of Origin and their International Registration (Lisbon Union), Assembly, Twenty-Third (6th Extraordinary) Session, WIPO, Geneva, September 22 to 30, 2008, LI/A/23/2, 2008. szeptember 29.*

⁹ Ld. a 865. lajstromszámú nemzetközi lajstromozást a WIPO adatbázisában, a *Lisbon Express*-ben: <http://www.wipo.int/ipdl/en/search/lisbon/search-struct.jsp>.

¹⁰ *Agreement establishing an association between the European Community and its Member States, of the one part, and the Republic of Chile, of the other part, Section 6, Article 90, Annexes V and VI, OJ L 352, 30.12.2002, 1–1450.*

¹¹ A magyar iparjogvédelmi hatóság elutasító nyilatkozata is – a többi érintett tagállammal egyeztetve – ezt a megoldást alkalmazta, a következő megfogalmazással élve: „*La protection de l'appellation d'origine 'Pisco' est refusée en ce qu'elle ferait obstacle à l'utilisation pour des produits originaires de Chili de l'appellation Pisco protégée conformément*

böző országból származó – eredetmegjelölés párhuzamos, egyidejű oltalmára, ‘egymás mellett élésére’ azonban ez nem tűnt optimális megoldásnak. A Nemzetközi Iroda a Lisszaboni Unió közgyűlése elé terjesztett javaslatában is e véleményének adott hangot, és szorgalmazta a Lisszaboni Megállapodás Végrehajtási Szabályzatának¹² (VSZ) módosítását annak érdekében, hogy az oltalom kifejezett elismerésére irányuló olyan eljárási és nyilatkozattételi lehetőséget vezessenek be (az addig kizárólagosan érvényesülő *tacit acceptance* rendszere¹³ mellett), amely módot ad a *Pisco*-ügyhöz hasonló helyzetek kezelésére is, vagyis azonos vagy hasonló megjelölések oltalmának együttes, párhuzamos fennállására (koegzisztenciájára) és ennek elismerésére, adott esetben az elismert oltalom megfelelő korlátozása mellett.¹⁴

Az elektronikus ügyintézés igényét – a technológiai fejlődés követésének általános követelménye mellett – az a gyakorlati nehézség hívta életre, amely

à l'Accord du 18 novembre 2002 établissant une association entre la Communauté européenne et ses Etats membres, d'une part, et la République de Chili, d'autre part. Magyar Szabadalmi Hivatal, A0865, 2006. 07.06.

¹² Az eredetmegjelölések oltalmára és nemzetközi lajstromozására vonatkozó Lisszaboni Megállapodáshoz kapcsolódó Végrehajtási Szabályzat – módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt – szövegét a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának (SZTNH) honlapján lehet elérni: www.sztnh.gov.hu/jogforras/lisbon_VSZ_egyseges_szerkezet_May2010.pdf [letöltve: 2013. július 4.].

¹³ Ld. különösen a Lisszaboni Megállapodás 5. cikkének (3) és (4) bekezdését.

¹⁴ „*The first situation relates to the submission by a number of Member States of the Lisbon Agreement of declarations of »partial refusal« with respect to an appellation of origin recorded in the International Register, which in fact were intended to be acknowledgements of protection with a limited reservation, based on an obligation to protect in their territory another homonymous appellation of origin related to a similar product. In the case at hand, the homonymous appellation originated in a country not party to the Lisbon Agreement. By submitting a declaration of »partial refusal«, the Lisbon Union Member States aimed to record in the Lisbon Register the actual situation of coexistence of the two homonymous appellations of origin in their territories. As there is currently no procedure in the Lisbon Agreement or its Regulations to specifically address situations concerning homonymous appellations of origin, the International Bureau has recorded such declarations as “partial refusals” in the International Register and published them in the Bulletin, as requested by the Member States that submitted the declarations. Although this solution was found to be consistent with the Lisbon Agreement and its Regulations, the International Bureau is of the view that it would be preferable to include new provisions in the Lisbon Regulations laying down specific procedures for the notification and recording of an acknowledgement or acceptance of protection, in whole or in part, of registered appellations of origin, which would also cater for the case of coexistence of homonymous appellations.*” *Preparation of Certain Amendments to the Regulations under the Lisbon Agreement: Establishment of a Working Group. Special Union for the Protection of Appellations of Origin and their International Registration (Lisbon Union), Assembly, Twenty-Third (6th Extraordinary) Session, WIPO, Geneva, September 22 to 30, 2008, LI/A/23/1, 2008. július 31., 3–4. pont, 1–2.*

az elutasító nyilatkozatok kiadására nyitva álló határidő¹⁵ számítása során állt elő. Ez az egyéves határidő ugyanis akkor kezdődik, amikor a szerződő ország illetékes hivatala kézhez veszi a Nemzetközi Iroda értesítését az új nemzetközi lajstromozásról. E kézhezvétel időpontja és ezáltal az elutasítási határidő kezdő és záró napja azonban országonként eltérő lehetett a postázási körülményektől függően. Ez hívta életre az elektronikus kommunikáció igényét. E kommunikációs mód bevezetéséhez és a részletek szabályozásához ugyanakkor célszerűnek mutatkozott, hogy a Lisszaboni Megállapodáshoz és VSZ-hez – a madridi és hágai rendszerekből már ismert¹⁶ – Ügyintézési Utasításokat fűzenek; a Lisszaboni Megállapodás VSZ-éből viszont ekkor még hiányzott az erre felhatalmazást adó rendelkezés.

A Lisszaboni Unió közgyűlése mindezekre tekintettel a következő szöveggel hozta meg döntését:

„A közgyűlés úgy határozott, hogy munkacsoportot létesít a Lisszaboni Megállapodás alá tartozó eljárások fejlesztési lehetőségeinek feltárására. A munkacsoport a Lisszaboni Unió tagjaiból áll. A WIPO többi tagállama és az érdekelt szervezetek megfigyelőként kapnak meghívást.”¹⁷

2. 2. *A munkacsoport létrehozásának közvetett okai: a lisszaboni rendszer reformját indokoló főbb tényezők*

A lisszaboni rendszer számos szempontból megérett a korszerűsítésre – és korántsem csupán a munkacsoport létesítése alkalmával a WIPO Nemzetközi Irodájának előterjesztésében megjelölt okokból. A reform segítségével igazolhatja e rendszer, hogy nem olyasféle Csipkerózsika, akit hosszan tartó álmából

¹⁵ Ld. a Lisszaboni Megállapodás 5. cikkének (3) bekezdését.

¹⁶ Ld. pl. a védjegyek nemzetközi lajstromozásáról szóló Madridi Megállapodáshoz és az ahhoz kapcsolódó Jegyzőkönyvhöz kapcsolódó Közös Végrehajtási Szabályzat 41. szabályát és az Ügyintézési Utasítások 11. fejezetét. A Közös Végrehajtási Szabályzat – módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt – szövege az SZTNH honlapján tekinthető meg: www.sztnh.gov.hu/jogforras/madrid_VSZ_egysegess_szerkezet_May2010.pdf [letöltve: 2013. július 4.].

¹⁷ „The Assembly [...] decided to establish a Working Group responsible for exploring possible improvements to the procedures under the Lisbon Agreement. The Working Group would be composed of all Members of the Lisbon Union. Other WIPO Member States and interested organizations would be invited as observers.” Report adopted by the Assembly. Special Union for the Protection of Appellations of Origin and their International Registration (Lisbon Union), Assembly, Twenty-Third (6th Extraordinary) Session, WIPO, Geneva, September 22 to 30, 2008, LI/A/23/2, 2008. szeptember 29., 35. pont, 7.

már semmiféle herceg nem kíván felébreszteni, sem pedig nem valamiféle kakukkfőka a szellemi tulajdon-jogok nemzetközi fészken belül.¹⁸

A Lisszaboni Megállapodás a WIPO legszűkebb tagsággal működő nemzetközi bejelentési és lajstromozási (oltalomszerzési) rendszere: csupán 28 tagot számlál,¹⁹ míg a PCT-nek²⁰ 147 ország a részese, a madridi rendszer²¹ 91 taggal rendelkezik, a hágai rendszer²² pedig 60 országot ölel fel. Értelemszerűen adódik ebből annak igénye, hogy a Lisszaboni Megállapodásban részes felek számát jelentősen növeljük, szélesítve a rendszer földrajzi ‘lefedettségét’. Szintén a megállapodás tagsági körével összefüggő aggály, hogy a hatályos szöveg szerint csak államok lehetnek részes felek,²³ kormányközi szervezetek (pl. az Európai Unió) nem csatlakozhatnak a rendszerhez.

A Kereskedelmi Világszervezet (WTO) TRIPS-megállapodásának²⁴ 22–24. cikkei foglalkoznak a földrajzi árujelzők (a törvénnyel kihirdetett magyar fordítás szerint: ‘földrajzi megjelölések’)²⁵ oltalmával. A 23. cikk (4) bekezdése tárgyalásokat irányozott elő a borok és szeszes italok földrajzi árujelzőit tartalma-

¹⁸ Mihály FICSOR: *Challenges to the Lisbon System*. Lisszabon, 2008. október 30-31., Forum on Geographical Indications and Appellations of Origin jointly organized by WIPO and the National Institute of Industrial Property (INPI) of Portugal, 2.

¹⁹ A Lisszaboni Megállapodás tagországai jelenleg a következők: Algéria, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Burkina Faso, Costa Rica, Cseh Köztársaság, Kongó, Koreai Népköztársaság, Kuba, Franciaország, Gabon, Grúzia, Haiti, Irán, Izrael, Macedónia, Magyarország, Mexikó, Moldova, Montenegró, Nicaragua, Olaszország, Peru, Portugália, Szerbia, Szlovákia, Togo, Tunézia. Forrás: WIPO, ld.: http://www.wipo.int/treaties/en/ShowResults.jsp?lang=en&treaty_id=10, [letöltve: 2013. július 4.].

²⁰ *Patent Cooperation Treaty*, Szabadalmi Együttműködési Szerződés, hazánkban kihirdette: 1980. évi 14. törvényerejű rendelet. A PCT tagságát ld. a WIPO honlapján: http://www.wipo.int/treaties/en/ShowResults.jsp?lang=en&treaty_id=6, [letöltve: 2013. július 4.].

²¹ A védjegyek nemzetközi lajstromozásáról szóló Madridi Megállapodást az 1973. évi 29. törvényerejű rendelet, a Madridi Megállapodáshoz kapcsolódó 1989. évi Jegyzőkönyvet az 1999. évi LXXXIII. törvény hirdette ki. A Madridi Unió tagságát ld. a WIPO honlapján: http://www.wipo.int/treaties/en/ShowResults.jsp?lang=en&search_what=B&bo_id=20, [letöltve: 2013. július 4.].

²² Az ipari minták nemzetközi letétbe helyezéséről szóló 1925. évi Hágai Megállapodás 1999. július 2-án, Genfben felülvizsgált szövegét a 2004. évi XC. törvény hirdette ki. A Hágai Unió tagságát ld. a WIPO honlapján: http://www.wipo.int/treaties/en/ShowResults.jsp?lang=en&treaty_id=9, [letöltve: 2013. július 4.].

²³ A Lisszaboni Megállapodás 1. cikkének (1) bekezdése értelmében a megállapodással létrehozott Külön Uniót ‘országok’ alkotják, a 14. cikk (1) és (2) bekezdéséből következően pedig csak ‘országok’ (azaz államok) erősíthetik meg a megállapodást vagy csatlakozhatnak hozzá.

²⁴ *Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement)* (1994); hazánkban kihirdette az 1998. évi IX. törvény.

²⁵ A TRIPS-megállapodás angol szövege a ‘geographical indications’ kifejezést használja; ezt gyakran rövidítik ‘GIs’-ként.

zó multilaterális lajstrom létrehozásáról,²⁶ e tárgyalások azonban azóta se vezettek eredményre, annak ellenére, hogy 2008-ban olyan javaslat²⁷ került az asztalra, amely már 100 WTO-tag támogatását élvezte. Értelemszerűen adódott a gondolat, hogy e nemzetközi lajstrom WTO-beli hiányát a WIPO bejáratott nemzetközi lajstromvezetési kapacitására támaszkodva, a lisszaboni rendszer továbbfejlesztésével lehetne betölteni, és ennek sikere esetén a WIPO e szolgáltatását a WTO rendjén belül is igénybe lehetne venni, ahogy ez ma is történik a Párizsi Unió Egyezmény²⁸ (PUE) 6ter cikke alá eső állami és egyéb jelzések kapcsán.²⁹

A lisszaboni rendszer reformjára okot adó körülmények közé tartozott (és tartozik ma is) az a jogi és terminológiai sokféleség, amely az iparjogvédelem e területét nemzetközi szinten – és gyakran regionális vagy nemzeti szinten is – jellemzi. A földrajzi árujelzők nem profitálhatnak az oltalmuk főbb sajátosságaira vonatkozó olyasféle nemzetközi konszenzusból, mint amely pl. a védjegy- vagy a szabadalmi oltalmat jellemzi. A madridi rendszer és a PCT egyaránt arra építhetnek, hogy nemzetközi egyetértés van legalább annak alapvonala-iról: mit is értünk védjegyen vagy szabadalmon. Ez a fajta egyetértés nincs még meg a földrajzi árujelzőket – azon belül az eredetmegjelöléseket – illetően, a lisszaboni rendszer mögött nem húzódik meg ilyesfajta nemzetközi konszenzus (ami annál is inkább problematikus, mivel a Lisszaboni Megállapodás – ellentétben a PCT-vel és a madridi rendszer instrumentumaival – nemcsak nemzetközi bejelentési és lajstromozási, hanem anyagi jogi – az oltalom tartalmára vonatkozó szabályokat is lefektető – szerződés). A földrajzi árujelzők oltalmát az egyes nemzeti és regionális jogrendszerekben különféle elvek mentén és igencsak eltérő jogi eszközökkel biztosítják: van, ahol *sui generis* oltalmat

²⁶ „In order to facilitate the protection of geographical indications for wines, negotiations shall be undertaken in the Council for TRIPS concerning the establishment of a multilateral system of notification and registration of geographical indications for wines eligible for protection in those Members participating in the system.” E rendelkezésnek az 1998. évi IX. törvénnyel kihirdetett magyar fordítása a következő: „A borokra vonatkozó földrajzi megjelölések oltalmának elősegítésére tárgyalásokat kell kezdeni a TRIPS Tanácsban egy multilaterális rendszer létrehozataláról a rendszerben részt vevő Tagokban oltalmazható, borokra vonatkozó földrajzi megjelölések közlését és lajstromozását illetően.” Noha a rendelkezés tárgyi hatálya alá eredetileg csupán a borok és a borok földrajzi árujelzői tartoztak, a WTO-beli tárgyalások kiterjedtek a szeszes italokra és földrajzi árujelzőikre is.

²⁷ TN/C/W52, 19 July 2008, WTO, Geneva.

²⁸ Az ipari tulajdon oltalmáról szóló Párizsi Egyezmény (Párizsi Unió Egyezmény, PUE) legutolsó szövegét kihirdette az 1970. évi 18. törvényerejű rendelet.

²⁹ *Agreement Between the World Intellectual Property Organization and the World Trade Organization (1995)*. Ld. FICSOR Mihály: Nemzeti jelképeink a védjegyjogban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2012/04. 6–7.

vezettek be, amelyet normatív aktusokkal vagy közjogi úton hozott határozatokkal keletkeztetnek, vagy előre – többnyire jogszabályban – rögzített oltalmképességi feltételek elbírása alapján történő lajstromozáshoz kötnek, míg másutt az oltalom védjegyjogi alapon nyugszik, a tisztességtelen elleni védelem része vagy a *passing off* jogintézménye révén áll rendelkezésre. A TRIPS-megállapodás megkötése sem változtatott e tarkabarka összképen. E megállapodás ugyanis arra az alapelvre épül, hogy „[a] Tagok szabadon állapíthatják meg a jelen Megállapodás saját jogrendszerükbe és gyakorlatukba történő bevezetésének megfelelő módszerét” [1. cikk (1) bek.].³⁰ Emellett a 22. cikk (2) bekezdése hallgat arról, hogy a tagoknak milyen természetű jogi eszközöket kell az érdekelt felek rendelkezésére bocsátaniuk az ott említett – a földrajzi árujelzők oltalmát sértő – cselekmények megakadályozása érdekében. A 23. cikk (1) bekezdéséhez kapcsolódó lábjegyzet pedig hasonló mozgásteret enged annak egyértelművé tételével, hogy az érdekelt felek számára a 42. cikk alapján nyitva álló magánjogi jogérvényesítés helyett a megállapodás tagjai érvényt szerezhetnek a borok és a szeszes italok földrajzi árujelzői számára előírt kiegészítő oltalomnak közigazgatási intézkedések útján is.³¹ Az oltalom biztosítására hivatott jogi eszközök e változatosságát a Lisszaboni Megállapodás VSZ-e is tükrözi: az 5. szabály (2) bekezdésének (vi) pontja a nemzetközi bejelentés kötelező tartalmi elemei közé sorolja „az olyan jogszabályi vagy hatósági rendelkezések címét és keltét, az olyan bírósági határozatokat, illetve az olyan lajstromozás napját és számát, amelyek az eredetmegjelölésnek a származási országban oltalmat biztosítanak”.

A jogi háttér sokfélesége az alkalmazott terminológián is rajta hagyja a nyomát: e téren bábelinek tűnhet a zűrzavar – és talán az is.³²

³⁰ „Members shall be free to determine the appropriate method of implementing the provisions of this Agreement within their own legal system and practice.”

³¹ „Notwithstanding the first sentence of Article 42, Members may, with respect to these obligations, instead provide for enforcement by administrative action.”

³² „In this context, one is indeed confronted with a tower of Babel. The traditional WIPO terminology is based on Articles 1(2) and 10 of the Paris Convention, Article 1(1) of the Madrid Agreement for the Repression of False or Deceptive Indications of Source on Goods [...] and Article 2 of the Lisbon Agreement. The Paris Convention and the Madrid Agreement use the term ‘indication of source’, while the Lisbon Agreement relates to ‘appellations of origin’. The TRIPS Agreement uses, and defines, the expression ‘geographical indication’ (see Article 22.1). To complicate matters further, at least in Europe, Community legislation has established its own terminology, too. For instance, Council Regulation (EC) No 510/2006 of 20 March 2006 on the protection of geographical indications and designations of origin for agricultural products and foodstuffs [...] distinguishes between two basic categories: geographical indications and designations of origin, although it provides the same protection for both (see Articles 2 and 13). In addition, that Regulation also stipulates that even ‘tradi-

A lisszaboni rendszer áttekintését és korszerűsítését sürgették azok az aggályok is, amelyek a Lisszaboni Megállapodás egyes rendelkezéseinek a TRIPS-megállapodással való összeegyeztethetőségét illetően újra és újra megfogalmazódtak, és amelyeket a nemzetközi közösség egyes tagjai annak legfőbb okaiként jelöltek meg, hogy távol maradtak a lisszaboni rendszertől. A fő 'bűnbakká' a Lisszaboni Megállapodás 5. cikkének (6) bekezdését³³ kiáltották ki, azt állítván, hogy e rendelkezés nem óvja meg kellőképpen az eredetmegjelölés nemzetközi lajstromozását megelőzően jóhiszeműen szerzett védjegyoltalomból eredő jogokat – hiszen csupán kétéves türelmi időt ad az ilyen védjegy használatának 'kivezetésére' és abbahagyására –, és ezért ellentétes a TRIPS 24. cikkének (5) bekezdésével.³⁴ A nemzetközi lajstromozás tárgyát képező eredetmegjelölés és egy ilyen korábbi védjegy ütközése esetén ezért a Lisszaboni Megállapodásnak a TRIPS-megállapodásban is részes tagországai számára csupán az az opció áll nyitva, hogy az 5. cikk (3) bekezdése és a VSZ 9. szabálya alapján az eredetmegjelölés oltalmát elutasító nyilatkozatot

tional [...] non-geographical names [...] shall also be considered as designations of origin or geographical indications', and, that 'certain geographical designations shall be treated as designations of origin' [Articles 2(2) and 2(3)]. Furthermore, the EC's wine legislation uses the two basic expressions 'geographical indications' and 'designations of origin' but defines them slightly differently [see Article 34 of Council Regulation (EC) No 479/2008 of 29 April 2008 on the common organisation of the market in wine], while, in the case of spirits, it is only 'geographical indications' that can be protected [see Article 15 of Regulation (EC) No 110/2008 of the European Parliament and of the Council of 15 January 2008 on the definition, description, presentation, labelling and the protection of geographical indications of spirit drinks]." Mihály FICSOR: *Perspectives for Geographical Indications*. Szófia, 2009. június 10–12., Worldwide Symposium on Geographical Indications jointly organized by WIPO and the Patent Office of the Republic of Bulgaria, 6. A nemzetközi és európai uniós jogforrások magyar jogszabályban kihirdetett – gyakran szakmailag távolról sem kifogástalan – fordításai e terminológiai káoszt még fokozták is a hazai jogi nyelvvezetben. Ennek részletes taglalása azonban témánk szempontjából kevésbé releváns lenne, és amúgy is messzire vezetne – úgyhogy az olvasót megkímélhetjük tőle.

³³ „Ha valamelyik ország nemzetközi lajstromozás alapján olyan megjelölésre biztosít oltalmat, amelyet ebben az országban harmadik személy már az értesítés megelőző időpont óta használ, az ország illetékes hivatala e harmadik személy részére két évet meg nem haladó halasztást adhat a megjelölés használatának abbahagyására, feltéve, hogy erről a Nemzetközi Irodát a fenti (3) bekezdésben megszabott [vagyis az oltalom elutasítására nyitva álló] egyéves határidő elteltét követő három hónapon belül értesíti.”

³⁴ „Ha jóhiszemű védjegybejelentést tettek, a védjegyet jóhiszeműen lajstromozták vagy a védjegyhez fűződő jogokat jóhiszemű használat révén szerezték meg a) a jelen rendelkezéseknek az adott Tagban való alkalmazásának a VI. részben meghatározott időpontja előtt, vagy b) mielőtt a földrajzi megjelölést a származási országban oltalmazták volna, a jelen [vagyis a földrajzi árujelzőkre/megjelölésekre vonatkozó] Fejezet végrehajtására tett intézkedések nem érintik a védjegy lajstromozhatóságát, a lajstromozás érvényességét, illetve a védjegyhasználati jogot pusztán azon az alapon, hogy a védjegy azonos vagy hasonló a földrajzi megjelöléshez.”

adjanak ki, hivatkozva a korábbi védjegyre.³⁵ Noha a Lisszaboni Megállapodás 5. cikkének (6) bekezdése – a benne szabályozott kétéves ‘*phasing-out*’ időtartammal – nem kötelezendően alkalmazandó, hanem csak az oltalom elutasításának alternatívájaként, opcionálisan igénybe vehető szabály, amelynek alkalmazásától a TRIPS-megállapodásban is részes tagországok nyilvánvalóan eltekintenek, ha az a TRIPS-megállapodásban vállalt [pl. a 24. cikk (5) és (8) bekezdéséből következő] kötelezettségeikkel ellentétes, ez a rendelkezés idővel a Lisszaboni Megállapodás amolyan nemzetközi szégyenfoltjává vált.³⁶

2. 3. *A lisszaboni rendszer reformjának kibontakozása: a munkacsoport mandátumának bővítésétől a diplomáciai értekezlet összehívására tett ajánlásig*

A lisszaboni rendszer fejlesztésére létrehozott munkacsoport 2009 márciusában tartotta első ülését. Napirendjén a VSZ-nek az oltalom elismerésére irányuló nyilatkozattételi lehetőség és az elektronikus ügyintézés bevezetéséhez szükséges módosítása, valamint a munkacsoport jövőbeli munkája, mandátuma szerepelt.³⁷ A munkacsoport első ülésén elvégzett munka eredményeként a Lisszaboni Unió közgyűlése – 2009. szeptemberi ülésén – elfogadta a VSZ javasolt módosításait (a 11bis és a 23bis szabályt),³⁸ valamint megújította és széle-

³⁵ A VSZ 9. szabálya kifejezetten elismeri a korábbi védjegyre történő hivatkozás lehetőségét a nemzetközi lajstromozás tárgyát képező eredetmegjelölés oltalmának elutasítása céljából, hiszen (2) bekezdésének (iii) pontja az elutasítás alapjául szolgáló lehetséges okként nevesíti a korábbi jogot, azon belül a korábbi védjegyet, részletesen meghatározva az ilyen okból történő elutasítás kapcsán feltüntetendő adatokat.

³⁶ FICSOR (2009) i. m. 5–9.

³⁷ Ld. az elnöki összefoglalót az ülésről (*Summary by the Chair*): LI/WG/DEV/1/3, 2009. március 20.

³⁸ Az oltalom megadásáról szóló opcionális nyilatkozatot szabályozó 11bis szabály szövege – az SZTNH honlapján közzétett magyar fordításban – a következő: „(1) *[Az oltalom engedélyezéséről szóló nyilatkozat, ha nem küldtek az oltalom elutasításáról szóló nyilatkozatot]* a) Bármely szerződő ország illetékes hivatala, amely nem küldött a Nemzetközi Irodának az elutasításról szóló nyilatkozatot, küldhet a Nemzetközi Irodának – a Megállapodás 5. cikkének (3) bekezdésében említett egy éves időtartamon belül – egy arra vonatkozó nyilatkozatot, miszerint az adott szerződő országban a nemzetközi lajstromozás tárgyát képező eredetmegjelölés oltalomban részesül. (b) A nyilatkozatban meg kell jelölni: (i) a szerződő ország nyilatkozatot tevő illetékes hivatalát, (ii) a szóban forgó nemzetközi lajstromozás számát, lehetőleg a nemzetközi lajstromozás azonosítását szolgáló egyéb adatok – például az eredetmegjelölés elnevezése – feltüntetésével együtt, valamint (iii) a nyilatkozat tételének napját. (2) *[Az oltalom engedélyezéséről szóló nyilatkozat az elutasítást követően]* Bármely szerződő ország illetékes hivatala, amely a Nemzetközi Irodának elutasításról szóló nyilatkozatot küldött, az elutasítás visszavonásáról szóló, a 11. szabály (1) bekezdése szerinti értesítés helyett küldhet a Nemzetközi Irodának egy arra vonatkozó nyilatkozatot, miszerint az adott

sította a munkacsoport mandátumát. A megújított mandátum szerint „[a] megkezdett munkát folytatni kell, különös tekintettel annak szükségességére, hogy a lisszaboni rendszer olyan továbbfejlesztési lehetőségeit keressük meg, amelyek a rendszert az államok és az ügyfelek számára vonzóbbá teszik, miközben megőrzik a Lisszaboni Megállapodás elveit és céljait”. A közgyűlés elrendelte, hogy a munkacsoport tartson további üléseket, továbbá kijelölte a megújított és szélesebbre vont mandátum teljesítéséhez szükséges cselekvés főbb irányait is. Ezeket a következőkben határozták meg:

- felmérés a lisszaboni rendszer lehetséges továbbfejlesztési irányairól a szerződő államok és a többi WIPO-tagállam, valamint az érdekelt körök bevonásával, arra az alapkérdésre keresve a választ, hogy a rendszer miként tehető vonzóbbá az ügyfelek és a lehetséges új tagok számára az alapelvek feladása nélkül;
- tanulmány a kormányközi szervezetek csatlakozásának lehetőségéről és feltételeiről;
- tanulmány a lisszaboni rendszeren belül történő vitarendezésről.³⁹

szerződő országban a nemzetközi lajstromozás tárgyát képező eredetmegjelölés oltalomban részesül. b) A nyilatkozatban meg kell jelölni: (i) a szerződő ország nyilatkozatot tevő illetékes hivatalát, (ii) a szóban forgó nemzetközi lajstromozás számát, lehetőleg nemzetközi lajstromozás azonosítását szolgáló egyéb adatok – például az eredetmegjelölés elnevezése – feltüntetésével együtt, valamint (iii) az oltalom megadásának napját. (3) [Bejegyzés a nemzetközi lajstromba és a származási ország illetékes hivatalának értesítése] A Nemzetközi Iroda az (1) vagy (2) bekezdésben említett nyilatkozatot bejegyezi a nemzetközi lajstromba, és értesítést küld a nyilatkozatról a származási ország illetékes hivatalának.” Az ügyintézési utasítások kiadására – és ezáltal az elektronikus kommunikáció részleteinek rendezésére – felhatalmazást adó 23bis szabályt pedig a következő szöveggel fogadták el (mindkét említett módosítás 2010. január 1-jével lépett hatályba): „(1) [Az Ügyintézési utasítások megállapítása; az általuk szabályozott kérdések] a) Az Ügyintézési utasításokat a Főigazgató állapítja meg. A Főigazgató az Ügyintézési utasításokat módosíthatja. Az Ügyintézési utasítások elkészítése, illetve módosítása előtt a Főigazgató kikéri azon szerződő országok illetékes hivatalainak véleményét, amelyeket közvetlenül érintenek a javasolt Ügyintézési utasítások, vagy azok javasolt módosításai. b) Az Ügyintézési utasítások olyan kérdésekkel foglalkoznak, amelyek tekintetében ez a Szabályzat kifejezetten ilyen rendelkezésekre hivatkozik és olyan részletszabályokat tartalmaznak, amelyek ezen Szabályzat alkalmazását érintik. (2) [Ellenőrzés a Közgyűlés részéről] A Közgyűlés felhívhatja a Főigazgatót, hogy módosítsa az Ügyintézési utasítások bármely rendelkezését, a Főigazgató pedig ennek megfelelően jár el. (3) [Meghirdetés és hatálybalépés] a) Az Ügyintézési utasítások és azok módosításai a Közlönyben kerülnek meghirdetésre. b) A meghirdetés megjelöli a meghirdetett rendelkezések hatálybalépésének napját. Az egyes rendelkezések hatálybalépésének napjai eltérőek is lehetnek, azzal, hogy egyetlen rendelkezés sem léphet hatályba a Közlönyben való meghirdetése előtt. (4) [A Megállapodással vagy ezen Szabályzattal ellentétes rendelkezések] Amennyiben az Ügyintézési utasítások bármelyike ellentétes a Megállapodás vagy ezen Szabályzat bármely rendelkezésével, ez utóbbiak az irányadók.”

³⁹ Ld. *Report adopted by the Assembly. Special Union for the Protection of Appellations of Origin and their International Registration (Lisbon Union), Assembly, Twenty-Fifth (18th*

A megújított mandátum alapján folytatódó munka eredményeképpen a Nemzetközi Iroda 2010 nyarán közzétette a lisszaboni rendszer lehetséges továbbfejlesztési irányairól készített felmérés eredményeit⁴⁰ (ehhez a felméréshez hazánk is tevékenyen hozzájárult), valamint azt a tanulmányt,⁴¹ amely a regionális oltalmi rendszerek és a Lisszaboni Megállapodás viszonyát – azaz a kormányközi szervezetek csatlakozásának lehetőségeit és feltételeit – vizsgálta meg. 2010 augusztusában és szeptemberében tartották a munkacsoport második ülését, amelyen a felmérés és a tanulmány részletes megvitatását követően részletes következtetéseket fogadtak el, felkérve a Nemzetközi Irodát, hogy ezek alapján „készítsen rendelkezés-tervezeteket”⁴² (*prepare draft provisions*). A munkacsoport harmadik ülésén – 2011 márciusában – megtárgyalták a VSZ 5. és 16. szabályához javasolt módosításokat, valamint megvitták a ‘rendelkezés-tervezeteket’, avagy tervezett rendelkezéseket.⁴³ Ez utóbbi hozadékaként felkérték a Nemzetközi Irodát, hogy immár egy teljes *draft instrument*-et (nemzetköziszerződés-tervezetet) dolgozzon ki, egyelőre még a pontos jogi forma meghatározása, illetve prejudikálása nélkül.⁴⁴ A Lisszaboni Unió közgyűlés-

Ordinary) Session, WIPO, Geneva, September 22 to October 1, 2009, LI/A/25/3, 2009. október 1.

⁴⁰ LI/WG/DEV/2/2, 2010. június 18.

⁴¹ LI/WG/DEV/2/3, 2010. augusztus 6.

⁴² Ld. az elnöki összefoglalót (*Summary by the Chair*): LI/WG/DEV/2/4, 2010. szeptember 3. A 38. pont (6.) értelmében: „*The Chair concluded that the Working Group had agreed that, for its next session, the International Bureau prepare draft provisions on the various topics addressed [...], taking into account all comments made in the current session, in order for the work on the development of the Lisbon system to become more focused. These draft provisions should contain alternative versions and leave open the question as to the legal instrument by which they might be formalized, while preserving the principles and objectives of the Lisbon Agreement.*”

⁴³ LI/WG/DEV/3/2, 2011. március 16.

⁴⁴ Ld. az elnöki összefoglalót (*Summary by the Chair*): LI/WG/DEV/3/3, 2011. május 26. A 14. pont (2–3.) értelmében: „*Following discussion of Annex II of document LI/WG/DEV/3/2, the Chair concluded that the Working Group had agreed that the Assembly of the Lisbon Union be requested to take note, at its session of September/October 2011: (i) that the Working Group had made considerable progress on the development of the Lisbon system and that work would continue with a view to further preparing a process that might result in a revision of the Lisbon Agreement and/or the conclusion of a protocol or a new treaty supplementing the Lisbon Agreement; (ii) that the Working Group had requested the Secretariat to prepare a draft new instrument containing the draft provisions set out in Annex II, as revised on the basis of comments made in the present session of the Working Group, as well as any further draft provisions the inclusion of which would be necessary for making the draft new instrument as complete as possible; (iii) that further meetings of the Working Group would be convened and would be held more frequently, preferably twice a year.*”

ének 2011. októberi ülésén elfogadták a VSZ szóban forgó módosításait⁴⁵ és felhatalmazást adtak a munka folytatására, amely „a Lisszaboni Megállapodás felülvizsgálatával és/vagy a Lisszaboni Megállapodást kiegészítő jegyzőkönyv vagy új szerződés létrehozásával zárulhat”.⁴⁶

A munkacsoport 4., 5. és 6. ülésén (2011 decemberében, valamint 2012 júniusában és decemberében) a közgyűlés által meghatározott keretek között folytatódtak a tárgyalások a Nemzetközi Iroda szövegtervezeteiről.⁴⁷ Ez az intenzív munka vezetett el oda, hogy a munkacsoport 7. ülésén ajánlás született a Lisszaboni Unió közgyűlése számára a Lisszaboni Megállapodás felülvizsgálatát célzó diplomáciai értekezlet 2015-re történő összehívásáról.⁴⁸

⁴⁵ Az 5. szabály módosítása kiegészítette a nemzetközi bejelentés opcionális elemeinek listáját azzal, hogy a származási országban élvezett oltalomról – különösen a termék minősége és egyéb jellemzői és a földrajzi környezet kapcsolatáról – bővebb információ is szolgáltatható, megalapozandó az oltalmi igényt a többi szerződő állam irányában. A 16. szabály módosítása pedig megkövetelte az eredetmegjelölés oltalmát – egészen pontosan a ‘nemzetközi lajstromozás hatályát’ – érvénytelenítő határozat jogalapjának közlését. Ld. *Proposed Amendments to the Regulations under the Lisbon Agreement. Special Union for the Protection of Appellations of Origin and their International Registration (Lisbon Union), Assembly, Twenty-Seventh (19th Ordinary) Session, WIPO, Geneva, September 26 to October 5, 2011, LI/A/27/1, June 21, 2011. Report adopted by the Assembly. Special Union for the Protection of Appellations of Origin and their International Registration (Lisbon Union), Assembly, Twenty-Seventh (19th Ordinary) Session, WIPO, Geneva, September 26 to October 5, 2011, LI/A/27/3, 2011. október 5.*

⁴⁶ Ld. *Review of the Lisbon System. Special Union for the Protection of Appellations of Origin and their International Registration (Lisbon Union), Assembly, Twenty-Seventh (19th Ordinary) Session, WIPO, Geneva, September 26 to October 5, 2011, LI/A/27/2, June 21, 2011. Report adopted by the Assembly. Special Union for the Protection of Appellations of Origin and their International Registration (Lisbon Union), Assembly, Twenty-Seventh (19th Ordinary) Session, WIPO, Geneva, September 26 to October 5, 2011, LI/A/27/3, 2011. október 5.*

⁴⁷ Ld. az egyes ülések elnöki összefoglalóját (*Summary by the Chair*): LI/WG/DEV/4/6, 2011. december 16.; LI/WG/DEV/5/6, 2012. június 15.; LI/WG/DEV/6/6, 2012. december 7.

⁴⁸ „*The Chair concluded that, in view of the progress made at the present session, the Working Group agreed that a recommendation be made to the Lisbon Union Assembly to approve, at its session in 2013, the convening of a diplomatic conference for the adoption of a Revised Lisbon Agreement in 2015 [...]*.” *Summary by the Chair*, LI/WG/DEV/7/6, 2013. május 3., 18. pont, 3.

3. A reform főbb irányai és kérdései

3. 1. A lisszaboni rendszer továbbfejlesztésének jogi formája

A munkacsoport 7. ülésén elfogadott ajánlás szerint a rendszer továbbfejlesztése a Lisszaboni Megállapodás felülvizsgálata útján valósulna meg és a megállapodás új, felülvizsgált szövegének elfogadását eredményezné.⁴⁹ Az ajánlás címezte ezért lett a Lisszaboni Unió közgyűlése, hiszen a megállapodás 9. cikkének (2)(a)(ii) pontja értelmében e külön unió közgyűlése van felhatalmazva arra, hogy utasításokat adjon a Nemzetközi Irodának a megállapodást felülvizsgáló értekezletek előkészítésére. Az így összehívott diplomáciai (felülvizsgálati) értekezleten – a 13. cikk (2) bekezdésében rögzített főszabály szerint – a Lisszaboni Unió országainak küldöttei vehetnének részt (szavazhatnak és dönthetnének), a WIPO diplomáciai gyakorlatában azonban található példa arra is, hogy egy adott megállapodás felülvizsgálatára összehívott diplomáciai értekezleten nemcsak az aktuális tagság vehetett részt teljes szavazati-döntési jogokkal, hanem a WIPO összes tagországa mint potenciális jövőbeli szerződő fél az új, felülvizsgált szöveg tekintetében.⁵⁰ Természetesen olyan eljárási megoldás is elképzelhető és ismert, hogy a megállapodásban nem részes, de az új szöveg ratifikálása iránt nyitott államok (és egyéb lehetséges szerződő felek) megfigyelőként kapcsolódnak be a felülvizsgálati értekezlet munkájába; a lisszaboni munkacsoport az eddigi ülésein ez utóbbi módszert követte, a gyakorlatban csekély különbséget téve a tagországok és a megfigyelők küldöttei között.

A munkacsoport ülésein korábban felvetett opciók között szerepelt az is, hogy a rendszer továbbfejlesztése ölthetné új nemzetközi szerződés formáját is, amely formailag a Lisszaboni Megállapodástól független, attól jogi értelemben elkülönült lenne. Ez esetben a diplomáciai értekezlet összehívásáról a WIPO ál-

⁴⁹ Ld. az előző lábjegyzetben idézett szöveget.

⁵⁰ Pl. az ipari minták nemzetközi letétbe helyezéséről szóló 1925. évi Hágai Megállapodás 1999. július 2-án, Genfben felülvizsgált szövegének (ld. a 2004. évi XC. tv.-t) elfogadása alkalomával is ezt a módszert követték a diplomáciai értekezleten. Ld.: *Draft Rules of Procedure. Diplomatic Conference for the Adoption of a New Act of the Hague Agreement Concerning the International Deposit of Industrial Designs, WIPO, Geneva, June 16 to July 6, 1999*, H/DC/2, 1998. december 15. Ld. még: *Rules of Procedure. Diplomatic Conference for the Adoption of a Revised Trademark Law Treaty, WIPO, Singapore, March 13 to 31, 2006*, TLT/R/DC/2, 2006. március 14.

talános közgyűlése⁵¹ döntött volna, és a diplomáciai értekezleten a WIPO összes tagállama azonos – döntési és szavazati – jogokkal vehetett volna részt.⁵² Ennek az opciónak egy csupán szemantikailag különböző változata lett volna, ha az egyébként önálló nemzetközi szerződés a Lisszaboni Megállapodás jegyzőkönyveként jelent volna meg, hasonlóan a Madridi Megállapodáshoz fűzött Jegyzőkönyvhöz.⁵³

A Lisszaboni Megállapodás új szövegét tartalmazó megállapodás-tervezet 31. cikke átmeneti szabállyal rendezné az egyes államok kapcsolatát a jelenleg hatályos és az új, felülvizsgált szöveg alapján: a felülvizsgált szöveg lenne irányadó a mindkét szövegváltozat szerint részes államok között, viszont közöt-

⁵¹ Ld. a Szellemi Tulajdon Világszervezetének létesítésére Stockholmban, 1967. július 14-én aláírt egyezmény (kihirdette: 1970. évi 18. tvr.) 4. és 6. cikkét.

⁵² „The Chair clarified that a Diplomatic Conference for revising the Lisbon Agreement could certainly be convened by the Assembly of the Lisbon Union. If, on the other hand, the solution chosen would necessitate the establishment of a new Treaty, the General Assembly of WIPO would have the right to call a Diplomatic Conference for that purpose.” Summary by the Chair, LI/WG/DEV/5/6, 2012. június 15., 16. pont, 3.; „[T]he Working Group agreed, at its fifth session, to continue to work towards: (i) a revision of the Lisbon Agreement that would involve the refinement of its current legal framework and the inclusion of the possibility of accession by intergovernmental organizations, while preserving the principles and objectives of that Agreement; and (ii) the establishment of an international registration system for geographical indications. Discussions in the Working Group have not yet been conclusive as to whether these two goals should result in a proposal for two new instruments or could be combined in substantive and procedural terms and, consequently, result in a proposal for one new instrument. There was, however, agreement that work should continue aiming at a revision of the Lisbon Agreement and/or the conclusion of a new treaty or protocol supplementing the Lisbon Agreement. In order to illustrate the issue referred to [...] more clearly in the draft new instrument, the revised draft new instrument that is the subject of the present document is presented in the form of two draft instruments, i.e. [...] a draft revised Lisbon Agreement and a draft protocol/treaty on geographical indications. Annex I contains the proposed draft revised Lisbon Agreement and Annex II the proposed draft protocol/treaty on geographical indications. Annex II presents the proposed draft instrument on geographical indications with two options, which differ in their structure and relation to the draft revised Lisbon Agreement but are the same in terms of their substantive provisions. Option A shows the draft instrument as a draft protocol supplementing the draft revised Lisbon Agreement contained in Annex I. Option B presents the draft instrument on geographical indications as a draft new treaty without an institutional link to the draft revised Lisbon Agreement. It is recalled that, as indicated in the Summary by the Chair of the fifth session of the Working Group (document LI/WG/DEV/5/6), a Diplomatic Conference for revising the Lisbon Agreement can be convened by the Assembly of the Lisbon Union. However, to the extent that the contemplated new instrument would go beyond a revision of the Lisbon Agreement and necessitate the establishment of a new treaty, the General Assembly of WIPO would have the right to call a Diplomatic Conference for that purpose.” LI/WG/DEV/6/2, 2012. szeptember 28., 4–8. pont, 2.

⁵³ Ld. a 21. lbjegyzetet.

tük és azok között, amelyek csak a jelenleg hatályos megállapodás részesei maradnának, az utóbbi lenne alkalmazandó.⁵⁴

3. 2. A felülvizsgálat két alapvető célja

A Lisszaboni Megállapodás felülvizsgálata két alapvető célt követ: egyrészt arra irányul, hogy valamennyi földrajzi árujelző számára (tehát az eredetmegjelöléseken kívüli földrajzi árujelzők számára is) nyitva álló nemzetközi lajstromozási rendszert építsen ki, másrészt azt célozza, hogy lehetővé tegye kormányközi szervezetek csatlakozását is.

Az eddigi tárgyalások eredményei és a legutolsó szövegtervezetek szerint a földrajzi árujelzők valamennyi kategóriája számára nyitva álló nemzetközi lajstrom a következő főbb elvekre épülne:

- a nemzetközi lajstromozás kiterjesztésére a Lisszaboni Megállapodás oltalmi funkciójának megőrzése mellett kerülne sor (azaz a megállapodás

⁵⁴ „(1) [Relations Between States Party to Both This Act and the Lisbon Agreement] This Act alone shall be applicable as regards the mutual relations of States party to both this Act and the Lisbon Agreement. (2) [Relations Between States Party to Both This Act and the Lisbon Agreement and States Party to the Lisbon Agreement Without Being Party to This Act] Any State party to both this Act and the Lisbon Agreement shall continue to apply the Lisbon Agreement in its relations with States party to the Lisbon Agreement that are not party to this Act.”, Article 31, LI/WG/DEV/7/2, 2013. április 4., Annex, 19. Ez azt is jelenti, hogy a Lisszaboni Megállapodás tervezet szerinti új szövege nem élne a Madridi Jegyzőkönyv ún. ‘safeguard’-szabályának (9^{sexies} cikkének) eredeti változatához hasonló jogi megoldással, és nem adna elsőbbséget a mindkét szövegben részes felek viszonyában a korábbi szövegnek úgy, ahogy ez a szabály eredetileg a Madridi Megállapodásnak alkalmazási elsőbbséget adott a Jegyzőkönyvvel szemben a mindkettőben részes felek közötti viszonyban. Ennek ma már azért se lenne értelme, mert a Madridi Unió közgyűlése – élve az e cikkben adott felhatalmazással – 2007-ben módosította e rendelkezést, és (főszabályként) a Jegyzőkönyv alkalmazását írta elő a mindkét instrumentumban részes felek egymás közötti viszonyában. E módosítást a 2009. évi XXVI. törvény hirdette ki. E módosításhoz, illetve a Lisszaboni Megállapodás felülvizsgált szövege tervezetének 31. cikkéhez hasonló rendelkezések találhatók a Hágai Megállapodás Genfben felülvizsgált szövegének (ld. az 50. lábjegyzetet) 31. cikkében is (azaz a további komplikációval, hogy kettőnél is több hatályos és alkalmazandó szövegre kellett kitérnie a szabályozásnak). Érdekességgént megjegyezhető, hogy – szemben a Hágai Megállapodás említett rendelkezésével – a Lisszaboni Megállapodás felülvizsgált szövegének tervezetében található átmeneti szabályozás nem tér ki azokra az eredetmegjelölésekre, amelyek nemzetközi lajstromozására még az új szöveg hatálybalépése előtt került sor. A Hágai Megállapodás 31. cikke szerint ugyanis a korábbi szöveg(ek) alkalmazandó(k) azokra az ipari mintákra, amelyeket a Nemzetközi Irodánál azt megelőzően helyeztek hatályba, hogy az új, genfi szöveg az érintett államok kölcsönös kapcsolataiban alkalmazandóvá vált. Úgy tűnik, hogy az új szöveg tervezetének 31. cikke a Lisszaboni Megállapodás esetében az új szöveget rendelné alkalmazni azokra az eredetmegjelölésekre is, amelyeket azt megelőzően lajstromoztak a Nemzetközi Irodánál, hogy az új szöveg az érintett államok kölcsönös kapcsolataiban alkalmazandóvá vált; kérdés, hogy a szerzett jogok kapcsán ez a megoldás minden esetben kielégítőnek bizonyul-e.

podás a földrajzi árujelzőkre is definíciót adna és meghatározná az oltalmuk tartalmára vonatkozó minimumkövetelményeket is, ráadásul mindezt az eredetmegjelölésektől elkülönülten, a földrajzi árujelzőket önálló kategóriaként kezelve tenné),⁵⁵

- egyetlen, egységes nemzetközi lajstrom jönne létre az eredetmegjelölések és a földrajzi árujelzők, illetve a korábbi és az új szöveg alapján történt lajstromozások számára,⁵⁶ méghozzá alapvetően a Lisszaboni Megállapodás mai modelljét követve, néhány – az ügyfelek érdekét szolgáló – korszerűsítés, eljárási továbbfejlesztés mellett (mint amilyen pl. a bejelentésnek a származási ország illetékes hivatala helyett a Nemzetközi Irodánál való közvetlen benyújtására vonatkozó opció bevezetése lehet);⁵⁷
- az új szöveg egységes, azonos tartalmú, magas szintű védelmet biztosítana mindkét kategória (az eredetmegjelölések és a földrajzi árujelzők) számára.⁵⁸

A tárgyalások e jelenlegi állása egyúttal azt is jelenti, hogy a munkacsoport tagjai elvetették és egyelőre nem támogatják azt a korábban mérlegelt opciót, hogy kétszintű nemzetközi szabályozás jöjjön létre, és azon belül a földrajzi árujelzők nemzetközi lajstromozására a ‘madridi rendszer’ modellje legyen irányadó (vagyis az oltalmazhatósági kritériumok és a védelmi minimum nemzetközi szintű meghatározását nélkülöző, ‘tisztán’ csak lajstromozási rendszer épüljön ki).⁵⁹ Ez részben annak a következménye, hogy a munkacsoportban

⁵⁵ *Articles 2, 4 and 10*, LI/WG/DEV/7/2 REV., 2013. április 4., *Annex*, 4–5. és 7–8.

⁵⁶ *Article 4*, LI/WG/DEV/7/2 REV., 2013. április 4., *Annex*, 5.

⁵⁷ *Article 5(3)*, LI/WG/DEV/7/2 REV., 2013. április 4., *Annex*, 5.

⁵⁸ *Article 10*, LI/WG/DEV/7/2 REV., 2013. április 4., *Annex*, 7–8. Ld. még: „As regards the overall structure of the Draft Revised Lisbon Agreement and Draft Regulations, the Chair confirmed that the Secretariat would continue to work on the basis of a single instrument covering both appellations of origin and geographical indications and providing for a high and single level of protection for both, while maintaining two separate definitions, on the understanding that the same substantive provisions would apply to both appellations of origin and geographical indications.” *Summary by the Chair*, LI/WG/DEV/7/6, 16. pont, 3.

⁵⁹ „The chair noted the desire of a large number of delegations for an international instrument laying down a high and uniform level of protection for both geographical indications and appellations of origin. He also noted that, on the other hand, some delegations had underlined the objective of the review of the Lisbon system to allow for a much larger membership. With a view to reconciling these views, a suggestion was made for a two-tier approach consisting of a Chapter 1 dealing with a mere registration system along the lines of the Madrid and Hague systems, combined with a Chapter 2 addressing substantive requirements that would provide for a high level of protection for both geographical indications and appellations of origin, on the understanding that contracting parties would be free to opt for such Chapter 2.” *Summary by the Chair*, LI/WG/DEV/4/6, 15–16. pont, 3.

a Lisszaboni Megállapodás jelenlegi tagsága a fő hangadó, az eddigi tárgyalások során többnyire az ő véleményük volt a meghatározó. Az említett opció elvetése ugyanakkor azzal a veszéllyel jár együtt, hogy a megállapodás földrajzi hatályának és tagsági körének szélesítése végül nem következik be a felülvizsgálattól várt mértékben. Annak esélyét pedig végképp elvékonyítja, hogy a lisszaboni rendszerre épülő nemzetközi lajstrom váljék – a WTO és a WIPO közötti együttműködés alapján – a TRIPS-megállapodás 23. cikkének (4) bekezdése szerinti ‘multilaterális lajstrommá’ vagy legalábbis annak alapjává, hiszen a WTO-n belül aligha lehetne elfogadtatni egy olyan nemzetközi lajstromozási rendszert, amely – adott esetben a TRIPS-megállapodásban foglaltakon túlmenő – oltalmi követelményeket, anyagi jogi szabályokat is előír.

A felülvizsgált Lisszaboni Megállapodáshoz való csatlakozásra a dolgok mai állása szerint két kormányközi szervezet ‘esélyes’, nevezetesen az Európai Unió és a Szellemi Tulajdon Afrikai Szervezete (*African Intellectual Property Organization*, OAPI). Mindkét szervezettel részletesen foglalkozott a Nemzetközi Irodának a munkacsoport második ülésére beterjesztett tanulmánya.⁶⁰ A felülvizsgált megállapodás tervezetének 28. cikke szerint a csatlakozás anyagi jogi feltétele, hogy az érintett kormányközi szervezet a felülvizsgált megállapodással összhangban álló szabályozással rendelkezzen az eredetmegjelölések és a földrajzi árujelzők oltalmára.⁶¹ Az EU csatlakozását illetően azzal a fejtörővel kell majd megbirkózni, hogy az EU mai szabályozá-

⁶⁰ LI/WG/DEV/2/3, 2010. augusztus 6. A tanulmány emellett kitér az *Andean Community* GI-rendszerére is, de ezt – mivel csak közös, harmonizált jogszabály megalkotásáig jutottak el, de regionális, szupranacionális oltalomig nem – nem minősíti olyannak, amely felhatalmazná az *Andean Community*-t a csatlakozásra. 39–48. pont, 11–13.

⁶¹ „[A]ny intergovernmental organization may sign and may become party to this Act, provided that at least one member State of that intergovernmental organization is a member of the Paris Convention and provided that the intergovernmental organization declares that: (i) it has been duly authorized, in accordance with its internal procedures, to become party to this Act and (ii) that, under the constituting treaty of the intergovernmental organization, legislation applies for the protection of appellations of origin and/or geographical indications in accordance with this Act.” Article 28(1)(iii), LI/WG/DEV/7/2, 2013. április 4., Annex, 17. Érdekes felidézni, hogy a Nemzetközi Iroda tanulmánya eredetileg milyen feltételeit határozta meg a kormányközi szervezetek csatlakozásának: „The terms ‘recognized and protected’ in Article 1(2) [of the Lisbon Agreement] would require intergovernmental organizations administering a regional system for the protection of geographical indications and/or appellations of origin to provide for titles of protection effective in the territory of the regional system. This requirement would appear to mean that those intergovernmental organizations must: (1) provide protection in respect of appellations of origin and/or geographical indications on the basis of criteria corresponding to the criteria under the Lisbon Agreement regarding (a) product coverage, (b) definition of the object of protection and (c) scope of protection; and (2) have the ability to grant titles of protection in respect of appellations of origin and/or geographical indications.” LI/WG/DEV/2/3, 2010. augusztus 6., 32–33. pont, 9–10.

sa nem fedi le a lehetséges teljes termékkört⁶² (ebből a szempontból különösen érdekesek lehetnek a Bizottságnak a ‘*non-agri GIs*’ uniós oltalmára vonatkozó előmunkálatai),⁶³ és hogy jelenleg a tagállamok többsége nem részese a Lisszaboni Megállapodásnak.⁶⁴

3. 3. A lisszaboni rendszer továbbfejlesztése egyéb kérdésekben

A teljesség igénye nélkül három olyan terület említhető még, amelyen a munkacsoport a lisszaboni rendszer továbbfejlesztését el kívánja érni: a határon átnyúló földrajzi terület (*trans-border geographical area*) kérdésköre, az oltalom tartalma, valamint a védjegyekhez fűződő viszony átfogó rendezése.

A határon átnyúló földrajzi terület esetében az első dolog, amit hangsúlyozni kell, az az, hogy ilyenkor nem a TRIPS-megállapodás 23. cikkének (4) bekezdésében is szabályozott homonim megjelölésekkel állunk szemben, amikor is két földrajzi árujelző írásképe és hangzása véletlenül egybeesik vagy nagyban hasonló, de mégse ugyanarra – nem ugyanarra a termékre, földrajzi területre stb.-re – utal. A *trans-border geographical area* esetében ugyanaz a földrajzi árujelző ugyanazzal a termékkel kapcsolatban ugyanarra a földrajzi területre utal, csak éppen ez a terület megoszlik két vagy több állam között⁶⁵ (emiatt

⁶² Hiszen a lisszaboni rendszerben bármilyen termékre vonatkozhat a lajstromozás tárgyát képező eredetmegjelölés, nem csupán mezőgazdasági termékekre, élelmiszerekre, borokra és szeszes italokra. Ld. még a Nemzetközi Iroda tanulmányában: „*It should be noted that the situation in the EU [...] would appear to require clarification of a number of questions prior to the introduction of provisions concerning accession by intergovernmental organizations into the Lisbon Agreement. In particular, clarification is called for as to whether accession by an intergovernmental organization would be permitted that, while being competent to grant titles of protection for appellations of origin and/or geographical indications under a regional system for the protection of such intellectual property rights, only has such competence in respect of products falling in certain specific product categories. [...] To the extent that the EU legislation is not unified but common legislation applying in parallel with the domestic legislation of its member States, could its accession be modeled after its accession to the Madrid Protocol and the Geneva Act of the Hague Agreement, to both of which treaties establishing international registration systems for intellectual property rights – i.e., trademarks and industrial designs, respectively – the EU has acceded, in 2004 and 2008, respectively?*” LI/WG/DEV/2/3, 2010. augusztus 6., 88–89. és 91. pont, 23–24.

⁶³ *Study on geographical indications protection for non-agricultural products in the internal market. Final report – 18 February 2013.* Insight Consulting – REDD – OriGin; David THUAL – Dominique BARJOLLE – Bernard O’CONNOR (szerk.): 1–328. A tanulmány az Európai Bizottság felkérésére készült, és azt nyilvános meghallgatáson vitatták meg Brüsszelben 2013. április 22-én.

⁶⁴ Ld. a 19. lábjegyzetet.

⁶⁵ „*When the geographical name refers to the same geographical unit (e.g. the same river, mountain or region) situated in two (or more) countries, what we are confronted is not a case*

persze lehetnek kisebb – de az azonosságot nem érintő – különbségek a megjelölés írásmódját, kiejtését vagy esetleg a termék egyes jellemzőit illetően, különösen, ha az érintett országok nem kezelik a földrajzi árujelzőt egységesen, illetve közösként).

A felülvizsgált Lisszaboni Megállapodás tervezete alapvetően két lehetőséget kínál az érintett szerződő felek számára. Az 5. cikk (4) bekezdése szerint határon átnyúló földrajzi terület esetében vagy külön-külön igényelnek oltalmat a saját területrészükről származó áruk számára, vagy úgy járnak el, mint ha egyetlen szerződő fél lennének, és közösen igényelnek oltalmat az általuk közösen megjelölt illetékes hivatal útján.⁶⁶ A tervezet e rendelkezései ugyanakkor csupán eljárási-joghatósági oldalról foglalkoznak a határon átnyúló földrajzi terület kérdésével, és sem ezek, sem a definíciókat tartalmazók⁶⁷ nem adnak

of homonyms as there is no 'difference in meaning'. In such a case, what we have to deal with is not, for instance, two wine regions bearing, just by chance, two homonymous names but a single wine region using the same geographical indication (or appellation of origin) for the wine produced there, and covering two or more countries of origin. For instance, the Commission Regulation implementing the EC Foodstuffs Regulation caters for this case as it provides for the possibility of trans-border applications that can be lodged jointly by several groups from the trans-border geographical area. It might be worth considering whether the Lisbon Regulations could also expressly provide for a similar possibility. Currently, Rule 5(1) of the Lisbon Regulations refers to the competent authority (which has to present the international application to the International Bureau) in the singular but, perhaps, this does not necessarily have to be interpreted as to exclude international applications jointly presented by competent authorities of two or more countries of origin. Admittedly, explicit and more detailed provisions on this would prove certainly helpful. Neither that broad interpretation of Rule 5(1), nor a corresponding amendment to the Regulations seems to be excluded by the Lisbon Agreement itself. There is nothing in the Agreement that could justify the assumption that there can only be a single country of origin. In fact, Article 5(1) of the Lisbon Agreement uses the plural in this context." FICSOR (2009) i. m. 19.

⁶⁶ „[Application Concerning a Good Originating in a Trans-border Geographical Area] (a) In case of a trans-border geographical area, the Contracting Parties concerned may: (i) each file an application as Contracting Party of Origin, whether on the basis of Article 2(1)(a)(i) or on the basis of Article 2(1)(a)(ii), depending upon the protection granted under the law of the Contracting Party concerned, in respect of a good originating in the part of the trans-border area situated in its territory; or (ii) act as a single Contracting Party of Origin by filing an application jointly, either on the basis of Article 2(1)(a)(i) or on the basis of Article 2(1)(a)(ii), depending upon the protection they have granted jointly, and through a commonly designated Competent Authority.” Article 5 (4)(a), LI/WG/DEV/7/2 REV., 2013. április 4., Annex, 5.

⁶⁷ A tervezet 1. cikkének (xii) pontja meglehetősen tautologikus fogalom-meghatározást tartalmaz: „For the purposes of this Act [...] (xii) 'trans-border geographical area' means a geographical area as referred to in Article 2(2), second sentence”. A 2. cikk (2) bekezdésének második mondata sem szolgál revelációval (a teljes bekezdést idézzük, mivel a második mondat értelme csak így világlik ki): „(2) [Possible Geographical Areas of Origin] A geographical area of origin as referred to in subparagraph (1)(a) may consist of the entire territory of a Contracting Party or a region or locality in a Contracting Party. [This does not exclude the application of this Act in respect of any appellation of origin or geographical indication that adjacent Contracting Parties may have established jointly in respect of a

érdemi, anyagi jogi szempontokat annak megítéléséhez: mikor állunk szemben határon átnyúló földrajzi területtel, és mikor van szó más esetről (pl. homonim megjelölésekről).

Az oltalom tartalmát illetően a megállapodás-tervezet 9. cikke egyértelművé teszi: a szerződő felek magasabb szintű, kiterjedtebb oltalmat is biztosíthatnak, mint amelyet a megállapodás – minimumként – megkövetel, és szabadon választhatják meg az oltalom biztosításának jogi formáját.⁶⁸ Még nyitott kérdésnek tűnik, hogy ez utóbbi szabadság terjed-e odáig is, hogy pusztán együttes vagy tanúsító védjegyek lajstromozása alapján megszerezhető legyen a megállapodás értelmében vett oltalom, és ha igen, miként biztosítható egy ilyen modell interoperabilitása a *sui generis* GI-oltalom konstrukciójával.

A munkacsoport 6. ülésén elnöki összefoglalóban rögzített egyezség⁶⁹ született a tervezet 10. és 11. cikkéről, vagyis azokról a rendelkezésekről, amelyek az oltalom tartalmát határozzák meg. Ez még akkor is komoly áttörés, ha figyelembe vesszük, hogy az így elfogadott szöveg is tartalmaz még opciókat (akár külön ekként feltüntetve, akár a diplomáciai szövegekben szokásos szögletes zárójelek között). A lábjegyzetben reprodukált⁷⁰ angol szöveghez a következő főbb megjegyzések kíváncsoznak:

good originating in a geographical area situated in, or covering, these Contracting Parties, subject to Article 5(4).] LI/WG/DEV/7/2 REV., 2013. április 4., Annex, 4.

⁶⁸ „(1) [Freedom to Provide More Extensive Protection] Each Contracting Party shall be free to provide more extensive protection than the protection stipulated in this Act. (2) [Form of Legal Protection] Each Contracting Party is free to choose the type of legislation under which it establishes the protection stipulated in this Act, provided that such legislation meets the substantive requirements of this Act.” Articles 9(1) and 9(2), LI/WG/DEV/7/2 REV., 2013. április 4., Annex, 7.

⁶⁹ Summary by the Chair, LI/WG/DEV/6/6, 2012. december 7., Annex, 5–6.

⁷⁰ „Article 10, Protection Accorded by International Registration, (1)[Content of Protection] (a) Subject to the provisions of this Act, each Contracting Party shall, from the date of international registration, extend to the registered appellation of origin, or the registered geographical indication, protection against: (i) any use of the appellation of origin or the geographical indication – in respect of goods of the same kind as those to which the appellation of origin, or the geographical indication, applies not originating in the geographical area of origin or not complying with any other applicable requirements for using the appellation of origin, or the geographical indication, [which would amount to its usurpation or imitation for evocation]]; – which would be detrimental to, or exploit unduly, its reputation, even if the true origin of the goods is indicated or if the appellation of origin, or the geographical indication, is used in translated form or accompanied by terms such as “style”, “kind”, “type”, “make”, “imitation”, “method”, “as produced in”, “like”, “similar”, or the like; (ii) any other practice liable to mislead the consumer as to the true origin, provenance, nature, quality or characteristics of the goods. Option A: (b) Without prejudice to Article 13(1), Contracting Parties: (i) shall refuse or invalidate the registration of a trademark which contains or consists of a registered appellation of origin, or a registered geographical indication, with respect to goods not originating in the geographical area of origin; (ii) may refuse

- mindkét rendelkezés egyformán vonatkozik az eredetmegjelölésekre és a földrajzi árujelzőkre (vagyis az eredetmegjelöléseken kívüli többi földrajzi árujelzőre is);
- az azonos típusú áruk esetében az oltalom lényegében abszolút: az eredetmegjelölés és a földrajzi árujelző bármely használatával szemben érvényesül, ha az áru nem az adott földrajzi területről származik vagy – még ha onnét származik is – nem felel meg a használat feltételét képező (pl. a termékleírásban foglalt) követelményeknek; a nem azonos típusú áruk esetében az oltalom viszont csak olyan cselekményekkel szemben érvényesül, amelyek kapcsán valamilyen addicionális sérelem is megjelenik (a jóhírnév sérelme vagy tisztességtelen kihasználása, a fogyasztók tényleges vagy potenciális megtévesztése);
- a szöveg jelenleg még két opciót tartalmaz arra nézve, hogy az eredetmegjelölés (földrajzi árujelző oltalma) milyen feltételekkel képezzen a vele ütköző védjegy kapcsán elutasítási, illetve törlési okot; mi-

or invalidate the registration of a trademark which contains or consists of a registered appellation of origin, or a registered geographical indication, with respect to goods that, while originating in the geographical area of origin, do not comply with any other applicable requirements for using the appellation of origin or the geographical indication.] [Option B: (b) Without prejudice to Article 13(1), Contracting Parties shall refuse or invalidate the registration of a trademark which contains or consists of a registered appellation of origin, or a registered geographical indication, when it corresponds to one of the situations covered by subparagraph (a).] [(2)[Presumption in Case of Use by Third Parties] Each Contracting Party shall provide for a presumption of unlawful use under paragraph (1)(a) in case a registered appellation of origin, or a registered geographical indication, is used in respect of goods of the same kind as those to which the appellation of origin, or the geographical indication, applies.] [(3) [Homonymy] The provisions of this Act do not prevent the international registration of homonymous appellations of origin or geographical indications. Each Contracting Party shall determine what protection it shall provide in respect of such appellations of origin or geographical indications. Such protection shall be subject to practical conditions taking into account the need to ensure equitable treatment of the producers concerned and that consumers are not misled.] Article 11, Shield Against Becoming a Generic Term or Name, A denomination protected as a registered appellation of origin in a Contracting Party cannot [be considered to have] become generic as long as the denomination is protected as an appellation of origin in the Contracting Party of Origin. The same shall apply mutatis mutandis in respect of a registered geographical indication.” A 10. cikk (3) bekezdéséhez a tervezet a következő lábjegyzetet fűzi: „It is understood that a Contracting Party has the right not to accord protection, as stipulated in this Agreement, in respect of an appellation of origin, or a geographical indication, which would, although literally true as to the geographical area in which the goods designated by the appellation of origin, or the geographical indication, originate, falsely represent to the public that the goods originate in another territory.” A tervezet 11. cikkéhez a következő lábjegyzet tartozik: „When applying this Article in respect of geographical indications, a Contracting Party may use, instead of the term ‘generic’, with respect to the indication of a good or a service, the term ‘customary in common language as the common name’ and, with respect to the indication of a product of the vine, the term ‘customary name of a grape variety’.” LI/WG/DEV/7/2 REV., 2013. április 4., Annex, 7–8.

közben a két opció azonos abban, hogy csak a korábbi védjegyekre vonatkozó *safeguard*-szabály [a 13. cikk (1) bek.] fenntartásával és figyelembevétele mellett érvényesülhet, az első opció minden további feltétel nélkül megköveteli az eredetmegjelölésből (földrajzi árujelzőből) álló vagy azt tartalmazó védjegybejelentés elutasítását vagy az ilyen védjegy törlését, ha az árujegyzék az adott földrajzi területen kívülről származó árukat foglal magában (és az elutasítást vagy a törlést megengedi a szerződő felek számára ilyen ütközések esetében akkor, ha az áruk, amelyekre a védjegy oltalma vonatkozna vagy vonatkozik, nem felelnek meg a használat feltételét képező – pl. termékleírásban rögzített – követelményeknek), a második opció pedig a védjegyek kapcsán az elutasítási és törlési okokat az eredetmegjelölés (földrajzi árujelző) oltalmának tartalmához, azaz ahhoz köti, hogy ez az oltalom milyen helyzetekben és milyen cselekményekkel szemben ad fellépési lehetőséget (hasonlóan az EU GI-jogszabályaihoz);⁷¹

- a 10. cikk (2) bekezdése a jogsértő használat vélelmét írja elő, ha a lajstromozott eredetmegjelölést (földrajzi árujelzőt) ugyanolyan fajtájú árukra használják, mint amelyekre a lajstromozott megjelölés vonatkozik; a TRIPS-megállapodás 16. cikkének (1) bekezdése a védjegyek oltalmát illetően hasonló vélelmet vezetett be;⁷²
- a 11. cikk lényegében ‘variációkat’ tartalmaz a Lisszaboni Megállapodás jelenlegi 6. cikkére, egyfelől tükrözve azt a dilemmát, hogy a – tényleges – generikussá válást akadályozza-e meg az oltalom, vagy azt, hogy a megjelölést úgy tekintsék, úgy minősítsék, mint amely már generikussá vált, másfelől kísérleteket téve arra, hogy a TRIPS-megállapodás terminológiáját beemeljék a lisszaboni szövegekbe is.

⁷¹ Ld. pl. a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek földrajzi jelzéseinek és eredetmegjelöléseinek oltalmáról szóló, 2006. március 20-i 510/2006/EK tanácsi rendelet (HL L 93., 2006.3.31., 12.) 14. cikkének (1) bekezdését: „Ha egy eredetmegjelölést vagy földrajzi jelzést e rendelet alapján jegyeznek be, a 13. cikkben említett körülmények valamelyikének megfelelő és ugyanarra a termékcsoporthoz vonatkozó védjegybejelentést el kell utasítani, ha a védjegybejelentést a bejegyzés iránti kérelem Bizottsághoz való benyújtásának időpontját követően nyújtották be. Az első albekezdésben foglaltak megsértésével lajstromozott védjegyeket törölni kell.”

⁷² A TRIPS-megállapodásnak az 1998. évi IX. törvénnyel kihirdetett magyar szövege szerint: „Azonos jel azonos árukra vagy szolgáltatásokra történő használata esetén a megtévesztésre alkalmasságot vélelmezni kell.” A rendelkezés eredeti, angol változata: „*In case of the use of an identical sign for identical goods or services, a likelihood of confusion shall be presumed.*” (ld. a 24. lábjegyzetet).

A munkacsoport 7. ülésén elnöki összefoglalóban rögzített egyezség⁷³ született a tervezet 13. cikkéről, vagyis azokról a rendelkezésekről, amelyek a védjegyoltalomból eredő és más korábbi jogok tiszteletben tartását követelik meg. Ennek eredményeként a tervezet különféle rendelkezései a következőképpen rendezik az eredetmegjelölések (földrajzi árujelzők) és a védjegyek ütközéseit:

- az eredetmegjelölés (földrajzi árujelző) oltalma elutasítási, illetve törlési ok a vele ütköző megjelölésre vonatkozó védjegybejelentés, illetve a vele ütköző védjegy tekintetében (ld. ennek részleteit a 10. cikk kapcsán);
- korábbi védjegy a nemzetközi lajstromozás hatályát – vagyis az eredetmegjelölés (földrajzi árujelző) oltalmát – elutasító tagországi (szerződő féli) nyilatkozat alapját képezheti a megállapodás-tervezet 15. cikke⁷⁴ és a hozzá kapcsolódó VSZ-tervezet 9. szabályának (2)(iii) pontja⁷⁵ értelmében, ráadásul az említett 15. cikk (3) bekezdése alapján

⁷³ *Summary by the Chair*, LI/WG/DEV/7/6, 2013. május 3., *Annex*, 5.

⁷⁴ „Article 15, Refusal, (1) [Refusal of Effects of International Registration]/(a) Within the time specified in the Regulations, the Competent Authority of a Contracting Party may notify the International Bureau of the refusal of the effects of an international registration in its territory. The notification of refusal may be filed by the Competent Authority ex officio, if its legislation so permits, or at the request of an interested party. (b) The notification of refusal shall set out the grounds on which the refusal is based. (2) [Protection Under Other Instruments] The notification of a refusal shall not be detrimental to any other protection that may be available, in accordance with Article 9(3), to the denomination or indication concerned in the Contracting Party to which the refusal relates. (3) [Obligation to Provide Opportunity for Interested Parties] Each Contracting Party shall provide a reasonable opportunity to interested parties to present to its Competent Authority requests for the Competent Authority to notify a refusal in respect of an international registration. (4) [Registration and Communication of Refusals] The International Bureau shall record the refusal and the grounds for the refusal in the International Register. It shall publish the refusal and the grounds for the refusal and shall communicate them to the Competent Authority of the Contracting Party of Origin or, where the application has been filed directly in accordance with Article 5(3), the concerned beneficiaries or the legal entity referred to in Article 5(2)(ii). (5) [National Treatment] Each Contracting Party shall make available to interested parties affected by a refusal the same judicial and administrative remedies that are available to its own nationals in respect of the refusal of protection for an appellation of origin or a geographical indication.” LI/WG/DEV/7/2 REV., 2013. április 4., *Annex*, 10.

⁷⁵ „(2) [Contents of the Notification of Refusal] A notification of refusal shall indicate or contain: [...] (iii) where the refusal is based on the existence of a prior right, as referred to in Article 13, the essential particulars of that prior right and, in particular, if it is constituted by a national, regional or international trademark application or registration, the date and number of such application or registration, the priority date (where appropriate), the name and address of the holder, a reproduction of the trademark, together with the list of relevant goods and services given in the trademark application or registration, it being understood that the list may be submitted in the language of the said application or registration;”. Rule 9(2)(iii), LI/WG/DEV/7/3, 2013. április 18., *Annex*, 7.

a szerződő feleknek ésszerű lehetőséget kell biztosítaniuk az érdekelt (magán)felek (pl. a védjegyjogosultak) számára arra, hogy illetékes hatóságuknál kérelemmel kezdeményezzék a szóban forgó elutasító nyilatkozat kiadását;

- ha elutasító nyilatkozat kiadására vagy (utóbb) a nemzetközi lajstromozás hatályának érvénytelenítésére nem kerül sor a korábbi ütköző védjegy alapján, vagy az oltalmat elutasító nyilatkozatot visszavonják, akkor is legalább – amolyan *safeguard*-ként – a megállapodás-tervezet 13. cikkének (1) bekezdése⁷⁶ és 17. cikkének (3) bekezdése⁷⁷ alapján meg kell engedni, sőt, biztosítani kell az ilyen védjegyek és az érintett eredetmegjelölés (földrajzi árujelző) együttes fennállását és használatát (ún. koegzisztenciáját), méghozzá alapvetően a TRIPS-megállapodás 17. cikkében és 24. cikkének (5) bekezdésében foglaltak mentén, illetve az e tárgyban hozott WTO-paneldöntés⁷⁸ figyelembevételével.

⁷⁶ „(1) [Prior Trademark Rights] Without prejudice to Articles 15 and 19, where a registered appellation of origin or a registered geographical indication conflicts with a prior trademark applied for or registered, or acquired through use, in good faith in a Contracting Party, the protection of that appellation of origin or geographical indication in that Contracting Party shall not prejudice the eligibility for, or the validity of, the registration of the trademark, or the right to use the trademark, [taking into account] [provided that] the legitimate interests of [the owner of the trademark as well as those of] the beneficiaries of the rights in respect of the appellation of origin or the geographical indication [are taken into account] and provided that the public is not misled.” Article 13(1), Summary by the Chair, LI/WG/DEV/7/6, 2013. május 3., Annex, 5.

⁷⁷ „(3) [Coexistence] Where a Contracting Party has refused the effects of an international registration under Article 15 on the ground of prior use under a legitimate right, withdrawal of such refusal shall be subject to the provisions of Article 13, unless the withdrawal resulted from the cancellation, non-renewal, revocation or invalidation of the prior right.” Article 17(3), LI/WG/DEV/7/2 REV., 2013. április 4., Annex, 11.

⁷⁸ European Communities — Protection of Trademarks and Geographical Indications for Agricultural Products and Foodstuffs, WT/DS174, WT/DS290. A WTO hivatalos összefoglalói szerint: „The Panel agreed with the EC that, although its GI Regulation allows it to register GIs even when they conflict with a prior trademark, the Regulation, as written, is sufficiently constrained to qualify as a ‘limited exception’ to trademark rights. However, the Panel agreed with the United States and Australia that the TRIPS Agreement does not allow unqualified coexistence of GIs with prior trademarks.” http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds174_e.htm [letöltve: 2013. július 28.]; „The Panel found that Art. 16.1 obliges Members to make available to trademark owners a right against certain uses, including uses as a GI. Art. 24.5 provided no defence, as it creates an exception to GI rights, not trademark rights. Art. 24.3 only grandfathers individual GIs, not systems of GI protection. Therefore, the Panel initially concluded that the EC Regulation was inconsistent with Art. 16.1 as it limited the availability of trademark rights where the trademark was used as a GI. However, the Panel ultimately found that the Regulation, on the basis of the evidence presented, was justified under Art. 17, which permits Members to provide exceptions to trademark rights.” http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/1pagesum_e/ds174sum_e.pdf [letöltve: 2013. július 28.].

4. Út a diplomáciai értekezletig

Amellett, hogy a Lisszaboni Unió közgyűlése számára ajánlást tett a megállapodást felülvizsgáló diplomáciai értekezlet 2015-ben történő megtartására,⁷⁹ a munkacsoport javaslatot fogalmazott meg a diplomáciai értekezlet előkészítésének és összehívásának menetrendjére⁸⁰ is. E javasolt menetrend (*roadmap*) szerint:

- a Lisszaboni Unió közgyűlése 2013 őszén hozná meg döntését a diplomáciai értekezlet összehívásáról;⁸¹
- a munkacsoport két ülést tartana 2013 decemberében és 2014 első felében, valamint még egyet 2014 második félévében, ha ez szükségesnek mutatkozna;
- 2014 őszén a közgyűlés tájékoztatást kapna az előkészítő munka előrehaladásáról;
- a diplomáciai értekezlet helyszínéről és pontos időpontjáról egy ún. előkészítő bizottság határozná, feltehetőleg a munkacsoport utolsó érdemi üléséhez kapcsolódóan.

⁷⁹ „The Chair concluded that, in view of the progress made at the present session, the Working Group agreed that a recommendation be made to the Lisbon Union Assembly to approve, at its session in 2013, the convening of a diplomatic conference for the adoption of a Revised Lisbon Agreement in 2015, with the exact dates and venue to be decided by a preparatory committee meeting.” *Summary by the Chair*, LI/WG/DEV/7/6, 2013. május 3., 18. pont, 3.

⁸⁰ „The Chair indicated that, at its session in 2014, the Lisbon Union Assembly would be in a position to note the progress made in the Working Group. The Chair further clarified that the roadmap that would be followed until then would include two further Working Group sessions, one in December 2013 and one in the first half of 2014, which might be followed by an additional session of the Working Group in the second half of 2014 if considered necessary by the Working Group.” *Summary by the Chair*, LI/WG/DEV/7/6, 2013. május 3., 18. pont, 3.

⁸¹ A kézirat lezárására ezt megelőzően került sor; azóta a Lisszaboni Unió közgyűlése döntött a diplomáciai értekezlet 2015-ben történő megtartásáról

BÍRÓI SZERZŐDÉSMÓDOSÍTÁS AZ ÚJ PTK.-BAN

A tanulmány megírását, valamint magát a témaválasztást azonban más is indokolja. Egy korábbi – szárnypróbának szánt – cikkem, amelyet a bírói szerződésmódosítás bírósági gyakorlatáról írtam,¹ épp Tattay Levente Professor Úr gondos iránymutatásával készülhetett el. A jelen rövid tanulmánnyal szeretnék csatlakozni a Professor Urat köszöntők neves és széles táborához, továbbá szeretném Professor Úrnak megköszönni az egyetemi évek alatt tanúsított odafigyelést, és a remek órák feledhetetlen emlékét.

Az új Ptk. 6:192. §-a tartalmazza a bírói szerződésmódosításra vonatkozó, újrafogalmazott rendelkezéseket. Ezek szerint *bármelyik fél a szerződés bírósági módosítását kérheti, ha a felek közötti tartós jogviszonyban a szerződés megkötését követően előállott körülmény következtében a szerződés változatlan feltételek melletti teljesítése lényeges jogi érdekét sértené, és (a) a körülmények megváltozásának lehetősége a szerződés megkötésének időpontjában nem volt előrelátható, (b) a körülmények megváltozását nem ő idézte elő, és (c) a körülmények megváltozása nem volt a szerződés megkötésének célja.*

⁵¹ ILLÉS Levente Ákos: A bírói szerződésmódosításról. *Gazdaság és jog*, 2010/1.

mények változása nem tartozik rendes üzleti kockázata körébe. A jogszabályhely szerint továbbá a bíróság a szerződést az általa meghatározott időponttól, legkorábban a szerződésmódosításra irányuló igény bíróság előtti érvényesítésének időpontjától kezdődően úgy módosíthatja, hogy a körülmények megváltozása miatt egyik fél lényeges jogi érdeke se sérüljön.

Szembetűnő, hogy – hatályos törvénykönyvünkhöz hasonlóan – az új Ptk. is csak arra az esetre teszi lehetővé a felek fennálló szerződéses jogviszonyába történő bírói beavatkozást, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződés megkötését követően bekövetkezett körülmény folytán a szerződés változatlan feltételek melletti teljesítése lényeges érdeksérelemmel járna. Új kódexünk ezzel a rendelkezéssel szinte változatlan megfogalmazással juttatja érvényre a *clausula rebus sic stantibus* korábban már meghonosodott elvét. Az új Ptk. azonban a bírói szerződésmódosítás törvényi tényállásában olyan további feltételeket is megfogalmaz, amelyek a hatályos Ptk.-ban nem szerepelnek.

Az alábbiakban az új Ptk. vonatkozó szabályát kívánom részletesen megvizsgálni, illetve összehasonlítani a hatályos Ptk. szabályival, valamint a hatályos Ptk. alapján kialakult és jelenleg alkalmazott bírói gyakorlattal.

2. A bírói szerződésmódosítás törvényi feltételei

2.1. A körülmények előre nem látható megváltozása

Alapvető fontosságú feltételként szabja az új Ptk., hogy a bírói szerződésmódosítás csak akkor kérhető, ha a körülmények megváltozásának lehetősége a szerződéskötés időpontjában nem volt előrelátható. Ez a feltétel a *culpa in contrahendo*, mint a szerződés helyes megkötéséért való helytállási kötelezettség² konkrét törvényi megfogalmazása, amely jogelvet a jogirodalom úgy ismer, mint a szerződéskötés során tanúsítandó kellő együttműködési elmulasztásáért bekövetkező felelősség.³ Az új Ptk. megfogalmazása a jelenlegi szabályozáshoz képest mindenképpen pontosabb, hiszen rögzíti, hogy bírói szerződésmódosítás *csak akkor* kérhető, ha a körülmények megváltozásának lehetősége a szerződéskötés időpontjában nem volt előrelátható. A hatályos Ptk.-nk alapján eljáró bírósági gyakorlat azonban – éppen a *culpa in contrahendo* jogelv következetes alkal-

² JOBBÁGYI Gábor – FAZEKAS Judit: *Kötelmi jog*. Budapest, Szent István Társulat, 2008. 54.

³ TATTAY Levente: A szerződéskötéssel kapcsolatos együttműködési kötelezettség felróható megsértése (*culpa in contrahendo*) az elektronikus kereskedelemben. *Magyar Jog*, 2011/4. 243–247.

mazásával – erre vonatkozó normatív rendelkezés hiányában is kizárta a körülmények szerződéskötés időpontjában előrelátható megváltozására alapított szerződésmódosítás lehetőségét. Példaként álljon itt a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezet Választottbíróság egy eseti döntése (Vb/01158), amely határozatában hivatkozott arra az általános bírói gyakorlatra, amely szerint a szerződéskötés után beállott változás akkor vehető figyelembe, ha azt a felek elvárható gondos magatartásuk mellett nem láthatták előre, így azok hatásával a feleknek nem is kellett számolniuk a szerződéskötéskor.

2.2. A körülmények megváltozását nem a fél idézte elő

Egyértelmű rendelkezésként került be az új Ptk.-ba az, hogy a bírói szerződésmódosítás lehetőségét kizárja, ha a körülmények megváltozását valamely fél idézte elő. A hatályos Ptk.-nak a bírói szerződésmódosításra vonatkozó szakasza ugyan nem tartalmazta ezt a normatív feltételt, de bírói gyakorlatunk vizsgálat tárgyává tette a feleknek a jogviszony előtt és alatt tanúsított magatartását. Mint azt a Legfelsőbb Bíróság egy eseti döntésében (BH 1988. 80) sommásan leszögezte, a szerződések bíróság általi módosítását nem kérheti az a fél, aki a változást a saját felróható magatartásával idézte elő. Egy másik ügyben (BH 2001. 169) a Legfelsőbb Bíróság leszögezte: annak a későbbiek során történt felismerése, hogy a szerződésben alkalmazott számítási mód a felperes részére kedvezőtlen díjfizetési kötelezettséget állapít meg az alperesek terhére, nem minősül olyan körülményváltozásnak, amely a Ptk. 241. §-ának alkalmazását indokolná.

2.3. A körülmények megváltozása nem tartozik a rendes üzleti kockázat körébe

A bírói szerződésmódosítás tényállásának revíziója szempontjából annak a feltételnek a törvénybe iktatása tekinthető a legfontosabb és legfigyelemreméltóbb újításnak, amely szerint a körülményeknek a rendes üzleti kockázat körébe tartozó megváltozása kizárja a bírói szerződésmódosítás lehetőségét. A konkrét normaszövegen túl figyelemreméltó az új Ptk. javaslata indoklásának szóhasználat, eszerint ugyanis az új Ptk.-nak a professzionális gazdasági szereplők követelményrendszerére épülő javaslata világossá teszi, hogy mindenki maga köteles felmérni a szerződéskötéssel együtt járó üzleti kockázatot, és annak bírói segédlettel történő csökkentésére nincs lehetőség. Figyelemre méltó az indoklás által használt terminológia, azaz az „üzleti kockázatra” és „professzionális gazdasági szereplőkre” történő hivatkozás, amely kifejezésekkel egyértelművé

válík számunkra, hogy az új Ptk. célja – már megalkotásának időpontjában – a XXI. századi piacgazdasági viszonyok megfelelő rendezése, és a törvényalkotó egyfajta gazdasági szemléletet, piaci logikát kíván kiterjeszteni a jognak erre az intézményére.⁴ A javaslat indoklása azonban nem korlátozódik az új Ptk. gazdasági értelmezésére, az indoklás szerint ugyanis a jogviszonyokba történő bírósági beavatkozás jellemző területe továbbra is a közérdek vagy a gyengébb fél (például a fogyasztó) érdekének védelme.⁵

Bár ez a többletfeltétel csak az új Ptk.-val került be a norma szövegébe, ez nem jelenti azt, hogy ez a körülmény az új Ptk. előtt ismeretlen lett volna. A Legfelsőbb Bíróság egy eseti döntésében (BH 1993. 670) például kimondta, hogy az értékesítési lehetőségeknek a felek magatartásától független alakulása, a kereslet-kínálat viszonyainak kedvező, vagy éppen kedvezőtlen változása, a szerződések megkötésekor előre be nem tervezhető, az *üzleti kockázat körébe eső tényező*, amely – miután mindkét fél érdekét egyaránt érinti – önmagában egyik szerződő felet sem jogosítja fel arra, hogy erre hivatkozással a szerződés számára előnyös módon történő megváltoztatását kérje. A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezet Választottbíróság már említett eseti döntésében (Vb/01158) hasonló következtetésre jutott, amikor kimondta, hogy a gazdaság egy adott szegmensében általánosságban bekövetkező változások az üzleti kockázat körébe tartozó olyan változásoknak minősülnek, amelyek nem alapozhatják meg a szerződés bírói úton való módosítását.

A bírói gyakorlat azonban nem volt ebben a körben egységes, és több olyan eseti döntéssel találkozhatunk, amelyek a gazdasági-piaci viszonyok kedvezőtlen alakulására mint a bírói szerződésmódosítás egyik potenciális lehetőségére tekintettek. Egy 2006-os Legfelsőbb Bírósági döntés (BH 2006. 359) szerint például a helyiségbérleti jogviszonyban kérhető a bíróságtól a bérleti díj módosítása, ha a piaci bérleti díjak olyan mértékben változnak, amelynek következtében a szerződés eredeti díjtartalommal való fenntartása sérti a bérbeadó érdekeit. Említést érdemel továbbá az a Legfelsőbb Bírósági eseti döntés (BH 1995. 659) is, amely szerint a felek ugyan a szerződéskötés időpontjában felmérték a

⁴ A jog gazdasági elemzéséről lásd még LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2002. 118.

⁵ Elgondolkodtató lehet az új Ptk. javaslata indoklásának az alkalmazási körre vonatkozó példája. A kialakult bírói gyakorlat szerint a bírói szerződésmódosítás jellemző alkalmazási területe a bérleti szerződések, a tartási és életjáradéki jogviszonyok, a kölcsönszerződések, és a vállalkozási (építési és kutatási) jogviszonyok. Kérdésként merülhet fel, hogy ha az új Ptk. javaslatának indoklása a bírói szerződésmódosítás lehetséges céljaként a fogyasztók védelmét emeli ki példaként, azzal a jogalkotás a rendelkezés elsődleges, eddig kevésbé jellemző alkalmazási körét is ki kívánja-e jelölni.

várható gazdasági folyamatoknak a vállalkozói díj mértékére való kihatását, de a teljesítés során az inflációs hatás olyan mértékű volt, amely messze meghaladta a szerződő felek számítását.

A hatályos Ptk. hiányos megfogalmazása, és a bírói gyakorlatot jellemző fenti kettősség miatt ebben a tekintetben eddig bizonyos fokú jogi bizonytalanság állt fenn, és nem lehetett pontosan megválaszolni, hogy egy jelentős gazdasági változás hivatkozási alapot adhat-e bírói szerződésmódosításra, vagy sem. Ezért az új Ptk. megalkotói bölcsen jártak el, amikor ezt a kételyt eloszlatták, és a normaszövegben egyértelmű többlet feltételként szabták, hogy a körülményeknek a rendes üzleti kockázat körébe tartozó megváltozása nem adhat alapot a bírói szerződésmódosításra. Ugyanakkor továbbra is a bírói gyakorlat feladatát fogja jelenteni annak kimunkálása, illetve tartalommal történő megtöltése, hogy mi tartozik a rendes üzleti kockázat körébe, és mi az, ami azt meghaladja.

A rendes üzleti kockázat körébe tartozó változásokat a bírói szerződésmódosítás lehetősége köréből kizáró feltétellel kapcsolatban az új Ptk. koncepciója az *alkalmazás mintájául szolgáló* rendelkezésekként emeli ki az UNIDROIT Nemzetközi Kereskedelmi Szerződések Alapelvei 2010 6.2.1 Cikkét, illetve az Európai Szerződési Jog Alapelvei 6.111 Cikkét. Az előbbi főszabályként mondja ki, hogy ha a szerződés teljesítése az egyik fél számára terheesebbé válik, e félnek kötelezettségeit továbbra is teljesítenie kell a terheesebb válásra vonatkozó alábbi rendelkezések szerint. Az utóbbi szerint pedig a félnek vállalt kötelezettségeit teljesítenie kell, akkor is, ha a teljesítés – akár mert a teljesítési költségei megnövekedtek, akár mert a kapott szolgáltatás értéke lecsökkent – számára terheesebbé vált. A jogalkotási szándék szerint tehát a jogalkalmazás számára már nem csak a hazai bírói gyakorlat, hanem a nemzetközi gyakorlat és törvénykezés is alapul szolgálhat a bírói szerződésmódosításra vonatkozó rendelkezés értelmezésekor.

2.4. Időbeli és tartalmi korlát

A jogelv következetes alkalmazása érdekében az új Ptk. szövegébe egy olyan kisegítő szabály is került, amely a bírói szerződésmódosítás időbeli és tartalmi korlátját jelöli ki. A bírói szerződésmódosítás időbeli korlátját az jelenti, hogy a felek jogviszonyát a bíróság ex tunc hatállyal nem módosíthatja, arra legfeljebb a szerződésmódosításra irányuló igény bírósági érvényesítésének időpontjától kezdődően kerülhet sor. Az eddigi bírói gyakorlat sem tette lehetővé a szerződések visszamenőleges hatállyal történő módosítását, de ez az új Ptk.-val normatív erőre emelkedik.

A bírói szerződésmódosítás tartalmi korlátját jelenti, hogy a körülmények változásából eredő előnyök és veszteségek újbóli elosztása miatt egyik fél lényeges jogi érdeke sem sérülhet. A bíróságoknak tehát a szerződésmódosításkor az ellenérdekű fél méltányos érdekeit is tekintetbe kell venniük, és olyan megoldást kell választaniuk, amely leginkább elősegíti a felek eredeti szerződéskötési szándékát, valamint a szerződéskötési szándékának és a szerződési célnak megfelelő helyzet megközelítését.⁶ Ez a szempont ugyan a hatályos Ptk. normatív szabályaként nem volt ismert, de a bírói gyakorlat figyelembe vette azáltal, hogy a bíróságok a bekövetkezett sérelem és a lehetséges módosítással a másik félnek okozott hátrány összehasonlítása alapján döntöttek (pl. BH 1993. 670).

3. Összegzés

Az új Ptk. normaszövege, és a hatályos magánjogi kódex alapján kialakult bírói gyakorlat ismeretében összegzésként vonható le, hogy az új Ptk.-nak a bírói szerződésmódosításra vonatkozó szabályai a korábbi szabályozáshoz képest részletesebb és pontosabb iránymutatást adnak. Az új Ptk. – a korábbihoz képest pontosabb – rendelkezése beleillik a jelenlegi bírói gyakorlatba, ugyanakkor rendezni törekszik a korábbi jogalkalmazási kételyt, és kizárja annak lehetőségét, hogy a gazdasági viszonyok megváltozása alapot adjon a bírói szerződésmódosításra.

Összességében véve elmondható, hogy az új Ptk. bírói szerződésmódosításra vonatkozó szabálya jól és precízen, a nemzetközi trendeket követve részletesen megfogalmazott törvényi definíció, amely hatékonyabb eligazítást adhat a jogalkalmazók számára a felek jogviszonyába történő bírói beavatkozáskor.

⁶ PETRIK Ferenc: *A szerződések joga*. Budapest, KJK, 1993. 128.

JOBBÁGYI GÁBOR*

CSALÁDHÁBORÚ

1. Az alapprobléma

Hazánkban 4–5 éve kemény elméleti és jogalkotási vita és harc folyik *a család* fogalma körül.

A vita korántsem csak elméleti; a fogalom meghatározásának nagyon komoly jogalkotási és joggyakorlati következménye van, s ezáltal kihat a társadalom életére is.

A kiinduló gond, hogy a magyar jog a legutóbbi időkig kísérletet sem tett a család pontos törvényi megfogalmazásaira. Ennek oka kettős.

- A jelenlegi európai jogrendszerekben (s ezt megelőzően az egyházi jogokban is) vitathatatlan, s egyértelmű volt, hogy egy férfi és egy nő házasságát szabályozzák, mely szintén pontosan szabályozott *rokoni kapcsolatok*at teremt, mindezekből értelemszerűen következett, hogy *a házasságban élő szülők és vérszerinti – vagy örökbefogadott gyermekek között a legszorosabb a kapcsolat, vagyis ők alkotják a családot*.
- Mindez elfogadott volt az európai jogi kultúrkörben, s nem volt vitatható az sem, hogy a családban élés a legelőnyösebb a társadalom s az egyén számára; szociális, demográfiai, nevelési szempontból is. A családi kapcsolatokra épül a törvényes öröklési rendszer, a tartási kötelezettségek, a házasságon alapuló apasági vélelem, számos szociális juttatás.
- A család törvényi meghatározásának hiánya űrt teremtett. Az utóbbi évtizedekben kétségtelen, megnőtt a különböző nemű, majd az utóbbi időben az azonos nemű élettársak száma. Mindkét csoport véleménye, hogy ők voltaképpen a gyakorlatban *családot alkotnak*, ezért fokozato-

* Egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék.

san ugyanolyan jogokra és kedvezményekre tartanak igényt, mint a férfi és nő házasságán alapuló családok. Ugyanakkor az élettársak elutasítják a házasságkötésből származó jogi kötelezettségeket (pl. hűség kötelezettsége, s az ebből eredő apasági vélelem és tartási kötelezettség).

A különmű és azonos mű élettársi kapcsolatokat családi szintre emelő törekvések komoly politikai támogatást kapnak itthon és külföldön. Ennek nehezen titkolható eredménye a 'klasszikus' férfi és nő házasságán alapuló s gyermekeikkel alkotott család gyakorlati szélesítése, ennek minden előre látható negatív társadalmi következményével.

E folyamat hazánkban a jogalkotásban először a *család fogalom bővítésével*, majd erre visszahatásként a családfogalom *klasszikus formára* való szűkítésével alakult ki a „*családháború*” a *család fogalma körül*.

2. Előzmények

Mint korábban írtuk, a család fogalmát a legutóbbi időkig nem határozta meg a magyar jog, s nem lehet nyomát lelni a nemzetközi egyezményekben s a nemzeti jogalkotásban sem.¹

A továbbiakban a magyar jogirodalom meglehetősen szűk családfogalmait elemezzük.

A magyar jogi népszokások szerint; „A család fogalmán a társadalom zárt, vérségi alapon (házasság) útján létrejött, társadalmilag elismert és szabályozott [...] tartósan elismert csoportját értjük.”²

A régi jogban is létezett a „vadházasság”, ami férfi és nő tartós együttélését jelentette, egyházi, majd állami házasságkötés nélkül.

Tartóssá azonban nem válhatott ez a kapcsolat, mert a közösség házasságkötésre szorította a párokat, vagy felszámolták a kapcsolatot. A XIX. században

¹ E helyett általában kimondják a család védelmének elvét, pl. Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 16. cikk (3) bekezdése azt, hogy a család a társadalom alapja. Ennél tovább megy a Spanyol Alkotmány (1978), melynek 32 cikke kimondja „A férfi és a nő a teljes jog-egyenlőség alapján jogosult házasságot kötni.” S a Litván Alkotmány (1992) 38. cikk (2)–(3) bek. „A család az anya, az apa, és a gyermek az állam védelme, s gondoskodása alapján áll”. „A házasság a férfi és a nő szabad döntésével jön létre.” *Nemzeti Alkotmányok az Európai Unióban*. Budapest, KJK, 2005. Megjegyzendő, hogy a Szentszék dokumentumai sem adnak pontos családfogalmat, sokkal inkább a család funkcióiról, fontosságáról szólnak (pl. Családjogi charta 1983.).

² TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 407.

azonban már terjedt, pl. a falusi lakosság (csak) 8–10 ezreléke élt ilyen kapcsolatban³.

A magánjog tudományában először Almási Antal határozta meg a család fogalmát; „A család a házastársaknak és a rokonoknak a tárgyi jog által elismert köteléke.” Jogi tények alapítják a köteléket; a házasság, a leszármazás, az örökbefogadás s az apaság elismerése.⁴ Jellemző a család fogalmának törvényi hiányára, hogy a Csjt. Magyarázata még 2001-ben is Almási Antal családfogalmát ismétli egyedülként.⁵

Lényegében azonos meghatározást tartalmaz a Magyar Értelmező Kéziszótár: „Szülők és gyermekek (és legközelebbi hozzátartozóik) közössége”. „Családalapítás: Férfi és nő házasságkötése (azért, hogy gyermekük legyen).”⁶

Természetesen a magyar polgári jogban létezik néhány családfogalom meghatározás Nizsalovszky Endre szerint: „A család általános fogalmához közös elődöktől – házastársaktól – vagy legalább egy közös elődtől a leszármazóknak az elődökkel (előddel) és egyenes irányban fennálló tartós magatartásukra, viszonylag kis társadalmi egységet alkotó többé-kevésbé szervezett kapcsolatát kívánhatjuk meg...” Házasságot viszont csak férfi és nő köthet, s ehhez „a kapcsolat megengedettséget és társadalmi elismertséget” kell felállítanunk követelményként.⁷

Lábady Tamás szerint „A család alapja a házasság. A házasság az a természetes intézmény, amely férfi és nő komplementer (egymást kiegészítő) bensőséges életközössége... és tipikus környezete az élet továbbadásának.”⁸

Befejezésül csak egy ‘klasszikus’ családfogalom külföldi szerzőtől – igaz 50 év távlatából; (család) „egy férfi és egy nő és a gyermekeikkel többé-kevésbé tartós társadalmilag elismert köteléke egyetemes jelenség, mely mindenütt, minden társadalomban és társadalmi típusban előfordul.”⁹

³ TÁRKÁNY SZÜCS (2. lj.) i. m. 253.

⁴ ALMÁSI Antal: Bevezetés. In: SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar Magánjog II. Családi jog*. Budapest, Grill Károly Kv., 1940. 1.

⁵ CSÜRI Éva Katalin – SÁRI PÉTERNÉ VASS Margit: *A családjogi törvény magyarázata*. Budapest, KJK. 2001. 44.

⁶ JUHÁSZ József – SOLTÉSZ Katalin – PUSZTAI Ferenc – GERSTNER Károly: *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 177.

⁷ NIZSALOVSKY Endre: *A család jogi rendjének alapjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963. 22–23.

⁸ LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog általános része*. Pécs, Dialóg Campus, 1997.

⁹ LEVI STRAUSS Claude: *The Family*. New York, Oxford University Press, 1956. 261–285. Cit. *Család lexikon*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 100.

Lényegében összhangban van az előzőkkel e sorok szerzőjének is a családfogalma; „A család egymással szeretetben, együttműködésben, szolidaritásban, egymásra utalt és egymásért felelős személyeknek tartós személyi közössége, amelynek alapja jogilag törvényes párkapcsolat (házasság), vérségi kötelék vagy jogi aktus (pl. örökbefogadás).” Ugyanakkor – a mai élet változatossága miatt többfajta családtípust különböztetünk meg napjainkban (teljes család, többgenerációs család, vegyes család). Nem vitatom, hogy a különböző nemű élettársak kapcsolatából származó gyermeket családjogi kapcsolat fűzi szüleikhez.¹⁰

A több mint félévszázados – társadalmi változásoktól független – jogtudományi megállapításoktól a következőket összegezhetjük.

A családot szülők és gyermekeik közössége alkotja. A szülők kapcsolata törvény által elismert házasságon alapul, ugyanakkor vitathatatlan, hogy ha a különemű élettársak kapcsolatából gyermek születik, vagy egyedülállónak van gyermeke bármi okból (özvegy, művi megtermékenyítés, egyedülálló gyermeke) a gyermekeket szülőjével – vagy szüleikkel – családjogi kapcsolat köti össze.

E jogi fogalomból következik, hogy a gyermek nélküli különböző nemű, s az azonos nemű élettársak kapcsolata nem tekinthető családnak. (E ‘szűkítésből’, melyet már tartalmaz az új Alaptörvény, illetve a már elfogadott, de még hatályba nem lépett új Ptk. tartalmaz, robbant ki a ‘családháború’ ld. később.)

3. A családháború

A család fogalma körüli éles vita akkor kezdődött, mikor a 2009. évi CXX. törvény (a hatályba nem lépett Ptk.) a *Családjogi könyvbe* beemelte a bejegyzett élettársi kapcsolatot s az élettársi kapcsolatot. Ezzel a két intézmény ‘kvázi’ a család szintjére emelkedett. Egyben *közeli hozzátartozónak* minősítette a *bejegyzett élettársat* (s annak gyermekét, s a szülő bejegyzett élettársát) *hozzátartozónak az élettársat* (ld. 2009. évi CXX. törvény Hetedik könyv 7:2. §).

A megoldás azonban nem volt előzmény nélküli. Bár az 1959. évi IV. törvény eredeti szövege nem szól az élettársakról, az 1977. évi IV. törvénnyel való mó-

¹⁰ JOBBÁGYI Gábor: *Személyi és családi jog*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 182. 188–189.

dosítás során már beemelték a kapcsolatot a polgári jogi társaság szabályai közé (578/G. §).¹¹

Ekkor még csak férfi és nő élettársi kapcsolatáról szólt a Ptk., viszont az Alkotmánybíróság (15/1995. Abh.) alkotmányellenesnek minősítette, hogy csak férfi és nő élhet ebben a kapcsolatban. Ezután az 578/G. § mellőzte az élettárs fogalmának meghatározását, viszont a 685/A. § már hozzátartozónak minősíti az élettársakat, akik „*két házasságkötés nélkül közös háztartásban érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő személyt*” jelentenek. (Ezzel de facto élettársi kapcsolat körébe vonta a törvény az azonos nemű élettársakat.)¹²

Ekkor még nem indultak nagyobb viták; az élettársi kapcsolatról nem szólt a Ptk. és a Csjt. részletesen, az élettársi kapcsolatot nem törekedtek a család körébe vonni, s az élettársak nem kaptak a házastársakhoz hasonló jogokat.

A vihar a 2007-es törvénnyel kezdődött (a bejegyzett élettársi kapcsolatokról). A törvényhozó itt együtt kívánta generálisan szabályozni az azonos és a különemű élettársak helyzetét – csupán néhány kivételt említve a házastársaktól. Ezzel *kezdődött a különböző élettársi kapcsolatok családjogi szintre emelése*. Ezt a törvényt ugyan megsemmisítette az Alkotmánybíróság, a 154/2008. (XII. 17.) AB határozatával, de nyitva hagyta a lehetőséget, hogy a bejegyzett (azonos nemű) élettársak kapcsolatát újra rendezze a törvény.

Ez meg is történt a 2009. évi XXIX. törvénnyel, ahol az azonos nemű élettársak szinte azonos jogokat kaptak a házastársakkal (ld. pl. az 1959. évi IV. tv. öröklési részének módosítását. Ezt a törvényt az Alkotmánybíróság már teljes mértékben alkotmányosnak találta).

A 2009. évi XXIX. törvényt megelőzően került nyilvánosságra Vékás Lajos szerkesztésében a Szakértői Bizottság Javaslat az Új Polgári Törvénykönyv Tervezetében,¹³ mely az élettársi jogviszonyt a Családjogi Könyvben helyezte el, s a bejegyzett élettársakat – a későbbi törvénnyel szinte egyezően – a házastársak státuszára emeli (3:87. §). Itt azonban meg kell említenünk a törvény egyik hatalmas koherencia zavarát a sok közül. Míg a 3:88. § (1) bek. b. pont

¹¹ Ezzel kapcsolatos fenntartásaimat kifejeztem a 10. lj. alatt, 189. és Jogi káosz felsőfokon – az élettársi kapcsolat hatályos magyar szabályozása c. cikkemben, *Jogtudományi Közöny*, 2011/2. 117. (Nyilvánvaló, hogy P.J.T.-nek nem születhet gyermeke.)

¹² Jegyezzük meg itt rögtön azt a kemény ellentmondást, hogy a hatályos 2009. évi XXIX. tv. a bejegyzett élettársi kapcsolatról a bejegyzett élettársat a házastársal egy sorba emeli öröklési jogi szempontból – ez okból így módosították az 1959. évi IV. tv.-t, viszont a 2009. évi CXX. tv. nem szól a bejegyzett élettárs örökléséről. Akkor örökölt volna, vagy nem? (Mivel a 2009. évi CXX. tv. ‘felülírta’ volna az 1959. évi IV. tv.-t, sőt a 2009. évi XXIX. tv.-t is.)

¹³ Ld. részletesen JOBBÁGYI Gábor i. m. (11. lj.) és VÉKÁS Lajos (szerk.): *Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez*. Budapest, CompLex, 2008. 3:86. §–3:88. § és 3:89. §–3:103. §

az élettársra vagy bejegyzett élettársra (a 2009. évi XXIX. törvény a különmű élettársakra a „regisztrált” élettársak kifejezést használja) – törvény ellenkező rendelkezése hiányában – a házastársakra vonatkozó szabályokat rendeli alkalmazni, holott a 2009. évi Ptk. 6:62. § csak az „élettárs” örökléséről ír, s nem szól sem a bejegyzett, sem a regisztrált élettárs örökléséről. (Ezt jelzem a 12. számú lábjegyzetben is.)

A 2010-ben hivatalba lépő Kormány hatályon kívül helyezte a 2009-ben elfogadott Ptk.-t, s ezáltal konfliktusba került a korábbi Kormány immár ellenzékben lévő képviselőivel. A Családjogi könyvvel kapcsolatban viszont konfliktus alakult ki Vékás Lajos professzorral is, mert kiderült, hogy a Családjogi Könyvet – s benne az élettársi kapcsolatokat – másként kívánják szabályozni, mint a Tervezetet újra előkészítő Bizottság javaslata.

Az új Kormány és Országgyűlés törvényileg kívánt elébe menni a vitának, ezért megalkotta a Családok Védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvényt (Csvt.), melynek 7. §-a – szemben a hatályon kívül helyezett 2009. évi Ptk.-val – a ‘klasszikus’ módon határozta meg a család fogalmát, majd a 8. §-ban – szemben a módosított 1959. évi IV. törvénnyel, a hatályos Ptk.-val – az örökösök közé nem vette fel a bejegyzett élettársat.

Ezt a két szakaszt azonban az Alkotmánybíróság 2012-ben előbb felfüggesztette, majd megsemmisítette.

A két döntés rövid indoka az volt, hogy törvényhozó „túl szűkre szabta a család fogalmát”, másrészt a Csvt. 8. §-a szemben áll a hatályos Ptk. öröklési jogi szabályaival, s ez jogbizonytalanságot okoz.¹⁴

Eközben már zajlott az új Ptk. Országgyűlési vitája. Ekkor még a Kormány változatlanul terjesztette elő a Kodifikációs Bizottság Ptk. Tervezetét. Ez a Tervezet változatlanul a Családjogi Könyvben kívánta elhelyezni a bejegyzett élettársi s az élettársi kapcsolatot, mindkét formát széleskörű jogokkal felruházva. Az öröklési jogi részben a bejegyzett élettárs, az élettárs örökösként szerepel, előbbi közeli hozzátartozó, utóbbi hozzátartozó az értelmező rendelkezések szerint. Ezzel a Kormány – úgy tűnik elfogadva az Alkotmánybíróság, a Kodifikációs Bizottság koncepcióját – elfogadja a 2009. évi bejegyzett élettársakról szóló törvényt.

A családháború ekkor magasabb fokozatra és hevességre kapcsol. A Kormánypárti frakciók (de különösen a KDNP) nem támogatták a Kodifikációs Bizottság s a Kormány ezen tervezetét e vonatkozásban.

Hogyan is csoportosíthatók a vitatkozó, szembenálló felek?

¹⁴ 31/2012/IV.29/ABh. és AB. II. 3012/2012.

A 'klasszikus' családfogalmat képviseli:

- ma már a kormánypárti frakciók és a kormány,
- az évezredes szokásjog, s az 1959. évi IV. tv. eredeti szövege,
- a magyar hagyományos magánjogtudomány,
- az Alaptörvény IV. módosítása.

A 'bővített' családfogalmat képviselik:

- a 2009-ben elfogadott Ptk., ezt megelőzően a bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvény
- ennek nyomán a módosított 1959. évi IV. tv. szabályai,
- az Alkotmánybíróság (igaz több ellenvéleménnyel),
- a jelenlegi balliberális ellenzék,
- a jelenlegi Kormány 2012 júliusában előterjesztett T7971 törvényjavaslata, mely változatlan formában terjesztette elő a Ptk. Kodifikációs Bizottságának javaslatát (igaz a Bizottságban is voltak ellenvélemények, pl. Dr. Lábady Tamásé),
- Prof. Em. dr. Vékás Lajos akadémikus a Magyar Jog 2013. januári számában megjelent cikkében (ld. később).

A vitát különösen érdekessé tette az Országgyűlésben, hogy a kormánypárti KDNP képviselőcsoport valamennyi tagja által írt módosítást terjesztett elő, melyet a FIDESZ-frakció több tagja is hallgatólagosan támogatott. (Így az a ritka helyzet állt elő, hogy a Kormány, s a Kodifikációs Bizottság javaslatával szemben nem az ellenzék, hanem kormánypárti frakció s képviselők terjesztettek elő javaslatot.)

A KDNP javaslat lényege, hogy gyakorlatilag átveszi a Csvt. 7–8. §-ában megfogalmazottakat, az élettársak kapcsolatát az eddigi gyakorlatnak megfelelően a Kötelmi jogi Könyv egyes szerződései körében helyezi el, s nem szól a bejegyzett élettársi kapcsolatról – mivel ezt külön törvény rendezi.

Az éles vita nagyjából az Országgyűlés Bizottságaiban s a nyilvánosság előtt zajlott.

Végül az új Ptk. – véleményem szerint – kompromisszumos megoldást alkalmazott.

„Az élettársi kapcsolat családjogi hatásai” című rész a Családi jogi könyvbe került elhelyezésre, akkor, ha az élettársi kapcsolatból gyermek született, további feltételek teljesítése esetén élettársi tartásra s a lakáshasználatra ad jogot a Ptk. (4:86. § – 4:95. §) az élettársnak.

Az élettársi kapcsolat egyebekben az egyes szerződések körében került rendezésre (6:514§, 6:517§). Itt egyrészt megtalálható az élettársi kapcsolat fogalma, vagyoni jogi rendszere s a kapcsolat szerződéses lehetőségének fő szabályai.

Ez a szabályozás lényegében egyezik az eddigi gyakorlattal, mert a korábbiakban sem vitatta el senki azt a jogot az élettársaktól, hogy vagyonukkal szabadon rendelkezhetnek – így egymás javára végintézkedést is tehetnek.

Ezt követően az Országgyűlés – nyilván azért, hogy megelőzze az Alkotmánybíróság újabb megsemmisítő határozatát az új Ptk. családfogalmáról – az Alaptörvénybe foglalta a család fogalmát. /Alapvetés L cikk; „Magyarország védi a házasság intézményét, mint férfi és nő között önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot, mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő gyermek viszony.”

Két elemet ki kell emelni az új Ptk.-ból.

- A gyermeket nevelő élettársak s gyermekük kapcsolata eddig is családjogi jogviszony volt, mert vonatkoztak rá a Csjt. szülői felügyeletre vonatkozó szabályai. Ennek a kapcsolatnak a Családjogi Könyvben való elhelyezése helyes. A gyermek nélküli élettársak – beleértve az azonos neműeket – nem tekinthető családnak, elhelyezésük az egyes szerződések körében indokolt, csakúgy, mint eddig. Az ő esetükben senki nem vitatja, hogy kapcsolatukat külön szerződéssel rendezhetik, beleértve a tartást és a lakáshasználatot is.
- Ha az élettársak kapcsolatából gyermek született, törvény alapján több jogokat kaptak az élettársi tartás s a lakáshasználat tekintetében.

Az új Ptk. nem szól a bejegyzett élettársi kapcsolatáról nevesítetten – mivel róluk külön törvény szól – viszont értelemszerűen vonatkoznak a kapcsolatra az élettársi kapcsolatról szóló részek. Viszont meg kell jegyezni, hogy ezzel továbbra is fennáll az *új Ptk. s a fenti törvény közötti komoly összeütközés*, mert a 2009-es törvényben gyakorlatilag házastársi ‘státuszba’ helyezték a bejegyzett élettársakat.

Itt jegyezzünk meg egy újabb érdekességet. A Ptk.-hoz fűzött indokolás *a tervezethez benyújtott indokolást tartalmazza*, s nem az elfogadott szöveg indokolását. Ebből különös érdekességek származnak; pl. a törvénytörvény szöveg nem szól a bejegyzett élettársi kapcsolatról, az indokolás viszont magyarázza a Ptk.-ban nem létező szabályokat.

Az új Ptk. – szemben a Tervezettel – csak az élettársakat minősíti hozzátartozónak (8:1. § (1) bek.).

Az új Ptk. vitájának lezárása, s a módosító javaslatok elfogadása után, a zárószavazás előtt dr. Vékás Lajos a Magyar Jogban tanulmányt jelentetett meg, éles bírálatot fogalmazva meg a családjogi módosításokkal kapcsolatban, lehetőség-

ként felvetve az Alkotmánybíróság megsemmisítő határozatát.¹⁵ A bírálóat ellenére az Országgyűlés a módosításokkal együtt elfogadta az új Ptk.-t.

Befejezésül meg kell állapítani, hogy nehezen érthető a fenti sorok szerzőjének és többeknek az a komoly küzdelme, melyet az élettársi kapcsolatok „család” státuszára való emeléséért folytatnak. Az élettársak ugyanis a *kapcsolat jellegéből* adódóan több ki nem küszöbölhető hátránnyal rendelkeznek a házastársakkal szemben:

- Az élettársi kapcsolat esetén nem követelmény a *hűség*, ami házastársak esetében kötelezettség – s véleményem szerint – ebből következik az apaság véelme, s a törvényes öröklés rendszere.
- Vagyis élettársi kapcsolat esetén a férfinak elvileg el kell ismernie apaságát – ha nem, pert kell indítani. Ha időközben a férfi eltűnik a világban, se apa, se tartásdíj, se öröklés a gyermek oldalán.
- Az élettársi kapcsolat megszűnése esetén nagyságrendekkel bonyolultabb a vagyonközösség megszüntetése – szerződés hiányában –, mint a házasság megszűnése esetén.
- Érv a fenti nézet képviselőinél, hogy napjainkban kb. a gyermekek 20%-a élettársi kapcsolatból születik. Ez tény. Ezt az adatot azonban úgy is értékelhetjük, hogy a gyermekek többsége ma is házasságban születik. Ennek oka valószínűleg, hogy a házastársak kapcsolata stabilabb, jogaik, érdekeik – beleértve a gyermekét – sokkal jobban védhetők a társadalom részéről.
- Lábady Tamás helyesen állapítja meg; „Az élettársi kapcsolat a „nem házasság” választása [...] Aki a „nem házasságot” választja, azért teszi, mert nem kívánja magára nézve érvényesíteni a házasság és család belső jogi rendjét és joghatásait.”¹⁶ Tegyük hozzá a szerző logikus érvéhez; ha a felek tudatosan a „nem házasságot” választják, miért kell a jogalkotónak a családi státuszhoz kapcsolódó védetségben előnyökben részesíteni a párokat.

Ezért megkockáztatok egy súlyos megállapítást; azok, akik az élettársi kapcsolatok minden formáját a házasságon alapuló család szintjére kívánják emelni, ténybelileg rosszabb helyzetre biztatják az élettársakat, mely rosszabb helyzet, jogi eszközökkel kiküszöbölhetetlen.

¹⁵ VÉKÁS Lajos: Bírálóat és jobbitó észrevételek az új Ptk. kapcsán. *Magyar Jog*, 2013/1. 1–8.

¹⁶ LÁBADY Tamás: Fésületlen gondolatok az új polgári törvénykönyv negyedik családjogi könyvéhez és a családok védelméről szóló sarkalatos törvénytervezethez. In: TATTAY Levente – POGÁCSÁS Anett – MOLNÁR Sarolta (szerk.): *Pro Vita et Scientia. Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 158.

A kérdést azonban nem tekinthetjük lezártnak:

- a kérdés a kézirat lezárásakor, hogy az Európa Parlament „a magyar kérdés” megvitatásban megvitatja-e az Alaptörvény „család” fogalmát;
- az új Ptk. hatálybalépéséig megoldható az új Ptk. és a bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvény közti súlyos koherenciazavar.

Így a „családháború” valószínűleg nem ért véget, csak a fegyvernyugvás áldott napjait éljük.

MUNKÁCSI PÉTER* – KISS ZOLTÁN**

MAGYARORSZÁG 1922-ES CSATLAKOZÁSA A BERNI EGYEZMÉNYHEZ¹

„Ha a szellemi tulajdonjogot csakugyan védeni akarjuk; ha nem arra törekszünk, hogy ezen a téren továbbra is zavarosban lehessen halászni; ha becsületes jogérzés terjesztése és erősítése az elfogadott irányelv és követendő cél; ha oly irányzatot kívánunk szolgálni, amely mellett a másénak bármilyen ügyeskedő eltulajdonítása megvetéssel találkozik és megtorlásban részesül és főleg, ha a szellemi munka termékeit nem akarjuk egészen kivételes, kedvezőtlen jogi pozícióban hagyni, bitang jószágnak és közprédának tekinteni: akkor lehetetlen elzárkózunk [...] ama védelem jogosultságának és szükségességének elismerése elől, amelyet a nagy kulturállamok egymás között helyesnek, jogosnak és indokoltnak ismertek el.”²

1.Bevezetés

A jelen dolgozat adalékot kíván nyújtani a szerzői jog történetével foglalkozó hazai szakirodalom számára, amely a XIX.-XX. század talán legfontosabb

* Kormány-főtanácsadó, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium.

** Jogi és igazgatási igazgató, Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap.

¹ Jelen cikk a szerzők a saját álláspontját tükrözi, akik külön köszönetet mondanak segítő közreműködésükért az Országos Széchenyi Könyvtár, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium és a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala Frecskay János Szakkönyvtár munkatársainak.

² RANSCHBURG Viktor: A berni szerzői jogi egyezmény magyar szempontból. *Iparjogi Szemle*, 1906/1. 5.

nemzetközi szerzői jogi egyezményéhez, az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezményéhez (a továbbiakban: Berni Egyezmény vagy BUE)³ történő magyar csatlakozással, illetve a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után létrejött utódállamok BUE taggá válásával eddig nem foglalkozott közvetlen módon.⁴ Bár egy történeti, jogtörténeti igényű elemzés nem nélkülözheti a komparatív szemléletmódot, módszertani szempontból a szerzők az első, a hazai csatlakozás kutatására korlátozzák kérdéskör vizsgálatát.

Az Osztrák-Magyar Monarchia nem volt részese a Berni Egyezménynek. A csatlakozás szempontjából ennek azonban nem volt relevanciája, így a monarchia utódállamaiként létrejött Ausztria, Magyarország a Párizs környéki békeszerződésekben megfogalmazott kötelezettségek eredményeként váltak az egyezmény tagjaivá. Magyarországot az 1921. évi XXXIII. tc. (a trianoni békeszerződés becikkelyezéséről) 222. szakasza kötelezte arra, hogy tizenkét hónapon belül lépjen be a Berni Egyezménybe, amelyhez Magyarország csak 1922. február 14-én csatlakozott az 1922. évi XIII. tc. által.⁵ A következőkben az egyezményhez történő magyar csatlakozás háttérének és körülményeinek bemutatásával a szerzők szándéka annak a közel két évtizedet átfogó folyamat bemutatása, hogy nem kizárólag az ország számára vesztes I. világháború következményeként, kényszerűségből kellett csatlakozni az egyezményhez, hanem komoly szakpolitikai megfontolások és elsősorban a hazai könyvkiadói szakma (pl. Magyar Könyvkiadók Egyesülete; Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete) által már a XX. század fordulóján megalapozott szakmai igénye állt e szándék mögött.

³ A Berni Egyezményt az ENSZ szakosított szervezete, a Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO/OMPI) adminisztrálja. Mozambik 2013. augusztus 22. napján történt csatlakozásával jelenleg 178 tagállama van. A hazánkra vonatkozó információk elérhetők a szervezet honlapján: http://www.wipo.int/treaties/en/remarks.jsp?cnty_id=967C [letöltés: 2013. július 15.].

⁴ Vö. NÓTÁRI Tamás: *A magyar szerzői jog fejlődése*. Szeged, Lectum, 2010. 332.; MEZEI Péter: A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884: XVI. tc.), *Jogelméleti Szemle*, 2004/3., <http://jesz.ajk.elte.hu/mezei19.html> [letöltve: 2013. július 15.]. Még a kiváló szerzői jogi Kommentár is, amely hosszú fejezetet szentel a nemzetközi szerzői jogi és szomszédos jogi szakegyezményeknek, sem tér ki részletesen erre a kérdésre a BUE fejlődését bemutató pontban, lásd BOYTHA György: A hatályos szerzői és szomszédos jogi szakegyezmények. In: GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *A Szerzői jogi törvény magyarázata*. Budapest, CompLex, 2006. 659–661.

⁵ Ausztria esetében az 1919. szeptember 10. napján létrejött Saint-Germain en Laye-i békeszerződés 239. cikke kötelezte arra, hogy 12 hónapon belül lépjen be a Berni Egyezménybe. Ausztria ennek 1920. szeptember 11-én tett eleget és 1920. október 1. napjától lett részese a Berni Egyezmény berlini szövegváltozatának. A békeszerződés német nyelvű szövegváltozata elérhető az alábbi linken: <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000044> [letöltés: 2013. július 29.].

A történelmi, diplomáciatörténeti visszapillantással egyidejűleg a szerzők tisztelni kívántak TATTAY Levente egyetemi tanár szakmai életútja előtt, aki műveiben, munkáiban igen gyakran tesz időutazást, bemutatva egy jogintézmény előéletét és fejlődéstörténetét, így módon megágyazva a hatályos szabályozás melegágyának.

Ismert tény, hogy a XIX. században jelentek meg a kétoldalú egyezmények az egyes államok között, mivel a területiális szabályozások nem bizonyultak elég hatékonyak.⁶ Az 1880-as évekre vált egyértelmű, hogy a nemzeti szerzői jogi törvények nem biztosítanak kellő védelmet a szerzők számára. A teljes körű nemzetközi védelem biztosításához vezető utat az 1858-ban Brüsszelben tartott első szerzői jogi értekezlet nyitotta meg. 1878-ban pedig Victor HUGO elnöklése alatt megalakult az *Association Littéraire Internationale*, amely az első világháborúig két évente adott keretet az írók, művészek és kiadók tanácskozásainak. Majd az 1882-es római tanácskozáson Bernbe nemzetközi értekezletet hívtak össze, és az 1885-ös konferencia után 1886-ban megkötött Berni Egyezmény már lefektette az országok közötti kölcsönösség alapelveit.

A BUE rögzített néhány olyan minimumszabályt, melyek hatékonyan segítik a szerzői alkotások univerzális oltalmát. Ilyen alapelvek:

- belföldiekkel azonos elbírálás elve,
- ‘alakszerűtlenség’ elve,
- oltalmak függetlenségének elve (a külföldi alkotó akkor is a hazai szabályoknak megfelelő védelmet kap, ha a származási országban műve nem esik oltalom alá).

A belföldiekkel azonos elbírálás elve lényegében a területiség elvéből folyó ún. alaki viszonyosságot juttatja kifejezésre: a szerződő felek kölcsönöse ugyanabban a védelemben részesítik egymás állampolgárait, mint sajátjaikat. Az ‘alakszerűtlenség’ elve folytán az egyezményben biztosított jogok „élvezése és gyakorlása nincs semmiféle alakszerűséghez kötve, és a szerzői alkotások a megalkotásuk pillanatától kezdve oltalomban részesülnek.”⁷ Ennél fogva a védelem terjedelme, valamint a szerző jogainak érvényesítésére biztosított védelmi eszközök tekintetében kizárólag annak az országnak a törvényei irányadók,

⁶ Az Osztrák-Magyar Monarchia 1866-ban Franciaországgal (az 1879.évi III. törvénycikk rendelkezett annak meghosszabbításáról), Magyarország 1887-ben Ausztriával (1887: IX. törvénycikk), 1890-ben Olaszországgal (1891: III. törvénycikk), 1893-ban Nagy-Britanniával (1894: X. törvénycikk), 1899-ben Németországgal (1901: VI. törvénycikk, amely csak 1904. május 24-én lépett életbe), 1912-ben pedig az Amerikai Egyesült Államokkal (1912. évi LXI. törvénycikk) állapodott meg irodalmi és művészeti alkotások szerzői jogi védelmének kölcsönös elismeréséről.

⁷ BUE 5. cikk (2) bekezdésének első mondata

amelyben a védelmet igénylik. Mindezek az alapelvek és magának az egyezménynek a rendelkezései igen jelentős hatást gyakoroltak a szerzői jog egészének fejlődésére és a magyar szerzői jog fejlődésére, ahogy arra TATTAY Levente is rámutatott a szellemi alkotások jogának szabályozását bemutató átfogó kötetében.⁸

Elvitathatatlanok a Berni Egyezmény alapvetései, értékei és különösen vitán felül áll az időtállósága. A jelen dolgozat szempontjából kiemelendő, hogy az első világháború alatt sem szűnt meg a BUE, mint nemzetközi egyezmény, sőt a berni székhelyű Nemzetközi Iroda komoly aktivitást fejtett ki, amely hozzásegít annak az ellentmondásnak a megértéséhez, miként vált a nemzetközi könyvkiadók által létesített uniójából az első világháború alatt és után olyan nemzetközi kultúrpolitikai és szellemi tulajdonpolitikai szereplővé, amely a Párizs környéki békeszerződések révén Európa újjárendeződésének részévé vált.⁹ Érthető, hogy nemzetközi és nemzeti szinteken egyaránt évtizedek óta folyik a vita és fogalmazódik meg kritika a szerzői jogot, szellemi tulajdon érintő többoldalú egyezmények megalkotásával szemben.¹⁰ Mindezek ellenére a szellemi tulajdonjogok védelme, az erre irányuló szakpolitika elválaszthatatlan részét képezi a folyamatosan bővülő multilaterális megállapodások száma. Ezért örömdetes fejlemény, hogy egy válságjelenségeket felmutató évtized után az elmúlt években a Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO/OMPI) égisze alatt két új multilaterális szerzői jogi megállapodást (az audiovizuális előadások védelméről szóló *Pekingi Szerződést*, a vakok, a látáskárosultak vagy az olvasási képességükben másként korlátozott személyek kiadott művekhez való hozzáféréseinek előmozdítására irányuló *Marrákesi Szerződést*) tárgyalt ki és írt alá a szervezet számos tagállama.¹¹ E legújabban elfogadott nemzetközi szerződések előkészítésé-

⁸ TATTAY Levente – PINTZ György – POGÁCSÁS Anett: *Szellemi alkotások joga*. Budapest, Szent István Társulat – PPKE JÁK, 2011. 79.

⁹ E kérdéskőről figyelemreméltó németnyelven írt munka született; lásd Isabella LÖHR: *Die Globalisierung Geistiger Eigentum. Neue Strukturen internationaler Zusammenarbeit 1886-1952*. Kritische Studien der Geschichtswissenschaft Band 195., Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2010.

¹⁰ TATTAY Levente megemlíti, hogy regionális szinten az európai jogharmonizáció folyamata is számos ellenzót talált, akiknek visszatérő érve, hogy az Európai Unió szerzői jogi tekintetben lényegesen kevesebb eredményt tud felmutatni, mint az iparjogvédelem szabályozása területén. Ennek természetesen az lehet az elsődleges oka, hogy az uniós szerzői jogi jogharmonizáció – e jogterület piaci, gazdasági és versenyjogi sajátosságaiból fakadóan – mind ez ideig csak egyes részterületeket (pl. védelmi idő, bérleti jog, követő jog) vagy egyes műfajokat, műtípusokat (pl. szoftver, adatbázis) érintett. TATTAY i. m. 95.

¹¹ 2012 június végén Pekingben tartották az audiovizuális előadások védelmére vonatkozó nemzetközi szerződés létrehozására irányuló diplomáciai konferenciát, amely sikerrel zárult közel másfél évtizedes jogalkotási munkát követően. A diplomáciai konferencia záróok-

ben az Európai Unión belül Magyarország aktív szerepet játszott. Vajon évtizedünk az új nemzetközi szerzői jogi tárgyú normaalkotó tevékenység előretörését, ha úgy tetszik, a reneszánszát hozza, avagy sor kerülhet a Berni Egyezmény újabb revíziójára? Időszerű-e egy újabb BUE revízió kérdése? Milyen szerepet vállal, illetőleg, milyen szerephez jut e folyamatokban európai uniós tagállamként Magyarország? E kérdések tükrében talán még érdekesebb lehet az első nemzetközi egyezményhez történt hazai csatlakozás történeti vizsgálata.

2. Kétoldalú egyezményektől a Berni Egyezményig

A XIX. század közepén a forradalmakat, háborúkat a nemzetközi helyzet általános stabilizálódása követte. A német egység létrejöttével egy időben lezárult az olasz egység megvalósulásának folyamata is. A kis államok eltűntek Európa térképéről, amelynek területét – néhány apró folttól eltekintve – nagyhatalmak foglalták el: Németország, Oroszország, Nagy-Britannia, Franciaország és az Osztrák-Magyar Monarchia. Mellettük még Olaszországot kellett megemlíteni, mely szintén nagyhatalmi státusra aspirált és végül – erősen megkérdőjelezve – a török birodalmat. (A Balkán államai ekkor még a török szultán névleges hatalma alá tartoztak, ún. félszuverén államok voltak.) Európa politikai térképének leegyszerűsödése elősegítette a béke fenntartását. Nem mintha a nagyhatalmak között nem lettek volna mélyreható ellentétek, de a kialakult hatalmi egyensúly mindegyiket óvatosságra intette. A terjeszkedés lehetősége Európában megszűnt, bármely katonai akció közvetlenül egy másik nagyhatalomba ütközött volna. A kontinentális hódítások lehetőségének megszűntét az Európán kívüli

mányát 122 állam és az Európai Unió, míg magát a szerződést 48 állam írta alá, köztük az Európai Unió öt tagállama. Hazánk is a szerződés aláírói közé tartozik (lásd az Audiovizuális Előadások Védelméről szóló Szerződés szövegének végleges megállapítására történő felhatalmazásról szóló 1139/2012. (V. 10.) Korm. határozat 3. pontját). A szerződést 2013 júniusáig a WIPO 72 tagállama írta alá és Szíria volt az első tagállam, amely ratifikálta is. Az Európai Unió és tagállamainak ratifikációjára később, egyeztetett időpontban kerül sor. Az audiovizuális előadások védelmének szabályozási munkálataival 2008 óta párhuzamosan folytak a WIPO keretében a látáskárosultak és olvasási képességükben korlátozott személyek részére a könyvekhez való jobb hozzáférést biztosító nemzetközi dokumentummal kapcsolatos tárgyalások. A nemzetközi szabályozás célja volt a kedvezményezett személyek művekhez való hozzáféréseinek könnyítése a szerzői és szomszédos jogok alóli kivételek és korlátozások nemzetközi szintű bevezetésén keresztül. Majdnem naptári napra pontosan egy évvel a pekingi diplomáciai konferenciát követően, 2013. június 27-én a WIPO által Marrákesben rendezett diplomáciai konferencián a 186 tagállamból delegált több mint 600 szakértő részvételével elfogadták a látásukban korlátozott személyek szerzői művekhez való hozzáféréseinek elősegítéséről szóló nemzetközi szerződést. A záróokmány aláírásával a magyar küldöttség a 67/2013. (V. 17.) ME határozat alapján vett részt a diplomáciai konferencián.

gyarmatosítás, a tengerentúli területszerzés pótolta, amely lekötötte a nagyhatalmak figyelmét és energiáját.¹²

A stabilizálódás évtizedei eredményezik a társadalmi és a kulturális élet olyan alapvető változásait, mint pl. a nagyvárosiasodást, az elit- és tömegkultúra szétválását és az ezzel együtt járó külföldi művek jogosulatlan többszörözését és felhasználását. Az említett államok szinte mindegyike nemzeti szintű szabályozást biztosított az irodalmi és művészeti művek szerzői jogai védelmére. A nemzetközi vonatkozásra tekintettel Franciaország vezetett be 1852-ben egy rendeletet, amelyben a szerzői jogi védelmet kiterjesztette a kölcsönösség követelménye nélkül mindazon művekre is, amelyek külföldön jelentek meg. 1886-ig ezt a példát Belgium, Németország, Norvégia, Svájc és Magyarország követte.¹³

A szerzői jogi védelem fejlődéstörténetében újabb lépcsőfokot jelentett a nemzetek közötti szerződések és egyezmények; felismervén, hogy a védelem szükségessége az országok határait átlépi. Az ilyen két- vagy többoldalú nemzetközi szerződések aláírói belső szabályozásukat úgy alakították, hogy az a kontraktusba foglaltaknak a lehető legteljesebb mértékben megfeleljen.¹⁴ Az első kétoldalú megállapodások Poroszország és más német tartományok között jöttek létre 1827 és 1829 között. Később ezeknek a megállapodásoknak a jelentősége csökkent, mivel a német birodalmi alkotmány a szellemi tulajdon védelmét a szövetség törvényhozási tárgyai közé sorolta.¹⁵ A nemzeti elbánást érintő megállapodások a porosz és 'más német szerzők' viszonylatában időnként egyenlőtlenségekhez vezettek, amely egyúttal hátrányos is lehetett egyik-másik szerződő fél számára.

Az egyenlőtlenségek minimalizálása érdekében a későbbi megállapodások már olyan közös szabályokat foglaltak magukban, amelyeket minden egyes országnak alkalmaznia kellett a másik ország szerzői műveire, így pl. a fordítás és

¹² HERCHEGH Géza: *Európa közepén és Európa peremén*, VIII. Fejezet. Az Osztrák-Magyar Monarchia a kiegyezéstől a világháborúig. Hága, Mikes International, 2003. <http://mek.oszk.hu/01000/01099/01099.pdf> [letöltés: 2013. július 15.].

¹³ SAM RICKETSON – JANE GINSBURG: *International Copyright and Neighbouring Rights: The Berne Convention and Beyond*. Oxford, Oxford University Press, 2006. 1.24–1.26. Az 1884. évi XVI. tc. 79. §-a az alábbiakat rögzíti: A magyar állampolgárok műveire a jelen törvény akkor is kiterjed, ha azok külföldön jelentek meg. Külföldiek műveire ezen törvény nem alkalmazandó. Ezen szabály alól kivételnek és a jelen törvény értelmében védelemben részesülnek:

a) külföldieknek azon művei, a melyek belföldi kiadónál jelentek meg;

b) azon külföldiek művei, kik az országban legalább két év óta állandóan laknak és itt folytonosan adót fizetnek.

¹⁴ MEZEI i. m.

¹⁵ Részletesebben lásd RICKETSON – GINSBURG i. m. 1.29.

az előadási jogok, a védelmi idő, az újságcikkek többszörözése, a zenei átdolgozások készítése során. RICKETSON – GINSBURG példaként az Ausztria és Szardínia között 1840. május 22-én megkötött egyezményt említi meg.¹⁶ Az egyezmény 27. cikke lehetőséget biztosított mindkét kormánynak, hogy a szerződésbe bevonja az itáliai tartományokat, valamint Ticino svájci kantont. Még ugyanebben az évben öt itáliai tartomány (Lucca, Modena, Parma, Róma, és Toszkána) élt a lehetőséggel. Hasonló rendelkezést kínált fel az 1846-ban létrejött angol-porosz szerzői jogi megállapodás is, amelyhez 1853-ig 12 német tartomány csatlakozott.¹⁷ E korai kétoldalú megállapodásokhoz leginkább az érintett országok geopolitikai körülményei vezettek és az olasz egység (1861), valamint a német egység (1871) után már jelentőségüket veszítették.¹⁸

A nemzetközi helyzet általános stabilizálódásának korszakában Anglia és Franciaország kötötte meg a legtöbb kétoldalú szerzői jogi megállapodást, de számottevő volt Belgium, Itália-Olaszország, Spanyolország bilaterális szerződéskötési aktivitása is. A szakirodalom szerint az 1886-ot megelőző időben a szerződéskötési hajlandóság két európai államban, Oroszországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában volt a legkisebb. Bár mindkét állam nagy népességgel és virágzó kulturális élettel rendelkezett, azonban kevésbé voltak iparilag olyan fejlettek, mint az említett nagyobb nyugat-európai nemzettek. Oroszország mindössze két egyezményt kötött; 1861-ben Franciaországgal, 1862-ben Belgiummal. Miután fokozatosan visszaélésekhez vezettek az egyezményeket 1885-ben Oroszország felmondta, és újabbakat már kötött.¹⁹

RICKETSON – GINSBURG utal rá, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiában a jelentősebb nemzetközi szerződések hiányához vezető okok a kaotikus képet nyújtó belső struktúrában keresendők.²⁰ Ausztria-Magyarország nem játszott olyan szerepet a nemzetközi politikában, mint amilyen területe, népessége, gazdasági fejlettsége alapján megillette.²¹ A Monarchia fennállása idején a közjo-

¹⁶ Uo.

¹⁷ Az 1846-os angol-porosz megállapodásról részletesen Friedemann Kawohl: *Commentary on the Anglo-Prussian copyright convention of 1846*. In: L. BENTLY – M. KRETSCHMER (szerk.): *Primary Sources on Copyright (1450-1900)*. www.copyrighthistory.org, http://copy.law.cam.ac.uk/cam/tools/request/showRecord?id=commentary_d_1846 [letöltés: 2013. július15.].

¹⁸ RICKETSON – GINSBURG i. m. 1.29.

¹⁹ RICKETSON – GINSBURG i. m. 1.31.

²⁰ RICKETSON – GINSBURG i. m. 1.31.

²¹ A magyar történetírásban DIÓSZEGI István tárta fel az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikájának alakulását, lásd pl. *A magyar külpolitika irányai – Tanulmányok*, Budapest, Gondolat, 1984.

gi vitákat eredményező helyzet (két független állam működik-e együtt, egyes ügyeket közösen, az uralkodó személyén és közös szerveken, a közös minisztériumokon keresztül gyakorolva), a kortársak számára nehezen volt követhető. Ezt példázza jól, amikor 1902-ben a két ország kereskedelmi kormányainak küldöttei az iparjogvédelem nemzetközi kérdéseiről tárgyaltak, így a Párizsi Unióhoz való csatlakozásról is, az osztrák bizottság vezetője rámutatott arra, hogy a kiegyezési törvény értelmében a két országnak, mint „monarchiának” egy aktussal kell az unióba lépnie. Ezzel szemben a magyar álláspont szerint a csatlakozás ügye nem közös ügy és így bár a külügyminiszter útján, de külön-külön kell a két államnak a belépési nyilatkozatot megtennie.²² Nemzetközi megközelítésben viszont a korabeli államok csak a reáluniót magát, azaz az Osztrák-Magyar Monarchiát tekintették a nemzetközi jog alanyának.²³

A viszonylag nyugodt években olyan változásokra került sor, amelyek idővel a nemzetközi erőviszonyok lényeges módosulását eredményezték. Az Amerikai Egyesült Államok a XIX. század végére gazdasági téren a világ első hatalmává nőtt, a brit birodalom a szárazföld egynegyedére terjedt ki, Franciaország is óriási gyarmatbirodalomra tett szert, Japán pedig – kilépve évszázados elzárkózottságából – az európai gyarmatosítók vetélytársává vált. A világ természeti kincseiben és erőforrásaiban való részesedés nagysága nemcsak a gazdasági jelentőséget, hanem a politikai, sőt a katonai hatalmat is meghatározta. Nem valamiféle eseményhez köthető látványos fordulatra került sor, a világtörténelem új szakasza kezdődött, amelyben fokozatosan megváltoztak a méretek. A világpolitika többé nem volt azonos az európai politikával.²⁴

Az 1886. évi Berni Egyezmény 1887. december 5-én hét európai és két tengeren túli állam ratifikációjával lépett hatályba: Belgium, Franciaország, Haiti, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, Spanyolország, Svájc és Tunézia erősítették meg aláírásukkal, hogy uniót alkotnak az irodalmi és művészeti alkotások szerzői jogának védelmére (a tizedik szerződő állam, Libéria meghatalmazottjának csak az egyezmény aláírására volt meghatalmazása).²⁵ Az egyez-

²² F (FAZEKAS Oszkárt takarja a rövidítés): Államjogi szuverenitásunk az ipari jogvédelem terén. *Iparjogvédelmi Szemle*, 1906/1. 2.

²³ KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2011. 253.

²⁴ HERCZEGH i. m.153.

²⁵ Ma is helytállónak tekintjük IRK meghatározását a nemzetközi uniókról, amely szerint a [nemzetközi uniók] az államok közös céljainak kölcsönös erővel való megvalósítására létesült állandó alakulatai. Állandóságukat egyfelől a kebelükben létesített közigazgatási szervek, az úgynevezett nemzetközi irodák, másfelől az időközönként tartott konferenciák biztosítják. IRK Albert: *Bevezetés az új nemzetközi jogba*. Tudományos Gyűjtemény 102. Pécs, Danubia, 1929, 148.

mény kezdetektől fogva nyitott, létrehozói eleve megteremtették további államok csatlakozásának a lehetőségét. Emellett az alapítók már az eredeti szövegben előirányozták az egyezmény folyamatos tartalmi fejlesztését is. A BUE legutolsó szövegváltozatának 27. cikke pedig már megfelelően rögzíti a Berni Unió valamelyik országában megtartandó felülvizsgálati konferenciák megtartásának lehetőségét. Az 1886. évi eredeti szöveget 1896-ban Párizsban kiegészítették, majd lényegében húszévenként lényeges módosításokat és kiegészítéseket eredményező módon felülvizsgálták: Berlinben 1908-ban; Bernben 1914-ben kiegészítve; Rómában 1928-ban; Brüsszelben 1948-ban; továbbá Stockholmban 1967-ben. Ez utóbbi szöveg végül, a benne a fejlődő országok javára előirányzott kedvezményeknek az 1971. évi párizsi diplomáciai konferencián végbevitt módosításával, „Párizsi Szerződés”-ként lépett hatályba 1974. október 10-én. Ezen felülvizsgálatok során alakult ki a Berni Egyezmény ma is ismert rendszere. Az érdemi szabályozást az 1-21. cikkek és a Függelék tartalmazza, a 22-38. cikkek pedig az. ún. adminisztratív szabályok, amelyek kétfélék: a 22-26. cikkek a Közgyűlés, a Közgyűlés Végrehajtó Bizottsága és a Nemzetközi Iroda működését, valamint az Unió költségvetését szabályozzák. A 27-38. cikkek az Unió tökéletesítését, a ratifikáció és csatlakozás, valamint az Egyezmény felmondásának kérdéseit, a különböző szövegek egymáshoz való viszonyát és értelmezésük előírásait, végül az egyezmény hatályosulásának követelményeit szabályozzák.

Bár az elmúlt két évtizedben a technikai fejlődésnek köszönhetően a szerzői jog fejlődése is nemzetközivé válása is felgyorsult és hihetetlen méreteket öltött, a stockholmi revízió óta nem került sor a BUE 27. cikkének megfelelő felülvizsgálatra. Az érdemi fejlesztéshez megkívánt egyhangúság követelménye visszatartotta és visszatartja az Uniót az egyezmény kétségkívül szükségessé vált újabb felülvizsgálatának előkészítéséről. A nemzetközi szerzői jogi védelem egyezményes fejlődése így is a BUE keretében elért eredményekre épít és bevált szabályait fejleszti tovább, ha nem is valamennyi uniós tagállam egyetértését tükröző módon. A nemzetközi szerzői jogfejlődés színtere immáron két évtizede a Szellemi Tulajdon Világszervezete, de a BUE továbbra is a szerzői jogok nemzetközi védelmének élő és meghatározó alapegyezménye maradt és marad.

3. A Berni Egyezményhez történő csatlakozás és Magyarország

3.1. Rövid történeti visszapillantás az Egyezmény létrejöttének idejére

Az előző pontban már felvázolt stabilizálódás évtizedei hazai szinten is a konszolidációhoz a kiegyezéshez vezető utat jelentették. Az 1867. évi kiegyezésnek egyik értelme éppen az volt, hogy a DEÁK Ferenc képviselte politikai elit és a dinasztia (amely mögött természetesen az osztrák politikai-gazdasági elit állt) közötti alku a magyarországi nemzetiségek felett állította vissza a magyar nemzet szupremáciáját; a magyar uralkodó osztály számára olyan hatalmat biztosított az ország ügyeinek intézésében, amellyel Mohács óta nem rendelkezett és olyan befolyást a monarchia külső kapcsolatainak alakítására, ami azelőtt elérhetetlennek tűnt. Az ún. *Deák-Eötvös-féle* nemzetiségi törvényt – az 1868. évi XLIV. tc.-t – a nemzetiségi képviselők elvetették, és ezzel megadták az ürügyet ahhoz, hogy a kormány először hallgatólagosan, majd TISZA Kálmán miniszterelnökségétől kezdve nyíltan megtagadja a nemzetiségek javára szóló rendelkezések végrehajtását, 1875-től a mindenkor magyar kormány a nyelvi asszimiláció, a magyarosítás politikáját követte, aminek jelentős része volt a közélet antidemokratikus, retrográd eltorzulásában.²⁶

E lényeges történelmi mozzanat nélkül kevésbé érthető meg a Berni Egyezmény létrejötté időszakának hazai külpolitikai gondolkodása, amely az alábbi elemekkel jellemezhető: a németellenesség, a pánszlávizmustól való félelem, a föderalizmus elutasítása, a vezetésre hivatott nemzet-, illetve a birodalmi versus csatlós tudat, a nemzetközi horizont hiánya, továbbá a bizonytalan helykeresésünk, azaz, mit kezdjünk egyfelől a keleti származásunkkal a nyugati világban, másfelől hogyan viszonyuljunk a világ fejlődéséhez. Akik tájékozottak voltak a külhon dolgaiban, azok ennek okán számos esetben igen nagy pesszimizmust éreztek. Találó az 1905-ben fél esztendőt Párizsban töltő JÁSZI Oszkár csüggedt sorai: *„minden téren csak elkésett és halovány visszhangjai vagyunk a nyugati nagy törekvéseknek, hogy még magyar földről nem került ki eszmearámlat, mely a világ civilizációját mélyebben érintette volna ..., hogy magyar gondolkodó soha mélyebben bele nem markolt az emberiség lelkébe”*.²⁷

²⁶ HERCZEGH i. m. (lásd a 13. lábjegyzetet)

²⁷ A külpolitikai gondolkodás elemeit és a JÁSZI Oszkár idézetet idézi: PRINTZ Pál: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. A VI. Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) szimpóziumának anyaga, szerkesztette PRINTZ Pál, SÍPOS Balázs és ZEIDLER Miklós közreműködésével, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006, <http://mek.oszk.hu/05200/05284/05284.htm#n30> [letöltés: 2013. július 15.].

3.2. Érvék a csatlakozás mellett 1901-ből

1901-ben egy rövid kiadvány jelent meg a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének főtítkárának, RANSCHBURG Viktornak tollából.²⁸ Az írás alapját az abban az évben megrendezett lipcsei nemzetközi kiadói kongresszusnak az Osztrák-Magyar Monarchia és a Berni Egyezmény érintő napirendi pontja, illetve Carl JUNKER egy évvel korábban megjelent könyve adta.²⁹ A főtítkár a német szerző megállapítását idézte, amely szerint Magyarország csatlakozása „kétségtelen úgy irodalmi érdekeink, mint nemzeti jellegünk alapján”. RANSCHBURG szándéka, hogy a „*kérdés tárgyalásánál és megvilágításánál azonban semmi kép sem kívánja magát ezen udvarias nyilatkozat hatásától vezetetni, hanem lépten-nyomon kizárólag saját hazai viszonyainkat, saját művelődési érdekeinket, nemzeti irodalmunk hivatását és jövőjét és ezek mellett az őszinte jogérzéklet és hazánk nemzetközi tekintélyének kérdését tartja szem előtt*”.³⁰

A kötet az egyezmény történetének ismertetésével folytatódik, majd a III. részben veszi elemzés alá a hazai helyzetet, bemutatva az Egyezmény és a hatályos szerzői jogi szabályozás fordítási jogra vonatkozó ellentmondásait. A szerző érvelése a Berni Egyezményhez történő csatlakozás mellett évek múlva is aktuálisnak számított, éppen úgy, mint a csatlakozással együtt járó számításai a költségtöbbletet (25.000 korona) illetően egy évtized múltán is hivatkozási alap maradt.³¹

3.3. Egyesületi viták a csatlakozásról

A Berni Egyezményhez való csatlakozás demandeur-jének három egyesület tekinthető: Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete; Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete, Magyar Iparjogvédelmi Egyesület.³²

²⁸ RANSCHBURG Viktor: *A szerzői jog nemzetközi védelmére alkotott berni egyezmény vonatkozásával Magyarországra*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1901.

²⁹ Carl JUNKER: *Die Berner Convention zum Schutze der Werke der Literatur und Kunst und Österreich-Ungarn*, Wien, A. Hölder, 1900; reprint kiadásban 2010-ben megjelent a Kessinger Publishing LLC kiadásában.

³⁰ RANSCHBURG i. m. 12.

³¹ RANSCHBURG i. m. 35–37. Vö. Corvina 1913. 13.

³² A szakmai szervezetek, egyesületek mellett a kép teljessége érdekében meg kell említeni az ismert író és képviselőházi képviselő, HERCZEG Ferenc aktivitását is. 1911-ben a Képviselőházban szószóelője volt a Berni Egyezményhez történő csatlakozásnak. Felszólalásáról lásd RANSCHBURG Nándor: *Mit várhatunk a berni egyezményhez való csatlakozásunktól? Szerzői Jog, az „Iparjogi Szemle” rendes melléklete*. 1911/5. 81–82.

A három egyesület közül a könyves szakma szerveződése tekinthet vissza a legrégebbi múltra. Az egyesület *Magyar Könyvkereskedők Országos Egylete* címmel 1878. június 21-én alakult meg. Az egyesület félévszázados fennállása alkalmából kiadott kiadványban RÉVAY József emlékeztetett az alapító beszédre, amelyet AIGNER Lajos, az egyesület akkori elnöke tartott, aki szerint a magyar könyvkereskedelem beteg test, az ág is húzza a magyar indolencia, a magyar szellemi élet tengődése okán és hangoztatta, hogy a magyar könyvkereskedelemnek még áldozatok árán is, még a legmostohább körülmények között is teljesítenie kell kultúrhivatását.³³

A színpadi szerzők érdekében alakult meg 1904-ben a hazai drámairodalom kiválóságaival³⁴ a Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete, amelynek célja a nemzeti irodalom fejlesztése, a színpadi szerzők és fordítók szellemi és anyagi érdekeinek képviselete és védelme. Tagjai javára a színpadi művek nyilvános előadása után járó jogdíjakat beszedte, és a szerzői jogdíjakat nem fizető színházakkal szemben a törvényes lépéseket tette meg. Tagjainak színművei felett azonban nem rendelkezett. Joga volt azonban a színművek műkedvelői előadására engedélyt adni, megfelelő jogdíj megfizetése ellenében olyan művekre is, amelyeknek szerzői nem tagjai az Egyesületnek. Az Egyesület kezeli tagjai megbízásából a műveik rádióközléséből befolyó tagdíjakat is.³⁵

„A Magyar Iparjogvédelmi Egyesület feladata lesz úgy az érdekelteket, mint a műszaki és a jogi tudás kiváló tényezőit egyesítve, az egyesülés adta ellenállhatatlan erőt annak a nagy célnak a szolgálatába állítani, hogy az eszmei javakat a jogrend gyors és erélyes törvényhozási reformok és modern közszellemtől áthatott törvénykezés útján minél előbb és minél tökéletesebben oltalmába vegye.”³⁶ GÖDÖLLE kiváló, történeti igényességgel megírt tanulmánya idézi fel a megalakítandó Magyar Iparjogvédelmi Egyesület céljait rögzítő felhívást. Az „érdekelteket”, azaz az ipari és kereskedelmi köröket, a jogban járatos szakembereket és a műszaki szakembereket magában foglaló egyesület 1905 novem-

³³ RÉVAY József (Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete volt főtítkára): *Félszázad a magyar könyv szolgálatában*. Budapest, Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete, 1929. számozatlan oldalak.

³⁴ Első elnökeinek BERCZIK Árpádot, HELTAI Jenőt, JÓKAI Mórt választották meg. Lásd Magyar Színháztörténeti Lexikon, <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz15/76.html> [letöltés: 2013. július 15.].

³⁵ NÓTÁRI Tamás: A színpadi művek és zeneművek szerzői jogvédelmének fejlődéstörténete Magyarországon. *Jogelméleti Szemle*, 2012/4., <http://jesz.ajk.elte.hu/notari52.pdf> [Letöltés: 2013. július 15.].

³⁶ *Iparjogi Szemle*, 1906/1. 18. Idézi GÖDÖLLE István: A Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület 100 éve – Történeti és archontológiai vázlat. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2007/1. különszám.

berében jött létre. Az alapszabály és a tisztségviselők (választmány, igazgatóság, igazgatótanács) megválasztása után az első vezetőségi döntés arról született, hogy 1906. januártól kezdődően havonként megjelenő egyesületi közlönyt fognak megjelentetni, az *Iparjogi Szemlét*.³⁷

3.3.1. Az *Iparjogi Szemle* hasábjain

Idézett tanulmányában GÖDÖLLE megjegyzi, hogy az *Iparjogi Szemle* első évfolyamából imponáló szakmai aktivitás és a témák nagyfokú színessége tárul elénk. Az Egyesület a kezdetektől foglalkozott a szellemi alkotások nemzetközi jogi védelmével. Az első időkben az a kérdés merült fel, hogy a magyar szerzői jog reformja során szükséges lenne-e Magyarország csatlakozása a Berni Unióhoz.³⁸ Az első évfolyam első számában jelent meg RANSCHBURG Viktor a jelen dolgozat mottóját is adó tanulmánya a csatlakozás mellett.³⁹ Ugyancsak figyelemre méltó az a nagy ívű reformelképzelés, amelyet RANSCHBURG Nándor tartott meg az Egyesület 1906. májusi teljes ülésén,⁴⁰ valamint a tárgyban tartott októberi tematikus vitaülés BAUMGARTEN Nándor referátumával.⁴¹

3.3.2. Jogászegyleti vita 1906-ból

Az első magyar szerzői jogi törvény – az 1884. évi XVI. törvény – korszerű, a polgári viszonyokhoz igazodó kodifikációt valósított meg, a szellemi tulajdon máig meg nem haladott elméleti alapjáról kiindulva. Nem hagyható figyelmen kívül ugyanakkor, hogy e törvényt hamarosan számos kritika érte: ezek közül a legérdemibb építő jellegű bírálatot a Magyar Jogászegylet 1906-ban tavaszán e tárgyban rendezett vitája nyújtotta MÁRTON Miksa, KENEDI Géza, SZALAI Emil, MARTON Sándor és FÉNYES Samu felszólalásaival.

³⁷ Az *Iparjogi Szemle* július és augusztus hónapban nem jelent meg, így induláskor évenként tíz száma volt. A Szemle felelős szerkesztője dr. FAZEKAS Oszkár, társszerkesztője dr. KAYSER Szilárd volt, rovatvezetői BERNAUER Zsigmond, dr. KOHN Jakab, dr. LÓRÁNT Izsó (1914-ben bekövetkezett haláláig) és dr. RANSCHBURG Nándor voltak.

³⁸ GÖDÖLLE i. m.11.

³⁹ Lásd a 4. lábjegyzetet.

⁴⁰ RANSCHBURG Nándor, Az írói és művészi szerzői jog reformja. *Iparjogi Szemle MELLÉKLET*, 1906/5. 163.

⁴¹ A vitaülésről készült összefoglaló, *Iparjogi Szemle*, 1906/9. 279–280.; a referátum: BAUMGARTEN Nándor: Csatlakozásunk a szerzői jog oltalmára létesült berni egyezményhez. *Iparjogi Szemle*, 1906/9. 267–272.

A jogászegyleti vita három résztvevője is érintette a Berni Egyezményhez történő magyar csatlakozást. KENEDI Géza felszólalásában utalt rá, hogy az első hazai szerzői törvény készítésekor, az 1800-as évek végén a Berni szerződés alapjai már le voltak rakva, ennek ellenére Magyarországon elkészült egy nem helytálló törvény. 1906-ra az európai államok nagy része ratifikálta az egyezményt, kivéve Ausztria-Magyarországot. A Berni Egyezmény lényege, hogy a szerző fordítási jogát biztosítja a maga államában, külföldön tíz évet ad a fordítás megkezdésére, ha megkezdték a fordítást ugyanazon jogokat, amelyeket otthon élvez, ez sokkal nagyobb biztonságot jelent a nagy irodalmi művek számára. Ezzel a szabályozási módszerrel tehetnének szert az értékes magyar irodalmi művek külföldi piacokra, fontos lenne tehát belevenni a reformba az Egyezmény szabályait – ezt a nézetet a kereskedők és a kiadók is vallják. Annak idején nem hazánk érdeke volt, hogy a nemzetközi szerződést ne ratifikáljuk, azt csehek és a lengyelek hiúsították meg, hogy német kultúra előretörését Ausztriában gátolják. Zárógondolatában KENEDI Géza megemlítette, hogy törvényhozási apparátusunk nagyon nehezen képes adaptálni a törvényt, pedig kiemelkedő fontosságú lenne azt a nemzet érdekeihez alkalmazni: *„Azon lények, melyek alkalmazkodni nem tudnak, tengenek vagy elsorvadnak: ez természeti törvény.”*

SZALAI Emil szerint az előbbi gondolatnak kellene meghatároznia az irányt a szerzői jog reformja során, kiváltképp a nemzetközi vonatkozású területen és a fordítás kapcsán. Megemlíti KENEDI Géza beszédéből azt a gondolatmenetet, hogy a hazai irodalom kevésbé jelentős az export területén, annál jelentősebb az importja. Mérlegelendőnek tartja, hogy a hazai értékeket és érdekeket tartjuk-e elsőbrendűnek, vagy az egyébként is jól megfizetett szerzők műveit. Felesleges minél előbb arra törekedni, hogy a fordítási jog szabályozásával és nemzetközi szerződésekkel szerzői díjak formájában egyre nagyobb vámot fizessünk a könyveket vámmentesen behozó országoknak. Ez fontos szempont a Berni egyezménybe történő belépés kérdésében – Szalai ezért nem támogatja a Berni Egyezményhez való csatlakozást sem.

A reform során különös hangsúlyt kell fektetni arra, hogy az új törvény úgy legyen átdolgozva, hogy anyagi hasznot szerezzünk az importált szerzeményekből a jelenleg hatályos szabályozás helyett, amely alapján a külföldi szerzők művei jelenleg vám megfizetése nélkül áramlanak be az országba, ezzel a fordulattal esélyt adva a magyar kiadóknak, fordítóknak arra, hogy nagy mennyiségben beáramló külföldi irodalom magyar nyelven kerüljön forgalomba, és ezzel nyereséget is termeljen. A színvonalas külföldi munkák elterjedésének is kedvez, ha a piacon versenyhelyzet alakul ki. KENEDI véleményével ellentétben

áll azon gondolata, miszerint a népszerű tudományos munkák magyar nyelvű kiadásait igen is szélesebb körben, alacsonyabb áron kell a piacra vinni.

MARTON Sándor és KENEDI Géza álláspontja államszerződések tekintetében teljesen megegyezik: az államszerződések kérdése gazdasági kérdés. Hibás intézkedésnek véli az első szerződést, amelyet hazánk Franciaországgal kötött 1866-ban a szerzői jog tárgyában, mikor a francia műveket tekintve a fordítás védelmi határideje korlátlan volt, míg a magyar művek nem részesültek semmilyen védelemben. Statisztikai adatok hiányában ugyan, de ismereteire hivatkozva állítja, hogy évente mintegy ötszáz idegen nyelvű irodalmi mű és körülbelül negyven színmű kerül fordításban színpadra Magyarországon. Ebből következik, hogy nagy összeget juttatunk külföldre a fordítási jogok megszerzéséért, hozzánk viszont ennek csak töredéke érkezik vissza. Érdemes lenne szerinte a német törvényhozási gyakorlatot követni, és „iparpolitikai szempontból” szűkíteni a szerzők jogait.

3.3.3. A KAYSER – RANSCHBURG vita 1912-ből

1912-ben tartalmas vita bontakozott ki a *Corvina*⁴² hasábjain két jogtudós között. KAYSER Szilárd több oldalról is koncentrált támadást intézett az egyezményhez való csatlakozás ellen; érvei az alábbiakban foglalhatók össze:

- Magyarország érdekeinek sokkal inkább a (kétoldalú) államszerződések kötése felel meg, szemben az egyezményhez való csatlakozással,
- a BUE-hoz való csatlakozás sérti a könyvkiadói és könyvkereskedelmi érdekeket, mivel a nagy kiadók érdekeit szolgálja a kisebbek rovására,
- a csatlakozással a könyvkiadás költségesebbé válna, ezért csökkentené a műfordítások számát, és különösen a kisebb munkák fordítását akadályozná,
- nem mellesleg az eredeti német nyelven történő olvasást helyezné előtérbe, ami a germanizálódás veszélyét hordozza magában,
- az egyezményhez való csatlakozás formális akadályát képezik a jelenlegi államközi szerződéseink, amelyek hosszú lejáratú felmondáshoz vannak kötve,
- a csatlakozás azt eredményezné, hogy a külföldiek több jogot élveznének a belföldieknél,
- a BUE eredeti szövegéhez való csatlakozás alig jelentene változást a fordítási jog jelenlegi védelméhez képest.

⁴² *Corvina* 1912/35. A vita „áttérjett” a „Szerzői Jog” oldalain is.

RANSCHBURG Nándor válaszcikkében tételesen cáfolta kollegája merev, elutasító állításait. Véleménye szerint a BUE-hoz való csatlakozás elmaradása éppen a kis kiadók érdekei szempontjából aggályos. A BUE fő célja a védelem egy-egy minimális feltételeinek megteremtése a külföldi államok törvényhozásaiban megkívánt ezerféle formalitás (alakszerűség) és feltétel betartása alól. A BUE-ellenesség a szerző szerint nem más, mint a külföldieknek a védelemtől való megfosztása.

RANSCHBURG leszögezi azt is, hogy a kis kiadók hátrányáról beszélni azért sem helytálló, mert a fordítási költségek egy kiadvány előállítási költségeinek csupán egy kis hányadát teszik ki. E tekintetben tehát nincs különbség egy kis kiadó és egy nagy kiadó között.

Szerinte a germanizálódás veszélyétől sem kell tartani, ellenkezőleg, inkább a hazai irodalom termékeinek nagyobb kelendőse várható a csatlakozás által.

Nem megalapozott az sem, hogy a belföldi szerzők a külföldiekkel szemben hátrányos helyzetbe jutnának. Az összehasonlítás nem állja meg a helyét, mivel a belföldi szerzők szinte sosem kerülnek a külföldiekkel hasonló helyzetbe.

Végül: a csatlakozás nem zárja ki az államszerződéseink fenntartását, fennmaradását. Ezek hatályban maradhatnak, amennyiben a külföldieknek szélesebb jogokat biztosítanak, mint az egyezmény.

3.4. 1913 – a csatlakozás éve?

A korábbi évek először lázas majd egyre lehűlőben lévő vitái ellenére úgy tűnt sokáig, a kormányzat részéről nem érkezett érdemi reflexió a berni egyezményhez történő csatlakozás ügyében. 1884-es diplomáciai konferencián hazánk képviselte magát, a két évvel későbbi, az egyezményt létre hozó diplomáciai konferencián az ország részéről senki sem vett részt. A soron következő évtizedekben sem állt előtérben a Berni Egyezmény revíziós konferenciáin való részvétellel. Ezért számított jelentős fordulatnak, hogy BALOGH Jenő, a Lukács-kormány igazságügyi minisztere hivatalba lépését követően 1913 januárjában határozott nyilatkozatot tett az Egyezményhez történő csatlakozás kérdésében. A Magyar Könyvkereskedők Egyesülete és a Magyar Színpadí Szerzők Egyesülete a miniszterrel való személyes találkozást követően pozitív ígéretet kaptak a csatlakozási szándékról és az azt előkészítő törvényjavaslat készülségéről.⁴³

⁴³ RANSCHBURG Nándor: Az igazságügyminiszter a berni egyezményről, *Szerzői Jog*, 1913/1. 1.

3.4.1. A BUE és a szerzői jog a Magyar Tudományos Akadémián

A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) 1913. május 26-án tartott összes ülésén került szóba az a leirat, amit a magyar királyi kereskedelemügyi miniszter az MTA-hoz intézett a Berni Egyezményhez történő csatlakozás ügyében.⁴⁴ A miniszter átiratában az szerepelt, hogy a belépésünk a Berni Unióba a fordítási jog tekintetében olyan fenntartással történjék, hogy az egyezmény szabályai az átmeneti időszakban ne csupán azokra a művekre ne nyerjenek alkalmazást, „amelyek a belépésünk hatályának kezdő időpontjának származási országukban a védelmi időtartam lejárása miatt már köztulajdonná váltak, hanem az olyan művekre sem, melyek az említett időpontban általában, vagyis más okból, pl. a megszabott alakszerűségek vagy feltételek be nem tartása miatt váltak köztulajdonná.”

Az MTA elnöksége az átiratot megtárgyalta, elfogadta, és észrevételeit jelentés formájában terjesztette elő a miniszternek. Ebben megállapította, hogy a magyar szellemi élet teljesen kinőtt az 1884. évi XVI. tc. kereteiből, ez a törvény nem védi eléggé hatékonyan a „szellemi termelés munkásainak” érdekeit, ezért az MTA szívesebben látná a szerzői jog teljes reformját. Az MTA – számolva az átfogó reform útjában álló nehézségekkel – beérte a szerzői jog szűkebb reformjával is, amennyiben az a szerzők mind teljesebb körű védelmét szolgálja. A jelentés ide sorolta Magyarország csatlakozását a Berni Unióhoz, különös tekintettel arra, hogy – szemben a harminc évvel azelőtti időkhöz – a magyar szerzők művei nagy keresletnek örvendenek külföldön is, ami indokoltá teszi a magyar írók anyagi érdekeinek védelmét a külfölddel szemben. Mivel a BUE a szerzőknek sokkal nagyobb védelmet biztosított, mint az 1884. évi XVI. tc., nem méltányos, hogy „a magyar szerzők a külföldi forgalomban nagyobb, hatályosabb védelemben részesüljenek, mint belföldön.”

A konkrét észrevételek között a jelentés kitért arra, hogy a csatlakozással történő kiterjesztésnek nagy jelentősége van a szerző védelemben részesítésének a „közvetett eltulajdonítással” szemben. A jelentés külön is kiemeli, hogy a közvetett eltulajdonítást ki kell terjeszteni az irodalmi munkákból készített kivonatokra is, „amelyek a magyar könyvpiaczon meglehetősen lábra kaptak.”

Az MTA említést tesz arról is, hogy a szerzőt meg kell védeni – a mai szóhasználatnál élve – nem jogosított fordítások ellen is, amire a BUE megfelelő garanciát jelent. A jelentés előrevetíti, hogy a csatlakozás megszorításokkal fog

⁴⁴ *Corvina* 1913/35. 116.

járni a külföldi munkák magyarra történő átültetésében, ugyanakkor fellendítheti a magyar szerzők idegen nyelvre történő fordítását is.

A jelentés kitér arra is, hogy a szerzők teljes körű védelme ellenére, „a szerzői termékeket bizonyos határok között a szabad felhasználás elől elvonni nem lehet.” Ez azért érdemelt figyelmet, mert a BUE a szabad felhasználások körét az 1884. évi XVI. tc.-nél szűkebbre szabja.

A jelentés örömmel nyugtázza, hogy a csatlakozási törvényjavaslat a zene-művek többszörözését is az addigiaknál hatékonyabb védelemben részesíti.

Végül, az MTA jelentése hangsúlyosan javasolja, hogy az egyezményhez való csatlakozásunkat annak fenntartásával fogadjuk el, amely szerint a védelem csak azokra a művekre terjed ki, amelyek az egyezmény hatályba lépésének időpontjában a védelmi idő lejártán kívül bármely más okból, pl. az alakszerűségek elmulasztása miatt nem váltak a származási országban köztulajdonná (szemben azzal az előírással, mely szerint a védelem csak azokra a művekre terjed ki, amelyek az egyezmény hatályba lépésének időpontjának származási országukban még nem váltak a védelmi idő lejártá miatt köztulajdonná).

3.4.2. Nemzetközi könyvkiadói kongresszus Budapesten 1913-ban

Mai nyelven „szakdiplomáciai sikerként” aposztrofálódna az 1910-ben Amszterdamban megtartott nemzetközi kiadói kongresszus határozata, amely a soron következő rendezvény helyszínéül Budapestet választotta.⁴⁵ Az 1913 elején a Berni Egyezményhez történő csatlakozás mellett kifejezett határozott kormányzati szándék (lásd 3.4.pont) különösen a küszöbön álló budapesti nemzetközi kiadói kongresszus fényében vált érdekessé, amelynek előkészületei az év elején, válságos belpolitikai környezetben kezdődtek el. Mindazonáltal a kongresszusról készült beszámolók szerint „1912. június 1–5. napjain folyt le mintegy 300 jobbra külföldi kiadó részvételével a VIII. nemzetközi kiadó-kongresszus, amelyen RANSCHBURG Viktor, az Athenaeum igazgatója elnökölt. A kongresszuson JANKOVICH Béla, vallás- és közoktatásügyi miniszter is megjelent, míg az igazságügyi minisztert TÖRY Gusztáv, államtitkár képviselte. Utóbbi üdvözlő beszédében kijelentette, hogy Magyarországnak a berni egyezményhez való csatlakozására vonatkozó törvényjavaslat teljesen kész, úgyszintén elkészült az a javaslat is, mely a magyar szerzői jognak a berni egyezménnyel kapcsolatos részeit revideálja. A kongresszuson a pornográfia ellen való védekezés, a fény-

⁴⁵ R (a rövidítés RANSCHBURG Nándort takarja): Nemzetközi kiadói kongresszus. *Szerzői Jog*, 1912/1. 1.

*képek törvényes védelme, a kiadó és a fonográf közti jogviszony szabályozása, egy nemzetközi kiadó-múzeum terve, nemzeti könyvtárak és kultúrházak létesítése, a detail-árusoknak engedélyezhető árleszállítások, az ajánlott könyvküldemények portómérséklése s végül a zenei kiadványok árendeményének ügye került szóba. Mindez ügyekben több-kevesebb vita után, hol egyhangúlag, hol szótöbbséggel hoztak elvi jelentőségű vagy gyakorlati értékű határozatokat.*⁷⁴⁶

A kongresszus idején, LUKÁCS László kormányzata alatt az Országházban háborússá vált a hangulat, a miniszterelnök 1913. június 10-én lemondott posztjáról.⁴⁷ A csatlakozás kérdése ismét határozatlan időre elhalasztódott, és az első világháború és azt lezáró Párizs környéki békeszerződések egy teljesen más helyzetet teremtettek.

4. A trianoni békeszerződés hatása: A BUE csatlakozás és az 1921-es szerzői jogi törvény

A szövetséges és társult hatalmakkal az 1920. június 4. napján Trianonban kötött békeszerződést a nemzetgyűlés a magyar állam törvényei közé iktatta, és mint az 1921: XXXIII.t.c. az Országos Törvénytárban 1921. július 31. napján kihirdetésre került. A hivatkozott t.c. 3. §-a tartalmazza a békeszerződés és függelékeinek francia eredeti szövegét és hivatalos magyar fordítását, a 4. §. a szerződés I. és XIII. részének a francia szöveggel azonos erejű angol eredeti szövegét, az 5. és 6. §. közli a szerződést kiegészítő jegyzőkönyv, illetve nyilatkozat francia eredeti szövegét és hivatalos magyar fordítását, a 7. §. pedig a szerződést kiegészítő térképet rendeli a törvényhez csatolni. A békeszerződést becikkelyező magyar törvény a 8. §. szerint kihirdetésének napján, azaz 1921. július 31-én lépett életbe, még pedig visszamenő hatállyal, amely a törvény rendelkezése szerint a szerződés életbelépésének napjától kezdődik. E nap közzétételét a törvény kormányrendeletre bízta.⁴⁸

⁴⁶ Lásd rövid tudósítást a *Magyar Könyvszemle*, XXI. kötet 3. füzet, új folyam, 1913. július – szeptember, Nemzetközi kiadókongresszus Budapesten. 286–287. Az évszám helyesen 1913.

⁴⁷ TARIÁN M. Tamás: 1912. április 22. Lukács László megalakítja kormányát. *Rubiconline*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1912_aprilis_22_lukacs_laszlo_megalakitja_kormanyat [letöltés: 2013. július 15.].

⁴⁸ A szerződés életbelépésének napját a szerződés záró rendelkezése állapítja meg oly módon, hogy mihelyt egyrészt a magyar kormány, másrészt a szövetséges és társult főhatalmak (Északamerikai Egyesült Államok, Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország és Japán) közül három a szerződést megerősítette, a francia kormány a megerősítő okiratok letételéről jegyzőkönyvet vesz fel és e jegyzőkönyv keltének az időpontjában a szerződés a megerősítő államok viszonyában életbe lép; ez a kelet az életbelépés időpontja a szerződésben kitűzött

Az 1921.évi XXXIII.tc. szerzői vonatkozású rendelkezései közül a 222. cikk emelendő ki, amely szerint Magyarország kötelezi magát, hogy a jelen szerződés életbelépésétől számított 12 hónapon belül csatlakozik a berni Egyezményhez.⁴⁹

4.1. A törvényjavaslatok parlamenti vitája

A csatlakozásról, valamint a szerzői jogról szóló törvényjavaslatokat az igazságügy-miniszter nyújtotta be a Nemzetgyűlésnek a Ház 1921. július 20-ai ülésnapján három másik törvényjavaslattal együtt. A Nemzetgyűlés aznap érdemben nem tárgyalta a javaslatot. Ezt követően került a törvényjavaslat a bizottságokhoz, mint a „*Magyarország belépéséről az irodalmi és művészeti művek védelmére alakult berni Unióba*” címet viselő 338. számú törvényjavaslat, az igazságügyi és külügyi bizottság részéről az ügy előadója, HÉJ Imre nyújtotta be a Nemzetgyűléshez 1921. december 22-én, kérve a javaslat sürgősségi tárgyalását. Az ülés elnöke, GAAL Gaszton három napon belül tűzte újból napirendre a javaslat megtárgyalását.

határidők számításánál is. Minden más tekintetben a szerződés az egyes államokra nézve a saját megerősítő okiratuk letételének időpontjában lép életbe. A francia kormány a megerősítő okiratok letételéről felvett jegyzőkönyvek hiteles másolatait a magyar kormánnyal is mindig köteles közölni. A magyar kormány a 7200/1921.M. E. számú rendelettel közzétette, hogy a megerősítő okiratok letételéről Parisban 1921 július 26-án felvett első jegyzőkönyv szerint a szerződést hazánkon kívül addig a Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország, Japán, Belgium, Románia, a Szerb-Horvát-Szlovén állam, Sziám és Cseh-Szlovákország erősítették meg és így a szerződés az említett államok és Magyarország között 1921 július 26-án életbe lépett; hogy továbbá a szerződésben kitűzött összes határidő számításánál ez a nap értendő az életbelépés napja gyanánt. Az Északamerikai Egyesült Államok törvényhozása a szerződés megerősítése ellen döntött s kormánya útján külön békeszerződést kötött a magyar kormánnyal. Lásd EGYED István: *Mai közjogi berendezéseink*. Budapest, Franklin, 1926. 16–17., http://mtdportal.extra.hu/books/egyed_istvan_mai_kozjogi_berendezeseink.pdf [letöltés: 2013. július 15.].

⁴⁹ A 222. cikk: Magyarország kötelezi magát, hogy a megszabott alakszerűségek mellett, s a jelen Szerződés életbelépésétől számított tizenkét hónap eltelte előtt csatlakozni fog az irodalmi és művészeti művek védelme tárgyában Bernben 1886. évi szeptember hó 9-én kötött, Berlinben 1908. évi november hó 13-án módosított és a Bernben 1914. évi március hó 20-án aláírt pótgjegyzőkönyvvel kiegészített nemzetközi egyezményhez.

Magyarország kötelezi magát, hogy a fent jelzett egyezményhez való csatlakozásának időpontjáig a Szövetséges és Társult Hatalmak állampolgárainak irodalmi és művészeti műveit az említett nemzetközi egyezmény elveinek megfelelő tényleges rendelkezésekkel elismeri és megvédi.

Egyébként függetlenül a fent említett csatlakozástól, Magyarország kötelezi magát arra is, hogy minden egyes Szövetséges és Társult Hatalom állampolgárainak minden irodalmi és művészeti művét továbbra is legalább oly elismerésben és oly védelemben részesíti, amely az 1914. évi július hó 28-án fennállott mértéket eléri és az akkori feltételeknek megfelel.

A trianoni békeszerződés további szerzői jogi tárgyú rendelkezései: 241.cikk; 244.cikk; 245. cikk; 257.cikk.

Mindazonáltal a Nemzetgyűlés már december 23-án megtárgyalta és vita nélkül elfogadta törvényjavaslatot.⁵⁰ Az *1922. évi XIII. törvénycikk Magyarország belépéséről az irodalmi és művészeti művek védelmére alakult berni nemzetközi Unióba* 1922. február 25-én lépett hatályba, miután a csatlakozás tényét Magyarország már 1922. február 14-én bejelentette a Svájci Szövetség kormányának.⁵¹

A Berni Egyezményhez történő magyar csatlakozással vált szükségessé az első magyar szerzői jogi törvénykönyv (1884. évi XVI. tc.) újrakodifikálása, mivel harmonizálni kellett a nemzeti törvényi szabályokat és az akkor érvényes Egyezmény szöveget.⁵² A Nemzetgyűlés 1921. decemberi 23-i ülésnapján 337. irományszámon benyújtott és megtárgyalt javaslatot nem előzte meg számottevő elméleti előkészítő munka, hanem, mint arra TOMCSÁNYI Vilmos Pál igazságügy miniszter utalt rá, a javaslat hosszas évek munkája és bizonyos kompromisszum-jelleg is van benne. A Nemzetgyűlés 1921. december 29-én szentesítette az új szerzői jogi törvényt, az 1921. évi LIV. tc-t. Már a nemzetgyűlési vita során szót kérő képviselők (ORBÓK Attila, ANDAHÁZY-KASNYA Béla) elismeréssel nyilatkoztak a javaslatról,⁵³ majd a már elfogadott törvényhez, illetve annak bírói gyakorlatához közel másfél évtizeddel később készült kom-

⁵⁰ HEJ Imre felszólalásából kiemelendő annak záró fordulata: „[...] mi a trianoni békeszerződés életbelépésétől számított 12 hónapon belül kötelesek vagyunk ugyan csatlakozni ehhez az unióhoz, hogy ez nem a békeszerződésben foglalt kényszer alapján történik, hanem Magyarország erre nézve már 1913-ban tett igen határozott nyilatkozatot, tehát már akkor minden kényszer nélkül hajlandóak voltunk belépni az unióba. Tehát most sem a kényszernek, hanem annak hatása alatt tesszük meg, hogy ez a kérdés megérett, túlon túl megérett és ehhez rendkívül sok érdekünk fűződik, tehát önszántunkból lépünk az unióba.” Nemzetgyűlési Napló 1920-1921 – XIV. kötet. A nemzetgyűlés 276. ülése 1921. december hó 23-án, pénteken, 126.

⁵¹ A törvényt az Országos Törvénytár 1922. február 26-án megjelent 4. számában hirdették ki. SZALAI megjegyzi, hogy Magyarország minden fenntartás nélkül csatlakozott az egyezményhez, így az 1914-ben módosított berni egyezmény szövege egészben kötelező. Az egyezmény 26. cikke értelmében a csatlakozásunk hivatalos időpontja az 1922. február 14., annak ellenére, hogy a törvény kihirdetésének időpontja február 26. Részletesen lásd SZALAI Emil: Az irodalmi és művészeti művek védelmére alakult nemzetközi Berni Unió (1922. évi XIII.T-cikk). Budapest, Athenaeum, 1922. 1–58.

⁵² Indokoltta tette az új szerzői jogi törvény meghozatalát a szerzői jogi tényállások fejlődése is, így pl. a mechanikai rögzítés szerzői jogi problémái, a ‘mozgófényképészet’ aktuálissá vált kérdései vagy az előadóművészek teljesítményeinek rögzítésével kapcsolatban felmerülő sajtós védelmi igények jelentkezése is. Lásd még BÉNÁRD Aurél – TIMÁR István szerk.: *Szerzői jog kézikönyve*. Budapest, KJK, 1973. 53.

⁵³ Visszatekintve a két szerzői jogi törvényjavaslat vitájáról készült leíratot, a más tartalmú javaslatokkal összevetve a terjedelmet látható, hogy a T. Ház vitáit abban az időben is azok a kérdések foglalkoztatták, mint közel száz évvel később, amiből okkal és joggal vonható le az a következtetés, hogy az aktuális politikai csatározások ingerküszöbét a szerzői jogi védelem (nemzetközi) kérdése nem érte el.

mentár szerzője, ALFÖLDY Dezső sem kritikai megközelítésből vizsgálta az 1921-es Szjt.-t, sőt azt egészében véve elfogadhatónak tekinti „megfelelő bírói jogalkalmazás mellett”.⁵⁴

5. Konklúzió

Visszakanyarodni szükséges a jelen dolgozat mottójában megfogalmazottakhoz, nevezetesen ha a szellemi tulajdonjogot csakugyan védeni akarjuk, ha nem arra törekszünk, hogy ezen a téren továbbra is zavarosban lehessen halászni; ha becsületes jogérzés terjesztése és erősítése az elfogadott irányelv és követendő cél; akkor lehetetlen elzárkózunk olyan védelem jogosultságának és szükségességének elismerése elől, amelyet a nagy kultúrállamok egymás között helyesnek, jogosnak és indokoltnak ismertek el. Az 1906 óta érvényességéből napjainkban sem veszítő kíváncsi teljesüléséhez, a magas szintű, nemzetközi védelmet biztosító Berni Egyezmény 1922-es hazai csatlakozásához közönyön, elmaradott szabályozási környezetben, tisztázatlan közjogi helyzeten és a vesztes háború jóvátételi kötelezettségén keresztül vezetett a rögzös út. Néhány évvel később Magyarország az egyezmény 1928-ban Rómában felülvizsgált szövegéhez csatlakozott (1931. évi XXIV. tv.). Az 1948-as brüsszeli revideált BUE szövegváltozatot Magyarország nem ratifikálta a hágai Nemzetközi Bíróságnak való alávetési klauzula miatt, amit Brüsszelben fenntartás lehetősége nélkül irányoztak elő az egyezmény értelmezésére vagy alkalmazására vonatkozó államközi viták esetére, ami a korabeli közjogi struktúrában aggályosnak minősült. A Párizsban 1971-ben felülvizsgált szövegváltozat esetében Magyarország a megerősítő nyilatkozat letétbe helyezése alkalmával politikai tartalmú nyilatkozatot tett, amely szerint „*A Magyar Népköztársaság kijelenti, hogy a Párizsban 1971. július 24-én felülvizsgált Berni Egyezmény 31. Cikkének (1) bekezdésében foglalt rendelkezések ellentétesek az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének a gyarmati országok és népek függetlenségéről 1960. december 14-én elfogadott, 1514/XV. számú határozatával.*”⁵⁵

⁵⁴ ALFÖLDY Dezső: *A magyar szerzői jog különös tekintettel a m. kir. Kúria gyakorlatára – Az 1921. LIV., az 1922. XIII., 1931. XXIV. t-cikkek és a velük összefüggő törvények és rendeletek szövegeivel.* Budapest, Grill, 1936. A Jogállam könyvtára, 53. szám, szerkeszti dr. SZALAI Emil.

⁵⁵ 1975.évi 4. törvényerejű rendelet 3. § (2) bekezdés. Megjegyzendő, hogy a 1514/XV. nyilatkozat mondta ki először a népek önrendelkezését, a második pont szól az önrendelkezés (*self-determination*) biztosításáról: „Minden népnek joga van az önrendelkezésre; ennél a jognál fogva szabadon határozhatják meg politikai státusukat, és szabadon fejleszthetik gazdasági,

Tanulságosak a Berni Egyezmény revideált változataihoz vezető rögzött utjaink. Talán emiatt tekinthető örömdetesnek a „Bevezető” részben említett sikeres többoldalú szerzői jogi egyezmények megkötése, amely reményt kelthet a szellemi tulajdon nemzetközi szabályozási kereteinek, a WIPO korábban beiktott, nemzetközi normaalkotó szerepkörének kiegyensúlyozott, szakmapolitikai elvek mentén történő visszaállítására. A szellemi tulajdon multilaterális kereteinek erősítése kormányzati ciklusoktól független, elemi – magyar és európai – érdek. Ilyenként igen hangsúlyosan jelenik meg az Európai Bizottság szellemi tulajdonra vonatkozó stratégiájában is.⁵⁶ Eljött az ideje, hogy a szerzői jog, illetve tágabb értelemben a szellemi tulajdon védelmével összefüggő jog-

szociális és kulturális életüket”. A Berni Egyezmény 31. cikk (1) bekezdése szerint a ratifikációs vagy csatlakozási okiratában minden ország kijelentheti, vagy pedig utóbb bármikor a Vezérigazgatót írásban tájékoztathatja arról, hogy ezt az Egyezményt alkalmazni kell a nyilatkozatában vagy hivatalos közlésében megjelölt olyan területeken vagy azok egy részén, melyek külkapcsolataiért felelős. VON LEWINSKI szerint a Berni Egyezmény 31. cikke az egyezmény kialakulása idején minősült nagyon fontosnak, mivel akkoriban az uniós tagállamok még rendelkeztek gyarmatokkal, és e rendelkezés alapján jogosultak voltak nyilatkozni, hogy az Egyezményt mely területekre lehet alkalmazni. Mindazonáltal a gyarmati rendszer felbomlását követően sem vesztett jelentőségéből a rendelkezés, hiszen védett területek továbbra is léteznek, amelyek nemzetközi kapcsolataiért egy BUE tagállam felelős, ilyen pl. Grönland, amely területre történő alkalmazásra Dánia, illetve a közelmúltban Nagy-Britannia és Észak-Írország Bailiwick of Jersey vonatkozásában tett ilyen nyilatkozatot, amely utóbbi 2014. január 31. napjától kezdődően lép hatályba (http://www.wipo.int/treaties/en/notifications/berne/treaty_berne_260.html [letöltés: 2013. november 20.]). Silke VON LEWINSKI: *International Copyright Law and Policy*. Oxford University Press, 2008. 5.258. Meg szükséges jegyezni, hogy a Berni Egyezményhez tett magyar nyilatkozat nem kizárólag a BUE-hoz volt köthető. Hasonló tartalmú nyilatkozat megtételére került sor más szellemi tulajdont érintő nemzetközi egyezmények vonatkozásában is, így pl. a szellemi tulajdon világszervezete létesítéséről Stockholmban 1967. július 14-én aláírt egyezmény kihirdetéséről szóló 1970. évi 18. tvr. 3. § b) pont [Párizsi Unió Egyezmény tekintetében]; az egyes iparjogvédelmi megállapodások kihirdetéséről szóló 1973. évi 29. tvr. 3. § (1) bekezdés [Madridi Megállapodás és a Locarnoi Egyezmény tekintetében]; 1975. évi 3. tvr. 3. § [Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény tekintetében]; 1975. évi 18. tvr. 3. § b) pont [a hangfelvételek előállítóinak védelmére, a hangfelvételeik engedély nélküli sokszorosítása ellen létrejött Genfi Egyezmény tekintetében]; 1982. évi 1. tvr. 3. § [Lisszaboni Megállapodás tekintetében].

⁵⁶ „A [Európai] Bizottság a jövőben is törekedni fog a szellemi tulajdon-jogokhoz kapcsolódó normák tiszteltben tartásának nemzetközi szinten történő erősítésére azáltal, hogy fokozza a harmadik országokkal nemzetközi fórumokon folytatott együttműködés hatékonyságát és az ezen országokkal kapcsolatos szerepvállalását, különösen a WIPO, a WTO és az UPOV keretében a szellemi tulajdon-jogok globális szinten történő védelme és érvényesítése céljából végzett munka révén.” Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: A Szellemi tulajdonok Egységes Piac – A kreativitás és az innováció ösztönzése Európában a gazdasági növekedés elősegítése minőségi munkahelyek teremtése, valamint kimagasló színvonalú termékek és szolgáltatások biztosítása céljából (szellemi tulajdon-jogokra vonatkozó stratégia), COM (2011) 287 végleges, 3.6.2. Elérhetősége: http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/ipr_strategy/COM_2011_287_en.pdf [letöltés: 2013. július 15.].

alkotási feladatok mellett a szakpolitikai feladatok is kerüljenek magas szintű intézményi megjelenítésre a kormányzaton belül. A jelenlegi status quo-n alapuló minisztériumi-kormányhivatali duális intézményi rendszert vázol fel középtávon a szellemi tulajdon védelmére irányuló nemzeti stratégia (Jedlik-terv).⁵⁷ Üdvözlendő az a szándék, hogy a szellemi tulajdon védelméért felelős kormányzati szervek fordítsanak kiemelt figyelmet a stratégia céljainak megvalósítására az Európai Unióval, az Európai Szabadalmi Szervezettel, a Szellemi Tulajdon Világszervezetével és az e szervezetek tagállamaival kialakított kapcsolatokban és azok fejlesztése során. Egyúttal kívánatos lett volna azonban, ha a stratégia a jelen elfogadott változatához képest is még fókuszáltabban, akár egy külön mellékletben emelte volna ki a szellemi tulajdonvédelem nemzetközi dimenzióit, a szellemi tulajdonjogi szakdiplomácia fontosságát. Hazánk a WIPO-ban a közép-európai és balti államokat tömörítő regionális csoportban (CEBS) és az európai uniós koordináció révén érvényesítheti érdekeit. Ebben a munkakeretben engedhetetlenül szükséges, hogy a szellemi tulajdon védelméért felelős kormányzati szakemberek hatékonyan működjenek együtt a felkészült brüsszeli, genfi szakdiplomáttal. A megalapozott kormányzati és szakdiplomáciai tevékenység azonban nem nélkülözheti sem a felhasználói, sem a jogosulti oldal, sem a tudomány, az egyetemi elméleti kutatás olyan kiváló képviselőinek, mint TATTAY Levente támogató – segítő – kezdeményező munkáját.

⁵⁷ A „Jedlik-terv. Nemzeti stratégia a szellemi tulajdon védelmében 2013-2016”. Kihirdetéséről lásd a szellemi tulajdon védelmére irányuló nemzeti stratégia elfogadásáról és a végrehajtásával összefüggő feladatokról szóló 1666/2013. (IX.23.) Korm.határozatot (Magyar Közlöny 154.szám).

KOLTAY ANDRÁS*

A KÖZÉLETI SZEREPLŐK HÍRNÉV- ÉS BECSÜLETVÉDELME EURÓPÁBAN

Áttekintő vázlat

1. Bevezető

A személyiségi jogok a 20. század jogfejlődése eredményeképpen az egyes jogrendszerekben erőteljes védelem alatt állnak, és hosszú ideig fel sem merült, hogy ezt a védelmet differenciálva, a reputációt sértő közlés jellegétől függően bizonyos körben csökkenteni volna szükséges. A hírnévsértő, hamis állítások teljes természetességgel soroltattak be az alkotmányos védelem alá nem eső kifejezések körébe, mígnem fokozatosan teret nem nyert a gondolat, hogy a közélet vitáival összefüggő, a közéleti szereplők hírnevét megsértő állítások jogosan tarthatnak igényt bizonyos különleges védelemre. Ezt kívánja meg a közviták szabad lefolytatásának kiemelkedő fontossága. A hírnévvédelem legújabb kori fejlődése nemigen ismer el privilegizált státuszokat, és a közéleti szereplést a hírnévvédelem hatókörét automatikusan csökkentő körülményként veszi figyelembe. Ezt követeli meg a demokratikus berendezkedés egyik alapvető játékszabálya: a közügyek nyílt vitatása egy bizonyos határig fontosabb szempont, mint a kritizált egyén személyiségi jogainak védelme. Aki a közéletben részt vesz, önként lemond személyiségi jogai általános érvényesíthetőségéről. Így a közéleti szereplők gyengített hírnév- és becsületvédelme fokozatosan teret nyert valamennyi, e különbségtételt elismerő jogrendszerben.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) szerint

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék.

„[a] 10. cikk 2. bekezdése kétségkívül módot ad mások – azaz minden személy – hírnevének védelmére, és az a védelem kiterjed a politikusokra is, még akkor is, ha nem magánszemélyként járnak el; ilyen esetekben azonban a védelem követelménye a politikai kérdések nyílt megvitatásához fűződő érdekek fényében mérlegelendő.”¹

Az európai jogrendszerek szinte általánosan érvényesülő sajátossága, hogy a közéleti szereplők személyiségvédelmének csökkentett köre nem az írott jog által meghatározott; a jogalkalmazás körvonalainak meghatározása ebben a speciális esetben a bírói gyakorlatra van bízva. Ez alól csupán néhány állam képez kivételt, de ott is jellemzően csak a büntetőjogi jogalkalmazás talál a jogági kódexben elhelyezett kapaszkodókat. A sajátos, organikusan fejlődő tagállami megoldásokat tiszteletben tartva, a közös európai jog nem kísérelte meg e kérdés általános érvényű rendezését, ellenben az e területen rendkívül aktív strasbourgi bíróság sikerrel fektette le az állami jogalkalmazás számára is szükségszerűen figyelembe veendő fundamentumokat.

*Tattay Levente pályám első percétől kezdve közeli kollégám, mégpedig olyan, akinek kiapadhatatlan derűje, a környezetére átsugárzó határtalan életszerete, az általa kutatott témák iránti önfeledt rajongása, valamint a fiatal kollégái felé mutatott önzetlen jóindulata mind-mind kivételes, és megbecsülendő érték. Személyes jubileumán egy olyan írással szeretnék neki kedveskedni, amelynek témájából Magyarországon ő írt elsőként monográfiát; jelen dolgozat így biztosan igényt tarthat a figyelmére; mint ahogy az is biztos, hogy a gratuláló, és az elmúlt bő évtizedért háláját ezúton kifejezni akaró szerző tökéletlenségei felett az ünnepelt a szokott nagyvonalúságával fog szemet hunyni.*²

2. Terminológiai kérdések, elhatárolások

A közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelme összetett jogi problémakört jelent, hiszen egyfelől több jogág és -terület (büntetőjog, polgári jog, médiaszabályozás), másfelől több, egymástól elválasztva is értelmezhető személyiségi jog (jó hírnév, becsület, emberi méltóság) szabályait, alkalmazásának határait kell

¹ Lingens v. Austria (Application No. 9815/82, judgment of 8 July 1986), 42. bek.

² Jelen tanulmány részben korábbi kutatásaim közzétett eredményeire épít. Ld. KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvonalai – magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban*. Budapest, Századvég, 2009. 386–438.

benne azonosítani. Ebből adódóan még az egyes jogrendszerek belső koherenciája is hiányos lehet, a kirajzolódó európai kép pedig sokszínű és szintén nem ellentmondásmentes.

A téma tárgyalási módja ezúttal nem tette lehetővé, hogy a hírnév és a becsület jogát egymástól elválasztva szemléljük; ennek oka az, hogy több jogrendszer ezeket egymás mellett, azonos módon szabályozza, és ezért differenciálásuk sokkal inkább a joggyakorlatra, mintsem a törvényben található szabályokra tartozó kérdés. (Vizsgálódásunk tárgya pedig ezúttal elsősorban az írott jogban található megoldások feltérképezése volt.) A rágalmazással kapcsolatos joganyag tehát a maga egészében tűnt fel előttünk.

Szintén fontos előzetes megjegyzés, hogy az alábbiakban megpróbáltunk a lehető legkevesebbet foglalkozni a hírnév- és becsületvédelem általános kérdéseivel; nem mintha ne lennének azok önmagukban is méltóak erre, sokkal inkább azért, mert ez a megoldás beláthatatlanul kitágította volna a vizsgált problémát. Tehát, általános – a közéleti szereplők személyiségvédelméhez nem kapcsolódó – kérdéseket csak annyiban érintünk, amennyiben azok szükségesek az utóbbi problematika megértéséhez, esetleg, amennyiben az általános szabályok a közéleti szereplők vonatkozásában is érvényesülnek, és különös jelentőségre tesznek szert.

3. A rágalmazási jog egyes államok jogrendszereiben

3. 1. Anglia

Az angol rágalmazási jog, a *common law* felelősség talaján állva korábban szinte hírhedten a legszigorúbbak közé tartozott, a jó hírnév és a szabad szólás ütközése esetén jellemzően előbbinek adva nagyobb súlyt. A több évszázados, töretlen hagyományt azonban az utóbbi években ezzel ellentétes irányú fejlődés formálta át, mely folyamat napjainkban is tart. Az új fejlemények egyöntetűen a közéleti viták nagyobb szabadságát célozták.

A rágalmazásnak három lehetséges formája ismert: a „maradandó formában” történő rágalmazás, a *libel* (amely tehát a sajtón keresztül, vagy más módon, de mindenképpen írásban, képben valósul meg), a szóbeli rágalmazás, a *slander*, és az előbbi büntetőjogi tényállása, a *criminal libel*. A *criminal libel*, az 1275-re visszavezethető, a történelem során a szólásszabadság elfojtásának gyakorta alkalmazott eszköze (az egykori „*scandalum magnatum*”) a 20. század máso-

dik felétől kezdve gyakorlatilag csak névleg szerepelt a jogrendben,³ míg nem a Coroners and Justice Act 2009 73. cikke eltörölte alkalmazásának elméleti lehetőségét is (a törvény a seditious libel, a defamatory libel és a obscene libel bűncselekményeire terjed ki).

A *slander tort*ja is csak négy bizonyos, precízen előírt esetben alkalmazható, és csak akkor, ha a felperes bizonyítja a rágalmazás által bekövetkezett kárt – *libel* esetén kár bekövetkezte nélkül is lehetséges a perindítás. Kivételesen egyéb *tortok* is alkalmasak lehetnek a hírnév védelmére: a gazdasági, üzleti érdekeket sértő állításokkal szemben a *malicious* vagy *injurious falsehood* (kb. rosszindulatú vagy ártalmas hazugság) *tort*ja is lehetőséget nyújt a kártérítésre. Ebben az esetben az állítás hamis voltát, a közlő rosszhiszeműségét és a keletkezett kárt is bizonyítani kell. A *passing off* szintén a tisztességtelen gazdasági verseny elleni védekezés egyik eszköze, és bizonyos körben védelmet ad a rágalmazó állításokkal szemben. A verbális becsületsértésre önálló *tort* nem létezik, a becsület- és a hírnévvédelem összekapcsolódik az angol jogban. A tetteges becsületsértésre nézve az *assault* és a *battery tort*jai alkalmazhatóak.

A felelősség megállapításának a számunkra ezúttal legérdekesebb *libel* esetében több feltétele van: a közzétett állításnak rágalmazónak kell lennie (ez akkor valósul meg, ha a sértettet az állítás „nevetség, megvetés és utálat tárgyává teszi”, illetve, ha a társadalom tagjai őt a közlés hatására „elkerülik, kitérnek előle”⁴). A rágalmazó állításnak a felperesre kell vonatkoznia (abból felismerhetőnek kell lennie). A rágalmazó állítást maradandó formában közzé kell tenni (a sajtóbéli közlések esetén ez a feltétel természetesen megvalósul); és utolsóként, az alperes nem mentheti ki magát a lehetséges kimentési okok egyike alapján sem. A felelősség objektív, a jó- vagy rosszhiszeműséget a bíróság általános esetben nem vizsgálja, a rágalmazás jóhiszemű volta legfeljebb a kártérítés mértékét érintheti.

A kimentési okok a következők: (1) felperesi *beleegyezés* a közzétételbe; (2) *ártatlan terjesztés* (*innocent dissemination*), amely az újságárust, a nyomdászt és a közzétételben, a jogsértő tartalom ismerete nélkül közreműködő más személyeket védi; (3) az állítás *igazának bizonyítása*; (4) az állítás *tisztességes vélemény* jellege (*honest opinion*), amely a véleménynyilvánítás szabadságát óvja, de csak akkor, ha a vélemény valamely ténybeli alapja megállapítható, és a közlő nem rosszhiszeműen járt el; (5) az *abszolút mentesség* (*absolute*

³ Geoffrey ROBERTSON – Andrew NICOL: *Media Law*. (4. kiadás) London, Penguin Books, 2002. 147–150.

⁴ *Yousoupoff v. MGM Pictures Ltd.* [1934] 50 TLR 581, CA.

privilege), amely a bizonyos, meghatározott körülmények között tett állításokat védi, és ad teljes immunitást a közzétevő számára a jogi felelősség alól (például a parlamentben, a bírósági eljárások során, vagy a kormányzati munka közben tett állítások, illetve ezek újbóli közzététele esetén⁵). Valamint (6) a *feltételes mentesség* (*qualified privilege*), amely bizonyos feltételek teljesülése esetén ad mentesülést a felelősség alól (a mentességet minden esetben a közösség érdeke, a társadalom java indokolja).

A *qualified privilege* korábban csak szűk körben érvényesült, és azokra az állításokra vonatkozott, amikor a közlőnek *morális* vagy *jogi kötelezettsége* volt a közlésre (például tanúskodás a bíróság előtt), a társadalomnak pedig érdekében állt a jogi felelősségre vonástól való félelem nélküli megnyilatkozás, és ennek során, jóhiszeműen hangzott el valamely hírnévrontó állítás. A sajtó számára pedig csak akkor biztosította a jogi felelősségtől való mentességet, ha híven tudósított valamely olyan nyilvános vagy hivatalos eseményről, eljárásról (hivatalos szerv általi sajtótájékoztatóról, nyilatkozatról, külföldi bíróság vagy nemzetközi szervezet eljárásáról stb.), esetleg valamely hivatalos forrásból származó információt tett közzé, amelyben téves, pontatlan információk szerepeltek.⁶ A privilégium itt azt célozta, hogy az ilyen állítások továbbadásáért ne lehessen felelőssé tenni a sajtót. A rágalmozási jog elmúlt évekbeli fejlődése e kimentési ok fellazításán, újraértelmezésén keresztül történt.

A közéleti vita „felszabadításának” első jelentős állomása a Derbyshire County Council v. Times Newspapers ügy volt.⁷ A Lordok Háza e döntésében megállapította, hogy kormányzati, önkormányzati szervek nem indíthatnak rágalmozási pert. Az elv kiterjesztése, a Goldsmith v. Bhoyrul döntés⁸ óta politikai pártok sem perelhetnek rágalmozásért. Bármilyen jelentőséggel bírtak is ezek az ítéletek, nyitva hagyták azt a kérdést, hogy vajon az egyes tisztségviselők hírnévvédelme is korlátozható-e a közélet vitái során elhangzott állításokkal összefüggésben.⁹

E kérdésre a válasz a végső fokon 2001-ben lezárt, túlzás nélkül mérföldkönek számító Reynolds v. Times Newspapers ügyben¹⁰ született meg. A rágalmozási per a *Sunday Times* című vasárnapi lapban közzétett írás miatt indult. E

⁵ Ezek egy része *common law*, más része pedig törvényi alapokon nyugszik, lásd az 1689-es Bill of Rights-t, vagy az 1952-es, az 1996-os és a 2013-as Defamation Act-et.

⁶ Defamation Act 1996, 15. cikk és a törvény melléklete.

⁷ [1993] AC 534.

⁸ [1997] 4 All ER 268.

⁹ Eric BARENDT: Libel and Freedom of Speech in English law. *Public Law*, 1993. 453.

¹⁰ [2001] 2 AC 127.

cikk azt állította Albert Reynolds, kevéssel azelőtt lemondott ír miniszterelnökről, hogy elhallgatott bizonyos információkat a High Court (Főbíróság, a legfőbb ír bírói fórum) elnökének kinevezésével kapcsolatban, félrevezetve ezzel a parlamentet, valamint saját koalíciós partnereit. Jelentős körülmény, hogy míg az ír lapokban megjelentették a korábbi miniszterelnök vádakra adott cáfolatát is, addig ez a *Sunday Times*ből hiányzott.

A *common law* addigi szabályai alapján egyértelmű volt, hogy a lap, mivel nem tudta bizonyítani az állítások igazát, illetve nem támaszkodhatott semmilyen olyan – egyébként csak rendkívül szűk körben érvényesülő – privilégiumra, amely alapján a hamis állítások esetén is mentesült volna a felelősség alól (*qualified* vagy *absolute privilege*), el fogja veszíteni a pert. Nos, ez valóban így történt, a Lordok Házának döntése mégis jelentősen módosította a korábbi szabályokat.

A Lord Nicholls által jegyzett ítélet kiemeli a nyílt, szabad közéleti vita fontosságát. A Reynolds-döntés szerint ezt a védelmet bizonyos feltételekkel ki kell bővíteni általában véve azokra az esetekre, amikor a közlő (jellemzően a sajtó) közérdeklődésre számot tartó témában téves állításokat közöl. Ez nem jelentheti a teljes védettséget, amely független a közlés körülményeitől (a döntés ezzel elveti a Sullivan-féle új, szinte teljes immunitást hozó megoldás bevezetését), mert ez a hírnév védelmének ellehetetlenülését jelentené. A módosítás továbbra is fenntartja a korábbi, egyensúlyozást kívánó megoldást, finoman megváltoztatva az erőviszonyokat, tágabb teret engedve a szabad szólásnak.

Az új egyensúly megteremtésekor a bíróság fellazította a *qualified privilege* fent említett „kötelezettség–társadalmi érdek” tesztjének korábbi értelmezését. Az ítélet kiterjesztette a privilégium alkalmazási körét a közéletet érintő eseményekről beszámoló sajtóra, mivel annak (morális) kötelessége a tudósítás, míg a társadalomnak jelentős érdeke fűződik az információkhoz való hozzájutáshoz. E feladatának ellátását megkönnyítendő, a sajtónak bizonyos feltételek mellett mentességet kell adni még akkor is, ha a közölt információ téves, pontatlan.

Hogy ne az adott ügyben eljáró bíró önálló mérlegelése döntse el azt, mikor érvényesül az így kitágított mentesség, Lord Nicholls egy tízes listán – az ítékezés egységessé tételének szándékával – bizonyos, útmutatásnak szánt „vezérelveket” is összeállított.

„A konkrét körülményektől függően az alábbi kérdéseket szükséges figyelembe venni [a feltételes mentesség (*qualified privilege*) alkalmazásával kapcsolatban]. A megjegyzések csak illusztrációként szolgálnak. 1. A vád súlya. Minél súlyosabb a vád, annál nagyobb

a köz félretájékoztatásának és az illető személy sérelmének a veszélye, ha alaptalannak bizonyul. 2. Az információ természete, illetve az, hogy milyen mértékben számít közügynek. 3. Az információ forrása. Egyes információközlők nem bírnak közvetlen ismeretekkel az eseményekről. Mások a saját sérelmeikre keresnek orvoslátot, vagy megfizetik őket a történeteikért. 4. Az információ ellenőrzése érdekében tett lépések. 5. Az információ státusza. Lehetséges, hogy a vád már korábban is vizsgálat tárgya volt, ami nagyobb tiszteletet parancsol. 6. Az ügy sürgőssége. A hír gyakran romlandó árucikk. 7. Az, hogy megszólaltatták-e a felperest. Lehetséges, hogy olyan információk birtokában van, amivel mások nem rendelkeznek, vagy amit mások nem hoztak nyilvánosságra. A felperes megszólaltatására nincs szükség minden esetben. 8. Az, hogy a cikk tartalmazta-e a felperes álláspontjának lényegét a történettel kapcsolatban. 9. A cikk hangvétele. Egy újság feltehet kérdéseket is és kivizsgálásra buzdíthat. Nem feltétlenül szükséges tényállítások formájában közreadni a vádakát. 10. A kiadás körülményei, ideértve az időzítést is. Ez a felsorolás korántsem kimerítő. Az ezekhez és más releváns tényezőkhöz rendelt súlyok esetről esetre változnak.”¹¹

Mindenesetre e követelmények együttesen határozzák meg a „felelős újságírás” (*responsible journalism*) mércéjét. Mivel a *Sunday Times* nem felelt meg e mércének, Reynolds megnyerte a pert.

A Reynolds-döntés elméletileg jelenősen kitágította a sajtó mozgásterét. Az emberi jogok, köztük a szólásszabadság hatékonyabb védelme – az Emberi Jogok Európai Egyezményének beillesztése az angol jogba a Human Rights Act 1998 által – tehát a rágalalmazási jogban is éreztette hatását. Bár az angol jog mindig is idegenkedett a forradalmi változásoktól, mégis több elemző kevesellte a Reynolds-döntés által bevezetett újításokat, radikálisabb reformot követelve.¹² A kritikák ellenére is egyértelmű, hogy a szabadabb közéleti vita lehetősége a döntéssel megteremtődött.

Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a privilégium nem csupán a szorosán értelmezett politikai megnyilatkozásokra vonatkozik. Az *Al-Fagih v. HH Saudi*

¹¹ Reynolds v. Times Newspapers [2001] 2 AC 127, 205.

¹² L. pl. Ian LOVELAND: *Political Libels: A Comparative Study*. Oxford, Portland, Oregon, Hart Publishing, 2000. 171–184.

Research and Marketing (UK) Ltd. ügyben¹³ egy lapban megjelent olyan állításokkal kapcsolatban indult a per, mely kizárólag az Angliában élő szaúdi közösség vitáját érintette. A bíróság itt elfogadta az alperes védekezését, és alkalmazta a *qualified privilege* új szabályát, mivel az újságcikk elfogulatlan volt, mindkét szembenálló fél álláspontját tartalmazta, és ezt még úgy is elégségesnek ítélte a bíróság, hogy nem történt kísérlet a lap által az igazság felderítésére. A „semleges beszámoló” (*neutral reportage*), amely lassan szinte a Reynolds-szabály melletti önálló, mentesülést nyújtó privilégiummá kezdi kinőni magát, egy másik döntés szerint is védelmet élvez, ha a közzétett állítások mindkét fél álláspontját bemutatják, amelyek közül az egyik ugyan szükségszerűen hamis, de a sajtónak nem kell feltétlenül vizsgálnia azok valóságtartalmát. A szóban forgó ügyben egy párt tagjai vádolták egymást csalással és sikkasztással.¹⁴ Ha azonban a beszámoló, a riport nem semleges, vagy ha a felperes megnevezéséhez nem fűződött közérdek, e körülmények könnyen a mentesség elvesztéséhez vezethetnek.¹⁵ Az igazság felderítésére való törekvés nem minden esetben feltétele a mentesülésnek, a közlés hangvétele, kontextusa, az állítások súlya is figyelembe veendő.¹⁶ Látható, hogy a Reynolds-döntésben megszabott, vizsgálandó körülmények valóban csak „vezérelvek”, és nem rígorózus, mechanikusan alkalmazandó szabályok.

A szenzációhajhász, nem kellően alátámasztott állítások továbbra sem élveznek mentességet a felelősség alól, különös súllyal veszik figyelembe a bíróságok azt, hogy kapott-e lehetőséget a megrágalmazott fél a válaszadásra, illetve álláspontjának bemutatására. Az egykori híres labdarúgókapus, Bruce Grobbelaar így perelhetett sikerrel azon állítások miatt, amelyek szerint ellenérték fejében szándékosan engedett be gólokat, mert az újságíró a repülőtéren, gépe indulása előtt érte csak el, és dugta orra alá mikrofonját – a bíróság szerint ilyen körülmények között a „felelős újságírás” nem valósult meg.¹⁷ Szintén pert nyert George Galloway alsóházi képviselő, akit egy lap azzal vádolt, hogy az iraki háború előtt a Husszein-rezsim alkalmazásában állt. A lap egy szétlőtt bagdadi kormányirodában talált olyan dokumentumokat, amelyekre állításait alapozta. A megkérdőjelezhető hitelességű információkkal kapcsolatban azon-

¹³ [2002] EMLR 215, CA.

¹⁴ Roberts & another v. Gable & others [2007] EWCA Civ 721.

¹⁵ Henry v. BBC [2005] EWHC 2503, QB.

¹⁶ Thomas GIBBONS: Responsible Journalism: Charman v. Orion Publishing Group Ltd. *Communications Law*, 2007. 99.

¹⁷ Grobbelaar v. News Group Newspapers Ltd. [2001] 2 All ER 437, CA.

ban meg sem kérdezték a képviselőt, így a lap a pert elvesztette.¹⁸ Bizonyos bírói megnyilatkozások arra engednek következtetni, hogy adott esetben akár a sértett fél megkérdése nélkül is eleget lehet tenni a felelős újságírás mércéjének,¹⁹ de a sajtó ilyen körülmények mellett még nem nyert végső fokon pert.

A Lordok Háza azt is megerősítette, hogy a Reynolds-döntés által bevezetett „felelős újságírás” tesztje nem váltotta fel a régi *qualified privilege* kötelezettség–közérdek tesztjét, a kettő együttesen kell, hogy érvényesüljön. A privilégium tehát csak az olyan esetekben alkalmazandó, ahol a szóban forgó információ közlése valóban a közérdeket szolgálja. A publikálás „kötelezettsége” azonban nem értelmezhető megszorítóan, annak „praktikusnak és flexibilisnek” kell lennie. Az ez alapján eldöntött Jameel-ügyben²⁰ a Lordok Háza (ellentétben a korábban eljáró bíróságokkal) úgy ítélte meg, hogy a vitatott állítás (a felperes vállalat nevének összefüggésbe hozatala terrorista tevékenységekkel) közzététele megfelelt a sajtótól elvárható magatartásnak, a sajtószabadság magába foglalja a szerkesztői döntések szabadságát is. A Loutchansky-ügyben²¹ a Court of Appeal megállapítása szerint az újságírónak szabadságában áll eldöntenie, mely ügy érinti a közösséget (e feladatának végrehajtása is része a felelős újságírás tesztjének), és melyik nem; a „kötelezettség” nem értelmezhető úgy, hogy az a nyílt vitát korlátozza.

A Reynolds-ítélet nyomán történt és továbbra is folyamatosan zajló változások kiszélesítették, de nem alakították át radikálisan a szólásszabadság korábbi határait. A Defamation Act 2013 azonban gyökeres változást vezetett be e téren. A törvény a közérdekű ügyekben közzétett állítások vonatkozásában törvényi mentességet biztosít.²² A mentesség feltétele, hogy a közlemény közérdekű ügyre vonatkozzon, és hogy a közzétevő megalapozottan gondolja azt, hogy a közlemény közzététele is a közérdeket szolgálja. A törvényjavaslat eredetileg a Reynolds-ítélet egyes pontjait szinte szó szerinti ismétléssel törvényerőre emelte volna, végül azonban az elfogadott szöveg csak annyit rögzít, hogy a bíróságnak a mentesülés feltételeinek vizsgálatakor az eset „valamennyi körülményét figyelembe kell vennie”. Ez feltehetően azt is jelenti, hogy a bíróságok továbbra is a Reynolds-ítélet kritériumai szerint vizsgálódnak majd, hiszen az nagy alapossággal és körültekintéssel határozta meg a relevánsnak tekinthető,

¹⁸ Galloway v. Telegraph Group [2006] EWCA Civ. 17.

¹⁹ Armstrong v. Times Newspapers [2005] EWHC Civ. 1007.

²⁰ Jameel v. The Wall Street Journal Europe (No. 2) [2006] UKHL 44.

²¹ Loutchansky v. Times Newspapers (No.2.) [2002] 1 All ER 652.

²² Defamation Act 2013. 4. cikk.

vizsgálható körülményeket. Talán annak ellenére is ez a várható fejlemény, hogy a Defamation Act 2013 [s. 4. para. (6)] bekezdése az új törvényi védelemre tekintettel „eltörölte” a Reynolds-szabályt, mint a felelősség alóli common law kimentési okot; az ott meghatározott szempontok ugyanakkor a bírói mérlegelés során, a törvényi rendelkezés alkalmazásakor is figyelembe vehetők.

3. 2. Németország

A német Alkotmánybíróság (*Bundesverfassungsgericht*, *BVerfG*) az általános személyiségi jogot keretjogként értelmezi és az Alaptörvény (*Grundgesetz*) 1. cikk 1. bekezdéséből, valamint a 2. cikk 1. bekezdéséből származtatja. E keretjog manifesztációja az egyén ahhoz való joga, hogy mindenki tiszteletben tartsa méltóságát és a személyiségfejlődéshez való jogát, ez nyújt védelmet számára a fizikai és morális integritása, magánélete, önkifejezése és önmegvalósítása elleni sérelmekről és korlátozásokról. Ezt a keretjogot több különböző német törvény is védi, a legfontosabb ilyen jogszabályok a következők:

A német Büntetőtörvénykönyv (StGB) 185. cikke nyújt védelmet a sértéssel (*Beleidigung*), a 186. cikk a rágalmazással (*Üble Nachrede*), és ugyancsak a 186. cikk a szándékos becsületsértéssel (*Verleumdung*) szemben. A becsületsértésre és szándékos becsületsértésre jelentős mértékben súlyosabb büntetési tétele szabhatók ki abban az esetben, ha a cselekmény az StGB 11. cikk 3. bekezdése értelmezése szerinti írásos anyagok (*Schriften*: nyomtatott kiadványok, audiovizuális média, adattároló média, illusztrációk és egyéb ábrázolások) terjesztése révén valósult meg. Ebben az esetben a rágalmazás egy helyett két év, a becsületsértés pedig kettő helyett akár öt év elzárással is büntethető.

A Polgári Törvénykönyv (BGB) 12. szakasz 823. cikkének 1. bekezdése és 824. cikke rendelkezik a személyiségi jogok védelméről. A 12. szakasz védi a magán- és jogi személyek névhasználati jogát. A BGB 823. cikk 1. bekezdésének magánjogi rendelkezései ilyen értelemben ‘másik jogként’ tartalmazzák az általános személyiségi jogot. Az általános személyiségi jog sérelmének és a sérelem mértékének a BGB 823. cikk 1. bekezdése alapján történő megállapítása során különbséget kell tenni az egyéni szféra (*Individualsphäre*), a magánszféra (*Privatsphäre*) valamint az intim szféra (*Intimsphäre*) között. Az általános személyiség jogának a BGB 823. cikk 1. bekezdése alapján való védelme kiterjed a becsület és hírnév védelmére.

A médiára és a sajtóra vonatkozó jogszabályok nem rendelkeznek külön az alapvető (személyiségi) jogokról. E jogszabályok ugyanakkor előírják, hogy ezek tekintetében az általános jogszabályok alkalmazandók, vagyis a média- és

sajtókiadványokért felelős természetes és jogi személyek kötelesek betartani a személyiségi jogokat védő általános jogszabályokat.

3. 3. Magyarország

Magyarországon a jó hírnevet és a becsületet párhuzamosan védi a polgári jog és a büntetőjog. A becsület és az emberi méltóság védelméről szól a hatályos polgári törvénykönyv (1959. évi IV. törvény, 76. §): „A személyhez fűződő jogok sérelmét jelenti különösen (...) a becsület és az emberi méltóság megsértése.”

A jó hírnév védelmének szabálya szerint (Ptk. 78. §): „(1) A személyhez fűződő jogok védelme kiterjed a jó hírnév védelmére is. (2) A jó hírnév sérelmét jelenti különösen, ha valaki más személyre vonatkozó, azt sértő, valótlan tény állít, híresztel, vagy való tény hamis színben tüntet fel.”

A jó hírnév és a becsület a személyről kialakult társadalmi értékítéletet védi. A Ptk. 78. §-a a jó hírnév megsértése körében kiemeli a más személyt sértő, valótlan tények állítását, híresztelését, vagy a valós tények hamis színben való feltüntetését, a becsülethez és az emberi méltósághoz fűződő jogot pedig éppen csak megemlíti (76. §). Nem szükséges tehát a sérelemhez, hogy ‘a társadalom’ legalább egy bizonyos részében ténylegesen is romoljon az illető megítélése, a sérelmes tények közzététele és kifejezések használata elegendő. A jó hírnév megsértését megalapozza az, ha a valótlan tényállítás alkalmas az érintett személy hátrányos társadalmi megítélésének kiváltására (BH2010. 294.). Jó hírnevet valótlan vagy hamis színben feltüntetett valós tény állításával, híresztelésével, illetve valótlan tényen alapuló véleményközléssel lehet megsérteni, a polgári jogi becsületsértésre pedig csak a véleményközlések alkalmasak.

A 2010-ben visszavont Ptk., a 2009. évi CXX. törvény a sajtó által elkövetett hírnév- és becsületsértések esetében a 36/1994. (V. 26.) AB határozat, egyúttal az egyesült államokbeli New York Times v. Sullivan döntés mércéjéhez hasonlít vezetett volna be. Mentessült volna a szankciók alkalmazásának lehetősége alól az, aki „bizonyítja, hogy eljárása [tényállászerű magatartása] nem volt szándékos vagy súlyosan gondatlan” (2:94. §). A szándékosság és súlyos gondatlanság mércéje az eredeti alkotmánybíróági határozatban a közzétett állítás igazságtartalma felderítésének folyamatára vonatkozik: a törvényszövegben viszont nem derült ki egyértelműen, hogy mire.

Az új Ptk. 2012 elején közzétett tervezete szerint egy általános generálklauszula erejéig a közéleti szereplők csökkentett személyiségvédelmének elve is bekerült volna a törvénybe: így a bíróságok lényegében a korábbihoz hasonló mér-

legelési kérdés elé kerültek volna egy-egy hírnév- vagy becsületvédelemre irányuló, közéleti szereplő által indított perben. Az eredeti javaslat:

„2:44. § *[Közéleti szereplő személyiségi jogának védelme]* Közéleti szereplő személyiségi jogának védelme a közügyek szabad vitatását biztosító alapjogokat szükségtelenül nem korlátozhatja.”

Fontos megjegyezni, hogy ez a szöveg „a közügyek szabad vitatásának” védelmét célozza, azaz – ezen értelmezést támogató bírói gyakorlat mellett – alkalmas lehet arra, hogy a szólásszabadság erőteljesebb törvényi védelme mellett a „közügyek” és a „közéleti szereplők” korábbi bírói gyakorlatban kialakult körét szűkítse, kizárva belőle a bulváreseeményeket és celebritásokat.

Az elfogadott, kihirdetett szöveg (2013. évi V. törvény) ehhez képest:

„2:44. § *[Közéleti szereplő személyiségi jogának védelme]* A közügyek szabad vitatását biztosító alapjogok gyakorlása a közéleti szereplő személyiségi jogainak védelmét méltányolható közérdekből, szükséges és arányos mértékben, az emberi méltóság sérelme nélkül korlátozhatja.”

A módosított, a törvénybe bekerülő szöveg nyitva hagyta ugyan a „közéleti szereplők” és a „közügyek” köre szűkítésének lehetőségét, de több kérdést is felvet.

A kodifikációs főbizottság vezetője, Vékás Lajos még a törvény zárószavazása előtt közzétette aggályait, amelyeket az új Ptk. első kommentárja is megerősít.²³ Ezek alapján:

- a szükségesség/arányosság teszt magánjogi jogvitákban – az Alkotmánybíróság által kialakított tartalommal – alkalmazhatatlan, magánjogi tartalma pedig nincsen,
- a „méltányolható közérdek” felesleges és aggályos megszorítás,
- bármely személyiségi jogsérelem szükségszerűen sérti az emberi méltóságot, azaz szigorúan véve a kiegészítés „az emberi méltóság sérelme nélkül korlátozhatja” fordulata, jogvita esetében a szólásszabadságnak minden esetben fejet kellene hajtania a személyiségi jogok előtt; ez nem lehetett a jogalkotó szándéka.

²³ VÉKÁS Lajos: Bírálat és jobbitó észrevételek az új Ptk. Törvényjavaslatához (a zárószavazás előtt). *Magyar Jog*, 2013/1. 1–7. SZÉKELY László – VÉKÁS Lajos: Személyiségi jogok. In: VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2013. 58–59.

A 2013 nyaráig hatályos büntető törvénykönyv (1978. évi IV. törvény) szerint rágalmazásnak minősült az alábbi tényállás (Btk. 179. §):

„(1) Aki valakiről, más előtt, a becsület csorbítására alkalmas tényt állít vagy híresztel, vagy ilyen tényre közvetlenül utaló kifejezést használ, vétséget követ el, és egy évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő. (2) A büntetés két évig terjedő szabadságvesztés, ha a rágalmazást a) aljas indokból vagy célból, b) nagy nyilvánosság előtt, c) jelentős érdeksérelmet okozva követik el.”

Emellett létezett a becsületsértés tényállása (Btk. 180. §):

„(1) Aki a 179. § esetén kívül mással szemben a) a sértett munkakörének ellátásával, közmegbízatásának teljesítésével vagy közérdekű tevékenységével összefüggésben, b) nagy nyilvánosság előtt a becsület csorbítására alkalmas kifejezést használ, vagy egyéb ilyen cselekményt követ el, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő. (2) Az (1) bekezdés szerint büntetendő, aki a becsületsértést tettelesen követi el.”

A Btk. 179. §-a alapján tehát bármely, a becsület csorbítására alkalmas tény közzététele (állítása, híresztelése) megalapozhatja a rágalmazás bűncselekményének elkövetését, a 180. § pedig – bizonyos egyéb feltételek mellett – a becsület csorbítására alkalmas kifejezések használatát tiltja (a becsületsértés vétsége). Rágalmazás tehát csak tényállítással, becsületsértés pedig kizárólag véleményközléssel követhető el.

A becsület nehezen megragadható fogalom a jog számára, alkalmatlan az általánosításra, a személyiség egyéni, belső értékeire vonatkozik. A büntetőjogi szóhasználatban a becsület és a jó hírnév fogalmait olykor egymás megfelelőjeként alkalmazzák, ennek megfelelően a becsület a személyről a környezetében, illetve a társadalomban kialakult kedvező értékítélet.

Az új Btk. (2012. évi C. törvény) a tényállások tekintetében szinte változatlan formában szabályozza a rágalmazás és a becsületsértés bűncselekményeit (226-227. §).

A köznyelvi jelentésük szerint a hírnév inkább a személy mások általi értékelését jelenti, míg a becsület a személyiség *immanens*, a jog számára nehezen megragadható lényegét óvja. A (rég) Btk. 179. §-ában a hírnév és a becsület

védelve összemosódik, a Ptk. pedig nem követeli meg a becsületsértés megállapításához azt, hogy a sértett személy megítélése valóban csökkenjen a társadalom bármely tagjának szemében: a „mást sértő” kifejezés ugyan természetesen nem a sérelmet szenvedett fél saját érzékenységi fokához igazodik, hanem objektíve alkalmasnak kell lennie a külső megítélés megromlására, azonban ezen eredmény elérése a jogsértés megállapításának sem a polgári, sem a büntetőjogban nem követelménye. Az sem szükséges a személyiségi jog megsértéséhez, hogy a jogsértést megelőzően az illetőnek valóban ‘jó’ hírneve – kedvező külső megítélése – legyen, a valótlan (és sérelmes) vagy becsületsértő tények közreadása elegendő a jogsértés megvalósulásához. Tehát akár egy közismerten rossz megítélésű személy is élhet ‘jó hírnevét’ védő jogával (a 2002-es móri gyilkossággal először tévesen „összefüggésbe hozott személy” – maga is gyakorlott bűnöző, és emberölésért is elítélték már – nem vagyoni kártérítést kapott a nyomozóhatóságtól, mert az „azt a hamis látszatot keltette”, hogy az illetőt a bűncselekmény elkövetésével gyanúsítja – BH2005. 426.).

Fontos megjegyezni, hogy jó hírneve – mind a polgári, mind a büntetőjogban – jogi személynek, más jogalanynak is lehet, így a közhatalmat gyakorló vagy közfeladatot ellátó szervezetnek is (pl. BDT2008. 1860). Ugyanakkor a jogi személyek és más személyösszességek becsülethez való jogát csak a büntetőjogi gyakorlat ismeri el (pl. BH1992. 154. és Uj v. Hungary ügy, no. 23954/10, 2011. július 19-i ítélet). A polgári jogi gyakorlat azonban a becsület jogát kizárólag a természetes személyekhez köti, az emberi személyiség sajátosságaként azonosítja.

4. A közéleti szereplők hírnév és becsületvédelmével kapcsolatos egyes kérdések összehasonlító áttekintése²⁴

4. 1. A személyiség védelmét szabályozó jogág, jogterület és jogforrás jellege

A hírnév- és becsület jogi védelméről megállapítható, hogy jellemzően több, egymástól független jogág vagy jogterület is szerephez jut e védelem ellátásában. Egyértelműen közös vonása az európai jogrendszereknek az, hogy az emberi, és vele párhuzamosan a jogi személyiséget mind a polgári jog, mind a

²⁴ Az egyes állami szabályozás vizsgálatakor nagymértékben támaszkodtam a DLA Piper Hungary által a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság megrendelésére 2011–2013 között végzett nemzetközi kutatás eredményeire.

büntetőjog által biztosítja. Azaz, az uniós államokban jellemzően a nagy általános kódexek, a polgári és a büntető törvénykönyvek foglalják magukba a személyiségvédelem általános szabályait. Angliában és Írországbban pedig külön hírnévsértési törvény(ek) (*Defamation Act*) foglalkoznak e speciális kérdéssel, bizonyos, fontos problémák rendezését tudatosan a bírói jogalkotásra bízva. A hírnév és/vagy a becsület megsértése tehát az európai államokban polgári jogi deliktumként és általában büntetőjogi tényállásként is létezik, ugyanakkor e szabályok gyakorlati alkalmazásának intenzitása jelentősen eltérhet.

Kevés olyan uniós tagállami jogrendszer van, ahol már hatályon kívül helyezték vagy eltörölték a büntetőjogi rágalalmazás korábbi szabályait. Ezek közé tartozik a már említett angol, az ír,²⁵ valamint a ciprusi, a román, az észt és a lett szabályozás.²⁶ Észtországban a 2001-es új büntető törvénykönyv már nem tartalmazta a büntetőjogi rágalalmazás általános szabályait, ugyanakkor speciális rágalalmazási szabályokat igen: az államhatalom képviselőjével vagy a közrend védelmezőivel, illetve bírósággal vagy bírakkal szemben továbbra is elkövethető a rágalalmazás bűncselekménye.²⁷ A lett büntető törvénykönyv 2009. december 9-i módosítása szüntette meg a büntetőjogi rágalalmazás tényállását; ugyanakkor megjegyzendő, hogy a „szégyenbe hozás” bűncselekménye, amelyet nyilvánosan közzétett, a közlő által tudottan hamis és sérelmes állításokkal lehet elkövetni, benne maradt a törvényben.

A hírnév- és becsületvédelmi előírások ugyanakkor a média-specifikus szabályozásban is megjelennek. Ennek kétféle módja létezik: (1) az általános személyiségvédelmen túli rendelkezés valamennyi médiumra kiterjedő sajtó- vagy egyéb törvényben szerepel, illetve (2) csak kifejezetten bizonyos típusú médiumok – pl. csak audiovizuális szolgáltatások – vonatkozásában, az adott médium-típusra vonatkozó ágazati törvényben. Ugyanakkor megtevesztő lehet, hogy az egyes államok sajtótörvényeikben kifejezetten büntetőjogi szabályokat helyeznek el (így tesz pl. Franciaország), így a sajtótörvény valójában nem csak önálló „ágazati” szabályokat tartalmaz, hanem átnyúlik a büntetőjog területére.

Ezen túlmenően léteznek hírnév- és becsületvédelemre irányuló szabályok a különféle ön- és társszabályozási kódexekben is.

Fontos továbbá kiemelni a bíróságok tényleges vagy kvázi jogalkotó szerepét. A *common law* jogrendszerben a bíróságok a törvényi szabályozás tuda-

²⁵ A Defamation Act 2009 35. cikke eltörölte a '*defamatory libel*', '*sedition libel*', '*obscene libel*' *common law* bűncselekményeit.

²⁶ Aidan WHITE: Ethical Journalism and Human Rights. In *Human Rights and a Changing Media Landscape*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2011. 57.

²⁷ Észtország büntető törvénykönyve (2001. június 6.), 275. és 305. cikk.

tos visszahúzódása miatt (amely folytán törvény csak a hírnévvédelem bizonyos kérdéseit rendezi) a bíróságok ténylegesen a jogalkotó szerepébe kerülnek (Angliában és Írországbán). Ugyanakkor, mint látni fogjuk, a legtöbb kontinentális jogrendszerű államban is hiányzik a közéleti szereplők személyiségvédelmének speciális törvényi szabályozása, ezért ennek körvonalait szükségszerűen szintén a bírói jogalkalmazás határozza meg.

Ki kell emelni még azt is, hogy a személyiségvédelmi szabályok alkalmazása Európában általában nem tartozik a médiahatóságok feladat- és hatáskörébe; azt jellemzően a bíróságok kezébe helyezik le az egyes jogrendszerek.

Az alábbiakban azon államok szabályozását tekintjük át, amelyek a média-szabályozáson belül (is) rendezik a hírnév- és becsületvédelem kérdéseit.

Az osztrák médiatörvény általános jelleggel, valamennyi médiumra nézve határoz meg ágazati szabályokat a hírnév- és becsületvédelem vonatkozásában. A törvény értelmében a már folyamatban lévő büntetőeljárásban a sérelmet szenvedett fél kártérítést kérhet, amennyiben a vádlott egy médiavállalkozás; amennyiben büntetőeljárás nem indult, úgy a sérelmes fél önállóan is kezdeményezheti ezt.²⁸ A polgári jog és a büntetőjog mellett a törvény egy sor előírást tartalmaz bizonyos eredendő személyiségi jogok védelméről és a vonatkozó jogorvoslatokról. A 6. cikk értelmében, „ha a becsületsértés, rágalmazás, sértés vagy nevetségessé tétel jogsértése a médián keresztül valósul meg, úgy az érintett személynek jogában áll az elszenvedett sérelemért kártérítést követelni a média tulajdonosától.”

A francia sajtótörvény²⁹ hasonlóképpen, valamennyi médiumra nézve határoz meg (büntetőjogi jellegű) szabályokat. A sajtótörvény 29. cikke értelmében a rágalmazás „olyan tényállítás vagy gyanúsítás, amely kihat valamely személy hírnevére vagy becsületére”. Ez sajtón keresztül elkövetett bűncselekménynek számít.

A luxemburgi sajtószabadság-törvény³⁰ szerint szintén valamennyi médiumban tiltott a rágalmazás. A hírnévhez és becsülethez való jogot (*droit au respect de son honneur et de sa réputation*) minden esetben tiszteltben kell tartani. Ha valamely fél nem tesz eleget e kötelezettségének, a bírónak jogában áll minden, a jogellenes magatartás megszüntetését szolgáló intézkedést foganatosítani a vétkes fél költségére.

²⁸ Médiatörvény (*Mediengesetz*), Federal Act on the Press and other Publication Media 12 June 1981, Federal Law Gazette No. 314/1981, 8a cikk. Ld. Cameron DOLEY – Alastair MULLIS (eds.): *Carter-Ruck on Libel and Privacy*. LexisNexis Butterworths, 2010. (6. kiadás) 1090.

²⁹ Press Act of 1881.

³⁰ Act of 8 June 2004 on the Freedom of Expression in the Media, V. fejezet, 16. cikk.

A máltai sajtótörvény³¹ értelmében pénzbírsággal sújtható bűncselekmény, ha bármely személyt Máltán kiadott vagy terjesztett sajtótermék vagy közvetített műsor útján megrágalmaznak, függetlenül az ilyen sajtótermék vagy műsor eredetétől.

Az olaszországi sajtótörvény a rágalmazást büntetni rendeli.³² A büntetőjogi felelősség a cikk szerzőjét, valamint a szerkesztőt is terheli, utóbbit abban az esetben, ha elmulasztotta végrehajtani a rágalmazás megelőzéséhez szükséges ellenőrzéseket.³³

A görög médiaszabályozás egyes rendelkezései kizárólag az audiovizuális szolgáltatásokra, más elemei valamennyi médiaszolgáltatásra (televízióra és rádióra), megint más részei csak a közszolgálati médiaszolgáltatásra vonatkoznak. A 109/2010. sz. Elnöki Rendelet 7. cikke előírja, hogy az audiovizuális média által közvetített valamennyi műsorszám köteles tiszteletben tartani az ember személyiségét, a becsületet és a hírnevet. Ugyanezek a rendelkezések szerepelnek a görög Nemzeti Rádió és Televízió Tanácsról szóló 2328/1995. sz. törvény 3. cikkében, amely e kötelezettségeket a személyiségi jogok tekintetében kiterjeszti a rádió- és tévéállomások által közvetített kereskedelmi közleményekre is. Ezen túlmenően, az 1730/1987 sz. törvény 3. cikke értelmében a közszolgálati műsorszolgáltató által közvetített műsorszámok egyebek mellett kötelesek a polgárok személyiségét és magánéletét is tiszteletben tartani.

A sajtószabadságról szóló svéd törvény 7. fejezet 4. cikkének 14. bekezdése³⁴ külön rendelkezést tartalmaz, amelynek értelmében a becsületsértés a sajtószabadság ellen elkövetett vétség, s mint ilyen, büntetendő.

A spanyol médiaszabályozás kizárólag az audiovizuális szolgáltatások számára írja elő a becsület tiszteletben tartását. Az általános audiovizuális törvény 4.4. cikke³⁵ előírja, hogy az audiovizuális kommunikációknak tiszteletben kell tartaniuk az egyének méltóságát.

A szlovák médiaszabályozás szintén csak az audiovizuális szolgáltatásokra nézve határoz meg az általános polgári és büntetőjogi szabályokon túli kötelezettséget – kifejezetten nem nevesítve a hírnév és becsület védelmét. A műsorszolgáltatásról és továbbközvetítésről szóló törvény 19. cikke rendelkezik a személyiségi jogok védelméről, kimondva, hogy a médiaszolgáltatások sem

³¹ Act XL of 1974, 11. cikk.

³² Law 8 February 1948, no. 47 (Printed Press Law), 13. cikk.

³³ Roberto MASTROIANNI – Amedeo ARENA: *Media Law in Italy*. Alphen a/d Rijn, Kluwer Law International, 2011. 51–52.

³⁴ Freedom of the Press Act, *Tryckfrihetsförordningen* (2002:908).

³⁵ General Audiovisual Law 7/2010.

tartalmuk, sem a tartalom feldolgozásának módja révén nem sérthetik az emberi méltóságot, illetve más emberek alapvető jogait és szabadságát.

A hírnév- és becsületvédelem ön- és társzabályozásban való megjelenésére példa a dán és az ír jogrendszer. A dán Etikai Irányelvek³⁶ a következő rendelkezést tartalmazzák: „A szólásszabadság védelme Dániában szorosan kapcsolódik a tömegtájékoztatás azon jogához, hogy információkat és híreket gyűjtsön s azokat a lehető legtisztességesebb módon tegye közzé. A szabad véleménynyilvánítás a szólásszabadság gyakorlásának része. E feladatai ellátása során a tömegtájékoztatásnak ügyelnie kell arra, hogy az egyén jogosult személyes integritása tiszteletére (...) és a védelemre e személyes integritás indokolatlan sérelmével szemben.” Minthogy ezek az irányelvek jelentős hatással vannak a média felelősségéről szóló törvény 34. cikkének értelmezésére, e rendelkezés elleni jogsértésnek minősül, ha valamely tömegmédia nem tartja tiszteletben az alapvető jogokat. A Sajtótanács³⁷ saját hatáskörében jogosult eljárást indítani az Etikai irányelvek nyilvánvaló sérelme esetén.

Írországban a Sajtótanács (*Press Council*) által felügyelt, nyomtatott sajtóra vonatkozó magatartási kódex ugyancsak védelmezi az egyéni jogokat a nyomtatott médiában. A 4. sz. irányelv kötelezi a tagság által kiadott sajtótermékeket bizonyos személyiségi jogok tiszteletben tartására, kimondva, hogy „mindenkinek joga van jó hírneve alkotmányos védelméhez”, majd azzal folytatva, hogy „a napilapok és a folyóiratok szándékosan nem adhatnak közre rosszinulatú félreértelmezésen vagy alaptalan vádakon alapuló anyagokat és a kiadás előtt kötelesek ésszerű gondossággal ellenőrizni a tényeket.”³⁸

Összefoglalóan, a hírnév- és becsületvédelem szabályozása tehát az alábbi jogágakban, jogforrásokban jelenhet meg:

- polgári jog (polgári törvénykönyv), büntetőjog (büntető törvénykönyv),
- médiaszabályozás (sajtó- vagy médiatörvények),
- ön- vagy társzabályozás (etikai kódexek),
- bírói jog (a *common law* országokban tudatosan átengedve a terepet a bíróságok jogalkotása számára, más országokban a törvényi szabályozás megfelelő értelmezésének feladatát ellátva).

³⁶ A részletes etikai irányelvek (dánul: *Reglerne for god presseskik*) a média felelősségéről szóló (1998. február 9-i, 85. számú) törvény mellékletében találhatók.

³⁷ A média felelősségéről szóló törvény alapján a Sajtótanács kezel minden médiával kapcsolatos panaszt. Az Etikai irányelvek megsértése esetén a Sajtótanács saját hatáskörében kezdeményezhet eljárást.

³⁸ Eoin CAROLAN – Ailbhe O’NEILL: *Media Law in Ireland*. Dublin – Haywards Heath, Bloomsbury Professional, 2010. 502–504.

4. 2. A közéleti szereplők meghatározása

A közéleti szereplők kategóriájának törvényi meghatározására Európában nem találtunk példát. E hiány nem meglepő, hiszen a közéleti szereplők sorába tartozó személyek köre a médiavilág és a társadalmi nyilvánosság változásaival párhuzamosan maga is gyors ütemben változik, így az e változásokhoz adaptálódni inkább képes bírói gyakorlat feladata a csökkentett személyiségvédelmet 'élvező' személyi kör meghatározása. Ahol kodifikált norma egy adott személyi kategóriát meghatározni kívánó felsorolást alkalmaz, ott ennek oka inkább a többletvédelem megteremtése. Erre példa – bár nem szólásszabadság-jogi kérdés – a „hivatalos személyek” meghatározása, amelyekkel szembeni, közfeladatuk ellátása közben – vagy emiatt – tanúsított erőszakos magatartás a büntetőjog szerint szigorúbban büntetendő. Mint később látni fogjuk, némileg meglepő módon arra is találunk Európában példát, hogy egy bizonyos személyi kör személyiségi jogait – beleértve a jó hírnevet és a becsületet is – egy adott jogrendszer szigorúbban védje, mint általános esetben.

A német joggyakorlat és jogi szakirodalom megkülönbözteti egymástól az ún. abszolút közszereplőket (*absolute Personen der Zeitgeschichte*) és a relatív közszereplőket (*relative Personen der Zeitgeschichte*).³⁹ Ahhoz, hogy egy adott személyt e kategóriák közül melyikbe sorolják, egyedileg szükséges vizsgálni a nyilvánosság információs érdekeit és az illető személy személyiségi jogait. Az abszolút közéleti szereplők azok a személyek, akiket rendkívüli magatartásuk vagy szerepük megkülönböztet a tömegtől. E személyek az eseményektől függetlenül is a közérdeklődés középpontjában állnak. Ide tartoznak, egyebek között, a fontos politikusok, az üzleti élet magas rangú képviselői, az uralkodóház tagjai, a közismert színészek, televíziós személyiségek, zenészek, sportolók és tudósok. Ugyanakkor az engedélyük nélkül az abszolút közéleti szereplőkről is csak abban az esetben tehetők közzé fényképek, ha a közzététel a véleményformálást szolgálja a közérdeklődésre számot tartó ügyekben. A relatív közéleti szereplők csupán egy ideig kerülnek a közérdeklődés homlokterébe valamely aktuális eseménnyel kapcsolatban. Az e kategóriába tartozó személyek esetén a közérdeklődésre számot tartó információ arra az eseményre korlátozódik, amelynek révén az illető a közérdeklődés középpontjába került. E kategóriába tartoznak, egyebek között, a bűnözők, ha az általuk elkövetett bűncselekmény rendkívüli és általános szenzációt kelt, a büntetőeljárások

³⁹ Horst-Peter GÖTTING – Christian SCHERTZ – Walter SEITZ (szerk.): *Handbuch des Persönlichkeitsrechts*. München, C. H. Beck, 2008. 225–234.

egyéb résztvevői, mint a bírák, a népi ülnökök, az ügyészek és a védelmet ellátó ügyvédek, illetve a bűncselekmény áldozatai és tanúi. Relatív közéleti szereplőknek számítanak emellett az abszolút közéleti szereplők rokonai és házasság- vagy élettársai, akik azonban csak az adott abszolút közéleti szereplővel kapcsolatban jeleníthetők meg.

A spanyol Alkotmánybíróság szubjektív alapon a közéleti szereplők hármasszintű osztályozását alkalmazza: (i) szigorú értelemben véve közszereplők azok, akik közéleti funkciót töltenek be (pl. a közhatalom képviselői és az azzal közvetett kapcsolatban álló személyek); (ii) közéleti szereplők azok a személyek is, akik bár nem kapcsolhatók közintézményekhez, de foglalkozásuk révén közismertek; és (iii) azon hírességek vagy „celebek”, akik nem foglalkozásuk vagy egyéb tulajdonságuk révén, hanem csupán személyük híre vagy hírhedt volta által közismertek, mely ismertség rendszerint abból ered, hogy magánéletüket a nagy nyilvánosság előtt élik.⁴⁰

A magyar Alkotmánybíróság a közszereplő fogalmát eredetileg egyértelműen szűkítően határozta meg a 36/1994. (VI. 24.) AB határozatában, és csak a „hatóság” vagy „hivatalos személyek”, „közszereplő politikusok” vonatkozásában követelte meg a rágalmazási jog szűkebb körű alkalmazását.

A közszereplők körének szélesedése világszerte jól kivehető tendencia, de az időnként parttalanul ható bővülés elméleti alapjai tisztázatlanok, hiszen ahogyan arról már korábban esett szó, a közszereplők csökkentett személyiségvédelmét a demokratikus rend működésének hatékonysága, a közösségi viták lefolytatásának szüksége indokolja – ezen érv érvényesülését pedig olykor nehéz felfedezni a közszereplői kör újabb és újabb tágulása (pl. az ún. celebek) esetében. Annak behatárolása, hogy ki, és mennyiben gyakorol befolyást a közügyek alakítására, nem lehetséges abszolút precizitással. A társadalmi fontosságú ügyekben a háttérben döntést hozó, a ‘köz’ számára ismeretlen személyek csorbítatlan személyiségvédelmet élveznek, míg a jelentős döntésekre semmiféle befolyást nem gyakorló, gyorsan tovatűnő hírnevű hírességek közszereplőnek számítanak. Ez az egyensúlytalanság kiküszöbölhető, ha nem a személyekre, hanem a közösséget érintő ügyekre helyezjük a hangsúlyt, azaz a korlátozott védelem hatókörét. Az EJEB gyakorlata elsősorban nem a közszereplői státuszra, hanem inkább a csökkentett személyiségvédelmet előidéző helyzetek körének behatárolására fókuszál. Azaz, a közszereplés ténye (a ‘közügy’) és nem a maga a közszereplő (a személyi státus) a fontosabb. Mind a közszereplők, mind a közhatalom gyakorlói és a közfeladatot ellátók esetében

⁴⁰ Ld. 165/87., 107/88., 20/92., 320/94. sz. alkotmánybíróági döntések.

meghatározható, hogy tevékenységük mely köre, illetve mely adataik tartoznak a nyilvánosságra. Szorosan értelmezett közfeladataik ellátásán, illetve közszereplésükön túl személyiségi jogaik nem minden esetben őrzik meg teljességüket. Egy parlamenti képviselő családi élete is lehet közérdekű információ, annyiban, amennyiben befolyásolhatja a választópolgárok döntését.

4. 3. A közéleti szereplők védelmének mércéje

Alig néhány olyan európai állam akad, ahol kodifikált – törvényi – szabály rendelkezik a közéleti szereplők csökkentett hírnév- és becsületvédelméről, illetve egyes eljárási szabályok eltérő alkalmazásáról az őket érintő ügyekben. Magyarországon ugyanakkor az Alkotmánybíróság szinte a normaalkotás szándékával állapította meg az általános büntetőjogi személyiségvédelmi rendelkezések alkalmazásának alkotmányos kereteit.

A finn büntető törvénykönyv értelmében⁴¹ az olyan bírálat, amely „valamely személy politikai, üzleti, közhivatal betöltésével vagy közéleti, tudományos, művészi vagy hasonló tevékenységével kapcsolatos”, nem meríti ki a becsület-sértés büntetőjogi tényállását. Nincs egyértelmű szabály arra nézve, hogy pontosan hol húzódnak a helyénvalóság határai. Ezt a bíróság az egyes konkrét ügyekben dönti el. A bírálat lehet éles és pejoratív, azonban csak akkor elfogadható, ha a bírált személy közéleti tevékenységeire korlátozódik, és nem érinti az illető személyiségét.

Lengyelországban a büntető törvénykönyv 213. cikk 2. pontja alapján⁴² nem követ el bűncselekményt az, aki igaz állítást tesz közzé egy közfeladatot ellátó személy cselekedeteivel kapcsolatban, vagy a jogos közérdek védelmében. Ennek megfelelően, habár az állítás igaz, de a két másik előírt körülmény közül egy sem áll fenn, úgy az állítás bűncselekménynek minősülhet. (A szabály értelmében az állítás igaz volta önmagában nem jelent védelmet a rágalmozás vádjával szemben; az alperesnek azt is bizonyítania kell, hogy a közzététel a közérdeket szolgálta.)

Luxemburgban hasonló szabályok vonatkoznak a rágalmozás bűncselekményére. A közéleti szereplők ellen elkövetett rágalmozás, becsület- és hírnévsértés eseteire a büntető törvénykönyv 447. cikke⁴³ tartalmaz specifikus rendelkezéseket. A „közhivatalt betöltő vagy közéleti személyek, illetve jogi személyek

⁴¹ Finn büntető törvénykönyv (31/1889), 24. fejezet, 9. cikk.

⁴² 1997. június 6-i tv. a büntető törvénykönyvről (Journal of laws of 1997, No 88, item 553).

⁴³ Luxemburg Büntető Törvénykönyve (Loi du 16 juin 1879).

közfeladataikkal kapcsolatos, tényeken alapuló híreszteléssel” gyanúsított félnek minden esetben jogában áll bizonyítani állításai igaz voltát. Ezek a szabályok vonatkoznak például az országgyűlési képviselőkre.⁴⁴

A dán büntető törvénykönyv rendelkezik a védelem egy különleges fajtájáról, amely közéleti vagy politikai vitákkal kapcsolatos ügyekben alkalmazható. A törvény 269. cikke rendelkezik a „nyilvánvaló közérdekek törvényes védelméről”, így a nyílt közéleti vita védelméről is abban az esetben, ha egy kiadvány sérti valakinek a becsülethez vagy jó hírnévhez fűződő jogait.⁴⁵

A közszereplők korlátozott személyiségvédelme Magyarországon elsősorban nem törvényi alapokon nyugszik, bár az új Ptk. a törvényi szabályozás felé tett lépésként értelmezhető (még akkor is, ha konkrét, alkalmazható mércét nem határoz meg). Az Alkotmánybíróság korábban már említett 36/1994. (VI. 24.) sz. határozata alapján

„[a] hatóság vagy hivatalos személy, valamint a közszereplő politikus becsületének csorbítására alkalmas – e minőségére tekintettel tett –, értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás alkotmányosan nem büntethető; a becsület csorbítására alkalmas tényállítás, híresztelés, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló kifejezés használata pedig csak akkor büntethető, ha a becsület csorbítására alkalmas tényt állító, híresztelő, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló személy tudta, hogy a közlése lényegét tekintve valótlan vagy azért nem tudott annak valótlanságáról, mert a hivatása vagy foglalkozása alapján reá irányadó szabályok szerint – az adott állítás tárgyára, a közlés eszközére és címzettjeire tekintettel – elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztotta.”

A véleménynyilvánítás a meghatározott körben tehát ennek értelmében korlátlan, míg a tényállítás csak akkor büntethető, ha az elkövető tudott annak valótlanságáról, vagy azért nem tudott róla, mert a tőle elvárható gondosságot figyelmen kívül hagyta. A mérce, mely csak szándékos hazugságnál, illetve gondatlanság esetén ró felelősséget az elkövetőre, hasonló, de nem egyező az Egyesült Államok Legfelső Bírósága által kidolgozott Sullivan-szabállyal. Ehhez képest, a várhatóan 2014 tavaszán hatályba lépő új magyar polgári tör-

⁴⁴ Cour 30 janvier 1904, Cass. 25 mars 1904, P. 8, 395.

⁴⁵ Sören SANDFELD JAKOBSEN – Sten SCHAUMBURG-MÜLLER: *Media Law in Denmark*. Alphen a/d Rijn, Kluwer Law International, 2011., 64.

vénykönyv (2013. évi V. törvény) Európában egyedülálló módon kifejezetten is rendelkezik a közéleti szereplők személyiségvédelmének csökkentett mértékéről, egy általános generálklauzula erejéig.

Annak dacára, hogy a közéleti szereplők csökkentett hírnév- és becsületvédelme általánosan érvényesül az európai jogrendszerekben, egyes államok meghatároznak olyan speciális törvényi tényállásokat, amelyek által egyes, kiemelt fontosságú közéleti szereplők – a főszabállyal ellentétesen – többletvédelemre jogosultak személyiségi jogaik tekintetében. E szabályokat a gyakorlatban nem, vagy csak nagyon ritkán alkalmazzák, és összeegyeztethetőségük az EJEB gyakorlatával legalábbis kétséges.

Annak ellenére, hogy a bolgár Alkotmánybíróság kifejezetten a politikusok, kormányhivatalnokok, illetve a kormányzat ellen irányuló vélemények széleskörű védelme mellett foglalt állást,⁴⁶ a büntető törvénykönyv 2000-es módosítása szigorúbban bünteti a hivatalos személyekkel, vagy a népképviselői szervezet tagjaival szembeni rágalmozást.⁴⁷

Az észt büntető törvénykönyv nem tilalmazza általában a rágalmozást, de az államhatalom képviselőjével, a közrend védelmezőjével vagy bíróval szemben el lehet követni ezt a bűncselekményt; azaz, esetükben fokozottabb védelem érvényesül, mint a magánszemélyek tekintetében.⁴⁸

A máltai sajtótörvény⁴⁹ értelmében törvénytűrés, ha valaki Máltán kiadott vagy terjesztett nyomtatott anyagban „tisztességtelen hátsó szándékokat tulajdonít a máltai államelnök cselekedeteinek” vagy „a máltai államelnököt sértő, gyalázza, illetve gyűlöletet, megvetést vagy ellenérzést kelt ellene”, amely törvénytűrés legfeljebb 3 hónapos elzárással és pénzbírsággal büntethető.

A német büntető törvénykönyv⁵⁰ rendkívül széles körben alkalmazható megkülönböztetést ír elő a közéleti szereplők és a magánszemélyek között. Az StGB 188. cikke értelmében, ha a becsületsértés vagy szándékos becsületsértés politikai szereplő ellen irányul, úgy szigorúbb szankciók alkalmazhatók. „Amennyiben a becsületsértés (186. cikk) tényállása a nyilvánosság előtt, egy gyűlésen vagy írásos anyagok terjesztése révén valósul meg (...) egy politikai életben tevékenykedő személlyel szemben az illető közéleti szerepe alapján, s a vétség olyan jellegű, ami jelentős mértékben megnehezítheti e személy közle-

⁴⁶ 1996. évi 7. számú alkotmánybíróági döntés.

⁴⁷ Büntető törvénykönyv 148. cikk, 1(3) bekezdés, ld. DOLEY–MULLIS i. m. (28. lj.) 1118.

⁴⁸ Büntető törvénykönyv (6 June 2001), 275. és 305. cikk.

⁴⁹ Chapter 248 of the Laws of Malta, II. Rész, 5(1) cikk.

⁵⁰ Büntető törvénykönyv (*Strafgesetzbuch*), 15. 05. 1871.

ti tevékenységét, úgy az elkövető három hónaptól öt évig terjedő elzárással sújtható.” „Az ugyanilyen körülmények között megvalósuló szándékos becsületsértés (187. cikk) esetében a kiróható büntetés hat hónaptól öt évig terjedő elzárás.” Az egyéb közéleti szereplőkkel szemben elkövetett becsületsértésre nem vonatkozik a szankció ilyen szigorítása.

A dán büntető törvénykönyv 115. cikke a maximális büntetési tétel megkötés-szerzését írja elő abban az esetben, ha a becsületsértés áldozata a dán uralkodó vagy a kormányfő. A szakirodalom szerint a gyakorlatban soha nem alkalmazták ezt a cikket.⁵¹

Összességében megállapítható, hogy a közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelmével kapcsolatos legfontosabb kérdések eldöntését az egyes jogrendszerek jellemzően – a jogalkalmazásra telepített ‘szokásos’ feladatokat és felelősséget meghaladó mértékben – a bíróságokra bízják. Az alig maroknyi példa a releváns törvényi szabályozásról – amely mellé hasonló csekély számban a főszabálytól eltérő, szigorúbb személyiségvédelmi szabályokat meghatározó rendelkezéseket is találhatunk – a kivételt jelenti. Jellemző ezekre az is, hogy még az adott jogrendszeren belül sem lépnek fel az általános problémakezelés igényével, és csak a büntetőjog korlátozott alkalmazására vonatkoznak.

4. 3. 1. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata

A személyiségi jogok érvényesíthetőségének ellenében, a közéleti vita nyíltságának javára, első ízben az 1986-os *Lingens v. Austria* ügyben⁵² ítélt az Emberi Jogok Európai Bírósága. Az ítéletben a bíróság először határozott a politikusokkal szembeni véleménynyilvánítás lehetséges határaitól. Ez az ítélet a mára már rendkívül gazdaggá vált, vonatkozó strasbourgi gyakorlat első, igen határozott lépése volt.

Az ügy előzményeként indult rágalmozási per a panaszos újságírónak az osztrák sajtóban közzétett cikkei miatt indult, amelyekben Lingens a posztjáról távozó Bruno Kreisky kancellárt *opportunistának* (megalkuvónak), erkölcstelennek, tisztességtelennek és nácibarátnak nevezete. Utóbbi kitételre az adott alapot, hogy Kreisky, aki egyben az Osztrák Szocialista Párt elnöke is volt, koalíciós tárgyalásokat folytatott az Osztrák Liberális Párt elnökével. Friederich Peter pártelnökről pedig napokkal a cikk megjelenése előtt Simon Wiesenthal, a Zsidó Dokumentációs Központ vezetője – állításait dokumentumokkal alátá-

⁵¹ SANDFELD JAKOBSEN–SCHAUMBURG-MÜLLER i. m. (45. lj.) 66.

⁵² Case no. 12/1984/84/131. 1986. június 24-i ítélet.

masztva – azt nyilatkozta, hogy a második világháború idején egy SS hadosztály tagjaként civilek lemészárlásában vett részt Oroszországban (Peter elismerte, hogy a szóban forgó hadosztályban szolgált, de tagadta a mészárlásokban való részvételét). Kreisky ezek után ugyan eltekintett a koalícióra lépéstől, de az esetről cikket író Lingenst feljelentette rágalmazásért. Az osztrák bíróság pénzbüntetésre ítélte az újságíró, Strasbourg azonban a panaszosnak adott igazat, és úgy határozott, hogy egyfelől az értékítéletek esetén a valóság bizonyítása nem követelhető meg, másfelől pedig az élvonalbeli politikusok szükséges ‘tűrési küszöbe’ becsületsértő, hírnévsértő kifejezések esetében jóval magasabban kell, hogy legyen, mint mások esetében. Általános érvényű megállapításként pedig leszögezte, hogy a politikai vita szabadsága a demokratikus társadalom működésének középpontjában áll, megóvása pedig az egész Egyezmény egyik fő célja és értelme. Az osztrák bíróságok beavatkozása tehát aránytalan volt, és nem volt „szükséges egy demokratikus társadalomban”, tehát Ausztria megsértette az Egyezményt.

Ausztria az elmúlt húsz évben végig élen járt a strasbourgi bíróságnak nyújtott abbéli segítségben, hogy az ítélkezési gyakorlat megszilárduljon. A következő ügy, az Oberschlick v. Austria (No. 1.)⁵³ is hasonló tényállás alapján indult. Az ügy előzményeként Oberschlick, egy lap főszerkesztője vádolta az Osztrák Szabadságpárt főtítkárárt „náci politizálással”, mikor utóbbi közzétette az osztrák nők gyermekvállalási kedvének fokozására, és ezzel párhuzamosan a bevándorolt családok segélyeinek csökkentésére vonatkozó javaslatát. Az újságíró szerint a politikus szándékai „az NSDAP céljaival egyezők”. A cikk nyomán indult rágalmazási perben az osztrák bíróság megállapította, hogy az újságíró megsértette a politikus hírnevét, amikor a nemzeti szocialista ideológia követésével vádolta meg őt. A strasbourgi bíróság újfent leszögezte, hogy az értékítéletek bizonyítása nem lehetséges, arra a vádlott nem lett volna kötelezhető, az osztrák állam tehát ismételten megsértette az Egyezményt.

Az időrendben következő jelentős ügy a Castells v. Spain.⁵⁴ A baszk származású Castells – egyébként a spanyol szenátus tagja – azt írta egy 1979-es újságcikkében, hogy a spanyol kormány nem vizsgálta ki kellőképpen egyes, baszk szeparatistának vélt állampolgárok meggyilkolását. A spanyol bíróság – a kormány megsértését pönalizáló büntető törvénykönyvbéli tényállás alapján – egyéves szabadságvesztésre ítélte a panaszost. A bepanaszolt állam képviselője Strasbourgban arra hivatkozott, hogy nem az így megsértett reputáció, ha-

⁵³ Application no. 11662/85. 1991. május 23-i ítélet.

⁵⁴ Application no. 11798/85. 1992. április 23-i ítélet.

nem a közrend védelme indokolta a büntetést – a baszk szeparatizmus akkorigban meglehetősen sok áldozatot követelt. A bíróság el is fogadta ezt az érvelést, de kimondta, hogy bár önmagában a rágalmazás miatti szabadságvesztés-büntetés nem sérti meg az Egyezményt, a panaszos az eljárás során nem kapta meg a megfelelő lehetőséget állításainak bizonyítására; ez pedig sérti a 10. cikkelyt.

A politikusok kritizálhatóságának szabadsága tehát a meggyökeresedett strasbourggi elv szerint jóval szélesebb, hiszen ők saját akaratukból léptek ki a nyilvánosság elé, és vállalták ezáltal a fokozottabb mértékű és kevésbé visszafogott stílusú bírálat lehetőségét. Erre hivatkozott a bíróság a *Krone Verlag GmbH v. Austria* ügyben⁵⁵ is. A panaszosként szereplő újság egy osztrák európai parlamenti képviselőről jelentetett meg egy cikket, amelyben anyagi visszaéléssel vádolták, és közzétették fényképét. Az osztrák bíróságok – a képviselő közismertségének hiányára, valamint a fénykép, a közzétett állításokon felüli egyéb információt nem hordozó mivoltára hivatkozva – megtiltotta a képek közzétételét. Strasbourg szerint a döntés megsértette az Egyezményt.

Egy ügyben pedig a bíróság nem meglepő módon kimondta, hogy az egyes közéleti személyiségek privilegizált védelme – a konkrét ügyben az idegen államfőknek kijáró különös hírnévvédelem francia szabálya – egyértelműen elentétes az Egyezménnyel.⁵⁶

A bíróság a politikusok szélesebb körű bírálhatóságának elvét természetesen hamarosan kiterjesztette valamennyi hatóságra is. A *Thorgeirson v. Iceland* ügyben⁵⁷ a panaszos, egy izlandi író és újságíró azért fordult Strasbourghoz, mert miután több cikket is írt a reykjavíki rendőrség brutális eljárásairól – név szerint nem említve egyes rendőröket –, rágalmazás bűncselekménye miatt elítélték. Miután a bíróság elmarasztalta az izlandi államot, nyilvánvalóvá vált, hogy a *Lingens*-ügyben elsőként meghatározott elv alkalmazási köre kiszélesedett: a *Thorgeirson*-ügy indokolása leszögezte, hogy nem csak a „politikai ügyekben”, hanem valamennyi, a közösséget érintő vita során tett állítás fokozott védettséget élvez.

Ez az elv mára általánosan elfogadottá vált: a *Nilsen and Johnsen v. Norway* ügyben⁵⁸ a panaszos két rendőrtiszt volt, akik a rendőri erőszakot vizsgáló bizottság elnökeként tevékenykedő egyetemi professzort bírálták, sértő állításokat fogalmazva meg vele szemben, miután az többször is élesen kritizál-

⁵⁵ Application no. 34315/96. 2002. február 26-i ítélet.

⁵⁶ *Colombani and others v. France* (Application no. 51279/99), 2002. június 25-i ítélet.

⁵⁷ Case no. 47/1991/299/370. 1992. május 28-i ítélet.

⁵⁸ Application no. 23118/93. 2001. február 27-i ítélet.

ta a rendőrség eljárásait. A norvég bíróság pénzbüntetésre ítélte a rendőröket, Strasbourg szerint viszont a nyílt kritikára jogszerűen adható nyilvános, olykor indulatos válasz, és a konkrét körülmények között mind a két panaszos, mind pedig a professzor közéleti szereplőnek minősült. A rendőrtisztek által megfogalmazott kemény bíráló a bíróság álláspontja szerint nem lépte túl a szólásszabadság Egyezmény által biztosított határait.

A *Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway* ügyben⁵⁹ a bálnavadászok kegyetlen módszereire és a halászati szabályok megsértésére vonatkozó állítások minősültek közérdekű üggyel kapcsolatosnak, ennek következtében pedig az ügyben érintett magánszemélyek kötelező tőrészküszöbét is felemelték. A *Bergens Tidende v. Norway* ügyben⁶⁰ egy plasztikai sebész nem megfelelő kezelési eljárására vonatkozó állításokat minősített a bíróság közérdekűnek. A *Maronek v. Slovakia* ügyben⁶¹ a panaszos a miniszterelnöknek címzett egy „nyílt levelet”, amelyet számos busz- és villamosmegállóba kihelyezett. A levél egy ingatlanügyi vitával kapcsolatban született, és sérelmes állításokat fogalmazott meg a vita többi szereplőjéről, akik mind magánszemélyek voltak. A panaszos azért címezte a miniszterelnöknek a levelet, mert a vele szemben tanúsított hatósági viselkedést a demokráciát és a jogállamiságot veszélybe sodró jelenségként értelmezte. Strasbourg ezek után úgy látta, hogy bár a vita eredendően magánfelek magántermészetű ügyében keletkezett, a panaszos felfogásában, retorikájában már közügygé emelkedett, ezért a szlovák állam – a szigorúbb korlátozhatósági mérce alkalmazásával – a panaszos elítélésével megsértette az egyezményt.

A szankcionálhatóság magasabb mércéjének alkalmazása tehát valóban nem szükségszerűen a megrágalmazott személy státuszától, hanem az ügy közöséget érintő jellegétől függ. Ugyanakkor a közéleti szereplők bírálhatósága sem korlátlan, a magánszférába való behatolás nem megengedett. A *Tammer v. Estonia* ügyben⁶² a bíróság megállapította, hogy az ügy előzményeként rágalmazási pert nyert közszereplő – az egyik korábbi miniszterelnök tanácsadója, később pedig szeretője – magánéletének kitergetése, az arra vonatkozó véleménynyilvánítások nem a magasabb korlátozhatósági mérce alapján ítéltetnek meg, ezért a panaszos nem igényelhetette a 10. cikkely védelmét. Hasonlóképpen, a spanyol Nemzeti Bank és egyik tisztviselője közötti vitában elhangzó állí-

⁵⁹ Application no. 21980/93. 1999. május 20-i ítélet.

⁶⁰ Application no. 26132/95. 2000. május 2-i ítélet.

⁶¹ Application no. 32686/96. 2001. április 19-i ítélet.

⁶² Application no. 41205/98. 2001. február 6-i ítélet.

tások sem élveznek ugyanakkora védelmet, mintha a vita valamely közügyet érintett volna.⁶³

Bár a fent említett ügyek a szólásszabadságot büntetőjogi eszközökkel korlátozták, a bíróság természetesen alkalmazza a közéleti vita fokozott védeltségének elvét polgári jogi összefüggésben is.⁶⁴

4. 4. Tényállítások és véleményközlések elhatárolása

A tényállítások és a véleményközlések szétválasztása a hírnév- és becsületvédelem egyik legfontosabb kérdése. A kodifikált jogszabályokban ugyanakkor általában ez a kérdés sem jelenik meg, a sérelmezett közlemény tartalmának mérlegelése a bíróságok hatáskörébe tartozik. Jelentős különbséghez vezet a jogsértés megítélésében, hogy egy adott tartalmat ténynek vagy véleménynek minősít-e a bíróság.⁶⁵ A tényállítás ugyanis bizonyítás tárgya lehet, azaz mind a közlőnek, mind a sérelmet szenvedett félnek van lehetősége valóságtartalmának bizonyítására, illetve cáfolatára. Ilyenformán, hamis tény közzététele, sikertelen bizonyítás esetén csak kivételes esetben lehet mentesülni a jogi felelősség alól. Ugyanakkor a vélemény nem lehet bizonyítás tárgya, legfeljebb az vizsgálható, hogy van-e egyáltalán valós ténybeli alapja, amelyből kiindulva megfogalmazódott, avagy az hiányzik. Olyan véleményközlések is vannak, amelyeknél ez a bizonyos ténybeli alap sem vizsgálható (ha pl. egy politikusról azt állítják, náci, akkor vizsgálható, hogy ténykedése és a náci politika között lehet-e párhuzamot vonni, de ha egy színházi bemutatóról azt állítják, hogy elkeserítő színvonalú volt, akkor hasonló ténybeli alapot – a vélemény jellege folytán – keresni sem lehet). Ilyenkor, illetve valós ténybeli alap megléte esetén a vélemény, a kritika szélesebb körű védelmet kaphat, mint a hamis tényállítás, hiszen jelentősebb társadalmi érdek fűződik a közzétételéhez. Ugyanakkor a szélsőséges, gyalázkodó vélemények már jogsértőek lehetnek. Ezek az általános elvek azonban ritkán jelennek meg törvényi előírásokban. Az egyes európai államok rágalmasági joga jellemzően általánosan tiltja a hírnév- és becsületsértést, de az egyes, a

⁶³ Nafria v. Spain (Application no. 46833/99), 2002. március 14-i ítélet.

⁶⁴ Lásd például Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom (Case no. 8/1994/455/536), 1995. július 13-i ítélet; Pakdemirli v. Turkey (Application no. 35839/97), 2005. február 22-i ítélet; Wabl v. Austria (Application no. 24773/94), 2000. március 21-i ítélet.

⁶⁵ A Karsai v. Hungary ügyben (no. 5380/07. 2009. december 1-i ítélet) pl. a magyar bíróságok által hamis tényállításnak minősített kitélt (miszerint a magánvádoló „zsidózott”) az EJEB ténybeli alappal bíró véleménynek minősítette, és marasztalta a magyar államot. Hasonlóképp ld. Unabhangige Initiative Informationsvielfalt v. Austria (no. 28525/95, 2002. majus 26-i ítélet).

felelősség alóli mentesülést biztosító okoknál azonosítható, hogy melyik alkalmazható tényállításokra, és melyik a véleményekre.⁶⁶

A magyar Alkotmánybíróság korábban már említett 36/1994. (VI. 24.) sz. határozata egyértelműen különbséget tesz – a Büntető Törvénykönyvben található rágalalmazás és becsületsértés vonatkozásában – a tények és a vélemények között, és egy Európában szokatlan megoldást választva a véleményeknek közszereplőkkel kapcsolatos ügyekben teljes immunitást biztosít, míg a hamis tényállításokat csak bizonyos esetekben rendeli büntetni. Ugyanakkor ez az éles elválasztás magában a Büntető Törvénykönyvben nem jelenik meg.

A tények és vélemények éles szétválasztása az angol rágalalmazási jogra nem jellemző. A véleménynyilvánítás akkor védett (a *honest opinion* által), ha az valamely ténybeli alappal bír, és közzétevője nem rosszhiszemű.⁶⁷ A gyalázkodó, a kritika határait túllépő vélemények tehát nem védettek, mert nem rendelkeznek bizonyítható ténybeli alappal. A határok meghúzása természetesen nem könnyű. Egy ügyben egy színész sikerrel perelt rágalalmazás miatt, miután egyik kritikusa azt írta róla, hogy „irtózatosan ronda” (*hideously ugly*).⁶⁸ Az angol rágalalmazási jog tehát nem választja el a becsület és a hírnév védelmét.⁶⁹ Ha az állítás nem bizonyítható (a csúnyaság például szubjektív értékítélet), attól még a rágalalmazás megvalósulhat.

4. 4. 1. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata

Az Emberi Jogok Európai Bírósága fokozottabb védelmet biztosít a bántó, sértő, olykor megalapozatlan *véleményeknek*, mint a hamis tényállításoknak, összhangban a korábban vizsgált jogrendszerekkel. Már a Lingens- és az Oberschlick-ügyekben is leszögezésre került, hogy a vélemények igazságtartalmának bizonyítása nem követelhető meg a nemzeti bíróságok által. „...[P]ontos megkülönböztetést kell tenni a tények és az értékítéletek között. A tények valósága bizonyítható, míg az értékítéletek igazsága nem...”⁷⁰ Ez azonban nem jelent teljes mentességet a vélemények számára. A bíróság elvárja, hogy az értékítélet valamiféle *ténybeli megalapozottsággal* rendelkezzen, ennek hiányában a

⁶⁶ Pl. az angol '*honest opinion*' védelme értelemszerűen a véleményekre terjed ki, a '*truth*' védelme pedig a tényállításokra.

⁶⁷ Defamation Act 2013, 3. cikk.

⁶⁸ Berkoff v. Burchill [1997] EMLR 139, CA.

⁶⁹ Eric BARENDT: *Freedom of Speech*. Oxford, New York, Oxford University Press, 2005. (2. kiadás) 228.

⁷⁰ Lingens v. Austria (application no. 9815/82., 1986. július 8-i ítélet), 46. bek.

pusztán gyalázkodó, sértő vélemények még közügyekkel összefüggésben sem élveznek védelmet.⁷¹ A Backes v. Luxembourg ügyben⁷² egy könyv lábjegyzetében (amelyben egy iraki befektető maffiakapcsolatairól esik említés) közzétett vélemény adott alapot a rágalmazás miatti elítélésre – Strasbourg szerint joggal, mert annak ténybeli alapját bizonyítani nem sikerült. Ugyanakkor, ezzel ellenkezőleg, a Lepojic v. Serbia ügyben⁷³ egy választási kampány során közzétett, később hamisnak bizonyuló ténybeli alapokon nyugvó elítélést minősített a bíróság egyezményesértőnek.

A bíróság széles körben védi a véleményeket, és így védendőnek ítélte a Lingens-ügyben az „erkölcstelen”, „opportunistá”, „nácibarát”, az Oberschlick (No. 1.)-ügyben a „náci politizálás”, a Thorgeirson-ügyben az „egyenruhás vadállat”, az Oberschlick v. Austria (No. 2.) ügyben⁷⁴ pedig egy politikusra vonatkozó „idióta” kitételeket. A Schwabe v. Austria ügyben⁷⁵ egy közlekedési balesetet okozó politikus magatartását hasonlították „ittas vezetéshez”, bár a szervezetében nem találtak alkoholt – Strasbourg mégis úgy döntött, a vitatott vélemény védelemre érdemes.

A védendő vélemények és a már túlzott mértékben gyalázkodó megnyilvánulások közötti mezsgye meglehetősen vékony. A Wabl v. Austria ügyben⁷⁶ a panaszos, korábbi parlamenti képviselő „náci újságírás”-sal vádolta meg az egyik osztrák lapot, miután utóbbi közzétett egy riportot egy Wabl által egy tüntetésen *megkarmolt* rendőrrel, aki azóta folyamatosan retteg az AIDS-betegségtől. Bár a panaszos a cikk miatt egyébként egy másik perben kártérítést kapott, az ezt követően általa tett „náci újságírás” minősítés az osztrák bíróságok szerint túllépte a szólásszabadság határát. Ezúttal Strasbourg sem állapított meg az egyezményesértést.

A Feldek v. Szlovákia ügy⁷⁷ újságíró panaszosát azért ítélték el rágalmazásért, mert a függetlenné váló Szlovákia első kulturális és oktatási miniszteréről írt cikkében a politikus „fasiszta múltjáról” írt. Maga az érintett egyébként korábban megjelent önéletrajzában már említést tett a Hlinka-gárdában viselt tagsá-

⁷¹ Jerusalem v. Austria (application no. 26958/95), 2001. február 27-i ítélet; De Haes and Gijssels v. Belgium (case no. 7/1996/626/809), 1997. január 27-i ítélet; Dichand and others v. Austria (application no. 29271/95), 2002. február 26-i ítélet.

⁷² Application no. 24261/05. 2008. július 8-i ítélet.

⁷³ Application no. 13909/05. 2007. november 6-i ítélet.

⁷⁴ Case no. 47/1996/666/852. 1997. június 25-i ítélet.

⁷⁵ Application no. 13704/88. 1992. augusztus 28-i ítélet.

⁷⁶ Application no. 24773/94. 2000. március 21-i ítélet.

⁷⁷ Application no. 29032/95. 2001. július 12-i ítélet.

gáról, illetve egy 1945-ös terrorista-kiképzésen való részvételéről, ami állítása szerint feltétele volt egy asztalitenisz-bajnokságon való részvételének. A minisztert később saját állítása szerint kizárták a szervezetből. A panaszos újságíró arra hivatkozott, hogy a vitatott kitétel véleménynyilvánítás, ráadásul olyan, amely még belefér a szólásszabadság védelmi körébe. A szlovák Legfelsőbb Bíróság azonban elítélte becsületsértés miatt, míg Strasbourg ezzel ellentétben kiterjesztőleg értelmezte a „fasiszta múlt” kifejezést, és a megállapított tények alapján úgy vélte, hogy a vélemény rendelkezik a kellő ténybeli alappal, tehát védelemre érdemes.

A *Scharsach and News Verlagsgesellschaft GmbH v. Austria* ügy⁷⁸ panaszosai – a náci eszmék terjedésének jól ismert témáját feszegető cikkben, ismét az Osztrák Szabadságpárttal esetlegesen köthető kormánykoalíció esélyeit mérlegelve – egy politikusasszonyt (másokkal egyetemben) „pincenácinak” (*Kellernazi*), azaz náci eszmeiségét titokban, a föld alatt vállaló, ehhez kapcsolódó tevékenységét ott kifejtő személynek titulálták. A politikusasszony megnyerte a rágalmazási pert, amelynek során a vitatott kitétel a bíróságok tényállításnak minősítették, Strasbourg azonban a panaszosnak adott igazat.

A *tényállítások* a véleményekhez képest szűkebb körben élveznek védelmet, pontosabban a hamis tényállítások általában véve nem élvezhetik az Egyezmény védelmét. A *Constantinescu v. Romania* ügy⁷⁹ előzményeként a panaszos – megsértve az ártatlanság védelmét – csalónak, sikkasztónak nevezett három tanárt, korábbi szakszervezeti tisztségviselőt. A panaszos elítélése – jó-hiszemúsége mellett is, hiszen az érintettekkel szemben büntetőeljárás indult, azonban annak lezárásáról ő már nem szerzett tudomást – indokolt volt, és nem ütközött az Egyezménybe. A *Radio France and others v. France* ügyben⁸⁰ a panaszos rádióállomás, bár egy lap cikkének pusztá átvételével (amely korabeli jegyzőkönyvek idézésével állította egy korábbi, különböző önkormányzatokban működő politikusról, hogy 1942-ben részt vett zsidók deportálásában) még nem követett volna el a szólásszabadság védelmét nem élvező cselekményt, a rádió azonban olyan állításokat is közölt, amelyeket a hivatkozott cikk már nem tartalmazott (egy „szállítmány” indításának megszervezésével vádolták őt). Ez pedig már nem minősülhet védendő szólásnak a bíróság szerint. A *Pedersen and Baadsgard v. Denmark* ügyben⁸¹ a bíróság – szűk többséggel ugyan, de – úgy

⁷⁸ Application no. 39394/98. 2003. november 13-i ítélet.

⁷⁹ Application no. 28871/95. 2000. június 27-i ítélet.

⁸⁰ Application no. 53984/00. 2004. március 30-i ítélet.

⁸¹ Application no. 49017/99. 2004. december 17-i ítélet.

döntött, hogy a panaszosok által írt cikkben közzétett, egy rendőrtiszt eljárásának visszaélészerűségét pedzegető *kérdések* is – burkoltan, de – hamis tényállításoknak minősülnek, és így nem állapította meg a szóban forgó ügyben a 10. cikk megsértését. A hamis állításokkal szemben még a legkevésbé védett személyi kör tagjai, a közszereplő politikusok is kaphatnak védelmet. Így például a Jean-Marie Le Pen francia politikust, a Nemzeti Front elnökét rágalalmazó állítások miatt elítélt újságírók Strasbourgban is pert veszítettek.⁸² A hamis állítások tehát alapvetően nem élvezik az Egyezmény védelmét.⁸³

Bizonyos esetekben azonban a valóságnak nem megfelelő állítások is védettek lehetnek. A Dalban v. Romania ügyben⁸⁴ a román állam által elítélt újságíró egy szenátor állítólagos gazdasági visszaéléseiről, megvesztegetéséről írt leleplező cikket, egy hivatalos nyomozati anyagot felhasználva. A közzétett állításokkal ellentétben az ügyészség eltérő tényállást állapított meg, így a cikk egyes – és meglehetősen súlyos – állításai valótlanoknak minősültek. A strasbourgi bíróság azonban úgy vélte, hogy a cikk nem volt teljes egészében hamis, önmagában az ügyészség megállapításai sem minősülnek perdöntő bizonyítéknak, ráadásul Dalban a közérdek szolgálatában járt el, így felfüggesztett szabadságvesztésre ítéltése megsértette az Egyezményt.

Az elv – mely szerint a tényállítások bizonyos körülmények között még bizonyítatlanság esetén is védelmet élveznek – megerősítést nyert a Brasilier v. France ügy⁸⁵ ítéletében. Itt az elítéléshez vezető rágalmazás a parlamenti választások hevében történt, amikor is a panaszos képviselőjelölt csalással vádolta meg ellenfelét (aki végül elnyerte a mandátumot). Bár állításait nem tudta bizonyítani – és ez vezetett a nemzeti bíróság általi elítéléséhez –, Strasbourg úgy döntött, hogy a vita során elhangzó állítások, a körülményekre tekintettel (a vita egyértelműen közérdekű témában, a választásokhoz kapcsolódva zajlott) a lehető legszélesebb védelmet érdemlik, hiszen mindez elengedhetetlen a demokrácia működéséhez. A bíróság útmutatása egyértelmű: politikai vitákban nincs nagyon sok hely a rágalmazási jog számára – de annak teljes kiiktatása sem lehet kívánatos. Ennek megfelelően utasította el a bíróság Keller László egykori államtitkár kérelmét, aki hamis tényállítás által sértett személyiségi jogot egy

⁸² Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France (applications nos. 21279/02 and 36448/02), 2007. október 22-i ítélet.

⁸³ Lásd még: Cumpana and Mazare v. Romania (application no. 33348/96), 2004. december 17-i ítélet; Alitha Publishing and Constantinides v. Cyprus (application no. 17550/03), 2008. május 22-i ítélet.

⁸⁴ Application no. 28114/95. 1999. szeptember 28-i ítélet.

⁸⁵ Application no. 71343/01. 2006. április 11-i ítélet.

magyar televízió-műsorban.⁸⁶ A bíróság leszögezte, hogy az egyértelműen hamis állítások nem élvezik az Egyezmény védelmét – holott azok egy nagy jelentőségű közügyet érintően hangoztak el.

4. 5. A felelősség alóli kimentési okok

A hírnevet vagy becsületet sértő közlések esetén az egyes jogrendszerek biztosítanak a jogi felelősség alóli kimentési indokokat, tehát a jogi felelősség a sérelmes közlésekért nem objektív, nem korlátlan.

A kimentési okok köre nem minden államban kodifikált, törvényi szabályozás hiányában azokat a bírói gyakorlat alakítja, határozza meg. Az alábbi áttekintésben kizárólag a törvényben meghatározott kimentési okokkal foglalkozunk; kivételt képez ez alól a *common law* rendszerű Anglia (ahol azonban szintén van rágalalmazási törvény, több is, de ezek együttesen sem fedik le a rágalalmazási jog teljes területét).

Általánosan érvényesülő kimentési ok, ha a közlés tartalma igaznak bizonyul, azaz, annak igazát a közlő képes a bíróság előtt bizonyítani (ld. pl. Anglia,⁸⁷ Ausztria,⁸⁸ Ciprus,⁸⁹ Luxemburg,⁹⁰ Svédország,⁹¹ Franciaország⁹²). Ugyanakkor a jogrendszerek egy részében büntetőeljárásokban a bizonyítás csak abban az esetben megengedett, ha a közzétételt valamely fennálló közérdek (pl. egy közéleti kérdésben tett megnyilvánulásról van szó), esetleg nyomós, méltányolható magánérdek indokolta. Ilyen érdek hiányában még az egyébként valós tényállítások is rágalmazónak számítanak (és valóságuk bizonyítása az eljárási szabályok szerint nem megengedett).⁹³

Kimentő körülménynek számíthat, ha a megrágalmozott fél előzetesen beleegyezett a közzétételbe,⁹⁴ vagy ha a perbe fogott fél csak közvetett módon járult

⁸⁶ Keller v. Hungary (Application no. 33352/02), admissibility decision.

⁸⁷ Defamation Act 2013., 2. cikk.

⁸⁸ Média törvény (*Mediengesetz*, Federal Act on the Press and other Publication Media 12 June 1981, Federal Law Gazette No. 314/1981.), §6 (2) 2. a).

⁸⁹ Civil Wrongs Act, Cap 148., 19. cikk.

⁹⁰ A luxemburgi büntető törvénykönyv (Loi du 16 juin 1879), 443. cikk, Act of 8 June 2004 on the Freedom of Expression in the Media, V. fejezet, 17. cikk.

⁹¹ Freedom of the Press Act, *Tryckfrihetsförordningen* (2002:908), 7. fejezet, 14. cikk, 14. bek.

⁹² Press Act of 1881, 35. cikk, 55–56. cikkek.

⁹³ Ld. pl. Magyarország, 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról,; dán büntető törvénykönyv, 270. cikk; Svédországban a Freedom of the Press Act, *Tryckfrihetsförordningen* (2002:908), 7. fejezet, 14. cikk, 14. bek.

⁹⁴ A *common law* Angliában és az ír Defamation Act 2009., 25. cikk.

hozzá a sérelem bekövetkeztéhez („ártatlan” részese volt annak); az újságárus, a levélkihordó postás vagy a nyomdász nem felel a rágalmozó állításokért, amelyek a sajtótermékben megjelentek.⁹⁵

Fontos megjegyezni, hogy – feltehetően nem egészen függetlenül a strasbourgi bíróság folyamatosan gyarapodó joggyakorlatától – a korábbi szigorú szabályok, és a közzétett állítások bizonyíthatatlansága (hamis volta) esetén a felelősség alól alig néhány esetben mentesülést lehetővé tevő jogrendszerek némelyike a tényszerűen hamis, de a közérdeket érintő ügyben, jóhiszeműen tett állítások esetén is mentesülést ad a rágalmozó számára. Azaz, a hamis állítások is védelmet élvezhetnek bizonyos, jól körülhatárolt esetekben; a figyelembe veendő szempontok a jogrendszerek nagyobb részében a bírói gyakorlat által kerülnek kialakításra, de azok néhol már kodifikált, írott joggá váltak.

Általánosan érvényesülő szabály, miszerint a tisztességes kritika (valós ténybeli alapokon nyugvó bírálat, vagy ténybeli alap hiányában bizonyítás tárgyává nem tehető értékítélet), legyen mégoly sérelmes vagy akár bántó a megcélzott személy számára, nem minősülhet becsületsértőnek, amennyiben közzétételét közérdek indokolta;⁹⁶ a korlátok körvonalainak meghatározása ugyanakkor a legtöbb jogrendszerben a bírói gyakorlat feladata.

Egy, számos jogrendszer által elismert kimentési lehetőség, ha a média nem saját maga teszi a rágalmozó állítást, hanem beszámol másnak a rágalmozást megvalósító véleményéről, így mindössze továbbadja azt (a magyar jogi terminológia szerint: híresztel). Ezzel a kivétellel később külön is foglalkozunk.

4. 5. 1. Speciális körülmények

Egyes jogrendszerekben a szabályozás meghatároz olyan speciális körülményeket, amelyek fennállta esetén a rágalmozó állítás közzététele esetén is mentesülni lehet a felelősség alól. Az angol jogban az „abszolút mentesség” (*absolute privilege*) bizonyos, meghatározott körülmények között tett állításokat véd, és ad teljes immunitást a közzétevő számára a jogi felelősség alól (például a parlamentben, a bírósági eljárások során, vagy a kormányzati munka közben tett állítások, illetve ezek újbóli közzététele esetén⁹⁷).

⁹⁵ Az angol Defamation Act 1996, 1. cikk, az ír Defamation Act 2009., 27. cikk.

⁹⁶ Az angol Defamation Act 2013. 4. cikk (*‘publication on matter of public interest’*), *‘honest opinion’* az ír jogban, Defamation Act 2009., 20. cikk, a Civil Wrongs Act Cipruson, 19. cikk.

⁹⁷ Bill of Rights 1688, 9. cikk, Defamation Act 1996, 14. cikk. Ld. még az ír Defamation Act 2009 17. cikkét.

A dán bírósági gyakorlat elismeri az ügyvédek jogát arra, hogy becsületsértő állításokat tegyenek ügyfeleik védelme érdekében a tárgyalóteremben vagy a jogi eljárás során.⁹⁸ A dán büntető törvénykönyv tartalmaz egy egyedülálló mentesítési okot a felelősség alól: a 272. cikk értelmében abban az esetben, ha a sértő (becsületsértő vagy gyalázkodó) megjegyzések visszavágó jellegűek, vagyis a megjegyzést tevő személy a vele szemben tett, hasonlóan sértő megjegyzésre válaszolt, akkor szankciónak nincs helye.⁹⁹

Ausztóriában mentő körülmény, ha élő adásról van szó, és a műsorszolgáltató alkalmazottai és képviselői nem vétettek az újságírói körültekintés szabálya ellen.¹⁰⁰

4. 5. 2. Közérdek és jóhiszeműség

Amint azt említettük, a közérdekű ügyekben tett állítások, amennyiben azokat nem rosszhiszeműen tették, akkor is védelmet élvezhetnek egyes jogrendszerekben, ha hamisnak bizonyulnak.

Az angol jogban a „feltételes mentesség” (*qualified privilege*) bizonyos feltételek teljesülése esetén ad mentesülést a felelősség alól (a mentességet minden esetben a közösség érdeke, a társadalom java indokolja).¹⁰¹ A törvényi *qualified privilege* körét a korábban már tárgyalt Reynolds-szabály alkalmazása jelentősen kitágította. Szintén a közérdeket szolgálja a „tisztességes vélemény” (*honest opinion*)¹⁰² védelme, amely a véleménynyilvánítás szabadságát óvja, de csak akkor, ha a vélemény valamely ténybeli alapja megállapítható, és a közlő jóhiszeműen járt el.

Írország Defamation Act-je¹⁰³ jelentős mértékben hasonlít a brit törvényekre, illetve kodifikálta a korábbi *common law* bírói szabályozását. Ennek megfelelően a felelősség alóli mentesülés esetei is rendkívül hasonlóak (*truth, absolute privilege, qualified privilege, honest opinion, consent, innocent publication*). A „*fair and reasonable publication*” alapján történő mentesülés alkalmazható a leginkább a közéleti szereplőkkel szembeni rágalmozási ügyekben; ez a szabály beépítette az angol Reynolds-döntés legtöbb elemét, és törvényi szintre emel-

⁹⁸ SANDFELD JAKOBSEN–SCHAUMBURG-MÜLLER i. m. (45. lj.), 64.

⁹⁹ Uo. 65–66.

¹⁰⁰ Médiatörvény (*Mediengesetz*, Federal Act on the Press and other Publication Media 12 June 1981, Federal Law Gazette No. 314/1981., §6. (2) bek. 3. pont.

¹⁰¹ Defamation Act 1996., 15. cikkés Schedule 1.

¹⁰² Defamation Act 2013., 3. cikk.

¹⁰³ Defamation Act 2009.

te azt. Azaz, a Reynolds-szabály sajátos módon érvényesül az ír jogrendszerben.¹⁰⁴

2009. évi írországi rágalalmazási törvény, 26. cikk:

„(1) Rágalmazás esetén mentő körülmény (a továbbiakban „a tisztességes és helyénvaló közlés védelme”), ha az alperes bizonyítja, hogy –

(a) a per tárgyát képező nyilatkozat közzététele –

(i) jóhiszeműen,

(ii) olyan közérdekű kérdés megvitatása során vagy érdekében történt, amelynek tárgyalása

a közjót szolgálja,

(b) az eset valamennyi körülményének figyelembe vételével a nyilatkozat közreadása nem lépte túl az ésszerűség határain belül szükségesnek tekinthető mértéket, és

(c) az eset valamennyi körülményének figyelembe vételével a nyilatkozat közzététele tisztességes és helyénvaló volt.

(2) A jelen cikk alapján a bíróság annak eldöntése során, hogy a nyilatkozat közreadása tisztességesnek és helyénvalónak minősül-e, köteles minden, a bíróság által lényegesnek vélt mozzanatot figyelembe venni, ideértve a következőket:

(a) azt, hogy a nyilatkozat milyen mértékben vonatkozik a sérelmet szenvedett fél közfeladatainak ellátására;

(b) a nyilatkozatban megfogalmazott vádak súlyát;

(c) a nyilatkozat szövegösszefüggését és tartalmát (ideértve annak nyelvét is);

(d) azt, hogy a nyilatkozat milyen mértékben különböztette meg egymástól a gyanúsításokat, a vádakokat és a tényeket;

(e) azt, hogy a nyilatkozat adott időpontban történt közreadását rendkívüli körülmények tették-e szükségessé;

(f) folyóiratban olyan személy által közzétett nyilatkozat esetében, aki a közzététel időpontjában a Sajtótanács tagja volt, azt, hogy a közzététel milyen mértékben tett eleget a Sajtótanács etikai kódexének, illetve a Sajtóombudsman és a Sajtótanács döntéseinek;

(g) folyóiratban olyan személy által közzétett nyilatkozat esetében, aki a közzététel időpontjában nem volt a Sajtótanács tagja, azt, hogy a folyóirat kiadója milyen mértékben tett eleget az (f) bekezdésben foglalt előírásoknak;

¹⁰⁴ CAROLAN–O’NEILL i. m. (38. lj.), 165–181.

- (h) azt, hogy az adott kiadvány ismertette-e, és, ha igen, az eredeti nyilatkozattal azonos, vagy ahhoz hasonló súllyal tette-e közzé a felperes előadását az eseményekről;
- (i) ha a felperes előadása nem került ennek megfelelően ismertetésre, úgy azt, hogy tett-e a kiadó ésszerű erőfeszítést annak érdekében, hogy megszólaltassa a felperest és közreadja az ő válaszát; és
- (j) az alperes által megtett intézkedéseket a nyilatkozatnak a felperessel kapcsolatos állításai ellenőrzésére és az ehhez alkalmazott módszereket.”

A hamis (bizonyítatlan), de közügyekben, jóhiszeműen tett állítások törvényi védelmére más államokban is találhatunk példát.

A dán büntető törvénykönyv 269. cikke értelmében nem állapítható meg a felelősség abban az esetben, ha „a nyilatkozattevő jóhiszeműen, kötelességének tett eleget a megszólalással, illetve ha nyilvánvaló közérdek vagy saját maga vagy mások személyes érdekeinek törvényes védelme céljából járt el”; ez a mentesítés kizárólag a hamis és becsületsértő megjegyzésekre vonatkozik, a sértő megjegyzésekre nem.¹⁰⁵ Ennek megfelelően a jogi felelősség alól való mentesítéshez egyaránt szükséges a jóhiszeműség és a köz- vagy magánérdek megléte. A 269. cikk (1) bekezdésében biztosított mentesülés mellett a (2) bekezdés lehetővé teszi a bíróságok számára, hogy a vádlottat kegyelemben részesítsék abban az esetben, ha „olyan bizonyíték merül fel, amely igazolja, hogy a vádlottnak volt alapja valósnak tekinteni az állításokat”. Ez annyit jelent, hogy még abban az esetben is, ha az állítások nem igazak és közzétételükhöz sem fűződik köz- vagy magánérdek, a közlő kegyelemben részesülhet, ha jó oka volt úgy vélni, hogy az állítások igazak (azaz, ha jóhiszeműen járt el).¹⁰⁶

Ausztriában a médiatörvény alapján a megsértett fél nem érvényesítheti jogát, ha a publikáció közreadásához nyomós közérdek fűződött, s a megfelelő újságírói alaposság mellett elegendő indok volt található ahhoz, hogy a sérelmes állítást igaznak tekintsék.¹⁰⁷

A lengyel sajtótörvény 12. cikke értelmében az újságírók még hamis állítások közreadása esetén is mentesülnek a felelősség alól, ha tisztességesen és kelendő óvatossággal jártak el.¹⁰⁸

¹⁰⁵ SANDFELD JAKOBSEN–SCHAUMBURG-MÜLLER i. m. (45. lj.), 61.

¹⁰⁶ Uo. 61–62.

¹⁰⁷ Médiatörvény (*Mediengesetz*, Federal Act on the Press and other Publication Media 12 June 1981, Federal Law Gazette No. 314/1981), §6. (2) 2. b).

¹⁰⁸ Press Act of 26 January 1984.

Luxemburgban akkor, ha egy nyilvános kiadvány sérti valamely személy becsületét, a kiadót nem terheli felelősség abban az esetben, ha bizonyítani tudja, hogy megfelelő indoka volt igaznak tartani a közreadott tényeket, a nyilvánosságnak pedig jogában állt azok megismerése.¹⁰⁹ Az igazság bizonyítása büntető-eljárásokban csak bizonyos, a törvény által megengedett esetekben lehetséges. Ilyen eseteknek minősül az, ha valaki valamely hatóság képviselőjéről, vagy egyéb, a közszolgálatban (public service) dolgozó személyről tett közzé sérelmes állításokat.¹¹⁰

A portugál büntető törvénykönyv alapján is mentesül a felelősség alól az, akinek a hamis állítások közzétételekor nyomós indoka volt arra, hogy az állításokat igaznak higgye, és jóhiszeműen járt el.¹¹¹ Szintén mentesülhet a büntetőjogi felelősség alól a média Olaszországban, ha a tájékoztatáshoz, illetve az eltérő vélemény megfogalmazásához való jogát gyakorolta.¹¹² Az olasz bírósági gyakorlat ezt a szabályt kiterjesztette a polgári jogi személyiségvédelmi eljárásokra is, azzal, hogy bárki hivatkozhat rá, aki a médiában sérelmes állításokat tett közzé (tehát nem csak az újságírók számára áll nyitva ez a védelem).¹¹³ A publikáció által szolgáltat közérdek szempontja Észtországban a polgári jogi felelősség alól nyújthat mentességet.¹¹⁴ Végezetül Svédországban is mentesül a felelősség alól a kiadó akkor, ha a körülmények indokolják az ügy nyilvánosságra hozatalát, továbbá a közreadott állítás igazsága bizonyított, vagy ésszerű alapon igaznak vélhető.

Az EJEB szerint „[a] véleménynyilvánítás jogának gyakorlásához szervesen hozzátartozó »kötelességek és felelősségek« alapján a 10. cikk által a közügyekről tudósító újságíróknak nyújtott védelem előfeltétele, hogy jóhiszeműen eljárva pontos és megbízható információk közzétételére törekedjenek az újságírói etika szabályainak megfelelően...”¹¹⁵

¹⁰⁹ A 2004. június 8-i, a véleménynyilvánítás szabadságáról a médiában szóló törvény (*Loi du 8 juin 2004 sur la liberté d'expression dans les médias*) 17. lb. cikke, a Büntető Törvénykönyv 443. cikke.

¹¹⁰ Büntető törvénykönyv, 445. cikk, §2. Ld. DOLEY–MULLIS i. m. (28. lj.) 1266.

¹¹¹ Büntető törvénykönyv, 180. cikk, no. 2. Ld. DOLEY–MULLIS i. m. (28. lj.) 1299.

¹¹² Büntető törvénykönyv, 51. cikk. Ld. DOLEY–MULLIS i. m. (28. lj.) 1239.

¹¹³ Uo. 1241.

¹¹⁴ Law of Obligations Act, 1046(1), (2) cikk. Ld. DOLEY–MULLIS i. m. (28. lj.) 1187.

¹¹⁵ *Bladet Tromsø and Steensas v. Norway* (application no. 21980/93., 1999. május 20-i ítélet), 65. bek.

4. 6. A híresztelés

A mástól származó információ továbbadása, a más által tett rágalmazó állításokról való beszámoló (híresztelés) esetén egyes jogrendszerek mentesülést biztosítanak az állításokat közlétező (jellemzően a média) számára. Ugyanakkor jelentős részben e szabályokat is a bíróságok alakították ki, és csak ritkán szerepelnek az írott jogforrásokban.¹¹⁶

Részben ilyen szabálynak tekinthető az előző pontban bemutatott – az Angliában és Írországból létező – *absolute privilege* szabálya, ahol a bizonyos speciális körülmények között (bírószági eljárásban, parlamentben stb.) tett rágalmazó állításokról való – a média általi – beszámolás mentességet élvez a jogi felelősség alól.

Az osztrák jogrendszerben hasonló abszolút mentesség létezik, mivel a Nemzeti Tanács, a Szövetségi Tanács, a Szövetségi Képviselőház, a Parlament vagy a fenti képviselő testületek bizottságai előtti meghallgatásokról készült valós tudósítások tekintetében nem lehetséges jogi igényt érvényesíteni.¹¹⁷ E szabály mellett a médiatörvény biztosít egy sokkal szélesebb körű – általános – védelmet is az eredetileg harmadik felek által tett gyalázkodó állítások tekintetében: ha a kérdéses állítás egy harmadik féltől származó pontos idézet, továbbá nyomós közérdek fűződik az állítás nyilvánosságra hozatalához, úgy a rágalmazás sértettje részéről nincs helye követelésnek.¹¹⁸ A rágalmazó kijelentéseknek az osztrák jog által biztosított ilyen széles körű törvényi védelme egyedülálló Európában.

Luxemburgban az alperes mentesül a felelősség alól, ha a becsületsértő állítást élő, egyenes adásban tett nyilatkozat tartalmazza, amennyiben a közlétező megtette a szükséges óvintézkedéseket a becsületsértés elkerülése érdekében, és a kiadvány megemlíti, hogy kitől származik az adott közlés. Ugyancsak mentesíti a közreadót a jogi felelősség alól az, ha a kiadvány egy harmadik féltől származó pontos idézet, amennyiben a kiadvány egyértelműen jelzi ezt a

¹¹⁶ A bírói gyakorlat pl. Dániában [ld. SANDFELD JAKOBSEN–SCHAUMBURG-MÜLLER i. m. (45. l.), 65.] és Magyarországon is anélkül biztosít mentességet a híresztelt, rágalmazó állítások számára bizonyos esetekben, hogy ennek törvényi alapja volna. A magyar bírói gyakorlat alapján az országgyűlés, a helyi önkormányzat, a közigazgatás országos és helyi szervei, a rendőrség, bíróság, ügyészség által közzétett információk média általi bemutatása nem lehet alapja rágalmazási ügynek (ld. EBH2001. 407., BH2002. 51., BH2003. 357., EBH2005. 1289. számú legfelsőbb bírósági döntések). Jelen tanulmányban ugyanakkor elsősorban a törvényi szabályozással foglalkozunk.

¹¹⁷ 2004. június 8-i törvény, 17. cikk 2. pont, luxemburgi büntető törvénykönyv (Loi du 16 juin 1879), 443. cikk.

¹¹⁸ Case no. 47/1991/299/370. 1992. május 28-i ítélet.

tényt, és azonosítja az eredeti szerzőt, továbbá jogos közérdek fűződik az idézet közzétételéhez.¹¹⁹

4. 6. 1. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata

A híresztelés problematikája az EJEB gyakorlatában is megjelenik, és a testület bizonyos feltételekkel a híresztelt bizonyítatlan (hamis) állításokat is védelemben részesíti. A már említett Thorgeirson-ügyben¹²⁰ a panaszos az izlandi rendőrség brutális eljárásairól adott hírt két cikkében, amelyekben mások állításait közölte, a magyar terminológia szerint tehát „híresztelt”. A strasbourgi bírák arra hivatkozva, hogy ilyen esetekben olykor lehetetlen volna a közzétevőnek az állítások valóságát bizonyítania, és mivel az állítások fontos közérdekű ügyre vonatkoztak, a közzététel pedig a vita fellendítésének szándékával, jóhiszeműen történt, megállapították, hogy a panaszos jogát megsértette a marasztaló izlandi ítélet. A Bladet Tromsø-ügyben¹²¹ egy, a főkavadászat törvényességét felügye-lő illető – igaz, zárolt – beszámolóján alapult a hírnévsértő közlés, amelyben az érintett halászok kegyetlen munkamódszereiről esik szó. A később kiküldött vizsgálóbizottság nem igazolta az eredeti állításokat, az ezt követő becsületsértési perben született, a lapot elmarasztaló ítélet azonban Strasbourg szerint az Egyezménybe ütközött. Közérdekű vita során, megalapozottnak tűnő, hivatalos forrásból származó állítások közzététele ugyanis nem lehet jogsértő.

A Thoma v. Luxembourg ügyben¹²² a forrás ugyan „csak” egy másik lapban megjelent cikk volt, amely egyes kormányzati tisztségviselőkre nézve tett rágalmozó állításokat, de a luxemburgi bíróság marasztaló döntése Strasbourg szerint megsértette az Egyezményt. Az ítélet indokolása szerint nem várható el minden esetben a sajtótól, hogy a külső forrásból származó információk hitelességét bizonyítsa. Egy újabb keletű híresztelési ügyben (Selistö v. Finland¹²³) hozott döntés kimondta, hogy a rendőrség által készített nyomozati anyag idézése még később esetleg bebizonyosodó hamis volta ellenére sem tekinthető olyan állításnak, amelynek közzétevője felelősségre vonható; az ilyen állítások igazságtartalmának vizsgálatára a sajtó nem kötelezhető, és számára az idézés, a híresztelés során még bizonyos mértékű egyoldalúság, elfogultság is megen-

¹¹⁹ Application no. 21980/93. 1999. május 20-i ítélet.

¹²⁰ Application no. 38432/97. 2001. június 29-i ítélet.

¹²¹ Application no. 56767/00. 2004. november 16-i ítélet.

¹²² Application no. 76918/01. 2006. december 14-i ítélet.

¹²³ Application no. 12979/04. 2007. június 5-i ítélet.

gedett. A szóban forgó ügyben egy sebészt vádoltak meg – nevének említése nélkül – azzal, hogy ittasan, vagy legalábbis másnaposan végzett el egy rutinműtétet, amelynek eredményeképpen a páciens meghalt. A hivatalos vizsgálat után a rendőrség végül nem emelt vádat az orvos ellen. Az újságíró azonban – az elhunyt férjének nyilatkozatára, illetve az említett nyomozati anyag egyes, kiragadott részeire hivatkozva – mégis közzétette a rágalmazó állításokat. A strasbourgi bíróság – tekintettel a sebész azonosíthatóságának hiányára, a számára biztosított válaszadási jogra, amellyel nem kívánt élni, illetve a téma közérdekűségére – megállapította az Egyezmény megsértését, mivel a részes állam elmarasztalta az újságírót. Némi kritika is érte a döntést, főként amiatt, mert a bíróság kifejezetten elutasította azt, hogy az újságíró eljárása, amellyel a rendőrségi jelentésből egyoldalúan, kizárólag az orvosra nézve terhelő információkat közölte – és így elhallgatta a *teljes* igazságot –, megalapozná a jogsértés megállapítását.

A Verlagsgruppe News GmbH v. Austria ügyben¹²⁴ szereplő panaszos is híreszteléssel valószínűsítette meg a becsületsértést. Már nem okozhat számunkra meglepetést, hogy ismét az Osztrák Szabadságpárt egyes politikusai voltak a megsértett felek. A vitatott megjegyzések eredetileg egy osztrák napilapban jelentek meg, amelynek eredményeképpen az érintettek rágalmazási pert indítottak, majd ezután közölte azokat a panaszos által kiadott magazin. A politikusok újfent pert indítottak becsületsértés miatt, és meg is nyerték azt, Strasbourg azonban úgy döntött, hogy az ítélet megsértette a 10. cikkelyt. Indokolásában a Bíróság leszögezte, hogy a másodszori megjelentetés idején a vitatott állítások már széles körben ismertek voltak. A közügyekről folytatott vita szabadsága ezúttal megelőzte a sérelmet szenvedett felek személyiségi jogait, a politikusok tőrészküszöbe egyébként is szükségszerűen magasabb az átlagemberénél, és ezáltal még a lap nem egészen semleges hangvételű beszámolója sem lépete túl a szólásszabadság, illetve az elfogadható kritika határait. A Gorelishvili v. Georgia ügyben¹²⁵ a Bíróság megállapította, hogy a sajtó nem kötelezhető újabb vizsgálódásra akkor, ha információit, melyekre állításait alapozza, hivatalos iratokból szerzi.

A Gazeta Ukraina-Tsentr v. Ukraine ügyben¹²⁶ az EJEB megállapította azt is, hogy bár a híresztelt információkért a média felelőssé tehető, ez a felelősség

¹²⁴ Application no. 16695/04. 2010. július 15-i ítélet.

¹²⁵ Application no. 12979/04. 2007. június 5-i ítélet.

¹²⁶ Application no. 16695/04. 2010. július 15-i ítélet.

csak különösen indokolt esetben lehet az információ eredeti forrásának felelősségével azonos mértékű.

5. Következtetések

Az összehasonlító áttekintés módot adott arra, hogy bizonyos, általános következtetéseket levonjunk az Európában (pontosabban a vizsgálat elsődleges tárgyát képező Európai Unió tagállamokban) a közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelmi ügyeiben érvényesülő előírások természetével, szabályozásával kapcsolatban.

A) A hírnév- és becsületvédelem szabályai az egyes államok jogrendszerében több helyen, elszórva szerepeknak, ezért párhuzamosan akár több eljárás is indítható, illetve kezdeményezhető a sérelmet szenvedett fél által. A büntetőjog a legtöbb európai államban tiltja a hírnév és becsület megsértését, jellemzően pénzbüntetéssel és szabadságvesztéssel fenyegetve az elkövetőket.

B) A közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelmének kérdéseiben meghatározó a bírói jogalkotás szerepe, bármely jogág szabályainak alkalmazásáról is van szó. Igaz ez az érintett személyi kör meghatározására éppúgy, mint az esetükben alkalmazandó mérce felállítására.

C) A közéleti szereplők köre nem pontosan meghatározott, folyamatosan változik, illetve tágul, továbbá esetükben a védelem – személyi státuszuktól függetlenül – differenciálódhat is.

D) A közszereplők hírnév- és becsületvédelmének alkalmazandó szigorúbb mércét csak igen kevés állam határozza meg törvényben; ilyen előírás kizárólag a büntetőjogi kódexekben bukkan fel (kivétel az új magyar polgári törvénykönyv). E rendelkezések is tág teret hagynak azonban a bírói jogalkalmazás és -értelmezés számára.

E) Némileg meglepő eredménye a kutatásnak, hogy egyes államokban léteznek még olyan szabályok, amelyek bizonyos közéleti szereplők vonatkozásában azok személyiségi jogait (így hírnevüket és becsületüket) az általánosnál fokozottabban védik. A jogirodalom szerint e szabályok a gyakorlatban nem kerülnek alkalmazásra, de már pusztán létük is nehezen egyeztethető össze az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatával.

F) A tények és a vélemények szétválasztása és eltérő jogi megítélése a hírnév- és becsületvédelem egyik alapkérdése. E differenciálás jellemzően szintén a bírói gyakorlaton nyugszik az egyes államokban.

G) A hírnevet és becsületet sértő, tényállásszerű magatartásokból eredő jogi felelősség alól mindig van kimentési lehetőség, tehát a felelősség nem objektív; a kimentési okok néhol törvényben meghatározottak, de legtöbbször szintén a bírói gyakorlat alakította ki azokat.

H) A közéleti szereplőkkel kapcsolatos eljárásokban kiemelten fontos a közérdek (és számos államban: a jóhiszeműség) vizsgálata. Amennyiben egy adott publikáció közérdekűnek minősül, mert a demokratikus nyilvánosság érdekét szolgálja, akár még a hamis tényállítások közzétevői is mentesülhetnek a felelősség alól.

LÁBADY TAMÁS*

A MAGÁNJOG ALAPTÖRVÉNYI ÁRNYALATAIRÓL

Sokáig azt gondoltam – és ez meggyőződésemmé is vált –, hogy az embernek 40 éves kora felett már nem születhetnek új barátai. Idősödő korban az ember már nem köt új barátságokat. A barátság a gyermek- és ifjúkor ajándéka, amikor a kölcsönös bizalom, ragaszkodás és szeretet kötelékének még van jövője. Jóval túl az élet derekán már ilyen összetartozások nem szövődnek. Mások mellett Tattay Levente ékes cáfolata ennek a mélyen belém ivódott gondolatnak, aki azt a fejemből kiverte. Tanártársként ismertem meg őt a Pázmányon, és rövid idő alatt kollégai barátság szövődött közöttünk. Nem lettünk kávéházi barátok, nem drukkoltunk együtt a világbajnokságokon, az olimpián, nem terveztük, hogy majd mi fogjuk megváltani a világot, mert azt már mindketten tudtuk, hogy a megváltás beteljesedett. Csak beszélgettünk. Hetenként alig néhány percet. Tudományos-szakmai kérdésekről, oktatásról, univerzitásról, a Campusról, tanár-diák viszonyról, egy-egy új szakkönyvről, vagy éppen a legújabb törvényhozások labirintusáról, útvesztőiről. Legtöbbször csak tanári szobáink küszöbén állva. De ezek a rövid beszélgetések észrevétlenül kollégai-szakmai barátsággá nemesültek. Az idősödő emberek érett találkozása ez, amely nem kevesebb és nem több, mint az ifjúkori barátság árnyalata. Illő, hogy Tattay tanár úr kerek születésnapján az árnyalati jogi összefüggésekkel emlékezzem erre az árnyalatra, és ezzel fejezzem ki köszönetemet, hogy jóval 40 év felett szakmai-kollégai barátot találtam benne.

* * *

1. Illyés Gyula *A törvényhozóhoz* címzett ódájában jogot rendelni kíván az árnyalatnak. Az árnyalatnak, min a holnap rajza áll, s a kivételnek, melyből lesz

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék.

talán holnapra szabály. Az Alaptörvénynek a magánjogi jogviszonyokba való betüremkedése az *árnyalat joga*. Az árnyalat joga egyfelől azért, mert közösségi vonatkozásokkal árnyalja a magánjogot, holott a magánjog lényegében véve és szükségképpen individualista jogrend, amelynek középpontjában az egyén áll, és amelynek funkciója fogalmi szükségszerűséggel az egyéni érdekvédelem. Mégis, az Alaptörvény szellemének oly erővel kell munkálkodnia a magánjogban, hogy ez az individualista jogrend megszűnjön az „*önzés Bibliája*” lenni, ahogyan a magánjogot Heine nevezte. Éppen a közösségi vonatkozásokkal való feltöltődés által valósítható meg ez az átnemesülés.

Másfelől az Alaptörvény magánjogi relációja azért az árnyalat joga, mert az Alaptörvény egyes tételeinek és egész szellemének, értékrendjének a besodródása a magánjogba, a magánjog erkölcsi tartalmának a gazdagodását jelenti, amely fejlődési irányt nevezhetjük a magánjog etizálódásának, ahogy a német civiljogtudomány a *Grundgesetz*-cel összefüggésben nevezi azt. Ez a folyamat nem más, mint „*ethische Aufladung*”, a magánjog etikai feltöltődése.

Az Alaptörvénnyel összefüggésben különösen aktuális felidézni az Alkotmánybíróság egy korai határozatának azt a tételét, amely szerint nemcsak az állami szervek, így a bíróságok működésének kell szigorúan összehangba lenni az Alkotmánnyal, hanem az Alaptörvény egész fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia a teljes társadalmat, így a magánjogi jogalkalmazást is. Amikor tehát az Alaptörvény *R) Cikke* rendelkezéséről szövelünk, azaz arról, hogy az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének az alapja, továbbá, hogy az Alaptörvény mindenkre nézve kötelező, akkor nemcsak az Alaptörvény egyes formális rendelkezéseire, hanem arra is gondolni kell, hogy az Alaptörvénynek értékrendje, értéktartalma is van, amelynek kibontása és ezeknek az értékeknek a konkrét jogalkalmazási gyakorlatban való transzformálása az, amely egyedül képes igazán élővé tenni az Alaptörvényt.

Az Alaptörvény *Nemzeti Hitvallása* például korántsem kizárólag valamiféle közjogi imádság, hanem nagyon is értékhozó, sőt konkrét normatartalmat is magában rejt a polgári jog számára, amelyet a törvényhozónak és a polgári jogviszonyok elbírálása körében a jogalkalmazónak érvényesítenie kell.

A jogszabályok, így a magánjogi jogszabályok értelmezésére vonatkozó formális jogparancsot az Alaptörvény 28. *Cikke* tartalmazza, amely szerint a bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik.

2. Az alkalmazásnak ez az alkotmányos szempontja ugyanakkor a másik oldalról, a magánjog oldaláról is jogparancs. Bár a hatályos Ptk. expressis

verbis ezt nem mondja ki – implicite azonban természetesen ma is jogalkalmazási követelmény és felelősség –, de a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: új Ptk.) alapelvi szinten az egész Kódex értelmezési szabályává teszi, hogy a törvény rendelkezéseit Magyarország alkotmányos rendjével összhangban kell értelmezni. A Kódex rögtön, az Első Könyv 2. §-ának az összes Könyvre kiható főszabályává emeli ezt az értelmezési parancsot, ezzel pedig a teljes alaptörvényi kultúrát recipiálja az egész magánjogba.

Az alkotmányos rend alapjait az Alaptörvény fekteti le, egyebek között annak egyenes kimondásával, hogy az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének az alapja. Az új Ptk. és természetesen az egyéb magánjogi jogszabályok rendelkezéseit tehát az Alaptörvénnyel koherens összefüggésben kell értelmezni, a kölcsönös, mindkét oldalról – vagyis közjogi és magánjogi aspektusból egyaránt – kimondott jogtételek szerint. Az, hogy az egyéb magánjogi jogszabályok értelmezésének is ki kell fejezniük az Alaptörvénnyel való koherenciát, következik a 2. § másik rendelkezéséből, azaz abból, hogy a Ptk.-n kívüli magánjogi jogszabályokat a Ptk.-val – ennek folytán az Alaptörvénnyel – összhangban kell értelmezni.

Az Alaptörvény és a magánjogi jogalkalmazás elsődleges kapcsolódási tereuma így az alkalmazandó magánjogi jogszabályoknak az Alaptörvénnyel való összhang szerinti értelmezése. Ez az értelmezés pedig jóval több, mint rendszertani értelmezés, interpretatio systematica. Éspedig azért több, mert a rendszertani értelmezés pusztán a szabályok összefüggését keresi a jogrend egyéb rendelkezéseivel, végső soron az Alaptörvénnyel. Az Alaptörvény 28. Cikke viszont úgy szól, hogy a bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. Vagyis a szabály magába implicálja a célszerűségi mértékek szerinti, és Rudolf von Jhering által kidolgozott *teleologikus értelmezést* is. Ez pedig mellőzhetetlenné teszi nemcsak az Alaptörvény formális rendelkezéseivel való összefüggések, hanem az Alaptörvény értékeivel, értéktartalmával való relációk összhangjának a feltárását is.

A *teleologikus jogmagyarázat* ugyanis abból indul ki, hogy minden jogszabály értelmes célkitűzésekkel igazságos és helyes eredmény elérésére törekszik. Ezért a cél szerinti értelmezésnek az értelmezett szöveget összhangba kell hozni a törvényi rendezés céljával, és annak az életjelenségnek a gazdasági és erkölcsi kívánalmaival, amelyekre az értelmezett törvényszó vonatkozik. Mindezt az Alaptörvény 28. Cikk második mondata szövegszerűen is kifejezi annak kimondásával, hogy a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy azok a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak.

A szabály egyfelől a *metajurisztika világát* emeli be a magánjogi jogalkalmazásba is, hiszen a közjóról, az erkölcsről, a gazdaságos célról szól, másfelől ezeket a szempontokat plauzibilissé is teszi, voltaképpen *vélelmezi*. Ez a presumált szöveg azonban csak jogértelmezési szabály, mégpedig a teleologikus értelmezés alaptörvényi tartalma, és nem a bizonyítási terhet kijelölő *presumptio juris*.

3. Kérdés azonban, hogy az interpretációnak ilyen teoretikus értelmezése hogyan adaptálható a konkrét jogalkalmazási gyakorlatban? Érdemes ezt a folyamatot éppen egy olyan tárgykörben bemutatni, amelyet a Kúria egyik joggyakorlatot elemző csoportja folytatott *az állami és uniós pénzügyi támogatásokkal kapcsolatos perek* gyakorlatában. A témára vonatkozó rendkívül kaotikus és oszcillált joganyag – a különböző szintű és rangú jogszabályok tömege – a grammatikai értelmezés és az interpretatio logica szabályai szerint többféle értelmezést enged meg azzal kapcsolatban, hogy ritkábban a megfizetéssel, többségében viszont a támogatások visszafizetésével kapcsolatos eljárások polgári bírói útra vagy pedig közigazgatási útra tartoznak-e. Ez a többféleség pregnánsan tükröződött vissza a vizsgált bírói gyakorlatban, amelynek során a bíróságok az eljárásokat hol a polgári bíróságok hatáskörébe, hol közigazgatási útra terelték. Ez a huza-vona, pingpongozás viszont odavezetett, hogy számos esetben a perek az államháztartás veszteségével zárultak annak folytán, hogy a polgári bíróságok hatáskörük hiányát állapították meg, közigazgatási úton viszont az igényt egyáltalában nem találták érvényesíthetőnek. A kíváncsok homogén és koherens jogalkotás megtörténteig ezekben az ügyekben a cél szerinti, *teleologikus értelmezés* meghatározó szempontja nyilvánvalóan az államháztartási és az európai uniós költségvetési érdekek hathatós biztosítása. Ebből pedig okszerűen következik, hogy ha a közpénzekkel a támogatottak jogukkal visszaélnék, vagy azokat nem rendeltetésszerűen, a támogatási cél szerint használják, kötelesek legyenek azokat a költségvetésbe visszaáramoltatni. A bíróságnak tehát azt az utat kell választania – az Alaptörvény impertaív rendelkezése folytán – legyen az közigazgatási vagy polgári bírósági út, amely úton a költségvetési veszteség megtérül, az államháztartás sérelve orvoslódik. Erre egyébként a bíróságot az Alaptörvény formális szabálya is kifejezetten kötelezi. Az Alaptörvény *N) Cikk (1) bekezdése* szerint ugyanis Magyarország a kiegyensúlyozott és fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét érvényesíti, amely elvet a bíróságok feladataik ellátása során *kötelesek tiszteletben tartani*. Márpedig ezekben az ügyekben súlyos költségvetési milliókról van szó, amelyek a kiegyensúlyozott költségvetést feltétlenül érintik. Azokban a bírósági döntésekben mutatkozik meg tehát

az Alaptörvény szelleme, amelyek az anyagi igazságnak megfelelő és az államháztartást a károsodástól megóvó ítéletekkel zárultak.

Az Alaptörvény formális jogparancsának a magánjogba való közvetlen besodródásától függetlenül a bíróságnak erre az eredményre kell jutnia az Alaptörvény *preambulumába* foglalt elvi szempontok alapján is, mert az az állam és szervei – köztük a bíróságok – kötelezettségévé teszi az *igazság* kiteljesedésén való munkálkodást és a *méltányos* ügyintézkést. A magánjogi jogalkalmazás igazságossági kívánalma tehát az Alaptörvény szintjén jelenik meg, és ha ennek során a bíróságnak nem is kell feltétlenül eljutnia addig a hitvallásig, amit Shakespeare *A velencei kalmár*-ban Bassanio szájába ad, hogy ti.: „Nagy igazságért egy kis jogtalanság/Csak az ördög zálogát üti el.”, de annyi bizonyos, hogy a bíróságnak ma már meg kell haladnia a volt Alkotmánybíróság elévülési határozatában kimondott, elhíresült és botránykövé vált azt a tételt, hogy „A mindig részleges és szubjektív igazságosságnál a tárgyi és formális ismérvekre támaszkodó jogbiztonság előbbrevaló.” Az árnyalat jogához tartozik, hogy az Alaptörvény igazságossági értéktartalma esetenként uralja magát a formális jogszabályi rendelkezést.

4. A másik kérdés – természetesen sok egyéb mellett – amelyet a magánjog és az Alaptörvény összefüggésében indokolt megvizsgálni: *a magánjog alkotmányjogiasodása, konstitucionalizálása*, azaz annak eldöntése, hogy a jogalkalmazási gyakorlat a magánjogi jogviszonyok egy bizonyos körét közvetlenül az Alaptörvényre hivatkozással elbírálhatja-e. A kérdés az alkotmányos alapjogoknak a magánjogi jogviszonyokra – elsősorban a magánjog személyiségvédelmére – történő közvetlen kihatása körében merül fel úgy, ahogy a német Alkotmánybíróság a bérbeadó és a lakásbérlő közötti kuriózus jogvitát közvetlenül a *Grundgesetz* alapján bírálta el. Eszerint az, hogy a tulajdonos bérbeadó nem engedélyezi ingatlana bérlőjének a parabolaantenna felszerelését a bérlemény homlokzatára, sérti a bérlőnek a szabad tájékozódáshoz való és a Grundgesetzeben biztosított alkotmányos alapjogát. Ezért a bíróság utat engedett a bérlő alapjogának érvényesítéséhez. Hozhat-e a magyar polgári bíróság ehhez hasonló tényállású perekben az Alaptörvény adott rendelkezéseivel indokolt ítéletet?

Számos külföldi ország magánjogi jogviszonyokat érintő ítélkezési gyakorlatában tetten érhető, hogy a bíróságok a magánjogi jogvitát ehhez az ügyszökhöz hasonlóan közvetlenül az Alkotmány rendelkezései alapján oldják meg. Az USA-ban a legutóbbi évtizedben az ún. béranyasággal kapcsolatos, a magánautonómia és a szerződési szabadság magánjogi alapelve, valamint az emberi méltóság és a vérségi kapcsolathoz való alkotmányos alapjog kollíziója foglalkoztatta a jogalkal-

mazást, míg Németországban pl. a vagyontalan hozzátartozó kezességvállalása magánjogi érvényességének a szociális alapjogokkal való alaptörvényi összhangja, továbbá más – a szociális alapjogokkal kapcsolatos kérdésekkel együtt – került a jogászi érdeklődés és a jogászi kritikák fényébe. Ezek a jogalkalmazási lépések alkotmányos alapjogi követelményeket érvényesítenek a magánjog világában.

Ismert az a polemikus gondolatváltás, amelyet Vékás professzorral folytatott ennek az írásnak a szerzője a jogirodalomban az új Ptk. kodifikációjának kezdetekor, a 2000-es évek elején. A cikkíró elsősorban Nipperdey, a Német Szövetségi Legfelső Munkaügyi Bíróság tiszteletreméltó volt elnöke és Helmut Coing professzor *„unmittelbare Drittwirkung der Grundrechte”* elnevezés alatt kidolgozott teóriája nyomán arra az álláspontra helyezkedett, hogy az alkotmányos alapjogoknak a magánjogi jogviszonyok alanyaira közvetlen hatása van. Vagyis az alkotmányos alapjogok alkalmasint magánjogi alanyi jogokká és kötelezettségekké transzformálódva vannak jelen a magánjogi jogviszonyokban. E tézisszerűen összefoglalt álláspont szerint a bíróságok az alapjogokra vonatkozó szabályokat minden olyan esetben, amikor magánjogi jogszabályok az alkotmányos szempontokat a magánjogi jogviszonyok irányába nem közvetítik, közvetlenül alkalmazhatják. Ilyen esetekben a polgári bíróságok közvetlenül az Alkotmány vagy az Alkotmánybíróság határozata alapján jogosultak, egyben kötelesek is a jogvitát eldönteni. Az álláspont alátámasztására számos, a gyakorlatban is manifesztálódó jogkérdés közül ezúttal mindössze két esetkört indokolt felhívni. A hozzátartozó halála miatti nem vagyoni kártérítés iránti perekben a Legfelsőbb Bíróság valamennyi ítéletében a marasztalás jogalapjaként a család védelméről szóló alkotmányi rendelkezést, az Alkotmány 15. §-át hívta fel azzal, hogy a hozzátartozóknak a *teljes családban éléshez* fűződő – alkotmányban biztosított – személyiségi joga sérült. Ilyen személyiségi jogot ugyanis a hatályos Ptk. nem statuál. A másik esetkörben pedig a közszereplők jó hírnévhez fűződő enyhébb személyiségi jogi védelmét – azaz fokozottabb tűrési szintjét – a bíróságok – így a Legfelsőbb Bíróság is – kizárólag az Alkotmánybíróság 36/1994. számú határozatának az Alkotmányból levezetett álláspontjával indokolták.

Ezzel a nézettel szemben Vékás professzor – ugyancsak főként német szakirodalmi megítéléssel kialakított – véleménye szerint attól, hogy a polgári bíróságok az alkotmányos alapjogok védelmezésére is kötelezettek, a magánjogi jogviszonyok alanyait nem kell és nem is szabad az alapjogi normák közvetlen jogosultjának vagy kötelezettjének tekinteni. A magánjog alkotmányjogiasításában rejlő veszélyekre hívja fel a figyelmet, és végső konklúziója az, hogy az alkotmányos alapjogok és értékek csak közvetetten, *magánjogi jogszabályok útján és által* gyakorolhatnak alakító befolyást a magánjogi jogviszonyokra.

Anélkül, hogy a polémia Vékás professzorral folytatódna, rá kell világítani arra, hogy Magyarország Alaptörvénye ebben a relációban feltétlenül szükségelteti az újragondolást. Akkor, amikor a magánjog alkotmányjogiasításának veszélyét – pl. az USA SC gyakorlatára utalással – el kell ismerni, szükséges hangsúlyozni egyfelől azt, hogy ez a veszély nem kell, hogy visszatartsa a bíróságokat az Alaptörvény megfelelő alapjogi rendelkezésére történő kiegészítő hivatkozástól, másfelől azt is ki kell emelni, hogy az Alaptörvény *metajurisztikus értékrendjének* a befogadására és a magánjog szabályrendszerébe emelésére kiválóan használhatók a Ptk. alapelvei, a generálklauzulák, különösen a jóhiszeműség és tisztesség alapelve, vagy a nyilvánvalóan jóerkölcsbe ütköző szerződések semmissé nyilvánító rendelkezése. Mindezek mellett azonban kézenfekvő, sőt a napnál is világosabb a szoros összefüggés az alkotmányos alapjogok és a magánjog által védett személyiségi jogok között.

Az új Ptk. személyiségi jogok védelméről szóló generálklauzulája – különösen annak két elemből való felépítése – alapján teljesen nyilvánvaló, hogy abba gyökerezve valamennyi személyiségi jog, így az ott nem nevesítettek és az újabban keletkezettek is magánjogi védelmet élveznek. Csakhogy a magánjogi személyiségi jogok egy része éppen az Alaptörvényben deklarált alapjogok között találja meg a maga tényállását. Vagyis az új Ptk. személyiségi jogi generálklauzulája, azaz az, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy személyiségét – a megadott korlátok között – szabadon érvényesíthesse, illetőleg hogy az emberi méltóságot és az abból fakadó személyiségi jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani, egyes alapjogi tényállásokat is oltalmába helyez.

Például a *lelkiismereti és vallásszabadsághoz* fűződő személyiségi jog kizárólag az Alaptörvény VII. Cikk ugyanezen tartalmú alapjogából deriválható. Vagyis az alkotmányos alapjog magánjogi személyiségvédelemmé transzformálódik, ha az alapjog alanyi jogként magánjogi tényállásban lesz manifeszt. És hogy lehet, azzal kapcsolatban talán elegendő utalni az Alkotmánybíróság első abortusz határozatára, amely kimondta, hogy az abortusz végrehajtását az orvos lelkiismereti okból megtagadhatja, mert a munkáltatói kötelezés nem eredményezheti, hogy önmagával meghasonlásba kerüljön, s ezt a jogát az orvos közvetlenül az Alkotmányra hivatkozással egyenesen bíróság előtt is érvényesítheti. Vagy hivatkozhatunk arra a Legfelsőbb Bíróságon (Kúrián) befejeződött konkrét perre, amelyben a bíróság közvetlenül az Alkotmány alapján bírálta el a lelkeszi hivatásra készülő teológus hallgató kizárását a felekezeti főiskoláról azért, mert magát nyíltan homoszexuálisnak vallotta, és ezt a szexuális irányultságát hirdette is.

Noha kétségtelenül igaz, hogy a magánjogi személyiségvédelem köre nem azonos az alkotmányos alapjogok katalógusával, az Alaptörvény és a magánjog összefüggéseit vizsgálva fel kell ismerni, hogy bizonyos alapjogok megsértése a személyiségi jogok megsértése körében is szankcionált. Ezek egyrészt „kétfedelű” alanyi jogok, azaz a nevesített személyhez fűződő jogok egyúttal tételzett alapjogok is (pl. az élethez, egészséghez, testi épséghez fűződő jogok), másrészt a nevesített személyiségi jogok valóságos tartalmát az Alaptörvény hasonló alapjogi rendelkezései adják (pl. a személyes szabadsághoz, a magánélethez és a magánlakáshoz fűződő jogok), amely magánjogi szabályokat az alapjogi alkotmányos tartalmuk – Grosschmid kifejezését idécitálva – „tölti ki béllel”. Végül a harmadik esetkörbe azok – a már példával elemzett – alkotmányos alapjogok tartoznak, amelyek védelmét az államnak elsősorban közjogi eszközökkel kell biztosítani, de amelyek individuális jogsértéssé transzformálódva magánjogi személyiségvédelmi tényállássá is válnak. Idetartozónak kell tekintenünk – a már elemzett lelkiismereti és vallásszabadságon túl – egyebek között az ember alapvető közösségi jogait (*I. Cikk*), a valahová tartozás jogát, a békés gyülekezéshez való jogot (*VIII. Cikk*), a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát (*X. Cikk*), az egészséges környezethez való jogot (*XXI. Cikk*) stb., amelyek védelmi szintje elsősorban és alapvetően közjogi, de amelyek adott relációban relatív magánjogi tényállássá is válhatnak, amikor a magánjogi védelmet a személyiségvédelem generálklauzulája biztosítja, de az alanyi jog a maga konkrét tényállását az Alaptörvényben találja meg.

A személyhez fűződő jogok másik csoportjában nem a tényállást, hanem az alanyi jog tartalmát találjuk meg az Alaptörvény vonatkozó alapjogi rendelkezésében. Így pl. az új Ptk. 2:43. §-ának b) pontja szerint magánjogi oltalom alatt áll a személyes szabadság, a magánélet és a magánlakás. Ennél többet azonban a Ptk. nem mond. Ezeknek a magánjogi alanyi jogoknak az alapjogi tartalma sokkal gazdagabb és sokatmondóbb. Az Alaptörvény *IV. és VI. Cikkei* tárgyalják ezeket az alapjogokat. A magánjogi jogalkalmazás az összefüggés kibontása nélkül nemcsak hiányos, de elfogadhatatlan.

Végül a harmadik csoport, a „kétfedelű” alanyi jogok csoportja, amikor az alaptörvényi hivatkozás csak kiegészítő, tetéző jellegű, de ez egyúttal teljesebbé és meggyőzőbbé teszi a biztosított személyiségi jogvédelmet.

Ezek a relációk egyértelműen bizonyítják, hogy mindenképpen létezik egy, nem is annyira szűk mező, ahol az Alaptörvény alapjogokra vonatkozó szabályai közvetlenül árnyalják a magánjogi jogviszonyokat, amely körben ezáltal lesz igazán élővé és realizálódottá az Alaptörvény, amelyről a magánjogi jogviszonyokkal való összefüggésében azért mondhatjuk, hogy az az *árnyalat joga*.

LANDI BALÁZS*

A JOGELLENESSÉG, MINT EMBERI
MAGATARTÁSMÉRTÉK VÁLTOZÁSAI
A MAGÁNJOGBAN A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉTŐL
A SZÁZADFORDULÓIG

A jogászok, de különösen a magánjogászok között kevés a csendes, halk szavú, mégis szorgalmas és nagy munkabírású ember, aki ráadásul nem állítja, de még csak nem is gondolja magáról, hogy mindenhez ért! Tattay Levente csendes, halk szavú, mégis szorgalmas és nagy munkabírású ember, akinek több évtizedes elméleti/tudományos és gyakorlati jogászai tevékenysége tanúsítja, hogy a nemzeti és az európai magánjog majd minden területére, összefüggésére nyitott és kíváncsi. Nem állít, nem kinyilatkoztat, de kérdez és kutat! Több évtizede foglalkozik a magánjoggal, de a mai napig képes örülni, élményszerűen felfedezni annak egy-egy belső összefüggését, logikai zártságát, vagy éppen ellentmondását.

Bár nem kizárt, hogy valóban hetven éves, lelkesedése, az új megoldásokra való nyitottsága alapján ezt mégis valószínűtlennek tartom!

Ugyanakkor más, a magánjogászok között 'szokatlan' tulajdonsága is van, ti. egészen emberi: megközelíthető, elérhető, vitatható, küzdelmes, olykor esendő, útkereső, közvetlen és megértő. Élénken él bennem az első érdemi találkozásunk, ami voltaképpen a Pécsi és a Pázmányos polgári jogi TDK két-három napos közös tanácskozása volt Pécsen. Tattay tanár úr valóban végig jelen volt, mégpedig velünk és köztünk volt jelen. Ott volt az utazáson, a TDK-előadásokon és -vitákon, a kiránduláson és az esti kikapcsolódáson. Meggyőződéssel állítom: nemcsak nem volt teher a jelenléte, hanem kifejezetten jól esett a figyelme, aktív jelenléte. Sőt, ami még ennél is meglepőbb, az volt a személyes érzésem, hogy ő is jól érezte magát köztünk!

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék.

Nagyon szeretném ellesni Tőle ezt a titkot: miként lehetséges, hogy a mai napig ezt az örömet, lelkesedést, jókedvet és nyitottságot sugározza a Hallgatók és a Kollégák irányába!

De ami a számomra legmeghatározóbb és legerősebb jellemvonása az Ünnepeletnek, az a hűség és a lojalitás, mégpedig ezen fogalmak őszinte és tiszta értelmében. Mélyen hatott rám az az egy-két olyan értekezéslet vagy vita, amelyben – megítélésem szerint – méltatlan, vagy éppen alaptalan bírálólat érte őt személyében, vagy szakmaiságában. Ilyenkor Tattay tanár úr sosem magát védte közvetlenül, hanem mindig a Kollégái, a Tanszék, a Hivatása érdekeit mérlegelte és képviselte.

Bár lassan két évtizede ismerem őt, csak másfél évvel ezelőtt voltam – több fiatal Kollégával együtt – Nála vendégségben, családi otthonukban. Fantasztikus volt látni és érezni, hogy ez a hűség és lojalitás otthonukban, Tattay Levente, mint férj és családapa életében is mennyire erős!

* * *

1. Ajánlás és témaválasztás

Tanulmányomban, melyet most az Ünnepeletnek ajánlok, egy másik, de szintén emberi magatartásmértéket vizsgálók, a jogellenességet. A jogellenesség, mint magatartásmérték alatt értem valamennyi olyan jogi értékelést kiváltó körülményt, amely alapvetően a régmúlt korok jogi, gazdasági, államszervezeti és társadalmi kulturális rendszereiben érdemben kapcsolódtak az emberi magatartás, mint jogviszonyokat létesítő, módosító jogi tény méréséhez, megítéléséhez. Vizsgálódásaimból kiderül, hogy „[...] a polgári jogi felelősség társadalomontológiai alapja: az alternatív választás lehetősége. A szubjektum hibája abban van, hogy a rossz alternatívát választotta. És teljesen mindegy, hogy ezt szándékosan, gondatlanul, vétkesen stb. tette, ha megvolt a lehetősége a választásra, ha másként is cselekedhetett volna, akkor felelős. A polgári jogi kártérítési felelősség megállapításának kiindulási pontja: a károkozás ténye. De a felelősség alapja annak a jogi normának a megsértése, amely a károkozást tiltja, tehát a jogellenesség. Így a felelősség problémája a vétkességről egy egészen más síkra terelődik át: nevezetesen nem arról van szó, hogy a károkozás hibás, vétkes volt, hanem arról, hogy a jogalany megsértette a károkozás tilalmának szabályát, s volt-e lehetősége annak elkerülésére, azaz választhatta-e a jogszerű magatartást, azt, hogy nem okoz kárt. Amennyiben a jogszerű és a jogel-

lenes alternatívája közötti választás lehetősége fennállt, a jogellenes cselekedetért a jogalany felelős.”¹ Tanulmányomban a magatartásmérték ezen választás ‘mikéntjének’ – funkcionalitás szempontján álló – jogi (erkölcsi) megfelelője, jelzője, vagyis ‘mértéke’.

A tanulmányom egyik megelőlegezett eredménye abban a felismerésben áll, hogy a jog és különösen a magánjog – mint kutatási tárgy – a nemzeti sajátosságokból fakadó eltérések ellenére sincs kötve a nemzeti korlátokhoz. A különböző nemzetek és korok jogrendszerei megoldásainak pusztá összevetése azonban még nem jogösszehasonlítás, az csak ezután kezdődik. Ha ugyanis a kutatás kimerülne a különböző jogi megoldások felsorakoztatásában, akkor az – Binder szavaival élve – semmivel sem lenne több, mint építőkövek öncélú összegyűjtése, hogy aztán hasznavehetetlenül egy halomban heverjenek. A jogösszehasonlítás elengedhetetlen része tehát a vizsgálódások eredményeinek kritikai szemléletmóddal és a jobbítás szándékával való feldolgozása, mert az összehasonlító jog elsődlegesen a jogtudomány megismerését szolgáló módszer és nem a konkrét jogtalálás útja.

Ez a funkcionalista szemlélet lendíti át kutatásomat a jogellenesség, mint emberi magatartásmérték hipotéziséből, a jogellenesség, mint emberi magatartásmérték tézisébe, átívelve az egymástól oly távoli jogi kultúrák és fogalmi rendszerek közötti valóságos különbségeket, lehetővé téve, hogy belefeledkezzenek az emberi magatartásmérték fogalmába. Így láttatni tudom, hogy a magyar jogtudomány és joggyakorlat több évszázadra visszatekintő, még tévedéseiben is gazdagító példatárát adja az értelmezési kísérleteknek.

Ezzel az eszmetörténeti visszatekintéssel kívánok az Ünnepeletnek jó egészséget és további eredményekben gazdag életutat!

2. A reformkor, mint a porosz vasúti törvény magyar nemzeti „előzménye”

A rendi (elő)jogokkal szemben – amely a közjogi és magánjogi elemeket, így az emberikmagatartásmértékre vonatkozó elvárásokat is gyakran kapcsolja össze ugyanazon intézmény keretében –, a reformkortól mutatkozik meg hazánkban a mind erőteljesebb és általános elvárás egy önálló, egységes és áruforgalom által inspirált magánjog iránt. Maga Széchenyi István „Hitel”, „Világ” és „Stádium”

¹ PESCHKA Vilmos: A kártérítési felelősség morális és etikai kiüresedése. In: (szerk.): *Ius Privatum Ius Commune Europae, Liber Amicorum Studia ferenc Mádl Dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK, 2001. 217.

című írásaiban is döntően a tulajdon szabadságán álló, tőkés vállalkozásokra való áttérés legfontosabb elveit hirdeti meg egy modern Magyarország reményében. Ezzel újtárra indult az a határozott és önálló törekvés, amely nyomán „a XIX. századi polgári jogrend – főleg amíg a gazdasági liberalizmus volt benne túlnyomó – lehetőleg különválasztotta a közjog és a magánjog intézményeit.”² Márpedig a liberális gazdaságpolitikát támogatta a reformkor ellenzéki politikusainak többsége is, így: Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Batthyány Lajos, Eötvös József. Végül soron ennek eredményeképp az 1839-1840. és az 1843-1844. évi, majd az 1848. évi országgyűléseken „szinte mindent elértek, ami az akkori körülmények között lehetséges volt”, s ennek értékét az sem csökkenti, hogy „bizonyos értelemben a politikai-jogi rendszert csupán hozzáigazították a gazdasági környezet teremtette helyzetéhez.”³ Ezeket, az egyes nyugat-európai államokhoz képest fél évszázaddal később bekövetkezett, így annál inkább várt és el nem vitathatóan lényegi változásokat⁴, azonban gyakorta és érthető módon túlzott jelentőséggel tüntetik fel: „A közjog és a magánjog szétválasztásával az állam kivonult a magánszférából, és az így relatíve önállósulni tudott vele szemben. [...] A magánjog a civil társadalom joga lett, a hatalom gyakorlása pedig kizárólag a közjog territóriuma. Ezzel megvalósult a szabadságnak az a feltétele, amelyet Montesquieu óta a magyar jogászok és politikusok is követeltek.”⁵ Pedig itt nem arról van szó, hogy – még ha több évtizedes késedelemmel is, de a maga szerves fejlődési útját bejárva – teljeseedett volna ki hazánkban a felvilágosodás gondolatvilága a jog területén, mert egyfelől a vívmányokat döntően a bécsi abszolutista kormányzat hajtotta végre – nyilvánvalóan más szellemben, mint ahogy a 48-as törvények készültek –⁶, másfelől már jelent-

² SZLADITS Károly: *A magyar magánjog I.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1941. 20.

³ MEZEY Barna [szerk.]: *Magyar jogtörténet.* Budapest, Osiris, 1996. 115.

⁴ Vö. „Eddig tankönyveink a magánjogot többnyire nem a jogéletet szabályozó elvek és tételek; hanem a honlakosok egymás közti jogait és kötelességeit tárgyzó törvények, szabályok és határozatok foglalatjának értelmezték; mi annak súlypontját a jogéletből a törvényhozásba teszi által. Így értelmezi azt az ausztr., ált. polg. törvénykönyv 1.§-a is. De már Unger József bécsi jogtanár ezen felfogás fonákságát megmutatván, helyesen mondja: „Das Recht tritt nicht als ein selbstständiger Hebel von aussen an die Lebensverhältnisse heran; sondern in den Lebensverhältnissen selbst liegt die Macht, welche sie zu Rechtsverhältnissen gestaltet.” (System des österr. allg. Privatrechts, I.köt. Lipcse 1856. 2. és 3., II.)” In: WENZEL Gusztáv: *A magyar magánjog rendszere I.* Pest, Atheneum, 1872. 3–4.

⁵ HORVÁTH Attila: *A Magyar magánjog történetének alapjai.* Budapest, Gondolat, 2006. 53–54.

⁶ Vö. pl. Tóth Lőrincz ügyvéd álláspontjával az úrbéri törvény kapcsán folytatott vitában: „Hisz nemcsak az 1836-ki, s 1840-ki törvények magyar alkotmányos törvények, hanem az 1848-ki törvény is az, mely a hűbéri viszonyokat s a jobbágyságot eltörölte; s nem ohajtanám, hogy a volt jobbágyságot az, hogy ezen jótétet nem a magyar törvényhozástól, nem

keztek az éjjeliőr állam válságtünetei Európa szerte⁷, és az ezekre adott megoldási javaslatoknak – szerencsére, és elsődlegesen a kibontakozó nemzetközi áruforgalom okán - nem állhatták útját a kiépülő nemzetállamok határai: „A legújabb jogfejlődés azonban, kivált a világháború alatt és után, ismét bővelkedik vegyes természetű alakulatokban. [...] A jogfejlődés irányzata a közjogi és magánjogi intézmények kombinációja és felcserélhetősége felé utal [...]”⁸ Ezt nevezzük a magánjog közjogiasodásának, amely „a klasszikus liberalizmus korának „lecsengésével” kezdődő és napjainkig is tartó folyamat.”⁹ Ez ugyanakkor nem egy kizárólagos és meghatározó mód nemzetközi indíttatásra érvényesülő irány a hazai (magánjogi) jogalkotásban, amit mi sem bizonyít jobban, mint az ország köz-javát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról szóló 1836.évi XXV. törvénycikk, amely hazánk közműveinek, köz- és vasútjainak fejlesztését volt hivatva előmozdítani. E törvény pedig még az utóbb mintaként használt és állított porosz vasúti törvényt is megelőzően kimondta, hogy az ilyen vállalatok – természetükre és különösen méreteikre figyelemmel – „[...] az akár véletlenül, akár hibából okozott károkért [...] rögtön teljes elégtételt szerezzenek, s ezen felül hogy azok, kik szegénységök miatt a kárt megtéríteni nem képesek, ezen Törvény általhágására a büntetés elmaradásának reménységével magokat ne kecsegtethessék [...]”¹⁰ S bár e törvény kifejezetten hangsú-

a magyar arisztokrátiától, mely azon időben kizárólag gyakorolta a törvényhozást, s a volt jobbágság irányában a legönzéstelenebb testvéri indulatot tanusította, hanem egyenesen az osztrák ministeriumtól, a civilisáció csalárd álarczát viselő rendszertől nyerte. Szükséges, hogy ez megemlítve s kitüntetve, s a volt jobbágy e részben figyelemztetve, és minden téveszmétől megőrizve legyen. (Helyeslés)”. In: RÁTH György [országbírói elnöki titkár, és az értekezlet jegyzője]: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861. 327.

⁷ Vö. „Az individuális liberalizmus (gazdasági szabadság; „laissez-faire” rendszer), a kereskedelem kifejlődésének legtökéletesebb légköre. A Kt. [az 1875.évi XXXVII. törvénycikk, a kereskedelmi törvényről] ennek a gazdasági irányeszmének a szolgálatába szegődött, ami teljesen érthető, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy a liberalizmus a Kt. alkotásának idejében (a múlt század 60-as éveiben) élte fénycorát. [...] Ennek az irányeszmének azonban erős kinővései is jelentkeztek (a nagytőke felelőtlen politikai hatalma, a nyereség bálványozása, az üzleti tisztesség hanyatlása, a munkavállalók elnyomása, a kartelek és trösztök garázdálkodása, a kis- és középipar lezüllésztése, a mezőgazdaság érdekeinek háttérbe szorítása, stb.), amelyek kiváltották a reakciót és újabb gazdasági irányeszméket léptettek előtérbe. [...] Ezt bizonyítja, hogy a kultúrállamokban már a háború előtt is mindenütt öntudatosan bontakozott ki az állami beavatkozás (az intervencionizmus), amelyet csak fokozott a gazdasági életnek a háború alatt és után beállott megváltozása.” In: KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó vállalata, 1938. 6–9.

⁸ SZLADITS i. m. 20.

⁹ LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1997. 22.

¹⁰ 1836. évi XXV. törvénycikk, 8. §

lyozta a vállalatok szigorú felelősségét még az alkalmazottakért is, azt mégsem tárgyalta a kibontakozó hazai magánjogtudomány, így végül feledésbe merült. Így a közel négy évtizeddel később, az 1874.évi XVIII. törvénycikk kapcsán sem szolgáltat hivatkozásul: nem ismert, s ezáltal nem is tisztelt nemzeti jogi hagyományunkat könnyedén uralta el a porosz és német jog hatása.¹¹

3. A magatartásmérték tudatos, rendszerszemléletű alkalmazása Wenzel Gusztávnál

A polgári jogi jogegyenlőség, és a magánjog quasi jogági önállósodása mellett egy további új és a vizsgált témánk szempontjából jelentőséggel bíró fejlemény, hogy a magánjog tudományos felosztásának szokásos ötös felosztása, mint a pandektatudományból eredő történeti fejlődés – szintén közel fél évszázados késéssel – a 19. század második felében terjedt el a hazai jogtudományban: „Wenzel Gusztáv volt az első, aki 1863-ban megjelent tankönyvével az ötös pandektarendszert vezette be irodalmunkban. [...] Ezt a pandektarendszert fogadta el utóbb Suhayda, majd Zlinszky tankönyve is, amely utóbbiak e rendszert irodalmunkban állandósították.”¹²

Különösen érdekes – már csak az itt tárgyalt történeti előzményekre tekintettel is –, hogy Wenzel Gusztáv előszavában úgy határozza meg kutatásainak irányát, hogy „a fősúlyt fennálló jogunk érvényben lévő kútfőinek áttanulmányozásába kell helyeznem. [...] azokat (ti.: a kútfőket) magukban véve volt szükséges egybefoglalni, s az elvi értelmezéseket és gyakorlati alkalmazhatóságukat tárgyzó eljárási módot kifejteni. Ez munkám első könyvének, vagyis az .n. joghermeneutikának tárgya.”¹³ Ezen célkitűzés, és a pandektatudomány ötös

¹¹ Vö. az 1874. évi XVIII. törvénycikk indokolása: „Az újabb időben nálunk nagyobb mérvű fejlődésnek induló személyforgalom szükségessé teszi ennél fogva ily törvény hozatalát. Ezen előbb említett szempontok voltak mérvadók a vaspályákban leggazdagabb államokban ily természetű kártalanítási törvények hozatalánál. Így keletkezett a vasutak hazájában Angliában a 9. és 10. biktoria cap. 93.-ik törvény, vagyis az ismeretes Lord Campbell-féle statute, mely a tárgyban több államnak mintául szolgált. Ezek az elvek voltak mérvadók az Ausztriában 1869. évi március 5-én kihirdetett törvény hozatalánál. Ezekre az egész Németországra kötelező erővel bíró 1871. június 7-én szentesített törvény alkotásánál éppen úgy volt figyelem, mint a jelen törvényjavaslat szerkesztésénél. Amint ezekből látható, a jelen törvényjavaslat gyakorlati iránya leginkább azáltal van kijelölve, hogy nem új, eddig ismeretlen alapelveket akar törvényeink közé felvenni, hanem célja az általános kártalanítási elv sikeres alkalmazását, a vaspályák sajtóviszonyai mellett a külföldi törvényhozásnak e ténnyel tapasztalatai alapján a jog és a méltányosság fogalmainak megfelelőleg biztosítani.”

¹² SZLADITS i. m. 29.

¹³ WENZEL i. m. IX–X.

felosztása alapján Wenzel Gusztáv az általános rész körében külön nevesítve tárgyalja a személyek jogát, a dolgok jogát valamint a cselekmények és keresetek jogát. Ez utóbbi, a cselekmények és keresetek joga (*jus actionum*) körében pedig a jogi tények egy korai, de szintén a pandektisztika rendszerező felfogását tükröző csoportosítását adja: „Bármily eredetűek legyenek a magánjogok, mindeniknek keletkezéséhez oly tény kiváltatik, mely alapjául szolgáljon. Ez vagy személy cselekménye lehet, vagy jogügy, vagy egyszerű tény, mely akaratunktól független.”¹⁴ A cselekmények, mint a jogviszonyok alapjául szolgáló legfontosabb jogi tények körében kiemeli Wenzel Gusztáv, hogy „ezekben a cselekvő személyt és a cselekmény tényét külön kell tekintetbe vennünk. [...] A cselekvő személyben megkívántatik 1) akarattehetség, 2) az akarat eltökélése és 3) az akarat nyilvánítása.”¹⁵

Azaz itt találkozhatunk először jogpolitikailag a közjogtól elhatárolt magánjog, mint polgári jogi jogegyenlőségen alapuló önállósult jogág, dogmatikailag megkonstruált, rendsze szemléletű kategorizálásának tankönyvi példájával az emberi magatartások, mint a polgári jogi jogviszonyok keletkezését, módosítását és megszűnését eredményező legfontosabb jogi tény vonatkozásában.

A rendsze szemléletű felosztáson túl, további érdeme Wenzel Gusztávnak, hogy nemcsak érti, de érzékelteti is az objektíve és a szubjektíve jóhiszeműség közötti különbséget a jogellenes cselekmények körében: „Ezeknek [ti. a tiltott cselekmények általi jogsértések] néhányában pusztán az erőszak alkalmaztatása teszi az objectiv tényállásnak főrészét; másokban ellenben, p.o. az álarczban (*larva*) és vértagadásban (*proditio fraterni sanguinis*), a cselekvőnek szándoka lényeges tényező. Ez utóbbiakban tehát a beszámítás kérdése igen fontos; névszerint a jó vagy rossz hiszem (*bona vel mala fides*), s a gonosz szándék (*dolus*) vagy hibás elvetés (*culpa*) másmás színben tünteti fel a tényállást.”¹⁶ Ezeket azonban, részben eltérő természetük ellenére is egy csoportba, a „tiltott cselekmények”, vagy másként nevezve „magánjogi bántalmak (*delicta juris privati vel delictum privatum*)” közé sorolja Wenzel Gusztáv, azzal az indokolással, hogy ezek alatt „azon jogellenes cselekményeket értjük, melyek nem csupán károsítást, hanem valóságos jogsértést eredményeznek, melyek mindazáltal sem gonosz szándéknál (*dolus*), sem a közrend és csend háborításánál fogva tisztí bünvád vagy keményebb rendőri fenyték tárgyává nem tétethetnek; hanem

¹⁴ Uo. 432.

¹⁵ Uo. 435.

¹⁶ Uo. 435.

a sértett fél magánkeresetere szolgáltatnak okot és alapot.”¹⁷ Azaz miközben a tiltott cselekmények magánjogi hatásának megítélése kapcsán a beszámításra teszi a hangsúlyt Wenzel Gusztáv, eközben – szinte észrevétlenül, bár jól követhető ésszerűséggel – megkülönböztetést tesz a tiltott cselekmények és a – szintén jogellenes magatartáson alapuló – károsítások között. Ennek a különbségtételnek az alapja pedig egyszerre a jogellenes cselekményt tanúsító személy szándéka („az akarat eltökélésének indokai”) és a jogellenes cselekmény megvalósítása (különös tekintettel a védett jogtárgy jellegére és a cselekmény kivitelezésének módjára): „A károsítás módjához képest, meg kell különböztetni az egyszerű károsítást, mely egyéb jogsértést nem foglal magában, és azon kárt, mely egyszersmind bűnös tettel vagy magánjogi bántalommal jár.”¹⁸

Azaz annak következtében, hogy az emberi cselekmény, mint jogi tény értékelésénél külön-külön értékeli a cselekvő személyt és a cselekmény tényét, megkülönböztet egyszerű és quasi minősített károsítást. Arra figyelemmel ugyanakkor, hogy mindkét károsítást jogellenes magatartásra vezeti vissza, a jogellenesség meglétét (mibenlétét) csak e két károsítás közös elemeiben lehet keresni. Ezek a közös elemek: „az akarat szabad eltökélése” (de nem annak indokai!), és „a károsítás” (de nem a kártérítés!). Az utóbbi vonatkozásában nem indokolt különösebb vizsgálódás, hiszen az általános magánjogi deliktum elve már korábban is fel-felbukkan a magyar jogéletben,¹⁹ amely alapján maga Wenzel Gusztáv is evidenciaként említi, hogy: „A kárnak legnevezetesebb magánjogi hatása az, hogy kötelmeknek képezi alapját.”²⁰ Az előbbi „az akarat szabad eltökélése” tekintetében azonban érdemes kihangsúlyozni, hogy itt „az akarat eltökélésének teljes szabadsága okvetlenül megkívántatik” fordulat nemcsak valamely elvontan, a maga absztrakciós szintjén vizsgálándó feltételt jelent, hanem átfogja a magatartás/jogügylet célzatát is, hiszen „feltételezi az akarat szabad eltökélését és irányzatát tárgyára”²¹.

Ugyanakkor az előzőekben részletezett két közös elem egymáshoz való viszonyát – a fentiekhez képest – némi következetlenséggel rendezi Wenzel Gusztáv: „A károsítások beszámításához megkívántatik: 1) hogy valóságos károsítás

¹⁷ Uo. 285–286.

¹⁸ Uo. 270.

¹⁹ Vö. „Ezen szempontból nem csekély érdeklődést kelt, hogy károsítás és kártérítés mint magában álló fogalom nálunk már a XV. század óta több országos törvényeinknek tárgya volt [...]; s hogy a Hármaskönyvben a károsítás kérdése egészen magában objective felfogás szerint fejtegettetik [...]”, in: WENZEL i. m. 271.

²⁰ WENZEL i. m. 270.

²¹ Uo. 436.

bekövetkezett legyen; 2) hogy a kárt nem egyedül a vétlen eset (casus) okozta, hanem olyan tény, mely e tekintetben valamely beszámításképes személy cselekményére visszavezethető; 3) hogy ezen cselekmény jogellenes legyen; 4) hogy az név szerint is így cselekvő személynek vétségül, azaz vagy vétkül (culpa) vagy álnokságul (dolus) felrovattathassék; vagy különben 5) hogy valakinek a kár következtében nyeresége legyen.”²²

Az 1) feltétel egyértelműen beazonosítható: a kár megléte. A 2) feltétel az 1) feltétel egy fontos kiegészítése, amely a casus nocet domino elve alapján pontosítja, hogy a kár csak abban az esetben eredményezheti kötelmi helyzet létrejöttét, ha legalább két alany kerül egymással úgy kapcsolatba, hogy a károsító és a károsult személye eltér egymástól. Egyúttal azt is megállapíthatjuk, hogy az 1) és a 2) feltétel – Wenzel Gusztáv hermeneutikai felosztására figyelemmel – inkább a cselekmény tényéhez közelítő körülmények.

A 3) feltétel: az önállóan nevesített és magára a cselekményre vonatkoztatott jogellenesség, amely ez esetben kizárólag „az akarat szabad eltökélése” fordulattal azonosítható, mivel Wenzel Gusztáv a kárt külön nevesíti az 1) és részben a 2) feltételben, valamint külön szól „az akarat [szabad eltökélése és] irányzatáról” és részben „az akarat eltökélésének indokairól” a 4) és 5) feltételekben, azzal a megszorítással, hogy ez utóbbi két feltétel már inkább a beszámítás kérdését részletezi.

Ezt a feltételrendszert alapul véve pedig megállapíthatjuk, hogy a jogellenesség minősítése (megléte/mibenléte) a fentebb kiemelt két közös feltétel közül alapvetően mégis csak az egyikhez, nevezetesen „az akarat szabad eltökélése” fordulathoz kötődik, mellyel Wenzel Gusztáv ismételtelen – és ennyiben legalábbis a hermeneutikai célkitűzéseikhez következetesen – a cselekvő személyében fellelhető, illetve a cselekvő személyéhez köthető minősítésként/körülményként határozza meg a jogellenességet, amely így azonban egyfelől nem köthető a cselekmény tényéhez, másfelől nem azonosítható a cselekmény eredményével, a károkozással sem!

4. A „vétlen” magatartás, mint „porszem” megjelenése a magatartásmérték rendszerében

Mindez pedig különösen érdekes összevetésre ad lehetőséget, hiszen a fentebb írtakkal mind időben, mind térben párhuzamosan jelentkezett a 19. század

²² Uo. 271.

második felében a vétkességtől, s így látszólag a cselekvő személyétől is független veszélyes üzemek fokozott felelőssége iránti elementáris igény. A vasút, a gőzhajó, az autóközlekedé, és a nagyipari technológiák megjelenésével olyan újfajta és mindenkit érintő veszélyek álltak elő, melyeknek közös jellemzőjük, hogy a legcsekélyebb figyelmetlenség is igen súlyos következményekkel (károsítással) járhat. Márpedig a kártérítés mértéke az évszázadokon át tökéletesített vétkességi fokozatokhoz igazodott, s még a hazánkban érvényre jutó Osztrák Polgári Törvénykönyv rendelkezései szerint is, csak szándékosság és súlyos gondatlanság esetén kellett teljes kártérítést nyújtani.²³ A jogalkalmazás nehézségét pedig csak fokozta, hogy az így jelentkező veszélyforrások nemcsak minőségileg voltak újak, hanem tömegesen, folyamatosan növekvő mértékben jelentkeztek a mindennapi életben. A nagyüzemek esetében a technika bonyolultsága miatt a bizonyítási teher is megoldhatatlan problémát okozott a károsultaknak, de hasonlóképp nehéz volt találni egyéni felelősöket a nagyüzemekben belül, sőt az ilyen hibák – egyfelől tömeges előfordulásuk, másfelől személytelen mivoltuk okán – egyre kevésbé minősültek erkölcsi elítélést kiváltó magatartásnak.

Ezek következtében pedig a vétkességi kategóriák alkalmazhatatlanná váltak a veszélyes üzemek körében, amelyek közül a vasút volt az első, általánosan elterjedt és mindenki által szembetűnően sok károsítást okozó veszélyes üzem. Mindennek pedig az lett a következménye, hogy a polgári jogi jogellenesség, mint magatartásmérték fogalmának első – az előzőekben vázolt történeti és „quasi” jogellenesség-kezdeményekhez képest is – konkrét és kifejezett tudatosulása a magyar magánjogban érdekes módon éppen egy kivételes deliktuális felelősséggel, a vasút, mint veszélyes üzem fokozott felelősségének szabályozásával együtt jelentkezett. Ezzel pedig megindul a magyar szokásjogi fejlődésben az a folyamat, mely a vétlen felelősségnek egyre nagyobb érvényesülését nyitja meg a magyar magánjogban. A jogtörténeti és dogmatikai indok kézenfekvő: a vétkesség elve által uralt – bár magyar viszonylatban kodifikálatlan – deliktuális felelősségi alakzat lényegi tényállási eleme kiesik a veszélyes üzemi felelősség megjelenésével, amely amellet, hogy szükségképpen új, legitimáló – és a vétkességi elmélethez hasonlóan „domináns” – elmélet(ek) megalkotását teszi szükségessé, egyúttal ráirányítja a figyelmet a polgári jogi felelősség megállapításának egyéb, bár a vétkesség elvén alapuló felelősségi alakzatban is megtalálható, mégis kevésbé uralkodó (ennek megfelelően

²³ ABGB § 1324.: „In dem Falle eines aus böser Absicht, oder aus einer auffallenden Sorglosigkeit verursachten Schadens; ist der Beschädigte volle Genugthuung; in den übrigen Fällen aber nur die eigentliche Schadloshaltung zu fordern berechtigt.”

kevésbé is kidolgozott) tényálláselemeire. Így, mindenekelőtt, a vizsgálódások homlokterébe kerül a kár és az okozatosság, vagyis a cselekmény tényéhez köthető külső körülmények, de a jogellenesség, mint a cselekvő személyéhez köthető körülmény is előtérbe kerül, legalábbis az egységes felelősségi-rendszeralkotási igény lehetőségének, mint egyfajta kötelező jogtörténeti hagyomány fenntartásának reményében.

A kihívást ugyanakkor az jelenti, hogy a veszélyes üzemek esetében nagyon nehéz megtalálni a cselekvő személyében – Wenzel Gusztáv fogalomrendszerét használva – az akarattehetséget és az akarateltökélését, de még esetenként az akarat nyilvánítását is.

Az 1874. évi XVIII. törvénycikk, a vaspályák által okozott halál vagy testi sértés iránti felelősségről már az 1. §-ban rendelkezik a kárról és az okozatosságról: „1. § Ha valamely, habár a közforgalomnak még át nem adott vaspálya üzemnél valaki életét veszti, vagy testi sértést szenved, az ezáltal okozott károkért az illető vaspálya-vállalat felelős, kivéve, ha a vállalat bebizonyítja, hogy a halált vagy testi sértést elháríthatatlan esemény (vis maior), vagy egy harmadik személynek elháríthatatlan cselekménye, melyet a vaspályatársulat megakadályozni képes nem volt, vagy a megholtak, illetőleg a sérültek saját hibája okozta.”. Azaz a fenti törvény – a porosz vasúti törvényhez hasonlóan – az objektív felelősséget írja elő, kivételt teremtve a vétkességi felelősség főszabálya alól²⁴. Sőt, a berendezés hiányossága, mint tárgyi hiba, tekintet nélkül a tulajdonos szubjektív vétkességére, alapot nyújtott a tulajdonos felelősségre vonására minden olyan esetben, amikor nem tudta bizonyítani, hogy a bekövetkezett káresemény vis maiorra, harmadik személy elháríthatatlan közrehatására vagy a sértett hibájára vezethető vissza. De vajon miként rendelkezik, rendelkezik-e egyáltalán a törvénycikk (vagy még inkább a mögöttes jogalkotói szándék) a jogellenesség kérdéséről? Jogellenes-e a vaspálya-vállalat magatartása? És végső soron, lehet-e a jogellenesség, mint emberi magatartásmérték eszközével mérni és értékelni a „nem közvetlenül emberi személy” által tanúsított cselekményeket?

²⁴ Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy az 1874. évi XVIII. törvénycikk haladóbb lett még a mintául szolgáló 1871. évi Reichshaftpflichtsgesetz-nél is, amennyiben az csak a törvény 1. §-át vette át, de annak gyárakra, bányákra vonatkozó 2. §-át már nem. Ez utóbbi szakasz ugyanis csak abban az esetben állapítja meg a vállalat felelősségét, ha a baleset az alkalmazott hibájából következik be.

4.1. *Emberi magatartásmérték ember nélkül?! – „segít” Moór Gyula és a jogi személy*

Ez az a pont, ahol a felelősségi kérdés részben átfedést mutat megítélésünk szerint a jogi személy problematikájával: „Ha igaz az a régi tétel, hogy „*omne jus hominum causa constitutum*”, vagy a nagy Savignynek a mondása, amely szerint minden jog az emberek erkölcsi szabadságának az érdekében áll fenn, hogyan birhatnak akkor nem emberek is jogokkal? Ha igaz az, aminthogy igaz, hogy a jog „*norma agendi*”, cselekvési szabály, s hogy cselekedni csupán az ember képes, hogyan rendelkezhetnek akkor jogokkal nem emberek is? E kérdésekben rejlik a jogi személy problémájának a magva, e probléma különös érdekessége, de egyúttal legnagyobb nehézsége is.”²⁵ Moór Gyula maga adja meg a választ monográfiájában: „E kérdés megoldásánál tekintettel kell lennünk arra, hogy ha nagyban és egészében igaz is a *hominum causa constitutum* *omne jus* paroemiájában kifejezett tétel, mégis lehetnek olyan nagy közösségi érdekek, olyan magasabb személytelen célok, amelyeket igen nehéz volna egyes emberek érdekeire bontani széjjel. [...] Annak a személytelen érdeknek vagy közösségi célnak a kidomborítása – amelynek a szolgálatára a jog a jogi személyeket megalkotja és amely ezen esetben a szervi cselekvésként minősülő emberi cselekvések egységbefoglalásának vezérelvéül szolgál²⁶ – figyelmeztet bennünket arra is, hogy sok tekinteten igaza van a célvagyon-elméletnek és a Szászy-Schwarz-féle elméletnek, amelyek azt a célt, amelyet a jogi személy szolgálni hivatott, állítják felfogásuk homlokterébe.”²⁷ Bár Moór Gyula alapvetően kritikusan viszonyult mind a célelmülethez, mind az érdekelmülethez,²⁸ elismerő sorainak magyarázata valószínűleg abban a felismerésben keresendő, hogy „Szászy-Schwarz fejtegetéseiből kitűnik azonkívül az is, hogy ha az érdeket az érdekhordozótól elválasztandónak tekintette is, az akaratot maga sem tartotta az akarat hordozójától elválaszthatónak.”²⁹

²⁵ MOÓR Gyula: *A jogi személyek elmélete*. Budapest, M. Tud. Akadémia Jogtudományi Bizottságának Kiadványsorozata, 2. sz. 1931. 44.

²⁶ Vö. „Moór okfejtését leginkább [az érdekelmélet] indirekt cáfolat[á]nak nevezhetjük. Eltérően tehát az érdekelmélettel szemben felhozott szokásos érvtől [...], a cáfolatot Moór nem egy konkrét jogalany, hanem egy konkrét alanyi jog szempontjából fogalmazta meg, a joggyakorlás kötöttségei helyett a gyakorolt jog által kijelölt személyekre kérdezve rá.” In: TERCSÁK Tamás: *A joggal való visszaélés*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2003. 53.

²⁷ MOÓR i. m. 321.

²⁸ Ld. részletesen: TERCSÁK i. m. 50–54.

²⁹ MOÓR i. m. 255.

A veszélyes üzemi felelősség körében kidomborított „közösségi cél” és „személytelen érdek” pedig nem más, mint a „magánjog [...] igazsága”-nak őszinte beismerése, amely „nem az akarat jutalmazásában vagy fenytetésében, hanem a gazdasági kiegyenlítésben áll, mely nemcsak a károsító szándékával, hanem a károsított kárával is számol [...]”.³⁰ Márpedig a vasúti közlekedéssel együtt járó fokozott balesetveszély, és az ebben esetlegesen érintett károsultak számának és az okozott kár mértékének mennyiségi növekedése indokoltta tette a vétkességtől, tehát az egyéni akarattól független felelősség megállapítása tényállásának megteremtését, így megnyitva az utat a jogosulatlan vagyontelodások kiegyenlítése előtt. A törvényhozói szándék tehát kettős: a károsult sérelmek könnyebb reparációja a bizonyítási teher megfordításával, s ezáltal prevencióként a vaspálya-vállalatok nagyobb fokú gondosságra készítése.³¹

Visszatérve ugyanakkor vizsgálódásunk szűkebb tárgyához és egyben az eredeti kérdésfeltevéshez: jogellenes-e a vaspálya üzem károkozó magatartása? Bár maga az 1874. évi XVIII. törvénycikk kifejezetten nem említi a jogellenesség fogalmát, de egyfelől megállapítja a vaspálya-vállalat kártérítési felelősségét, másfelől utaló szabályként a 11. §-ban kimondja, hogy a „Jelen törvény 1. §-ban nem érintett károk megtérítésére nézve továbbra is fennálló törvények, szabályok és gyakorlat követendő.” Mindezek, valamint a jog logikai zártságának az elmélete szerint,³² a jog akkor is beszél, amikor hallgat: amiről hallgat, az számára közömbös, vagyis mindent szabad, amit nem tilos; és fordítva, amikor emberi cselekvést ír elő, alanyi vonatkozásokat szabályoz: alanyi kötelezettségeket és jogokat teremt, amelynek jogi hatása, hogy e cselekvés véghezvitele következményeként valamely más emberi cselekvést ír elő jogi köteletség gyanánt. Mindezt a vizsgált tényállási esetre alkalmazva: ami tilalmazott (vaspálya-üzem körében történő károkozás), azt nem szabad, tehát jogellenes.

4.2. *Vétkesség és az ipari culpa – mentve a menthetetlent* (Reinitz József és Zlinszky Imre)

Hasonlóképpen érvel Reinitz József is, amikor a törvénycikk hivatalos indoklásával ellentétben – amely a bizonyítás nehézségét említi a vaspálya-vállalat

³⁰ SCHWARZ Gusztáv: *Ujabb magánjogi fejtegetések*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia kiadása, 1901. 219.

³¹ Vö. Reinitz József szerint „a törvényhozók célja az egyén érdekeinek megvédése és ennek [...] csak a társadalom összességének érdeke szab határt.” In: REINITZ József: A vaspálya felelőssége. *Jogtudományi Közlöny*, 7/1898. 52–53.

³² MOÓR Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*. Budapest, Filozófiai Könyvtár, 1923. II. 240–243.

vétkeességi vélelmének felállítása indokál³³ –, vitatja, hogy a törvénycikk egyáltalán vétkeességi vélelmet állítana fel. Meggyőződése szerint a kártérítési kötelezettség alapja kizárólag a törvényi rendelkezésből fakadó kötelem, amit tovább erősít az a körülmény, hogy a felelősség alóli mentesülés érdekében sem a vétkeesség vélelmét kell megdöntenie a vaspálya-vállalatnak, hanem a vaspálya-vállalat és a bekövetkezett balesett közötti okozati összefüggés hiányát kell bizonyítania.³⁴

Mindezekkel összhangban Zlinszky Imre is „A tiltott cselekményekből származó magánjogi kötelmek” fejezetcím alatt tárgyalja a vasút fokozott felelősségét.³⁵ Saját megfogalmazása szerint: „tiltott cselekmény alatt a magánjog terén minden oly cselekmény értetik, mely által valaki más jogkörét törvényellenesen megsérti, s annak folytán magánjogilag felelőssé válik.”³⁶ Az ilyen cselekmények a kellékei: 1) a cselekmény ténye (befejezett volta), vagyis annak kísérlete még önmagában elégtelen; 2) „a cselekménynek tárgyilagosan (objectiv) jogellenesnek kell lennie [...], mert ha valaki jogával él, nem követ el tiltott cselekményt, habár másnak hátrányt okoz is”;³⁷ 3) a cselekmény beszámítható legyen annak tanúsítójának, mert „oly egyén, ki nem bir akaratképességgel nem követhet el nékie beszámítható tiltott cselekményt”;³⁸ 4) a cselekvő akarata célzottan átfogja a tiltott cselekményt; 5) s végül a cselekvő előre lássa cselekményének törvényellenes eredményét. Azaz Zlinszky Imre – Wenzel Gusztávhoz hasonlóan – egyszerre érti, tárgyalja és végső soron értékeli a tilos cselekmények alatt a cselekvő személyét és a cselekmény tényét. Így elmosódnak a határok a kárkötelem léte (jogellenes cselekmény) és a felelősség (beszámítás) között, amely így tompítja például a veszélyes üzemi fele-

³³ Vö. az 1874. évi XVIII. törvénycikk indokolása: „[...] Sokkal bonyodalmasabb és nehezebb azonban a vaspálya kárpótlási kötelezettségét azokban az esetekben meghatározni, mikor üzeme folytán az ember halált vagy sértést szenvedett. Itt a kárpótlási igények megállapításánál tekintetbe veendő jogi mozzanatok oly sajátságosak és gyakran oly nehezen felismerhetők, hogy általános lett az a meggyőződés, hogy ezekre a sajátságos viszonyokra külön törvény hozatal szükséges. A felmerült nehézségek nem a kártalanítási alapelv lényegére vonatkoznak, hanem leginkább onnan eredtek, mivel az új közlekedési eszközknél olyan mozzanatok merültek fel, melyeket a fennálló bizonyítási szabályok alkalmazása mellett bizonyítani, s így a bíró határozathozatala alá vonni nem lehet. A javaslat ennél fogva két alapelv megállapítására volt kiváló figyelemmel. Ugymint: 1. a kártérítésre kötelezett felelősségének terjedelmére; 2. a kártalanítási összeg megállapítását szabályozó eljárásra.”

³⁴ REINITZ (1898) i. m. 52–53.

³⁵ ZLINSZKY Imre: *A Magyar magánjog mai érvényében különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Budapest, Franklin-társulat, 1894. 577–578.

³⁶ Uo. 144.

³⁷ Uo. 145.

³⁸ Uo. 145.

lősség körében is kidomborodó dogmatikai és jogalkalmazási nehézségeket. Ezt a fogalmi pontatlanságot erősíti tovább, hogy Zlinszky Imre például csak a fenti feltételek maradéktalan teljesülése esetén tekinti a jogellenes cselekményt deliktumnak, amelynek további felosztása – a cselekvő akaratára figyelemmel – lehet dolus vagy culpa. Hasonlóan következtelen, így valószínűsíthetően nem tudatos a fogalomhasználat a „jogellenes”, a „tilos” és a „törvényellenes” kategóriák tekintetében is, amelyeket Zlinszky Imre szinonim fogalmakként használ, s mind a cselekményt, mind a cselekvő akaratát értékeli a vétkességre tekintet nélkül. Mindezeknek megfelelően Zlinszky Imre a vaspálya-vállalat által okozott károkért való felelősséget – a jogi tények csoportosítását alapul véve – jogellenes emberi magatartások körében tárgyalja, azonos magánjogi kötelemnek minősítve vele együtt az egykori hatalmasságokat (ölés és súlyos testi sértés; másnak szabadságtól való megfosztása; becsületsértés stb.), az egykori girás pereket (marhák általi károkozások³⁹), a szerzői jogbitorlást⁴⁰ vagy éppen az uzsora vétségét⁴¹.

Összességében helytálló tehát Marton Géza értékelése, miszerint: „Az »ipari culpának« (ahogy nevezték) ez a tana fél lábával tehát még a vétkesség gondolatára támaszkodott ugyan, hogy mentse az alapelvet, lényegében azonban már tárgyi felelősséget foglalt magában.”⁴²

³⁹ Nagyon érdekes utána gondolni, hogy Frank Ignác (FRANK Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban, I-II.* Buda, A Magyar Királyi Egyetem Betűivel, 1845. 699.) a más által okozott károk körében bár több helyütt foglalkozik az alkalmazott által, így közvetve okozott károk megtérítésével, sőt szinte teljeskörűen – normaszöveg szerint és szinten – ismerteti a mezei rendőrségről szóló terjedelmes 1840. évi IX. törvénycikket is, ez utóbbi körében azonban – tudatosan, avagy szándékolatlanul – elmulasztja mind ismertetni, mind meghivatkozni a jelzett törvénycikk 28. §-át, s annak is e) pontját, mely szerint: „Egyébként a kártevő bitang marhának behajtása, vagy bírói kézhez általadása, vagy legalább feljelentésének elmulasztása, nem különben abból eredő kölcsönös keresetekre nézve, továbbá is fennmarad a Hármaskönyv III-ik Részének 33-ik czíme, ugy az 1729:XLII-ik törvénycikkelynek rendelete.” Ezen utaló norma pedig igenis jelentős, hiszen három évszázad távlatából is beemel – s ezáltal közvetve és kimondatlanul részévé teszi – a 19. század közepi joggyakorlatnak a Hármaskönyv egyszerre felelősség alapító és felelősség korlátozó formulájának sajátos emberi magatartásmértékét. Ezért, s valóban csakis ezért érdekes, de sajnos megválaszolhatatlannak tűnő kérdésfeltevés, hogy vajon ennek említését tudatosan, avagy szándékolatlanul mulasztja el Frank Ignác korszakos művében; különös figyelemmel arra a körülményre, hogy utóbb az Országbírói Értekezlet a polgári magánjog alaki része körében megállapított javaslatai szerint az 1840. évi IX. törvénycikket – annak 17. §-ában szabályozott „telektől elmozdítás” büntetésén kívül – hatályában – és változatlan tartalommal, tehát az emberi magatartásmérték Hármaskönyvben megfogalmazott fordulatával együtt – megerősíti.

⁴⁰ Ld. 1874. évi XVIII. és 1884. évi XVI. törvénycikkek.

⁴¹ Ld. 1883. évi XXV. törvénycikk.

⁴² MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség.* Budapest, Triorg, 1993. 92. pont.

5. Magatartásmérték újabb rendszere Schwarz Gusztávnál

Schwarz Gusztáv ugyanakkor a vétlen felelősségről szóló tanulmányában – alapul véve az 1874. évi XVIII. törvénycikk hivatalos indokolásában is megfogalmazott vétkességi vélelmet, valamint az azt feldolgozó magánjogi tankönyvek és egyéb tanulmányok, döntvények megfogalmazását – kifejezett kritikával ír minderről: „[...] fictiókkal takargatja itt csakugy, mint a magánjog számos más terén, a való tényállást, és csakhogy a maga alapelvét »poena sine fraude (dolo, culpa) esse non potest« (fr. 131. Pr. D. de V. S. 50. 16.) megmentse, vétkességet költ olyan esetekben is, melyeket elfogulatlan ítélet csakis a »vétlen felelősség« rovata alá sorozhat.”⁴³ Önnön igazolására példalózó felsorolását adja még azon római jogi tételeknek is, amelyek a vétkességre való tekintet nélkül mondják ki a felelősséget, s tesznek felelőssé olyan személyt, aki az okozott kárban „teljességgel ártatlan”, ezzel is hangsúlyozva, hogy „az elv: »quae sine culpa sunt a nulla praestantur« feldől és helyébe lép annak merő ellentéte: a vétlen felelősség elve.”⁴⁴ Egyúttal, már-már indulatosan kéri számon az őszinte beismerést a magánjog terén: „Mint mindenütt e tökéletlen világon, ugy itt is a cselekményt nemcsak az akarat, hanem az eredmény szerint is itélik meg.”⁴⁵ Mindezek előrebocsátását követően, sőt még Zlinszky Imre tankönyvi besorolását is bírálva – amelyben a vaspálya-üzemek által okozott károkért való felelősséget a szerző a „tiltott cselekményekből származó kötelmek” címben tárgyalja – javasolja bevezetni a „vétlen tilos cselekményekért való felelősség” kategóriáját. Azaz ehelyütt Schwarz Gusztáv bevezeti a magánjogi jogellenesség, mint emberi magatartásmérték sajátos csoportosítását, amelyben különbséget tesz az objektíve jogellenes (vagyis a „vétlen tilos”) és a szubjektíve jogellenes (vagyis a „tilos”) cselekmények között. Ebben a dichotómiában az objektíve jogellenes („vétlen tilos”) magatartás független tanúsítójának esetlegesen szubjektíve is rendellenes tudatától vagy akaratától. A magatartás jogellenes minőségét itt a rendellenes eredmény, azaz végsős soron maga a cselekmény ténye objektíve keletkezteti: „A jogellenesség büntető célú következményei ily személyekkel szemben nem állnak ugyan be, mert a büntetés célja (vagy egyik főcélja) retorsio a jogellenes akarat ellen, megtörése vagy legalább meghajlítása a gonosz akaratnak – ahol pedig ily akarat nincs, ott a büntetésnek se oka, se célja. De a vagyoni jogi kiegyenlítés az akartnélküli embervagyonából is történhetik, és

⁴³ SCHWARZ i. m. 219–220.

⁴⁴ Uo. 219.

⁴⁵ Uo. 218.

tényleg a jogellenes (bár vétlen) cselekmény kártérítő következményei a cselekvőképtelen ember vagyonát is érik. [...] Az örültnek, gyermeknek is vannak kötelességei, azaz a jog parancsai, tilalmai nekik is szólnak. Ha e kötelességnek eleget nem tesznek, jogellenességet követnek el, nem vétkes jogellenességet ugyan, mert magaviseletük nem hibás akarat következménye, de mégis (vétlen) jogellenességet.”, mert „[...] a cselekvőképtelenre is áll a jogparancs: «térítsd meg a kárt, amelyet okoztál», noha e kötelezettségéről tudomása nincs és nem lehet.”⁴⁶

Vagyis ebben az esetben, a veszélyes üzemek körében a jog a magatartást kizárólag a tárgyi jog mércéjével méri, és nincs tekintettel a magatartás tanúsítójának, a cselekvő személyére, csak a cselekmény tényére. Azaz a jogellenesség, mint emberi magatartásmérték objektív jellege mögött itt önmagában a tárgyi jogszabályba, ti. a károkozás tilalmába ütközés áll. Ez azonban azt is megmutatja, hogy Wenzel Gusztáv által – hermeneutikai célkitűzésekre figyelemmel – kimunkált fogalmi rendszer („az akarat szabad eltökélése” és „a károsítás”) csak olyan mód tartható fenn, ha a jogellenesség, mint emberi magatartásmérték egyszerre, bár esetről esetre változó intenzitással köthető mind a cselekvő személyéhez, mind a cselekmény tényéhez is. Ugyanerre a következtetésre jutunk akkor is, ha összehasonlítjuk Schwarz Gusztáv által bevezetett felosztást („tilos” és „vétlen tilos”) Wenzel Gusztáv által javasolt felosztással („tiltott cselekmények”, vagy más néven „magánjogi bántalmak” és „károsítások”).

A szubjektíve jogellenes („tilos”) magatartás Schwarz Gusztávnál az elkövető akaratára koncentrál: „célja (vagy egyik főcélja) retorsio a jogellenes akarat ellen, megtörése vagy legalább meghajlítása a gonosz akaratnak”,⁴⁷ míg a „tiltott cselekmények” (vagy más néven a „magánjogi bántalmak”) alatt Wenzel Gusztáv szerint „azon jogellenes cselekményeket értjük, melyek nem csupán károsítást, hanem valóságos jogsértést eredményeznek, melyek mindazáltal sem gonosz szándéknál (dolus), sem a közrend és csend háborításánál fogva tisztí bünvád vagy keményebb rendőri fenyték tárgyává nem tétethetnek; hanem a sértett fél magánkeresetére szolgáltatnak okot és alapot.”⁴⁸ Ez utóbbi azonban nem szűkíthető le csak és kizárólag a hatalmaskodás eseteire, így több olyan közös területet is érint, mely alapja lehet az érdemi összehasonlításnak a „tiltott cselekményekkel”: „A magánjogi bántalmak fogalma a tulajdonképi büntettek

⁴⁶ Uo. 222–223.

⁴⁷ Uo. 222.

⁴⁸ WENZEL i. m. 285–286.

és rendőri kihágások nem kevésbé, mint az egyszerű károsítások fogalmától lényegesen különbözik; ámbár tényálladékát tekintve, sokszor büntetetté vagy rendőri áthágássá fajulhat, néha pedig csupán kártételt foglal magában.⁴⁹ Ezen közös területek egyike, a Frank Ignáctól már említett 1840. évi IX. törvény-cikk a mezei károsításokról, mely a károsítás és a hatalmaskodás szabályait egymásra is reflektálva szabályozza, amennyiben a 39. §-ban kimondja, hogy a mezei károk megtérítésére rendelt szabályok felülírják a hatalmaskodásra vonatkozó korábbi szabályokat: „[...] a mezei károsítások alkalmával elkövetett erőszakoskodásokat nem a kisebb hatalmaskodási, hanem kétszeres kármentesítési, s azonkívül pénzbeli és fogsági, és illetőleg a »tettezh arányzott« büntetéssel sújtja; egyszersmind azt rendelvén, hogy a mennyiken a mezei, a kerti, szőlőbeli, erdei, vagy közutakon és hidakon elkövetett károsításokra vonatkozó határozatai az addig fennállt törvényes rendeletekkel összeütköznenek, ezeknek ne legyen többé kötelező ereje.”⁵⁰ Vagyis a károsítás alkalmával – akár még csak járulékos jelleggel is – elkövetett hatalmaskodás más szempont alá esik, bár a szándékosan okozott kár ez esetben is általában kétszeresen⁵¹ térítendő meg, azzal a megszorítással - mintegy visszaidézve a hatalmaskodás okán kiszabott „emberdíj” (homagium) és „bírság” (birsagium) történeti⁵² különbözőségét,⁵³ ti. az előbbi a sértett félnek járt, az utóbbi pedig a bíró és a sértett fél között került felosztásra –, hogy a kár egyszeri megtérítése a károsultat, a többi pénzbeli bírság pedig rendszerint az eljáró hatóságot illeti meg.⁵⁴ Azaz mind a „tilos” cselekmények”, mind a „magánjogi bántalmak” kategóriája alatt alapve-

⁴⁹ Uo. 286.

⁵⁰ Uo. 293–294.

⁵¹ Ld. 1840. évi IX. törvénycikk 8., 9., 10., 13., 14., 23., 32., 33., 35., 43. §§

⁵² Vö. „Másféleképen értjük a homagium-ot a közönséges használat szerint, és akkor nem egyéb, mint az emberölők pénzbeli büntetése, vagyis becsúje; mely abban áll, hogy az emberölők azon megérdemelt egyéb büntetéseken kívül, melyeket az emberölés miatt netalán elkövetett hatalmaskodásokért kiszabni szoktak, fejök becsúje szerint váltsák meg magukat azoktól, a kiket illet.” In: WERBŐCZY István: *Tripartitum* (Harmadik Rész – V. cím, 2. §). Budapest, Téka, 1990. 487–488.

⁵³ Vö. Melczer István, hétszemélynök, utóbb kir. személynök álláspontjával a régi Büntető törvény kapcsán folytatott vitában: „[...] az évek hosszu során maguk a bírák is félremagyarázatok által oly változásokat idéztek elő, melyekből már most kibontakozni alig lehet. Ezek sorába teszem én a homagiumot is, mely most a Verbőczy tanától csakugyan különbözőleg alkalmaztatik. A hajdankori törvényeink oly egyszerűen szépek, hogy azokért okunk nincs bárki előtt is pirulnunk; az idők folytán fölébök nőtt burján az, mi szépségüket eltakarja s miket a benemavatott irigy idegen nem érthet.” In: RÁTH (1861) i. m. 302.

⁵⁴ Vö. 1840. évi IX. törvénycikk 43. §: „Az okozott költségeknek és károknak egyszeres pótlása mindenkor a károst illeti; a hol azonban a kártétel a költségeknek egyszeres megtérítésén felül a kárnak kétszeres pótlásával rendeltetik fenytetni, a kárnak illy módoni másodszori megtérítése, úgy szintén a hajtópénznek másodszori megfizetése, valamint egyéb, jelen törvénysza-

tően a cselekvő személye, s csak járulékosan a cselekmény ténye kerül értékelésre: elsődleges célként hajlítja az emberi akaratot és csak másodlagosan szolgálja a vagyoni jogi kiegyenlítést.

A másik fogalmi páros: az objektíve jogellenes („vétkes”) magatartás, amelyet Schwarz Gusztáv szerint „nemcsak az akarat, hanem az eredmény szerint is ítél meg.”⁵⁵ továbbá a Wenzel Gusztáv által megkülönböztetett „egyszerű károsítás, mely egyéb jogsértést nem foglal magában.”⁵⁶ E tekintetben legalább két körülmény óvatosságra int az összehasonlítás során: az egyik az, hogy Wenzel Gusztáv nemcsak nem szól külön a vasút fokozott felelősségéről, de általában sem tárgyalja a veszélyes üzemi felelősséget, mint a vétkességi elv által uralt felelősségi rendszer alóli kivételt; a másik pedig, hogy szintén Wenzel Gusztáv nem részletezi az „egyszerű károsítás” fogalmát, csak a „magánjogi bántalmakat” taglalja. Hasonlóképp visszafogottságra szorít a következtetések levonása terén az a körülmény, hogy sem Wenzel Gusztáv, sem Schwarz Gusztáv nem említi további kivételes felelősségi eseteket, mint például a kereskedelmi törvény 272. §-át, amely a kereskedelmi ügyekre nézve a teljes kártérítést írta elő enyhe (!) gondatlanság esetén is, tehát ilyen esetekben a kártérítésre jogosult a valóságos kárt és az elmaradt hasznót egyaránt követelhet.⁵⁷ A fenti megszorításokra is figyelemmel megállapíthatjuk ugyanakkor, hogy a „vétkes”) és „egyszerű károsítás”) körében kevésbé a cselekvő személye, még kevésbé a védett jogtárgy (pl. személyiségi jogok, emberi élet, egészség stb.), mint a károkozás tilalma a meghatározó tényező: itt tehát elsődlegesen a cselekmény tényére koncentrál az emberi magatartásmérték.

6. Összegzés helyett – megszüntetve megőrizni a magatartásmértéket!

A jogellenesség, mint magatartásmérték fejlődése, mint láttuk, nem lineáris, de gyakran még csak nem is nyomon követhető; hol a bona fides fogalmából tör elő, hol a károsítás iránti össztársadalmi igény hatalmas sziklái alatt tűnik el bűvópatak módjára.

Nincs tehát semmiféle fejlődés? De igen, van.

kaszokban szabott pénzbeli bírságok – ide nem értve a 30, 31, és 37-dik §-nak kivételképpen rendeltét – a megyei vagy városi pénztárt fogják illetni.”

⁵⁵ SCHWARZ i. m. 218.

⁵⁶ WENZEL i. m. 270.

⁵⁷ HORVÁTH i. m. 331.

A magatartásmérték az idő múlásával, mint a városok is, valahogy mindig gyarapodott, önmagából azonban mindig is fenntart valami „ismeretlent”, ha másra nem is, akkor gondoljunk csak a dolgozatunkban – a vizsgált témára való koncentráció okán – is csak érintőlegesen tárgyalt jogági jogellenesség függetlenségére. Vagyis egyfelől ismeretlen marad, másfelől mégis megismerjük és kiigazodunk rajta. Nem mi alapítottuk, nem mi jósoltuk meg a polgári jogi felelősség rendszerében való szükségességét. De nem ismerjük e világi „tervezőit” sem, talán nincs is neki. Az említett jogtudósok csak a tárgyalt törvénytervezetek kidolgozói, de nem végrehajtói.

A különböző korok szabályait sorra véve tisztelettel, ugyanakkor kritikus szemmel próbáltam meg kifejtetni álláspontomat. Ezt azonban nehezítette, hogy a jogellenesség szabályozásában keveredő rend és rendetlenség (mondhatnánk: a jogalkotó jogi műveltségének és műveletlenségének egyvelege) folytán kevés az olyan elem, mely minden vitán felül áll.

Ma már elmondhatjuk, hogy a „műveletlenség” hosszú és töredezett korszakának vége, másfelől az sem lehetséges, hogy elhárítva a feladatot megfutamodjunk. Meg kell próbálni, fel kell tehát vállalni a szabályozást, a jogellenesség, és ezen keresztül a deliktuális felelősségi rendszerhez fűződő meggyőződéseink érvényre juttatását, akár annak tudatában is, hogy tévedéseket követhetünk el.

A jogellenesség, mint magatartásmérték ugyanis – mint azt az ezzel kapcsolatos jogelmélet és joggyakorlat is mutatja – egyszerre „tervezett” és „természetesen növekvő, fejlődő” jogintézmény.

Létjogosultsága és jelentősége mind a magánjog tudományát, mind a magánjog gyakorlatát tekintve vitán felül áll. A jövőre nézve minden más állítás a futurizmus körébe tartozna, hiszen a múltba tekintve nem ismerhetjük a jövő generáció jogalkotóit (tervezőit) és (a „természetes fejlődéséért felelős”) jogalkalmazó/jogot nem alkalmazó embereit; a múlt pedig már megmutatta, hogy a jogellenesség, mint magatartásmérték sem örökös részese a szintén nem örök és változatlan jogrendnek.

Itt idézném fel Subosits István⁵⁸ egy – kiadásban meg nem jelent – kéziratának részletét, melyet ő a fogalmak saját tudományterületén való eluralkodásáról írt, s melyet jelen írás mottójául is választottam: „Egy-egy tudomány szakszókészlete nem válhat hermeneutikai kérdéssé, az értelmezés tudományává, már csak azért sem, mert végső fokon nem a szavak következtében töké-

⁵⁸ Subosits István (1929–2009), a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Fonetikai és Logopédiai Tanszékének alapító tanszékvezetője, főiskolai tanár.

letesednek a dolgok, hanem a dolgok következtében a szavak. Mielőtt tehát szavakat használnánk, az értelmükbe kell belefeledkeznünk.”

Vajon belefeledkeztünk-e már az emberi magatartásmérték fogalmába? Igen. A magyar jogtudomány és joggyakorlat több évszázadra visszatekintő, még tévedéseiben is gazdagító példatárát adja az értelmezési kísérleteknek. Vajon hasznosítottuk-e ezen eredményeket a fogalmaink tökéletesítésére? Igen, de csak részlegesen. Végül: vajon meghagyjuk-e magunknak a fogalmaink további tökéletesítésének lehetőségét a kodifikációt követően, ha azokat jelen tartalmukkal és pontosított (szűkített) nyelvi megjelöléssel bízunk a jogalkalmazás további hermeneutikai kísérletezésére, hogy azokat ugyanezen fogalmi koordinátarendszerben és fogalmi készlettel értelmezze és fejlessze tovább? Reméljük igen, mert hiszen – amint azt szintén megmutatta már a jogtörténet – egyetlen kódex sem lehet „csak a hatályos jogot konzerváló törvénytű, de épp úgy nem akarhat mindenáron forradalmian újítani ott is, ahol az élő jog gyakorlata már tartósan bevált megoldásokat alakított ki. Aurea mediocritas!”⁵⁹, ami akár még ösztönzőleg is hathat a jogintézmények, s általuk a fogalmi készletünk mihamarabbi tökéletesítésére.

⁵⁹ VÉKÁS Lajos: *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései*. Budapest, Hvg-Orac, 2001. 28.

LEGEZA DÉNES ISTVÁN*

A SZERZŐI JOGI SZAKÉRTŐ BIZOTTSÁG MEGALAKÍTÁSÁHOZ VEZETŐ ÚT

Az elmúlt tíz évben három különböző módon ismerkedtem meg Tattay professzor úrral. Az első találkozásra a PPKE jogi karán került sor, előbb az egyetemi előadásokon, a félévek végén pedig a vizsgákon. A professzor úr kifejezetten a rettegett vizsgázatók közé tartozott abban az időben, pedig aki megtanulta az egymás között kéziratban, faxon, majd később e-mailben köröztetett, csak „best of Tattay”-nak nevezett kérdéssort, annak az érdemjegye már nem lehetett elégtelen. Magam is egy rosszul sikerült vizsga végén – elveszve a kár fogalmának és elemeinek elemzésében – nyugodt szívvel lélegeztem fel, amikor felhangzott az egyik mentő kérdése „mikor tisztességtelen az általános szerződési feltétel?”. És már mondtam is a betanult mantrát, amely megszabadított a vizsga megismétlésétől.

A második találkozásra személyesebb körben került sor a Belvárosi Szent Mihály templomban, ahol akkor ministránskodtam, professzor úr pedig gyakran megfordult a néhai Mikolai Bálint atya magával ragadó szentmiséin.

A legújabb találkozásunk a Szerzői Jogi Szakértő Testülethez kötődik, ahol a professzor úr sok éve szakértő, nekem pedig előbb titkárhelyettesként, majd titkárként többször volt szerencsém az elnökletével eljáró tanács munkáját figyelemmel kísérni és megtapasztalni elhivatottságát a szerzői jogban.

Remélem, hogy folytatva eddigi szenvedélyes munkáját, újabb tanulmányai-val, könyveivel, szakvéleményeivel táplálja tovább a hazai szellemi tulajdon-védelemmel foglalkozó jogtudományt.

* * *

* A Szerzői Jogi Szakértő Testület titkára, az SZTE ÁJTK Doktori Iskolájának hallgatója.

A Szerzői Jogi Szakértő Bizottság (1970-től Szerzői Jogi Szakértő Testület) közel egyidős a hazai szerzői jogi szabályozással. Egy szakértői testület létrehozásának szándéka a XIX. századi szerzői jogi törvényjavaslatok mindegyikében szerepelt. A jelen tanulmány célja az, hogy e kodifikációs törekvések mentén megkísérelje ismertetni a jogérvényesítés szempontjából mára nélkülözhetetlen¹ intézmény megalakításához vezető folyamatot.

1. Az írói tulajdon védelme

A XIX. század elején terjedt el az az eszme, mely szerint az irodalmi és a művészeti alkotások szerzőjét illeti a mű feletti kizárólagos rendelkezés joga. Korábban uralkodói privilégiumok elsősorban a kiadók számára biztosították a művek többszörözését.² A kiadók alapításához szükséges eljárás biztosította azt, hogy ne nyomtathasson bárki, a nyomtatásra szánt könyvek cenzúrája pedig lehetővé tette, hogy ne kerülhessen forgalomba bármilyen tartalmú könyv.

Magyarországon elsőként egy, az Athenaeum című folyóiratban megjelent munkájában kezdeményezte Toldy Ferenc az írói tulajdon törvényi elismerését.³ Cikkének megírására az készítette, hogy tudomására jutott a Vörösmarty Mihállyal és Bajza Józseffel közösen szerkesztett Athenaeumban korábban megjelent és tíz aranyforinttal honorált Kölcsey Ferenc⁴ művének készülő utánnyomása.⁵ Toldy, ismertetve az írói tulajdon alapvető ismérveit, írásában egyben kéréssel is fordult az Athenaeum és a Figyelmező írásait utánnyomó folyóirat-kiadókhöz. Kérte a kiadókat, hogy tartsák tiszteletben egymás jogait, hiszen a kiadók az íróktól készpénzen megvásárolt művekkel nem kiadási elsőbbséget szeretnének váltani, hanem bizonyos időre kizárólagos kiadási

¹ A Testület szakmai jelentőségére mutat rá, hogy az 1452/2011. (XII. 22.) Korm. határozat értelmében a Testület a jogérvényesítés szempontjából nélkülözhetetlennek minősül.

² A szerzői jog általános történetéről ld. KELEMEN Mór: Adatok az írói tulajdonjog hazai történelméhez. *Budapesti Szemle*, Ráth Mór, Pest, 1869/XIV. 305–317. ARANY László: Az írói és művészi tulajdonjogról. *Budapesti Szemle*, Ráth Mór, Budapest, 1876/XX. 225–257. KOVÁTS Gyula: *Az írói és művészi tulajdonjog*. Wickens F. C. és fia Könyvnyomdája, Budapest, 1879. MEZEI Péter: A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884:XVI. tc.). *Jogelméleti Szemle*, 2004/3.; PETKÓ Mihály: A szerzői jogi szabályozás története. *Collega*, 2002/5. 23–27.; NÓTÁRI Tamás: *A magyar szerzői jog fejlődése*. Lectum Kiadó, Szeged, 2011.

³ TOLDY Ferenc: Néhány szó az írói tulajdonról. *Athenaeum*, 1838/45. 705–717.

⁴ Kölcsey Ferencz szócikk in: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> [letöltve: 2013. április 19.]

⁵ TOLDY (1838) i. m. 717.

jogot nyerni.⁶ Amellett, hogy írásában több író társa művének utánnyomását hozza fel például,⁷ Toldynak korábban személyesen is meggyűlt a baja az utánnyomókkal, ugyanis az 1835-ben és 1838-ban Budán megjelent, Vörösmartyval az Akadémia⁸ megbízásából készített Magyar és német zsebszótár című műve még nyomdában volt, amikor ismeretlenek megszerezték a szótárhoz készített mutatványíveket, „hogy az rövidítve, más címmel, szinte egykorúlag a társaság kiadásával megjelenhessék. De őr szemek elejét vették e becstelen kereskedésnek.”⁹

Ugyanebben az évben az utánnyomás mellett a kéziratok felhasználásának és tulajdonjogának szabályozása is aktuálissá vált, ugyanis az Akadémia nem akarta visszaadni Kozma Ferenc eredménytelen pályázó kézirateit.¹⁰ Emellett megoldatlan volt az Akadémia működésének első tíz évében rendelkezésére bocsátott számtalan kézirat sorsa is.¹¹ A helyzet rendezésére 1839-ben az Akadémia felkérte Vörösmartyt, hogy Fáy Andrással közösen dolgozzon ki egy tervezetet, annak szabályozására, hogy, „a visszatartott pályairatoknak mikor és milly haszonvétele engedtessek” meg.¹²

E javaslatok ismertetése nem feladatom, azonban figyelemre méltó, hogy az akadémiai szabályozás egy rövid szerzői jogi bevezetővel kezdődik, amely teljes rendelkezési jogot adott az írónak, szerzői jogának védelmére a halálától számítva előbb 40, majd 50 évnyi időt javasolt. Ugyancsak érdemes megemlíteni, hogy a javaslat már ekkor rendelkezett a kereskedelmi forgalomból kikerült (*out of commerce*) művek helyzetéről.¹³ A második javaslat elkészíté-

⁶ Uo. 716.

⁷ Így különösen Kunoss Endre, Szenvey József, Berzsenyi Dániel ld. TOLDY (1838) i. m. 713–715.

⁸ Az Akadémiát létrehozó törvénycikk, és a tanulmányban hivatkozott írások elsősorban az akadémia elnevezést használják a tudós társasággal szemben (a hazai nyelv művelésére fölláltatandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról szóló 1827. évi XI. tc.) A Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: MTA) 1858-tól a társaság hivatalos elnevezése.

⁹ TOLDY Ferenc: Az írói tulajdon philosophiai, jogi és literaturai szempontból, az azt tárgyzó külföldi törvények, és vélemény egy magyar író jogi törvényről. Különlenyomat a Budapesti Szemle első számából. Pest, Heckenast Gusztáv, 1840. (Első megjelenés *Budapesti Szemle*, 1840/01. 157–237.) 26. 18. § lábjegyzet.

¹⁰ BRISITS Frigyes: Vörösmarty Mihály és az Akadémia. *Irodalomtörténeti közlemények*, 1936/3. 265.

¹¹ VISZOTA Gyula: Vörösmarty véleménye az írói tulajdonjogról és a titkos szavazásról. *Akadémiai Értesítő*. 1912. 400.

¹² BRISITS i. m. 265.

¹³ Ha a szerző halálát követően könyvei elfognak a kereskedelmi forgalomból, bárki felszólíthatja a művek birtokosát a művek kiadására. Ha a jogosult öt éven belül nem adja ki a könyveket, azok az első javaslat szerint közkinccsé válnak (1839), a második javaslatban

séhez Vörösmarty és Fáy mellett Kállay Ferencet is bevonták a munkálatokba. A szöveg – kiforrott jogászi stílusa alapján – feltehetően Kállay vagy Bártfay László munkája.¹⁴ A szabályzatot az akadémia nagygyűlése elfogadta, de alkalmazásának módja nem ismert.

Az 1840-ben megjelent közel nyolcvan oldalas tanulmányában¹⁵ korábbi írásának fonalát követve fejti ki Toldy részletesen az írói tulajdon természetét, szabályozásának nemzetközi történetét és fekteti le lényegében a szerzői jogi irodalom hazai alapját. Álláspontja szerint „a status [állam] önmagának, a köz érdeknek tartozik az írói tulajdon elismerésével, vagy ha jobban tetszik, az író biztosításával, hogy munkájának jutalmát lássa.”¹⁶ A jogok el nem ismerése nem csak a szerző, hanem a társadalom szemszögéből is káros lehet, hiszen a kiadóknak gyakran azért kell magasan árazniuk a jogszerűen kiadott könyveiket, hogy a jogosulatlan utánnyomás előtt eladott példányokon legalább a költségeik megtérüljenek.¹⁷

Toldy tanulmányában, az akkor frissen elfogadott és több állam szerzői jogi kodifikációját meghatározó 1837. június 11-i porosz törvény írói tulajdonra vonatkozó részét teljes egészében közölte, elhagyva a művészetek védelmét. E törvény – „mint a melly határozottság, világosság, teljesség és méltányosság tekintetében fenálló író tulajdonjogi törvények közt közönségesen első helyre tétetik”¹⁸ – lényegében határozza meg a hazai törvényjavaslatok szerkezetét, tartalmát ugyanúgy, mint a későbbiekben az e törvényt felváltó német szerzői jogi törvények.

A Toldy által magyarul közölt porosz törvény 17. §-a szabályozza a szakértői egyesületek igénybevételének szükségességét, amennyiben a bíró nem tudja megállapítani, hogy egy nyomtatvány utánnyomatnak, vagy törvénytelen lenyomatnak minősül-e, illetve, ha a kárpótlás összege vitatott lenne. Az eljárásban a bírónak ki kell kérnie az államminiszteri rendelettel létrehozott tekintélyes írókból és könyvtárusokból álló szakértői („dologhoz értőkből alakított”) egyesületek véleményét. A törvény ismertetésén túl Toldy az eljárási szabá-

(1840) védelem alatt maradnak, de a jogosult számára át kell adni a tiszta haszon egyharmad részét.

BRISITS i. m. 267. szerint a haszon $\frac{2}{3}$ -át kell átadni. Az eredeti forrást (Főtitkári iratok 1840. 142. szám.) ugyancsak idézi VISZOTA i. m. 402., akinél $\frac{1}{3}$ szerepel.

¹⁴ Bártfay Vörösmartyval és Toldyval is közeli baráti viszonyban állt, szintén az akadémia tagja volt. BRISITS i. m. 267.

¹⁵ TOLDY (1840) i. m.

¹⁶ Uo. 11. 7. §

¹⁷ Uo. 26. 18. §

¹⁸ Uo. 48–49. 25. §

lyokról ugyan nem tesz említést, azonban az említett rendeletben¹⁹ lefektetett eljárás több törvényjavaslat számára követendő példa lesz.

A rendelet szerint három, az írói és zeneművek, valamint képzőművészeti alkotások terén az egész országra kiterjedő hatáskörrel rendelkező héttagú szakértő testületet állítanak fel Berlinben. E testületek a törvényben szabályozott utánnyomás, jogosulatlan többszörözés, és a kártérítés mértékének meghatározásában adnak a bírónak szakvéleményt.²⁰ A tagokat, az elnököt és helyettesét a vallási-, oktatási- és egészségügyi miniszter jelöli, előzetesen kikérve az igazságügyi miniszter véleményét. A testület tagjai kinevezésükkor szakértői esküt tesznek a Királyi Legfelsőbb Bíróság előtt.²¹ A rendelet a testület eljárási szabályain túl meghatározza azt is, hogy a testület ügyvitelét a vallási-, oktatási- és egészségügyi minisztérium látja el, érkezteti a megkereséseket, kijelöli az illetékes testületet és az elkészült szakvéleményt megküldi az eljáró bíróságnak.

Toldy tanulmányának utolsó részében felvázolt szabályozási tervezet két pontján utal a szakértők jelentőségére. Az egyik ilyen eset az úgynevezett régi kéziratok közre bocsátása, valamint a folklór összegyűjtése. Ezek esetében Toldy szerint a befektetett munka az, melynek egy leendő törvény egyfajta rövidebb ideig fennálló kizárólagos jogot biztosíthatna. Leszögezi, hogy mivel „nehéz a jogos és jogtalan kiadás közt határt vonni, azért a kérdés mibenléte iránt a polgári bíró legalkalmasabban független hozzáértők véleményéhez tartathatná magát.”²² A másik hasonló probléma a gyűjteményes művekben szereplő idézett vagy átvett művek felhasználása mértékének, illetve céljának jogossága. Toldy ennek megítélését ismét „a bíróra vagy inkább egy hozzáértőkből szerkesztett bizottságra” hagyná, hogy „minden egyedi esetben” meghatározzák, „álorcás utánnyomat-e a kérdéses gyűjtemény, vagy nem?”²³

2. Az első kodifikációs törekvések (1844)

Toldynak 1840-ben írásaival nem sikerült elérnie a megszólított köröket. Az 1843-ban összehívott pozsonyi országgyűlés idején azonban Toldy már nem csak az Akadémia titkára (1835–1861), hanem az Egyetemi Könyvtár (1843–

¹⁹ 1838. május 15-i rendelet az 1837. június 11-i törvény 17. és 31. §-aiban hivatkozott Porosz Királyi Szakértői Társaságok megalapításáról (a továbbiakban: Porosz rendelet)

²⁰ Porosz rendelet 1. §–5. §

²¹ Porosz rendelet 7. §–8. §

²² TOLDY (1840) i. m. 74. 33. §

²³ Uo.

1874) és a Kisfaludy Társaság (1841–1860; a továbbiakban: Társaság) igazgatója is volt. Végül a Társaságnak köszönhetően sikerült az országgyűlésnek elküldenie egyfajta „írójogi” törvényjavaslatot.

Toldy 1844. március 30-án mondott beszédében kérte fel a Társaság egyes tagjait, hogy készítsenek egy írói jogokat védő törvényjavaslatot. A főként kiváló magyar írókból álló választmány által készített 63 §-ból álló javaslatot 1844. április 21-i ülésükön fogadták el.²⁴

A Társaság tervezetének nem titkolt célja volt, hogy az országgyűlés számára előkészítse a nemzetközi szerzői jog aktuális kérdéseinek törvény formájában történő megfogalmazását. Jelen dolgozat témájához ragaszkodva vizsgáljuk meg e javaslat által bevezetni kívánt választott bíróság működését.

A javaslat szerint a szerző vagy a jogosult bármely városi tanács vagy szolgabíró előtt a bizonyítékokkal együtt előterjesztheti keresetlevelét. E hatóságok rövid határidővel felhívják a feleket egy-egy bíró jelölésére, és ügyvédük vagy megbízottjuk bejelentésére. Ha ennek határidőben nem tesznek eleget, a hatóság jelöl ki bírót, illetve képviselőt. A két választott bíró elnököt jelöl magának és az így felálló tanács a benyújtott keresetlevél, az esetleges viszontkereset, továbbá a felek válasza, illetve viszontválasza alapján hoz ítéletet.²⁵ Ha a bíróság számára a tényállás kérdéses lenne, az ítélet meghozatala előtt az Akadémia útján egy szakértő bizottságtól kell felvilágosító véleményt kérnie.²⁶ Az Akadémia által kinevezett héttagú bizottság három akadémiai, két nem akadémiai íróból, és két könyvárusból áll, melyet a korelnök vezet.²⁷ Elképzelésük a porosz törvény mentén haladt, számolva azzal, hogy a tervezet szűkebb szabályozása miatt elég egy szakértő testületet felállítani; önálló minisztérium hiányában a testület ügyvitelét az Akadémiára bízta.

A Társaság által javasolt – későbbi tervezetekben is előforduló – választott bírósági eljárás a XIX. század elején már meglehetősen fejlett intézmény volt; előnye a gyorsaság, a fellebbezés kizárásának lehetősége,²⁸ és a megfelelő ítélet melletti önkéntes jogkövetés volt. Az utánnnyomások korában az eljárás hátrányának számíthatott, hogy az ítéletek nem voltak kikényszeríthetőek, szakértőket csak a rendes bíróság útján lehetett igénybe venni, egy rossz döntés újabb,

²⁴ *A Kisfaludy-Társaság évlapjai 1844–45.* Pest. Eggenberger J. és fiai. 1845. 55.

²⁵ Uo. 68–69. 50–54. §

²⁶ Uo. 70. 57. §

²⁷ Uo. 70. 58. §

²⁸ A feljebb nem vihető ügyekről szóló 1729. évi XXX. törvénycikk 5. §-a

rendes bírósági pereket eredményezhetett.²⁹ Fő ellenérvként szolgálhatott, hogy a szerzői jogi perben nem csak polgári, hanem büntető ítélet is születhet.

Az országgyűlésnek benyújtott tervezetet Szemere Bertalan követ véleményezte, aki egy letisztult, összefüggő anyagot mutatott be, kiegészítve az íróit a művészeti jogok védelmével. Az alsótábla 1844. november 4-én tárgyalta a javaslatot és egyetlen módosítás nélkül fogadta el.³⁰ A főrendek tárgyalását Pyrker János egri érsek nyitotta meg és kérte az uralkodót, valamint a főrendeket a javaslat elfogadására „tekintvén, hogy a magyar litteratura még ugyancsak zsengéjében létezik, de már legszebb reményt nyújt az ohajtott kifejlődésre, melyből jövőre dús virágok és gyümölcsök fognak feltűnni hazánk díszére.”³¹ A főrendek a Szemere-féle, 1844. november 9-én tett betérjesztés egészét tekintve csekély, a szakértői eljárásra vonatkozó rendelkezéseket azonban jelentős módosítással fogadták el.

A törvényjavaslat szerzői jogsértés esetén a polgári eljárás szabályait rendeli alkalmazni, a jogsértés helye szerinti hatáskörrel rendelkező fórum előtt. A sértett két éves elévülési időn belül keresettel élhet.³² A Szemere-féle javaslat a jogérvényesítés fórumát a megyékben a szolgabíró és az esküdt előtti, a kerületekben, Túrmezőn és a szabad királyi városokban a kapitány előtt határozza meg. A főrendi javaslat ezt egyszerűsítette és a szerzői jogi pereket a törvényszék hatáskörébe utalta. Az eljárás szigorú határidőkhöz kötött, így lényegében negyed év alatt lefolytatható. A szokatlanul friss eljárási szabályok segítik egyrészt az eljáró bírakat, másrészt hatásos jogérvényesítési lehetőséget biztosít a jogosultaknak. A perbeszédék végeztével a bíróságnak az eljárás iratait 24 órán belül az Akadémia által választott szakértők székéhez kell felküldenie, amely a kézhezvételtől számított 15 napon belül írásos, a jelenlévő tagok által aláírt szakvéleményt ad, melyet a bíróságnak haladéktalanul megküld.³³

Míg a Társaság javaslata úgy rendelkezett, hogy a szakértők a tényállást véleményezhetik, addig Szemere javaslata az volt, hogy a szakértők székének a jogsérelemről mindenképpen, a kárpótlás összegéről csak a bíróság külön

²⁹ FRANK Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Második rész első darab. Buda, Magyar Királyi Egyetem, 1846. 30.

³⁰ Erről részletesen ld. SZALAI Emil: Szemere Bertalan szerzői jogi törvényjavaslata. In: DÁRDAY Sándor (szerk.): *Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny ötven éves fennállásának emlékére*. 1865–1915. Budapest: Franklin, 1916. 591–598. BALOGH Elemér: A Szemere-féle szerzői jogi törvényjavaslat. In: RUSZOLY József (szerk.): *Szemere Bertalan és kora I*. Miskolc, 1991. 149–172.

³¹ ÖKRÖSS Bálint: Az 1843–4. évi országgyűlés. *Jogtudományi Közlöny*, 1866/31. 493.

³² ÖKRÖSS Bálint: Az 1843–4. évi országgyűlés. *Jogtudományi Közlöny*, 1866/33. 524. 33. §

³³ Uo. 525. 34. §

felszólítására kell nyilatkoznia. A szakértők jogsérelemről adott nyilatkozata, mint végzés (sic!) szolgál az ítélet alapjául, melytől a bíróság nem térhet el. A kárpótlás mértékéről szóló nyilatkozatuk, azonban csak, „mint puszta vélemény”, a bíróságot nem köti.

E mondhatni, öszvér megoldást a felsőtábla orvosolta. Ugyanis nem sok értelmű lett volna annak, hogy ha a bíró, hiányzó szakértelem híján, az eljárásban szakértőt rendel ki, pontosabban kell kirendelnie (a törvényalkotó eleve feltételezte, hogy a bíró nem ért irodalmi, művészeti kérdésekhez). A szakértő testületileg eljárva megállapítja a jogsértést, de a kártérítésről már nem dönthet, mert ahhoz már ért a bíró. A főrendi javaslat szerint a szakértőszék a véleményét az iratok alapján hozza majd meg, indokolva *mind* a jogsérelmet, *mind* a kárpótlás összegét;³⁴ a bíróság számára pedig biztosítja a bizonyítékok szabad mérlegelést.³⁵

Sem a Társaság eljárásjogi részét megfogalmazó bizottság, sem Szemere Bertalan nem bízott az akkori bírók irodalmi, művészeti ítéletében.³⁶ Előbbi a megoldást a választott bíróságban, utóbbi a kötelező szakvélemény-kérésben vélte megtalálni. Szemere szerint a szerzői perekben olyan bonyolult kérdések merülnek fel, amelyeket nem tud olyan személy eldönteni, aki maga ne foglalkozna művészettel, irodalommal. Az anyagi tulajdonjoggal szemben a szellemi tulajdonjogok megsértése megtörténik „a puszta formák átvétele által is, mert gyakran határt kell vonni az idegen és saját gondolatok ‘s eszmék’ összevegyített alakai közt”³⁷ – irodalmi megfogalmazásában –, fel kell tudni ismerni „az elcsent drágakövet, melyet ismeretlenné tenni azáltal akarnak, hogy új foglatba helyezik.”³⁸

Szemere a szakértőszék szervezeti szabályait a törvényben képzelte el rendezni. Javaslata szerint a szakértőszék tizenegy tagját évente az Akadémia nagygyűlése alkalmával valamennyi tag választja. A tagok közül négyet akadémiai tagokból, nem akadémiai írókból és művészekből, kettőt-kettőt pedig a könyv-, kép- és zeneárusok közül választhatnak.³⁹ Ugyancsak törvényi szinten kívánta szabályozni, hogy a szakértők esküt a nagygyűlés előtt tegyenek, s

³⁴ Uo. 525. 34. §

³⁵ Uo. 525. A javaslat 35. §-át új mondatrészszel kezdve: „Ennek vétele után, a nélkül azonban, hogy a bíróság általa megköttetnék, ...”

³⁶ SZALAI (1916) i. m. 597.

³⁷ SZEMERE Bertalan: Az írói és művészi tulajdonról szóló törvényjavaslat és indokolása. *Pesti Hírlap*, 1845. július 25.

³⁸ Uo.

³⁹ ÖKRÖSS Bálint: Az 1843–4. évi országgyűlés. *Jogtudományi Közlöny*. 1866/33. 525. 41. §

hogy elnököt és jegyzőkönyvvezetőt („tollvivőt”) maguk közül válasszanak. A javaslat előírta, hogy a bizottság akkor határozatképes, ha legalább öt tag jelen van, és a szakvélemény elfogadásához elegendő a szótöbbség. A felsőház e részletszabályok nélkül küldte meg a törvénytervezetet szentesítésre az uralkodónak. Ugyanis a végleges törvényjavaslat szerint a szakértőszék tagjait évente az Akadémia nagygyűlése alkalmával valamennyi tag választja akadémiai, nem akadémiai írók, művészek, könyv-, kép- és zeneárusok közül. A szakértőszék működését az Akadémia biztosítja, ügyvitelét lényegében az Akadémia titkára („titoknoka”) látja el. A bíróságnak az iratokat az akadémia címére kell megküldenie a szakértőszékhez. A bíróságnak az eljárás iratait az akadémia titkára által aláírt és pecsétjével ellátott szakvéleménnyel együtt küldik vissza.⁴⁰ A porosz mintához hasonlóan a törvényalkotó feltehetően rendeleti úton kívánta szabályozni a szakértőszék szervezeti és működési szabályait.

A felsőház a fentieken kívül még egy lényegi módosítást hajtott végre Szemere javaslatán. A javaslat 23. §-ának – mind a mai napig vitát okozó – mondatát törölte, amely szerint „ha az eladott álpéldányok száma meghatározható, az eredeti munka jogbirtokosának minden eladott álpéldányért az eredeti példány ára fizettetik meg.”⁴¹

Az 1844. évi javaslatok tartalmazták mindazt, amelyet a korszak szerzői jogi felfogása kiforrott formában már megfogalmazott. A Társaság által összegyűjtött alapokra helyezett, Szemere által kidolgozott javaslat sok területen megelőzte korát. A javaslatból később nem csak az 1846. évi osztrák pátenstáplálkozott, hanem olyan szabályokat fektetett le, melyek nem csak hazai szinten foglalkoztatták a szerzői jog kérdéseivel foglalkozó jogászokat. A teljesség igénye nélkül említtem meg, hogy például az idézet mértékének meghatározása, a kereskedelmi forgalomból kikerült művek közkincsbe kerülése és felhasználása, az 50 éves védelmi idő,⁴² vagy valamely mű címének átvétele a jövőre nézve is meghatározó lett. Egy amúgy is kevésbé eredményes országgyűlés utolsó napjaiban a király észrevételeinek megvitatására már nem maradt idő, így a javaslatot az uralkodó végül nem szentesítette.⁴³

⁴⁰ Uo. 525. 41. §

⁴¹ Uo. 523. 23. §

⁴² Melyet Szalai tévesen tulajdonít Szemerének, ugyanis mint láttuk az 50 éves védelmi idő először a Vörösmarty féle akadémiai szabályozás-javaslat rögzít. SZALAI i. m. 594.

⁴³ Sok más területen sem történt előbbre lépés, olyannyira nem, hogy Fáy közel 85 oldalon keresztül foglalja össze mi minden maradt el, és szükséges tematikusan felkészülni a következő országgyűlésre. ld. FÁY András: *A' jelenkorban megjelent összeállítások a' hon legközelebbi teendői körül*. Pest, Beimel, 1846.

3. Az 1846.évi osztrák rendelet és a Jászay-féle tervezet

A reformkori Magyarországon nem volt teljesen védtelen a könyvkiadás. Egy 1793. évi királyi rendelet⁴⁴ büntetés és kárpótlás terhe mellett tiltotta a könyvek utánnyomását, elismerve a szerző és engedményese jogait. Újabb kiadást a cenzúra csak a szerző vagy engedményese hozzájárulásával engedélyezett. A rendelet a bírósági jogérvényesítés helyett a politikai hatóságok eljárását helyezte előtérbe.⁴⁵

A folyóirat és a könyvkiadás terjedésével, a cenzúra mérséklődésével Bécs is megfelelőbb módon kívánta védeni az írói jogokat, tekintve, hogy a magyar szabályozás egy még korábbi, 1775. évi osztrák rendelet mintájára készült.

Az 1846. október 19-én kelt pátens az irodalmi és művészeti tulajdonok védelmére vonatkozott a művek jogosítatlan közzététele, utánnyomása és utánképzése ellen. A hetven évvel korábbi rendelethez képest a pátens, követve az új eszméket, már általában az írói műveket védi, valamint elismeri a közzététel és a nyilvános előadás jogát is.⁴⁶

A Helytartótanácsnak a pátens kihirdetését követően egy új javaslatot kellett kidolgoznia. A Szemere-féle törvényjavaslat felülvizsgálatával, valamint az új pátens szabályaira figyelemmel Jászay Pál által készített törvényjavaslatot terjesztettek be az 1847 őszi megnyílt utolsó rendi országgyűléshez. Ennek tárgyalására azonban nem került sor. Tekintve, hogy e tervezetet eddig nem sikerült fellelni, ehelyütt az osztrák pátens vonatkozó előírásait ismertetem.

Az 1852. november 29-i császári nyílt paranccsal életbe léptetett ausztriai általános polgári törvénykönyv 72. számú függelékében szereplő szerzői jogi pátens Magyarországon 1853. május 1-jétől 1861-ig, Erdélyben pedig 1884. július 1-jéig volt hatályban. A pátens életbelépésével a jogérvényesítés a közigazgatási hatóságoktól átkerült a büntető bíróságokhoz, amelyek a polgári kereset tárgyában is dönthettek.⁴⁷ Az osztrák pátens súlyos rendőri kihágásnak minősítette a szerzői jogok megsértését, melyet a sértett szerző vagy jogutódja elévülési időn belül kérelmére érvényesíthetett. A rendelet az eljárás általános szabályaihoz képest annyiban határoz meg sajátos megoldást, hogy amennyiben vitatott kérdésekben szakértők „lelete” szükséges, a szakértők irodalmi

⁴⁴ Erről részletesen ld. KELEMEN i. m. 310–312.

⁴⁵ KNORR i. m. X.

⁴⁶ KNORR i. m. XIV.

⁴⁷ KNORR i. m. XV. A részletszabályokról ld. CSATSKÓ Imre: *Az 1852-ki május 27-ki Ausztriai birodalmi büntető törvény magyarázata*. Pest, Gabriel Armin, 1853. § és a hozzá fűzött magyarázat 406–411.

műveknél írók, tudósok és könyvkereskedők, művészeti műveknél pedig művészek, műértők, mű- vagy zenemű-kereskedők közül választhatóak.⁴⁸

A pátens elkobzással, a jogosulatlan többszörözéshez használt eszközök szétrombolásán felül súlyos pénzbüntetéssel, vagy azt átváltható fogházbüntetéssel, továbbá visszaesés esetén az iparüzlet elvesztésével szerzett érvényt a jogkövető magatartásnak.⁴⁹ A büntetésen túl a jogosultaknak kártérítés járt, továbbá az eladott jogosulatlan példányok bevétele is őket illette, az eredeti (jogszerű) mű értékén számítva. A szakértők véleményét akkor kellett kikérni, ha nem volt megállapítható az eladott jogosulatlan példányok száma, továbbá ha a kalózkidadás megelőzte a jogszerű kiadást.⁵⁰

4. Az 1867. évi kiegyezést követő törvényjavaslatok

Az 1860. október 20-án kiadott császári diploma a Habsburg Birodalom egyes országai számára széles körű autonómiát helyezett kilátásba. Magyarországon is visszaállította az 'alkotmányos' viszonyokat, a Kancelláriát és a Helytartótanácsot. Az országbíró elnöklete alatt létrejött értekezlet meghatározta az ideiglenes jelleggel alkalmazandó törvénykezési szabályokat (ITSZ), melyeket a képviselőház, a főrendiház és a király is helybenhagyott. A Kúria 1861. július 23-i határozatában kijelentette, hogy addig, amíg az alkotmányos törvényhozás másképp nem rendelkezik, eljárásaiban az ideiglenes szabályokat állandó zsinórmértékül fogja követni. A sokat idézett ITSZ I. rész 23. §-a⁵¹ 23 éven keresztül szolgálta a szerzői jog védelmét Magyarországon.⁵²

Az ITSZ-szel párhuzamosan megindult a törvényhozás folyamata is. Az uralkodó 1861. április 2-ára hívta össze az országgyűlést, amelyena Lónyay Menyhért által jegyzett 1861. július 7-i javaslat az ország szellemi és erkölcsi erejének emelését illetően határozatban mondta ki, hogy a képviselőház „törvényhozási intézkedés szükségét látja az írói tulajdon és találmányok védelmére.”⁵³ Ezt követően lassan haladt előre a szerzői jogi szabályozás ügye. A

⁴⁸ WENZEL Gusztáv: *Az ausztriai általános polgári törvénykönyv magyarázata*. Pest, Geibel Ármin, 1854. 739. 33. §

⁴⁹ Uo. 736–737. 25–26. §

⁵⁰ Uo. 737. 27. §

⁵¹ „Az ész szüleményei oly tulajdont képeznek, mely a törvény oltalma alatt áll.” ITSZ I. 23. §

⁵² Erről részletesen ld. KNORR i. m. XV–XVI.

⁵³ *Az 1861. évi magyar országgyűlés Képviselőházának irományai I.* Pest, Osterlamm Károly. 1861. 156.

nemzetközi szerződésektől eltekintve,⁵⁴ a következő törvényjavaslati hullámot az 1866-ban előterjesztett német szerzői jogi törvény indította el.

A kiegyezés előtt felpezsdülő jogi élet egyik jelentős lépése volt az 1865-ben indult Jogtudományi Hetilap, amely hamar beolvadt az egy évvel később Ökröss Bálint által szerkesztett Jogtudományi Közlönybe. A lap *ars poeticája* szerint „ha lesz e lapok hasábjain egyetlen szó vagy gondolat, mely meghallgatlanul nem enyészik el [...] megtettük polgári kötelességünket s megfeleltünk e szaklap hivatásának.”⁵⁵ Ökröss első lapszámában három jelentős témával indított, a kodifikáció, a szerzői jog és a *pragmatica sanctio* kérdésével. Az újság a szerzői jogi kodifikációhoz szolgáltat forrásokat előbb az 1866. évi német törvényjavaslat, majd a már korábban említett felsőtábla által elfogadott Szemere-féle törvényjavaslat közlésével, később az 1865. évi olasz törvény ismertetésével.⁵⁶ Ugyancsak megjelentette 1866 júniusában az országgyűlés kodifikációs bizottmányának munkatervét, mely szerint a VIII. albizottmány feladata az írói és művészi tulajdonjog védelme érdekében előkészíteni egy törvényjavaslatot.⁵⁷

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, látva a törvényhozás nyitottságát, 1866 júliusában kérvénnyel fordult az országgyűléshez a hazai művészet emelése ügyében.⁵⁸ 1867-re elkészítették saját, az 1865. évi bajor törvényen alapuló törvényjavaslatukat, amelyik csak az igazságügyi miniszterig jutott.⁵⁹

⁵⁴ Ld. KNORR i. m. XVI–XVII.

⁵⁵ ÖKRÖSS Bálint: A szerkesztő előszava. *Jogtudományi Közlöny*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1866/1. 2.

⁵⁶ LÖW Tóbiás: A szerzői jog törvényhozásának jelenlegi állapota. *Jogtudományi Közlöny*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1866/1. 5–10., 1866/6. 88–90., 1866/8. 116–120. BOZÓKY Alajos: Az 1865. évi június 25-én kelt olasz törvény a szerzői jogról. *Jogtudományi Közlöny*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1868/5. 38–39.

⁵⁷ HORVÁTH Boldizsár: A codificationalis albizottmány véleménye, a codificatio körül követendő eljárás iránt. *Jogtudományi Közlöny*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1866/24. 382–384. A későbbi ideiglenes törvényhozási folyamatokról és szerzői tulajdon oltalmáról készült törvényjavaslat szerkezetéről ld. ÖKRÖSS Bálint: Ideiglenes törvényhozás V. *Jogtudományi Közlöny*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1867/13. 66.

⁵⁸ *Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat évkönyve*. 1865–66. Pest, Kertész József, 1867. 178.

⁵⁹ ARANY (1876) i. m. 230.

4. 1. A Kisfaludy Társaság 1867. évi javaslata

Az országgyűlés elszántságára figyelemmel a Kisfaludy Társaság 1867-re készítette el második törvénytervezetét, amely már kiterjedt a művészeti jogok védelmére is.⁶⁰ A 30 éves védelmi idővel vagy a kazuisztikára törekvő felépítéssel a tervezet több helyen visszalépett a Szemere-féle javaslatához képest. Azonban sok újítást megtartott, így különösen a Szemere által alkalmazott álkiadás fogalmat, a vizuális művekre alkalmazott „vonalak és színek által maradandólag előállított minden művek”⁶¹fordulatot, a háromdimenziós alkotásokról való hallgatást, vagy azt a szemléletet, hogy ha az elmarasztalt vagyonából nem telik ki a bírság és a kárpótlás, akkor utóbbinak van elsőbbsége. A szakértők szerepéről meglehetősen szűkszavúan rendelkezik a 69 §-ból álló tervezet, amelyik e tekintetben az osztrák páatens ide vonatkozó rendelkezését veszi át szó szerint. A tervezet eltekint a korábban kimerítően szabályozott bizottsági intézménytől. Mindezen hiányosságai miatt az országgyűlés a javaslatot visszaküldte az igazságügyi minisztériumba, ahol érdemi változtatás végül nem történt.⁶²

4. 2. Maszák Hugó törvényjavaslata a művészeti tulajdonról

Maszák Hugó, ebben az időben a Képzőművészeti Társulat titkára, a Kisfaludy Társaság javaslatának a művészeti jogokra vonatkozó rendelkezéseinek elégtelensége és hiányossága miatt saját, kizárólag a művészeti tulajdonról szóló törvényjavaslatot készített.⁶³ E javaslat a tervezet vonalán haladva, hol kissé naivan, hol pedig eredeti ötletekkel kívánta szabályoznia művészeti jogok védelmét. A javaslat ugyan nem tartalmaz rendelkezéseket a szakértőkre, de érdemes pár gondolatát ismertetni. Maszák a szellemi tulajdon két formáját különbözteti meg, egyik a szerzőé, aki létrehozza a művet, a másik pedig az eszmeadóé, akinek utasítása, leírása révén a művész elkészíti az alkotást; ez utóbbi szintén szerzői joggal és nem tulajdonjoggal rendelkezik.⁶⁴ Maszák

⁶⁰ *Törvényjavaslat a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában és az irodalmi s művészeti jogok biztosításáról.* Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1867. E törvényjavaslatához kapcsolódó előtanulmány a KELEMEN i. m.

⁶¹ U. o. 288. 50. §

⁶² ARANY (1876) i. m. 229.

⁶³ MASZÁK Hugó: A művészi tulajdon s a kapcsolatban álló művészeti jogok biztosítása I–IV. *Magyarország.* 1867. 229. sz. november 27., 1.; 230. sz. november 28., 2.; 231. november 29., 2.; 232. november 30., 2–3.

⁶⁴ MASZÁK (1867a) i. m. A javaslat preambuluma, 4. §

javaslata szerint szabad a nyilvános helyen álló emlékművek másolása;⁶⁵ tiltott utánzásnak minősíti a művek fényképezéssel történő sokszorosítását, vagy egyik művészeti ágból a másikba történő átvitelét (pl. fényképek felhasználása domborítva).⁶⁶ A javaslat jelentős előrelépése a „fényképezés”, azaz a fotóművész szerzői jogának elismerése.⁶⁷ A javaslat indokolásában ismertetett példák a kor technikai színvonalát és leleményességét mutatják, mint amilyen Madarász Viktor „Zrínyi és Frangepán” című festményének felhasználása szőnyeg, gobelin, kályhaellenző vagy feldombor műdísztárgy formájában.⁶⁸ Maszák Hugónak a Magyarország című folyóirat hasábjain megjelent javaslatának további sorsa nem ismert.⁶⁹

4. 3. *A Magyar Írók és Művészek Társasága törvénytervezete*

A Magyar Írók és Művészek Társasága törvénytervezete 1874-ben született. A Szigligeti Ede elnök által felkért bizottság Törs Kálmánt bízta meg a tervezet elkészítésével, amely az 1870. évi német törvény lefordításával és módosításokkal történő formulázásával készült.⁷⁰

A tervezet az írott művek mellett védelemben részesíti a képzőművészeti tárgyakat, a „zeneszerzeményeket”, szabályozza a drámai művek, zeneművek és megzenésített drámai művek nyilvános előadását. Szerkezete megegyezik azzal a beosztással, ahogy végül 1884-ben az igazságügyi bizottság véglegesíti majd Arany tervezetét.

Eljárási szabályai szerint keresetét a sértett rendes polgári bíróságnak nyújthatja be, aki a bizonyítékok szabad mérlegelése mellett dönthet a büntetésről.⁷¹ Amennyiben az utánnyomás tényének, a kár és az illetéktelen haszon összegének megállapítása műszaki kérdés eldöntésétől függ, a bíróság jogosult szakértőt igénybe venni.⁷² A tervezet Magyarország nagyobb városaiban alakítana szakértői „egyleteket”, amelyek a bírósági eljárás mellett az érdekeltek felkérésére vitás kártalanítási igények és elkobzás tárgyában jogosultak választott

⁶⁵ MASZÁK (1867b) i. m. 7. §

⁶⁶ MASZÁK (1867b) i. m. 10. § d) pont.

⁶⁷ MASZÁK (1867b) i. m. 9. és 10. §, Példák

⁶⁸ MASZÁK (1867c) i. m. Példák

⁶⁹ ARANY (1876) i. m. 233.

⁷⁰ ARANY (1876) i. m. 229. KENEDI i. m. 13.

⁷¹ SZANA Tamás (szerk.): *A Magyar Írók és Művészek Társaságának évkönyve*. Budapest, Hunyadi Mátyás Intézet, 1874. 38–39. 26. §, 27. §, 29. §

⁷² Uo. 30.

bíróságok gyanánt eljárni.⁷³ Amíg a tervezet a polgári eljárásban a fellebbezést – igazodva a kereskedelmi törvény eljárási szabályaihoz – a kereskedelmi főtörvényszék felállításáig a kúria váltófeltörvényszéki osztályának kizárólagos illetékességébe rendeli, addig a szakértők választott bírósági eljárásban a fellebbezést kizárja.⁷⁴

E tervezetnek a Magyar Írók és Művészek Társaságán belüli tárgyalására 1875 elején került sor, így az országgyűlés elé került törvényjavaslat hiába volt tekintettel a magyar igényekre, a kereskedelmi törvény elfogadása miatt végül lekerült a napirendről.⁷⁵

4. 4. Az Arany-féle törvényjavaslat (1876, 1878)

Az első szerzői jogi törvényünk „előszobájának” tekinthető a Kisfaludy Társaság és az Akadémia közös bizottságában megszülető törvényjavaslat. Az Arany László által készített tervezet eljárási rendelkezései értelmében bitorlás miatt keresetet a hároméves elévülési időn belül bárki indíthatott, akinek szerzői vagy kiadói jogát sértették vagy veszélyeztetették.⁷⁶ Az eljárás során a bíró – az akkori polgári eljárásjogi szabályokkal szemben elsőként⁷⁷ – a bizonyítékok szabad mérlegelése mellett,⁷⁸ műszaki kérdésekben a tényállás, a kár és az illetéktelen haszon összegének megállapítása érdekében szakértőket vehet igénybe.⁷⁹

Arany az 1870. évi német szerzői jogi törvény – szinte szó szerint átvett–mintája alapján tudósokból, írókból, könyvtárosokból, nyomdászokból és más alkalmas egyénekből kívánt szakértő egyleteket alakítani.⁸⁰ A német törvény szerint szerzői jogi perekben a Lipcsei Kereskedelmi Felsőbíróság rendelkezik kizárólagos illetékességgel, melyet Arany a Budapesti, a Kolozsvári,

⁷³ Uo. 39–40. 31. §

⁷⁴ Uo. 40. 32. §

⁷⁵ ARANY (1876) i. m. 230.

⁷⁶ Uo. 245. 28. §

⁷⁷ MUTSCHENBACHER Viktor: *A szerzői jog rendszeresen előadva*. Pécs, Taizs Könyvnyomda, 1890. 143., KNORR i. m. 121. A bizonyítékok szabad mérlegelésének általános elvét csak a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868. évi LIV. törvény (a továbbiakban: Ptrs.) 1894. évi módosítása tette általánossá. Ld. FODOR Ármin: *Polgári peres eljárásunk története az utolsó ötven évben*. In: DÁRDAY Sándor (szerk.): *Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny ötven éves fennállásának emlékére*. 1865–1915. Budapest, Franklin, 1916. 244.

⁷⁸ ARANY (1876) i. m. 245. 29. §

⁷⁹ Uo. 245. 30. §

⁸⁰ Uo. 245. 31. §

majd igazodva a magyar–horvát kiegyezésről szóló törvényhez,⁸¹ a Zágrábi⁸² törvényszékek számára tartotta fent,⁸³ és így e három városban állította fel a héttagú szakértő egyleteket. Tagjait, póttagjait, elnökét és alelnökét a vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetve a bán nevezte ki.

Arany László 1878. évi javaslatában a szakértő egyletet már szakértő bizottságnak nevezi.⁸⁴ A bizottság a szakvéleményt a bíróság megkeresése és a rendelkezésre álló iratok alapján⁸⁵ alakítja ki, amelyért díjazás illeti.⁸⁶ Ugyancsak átvéve a német megoldást,⁸⁷ a bizottság az érdekelteknek az egylet elnökének címzett közös kérelme alapján vitás kártérítési igények és az elkobzás kérdésében választott bíróságként⁸⁸ járhat el. A szerzői jogi viták egyszerűsítése érdekében Arany eredeti elképzelése az volt, hogy a törvényszékek ítélete ellen csak a Kúria váltótörvényszéki osztályához, a választott bírósági ítéletek ellen pedig nem lehet fellebbezni.⁸⁹ A későbbi, pontosított javaslatában a rendes bírósági ítéletek ellen fellebbezni a területileg illetékes ítélőtáblánál, illetve a báni táblánál, harmadfokon a Kúria legfőbb ítélőszéki osztályánál, illetve a horvát-szlavón hétszemélyes táblánál lehet.⁹⁰

Arany javaslatában azért szerepelt többes számban az egylet, illetve bizottsági kifejezés, mert nem egy nagy testületet gondolt el különböző művészeti ágak szakértőivel, hanem továbbra is – a német minta alapján⁹¹ külön bizottságokat alakított volna az irodalmi, zeneművészeti,⁹² illetve „rajzoló és idomító

⁸¹ A Magyarország s Horvát-, Szlavón és Dalmátországek közt fennforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről szóló 1868. évi XXX. tc. 9. §-a rendelkezése szerint közös ügyei a magyar korona összes országainak (...) az írói és művészi tulajdont illető intézkedések.

⁸² ARANY János: Törvényjavaslat az írói és művészi tulajdonjogról. In: *A Kisfaludy-Társaság évtapjai. Új folyam, XIII. kötet*. Budapest, Athenaeum, 1878. 66. 26. §

⁸³ ARANY (1876) i. m. 245. 26. §

⁸⁴ ARANY (1878) i. m. 67. 31. §

⁸⁵ ARANY (1876) i. m. 246. 35. §

⁸⁶ ARANY (1876) i. m. 246. 38. §

⁸⁷ 1870. évi német Szjt. 31. §

⁸⁸ ARANY (1876) i. m. 246. 39. § ld. Ptrs. IX. címének III. fejezete tartalmazza a választott bírósági eljárás szabályait. Az eljárásban bizonyítás lefolytatása (506. §) és a döntés végrehajtása (510. §) csak az illetékes bíróság révén lehetséges.

⁸⁹ ARANY (1876) i. m. 246. 40. §

⁹⁰ ARANY (1878) i. m. 68. 40. §

⁹¹ Német Szjt. 49. §, az 1110. számú 1876. január 9-i statútum 16. §-a. A Német szabályozás tovább megy, így az 1111. számú 1876. január 10-i statútum 10. §-a felállítja a fotóművészeti alkotások, az 1112. számú statútum 14. §-a pedig a használati minták terén a szakértő egyesületeket.

⁹² ARANY (1876) i. m. 248. 55. §

művészet (ars graphica et plastica) által alkotott művek”⁹³ bitorlása esetén előforduló műszaki kérdésekre.

4. 5. Kováts Gyula kritikája (1878)

Az Arany-féle tervezetet az Akadémia elfogadta és benyújtotta az igazságsügyi miniszterhez. A javaslatot több szempontból erősen kritizálta Kováts Gyula aki – Kenedi Géza szerint⁹⁴ – 1874-ben maga is részt vett a fent említett Magyar Írók és Művészek Társaságának ugyancsak a német mintát alapul vevő javaslatának készítésében. A nála mindössze öt évvel idősebb Arany László ellen meglehetősen személyeskedő hangvételű, a korabeli angol, francia, német és olasz szakirodalmat felsorakoztató szerzői jogi tanulmánnyal fordult. Arany javaslatában a kazuisztika helyett pozitív megállapításaival nagyban támaszkodott a szakértő bíró (arbiter) szerepére és a szakértői testületekre. Kováts kritikájának egyik fő eleme az volt, hogy Arany nem tette kizárólagossá e testület szerepét, hanem a bíró más szakértőkhöz is fordulhatott véleményért; Kováts számára elképzelhetetlen volt a szakértők „döntvényeinek” elfogadása és alkalmazása, valamint óvott az általa esküdtszék-féle eljárásnak tartott szabályozás törvényerőre emelkedésétől.⁹⁵ Kováts kritikája több ellentmondást tartalmaz. A bizonyítékok szabad mérlegelése ellenére Kováts szükségesnek tartaná külön kimondani, hogy a bíró a szakértői testület véleményéhez nincs kötve, valamint azt is, hogy a bíró alkalmazhasson magánszakértőket is. Ezzel szemben tanulmánya végén maga is amellett érvel, hogy a törvény ne próbáljon minden részletre szabályozást kidolgozni, hanem adott esetben a bíró és az ennek segédkező szakértő testületekre kell bízni a törvény individualizálását.⁹⁶

Álláspontunk szerint Kenedi megállapítása annyiban nem helytálló, hogy a Kováts által felhozott kritikus rendelkezések mindegyike megtalálható a Magyar Írók és Művészek Társasága tervezetében is. Kováts ez alapján vagy nem vett részt a tervezet kialakításában, vagy a személyeskedő hangvétel és a kritika éppen annak szólt, hogy Arany mások jogtechnikai megoldásait veszi át saját tervezetébe.

⁹³ Uo. 250. 70. §

⁹⁴ KENEDI i. m. 13.

⁹⁵ KOVÁTS i. m. 13.

⁹⁶ Uo. 78.

4.6. A szakértői szerep az Arany-féle törvényjavaslatban

Az Arany-féle javaslatban megfogalmazott szakértői szerep nagyban támaszkodott a már 1837-ben felállított és a század végéig folyamatosan működő porosz, majd német Irodalmi Szakértő Egyesület tevékenységére. A testület szakvéleményeit időközönként anonimizálva gyűjteményes módon közzétették,⁹⁷ így a jellegzetesebb eseteket mindenki megismerhette. A szakvélemények olyan témakörben születtek, mint például világtérkép, szakácskönyv, fordítás, püspöki körlevél, szabótankönyv, holdtérkép, vagy botanikai mű utánnyomása.⁹⁸ A későbbiekben a szakvéleményeket már tematikusan válogatva tették közzé a szerző és kiadó alanyi joga, a szerzői jogi védelem tárgya, a szerzői jogsértés és kártérítés szerinti elrendezésben.⁹⁹

A szakértők szerepére szolgálhat példaként a kor egyik lényeges találmányának, a fényképezés szerzői jogi megítélésének változása, ugyanis e korban a fényképek szerzői jogi megítélése még korántsem volt egységes. A fényképészeti alkotások védelméről először az 1862. évi bajor törvény rendelkezett, de a fényképet csak akkor részesítette szerzői jogi védelemben, ha művészeti műnek minősül. Ennek meghatározása azonban szakértő feladata volt.¹⁰⁰ A korabeli magyar szakirodalomban Suhayda János ismertette a fényképészeti művekhez kapcsolódó német szerzői jogi szakértő bizottságok gyakorlatát:

A berlini szakértő egyeslet 1857-ben a bíróság „azon kérdésre, vajon a fényképészet tisztán mechanikus eljárás-e? igenlő választ nyert. Ugyanott 1862-ben a követek háza oda nyilatkozott, hogy a művészeti munkálódás csak oly fényképeknél tekinthető létezőnek, melyeknél a fénykép felvételét a felveendő tárgynak összeállítása, rendezése és gruppirozása előzte meg.

⁹⁷ Ld. Ludwig Eduard HEYDEMANN: *Sammlung der Gutachten des königlichen preußischen literarischen Sachverständigen-vereins*. Berlin, Unger, 1848. Otto DAMBACH: *Die preußische Nachdrucks-gesetzgebung, erläutert durch die Praxis des literarischen Sachverständigen-vereins*. Berlin, 1863.; Otto DAMBACH: *Gutachten des königlich preußischen literarischen Sachverständigen-vereins über Nachdruck und Nachbildung aus den Jahren 1864-1873*. Leipzig, 1874. Otto DAMBACH: *Gutachten des königlich preußischen literarischen Sachverständigen vereins über Nachdruck und Nachbildung aus den Jahren 1874-1889*. Leipzig, 1891.

⁹⁸ HEYDEMANN i. m. 2., 7., 9., 20., 23., 28., 39-40. számú szakvélemények

⁹⁹ DAMBACH (1891) i. m. 6-10. Két ilyen szakvéleményt idéz KNORR i. m. 214-224. Ez a tevékenység nagyban hasonlít a Szerzői Jogi Szakértő Testület mai gyakorlatához, e szakvélemények ugyan döntvényként nem alkalmazhatók, de nagy jelentőséggel bírnak a szerzői jog gyakorlatában.

¹⁰⁰ SUHAYDA János: Az irodalmi és művészeti jogok a törvényhozás terén IX. *Jogtudományi Közlöny*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1868/28. 255.

Azonban 1863-ban Poroszországban is megengedhetőnek találtatott a fényképek bejegyeztetése [az iktatókönyvbe], de azon kérdés eldöntése, mennyiben alapíttatik meg e bejegyzés által a szerzői jog, és a védelem, az egyes konkrét esetek szerint a bíróságokra hagyatott.

De a bíróságok ily ügyekben ítéleteket, melyek a védelem mellett szólnának, nem mutattak fel. Két eset jött a fennebbi engedély után tudomásra, melyekben az államügyész elállott a keresettől, miután a szakértők meghallgattatván odanyilatkoztak, hogy a fényképészeti bár eredeti felvételek a védelmet nem igényelhetik.

Az 1863-ik évben Lipcsében alakult külön bizottság azon eredményre jutott, hogy a fényképészeti felvétel — kivéve a színezetlen graphicus előállítványok reproductioit — a művészet művének tekintendő.”¹⁰¹

A Kovács által megfogalmazott kritika tulajdonképpen Arany javaslatának fő erénye, aki a szerzői jogi törvény jövőjét a szakértő bizottságok kezébe kívánja helyezni. Arany álláspontja szerint ugyanis a szakértők azok, akik a törvény általános rendelkezéseit a konkrét esetre alkalmazva tudják azt tartalommal kitölteni.¹⁰²

Arany László 1876-as javaslatában a fényképészeti alkotások védelme még nem szerepelt, azonban az 1878-ban közzé tett törvénytervezete már külön részben rendelkezik a fényképekről. A javaslat a fényképészet által készült művek utánképzését a fénykép első jogszerű levonata vagy utánképzése, ezek hiányában a felvétel készítését követő évtől számított öt éven belül tiltja.¹⁰³

5. Az első szerzői jogi törvény elfogadása (1882–1884)

Az Arany-féle tervezetre épülő törvényjavaslatot Pauler Tivadar igazságügy-miniszter 1882. november 20-án nyújtotta be a Képviselőházhoz.¹⁰⁴ E javaslat a jogérvényesítést polgári bírósághoz rendeli peres és peren kívüli ügyekben, beleértve a büntetés kiszabását is, tehát elhagyja a szakértők választott bírósági szerepét. A miniszteri indokolás szerint a nehézségek kikerülése érdekében szerencsés egy döntéssel rendelkezni a büntetésről és a kártérítésről.¹⁰⁵

¹⁰¹ Uo. 256.

¹⁰² ARANY (1878) i. m. 101.

¹⁰³ ARANY (1878) i. m. 74. 71–76. §

¹⁰⁴ *Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának irományai XII. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1884. 210–233. 385. számú iromány.

¹⁰⁵ Uo. 231. 56. §

A pert a törvényszékek előtt lehet megindítani, ahol a bíró a tényállás, a kár és az esetleges haszonra és annak mértékére nézve szakértőket hallgathat meg. Az indokolás szerint a szerzői jogi perek sorsa a jelentős szakértelmet igénylő kérdésektől függ. A szakértői vélemények állandó alaki szabályai érdekében a bizottság eljárását és ügyrendjét rendeleti úton kívánják szabályozni.

Az igazságügyi bizottság, melynek elnöke Horváth Lajos, az ügy előadója pedig Apáthy István volt, a javaslat szerkezetének módosítása mellett¹⁰⁶ egy, a szakértő bizottságot jelentősen érintő rendelkezést módosított. Az igazságügyi bizottság kivette azt a lehetőséget a bíró kezéből, hogy a szakértő bizottságot a felmerült kárról, illetve az elmaradt haszonról és mértékéről nyilatkoztassa. A bizottság szakvéleményét a bíró csak a bitorlás tényének megállapítására befolyással lévő műszaki kérdésekben kérheti ki.¹⁰⁷ E változtatás okát a bizottság jelentésében nem érintette, a módosítást a képviselőház egyhangúlag elfogadta.¹⁰⁸

A módosítás alapjaiban határozza meg a szakértő bizottság mozgásterét, ezzel párhuzamosan a bíró számára is nehézséget okozva az ügyek elbírálásában. Közel harminc éven keresztül „a bizottság a törvény szó szerinti szövegére utalva következetesen elzárkózott az elől, hogy nyilatkozzék arról, okozott-e kár és mennyi a kár összege? – és csak annak megállapítását volt hajlandó ellátni: fennforog-e bitorlás, vagy sem?”¹⁰⁹ E törvényi rendelkezés hiányosságát majd csak 1915-ben orvosolják, engedélyezve a bizottságnak, hogy a bíróság megkeresésére véleményt adhasson a felmerült kárról és annak mértékéről.

A képviselőházi részletes vitában újból kísérletet tettek arra, hogy Kolozsváron is legyen felállítva szakértői bizottság, illetve arra, hogy művészeti áganként külön legyenek bizottságok.¹¹⁰ Azonban Teleszky István¹¹¹ előadó ragaszkodott ahhoz, hogy „a szakértői véleményezés egyöntetűségének biztosítása szempontjából – mert ha bár a szakértői vélemény nem kötelezi a bírót, de

¹⁰⁶ A bizottság szakított azzal a koncepcióval, hogy a szerzői művek részletszabályait követően helyezi el az eljárás, az elévülés, a beiktatás és egyéb általános szabályokat; ragaszkodva ahhoz a koncepcióhoz, hogy az írói művek szabályai alatt rendelkezik minden kérdéssel, és ezt követően az egyes műtípusoknál utaló paragrafusokat iktat be.

¹⁰⁷ *Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának irományai XIX.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1884. Jelentés 272.

¹⁰⁸ P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): *Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója XV.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1884.

¹⁰⁹ SZALAI Emil: Az új eljárás szerzői jogi perekben. *Jogtudományi Közöny*, 1915/5. 62.

¹¹⁰ P. SZATHMÁRY i. m. 220.

¹¹¹ A betegeskedő Apáthy István helyett a képviselőházi vitában Teleszky István volt a törvény előadója.

a bírói ítéletnek igen sok esetben úgyszólván jelentékeny bázisát fogja képezni – súlyt fektetnek arra, hogy Magyarország területére Budapesten egyetlen ilyen szakértő bizottság állíttassék fel.”¹¹² Az egyetlen bizottságból az is következett, hogy nem lett művészeti áganként külön bizottság.

Irányi Dániel javaslatára a képviselőház módosította a 32. §-t, meghatározva, hogy a szakértőket hat évre nevezi ki a vallás és közoktatási miniszter. Lázár Ádám javasolta elhagyni azt a kitételt, hogy a testület ülésére minden tagot meg kell hívni, sokallta az érvényes határozat hozatalhoz szükséges legalább öt jelenlévő tag számát. Teleszky e módosító javaslatot nem fogadta el; Thaly Kálmán és Pauler Tivadar igazságügyi miniszter egy esetleges elnöki önkény ellen, valamint a bizottság egyöntetűsége miatt kiállt amellett, hogy a tanácskozássra az elnöknek minden tagot meg kell hívnia. Az öttagú eljáró tanács mellett Teleszky azzal érvelt, hogy ez nem egy szokásos, polgári eljárásjogi szakértői bizonyítás,¹¹³ az összetett esetek miatt szükség van legalább öt fő jelenlétére.

A végző szöveget a képviselőház 1884. március 12-én,¹¹⁴ a főrendiház változtatlan formában pedig március 24-én fogadta el.¹¹⁵ Az uralkodó végül 1884. április 26-án szentesítette a benyújtott törvényjavaslatot, és május 4-én kert sor a kihirdetésére¹¹⁶ az országos törvénytarban, amely 1884. évi XVI. törvenycikként 1884. július 1-jén lépett hatályba.

6. Az első Szerzői Jogi Szakértő Bizottság kinevezése (1884)

„Habemus papam! Van irodalmi szék.”¹¹⁷ kezdi Mikszáth Kálmán gúnyos hangvételű karcolatát. Álláspontja szerint nehéz elképzelni egy olyan bizottságot, amelynek mindössze két tagja áll közel az irodalomhoz, és lehetőség szerint ők sincsenek soha egy véleményen.

A korábbi porosz, illetve német mintával szemben Magyarországon egy 22 tagú bizottságot nevezett ki a vallás- és közoktatási miniszter, aki biztosította

¹¹² P. SZATHMÁRY i. m. 221.

¹¹³ Amelyben általában három szakértő jár el. vö. Ptrs. 212. §

¹¹⁴ P. SZATHMÁRY i. m. 346.

¹¹⁵ MASZAK Hugó (szerk.): *Az 1881. évi szeptember 24-ére hirdetett országgyűlés Főrendi Házának naplója II. kötet*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1884. 233.

¹¹⁶ *Az 1881. évi szeptember 24-ére hirdetett országgyűlés Főrendi Házának irományai*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1884. 82–96.

¹¹⁷ MIKSZÁTH Kálmán: *A szakértő bizottság*. In: R. HUTÁS Magdolna – REJTŐ István (s. a. r.): *Mikszáth Kálmán összes művei* 68. Budapest, Akadémia Kiadó, 1973. 67.

szakértők számára a működési feltételeket. A törvény szakított a javaslatokban megfogalmazott akadémiai befolyással, bár a 22 szakértő közül kilencen voltak az akadémia tagjai. A szakértők között, a törvényjavaslat elfogadtatásában komoly szerepet játszó képviselőkön túl jelentős kiadói csoportok vezetői, valamint a kor kiemelkedő művészei is helyet kaptak.

A korábbi bizottságra vonatkozó általános eljárási szabályokat a Ptrs., valamint az 1881. évi LIX. és LX. tc. szabályozta. A bizottságra vonatkozó különleges eljárási szabályokat az Szjt. mellett a királyi igazságügyi miniszter 1884. június 10-én kelt 1686. számú rendelete határozta meg, az ügyrendjét a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1885. évben 43.019. szám alatt kibocsátott rendelete szabályozta.¹¹⁸

Az első szakértő bizottság felállítására 1884. július 4-én került sor.¹¹⁹ A Trefort Ágoston miniszter által kinevezett bizottság elnöke Jókai Mór (országgyűlési képviselő, az Akadémia tiszteletbeli tagja), alelnöke dr. Arany László (a Magyar Földhitel Intézet igazgatója és az Akadémia levelező tagja) lett. Tagjai dr. Apáthy István (egyetemi ny. r. tanár, országgyűlési képviselő, az Akadémia rendes tagja), dr. Falk Miksa (hírlapszerkesztő, országgyűlési képviselő, az Akadémia levelező tagja), Horváth Lajos (országgyűlési képviselő), Teleszky István (országgyűlési képviselő), dr. Hunfalvy János (az Akadémia igazgatósági és rendes tagja, osztályelnöke és főkönyvtárnoka), dr. Gyulai Pál (egyetemi ny. r. tanár, az Akadémia igazgatósági és rendes tagja, osztály titkára), Szily Kálmán (műegyetemi ny. r. tanár, az Akadémia rendes tagja), Zichy Antal (országgyűlési képviselő, az Akadémia tiszteletbeli tagja), Paulay Ede (a Nemzeti Színház drámai igazgatója), Erkel Ferenc (az Országos Zeneakadémia igazgatója és rendes tanára, a Nemzeti Színház karnagya), Végh János (az Országos Zeneakadémia alelnöke), Mihalovics Ödön (az Országos Színképezde igazgatója), Benczúr Gyula (a Magyar Királyi Festészeti Mesteriskola rendes tanára), Keleti Gusztáv (a Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde igazgatója, az Akadémia levelező tagja), Hauszmann Alajos (műegyetemi ny. r. tanár), Péchy Imre (a Magyar Királyi Államnyomda igazgatója), Vérey József (az Athaeneum Könyvnyomda és Rt. igazgatója), Jurányi Vilmos (a Franklin Könyvnyomda és Rt. igazgatója), Hoffmann Alfréd (könyvkereskedő), Ellinger Ede (fényképiró) és Hatschek Ignác (magyar királyi térképrajzoló).

¹¹⁸ MUTSCHENBACHER i. m. 155–157.

¹¹⁹ *Budapesti Közlöny* 1884/154. 1884. július 4.

Közel fél évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a szerzői jog törvényi szinten szabályozva legyen Magyarországon. Az első kodifikációs törekvésektől kezdve szinte mindegyik törvényjavaslat szükségesnek tartotta külön meghatározni a jogérvényesítés folytán igénybe vehető, a szerzői jog gyakorlati területein járatos szakértőkből álló bizottság felállítását. A tagok kinevezésével, a speciális eljárási szabályok lefektetésével, és az ügyrend meghatározásával¹²⁰ a bizottság készen állt a szerzői jog bitorlása miatt indított eljárásokban a szakértői tevékenység kifejtésére.

¹²⁰ Tévesen jegyzi meg Knorr Alajos ugyancsak 1890-ben megjelent művében, hogy az ügyrend megállapítása „még ez ideig meg nem történt, s így ha időközileg a szakértő bizottság vélemény adásra hivatnék fel, nem találna szabályt, mely szerint alakulhatna és eljárhatna.” KNORR i. m. 129.

MEZEI PÉTER*

ELKÉPZELTEM: NEM LENNE JÓ

Kritikai észrevételek egy szerzői jogi abolicionista tanulmány¹ kapcsán

Bevezető gondolatok

A jelen emlékkötetben való publikálásra több okból is örömmel vállalkoztam. Ezek egyike a tanulmánykötettel megajándékozni tervezett Tattay professzor úr iránti tisztelet, akinek tankönyvei,² továbbá kutatásaim témájába vágó tanulmányai³ az egyetemi és a doktori tanulmányok éve alatt, sőt azóta is visszavisszatérő olvasmányként szolgáltak számomra. Másrészt ezúttal olyan kézirat lapult a fiókomban, amelynek felhasználására egy-egy tematikus kötetben vagy szakmai lapban – szűk témaválasztásánál fogva – kevés lehetőség nyílt. A jelen tanulmány ugyanis egy olyan esszé kritikai vizsgálatát adja, amely annak a várnak a ledöntésére tett (erőtlen) kísérletet, amelynek építését Tattay professzor úr is számos téglával segítette.

* Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi Intézet. A Szerzői Jogi Szakértő Testület választott tagja. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Hajdú Dóra és Németh László kollégáknak a kézirat javítását célzó észrevételeikért.

¹ Joost SMIERS – Marieke VAN SCHIJNDEL: *Imagine there is no Copyright and no Cultural Conglomerates too / An Essay*. Amsterdam, Institute of Network Cultures, 2009.

² TATTAY Levente: *A szellemi alkotások joga*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. Legújabbán pedig: TATTAY Levente – PINTZ György – POGÁCSÁS Anett: *Szellemi alkotások joga*. Budapest, Szent István Társulat, 2011.

³ Lásd különösen: TATTAY Levente: A szerzői jog korlátai, a szabad felhasználás a szerzői jogi törvényben. *Közjegyzők Közlönye*, 2001/6. 3–8., TATTAY Levente: A szerzői jogvédelem nyitott kérdései és az internet. *Gazdaság és Jog*, 2002/2. 15–18.

A szerzői jog rendszerének a pártján álló, pro-copyright kőművesként írtam magam is e cikket. A kézirat néhány évvel ezelőtti elkészítését (és friss toldozását-foldozását) azért tartottam fontosnak, mert hiszem, hogy az említett várat nem csupán építeni, de a külső ostromlókkal szemben megvédeni is szükséges. A vizsgált értekezés például (csorba) karddal és (súlytalan) faltörő kossal érkezett az ütközetre. Ez persze nem azt jelenti, hogy minden, kintről bekialtó személy populista szólamokat harsogna, s hogy egyesek mondandóját ne lehetne, vagy kellene alkalmasint végighallgatni, észrevételeit megfontolni.⁴

A szerzői jogászoknak ezért figyelmük egy részét a vár alapjainak lerakása és bővítése mellett szükségképpen a védfalak folyamatos erősítésére kell fordítaniuk. A gyorsan változó kor kihívásaira reagálni kell, azokról véleményt kell formálni, és amennyiben szükséges, adekvát választ kell adni rájuk. Ennek szellemében született meg a második, kritikai eszközöket alkalmazó tanulmányom.⁵

Az alábbiakban e szellemiség jegyében tekintsünk végig röviden a holland Smiers és Van Schijndel szerzőpáros esszéjén, amely munka nem titkolt célja, hogy a szerzői jogot eliminálja, s hogy az alkotó tevékenységet és a jogosultak érdekeit a versenyjog eszközeivel szabályozza.

1. Smiers és Van Schijndel munkájának vázlatos bemutatása

A szerzői jog rendszerét kritizáló tanulmányok többsége nem e jogterület alapvető célkitűzéseit, sokkal inkább a 'szerzői jogi ipar' működését támadja. Nehéz is lehetne elvitatni annak indokoltságát, hogy aki valamit alkot, a kultúrát gazdagítja, másokat szórakoztat, az mindezért cserébe ellentételezést (morálisat és vagyoni egyaránt) érdemel. Az ugyanakkor komoly vita tárgya lehet, hogy a 'kreatív ipar' jelenlegi modellje, melyben a kormányt a gyakran tömegtermelésre és tömeges értékesítésre berendezkedő kiadók és közvetítők (aggregá-

⁴ Bodó Balázs például minden bizonnyal képes lenne egy-egy várarkot betömni érvelésével. Lásd különösen: BODÓ Balázs: *A szerzői jog kalózzai - A kalózzok szerepe a kulturális termelés és csere folyamataiban a könyvnyomtatástól a fájlcserélő hálózatokig*. Budapest, Typotex, 2011.

⁵ Dmitry Kleiner telekommunista és Kevin Kelly digitális szocialista koncepcióját elemző írástomat lásd: MEZEI Péter: A digitális szocializmus és a telekommunizmus kritikája a szerzői jog szemszögéből. In: KATONA Tamás (szerk.): *Ünnepi e-könyv Herczeg János professzor 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012. 469–482. Online elérhető: <http://www.scribd.com/doc/64135898/Mezei-Peter-A-digitalis-szocializmus-es-a-telekommunizmus-kritikaja> [letöltve: 2013.04.15.].

torok) tartják a kezükben, hatékonyan képes-e az alkotók megbecsülését megteremteni.

A vizsgált munka bevezetésének az első bekezdése is ez utóbbi kérdésből indul ki, és rögzíti, hogy a szerzői jogok az esetek egy részében nem az alkotók, hanem 'gigantikus kulturális vállalkozások' kezében összpontosulnak, akiknek ily módon korlátlan lehetőségük van eldönteni, hogy a társadalom mit lásson, halljon és olvasson.⁶ Smiers és Van Schijndel úgy érveltek, hogy ez a szituáció demokrácia deficitet eredményez, mert akadályozza az állampolgárokat abban, hogy olyan alapjogaikkal éljenek, mint a kommunikációs jogok vagy a kulturális életben való részvétel joga. Ebből nem is következhet más szerintük, mint hogy kinyilvánítsák: az imént említett alapjogok gyakorlása elé a szerzői jog állít korlátokat.⁷

A szerzők arra vállalkoztak, hogy igazolják az imént elmondottakat, s a szerzői jog helyett egy új, 'alapoktól építkező realista' ('*down-to-earth realism*') modellt vázoljanak fel. Modelljükben a beruházások védelmét biztosító szerzői jogot felszámolva akadályozná meg a tartalomipari óriáscégek piaci dominanciáját, sok kis szereplő kezébe helyezve a kultúra teremtésével és terjesztésével kapcsolatos feladatokat. A szerzők mindezt versenyjogi eszközök segítségével látták elképzelhetőnek.⁸

Smierst és Van Schijndelt a tanulmány elkészítésekor – saját bevallásuk szerint – több tényező motiválta. Egyrészt kulturális, társadalmi és politikai okként jelölték meg annak a lehetőségnek a megteremtését, hogy az alkotók a közönségükkel minden eddiginél hatékonyabban kommunikálhassanak. Történelmi okként arra hivatkoztak, hogy az egyes rendszerek ciklikusan lebomlanak és újraépülnek. A kutatók szerint a szerzői jog rendszere jelenleg is erodálódik. Akadémiai kötelességüknek érezték, hogy ezt a leépülést felgyorsítsák, és egy működőképes alternatívát állítsanak a jelenlegi paradigma helyére.⁹

Ennek szellemiségében a dolgozatukat négy nagy fejezetre osztották. Az első részben a fennálló szerzői jogi rezsím diszfunkcionális működésének okait igyekeztek felvázolni, mely törekvés – már most érdemes jelezni – majdnem egészében tévedéseken és félreértéseken alapul.¹⁰ A második rész négy olyan szisztémát ismertetett, amelyek a jelenlegi modell alternatíváját jelenthetnék,

⁶ SMIERS–VAN SCHIJNDEL i. m. 5.

⁷ Ibid. 5.

⁸ Ibid. 5–6.

⁹ Ibid. 8.

¹⁰ Ibid. 11–21.

s talán hatékonyabban tudnának idomulni a modern kor kihívásaihoz és a fogyasztói szokásokhoz.¹¹ A harmadik rész a Smiers és Van Schijndel által választott, rugalmas mozgásteret biztosító, a piaci erőviszonyokat újraíró rezsim kereteit vázolja fel.¹² Elképzelésük működőképességét a szerzőpáros a negyedik részben néhány valós üzleti koncepción nyugvó példán keresztül igyekeznek igazolni.¹³

2. A szerzői jog (léte) ellen hozott érvek és azok kritikája

Smiers és Van Schijndel munkájuk első fejezetében gyűjtötték csokorba azokat az érveket, melyek meglátásuk szerint a szerzői jog rendszerének felszámolását indokolttá teszik.

Először is úgy vélték, hogy a 'szellemi tulajdon' *a tulajdonjogi konstrukciója folytán a szólásszabadság elnyomását biztosítja, vagyis a cenzúra eszköze*.¹⁴ Véleményük e ponton mindkét elemét tekintve tévedésen alapul. Más helyütt részletesen kritizáltam a tartalomipart helytelen retorikai törekvéseiért, miszerint a tulajdon centrikus nézőpontjukat igyekeznek ráerőltetni a szerzői jogra is, holott a kettő jogterület nem hozható egészében egy platformra.¹⁵

A szellemi tulajdon kifejezésben található 'tulajdon' szó kapcsán elhangzó kiváló vélemény szerint „ez nem jelentené a szellemi tulajdonnak a dologi tulajdonnal való bárminemű azonosítását. A »tulajdon« szó a közös vonásokat (a jogviszony abszolút szerkezetét, negatív tartalmát, a szellemi javak vagyoni természetét) fejezi ki, míg a szellemi jelző a különbözőségekre utal (a védelem eltérő – nem dologi – tárgyára, a szellemi tulajdon keletkezésének sajátosságaira, időbeli és térbeli kötöttségeire”.¹⁶ Hasonlóképp szól az egyik legfontosabb hazai egyetemi jegyzet: „ez a »tulajdonjog« azonban sajátos, mert gondolati jellegű (az elme alkotása), mert tárgya a dolgokkal szemben helyhez nem

¹¹ Ibid. 23–36.

¹² Ibid. 37–49.

¹³ Ibid. 51–64.

¹⁴ Ibid. 11–12.

¹⁵ MEZEI Péter: *A fájlcsere dilemma – A perek lassúak, az internet gyors*. Budapest, HVG-Orac, 2012. 46.

¹⁶ FICSOR Mihály Zoltán: A szellemi tulajdon és a Ptk., Észrevételek és javaslatok a polgári jogi kodifikációhoz. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2001/2. 28. Hasonlóképp lásd BOBROVSZKY Jenő: A szellemi tulajdon néhány dilemmájáról a körte és a sajt között. In: KIRÁLY Miklós – GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *Studia Gy. Boytha dedicata*. Bibliotheca Iuridica. Liber Amicorum 17. Budapest, 2004. 34.

kötött (egyszerre több helyen is használható), sajátosan azonosítható (egyéni, eredeti). Itt a tulajdonjogra jellemző kizárólagosság is különleges, mert az alkotó (»tulajdonos«) és az alkotás (»tulajdon«) kapcsolata személyes jellegű.¹⁷ Egyes szerzők pedig azt javasolták, hogy a tulajdon szó félrevezető jellege folytán a 'szellemi tulajdon' kifejezés alkalmazásától jobb lenne eltekinteni.¹⁸ Az Egyesült Államokban is széles jogirodalmi vita folyt és folyik arról, hogy a szellemi tulajdonjog és a fizikai tárgyak fölötti tulajdonjog elkülöníthető-e, elkülönítendő-e egymástól.¹⁹ Irányadónak az Egyesült Államok Szövetségi Legfelsőbb Bíróságának azon ítélete tekinthető, amely rögzítette, hogy a fizikai tárgyak, illetve a szellemi alkotások feletti jogosultságok érdemben eltérnek egymástól.²⁰ Magam is úgy látom, hogy *a szellemi tulajdonjog, így a szerzői jog is, a több közös vonás ellenére nem tekinthető azonosnak a fizikai dolgok feletti tulajdonjoggal.*

Az e helyütt vizsgált tanulmány meglepő módon maga is a jogosulti érvelest alkalmazza, azonban teljességgel ellentétes érdekből. Mint Smiersék jelzik: „semmi probléma sincs önmagában véve a tulajdonjoggal, mindaddig, amíg társadalmi, társadalomgazdasági, makrogazdasági, ökológiai és kulturális természetű érdekekbe ágyazódik, illetve ezen érdekek korlátozzák.”²¹ A szerzők ellenben úgy látják, hogy a szerzői jog tulajdonjogias konstrukciója, a szerzőnek biztosított monopólium révén ellentétben áll a társadalom érdekeivel, sőt, kifejezetten antidemokratikus.²²

Innen azonban már csak egy lépés, hogy Smiersék a szerzői jogot a cenzúra eszközének tekintsék. Ugyan nehéz lenne tagadni, hogy a világ első szerzői jogi törvényének megalkotását többek között az angol uralkodó nézetével ellen-

¹⁷ LONTAI Endre – FALUDI Gábor – GYERTYÁNFY Péter – VÉKÁS Gusztáv: *Magyar polgári jog – Szerzői jog és iparjogvédelem*. Budapest, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., 2012. 11. A jelen emlékkötettel ünnepelt Tattay professzor úr legfrissebb tankönyve ezzel ellentétes álláspontra helyezkedik: 'a gazdasági fogalom megköveteli a tulajdonként való kezelést. (...) A tulajdonként való kezelés történelmi hagyományokkal bír.' Lásd: TATTAY–PINTZ–POGÁCSÁS i. m. 22–23.

¹⁸ FALUDI Gábor: Szerzői jog, iparjogvédelem és a Ptk. koncepciója - I. rész. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/2. 3–14.; II. rész. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/3. 3–14.

¹⁹ A 'property romance' és a 'property anxiety' irányzatok közötti ütközésről lásd részletesen: DAVID FAGUNDES: Property Rhetoric and the Public Domain. *Minnesota Law Review*, 2010. 652–705.

²⁰ Dowling v. United States, 473 U.S. 207 (1985) 216–217. Vö. PATRICIA LOUGHLAN: 'You Wouldn't Steal a Car': Intellectual Property and the Language of Theft. *European Intellectual Property Review*, 2007/4. 402.

²¹ SMIERS–VAN SCHIJNDEL i. m. 11.

²² Ibid. 11.

tétes gondolatok elnyomására való törekvés határozta meg,²³ az azonban határozottan helytelen, hogy e megállapítást korunk szerzői jogára is fenntartsuk. A szerzői jog jelenlegi rezsimjében a jogosultak kizárólagos joggyakorlását számos helyen megtörik a törvényi engedélyek, a jogok díjigényre szorítása, a szabad felhasználások és a szerzői jog egyéb korlátai (pl. jogkimerülés).²⁴ Ez a 'monopoljog' nem ugyanaz, mint amivel összefüggésben az 1709-es Statute of Anne megszületett, és nem a cenzúra eszköze. Ellentétben ugyanis azzal, ahogy ezt Smiers és Van Schijndel beállítani igyekeznek,²⁵ a szerzői jog számos esetben nem akadályozza, sőt (a belső korlátok révén minimum ráutaló magatartással) ösztönzi a társadalmat a jogvédett alkotások felhasználására. Egy Tom és Jerry epizód vonatkozásában ugyan az egyes jogosultak engedélyezési joggal rendelkeznek és jogdíjra tarthatnak igényt, azonban azt semmi nem tiltja, hogy a meséről bárki beszéljen, a magáncélra készített másolatot megtekintse, vagy akár a rajzfilm alapján (abból ötletet/elgondolást merítve) egy olyan történetet írjon/rajzoljon, aminek főszereplője egy macska és egy egér. A szerzői jog szerző központú koncepciója egyáltalán nem jelenti azt, hogy a társadalom innovatív gondolatai minden esetben elnyomásra kerülnének. Különösen nem igaz ez például az Egyesült Államok copyright szisztémájában, ahol az inno-

²³ Az angol nyelvű szakirodalomból lásd különösen: Brander MATTHEWS: *The Evolution of Copyright*. *Political Science Quarterly*, 1890. 589–590. – L. Ray PATTERSON – Stanley F. BIRCH – Craig JOYCE: *A Unified Theory of Copyright - Chapter 2: The Copyright Clause and Copyright History*. *Houston Law Review*, 2009. 244–256. A magyar irodalomból lásd különösen: Bodó Balázs: *A szerzői jog kalózai - A kalózek szerepe a kulturális termelés és csere folyamataiban a könyvnyomtatástól a fájlcsereelő hálózatokig*. Budapest, Typotex, 2011. 55–79., MEZEI i. m. 15–16.

²⁴ Nem állítható, hogy a védelmi idő, mint a szerzői jog egyik korlátja, kiváló példa lenne e téren. A védelmi idő folyamatos szélesítése kiváló táptalajt biztosít az abolicionista gondolkodók számára. E korlát ugyanis hagyományosan rövid időtartamra szorított (Angliában eredendően 14 évre), melyet egy megújítási mechanizmussal tettek még 'élőbbé' (a Statute of Anne újabb 14 évre engedte nyújtani ezt az időtartamot). Aki nem újította meg a védelmét, kvázi nem kívánta gyakorolni jogát, annak adott műve a közkincs részévé vált. Napjainkra azonban a post mortem auctoris 70 éves védelmi idő akár 100–120 éves (vagy még hosszabb) oltalmat is biztosíthat egy-egy alkotás vonatkozásában. Elméleti közgazdasági számítások szerint azonban az optimális védelmi időt napjainkban mindössze 15,5 évben kellene meghatározni. Lásd Rufus POLLOCK: *Forever Minus a Day? Calculating Optimal Copyright Term*. *Review of Economic Research on Copyright Issues*, 2009/01. 52.

²⁵ 'A művészi kifejezés tulajdonosa az egyetlen ember, aki dönthet a mű alkalmazásáról. Nem módosíthatja azt a tulajdonoson kívül senki más. (...) Nem helyezhetjük semmi olyan kontextusba, ahol azt jobbnak látnánk. Nincs helye a párbeszédnek. Többé-kevésbé el vagyunk hallgattatva. A kommunikáció borzasztóan egyirányúvá válik, és azt egyetlen személy, nevezetesen a tulajdonos uralja.' Lásd SMIERS–VAN SCHIJNDEL i. m. 12.

váció és transzformatív fejlesztés alkotmányos szintű védelmét²⁶ a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság is megerősítette.²⁷

Smiers és Van Schijndel szerint *a személyhez fűződő jogok* ('moral rights') akadályát képezik a progresszív alkotómunkának, vagyis annak, hogy a jövő alkotói a már megszületett munkákra építve fejezhessék ki véleményüket. A szerzőknek biztosított exkluzív kontrollt ezért túlzónak tartják a holland kutatók.²⁸ A személyhez fűződő jogok kritikája, úgy vélem, egy alapvető félreértéshez, pontosabban talán ismeretek hiányához köthető. Smiers és Van Schijndel szerint: „Az a legfontosabb kérdés, hogy a művészeknek túrniuk kell-e, hogy műveiket anélkül dolgozzák át vagy változtassák meg, hogy ebbe ők beleszólhatnának. Tény, hogy erre semmi esélyük sincs. (...) Egyébként semmi okunk sincs azt feltételezni, hogy az emberek tömegesen ragadnák magukhoz a művészi alkotásokat, és használnák helytelenül azokat.”²⁹

A fenti logika a személyhez fűződő jogok korlátlanságának valótlanosságában keresendő. Igaz, hogy e jogok kizárólag a szerzőnek biztosítják a védelmet (habár egyes országokban bizonyos jogok a szerző halála után más által is érvényesíthetők), azonban ezek is feltételekhez kötöttek. A mű első nyilvánosságra hozatalának joga ezen aktus megtörténtével kimerül. Az integritáshoz fűződő jog csakis csorbítás, csonkítás vagy sértő módon/tartalommal történő megváltoztatás esetén kerül veszélybe, amennyiben az a szerző hírnevére vagy becsületére sérelmes módon történik.³⁰

A név feltüntetéséhez fűződő jogot pedig kétségbe vonni önellentmondást is eredményezne. Azt ugyanis még Smiersék sem gondolják komolyan, hogy a név tudatos lehungyása ne eredményezne visszaélést. Sőt, maguk is rögzítik: „természetesen magunk is teljesen elhatárolódunk a művek ellopásától. X-nek tilos a nevét olyan filmen, könyvön vagy zenén feltüntetnie, amit nyilvánvalóan

²⁶ MEZEI i. m. 54–56.

²⁷ Lásd különösen: Sony Corporation of America, et al. v. Universal City Studios, Inc., et al., 464 U.S. 417 (1983) 432.

²⁸ SMIERS–VAN SCHIJNDEL i. m. 13.

²⁹ Ibid. 14.

³⁰ Fontos elvi kérdés, hogy hazánkban a szerzői jogi törvény mű egységének védelmét biztosító 13. szakaszában olvasható kitétel, mely a szerző becsületének vagy hírnevének sérelmére utal, valamennyi magatartásra, vagy csak egyesekre nézve alkalmazandó. A vita kapcsán pro és kontra érvek egyaránt elhangzottak már a magyar szakirodalomban. Lásd különösen: BÉKÉS Gergely – MEZEI Péter: A sampling megítélése a magyar szerzői jogban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2010/6. 20–21. Ezzel ellentétes véleményt lásd: GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *A szerzői jogi törvény magyarázata*. Budapest, CompLex Kiadó, 2006. 86–91., KOVÁCS László: A szerzői alkotás sokarcúságáról. *Magyar Jog*, 2006/5. 290.

Y alkotott.³¹ Ugyanakkor a szerzők azt javasolták, hogy az ilyesféle visszaélésekre ne a szerzői jog, hanem más jogterületek, például a büntetőjog eszközeivel válaszoljon a jogrendszer. Arra viszont nem adtak értékelhető magyarázatot, hogy ez az út (vagyis a közjog előtérbe helyezése egy magánjogi igénnyel szemben) miért lenne hatékonyabb, vagyis miért az államnak kellene megvédenie a szerző nevét vagy munkájának egységét, s nem magának a szerzőnek.

A következő klasszikus ellenérv szerint a szerzői jog valójában nem képes ösztönözni a szerzőket az alkotásra, vagy még jobb hangsúlyozás szerint *nem a szerzői jogi védelem léte ösztönzi a szerzőket az alkotásra*. Smiers és Van Schijndel nemzetközi kutatásokra hivatkozással hangsúlyozta, hogy a bevételek kilencven százaléka a szerzők tíz százalékánál landol, és vice versa, kilencven százaléka a jogosultaknak osztozik a bevételek egy tizedén.³²

A szerzői jog ösztönző ('*incentive*') funkciója körüli vita nem új keletű. Rendre fellángolnak az ezzel kapcsolatos érzelmek, s hagyományosan a tartalomipari óriásokat hibáztatják a tömegesen értékesíthető alkotások favorizálásáért és minden más alkotó elnyomásáért, miközben az ellentétes oldal soha nem látott mértékű befektetésekről közöl adatokat.³³ Fontosnak tűnik jelezni, hogy a 'szerzői jog, mint az ösztönzés eszköze' körüli problematika alapvetően az angolszász gondolkodást tükrözi. Az Egyesült Államok már említett alkotmányos alaptétele és annak bírói interpretálása a továbbfejlesztésre, az innovációra fókuszál. Erre hivatkozással szokás követelni, hogy bizonyos feltételek teljesítése esetén bárki építhessen a korábban megalkotott művekre. Ez nem jelenti azt, hogy az Egyesült Államokban ne biztosítanak kiterjedt védelmet a megszületett műveknek, azonban a felhasználók mozgástere határozottan szélesebb Európához képest.

Az, hogy egyesek több vagyonra tesznek szert munkájuk/teljesítményük révén, mint mások, mindig is így volt, és mindig is így lesz. Nem kizárólag a kiadóknak és más vállalatoknak tudható be az egyes szerzőkhöz köthető siker mértéke (és ehhez kapcsolódóan a jogdíjak összege). Így nem csupán a kiadók praktikáinak köszönhető egyes zenekarok több évtizedes tündöklése, hanem minden valószínűség szerint annak is, hogy amit tesznek, az érdekli a

³¹ SMIERS–VAN SCHIJNDEL i. m. 14.

³² Ibid. 15.

³³ Legújabban lásd Michael A. CARRIER: Copyright and Innovation: The Untold Story. *Wisconsin Law Review*, 2012. 891–962., Steven M. MARKS: Debunking the "Stifling Innovation" Myth: the Music Business's Successful Transition to Digital. *Wisconsin Law Review Online*, 2013. 21–25. A feltörekvő zenészekre költött dollármilliókról az IFPI éves DMR (Digital Music Report) jelentéseiben rendszeresen olvashatunk.

közönséget. A Harry Potter könyvek sem azért lettek igazán sikeresek, mert a Bloomsbury adta ki őket, hanem a bennük foglalt kalandok népszerűsége miatt.

Smiers és Van Schijndel következő kritikai észrevétele a szerzői jogok érvényesítését előmozdítani hivatott TRIPS Egyezményrel függ össze. Véleményük szerint *a WTO keretében elfogadott nemzetközi dokumentum szükségképpen háttérbe tolta a szerzőket*, helyettük a vállalatóriások érdekeinek oltalmazása nyert prioritást; a szerzői jog a TRIPS óta már nem teljesen ugyanaz, mint korábban: most már mindent a kereskedelem és üzlet szemüvegén keresztül kell vizsgálni.³⁴ Ha van olyan pont, ahol bizonyos elemeiben egyet tudok érteni az értekezéssel, akkor az e helyütt található. A TRIPS valóban változtatott a hangsúlyokon a szerzői jog téképén. Anyagi jogi nívumokat is tartalmazott a dokumentum,³⁵ ám talán legfontosabb újítása, hogy lehetővé tette a részes államokkal szembeni jogi fellépést, amennyiben azok nem tesznek eleget a megállapodásban vállalt kötelezettségeiknek.³⁶ Ezzel együtt sem lehet a TRIPS Egyezményt rossznak, szükségtelennek nevezni. A nemzetközi szerzői jog fejlődésének egy logikus fejleménye volt ennek a megállapodásnak az elfogadása. Az elsőként megjelenő kétoldalú, majd multilaterális szerződések rendre csak a külföldi szerzők jogainak nemzeti elismerésével és további anyagi jogi szabályok harmonizálásával igyekeztek előmozdítani a védelem erősítését. Ezek után szükségképpen jönnie kellett egy olyan szerződésnek is, amely a jogok érvényesítésére koncentrált. Persze a tény, hogy a TRIPS a Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO) helyett a Világkereskedelmi Szövetség (WTO) berkeiben került elfogadásra, joggal adhat alapot azon feltételezéseknek, mely szerint a benne foglalt rendelkezések a fejlett országok 'country klubjának'³⁷ kedveznek. A TRIPS jelentette fejlődési lépcső mégsem rossz, sőt szükséges a hatékony és prosperáló nemzeti és nemzetközi szerzői jogi védelemhez.

³⁴ SMIERS–VAN SCHIJNDEL i. m. 17–18.

³⁵ Lásd például a TRIPS Egyezménynek a számítógépi programalkotások, illetve az adatbázisok védelmét megalapozó 10. cikkét, a bérleti jogot legkevesebb a szoftverek és a filmművészeti alkotások kapcsán előíró 12. cikkét, a legnagyobb kedvezményes elbánás elvét deklaráló 4. cikkét.

³⁶ TRIPS 64. cikk.

³⁷ Peter K. YU: Six Secret (and Now Open) Fears of ACTA. *SMU Law Review*, 2011. 1074.; illetve Peter K. YU: ACTA and its Complex Policies. *The WIPO Journal*, 2011/01. 1-16. Peter Drahos ennél tovább ment, amikor a régi világrend gyarmatosítóinak titulálta a nemzetközi szerzői jog (illetve általában véve szellemi tulajdonjog) fejlesztését célul kitűző fejlett országokat. Lásd Peter DRAHOS: An Alternative Framework for the Global Regulation of Intellectual Property Rights. *Austrian Journal of Development Studies*, No. 1, October 2005. 9.

A tanulmány ösztűz alá veszi a '*kalózkodással*'³⁸ szembeni fellépést is, megkérdőjelezve, hogy az erre fordított pénzösszeget nem kellene-e inkább olyan, a társadalom által morálisan is kifogásolt magatartásokkal szembeni védekezésnek szentelni, mint a drog-, ember- vagy szervkereskedelem.³⁹ Erre a felvetésre egyszerűen nem lehet helyeslő választ adni. Egyrészt amennyiben egy állam valamely magatartást jogellenesnek nyilvánít, különösen, ha azt a büntetőjog eszközeivel kívánja üldözni, akkor kötelessége az ezzel szembeni fellépést minden más jogsértéshez hasonlóan biztosítani. A fenti logika ugyanis arra a gondolatra építkezik, hogy a szerzői jogsértések morálisan igazolhatóbbak, mint mondjuk a szervkereskedelem. Ez a vélemény azonban csak addig lehet helytálló, amíg az egyes jogsértésekkel szembeni *szankciók szigorúságáról* beszélünk (egy szervkereskedő sokkal komolyabb szankciót érdemel egy DVD lemezt árusító emberhez képest). E jogsértések egyikének üldözése sem mellőzhető viszont mindaddig, amíg azokat a jogrend tiltja. Sokkal inkább azt kellene vizsgálni, hogy a szerzői jogsértések valóban ellentétben állnak-e a jogrenddel vagy sem (szerintem igen); valóban igazolható-e morálisan mások szellemi alkotásának engedély nélküli, ám a biztosított lehetőségek (szabad felhasználások) kereteit túllépő használata (szerintem nem); valóban ott tartunk-e, hogy a társadalomnak mindent meg szabad tennie csupán azért, mert erre technológiai lehetősége nyílik (ezúttal is nemleges a véleményem).⁴⁰

Smiers és Van Schijndel a fentiekre alapozva vélte úgy, hogy túl sok érv szól a szerzői jog rendszerének fenntartása ellen.⁴¹ Az bizonyára jól látható, hogy e gondolatok egyikét sem érzem kellőképpen megalapozottnak, az viszont bizonyos, hogy nem elegendőek ahhoz, hogy a szerzői jog teljes világát felszámoljuk és más, kétséges megoldással biztosítsuk az alkotók védelmét.

³⁸ MEZEI i. m. 35–44.

³⁹ SMIERS–VAN SCHIJNDEL i. m. 18–19.

⁴⁰ Egyet kell érteni Pogácsás Anettel, aki a következőket hangsúlyozta „Apáthy a XIX. század végén arra hívta fel a figyelmet, hogy egy klasszikus problémával állunk szemben: »scire volunt omnes, mercedem solve nemo« – idézte Juvenalis szavait, mely szerint tudni mindenki szeretne, de senki nem szeretne fizetni ezért. Nem gondolom tehát, hogy a szerzői jog létét kérdőjelezné meg ez a probléma – mármint az a tény, hogy megváltoztak a társadalmi, felhasználói szokások, elvárások. A felhasználók valóban mintegy »megszokták«, hogy számos tartalom ingyen és gyorsan elérhető: ebben a helyzetben olyan legális alternatívákra van szükség, amelyek nem visszalépésként hatnak, hanem igazodnak a technikai lehetőségekhez is.” Lásd POGÁCSÁS i. m. 136.

⁴¹ Ibid. 20.

3. Elégtelen alternatívák? Van ennél rosszabb is!

Smiers és Van Schijndel, miután – terveik szerint – porrá zúzták a szerzői jog létét megalapozó érveket, négy alternatív lehetőségen és a velük kapcsolatos kritikai észrevételeken keresztül vázolták fel, hogy miért nincs más megoldás az alkotói tevékenység megreformálására, mint az általuk kívánt gazdasági és versenyjogi megközelítés. Látható lesz, hogy a négy modell valójában nem is ‘alternatíva’ a szó szoros értelmében, hiszen nem a szerzői jog felváltására szolgálnak. Az esszé második fejezete sokkal inkább a szerzők kritikai koncepciójának továbbviteleként értékelhető, azonban észrevételeiket komoly fenntartásokkal kell kezelni.

A modellek egyikének a ‘*visszatérés a régi idők szerzői jogához*’ nevet adták Smiersék. Azok, akik a gyökerekhez való visszatérést sürgetik (több kutató mellett például a világ első kalózpártja, a svéd Piratpartiet), általában a védelmi idő túlzott hosszúságát, a szabad felhasználások (talán pontosabban a korlátozások és kivételek) beszűkülését, a fejlődő országok számára leküzdhetetlen akadályt képező nemzetközi normákat (és esetleg emberi jogokra alapozott új egyezmények bevezetésének szükségességét) nevezik meg okként.⁴² Ugyanakkor e modell kapcsán több szempontból is elégedetlenségüknek adtak hangot az esszé írói. A szerzői jog tulajdonjogias szemlélete mellett kitartva hangsúlyozták, hogy a védelmi idő tartama csak másodlagos (szinte lényegtelen), amíg a mű feletti rendelkezés egy tulajdonjogi monopóliumon nyugszik. Úgy látták, hogy a szerzői jog emberi jogi kontösbe való ágyazása is teljességgel alaptalan. Így Smiers és Van Schijndel szerint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 27. cikk (2) bekezdése („mindenkinek joga van az általa alkotott tudományos, irodalmi vagy művészeti termékekkel kapcsolatos erkölcsi és anyagi érdekeinek védelméhez”) egyáltalán nem utal a szerzői jogra.⁴³ Ez utóbbi érv ékes bizonyítéka annak, hogy az esszé a tények elferdítésével igyekszik populista gondolatait közvetíteni.

A második lehetőség középpontjába a *közös alkotómunka* gondolatát emelték a szerzők. Eszerint rengeteg olyan mű létezik, amelyet nem egy, hanem több

⁴² Ibid 24–25.

⁴³ Ibid. 27. A szerzői jogi emberi jogi beágyazottságát hitelesen igazolja FALUDI Gábor: A szerzői jog alapjogi szemlélete az Európai Unióban. In: FALUDI Gábor (szerk.): *Liber Amicorum, Studia P. Gyertyánfy dedicata*. Bibliotheca Iuridica. Liber Amicorum 31. Budapest, 2008. 185–209., GYENGE Anikó: *Szerzői jogi korlátozások és a szerzői jog emberi jogi háttere*. Budapest, HVG-Orac, 2010. Lásd továbbá: POGÁCSÁS Anett: A szerzői jogi szabályozás (h)arcái, avagy mi is a szerepe a szerzői jogi védelemnek. *Iustum Aequum Salutare*, VIII. 2012/03–04. 132–133.

személy hoz létre, s Smiers és Van Schijndel meglátása szerint e helyzeteket a szerzői jog képtelen megfelelően kezelni. Különösen igaz ez a 'nem nyugati' országokban, ahol a közösségi alkotómunka gyakorinak tekinthető. Ugyanakkor úgy találták, hogy ez utóbbi országok kezét erőteljesen megkötik a fejlett, nyugati társadalmak által diktált szerzői jogi normák, amelyek révén a tradicionális kultúrák szimpla 'rablás' áldozataivá válnak.⁴⁴ Ezzel ellentétben én úgy látom, hogy a nemzetközi szerzői jogi alapokkal bíró, intézményes keretek adottak a kollektív alkotómunka szerzői jogi beágyazására. A közös művek, az együttesen, illetve a munkaviszony keretében (akár csoportosan) létrehozott művek szabályozása (ide értve a szerzői jogok gyakorlásának kereteit, a jogok átszállását, a védelmi idő speciális számítását), a garantálhatóan több személy által létrehozott speciális művek (például filmalkotás, szoftver, adatbázis) esetére rögzített átruházási jog, mind kezelhetővé teszik a helyzetet az alkotók, egyéb jogosultak és a felhasználók számára. Ezek a megoldások persze nem mindig súrlódásmentesek,⁴⁵ azonban alapjaiban nézve jó és használható metódusok.

Egyáltalán nem opciót ismertet az esszé a *közös jogkezelést érintő kritikai állásfoglalás* keretében.⁴⁶ Kifejezetten arrogánsnak hatnak Smiers és Van Schijndel olyan szavai, mint 'irritáló', 'zargat', 'primitív', amikor a közös jogkezelésről beszélnek. Ugyanakkor a szerzők vélhetően nem látják világosan, mi végre léteznek a közös jogkezelő szervezetek.⁴⁷ Hasonlóképp azt sem tudták helyesen értelmezni, hogy a digitális technológiák elterjedésének köszönhetően felmerült, így például a P2P fájlcsere-élet 'legalizáló', az internet-hozzáférés előfizetési díjába beépített jogdíj (avagy szerintük, amúgy helytelenül: adó) bevezetésének, avagy a jogellenes felhasználások közjogi eszközökkel történő egyre szigorúbb szankcionálásának ötletéhez a közös jogkezelő szervezeteknek kevés köze volt.

Végül a *Creative Commons (CC) mozgalom* került terítékre. Habár a CC-t a szerzők hangzatosan 'a szerzői jog jövőjét veszélyeztetőnek' titulálták, maguk

⁴⁴ SMIERS–VAN SCHIJNDEL i. m. 27–31.

⁴⁵ Vö. a Magyar Szerzői Jogi Fórum Egyesület által a védelmi idő irányelv nemzeti átültetésével kapcsolatos törvénymódosítás vonatkozásában kifejtett vélemény II.3. pontjával. Lásd: http://mszjf.hu/index.php/dokumentumok/doc_download/116-mszjf-velemeney-a-kjk-iranyelv-tervezeterl.html. [Letöltve: 2013.04.15.] Érdemes megjegyezni, hogy épp mostanában tett javaslatot Gyertyánfy Péter az együttesen létrehozott művek kategóriájának felszámolására. Lásd: GYERTYÁNFY Péter: A szerzői jog bírói gyakorlata 2006-tól: a szerzők személye, a többszerzős művek. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2013/2. 65.

⁴⁶ SMIERS–VAN SCHIJNDEL i. m. 31–34.

⁴⁷ Annak vizsgálata, hogy a kevésbé népszerű szerzők/előadók számára hogyan lehetne több bevételt biztosítani a közös jogkezelés egyidejű felszámolása mellett teljességgel illogikusnak tűnik. Vö. *Ibid.* 31.

is rögzítik, hogy az a szerzői jog rendszerén belül marad. Ugyanakkor Smiers és Van Schijndel véleményével⁴⁸ ellentétben én nem úgy látom, hogy a CC a felhasználók lehetőségeit beszűkítené, sokkal inkább előre rögzített keretek között biztosít számukra hol szélesebb, hol korlátozottabb szabadságot, pontosabban felhasználási engedélyt.⁴⁹ Kifejezetten paradox módon hat, mikor azt olvashatjuk, hogy a CC-t előbb a felhasználói szabadságok korlátozása, utóbb a szerzői jogosultaknak generált bevételek elmaradása (üzleti modell hiánya) miatt ostromolják a szerzők.⁵⁰ Ugyanakkor nincs ebben semmi ellentmondás: a CC használói nem kifejezetten azzal a céllal alkalmazzák ezt a modellt műveik terjesztésére, mert kiugró bevételre számítanának, hanem mert hisznek (vagy érdekeltek) abban, hogy gondolataik a hagyományos értékesítési csatornáknál direktebb módon jussanak el a közönséghez.⁵¹

A Smiers és Van Schijndel által felvázolt négy (inkább három) alternatíva kritizálása alapján végleg világossá válhat, hogy *a kutatók a szerzői jogot valójában nem annak ördögtől való természete, hanem pusztán az erők/bevételek újbóli elosztásának populista követelése miatt támadják*. A céljuk nem az alkotók védelmének felszámolása, hanem a hangsúlyok eltolása volt: *a fennálló szabályanyag törlése mellett új szabályok beiktatását javasolják, amelyek a jelenlegi jogosultaknak csekélyebb, másoknak azonban szélesebb védelmet biztosítanak*. Az esszé 3. fejezetében került bemutatásra az a versenyjogi megközelítésű koncepció, amely e célnak megfelelhet.

E modell központi figuráját a *'kulturális vállalkozó'* (*'cultural entrepreneur'*) jelenti. Célkitűzései között minél több művész térhez juttatása; a művészek minél több bevétellel való honorálása; széles, ingyenes közkinccs megteremtése; és a tömegtermékek és a 'csúcscsillagok' piacról történő visszaszorítása szerepel.⁵² Mindezt határozottan a szerzői jogvédelem felszámolása, és egy újfajta, versenyjog centrikus oltalom bevezetése révén látták elképzelhetőnek

⁴⁸ SMIERS–VAN SCHIJNDEL i. m. 34–36.

⁴⁹ Ha ez így lenne, nehéz lenne megmagyarázni, hogy például a Creative Commons Hungary egyesület elnöke miért Bodó Balázs, jogi vezetője pedig miért Grad-Gyenge Anikó. Bodó a felhasználói szabadságjogok szélesítésének egyik hazai szócsöve, Grad-Gyenge pedig a pro-copyright jogászok egyik legkiválóbbika.

⁵⁰ Ibid. 36.

⁵¹ Tagadhatatlan ugyanakkor – s ezt a szerzők maguk is hangsúlyozzák (vö. Ibid. 36.), hogy az üzleti modell fenti sajátossága magyarázza a CC mozgalom korlátozott sikerességét (más szavakkal: sikertelenségét). A CC licencek alkalmazása nem vált dominánssá, még szülőföldjén, az Egyesült Államokban sem, a tartalomipar nagyágyúi nem kívánják az általuk létrehozott, terjesztett, kezelt műveket CC licenc alatt elérhetővé tenni.

⁵² Ibid. 37–39.

a kutatók.⁵³ A versenyjogi megközelítés annak biztosítását célozza, hogy senki ne tehesen szert domináns pozíciókra a kulturális szektor egyes területein (például gyártás, terjesztés, reklámozás). Smiers és Van Schijndel a különböző anya- és leányvállalatok formájában összefonódó médiaóriások felszabdalását látják az egyetlen lehetséges útnak.⁵⁴

Nem világos azonban Smiers és Van Schijndel koncepcióját olvasva, hogy vajon a tartalomipari óriások 'ledöntése' *elegendő-e ahhoz, hogy kellő számú kulturális vállalkozó lépjen színre*. Más szavakkal: valóban igazolható-e, hogy a tartalomipar léte az akadálya az alkotók tömeges megjelenésének, vagy egyszerűen a jelenleg 'hozzáférhető' alkotókhoz képest nincsenek tömegével tehetőséges emberek a 'színpalak mögött'. Ellenkező esetben azt kockáztatnánk, hogy a professzionális kiadók által képviselt alkotók/előadók számának szükségszerű csökkenése mellett nem lesz elegendő utánpótlás a kulturális vállalkozók szintjéről. Az sem világos, hogy miként látják azt biztosíthatónak a kutatók, hogy a kulturális vállalkozók, akik az új rendszer haszonélvezőivé válnak, a 'pénz szagát megérezve' ne vágynának többre, ne akarnák piaci pozícióikat bebetonozni, és visszatérni egy olyan modellhez, ami nem az érdekek elaprózódására, hanem koncentrálására épül.

Hasonlóképp nem tűnik meggyőzőnek a feltételezés, miszerint *a társadalom nyitott lenne a 'több nagy' logikájáról áttérni a 'sok kicsi' modelljére*, vagyis arra, hogy a professzionális tartalmak helyett azoknál számszerűleg több, de minőségében szükségképpen alacsonyabb színvonalú műveket keresse.⁵⁵ Smiers és Van Schijndel érvelése röviden és tömören: 'miért is ne'?⁵⁶ Tagadhatatlan, hogy a kulturális diverzitás és a lehető legszélesebb és legváltozatosabb hozzáférés a fogyasztók egy jelentős része számára bizonyosan mozgatórugót jelenthet. Ám egy olyan kultúrában, amelyet évtizedek óta a sztár centrikus gondolkodás jellemez, lehetetlen fenntartani a 'mindenki egyenlő' modelljét (különösen igaz ez a film- és a zeneiparban). Úgy tűnik, hogy ezt a kutatók sem tagadják, hiszen maguk is – ragaszkodva a versenyjogi megközelítésre épülő 'vállalatfelszabda-

⁵³ Ibid. 40.

⁵⁴ Ibid. 41. Arról talán nem is kell szót ejteni, hogy az ilyesfajta elképzelés mennyire ellentétes a vállalkozás szabadságának eszméjével.

⁵⁵ Ezzel függ össze a YouTube generáció alapkérdése is: attól, hogy a videó portálon amatőr videók milliói tekinthetők meg, csökken-e a professzionális tartalmak népszerűsége, vagy épp fordítva. Statisztikák híján racionálisabbnak tűnik azt feltételezni, hogy az amatőr alkotások fogyasztása nemhogy csökkentené a professzionális tartalmak keresletét, de még növeli is azt az online fogyasztás növekedése révén.

⁵⁶ Ibid. 42.

lási' terveikhez – 'bestseller' szerzők/művek helyett 'wellseller', vagyis jól, de nem kiemelkedően kereső/jövedelmező szerzőkről/művekről beszélnek.⁵⁷

Az esszében felvázolt koncepció nem ad megnyugtató választ az olyan kérdésekre sem, mint hogy *miként reagálna a rádiós, televíziós szektor* a kulturális vállalkozók produkcióinak miriádjára. Képesek lennének-e neutrálisan eljuttatni őket a közönséghez, vagy a jelenlegi modell logikája mentén kiemelnének népszerűbbeket a tömegből, és azokat arányaiban véve többször közvetítenék a közönséghez.

Az sem tűnik meggyőzőnek, hogy a piaci szereplők számának növelése és a vállalkozások méretének közepesre, illetve kicsire való szorítása *miért lenne előnyös gazdaságossági szempontból*. Minél többen, minél kisebb méretben próbálnak érvényesülni, annál nagyobb az egy egységre jutó költség. Amennyiben továbbra is a 'minél több haszon minél több művésznek' alaptételében gondolkodnánk, akkor ennek következtében az alkotómunka szükségképpen megdrágulna. Ez egyes (különösen a fejlődő) országokban elviselhetetlen terhet jelentene, és kontraproduktív következményekhez vezetne. Hasonlóképp feltételezhető, hogy többek megpróbálnának 'kiugrani' a szekérből, és erőiket egyesítve a koncentráció irányába mozdulnának el. A Smiers és Van Schijndel által javasolt versenyjog ezt megakadályozná, mivel nem a szabad piac (demokratikus) logikájára épül. Korunk realitása ezzel az elmélettel szöges ellentétben áll.

Az pedig egyenesen rémisztő, amit a kutatók a 'multik' felszámolásával elérni kívántak: „Bárki, aki csak akar, alkothat, de a szerzői jog által nyújtott beruházás védelem – privilégium – többé nem érhető el. Ez például azt is jelenti, hogy többé nem készítenek majd epikus filmeket? Valószínűleg ez, habár ki tudja? Talán csak animációs formában. Jelent ez bármiféle veszteséget? Talán igen, talán nem. Nem ez lenne az első olyan eset a történelem során, amikor bizonyos műfajokat nyoma vész a gyártási körülmények változása okán, miközben más műfajok kerülnek felszínre, és hihetetlen népszerűségekre tesznek szert.”⁵⁸ A jogrendszernek nem lehet célja, hogy különbséget tegyen az egyes alkotók között, és azokat pusztán annak függvényében 'ítélje halálra', mert egy meghatározott pillanatban több pénzük volt vagy népszerűbbek voltak másoknál.

Végül Smiers és Van Schijndel négy példán keresztül – könyv, zene, film, képző- és fotóművészet – igyekezett szemléltetni elméletük helytállóságát. A vezérlő elv szerint szükséges láttatni magunkat, hogy a figyelem ránk terelődjön,

⁵⁷ Ibid. 42–43.

⁵⁸ Ibid. 39.

vagyis a modern, digitális korszak üzleti modelljeinek a fogyasztói csatornák újszerű használatán, egy 'brand' kialakításán kell alapulniuk. Előfordulhat, hogy ez egy ideig, illetve egyes területeken nem eredményez profitot, de ha a fogyasztói bizalom kialakul a művész irányába, akkor a társadalom hajlamos lehet pénzt áldozni az alkotásaira.⁵⁹ A tartalmak terjesztésével kapcsolatban több 'üzleti modellt' is javasoltak a kutatók. A teljességgel ingyenes, a reklámbevételekből finanszírozott, de fogyasztói szögben nézve ingyenes, valamint a vásárlók által szabadon megválasztott vételáron⁶⁰ kínált értékesítés⁶¹ mind a fentiekben jelölt 'brand' és bizalom kiépítésére alkalmas, olcsó terjesztést takar. Nem is csoda, hogy maguk a szerzők is jelezték: nem mindenki jár majd sikerrel; ez az élet és az üzlet velejárója.⁶² Ezt csak erősíti azon beismerés, miszerint a választott eseteket se közgazdasági, se statisztikai eszközökkel nem tudták bizonyíthatóan alátámasztani.

A fenti érvelés helytállóságát pillanatok alatt romba lehet dönteni. E ponton elegendőnek tűnik egyetlen példát alapul venni. A szerzői jog felszámolása után a jövő könyvpiaca a következők szerint festene Smiers és Van Schijndel gondolatmenete szerint. Az író vagy maga publikálja könyvét, vagy keres magának egy kiadót, akivel megállapodik a szerződéses feltételekről, így a jogdíjakról és a marketingről is. A kiadó helyzeti előnybe kerül a mű első nyilvánosságra hozatala révén. Szerzői jog híján azonban a kötet a közkinccs részévé válik, azt bárki felhasználhatja, és utánnyomhatja. Hogy ennek a realitása mégis csekély, Smiers és Van Schijndel két lehetséges okkal magyarázta. Egyrészt lehet, hogy egy további kiadó sem váгна bele az újbóli publikálásba, attól félvén, hogy ez az út minden kiadó számára nyitott, és így egyszerre tíz, húsz, harminc céggel kellene versenyeznie. A gondolatmenet abszurditását tovább fokozza a második ösvény. Ha egy második kiadó ugyanis vállalja az utánnyomást, akkor a kutatók szerint számíthat arra, hogy az eredeti cég 'csatára hívja' (egy 'killer edition' kiadásával). Még hozzá úgy, hogy az utánnyomott példány ára alá ígér, ezzel is megmutatva a 'betolakodónak', hogy nem éri meg más felségterületére lépni.⁶³

Smiers és Van Schijndel elvi megközelítése *a teljes irrerealitás talaján áll*. A vázolt modell és az egész kötet mondanivalója között éles önellentmondás

⁵⁹ Ibid. 51–52.

⁶⁰ A 'pay-what-you-want' stratégia gazdasági racionalitásának elemzéséről lásd Sana El HARBI – Gilles GROLLEAU – Insaf BEKIR: Substituting piracy with a pay-what-you-want option: does it make sense? *European Journal of Law and Economic*, 2011/12. 1–21.

⁶¹ SMIERS–VAN SCHIJNDEL i. m. 52.

⁶² Ibid. 52.

⁶³ Ibid. 53–54.

rejtőzik: miközben a kutatók a szerzői jog felszámolását új, versenyjogra (monopolelles gondolkodásra) alapozott szisztéma bevezetésével indokolták, addig a fenti javaslat a verseny felszámolását erősíti. A fentiekben tett beismerés is külön értelmet nyer e helyütt, hiszen a javaslat (és annak különösen a második pontja) alapjaiban nélkülözi a közgazdasági racionalitást. A kiadók gondolkodásának modellezése sem tűnik meggyőzőnek, mint ahogy a fenti 'dzsungel törvénye' hangulatot tükröző csataelmélet sem támogatható a kulturális szektorban, hisz következménye egyes alkotók kiszorítása lenne a kiadók általi (szervezett) publikálás világából, áttolva őket a 'self-publication' ingoványos talajára.

Zárógondolatok

Az előzőekben, néhol talán túlságosan is részletesen, de minden esetben a kritikai észrevételek megtételéhez szükséges mértékben igyekeztem elmélyedni a két holland kutató reformelképzeléseiben. Ezeket végig olvasva úgy érzem, hogy újult erővel lehet és kell minden szerzői jog párti embert arra biztatni, hogy amennyiben e jogterület védelmére kíván kelni, akkor ne csak a szerzői jog létének indokoltságát és szükségszerűségét magyarázzák, hanem azt is, hogy az ezeket érő kifogások csak meghatározott feltételek teljesítése esetén tekinthetők megalapozottnak. Így bármely 'anti-copyright' javaslatnak a szerzői jog intézményei, fogalmai, eszközei tartalmának a pontos megértésén, a digitális világ generálta problémák helyes észlelésén, valamint a mindezekre adott logikus, a jogrendszerrel, a társadalmi gondolkodással és a közgazdasági realitásokkal is összhangban álló alternatíva kifejtésén kell alapulnia. *Smiers és Van Schijndel elmélete önellentmondásokról hemzseg, fogalmi eszköztára tévedéseken és félreértéseken alapul, nem felel meg a társadalmi és közgazdasági realitásoknak. A felkínált alternatíva az erők újbóli elosztására tesz javaslatot, pontosabban a jelenlegi elit (a kulturális szektor legjobban kereső tagjainak) leváltására fókuszál, miközben új (kevésbé domináns) elitnek kíván megágyazni. Mindezt azonban úgy, hogy demokráciadeficitről beszél, holott az új modell egyes szereplők érdekeinek (és különösen a szerződési szabadságnak) a totális figyelmen kívül hagyására épít. Egy ilyen elképzelés az elérendő céljait, eszközrendszerét és mondanivalóját tekintve sem alkalmas arra, hogy egy multikulturális, demokratikus közösség alkotói tevékenységének mozgatórugójává váljék.*

Elképzeltem, milyen lenne ez a világ, és nekem nem tetszett.

NAVRATYIL ZOLTÁN*

„POSZTHUMÁN JÖVENDŐNK” JÓSLATA AZ ALAPTÖRVÉNYBEN?

Megjegyzések az Alaptörvény egyes biojogi rendelkezéseihez

2011. április 18-án a Parlament elfogadta Magyarország új Alaptörvényét, amely 2012. január 1-jén lépett hatályba. A normaszöveg „Szabadság és felelősség” című fejezetében szembeötlő módon helyet kaptak bizonyos bioetikai, biojogi rendelkezések. A II. cikk rögzíti, hogy „[...] a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.” A III. cikk többek között tartalmazza, hogy „[t]ilos az emberi fajnemesítést célzó gyakorlat, [...] valamint az emberi egyedmásolás.”

E szabályok rímelnék az Európai Unió Alapjogi Chartája által a személyi sérthetlenséghez való jog körében megfogalmazott rendelkezésekkel,¹ azoknál azonban lényegesen pontatlanabban adják vissza azon kívánalmakat, amelyeket az orvostudomány és biológia terén érvényre kívánnak juttatni.

A következőkben ezen biojogi rendelkezések közül emelnénk ki néhányat, s fűznénk azokhoz kritikai észrevételeket abból a szempontból, hogy azok a biológiai és orvostudományi realitásokat többnyire nélkülözik.

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék.

¹ Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 3. cikke:
A személyi sérthetlenséghez való jog

[...]

(2) Az orvostudomány és a biológia területén különösen a következőket kell tiszteletben tartani:

[...]

b) az eugenikai, különösen az egyedkiválasztást célzó gyakorlat tilalma,

[...]

d) az emberi lények szaporítási célú klónozásának tilalma.

1. Az embrionális és magzati élet védelme?

A „Szabadság és felelősség” című fejezet II. cikke a következőket deklarálja: „Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.”

A két mondatrész egymáshoz való viszonyából következik, hogy az Alaptörvény különválasztja az *emberi életet* és a *magzati életet*, az emberi élethez kapcsolja az élethez és méltósághoz való alapjogot, míg a magzati élethez csupán a fogantatástól kezdődő „védelmet” rendel. Ezzel az Alaptörvény nyilvánvalóan nem kíván változtatni a terhességmegszakítás körében fennálló status quon, amelynek határait a korábbi alkotmány alapján az Alkotmánybíróság a kilencvenes években rögzítette.²

Leszögezhető, hogy az Alaptörvény olyan alapjogokat, mint amelyeket a „minden ember” kifejezéshez rendel az első mondatrészben, a magzati élet tekintetében már nem fogalmaz meg.³ Ugyanakkor az indokolásban azt is olvashatjuk, hogy a magzati élet védelmét „végre méltó módon” rögzíti az Alaptörvény, azonban ezt az állam objektív intézményvédelmi kötelezettségére tekintettel teszi. Így e rendelkezés csupán szimbolikus, semmint gyakorlati jelentőséggel bír, alapjogot nem fogalmaz meg a magzatra tekintettel, hovatovább azt sem rögzíti, hogy a magzat ember vagy emberi lény (amely kifejezést egyébként a hatályos egészségügyi törvényünk tartalmazza). S akkor mit jelenthet vajon a „védelem” kifejezés?

E rendelkezés alapján nem dönthető el, hogy a magzati élet védelme tekintetében az Alaptörvény a terhességmegszakítás körében felvetődő kérdéseken túl kíván-e lépni, vagy sem. A probléma gyökerét ugyanis ott kell keresni, hogy a magzati élet tekintetében fennálló alkotmányos alap a terhességmegszakítás problémakörében alakult ki, legalábbis az Alkotmánybíróság korábbi határozata-

² 64/1991. (XII. 17.) AB határozat. Ez kimondta, hogy az alkotmány értelmezésével a magzat jogalanyiságának a kérdése nem dönthető el. Ezek után született meg a jelenleg is hatályos 1992. évi LXXIX. törvény, amely bizonyos feltételekkel és bizonyos időkorlátok között lehetővé teszi a terhesség megszakítását. A kérdésről lásd részletesen például: HÁMORI Antal: A magzati élet védelme Magyarország új Alaptörvényében. *Magyar Bioetikai Szemle*, 2011/3–4.; FRIVALDSZKY János: Az emberi személy alkotmányos fogalma felé – a méhmagzat életjogának tesztjén keresztül. In: SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *Látélet közjogunk elmúlt évtizedéről*. Budapest, PPKE JÁK, 2010. 19–51.; JOBBÁGYI Gábor: *Az élet joga*. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 153–194.; VÖRÖS Judit: Az emberi embrió szabályozásának kérdéseiről. *De iurisperdientia et iure publico*, 2012/4.; SÁNDOR Judit: Újabb érvek a terhességmegszakítás alkotmányosságáról. *Fundamentum*, 1998/3.

³ ZELLER Judit: Génebérszet baltával – az Alaptörvény bioetikai tartalmú rendelkezéseinek értékelése. In: DRINÓCZI Timea (szerk.): *Magyarország új alkotmányossága*. Pécs, PTE ÁJK, 2011. 194.

taiban erre tekintettel foglalt állást a témában. S tulajdonképpen ez az, amelyben – függetlenül attól, hogy az Alaptörvény nevesíti a magzati élet védelmét – az Alaptörvény érdemi változást nem hozott.⁴

Ebből kiindulva nem egyértelmű azonban, hogy a „magzati élet” és a „védelem” kifejezés alatt mit kell értenünk, hiszen a kérdésnek nem csupán a terhességmegszakítás során van jelentősége, hanem ugyanilyen súllyal vetődik fel az *anyatesten kívüli művi megtermékenyítés* (in vitro fertilizáció) során létrehozott embriók vonatkozásában is.⁵ Sőt, különös tekintettel lehet vizsgálni a problémát az anyatesten kívüli művi megtermékenyítéssel összefüggésben, ahol – szemben a terhességmegszakítás esetével – az anya testén kívül, laboratóriumi körülmények között fogannak meg és léteznek egy bizonyos ideig embriók, ráadásul úgy, hogy a terhességmegszakítás körében jelenlévő anyai önrendelkezési jog itt nem játszik szerepet, hiszen az embriók az anya testén kívül vannak. Ehhez társul, hogy művi megtermékenyítés során gyakran több embriót kell létrehozni a sikeres terhesség elérése érdekében, s ezek közül az embriók közül számos elpusztul az eljárás során.⁶

A magzat státuszának, emberi mivoltának és védelmének a kérdését a terhességmegszakítás vonatkozásában az alkotmányjogi és egyéb szakirodalom bőségesen tárgyalta és tárgyalja, azonban hangsúlyozandó, hogy alapjogi szempontból ott az anya *önrendelkezési jogát* ütköztetik a magzat státuszával, s ennek folyamánként kerül eldöntésre – államonként eltérő módon –, hogy a terhesség, a magzati élet megszakítható-e, s milyen feltételekkel. Az *anyatesten kívül létrehozott embrió* viszont a beültetésig az anyatesttől független és önálló, az anya önrendelkezési joga így fel sem merül.⁷

⁴ JAKAB András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest, HVG–ORAC, 2011. 203–204.

⁵ Megjegyzendő, hogy az Egyesült Államok néhány tagállamában éppen e törésvonal mentén biztosítanak a jogalkotók védelmet az anyatesten kívüli embriók számára, mondván a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság abortuszhatározata (Roe v. Wade) a terhesség-megszakítás körében minősítette alkotmányellenesnek, hogy az egyes államok a terhesség-megszakítást korlátozó jogszabályokat alkossanak, s abban az ügyben csupán azt mondta ki a Testület, hogy a magzat alkotmányjogilag – a 14. alkotmánykiegészítés hatálya alatt – nem minősül személynek. Az viszont nem vezethető le a döntésből, hogy az egyes államok az *anya testén kívüli* embriót nem részesíthetik védelemben. Naomi R. CAHN: *Test tube families: Why the fertility market needs legal regulation*. New York, NYU Press, 2009. 98. Jessica BERG: Of elephants and embryos: A proposed framework for legal personhood. *Hastings Law Journal*, 2007/59. 392.

⁶ Vö. SÁNDOR Judit: Bioetika az alaptörvényben. <http://szuveren.hu/vendeglap/sandor-judit/bioetika-az-alaptorvenyben> [letöltve: 2013. május 20.]

⁷ JOBBÁGYI Gábor: A művi megtermékenyítés erkölcsi és jogi kérdőjelei. *Iustum Aequum Salutare*, 2006/1–2. 152. Az anyatesten kívüli embrió státuszával kapcsolatos elméleti alap-

Célszerű az Alaptörvény eme szabályára tekintettel megvizsgálni a témát érintő alacsonyabb szintű jogszabályok rendelkezéseit mind az anyatesten kívüli „magzati élet”, mind pedig a fogantatástól kezdődő „védelem” kapcsán.

Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény jogi értelemben különbséget tesz az *embrió* és a *magzat fogalma* között. „[E]mbrió minden élő emberi embrió a megtermékenyítés befejeződése után a terhesség 12. hetéig”; magzat pedig „a méhen belül fejlődő emberi lény a 12. héttől.”⁸ A törvény e meghatározásából máris látszik, hogy amennyiben az Alaptörvény nevezett – noha nyilvánvalóan más léptékű – rendelkezését a jogrendben aprópénzre kívánjuk váltani, nem minden tekintetben kapunk megnyugtató és biztonságos végeredményt. A szakági törvény ugyanis egyértelművé teszi, hogy *jogilag* a magzat és az embrió két külön entitás. Ebből kiindulva érdemes megjegyezni, hogy jogrendünkben e fogalmak felváltva, keveredve jelennek meg, arról nem is beszélve, hogy ezek a *biológiai realitásokat* gyakran nélkülözik. Így például az egészségügyi törvény az említett módon különbséget tesz a magzat és az embrió között, az Alaptörvény a „magzat” kifejezést használja már a fogantatástól, ahogy a Polgári Törvénykönyv, a magzati élet védelméről szóló törvény valamint a családok védelméről szóló törvény szintén a „magzat” fordulatot alkalmazza, és szintén a fogantatástól érti ezt. Ehhez társul, hogy az egészségügyi törvény említett fogalom-meghatározása az „emberi lény” jelzöt kifejezetten csak az anyaméhben fejlődő magzathoz kapcsolja, az embrió fogalmában ez nem jelenik meg.

Az egészségügyi törvény a fentiekén túl azt is rögzíti, hogy az anyatesten kívül létrejött embriót a *méhmagzat jogállása a beültetés napjától* illeti meg.⁹ S talán itt jelenhet meg annak elvi jelentősége, hogy a magzati élet védelme alaptörvényi szinten is helyet kapott. A fogantatás és ezzel együtt a méhmagzati jogállás ugyanis a Polgári Törvénykönyv alapján a *jogképesség* megalapozását, kezdetét is jelenti minden élve megszületett ember vonatkozásában,¹⁰ azonban jól látható, hogy az egészségügyi törvény e feltételes jogképesség kezdetét anyatesten kívüli művi megtermékenyítés esetében nem a foganta-

vetések is nagyon gyakran a terhesség-megszakítás kérdésében megszokott konstrukciókra mutatnak vissza, így itt is jól körvonalazható a két egymással szemben álló nézetrendszer, az egyik – a biológiai tényekhez ragaszkodva – elismeri a magzat emberi mivoltát és teljes morális státuszát, a másik egyáltalán nem, vagy csak fejlődésének egy bizonyos pontjától.

⁸ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről. 165. §

⁹ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről. 179. § (3)

¹⁰ 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről. 9. §; KECSKÉS László: A személyek. In: GELLÉRT György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. Budapest, KJK-KERSZÖV, 2004. 79.

táshoz, hanem az anyaméhbe történő beültetéshez köti. Tehát anyatesten kívüli művi megtermékenyítéskor a jogképesség kezdete élve születés esetén nem a *fogantatás*, hanem az anyaméhbe történő *beültetés*. Az Alkotmánybíróság az első terhességmegszakításról szóló döntésében az ember jogi fogalma, a jogalanyiség kiterjesztése kapcsán, az ember jogi helyzetét megalapozó legfontosabb alapjogok értelmezése alapján megállapította, hogy „nem lehet semmit sem visszavenni az ember eddig elért jogi pozíciójából. Eszerint a jogalanyiség köre sem szűkíthető.”¹¹ Az Alkotmánybíróság ezen értelmezése tükrében azonban jól észrevehető, hogy az egészségügyi törvény – igaz ugyan, hogy biológiai, gyakorlati megfontolásból¹² – *visszavesz* az ember jogi státuszából, hiszen az anyatesten kívüli embriótól a feltételes jogképességet elvonja.

Ennek alapján lehet érdemes elgondolkodni azon, hogy így mit jelenthet az Alaptörvénynek a fogantatástól kezdődő védelemről szóló rendelkezése, ha azt az anyatesten kívül megfogant embrióra vetítjük. Ebben az esetben ugyanis nemhogy feltételes jogképességről nem beszélhetünk, de voltaképpen „védelem”-ről sem. Az egészségügyi törvény szóhasználata értelmében az anyatesten kívüli embrió *dolognak* minősül, ezt támasztja alá, hogy a törvény szerint letétbe lehet helyezni, adományozni lehet, rendelkezési jog állhat fenn rajta, s lehet kérni a megsemmisítését is.

2. Fajnamesítést célzó gyakorlat – preimplantációs diagnosztika

A „Szabadság és felelősség” című fejezet III. cikkének (3) bekezdése többek között leszögezi, hogy „[t]ilos az emberi fajnamesítést célzó gyakorlat [...]”.

E tekintetben kérdéses, hogy mit takar a „fajnamesítés” és a „gyakorlat” kifejezés. Mindenekelőtt rá kell mutatni, hogy például a leendő szülőknek még a gyermekvállalás előtt lehetőségük van *genetikai tanácsadáson* részt venni, amelynek során a születendő utódok lehetséges rendellenességeinek veszélyét tárják fel, s ennek tükrében dönthetnek a szülők a gyermeknemzésről vagy az

¹¹ 64/1991. (XII.17.) AB határozat. [D] 3. pont]

¹² E tekintetben a feltételes jogképességet befolyásolhatja: Lehetőség van arra, hogy az anyatesten kívül létrehozott embriókat 5 évig mélyhűtve tárolják (s ez az időtartam újabb 5 évvel meghosszabbítható). Továbbá az anyatesten kívüli embrió létrejöttéhez, fejlődésnek indulásához, esetleges mélyhűtés utáni beültetéshez – tehát ahhoz, hogy belőle egy személy élve megszülessen – nagyszámú és orvosi szempontból elengedhetetlen biológiai kritérium együttes meglétére van szükség. Vö. ZELLER (2011) i. m. 199.

attól való tartózkodásról.¹³ A családtervezés e módszere minden szempontból problémamentes, noha negatív módon az egészséges gyermekek születését célozza, s a fogyatékos gyermekek születésének kiküszöbölésére irányul,¹⁴ tehát ilyen értelemben fajnemesítést célzó gyakorlatnak minősülhet, jóllehet vitán felül áll, hogy az Alaptörvény e módszert vélhetőleg nem kívánja tilalom alá helyezni.

Az egyszerű genetikai tanácsadáson túl in vitro fertilizáció során lehetőség van az ún. *preimplantációs – visszaültetés előtti – diagnosztikára*, ami azt a célt szolgálja, hogy szelektálni lehessen az egyes embriók között, s csak az egészségesek kerüljenek beültetésre és szülessenek meg. A módszer igénybevétele kizárólag a *szülők döntésén* alapul, s az embriók közötti *szelekciót* szolgálja az egészségesség és fogyatékoság törésvonala mentén. Ilyenkor az anyatesten kívüli embriót egy vizsgálatnak vetik alá, s ha valamilyen rendellenességet tapasztalnak, akkor nem használják fel, nem ültetik vissza az anyaméhbe. Ha egy in vitro négy- vagy nyolcsejtes embrióból egy-két sejtet leválasztanak és megvizsgálják, abból az embrió genetikai sajátosságai kimutathatók. Az embriónális sejtek ebben az állapotban még ún. *totipotens* sejtek, azaz nem különböznek egymástól, differenciálódásuk még nem jelentős, így az embrió pozitív eredmény esetén a hiányzó sejtekkel is alkalmas a továbbfejlődésre és beültetésre. Az eljárás súlyos genetikai elváltozások célzott keresésére alkalmas, s általában akkor javasolt az igénybevétele, ha a szülők kórtörténete alapján valamely rendellenesség *kockázata* magas.¹⁵

Az eljárás lehetővé teszi a *szelekciót*, s embriók megsemmisítésével is együtt járhat. Háttérben azonban az a gondolat húzódik meg, hogy a szülők számára kedvezőbb az embriók e kezdetleges állapotában meghozni a döntést a beültetés esetleges mellőzéséről és az embriók megsemmisítéséről, mint a fejlődés egy

¹³ Mary B. MAHOWALD: Aren't we all eugenicists? Commentary on Paul Lombardo's „Taking eugenics seriously”. *Florida State University Law Review*, 2003/30. 221.

¹⁴ John HARRIS: Rights and reproductive choice. In: John HARRIS – Søren HOLM (ed.): *The future of human reproduction*. Oxford, Clarendon Press, 2000. 23.

¹⁵ Olyan genetikai gyökerű rendellenességek ismerhetőek fel, mint a triszómia, hemofília, cisztikus fibrózis, Down-szindróma, Tay-Sachs-szindróma, Huntington- vagy Alzheimer-kór, s ezekről tudjuk, hogy a születendő gyermek és a szülők életminőségét is negatív irányban nagymértékben befolyásolnák. Elizabeth A. HOLMAN: Charity starts in the womb: New research should allow healthy embryos and federally funded stem cell research to coexist. *Washington University Law Review*, 2007/85. 166.; Evelyne VANNESTE et al.: What next for preimplantation genetic screening? High mitotic chromosome instability rate provides the biological basis for the low success rate. *Human Reproduction*, 2009/24. 2679–2680. Suzanne HOLLAND: Selecting against difference: Assisted reproduction, disability and regulation. *Florida State University Law Review*, 2003/30. 401.; Note: Regulating preimplantation genetic diagnosis: The pathologization problem. *Harvard Law Review*, 2005/118. 2772.

későbbi fokán esetleg – jogilag lehetséges módon – terhességmegszakításról dönteni.¹⁶ Az eljárással kapcsolatos kritikák gyakran hangsúlyozzák, hogy a módszer egy „fogyasztói fajnemesítés” kapuit nyithatja meg.

Vajon az Alaptörvény említett rendelkezése tiltani kívánja-e a művi megtermékenyítés során alkalmazott preimplantációs diagnosztikát? Az eljárást széles körben alkalmazzák, de vajon kiterjeszthető-e rá az Alaptörvény „fajnemesítés” kifejezése?

A beültetés előtti diagnosztika és szelekció mellett s azon felül a továbbiakban meg kell említeni, hogy az anyatesten kívüli embriókn kifejezetten „tökéletesítő” jellegű *genetikai beavatkozások* végzésére is lehetőség van. Ezek már nem negatív irányú eszközök, mint az utódnemzéstől való tartózkodás vagy a szelekció, hanem pozitív, tevőleges beavatkozások a fogantatással kialakult biológiai-genetikai adottságokba.

A *fajnemesítés*, az eugenika fogalmát és ötletét elsőként Charles Darwin unokatestvére, *Francis Galton* dolgozta ki a XIX. század második felében. Nézete szerint az alsóbbrendű emberek olyan gyorsan szaporodnak, hogy az egész társadalmat megfertőzhetik nem kívánatos génjeikkel. A fajnemesítés gondolata, mint szociális program hamarosan roppant népszerű lett az amerikai társadalom egyes rétegeiben, s több támogatója akadt. Így például *Oliver Wendell Holmes*, aki a *Buck v. Bell* ügyben mondta ki elhíresült kijelentését: Háromgenerációnyi értelmi fogyatékos épp elég.¹⁷ A program során – negatív formában – kísérletet tettek a nem kívánatos emberek utódnemzésének a megakadályozására, az Egyesült Államok közel harminc tagállamában voltak hatályban elítéltek és pszichiátriai betegek kötelező sterilizációjáról szóló törvények még a huszadik század elején is.¹⁸ Később a *náci* ideológiában csúcspontot ki igazán a fejnemesítő eszme, s a nemzetiszocialista Németország fajelméletének lett az alapja.¹⁹

A XXI. század biotechnológiája azonban egy alapvetően más jellegű eugenikai felfogást hozott, szokás *liberális eugenika* néven is illetni, s a liberalizmus

¹⁶ A. L. BREDENOORD: Dealing with uncertainties: Ethics of prenatal diagnosis and preimplantation genetic diagnosis to prevent mitochondrial disorders. *Human Reproduction Update*, 2008/12. 87.

¹⁷ *Buck v. Bell. United States Supreme Court Reports*, 1927/274. 207.

¹⁸ Note: Regulating eugenics. *Harvard Law Review*, 2008/121. 1579–1580.; Allen BUCHANAN et. al.: *From chance to choice: Genetics and justice*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000. 30–31.

¹⁹ Achim BÜHL: Von der Eugenik zur Gattaca-Gesellschaft? In: Achim BÜHL (Hrsg.): *Auf dem Weg zur biomächtigen Gesellschaft?: Chancen und Risiken der Gentechnik*. Wiesbaden, VS Verlag, 2009. 51.

értékrendszeréhez kötni. A különbség a korábbi elgondolásokhoz képest, hogy itt a genetikai technológiák igénybevétele a szülők *szabad akaratán, autonóm döntésén* alapul, s az adott utód személye vonatkozásában van csak jelentősége, valamint az eszme megpróbálja tekintetbe venni a születendő gyermek feltehető érdekét is.²⁰ Tehát e tekintetben a liberális eugenika a szülő, a személy autonóm döntése, míg a fent bemutatott eugenika államilag kikényszerített, s emberek egy teljes csoportját érinti.²¹

A biotechnológiai lehetőségekre tekintettel különbséget kell tenni a *terapikus* és a *tökéletesítő* jellegű beavatkozások között. A *terapikus* beavatkozások az embrióban meglévő valamilyen betegség, rendellenesség gyógyítását, visszaszorítását célozzák. A *tökéletesítő* beavatkozások során nem egy betegség, defektus küszöbölése történik, hanem a meglévő adottságokhoz képest valamilyen többlet hozzáadása. Ez utóbbi módszert hívhatjuk „*képességfokozásnak*”.²² Első látásra úgy tűnik, hogy a terápia etikailag elfogadható, a képességfokozás pedig – legalábbis – kérdéses. Nem bizonyított ugyanakkor, hogy tömeges igény lenne erre a társadalom részéről, nem alátámasztott, hogy az in vitro fertilizációban részt vevő párok túlnyomó többsége ilyen „tökéletes” gyermekeket szeretne, hiszen általában a meddőség kedvezőtlen pszichológiai hatásának megtapasztalása után sokkal inkább a saját gyermek fontos számukra, semmint a genetikai mérnökösködés.²³

Az effajta jellegű beavatkozásokkal függhet össze a fajnemesítési gondolat. Az *embrionális génterápia* (germ line therapy), vagy az ivarsejteken végzett manipuláció a megbetegedést vagy a genetikai adottságot – elvileg – egyszer s mindenkorra, a születendő egyén és annak összes későbbi lemenőit érintően számúzheti.²⁴ E módszer etikailag is elfogadható lehet, ha kizárólag a gyógyítás célját szolgálja. Határt azonban igen nehéz vonni genetikai rendellenesség és genetikai épség, betegség és egészség között. S mennyiben része az *utódnemzési szabadságnak*, hogy bizonyos szempontok szerint tökéletesített gyermek

²⁰ Note: Regulating eugenics. *Harvard Law Review*, 2008/121. 1582.

²¹ MAHOWALD i. m. 222.

²² SZEBIK Imre: Az emberi génterápia etikai kérdései. *Világosság*, 2005/1. 26.; Leon R. KASS: Ageless bodies, happy souls: Biotechnology and the pursuit of perfection. *The New Atlantis*, Spring 2003. 12.

²³ Elizabeth BANGER – Glenn McGEE: Aspiring parent, genotypes and phenotypes: The unexamined myth of the perfect baby. *Albany Law Review*, 2005/68. 1105.

²⁴ Richard SHERLOCK – John D. MORREY: Human genetic testing and therapy. In: Richard SHERLOCK – John D. MORREY (ed.): *Ethical issues in biotechnology*. Boston Way, Rowman & Littlefield, 2002. 367.

jöjjön világra?²⁵ Mennyiben lesz választható az, ami eddig sorsszerű volt? S alighanem különbséget kell tegyünk a tökéletesítő, képességfokozó beavatkozások tekintetében is, hiszen nyilvánvalóan egy olyan beavatkozás, amivel az utód kevésbé lesz fogékony egy bizonyos betegségekre nem eshet egy tekintet alá a meghatározott magasság vagy hajszín megválasztásával. A képességfokozás valamilyen többletet, jobbat jelent, de mihez képest?²⁶ Nem árt rögzíteni, hogy a genetikai képességfokozó beavatkozások inkább *elméletben*, mint gyakorlatban léteznek, ahogy a terapeutikus beavatkozásoknál is jóval egyszerűbb módszer a preimplantációs diagnosztika során megvalósuló szelekció a hagyományos értelemben vett egészséges utód világra jötte érdekében.

Magyarországon az egészségügyi törvény biztosít lehetőséget a preimplantációs diagnosztikára, de kizárólag diagnosztikai vagy gyógykezelési célból, valamint szelekciós célból, az embrió beültetésre való alkalmasságának megállapítása érdekében. A jogszabály egyértelműen kizárja a képességfokozó beavatkozásokat, tehát azt, hogy a fogamzással kialakult tulajdonságokat szabadon befolyásolni lehessen. Ez alól kivételt képeznek azok az esetek, amikor a genetikai jellemzőket a születendő gyermek várható betegségének megelőzése vagy kezelése céljából változtatják meg, de – ahogy a törvény mondja – „a cél szerint feltétlenül szükséges mértékben és módon.”²⁷ Hogy ezek a mértékek és módok melyek lehetnek, és azokat kik határozzák meg, abban a törvény egyértelmű állásfoglalása hiányzik, de gyakorlati szempontból jelenleg talán nincs is ennek jelentősége. Ennek tükrében érdemes elgondolkodni azon, hogy az Alaptörvény fajnemesítésre irányuló tilalma hogyan viszonyul az egészségügyi törvénynek a preimplantációs diagnosztikát illetve a szűk körű genetikai beavatkozásokat lehetővé tevő rendelkezéseire.

Ezeket a módszereket alkalmazzák, jóllehet egyértelműen negatív, szelektív irányú fajnemesítésre irányulnak. Valószínűleg az Alaptörvény biojogi rendelkezései sem az egyének egymás közötti viszonyaiban fogalmaznak meg tilalmi rendelkezéseket, hanem az *egyén* és az *állam* viszonyában, így védve az egyéni autonómiát az állami beavatkozástól e téren. Ez azt jelenti, hogy az állam nem alkothat olyan jogszabályokat, amelyek kötelező jelleggel írnák elő a fajnemesítési módszereket, bármilyenek is legyenek ezek, negatív vagy pozitív irányúak,

²⁵ Frank P. GRAD: The debate on human cloning and legislative morality: Notes on eugenics for an age of affluence. *Legislation and Public Policy*, 2000–2001/4. 8.

²⁶ KASS i. m. 13.

²⁷ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről. 181. § (2), 182. § (2). Büntető Törvénykönyvünk is tilalmazza az embrió genetikai tulajdonságainak megváltoztatását. 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről. 173/A. §

így például az állam nem kötelezhet senkit a terhesség megszakítására, ha a gyermek fogyatékos, nem írhat elő kötelező sterilizációt bizonyos embercsoportok vonatkozásában, hiszen ez már állami és kikényszerített fajnemesítési gyakorlat lenne. Amíg azonban az egyén *szabad akaratán* alapul a döntés, addig ezek a módszerek alkalmazhatóak, ahogy azok a fentiekben bemutatásra kerültek.

3. Fajnemesítést célzó gyakorlat – „megmentő csecsemők”

Más szempontból is érdekes lehet a preimplantációs genetikai diagnosztika. Az *amerikai* társadalom szembesült ezzel a kérdéssel elsőként még 2000-ben. Egy házaspárnak az első gyermeke súlyos genetikai rendellenességben szenvedett, amely szövetátültetéssel gyógyítható lett volna, de nem volt megfelelő donor. A pár úgy döntött, hogy második gyermeket is vállal, de in vitro fertilizációs eljárás alkalmazásával, melynek során a beültetés előtt meg lehetett vizsgálni, hogy a létrehozott embriók közül melyik lesz majd alkalmas donor a beteg gyermek számára, s csak ezek az embriók kerültek visszaültetésre az anyaméhbe.

A preimplantációs diagnosztika lehetőséget ad *szövet-meghatározásra* is. A szövet-meghatározás – humán leukocita antigének (HLA) azonosítása – megmutatja, hogy az adott embrió alkalmas szövetdonor lenne-e, s testvérek között nagy az esélye az egyezőségnek. Az említett esetben a gyermek születése után köldökzsinórvéréből összejetket nyertek, s bejuttatták idősebb testvére szervezetébe, akinek az állapotában négy héttel később már javulás volt tapasztalható, s három év után helyzete szinte teljes mértékben megjavult.²⁸

Számos olyan súlyos rendellenesség létezik, amelynek a gyógyításában ez az eljárás – egy „megmentő csecsemő” – ilyen módon segítséget nyújthat.²⁹ Anglia például már el is fogadott olyan szabályozást, amelyik a preimplantációs diagnosztika keretében megengedi az embrió szövettani vizsgálatát és ez alapján a

²⁸ Gerard MAGILL: The ethics waiver in human genomics, embryonic stem cell research, and therapeutic cloning: Promoting and protecting society's interest. *Albany Law Review*, 2002/65. 702–703.; Donna M. GITTER: Am I my brother's keeper? The use of preimplantation genetic diagnosis to create a donor of transplantable stem cells for an older sibling suffering from a genetic disorder. *George Mason Law Review*, 2006/13. 977–979.

²⁹ S. SHELDON – S. WILKINSON: Should selecting saviour siblings be banned? *Journal of Medical Ethics*, 2004/30. 533. Például az ún. Fanconi anémia, a Diamond-Blackfan anémia, az aplasztikus anémia, a leukémia, a talasszémia több formája és egyéb, a vérképző szervek megbetegedései.

beültetendő embriók szelekcióját is annak érdekében, hogy bebizonyosodjon, az embrióból születő gyermek megfelelő donor lesz idősebb testvére számára.³⁰

Megemlítendő, hogy *hazánkban* az Egészségügyi Tudományos Tanács állásfoglalása említi a módszert, de annak vizsgálati stádiumára tekintettel, s etikai aggályok miatt jelenleg még nem tartja elfogadhatónak.³¹

Az eljárás egyértelműen egy beteg személy gyógyítását szolgálja, ugyanakkor a technika adta lehetőségekre tekintettel a horizont kitágul, hiszen ehhez az anyatesten kívüli művi megtermékenyítés és preimplantációs diagnosztika szükséges. Beilleszthető-e ez a fajnemesítést célzó gyakorlat kategóriájába? Vagy felvethetőek-e itt embrióvédelmi szempontok szintén az Alaptörvény alapján? Hiszen nem elsősorban a gyermekvállalásról szól a szülők döntése, hanem meghatározott célból és meghatározott tulajdonságokkal rendelkező gyermek vállalásáról. Ehhez van szükség a technika adta lehetőségek kihasználására. Továbbá ilyenkor *egészséges embriók* közötti szelekció zajlik egy konkrét szempont szerint. Ebből fakad az az etikai fenntartás is, hogy az így létrehozott donor embrió, illetve később a gyermek jogait, szabadságát esetleg sérti az eljárás, eldologiasítja a leendő utódot, hiszen a szülők őt nem vagy nem kizárólag önmagáért vállalták.³² Ugyanakkor azt a tényt is figyelembe lehet venni, hogy amennyiben már *megszületett* gyermekről van szó, akkor szigorú feltételek mellett, de jogilag megengedett a testvérek közötti szövetdonáció.

4. Az „egyedmásolás”, klónozás tilalma

Alaptörvényünk nevezett szakasza deklarálja, hogy „[t]ilos [...] az emberi egyedmásolás.” Azon túlmenően, hogy az „egyedmásolás” kifejezés a magyar nyelvben nem ismeretes,³³ az említett rendelkezéshez a következő megjegyzések fűzhetők.

Nyilvánvaló, hogy önmagában, ebben a formájában az emberi „egyedmásolás”, magyarul a klónozás tilalma nem értelmezhető, hiszen természettudományos szempontból különbséget kell tenni az ún. *terápiás* és az ún. *reproduktív* célú klónozás között, s az Alaptörvény vélhetően utóbbi tekintetében

³⁰ Human Fertilisation and Embryology Act 1990 (as amended) Schedule 2, 1ZA(d).; Code of Practice 10E.

³¹ A Humán Reprodukciós Bizottság állásfoglalása: Preimplantációs genetikai diagnosztika (2008. november 17.)

³² GITTER i. m. 1017.

³³ Vö. ZELLER (2011) i. m. 203.

szól a tilalomról. Ugyanis a klónozás jelentősége egyértelműen az *embrionális őssejtkutatásokban*, s az *embrionális őssejtterápiában* rejlik,³⁴ a reprodukív célú klónozásnak különösebb haszna nincs.

Embrionális őssejteknek nevezzük azokat a sejteket, amelyek egyfelől szinte korlátlan az önreprodukciós képességük, miközben nem differenciálódnak; másfelől olyan sejteket is képesek létrehozni, amelyek különböző meghatározott fejlődési irányba specializálódnak.³⁵ Az embrionális őssejtek a korai fejlődési szakaszban ún. *totipotensek* a sejtek, teljesen azonosak, egyedülálló képességük teszi lehetővé, hogy belőlük az emberi test összes sejtje típusa kialakulhat, akár egy ember, egy egész individuum is kifejlődhet.³⁶ Ez a sejtek ún. *blasztoméra* állapota általában az embrió megtermékenyülést követő *négy-nyolcsejtes* stádiumában. A fejlődés előrehaladtával a totipotens sejtek egymástól különbözővé válnak, specializálódnak, a test különböző szervei, szövetei felépítésének irányában fogják elkötelezni magukat. Ezeket ún. *pluripotens* őssejteknek nevezzük, amelyek egy *blasztociszta* – 70-100 sejt – stádiumban lévő embrió belső sejtjéből nyerhetők ki.³⁷

Az embrionális őssejtkutatással összefüggő eredmények *áttörést* hozhatnak számos súlyos és eddig *gyógyíthatatlannak* vélt betegségek kezelésében, mint amilyen például a cukorbetegség, a Parkinson-kór, az Alzheimer-kór, s egyéb idegrendszeri megbetegedések, amelyeknek alternatív gyógymódjuk nem létezik.³⁸ Ehhez azonban – s itt jelentkezik a dilemma – a beteget a saját szervezetéből létrehozott embrionális őssejtekkel kellene kezelni, ami azt jelenti, hogy a beteg személyből *klónozott embriót* kell előállítani, aminek az embrionális őssejtjeit aztán visszajuttatják a beteg személy szervezetébe annak gyógy-

³⁴ Sylvia E. SIMSON: Breaking barriers, pushing promise: America's need for an embryonic stem cell regulatory scheme. *Brooklyn Journal of International Law*, 2009/34. 532.

³⁵ Ariff BONGSO – Chui-Yee FONG: Human embryonic stem cells: Their nature, properties, uses. In: Hossein BAHARVAND (ed.): *Trends in stem cell biology and technology*. Heidelberg, Springer, 2009. 4.

³⁶ C. ALLEGRUCCI – L. E. YOUNG: Differences between human embryonic stem cell lines. *Human Reproduction Update*, 2007/13. 103.

³⁷ Mieke GEENS et al.: Human embryonic stem cell lines derived from single blastomeres of two 4-cell stage embryos. *Human Reproduction*, 2009/24. 2709. BONGSO–FONG i. m. 4.

³⁸ Ezekről részletesen szól például: Ferdinand HUCHO: Probleme der Stamzellforschung. In: ACHIM BÜHL (Hrsg.): *Auf dem Weg zur biomächtigen Gesellschaft?: Chancen und Risiken der Gentechnik*. Wiesbaden, VS Verlag, 2009. 255.; Jose B. CIBELLI et al.: Somatic cell nuclear transfer in humans: Pronuclear and early embryonic development. *The Journal of Regenerative Medicine*, 2001/2. 25., 30.

ulása, a betegséggel érintett sejtek kijavitása érdekében. Ezt hívjuk *terápiás célú klónozásnak és embrionális őssejtterápiának*.³⁹

A terápiás célú klónozás mellett ismeretes a *reproduktív célú klónozás* is. Terápiás vagy gyógyítási célú klónozás tulajdonképpen a fentiekben kifejtett tudományos, kutatási törekvések érdekében történik azért, hogy például egy blasztociszta stádiumig fejlődött klónozott embrió belső sejtjelmegéből őssejtek legyenek nyerhetők azért, hogy különböző megbetegedésben szenvedő pácienseket lehessen kezelni. Az ő kezelésüket, terápiájukat szolgálná a módszer, a klónozott embrió az eljárás során elpusztul. *Reproduktív célú klónozás* esetén viszont egy klónozott személy megszületése lenne a cél, egy élő személy reprodukálása, tehát a klónozással létrehozott embrió beültetésre kerülne az anyaméhbe, s ott fejlődhetne tovább a születéséig. Fontos tudni ugyanakkor, hogy a *reproduktív célú klónozás* csupán egy *hipotetikus módszer*, mert ilyen jellegű kísérlet emberrel még nem történt, s nemzetközi egyezmények is tiltják ezt. Jelenleg tudományos jelentősége a terápiás célú klónozásnak és őssejtterápiának van.

Kérdéses azonban, hogy az Alaptörvény említett szakasza mennyiben befolyásolja a klónozás *gyógyítási célú* módszerét. Megemlítendő, hogy különböző államok eltérő felfogást érvényesítenek e tekintetben, az Európai Unió tagállamai is pluralista alapon állnak, s az embrionális őssejtkutatások vonatkozásában meglehetősen széles skálán helyezkednek el.⁴⁰ Így például *tilos bármi-lyen az embriókon végzett kutatás* Németországban, Írországban, Ausztriában, Norvégiában, Lengyelországban, Olaszországban. A tiltó szabályozás általában azon az érvelésen alapul, hogy az embrió emberi lény a fogantatástól kezdődően, a rajta végzett kutatás pedig elpusztulásához vezet, ezért nem megengedett. Ebből következik az is, hogy in vitro fertilizáció során sem lehet létrehozni

³⁹ Ennek során ún. *sejtmagátültetési* módszerrel hoznak létre a beteg személy szervezetéből klónozott embriókat. Egy petesejtől eltávolítják a sejtmagot, s helyére az adott személy szervezetéből egy kifejlődött testi sejt magját ültetik vissza. Az eredményt kémiai és fizikai módszerekkel készítetik osztódásra, fejlődésre. S innentől kezdve e sejtek, az embrió ugyanúgy fejlődik tovább, mint bármely más embrió. Nagy előnye lenne a terápiás célú klónozásnak, hogy a betegből – annak testi sejtjéből – klónoznának embrió sejtjelmagátültetéssel, s ha az embrionális őssejteket visszajuttatnák a beteg személy szervezetébe, azok nem váltanának ki immunreakciót, a recipiens szervezet nem kezelne idegenként a visszajuttatott és vele genetikailag azonos őssejteket. LORI P. KNOWLES: Science policy and the law: Reproductive and therapeutic cloning. *Legislation and Public Policy*, 2000–2001/4. 14.; JOHN R. MEYER: Human embryonic stem cells and respect for life. *Journal of Medical Ethics*, 2000/26. 166.; JAMES J. MCCARTNEY: Embryonic stem cell research and respect for human life: Philosophical and legal reflections. *Albany Law Review*, 2002/65. 600.

⁴⁰ ZELLER Judit: *A testen kívül létrejött embriók morális és jogi státusa a reprodukcióhoz való jog és a tudományos kutatás tükrében* (PhD. értekezés). Pécs, 2009. 96–97., 99–100.

több embriót, mint amennyi beültetésre kerül, így maradék embriók sem állnak rendelkezésre a kutatáshoz. A teljes tilalom hátulütőjeként szokták számon tartani, hogy ezen országok az embrionális kutatások előnyeiből sem profitálhatnak majd, hacsak nem változtatnak álláspontjukon.⁴¹

A másik csoportot alkotják azon államok, ahol *lehetséges a kutatás, de csak már létező embrionális őssejtvonalakkal*. E tekintetben speciális Németország, ahol ugyan tilos az embrió végzett kutatás, viszont a kutatóintézetek külföldön létrehozott pluripotens őssejttenyészeteket importálhatnak,⁴² de itt említhetjük meg *hazánkat* is, hiszen a magyar jogi szabályozás teljes mértékben hézagos e területen. Törekény kompromisszum ez a tudomány és az etika között, s tudományos szempontból is vannak korlátai, hiszen más országok tudományos téren behozhatatlan előnyre tesznek szert.⁴³

A harmadik körbe azon államok tartoznak, ahol csak *in vitro* *fertilizáció során megmaradt embriók használhatóak fel* kutatási célra. Ilyen szabályozás érvényesül Magyarországon, de ide tartozik még Görögország, Finnország, Hollandia, Dánia, Franciaország, Spanyolország, Svájc. Ez összhangban van az *in vitro* *fertilizációra* vonatkozó szabályozással, itt ugyanis egy kezelés során létre lehet hozni több embriót, mint amennyit visszaültetnek, de ezek közül sok a későbbiekben sem kerülne reprodukciós célú felhasználásra, s elpusztulna. Kifejezetten kutatási célra létrehozni embriókat azonban nem lehet, s ez a hátránya a tudomány szempontjából ennek a megközelítésnek.⁴⁴

Végül sok ország már kifejezetten lehetővé teszi, hogy *kutatási céllal hozzanak létre embriókat is, s a terápiás célú klónozással* való kísérletek is megengedettek. E modell érvényesül az Egyesült Királyságban, az Egyesült Államok néhány tagállamában és magánszektorában, Belgiumban, Svédországban,

⁴¹ D. G. JONES – C. R. TOWNS: Navigating the quagmire: The regulation of human embryonic stem cell research. *Human Reproduction*, 2006/21. 1114.; D. Garreth JONES – Maja I. WHITAKER: *Speaking for the death. The human body in biology and medicine*. Farnham, Ashgate, 2009. 182.; Line MATTHIESSEN-GUYADER (ed.): European Commission: Survey on opinions from National Ethics Committees or similar bodies, public debate and national legislation in relation to human embryonic stem cell research and use. Directorate E – Biotechnology, Agriculture and Food. 2003. 4–6.; Maurizio SALVI: Human embryonic stem cell research: Ethics and bio-politics. In: Judit SANDOR (ed.): *Perfect copy? Law and ethics of reproductive medicine*. Budapest, Center for Ethics and Law in Biomedicine, 2009. 144–145.

⁴² Manuela BREWE: *Embryonenschutz und Stammzellgesetz. Rechtliche Aspekte der Forschung mit embryonalen Stammzellen*. Berlin, Springer, 2006. 22.

⁴³ JONES–WHITAKER i. m. 182.

⁴⁴ JONES–TOWNS i. m. 1115.; JONES–WHITAKER i. m. 182.; MATTHIESSEN-GUYADER i. m. 4–6.

Izraelben, Japánban, Dél-Koreában, Kínában, Indiában és Szingapúrban is.⁴⁵ A tudományos kutatások *mekkájaként* ezen országok szabályozása a legkövetkezetesebb. Itt sejtmagátültetéssel is létre lehet hozni embriót, ami széles utat nyit a kutatásoknak.

A fent bemutatottak alapján látható, hogy az Alaptörvény biojogi rendelkezései nem minden tekintetben állnak összhangban a természettudományos valósággal, ebből következően nélkülözik az orvostudomány területén megvalósuló törekvések figyelembevételét.⁴⁶ Az pontosabb, egyértelműbb, a biológiai tényeket megfelelően kezelő, hézagmentes megfogalmazás ugyanakkor lehetőséget teremthetett volna a jogalkotónak arra, hogy bizonyos jelenségek tiltása vagy megengedhetősége kérdésében alaptörvényi szinten állást foglaljon.

⁴⁵ Baroness Ruth DEECH: Playing God: Who should regulate embryo research? *Brooklyn Journal of International Law*, 2007/32. 331.; MATTHIESSEN-GUYADER i. m. 4–6.; JONES–TOWNS i. m. 1113–1114.

⁴⁶ Vö. ZELLER (2011) i. m. 204.

NEMESSÁNYI ZOLTÁN*

MAGÁNJOG ÉS POLGÁRI ELJÁRÁSJOG AZ EURÓPAI BÍRÓSÁG GYAKORLATÁBAN

*A Polgári Eljárásjog Európai Szabályainak gyökerei
a luxembourggi esetjogban***

A bécsi székhelyű European Law Institute (ELI) 2013. évben kezdte meg együttműködését a magánjog nemzetközi egységesítését célul tűző, nagy múltú UNIDROIT-val a polgári eljárásjog európai szabályainak kidolgozására vonatkozóan.¹ Ez az új kezdeményezés két szempontból is méltónak látszott arra, hogy a gondolat jogalkotási háttérét, és annak az Európai Bíróság által már lefektetett kapaszkodóit felvázoló tanulmánnyal tisztelegjek Tattay Levente Professzor Úr előtt. Egyrészt Jubilánssal 2007 óta közösen veszünk részt az ELI-nek is székhelyet biztosító bécsi egyetem „Forschungsstelle für europäische Rechtsentwicklung und Privatrechtsreform“ által évente összehívott „Wiener Arbeitskreis“ konferenciáin. Egyben jelen tanulmánnyal főt szeretnék hajtani Tattay Levente európai magánjogi munkássága előtt is, álláspontom szerint ugyanis az európai polgári eljárásjog kialakítása éppen az Európai Bíróság közelmúltbeli gyakorlata tükrében nem választható el az európai magánjog Jubiláns által ugyancsak kutatott fejlődési ívétől.

Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy az ELI-UNIDROIT együttműködés háttérének felvázolása után a magánjogi gyökerű, de a polgári eljárásjogra kisugárzó európai bírósági esetjogból egy ítéletet kiemelve feltárjam a jövőbeli európai polgári eljárásjog egyik lehetséges alapelvének az alakulását.

* PhD, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi és Jogszociológiai Tanszék.

** A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Az együttműködés szerző által az ELI számára 2012 őszén készített vázlaton alapul.

1. Előzmény: Principles and Rules of Transnational Civil Procedures (ALI/UNIDROIT)

A Polgári Eljárásjog Európai Szabályainak kialakítására irányuló ELI-UNIDROIT együttműködés előzményét az UNIDROIT és az American Law Institute (ALI) által 2004. évben kidolgozott nemzetközi polgári eljárásjogi alapelvgyűjtemény képezi (Principles of Transnational Civil Procedure). Az alapelvgyűjtemény célja az volt, hogy univerzális polgári eljárásjogi alapelvek kidolgozásával csökkentse az ismeretlen környezetben pereskedő felekre háruló bizonytalanságokat és előmozdítsa a bírósági eljárások tisztességes lefolytatását. Érdeemes megjegyezni, hogy az ötletgazdák (Michele Taruffo a Páviai Egyetem polgári eljárásjogász professzora és Geoffrey Hazard az ALI korábbi igazgatója) eredeti elképzelése nem alapelvgyűjtemény, hanem a kontinentális jogrendszerekben és a common law-ban is működőképes polgári eljárásjogi kódex tervezetének (Rules) kidolgozására irányult, amelynek előzetes verzióját el is készítették². A projekt tervezetét az UNIDROIT megbízásából véleményező Rolf Stürner professzor azonban összességében támogató állásfoglalásában szabályokat tartalmazó kódex helyett polgári eljárásjogi alapelvek (Principles) kidolgozása mellett érvelt. A közös együttműködés végső produktuma így az alapelvgyűjtemény (Principles) lett. Az alapelvekre tekintettel átdolgozott kódex-tervezetet (Rules) formálisan sem az ALI sem az UNIDROIT nem fogadta el. Azt azonban, mint az alapelvek gyakorlati átültetésének egyik lehetséges — a megalkotói által készített — mintáját, az alapelvekkel mégis együttesen publikálták.³ A Principles és a Rules kidolgozóinak három dilemmával is meg kellett küzdeniük. Egyrészt választ kellett találniuk arra a kérdésre, hogy milyen részletességű szabályozás illik az alapelvgyűjteménybe, és mi a kódexbe. A Rules az absztrakció alacsonyabb fokán álló, nagyobb részletezettségű szabályanyagot tartalmaz, mint a Principles. Másrészt szembesülniük kellett azzal, hogy még a jusztiniánuszi értelemben vett klasszikus kódex sem állhat meg önmagában, létező jogi háttér nélkül. Az összes felmerülő részletkérdésre a tervezet készítői idő és kapacitás hiányában szükségszerűen nem térhettek ki, fel kellett tételezniük egy létező nemzeti eljárásjogi hátteret, amelyre számos helyen visszautalhat a tervezet. Harmadrészt számolniuk kellett azzal a diplomáciai színezetű problémával, hogy az újító tervezeteknek a sikeres implemen-

² GEOFFRE I. m. xlv.

³ GEOFFREY I. m. xlv.

táció érdekében csak olyan mértékben szabad a fennálló szabályokon változtatnia, amennyi feltétlenül szükséges.⁴

2. A Polgári Eljárásjog Európai Szabályainak megalkotására vonatkozó ELI-UNDROIT együttműködés kerete

Az imént említett dilemmák az ELI-UNDROIT együttműködés során is felmerülnek. Éppen ezért fontos, hogy már a munka kezdetén következetes szóhasználatra tisztázásra került: bár az európai polgári eljárásjog modellszabályainak alapját a ALI/UNDROIT alapelvegyűjtemény képezi majd, a célkitűzés mégsem európai alapelvek, hanem európai szabályok (European Rules of Civil Procedure) kialakítására irányul. A 2013. október 18 és 19 közötti első tudományos rendezvényen az ALI/UNDROIT alapelvek részletes bemutatása és az amerikai tapasztalatok felvázolása után elemzésre kerülnek majd az európai *acquis* polgári eljárásjogi vonatkozású szabályai, annak alkotmányossági kérdései. Emellett külön előadások szólnak majd az idézésről, az ideiglenes és a biztosítási intézkedésekről, az információk elérhetőségéről és a bizonyításról, a per szerkezetéről, a felek és jogi képviselőik kötelezettségeiről, a csoportos keresetindítás lehetőségéről, a perköltségről, a perfüggőségről és a jogerőről, a fél vagyonának átláthatóságáról és a végrehajtásról. Az elképzelés szerint az ALI/UNDROIT alapelvegyűjteményt fogja a szakértői testület az európai környezethez igazítani, felhasználva ennek során (i) az Emberi Jogok Európai Egyezményét és az Európai Unió Alapjogi Chartáját (ii) az EU-jog szélesebb értelemben vett kötelező szabályait, (iii) az európai országok közös eljárásjogi hagyományait, (iv) a Storme-bizottság munkáját és (v) egyéb európai forrásokat.⁵

Akár az EU-jog kötelező szabályai, akár az egyéb európai források vizsgálata során borítékolhatóan komoly szerepet kap majd az Európai Bíróság polgári eljárásjogi vonatkozású joggyakorlata, amely egészen a legutóbbi évekig a tagállami eljárási autonómia elvét hangsúlyozva a tagállamok saját eljárásjogi hagyományait részesítette előnyben. A közös európai polgári eljárási szabá-

⁴ The Background. In: ELI-UNDROIT Project: From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure. 1st Exploratory Workshop, Vienna, 18 and 19 October 2013. Draft Programme (as of 4 June 2013).

⁵ C. N. KAKOURIS: Do the Member States Possess Judicial Procedural 'Autonomy'?, *CML Rev (Common Market Law Review)* 1997. 1389–1412., 1390 skk.; Michal BOBEK: Why There is no Principle of „Procedural Autonomy” of the Member States. *SSRN*: <http://ssrn.com/abstract=1614922> [letöltve:2011.06.26.]

lyok (akármilyen jogforrási formában is jelennek majd meg) kimondatlanul is a tagállami eljárási autonómia manapság egyre halványodni látszó doktrínáját fogják tovább gyengíteni. Ebbe az irányba mutatott az Európai Bíróság 2010. november 9-én a C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing Zrt. kontra Schneider Ferenc ügyben hozott ítélete is, amely ismét ráirányította a figyelmet arra a kérdésre, hogy a testület korábbi joggyakorlatában a tagállamok eljárási autonómiájaként meghatározott elv hogyan érvényesül majd (ha egyáltalán) a jövőben.

3. Magánjog és/vagy eljárásjog a tagállami eljárási autonómia tükrében

A magyar bíróság által kezdeményezett, imént említett előzetes döntéshozatal iránti kérelem nem valamely európai polgári eljárásjogi tárgyú rendelet, hanem az európai fogyasztóvédelmi magánjog egyik központi jogforrása, a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltételeket szabályozó 93/13/EGK irányelv értelmezésére vonatkozott. Az ítélet következményei azonban egyértelműen eljárásjogiak, ahogy a szintén magyar előzetes előterjesztés alapján 2009. június 4-én a C-243/08. sz. Pannon GSM kontra Sustikné Győrfi Erzsébet ügyben hozott ítélet esetében is tapasztalható volt. Ezen ügyek fő elméleti kérdése tehát már nem a tisztességtelen szerződési feltételek polgári jogi szabályozására vonatkozott; a magyar bíróságok az eredetileg anyagi jogi harmonizációt célzó irányelv nemzeti eljárásjogokra kisugárzó hatását tudakolták. A válaszok pedig kimondatlanul is abba az irányba mutatnak, hogy a „tagállami eljárási autonómia” korábban szilárd dogmatikai alapokon álló elve (amely nem csak eljárásjogi kérdéseket foglal magában) egyre inkább háttérbe szorul az uniós (fogyasztóvédelmi) joggal, illetve annak az Európai Bíróság értelmezése révén megvalósuló továbbgyűrűzésével szemben (is).

A tanulmányban a továbbiakban először arra teszek kísérletet, hogy a terjedelem adta keretek között felvázoljam a „tagállami eljárási autonómia” eredeti tartalmát, és érvényesülésének utóbbi időkben egyre hangsúlyosabb határait, amelyek alapján a külföldi jogirodalomban egyre gyakrabban kérdőjeleződik meg az elv létezése is⁶. Mindezek tükrében a két idézett előzetes döntés közül az polgári eljárásjogi alapelvek lényegi magvát érintő C-137/08. sz. VB Pénzügyi

⁶ Lásd a 33/76. sz. Rewe-Zentralfinanz AG és Rewe-Zentral AG kontra Landwirtschaftskammer für das Saarland ügyben 1976. december 16-án hozott ítélet [EBHT 1976., 1989] 5. pontját.

Lízing Zrt. kontra Schneider Ferenc ügyben hozott ítéletet teszem kritikai vizsgálat tárgyává.

A tagállami eljárási autonómia elvének gyökerét a szakirodalom általában a 33/76. sz. Rewe-ítéletben találja meg, itt mondta ki ugyanis egyértelműen az Európai Bíróság, hogy „vonatkozó közösségi jogszabályok hiányában minden tagállam belső jogrendjének feladata kijelölni a hatáskörrel rendelkező bíróságot, és meghatározni a bírósághoz fordulás azon eljárási szabályait, amelyek célja, hogy biztosítsák a jogalanyok közösségi jogból eredő jogainak védelmét”⁷. Ehhez az elvi jelentőségű kijelentéshez azonban rögtön hozzátette az Európai Bíróság a később egyenértékűségi elvként illetve a tényleges érvényesülés elvéként ismertté vált megszorításokat: ezen eljárási szabályok nem lehetnek kedvezőtlenebbek a hasonló jellegű belső jogra alapozott keresetekre vonatkozókhöz képest (egyenértékűség elve), illetve nem tehetik gyakorlatilag lehetetlenné vagy rendkívül nehézé a közösségi jogrend által biztosított jogok gyakorlását (tényleges érvényesülés elve).⁸

Fontos már a kezdet kezdetén tisztázni: a később számtalan ítéletben⁹ mantraszerűen változatlan formában ismételtetett¹⁰, a tagállamok eljárási autonómiáját állító elv nem kizárólag nemzeti eljárásjogi szabályokra vonatkozik. Az eljárási szabályok fogalmát tehát nem a nemzeti jogban ismert meghatározás alapján kell értenünk, hanem annak autonóm európai tartalmat kell tulajdonítanunk. A 33/76. sz. Rewe-ügyben az Európai Bíróság megkülönböztette az egyének számára jogokat biztosító közösségi szabályokat (mint a vámmal azonos hatású díjak tilalmára vonatkozó rendelkezést) és ezen jogok — amelyek érvényre juttatása az EK-Szerződés akkori 5. cikkében szereplő közösségi hűség elve alapján a tagállamok kötelessége — biztosítására szolgáló eljárási szabályokat, és ez utóbbiakra vonatkoztatta a tagállami eljárási autonómia elvét. Uniós szempontból tehát egy szabály vagy anyagi jogi (és ezzel jogot ruház az egyénre), vagy eljárási, ha az előbbi érvényesítésére szolgál. A tagállami eljárási autonómia elve tehát jóval szélesebb kört foglal magában, mint amelyet a nemzeti jogi gondolkodás alapján eljárásjoginak tekintünk. Számos olyan

⁷ Uo.

⁸ A teljesség igénye nélkül lásd a C-213/89. sz., Factortame és társai ügyben 1990. június 19-én hozott ítélet [EBHT 1990., I-2433] 19. pontját; a C-312/93. sz. Peterbroeck-ügyben 1995. december 14-én hozott ítélet [EBHT 1995., I-4599] 12. pontját, valamint a C-13/01. sz. Safalero-ügyben 2003. szeptember 11-én hozott ítélet [EBHT 2003., I-8679] 49. pontját.

⁹ BOBEK i. m., 2.

¹⁰ Trstenjak főtanácsnok indítványa a C-137/08. sz. ügyben. Az ismertetés napja 2010. július 6. 65. pont.

rendelkezés, amelyet a nemzeti jog alapján anyagi jogi természetűnek gondolnánk, az EU-jog szempontjából (a végrehajtási federalizmus gondolatának megfelelően) eljárási szabálynak (bár nem eljárásjogi rendelkezésnek) minősül, mert arra hivatott, hogy érvényre juttassa az uniós jog által az egyéneknek biztosított jogosultságokat. A fogyasztói szerződésekben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltétel szankciójaként számos tagállam által választott semmisséget nemzeti szempontból anyagi jogi, EU-jogi szempontból viszont eljárási rendelkezésnek kell minősítenünk, tekintve, hogy a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről szóló 93/13/EGK irányelv csak annyit ír elő 6. cikkében, hogy a tagállamok előírják, hogy fogyasztókkal kötött szerződésekben az eladó vagy szolgáltató által alkalmazott tisztességtelen feltételek a saját nemzeti jogszabályok rendelkezései szerint nem jelentenek kötelezettséget a fogyasztóra nézve (...). Az EU szempontjából tehát a semmisség éppúgy eljárási szabály, mint a később részletesen tárgyalt hivatalbóliság követelménye.

A tagállami eljárási autonómia dogmatikai alapját az képezi, hogy az Európai Uniónak nem volt és az uralkodó vélemény szerint továbbra sincs jogalkotási hatásköre a nemzeti (belső) eljárásjog területén¹¹. Bár az Amszterdami Szerződéssel a Közösség (és ma az Unió) valódi jogalkotási hatáskört kapott a nemzetközi polgári eljárásjogi jogalkotásra, és ennek alapján született is számos, a nemzetközi eljárásjogot érintő jogszabály,¹² a nemzeti (tagállami) eljárásjog főszabály szerint ma sem képezi harmonizáció tárgyát, e területre az Unió általános jogalkotói hatásköre sem terjed ki. Ezen nem változtat az a tény sem, hogy az EUMSZ 81. cikk (EKSz korábbi 65. cikk) (2) bekezdésének f) pontja a polgári eljárások zökkenőmentes lefolytatását gátló akadályok megszüntetése érdekében, szükség esetén még a tagállamokban alkalmazandó polgári eljárásjogi szabályok összeegyeztethetőségének előmozdítására is jogalkotási hatáskört ad az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. Az EUMSZ 81. cikk (2) bekezdése ugyanis csak a 81. cikk (1) bekezdése céljából teszi lehetővé az uniós szervek intézkedését, az viszont kizárólag határon átnyúló vonatkozású polgári ügyek tekintetében teszi lehetővé a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés kialakítását. A jogirodalom a Szerződés szóhasználatával kapcsolatosan felvetette azt a problémát is, hogy azzal, hogy az

¹¹ Az európai polgári eljárásjogi tárgyú rendeletek és azok gyakorlatának részletes elemzését lásd Kengyel Miklós – Harsági Viktória: *Európai polgári eljárásjog*. (2. átdolgozott kiadás) Budapest, Osiris, 2009. 1–366.

¹² Lásd Walter van Gerven: *Of Rights, Remedies and Procedures*, CML Rev (Common Market Law Review) (2000), 501–536., 524.

Amszterdami Szerződés az által beiktatott 65. cikk kifejezetten „polgári eljárásjogi szabályok”-ról beszél az Európai Bíróságnak pontosabban kellene definiálnia a tagállami eljárási autonómia számára kulcsfogalomnak tekinthető „eljárás szabályok” fogalmát.¹³ Tudomásom szerint ugyanakkor az Európai Bíróság mindezülig nem élt ezzel a lehetőséggel, és a formulát változatlan formában alkalmazza újabb gyakorlatában is.¹⁴

A jogirodalom ugyanakkor elmozdulást érzékel a két korlátozás közötti logikai kapcsolat tekintetében. Bár a formulában az egyenértékűség elve illetve a tényleges érvényesülés elve között továbbra is „és” (azaz konjunkció) szerepel, a közöttük fennálló kapcsolat azonban logikailag inkább „vagy” jellegű (diszjunkció). A nemzeti eljárási szabály akkor nem összeegyeztethető az uniós joggal, ha nem egyenértékű, vagy nem biztosítja a tényleges érvényesülést, vagy egyik feltétel sem áll fenn.¹⁵ Ezáltal az autonómiakorlátozás lehetősége jelentősen kiszélesült (hiszen nem kell a két feltételnek együttesen fennállnia), a tagállami eljárási autonómia körül elfogy a levegő. Az újabb ítéletek olvastán inkább az az érzése alakulhat ki a szemlélőnek, hogy a tagállami eljárási autonómia inkább csak illúzió, amely csak egészen kivételes esetekben juthat kifejezésre. Ezt mutatják az olyan döntések, mint a C-40/08. sz. Asturcom-ítélet,¹⁶ amely szinte teljes mértékben kizárta a res judicata elvének érvényesülését a tisztességtelen szerződési feltételben szereplő választottbíróági kikötés alapján eljáró választottbíróági ítélet tekintetében, illetve a tagállami kárfelelősség eljárási szabályai tekintetében a korábbi tagállami szabadságot jelentősen korlátozó C-173/03. sz. Traghetti del Mediterraneo ítélet,¹⁷ A tisztességtelen szerződési feltételekkel kapcsolatban a korlátozás lehetősége például úgy fogalmazható meg, hogy vajon a tagállami eljárási autonómiának a 93/13/EGK irányelv által megkövetelt fogyasztóvédelem miatt háttérbe kell-e húzódnia. Mint látni fogjuk az Európai Bíróság a későbbiekben részletesen elemzett C-137/08. sz.

¹³ Lásd C-2/08. sz. Amministrazione dell'Economia e delle Finanze és Agenzia delle entrate kontra Fallimento Olimpiclub Srl ügyben 2009. szeptember 3-án hozott ítélet [EBHT 2009., I-07501. o.] 24. pontját.

¹⁴ BOBEK i. m. 11., lásd erre vonatkozóan még C-40/08. sz. Asturcom Telecomunicaciones SL kontra Cristina Rodríguez Nogueira ügyben 2009. október 6-án hozott ítélet [EBHT 2009., I-09579].

¹⁵ C-40/08. sz. Asturcom Telecomunicaciones SL kontra Cristina Rodríguez Nogueira ügyben 2009. október 6-án hozott ítélet [EBHT 2009., II-00222].

¹⁶ C-173/03. sz. Traghetti del Mediterraneo SpA kontra Repubblica italiana ügyben 2006. június 13-án hozott ítélet [EBHT 2006., I-05177].

¹⁷ GALETTA, Diana Urania, *Procedural Autonomy of EU Member States: Paradise Lost?* Springer, Heidelberg Berlin, 2010.

ítéletében kimondatlanul is igenlő választ adott erre a kérdésre. Mindezek alapján az újabb jogirodalomban egyre többen tekintik a tagállami eljárási autonómiát Milton örökbecsű költeménye alapján 'elveszett paradicsomnak', s helyette inkább a tagállamok funkcionális eljárási hatásköre kifejezést javasolják használni,¹⁸ amelyben a nemzeti hatáskör egyértelműen az uniós célok szolgálatában áll.

4. Az uniós jog hivatalbóli alkalmazásának kérdése

A C-137/08. sz. ügy eljárásjogi szempontból leglényegesebb, a rendelkezési illetve a tárgyalási elvet, mint alapelvi szintű rendelkezéseket érintő kérdése az volt, hogy a tagállami bíróság köteles-e fogyasztói szerződésekben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltétel esetében hivatalból bizonyítást lefolytatni. A kérdés álláspontom szerint az uniós jog hivatalból történő alkalmazására vonatkozó, rendkívül sok vitát gerjesztő kérdéssel áll összefüggésben, ezért a tagállami eljárási autonómia elvének szinte számtalan érvényesülési területe közül jelen tanulmányban kizárólag az uniós jog hivatalból történő alkalmazásának meglehetősen ellentmondásosnak tűnő joggyakorlatát ismertetem részletebben. Ez a kiragadott példa hivatott szemléltetni, hogy az Európai Bíróság ítéleteiből nehéz határozott elméleti irányokra következtetni.

Kiindulópont e tekintetben az, hogy az Európai Bíróság 1995-ben éppen a tagállami eljárási autonómiára hivatkozva egyértelműen elismerte azokat a határokat, amelyeket a rendelkezési (tárgyalási) elv a nemzeti bíróság hivatalból végzett vizsgálata tekintetében kijelöl a C-430/93. és C-431/93. sz. van Schijndel és van Veen ügyben hozott ítéletében.¹⁹ Megállapította ugyanis, hogy a közösségi jog nem írja elő a nemzeti bíróságok számára a közösségi rendelkezések megsértésére vonatkozó érv hivatalból történő figyelembevételét, amennyiben ezen érv vizsgálata arra kötelezné, hogy feladja a rá vonatkozó kérelemhez kötöttséget, és kilépjen a jogvita felek által meghatározott kereteiből, olyan további tényeket és körülményeket figyelembe véve, amelyek túlmutatnak azokon, amelyekre a fél, akinek az említett rendelkezések alkalmazása érde-

¹⁸ C-430/93. és C-431/93. sz. Jeroen van Schijndel és Johannes Nicolaas Cornelis van Veen kontra Stichting Pensioenfonds voor Fysiotherapeuten egyesített ügyekben 1995. december 14-én hozott ítélet (EBHT 1995, I-4705. o.).

¹⁹ Lásd C-430/93. és C-431/93. sz. van Schijndel és van Veen ítélet 22. pontja.

kében áll, a kérelmét alapozta.²⁰ Ebben az ítéletben tehát az Európai Bíróság a rendelkezési elvvel teljes mértékben összhangban nem követelte meg a tagállami bíróságtól, hogy az feladja alapvetően passzív szerepét a perben. Itt tehát a luxemburgi Bíróság nem törte át a polgári eljárások legjellemzőbb ismertetőjelét, a kérelemhez kötöttség elvét.²¹ Az ugyanaznap született C-312/93. sz. Peterbroeck-ítéletben ugyanakkor azt mondta ki az EuB, hogy ellentétes a közösségi joggal az a nemzeti eljárási szabályozás, amely megtiltja egy tagállami bíróság számára, hogy hivatalból vizsgálja a belső jogi norma közösségi joggal való összeegyeztethetőségét, ha az eljárásban érintett személy az utóbbira bizonyos határidőn belül nem hivatkozott.²² A négy évvel később hozott Eco Swiss-ítéletből az olvasható ki, hogy a tagállami bíróságnak akkor is hivatalból kell vizsgálni a közösségi versenyjog szabályainak megsértését, még ha ez a kötelezettség a nemzeti versenyjog sérelme esetén nem is terheli.²³ A 2000. évben született C-240-244/98. sz. Océano Grupo-ítélet óta a fogyasztókkal kötött tisztességtelen szerződési feltételekről szóló 93/13/EGK irányelv alapján a nemzeti bíróság hivatalból vizsgálhatja, hogy az előtte folyamatban lévő eljárásban szereplő szerződési feltétel tisztességtelennek minősül-e,²⁴ sőt a 2006. évi C-168/05. sz. Mostaza Claro-ítélet meghozatalát követően már köteles is erre,²⁵ és ez a kötelezettség őt a már említett 2009. évi C-40/08. sz. Asturcom-ítélet óta a végrehajtási eljárás során is terheli.²⁶

Az Európai Bíróság C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing Zrt. ítéletének az előélete viharosan alakult. A legutóbbi magyar ügyekben benyújtott előterjesztések és ítéletek által keltett hullámok ide-oda dobálták az előzetes döntéshozatal

²⁰ OSZTOVITS András: *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződések magyarázata*. 1. kötet. Budapest, Complex, 2011. 39.

²¹ C-312/93. sz. Peterbroeck, Van Campenhout & Cie SCS kontra belga állam ügyben 1995. december 14-én hozott ítélet 21. pontja.

²² C-126/97. sz. Eco Swiss China Time Ltd kontra Benetton International NV ügyben 1999. június 1-én hozott ítélet 31. és skk. pontjai.

²³ C-240/98–C-244/98. sz. Océano Grupo Editorial SA kontra Rocio Murciano Quintero (C-240/98) és Salvat Editores SA kontra José Sánchez Alcón Prades (C-241/98), José Luis Copano Badilo (C-242/98), Mohammed Berroane (C-243/98) és Emilio Vinas Feliu (C-244/98) egyesített ügyekben 2000. június 27-én hozott ítélet [EBHT 2000., I-4941. o.] 29. pontja.

²⁴ C-168/05. sz. Elisa María Mostaza Claro kontra Centro Móvil Milenium SL ügyben 2006. október 26-án hozott ítélet [EBHT 2006., I-10421. o.] 38. pont.

²⁵ C-40/08. sz. Asturcom Telecomunicaciones SL kontra Cristina Rodríguez Nogueira ügyben 2009. október 6-án hozott ítélet [EBHT 2009., II-00222].

²⁶ Érdekesség, hogy a C-137/08. sz. ügyben az előzetes döntéshozatalt kezdeményező eredeti végzést korábban, 2008. március 27-én hozta a Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság, a C-243/08. sz. Pannon GSM ügyben pedig 2008. május 22-én hozta a Budaörsi Városi Bíróság, az utóbbi ügyben azonban csaknem másfél évvel korábban született európai bírósági ítélet.

iránti kérelmet, módosították annak tárgyát. A C-137/08. sz. ítéletet különösen a 2009. június 4-én született C-243/08. sz. Pannon GSM ítélethez fűzik rendkívül szoros kötelékek, a két ügyet előbb egyesítették, majd elkülönítették, illetve a C-137/08. sz. ügyben előterjesztő bíróság a korábban született ítéletre tekintettel új kérdéseket tett fel az Európai Bíróságnak. A jelen tanulmány tárgyát képező ügyben jelentős részben éppen a korábban meghozott ítélet értelmezését kérte az előterjesztő magyar bíróság,²⁷ különösen a kiegészítésként előterjesztett harmadik kérdésében.

A C-137/08. sz. ügy alapjául szolgáló jogvita meglehetősen mindennapos konfliktus volt. A felperes hitelintézet 2008. évben fizetési meghagyás kibocsátását kezdeményezte a II. és III. Kerületi Bíróságon alperessel szemben fogyasztói szerződésnek minősülő kölcsönszerződésből fakadó kölcsöntartozás és járuléкаи megfizetése iránt. Kérelmében felperes az általános szerződési feltételeinek azon pontjára hivatkozott, amely ezen bíróság kizárólagos illetékességét kötötte ki a szerződésből eredő jogviták eldöntésére. Felperes székhelye nem az előterjesztő bíróság illetékességi területén volt, ugyanakkor az földrajzilag és közlekedésileg is közel esett az eljáró bírósághoz. Az alperes állandó lakóhelye viszont nem a II. és III. Kerületi Bíróság illetékességi területén, hanem attól körülbelül 25 kilométerre, egy másik megyéhez tartozó, másik bíróság illetékességi területén volt található. A bíróság a fizetési meghagyást kibocsátotta, és ennek során nem kérdőjelezte meg saját illetékességét, sem a kölcsönszerződésben szereplő illetékességi kikötést. A fizetési meghagyással szemben az alperes ellentmondással élt, vitatva a felperes követelését, érdemi védekezést azonban nem terjesztett elő. Az eljáró bíróság ezt követően, a tárgyalás kitűzése előtt észlelte, hogy alperes lakóhelye nem az ő illetékességi területén van, hanem a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem az általános szerződési feltételekre hivatkozva a felperes székhelyéhez közel eső bírósághoz került benyújtásra. Az illetékességi kikötés esetleges tisztességtelen szerződési feltételnek történő minősítésével kapcsolatban kételyei merültek fel, és eredeti, 2008. március 28-i végzésével három kérdést terjesztett előzetes döntéshozatalra az Európai Bírósághoz.

²⁷ Érdekes, hogy a C-137/08. sz. ügyben az előzetes döntéshozatalt kezdeményező eredeti végzést korábban, 2008. március 27-én hozta a Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság, a C-243/08. sz. Pannon GSM ügyben pedig 2008. május 22-én hozta a Budaörsi Városi Bíróság, az utóbbi ügyben azonban csaknem másfél évvel korábban született európai bírósági ítélet.

Az ügy eljárásjogi hányattatásait követően az előterjesztő bíróság módosított kérdéseit tartalmazó 2009. július 2-án kelt végzésében²⁸ felidézte, hogy a C-243/08. sz. Pannon GSM ügyben hozott ítélet 34. és 35. pontjai értelmében az eladó vagy szolgáltató és a fogyasztó között a nemzeti jogszabályok szerint zajló bírósági eljárás jellegzetességei nem jelenthetnek olyan tényezőt, amely érintheti az irányelv rendelkezései alapján a fogyasztókat megillető jogvédelmet; a nemzeti bíróság hivatalból köteles vizsgálni valamely szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, amennyiben rendelkezésére állnak az e tekintetben szükséges ténybeli és jogi elemek. Az utolsó tagmondatot tekinti a jogirodalom a C-243/08. sz. Pannon GSM ítélet egyik legfontosabb újításának. Az ítélet ezen megfogalmazásából azonban az előterjesztő bíróság számára nem volt egyértelmű, hogy mi az időrendi sorrend: a nemzeti bíróság csak akkor vizsgálhatja valamely szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, amennyiben rendelkezésére állnak az e tekintetben szükséges ténybeli és jogi elemek, vagy pedig a hivatalból történő vizsgálat azt is jelenti, hogy valamely szerződési feltétel tisztességtelen jellegének vizsgálata során hivatalból is köteles a bíróság gondoskodni az ehhez szükséges ténybeli és jogi elemek bizonyításáról, feltárásáról.

Az előterjesztő bíróság felidézte a magyar Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (Pp.) 164. §-ának (1) bekezdését, amely szerint a per eldöntéséhez szükséges tényeket általában annak a félnek kell bizonyítani, akinek érdekében áll, hogy azokat a bíróság valóban fogadja el; és (2) bekezdését, amelynek értelmében a bíróság bizonyítást hivatalból akkor rendelhet el, ha azt törvény megengedi. Rámutatott, hogy a fogyasztói szerződésekkel kapcsolatos jogvitákban a magyar jog szerint az az általános szabály érvényesül, hogy a felek kezdeményezhetnek bizonyítást a per eldöntéséhez szükséges tények megállapítása érdekében, a bíróság hivatalból nem bizonyíthat. Ez a nemzeti szabályozás ugyanakkor az előterjesztő bíróság szerint veszélyeztetheti a 93/13/EGK irányelvben megfogalmazott célok gyakorlati megvalósíthatóságát, és a C-243/08. sz. Pannon GSM ügyben is megerősített azon elvet, hogy a nemzeti bíróság hivatalból köteles vizsgálni valamely szerződési feltétel tisztességtelen jellegét.

Ezért kiegészítésként a Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság azt a harmadik kérdést terjesztette elő, hogy amennyiben a nemzeti bíróság a peres felek erre irányuló kérelme hiányában, hivatalból észleli egy szerződési feltétel esetleges tisztességtelenségét, az ennek megítéléséhez szükséges ténybeli és jogi elemek kiderítése érdekében folytathat hivatalból bizonyítást abban az esetben, ha a

²⁸ Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság 8. P. 20.267/2008/16. sz. végzés. A végzést Hegyi Áron bírósági elnök hozta.

nemzeti eljárásjogi szabályok alapján bizonyítást csak a felek kérelmére fogatosíthat?

5. A rendelkezési (tárgyalási) elv az Európai Bíróság értelmezésében

Az Európai Bíróság értelmezésében az igen általános módon megfogalmazott kérdéssel az előterjesztő bíróság azon kötelezettségeket szerette volna meghatározni, amelyek az irányelv rendelkezéseinek értelmében terhelik attól a pillanattól kezdve, amikor kétségei merülnek fel egy adott kizárólagos illetékeségi kikötést tartalmazó szerződési feltétel esetlegesen tisztességtelen jellegét illetően. Az EuB szerint a bíróság különösen arra keresett választ, hogy ilyen helyzetben a nemzeti bíróság köteles-e hivatalból bizonyítást folytatni az ilyen feltétel fennállásának értékeléséhez szükséges ténybeli és jogi elemek kiderítése érdekében, abban az esetben, ha a nemzeti jogszabályok alapján bizonyítást csak a felek kérelmére fogatosíthat.

Az EuB válasza három nagyobb gondolati egységre tagolható. Először azt járta körül a luxembourgi testület, hogy miből vezethetők le a nemzeti bíróságnak az irányelv tekintetében fennálló kötelezettségei. Ezt követően meg is határozta ezen kötelezettségeket, időben elkülönítve azok két szakaszát.

Válaszában az EuB korábbi joggyakorlatára hivatkozással abból indult ki, hogy az irányelv által létrehozott védelmi rendszer azon az elven alapszik, hogy a fogyasztó az eladóhoz vagy szolgáltatóhoz képest hátrányos helyzetben van, mind tárgyalási lehetőségei, mind pedig információs szintje tekintetében, amely helyzet az eladó vagy szolgáltató által előzetesen meghatározott feltételek elfogadásához vezet, anélkül hogy a fogyasztó befolyásolni tudná ezek tartalmát.²⁹ E hátrányos helyzetet kívánja orvosolni az irányelv 6. cikkének (1) bekezdése azzal, hogy a tisztességtelen feltételek nem jelentenek kötelezettséget a fogyasztóra nézve. A 6. cikk az ítélkezési gyakorlat értelmében olyan kötelező (kényszerítő)³⁰ rendelkezés, amely arra irányul, hogy a szerződő felek jogai és köte-

²⁹ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lizing Zrt. ítélet 46. pontját és az ott idézett C-240/98–C-244/98. sz. Océano Grupo-ítélet 25. pontját, a C-168/05. sz. Elisa Maria Mostaza Claro kontra Centro Móvil Milenium SL ügyben 2006. október 26-án hozott ítélet [EBHT 2006., I-10421. o.] 25. pontját, valamint a C-40/08. sz. Asturcom Telecomunicaciones SL kontra Cristina Rodríguez Nogueira ügyben 2009. október 6-án hozott ítélet [EBHT 2009., I-9579. o.] 29. pontját.

³⁰ Az ítélet ezen pontja tekintetében kénytelenek voltunk eltérni az Európai Bíróság honlapján (www.curia.eu) szereplő hivatalos magyar fordítástól. A hivatalos magyar fordításban

lezettségei tekintetében a szerződés által megállapított formális egyensúlyt a szerződő felek egyenlőségét helyreállító, valódi egyensúllyal helyettesítse.³¹ Az irányelv által bevezetett védelmi rendszer abból indul ki a fogyasztó és az eladó vagy szolgáltató közötti egyenlőtlen helyzetet csak a szerződő feleken kívüli, pozitív beavatkozás egyenlítheti ki.³²

Az EuB a nemzeti bíróságnak az irányelv rendelkezései alapján fennálló kötelezettségeit – és ez a korábbi ítéletekhez képest valódi újdonság – két szakaszba sorolta. A tagállami fórumnak először azt kell megvizsgálnia, hogy az előtte folyamatban lévő ügy alapjául szolgáló szerződés adott kikötése egyáltalán az irányelv hatálya alá tartozik-e. Amennyiben igen, az említett bíróságnak másodsorú szükség esetén hivatalból kell értékelnie a kikötést az irányelvben meghatározott fogyasztóvédelmi előírásokra tekintettel.³³

Azzal az elsőként felvetődő kérdéssel kapcsolatban, hogy a tagállami bíróság által vizsgált kikötés az irányelv hatálya alá tartozik-e, az EuB megállapította, hogy az irányelv 1. és 3. cikkének együttes olvasatából az tűnik ki, hogy az irányelv a fogyasztó és az eladó vagy szolgáltató közötti szerződésben szereplő, egyedileg meg nem tárgyalta valamennyi kizárólagos illetékességi kikötésre alkalmazandó.³⁴ Az uniós jogalkotó által elérni kívánt fogyasztóvédelem hatékonyságának biztosítása érdekében tehát a nemzeti bíróságnak minden esetben, a belső jog szabályaitól függetlenül meg kell állapítania, hogy a vitatott kikötést az eladó vagy szolgáltató egyedileg megtárgyalta-e a fogyasztóval.³⁵

A tagállami bíróság által kötelezően elvégezendő vizsgálat második szakaszával, azaz a konkrét szerződési feltétel esetleges tisztességtelen jellegével kapcsolatban az EuB rámutatott, hogy az eljárás alapjául szolgáló szerződési feltétel egy olyan bíróság kizárólagos illetékességét mondja ki, amely nem az alperes állandó lakóhelye szerinti bíróság, és nem is a felperes székhelye

az irányelv 6. cikkével kapcsolatos megállapítás „kógens” rendelkezésként jelenik meg, a német (*zwingende Bestimmung*), az angol (*mandatory provision*) és a francia (*disposition impérative*) nyelvi változatok azonban a kógensnél többre, kényszerítő (*imperatív*) szabályra utalnak. Ezt a nyelvi változatot támasztja alá egyébként a C-168/05. sz. *Mostaza Claro* ítélet óta az Európai Bíróság által is követett álláspont, amely szerint az irányelv 6. cikkének közrendi rangja van.

³¹ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing 47. pontját és az ott idézett C-168/05. sz. *Mostaza Claro*-ítélet 36. pontját és a C-40/08. sz. *Asturcom*-ítélet 30. pontját.

³² Lásd: C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 48. pontját és az ott idézett C-240/98–C-244/98. sz. *Océano Grupo Editorial*-ítélet 27. pontját, a C-168/05. sz. *Mostaza Claro*-ítélet 26. pontját, valamint a C-40/08. sz. *Asturcom*-ítélet 31. pontját.

³³ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 49. pont.

³⁴ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 50. pont.

³⁵ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 51. pont.

szerinti bíróság, hanem olyan bíróság, amely ez utóbbi székhelyéhez közel található mind földrajzi szempontból, mind a közlekedési lehetőségeket tekintve. Analógiát teremtve ezen feltétel és az olyan feltétel között, amely szerint a szerződésből eredő valamennyi jogvita esetén az eladó vagy szolgáltató székhelye szerinti bíróság illetékes, az EuB megállapította, hogy mindkettőre igazak a C-240/98–C-244/98. sz. Océano Grupo-ítéletben szereplő megállapítások. Azaz mindkét feltétel esetében az a kötelezettség hárul a fogyasztóra, hogy a lakóhelyéhez képest esetleg távoli bíróság kizárólagos illetékességének vesse alá magát, ami megnehezítheti megjelenését a bíróság előtt. Kis perértékű ügyek esetében a fogyasztónak a bíróság előtt való megjelenésével járó költségek visszatartó hatásúak lehetnek, és arra indíthatják a fogyasztót, hogy teljesen lemondjon a bírósághoz fordulás lehetőségéről vagy a védelemről. Egy ilyen feltétel azon, az irányelv melléklete 1. pontjának q) alpontja szerinti feltételek kategóriájába tartozik, amelyek tárgya vagy hatása az, hogy kizárják vagy gátolják a fogyasztó jogainak érvényesítését peres eljárás kezdeményezése vonatkozásában. Az ilyen kizárólagos illetékességi kikötés az eladó vagy a szolgáltató számára lehetővé teszi, hogy a szakmai tevékenységéhez kapcsolódó valamennyi jogvitát egyetlen, nem a fogyasztó lakóhelye szerint illetékes bíróság előtt összesítsen, ami a szervezeti képviseletét is megkönnyíti, és az ezzel összefüggő költségeit is csökkenti.³⁶

A harmadik kiegészítésként előterjesztett kérdésre az Európai Bíróság azt a választ adta, hogy a nemzeti bíróságnak hivatalból kell bizonyítást folytatnia annak megállapítása érdekében, hogy az előtte folyamatban lévő ügy alapjául szolgáló, az eladó vagy szolgáltató és a fogyasztó közötti szerződés részét képező kizárólagos illetékességi kikötés az irányelv hatálya alá tartozik-e, és amennyiben igen, hivatalból kell értékelnie az ilyen kikötés esetlegesen tisztességtelen jellegét.³⁷

6. Kritikai észrevételek

Az érvelés érdekékként kell feljegyezni, hogy az EuB érzékelt és elegánsan meg is oldotta azt a problémát, hogy az előterjesztett kérdés nem olyan helyzetre vonatkozott, amelyben valamely szerződéses kikötés tisztességtelen, hanem arra, amikor a tagállami bírő csak gyanítja, de nem tudja megállapí-

³⁶ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 52-55. pontok.

³⁷ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 56. pont.

tani valamely szerződéses kikötés esetleges tisztességtelen jellegét. Létezik ugyanis egy olyan álláspont, amely szerint az irányelv 6. cikk (1) bekezdésében foglalt szabályozás kizárólag arra a helyzetre vonatkozik, amelyben valamilyen szerződéses kikötés tisztességtelen, és erre nézve állapítja meg jogkövetkezményként a kikötés kötelező erejének hiányát, de nem tartalmaz rendelkezést arra az esetre, ha a nemzeti bíróság egy szerződési feltétel esetleges tisztességtelen jellegét észleli³⁸. Az EuB nagyvonalúan úgy vágta át ezt a gordiuszi csomót, hogy a saját szája íze szerint átfogalmazott kérdésben rögzítette a releváns időpontot, amelytől kezdve a tagállami bíróságot az irányelv alapján kötelezettségek terhelik. Ezt abban a pillanatban határozta meg, amikor a nemzeti fórumnak kétségei merülnek fel egy adott kizárólagos illetékességi kikötést tartalmazó szerződési feltétel esetlegesen tisztességtelen jellegét illetően. Ezzel a megoldással tökéletesen kiüresítette az idézett jogászas kifogást, miután valamennyi további megállapítását a kérdés átfogalmazott változatának tükrében kell értelmezni: az irányelvből kötelezettségek hárulhatnak a tagállami bíróságra attól kezdve, hogy kétségei támadtak egy (kizárólagos illetékességi kikötést tartalmazó) szerződési feltétel tisztességtelensége vonatkozásában.

Bírálat tárgyát képezheti azonban, hogy a válaszban a végleges kérdések tükrében immáron obiter dicta kijelentések szerepelnek. Ilyen megállapításnak tekinthetjük az állásfoglalásokat azon illetékességi kikötésre vonatkozóan, amely a felperes székhelyéhez földrajzilag és közlekedésileg közel eső bíróság kizárólagos illetékességébe utalja a szerződésből fakadó valamennyi jogvitát. Az alapügyben kétségtelenül ilyen szerződési feltétel szerepelt, és a Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság eredeti, még 2008-ban feltett kérdései közül a második valóban úgy szólt, hogy ha a nemzeti bíró saját illetékességének vizsgálata során hivatalból ítéli meg a szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, milyen szempontokat vehet figyelembe e vizsgálat során, különösen akkor, ha egy szerződési feltétel nem a szolgáltató székhelye szerinti bíróságot, hanem a székhelyétől eltérő, de ahhoz közel eső bíróság illetékességét köti ki? Az ügy eljárási hányattatásai közepette azonban az erre vonatkozó kérdést a magyar bíróság nem tartotta fenn, kiegészítésként előterjesztett kérdései (véltetően a C-243/08. sz. Pannon GSM ítéletre figyelemmel) a konkrét ügytől nagyobb távolságot tartottak. Az EuB-nak az ilyen illetékességi kikötésre vonatkozó, a C-240/98–C-244/98. sz. Océano Grupo-ítéletben szereplő szerződési feltétellel

³⁸ Lásd a Bizottság véleményét a C-137/08. sz. ügyben. A vélemény e részének ismertetését lásd Trstenjak főtanácsnok C-137/08. sz. ügyben készített indítványa 55. pontjában.

párhuzamot teremtő megállapításai tehát egyáltalán nem a végleges kérdésekhez kapcsolódnak.

Mindezek ellentmondani látszanak továbbá a kiegészítésként előterjesztett első és második kérdésre adott válasz gondolati tartalmának is. Ott ugyanis az EuB éppen a nemzeti bíróság feladataként határozta meg annak megállapítását, hogy adott szerződési feltétel megfelel-e azoknak a szempontoknak, amelyek alapján azt az irányelv 3. cikkének (1) bekezdése értelmében „tisztességtelennek” kell tekinteni.³⁹ Itt viszont éppen azt tette az EuB, amit korábban a nemzeti bíróság feladataul szabott: állást foglalt egy konkrét szerződési feltétel tisztességtelensége tekintetében. A kiegészítésként előterjesztett első-második és a harmadik kérdésre adott válasz között tehát belső ellentmondás feszül, és a szükséztű indoklás kevésbé segít hozzá annak feloldásához. Lehetőségként ismét felmerülhet az a már idézett gondolat, hogy egyes kiemelt szerződési feltételek a nemzeti jogtól függetlenül, pusztán az uniós jog erejénél fogva tisztességtelennek minősülnek, mint például a szolgáltató székhelye szerinti bíróság (Océano Grupo), illetve az ahhoz földrajzilag és közlekedésileg közel eső bíróság (VB Pénzügyi Lízing) kizárólagos illetékességének a kikötése, ha a fogyasztó nem e bíróság illetékességi területén lakik. Ez a megoldás azonban azért nem megnyugtató, mert a C-243/08. sz. Pannon GSM ítélet értelmében ezeket sem automatikusan, hanem az adott ügy körülményeire tekintettel kell minősítenie⁴⁰ a nemzeti bíróságnak.

Az érvelés legnagyobb hibájára rátérve kijelenthető, hogy a kiegészítésként előterjesztett harmadik kérdésre adott válasz nem következik az indoklásban szereplő tézisekből, bármilyen tetszetősnek tűnhet is a tagállami bíróságot terhelő kötelezettségek dogmatikájának a részletezése. Az okfejtés egy pontig zárt logikai láncot alkot, majd minden további indoklás nélkül kinyilvánítja a hivatalbóli bizonyítás kötelezettségét tisztességtelen szerződési feltételek esetében. Az irányelv védelmi rendszere azon alapul, hogy a fogyasztó az eladóhoz vagy szolgáltatóhoz képest hátrányosabb helyzetben van, amely egyenlőtlenséget csak a felektől független, kívülálló harmadik személy (például az eljáró bíróság) tevőleges beavatkozása korrigálhat. Ebből és az irányelv 6. cikkének közrendi természetéből⁴¹ levezethető az, hogy a nemzeti bíróságnak először is azt kell hivatalból vizsgálnia, hogy az ügyben szereplő kikötés az irányelv hatálya alá tartozik-e (egyedileg megtárgyalták-e), majd pedig hiva-

³⁹ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 43. pont.

⁴⁰ Lásd C-243/08. sz. Pannon GSM ítélet 42. pontját.

⁴¹ Lásd C-168/05. sz. Mostaza Claro-ítélet 26. pontját.

talból kell megítélnie a kikötés tisztességtelen jellegét. Az irányelv alkalmazhatóságának illetve a kikötés tisztességtelenségének hivatalból történő vizsgálata azt jelenti, hogy azt a tagállami fórumnak attól függetlenül el kell végeznie, hogy valamelyik fél nyújtott-e be kérelmet erre vonatkozóan. Ez azonban nem vonja magával szükségszerűen a hivatalbóli bizonyítás kötelezettségét.

A tagállami bíróságnak ugyanis vagy rendelkezésére állnak e hivatalbóli vizsgálathoz szükséges ténybeli és jogi körülmények és akkor nehézség nélkül eleget tehet kötelezettségének, vagy nem, és akkor bizonyítás válik szükségessé. A bizonyításra azonban sor kerülhet a tagállamok többségében követett polgári eljárásjogi alapelvek (rendelkezési elv, tárgyalási elv) alapján a felek indítványára, de lehetséges az is, hogy a bíróság hivatalból rendel el bizonyítást. Az előterjesztő magyar bíróság is utalt végzésében a Pp. 164. §-ára, amely főszabálynak a felek általi bizonyítást (a tárgyalási elvet), és kivételnek a hivatalbóli bizonyítást tekinti (ez utóbbit csak abban az esetben téve lehetővé, ha azt törvény megengedi). A hivatalból történő vizsgálat kötelezettségével összeegyeztethető egy olyan a hivatalbóli bizonyítástól eltérő megoldás is, hogy ezen vizsgálat keretében a bíróság tájékoztatja a feleket a jogvita eldöntése érdekében bizonyításra szoruló tényekről, a bizonyítási teherről illetve a bizonyítás sikertelenségének következményeiről. Erre a magyar jogban annál inkább lehetőség van (lenne), mert a Ptk. 205/A. §-ának (2) bekezdése kifejezetten rögzíti az általános szerződési feltétel kapcsán a bizonyítási terhet, amikor kimondja, hogy az általános szerződési feltételt, illetve az egyedileg nem megtárgyalt szerződési feltételt használó felet terheli annak bizonyítása, hogy a szerződési feltételt a felek egyedileg megtárgyalták. A tisztességtelen szerződési feltételek hivatalbóli vizsgálatának kötelezettsége tehát nem jelenti kényszerítő módon a hivatalbóli bizonyítás kötelezettségét is, a tárgyalási elvvel összhangban lévő megoldás is elképzelhető. A további észrevételek érdekében indokolt röviden kitérni az említett alapelvek jelentésére és a szabályozásuk alakulására a magyar polgári eljárásjogban.

A rendelkezési elv azt jelenti, hogy a peres eljárás csak a fél rendelkezésére indul, illetve a bíróság egyes perbeli cselekményeket is a felek rendelkezése alapján köteles elvégezni.⁴² A bizonyítás feletti rendelkezési jogot — a kérdés fontosságára tekintettel — külön alapelveként a tárgyalási elv testesíti meg. A tárgyalási elv értelmében a felek feladata az, hogy a tényeket és a bizonyítékokat a bíróság elé tárják. Amennyiben ezt a feladatot részben vagy egészben a

⁴² KENGYEL Miklós: *Magyar polgári eljárásjog*. (10. átdolgozott kiadás) Budapest, Osiris, 2010. 74.

bíróság veszi át, a nyomozati (vizsgálati) elv (azaz a hivatalbóli bizonyítás) érvényesül a polgári perben. A szoros tárgyi összetartozás miatt a rendelkezési elv és a tárgyalási elv nehezen választható el egymástól, sőt a jogirodalomban néha az a kérdés is felmerül, hogy két különböző elvről van-e szó?⁴³ A két polgári eljárásjogi alapelv más jogrendszerekben is fennálló kapcsolatát mutatja az a tény, hogy a C-137/08. sz. ügyben indítványt tett szlovén Trstenjak főtanácsnok a bizonyítás feletti rendelkezési joggal kapcsolatban is következetesen a rendelkezési elv kifejezést használja, még indítványának címszávaiban is.

A hivatalból elrendelhető bizonyítás rosszízű emlékeket ébreszthet a volt szocialista országokban, ahol a rendszerváltásokat követően visszaszorításának egyértelmű tendenciája érvényesült. A szocialista polgári perben a bíróság minden korábbi mértéket meghaladóan vett részt a bizonyításban. Az anyagi (objektív) igazság kiderítése érdekében nem elégedhetett meg a felek által szolgáltatott peranyaggal, hanem aktívan közre kellett működnie a per eldöntéséhez szükséges tények és bizonyítékok összegyűjtésében. A rendszerváltás után azonban a szocialista tárgyalási elv elveszítette az ideológiai alapjait és légüres térbe került. A polgári per céljának az átértékelése következtében az anyagi igazság kiderítésének a kötelezettsége kimaradt a törvények szövegéből. A hivatalból elrendelhető bizonyítás még azokban az országokban is a szovjet múlt terhes örökségének számított, ahol egyébként a második világháborút megelőzően is ismerték az ex officio bizonyításfelvételt. Magyarországon az 1911. évi perrendtartás,⁴⁴ Lengyelországban az 1930. évi polgári eljárási törvény alkalmazta, míg Szlovéniában az 1929. évi jugoszláv perrendtartás vezette be. Az osztrák polgári perrendtartásból átvett szabályok azonban valódi vizsgálatra nem adtak lehetőséget, mivel a bíróság csak olyan tények bizonyítását rendelkezheti el, amelyekre a felek hivatkoztak.⁴⁵

Magyarországon két lépésben sikerült a szocialista tárgyalási elvtől megszabadulni. Az 1995. évi novella korlátozta a hivatalból elrendelhető bizonyítást, az 1999. évi novella pedig – az igazság kiderítésére vonatkozó rendelkezések kiiktatásával – újrafogalmazta a per célját. Az 1952. évi Pp. a vizsgálati elvet szubszidiárius jelleggel alkalmazta. Az akkori 164. § (2) bekezdése szerint a bíróság az általa szükségesnek talált bizonyítást hivatalból is elrendelhetette. Az

⁴³ FARKAS József – KENGYEL Miklós: *Bizonyítás a polgári perben*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2005. 59.

⁴⁴ Lásd erre vonatkozóan részletesen: KENGYEL Miklós: A magyar polgári per jog száz éve – az 1911. évi polgári perrendtartás. *Magyar Jog*, 2011/6. 321–329., 326. sk.

⁴⁵ KENGYEL Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, Osiris, 2003., 319.

1995. évi novella ezt a szabályt úgy változtatta meg, hogy a bíróság csak akkor rendelhet el bizonyítást, ha azt a törvény megengedi.⁴⁶ Miután a törvény ilyen engedélyt csak a személyi állapottal kapcsolatos perekben, valamint az újraszabályozott közigazgatási perekben ad, a módosítás lényegében megszüntette a hivatalból elrendelhető bizonyítás lehetőségét.⁴⁷ A törvényhozó célja a hivatalból elrendelhető bizonyítás visszaszorításával a tárgyalási elv maradéktalan érvényesítése, amelynek hátterében ott találjuk a szocialista korszak túlméretezett bírói hatalmának az antitéziseként a bírói passzivitást hirdető szemléletet. A módosítás ugyanakkor Kengyel álláspontja szerint nem tudta a bíróság és a felek közötti kívánatos egyensúlyi állapotot megteremteni, ehelyett a XIX. századi liberális permodellhez tért vissza. Történt mindez annak ellenére, hogy a liberális permodellhez kapcsolódó tiszta tárgyalási elvnek Magyarországon nincsenek valódi hagyományai, és a világszerte megindult változások éppen arra figyelmeztetnek, hogy a hatékony polgári igazságszolgáltatást nem lehet tartósan a bíróság passzív szerepére felépíteni.⁴⁸

Úgy tűnt, hogy a C-243/08. sz. Pannon GSM ítélet sokat idézett és a C-137/08. sz. ügyben értelmezni kért mondatával, amely szerint a nemzeti bíróság hivatalból köteles vizsgálni valamely szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, „amennyiben rendelkezésre állnak az e tekintetben szükséges ténybeli és jogi elemek (körülmények)”,⁴⁹ az EuB a tárgyalási elv (és ezáltal a tagállamok eljárási autonómiája) mellett teszi le a voksát. A kérdést előterjesztő bíróság mégis azt közölte előzetes döntéshozatalra utaló végzésében, hogy ezen ítélet óta nem egyértelmű a követendő kronologikus sorrend. A nemzeti bíróságnak vagy csak arra van lehetősége, hogy a szerződési kikötés tisztességtelen jellegét abban az esetben vizsgálja hivatalból, ha rendelkezésére állnak az e tekintetben szükséges ténybeli és jogi elemek, vagy a hivatalból történő vizsgálat azt is jelenti, hogy a bíróság köteles a meghatározott szerződési feltétel tisztességtelen jellegének hivatalból való vizsgálata keretében az e tekintetben szükséges ténybeli és jogi elemeket megállapítani és naprakésszé tenni.

Az eljárásban véleményt nyilvánító tagállami kormányok csaknem mindegyike és a Bizottság is a hivatalból bizonyítás elleni érveket hangoztatott. Ezen érvek mindegyike rendkívül erős argumentum volt. Az Egyesült Királyság kormánya elképzelhetetlennek tartotta, hogy a nemzeti bíróságok minden egyes

⁴⁶ Uo. 321.

⁴⁷ KENGYEL i. m. 2010. 76–77.

⁴⁸ KENGYEL i. m. 2003. 322.

⁴⁹ Lásd C-243/08. sz. Pannon GSM ítélet 35. pontját.

meghatározott pénzösszeg iránti követelést úgy kezeljenek, mintha azok ellen ellentmondást nyújtottak volna be, hiszen ez azzal járna, hogy bírót kellene kinevezni a követelések szerződéses dokumentumainak és ténybeli hátterének kivizsgálása érdekében.⁵⁰ Az ír kormány szerint, ha az EuB a C-243/08. sz. Pannon GSM ítéletben feltétlen kötelezettségként kívánta volna előírni a nemzeti bíróságok számára, hogy azok hivatalból vizsgálják a szerződési feltételeknek a tisztességtelen voltát, akkor feltétlen megfogalmazást alkalmazott volna (azaz nem használta volna az „amennyiben” kifejezést). Az ír kormány szerint a Bíróság a C-243/08. sz. Pannon-ítéletében egyensúlyt alakított ki a fogyasztók védelméhez fűződő érdekek és a tagállami jogrendek működésének alapjául szolgáló alapelvek között. Kifejtette, hogy a kérdésre adott igenlő válasz (a hivatalból bizonyítás kötelezettségének elismerése) arra kötelezné a nemzeti bíróságokat, hogy hivatalból állapítsák meg az annak meghatározásához szükséges ténybeli és jogi elemeket, hogy valamely szerződési feltétel esetlegesen tisztességtelen-e. Ez a megközelítés viszont arra kötelezné a nemzeti bíróságokat, hogy akkor is tényfelderítőként járjanak el, ha ezt a nemzeti eljárásjogi szabályok tiltják számukra. Az ír kormány egyébként utalt a fent említett liberális permodellre is, amikor arra hivatkozott, hogy a C-243/08. sz. Pannon-ítélet tiszteletben tartja a nemzeti polgári bíróságoknak a magánszemélyek közötti perekben betöltött „passzív szerepét”.⁵¹

A Bizottság álláspontja szerint az uniós jog lényegében nyomozóbírói feladattal ruházná fel a nemzeti bíróságot, ha előírná számára, hogy hivatalból szerezzon be bizonyítékokat, amikor azt gyanítja, hogy valamely szerződéses kikötés esetleg tisztességtelen. A hivatalból történő bizonyítás kötelezettségével szembeni legerősebb érvként tökéletesen helytállóan azt jegyezte meg, hogy az ilyen beavatkozás a tagállami eljárásjogokban további részletszabályokat tenne szükségessé. Szükség volna például annak szabályozására, hogy milyen esetekben, illetve a gyanú milyen fokán terheli a tagállami bíróságot az a kötelezettség, hogy bizonyítékokat szerezzon be. Szabályozni kellene továbbá, hogy milyen eljárásjogi eszközök állnak rendelkezésre a bizonyítékok beszerzéséhez. A tagállami bíróság e feladatkörének kialakítása továbbá feltehetőleg az igazságszolgáltatás infrastruktúrájának átalakítását is szükségessé tenné a

⁵⁰ Az Egyesült Királyság kormánya véleményének ismertetését lásd Trstenjak főtanácsnok C-137/08. sz. ügyben készített indítványa 53. pontjában.

⁵¹ Az ír kormány véleményének ismertetését lásd Trstenjak főtanácsnok C-137/08. sz. ügyben készített indítványa 43-44. pontjaiban.

tagállamokban.⁵² A Bizottság e rendkívül szellemes álláspontjában szereplő, megalkotandó eljárási szabályokra vonatkozó felsorolás könnyen kiegészíthető további tételekkel: a hivatalból bizonyítás szükségszerűen felvetné a bizonyítás költségvonzatainak, valamint a hivatalból történő bizonyításra vonatkozó kötelezettség megszegése esetén alkalmazható szankciókra vonatkozó szabályozási igényt.

A főtanácsnok a C-243/08. sz. ítéletben szereplő az inkriminált mondatot (illetve az abban szereplő „amennyiben” kifejezést) a különböző nyelvi variánsok mindegyike alapján úgy értelmezte, hogy a vizsgálati kötelezettség csak akkor áll fenn, ha a felek érvelése vagy egyéb körülmények a bíróság számára támpontokat adnak az esetleges tisztességtelen jelleget illetően. Trstenjak szerint a bíróságnak csak ebben az esetben kell a szerződési feltétel érvényességét hivatalból vizsgálnia, anélkül hogy a tisztességtelenségre bármely félnek konkrétan hivatkoznia kellene. Az ítéletből ugyanakkor nem következett számára az, hogy a nemzeti bíróságot ugyanez a kötelezettség terheli akkor is, ha az említett körülmények nem állnak a rendelkezésére.⁵³ Az uniós jog véleménye szerint nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely a nemzeti bíróságokat arra kötelezné, hogy hivatalból nyomozást folytassanak annak érdekében, hogy a szerződési feltétel tisztességtelen jellegének értékeléséhez szükséges jogi és ténybeli elemeket beszerezzék abban az esetben, ha ezek nem állnak rendelkezésre. Ellenkezőleg, a nemzeti bíróságok hatásköreit a nemzeti polgári eljárásjog határozza meg, amely a tagállamok jogában általában és a magyar jogban is a rendelkezési (tárgyalási) elvre épül.⁵⁴

Ez az érvelés egyértelműen összhangban van a hagyományosan „tagállami eljárási autonómia” név alatt ismert, fent részletesen jellemzett jelenséggel. Az Európai Bíróság mindezzel szemben, bár egyértelműen eljárásjogi kérdésben döntött, C-137/08. sz. ítéletében tudomást sem vett a tagállami eljárási autonómia kérdéséről, vagy legalábbis egy szóval sem utalt rá. Beszédes, hogy annak ellenére, hogy a főtanácsnok indítványának címszavai között szerepeltette a

⁵² A Bizottság véleményének ismertetését lásd Trstenjak főtanácsnok C-137/08. sz. ügyben készített indítványa 43–44. pontjaiban.

⁵³ Trstenjak főtanácsnok indítványa a C-137/08. sz. ügyben. Az ismertetés napja 2010. július 6. 109. pont.

⁵⁴ Trstenjak főtanácsnok a magyar Polgári Perrendtartás tekintetében a következő tanulmányra hivatkozott: Osztovits András – Nemessányi Zoltán, *Missbräuchliche Zuständigkeitsklauseln in der Ungarischen Rechtssprechung im Licht der Urteile des EuGH*, *Zeitschrift für Europarecht, Internationales Privatrecht und Rechtsvergleichung (ZfRV)*, 2010/2 22-26, Lásd: Trstenjak főtanácsnok indítványa a C-137/08. sz. ügyben. Az ismertetés napja 2010. július 6. 110. pont.

polgári eljárásjog alapelveinek minősülő rendelkezési elvet, az ítélet fejrészában már nem szerepel ilyen jellegű vagy tartalmú kifejezés. Az EuB gyakorlatilag indokolás nélkül mondta ki a hivatalból történő bizonyítás kötelezettségét. Anélkül, hogy az ítéletben bármilyen formában tetten érhető lenne, hogy a luxemburgi testület számolt ítéletének a nemzeti polgári eljárásjogra gyakorolt hatásával (annak ellenére, hogy a tagállami bíróság kérdésében kifejezetten szerepelt, hogy a nemzeti jog nem engedi meg számára a hivatalból történő bizonyítást), illetve egyéb járulékos következményeivel (elsősorban költség-vonzatával). Mindezekon kívül azt is fel lehet róni az Európai Bíróság ítéletének, hogy túlerjeszkedett a tagállami bíróság kérdésén. A magyar bíróság ugyanis csak a tisztességtelen illetékességi kikötés kapcsán kérdezett rá a hivatalból bizonyítás kötelezettségére, az EuB szerint azonban a tagállami bíróságnak az indokolásból kiolvashatóan valamennyi egyéb tisztességtelen-gyanús klauzula esetében meg kell vizsgálnia (és ennek során minden valószínűség szerint bizonyítást lefolytatnia), hogy a vitatott kikötést az eladó vagy szolgáltató megtárgyalta-e a fogyasztóval.

Az Európai Bíróság tehát a C-137/08. sz. ítéletében kimondatlanul is tovább porlasztotta a tagállami eljárási autonómia ideáját. A magyar polgári eljárásjog alapelveinek tekinthető rendelkezési illetve tárgyalási elv érvényesülését korlátozó ítéletre tekintettel valószínű, hogy a leginkább érintett magyar bíróságok valamelyike újabb előzetes döntést fog kérni a hivatalból történő bizonyítás kötelezettségével kapcsolatban, amelynek mind jogszabályi környezete mind pedig infrastruktúrája egyelőre csaknem teljes mértékben hiányzik hazánkban. Mindezek kialakításához ugyanis az Európai Bíróság alulindokolt válasza kevés segítséget nyújt.

PAPP TEKLA*

A TIMESHARING-SZERZŐDÉS SPECIÁLIS JELLEMZŐI¹

A timesharing-szerződés definíciója alapján kerül kibontásra e kontraktus szerződésrendszer-jellege, tipizálhatósága, közvetlen és közvetett tárgyai, majd ezek az elemzések illeszkednek európai keretbe, és a vizsgálódás végén *de lege ferenda* javaslatok találhatók a megállapodás jövőbeli szabályozására.

1. A timesharing-szerződés fogalma

A timesharing-szerződés² a szállások³ időben megosztott használati jogának megszerzésére irányuló szerződés, amely alapján a fogyasztó a vállalkozástól

* Habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék.

¹ 2010. 04. 27-én elhangzott habilitációs tudományos előadás szerkesztett változatának (*Céghírnök*; 2010/9. és 2010/10. 5–11. és 3–6.) feldolgozása.

² Lásd még: PAPP Tekla: Röviden a timesharing-szerződésről. *Európai Jog*, 2006/4. 24–28.; Tekla PAPP: The timesharing contract in Hungary and in Europe. *Acta Juridica Hungarica*. Budapest, Akadémiai Kiadó, Volume 49. Number 4/December 2008. 483–494.; PAPP Tekla: Über den Timesharing-Vertrag. *De Iurisprudencia et Iure Publico*, 1/2009. 15. http://www.dieip.hu/209_1_05.pdf; Tekla PAPP: Der Timesharing-Vertrag in Ungarn: eine rechtsvergleichende Analyse. *Zeitschrift für Gemeinschaftsprivatrecht*, 3/2009. 141–147.; Tekla PAPP: Der Timesharing-Vertrag im 21. Jahrhundert. *Debreceni Jogi Műhely*, 2011/2. http://www.debrecenijogimuhely.hu/aktualis_szam/2_2011/der_timesharing_vertrag_im_21_jahrhundert; PAPP Tekla: Az ingatlanra vonatkozó timesharing szerződés néhány jellemzőjéről. *Res Immobiles. Ingatlanjog a gyakorlatban*, 2011/2. 11–17.; PAPP Tekla: Der Timesharing-Vertrag in Ungarn – eine rechtsvergleichende Analyse. In: *Collected Papers, Novi Sad Faculty of Law Serbia, XLIII*. 3/2009. Novi Sad, 2009. 393–408.; Tekla PAPP: Der Timesharing-Vertrag in Ungarn. *Osteuropa Recht*, 2011/2. 154–159.

³ 141/2011. (VII: 21.) Korm.rend. 2. § 9. pont: a kereskedelemről szóló törvényben meghatározott szálláshely, valamint az éjszakai ott-tartózkodást, pihenést is magában foglaló tartózkodás céljára szolgáló ingó dolog.

ellenérték fejében közvetlenül vagy közvetve, legalább egy évet meghaladó mértékű határozott időre jogot szerez egy vagy több szállás ismétlődő (egynél több), meghatározott időtartamú üdülési vagy lakáscélú használatára.⁴

A kontraktus keretében a fogyasztó

- meghatározott célú (üdülési/lakás) használati jogot szerez, egy évre (illetve annál hosszabb – esetleg határozott – időtartamra),⁵
- az év egy előre megállapított időszakában (pl: egy hétre, vagy 10 napra), évenként visszatérő jelleggel (általában ugyanakkor ugyanoda ugyanannyi időre, azaz minden év ugyanazon hónapjának azonos napjaira a meghatározott hotelba),
- egy vagy több épület (pl: szálloda) és helyiségei, kiegészítő jellegű tartozékai (pl: uszoda, teniszpálya, szauna etc.) felett,
- az ingatlan tulajdonosától (ez lehet a vállalkozás is) közvetlenül, illetve közvetve az értékesítőtől (ha nem azonos az ingatlan tulajdonosával), vagy viszonteladási ügynök(ség)től (RDO – Resort Development Organisation – tagsággal rendelkező, másodlagos értékesítéssel foglalkozó cég).⁶

A timesharing-megállapodás szabályozási keretébe nemcsak egy speciális célú és gyakorolhatóságú használati jog megszerzése tartozik,⁷ hanem a timeshare átruházása és gyakorlásának átengedése is.⁸ A timeshare átruházása kétféleképpen történhet

- egyrészt a fogyasztónak lehetősége van arra, hogy a vállalkozás által működtetett „timeshare-börzén” átváltsa a használati jogát: más fogyasztóval elcserélje, hogy ugyanott, de máskor, vagy máshol, de ugyanakkor, vagy máshol és máskor gyakorolhassa a továbbiakban a vállalkozás ingatlanán a timeshare-t (azaz a kontraktus közvetett tárgya kölcsönös átruházásra kerül két fogyasztó között);
- másrészt a fogyasztó engedményezés révén megválhat a szerződéstől, és így a használati jog szerzőjének pozíciójában alanycsere következik be.

A timeshare gyakorlásának átengedése alatt a timeshare konvertálását kell érteni: a timeshare-rel foglalkozó csereszervezet klubtagjai használati joguk

⁴ 141/2011. (VII. 21.) Korm.rend, 2. § (1) bek. 10. pontja.

⁵ 114/2010. VJ.

⁶ PAPP Tekla: *Atipikus szerződések*. Szeged, Lectum Kiadó, 2009. 84.

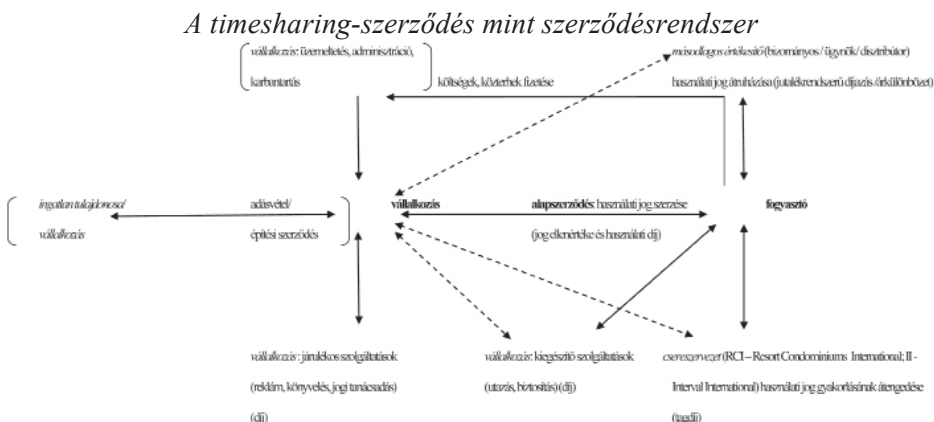
⁷ Zala Megyei Bíróság Polgári és Gazdasági Kollégiumának 14/2000. sz. véleménye.

⁸ EBH 2006. 1519.; 114/2010. VJ.

értékének megfelelően válogathatnak az adott szervezet üdülési jogai között (azaz a megszerzett használati jog jellege, értéke, – és általában – időtartama nem, csak az igénybevételének helye változik).

Amennyiben a timesharing-megállapodás nemcsak a timeshare megszerzésére irányul, hanem a gyakorlás átengedése és a jog átruházása is a kontraktus tartalmát képezi, akkor ez egymással összefüggő több szerződés keretében oldható meg, a timesharing-szerződés mint szerződésrendszer-rész jelenik meg. A szerződésrendszer legegyszerűbb variációja a következőképpen épülhet fel:

- a timeshare-t értékesítő cég adásvételi szerződéssel telket vásárol, majd építési szerződés alapján egy vállalkozással felépítteti a szállodát (üdülőt) és a hozzá kapcsolódó létesítményeket;
- ezt követően megteremti a timeshare-értékesítés hátterét: csereszervezet tagjává válik,⁹ kiegészítő szolgáltatásokat (utazás, biztosítás) nyújtó vállalkozással és másodlagos értékesítőkkal szerződik (így lesz biztosítva a timeshare konvertálhatósága és átruházhatósága);
- a vállalkozás a saját tevékenységét segítő célokra (pl. az ingatlan üzemeltetése, karbantartása, vagy reklámozás, pénzügyi adminisztráció végett) más vállalkozásokkal is megállapodásokat köt;¹⁰
- legvégül kerül sor az alapszerződés megkötésére a fogyasztóval, amelynek révén az a speciális használati jogot meg tudja szerezni.¹¹ A fentieket áttekintő jelleggel az alábbi ábra szemlélteti

Képmagyarázat:

[] : az így jelölt szerződések esetlegesek (pl.: a timeshare-értékesítő cég maga lehet az ingatlan tulajdonosa, üzemeltetője, vagy a csereszervezet kiegészítő szolgáltatásokat nyújtó)

⁹ Fővárosi Törvényszék P/2011/14. ; SZIT Pf.I.20.061/2012/3.

¹⁰ Csongrád Megyei Bíróság 2.P.21.948/2011/3.

¹¹ 114/2010. VJ.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a timesharing-szerződés specialitása megjelenik

- egyrészt a megszerezhető használati jog különleges jellegzetességeiben,
- másrészt a megszerzett használati jog gyakorlása és az azzal való rendelkezés köre épülő szerződésrendszerben,
- harmadrészt a szerződésrendszer keretében a fogyasztó számára igénybe vehető egyéb (utazási, üdülési) szolgáltatásokban.¹²

2. A timesharing-szerződés minősítése

A szerződések tipizálásának az alkalmazandó jog eldöntése szempontjából van fontos szerepe. A magánjogi kontraktusok két nagy csoportra: nevesített és nevesítetlen megállapodásokra bonthatók; a nevesített szerződésfajtán belül tipikus és atipikus, a nevesítetlen típusúak között vegyes és de facto innominát szerződések különböztethetők meg.¹³

A timesharing-szerződés

- nem tipikus szerződés, mert speciális, nem Ptk-beli használati jogot és szerződéskomplexumot szabályoz;
- nem vegyes szerződés, mert annak egyik kategóriájába (típusegyesítő, típuskombinációs, sajátos szolgáltatásra irányuló) sem sorolható, a vegyes szerződésekhez képest több (az említett alfajok ötvözése) és más (az említett altípusokba besorolhatatlanság), önálló, sui generis megállapodás;
- nem de facto innominát szerződés, mert nem egyszeri, egyedi, kivételes és normatív szabályozás nélküli jogviszonyt fed le.¹⁴

A timesharing-szerződés az atipikus szerződések körébe tartozik,¹⁵ mert rendelkezik e kontraktusok csoportismérveivel. Így jellemző rá, hogy

¹² A kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény 2. § 23. (szálláshely-szolgáltatás: üzletszerű gazdasági tevékenység keretében rendszerint nem huzamos jellegű, éjszakai ott-tartózkodást, pihenést is magában foglaló tartózkodás céljára szálláshely nyújtása és az ezzel közvetlenül összefüggő szolgáltatások nyújtása) és 24. (tartós szálláshely-szolgáltatás: üzletszerű gazdasági tevékenység keretében éjszakai ott-tartózkodást, pihenést is magában foglaló tartózkodás céljára szolgáló szállás rendszeres időközönként ismétlődő, meghatározott, nem huzamos időtartamra történő használata jogának – üdülési jog – biztosítása) pontjai is érintetik a timesharing-szerződést.

¹³ PAPP (2009a) i. m. 11–14.; VÖRÖS Imre: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga I.* Budapest, Krim Bt., 2004. 7.

¹⁴ PAPP (2009a) i. m. 11–12.

¹⁵ 46/2010. Számviteli kérdés

- a) a Ptk. „Egyes szerződések” (Negyedik rész, III. cím) részében nem található, nem sorolható az itt nevesített szerződéstípusokba;
- b) a Ptk. 200. § (1) bekezdése alapján, a típuszabadság értelmében, de a jogszabályba ütközés tilalmának betartásával köthető és a szerződések általános szabályai (Ptk., Negyedik rész, I. cím) erre a megállapodásra is irányadóak;
- c) idegen eredetű neve van, melynek magyar megfelelője (ingatlanok időben megosztott használati jogának megszerzésére irányuló szerződés) nem a legkönnyebben, legegyszerűbben kezelhető kifejezés;
- d) magyarországi szabályainak kialakulásánál és kialakításánál fontos szerepe volt a külföldi gyakorlati és jogalkotási mintáknak, valamint a hazai szokásoknak (lásd: üdülőszoövetkezet);
- e) a kormányrendeleti szinten szabályozott atipikus szerződések egyike;
- f) az európai jogfejlődésben megfigyelhető jogegységesítési törekvések érintették: egyrészt a 2008/122/EK irányelv a maximum harmonizáció jegyében fogyasztóvédelmi szempontból szabályozza, másrészt a DCFR (Draft Common Frame of Reference)¹⁶ – az egységes európai magánjog kidolgozásainak alapjait nyújtó közös referenciakeret vázlata – a szerződések közös szabályain belül az elállási jogra vonatkozó rendelkezések között tér ki a timesharing-szerződésre („right to use immovable property”);
- g) jogszabályi előírásoknak megfelelően írásba kell foglalni; nem feltétlenül érvényességi kellékként, inkább biztonsági (a fogyasztó védelme), bizonyíthatósági okokból;
- h) a részletes és pontos írásbeli megfogalmazásra törekvés magával vonta az általános szerződési feltételek alkalmazását (lás: írásbeli tájékoztató, valamint a formanyomtatványok);¹⁷
- i) a megállapodás egyik pólusán szerződő félként a Ptk. 685. § c) pontja szerinti gazdálkodó szervezet, vagy az Fgytv 2. § b) pontja szerinti vállalkozás áll;
- j) tartós jogviszonyra irányul, hosszabb távú piaci kapcsolatokat szabályoz.¹⁸

¹⁶ C. Von BAR – E. CLIVE – H. SCHULTE – NÖLKE (szerk.): *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law*. (DCFR) Munich, Sellier, 2008. II. – 5:202.

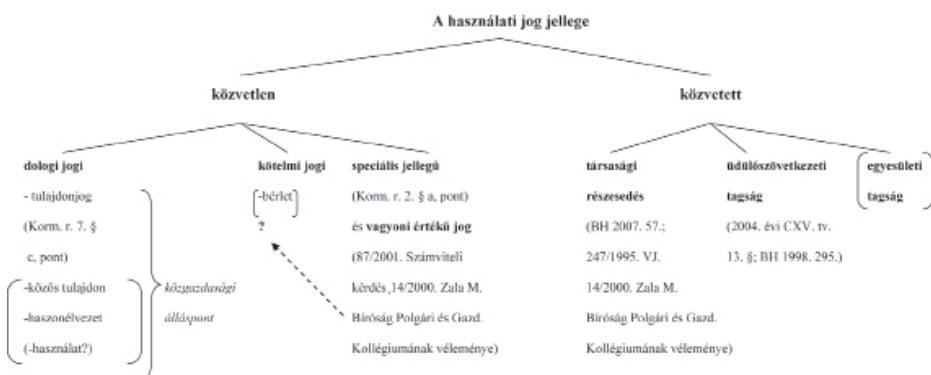
¹⁷ 141/2011. (VII. 21.) Korm. rend. 1., 4. és 5. mellékletei.

¹⁸ PAPP Tekla: *Atipikus jelenségek szerződési jogunkban / Atypical phenomena in our contract law*. Budapest, Lectum Kiadó, 2009. 47–48.

3. A timesharing-szerződés tárgya

Az alapszerződés alapján a timesharing-szerződés közvetlen tárgya a használati jog szerzése, illetve átruházása,¹⁹ a közvetett tárgya pedig a használati jog, amelynek révén a fogyasztó az adott ingatlant (vagy ingatlanrész) évente meghatározott időre birtokolhatja, használhatja, esetleg hasznosíthatja (konvertálás) és elidegenítheti.²⁰ Az ingatlanok időben megosztott használatára vonatkozó szerződés a jogosult számára biztosítja a saját használatot, annak átengedését és a használat jogának csereképes kontingensként való felhasználását. A használati jognak csererendszeren belüli konvertálására vonatkozó jog csak akkor nyílik meg, ha a jogosult a csererendszerbe tagként belép.²¹

A timesharing-szerződés közvetett tárgyának jellegét az alábbi ábra jól szemlélteti.

Jelmagyarázat:

[] : Magyarországon nem jellemző

A timesharing-szerződés alapján megszerezhető használati jog jellegét illetően a gyakorolhatóság szempontjából közvetlen és közvetett alfajra bontható:²²

¹⁹ 141/2011. (VII. 21.) Korm. rend. 2. § (1) bek. 10. és 13. pontjai, 12. § (1) bek., 17. §, 1. melléklet 3.1. pont; Zala Megyei Bíróság Polgári és Gazdasági Kollégiumának 14/2000. sz. véleménye; BH 1999. 514.; BH 2008. 71.; FIT 4.Pf.20.559/2012/3.

²⁰ 141/2011. (VII. 21.) Korm. rend. 2. § (1) bek. 10. és 13. pontjai.

²¹ LB Gfv IX. 30.193/2006.

²² Más szemléletű megközelítésre lásd MISKOLCZI-BODNÁR Péter – SÁNDOR István: *A fogyasztó-védelmi jog európai gyökerű magyar szabályozása II.* Budapest, Patrocinium, 2012. 47–48.: kötelmi jogi, dologi jogi és közvetett jogszerzésre bontás, valamint a vagyonkezelői modell.

az előbbinél a jogcímen kívül nem szükséges más a timeshare igénybevételéhez, míg az utóbbinál a jogcím mellett feltétel egy jogi eszköz alkalmazása is (pl. szervezeti tagság), amin keresztül (amihez kapcsolva) lehet a használati joggal élni.

A közvetlen jellegű használati jog lehet dologi jogi, kötelmi jogi besorolású és minősíthető speciális használati jognak is.

A közgazdaságtani álláspont²³ a timeshare dologi jogi jellege mellett tör lándzsát, mert a használati jog a dolognak, mint használati tárgynak a minőségi tulajdonságaihoz (használati értékéhez) kapcsolódik.

A szállások időben megosztott használati jogának megszerzésére irányuló szerződésekről szóló 141/2011. (VII. 21.) Kormányrendelet szerint a timeshare tulajdonjog részjogosítványa is lehet.²⁴

A Ptk. 139. § (1) bekezdése szerinti közös tulajdon is szóba jöhet a használati jog jellegének vizsgálatánál, azonban a timesharing-szerződésnél²⁵

- a jogosultakat nem egyidejűleg, hanem időben egymást felváltva, rövid időtartamra illetik meg a tulajdonosi jogosítványok (időbelileg szakaszolt, speciális közös tulajdon);²⁶
- nem ugyanazon a dolgon (pl.: más-más szállodai szobán) és általában nem az egész dolgon (hanem inkább ingatlanrészen) illetik meg a fogyasztókat a meghatározott hányadok;
- a tulajdonostársakat megillető elővásárlási (valamint előbérleti) jog az I. pontban ismertetett komplex szerződésrendszer kiépülését akadályozza és a timeshare átruházhatóságát, átengedhetőségét korlátozza;
- a rengeteg tulajdonostárs megnehezíti a timeshare-rendszer működtetését (pl.: 1 üdülői szobára 52 jogosult jut heti váltásokban, 50 lakóhelyiség esetén 1 szálloda kapcsán 2600 fogyasztó vállalkozás általi megfelelő szerződéses kielégítése szükséges).

A haszonélvezeten alapuló timeshare nem tenné lehetővé a szerződésrendszer teljes kialakulását, mivel a használati jog átruházására nem nyílna mód a timesharing-szerződés keretében, ugyanis a haszonélvezeti jog forgalomkép-

²³ DRÁBIK L. – FÁBIÁN A.: *Utazásszervezés és timesharing tevékenység az EU-ban és Magyarországon*. Budapest, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2004.

²⁴ 1. melléklet 2.2 és 8.1. pontjai; 87/2001. Számviteli kérdés: az ingatlanok időben megosztott használati jogának értékesítésekor a vevő tulajdonjogot nem szerez.

²⁵ Ptk. 142. § (2) bek.

²⁶ 46/2010. Számviteli kérdés: Az üdülőhasználati szerződés szerint a használó az időben és térben korlátozott használati jogot szerzi meg díjfizetés ellenében.

telen, csak a gyakorlása átengedhető;²⁷ tehát csak a timeshare konvertálására lenne lehetősége a jogosultnak.

A használat joga²⁸ pedig nemcsak azért alkalmatlan a timesharing-szerződés céljának megvalósítására, mert - a haszonélvezeti joghoz hasonlóan - forgalomképtelen, hanem mert „a saját és az együtt élő családtagok szükségleteit meg nem haladó mértékű” használat és hasznosítás nem a timeshare-jogosult igényeihez igazodik.²⁹

A kötelmi jogi jellegű megközelítésnél a bérleti jog nem igazán alkalmas a timesharing-kontraktusbeli használati jog sokrétűségének a megjelenítésére:

- a bérlettel ellentétben a timeshare-nél nem állandó, folyamatos használatról van szó;
- a bérleti díjjal szemben a timeshare-jogosult komplex ellenszolgáltatásra köteles más teljesítési idővel;
- más a terhek, költségek, kiadások megoszlása a bérbeadó és a bérlő, illetve a vállalkozás és a fogyasztó viszonylatában;³⁰
- a bérlő (a bérbeadó engedélye nélkül) nem ruházhatja át szabadon a bérleti jogot és annak gyakorlását nem engedheti át másnak (albérlet);³¹
- a bérleti joghoz a bérleti szerződés részeként - a komplex timesharing-szerződésrendszerrel ellentétben - kiegészítő szolgáltatások (lás: 1. ábránál mind a vállalkozás, mind a fogyasztó vonatkozásában) nem kapcsolód(hat)nak.

A timesharing-szerződéssel kapcsolatos Kormányrendelet,³² a pénzügyi jog³³ és a bírói gyakorlat³⁴ speciális jellegű, sajátos (dologi jogi, használati kötelmi és polgári jogi társasági elemeket is hordozó), vagyoni értékű jogként is elismerhetőnek tartja a timeshare-t.

A közvetett jellegű használati jog alfajon belül az egyesületi tagság révén igénybe vehető timeshare Magyarországon nem elterjedt, az üdülőszövetkezeti tagságon alapuló variáció viszont igen. A szövetkezet tulajdonában álló üdülő-épületben a tagot, évenként, az alapszabályban meghatározott időtartamra, egy

²⁷ Ptk. 159. § (2) bek.

²⁸ Ptk. 165. §

²⁹ Lásd PAPP (2009a) i. m. 89.

³⁰ Ptk. 427. §; PAPP (2009a) i. m. 89.

³¹ Ptk. 426. § (1) bek.

³² 141/2011. (VII. 21.) Korm. rend. 2. § (1) 10. pontja.

³³ 87/2001. Számviteli kérdés

³⁴ BH 1999. 514.; 14/2000. Zala Megyei Bíróság Polgári és Gazdasági Kollégiumának véleménye.

üdülőegység időleges használatának joga illeti meg.³⁵ Ez a jog az üdülőjegy (amely nem részjegy és nem is értékpapír) átruházása révén örökölheto, „eladható” és „elajándékozható”,³⁶ azonban a használati jog megszerzésének feltétele a tagsági jogviszony létesítése az üdülőszövetkezetben.³⁷

A társasági részesedés alapján gyakorolható használati jog megszerzésére részvény vásárlásával van lehetősége a fogyasztónak üdülőhasználati szerződés keretében: az üdülési jog ellenértékét osztalékelsöbbségi részvényvásárlással egyenlíti ki.³⁸ A konstrukció jogi szempontból „gyenge lábakon áll”, ha a részvény után a fogyasztót – mint részvényest – megillető osztalék maga a timeshare, mert a részvény nem dologi jogi jogosultságot (adott esetben egy üdülőegység használatát) megtestesítő értékpapír, hanem tagsági jogokat inkorporál.³⁹

A timesharing-szerződés révén szerezhető használati jog jellegét illetően a gyakorlatban a közvetett formációk terjedtek el, míg a jogalkotó a közvetlen formát preferálja (lás: fenti ábra). Véleményem megegyezik Vékás Lajos álláspontjával abban, hogy dologi jogi és polgári jogi társasági elemeket is magában hordozó sajátos használati kötelelem a timesharing-szerződés által lefedett jogviszony. Meglátásom szerint

- a közvetlen jellegű timeshare esetén a dologi jogi jelleg pregnánsan jelen van,
- amennyiben szervezeti tagság képezi a használati jog alapját, akkor pedig a pjt.-jelleg a dominánsabb,
- és mindkét alfajnál árnyalják a képet a kontraktus révén igénybe vehető szolgáltatások,
- valamint a hangsúly mindig a felek – a vállalkozás és a fogyasztó - szerződéses kapcsolatán lesz.⁴⁰

³⁵ 2004. évi CXV. törvény a lakásszövetkezetéről 40/C. § (1) bek.

³⁶ BH 1998.295.; 2004. évi CXV. tv. 40/C § (3) bek.

³⁷ 2004. évi CXV. tv. 40/D § (1) bek.

³⁸ BH 2007.57.; 247/1995. VJ; 14/2000.; Zala Megyei Bíróság Polgári és Gazdasági Kollégiumának véleménye.

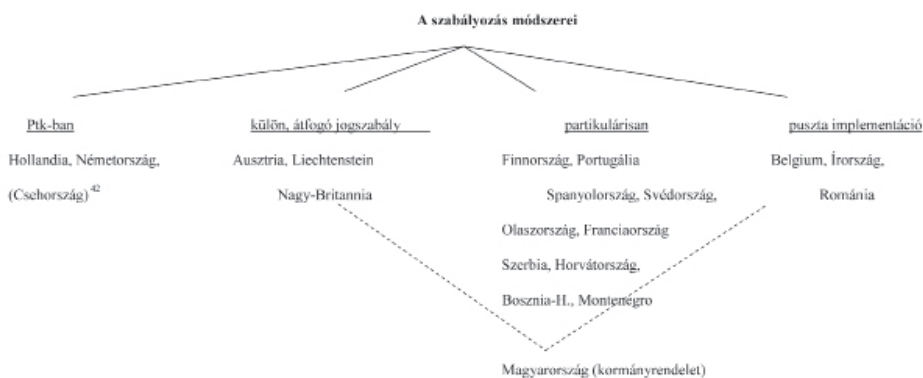
³⁹ PAPP (2009a) i. m. 95–96.

⁴⁰ PAPP (2009a) i. m. 86.

4. A timesharing-szerződés szabályozása Európában

Európában a timesharing-szerződés szabályozása során vagy a fogyasztó védelme került előtérbe (lásd: skandináv országok, Benelux-államok, Egyesült Királyság, Németország, Ausztria, Magyarország, Szerbia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Montenegro, Románia, Csehország, Olaszország), vagy a piaci forgalom és az adójogi szempontok számítottak (lásd: Görögország, Portugália, Spanyolország, Franciaország).

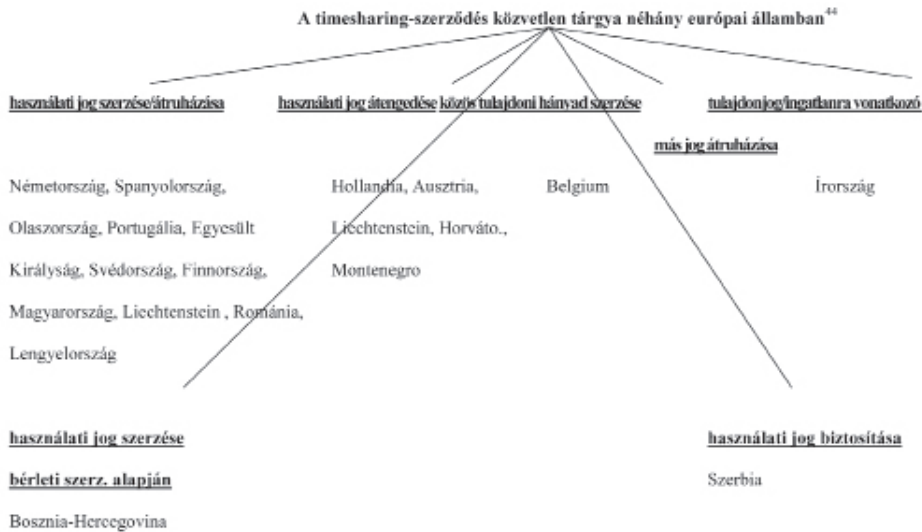
A timesharing-szerződés regulációja kapcsán többféle szabályozási módszert alkalmaztak: vagy a Polgári Törvénykönyvbe emelték be e jogintézményt, vagy átfogóan és törvényi szinten rendelkeztek róla, vagy csak az EU-s irányelv vonatkozó rendelkezéseit implementálták vele kapcsolatban, vagy csak sporadikusan (fogyasztóvédelmi, adójogi, szolgáltatási szerződésről szóló jogszabályokban etc.) lelhetők fel rá vonatkozó normatív előírások. A szabályozás módszereit az alábbi ábra szemlélteti.

A timesharing-szerződés közvetlen tárgyára vonatkozóan többféle jogi megoldás létezik Európában, azonban a többségi szabályozás a magyar kormányrendelet⁴² rendelkezéséhez hasonló. Az alábbi ábrán jól láthatóak a különböző jogszabályi megvalósulások.

⁴¹ <http://www.csi.cz/en/esc-1/legislation-1/civil-code.html>; A vonatkozó rendelkezéseket a cseh Ptk.-ban hatályon kívül helyezték.

⁴² 20/1999. (II.5.) Korm. rend. 2. § a) pont, 3. §

Közös jellemzője az is a timesharing európai szabályozásának, hogy a szerződés közvetett tárgyát képező használati jog forgalomképes, visszterhesen szerezhető meg és egyaránt szolgálhat lakhatási és üdülési célt is (ez utóbbi az általánosan elterjedt, ezért a timeshare-t gyakran szokták azonosítani az üdülési joggal, és csak ekként aposztrofálni: holiday ownership).⁴⁴

A 94/47/EK irányelv⁴⁵ és a 2008/122/EK irányelv preambulumai⁴⁶ rögzítik, hogy a timesharing-szerződés nem bérleti szerződés (és közvetett tárgya, a használati jog nem bérleti jog) a használati jog átruházhatósága és időbeli jellege folytán, valamint a két kontraktus által szabályozott eltérő fizetési módok miatt.

Az irányelvi rendelkezésekkel megegyezik az Európai Bíróság álláspontja is: a Klein v Rhodos Management Ltd. ügyben⁴⁷ kimondta, hogyha egy apartman időben megosztott használati joga klubtagsági jogokkal (konverztálás, kiegészítő szállodai szolgáltatások és üdülési kedvezmények) párosul, akkor az alapul szolgáló megállapodás nem bérleti szerződés. Azonban a közös hozzáadottértékadó-rendszerről (HÉA) szóló 2006/112/EK irányelv alapján

⁴³ PAPP (2009b) i. m. 52.

⁴⁴ PAPP (2009b) i. m. 54.

⁴⁵ Melyet hatályon kívül helyez a 2009. január 14-én elfogadott 2008/122/EK irányelv (ennek rendelkezéseit 2011. február 23-tól kell alkalmaznia a tagállamoknak).

⁴⁶ 94/47/EK irányelv preambulum 3., 4. és 5. pontok; 2008/122/EK irányelv preambulum 6. pont.

⁴⁷ C-73/04.

az Európai Bíróság *MacDonald Resorts Ltd v The Commissioners for Her Majesty's Revenue & Customs* ügyben⁴⁸ adójogi szempontból az ingatlanhoz kapcsolódó szolgáltatásnyújtásokat (szállodában való elhelyezés, üdülő átmeneti használatához való jog, „opciós programban” való részvétel) - amelyeket azon a helyen teljesítenek, ahol a szálloda/üdülő található -, ingatlan bérbeadásának minősítette.

A timesharing-kontraktus közvetett tárgyával (a használati jog jellegével) kapcsolatos európai regulációt az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

A timesharing-szerződés közvetett tárgyának jellege néhány európai államban⁴⁹

Speciális használati jog (RTU)	dologi jogi jellegű: Ausztria, Liechtenstein, Svédország , Finnország, Olaszország , Portugália (DRHP)
	kötelmi jogi jellegű: Ausztria, Liechtenstein, Portugália (DRT)
Dologi jog	tulajdonjog (deeded property): Németország, Spanyolország, Írország, Hollandia, Finnország, Lengyelország
	közös tulajdoni hányad (fee simple): Belgium , Spanyolország, Németország
	tulajdonjogon kívül, ingatlanra vonatkozó más jog: Írország, Lengyelország (haszonélvezet)
Személyes jog	egyesületi tagság: Németország, Hollandia, Ausztria, Liechtenstein, Lengyelország
	társasági részesedés: Hollandia, Franciaország , Ausztria, Liechtenstein, Lengyelország, Németország (Treuhand-Modellel keverhető), Egyesült Királyság (trust-tal vegyítve) ⁵⁰
Kötelmi jog (bérlet, lease, leasehold)	Németország, (Ausztria) ⁵¹

⁴⁸ C-270/09.

⁴⁹ PAPP (2009b) i. m. 59–61.

⁵⁰ Timeshare rights acquired as the result of share ownership are under collective investment schemes.

⁵¹ *Zuständigkeit österreichischer Gerichte für Zahlungsklage auf Clubbeiträge aus Time-Sharing-Vertrag-Mietähnliches Modell*. NZM, 2008/17. 660–663.

A rendszerező táblázat is jól szemlélteti a timeshare vonatkozásában fennálló 'kaotikus' állapotot: a magyarországi jogi helyzethez hasonlóan a többi európai állam magánjoga is kihívásokkal küzd a timesharing-szerződés alapján szerezhető használati jog megítélésével kapcsolatban, csak néhány ország jogalkotása tette le a voksát egyértelműen egyetlen jogi megoldás mellett (lásd Bold betűtípussal kiemelve).

5. A timesharing-szerződés jövője

Az egyre terebélyesedő timeshare-hálózat a turisztika egyik domináns módjává vált, flexibilitása és a jogszabályoknak megfelelő működtetése révén a fogyasztók által egyre gyakrabban igénybe vett szolgáltatássá konkretizálódik.

A timesharing-szerződés fejlődésében új tendenciák fedezhetők fel:

- az amerikai gyakorlat, ahol ingón és speciális vonatkozásokban (pl. ló, szülői felügyelet, informatikai szolgáltatások etc.) is gyakorolható a timeshare, begyűrűzik az európai kontinensre is (lásd az Egyesült Királyságban az ingón fennálló „fractional ownership”⁵² vagy a magyarországi „bújtatott” megjelenését: lakókocsi-timeshare);⁵³
- a timeshare-t már több idegenforgalmi szolgáltatás összességének részelemeként is minősítik (lásd az Európai Bíróság ítélete a Travel Vac-ügyben);⁵⁴
- az ún. Resort-Hotel-Time-Sharing megjelenése: luxusszállodákban igénybe vehető üdülési jog, amely a timesharing hotelláncoknál kialakított új értékesítési formája.⁵⁵

Az Európai Parlament és a Tanács által elfogadott 2008/122/EK irányelv révén a jogalkotó is követi a gyakorlatot a timesharing rugalmasabbá tétele céljából: a timesharing-szerződés alapkuntraktusa köré kiépülő szerződésrendszer részévé teszi a hosszú távra szóló üdülési termékekre vonatkozó megállapodásokat is, valamint azzal, hogy az időben megosztott használati jog szálláshelyek vonatkozásában gyakorolható, már nemcsak ingatlanra, hanem ingón (lakókocsi, yacht, etc.) is fennállhat a timeshare.⁵⁶

⁵² PAPP (2009a) i. m. 97.

⁵³ 44/2007. VJ

⁵⁴ C-423/97.

⁵⁵ PAPP (2009a) i. m. 97.

⁵⁶ PAPP (2009a) i. m. 99.

Véleményem szerint a magyar jogalkotó előtt a timesharing-szerződéssel kapcsolatban több feladat is tornyosul,

- az ingatlan-timeshare mellett nyitni kell az ingó timeshare irányába (lásd a szállás fogalmának árnyaltabb kidolgozása révén);⁵⁷
- meg kell találni a timesharing-szerződés helyét a magyar magánjogban. Meglátásom szerint erre három mód nyílik
- vagy a szolgáltatási szerződés (service contract, Dienstvertrag) kategóriájának Ptk.-ba emelésével (és e típus keretében kerülne szabályozásra a timeshare-szerződés);
- vagy a közvetlen jellegű timeshare a dologi jogon belül, a közvetett pedig önálló szerződéstípusként (mert egyértelműen sem a pjt. alfa-jaként, sem szimpla használati kötelemként nem besorolható) nyerne elhelyezést a Ptk.-ban;
- vagy a jelenlegi regulációs technika mellett tartunk ki (fogyasztóvédelmi szempontú, rendszerszemléletet és dogmatikai elgondolásokat nélkülöző, kormányrendeleti szintű rendezése a timesharing-jogviszonynak).

⁵⁷ A szállások kapcsán részletesen lásd: JUHÁSZ László: Európai csillagok – Nemzeti csillagok. Szabályozott szabályozatlanság a hazai szállodaiparban. *Agora*, 2012/8. 34–38.

POGÁCSÁS ANETT*

A SZERZŐ FOGALMÁNAK ÉS JELENTŐSÉGÉNEK ALAKULÁSA NAPJAINKBAN**

Szerzői joggal viszonylag kis, de annál lelkesebb csapat foglalkozik hazánkban. Különösen nagy hálával tartozom Tattay Leventének, amiért megismertetett ezzel a területtel, és az ő kedves iránymutatásait követve ma már én is otthon érezhetem magam ebben a közösségben. Kívánom neki, hogy továbbra is sok örömet leljen ezen a pályán, és remélem, hogy ezután is rendszeresen lesz majd lehetőségünk jóízű szakmai, és még több baráti beszélgetésre!

* * *

„...a história nem arra való, hogy az ember csak éppen megismerje, mi volt s hogyan, hanem arra való, hogy ami már egyszer megtörtént, tanulságul legyen a későbbi időkben mindenkinek, aki hasonlatos sorsra jut.”

Móricz Zsigmond¹

A szerző személyének, művével való kapcsolatának megítélése, ennek a viszonyinak az erkölcsi, társadalmi és jogi értékelése folyamatos – hol felgyorsuló, hol stagnáló – fejlődés eredményeként alakul. Ez nem csak a jog világában kézzelfogható, de az irodalom, a művészet és a tudomány egyéb berkeiben is

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék. A Szerzői Jogi Szakértő Testület tagja.

** A tanulmány a Pázmány Péter Katolikus Egyetem TÁMOP-4.2.1.B-11/2/KMR-2011-0002. sz. projektje (A tudományos kutatások kibontakoztatása a PPKÉ-n) keretében jelent meg.

¹ MÓRICZ Zsigmond: *A nap árnyéka*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 887.

– sőt, először ez utóbbi területeken volt megfigyelhető az a markáns változás, amelyre aztán később a jog is reagált.

Abban talán mindenki egyetért, hogy maga az *alkotótevékenység* kezdetektől az emberiség egyfajta jellemzője, sőt, fejlődésének elválaszthatatlan részét képezi.² Az őskori emberek, a rabszolgatartó vagy a hűbéri társadalmak mind bővelkednek olyan alkotásokban, amelyek a mai napig meghatározóak számunkra. Maguk az *alkotók* azonban – legyen szó az irodalom, a művészet, vagy a tudomány nagyszerű alkotásairól – korszakról korszakra, műtípusról műtípusra más-más szerepet töltöttek be ebben a folyamatban, a közönség időről időre változtatott a hozzájuk való viszonyulásukon, mint ahogyan az alkotók is változó igényekkel léptek fel az évszázadok során.

Számos példáját láthatjuk annak, hogy magának a szerzőnek a személye háttérbe szorul az alkotáshoz képest, gyakran olyannyira, hogy sem mi, sem kortársai nem is ismereték az alkotót. Arra is akad példa, hogy az „igazi” alkotó helyett csak a mester, vagy egy ismertebb művész tűnt fel az alkotó szerepében, gyakran az alkotás ismertebbé, elismertebbé, keresettebbé tétele érdekében, vagy egyszerűen csak bizonyos hierarchikus viszonyoknak köszönhetően. „Az antik szemlélet számára a mű volt a fontos. Úgy is mondhatnánk talán, hogy a műnek volt joga szerzőre, nem a szerzőnek a műre”³ – írja találóan Tóth János 1947-ben. Azonban az általánosítás itt is veszélyes lehet, hiszen már ekkor jelen van a „művészi öntudat”⁴, és az alkotással együtt az alkotó társadalmi megbecsülése. Bár számos alkotás esetében valóban háttérbe szorult, illetve háttérben maradt az alkotó, azonban gyakran már ekkor is igen erős kapcsolatot figyelhetünk meg a szerzővel. Nem csak a különféle irodalmi, művészeti, tudományos alkotások, de azok létrehozói is komoly társadalmi elismerésben részesülhettek, melyhez komoly vagyoni elismerés is társulhatott: „Az ókorban a szerzők fő célja a halhatatlanság elnyerése volt. Mint ahogy azt láttuk, anyagilag biztonságban voltak, vagy azért mert saját vagyonuk volt, vagy mert egy pártfogó gondoskodott róluk. [...] Ezért a szerzői jog közvetlen gazdasági megfontolásai a szerzőket az ókorban nem érdekelték.”⁵ Így a művek révén a halhatatlanságra való törekvés volt a fő mozgatórugója a szerző művéhez való ragasz-

² TATTAY Levente – PINZT György – POGÁCSÁS Anett: *Szellemi alkotások joga*. Budapest, Szent István Társulat, 2010. 32.

³ TÓTH János: *Szellemi alkotás és jog*. Kecskeméti Református Szent Ekklezsia, 1947. 7.

⁴ LONTAI Endre – FALUDI Gábor – GYERGÁNYFY Péter – VÉKÁS Gusztáv: *Szerzői jog és iparjogvédelem*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2012. 13.

⁵ LENDVAI Zsófia: *Szerzői jog az ókorban. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2008/3.

kodásának. Ahogyan Apáthy utal erre például Horatius esetében: „[...] költeményeiről azt mondja, hogy azok Sosius testvéreknek – a kiadóknak – pénzt, neki pedig századokra terjedő hírt és nevet biztosítanak.”⁶

Egyfajta erkölcsi elismerés, az alkotó ember *megbecsülése* tehát kezdettől jelen volt a különféle társadalmakban, mégpedig oly egyértelműen, hogy jogi kényszerítőerőre sem volt szükség támogatásához. A problémák, illetve az azokat felszínre hozó új technikai, társadalmi körülmények megjelenésekor kialakult egyfajta ‘mai értelemben vett’ szerzői jog, és a szerző – mint a mű kreatív forrása – különböző személyhez fűződő és vagyoni *jogokkal* került felruházásra.

A technikai fejlődés, a „dologi dinamizmus”⁷ megjelenése, és az ezeket kísérő számtalan panaszos hang⁸ hatására kialakuló szerzői jog az addigi „esetenkénti érdekegyezések előnyeiben túlmenően jogi védelmet”⁹ biztosított a szerzők számára (is), kezdetben a többszörözésekre vonatkozó privilégiumok formájában (így értelemszerűen csak a többszörözhető művekkel kapcsolatosan). Egyesek szerint épp a kiadók közötti konfliktusokat „felhasználva” találta meg a szerző „saját helyét a kulturális piacok mechanizmusában”, a szerző a kiadók közötti konfliktusokon keresztül vált képessé definiálni önmagát.¹⁰ Ez a megállapítás fontos összefüggésekre világít rá, azonban csak egyes műtípusok esetében igaz. Akárhogyan is, a szerzők jogainak erősödése ellenállást is hozott magával. Az alkotókat megillető kizárólagos jogot persze mindig is behatárolták különféle korlátozások, azonban a határvonalak meghúzása nem minden esetben könnyű – sőt, egyes műtípusoknál kifejezetten sok vitára ad okot. Nem csak a jog, de az irodalom világában is rengeteget foglalkoznak azzal a dilemmával, hogy tulajdonképpen mi is a szerző jelentősége, és pontosan hol vannak jogainak határai.

A szerző és a hozzá szorosan kötődő művének tekintélyét a posztstrukturalista elméletek kérdőjelezték meg. Sokan arra kezdték felhívni a figyelmet, hogy a

⁶ „Hic meret aera liber Sosiis, hic et mare transit. Et longum noto scriptori prorogat aevum. Art. poët. 345.” APÁTHY István: *A szerzői jogról szóló törvény (1884. XVI. t. cz.) méltatása jogi és gazdasági szempontból (Székfoglaló értekezés)*. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, VIII/3.) Budapest, MTA, 1885. 5.

⁷ BALÁS P. Elemér: Szerzői jog. In: Szladits Károly (szerk.): *A magyar magánjog I. Általános rész, személyi jog*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1941. 676.

⁸ MEZEI Péter: A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884:XVI. tc.). *Jogelméleti Szemle*, 2004/3.

⁹ BOYTHA György: A szerzői jog kialakulása. In: BENÁRD Aurél – TÍMÁR István (szerk.): *A szerzői jog kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. 20.

¹⁰ BODÓ Balázs: *A szerzői jog kalózzai*. Budapest, Typotex, 2011. 51–52. 96.

tehetsége, képessége által a társadalom többi tagja közül kiemelkedő szerző előkelő helyzetének köszönhetően „a szövegek előállításában szerepet játszó többi ágens (például a szerkesztő, a tipográfus, a könyvtervező) a háttérbe szorul, csakúgy, mint a szövegek befogadója, a könyvek megvásárolója és olvasója.”¹¹ Az 1960-as évekre számos vélemény fogalmazódott meg, miszerint a szerző valójában nem a mű forrása – ‘csupán’ a közösségi tudás megfogalmazója, tolmácsolója. Egyre többen, egyre több típusú műalkotás kapcsán gondolják úgy, hogy az alkotás, valamint az azt befogadó közösség, és nem az alkotó bír jelentőséggel a társadalom számára. Gács Anna úgy fogalmaz, a „szerző halálaként” ismert jelenség nem egyenlő a szerzővel szembeni „közönnyel”, csupán arról van szó, hogy egyfajta differenciálódott szerzőfogalom jelenik meg a XX. század második felére. „A szerző immár nem csak forrást, de képződményt is, nemcsak jogos tulajdonost, de bitorlót és bitoroltat is, nemcsak apát, hanem anyát és gyermeket is jelenthet.”¹² Utal arra is, hogy tulajdonképpen már korábban is létezett több olyan szerző, aki saját bevalása szerint „»szövegeket« szerkesztett, és tagadta saját személyiségének jelentőségét” (utal itt Gustave Flaubert-re), tehát nem csak a „mai nagyképi kritikusok” azok, akik „»máglyára a szerzővel« alapon minden regényt, minden drámát és minden verset »szöveg«-ként értékelnek újra.”¹³

Lendvai Zsófia is utal arra az óriási változásra, hogy míg a XVI. században a szerzők nagy része, pl. Luther is úgy gondolkozott, hogy mivel végeredményben ingyen kapta a Jóistentől az írás lehetőségét, ezért számára nem jelent gondot, ha műveit a jogosulatlan utánnyomások miatt ingyen kénytelen továbbadni, más módon keres majd kompenzálást – a XVIII. századra viszont már egyre több szerző igazságérzete diktált mást: „Luthernek azt válaszolom, tegyetek néha különbséget. Legnagyobb részt nem is igaz az, hogy az író ingyen kapja azt, amit nem akar ingyen adni. Sokszor talán az egész vagyona ráment arra, hogy most képes a világot tanítani és szórakoztatni.”¹⁴ (Megjegyezzük, Luther 1525-ben maga is „útonálló rablókhoz és tolvajokhoz” hasonlítja az „egymás romlását előidéző utánnyomó kiadókat”, nem maga, hanem az eredeti kiadó érdekeit védve.¹⁵) Azonban mindkét korszakban közös, hogy a *szerzőség elisme-*

¹¹ Gács Anna: *Hipertext, hipermédia*. ELTE, Szabaddolcsészet, <http://goo.gl/3yZdX>.

¹² Gács Anna: *Miért nem elég nekünk a könyv: A szerző az értelmezésben, szerzőségkonceptiók a kortárs magyar irodalomban*. Budapest, Kijarat Kiadó, 2002. 45., 231.

¹³ Uo. 226. Ld. még Julian BARNES: *Flaubert papagája*. Budapest, Magvető, 1989. 11.

¹⁴ LENDVAI i. m. 78.

¹⁵ BOYTHA i. m. 19.

rését, az alkotómunka erkölcsi megbecsülését töretlenül igényelték a szerzők, és általában a társadalom többi tagja is.

Hiszen a közösségi ösztudás fejlesztése, a társadalmi előrehaladás érdekei, a felhasználók, a közönség jogai mellett azért mégiscsak el kell ismernünk, hogy egy szerzői alkotás nem létezhet a szerző egyéni, eredeti jellegű alkotótevékenysége nélkül. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a technikai fejlődés nem minden műtípus esetében hozott változást. Tattay Levente úgy fogalmaz, a szerzői alkotások „elválaszthatatlanok a szerzőtől”, nagyban függenek az alkotó személyiségétől.¹⁶ Ha ez nem így lenne, akkor tulajdonképpen nem is beszélhetnénk szerzői alkotásról – hiszen annak lényege éppen az, hogy egyéni, eredeti jellegű mű születik eredményeképpen, mégpedig az alkotó munkájának, tehetségének, kreativitásának köszönhetően. Minden mű „más és más szubjektív azonosságú”, azaz „mindegyikük más alkotói személyiség egyéni, eredeti gondolati szövedéke, így tükre is”.¹⁷ A szerzői jogi védelem is erre épül, érdekes logikát követve. Szerzői jogi törvényünk – akárcsak a vonatkozó nemzetközi egyezmények¹⁸ – a szerzői alkotás védelmét deklarálja, és ebből vezeti le a magát a szerzőt megillető jogokat: „Ez a törvény védi az irodalmi, tudományos és művészeti alkotásokat.” „A szerzői jogi védelem az alkotást a szerző szellemi tevékenységéből fakadó egyéni, eredeti jellege alapján illeti meg. A védelem nem függ mennyiségi, minőségi, esztétikai jellemzőktől vagy az alkotás színvonalára vonatkozó értékítéllettől.” „A szerzői jog azt illeti, aki a művet megalkotta (szerző).”¹⁹

Tehát a szerzői jogi védelem az alkotást illeti – főszabály szerint –, a mű alkotójának, azaz a szerzőnek biztosított jogok révén. A szerzői jogviszony tehát ezáltal szintén személyek közötti viszony lesz, amely meghatározott tárgyra irányul. Igaz, például Grosschmid Béni szerencsésebbnek tartotta az ‘egyszemélyes jogi helyzet’ kifejezést a szerzői jogviszony helyett, mely meglátásból

¹⁶ TATTAY–PINTZ–POGÁCSÁS i. m. 27.

¹⁷ GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *A szerzői jogi törvény magyarázata*. Budapest, CompLex, 2006. 30.

¹⁸ Ld. a hazánkban az 1998. évi XI. törvénnyel kihirdetett, a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól szóló megállapodás (TRIPS) 9. cikk (2) bekezdését; a hazánkban a 2004. évi XLIX. törvénnyel kihirdetett WIPO Szerzői Jogi Szerződésének (WCT) 2. cikkét; valamint a hazánkban az 1975. évi 4. tvr. által kihirdetett, az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezmény Párizsban, 1971. évi július hó 24. napján felülvizsgált szövegének (BUE) 2. cikk (6) bekezdését: „A fent említett művek az Unióhoz tartozó valamennyi országban védelemben részesülnek. Ez a védelem a szerző vagy más jogosult javára áll fenn.”

¹⁹ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban Szjt.) 1. § (1) és (3) bekezdés, 4. § (1) bekezdés.

kiindulva Szladits Károly bár nem tartotta elvetendőnek a szerzői jogviszony megnevezést, de azt a szerző és a műalkotás között fennállónak tekintette.²⁰ Érdekes ebből a szempontból, hogy az Szjt. miniszteri indokolása a folklór alkotásaival kapcsolatban épp arra hívja fel a figyelmet, hogy a „szerzői jog alanyának azonosíthatatlansága» lehetetlenné teszi a *mű és a szerző viszonyát középpontba állító szerzői jogi védelem* alkalmazását”,²¹ de az árva művek esetében már ugyancsak ez a viszony a szabályozás kiindulópontja.

Önmagában az alkotói kreativitás ‘megléte’ a szerzői jog által tehát nem védett tulajdonság: de amennyiben ez testet ölt valamilyen irodalmi, tudományos vagy művészeti alkotásban, a mű az alkotónak biztosított jogok segítségével oltalomban részesül. A mű kötődése hatályos jogszabályi rendelkezéseink szerint is igen erős alkotójához, hiszen az Szjt. szerint a szerző személyhez fűződő jogait nem ruházhatja át, azok másként sem szállhatnak át és a szerző nem mondhat le róluk, míg a vagyoni jogok a törvényben meghatározott esetekben és feltételekkel ruházhatók át, illetve szállhatnak át.²² Még a védelmi idő lejártát követően is a szerző emlékének megsértését jelenti, így az érintett közös jogkezelő szervezet vagy szerzői érdek-képviselői szervezet is felléphet olyan magatartás miatt, amely a védelmi időn belül sértené a szerző jogát arra, hogy a művén vagy a művére vonatkozó közleményen szerzőként feltüntessék.²³ Az erős kötődés egyik oka, hogy „a szerzői mű nem tekinthető pusztán anyagi fogyasztási cikknek a kulturális forgalomban.”²⁴ Persze „műfajtánként, felhasználási módonként, sőt talán az érintett mű művészi rangjától függően is”²⁵ eltéréseket tapasztalhatunk a kötődés erőssége, és erre tekintettel a személyhez fűződő jogok korlátozhatósága kapcsán. Egyes művek esetében ugyanis nem csak a vagyoni jogok alakulnak másként (így pl. szoftver, adatbázis vagy reklám céljára megrendelt művek esetében lehetővé vált a vagyoni jogok szerződéssel történő teljes átruházhatósága, azaz a hasznosítás nem csak felhasználási szerződéssel történhet), de pl. az ún. funkcionális művek (mint az építészeti alkotások) esetén a bírói gyakorlat a személyhez fűződő jogokkal szemben

²⁰ Vö. LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002. 249.

²¹ GYERTYÁNFY (szerk.) i. m. 33. (Kiemelés tőlem: P. A.)

²² Szjt. 9. § (2)–(6) bekezdés.

²³ Szjt. 14. § (2) bekezdés.

²⁴ GYERTYÁNFY (szerk.) i. m. 63–64.

²⁵ Uo.

is több korlátot fogalmaz meg.²⁶ Más műtípusoknál annak eldöntése is nehéz lehet, hogy egyéni, eredeti teljesítményről, azaz védett alkotásról van-e szó. „A szerző fogalmának lényeges jegye az, hogy szellemi tevékenységének eredménye legyen a szellemi alkotás, azért a pusztán kivitelező tevékenység mindenestre kiesik a szerző fogalma köréből.”²⁷ Balás P. Elemér szerint ezért nehéz pl. a mozgófényképészeti mű szerzőjét meghatározni – e kérdéskörrel a későbbiekben is sokat foglalkozott a gyakorlat, sőt, a technikai fejlődés még érdekesebb határesetekre is felhívta a figyelmet.

Az egyéni, eredeti jelleg meglétének megítélése igazodik a műfaji sajátosságokhoz is, hiszen bizonyos típusú műveknél szükségszerűen szűkebb az alkotó *mozgásteréje*.²⁸ Ahogyan az az SzJSzT 19/2005. sz. szakvéleményében kifejtésre került, egy mű egyéni jellegének alapvető követelménye, hogy az „ne legyen teljesen meghatározva a körülménynek vagy az alkalmazott eszközök által; legyen legalább minimális tere a különböző megoldások közötti emberi választásnak.” Éppen ezért lehet szerzői mű egy autópálya nyomvonalának terve,²⁹ a technikai eszköz segítségével készített zene (pl. techno),³⁰ vagy egy információs térkép is.³¹ Szintén nem lett volna kizárt, azonban egy adott ügyben szereplő koromszállító jármű és annak tervdokumentációja esetében szerzői jogi védelmet keletkeztető egyéni, eredeti jelleget az eljáró tanács már nem tudott felfedezni,³² mint ahogyan egy parkolójegy esetében is hasonló megállapításra jutott.³³ Ebből a szempontból napjaink egyik legérdekesebb kérdése a fotók helyzete, hiszen esetükben a felhasználók gyakran érzik úgy, hogy a digi-

²⁶ „A tulajdonosi jogok rendeltetésszerű gyakorlása nem eredményezheti a tervezőnek az építményhez fűződő szerzői joga megsértését.” EBH 2005. 1201. „A tulajdonos tulajdonjogból fakadó jogosultságaival – akár a szerző Szjt.-ben megfogalmazott személyhez fűződő jogát fogalmilag sértő módon is – akkor élhet, ha az alkotás megváltoztatásához, vagy akár az épületben megtestesülő alkotás megsemmisítéséhez fűződő érdek mögött olyan szükségszerű („reális”), magán- vagy társadalmi igény áll, amellyel szemben a szerzői jog gyakorlása rendeltetés ellenes joggyakorlásnak minősülhet. Ezt a mérlegelést azonban esetenként kell elvégezni.” SzJSzT 1/2006. számú szakvélemény. Ld. még ezzel kapcsolatban az SzJSzT 38/2001., 36/2002., 6/2007., 38/2007/1., 9/2008/1., 04/2009., 18/2009. számú szakvéleményeit.

²⁷ BALÁS P. i. m. 682.

²⁸ Ld. például az alábbi szakvéleményeket: SzJSzT 08/12., SzJSzT 22/10., SzJSzT 03/12., SzJSzT 24/08.

²⁹ SzJSzT 18/2009. számú szakvélemény.

³⁰ SzJSzT 43/2000. számú szakvélemény.

³¹ SzJSzT 07/2007. számú szakvélemény.

³² SzJSzT 28/2002. számú szakvélemény.

³³ „Önmagában az a tény, hogy léteznek a parkolójegy funkciót más látvánnyal, kivitellel megvalósító termékek is, nem teszi a tárgybani parkolójegyet egyéni-eredeti jellegűvé. A minimális megkülönböztethetőséget megteremtő számelhelyezés, a perforációs technika, a különbö-

tális technikának köszönhetően ma már semmi egyéni, eredeti nincs az egyes fényképekben. A könnyedén többszörözhető képek kapcsán könnyen elfeledkeznek arról, hogy esetükben is vizsgálnunk kell, hogy fotóművészeti alkotásnak minősülnek-e – azaz tükrözik-e készítőjük egyéni, eredeti látásmódját, hiszen ez esetben szerzői alkotásról van szó. „Nincs szükség a fényképek esetén valamilyen speciális ‘művészi’ jellegre; szerzői jogi védelmük egyetlen feltétele az, hogy megfeleljenek az eredetiség fogalmának. Elegendő az, hogy a műben az egyéni jelleg valamilyen minimuma megnyilvánuljon, azaz ne legyen teljesen meghatározva a körülménynek vagy az alkalmazott eszközök által; legyen legalább minimális tere a különböző megoldások közötti emberi választásnak, továbbá, hogy ne egy meglévő alkotásnak szolgai másolásáról legyen szó.”³⁴

A vagyoni jogok tehát különböző módokon átszállhatnak, a védelmi idő lejártá és az egyéb korlátok³⁵ szabadon felhasználhatóvá teszik a műveket, maga a szerző könnyedén hozzáférhetővé teheti művét az interneten – azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a szerző ilyenkor is szerző marad, amennyiben egyéni, eredeti jellegű alkotásról van szó. Természetesen ebből a szempontból számos határterülettel találkozhatunk, de abban egyetértés mutatkozik, hogy a szerző *egyéni, eredeti teljesítménye* – valamilyen formában – elismerést érdemel. Ennek mikéntjén, és általában az alkotók helyzetén az utóbbi évek tendenciái jelentősen változtattak.

Egyrészt számos, egyszerű árukhoz hasonlóan viselkedő alkotástípus jelent meg, melyek esetében leértékelődött a szerző személye az ‘általánoshoz’ képest. Egy szoftver, egy reklámozás céljára készült mű vagy egy adatbázis jobban hasonlít az iparjogvédelem tárgyaihoz, esetükben sokkal inkább maga a produktum, és nem a szerző kerül előtérbe. Ez persze nem jelenti azt, hogy a szerzőt nem illetik meg a személyhez fűződő jogok, de egészen más az alkotó, és a felhasználók hozzáállása és elvárásai ezen műtípusoknál.

Másrészt az interneten keresztül (is) nyilvánossághoz közvetített egyes alkotások esetében nem csak a felhasználók, de néha az alkotók sincsenek tudatában annak, hogy szerzői műről van szó. Gyakran találkozhatunk azzal, hogy a felhasználók közkincként, szabadon felhasználható ‘szöveggént’, képként

ző színek használata az eljáró tanács megítélése szerint pusztán olyan ötletek, melyeket a védelemből a törvény maga kizár (Szt. 6. §).” SzJSzT 18/2007. számú szakvélemény.

³⁴ SzJSzT 19/2005. számú szakvélemény.

³⁵ Ezzel kapcsolatban ld. GYENGE Anikó: *Szerzői jogi korlátozások és a szerzői jog emberi jogi háttere*. Budapest, HVG-Orac, 2010.

stb. kezelik mindazt, amit a világhálóról elérnek.³⁶ Néha valóban nehéz azonosítani a műveket: az alkotók egy része maga sincs tisztában azzal, hogy az általa feltöltött tartalom szerzői alkotásnak minősül, és gyakran a szerző feltüntetése elmarad, vagy nehezen megtalálható az adott weblapon belül. Ez nem befolyásolja a szerzői jogi védelem létét – de a felhasználók helyzetét nem könnyíti meg.³⁷ A problémát jól érzékelteti egy 2012-es SzJSzT szakvélemény alapját képező ügy, ahol az alperessel kapcsolatban felmerült, hogy a felperes által írt szöveges műveket jogosulatlanul használta fel saját weblapján: az alperes arra hivatkozott, hogy felhasználása szabad felhasználásnak minősül, hiszen „*a felperes által kifogásolt szöveg korábban is szabadon elérhető volt*” az interneten.³⁸ A felhasználók egy része könnyen azonosítja egymással a ‘szabad elérhetőséget’ és a ‘szabad felhasználást’. Ugyanakkor kiindulópont, hogy egy szerzői alkotás lehívásra szolgáló nyilvánosságához közvetítése³⁹ önmagában nem jelenti, hogy az adott alkotás ezután szabadon felhasználhatóvá válik. Az Szjt. által engedett szabad felhasználási esetektől eltekintve – mint az intézményi célú nyilvánossághoz közvetítés,⁴⁰ valamint az idézés és az átvétel⁴¹ – a szerzői jogi védelem alatt álló művek, valamint azok azonosítható részei ilyenkor is a szerző engedélyével használhatóak fel. Az, hogy egy egyéni, eredeti jellegű szöveg számos honlapon felhasználásra került már, egy további felhasználás jogosságának megítélését nem befolyásolja.

Harmadrészt érdemes figyelmet szentelni annak a ténynek, hogy napjainkban a közönség nagy része nem egyszerű műélvező, hanem igen könnyen válhatnak maguk is szerzővé, vagy épp szerzői jogi értelemben vett felhasználókká. Ahogyan arra a Jedlik-terv is felhívja a figyelmet, „az internet új távlatokat nyitott és új szemléletet honosított meg a tartalom-előállítás, -szolgál-

³⁶ Nemzeti stratégia a szellemi tulajdon védelmére, 2013–2016. Budapest, 2013. június (a továbbiakban: Jedlik-terv) tervezete arra hívja fel a figyelmet, hogy „A szellemi tulajdon intézményrendszeréről korlátozott tudással rendelkező közönség ... sokkal fogékonyabb az »információ szabad áramlására« és a »szellemi közjavak« diffúz fogalmára építő retorikára (különösen, ha a mérleg egyik serpenyőjében az ingyen megszerezhető kulturális javak, a másikban pedig az állítólagos büntetőjogi fenyegetettség és a mindenható állami kontroll képe van), mint a defenzív – és a laikusok számára nehezen követhető – jogi érvelésre. ... A legjelentősebb feladatot alighanem ezen a fronton az jelenti, hogy a »szellemi tulajdon« kifejezés a jövőben ne az »elnyomás és kizsákmányolás«, hanem az alkotótevékenység jótékony (megfelelő ellensúlyokkal történő) ösztönzésének szinonimája legyen.”

³⁷ A Creative Commons licencek alkalmazása sokszor jelenthet megoldást erre a problémára.

³⁸ SzJSzT 08/2012. számú szakvélemény.

³⁹ Szjt. 26. § (8) bek.

⁴⁰ Szjt. 38. § (5) bek.

⁴¹ Szjt. 34. § (1)–(2) bek.

tatás és -terjesztés területén. Ez nemcsak mint lehetőség, de mint kihívás is megjelenik a digitális iparágban érdekelt alkotók és vállalkozások számára.⁴² Akárcsak a média világában, a szerzői jogban is összemosódnak a szerepek, és kitágulnak a lehetőségek. A magánfelhasználás és a nyilvánossághoz közvetítés határai hajszálvékonyra váltak, az egyszerű műélvező gyakran közvetítői szerepet is vállal, a szerzői jogi értelemben vett felhasználás igen könnyen – gyakran szinte tényleg észrevétlenül – valósulhat meg. A ‘szerző – közvetítő – felhasználó’ szerepek nem különülnek el élesen, mint egykor, és a közönség messze nincs úgy rászorulva a szó klasszikus értelmében vett közvetítőkre, mint régen. Sajátos közvetítők jelennek meg, akik a tartalomközvetítés – így pl. szerzői alkotások nyilvánossághoz közvetítésének – *lehetőségét* nyújtják a közönség számára. Az olvasó, műélvező szerepe tehát megváltozik – számára a szerző már nem elérhetetlen távolságban van, hanem interaktív kapcsolatban áll vele, és alkotásával. Az irodalomelméleti megfigyelések igen tanulságosak ebből a szempontból: „a szerzőnek és a műnek ez a kölcsönös tekintélye, kulturális tabu-voltuk többek között az, ami a posztstrukturális elméletekben megkérdőjeleződik, s e kritika nyomán egy olyan szövegvilág képe sejlik fel, ahol a kreatív, individuális szerzőséget felváltja a név nélküli szövegáramlás, illetve a földrajzi, időbeli határokon átívelő kollaboratív produkció, a merev határokkal rendelkező művet az egymással hálózatszerűen kapcsolódó, állandóan alakuló szövegtenger és a passzív befogadót a szöveget kreatívan értelmező olvasó.”⁴³ Egyre több irodalomkritikus hívja fel arra a figyelmet – már a XX. század közepén is –,⁴⁴ hogy egyre inkább kezdi elveszíteni alapvető jellegét „a szerző és közönség közötti megkülönböztetés, és a sokszorosítás technológiáinak forradalma ahhoz vezetett, hogy egyre többen lehetnek szerzővé, s így a szerzői, illetve olvasói szerep funkcionálissá válik, esetről esetre felcserélődik.”⁴⁵

Napjainkban nem a szerzők és a felhasználók, de még csak nem is „a ‘tiszteletes kiadók’ és az ‘elvetemült kalózok’ közötti harcról”⁴⁶ van szó: figyelemmel kell lenni arra, hogy a szerző, a közönség és a felhasználók szerepe átalakult, átértékelődött. Ennek során a szerzői jog „a kulturális cserének nem akadálya vagy terhe, hanem katalizátora” kell, hogy legyen, mely „elősegíti,

⁴² Jedlik-terv, 73.

⁴³ GÁCS Anna: *Hipertext, hipermédia*. ELTE, Szabadszövegszét, <http://goo.gl/3yZdX>.

⁴⁴ Benjamin WALTER: A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korában. In: Benjamin WALTER: *Kommentár és Prófécia*. Budapest, Gondolat, 1969. 321.

⁴⁵ GÁCS Anna: *Hipertext, hipermédia*. ELTE, Szabadszövegszét, <http://goo.gl/3yZdX>.

⁴⁶ BODÓ i. m. 14. 298.

hogy a kultúra alkotói, közvetítői és a műélvező polgárok között élénk, termékeny kapcsolat és együttműködés alakuljon ki.⁴⁷

„A kritikusok azt is hangsúlyozzák, hogy a modern szerző történeti kategória, nem mindig volt az írott kultúra szereplője, s nem is biztos, hogy az fog maradni”⁴⁸ – nem gondolom, hogy a szerzőnek el kellene tűnnie az internet sajátos lehetőségei és törvényszerűségei következtében, az viszont kétségtelen, hogy a szerzői jog alakulása, alkalmazkodása is kívánatos az új közegben. Egyes alkotások esetében valóban változnak a szerzők és a felhasználók lehetőségei, a szöveg és a szerző viszonya értelmezhető másként ebben a közegben,⁴⁹ az interneten található tartalmakat hajlamosak vagyunk egyszerű szöveggként kezelni, és a szerzők vagyoni megbecsülése is új formákban ölthet testet. A szerzői jog nem ennek a tendenciának az erőszakos megváltoztatását, a modern lehetőségek elvetését tűzte ki célul, hanem a mai viszonyok között is a szerzők megbecsülését, az egyéni, eredeti jellegű alkotások védelmét kívánja biztosítani, meghatározott korlátok, határok között, ügyelve minden érdekeltre.

Móricz Zsigmond – akinek alkotásai épp az ünnepeelt 70. születésnapjának évében váltak közkinccsé – mottóként idézett gondolata alapján magam is úgy gondolom, hogy a szerzői jog eddigi történetét megismerve rájöhethünk, hogy az idők változásával ugyan a részletszabályok változhatnak és változniuk is kell, azonban az alapvető cél, az alkotói kreativitás, az egyéni, eredeti teljesítmény elismerése és támogatása továbbra is védendő érték. A szerző szerepe, megbecsülésének formája, módja sokat alakult az elmúlt évszázadok során, és most is átalakulóban van.

Ami a *vagyoni elismerést* illeti, a mecénások támogatásától kezdve az állami támogatáson át a közvetett nyereségszerzésig számos megoldást láthattunk már a történelem során. Ami állandóan jelenlévő igény a szerzők és a társadalom oldaláról, hogy saját kreativitásuk gyümölcsét ne mások arassák le. Napjainkban egyre több megoldás kínálkozik arra, hogy a szerzők vagyoni ellentételezés nélkül tegyék a felhasználók számára hozzáférhetővé műveiket, mely lehetőségekkel egyre többen élnek is – különböző megfontolásokból (pl. egyszerűen a közösség érdekeit szem előtt tartva, lemondva az anyagi juttatásokról, vagy fáradozásaiknak közvetett módon való megtérülésében bízva). Azt azonban, amikor műveikből közvetlen vagy közvetett módon mások szereznek nyere-

⁴⁷ Jedlik-terv, 33.

⁴⁸ GÁCS Anna: *Hipertext, hipermédia*. ELTE, Szabadszövegszét, <http://goo.gl/3yZdX>.

⁴⁹ GÁCS Anna: Who will read us if we all become writers? Print and Digital Literary Periodicals, Authorship, and Authority. In: Gács Anna (szerk.): *A folyóirat-kultúra az elektronikus kor szemszögéből*. Budapest, L'Harmattan, 2007. 141–149.

séget, általában nem nézik jó szemmel. Ez megintcsak nem újkeletű dolog: egy anekdota szerint például két francia művész 1847-ben egy párizsi kávéházban megtagadta számlájuk kiegyenlítését, „mondván, ha a kávéház a szerzeményeket ingyen játssza, miért kellene nekik az éttermi szolgáltatásért fizetniük.”⁵⁰ Két évvel később pert is nyertek a kávéházzal szemben, de hazánkban az ún. „cigány-perekben” is hasonlóan döntött a Kúria. A szerzők úgy érezték, ha az éttermek profitot termelnek az ő műveik segítségével, nekik is lehetnek vagyoni jellegű követeléseik. A vagyoni jogok soha nem jelentették azt, hogy aki alkot, az egyúttal vagyoni juttatásra is jogosult – mindig is azt takarta, hogy azok a szerzők, akiknek az alkotásait valamilyen formában érdemes volt felhasználni, azaz „népszerűek” voltak, számíthattak vagyoni ellentételezésre e felhasználások fejében. Az, hogy mely szerzők részesültek vagyoni juttatásban, mindig is egyfajta „kiválasztódás” eredménye volt – kezdetben a mecénások, később maga a közönség látta el ezt a feladatot. Tehát míg vagyoni jogai minden szerzőnek vannak, vagyoni juttatásban csak egy részük részesül, a közönség és a felhasználók döntésének megfelelően. Ez messze nem azt jelenti, hogy csak kiváló alkotások szerzői részesülnek díjazásban. Bár a szerzői jogi védelem nem függ minőségi jellemzőktől vagy az alkotás színvonalára vonatkozó értékítéllettől,⁵¹ gyakran hallhatunk panaszos hangokat a minőség felől a mennyiségi termelés irányába történő eltolódás problémáiról. „Az eredmény tehát az, hogy minden művészetben, mind abszolút, mind viszonylagos értelemben, nagyobb a hulladéktermelés, mint korábban volt; és ennek így kell maradnia mindaddig, míg csak az emberek olyan aránytalanul sok olvasmány- kép- és hallható anyagot fogyasztanak, mint jelenleg”⁵² – idézi az egyik kritikus a XX. század elején, utalva arra, hogy ez a megközelítés mindazonáltal nem tekinthető haladó szelleműnek. A szerzői jogi szabályozásnak ugyan ma sem az a célja, hogy csak egyes, minőséginek kikiáltott alkotásokat védjen, de az fontos célkitűzés, hogy „a szerzői jog eszköztárát minden eddiginél hatékonyabban használjuk fel a kreatív iparágak és a kultúra fellendítésére.”⁵³

⁵⁰ GÉRA Eleonóra Erzsébet – CSATÁRI Bence: *A Zeneszerzők Egyesületétől az Artisjus Egyesületig, 1907–2007, A zenei közös jogkezelés száz éve Magyarországon*. Budapest, Artisjus, 2007. 21–23.

⁵¹ Sztj. I. § (3) bek.

⁵² WALTER i. m. 321. Az idézet eredeti forrása: Aldous HUXLEY: *Croisière d'hiver. Voyage en Amérique Centrale 1933*. Párizs, Plon, 1935. 273–275.

⁵³ Jedlik-terv, 148.

Az egyes korok szerzőinek a személyhez fűződő jogok kapcsán meglévő közös törekvését megfigyelve elmondhatjuk, hogy az alkotók legalapvetőbb igénye, hogy *szerzőségük elismerésre* kerüljön. Ezt nevezhetjük felesleges ‘alkotói önérzetnek’, mely csak a társadalmi ösztudás, illetve a kultúra fejlődését gátolja, az elmúlt háromszáz év azonban mégis csak azt mutatja, hogy a társadalom számára is ‘megéri’ az alkotók elismerése, megbecsülése. A kreativitás, az alkotókedv ösztönzésének ilyen módjára is szükség van – és ehhez ugyan valóban nem a szerzői jogi szabályozás az egyetlen eszköz, de az egyik a lehetőségek közül, mellyel hiba lenne nem élni, és hiba lenne az érvényesíthetőség hiányosságaira nagyvonalúan legyinteni. Az új technikai lehetőségek, az új igények és szokások hatására ugyan építhetjük új alapokra a szerzői jogi rendszert, kidolgozhatunk teljesen új megoldásokat, bevethetünk más jogterületeket a védelem érdekében⁵⁴ – a történelem tanulságait azonban nem érdemes figyelmen kívül hagyni.

⁵⁴ Vö. BODÓ i. m.; vagy Joost SMIERS – Marieke VAN SCHIJNDEL: *Imagine there is no Copyright and no Cultural Conglomerates too / An Essay*. Amsterdam, Institute of Network Cultures, 2009.

SCHANDA BALÁZS*

VALLÁSI KÖZÖSSÉGEK – A KÖZJOG ÉS A MAGÁNJOG ALANYAI

Reflexiók az új törvényi szabályozással kapcsolatban

A közösségi vallásgyakorlás jogi kereteinek újraszabályozása számos kérdést vet fel. Míg az 1990. évi IV. törvény gyakorlatilag minden, magát vallásinak mondó szervezet számára egy elvben azonos jogokkal felruházott jogi kategóriát kínált fel (és ezt „egyháznak” nevezte), az új szabályozás (2011. évi C. törvény, majd a helyébe lépő 2011. évi CCVI. törvény, illetve annak a 2013. augusztus 1-jével hatályba lépett korrigált változata) tudatosan két, megnevezésében és jogaiban eltérő kategóriát irányoz elő – melyet egyes elemek tovább cizellálhatnak. A korrigált törvény¹ számos korábbi felvetésre választ ad. Új kategóriaként létrejön a „vallási közösség,” mint gyűjtőfogalom. A vallási közösségek vagy sajátos, autonóm vallási egyesületként (vallási tevékenységet végző szervezet) vagy bevett egyházként működhetnek. A „bevett” kategóriáról az Országgyűlés dönt (a kritériumokat pontosítja a módosítás), a parlamenti döntéssel szemben az alkotmányjogi panasz nyújthat jogorvoslatot. A bevett egyházak közjogi testületnek minősülnek – az nem derül ki, hogy a szimbolikus rangon, a magánjogi jogalanyoktól való megkülönböztetésen túl e kategóriának mi a jelentése: az egyházak közhatalmat semmiképpen sem gyakorolhatnak, hiszen demokratikus legitimációval nem rendelkeznek.

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék.

¹ 2013. augusztus 1-jével hatályba lépnek a 2011. évi CCVI. törvényt módosító 2013. évi CXXXIII. törvény rendelkezései.

1. Hány kategória?

Az egyházak a jövőben is azonos jogokat élveznek, és azonos kötelezettségek terhelik őket – ez azonban csak a szűkített értelemben vett egyházakra lesz igaz: a vallási egyesületek (vallási tevékenységet végző szervezet) alapvetően más kategóriába esnek. Az egyházak 1990. évi IV. törvényben rögzített egyenjogúságát árnyalta az Alkotmánybíróság által kialakított formula beépítése: „Az egyházak egyenlőkként való kezelése szintén nem zárja ki az egyes egyházak tényleges társadalmi szerepének figyelembevételét.”² E fordulat állhat a törvény azon rendelkezése mögött, mely szerint „Az egyházak tényleges társadalmi szerepét, az általuk ellátott közcélú tevékenységet az állam az egyházak társadalmi szerepéhez kapcsolódó további jogszabályok megalkotásánál és a velük való kapcsolattartás során figyelembe veheti.” (9. § (2)) Lényeges, hogy csak az egyházak társadalmi szerepében rejlő különbséget veheti figyelembe az állam, illetve a jogalkotó, azaz például hitelvi különbségeket nem, míg például az oktatásügyben való szerepvállalásukat igen. A semleges állam nem illetékes a különböző vallások és egyházak közötti különbségtételre, különösen nem hittételeik alapján. A vallásszabadság mértékében és az ehhez kapcsolódó jogok tekintetében az állam semmiképpen sem tehet különbséget.

Ahogy az Alkotmánybíróság 1993-ban megállapította: „Az állam a vallási szervezetek számára nem köteles sajátos szervezeti formát létrehozni, de nincs megkötve abban sem, milyen sajátos formát vagy *formákat* hozhat létre.”³ (kiemelés: Sch. B.) Az Alkotmánybíróság egyértelművé tette, hogy a vallásgyakorlásnak nem feltétele valamilyen jogi forma felvétele: az alapjog minden közösséget egyaránt megillet. Mivel a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény az „egyház” nyilvántartásba vételét rendkívül egyszerűvé tette, az alternatív jogi formák inkább elméleti lehetőségként jelentek meg. A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény (a továbbiakban: a törvény) a közösségi vallásgyakorlás számára két, alapvetően különböző jogi kategóriát hoz létre: a korábbihoz képest igen nehezen megszerzhető, azonban védettebb egyházi jogállást, és a korábbinál is könnyebben elérhető, azonban kevesebb joggal felvértezett „alapcélként vallási tevékenységet végző egyesület” (a továbbiakban: vallási egyesület) kategóriáját. Alapjogi szempontból kulcskérdés, hogy a közösségi vallásgyakorlás nem köthető egy adott jogi

² 4/1993. (II. 12.) AB

³ 8/1993. (II. 27.) AB

formához: minden közösséget – így a vallási egyesületeket és a jogi formát nem öltő közösségeket is – egyaránt megillető jogról van szó. Míg az új szabályozással kapcsolatban a legnagyobb figyelem az elismerésre irányuló eljárásra összpontosul,⁴ háttérbe szorul az új szabályozás értékelésének kulcskérdése: a vallási egyesület (vallási tevékenységet végző szervezet) megfelelő jogi forma-e ahhoz, hogy az együttes vallásgyakorlás kerete legyen?

2. Példák a kétszintű szabályozásra

Az egyházi jogállásnak nincs európai modellje: az Unió nem törekszik arra, hogy megváltoztassa az egyházak és vallási szervezetek nemzeti jog szerinti jogállását.⁵

Míg Franciaországban a vallási közösségek 1905 óta csak egyesületként juthatnak jogi személyiséghez,⁶ számos európai ország két, elismertségében és jogaiban eltérő kategóriába sorolja a vallási közösségeket. Így többek között Németország a magasabb szintű, közjogi testületi jogállást fenntartja a tartósan működő, jelentős közösségek, míg a többi vallási közösség egyesületként nyerhet jogi személyiséget. Más közép-európai államok, így Ausztria, Csehország, Románia⁷ két kategóriába sorolják a vallási közösségeket, ugyanakkor az alacsonyabb szintű elismertséghez is jelentősebb létszámot (300 tag) igényelnek. Azon csoportok, melyek az alacsonyabb szintű kategóriát sem tudják vagy kívánják elnyerni, más (akár egyesületi) jogi formában működhetnek.

Kétszintű jogállás keretei között az alacsonyabb, egyesületi szintű jogállás kapcsolódhat a közösség létszámához, belső szerkezetéhez, esetleg az államhatalomhoz való viszonyához is. Így hosszú időn keresztül a Jehova Tanúi Németországban a demokratikus államhatalomhoz való viszonyuk (elsősorban választások bojkottja) miatt nem nyertek közjogi testületi jogállást, míg 2006-tól kezdve mára a német tartományok nagy többsége közjogi testületként

⁴ Ezzel a kérdéskört, melyben az alapvető jogok biztosának indítvány alapján az Alkotmánybíróság is eljár, a jelen írás nem tárgyalja. <http://www.ajb.hu/allam/aktualis/htm/kozlemeny20120812.htm>.

⁵ Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 17. cikk (1) bek.

⁶ Így nem maguknak a vallási közösségeknek van jogi személyisége, hanem a tagjaik által létrehozott egyesületeknek. Brigitte BASDEVANT-GAUDEMET – Francis MESSNER: *Entités Religieuses comme Personnes Juridiques – France*. In: Lars FRIEDNER (szerk.): *Churches and Other Religious Organisations as Legal Persons*. Leuven, 2007. 101. 106.

⁷ SCHANDA Balázs: Románia új vallásügyi törvénye. *Jogtudományi Közlöny*, 2007/6. 277–282.

ismerte el szervezetüket.⁸ Németország harmadik legnépesebb vallási közössége, az iszlám azonban – a tagság és a szervezeti keretek megfelelő szabályozása híján – változatlanul nem válhatott közjogi testületté, számos muszlim egyesület által élvez jogalanyiságot.⁹

Úgy tűnik, hogy azon országokban, ahol vallási közösségek elvben azonos jogokat élveznek, rejtett módon is kialakulhat egy fajta kétszintű jogállás, akár az egyházakkal kötött megállapodások, akár tényleges különbségek figyelembe vétele nyomán. Általában azon országokban, ahol a vallási közösségek jogi helyzetének rendezése nem rögtön a kommunista rendszer összeomlása után született meg, hanem később (Csehország, Románia – kivétel Szlovénia) a kifejezetten kétszintű szabályozás jött létre, míg a korai szabályozások (Lengyelország, Magyarország) a vallási közösségek egyenjogúságát rögzítették, és utóbb a gyakorlat cizellálta helyzetet. Önmagában a felekezetek jogi helyzetének eltérő szabályozása nem érinti a felekezeti jogegyenlőséget (a különböző felekezetekhez tartozó személyek egyenjogúságát). Ha a kritériumok világosak és ésszerűek, akkor őszintébbnek is tűnhet egy olyan rendszer, amely elve több kategóriát állít fel, mint elvben egy kategóriába sorolni a különböző közösségeket, majd a gyakorlat során mégis érvényesíteni a különbségeket.

3. A vallási tevékenységet végző szervezet, mint jogi forma

A vallásszabadság lényeges eleme, hogy az azonos vallást követők jogi személyiséget is elnyerő szervezetet hozhassanak létre – ezt az Európai Emberi Jogi Bíróság joggyakorlata is világossá teszi. A jogi személyiség elnyerésének egyszerű módja az egyesület – az új szabályok szerint vallási tevékenységet végző szervezet – alapítása. E szervezetek jogállása sok tekintetben az egyesületek jogi helyzetét osztja, mégis a civil szervezetek között sajátos helyet foglalnak el. A korábbi törvényszöveg is utalt rá, hogy az egyházi jogállást elvezető, a jövőben az egyház jogutódjaként egyesületként működő szervezetekre a „lelkiismereti és vallásszabadság jogára, valamint hitéleti, vallási tevékenységére vonatkozóan a 10. §-t és a 13. § (3) bekezdését alkalmazni kell.” (36. § (2))

⁸ A Szövetségi Alkotmánybíróság álláspontja szerint a közjogi testületi jogállás feltétele, hogy az elismert közösség jogtisztelő legyen (így tiszteletben tartja mások alapvető jogait és az Alaptörvény alapvető elveit), azonban ezen túlmenő lojalitást az államhoz nem. BVergG, 2BvR 1500/97. 19.12.2000. Az első elismerő döntést a Berlini Szenátus hozta, 2006-ban.

⁹ Josef JURINA: Die Religionsgemeinschaften mit privatrechtlichem Rechtsstatus. In: Joseph LISTL – Dietrich PIRSON (szerk.): *Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland*. 2. kiadás. Berlin, 1994. 689–713.

Azaz az egyházi autonómia alapvető garanciái: önállóság, felügyelet nélküli működés, a belső egyházi szabályok és az állami jogi út (és kényszer) elválasztása, az adatvédelmi rendelkezések és a lelkeszi titoktartás vonatkozásában a vallási egyesület az egyházakkal azonos szintű védelmet élvezett. A lelkeszi titoktartás kiemelése nem csak alapjogi szempontból figyelemre méltó, hanem azért is, mert azt jelzi, hogy a vallási egyesületekben működő lelkeszek lelkeszi státuszát is elismerte az állam.

A „korrigált törvény” az autonómia szempontjából világos különbséget tesz a vallási tevékenységet végző szervezet és a civil szervezetek¹⁰ között, gyakorlatilag az 1990. évi IV. törvény szabályait alkalmazva az előbbieket tevékenységének ügyészségi ellenőrzésére (vö. 9/C. §). A vallási tevékenységet végző szervezetek a bevett egyházakhoz hasonlóan nem állhatnak állami szerv irányítása vagy felügyelete alatt, belső szabályaikon alapuló döntései állami kényszer útján nem érvényesíthetőek és nem felülbírálhatók (8. §).

A vallási tevékenységet végző szervezetek lelkeszei (vallásos szertartást hivatásszerűen végző személy) munkaviszonyban áll, míg bevett egyházak egyházi szolgálattevői más jogviszonyban is állhatnak. Mindkét kört megilleti a lelkeszi titoktartás, valamint a fokozott büntetőjogi védelem (azaz a vallási egyesület lelkesze is büntetőjogi értelemben közfeladatot ellátó személynek minősül). Nincs különbség a tendenciavédelem tekintetében: valamennyi vallási közösség által fenntartott intézmény elkötelezett jellegére tekintettel az egyenlő bánásmód követelménye alól szélesebb körben lehet eltérés, mint amit egyébként az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény általában lehetővé tesz „a vallási vagy más világnézeti meggyőződésen (...) alapuló” szervezetek munkáltatói tevékenységére. Míg az ilyen szervezetek a jellegüket „alapvetően meghatározó szellemiségből közvetlenül adódó, az adott foglalkozási tevékenység tartalma vagy természete miatt indokolt, arányos és valós foglalkoztatási követelményen alapuló megkülönböztetés” vonatkozásában mentesülnek az egyenlő bánásmód követelménye alól,¹¹ addig az egyházi intézmények „a felvételnél és a foglalkoztatásra irányuló jogviszony létesítésénél, fenntartásánál és megszüntetésénél a sajátos identitás megőrzéséhez szükséges” feltételeket határozhatnak meg (19. (4). Mindkét esetben fontos elem, hogy az egyenlő bánásmódtól történő eltérést indokolni

¹⁰ 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról 11. §

¹¹ 2003. évi CXXV. törvény 22. § (1) bekezdés b)

kell, azonban az indokolás az egyházi intézményeknél az új törvény nyomán egyszerűbbnek tűnik.

Míg a szabad, és az államtól különvált működés tekintetében a vallási tevékenységet végző szervezetek és a bevett egyházak között nincsenek alapvető különbségek, addig a társadalmi jelenlét intézményesült színtereihez való hozzáférés tekintetében tagadhatatlan eltérések vannak: az iskolai hit- és erkölcstanoktatás, a tábori lelkészi szolgálat, a közszolgálati tömegtájékoztatásban való jelenlét, a jogszabály-előkészítésbe történő bekapcsolódás (nevesített) lehetősége olyan ügyek, ahol az egyházak sajátos jogokkal rendelkeznek, míg a vallási tevékenységet végző szervezetek nem.

Az eltérések többnyire az érintett vallási szervezetek nagyobb része számára nem jelent tényleges hátrányt: nem eddig gyakorolt jogtól, hanem egy jog – inkább elméleti – lehetőségétől esik el. Így az iskolai vallásoktatás kiemelkedő fontosságú kérdés, azonban reális esélye arra, hogy a vallásoktatást ilyen keretek között megszervezze, a bevett egyházak között is csak a legnagyobb felekezeteknek van. A katonák között, vagy a büntetés-végrehajtási intézményekben minden vallási szervezet szabad működést ugyanúgy biztosítani kell, mint az elismert egyházakét – azzal, hogy az utóbbiak közül is csak néhány rendelkezik intézményesített lelkészi szolgálattal, és ez alkotmányossági szempontból nem vet fel aggályokat.¹² Azaz a meggyőződés kifejezésre juttatásának, gyakorlásának, tanításának szabadsága tekintetében nem lehet különbség, azonban ennek formái között igen.

A bevett egyház és a vallási tevékenységet végző is jogi személyiséggel rendelkezik, azaz ekként a magánjogi jogviszonyok alanyai lehetnek, ekként pl. tulajdonszerzési képességük tekintetében nincs különbség. A gazdasági mentességek, kedvezmények, támogatások tekintetében azonban lényeges különbségek vannak a bevett egyházak a vallási végző szervezetek között. Nem lebecsülendő, hogy utóbbiak is mentesek az illetékek, valamint a helyi adók alól, ugyanakkor az egyházak számára biztosított támogatásokból nem részesülnek. Ezek közül alighanem a személyi jövedelemadó 1%-ának felajánlási lehetősége a legfontosabb: a vallási tevékenységet végző szervezetek egyesületként, és nem egyházként részesülhetnek e támogatásból. E különbség az egyén szintjét is érinti, mivel egy egyház tagja jövedelemadójának 1%-át egyházának, 1%-át pedig egy, választása szerint (akár egyházához kötődő) civil szervezetnek ajánlhatja fel. A vallási tevékenységet végző szervezet tagja jövedelemadója civil 1%-át ajánlhatja fel közösségének, míg adója „egyházi” 1%-ával aligha fog

¹² Vö. 970/B/1994. AB határozat.

egyházat támogatni – esetleg az alternatív alap (az adott évre vonatkozó költségvetési törvényben meghatározott kiemelt előirányzat) javára rendelkezhet.¹³

A vallási tevékenységet végző szervezeteket is megilleti az intézmény-fenntartási szabadság, így iskola, egészségügyi vagy szociális intézmény fenntartói lehetnek. Ugyanakkor az állami intézményekkel minden tekintetben azonos szintű finanszírozásra nincs törvényi garancia. Az ilyen állami támogatások vonatkozásában az egyházak kiemelt támogatása alapvetően elfogadható, ha az egyházi jogállás ténylegesen objektív, külső (nem hitelvi) szempontokhoz – társadalmi elfogadottság, kiszámítható működés – kapcsolódik. Más oldalról megközelítve: egy újonnan alakult szervezet esetén elfogadható, ha nem részesül azonnal mindazokban a kedvezményekben és támogatásokban, melyeket a régebb óta működő, nagyobb szervezetek élveznek – ésszerű a támogatásokat jelentősebb szervezeti erőhöz, széles körben, huzamosabb ideig érvényesülő működéshez kötni.

Hitéleti képzést folytató felsőoktatási intézmények működési feltételei és támogatása tekintetében nincs különbség az egyházak és a vallási egyesületté váló fenntartók között: az utóbbiak változatlan feltételek és anyagi támogatás mellett működhetnek tovább.¹⁴

4. Következtetések

A közösségi vallásgyakorlásnak nem feltétele valamilyen jogi keret felvétele, azonban a vallásszabadság érvényesülésének alapvető követelménye az, hogy a vallási közösségek jogi személyiséghez juthassanak. A magyar szabályozás ennek az alapvető követelménynek eleget tesz. Önmagában nem aggályos az olyan szabályozás, mely a különböző vallási közösségeket eltérő jogállású szervezetekként ismeri el: Európa számos országában ez elfogadott gyakorlat. Egy-egy szervesen fejlődött nemzeti szabályozás megértéséhez azonban fontos kérdés, hogy az egyesületi szint bevezetése a korábban kizárólagosan elismert felekezetek mellett a vallásügyi szabályozás nyitása érdekében, vagy éppen ellenkező előjellel történt-e. Ismét más a megítélése egy olyan rendszernek, ahol a különböző státuszú vallási közösségek elismertségi szintjei között van átjárás, mint abban az esetben, ha ez csak elvi lehetőség. Az új hazai szabályozással kapcsolatban fontos, hogy a vallási közösségek kétféle típusa körül egyik sem

¹³ 1996. évi CXXVI. törvény 4/A. § (1) bekezdés b)

¹⁴ 2011. évi CCIV. törvény 117. § (5) bekezdés.

azonosítható a korábbi „egyház” kategóriával: nem csak arról van szó, hogy a vallási tevékenységet végző szervezet jogállása ‘gyengébb’ a korábbi „egyházi” kategóriához képest, de arról is, hogy a „bevett egyház” státusza a korábbi szabályozásban foglaltakhoz képest többletjogokat, erőteljesebb jogi védelmet is tartalmaz.

Az új hazai szabályozás kétszintű jellege alapvetően nem aggályos, ugyanakkor a legutóbbi törvénymódosításig hiányos volt, mivel sem az egyházakról, sem a civil szervezetekről szóló törvény nem tért ki a vallási egyesület sajátosságaira.¹⁵ A vallási egyesületek sajátos autonómiája a vallásszabadság lényeges eleme, melyet egyértelmű törvényi garanciával kell védeni – erről a „korrigált törvény” gondoskodik. Ahogy a tényleges társadalmi különbségek figyelembevétele az egyházak között nem aggályos, úgy nyilván nem az az egyházak és a vallási tevékenységet végző szervezetek között sem.

Ha egyes, sajátos egyházi jogosítványokat vizsgálunk, ezeket részben indokolt lehet a régebb óta működő, nagyobb létszámú felekezetek számára fenntartani. Így amikor az állam a nyilvánosság különböző szabályozott tereit megnyitja az egyházak számára (pl.: iskolai vallásoktatás, jelenlét a közszolgálati médiában), reális, hogy ezt nem minden lehetséges vallási kezdeményezés számára teszi, hanem csak a tárgyilagos mérlegelés alapján, a legjelentősebbek számára. Általános elvként ugyanakkor rögzíthető, hogy minél közelebb van egy jog az egyén szintjéhez, annál kevésbé indokolt a különbségtétel, hiszen nem különböző vallású személyek, hanem csak vallási közösségeik jogi helyzete térhet el. Azaz az egyházak egymástól eltérő társadalmi szerepének figyelembevétele nem vezethet oda, hogy az egyén szintjén a szabályozás miatt lépjenek föl indokolatlan hátrányok. Ennek tükrében indokolt áttekinteni az elismert egyházak és a vallási egyesületek jogállásának egyes elemeit. Így megfontolandó lehet a személyi jövedelemadó 1%-ának kedvezményezett körébe a vallási egyesületeket is bevonni – más kérdés, hogy a tényleges felajánlások kiegészítése vonatkozásában¹⁶ a különbségtétel már indokolt lehet.

Önmagában a kétszintű jogállás nem értékelhető: elképzelhető, hogy a különböző kategóriákba tartozó közösségek között csak szimbolikus eltérések maradnak, de elképzelhető az is, hogy lényeges különbségek jönnek létre. A 2011-es szabályokhoz képest a 2013-ban átalakított szabályok a vallásszabadsághoz kapcsolódó jogok tekintetében az egyes, egyházakat, illetve vallási tevé-

¹⁵ 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról.

¹⁶ 1997. évi CXXIV. törvény 4. § (2)–(4)

kenységet végző szervezeteket megillető jogok tekintetében 1997. évi CXXIV. törvény 4. § (2)–(4) nem hagy érdemi eltérést – a támogatások és az állami intézményekkel történő együttműködés tekintetében azonban lényeges eltérések vannak. A vallási tevékenységet végző szervezet megfelelő keret a közösségi vallásszabadság számára, ha alapjogi szempontból nem alakul ki hátrányos megkülönböztetés. Más kérdést jelentek az egyházak társadalmi jelenlétét előmozdító jogok, kedvezmények és támogatások: ezek tárgyilagos mérlegelés alapján ésszerű keretek között fenntarthatóak egy szűkebb kör, az elismert egyházak számára.

Az egyenjogúság nem jelent esélyegyenlőséget, hiszen az állam nem illetékes a felekezeti viszonyok és arányok kérdésében: alkotmányosan nem törekedhet arra, hogy ezeket átrendezze. Természetes adottság, hogy a népesebb, ismertebb közösségek vallásuk gyakorlása során gyakorlati előnyöket élvezhetnek: ez nem alkotmányossági kérdés.¹⁷ „Az egyenjogúság nem zárja ki az egyes egyházak tényleges társadalmi szerepének figyelembevételét.”¹⁸ Bár a felekezeti kisebbségek iránti nagyvonalúság bizonyos esetekben indokolt lehet, az egyenlő szabadság garantálásán túlmenő támogatásuk, a pozitív diszkrimináció aligha indokolt a kevésbé meggyökeresedett vallási közösségek javára.

¹⁷ Vö. 8/1993. (II. 27.) AB hat., ABH 1993. 100.

¹⁸ 4/1993. (II. 12.) AB hat., ABH 1993. 53.

SZABÓ ISTVÁN*

A FELSŐHÁZ ÖSSZETÉTELE

1. Bevezetés

1926-ban, több évi vajúdas után, a Nemzetgyűlés elfogadta a Felsőházról szóló törvényt. Ezzel a magyar törvényhozás ismételten két kamarássá vált, s újra felvette az Országgyűlés elnevezést. *Az 1918 előtti Főrendiházzal kapcsoltban a fő ellenérzést annak összetétele váltotta ki.* Az alkotmányosság helyreállításáról szóló 1920. évi I. törvénycikk elfogadásakor is világossá tették, hogy a magyar törvényhozási hagyományoknak a kétkamarás rendszer felel meg, de a Főrendiház – régi összetételében – már messze áll a kor követelményeitől.¹ Így központi kérdéssé a második kamara összetétele vált.

A másik lényegi probléma a hatáskör lehetett volna, vagyis az, hogy az Országgyűlés feladatainak ellátásában a két kamara azonos súllyal vesz részt, vagy a népképviselői kamara bizonyos ügyekben előjogokat kap a Felsőházzal szemben. Ez a kérdés azonban nem csak a 20-as évek elején, de az 1918 előtti évtizedekben is a közjogi viták látókörén kívül állt. Amikor viszont az összetétel kérdése nagyjából nyugvópontra jutott, kissé váratlan konfliktus robbant ki körülötte. A törvény elfogadásának utolsó szakaszában ugyanis a Főrendiházat a törvényhozásban korábban megillető egyetértési jogot² a Felsőháznál,

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék.

A tanulmány a Pázmány Péter Katolikus Egyetem TÁMOP-4.2.1.B-11/2/KMR-2011-0002. sz. projektje (A tudományos kutatások kibontakoztatása a PPKE-n) támogatásával készült.

¹ „Ez ellenkeznek [...] a nemzet alkotmányos felfogásában végbement átalakulással is, mellyel az országgyűlés egyik házának túlnyomó részt a rendi kiváltságon és nagyobb vagyonon alapuló szervezete többé össze nem egyeztethető.” [Az 1920. évi I. törvénycikk miniszteri indokolása; KI-1920. I. 18.]

² Az országgyűlés felsőházáról 1925. március 6-án benyújtott törvényjavaslat 31. §-a szerint: „A felsőház jogköre ugyanaz, mint a főrendiházé volt. ...” [KI-1922. XIII. 401.] A Főrendiháznak pedig egyetértési joga volt a törvények elfogadásánál.

az 1911-es angol parlamenti reformból kiinduló kétszeri felfüggesztő vétójogra puhították.³ Így 1926 után a hatáskör lett a viták központi eleme, ami végül az 1937-es felsőházi reformhoz vezetett, amely a törvényhozási eljárásban a két kamarát – a költségvetési jog kivételével – újra egyenrangúvá tette.⁴ A két témakör egységes feldolgozására azonban a terjedelmi keretek nem adnak módot. Ezért jelen tanulmányban a második kamara újjászervezésének két fontos eleme közül csak a Felsőház összetételét fogom érinteni. *És itt is csak az 1926-os felállításig tudok elhaladni, az összetétel későbbi változásainak elemzése a terjedelmi keretekbe már nem fér bele.*

A Kormány a második kamara újjászervezésére már 1921-ben tett egy kísérletet, amikor is erre vonatkozó törvényjavaslatot terjesztett a Nemzetgyűlés elé.⁵ A választójog körül folyó viták azonban a felsőházi javaslat elfogadását is blokkolták.⁶ Bár a Kormány több ülésén is napirendre vette a kérdést és igyekezett a felsőházi törvény elfogadását előmozdítani,⁷ tényleges előrelépés nem történt. A nemzetgyűlési iratokban csak 1925-ben tűnik fel újra a felsőház kérdése, amikor a Kormány új törvényjavaslatot terjesztett be.⁸ Már az 1921-es javaslat is jelentős módosításokat tartalmazott a második kamra 1918 előtti összetételén, az 1925-ös tervezet viszont ezen még tovább finomított. Ezért a két tervezet összehasonlítása nem mellőzhető, de ezzel kapcsolatban azt is meg kell vizsgálnunk, vajon az 1921-es tervezet milyen forrásokból táplálkozott.

A Főrendiház reformja, ami tehát alapvetően összetételének megváltoztatását jelentette, már a kiegyezés után napirendre került. Így az összetétel átalakításának, ha nem is évszázadokra visszanyúló időkeretben, de már voltak történelmi gyökerei is. Emellett természetesen a külföldi példák sem hagyták érintetlenül a törvényjavaslat előkészítőit. Ezeket mindenképpen át kell tekin-

³ 1926. évi XXII. törvénycikk 31. § (4) bekezdés.

⁴ 1937. évi XXVII. törvénycikk

⁵ Az országgyűlés felsőházáról 1921. július 20-án benyújtott törvényjavaslat [KI-1920. XI. 227.]

⁶ RUSZOLY József: Alkotmányjogi reformtörekvések az első nemzetgyűlés idején. In: *Alkotmánytörténeti tanulmányok I.* Szeged, JATE Kiadó, 1991. 275.

⁷ Az 1922. január 7-i minisztertanácson kisebb módosítási javaslatokat is tesznek a Felsőház összetételére vonatkozóan. [MOL K-27. 1922. január 7-i ülés 4-6.], ami még az első Nemzetgyűlés mandátumának utolsó heteire esik. Az 1922-es választásokat közvetlenül megelőzően a minisztertanács ülésén újra szóba kerül a törvényjavaslat tárgyalása [MOL K-27. 1922. május 12-i ülés 16-17.], majd a nyár folyamán a miniszterelnök ismét javasolja, hogy terjesszék az új nemzetgyűlés elő a felsőházi javaslatot [MOL K-27. 1922. július 7-i ülés 40.].

⁸ Az országgyűlés felsőházáról 1925. március 6-án benyújtott törvényjavaslat [KI-1922. XIII. 394.]

tenünk, mielőtt az 1921-es törvénytervezettel a tételes javaslatok vizsgálatát elkezdenénk.

A terminológiai problémák kapcsán még megjegyezném, hogy a felsőház kifejezést a második kamara szinonim fogalmaként is használni fogom, ekkor azonban mindig kisbetűvel írom. Így tehát a Felsőház kifejezés nagybetűvel az 1926-ban felállított magyar parlamenti kamarát jelöli, a kisbetűvel írt felsőház pedig általában egyes államok második kamarájára utal. Hasonló módon kell eljárunk a képviselőház megnevezéssel is, ha a magyar Országgyűlés alsóházáról van szó, akkor nagybetű (Képviselőház), ha általában az alsóházról, akkor kisbetű (képviseelőház). A nemsokára tárgyalandó 1885-ös főrendiházi reformmal összefüggő terminológiai probléma, hogy a kormányjavaslat a második kamarát átnevezte volna Felsőházra, de az végül megtartotta a Főrendiház elnevezést. Itt a két nevet felváltva fogom használni, a kormányjavaslattal összefüggő gondolatoknál Felsőházat, egyébként Főrendiházat használok.

2. A Felsőház felállításának (a második kamara reformjának) korai előzményei

A Főrendiház összetételének átalakítása, már a polgári átalakulással párhuzamosan felmerült. A népképviselőten alapuló törvényhozás a Képviselőtáblává alakuló Alsótáblán szükségszerűen maga után vonta a szabad mandátum bevezetését, vagyis a vármegyei követutasítás megszűnését. Ez a megyék számára jelentős veszteség volt, nem is nagyon akartak belenyugodni, még az 1861-es országgyűlés idején is több megye megkísérelt követutasításokat adni.

A második kamara főrendi jellegének tompítása azonban szinte adta a megoldást, hogy a vármegyék sérelmeit a felsőházi tagsággal lehetne kompenzálni. Egy lépéssel két hasznos eredményt is el lehetett volna érni: a második kamara összetétele a kor kívánalmaihoz lényegesen közelebb kerül, másrésről a vármegyék kárpótlást kapnak a követutasítás elvesztése miatt. A reform így már 1848-ban felvetődött, amelynek talán Beöthy Ödön bihari főispán volt a legnagyobb élharcosa. De a közismertebb politikusok közül – a teljesség igénye nélkül – Kossuth Lajos vagy Szemere Bertalan neve is megemlíthető.⁹ A második kamara reformja végül is 1848-ba nem került az Országgyűlés elé. Kossuth később ennek okát is megvilágította: kérdéses volt ugyanis, hogy az

⁹ ZSEDÉNYI Béla: *A törvényhatóságok képviselete az országgyűlésen*. Miskolc: Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat Részvénytársaság. 1927. 44–48.

utolsó rendi Országgyűlés tőrészintje mekkora. Félték attól, hogy a népképvi-selet bevezetésének, valamint a felelős minisztérium felállításának folyamatát is elakaszthatja a főrendi kamara reformjának erőltetése.¹⁰

A kiegyezést követően találkozunk a Főrendiház reformjára vonatkozó képvi-selői indítvánnyal,¹¹ illetőleg 1872–73-ban kormányjavaslatok is készülnek,¹² de a törvényhozáson is átjutott tervezetre 1884-ig kellett várni.

3. Az 1884/1885-ös főrendiházi reform

A Főrendiház egyik problémája óriási, több mint 800 főt meghaladó létszáma volt, amelyen belül a születési előjogon szereplők (főhercegek, hercegek, grófok és bárók) aránya meghaladta a 80%-ot.¹³ Ezt a létszámot valamilyen módon apasztani kellett, amely elsősorban a főnemesek számának korlátozásával való-sulhatott meg. A születési előjogon szereplők nélkül a Főrendiház létszáma 150 fő körüli volt, amely a főispánok szükségszerű törlésével bőven száz fő alá apadt.¹⁴ Ezt az utóbbi csoportot lényegében a hivatal, vagy méltóság alapján helyet kapó tagok alkották (zászlósurak, főpapok).

A létszám csökkentése azonban a Főrendiház jellegén alapvetően nem változtat, hiszen a 600–700 fős születési jogon szereplő tag számát nem lehet oly mértékben korlátozni, hogy a száz fő alatti másik csoport túlsúlyba kerüljön. A Kormány azonban a Főrendiház jellegén is változtatni akart, a benyújtott törvénytervezet nem véletlenül viselte *„a főrendiháznak felsőházzá történő szervezéséről”* címet.¹⁵ A Felsőház elnevezés arra utal, hogy a második kamara főrendi jellegét erősen tompítani akarták. Ezt az összetételbeli változást a Kormány *a második kamarai tagság egy új jogcímével, a király általi kine-*

¹⁰ ZSEDÉNYI i. m. 47.

¹¹ KI-1869 V. 318.

¹² ZSEDÉNYI i. m. 55.

¹³ Az 1884-es választások után összehívott Országgyűlésbe, a miniszterelnök által összeállított jegyzék szerint, 818 fő kapott királyi meghívót. Ezek között 3 főherceget, 27 herceget, 420 grófot és 224 bárót, vagyis összesen 674 születési előjogon szereplő személyt találhatunk. [FI-1884. I. 4-17.]

¹⁴ Szintén az 1884-es választások után összehívott Országgyűlést vizsgálva, a Főrendiház lét-száma, a születési előjogon szereplők nélkül 144 fő maradt, amelyből 66 főispán volt. A főis-pánok törlése után maradt létszám tehát 78 fő. [FI-1884. I. 5-9.] A főispánok a vármegyerend-szer kiegyezést követő átalakítása után a Kormány alá rendelt közigazgatási tisztviselőkké váltak, az 1848 előtti rendi jellegüket elvesztették. Ennek szükségszerű következménye volt főrendiházi tagságuknak megszüntetése is.

¹⁵ KI-1884. I. 134.

vezéssel akarta elérni. A törvényjavaslat szerint – fokozatosan emelkedve – a tagok egyharmada nyerte volna így megbízatását.¹⁶ Ezzel együtt már elérhető lett volna, hogy a születési előjogon szereplők számának csökkentésével, azok kisebbségbe kerüljenek a második kamarán belül, s így a Főrendiház elveszítse főrendi jellegét, vagyis Felsőházzá alakuljon.

A főrendi elemek csökkentésére a Kormány, az uralkodóházhoz tartozó főhercegek kivételével, egy 3000 forintos adócenzus bevezetését vette tervbe, amelynek következtében – számításai szerint – létszámuk az addigi 600–700-ról mintegy 250 főre csökkent volna.¹⁷ Ez a szám azonban, valószínűleg a főrendeket ösztönző optimista kalkuláció volt, mert a valós adat, a beszámítható adónemek bővítése után is alig érte el a 200-at.¹⁸ Ha a Kormány tervezete szerinti összetételt – ahol az adócenzusba még csak a földadót lehetett beszámítani – számszerűsítjük, akkor valamivel 400 fő feletti létszámú második kamarával számolhatunk. A születési előjogon (főhercegek, főnemések) szereplő tagok aránya pedig a korábbi bő 80 %-os arányról 50% körülire csökkent volna.¹⁹ Vagyis a második

¹⁶ A főrendiháznak, mint felsőháznak szervezéséről 1884. október 20-án benyújtott törvényjavaslat 5. § (2) bekezdése [KI-1884. I. 135.] A fokozatos emelkedés pedig azt jelentette, hogy a reform után megalakuló első Felsőházban egynegyed lehetett volna a király által kinevezettek aránya, s ezt követően emelkedett volna egyharmadig. Arra vonatkozó tételes tilalom azonban nem volt, hogy az egyharmados arány elérésével a következő megalakulást, vagyis a következő képviselőházi választásokat be kellett volna várni. Így ennek elérése elég gyorsan megvalósítható lett volna. Később látni fogjuk, hogy a ténylegesen elfogadott törvényben ötven főben állapítják meg a király által kinevezett tagok számát. Ebből a reformot követően először megalakuló Főrendiházba harminc tag volt kinevezhető, utána pedig évente öt fővel lehetett emelni a kinevezett tagok számát. Itt az éves ciklusok kikötése már egy szigorítás. A Kormány eredeti javaslatának szövege nem zárta ki, hogy a reform utáni megalakulást követő bármilyen rövid időn belül az egynegyedes arányt egyharmadra emeljék.

¹⁷ A 250-es számot a törvény miniszteri indokolása tartalmazza. [KI-1884. I. 144.]

¹⁸ A törvénytervezet szerint a 3000 forintos adócenzusba csak a földadót lehetett volna beszámítani, a törvény végleges szövege szerint azonban ehhez még hozzá lehetett adni a házostály adót is. [Lásd: A főrendiháznak, mint felsőháznak szervezéséről 1884. október 20-án benyújtott törvényjavaslat 2. § b. pont (KI-1884. I. 134.), illetőleg az 1885. évi VII. törvénycikk 2. § b. pont.] Az 1887-ben választott Országgyűlés Főrendiházába – a házostály adóval bővített beszámítással együtt – ezen a jogcímen 8 herceg, 158 gróf és 37 báró, összesen tehát 203 fő került be. [FI-1887. I. 20-28.]

¹⁹ Ha újra elővesszük az 1885-ös reform után két évvel (1887-ben) összehívott Országgyűlés Főrendiházának összetételére vonatkozó adatokat, akkor az alábbiakat láthatjuk. A hercegek, grófok, bárók 203 fős csoportja még 20 főherceggel egészült ki, így születési előjogon 223 tag került be. Mellettük egyedül a hivatal vagy méltóság alapján szereplő tagok voltak, létszámukat tekintve 71-en. [FI-1887. I. 16-19.] A főnemeseknél azonban a 203 fős létszámot a házostály adóval bővített adócenzussal érték el. Ha csak a kormány előterjesztésben szereplő földadóval lehetett volna a 3000 forintos cenzust számolni, valószínűleg kevesebben lettek volna. Ha a 203 főnemessel számolunk, akkor a 20 főherceggel és a 71 hivatalviselővel 294 fő lett volna a Felsőház nem kinevezett tagjainak a száma, amely mellé még 147 királyi kinevezés történhetett volna. Így lesz ugyanis egyharmad az utóbbiak aránya. Ez tehát egy 441 tagú

kamara elnevezésének Főrendiházról Felsőházra történő módosítása így már nem volt megalapozatlan.

A nagyszámú királyi kinevezésre tett javaslat a Képviselőházon átment,²⁰ a főrendiházi tárgyalás során azonban elakadt. Ez nem véletlen, hiszen a királyi kinevezés többféle célt szolgálhatott. Egyrészt egy köztes eszköz lehet olyan elemek második kamarába történő beemelésére, amelyek valamiféle elvszerű delegálással nem tudtak élni [lásd 15. pont]. Azonban arra is szolgálhatott, hogy az uralkodó a saját (a kormány) híveinek számát növelje a második kamarában. A két elv alkalmazása akár össze is fonódhatott. A királyi kinevezetteknek a Kormány által javasolt egyharmados aránya pedig elérte azt a szintet, amely már *alkalmas lett volna a második kamara döntéseinek jelentősebb befolyásolására*. Így érthető, hogy a javaslat a Főrendiházban erős ellenállásba ütközött. S itt kell megemlítenünk ismételten azt a problémát, hogy a saját szervezeti átalakítását magának a Főrendiháznak is el kellett fogadnia, hiszen a törvényhozásban abszolút vétőjoga volt. A második kamara pedig a főrendek túlsúlyának bármiféle felszámolásában nem volt partner.

Mivel a reform esetleges bukása is kilátásba került, a Képviselőház kiküldött bizottsága is azt javasolta, hogy fogadják el a Főrendiház azon javaslatát, amely a kinevezett tagok számát ötven főre korlátozná.²¹ Nemrég kiszámoltuk, hogy a kormány eredeti előterjesztésében szereplő egyharmados arány még 150 körüli kinevezett tagot jelentett volna, vagyis itt az egyharmad további harmadolása történt meg. A kompromisszum következtében az elfogadott törvénybe is az 50 fő került bele,²² s emellett még egy elemmel kiegészült: a Főrendiházból kimaradt főnemesek – élethossziglani megbízatással – további ötven tagot választhattak.²³ Fontos azonban, hogy ez az utóbbi csoport egy „kihaló” része volt a második kamarának, mert helyének megüresedése után új tag már nem volt választható. Később látni fogjuk, hogy a saját körükből választott főnemesek nem is esnek teljesen azonos megítélés alá a személyes jogon megjelenőkkel [lásd 11. pont], az viszont ennek ellenére megállapítható: a második kamara

második kamarában 223 születési előjogú tagot feltételez, ami 50,6 %-os arány. Ha a házadó beszámítása nélküli cenzus miatt a főnemesek köréből 20 főt levonunk, vagyis 203 helyett 183 fővel számolunk, akkor egy 411 tagú Felsőház jön ki, amelyben 203 (20 főherceg + 183 főnemes) születési előjogon alapuló tag van, vagyis arányuk 49,4%.

²⁰ A felsőház szervezéséről szóló törvényjavaslatnak a Képviselőház által elfogadott szerkezete 6. § (2) bekezdés [KI-1884. V. 40.]

²¹ KI-1884. V. 363.

²² 1885. évi VII. törvénycikk 5. § (2) bekezdés.

²³ 1885. évi VII. törvénycikk 25. §

összetételénél többségben maradtak a származás alapján tagságot szerzők.²⁴ Így az sem véletlen, hogy a kamara neve is Főrendiház maradt.

Bár tettem róla említést, nem mellőzhető a részletesebb tárgyalása sem annak, hogy a második kamarába történő államfői kinevezés milyen célokat szolgálhat. Erre azonban az 1926-os reform kapcsán térünk ki, hiszen ez a jogcím ott is meglesz. [lásd 15. pont]

Az 1885-ös reform tehát megvalósította a második kamara létszámának csökkentését, a belső összetétel átalakítására tett kísérlet azonban eredménytelen maradt, a kamara alapvetően főrendi jellege nem változott meg. A Kormány (valamint az őt támogató Képviselőház) és a Főrendiház eddig tárgyalt 'kötélhúzása' mellett azonban az 1885-ös főrendiházi reformnak van egy ekkor még jelentéktelennek tűnő, de később fontossá váló harmadik szegmense is. A parlamenti vitában ugyanis a képviselőházi ellenzék komoly reformjavaslatokat vetett fel. A XIX. század végi parlamenti erőviszonyok között ezek ugyan elbuktak, de a két világháború közötti reformtörekvéseknek igen fontos gyökerét jelentették. Ezért ennek részleteire érdemes külön pontot szánni.

4. Ellenzéki javaslatok az 1884/85-ös főrendiházi reform parlamenti vitájában

A főrendi házi reform kapcsán a képviselőházi ellenzék két jelentős alakja Szilágyi Dezső és Irányi Dániel volt. Szilágyi Dezsőnek, aki képviselői tevékenységének nagyobb részét kormánypárti padokban töltötte, ez az időszak a rövidebb ellenzéki periódusához tartozott. Az általa képviselt álláspont is kevésbé volt radikális, mint a Kossuthnal az emigrációban együttműködő s végig ellenzéki Irányié.

Az előző pontban láthattuk, hogy a Kormány a királyi kinevezéssel, mint a felsőházi (főrendiházi) tagság új jogcímével próbálta a főrendi elemek súlyát csökkenteni, akik aránya az összes tag egyharmadáig emelkedhetett volna.²⁵

²⁴ Korábban már összeadtuk, hogy az 1887-ben megalakult Főrendiházban a személyes jogaon megjelenő főhercegek, hercegek, grófok és bárók összesített száma 223 volt, s a törvénybe később beemelt 50 választott főnemessel együtt 273-an voltak, a teljes létszám pedig 378 fő volt. [FI-1887 I. 47-59.] Később, valószínűleg a mezőgazdasági termelés fejlődése révén, fokozatosan növekedett a 3000 forintos adócenzust teljesítők száma. Az 1910-ben megalakult utolsó Főrendiházban 16 főherceg, 8 herceg, 180 gróf és 48 báró, összesen tehát 252 fő szerzett személyes jogaon tagságot, amely a 381 fős összlétszámnak a kétharmadát tette ki.

²⁵ A főrendiháznak, mint felsőháznak szervezéséről 1884. október 20-án benyújtott törvényjavaslat 5. § (2) bekezdése [KI-1884. I. 135.]

Szilágyi Dezső elképzelése szerint a kinevezett tagok számának radikális csökkentése mellett *a vármegyei és városi törvényhatóságok által választott tagokat* kellett volna a második kamarába beemelni.²⁶ Tehát Szilágyi Dezső meghagyta volna a főrendek személyes megjelenésének lehetőségét, valószínűleg azzal a megkötéssel együtt, ami a 3000 forintos adócenzusra vonatkozott. Mivel felvétele csak egy koncepció, javaslatában még számszerű adatok nem szerepeltek. Erről a törvényhatóságok felsőházi képviselőjének, mint elvnek az elfogadása után kellett volna megegyezni. Mivel a koncepciót a képviselőház nem tette magáévá, számok később sem merültek fel. Ha Szilágyi Dezső javaslatát a Kormány törvénytervezetébe szereplő arányokba építjük be, a második kamara tagjainak bő egynegyedét delegálták volna a vármegyék (törvényhatóságok).²⁷

Irányi Dániel radikálisabbnak számító, a Képviselőház 1885. február 11-i ülésén elhangzott javaslata²⁸ már egy korporatív második kamara irányába mutatott. A Kormány, bár jelentősen korlátozni akarta a főrendek második kamarai súlyát, azonban a személyes jogon történő megjelenéssel nem szakított. Vagyis a főrendek születésük alapján, alanyi jogon jelenthetnek meg a második kamarában. Irányi viszont megszüntette volna a személyes megjelenés jogát, a főrendek – mindenféle vagyoni cenzus nélkül – a saját körükből választhattak volna felsőházi tagokat. Emellett Szilágyi Dezső gondolatával párhuzamosan a vármegyék (törvényhatóságok) részére biztosított volna lépviselőket, de mellettük egy harmadik választott csoport is lett volna: a közművelődési intézeteknek, az ügyvédi, ipari, kereskedelmi és gazdasági testületeknek a választott képviselői. Az uralkodóházhoz tartozó főhercegek személyes megjelenését, valamint a hivatal vagy méltóság alapján kapott főrendiházi tagságot Irányi Dániel sem szüntette volna meg.

5. A második kamarák összetétele a korabeli Európában

Mielőtt a magyar Felsőház összetételének vizsgálatába részletesen belemerülénk, érdemes röviden áttekinteni, hogy a korabeli Európában milyen összeté-

²⁶ KN-1884. IV. 72.

²⁷ Korábban kiszámítottuk, hogy a Kormány 1884-es javaslatának eredeti számai szerint egy kb. 400-450 tagú Felsőház jött volna létre, aminek egyharmadát kb. 130-150 főt tett volna ki a király által kinevezettek száma. Szilágyi javaslata egy helyen tartalmaz konkrét számot, az élethossziglan kinevezett tagokat 30 főben akarta maximálni [KI-1884. IV. 72.]. A 130-150-ből megmaradt szám 100-120 fő, ennyi lett volna a törvényhatóságok által delegált tag.

²⁸ KN-1884. IV. 84.

telű második kamarák működtek. Ezt a lehetőséget azonban alapvetően korlátozza, hogy a második kamarák összetételére sok variáció volt, s a magyar Felsőház tagsága is elég nagyszámú jogcímen alapult. Így a külföldi hatások bizonyítás is igen összetett, s azok tényleges ereje is sokszor nehezen bizonyítható.

A szövetségi szerveződésű államokban (pl. Németország, Ausztria) a második kamara a tagállamok szövetségi szintű képviselőjének színhelye. Ez nehezen állítható párhuzamba az egységállamot alkotó Magyarországgal. Rokon intézmény azonban a helyi önkormányzatok által delegált második kamara, mint például a korabeli francia szenátus volt.²⁹ A törvényhatóságok felsőházi képviselőjére, mint külföldi példa ez nyilvánvalóan hatott [lásd 12. pont].

A két világháború közötti időszakban a hivatásrendek parlamenti képviselője is igen elterjedt volt. Ausztriában már 1918 őszén, az új alkotmány előkészítésekor felvetődött a hivatásrendek parlamenti képviselője,³⁰ az 1929-es alkotmánynovellával pedig a második kamara funkcióját ellátó Szövetségi Tanács Tagállamok és Hivatásrendek Tanácsára változott.³¹ Az 1919-es német alkotmány pedig egy Birodalmi Gazdasági Tanácsot szervezett.³² Az államfői kinevezés szintén nem volt ismeretlen Európában, az 1848-as Szárd-Piemonti Alkotmányból táplálkozó Olasz Királyságban a teljes második kamara királyi kinevezéssel nyerte megbízatását,³³ de felhozható példaként a korabeli Spanyolország is.³⁴

Azt is meg kell azonban említeni, hogy számos olyan országot is találunk, ahol a második kamra is népképviselői alapon szerveződött.³⁵ Ezt a verziót ugyanis a felsőházi javaslat egyáltalán nem proponálta.

²⁹ Lásd a III. Francia Köztársaság államberendezkedését megállapító alkotmánytörvények közül a Szenátus szervezetéről szóló 1875. február 24-i törvényt.

³⁰ Ludwig REICHOLD: *Kampf um Österreich (Die Vaterländische Front und ihr Widerstand gegen den Anschluß 1933-1938)*. 2. Auflage. Österreichische Bundesverlag, Wien, 1984. 378–379.

³¹ Az Osztrák Köztársaság 1920. évi Alkotmányának az 1929-es alkotmánynovellával megállapított szövege 34-35. cikkely.

³² A Német Birodalom 1919. évi Alkotmánya 165. cikkely.

³³ A király kinevezési jogköre azonban nem volt teljesen szabad 21 személyi kört jelölt ki, amelyből össze lehetett válogatni a kinevezendő szenátorokat. Ilyenek voltak például az érsekek és püspökök, a legalább három választási ciklusban mandátumot szerző képviselők, az államminiszterek, az államtitkárok, a követek, a királyi akadémia tagjai stb. [1848. március 4-i Alaptörvény 33. cikkely]

³⁴ A Spanyol Monarchia 1876. évi Alkotmánya 20. cikkely (2) bekezdés.

³⁵ A környező államok közül említhetjük Csehszlovákiát és Lengyelországot, de a monarchikus államok közül is Belgiumot, Hollandiát vagy Dániát.

6. A Felsőház összetétele az 1921-es és az 1925-ös törvényjavaslat, valamint a véglegesen elfogadott törvény (1926. évi XXII. törvénycikk) szerint

A felsőház összetételének áttekintéséhez első lépésként fel kell vázolnunk, hogy az egyes alkotóelemek milyen jogcímben és milyen létszámban kaptak ott helyt. Az alábbi táblázatokban az évszámok (1921, 1925) az egyes törvényjavaslatokban, az 1926 pedig a felsőházi törvénybe véglegesen bekerült számokat jelölik.

I. Hivatal vagy méltóság alapján

I/A Világiak³⁶

Jogcím	1921	1925	1926
A zászlósúrok és a két koronaőr	12 ³⁸	11	11
A főbírák ³⁹ és a koronaügyész	6	6	6
A m. kir. honvédség főparancsnoka és az MNB elnöke	--	2	2
<i>I/A Összesen (világi hivatal és méltóság alapján)</i>	<i>18</i>	<i>19</i>	<i>19</i>

I/B Egyháziak³⁹

Jogcím	1921	1925	1926
A katolikus egyház részéről	12	19	19
A protestáns egyházak részéről	8 ⁴¹	11 ⁴²	11
A görög keleti (ortodox) egyház részéről	1	1	1
Az izraelita hitközségek részéről	--	--	2
<i>I/B Összesen (egyházi hivatal alapján)</i>	<i>21</i>	<i>31</i>	<i>33</i>
I. Összesen (hivatal vagy méltóság alapján)	39	50	52

³⁶ A Felsőházban helyet kapó világi hivatalok és méltóságok pontos felsorolását az 1921-es javaslat kapcsán lásd: KI-1920. XI. 228; 247.; az 1925-ös javaslat kapcsán lásd: KI-1922. XIII. 414.; a hatályba lépett szabályok kapcsán lásd: 1926. évi XXII. törvénycikk 4. § A. pont.

³⁷ Az 1921-es tervezet a kilenc zászlósúr mellett még a pozsonyi gróft is felruházta a felsőházi tagsággal [KI-1920. XI. 228.], a két koronaőrrel így lettek volna 12-en. Az 1925-ös tervezet és a törvény végleges szövege azonban a pozsonyi gróffal már nem számol, így maradtak a két koronaőrrel 11-en. [KI-1922. XIII. 394; 1926. évi XXII. törvénycikk 4. § A. 1. pont]

³⁸ A m. kir. Kúria elnöke és másodelnöke, a m. kir. Közigazgatási Bíróság elnöke és másodelnöke, a budapesti királyi ítélőtábla elnöke.

³⁹ A Felsőházban helyet kapó egyházi vezetők pontos felsorolását az 1921-es javaslat kapcsán lásd: KI-1920. XI. 247.; az 1925-ös javaslat kapcsán lásd: KI-1922. XIII. 395., a hatályba lépett szabályok kapcsán lásd: 1926. évi XXII. törvénycikk 4. § B. pont.

⁴⁰ Négy fő a református, négy fő pedig az evangélikus egyház részéről. [KI-1920. XI. 228.]

⁴¹ 41 Hat fő a református, négy fő az evangélikus, egy fő pedig az unitárius egyház részéről. [KI-1922. XIII. 395]

*II. Választás alapján**II/A A törvényhatóságok részéről⁴²*

Jogcím	1921	1925	1926
A vármegyék küldöttei	43	59	59
A törvényhatósági jogú városok küldöttei	14	17	17
<i>II/A Összesen (törvényhatóságok küldöttei)</i>	<i>57</i>	<i>76</i>	<i>76</i>

I/B A főrendi családok részéről⁴³

Jogcím	1921	1925	1926
A főrendi családok által választott tagok	57	38	38
<i>II/B Összesen (főrendek)</i>	<i>57</i>	<i>38</i>	<i>38</i>

I/C Szervezetek és intézmények részéről⁴⁴

Jogcím	1921	1925	1926
A kamarák küldöttjei	13	17	17
A Magyar Tudományos Akadémia küldöttjei	3	3	3
A vitézi szervezet küldöttje	--	--	1
Az egyetemek és főiskolák küldöttjei	11 ⁴⁶	15	16
Az áru- és értéktőzsde küldöttje	--	1	1
<i>II/C Összesen (szervezetek és intézmények)</i>	<i>26</i>	<i>36</i>	<i>38</i>
II. Összesen (választás útján)	140	152	156

⁴² A törvényhatóságok részéről küldhető felsőházi tagok számára vonatkozóan az 1921-es javaslat kapcsán lásd: KI-1920. XI. 255–256.; az 1925-ös javaslat kapcsán pedig: KI-1922. XIII. 421–422.

⁴³ A főrendi családok által választható (delegálható) tagok számát mindhárom változat (1921-es javaslat, 1925-ös javaslat, s a végül elfogadott törvény) a törvényhatóságok által választott tagok számával arányosan határozta meg. Az 1921-es javaslatban a két szám paritásban állt, vagyis a főrendek ugyanannyi tagot delegálhattak volna, mint a törvényhatóságok. [Az országgyűlés felsőházáról 1921. július 20-án benyújtott törvényjavaslat 9. § (1) bekezdés (KI-1920. XI. 230.)] Az 1925-ös javaslat a főrendek által választható tagok számát csökkentette, számukat ugyanis a törvényhatóságok által delegált tagok felében határozta meg, s ez az elfogadott törvényben is így szerepelt. [Az országgyűlés felsőházáról 1925. március 6-án benyújtott törvényjavaslat 13. § (1) bekezdés (KI-1922. XIII. 396.); 1926. évi XXII. törvénycikk 13. § (1) bekezdés]

⁴⁴ A szervezetek és intézmények részéről választott tagok pontos számával kapcsolatban lásd: Az országgyűlés felsőházáról 1921. július 20-án benyújtott törvényjavaslat 16. §-át [KI-1920. XI. 233.]; Az országgyűlés felsőházáról 1925. március 6-án benyújtott törvényjavaslat 19. §-át [KI-1922. XIII. 398.], illetőleg az 1926. évi XXII. törvénycikk 19. §-át.

⁴⁵ A törvényjavaslat szerint a magyar királyi tudományegyetemek egy-egy tagot delegálhattak volna a Felsőházba. [Az országgyűlés felsőházáról 1921. július 20-án benyújtott törvényjavaslat 16. §-a. KI-1920. XI. 233.] A tudományegyetemek közül 1921-ben csak a debreceni működése volt stabil. A pozsonyi és a kolozsvári egyetemnek az áttelepítése folyamatban volt, de azok stabil működésüket csak 1923-ban kezdték meg Pécsen, illetőleg Szegeden. A felsőházi

III. Kinevezés alapján

Jogcím	1921	1925	1926
Az államfő által kinevezett tagok	25	40	40
Az Országos Orvosszövetségből kinevezett tag ⁴⁷	--	--	1
III. Összesen (kinevezés alapján)	25	40	41

IV. Származás alapján⁴⁷

A Habsburg-Lotaringiai Ház Magyarországon élő férfi tagjai	--	2	4
IV. Összesen (származás alapján)	--	2	4

A Felsőház teljes létszáma

	1921	1925	1926
A Felsőház teljes létszáma	206	242	249

Láthatjuk, hogy a Kormány mindkét előterjesztése, majd a véglegesen elfogadott törvény is Irányi Dánielnek a Képviselőház 1885. február 11-i ülésén előterjesztett javaslatából³ indul ki [lásd 4. pont]. Sőt azt kell mondanunk, annak szinte minden lényeges elemével megegyezik. Ezen azonban egyáltalán nem csodálkozunk, ha akár az 1921-es, akár az 1925-ös törvénytervezet miniszteri indokolását elolvassuk. Mindkettőben megtaláljuk az Irányi Dániel javaslatát rögzítő 1885-ös Képviselőházi Napló oldalszám szerinti hivatkozását.⁴⁸

Mivel Irányi 1885-ben – Szilágyi Dezsőhöz hasonlóan – nem szövegszerű törvénytervezetet, hanem csak egy koncepciót terjesztett elő [lásd 4. pont], abban a felsőházi tagság egyes jogcímeihez konkrét mandátumszámok nem voltak rendelve. 1921-ben ezek pontos meghatározása a törvénytervezet készítőin, majd

javaslat viszont világosan többes számot használ („a többi tudományegyetem”), tehát számol velük. Az általam jelölt 11 fős létszám mindhárom vidéki tudományegyetem figyelembevételével jött ki.

⁴⁶ A törvény a kamarák küldöttjei között helyet akart biztosítani az orvosi kamarának is. Ezek azonban ekkorra még nem lettek megszervezve, így a képviselőket kormányzói kinevezéssel pótolták. [1926. évi XXII. törvénycikk 24. §] Ez a megoldás a törvényjavaslat Kormány által beterjesztett szövegében még nem szerepelt.

⁴⁷ A törvény, illetőleg annak miniszteri indokolásában táblázatba foglalt megoszlás ezt a jogcímet nem tartalmazta. A Habsburg-Lotaringiai Ház Magyarországon élő tagjait a főrendi családok által választott tagok mellé sorolta. [1926. évi XXII. törvénycikk 12. §; a miniszteri indokolás táblázatos beosztása kapcsán lásd KI-1922. XIII. 424.] Ezen utóbbiak azonban a választás alapján tagságot szerzők között vannak, ebbe a kategóriába pedig a főhercegek semmiképpen sem sorolhatók. Erről bővebben lásd 16. pont.

⁴⁸ Az 1921-es javaslat miniszteri indokolása kapcsán lásd KI-1920. XI. 248., az 1925-ös javaslat miniszteri indokolása kapcsán pedig KI-1922. XIII. 417.

a Nemzetgyűlésen múltott. A belső arányok tekintetében még az 1921-es és az 1925-ös javaslat között is vannak érdemi változások. Ezek közül a legszembetűnőbb különbséget a törvényhatóságok és a főúri családok által választott tagok számában láthatjuk. A főrendi képviseletet mindkét javaslat a törvényhatóságoknak biztosított mandátumokhoz arányítja, de eltérő mértékben. Az 1921-es javaslat 57 mandátumot ad a törvényhatóságoknak,⁴⁹ majd a főrendeknél azt mondja, hogy ők is ugyanennyi tagot választhatnak a Felsőházba.⁵⁰ az 1925-ös javaslat, majd a véglegesen elfogadott szöveg a törvényhatóságok mandátumainak számát 76-ra emeli,⁵¹ de a főrendeknek már csak ennek felét adja.⁵² A végösszeg mindkét esetben 114 mandátum, csak hogy ez 1921-ben még a paritás elvére épül (57:57), addig 1925-ben már kétharmad-egyharmad a törvényhatóságok javára (76:38).

Az 1925-ös javaslatban a Felsőház összlétszáma, közel negyven fővel, növekedett is. Ezen belül a jelentősebb elemek az egyházak képviseletét ellátók 11 fő, a szervezetek és intézmények által választott tagok 10 fő és az államfő által kinevezett tagok 15 fő emelkedése volt. Ezzel kapcsolatban érdemes röviden azt is áttekinteni, hogy egyáltalán milyen szempontok szerint állapították meg a Felsőház összlétszámát.

A Felsőház létszámával kapcsolatban azonban el kell mondani, hogy azoknak egyes elemei csak virtuális számok. Stabílan feltöltve ugyanis csak a választott tagok köre volt. Ha a delegálásra jogosultak valamelyike elmulasztotta volna ezt megtenni, az államfői kinevezéssel is pótolható volt.⁵³ A hivatalból vagy méltóságból eredő tagságnál azonban előfordulhatott, hogy az adott hivatal vagy méltóság nem volt betöltve. Ez különösen igaz volt a zászlósurakra. Bár lehetséges számuk a koronaörök nélkül kilenc fő volt, a valós szám azonban a

⁴⁹ A tervezet a törvényhatóságoknak biztosított helyek számát az ott található országgyűlési (képviselőházi) választókerületek számához arányította. [Az országgyűlés felsőházáról 1921. július 20-án benyújtott törvényjavaslat 15. § (2) bekezdése (KI-1920. XI. 232.)]. Az 57-es szám azonban a miniszteri indokolásban pontosan le is vezetve. [KI-1920. XI. 232.]

⁵⁰ Az országgyűlés felsőházáról 1921. július 20-án benyújtott törvényjavaslat 9. § (1) bekezdése [KI-1920. XI. 230.].

⁵¹ Az 1925-ös tervezet, majd az elfogadott törvény szintén az ott található országgyűlési (képviselőházi) választókerületek számához arányította a felsőházi helyek számát. [Az országgyűlés felsőházáról 1925. március 6-án benyújtott törvényjavaslat 18. § (2) bekezdése. (KI-1922. XIII. 397.); 1926. évi XXII. törvénycikk 18. § (2) bekezdése.]. A pontos 76-os számot itt is a miniszteri indokolásban végzett számítás végén találjuk. [KI-1922. XIII. 421-422.] ZSEDENYI i. m. 123.

⁵² Az országgyűlés felsőházáról 1925. március 6-án benyújtott törvényjavaslat 13. § (1) bekezdése. [KI-1922. XIII. 397.]; 1926. évi XXII. törvénycikk 13. § (1) bekezdése.

⁵³ 1926. évi XXII. törvénycikk 11. §

hármát sosem haladta meg.⁵⁴ De előfordulhatott az is, hogy valamelyik egyházi hivatal nem volt betöltve, vagy a jogosult személy képviselői mandátumot szerzett, s ennek idejére felsőházi tagságát szüneteltetni kellett.⁵⁵ A kormányzó is legfeljebb 40 főt nevezhetett ki, ami kevesebb lehetett csak több nem, így ez a létszám sem volt mindig feltöltve.⁵⁶ Az 1927-ben megalakult első Felsőház létszáma például 237 fő volt.⁵⁷

A felsőházi tagság egyes jogcímeinél rendszeresen vizsgálni fogjuk, hogy második kamara létszámának milyen arányát tette ki. Itt a lehetséges (virtuális) számmal fogunk számolni, mert a koncepció felállításakor ez volt az elérendő cél. Egyes helyek megürülését csak ideiglenes állapotnak tekintették.

7. A Felsőház összlétszámának problémája

Az 1885-ös főrendiházi reform kapcsán is érintettük a magyar törvényhozás örök problémáját, a túlzottan magas létszámot. A reform a második kamara létszámát erősen lefelezte, de a 400-400 fő körüli⁵⁸ Képviselőházat és Főrendiházat is túlzottan nagynak tartották.⁵⁹ Ha az 1913-as választójogi törvény mandátumszámát a trianoni béke által okozott lakosságcsökkenéssel arányba állítjuk, a Képviselőház 435 fős létszámát kb. 180 főre kellett volna csökkenteni. Az első nemzetgyűlés azonban 219 főből állt, az 1925-ös választójogi törvény alapján pedig

⁵⁴ A zászlósurak a királyi udvarban működő személyek voltak, s mivel a kormányzónak nem volt udvartartása, ezek még az 1918 előtt szerzett jogon viselték méltóságukat [lásd 10. pont]. A Felsőház első, 1927-es megalakulásakor valójában három zászlósurat találunk a névjegyzékben [FI-1927. I. 8.], az utolsó, 1939-es megalakulásakor pedig már egyet sem [FI-1939 I. 23.].

⁵⁵ Szintén az 1927-es névjegyzéket elemezve, a katolikus tagok közül hiányzik a jászói prépost, Vass József kalocsai nagyprépost pedig képviselői mandátummal rendelkezett, így felsőházi tagsága szünetelt. [FI-1927. I. 7.]

⁵⁶ A Felsőház 1927-es megalakulásakor például 37 fő volt a kormányzó által kinevezett tagok száma. [FI-1927. I. 12.]

⁵⁷ FI-1927. I. 7-12.

⁵⁸ A Képviselőház létszáma 413 fő volt, amit az 1913/1914-es választójogi reform 435-re emelt volna [1914. évi XIV. törvénycikk 1. §], az utolsó, 1910-ben megalakult Főrendiházé pedig – mint már korábban is említettem – 381 fő volt. [FI-1910 I. 6-15.]

⁵⁹ „Az a javaslat, amellyel a képviselők száma [...] 22-vel fog szaporodni, nem elvi követelmény eredménye, mert a választókerületek jelenlegi számát is elégnék, sőt némileg soknak is találom. [...] Az országgyűlési képviselők száma ugyanis hazánkban – a külföldi államokhoz képest – aránylag máris a legnagyobbak közé tartozik. ...” Részlet az országgyűlési képviselő-választó-kerületek számának és székhelyének megállapításáról szóló 1914. évi XV. törvény-cikk miniszteri indoklásából. [KI-1910. XXXVIII. 16.]

245 fős Képviselőház alakult. Az ún. csonka választókerületek⁶⁰ eleve növelték a mandátumszámot, majd a választókerületek későbbi részleges átalakításai is.

A Főrendiház létszámának arányos csökkentése egy 150-160 fős Felsőházat indokolt volna, nemzetközi összehasonlításban azonban még ez is magas volt.⁶¹ A probléma azonban elég árnyalt. Az első kérdés az, hogy a két kamara létszámának meg kell-e egyeznie? Ez attól függ, hogy együttes üléseken hoznak-e döntéseket, s a két kamarát egyenlő súllyal akarják-e szerepeltetni? 1926 után a két kamara együttes üléseket csak az Országgyűlés hatáskörébe tartozó közjogi méltóságok (pl. koronaörök) választásánál tartott. Ez túl nagy feszültséget nem okozott volna, de az 1937-es felsőházi reform után a törvényhozásban kialakult ellentétek feloldása is a két kamara együttes ülésén történt.⁶² Bár ez egy későbbi történet, de ekkor mindenképpen egyensúlyba kellett volna hozni a kamarák létszámát.

A következő problémát a belső arányok megteremtése okozza. Például a hivatal vagy méltóság alapján járó mandátumok meghatározott tisztségekhez kötődnek, ezeket arányosan elég nehéz csökkenteni. Az egyházi hivatal alapján megjelenő felsőházi tagoknál a felekezetek arányait is követni kellett. És még lehetne sorolni a problémákat. Az 1921-es javaslat egy 206 fős Felsőházzal számolt, ekkor a Nemzetgyűlés 219 főből állt. Mint említettem, az 1925-ös választójogi törvény alapján 245 fős Képviselőházzal lehetett számolni, az ekkor előterjesztet felsőházi javaslat ehhez igazított a második kamara létszámát is. A törvényjavaslatok tehát a paritásra törekedtek. A Képviselőház létszámát az 1920 elején elindult folyamatok determinálták, a felsőházé pedig igazodott ehhez. Az összlétszám elsősorban gazdasági és működésbeli szempontból fontos, a közhatalomból való részesedés szempontjából a belső arányokon van a lényeg.

8. A Felsőház összetételének főbb jellemzői

A felsőházi törvény által használt csoportosításból (I. Hivatal és méltóság; II. Választás; III. Kinevezés) kettő az 1918 előtti Főrendiházban is megtalálható

⁶⁰ Az 1920 elején lezajlott nemzetgyűlési választásokon az 1913-as választókerületi beosztást alkalmazták, de a csak részben megmaradt választókerületek is önálló képviselőt választhattak. Így a lakosság számával nem csökkent arányosan a mandátumok száma.

⁶¹ Erekly István számítása szerint nemzetközi összehasonlításban 60 fős, a Főrendiház létszámának arányos csökkentésével 120 fős Felsőház lett volna indokolt. Erekly elég nyers megjegyzést is tesz a Felsőház tervezett létszámára: „nem megdöbbentő pazarlás-e, hogy évente 8-9 milliárdot dobunk ki hasznos beruházások helyett politikusok mesterséges tenyésztésére?” [EREKLY István: *A magyar felsőház*. Budapest, Grill-féle könyvkereskedés, 1925. 21.]

⁶² 1937: évi XXVII. törvénycikk 2. § (2) bekezdés.

volt. A hivatal és méltóság alapján a magyar második kamarába évszázadok óta kerültek be tagok, ezzel a felsőházi törvény sem szakított, az államfői kinevezés pedig az 1885-ös főrendiházi reform nyomán jelent meg [lásd 3. pont].

A középső csoport, a választás új elem. Kiesnek a személyes jogon megjelenő főnemesek, s helyükre a fontosabb társadalmi, gazdasági, kulturális érdekeket képviselő csoportok által választott (delegált) személyek kerülnek. Ebbe a főnemesség is benne van, de már nem azon elv nyomán, hogy a rendi állásából eredő személyes joga a második kamarai tagság, hanem mint a társadalomnak egy fontos csoportja. Talán az sem véletlen, hogy arányait tekintve a Felsőházba választással bekerülő tagok ugyanolyan belső arányt tettek ki, mint az 1918 előtti Főrendiházba születési előjogon bekerülők.⁶³ Már itt megemlítem, hogy a részletes elemzésnél a választott tagok három csoportját három külön pontban tárgyaljuk. Mégpedig azért, mert a jogcímnek mindenhol más-más jellegzetessége volt.

A felsőházi törvény által használt csoportosítás rövid áttekintése után fel kell hívni a figyelmet annak egy hibájára is. Az új második kamarában ugyanis helyet kaptak az uralkodócsalád (a Habsburg-Lotaringiai Ház) Magyarországon élő férfi tagjai is. Később érinteni fogjuk, hogyha az államforma királyság, magával a tagsággal szemben különösebb elvi kifogást nem vethetünk fel, a probléma az, hogy ők valójában a törvény által kialakított három jogcím egyikehez sem tartoznak. A felsőházi törvény a főrendi családokhoz kapcsolja őket, a róluk szóló fejezetben rögtön a kezdő paragrafus mondja ki a főhercegek második kamarai tagságát.⁶⁴ Annyiban logikus az elhelyezés, hogy 1918 előtt mindkét csoport a születésükből eredő személyes megjelenésre volt jogosult. Csakhogy 1926 után a főhercegeknél ez megmaradt, a főnemesek viszont már csak maguk közül választhattak felsőházi tagokat. Ez a hiba igazán a törvény miniszteri indoklásában tűnik ki, ahol a különböző jogcímen szereplő tagokat táblázatba foglalták. Itt ugyanis a főhercegeket a választott tagok közé sorolták.⁶⁵

A felsőházi tagságnak így valójában négy jogcíme volt, a törvény által megadott három elemen túl a születés is külön jogcímet jelentett. A főneme-

⁶³ Az elfogadott törvény szerint a 249 felsőházi tagból 156 került be választással, ami 62-63%-os arány. Mint már korábban szó volt róla az 1910-ben megalakult utolsó Főrendiház 381 tagjából a születési előjogon bekerülő tagok (főhercegek, hercegek, grófok és bárók) 252 főt tettek ki. Ha ebből a főhercegeket levonjuk, mert ők a Felsőházban is személyes jogon jelenhettek meg, 236 fő marad, ami a Főrendiház létszámának 62 %-a.

⁶⁴ 1926. évi XXII. törvénycikk 12. §

⁶⁵ KI-1922. XIII. 424.

seknél a születési előjognak a választással való kombinálása már ad némi muníciót ahhoz, hogy ne a születést hangsúlyozzuk, de a főhercegeknél erre semmilyen kibúvót nem találunk.

Ezen túl a második kamara összetételének elemzésénél feltétlenül ki kell térni arra, hogy *a közvetlen népképviselési elemet az új Felsőházból szándékosan kizárták,*⁶⁶ azt ugyanis felesleges duplikálásnak tartották. Ezt is hosszabb elemzés tárgyává tehetnénk, vajon mennyire igaz, említettük ugyanis [lásd 5. pont], hogy a környező államok között többet is találunk, ahol a választópolgárok közvetlen választásával képződött a második kamara is. De ugyanakkor kritika tárgyává sem tehetjük, hiszen a népképviselési elvnek az alsóházban kell érvényesülnie. Ha a felsőházból kihagyják, az nem tekinthető valamiféle megbocsáthatatlan hibának.

9. A hivatal vagy méltóság alapján szereplő világi tagok

Ez a jogcím az 1918 előtti Főrendiházban is megvolt. A meghatározott állami hivatal betöltéséhez kötött második kamarai tagság nem volt ismeretlen intézmény, s ha az államforma királyság maradt, a királyi udvarban méltóságot viselő személyek (zászlósúrok) felsőházi tagsága sem a földtől elrugaszkodott megoldás. Persze az is érdekes, hogy a kormányzónak nem volt udvartartása, tehát ezek az udvari méltóságok még az 1918 előtti megbízatásukat vitték tovább, s a tisztség esetleges megüresedése esetén azokat nem töltötték be. A Felsőház tényleges létszámának elemzésénél már érintettük, hogy a kilenc helyből 1927-ben három,⁶⁷ 1939-ben pedig már egy sem volt betöltve.⁶⁸ Egyedül a két koronaőri tisztség maradt fenn tartósan, mert üresedés esetén ezeket a két világháború között is betöltötték.

A 'hivatal' és 'méltóság' alapján történő tagságot így világosan meg is tudjuk osztani. Az első csoportba a közhatalmi funkcióval bíró állami 'tisztviselőket', a másodikba a valamilyen régi funkciót viselő, de közhatalmi szereppel már nem bíró személyeket sorolhatjuk. Ezen utóbbiba tartoznak a zászlósúrok, az első csoportba pedig a legmagasabb bírósági vezetők, a koronaügyész, a honvédség főparancsnoka és az MNB elnöke.

⁶⁶ EREKY i. m. 22.

⁶⁷ FI-1927. I. 8.

⁶⁸ FI-1939 I. 23.

10. A hivatal alapján szereplő egyházi tagok

Az egyházak felsőházi képviselete a kontinuitásból eredt: jelen voltak az 1918 előtti Főrendiházban, így 1926 után is helyet kaptak a Felsőházban. A törvény által használt 'hivatalból' vagy 'méltóságból' származtatott tagság kapcsán azonban az egyházi képviselőket nem tudjuk ketté osztani, s részben az egyik, részben a másik csoportba sorolni őket. Az előző pontban a világiaknál ezt meg tudtuk tenni: méltóság a zászlósuraké, hivatal a magasabb állami posztot betöltő személyek tisztsége. Az egyházakat képviselő személyeknél azonban ilyen határvonalat már nehezen lehet húzni. A katolikus főpapok valaha a főnemesség körébe tartoztak, második kamarai tagságuk a koraújkorban ebből a jogcímből eredt. Ennek a korszaknak a tárgyalásakor a 'méltóság' kifejezés még nem lenne idegen tőlük. Az ortodoxok (görög-keletiek) 1792-es,⁶⁹ de különösen a protestáns felekezetek 1885-ös főrendiházi tagságának megjelenésével azonban az egyházi vezetők már nem valamiféle főrendi származás jogán, hanem egyházuk képviselete címén vannak jelen a második kamarában. Tehát már nem egyházi méltóságokról, hanem egyházi hivatalok viselőiről van szó.

Ez a konklúzió az egyházak felsőházi képviseletének jogcíme kapcsán is fontos. Tehát a polgári korban már nem a rendi korhoz köthető 'méltóság' a jogcím, hanem a felekezetek képviseletének biztosítása. A protestáns egyházi vezetők a rendi tagozódásban sohasem szereztek meg azt a státuszt, mint ami a katolikus főpapokat akkoriban megillette. Képviseleti joguk tehát nem ebből eredt. Ezzel együtt a katolikus egyházi vezetőknek a státusza is változik, már ők sem régi rendi állásuk, hanem saját egyházuk képviseletének ellátása jogán vannak jelen a második kamarában. A szervezetek felsőházi képviseleténél említeni fogom, hogy az egyházak második kamarai képviselete a hivatásrendi elvből is levezethető [lásd 14. pont]. Kétségtelenül a társadalom szerveződésének lényeges tényezőjét képezik, így második kamarai képviseletük indokolt. A felsőházi törvényben azonban még erős a kontinuitáshoz történő ragaszkodás, így az 1918 előtti közjogi állapotból indulnak ki, s így a viselt hivatal címén kerültek be a Főrendiházba. Ez azonban a képviselet tartalmában nem okoz változást, s egyébként is ildomos azt az érintett egyház belső szervezete szerint kialakítani. Tehát ha a hivatásrendi elvre hivatkozunk, az egyházak képviselőit akkor is az ő belső „alkotmányuk” figyelembevételével kell kijelölni. Ha ezt nem így teszik, azok valójában nem fogják az adott egyházat képviselni. Így

⁶⁹ Az ortodox (görög-keleti egyház) részére az 1792. évi X. törvénycikk biztosította a második kamarai tagságot.

ha a hivatásrendi elvből indulunk ki, az egyházak képviselőit ellátó személyek kiválasztásánál akkor is ugyan oda jutunk, mint a felsőházi törvény egyházi hivatalhoz kötött kiválasztási elvével.

A képviselő jogcímének meghatározása után két lényegi kérdést kell még tisztáznunk: az egyházaknak biztosított felsőházi mandátumok milyen arányt tesznek ki a második kamarában, illetőleg azok felekezetek közötti megoszlása hogyan alakul.

Az 1885-ös főrendiházi reform után az egyházi tagok részaránya 15%-ot tett ki.⁷⁰ Ezt az arányt az 1921-es felsőházi tervezet 206 fős összlétszámán belül 31, a megvalósult 249-es létszámon belül pedig 37 körüli egyháznak biztosított hellyel lehetett volna elérni. Az 1921-ben tervezett 21 fős létszám tehát az 1918 előtti arány alapján járó 31 főnek csak 68%-át, az 1926-ban ténylegesen megvalósult 33-as szám pedig az 1918 előtti arány alapján járó 37 főnek a 90%-át jelentette. Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy az 1921-es tervezet egyháznak biztosított mandátumszáma elég erősen elmaradt az 1918 előtti arányoktól, az 1925-ös tervezet, majd a ténylegesen megvalósult törvényi változat, ha teljesen el nem is érte, de már közelített ahhoz.

A mandátumok felekezetek közötti megosztására azt kell mondanunk, hogy a történelmi viszonyok és a népesség megoszlása együttesen alakította. Az 1921-es tervezet még erősen ragaszkodott a Főrendiházban kialakított elvekhez. A Katolikus Egyháznál azokat az egyházi vezetőket hagyta meg a Felsőházban, akik az 1918 előtti Főrendiházban benne voltak, s működésük a Trianon utáni államterületre esett. Mindez 12 felsőházi helyet jelentett volna.⁷¹ Ezt egyébként az ország lakosságcsökkenésével szinte teljesen arányos volt, csakhogy a Felsőház összlétszáma kapcsán már megbeszéltük, hogy azt messze nem csökkentették ilyen arányban [lásd 7. pont]. Ezzel a módszerrel a Katolikus Egyháznak 1910-ban biztosított 8-9%-os második kamarai mandátumarány 6% alá csökkent volna.

Szintén a főrendiházi mandátummegosztás elveihez történő ragaszkodást jelzi, hogy a református és az evangélikus egyháznak biztosított helyek az 1921-es tervezetben még mindig paritásban állnak. A reformátusok és az evan-

⁷⁰ A Trianon előtti államterületen – Horvát-Szlavónországot is beleértve – 29 katolikus egyház-megye volt. Az ezek élén álló püspökök mellett az 1885. VII. törvénycikk még öt katolikus tag második kamarai tagságát hagyta meg, vagyis a Katolikus Egyház 34 főrendiházi hellyel rendelkezett. Az ortodoxok 10 püspökséggel bírtak, a protestánsok pedig az 1885-ös főrendiházi reformmal 13 helyet kaptak. Ez összességében 57 hely, ami az 1910-ben megalakult Főrendiház 381 fős létszámához viszonyítva 14,96%-os arány.

⁷¹ KI-1920 XI. 247.

gélikusok az 1885-ös főrendiházi reform idején is azonos számú helyet kaptak,⁷² holott lakosságon belüli részarányuk akkor is 12,6%, illetőleg 6,4%, vagyis 2:1 volt a reformátusok javára. Az 1920 után megmaradt államterületen azonban a reformátusok részaránya már 21%-ra emelkedett, az evangélikusoké viszont 6,2% maradt, vagyis az arányszám 3,5:1-re változott.⁷³ Tehát a lakosságon belüli arány tovább nőtt a reformátusok javára, azonban a paritás maradt volna.

Kérdéses volt az is, hogy az 1918 előtti főrendiházi hellyel bíró, de a trianoni béke miatt igen kicsire zsugorodott egyházakkal mit tegyenek. Az ide tartozó unitáriusok és ortodoxok részaránya 0,1%, illetőleg 0,6% volt, tehát nekik népességarányosan nem jutott volna felsőházi hely. Az 1921-es tervezet az ortodoxoknak a 0,6%-ra biztosított volna egy mandátumot, az unitáriusoknak azonban már nem adott volna.⁷⁴

Az 1925-ös tervezet és a véglegesen elfogadott törvény mindkét ponton (a Felsőházon belüli felekezeti részarány és a mandátumok felekezetek közötti arányos elosztása) elmozdulást jelentett. A Felsőház létszámának táblázatba foglalásakor láthattuk, hogy az egyházak részére biztosított mandátumok száma nagyobb mértékben emelkedett, mint a Felsőház összlétszáma [lásd 6. pont], így a nekik biztosított helyek aránya már közelítette az 1918 előtti szintet. A reformátusok és az evangélikusok között is megbontották a paritás elvét, az utóbbiak megmaradtak a négy mandátumnál a reformátusoké viszont hatra emelkedett. Persze ez még mindig nem közvetítette a pontos lakosságarányokat, de egy bizonyos elmozdulás jelentett ebbe az irányba. Az 1918 előtti viszonyokkal való kontinuitást erősítette, hogy a felekezetek megemelt mandátumszáma az ortodoxok mellett az unitáriusoknak is biztosított egy felsőházi helyet.⁷⁵ Mivel a Katolikus Egyház mandátumai továbbra is konkrét egyházi hivatalokat betöltő személyekhez voltak kötve, a felsőházi tagok számának 12-ről 19-re emelése azt

⁷² Mindkét felekezet hat-hat helyet kapott. [1885. évi VII. törvénycikk 4. § B. rész c. pont]

⁷³ A népesség felekezeti megoszlásának adatait lásd: KI-1922 XIII. 415.

⁷⁴ KI-1920 XI. 228., 247.

⁷⁵ A Kormány már 1922 elején, még az 1921-es javaslat módosításaként tárgyalta a protestáns felekezetek mandátumszámának kérdését, s elmozdult az 1925-ös javaslatban rögzített irányba. A protestáns egyházak eredeti kérése az volt, hogy ne csökkentsék az 1885-ös főrendiházi reformban biztosított 6-6 református és evangélikus mandátumot. Erre a miniszterelnök kompromisszumos felvetése volt, hogy a nagyobb lélekszámú reformátusoknál legyen meg a régi hat mandátum, s egy mandátumot az unitáriusok is kapjanak. [MOL K-27. 1922. január 7-i ülés 4-6.]

is jelentette, hogy olyan katolikus egyházi vezetők is bekerültek a Felsőházba, akik az 1918 előtti Főrendiházban nem bírtak tagsággal.⁷⁶

Külön említést érdemel az *izraelita hitfelekezet felsőházi képviselte*. Az 1885-ös főrendiházi reform idején a kormány előterjesztésében szerepelt egy a király által kinevezett izraelita hitfőnök.⁷⁷ Vagyis nem delegálással, mint a többi hitfelekezet, hanem kinevezéssel, de az izraeliták is kaptak volna törvény által biztosított második kamarai képviselmet. Ezt a képviselőház is támogatta, a Főrendiház azonban kivette a törvény szövegéből, mondván, hogy az izraeliták képviselte az 50 királyi kinevezett körében is biztosítható.⁷⁸ A hír igaz, de azt is érezzük, hogy ezzel az érveléssel akármelyik felekezet képviseleti jogát korlátozni lehetett volna.

Az 1921-es és az 1925-ös felsőházi javaslatban az egyházi hivatal alapján tagságot nyerők között viszont nem találjuk az izraelitákat.⁷⁹ A parlamenti vita során azonban, az 1885-ös folyamatokkal ellentétesen, beemelték őket a törvénybe, mégpedig lakosságárányosan és nem államfői kinevezéssel, hanem delegálással. Így az izraelita hitfelekezet nem egy, hanem két mandátumot nyert a Felsőházban, akiket maguk választhattak meg.⁸⁰

11. A főnemesi családok által választott tagok

A főrendi jellegű második kamarák átalakításánál nem feltétlen cél a korábban jellegadó elemek teljes kizárása. Számarányuk korlátozásával is kellő változások érhetőek el. A kontinuitáshoz ragaszkodó két világháború közötti időszakban így nem csodálkozhatunk azon, hogy a Felsőházból nem zárták ki teljesen a

⁷⁶ Az 1921-es tervezetben a csanádi püspök még nem szerepelt [KI-1920 XI. 247], végül azonban ő is bekerült a Felsőházba. Ez az egy hely nem jelent növekedést az 1885-ös állapotokhoz képest, hiszen a csanádi püspök a Főrendiháznak is tagja volt. A további hat katolikus egyházi vezető azonban már olyan, aki 1918 előtt nem volt tagja Főrendiháznak. A premontrei rend részéről korábban csak a jászói prépost volt főrendiházi tag. 1926 után azonban a csornai prépost is bekerült a Felsőházba. Emellett a zirci apát (ciszterci rend), a kegyes tanító rend magyar főnöke és a három székesfőkáptalan nagyprépostjai is felsőházi tagok lettek. [1926. évi XXII. törvénycikk 4. § B. 1. pont]

⁷⁷ A főrendiháznak, mint felsőháznak szervezéséről 1884. október 20-án benyújtott törvényjavaslat 4. § B. d. pont. [KI-1884. I. 135.]

⁷⁸ KI-1884. V. 364.

⁷⁹ Az országgyűlés felsőházáról 1921. július 20-án benyújtott törvényjavaslat 3. § B. pont [KI-1920. XI. 228.]; Az országgyűlés felsőházáról 1925. március 6-án benyújtott törvényjavaslat 4. § B. pont [KI-1922. XIII. 395.]

⁸⁰ 1926. évi XXII. törvénycikk 4. § B. 6. pont.

főrendeket. A lényeges változás, hogy a személyes megjelenés jogát választás váltotta fel, amely *jelentős számbeli korlátozással is együtt jár*. Ezt a megoldást nem ekkor találják ki, hiszen már az 1885-ös főrendiházi reformnál is szerepelt az ellenzéki indítványok között [lásd 4. pont]. De Angliában a Lordok Házának reformja kapcsán is felvetődik az elképzelés.⁸¹

Fajsúlyosabb kérdés az adócenzus esetleges alkalmazása körül merült fel. 1885-ben ugyanis a főnemesek számának korlátozására adócenzust vezettek be. Láthattuk viszont, hogy ezzel csak a kezelhetetlen méretet orvosolták, a főrendek túlsúlyát azonban nem szüntették meg. Ha újra fellapozzuk, Irányi Dánielnek a már többször említett 1885-ös javaslatát, ő kifejezetten ellenezte a census alkalmazását.⁸² Vagyis a főrendek második kamarai képviselőjét azok minél szélesebb körére kell alapozni, mandátumaik számát azonban korlátozni kell.

Az 1921-es javaslat semmilyen vagyoni cenzust nem ír elő, a főúri származás mellett a nagykorúságot és a magyar állampolgárságot kívánja meg.⁸³ A miniszteri indoklás kifejezetten el is veti azt a megoldási lehetőséget, amely az adócenzus további emelésével valószínűleg meg a főnemesek erősebb létszámbeli korlátozását.⁸⁴ Az 1925-ös javaslat azonban már ellentétes tendenciát mutat, 3000 aranykoronás adócenzus bevezetését javasolja,⁸⁵ ami fele az 1885-ben, még a személyes megjelenéshez megállapított 3000 forintnak. Ez egy alapvető szemléletváltás, míg az 1921-es tervezet egy plutokrata elhajlásként értelmezte az adócenzus alkalmazását, addig 1925-ben a megfelelő társadalmi súly feltételeként kezelték.⁸⁶ A véglegesen elfogadott szövegben a cenzust leszállították 2000 pengőre, s aki doktori, bírói, ügyvédi, mérnöki oklevéllel rendelkezett, vagy az Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, annál 1000 pengőre,⁸⁷ de magát az elvet fenntartották.

⁸¹ EREKY i. m. 18–19.

⁸² KN-1884. IV. 84.

⁸³ Az országgyűlés felsőházáról 1921. július 20-án benyújtott törvényjavaslat 9. § (4) bekezdése [KI-1920. XI. 230.]

⁸⁴ KI-1920. XI. 249.

⁸⁵ Az országgyűlés felsőházáról 1925. március 6-án benyújtott törvényjavaslat 13. § (2) bekezdés [KI-1922. XIII. 397.]

⁸⁶ Arra vonatkozó pontos számítás nincs, hogy ez a főrendek milyen arányát zárja ki a felsőházi választójogból. Az 1885-ös főrendiházi reformnál viszont kiszámoltuk, hogy a 3000 forintos cenzusnak csak a főurak 30%-a felelt meg. 1884-ben ugyanis 674, 1887-ben azonban már csak 203 főnemes volt a Főrendiházban. [Lásd FI-1887. I. 20-28; FI-1887. I. 20-28.]

⁸⁷ 1926. évi XXII. törvénycikk 13. § (2) bekezdés. [A 2000 pengő egyébként kb. 1726 aranykoronának felelt meg, ami az 1885-ben megállapított census valamivel több, mint egynegyede.]

Következő lépésként nem kerülhetjük meg azt a lényegi, s minden felsőházi jogcímnél elemzett kérdést: vajon e jogcímen hány felsőházi mandátumot biztosított a törvény? Ebben a *az 1921-es és az 1925-ös tervezet között olyan markáns eltérés volt*, hogy már a Felsőház összetételének táblázatba foglalásakor kitértünk rá [lásd 6. pont]. Mindkét esetben a törvényhatóságok mandátumainak számát határozták meg, s ehhez arányították a főnemesi családok által választható tagokat. Csakhogy a két szám 1921-ben még azonos volt, 1925-ben azonban a főnemesek száma már csak fele volt a másoknak. A két csoport mandátumainak összesített száma mindkét tervezetben 114 fő volt, vagyis megállapítható, hogy a Felsőház összlétszámának 1925-ös tervezetben megvalósuló emelkedése [lásd 6. pont], ebben a blokkban nem jelentett gyarapodást. Így a főrendek aránya az 1925-ös tervezetben az 1921-eshez képest hatványozottan csökkent. Pontosan meghatározva: az 1921-es tervezet által előrevetített 28%-ról 15%-ra. A második kamara főrendi jellege tehát már az 1921-es tervezet szerint is megszűnt volna, de a végleges változatban még tovább szorították jelenlétüket.

12. A törvényhatóságok által választott tagok

A felsőházi reform által a második kamarába behozott legnagyobb számú új elem a törvényhatóságok küldöttei voltak. Korábban érintettük, hogy ennek lehetősége már 1848-ban felvetődött [lásd 2. pont], majd az 1885-ös főrendiházi reform idején előterjesztett ellenzéki javaslatokban is megjelent [lásd 4. pont]. Lényegében ezen utóbbiak, konkrétan Irányi Dániel javaslata jelentette, mind az 1921-es, mind az 1925-ös törvénytervezet alapját. Mivel a törvényhatóságok második kamarai képvisellete régi és összetett probléma, tárgyalását muszáj keretek közé helyezni. Így jelen pontban csak néhány fontos, mellette, illetőleg ellene szóló érvet gyűjtünk össze.

A Kormány, törvényjavaslatainak előterjesztésekor, három fontos érvet hozott fel a törvényhatóságok felsőházi képvisellete mellett.⁸⁸ Az első indok a magyar történelmi hagyományokhoz való ragaszkodás volt, a vármegyék országgyűlési képvisellete ugyanis több évszázados múltra tekint vissza. A népképviselati elv bevezetése miatt az Alsótáblán ezt az intézményt szükségszerűen meg kellett szüntetni, de miért ne lehetne folytatása a Felsőházban. A második érv a külföldi analógiákból eredt, az önkormányzati testületek második kamarai

⁸⁸ ZSEDÉNYI i. m. 158–159.

képviselte ugyanis nem volt ismeretlen intézmény. A harmadik érv a magyar közéletben megjelenő reformtörekvésekből táplálkozott. A dualizmus időszakával összefüggésben is említettük, hogy a képviselőházi ellenzék egyik fő követelése volt a törvényhatóságok második kamarai képviselete [lásd 4. pont]. S ez csak egy eleme a reformtörekvéseknek, a problémakör sok másik helyen is felmerült.

1920 őszétől a vármegyei közgyűlések is élénken foglalkoztak a második kamara helyreállításának kérdésével, amelyben érthető módon a törvényhatóságok felsőházi képviseletének kérdése is jelentős súlyt kapott. Ezek is nyilvánvaló hatással voltak a törvényjavaslat előkészítésére.⁸⁹

A törvényhatóságok felsőházi képviseletével szemben a fő ellenérv az volt, hogy felsőházi tagok választása miatt a helyi közigazgatásban a szakmaiságot erősen háttérbe fogják szorítani a politikai szempontok.⁹⁰ A képviselőházi választásoknál a pártosodás természetes, a megyei, illetőleg községi választásoknál azonban nem olyan mértékben. Ha viszont a törvényhatóságok közgyűlései felsőházi tagokat fognak választani, akkor az országgyűlési mandátumokért küzdő politikai erők ezekben a testületekben is nagyobb erővel próbálnak tért nyerni. A Kormány javaslata pedig az ezzel szembeni biztonsági garanciákat sem építette be a javaslatokba. Az egyik ilyen a választó testületek (közgyűlések) létszámának apasztása lehetett volna, mert a kisebb létszámú testületek még alkalmasak a hatékony közigazgatásra. A nagy létszámú testületek nem, az ezekben való térnyerés sokkal inkább politikai célokat szolgálhat.⁹¹ A másik kontroll elem az lehetett volna, hogy a felsőházi tagokat ne egyedül a törvényhatósági bizottságok válasszák, hanem ez egészüljön ki a községi önkormányzatok által delegált elektorokkal. A községi szint átpolitizálása ugyanis nehezebb, s ha ők vannak többségben a választói testületekben, akkor a megyei közigazgatás átpolitizálása már nem hoz olyan nagy eredményt.⁹² Ahhoz viszont, hogy a községek által delegált elektorok az esetleges választói testületben többséget alkothassanak, ismét oda térünk vissza: nem szabad túlduzasztani a vármegyei közgyűlések létszámát. Ezek a védelmi mechanizmusok egyébként nem légből kapottak, Franciaországban a szenátorok választásánál élő szabályok voltak.

⁸⁹ RUSZOLY i. m. 271–273.

⁹⁰ EREKY i. m. 24–27.

⁹¹ Uo. 24–25.

⁹² EREKY i. m. 25–26.

A felsőházi törvény kidolgozásával párhuzamosan egy közigazgatási reform is folyt, s a törvény célja kifejezetten az volt, hogy a felsőházi tagokat a reform után megalakuló közgyűlések válasszák.⁹³ Ez pedig felvetheti a gyanút: a közigazgatás rendezésének egyik célja az, hogy „megfelelő” felsőházi tagokat választó közgyűléseket szervezzenek.⁹⁴ Vagyis nemhogy fékek beépítése, hanem az átpolitizálás erősítése a cél. Az 1929-es közigazgatási reform azonban ezt az érzést halványan talán, de markánsan nem erősíti meg. De ennek elemzése túl időigényes lenne.

Zárásként ennél a felsőházi jogcímnél sem mellőzhetjük a belső arányok vizsgálatát: vagyis a Felsőház összlétszámának milyen részét tették ki a törvényhatóságok delegáltjai? Itt vissza kell lépünk a főnemesi családok által választott tagokhoz, hiszen említettük, hogy a két csoport létszámának meghatározását mindkét törvénytervezet összekapcsolta [lásd 11. pont]. Az összesített számuk mindkét esetben 114 fő volt, csakhogy az 1921-es paritás után (57:57) 1925-ben már kétharmad-egyharmad volt a törvényhatóságok javára (76:38).⁹⁵ Ezen arányváltás következtében a törvényhatóságok felsőházi részesedése annak ellenére növekedett, hogy a Felsőház összlétszámának 1921 és 1926 közötti emelésekor ezt a 114 fős összesített létszámot nem gyarapították. A törvényhatóságok 57 delegáltja az 1921-es tervezet 206 fős teljes létszámán belül 28%-ot, míg a 76 delegált az 1926-os 249-es létszámon belül 31%-ot tett ki.

13. Az intézmények részéről választott tagok

Az intézmények részéről delegált tagok egy jól körülírható kört alkotnak: a *tudományos élet reprezentánsait*. Ezeknek pedig két jelentős tényezője a Magyar Tudományos Akadémia és a felsőoktatási intézmények voltak. Az utóbbiak tényleges összeválogatásánál világos elv, hogy az egyetemek mindegyike mindig önálló képviselőt kap a Felsőházban. Az 1925-ös tervezetben

⁹³ A törvényjavaslat szövegében még az szerepelt, hogy a kormányzó az új Felsőházat össze sem hívhatja addig, amíg a közigazgatási reform nyomán az új törvényhatósági bizottságok meg nem alakulnak. [Az országgyűlés felsőházáról 1925. március 6-án benyújtott törvényjavaslat 43. § (1) bekezdés (KI-1922. XIII. 397.)] A törvény végleges szövegében már az állt, hogy a törvényhatósági bizottságok a reform előtt is megválaszthatják a felsőházi tagokat, de azok mandátuma csak addig tart, amíg az új törvényhatósági bizottságok meg nem alakulnak. Ezt követően ők a helyükre új felsőházi tagokat választanak [1926. évi XXII. törvénycikk 44. § (2) bekezdés]. A kettő között érdemi különbség nem volt, csak annyit szolgált, hogy a közigazgatási reform esetleges csúszása ne akassza meg a Felsőház összehívását.

⁹⁴ EREKY i. m. 25–26.

⁹⁵ ZSEDÉNYI i. m. 123.

a Felsőház létszámának növelésével párhuzamosan hétről kilencre nőtt az egyetemeknek biztosított mandátumok száma.⁹⁶ A főiskolák mindegyike nem kaphatott helyet, a közel húszra tehető hittudományi főiskolát például azzal az indokkal is elhagyhatták, hogy fenntartóik az egyházi hivatal révén már helyet kaptak a második kamarában. Az 1921-es tervezetben három, az 1925-ösben öt helyet kapnak,⁹⁷ amelyet a parlamenti vita során még kiegészítenek az Országos Magyar Gyűjteményegyetem⁹⁸ képviselőjével.

A felsőházi tagokat delegáló intézmények kiválasztásáról összességében megállapítható, hogy abban különösebb politikai motiváció nem tűnik fel. Valahol határt kellett húzni, így a főiskolák egy részért kihagyták, ez azonban természetesnek mondható. A politikai motiváció hiánya persze abból is ered, hogy a felsőoktatási intézmények ebből a szempontból homogének. Így felesleges mesterséges szempontok alapján összeválogatni az intézményeket, vagy eltorzítani köztük a képviselet arányait.

14. A szervezetek által delegált tagok

A szervezetek által delegált tagokkal azonban már más a helyzet. A törvényjavaslat előkészítői, s ennek elfogadásával a Nemzetgyűlés egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy csak „törvényen vagy állandóságukat kellően biztosító rendelkezésen”⁹⁹ nyugvó szervezetek kaphatnak felsőházi helyet. Valójában a szervezetek által delegált tagok között egyetlen olyat sem találunk, ahol

⁹⁶ Az 1921-es tervezet szerint a Budapesti Tudományegyetem és a József Műegyetem két-két tagot, a többi tudományegyetem egy-egy tagot delegálhatott volna a Felsőházba [KI-1920. XI. 233.]. Az 1925-ös tervezet, és a véglegesen elfogadott törvényszöveg szerint azonban az időközben Pázmány Péter nevét felvevő Budapesti Tudományegyetem minden fakultása önálló delegálási jogot kapott, amely így négy főt jelentett [1926. évi XXII. tc. 19. §]. A többi egyetemnek biztosított felsőházi mandátumok száma változatlan maradt.

⁹⁷ Az 1921-es tervezet az állatorvosi, a képzőművészeti és a zeneművészeti főiskolát tartalmazta, ez az 1925-ös tervezetben a soproni bányá- és erdőmérnöki főiskolával, valamint a három gazdasági akadémia (Budapest, Keszthely, Magyaróvár) közös delegáltjával egészül ki. A három gazdasági akadémia mellett viszont a három jogakadémia [Eger (római katolikus), Kecskeméti (református) és Miskolcon (evangélikus)] nem kap delegálási jogot. Ez persze összefüggésben állhat azzal, hogy a jogakadémiák is egyházi fenntartásúak voltak, vagyis hivataluk révén az ő fenntartóik már jelen voltak a Felsőházban.

⁹⁸ A név kicsit talán megtévesztő, a gyűjteményegyetem nem felsőoktatási intézmény volt, hanem az 1922. évi XIX. törvénycikkkel a budapesti múzeumokból és az ottani tudományegyetem könyvtárának integrálásával létrehozott intézmény.

⁹⁹ Az idézett részmondat mind az 1921-es [KI-1920. XI. 256.], mind az 1925-ös javaslat [KI-1922. XIII. 423.] miniszteri indoklásában megtalálható.

a delegáló szervezetet nem törvény hozta volna létre. Így az „állandóságukat kellően biztosító rendelkezés” fogalmát nem tudjuk, hogy mit jelent. Valószínűleg egy kibúvó megjegyzés, amely elvi szinten nem zárja ki az egyesülési jog alapján létrejött szervezeteket.

A felsőházi delegálás jogának a köztestületekre való korlátozását védeni és támadni is lehet. A törvény által való létesítés a szervezet stabilitását és átláthatóságát növeli. Ugyanakkor a törvényhozó politikai mozgásteret is kap, hiszen az ő döntésétől függ, hogy valami köztestület lesz-e vagy nem. Annyiban azonban a törvényhozó konzekvens, hogy két kivétellel az összes szervezet által delegált tag valamilyen kamara küldöttje.¹⁰⁰ Tehát a hivatásrendi elveket követve az egyes foglalkozási ágakat jeleníti meg a második kamarában.

Az egyesülési jog alapján létrejött szervezeteket¹⁰¹ tehát kizárták a Felsőházból. Persze az államfői kinevezés egyik lényegi indoka éppen az volt [lásd 15. pont], hogy azon szervezetekből is bekerülhessenek tagok, amelyek nem köztestületek. Az is igaz viszont: ha nem alanyi jogon jár a képviselet, jobban válogatni lehet közöttük, vajon kit emelnek be a Felsőházba. Mint korábban már említettem, elég érdekes megoldás született az orvosok felsőházi képviseletére, amely az államfői kinevezés közbeiktatásával garantált helyet biztosított az orvosi hivatásrendek.¹⁰²

Érdemes azonban megnézni a miniszteri indokolás szövegét, hogy példálózva kiket sorol fel, mint a magánegyesületi jelleg miatt kimaradt szervezeteket. Ezek között mind 1921-ben, mind 1925-ben megtalálható például a Gyáriparosok Országos Szövetsége és a munkások szakszervezetei.¹⁰³ Ezek *jellegükben különböznek a ténylegesen felsőházi tagságot kapó szervezetektől*, hiszen munkaadói, illetőleg munkavállalói érdekképviseletek. A kamarák viszont egy meghatározott foglalkozási ághoz tartozó személyeket tömörítnek, akik lehetnek

¹⁰⁰ Az országos mezőgazdasági kamara hat, a kereskedelmi és iparkamarák szintén hat, az ügyvédi kamarák kettő, a közjegyzői kamarák egy, a mérnökkamarák két felsőházi tagot delegálhattak. [1926. évi XXII. törvénycikk 19. §] Ezek közül az 1921-es tervezetből a mérnökkamara még hiányzik [KI-1920. XI. 233.], mert azt csak 1923-ban állítják fel [1923. évi XVII. törvénycikk].

¹⁰¹ A miniszteri indokolás pontos szövegét idézve: „az önkéntes társulás elvén alapuló magánegyesületeket”. [KI-1920. XI. 256.; KI-1922. XIII. 423.]

¹⁰² A kormány tervezte, megfelelő képviseleti szerv hiányára hivatkozva, az orvosok képviseletét sem biztosította volna a Felsőházban [KI-1922. XIII. 423]. Egy később a törvényjavaslathoz kapcsolt módosító indítvány azonban, az államfői kinevezést közbeiktatva mégis áthidalta a problémát. Az Országos Orvosszövetség három jelöltje közül a kormányzó kinevezett egy felsőházi tagot, aki az orvosok képviseletét látta el [1926. évi XXII. törvénycikk 24. §].

¹⁰³ Az 1921-es javaslat kapcsán lásd KI-1920. XI. 256.; az 1925-ös javaslat kapcsán lásd KI-1922. XIII. 423.

szabadfoglalkozásúak, de éppen munkaadók és munkavállalók is. A hivatásrendi gondolatnak ugyanis az a lényege, hogy a társadalom szerveződését nem a törésvonalak mentén képzelel el. A munkaadók és a munkavállalók tömörülései azonban éppen ezen a törésvonalon jönnek létre, egymással szembenálló, egymással 'osztályharcot' folytató csoportokat tömörítnek. A társadalom foglalkozási ágak szerinti szerveződése (szervezése) ennek a kiküszöbölését szolgálja.

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy a kormány és a Nemzetgyűlés törekvése a hivatásrendi irányba mutatott, de a munkaadó-munkavállalói vonalat sem zárták ki. A miniszteri indoklásban való említés egy lebegtető álláspontra utal. Nyilvánvalóan az aktuális politikai helyzet is befolyással volt rá.

Lényeges azonban, hogy a hivatásrendeket nem csak a gazdasági élet területén lehet kialakítani. Találunk példát, ahol a kultúra, közművelődés stb. területén is létrejönnek ilyen szerveződések. Például az egyházak képviselte ezen a vonalon is megvalósulhat. A magyar Felsőháznál azonban ez a hivatal és méltóság csoportban történt meg, így ide külön már nem lehetett beemelni. Egyébként is a magyar Felsőházban a lehetséges hivatásrendekből csak a gazdaság egyes elemei és a tudomány jelent meg. Például a közművelődés teljesen kimaradt. Az erősen hivatásrendi vonalra álló államokban ezzel is találkozunk.

A hivatásrendiség kapcsán még két fontos momentumra kell kitérnünk, mivel a korbéli Európában erős hatása volt ennek az irányvonalnak. Magyarországon ez csak a második kamarában érvényesült, tehát nem a népképviselő helyére léptették. Ezen túl Európa több államában a hivatásrendi alkotmány csak színtelt módon működött, mert nem az érintett szervezetek általi belső választással, hanem a körükből történő kinevezéssel állították fel a közhatalmi szerveket. Ez a két elem igen jellemző volt például az 1934-es osztrák alkotmányra.

15. Az államfői kinevezés

A törvényhozó a felsőházi tagság e jogcímét az alábbi indokkal támasztotta alá: „... figyelemmel kell lenni arra, hogy a felsőházban törvényen alapuló országos szervezet hiányában vagy egyéb okból egyelőre nem képviselt fontosabb élethivatások a lehetőség szerint legalább egy-egy taggal képviselve legyenek.”¹⁰⁴ A szervezetek és intézmények kapcsán érintettük, hogy különösen a szervezetek

¹⁰⁴ 1926. évi XXII. törvénycikk 23. § (2) bekezdés 2. mondat.

kiválasztásánál adódtak problémák. A köztestületi jelleg előírása az egyesülési jog alapján létrejött szervezeteket kizárta azon listából, akik második kamarába tagokat választhattak [lásd 14. pont]. S már az 1921-es törvényjavaslat előkészítésekor azt tapasztalhatjuk, hogy a felsőházi tagságra igényt tartó szervezetek köre valóban igen széles.¹⁰⁵ Ezek mindegyikének delegálási joggal való felruházása nehéz lett volna, így az államfői kinevezés lehetősége mindenképpen egy köztes megoldást jelentett.

A királyi kinevezési joggal azonban már az 1885-ös főrendiházi reformnál is találkoztunk, ahol még a szervezetek delegálási jogát nem iktatják törvénybe. Ekkor az indok az alábbi: *„a [...] kinevezendő tagok képezendik azon elemét a felsőháznak, mely hivatva lesz azt demokratikus intézményeink közé inkább beillővé tenni, és az élet, a társadalom mozzanataival szorosabb kapcsolatba hozni.”*¹⁰⁶ Vagyis a törvényhozó szerint a kinevezés a társadalom megbecsült elemeinek a második kamarába történő beemelését szolgálja. Ez az érv nyilvánvalóan a két világháború között is felhozható volt.

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül azt sem, hogy az államfői kinevezés a politikai rendszer stabilitását is szolgálja. A két világháború közötti autokrata rendszerekben ez az intézmény biztosította a hatalom önfenntartó jellegét. Persze ezt csak úgy lehet megvalósítani, ha a kinevezett személyek jelentős többséget alkotnak a törvényhozáson belül, s mellettük nincs a lakosság által választott képviselőház. A számarányokat vizsgálva a magyar Felsőházban az 1921-es tervezet szerint 12%, a ténylegesen felállított testületben pedig 16% volt a kormányzó által kinevezettek aránya. Ez még nem jelent túlságosan magas arányt, nem kell és a Felsőházat autokrata típusú második kamarának tekintenünk. A jogcím tényleges szándéka valószínűleg nem tért el a hivatalosan megjelölttől. S persze a Felsőház mellett Képviselőház is működött.

Végezetül néhány mondat erejéig érdemes áttekinteni, hogy a Felsőház 1927-es megalakulásakor milyen szempontok alapján állt össze az államfői kinevezettek köre.¹⁰⁷ Közöttük kilenc pénzügyi elnököt (igazgatósági tagot),¹⁰⁸ négy tábornokot,¹⁰⁹ öt földbirtokost, vagy az elismerést főnemesi rangja alapján kiérdemelt

¹⁰⁵ RUSZOLY i. m. 273–274.

¹⁰⁶ 1885. évi VII. törvénycikk miniszteri indokolása. [KI-1884. I. 142.]

¹⁰⁷ A Felsőházba a kormányzó által kinevezett személyek társadalmi 'minősítését' az Országgyűlési Almanachban található rövid életrajz alapján végeztem. [Dr. Deák-féle Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. évre (szerk.: Dr. Deák Imre), Budapest, Springer Gusztáv Kiadója, 1927. 141–175.]

¹⁰⁸ Egry Aurél, Erney Károly, Koos Zoltán, Pap Elek, Scitovszky Tibor, Sebess Dénes, Sztérenyi József báró, Teleszky János, Weiss Fülöp.

¹⁰⁹ Csanády Frigyes, Dáni Balázs, Hazai Samu, Soos Károly.

személyt,¹¹⁰ két magasabb állami tisztviselőt,¹¹¹ három korábbi magasabb állami tisztviselőt¹¹² és öt részvénytársasági igazgatósági tagot¹¹³ találhatunk. Ezen utóbbiak közül három jelentősebb munkaadói érdekképviselési tömörülést is vezetett.¹¹⁴ A művészetek művelői köréből nem került felsőházi tag kinevezésre, az irodalmi életből két, a korszak szellemiségét magáévá tevő kinevezettet láthatunk.¹¹⁵ Találhatunk négy, a szövetkezeti mozgalomban kitért személyt,¹¹⁶ akik között egy munkáspénztári vezető is volt.¹¹⁷ Négy olyan személyt is megemlíthetünk, akik valamilyen jelentősebb közcélú szervezetnek a vezető tisztviselői voltak.¹¹⁸ S néhány példa erejéig találunk olyan személyeket is, akik az eddigi csoportokhoz nem sorolhatók, de társadalmilag megbecsült tevékenység fűződik a nevükhöz.¹¹⁹

16. A Habsburg-Lotaringiai Ház tagjainak felsőházi tagsága és a királykérdésből eredő sajátosságok

Korábban érintettük, hogy az uralkodócsalád tagjainak felsőházi tagsága egy, a törvény által nem említett negyedik jogcímen, a születésen alapult [lásd 6. pont]. A főhercegeket a választott tagok közé sorolni elég érthetetlen lépés volt, de önmagában a felsőházi tagságukban különösebb kivetnivalót nem találhatunk. Ha a XVIII–XIX. századi Európa államait vizsgáljuk, a polgári átalakulás a nemesség (főnemesség) kiváltságos státuszát megszüntette, az uralkodó

¹¹⁰ Batthyány Elemér gróf, Károlyi László gróf, Nemes Albert gróf, Pallavicini János őrgróf, Széchenyi Emil gróf.

¹¹¹ Ripka Ferenc (Budapest főpolgármestere); Tóth János (az Országos Földbirtokrendező Bíróság elnöke).

¹¹² Bernáth Géza (a Kúria korábbi alelnöke), Lukács László (korábbi miniszterelnök), Simontsits Elemér (a Képviselőház korábbi alelnöke).

¹¹³ Heinrich Dezső, Kornfeld Móric báró, Szinyei Merse István, Vida Jenő, Weiss Fülöp.

¹¹⁴ Kronfeld Móric báró a Magyar Vasművek és Gyáriparosok Országos Szövetségének korábbi elnöke, Vida Jenő a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke, Weiss Fülöp a Magyar Textilgyártók Országos Szövetségének elnöke.

¹¹⁵ Herczeg Ferenc író, Hoitsy Pál hírlapíró.

¹¹⁶ Balogh Elemér, Nagy János, Szijj Bálint, Szerényi József báró.

¹¹⁷ Szijj Bálint az Országos Gazdasági Munkáspénztár igazgatósági tagja volt.

¹¹⁸ Gerlóczy Zsigmond (két orvos szervezet elnöke), Muzsa Gyula (a Testnevelési Tanács alapítója), Simontsits Elemér (a Magyar Vöröskereszt Egyesület alelnöke), Széchenyi Emil gróf (a Magyar Vöröskereszt Egyesület elnöke).

¹¹⁹ Concha Győző (akadémikus), Korányi Sándor báró (egyetemi tanár, az orvosi közélet fontos szereplője); Szerényi József báró (az 1907-es munkásbiztosítási törvény kidolgozója).

és az uralkodócsalád speciális jogállását azonban nem. Így felsőházi tagságuk más államokban is megtalálható. Magyarország a két világháború megtartotta a királyságot, mint államformát, így az uralkodóház tagjainak Felsőházba történő beemelése is érthető.

Az előző bekezdésben leírtakkal a főhercegek felsőházi tagságának problémáját le is zárhatnánk, ha a korabeli magyar közjogban nem lettek volna éles viták a királyi trón betöltése körül. A legitimisták és a szabad királyválasztók küzdelme azonban, ha csak mellékvonalon, de a Felsőház összetételét sem kerülhette el. A főhercegek felsőházi tagsága megalapozott, persze csak akkor, ha a Habsburg-Lotaringiai Háznak joga van a magyar trónhoz. A szabad királyválasztók azonban éppen ezt vitatták. A helyzetet tovább bonyolította a IV. Károly második visszatérési kísérlete után az antant nyomására elfogadott trónfosztó törvény.¹²⁰ Ha egy dinasztia elveszti a trónhoz való jogát, akkor az uralkodócsalád speciális közjogi állását is meg kell szüntetni. Igazából ez akkor is bekövetkezik, ha a trónfosztó törvény tételeken nem rendelkezik róla.¹²¹

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a dinasztia 1918-as trónvesztése tényhelyzetként ugyan előállt, de hogy ez közjogilag is megtörtént volna, az erősen kétséges. A legitimisták érvelésében sok igazság volt, s a trónfosztó törvény érvényessége is erősen vitatható. Így a Magyarországon élő Habsburg főhercegek felsőházi tagságának szabályozása, ha csak érintőlegesen is, de vagy ebbe, vagy abba az irányba elmozdulva, a királykérdésben is állásfoglalást jelentett. A dolog érdekességét pedig csak fokozza, hogy az 1921-ben, illetőleg az 1925-ben a Nemzetgyűlés elé terjesztett törvénytervezet nem egyformán foglalt benne állást. Míg az 1921-es javaslatban nem találkozunk a Habsburg főhercegek felsőházi tagságát kimondó passzussal, addig az 1925-ös tervezet beemeli őket a második kamarába, s ez a törvény végleges szövegváltozatában is így maradt.¹²² Az 1925-ös tervezet miniszteri indokolása, kicsit csavaros gondolatmenettel azt mondja: a királykérdés a trónfosztó törvény ellenére sincs lezárva, s mindaddig, amíg ez meg nem történik, az uralkodóház tagjainak biztosítani kell a felsőházi tagságot.¹²³ Azt viszont tényként kezelhetjük,

¹²⁰ 1921:XLVII. törvénycikk IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről.

¹²¹ BUZA LÁSZLÓ: A „trónfosztó” törvény értelme és jelentősége. *Magyar Jogi Szemle*, 1922/2. 119.

¹²² 1926. évi XXII. törvénycikk 12. §

¹²³ „Az 1885.VII. tc. 2. §-ának a) pontja értelmében a főrendiháznak örökös jogon tagjai voltak az uralkodóház teljeskorú főhercegei. Tekintettel az 1921:XLVII. törvénycikk által előállott közjogi helyzetre, annak a kérdésnek a megoldását, hogy a magyar királyi család tagjait milyen keretekben és feltételek mellett illesse majd felsőházi tagság, legcélszerűbb a királykérdés

hogy az 1926. évi XXII. törvénycikk, azzal, hogy a dinasztia Magyarországon élő férfi tagjainak helyet biztosított a Felsőházban, negligálta az 1921-es trónfosztást. Összességében így megállapíthatjuk, hogy az 1921-es javaslat inkább a szabad királyválasztóknak, míg az 1925-ös javaslat és a törvény végleges szövege a legitimistáknak kedvezett.

17. Összegzés

Magyarországon a kétkamarás parlamenti modell több évszázados hagyományra tekintett vissza, s a két világháború közötti Európa államaiban is szinte általánosnak volt mondható. Így nem véletlen, hogy helyreállításának igénye az első világháború utáni Magyarországon is megjelent. Viszont a második kamara hiányában a törvényhozó hatalmat önálló birtokló Nemzetgyűlésben felvetődött, hogy kell-e neki valamiféle ellensúly? Ezért amikor a második kamara tényleges felállítása került szóba, a Nemzetgyűlésen belül azért már volt ellenállás.

Az összetétel tekintetében a Kormánynak világos koncepciója volt, amelyet az 1885-ös főrendiházi reform ellenzéki javaslataiból merített. A részletekben azonban még sok változás volt, de végül is a Felsőház az Irányi Dániel által 1885-ban felvázolt összetételben szerveződött meg.

A második kamarának azonban maga a léte is alapvetően politikai és nem alkotmányjogi kérdés. Így azt a problémakört, hogy szükséges volt-e Magyarországon a második kamara újjászervezése, nem érintettem. Ha a léte politikai kérdés, akkor összetétele még inkább az. Emiatt annak értékelését is mellőztem: a két világháború közötti magyar Felsőház vajon egy jó, vagy rossz konstrukció volt-e.

Rövidítések

FN = 1918-ig Főrendiházi napló, 1926-tól Felsőházi napló

KI = Képviselőházi irományok (1920 és 1926 között Nemzetgyűlési irományok)

KN = Képviselőházi napló (1920 és 1926 között Nemzetgyűlési napló)

dés megoldása idejére fenntartani. Addig is, míg ez a kérdés törvényi szabályozást nyer, méltányosnak mutatkozott a Habsburg-Lotharingiai család azon tagjai részére a személyes felsőházi tagság jogát átmenetileg biztosítani, akik magyar állampolgárok, 35. életévüket betöltötték és állandóan a csonkaország területén laktak.” [KI-1922. XIII. kötet 419.]

SZABÓ SAROLTA*

A PAINER-ÜGY HATÁSA A JOGHATÓSÁGRA ÉS A SZERZŐI JOGRA AZ UNIÓBAN

Nagy megtiszteltetés, hogy e tanulmánnyal jelképesen is köszönhetem volt Oktatómat, majd Kollégámat 70. életévének betöltése alkalmából. Az Ünnepest széles spektrumú munkássága, amely kiterjed a polgári jogtól a nemzetközi magánjogon át az európaijogig, adta a lehetőséget és a gondolatot, hogy egy olyan ítélettel, valamint annak elemzésével tisztelegjek személye és tudása előtt, amely ötvözi az Ünnepest által művelt jogterületeket, és egyben híven tükrözi azok összefonódását, valamint azok komplexitását is.

* * *

Az Európai Unió Bírósága (továbbiakban: EuB; Bíróság) 2011. december 1-jén hozott döntést az ún. Painer-esetben,¹ amely – az Ünnepest munkásságának megfelelően² – igencsak sokrétű: szerzői jogi, európaijogi, nemzetközi magánjogi, nemzetközi polgári eljárásjogi kérdéseket érint. Tényállását tekintve a Painer-ügy *Natascha Kampusch* osztrák állampolgár közvéleményt felkavaró és nagy sajtóvisszhangot kapott elrablásával, valamint kiszabadulását követően a médiában megjelent tudósításokkal áll összefüggésben.

* PhD, egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Nemzetközi Magánjogi Tanszék.

¹ C-145/10. sz. ügy Eva-Maria Painer és a Standard VerlagsGmbH, az Axel Springer AG, a Süddeutsche Zeitung GmbH, a Spiegel-Verlag Rudolf Augstein GmbH & Co KG, a Verlag M. DuMont Schauberg Expedition der Kölnischen Zeitung GmbH & Co KG [EBHT 2011., 00000. o.]

² Ld. pl. TATTAY Levente: *Bevezetés az európai magánjogba*. Budapest, SZIT, 2010.; Levente TATTAY: *Intellectual Property Law*. Wolters Kluwer, 2011.; TATTAY Levente: *A közszereplők személyiségi jogai*. Budapest-Pécs, Dialóg Kampus, 2010.; TATTAY Levente: *A védjegyek és az ipari tulajdon oltalma az Európai Közösségben*. Budapest, PPKE JÁK, 1998.; TATTAY Levente – PINTZ György – POGÁCSÁS Anett: *Szellemi alkotások joga*. Budapest, SZIT, 2011.

1. Az alapeset tényállása

Eva-Maria Painer (felperes) szabadúszó fényképészként – többek között – óvodás és napközis gyerekeket fényképez. 1998-ban történő elrablását megelőzően, több fényképet készített *Natascha Kampuschról*, amelynek során megtervezte a háttérrel, meghatározta a beállításokat, valamint elkészítette és előhívta a fényképeket. A felperes az általa készített fényképeken több mint 17 éve feltűn-teti a saját és üzlete nevét, például matrica felragasztásával és/vagy díszmappára vagy paszpartura nyomtatással. *Painer* az általa készített papírképeket ugyan eladta, de a fotókhoz fűződő jogokat nem engedte át harmadik személyeknek, és a képek nyilvánosságra hozatalához sem járult hozzá. A fotókért kért vételár ezért csak a papírképek ellenértékére vonatkozott.

Az alapeljárás öt alperese újságkiadó vállalat, melyek közül csak az elsőrendű alperes székhelye van Ausztriában, a többi alperes székhelye Németországban található. Az alapeljárás első-, harmad- és negyedrendű alperesei Ausztriában is megjelenő napilapokat, illetve hetilapot (*Der Standard*, *Süddeutsche Zeitung*, illetve *Der Spiegel*) adnak ki. Az ötödrendű alperes egy kizárólag Németországban megjelenő napilapot (*Express*), míg a másodrendű alperes olyan napilapot (*Bild*) ad ki, amelynek németországi kiadását Ausztriában ugyan nem terjesztik, de az újságnak a müncheni kiadása Ausztriában is megjelenik. A másodrendű alperes egy másik napilapot (*Die Welt*) is kiad, amelyet Ausztriában is terjesztenek, és a társaság internetes híroldalakat is üzemeltet.

2006-ban *Natascha Kampuschnak* sikerült az elrablójától megszöknie. A szökést követő és az első nyilvános megjelenése közötti pár napnyi időszakban – aktuális fénykép hiányában – az alperesek az újságokban, magazinokban és internetes oldalakon megjelent tudósításaikban úgy hozták nyilvánosságra a jogvita tárgyát képező, a lányról 1998-ban készült fényképeket, hogy nem nevezték meg azok készítőjét, vagy nem helyesen nevezték meg (egy másik nevet adtak meg szerzőként). Az egyes tudósítások a kiválasztott képek és a kísérő szöveg tekintetében különböztek egymástól. Az alapeljárás alperesei arra hivatkoznak, hogy a fényképeket (a hibás megjelöléssel vagy anélkül) egy hírügynökségtől kapták. Az újságok közül több is megjelentetett egy olyan portréképet, amelyet e régi fényképek alapján, számítógépes eljárással készítettek, és amely az elrabolt lány feltételezett jelenkori arcképét, fantomképét ábrázolta.

A Bécsi Kereskedelmi Bírósághoz (*Handelsgericht Wien*) 2007. április 10-én benyújtott keresetével a gyermekkori képeket készítő fotós, *Painer* azt kérte, hogy a bíróság azonnali hatállyal tiltsa meg az alpereseknek a fényképek, valamint a fantomkép engedélye és szerzőként való feltüntetése nélküli többszörö-

zését és/vagy terjesztését. Ezen kívül kötelezni kérte az alpereseket elszámolás bemutatására, és megfelelő díj, valamint kártérítés fizetésére.

A felperes ezzel egy időben ideiglenes intézkedés iránti kérelmet is benyújtott, amelyről az osztrák Legfelsőbb Bíróság (*Oberster Gerichtshof*) 2009. augusztus 26-i ítéletével határozatot hozott. A legfelsőbb fórum álláspontja szerint az osztrák jog alapján a fantomképnek alperesek által történt nyilvánosságra hozatalához nem volt szükség a felperes hozzájárulására. Indoklása szerint a fénykép, valóban szerzői jogi védelemben részesülő alkotás, azonban a fantomkép elkészítése és nyilvánosságra hozatala olyan szabad felhasználásnak tekintendő, amely a felperes hozzájárulása nélkül is bekövetkezhetett. Az ugyanis, hogy feldolgozásról vagy szabad felhasználásról van-e szó, a mintában megnyilvánuló kreatív teljesítménytől függ. Minél nagyobb a kreatív teljesítmény, annál kevésbé lehet szó a minta szabad felhasználásáról. Olyan portréfotó esetében, mint amilyen a vita tárgyát képező fénykép, az alkotónak csupán kevés lehetősége van egyéni művészi alkotásra, így a fényképnek a szerzői jogi védelme korlátozott mértékű. A fénykép alapján készült fantomkép pedig új, független és önálló szerzői jogi védelemben részesülő mű.

Ezen határozat után a Bécsi Kereskedelmi Bíróság felfüggesztette az eljárását, és előzetes döntéshozatal céljából az EuB-hoz fordult.

A feltett kérdések két csoportra bonthatóak. A Painer-döntés elsőként a Brüsszel I. rendelet³ szerinti több személy együttes perlése esetén az ún. szoros kapcsolat alapján fennálló különös joghatósági szabály értelmezését adja. E tekintetben az ítélet egy jelentős változást hoz, ugyanis szakít a Bíróság korábbi gyakorlatában megjelenő szigorú territorialitás elvével. Másodikként az ügy az EuB proaktív magatartását is jelzi az eddig csak csekély mértékben harmonizált szerzői jog területén. Az uniós ítélkező testület az ún. InfoSoc irányelv⁴ részletes értelmezését adja több kérdésben, pl. hogy szabad-e egy portréfotót, valamint az az alapján készült fantomképet a fénykép készítőjének hozzájárulása nélkül újságokban és az interneten nyilvánosságra hozni, illetve hogy a közbiztonság érdekében történő többszörözés jogára vonatkozó kivételeket vagy korlátozásokat milyen mércék mentén célszerű a tagállamoknak szabályozni, kiterve-e körben a sajtószabadság és a szerzői jogok viszonyára is.

³ A Tanács 44/2001/EK rendelete (2000. december 22.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról [2001] HL L 12., 2001.1.16., 1–23.

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról [2001] HL L 167., 2001.6.22., 10–19.

2. Joghatósági aspektusok

2.1. Szerzői jog érvényességének és megsértésének joghatósági szabályai az Unióban

Előjáróban célszerű röviden felvázolni a szerzői jogra vonatkozó joghatósági szabályokat, amelyeket jelenleg még (2015. január 10-ig)⁵ a 44/2001/EK rendelet, az ún. Brüsszel I. rendelet szabályoz. Amennyiben regisztrált szerzői jog érvényességéről⁶ van szó a kizárólagos joghatósági szabály szerint a Brüsszel I. rendelet 22. cikk 4. pontja alapján csak az a fórum járhat el, ahol a bejegyzés megtörtént.⁷ E rendelkezés még csak az iparjogvédelem területén, nevesül a szabadalmak kapcsán került az EuB elé, ahol a GAT v LuK ügyben⁸ a fórum akként döntött, hogy ezen kizárólagos joghatósági szabály nem csak a szabadalmak érvényességére, hanem az olyan szabadalombitorlási ügyekre is vonatkozik, amelyekben a per alapját képező szabadalom érvényességét is (kifogás

⁵ Az ezt követően indított eljárásokra már az új, felülvizsgált szövegű szabályozás alkalmazandó, amely az Európai Parlament és a Tanács 1215/2012/EU rendelete (2012. december 12.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról (HL L 351., 2012.12.20., 1-32. o.). Megjegyzendő, hogy az új rendeletváltozást a kizárólagos joghatóság szabályánál hoz, ld. a szövegben alább.

⁶ „[...] az Egyesült Királyságban 1957-ig, az USA-ban 1976-ig a szerzői jog a bejegyzés elvére épült, de átvéve a kontinentális rendszert, a szerző műve már az angolszász rendszerben is a megalkotástól kezdve élvez szerzői jogi védelmet, függetlenül bármiféle regisztrációtól. A bejegyzés ma egyedül bizonyítási okokból bizonyul fontosnak jogviták esetén, de ezen kívül semmilyen joghatása nincs már.” PART Krisztina Katalin: A szerzői jog szabályozása és kialakulása Angliában, Németországban és az Egyesült Államokban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2006/4. 145.

⁷ „22. cikk
A lakóhelyre való tekintet nélkül a következő bíróságok kizárólagos joghatósággal rendelkeznek:
[...]

4. olyan eljárásra, amelynek tárgya szabadalom, védjegy, formatervezési minta vagy hasonló, letétbe helyezést vagy lajstromozást igénylő jogok lajstromozása vagy érvényessége, annak a tagállamnak a bíróságai, ahol a letétbe helyezést vagy lajstromozást kérelmezték, vagy az megtörtént, illetve közösségi jogi aktus vagy nemzetközi egyezmény alapján megtörténtnek tekintendő.

Az Európai Szabadalmi Hivatal 1973. október 5-én Münchenben aláírt, az európai szabadalmak megadásáról szóló egyezménye alapján fennálló joghatóságának sérelme nélkül, az egyes tagállamok bíróságai a lakóhelyre való tekintet nélkül kizárólagos joghatósággal rendelkeznek az említett államnak megadott európai szabadalom lajstromozását vagy érvényességét érintő eljárásban.”

⁸ C-4/03. sz. ügy Gesellschaft für Antriebstechnik mbH & Co. KG kontra Lamellen und Kupplungsbau Beteiligungs KG. [EBHT 2006., I-06509. o.]

útján) vitatják. Megjegyzendő, hogy az új Brüsszel I. rendelet szabályaiba e helyen beépítette a jogalkotó az EuB döntését.⁹

Külföldön bejegyzett szerzői jog megsértésével kapcsolatosan érdemes kiemelni, hogy ha a szerzői jogosultság kérdése nem vitatott, akkor a kizárólagos joghatósági szabály nem korlátozza az eljárás máshol történő megindításának. A nemzeti bíróságok a joghatóság tekintetében a szigorú territorialitás elvét elvetve általában egy flexibilisebb megközelítési módot követnek, amennyiben a Brüsszel I. rendelet szabályai nem alkalmazandóak. Példának hozható az ún. Lucasfilm-ügy (2011),¹⁰ amelyben az angol Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a hazai fórumok egy USA-ban bejegyzett szerzői jog (*Star Wars* mozifilmben használt birodalmi rohamosztag sisak) megsértésének kérdésben eljárási képességgel (joghatósággal) rendelkeznek.¹¹

Ha a jogvita szerzői jogi jogosultság megsértéséből ered (és regisztrált jog esetében annak érvényessége nem vitatott), akkor tehát a Brüsszel I. rendelet szerint joghatósága vagy az alperes lakóhelye (2. cikk, általános joghatóság), vagy a „káresemény bekövevése” helye (5. cikk 3. pont, különös joghatóság) szerinti bíróságnak van.¹² Ez utóbbi, a felperesnek választást biztosító ún. *forum shopping* lehetőség gyakorlati megítélése nem problémamentes. Bár a szerzői jogokkal kapcsolatban még nem értelmezte az EuB a „káresemény bekövevése” helyének fogalmát, de mintha egyféle párhuzam lenne felfedezhető a személyhez

⁹ 24. cikk

A felek lakóhelyére való tekintet nélkül valamely tagállam következő bíróságai kizárólagos joghatósággal rendelkeznek:

4. az olyan eljárásokra, amelyek szabadalommal, védjeggel, formatervezési mintával vagy hasonló, letétbe helyezést vagy lajstromozást igénylő jogok lajstromozásával vagy érvényességével kapcsolatosak – *akár keresetben, akár kifogás útján merül fel a kérdés* – [kiemelés a szerzőtől], annak a tagállamnak a bíróságai, ahol a letétbe helyezést vagy lajstromozást kérelmezték, vagy az megtörtént, illetve uniós jogi aktus vagy nemzetközi egyezmény alapján megtörténtnek tekintendő.

¹⁰ Lucasfilm Ltd. v. Ainsworth, UKSC 39. Hivatkozza: Toshiyuki KONO – Paulis JURČYS: *International Jurisdiction over Copyright Infringements in the Cloud*. <http://ssrn.com/abstract=2181671> [letöltve: 2013. március 5.] 9.

¹¹ *George Lucas*, aki a birodalmi rohamosztag megalkotója, pert indított *Andrew Ainsworth* ellen brit fórumok előtt. A Legfelsőbb Bíróságnak abban a kérdésben kellett állást foglalnia, hogy vajon egy angliai lakóhellyel rendelkező alperessel szemben egy amerikai (bejegyzett) szerzői jog megsértése miatt indítható-e eljárás, vagy sem. A testület szerint nincs akadálya, ti. a jogosultság érvényessége nem volt vitatott. KONO – JURČYS i. m. 9.

¹² 5. cikk

Valamely tagállamban lakóhellyel rendelkező személy más tagállamban perelhető:

3. jogellenes károkozással, jogellenes károkozással egy tekintet alá eső cselekménnyel vagy ilyen cselekményből fakadó igénnyel kapcsolatos ügyekben annak a helynek a bírósága előtt, ahol a káresemény bekövetkezett vagy bekövetkezhet;

fűződő jogok megsértésének ítélkezési gyakorlatával, ld. pl. Shevill,¹³ eDate-ügyek.¹⁴ Természetesen nem kétséges, hogy az EuB álláspontja ezen ügyekben csak a személyhez fűződő jogok megsértése eseteire alkalmazandó, de ha hozzávesszük a lajstromozott védjeggyel kapcsolatos Wintersteiger-ügy¹⁵ ítéletét is, akkor ezek 'nyomvonala' mentén egyfajta közös irány vetíthető előre. Ez az irány pedig – legalábbis az online jogsértéseknél – utat nyit a felperesnek, hogy a saját lakóhelyén („érdekeinek központja”,¹⁶ „védjegy lajstromozása” helyén¹⁷) a teljes kár megtérítése iránti pert indítson az 5. cikk 3. pontjának értelmezésével. Arra a kérdésre, hogy a szerzői jogok online megsértésekor is van-e, vagy lesz-e lehetőség a „káresemény bekövetkezésnek” helyének „szélesebb körű” értelmezésére, az EuB hamarosan megadja a választ. Az ún. Hi Hotel-ügyben¹⁸ ugyanis éppen ezt kérdezte 2012. augusztus 15-én benyújtott beadványában a német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (*Bundesgerichtshof*). Úgy tűnik, hogy az

¹³ C-68/93. sz. ügy Fiona Shevill, Ixora Trading Inc., Chequepoint SARL és Chequepoint International Ltd kontra Presse Alliance SA. [EBHT 1995., I-00415. o.]

¹⁴ C-509/09. és C-161/10. sz. egyesített ügyek eDate Advertising GmbH kontra X és Olivier Martinez és Robert Martinez kontra MGN Limited [EBHT 2011., 00000. o.]

¹⁵ A Wintersteiger osztrák vállalkozás, amely sí- és snowboardszervizgépeket, azok pótalkatrészeit és tartozékait gyártja és forgalmazza világszerte, és a Wintersteiger osztrák védjegy jogosultja. A németországi székhelyű Products 4U is sí- és snowboardszervizgépeket fejleszt és forgalmaz, és nemcsak a Wintersteiger, hanem más gyártók gépeihez is értékesít tartozékokat. 2008-ban a Products 4U lefoglalta a „Wintersteiger” kulcsszót („AdWord”) a Google internetes reklámszolgáltatás nyújtó által kifejlesztett hirdetési rendszerben. Így a „google.de” internetes oldalra korlátozott foglalás következtében a reklámszolgáltatás keresőjében a „Wintersteiger” kulcsszót beíró felhasználó első keresési találatként a Wintersteiger internetes oldalára mutató hivatkozást talál. Azonban a képernyő jobb oldalán „Anzeige” („hirdetés”) szövegmező alatt a Products 4U reklámhirdetésre jelenik meg. A Wintersteiger – azt állítva, hogy a „google.de” oldalra elhelyezett hirdetés révén a Products 4U az ő osztrák védjegyét bitorolta – a használat abbahagyására kötelezés iránti keresetet nyújtott be osztrák bíróságokon. A Bíróság döntése szerint az alperes székhelyétől eltérő állam bírósága előtt a felperes pert indíthatott a Brüsszel I. rendelet 5. cikk 3. pontja alapján. E passzust akként értelmezte, hogy az olyan jogvitát, amelynek tárgya valamely tagállamban lajstromozott védjegynek az abból eredő bitorlása, hogy valamely hirdető az említett védjeggyel azonos kulcsszót használ a védjegy lajstromozása szerinti tagállamtól eltérő tagállam legfelső szintű tartományneve alatt működő internetes keresőoldalon, elbíráltathják akár a védjegy lajstromozása szerinti tagállam bíróságai, akár a hirdető székhelye szerinti tagállam bíróságai. C-523/10. sz. ügy Wintersteiger AG kontra Products 4U Sondermaschinenbau GmbH. [EBHT 2012., 00000. o.]

¹⁶ C-509/09. és C-161/10. sz. egyesített ügyek eDate Advertising GmbH kontra X és Olivier Martinez és Robert Martinez kontra MGN Limited [EBHT 2011., 00000. o.]

¹⁷ C-523/10. sz. ügy Wintersteiger AG kontra Products 4U Sondermaschinenbau GmbH. [EBHT 2012., 00000 o.]

¹⁸ C-387/12. sz. ügy Hi Hotel HCF SARL kontra Uwe Spoering.

EuB által a Shevill-ügyben megalkotott mozaikelv¹⁹ az online jogsértések vonatkozásában meghaladásra kerül, hiszen a teljes kár megtérítése követelhetővé válik a különös joghatóság bírósága előtt. Egy további kérdés, hogy jelenthet-e egyfajta kiutat az egyes uniós bíróságok előtti, országról országra történő perindítás „kényszere” alól a nyomtatott sajtó vonatkozásában a Brüsszel I. rendelet 6. cikke, amelynek értelmezésével az EuB a Painer-ügyben foglalkozott.

2.2. A szoros kapcsolat alapján fennálló különös joghatóság

A Brüsszel I. rendelet 6. cikkének 1. pontja értelmében több személy együttes perlése esetén az alperesek egyike, bármely alperes lakóhelyének bírósága előtt perelhető, feltéve hogy a keresetek között olyan szoros kapcsolat áll fenn, hogy az elkülönített eljárásokban hozott, egymásnak ellentmondó határozatok elkerülése érdekében célszerű azokat együttesen tárgyalni, és róluk együtt határozni.²⁰ A Painer-ügy EuB által megválaszolandó első kérdése ezen szoros kapcsolat alapján fennálló joghatóság alkalmazhatóságára vonatkozott.²¹

A szoros kapcsolat alapján fennálló joghatóság elsősorban az ötödrendű, valamint részben a másodrendű alperes vonatkozásában merült fel, mert székhelyük Németországban van, valamint napilapjaik is ott jelennek meg (azaz az *Express* és a *Bild* németországi kiadása). Az alapügy bírósága ugyanis az elsőrendű alperese vonatkozásában (akinek Bécsben van a székhelye, és az Ausztriában megjelenő *Der Standard* nevű napilapot adja ki) a Brüsszel I. rendelet általános joghatósági szabálya alapján eljárási képességgel bír. Jelen esetben az elsőrendű alperes ellen benyújtott keresetre az osztrák jogot kell alkalmazni. A másod- és

¹⁹ Eszerint a teljes kár összege csak az általános joghatóság államában követelhető, amennyiben a felperes a különös joghatóság szerinti államban pereskedik, akkor csak az ott bekövetkezett károkat kérheti.

²⁰ 6. cikk

„Valamely tagállamban lakóhellyel rendelkező személy perelhető továbbá, [...]

1. amennyiben több személy együttes perlése esetén az adott személy az alperesek egyike, bármely alperes lakóhelyének bírósága előtt, feltéve, hogy a keresetek között olyan szoros kapcsolat áll fenn, hogy az elkülönített eljárásokban hozott, egymásnak ellentmondó határozatok elkerülése érdekében célszerű azokat együttesen tárgyalni és róluk együtt határozni”.

²¹ „Úgy kell-e értelmezni a 44/2001 rendelet 6. cikkének 1. pontját, hogy annak alkalmazásával és ezzel az együttes tárgyalás elvével nem ellentétes az, ha a több alperes ellen tartalmilag azonos szerzői jogsértések miatt benyújtott keresetek jogalapja tagállamonként eltér, tartalmilag azonban alapvető elemeiben megegyezik – mint például az összes európai államban feltétel nélküli abbahagyásra irányuló kérelmek, valamint a szerzői jogok megsértésével összefüggő méltányos díjra való jogosultság és a jogellenes használatból fakadó kártérítési jogosultság esetében?”

az ötödrendű alperes kiadásában megjelent cikkek miatt benyújtott (tartalmilag azonos szerzői jogi jogsértésre hivatkozó) kereseteket a felperes szerzői jogának hasonló megsértésére alapították, azonban az osztrák kollíziós jogi norma (*lex loci protectionis*) esetükben a német jogra mutat. A Bécsi Kereskedelmi Bíróság kérdését az is motiválhatta, hogy a német és az osztrák jog anyagi jogi szabályai különböznek ugyan egymástól, de az általuk támasztott követelmények lényegében hasonlóak. Az EuB korábbi gyakorlata alapján önmagában kizárja az „ellentmondó határozatok” meghozatalát – tehát a 6. cikk alapján az ügyek együttes tárgyalása nem lehetséges – ha nem ugyanazon ténybeli és jogi helyzet áll fenn, azaz pl. ha a tényállásokra alkalmazandó anyagi jogok eltérnek.²²

2.2.1. Az eljárásban részt vevő felek érvei

Az alapeljárás felperese, *Painer* szerint a jelen ügyben megállapítható a szoros kapcsolat alapján fennálló joghatóság, hiszen a kereseteket célszerű együttesen tárgyalni és róluk együtt határozni. Érvelésében előadta, hogy a kereseti kérelmek csekély kivételtől eltekintve egyformák, a tényállás hasonló, mert a fényképeket mindegyik esetben hozzájárulása nélkül használták fel. Hivatkozott arra is, hogy az internet korában lehetővé kell tenni a szerzők számára, hogy a különböző tagállamokban bekövetkezett szerzői jogi jogsértésekkel szemben hatékonyan fel tudjanak lépni, ezen értelmezés mellett pedig pergazdaságossági okok is szólnak.

Az alapeljárás alperesei szerint viszont hiányzik a szoros kapcsolat, mert egyfelől, a vita tárgyát képező képeknek az egyes újságokban történt nyilvánosságra hozatalát mindig önállóan kell megítélni, másfelől az egyes tagállamokban eltérő a jogi helyzet, és ezért valójában nem lehetséges, hogy egymásnak ellentmondó határozatokat fogadjanak el.

Az osztrák kormány és a Bizottság álláspontja szerint a különös joghatósági ok alkalmazása nem zárható ki pusztán az alapján, hogy az ausztriai székhelyű elsőrendű alperes ellen benyújtott keresetre és a többi keresetre különböző nemzeti jogot kell alkalmazni. A Bizottság felfogása szerint nem feltétele az alkalmazásnak az, hogy az egyes keresetek ugyanazon a jogalapon alapuljanak. Különben ez a rendelkezés jelentősen veszítene hatékony érvényesüléséből. E

²² A megkívánt ténybeli és jogi kapcsolat könnyen igazolható termékfelelősségi és kartell igényeknél. Ezen joghatósági ok így kaput nyit a *forum shopping*-nak az EU-tagállamok bíróságai vonatkozásában. Burkhard HESS: Brussels I Regulation: Recent Case Law of the Court of Justice and the Commission's Proposed Recast. *Common Market Law Review*, 2012. 3. 1090.

rendelkezés alkalmazása szempontjából nincsen döntő jelentősége annak, hogy fennáll-e az egymásnak ellentmondó határozatok veszélye. Ezzel szemben mérlegelni kell a konkrét ügy valamennyi körülményét, figyelembe véve ennek során különösen a jogvédelem fokozásának és a párhuzamos eljárások elkerülésének célját, valamint a felperes és az alperesek érdekeit. Azt is biztosítani kell továbbá, hogy a szellemi tulajdonhoz fűződő jogok érvényesítésére megfelelő lehetőségek álljanak rendelkezésre. A jelen ügyben az alapeljárás másodrendű alperese tekintetében az alapeljárás felperesének a szerzői jogi jogsértésekkel szembeni hatékony jogvédelemhez fűződő érdeke kerül túlsúlyba, ezért alkalmazható a 6. cikk 1. pontja. Viszont az ötödrendű alperes tekintetében, aki kizárólag Németországban terjeszti az lapját, nem volt kellően előrelátható az ilyen kereset, és így vele szemben a cikk nem alkalmazható.

Verica Trstenjak főtanácsnok 2011. április 1-jén ismertetett alaposan kidolgozott véleményében a Brüsszel I. rendelet joghatósági rezsimjét vizsgálva kifejtette, hogy a rendelet szerint a keresetekre alapvetően annak a tagállamnak a bíróságai rendelkeznek joghatósággal, amelynek területén az alperes lakóhelye található. A rendelet azonban – kimerítő jelleggel – különös joghatósági szabályokat is felsorol, amelyeket – az állandó ítélkezési gyakorlat szerint – megszorítóan kell értelmezni,²³ valamint értelmezésükkor a joghatósági szabályoknak nagymértékben kiszámíthatóknak kell lenniük, és azt az elvet kell követniük, hogy a joghatóságot általában az alperes lakóhelye alapozza meg.²⁴ A főtanácsnok az EuB szoros kapcsolatra vonatkozó korábbi ítélkezési gyakorlatát érintő kritikákat részben elfogadva véleményében javasolta az álláspont „csekély módosítását”.²⁵

2.2.2. Az EuB korábbi ítélkezési gyakorlata és annak kritikája

Az ún. Roche Nederland-ügyben az amerikai *Primus* és *Goldenburg* bitorlási pert indított Hágában a hollandiai Roche és e cég további nyolc (amerikai, angol, belga, francia, német, osztrák, svájci és svéd székhelyű) leányvállalata ellen. A holland Legfelsőbb Bíróság azt kérdezte az EuB-tól, hogy a tárgyalt joghatósági szabály lehetővé teszi-e az európai szabadalmak tulajdonosainak, hogy egyetlen

²³ C-98/06. sz. ügy Freeport plc kontra Olle Arnoldson [EBHT 2007., I-8319. o.] 35. pont és a C-103/05. sz. ügy Reisch Montage AG kontra Kiesel Baumaschinen Handels GmbH. [EBHT 2006., I-6827. o.] 23. pont.

²⁴ Lásd a (11) preambulumbekendést.

²⁵ C-145/10. sz. ügy Trstenjak főtanácsnok indítványa: Eva-Maria Painer és a Standard VerlagsGmbH, az Axel Springer AG, a Süddeutsche Zeitung GmbH, a Spiegel-Verlag Rudolf Augstein GmbH & Co KG, a Verlag M. DuMont Schauberg Expedition der Kölnischen Zeitung GmbH & Co KG [EBHT 2011., 00000. o.] 54. pont.

nemzeti bíróságon indítanak bitorlási keresetet különböző, külföldi alperesek ellen, vagy (a mozaik elv alapján) külön kell pereskedniük minden egyes alperes székhelye szerinti nemzeti bíróságon. A Bíróság 2006. július 13-i – a fentebbi GAT-üggyel egy napon hozott – ítéletével akként döntött, hogy olyan európai szabadalombitorlás miatt indított keresetek esetében, amelyeket több, különböző tagállamban székhellyel rendelkező társaság ellen indítanak az ezen államok közül egynek vagy többnek a területén elkövetett cselekmények miatt, nem áll fenn azonos tényállás. Ezt azzal indokolta, hogy az alperesek – annak ellenére, hogy egy anyavállalathoz tartoztak – eltérőek, és a nekik felrótt, a különböző szerződő államokban elkövetett bitorlási cselekmények sem azonosak (még ha azonos vagy hasonló módon jártak is el, az egyikőjük által kidolgozott közös gyakorlatot követve). Valamint az EuB szerint nem áll fenn azonos jogi helyzet akkor, ha a két eljárásban különböző országok anyagi jogát kell alkalmazni, és ezt (jelen esetben a szabadalmi jog) nem harmonizálták teljesen, ugyanis egy ilyen helyzetben az egymástól eltérő határozatokat nem lehet egymásnak ellentmondó határozatoknak minősíteni.²⁶

2007. október 11-én a Freeport-ügyben hozott ítéletben az uniós testület – némileg elmozdulva a szigorú territorialitás talajáról – megállapította, hogy e különös joghatósági ok alkalmazásának nem feltétele esetén a jogalapok azonos-sága.²⁷ A nemzeti bíróság feladata a hozzá benyújtott különböző kérelmek közötti szoros kapcsolat fennállásának, vagyis elkülönített eljárások esetén az egymásnak ellentmondó határozatok meghozatala veszélyének mérlegelése. Ennek során az iratokban fellelhető minden lényeges körülményt figyelembe kell venni. Ez viszont – tette hozzá az EuB – arra készítheti a nemzeti bíróságot, hogy a hozzá benyújtott keresetek jogalapját is figyelembe vegye.²⁸

²⁶ Az EuB álláspontja szerint az európai szabadalmak továbbra is azon szerződő állam nemzeti jogának hatálya alá tartoznak, amelyre kiterjedően azt megadták, ezért az európai szabadalombitorlás miatt indított kereseteket a vonatkozó nemzeti szabályozásra tekintettel kell megvizsgálni. Tehát amennyiben több tagállambeli bírósághoz fordulnak az ezen tagállamokra kiterjedően megadott európai szabadalom bitorlása miatti keresetekkel, amelyeket az ezen tagállamokban lakóhellyel rendelkező alperesek ellen általuk a területükön állítólagosan elkövetett cselekmények miatt indítanak, a szóban forgó bíróságok által hozott határozatok közötti esetleges eltérések nem ugyanabban a tényállásban valósulnak meg. Ezért nem áll fenn hasonló jogi helyzet. Mivel nincsen szó hasonló jogi helyzetről, ilyen esetben tehát nem áll fenn az egymásnak ellentmondó határozatok veszélye.

²⁷ A Freeport-ügyben tehát a Bíróság rendelkezése szerint az a tény, hogy az alperesekkel szembeni igénynek különböző a jogalapja, szerződéses és szerződésen kívüli, *per se* nem gátolja meg a 6. cikk alkalmazását.

²⁸ C-98/06. sz. Freeport-ügyben hozott ítélet 38., 41. pontja.

Az ítéleteket követően több kritika is napvilágot látott.²⁹ Főként a Roche Nederland-ügyben hozott ítéletben kifejtett azon feltételt bírálták, amely szerint a rendelet 6. cikkének 1. pontja csak akkor alkalmazandó, ha a két kereset azonos jogalapon nyugszik. Ebből ugyanis az következik, hogy nincs szó egymásnak ellentmondó határozatokról, ha a két eljárásra különböző anyagi jogot kell alkalmazni, és ezeket a jogszabályokat nem harmonizálták teljesen. Ráadásul a Roche Nederland-ügy alperesei mind egy anyavállalat részei voltak, és alapján ugyanazt a – vélhetőleg – jogsértő terméket adták el a helyi piacakon. A Bíróság nem fogadta el, hogy a jogok és tények azonos helyzete áll fennáll, mert a vélelmezett jogsértések különböző helyi szabadalmakat érintettek. (Holott a Roche Nederland-ügyben egy az Európai Szabadalmi Hivatal által bejegyzett európai szabadalomról volt szó.) A *European Max Planck Group for Conflict of Laws in Intellectual Property* (CLIP) kritikája is az volt, hogy olyan kérdésekben, ahol a nemzeti szellemi alkotások joga nagymértékben egységesített vagy harmonizált, nem életszerű megakadályozni a felperest az igényeinek összevonásában, pusztán azért mert formálisan különböző territoriális nemzeti jogokat érint az eset.³⁰

Verica Trstenjak főtanácsnok álláspontjában hasonlóan érvelt. Nézete szerint ez a feltevés csak akkor lenne helytálló, ha a meghozott határozatok közötti valamennyi esetleges ellentmondást a két alkalmazandó jog közötti különbségekre lehetne visszavezetni.³¹ Azonban – mutatott rá – nem zárható ki, hogy a két különböző bíróság által hozott határozatok közötti ellentmondás a tényállás eltérő értékelésére vezethető vissza. Ha tehát szerzői jog megsértése miatt két keresetet nyújtanak be, amelyek közül az egyikre az osztrák, a másikra pedig a német jog vonatkozik, akkor lehetnek a két határozat között olyan különbségek, amelyek a német és az osztrák szerzői jog különbségeire vezethetők vissza. Lehetnek azonban köztük olyan különbségek is, amelyeket arra lehet visszavezetni, hogy a két bíróság, amely lényegében hasonló jogi kritériumokat alkalmazott, azért jutott eltérő eredményre, mert különbözően értékelte a tényállást.

²⁹ Anette KUR: A Farewell to Cross-Border Injunctions? The ECJ Decisions GAT v. Luk and Roche Nederland v. Primus and Goldenberg. In: *International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 2006. 844. skk.; Horatia MUIR WATT. In: Ulrich MAGNUS – Peter MANKOWSKI (szerk.): *Brussels I Regulation*. Sellier, 2012, 314.
Bővebben: C-145/10. sz. ügy Trstenjak főtanácsnok indítványa, 31. lj.

³⁰ European Max Planck Group for Conflict of Laws in Intellectual Property: http://www.ip.mpg.de/shared/data/pdf/clip_brussels_i_dec_06_final.pdf [letöltve: 2013. március 5.] 11–12.

Azt is javasolták, hogy módosítsák a 6. cikk 1. pontját akként, hogy az ilyen esetek a szoros kapcsolat alapján fennálló joghatóság alá tartozzanak.

³¹ C-145/10. sz. ügy Trstenjak főtanácsnok indítványa 78. pont.

Másodszor egy nem teljesen harmonizált területen lehetnek bizonyos harmonizált minimumszabályok, így ha különböző nemzeti jogokat is kellene alkalmazni, végső soron tartalmilag ugyanarról a jogról, nevezetesen a közös uniós jogi szabályokról van szó, tehát a főtanácsnok véleménye szerint nem tartható a Bíróságnak azon a feltevése, hogy nincsen szó egymásnak ellentmondó határozatokról, ha a keresetekre különböző jogokat kell alkalmazni, és ezeket a jogokat nem harmonizálták teljesen.³² Hozzátette, hogy első olvasatra ugyan úgy tűnhet, hogy a Bíróság a Freeport-ügyben hozott ítéletében tartalmilag eltért a Roche Nederland-ügyben hozott ítéletben kialakított feltevéstől. Mivel azonban ott is ugyanazon ténybeli és jogi helyzet fennállását követeli meg a Roche Nederland-ügyben hozott ítéletre való hivatkozással,³³ „nem világos, hogy mi a Bíróság átfogó elgondolása”.³⁴ Összegezve a Főtanácsnok egy új kritériumrendszer bevezetését javasolta.

2.2.3. Főtanácsnok javaslata a szoros kapcsolat kritériumának vizsgálatára

Az EuB eddigi ítélkezési gyakorlatát ért bírálatokra tekintettel a főtanácsnok némiképpen megváltoztatni javasolta az annak a vizsgálatára vonatkozó kritériumot, hogy fennáll-e a Brüsszel I. rendelet 6. cikkének 1. pontja értelmében vett szoros kapcsolat. A szoros kapcsolat fennállta három (konjunktív) követelmény függvénye:

- a) az alperes lakóhelyének bíróságához benyújtott kereset és a másik kereset alapját egységes tényállás képezze;
- b) az alperes lakóhelyének bíróságához benyújtott kereset és a másik kereset között kellően szoros jogi összefüggés álljon fenn;
- c) nem kell külön megvizsgálni, hogy a konkrét esetben fennáll-e az egymásnak ellentmondó határozatok veszélye.³⁵

a) Az egységes tényállás minimumfeltételének tekintendő, hogy az alperes számára legalábbis megismerhető legyen az a tény, hogy a rendelet értelmében a másik alperes lakóhelyének bíróságához benyújtott kereset alperesének pertársaként, a másik alperes lakóhelyének bírósága előtt perelhető. Ez a minimumfeltétel nem teljesül, ha az alperes lakóhelyének bíróságához benyújtott kereset

³² C-145/10. sz. ügy Trstenjak főtanácsnok indítványa 81. pont.

³³ C-98/06. sz. Freeport-ügyben hozott ítélet 40. pont.

³⁴ C-145/10. sz. ügy Trstenjak főtanácsnok indítványa 85. pont.

³⁵ C-145/10. sz. ügy Trstenjak főtanácsnok indítványa 86. pont.

alperesének és a többi alperesnek a magatartása ugyan a felperes azonos vagy hasonló jogi érdekeit sérti, és egyforma, de egymástól független és egymásról való tudomás nélkül következik be. Ilyen esetben ugyanis nem összehangolt párhuzamos magatartásról van szó, és a másik alperes számára nem kellően kiszámítható, hogy őt az első alperes lakóhelyének bírósága előtt is perelni lehet.³⁶ A főtanácsnok szerint a kérdést előterjesztő bíróság feladata megvizsgálni azt, hogy az alapeljárásban az alperes lakóhelyének bíróságához benyújtott kereset alperese és a másod-, illetve ötödrendű alperes között vajon összehangolt párhuzamos magatartásról van szó. (A főtanácsnok hozzátette, hogy a tényállásra vonatkozó információi alapján nyilvánvaló, hogy a jelen ügyben nem összehangolt párhuzamos magatartásról van szó, így a rendelet 6. cikke 1. pontjának alkalmazása meghiúsul).³⁷

b) Kellően szoros jogi összefüggés elméleti kiindulópontja, hogy a két kereset vajon annyira szoros jogi összefüggésben áll-e egymással, hogy a felperes számára nem lenne ésszerű, hogy a keresetekről két bíróság döntsön. A rendelet szövegéből az következik, hogy ez az eset különösen akkor áll fenn, ha két kereset között olyan szoros a jogi kapcsolat, hogy elfogadhatatlan lenne a két határozat közötti ellentmondás. Ebben az összefüggésben pergazdaságossági szempontokat is figyelembe lehet venni, de az alpereseknek a joghatóság kiszámíthatóságához fűződő érdekét is mérlegelni kell. Különösen például azokban az esetekben áll fenn két kereset között kellően szoros jogi kapcsolat, amelyekben az egyik kereset kimenetele a másik kereset eredményétől függ; ha az alperes esetében egyetemleges felelősségről, társtulajdonosságról vagy jogközösségről van szó; vagy ha közös uniós jogi előírásokról van szó.³⁸

c) Végül, a főtanácsnok véleménye szerint – ellentétben a Roche Nederland-ügyben hozott ítélettel –, a két fentebbi követelményen túl azt nem szükséges külön megvizsgálni, hogy a két határozat között fennáll-e az ellentmondás veszélye. „A szabályozás ugyanis abból az elvont veszélyből indul ki, hogy két határozat két bíróság közötti megosztása ellentmondást eredményezhet e két határozat között. Így a pont célja az ellentmondások elkerülése. Mivel azonban elvont veszélyről van szó, feltételnek csupán az alperes lakóhelyének bíróságához benyújtott keresettel fennálló, kellően szoros kapcsolat tekinthető. Az „elkülönített eljárásokban hozott, egymásnak ellentmondó határozatok elkerülése érde-

³⁶ C-145/10. sz. ügy Trstenjak főtanácsnok indítványa 91-92. pont.

³⁷ C-145/10. sz. ügy Trstenjak főtanácsnok indítványa 93. pont.

³⁸ C-145/10. sz. ügy Trstenjak főtanácsnok indítványa 96-98. pont.

kében” fordulatot csupán e rendelkezés célkitűzéseként, nem pedig önálló feltételként lehet értelmezni.”³⁹

Összefoglalóan, a főtanácsnoki vélemény szerint a Brüsszel I. rendelet 6. cikkének 1. pontja szerinti szoros kapcsolat fogalmát úgy kell értelmezni, mint amely az alperes lakóhelyének bíróságához benyújtott kereset és a másik kereset között fennálló egységes tényállást és kellően szoros jogi összefüggést szab meg feltételül. Nem állapítható meg egységes tényállás olyan esetben, mint amilyen a jelen ügyben is fennáll, amikor az alperes lakóhelyének bíróságához benyújtott kereset alperesének és a többi alperesnek a kereset tárgyát képező magatartása nem minősül összehangolt párhuzamos magatartásnak. Végül, kellően szoros jogi összefüggés akkor is fennállhat, ha az alperes lakóhelyének bíróságához benyújtott keresetre és a másik keresetre különböző, nem teljes mértékben harmonizált nemzeti jogot kell alkalmazni.

2.2.4. A Bíróság ítélete

Az EuB először is újrafogalmazta a feltett kérdést, eszerint a rendelet „6. cikkének 1. pontját úgy kell-e értelmezni, hogy e rendelkezés alkalmazásának akadálya-e az, hogy ha a több alperessel szemben tartalmilag azonos szerzői jogsértések miatt benyújtott kérelmek tagállamonként eltérő nemzeti jogi alapokon nyugszanak.” A testület módosítva a korábbi Roche Nederland-ügyben hozott álláspontján – a főtanácsnok véleményének megfelelően és a Freeport-ügyben leírtakat követve – kifejtette, hogy a szabály megfogalmazásából nem következik, hogy több személy együttes perlése esetén a jogalapok azonossága a rendelkezés alkalmazásának feltétele volna, de a rendelkezés nem alkalmazható oly módon, hogy lehetővé tegye a felperes számára, hogy csupán azért indítson eljárást több alperes ellen, hogy az egyik alperest kivonja a lakóhelye szerinti bíróság joghatósága alól.⁴⁰ A Bíróság verdiktje szerint az elkülönített eljárások esetén az egymásnak ellentmondó határozatok meghozatala veszélyének mérlegelése során a benyújtott keresetek jogalapjainak azonossága azonban csupán egy tényező a többi között, nem nélkülözhetetlen feltétele a pont alkalmazásának.⁴¹ Így önmagában az tény, hogy a különböző alperesekkel szemben benyúj-

³⁹ C-145/10. sz. ügy Trstenjak főtanácsnok indítványa 100-101. pont.

⁴⁰ C-189/87. sz. ügy Athanasios Kalfelis kontra Banque Schröder, Münchmeyer, Hengst & Co. és társai [EBHT 1988., 5565. o.] 8-9. pont, valamint C-51/97. sz. ügy Groupement d'intérêt économique (GIE) Réunion européenne és társai kontra Zurich España és a Société pyrénéenne de transit d'automobiles (Soptrans) [EBHT 1998., I-6511. o.] 47. pont.

⁴¹ C-98/06. sz. Freeport-ügyben hozott ítélet 41. pont.

tott keresetek jogalapja eltérő, nem képezi akadályát az alkalmazásának, feltéve azonban, hogy az alperesek számára előrelátható volt annak kockázata, hogy bármely alperes lakóhelyének bírósága előtt perelhetők.⁴²

Hozzátette, ez annál is inkább igaz, ha a különböző alperesekkel szemben benyújtott keresetek olyan nemzeti szabályozásokon alapulnak, amelyek lényegében azonosak, viszont a nemzeti bíróságnak kell az ügy irataiban szereplő valamennyi körülményre tekintettel az elé terjesztett különböző kérelmek közötti összefüggés fennállását, vagyis elkülönített eljárások esetén az egymásnak ellentmondó határozatok meghozatalának veszélyét mérlegelni. Ebben az összefüggésben – a testület szerint – annak van jelentősége, hogy egymástól függetlenül jártak-e el az alperesek, akikkel szemben a szerzői jog jogosultja tartalmilag azonos jogsértésekre hivatkozik.⁴³

3. Szerzői jogi aspektusok

3.1. Portréfotó szerző jogi védelme és annak terjedelme

A szerzői jogi aspektusok vizsgálatát a Bíróság a portréfotó és az az alapján készített fantomkép szerzői jogi védelmével, annak terjedelmével kezdte. A megválaszolandó kérdés arra irányult, hogy az InfoSoc irányelv 6. cikkét úgy kell-e értelmezni, hogy egy portréfotó e rendelkezés alapján szerzői jogi védelemben részesülhet-e, és ha igen, akkor ez a védelem csekélyebb mértékű-e annál, mint amilyenben más – elsősorban fényképészeti – művek részesülnek.⁴⁴

⁴² C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 80-81. pont.

⁴³ C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 82-83. pont.

A fenti megfontolásokra tekintettel az első kérdésre az a Bíróság azt a választ adta, hogy 44/2001 rendelet 6. cikkének 1. pontját úgy kell értelmezni, hogy e rendelkezés alkalmazásának nem akadályozza az, hogyha a több alperessel szemben tartalmilag azonos szerzői jogsértések miatt benyújtott kérelmek tagállamonként eltérő nemzeti jogi alapokon nyugszanak. A nemzeti bíróságnak kell az ügy irataiban szereplő valamennyi körülményre tekintettel mérlegelnie, hogy elkülönített eljárások esetén fennáll-e az egymásnak ellentmondó határozatok meghozatalának veszélye.

⁴⁴ Az alapeljárás bírósága által feltett negyedik kérdés: „Úgy kell-e értelmezni a 2001/29 irányelv 5. cikkének (5) bekezdésével összefüggésben értelmezett 1. cikkének (1) bekezdését, valamint a Berni Unió Egyezmény 12. cikkét – különös tekintettel [az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában 1950. november 4-én aláírt európai egyezményhez] csatolt első kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkére és az [Európai Unió] Alapjogi Chartájának] 17. cikkére –, hogy a fényképészeti alkotások és/vagy fényképek, különösen a portréfotók a feldolgozásokkal szemben »gyengébb«, vagy akár semmilyen szerzői jogi védelemben nem részesülnek, mivel azok a »valósághű felvételre« tekintettel túl csekély lehetőséget biztosítanak az alkotói tevékenységre?»

Az InfoSoc irányelv 6. cikke szabályozza azokat a feltételeket, amelyek mellett a fényképek az uniós jogi normák alapján szerzői jogi védelmet élveznek.⁴⁵ Ezen feltételek nem állapítanak meg túlzottan magas követelményeket a fényképek szerzői jogi védelmére vonatkozóan, ugyanis a fényképet akkor kell eredetinek tekinteni, ha a szerző saját szellemi alkotása, amely személyiségét tükrözi. Más kritériumokat – így a művészi minőség mértéke, az újdonság vagy a megalkotás célja, a ráfordítás költségei – pedig nem lehet figyelembe venni. A Painer-ügyben *Trstenjak* főtanácsnok álláspontja szerint, e szabály alapján a portréfelvételek szerzői jogi védelemben részesülhetnek, még akkor is, ha a fényképész megbízás alapján dolgozott. „Még ha a portréalany személyében eleve adott is az ilyen fénykép fő tárgya, a fényképésznek akkor is elegendő lehetősége marad a kialakításra. A fényképész határozhatja meg ugyanis többek között a látószöveget, a portréalany testtartását és arckifejezését, a háttérrel, az élességet, valamint a fényeket és a megvilágítást. Képletes kifejezéssel élve arról van szó, hogy a fényképész „személyes színezetet ad” a fényképnek.”⁴⁶

A főtanácsnokokhoz hasonlóan az EuB a valóságghű fényképek, különösen a portréfotók, szerzői jogi védelme kapcsán rámutatott arra, hogy a szerzői jog kizárólag olyan teljesítmény vonatkozásában alkalmazható, amely eredeti, abban az értelemben, hogy a szerző saját szellemi alkotása.⁴⁷ Amint az az InfoSoc irányelv (17) preambulum-bekezdéséből következik, egy szellemi alkotás akkor tekinthető a szerző sajátjának, ha tükrözi az ő személyiségét. Ez pedig akkor áll fenn, ha a szerző műve létrehozásakor alkotó képességeit szabad és kreatív döntések révén fejtheti ki (*a contrario* a Football Association Premier League és társai ügy, ahol – ahogy azt az EuB kifejtette – a sportesemények nem tekinthetők az irányelv értelmében műnek minősíthető szellemi alkotásoknak, különösen a labdarúgó-mérkőzések, amelyekre olyan játékszabályok vonatkoznak,

⁴⁵ A Tanács 93/98/EGK irányelve (1993. október 29.) a szerzői jog és egyes szomszédos jogok védelmi idejének összehangolásáról [1993] HL L 290., 1993.11.24., 9-13.

6. cikk: „A fényképek az 1. cikk alapján részesülnek védelemben, amennyiben abban az értelemben eredetiek, hogy a szerző saját szellemi alkotásának minősülnek. Annak megállapításához, hogy fennállhat-e ilyen védelem, más feltétel nem alkalmazható. A tagállamok más fényképeket is védelemben részesíthetnek”.

(A szerzői jog és egyes szomszédos jogok védelmi idejéről szóló, 2006. december 12-i 2006/116/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv egységes szerkezetbe foglalta a 93/98 irányelv rendelkezéseit.)

⁴⁶ Főtanácsnoki vélemény 124. pont.

⁴⁷ C-5/08. sz. ügy Infopaq International A/S kontra Danske Dagblades Forening [EBHT 2009., I-6569. o.]

amelyek nem engednek teret a szerzői jogi értelemben vett alkotói szabadságnak⁴⁸).⁴⁹

A szerző egy portréfotó létrehozása során többféleképpen és több ízben is szabadon és kreatívan dönthet: kezdetben meghatározhatja a színrevitelt, a fényképalany testhelyzetét, illetve a megvilágítást, az elkészítésekor eldöntheti, hogy mi látsszon a képen, meghatározhatja a látószöveget, illetve a környezetet, valamint a végén különféle előhívási technikák közül is választhat. Ezeknek a révén tud a portréfotó szerzője „személyes színezetet” adni a létrehozott műnek. Következésképpen – szögezte le az EuB – a portréfotók esetében nem lehet azt állítani, hogy a szerző alkotó képességeit csak korlátozott mértékben, illetve egyáltalán nem fejtheti ki.⁵⁰ Ezért a Bíróság azt állapította meg, hogy a portréfotó akkor részesülhet szerzői jogi védelemben, ha – és ezt a nemzeti bíróságnak kell az adott ügyben megítélnie – az ilyen fénykép a szerző szellemi alkotása, amely tükrözi az ő személyiségét, és amely a szerzőnek a fénykép létrehozása során hozott szabad és kreatív döntéseiben jut kifejeződésre.

Azon kérdés tekintetében, hogy ez a védelem csekélyebb mértékű-e annál, mint amilyenben más – elsősorban fényképészeti – művek részesülnek, az uniós testület kifejtette, hogy a szerző az InfoSoc irányelv 2. cikkének a) pontja alapján különösen a közvetett vagy közvetlen, ideiglenes vagy tartós, bármely eszközzel vagy formában, egészben vagy részben történő többszörözés engedélyezésének, illetve megtiltásának kizárólagos jogával rendelkezik. E tekintetben a Bíróság kimondta, hogy az e rendelkezés által biztosított védelemnek tág terjedelműnek kell lennie.⁵¹ Így a portréfotók esetében biztosított védelem nem lehet csekélyebb mértékű annál, mint amilyenben más művek részesülnek. Következésképp, ha megállapítást nyer, hogy a portréfotó műnek minősül, nem részesül csekélyebb mértékű védelemben, mint bármely más mű, beleértve a fényképészeti alkotásokat is.⁵²

⁴⁸ C-429/08. sz. ügy Football Association Premier League és társai [EBHT 2011., 00000. o.] 98. pont.

⁴⁹ C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 87-89. pont.

⁵⁰ C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 90-93. pont.

⁵¹ A C-5/08. sz. Infopaq International ügyben hozott ítélet 43. pont és a C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 96. pont.

⁵² C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 97-99. pont.

3.2. Kizárólagos többszörözési jog közbiztonság érdekében történő korlátozásának értelmezése

További lényeges kérdésként merült fel, hogy a média vajon hivatkozhat-e a közbiztonság érdekében történő korlátozás rendelkezésére, ha a hatóság nyomozásra irányuló megkeresése nélkül, önállóan dönt úgy, hogy a fénykép nyilvánosságra hozatala a közbiztonság érdekében történik? Tehát a Bécsi Kereskedelmi Bíróság harmadikként előterjesztett kérdései lényegében az InfoSoc irányelv 5. cikke (3) bekezdésének e) pont, valamint 5. cikkének (5) bekezdésének⁵³ értelmezésére irányultak.⁵⁴

A kérdés előzménye, hogy az OGH az ideiglenes intézkedés iránti eljárásában akként határozott, hogy a vita tárgyát képező fényképek közbiztonság érdekében történő szabad felhasználásának – az osztrák nemzeti jog rendelkezései szerint – nem feltétele a közbiztonsági hatóságoknak a képek nyilvánosságra hozatalára irányuló kifejezett felhívása. Az is elegendő, ha a közbiztonsági hatóságoknak nyilvánosságra hozatal céljából rendelkezésére állnak a fényképek, és a fényképek nyilvánosságra hozatalával összefüggésben arra hivatkoztak, hogy bűncselekmények felderítése végett valóban nyomozás folyik.

⁵³ 5. cikk

Kivételek és korlátozások

(3) A tagállamok a 2. és 3. cikkben szabályozott jogok vonatkozásában az alábbi esetekben kivételeket, illetve korlátozásokat állapíthatnak meg:

[...]

e) közbiztonság érdekében történő, illetve közigazgatási, parlamenti vagy bírósági eljárások megfelelő lefolytatását, valamint ezekről készült tudósítások célját szolgáló felhasználás;

(5) Az (1), a (2), a (3) és a (4) bekezdésben foglalt kivételek és korlátozások kizárólag olyan különös esetekben alkalmazhatók, amelyek nem sérelmesek a mű vagy más, védelem alatt álló teljesítmény rendes felhasználására, és indokolatlanul nem károsítják a jogosult jogos érdekeit.

⁵⁴ Az alapeljárás bírósága által feltett harmadik kérdés: „3. a) Úgy kell-e értelmezni az irányelv 5. cikke (3) bekezdésének e) pontját, tekintettel az irányelv 5. cikkének (5) bekezdésére, hogy annak a közbiztonság keretében megvalósítandó büntető–igazságszolgáltatás érdekében való alkalmazása feltételezi a közbiztonsági hatóságoknak a képek nyilvánosságra hozatalára irányuló konkrét, aktuális és kifejezett felhívását, azaz a képek nyomozás célját szolgáló nyilvánosságra hozatalának hatósági kezdeményezésre kell történnie, máskülönben jogsértés valósul meg? b) Amennyiben a [fenti a) pontban] szereplő kérdésre adott válasz nemleges: akkor is élhet-e a média a 2001/29 irányelv 5. cikke (3) bekezdésének e) pontjában foglaltakkal, ha a hatóság megfelelő, nyomozásra irányuló megkeresése nélkül önállóan úgy dönt, hogy a képek nyilvánosságra hozatala »a közbiztonság érdekében« történik? c) Amennyiben [fenti b) pontban foglalt] kérdésre adott válasz igenlő: elegendő-e ebben az esetben az, ha a média utólagosan azt állítja, hogy a képek nyilvánosságra hozatala nyomozási célokat szolgált, vagy minden esetben szükséges az olvasók valamely bűnügy felderítésében való közreműködésére irányuló konkrét nyomozási felhívás, amelyhez közvetlenül kapcsolódnia kell a fénykép nyilvánosságra hozatalának?»

Megvizsgálva a vonatkozó irányelv szabályozási technikáját, az számos szerzői jogi korlátozást sorol fel, és ez a felsorolás kimerítő jellegű.⁵⁵ Az irányelv rendelkezései tehát nem szabályozzák azokat a körülményeket, amelyek mellett egy védelemben részesülő mű felhasználására tekintettel a közbiztonság érdekében hivatkozni lehet. Az ilyen kivételt megállapító tagállamok így széles körű mérlegelési mozgástérrel rendelkeznek, hiszen legjobban maguk a tagállamok tudják nemzeti szükségleteiknek megfelelően, a rájuk jellemző sajátos történelmi, jogi, gazdasági és társadalmi szempontokat figyelembe véve meghatározni a közbiztonságra vonatkozó követelményeket.⁵⁶

A Bíróság deklarálta, hogy amennyiben egy irányelv nem határozza meg kellő pontossággal a belőle eredő kötelezettségeket körülhatároló kritériumokat, akkor – az uniós jog által meghatározott kereteken belül – a tagállamok feladata, hogy a területükön meghatározzák az irányelv tiszteletben tartásának biztosítására vonatkozó legrelevánsabb kritériumokat.⁵⁷

E tekintetben az EuB öt főbb alapvető releváns körülményt sorolt fel:

- az arányosság elvét;⁵⁸⁵⁹
- mérlegelési mozgástér gyakorlása nem veszélyeztetheti a szerzők számára biztosított magas szintű védelmet;
- mérlegelési mozgástér gyakorlása során tiszteletben kell tartani a szerzők számára műveik védelmére vonatkozóan a jogbiztonsági követelményt;⁶⁰⁶¹

⁵⁵ (32) preambulum-bekezdés.

⁵⁶ Lásd analógia útján a C-213/07. sz. Michaniki-ügy [EBHT 2008., I-9999. o.] 56. pont, valamint a C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 101-102. pont.

⁵⁷ C-245/00. sz. SENA-ügy [EBHT 2003., I-1251. o.] 34. pont, C-433/02. sz. Bizottság kontra Belgium ügy [EBHT 2003., I-12191. o.] 19. pont, valamint a C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 103. pont.

⁵⁸ Lásd különösen a C-313/99. sz., Mulligan és társai ügyben 2002. június 20-án hozott ítélet [EBHT 2002., I-5719. o.] 35. és 36. pontját, a C-231/00., C-303/00. és C-451/00. sz., Cooperativa Lattepiú és társai egyesített ügyekben 2004. március 25-én hozott ítélet [EBHT 2004., I-2869. o.] 57. pontját, valamint a C-496/04. sz. Slob-ügyben 2006. szeptember 14-én hozott ítélet [EBHT 2006., I-8257. o.] 41. pontját. [105]

⁵⁹ Ennek megfelelően azoknak az intézkedéseknek, amelyeket a tagállamoknak lehetőségük van elfogadni, alkalmasnak kell lenniük az elérni kívánt cél megvalósítására, és nem haladhatják meg az elérni kívánt cél megvalósításához szükséges mértéket. C-434/02. sz. Arnold André-ügyben 2004. december 14-én hozott ítélet [EBHT 2004., I-11825. o.] 45. pontja; a C-210/03. sz. Swedish Match ügyben 2004. december 14-én hozott ítélet [EBHT 2004., I-11893. o.] 47. pontja, valamint a fent hivatkozott ABNA és társai ügyben hozott ítélet 68. pontja.

⁶⁰ 2001/29 irányelv (4), (6) és (21) preambulum-bekezdése.

⁶¹ Ez a követelmény magában foglalja azt, hogy a védelemben részesülő mű közbiztonság érdekében történő felhasználása ne a védelemben részesülő mű felhasználója mérlegelést

- a közbiztonság irányelvi korlátját megszorítóan kell értelmezni;⁶²végül,
- a tagállamok rendelkezésére álló mérlegelési mozgásteret korlátozza az irányelv 5. cikkének (5) bekezdése, amely a kivétel bevezetését három feltételtől teszi függővé: vagyis mindenekelőtt attól, hogy e kivétel kizárólag bizonyos egyedi esetekben legyen alkalmazható, továbbá hogy ne legyen sérelmes a mű rendes felhasználására, és végül, hogy indokolatlanul ne károsítsa a szerzői jog jogosultjának jogos érdekeit.⁶³

Mindezekre tekintettel az EuB kifejtette: „[...] nem engedhető meg a média számára, hogy kisajátítsa magának a közbiztonság védelmét. Kizárólag az állam – amelynek illetékes hatóságai megfelelő eszközökkel és szervezett felépítéssel rendelkeznek – tekinthető ugyanis alkalmasnak és felelősnek arra, hogy megfelelő intézkedésekkel – például nyomozási felhívás közzétételével – biztosítsa egy ilyen közérdekű cél elérését. Egy újságkiadó vállalat ezért nem használhat fel saját kezdeményezésére, a közbiztonság érdekében hivatkozva egy szerzői jogi védelemben részesülő művet.”⁶⁴ Hozzátette azonban, hogy mivel a demokratikus társadalomban és jogállamban a sajtónak az a feladata, hogy – a feltétlenül szükséges korlátozást leszámítva – korlátozás nélkül tájékoztassa a nyilvánosságot, nem zárható ki, hogy egy sajtókiadó vállalat egy keresett személy fényképének közlésével éppen a közbiztonságra vonatkozó cél elérését segítheti. Azt viszont kiemelte, hogy ez a kezdeményezés egyrészt illeszkedjen az illetékes nemzeti hatóságok közbiztonság biztosítására irányuló döntéséhez/eljárásához, másrészt hogy az említett hatóságokkal egyetértésben és együttműködésben történjen, elkerülendő ezáltal annak veszélyét, hogy keresztezze az e hatóságok által hozott intézkedéseket. Ehhez viszont nem szükséges a közbiztonsági hatóságok arra irányuló konkrét, aktuális és kifejezett felhívása, hogy egy fényképet nyomozás céljából nyilvánosságra hozzanak.⁶⁵ A Bíróság végül leszögezte, hogy az alperesek azon érvelése, miszerint lehetővé kell tenni a média

megengedő beavatkozásának függvénye legyen. Lásd ebben az értelemben a fent hivatkozott Infopaq International ügyben hozott ítélet 62. pontját.

⁶² C-476/01. sz. Kapper-ügyben 2004. április 29-én hozott ítélet [EBHT 2004., I-5205. o.] 72. pontja és a C-36/05. sz., Bizottság kontra Spanyolország ügyben 2006. október 26-án hozott ítélet [EBHT 2006., I-10313. o.] 31. pontja.

⁶³ A főtanácsnok ezt „háromlépcsős teszt”-nek nevezi, eszerint a tagállamok csak olyan különös esetekben alkalmazhatják a korlátozásokat (első lépcső), amelyek nem sérelmesek a művek rendes felhasználására (második lépcső), és nem károsítják indokolatlanul a jogosult jogos érdekeit (harmadik lépcső). C-145/10. sz. ügy Trstenjak főtanácsnok indítványa 148. pont.

⁶⁴ C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 111-112. pont.

⁶⁵ C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 113. pont.

számára, hogy a sajtószabadság érdekében a közbiztonsági hatóságok nyomozási felhívása nélkül is hivatkozhatson az irányelv közbiztonsági korlátozására már csak azért sem fogadható el, mert a rendelkezés célja kizárólag az, hogy a közbiztonság védelmét biztosítsa, nem pedig hogy egyensúlyt teremtsen a szellemi tulajdon és a sajtószabadság védelme között. „Másfelől amint az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában 1950. november 4-én aláírt európai egyezmény 10. cikkéből és az Európai Unió Alapjogi Chartájának 11. cikkéből következik, a sajtószabadság nem arra hivatott, hogy a közbiztonság védelmében gyakorolják, ellenben a közbiztonság védelmére vonatkozó követelmények igazolhatják a sajtószabadság korlátozását.”⁶⁶

Összegezve tehát az irányelv alapján a média nem használhat fel saját kezdeményezésére, a közbiztonság érdekében hivatkozva egy szerzői jogi védelemben részesülő művet, azonban az nem zárható ki, hogy egy keresett személy fényképének közlése éppen a közbiztonságra vonatkozó cél elérését segítheti.

A főtanácsnoki vélemény tulajdonképpen ugyanerre a megállapításra jut, azonban tovább is megy, mert a tényállás alapján bizonyos konkrét irányokat is felvázol, amelyeket érdemes röviden ismertetni.

Trstenjak főtanácsnok szerint, jelen ügyet az jellemzi, hogy korábban *Natascha Kampusch* 1998-ban történt elrablásával összefüggésben nyomozást folytattak, és fényképek emiatt nyilvánosságra hozatal céljából a közbiztonsági hatóságok rendelkezésére álltak. A nyolc évvel később történt kiszabadulását követően azonban nem adtak ki aktuális és kifejezett felhívást. A főtanácsnoki vélemény szerint a jogszabályhely alapján döntő jelentősége van annak, hogy a többszörös jogra vonatkozó kivétel, illetve korlátozás a közbiztonság érdekében történjen. Ezért fontos kritérium, hogy a többszörösítés alkalmas-e közbiztonsági célok elérésére. Kérdés, hogy abban az esetben is veszélyeztetettnek tekinthető-e a közbiztonság, ha a nyomozási felhívás óta már hosszabb idő eltelt? A kérdést előterjesztő bíróságnak ezért azt kell vizsgálnia, hogy milyen célokra irányult az eredeti nyomozási felhívás, és hogy ezek a célok nem váltak-e már tárgytalanná az elrabolt lány kiszabadulásával, és elrablójának közvetlenül ezután bekövetkezett öngyilkosságával. Amennyiben a kérdést előterjesztő bíróság arra az eredményre jut, hogy a felhívás más célokra is irányult, amelyek nem váltak tárgytalanná, például egy lehetséges társtettes utáni nyomozásra, akkor tovább kell vizsgálni, hogy a fényképeknek és a fantomképnek az újságokban történt nyilvánosságra hozatala objektíve alkalmas volt-e arra, hogy elősegítse egy lehet-

⁶⁶ C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 114-115. pont.

séges tettestárs felderítését, ami ugyanezen fényképek felhasználásával nyolc évvel ezelőtt nem sikerült.⁶⁷

A főtanácsnok szerint, ezen túlmenően a nemzeti bíróságnak az 5. cikk (5) bekezdésében rögzített háromlépcsős tesztbetartását, különösen annak harmadik pontját (jogosult jogos érdekeinek indokolatlan sérelme) is meg kell vizsgálnia. Ez utóbbi ugyanis akkor áll fenn, ha a vita tárgyát képező fényképek többszörözése elsősorban csak a cikk illusztrálására szolgált, és a közbiztonsági hatóságok nyomozási felhívásában történő közreműködés ehhez a célhoz képest háttérbe szorult.

3.3 Kizárólagos többszörözési jog idézés céljából történő korlátozásának értelmezése

Az OGH az ideiglenes intézkedés iránti eljárásban hozott határozatában azt fejtette ki, hogy a nemzeti jog előírásai szerint az újságokban és magazinokban, idézés céljára történő szabad felhasználás lehetséges, egész képek idézése viszont csak akkor megengedhető, ha ez az idézés céljára tekintettel szükséges, és a fénykép nem veszítene jelentősen gazdasági értékéből.

Erre tekintettel a Bécsi Kereskedelmi Bíróság kérdése arra vonatkozott, hogy úgy kell-e értelmezni a kizárólagos többszörözési jog idézés céljából történő korlátozásának kivételét (InfoSoc irányelv 5. cikk (3) bekezdés d) pont), tekintettel az 5. cikk (5) bekezdésre, hogy annak alkalmazásával nem ellentétes-e az, ha a művet vagy más, védelem alatt álló teljesítményt idéző újságcikk nem szerzői jogvédelem alatt álló szövegmű.

A tagállamok a szerzőt műve tekintetében megillető kizárólagos többszörözési jog vonatkozásában kivételt állapíthatnak meg a korábban jogszerűen nyilvánosságra hozott műből vagy más, védelem alatt álló teljesítményből kritikai vagy ismertetési céllal történő idézés esetében, amennyiben lehetséges, a forrás feltüntetésével – beleértve a szerző nevét is –, továbbá ha felhasználása megfelel a tisztességes gyakorlatnak, a cél által indokolt terjedelemben. Az említett rendelkezés így annak megakadályozására irányul, hogy a szerzők számára biztosított kizárólagos többszörözési jog akadályát képezze annak, hogy a korábban már nyilvánosságra hozott⁶⁸ mű részleteit idézés útján nyilvánosságra hozzassák, és

⁶⁷ C-145/10. sz. ügy Trstenjak főtanácsnok indítványa 156-158. pont.

⁶⁸ Az EuB a d) pont francia változatában foglalt „nyilvánosságra hozott” („mise à la disposition du public d’une œuvre”) kifejezés értelmét is tisztázta. E tekintetben rámutatott, hogy ezt a fogalmat többféle szövegösszefüggésben, különböző tartalommal használják (maga az irányelv is), ezért a rendelkezést a nemzetközi jog szabályaira és különösen a Berni Unió

megjegyzést vagy kritikát fűzhessenek hozzá.⁶⁹ Az EuB először is kiemelte, hogy a d) pont az alkalmazására vonatkozóan számos feltételt határoz meg, amelyek között nem szerepel az a követelmény, hogy a művet vagy más, védelem alatt álló teljesítményt olyan szövegműben kell, hogy idézzék, amely szerzői jogi védelem alatt áll.⁷⁰ Rámutatott, hogy az irányelv alkalmazásakor „megfelelő egyensúlyt” kell biztosítani a szerzők, valamint a védelemben részesülő művek és teljesítmények felhasználóinak jogai és érdekei között. Ezen túlmenően a d) pont feltételeit szigorúan kell értelmezni, mivel ez a rendelkezés eltérésnek minősül az irányelv által megállapított főszabálytól. Az EuB kifejtette, hogy ezen pont a védelemben részesülő mű, illetve más teljesítmény felhasználóinak a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő joga és a szerzőket megillető többszörözési jog közötti megfelelő egyensúly megteremtésére irányul.⁷¹ Ezt a megfelelő egyensúlyt azzal lehet biztosítani, „ha a felhasználók véleménynyilvánításhoz fűződő jogának gyakorlása előnyben részesül a szerző ahhoz fűződő érdekével szemben, hogy a korábban már jogszerűen nyilvánosságra hozott művéből vett részletek többszörözését megtiltsa, biztosítva ennek során a szerzőnek arra irányuló jogát, hogy a nevét főszabály szerint feltüntessék. Ebből a kétpólusú szemszögből nézve nincsen jelentősége annak a kérdésnek, hogy az idézés olyan műben történik-e, amely szerzői jogi védelem alatt áll.”⁷² Összegezve, a d) ponttal nem ellentétes az, ha a művet vagy más, védelem alatt álló teljesítményt idéző újságcikk nem szerzői jogvédelem alatt álló szövegmű.

Az ebből következő utolsóként értékelt kérdés, hogy a d) pont alkalmazásával ellentétes-e az, ha az idézett művön vagy más, védelem alatt álló teljesítményen nem tüntetik fel a szerző vagy az előadóművész nevét. Az irányelv d) pontjában foglalt rendelkezések a Bíróság szerint arra vonatkozó elvi kötelezettséget álla-

Egyezmény rendelkezéseire tekintettel kell értelmezni. A Berni Unió Egyezmény 10. cikkének (1) bekezdésének francia változatából az következik, hogy csak az olyan műből vett idézés megengedett bizonyos feltételek mellett, amelyet korábban a nyilvánosság számára már jogszerűen hozzáférhetővé tettek. Tehát az irányelv 5. cikke (3) bekezdésének d) pontja értelmében a „nyilvánosságra hozott” kifejezés francia változatát („mise à la disposition du public d'une œuvre”) úgy kell érteni, mint a műnek a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tételét. Ezt az értelmezést egyébként nemcsak a „made available to the public” kifejezés, hanem a „der Öffentlichkeit zugänglich gemacht” kifejezés is alátámasztja, ahogyan ez mind a 2001/29 irányelv 5. cikke (3) bekezdése d) pontjának, mind a Berni Unió Egyezmény 10. cikke (1) bekezdésének angol és német szövegében egyaránt szerepel. C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 124-128. pont.

⁶⁹ C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 118-120. pont.

⁷⁰ C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 130. pont.

⁷¹ C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 133-134. pont.

⁷² C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 136. pont.

pítanak meg, hogy idézés esetében – amennyiben lehetséges – fel kell tüntetni a forrást, beleértve a szerző nevét is, feltéve hogy a művet vagy más, védelem alatt álló teljesítményt korábban jogszerűen nyilvánosságra hozták. A Bíróság érvelésében megállapította, hogy mivel az alperesek nyilatkozata szerint a képeket a felhasználás előtt egy sajtóügynökségtől kapták, feltételezhető, hogy jogszerű rendelkezésre bocsátást követően kerültek az ügynökség birtokába, ebből az következik, hogy a portréképek szerzőjének nevét ekkor feltüntették. Ha ugyanis nem tüntetik fel a nevet, – tette hozzá az EuB – akkor a szóban forgó nyilvánosságra hozatal jogellenes, következésképpen az irányelv d) pontja nem alkalmazható.⁷³ Tehát mivel a fényképek szerzőjének nevét már feltüntették, egyáltalán nem volt lehetetlen a fényképek végső felhasználója számára, hogy a d) pontjában foglalt kötelezettségnek megfelelően feltüntesse a szerző nevét.

A másik oldalt tekintve viszont, az alapeljárás sajátossága, hogy egy bünyügyi nyomozással összefüggésben merül fel, amelynek keretében az osztrák közbiztonsági hatóságok még 1998-ban nyomozási felhívást tettek közzé, amelyhez többszörözték a fényképeket. Nem zárható ki, hogy az osztrák hatóságoktól eredt az alperesek által később felhasznált fényképek nyilvánossághoz közvetítése.⁷⁴ Az ilyen nyilvánossághoz közvetítésnél az irányelv közbiztonsági korlátja szerint – a d) ponttal ellentétben – nem kötelező a szerző nevének feltüntetése. A jelen ügyben tehát, ha a portréképeket az közbiztonsági korlátnak megfelelően eredetileg az osztrák közbiztonsági hatóságok közvetítették a nyilvánossághoz, és ezen jogszerű eredeti felhasználás során nem tüntették fel a szerző nevét, „akkor ugyanezen fényképeknek a sajtó által történt későbbi felhasználása kétségtelenül megkövetelte a forrásnak – de nem feltétlenül a szerző nevének – a feltüntetését. Mivel ugyanis a sajtónak nem feladata annak megvizsgálása, hogy milyen okokból nem tüntették fel a nevet, hasonló helyzetben lehetetlennek bizonyul számára a szerző nevének megállapítása és/vagy feltüntetése, és így mentesül a szerző nevének feltüntetésére vonatkozó elvi kötelezettség alól” – tette hozzá a Bíróság.⁷⁵

Összegezve az idézés kivételének alkalmazásához az a kötelezettség fűződik, hogy a műből vagy más, védelem alatt álló teljesítményből történő idézés esetén fel kell tüntetni a forrást, beleértve a szerző vagy az előadóművész nevét is. Ha azonban a közbiztonsági kivétel alapján a nevet nem tüntették fel, akkor ezen kötelezettség azzal is teljesíthető, ha csak a forrást tüntetik fel.

⁷³ C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 141. pont.

⁷⁴ C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 144. pont.

⁷⁵ C-145/10. sz. Painer-ügyben hozott ítélet 147-148. pont.

4. Összegzés

A Painer-ügy rendelkezése és *obiter dicta*-ja, mind a joghatóság, mind a szerzői jog területén jelentős előrelépéseket hozott.

A joghatóság terén az ítélet elmozdulást jelent a szellemi tulajdonnal kapcsolatos ügyek joghatósági kérdésének szigorú formalista-territorialista megközelítési módjától. Ez azért is lényeges, mert az eljárások egyesítése napjainkra az egyik legvitatottabb kérdések egyikévé vált. Az országról országra történő pereskedések magas költségei miatt e problémakört gyakran az esetek Achilles sarkaként emlegetik.⁷⁶ A Bíróság – helyesbítve korábbi esetjogán – deklarálta, hogy a párhuzamos igények közötti szoros kapcsolat nem előfeltételezi, hogy az igények ugyanazon az azonos jogalapon nyugodjanak. A Brüsszel I. rendelet 6. cikk (1) bekezdésének alkalmazásakor viszont mindig mérlegelendő az alperesek közötti kapcsolat, azaz, hogy azok egymástól függetlenül jártak-e el, vagy sem, mert – többek között – ez jelzi, hogy az alperesek számára előrelátható volt annak kockázata, hogy egy másik alperes lakóhelyének bírósága előtt perelhetők-e. Összegezve a Bíróság mértéktartóan (a felek érdekeinek egyensúlyát szem előtt tartva) járt el, azaz korrigálta ugyan a korábbi formalista megközelítést a jogok azonosságát illetően, de egyben nem nyitott túl tág kaput a leendő felpereseknek az alperesek összehangolt, párhuzamos magatartásának feltételével.

Másfelől az ítélet jelentős megállapításokat tesz az európai szerzői jog továbbharmonizálása felé. Az utóbbi években a politikai és a tudományos élet egyre nagyobb figyelmet szentel az uniós szerzői jog kérdésének, azok jövőbeli szabályozásának. A tagállamok vonatkozásában az eddigi, esetenkénti jogalkotói beavatkozások csak egy korlátozott szerzői jogi harmonizációt eredményeztek. Egy további, teljesebb harmonizációnak több módja is lehetséges lenne (akár egy Szerzői Jogi Kódex is megalkotható lenne irányelvi vagy rendeleti úton), jelenleg azonban ilyen jogalkotói szándék nem jelenik meg.⁷⁷ Ennek ellenére a Bíróság proaktív módon egyfajta további (teljesebb) harmonizáció felé mozdulva cselekszik. A 2009-ben meghozott Infopaq-ügyben lefektette az eredetiség kritériumát, majd ezt folyamatosan finomítja esetjogában, pl. a fentebb tárgyalt ügyben a portfotók és fantomképek vonatkozásában.

⁷⁶ Toshiyuki KONO: *Intellectual Property and Private International Law*. (General Report – Abbreviated version) <http://ssrn.com/abstract=1974124> [letöltve: 2013. március 4.] 16.

⁷⁷ Ld. az EU Bizottság szellemi alkotásokra vonatkozó stratégiai koncepciója (2011. 05. 24.; COM (2011) 287. végleges).

Az eset végül az OGH 2012. január 17-én hozott ítéletével zárult.⁷⁸ A joghatóság kérdésében – a fentebbieknek megfelelően – az osztrák legfelsőbb testület akként döntött, hogy az alperesek egymástól függetlenül jártak el (nem volt közöttük összehangolt, párhuzamos magatartás), ezért az egyesítés nem volt lehetséges. Ennek megfelelően az ötödrendű alperes tekintetében a fórum nem rendelkezett joghatósággal. Érdemben az OGH – az EuB ítéletében foglaltakra is hivatkozással – a korábbi döntésben megszabott méltányos összegű kártérítést biztosította a felperesnek.

⁷⁸ 4Ob104/11i www.ris.bka.gv.at [letöltve: 2013. március 4.]

SZILÁGYI FERENC*

ÁLTALÁNOS ELVEK, VEZÉRELVEK, ALAPELVEK AZ EURÓPAI MAGÁNJOG KONTEXTUSÁBAN

Tattay Levente nevéhez fűződik a Bevezetés az Európai Unió magánjogába elnevezésű tárgy meghonosítása a Karon, amelynek célja, hogy bevezesse a hallgatót az európai magánjog elnevezés alatt összefoglalható komplex és szerteágazó tematikába. Jelen tanulmány e komplex és szerteágazó tematika fogalmára, vezérelveire és alapelveire törekszik rávilágítani.

A *jogelvek fogalmának* eltérő jelölése a következőket takarja: 1) *általános elv* az Európai Unió Bírósága által felderített polgári jogi általános elvek, 2) a *vezérelv* a *DCFR modellszabály-rendszer* irányító eszméi, 3) az *alapelv* a közös európai adásvételi jogról szóló rendeletjavaslat „Általános elvek” címet viselő 1. szakasza tartalmazta elvek (kiegészítve további két alapelvvvel az „Alkalmazás” címet viselő 2. szakaszból).

1. Az európai magánjog fogalmáról

1.1. A fogalom hátteréről

Az európai magánjog fogalmának megközelítésénél rögtön két bizonytalansági tényező is felmerül: egyrészt nehézséget okoz konkrét forrásainak a meghatározása, másrészt a tárgyának pontos behatárolása.¹ A fogalom kapcsán a kiin-

* Egyetemi tanársegéd, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék.

¹ Ld. példaként az angol *common law* tekintetében: *Reasoned Opinion of the House of Commons – Submitted to the Presidents of the European Parliament, the Council and the Commission*, 14. és 35. pont – <http://www.ipex.eu/IPEXL-WEB/scrutiny/COD20110284/ukcom.do> [letöltve: 2013.08.05.]; Geoffrey SAMUEL: English Private Law in the Context of Codes. In: Mark

dulópontot az képezi, hogy az európai nemzeti magánjogok jelentős mértékben hasonló jogintézményekre és alapfogalmakra építenek. Mindemellett a legtöbb magánjogi fogalom az európai közös jog (*ius commune*) időszakában, római jogi forrásokon alapulva alakult ki és formálódott, azonban a XVIII. század végétől a nemzetállamok megjelenésével a magánjog is egyre hangsúlyosabban nemzeti színezetűvé válik. Az európai magánjog fogalmát az 1980-as évektől kezdődően használják, amely az európai integrációval velejáró nemzeti (tagállami) jogok európaizálásának folyamatával összefüggésben jelentkezik. A magánjog európaizálási folyamatának mozgatórugóját nem lehet egyértelműen azonosítani: a belső piac teremtette szükségességből adódó, funkcionális indok éppúgy felmerül, mint a pusztán eszmei, a magánjogot a nemzeti kodifikációk képzeletelméleti korlátoktól „felszabadítani” kívánó törekvés.²

1.2. Az európai magánjog fogalmának eltérő fogadtatásáról

Az európai magánjog fogalmához (alapgondolatához) való hozzáállás országonként változik. Így intenzív érdeklődés figyelhető meg a fogalom iránt Németországban, Hollandiában és Spanyolország egyes részein, különösen Katalóniában, ugyanígy Skóciában, és egyes olaszországi egyetemen. A francia és az angol *common law* jogi kultúrkörhöz tartozó jogászok körében jóval enyhébb az érdeklődés, mivel ők a fogalom térhódítását a nemzeti magánjogi identitásuk erodálásának veszélyeként értékelik.³ A fogalom pozitívabb fogadtatása tapasztalható az észak és közép-kelet-európai államok elméleti jogászaik körében, ami utóbbiak esetében feltehetően a térségben végbement politikai és gazdasági átalakuláshoz kapcsolódó alapvető jogi átalakulásnak is betudható.⁴

Van HÖECKE – François OST (eds.): *The Harmonisation of European Private Law*. Oxford, Hart Publishing, 2000. 47–63. Ld. a kulturális veszteség perspektívájáról és veszélyeiről összefoglalóan Pierre LEGRAND: *Against a European Civil Code*. *Modern Law Review*, Vol 60 1997/1. 51–63.

² Vö. Franz WIEACKER: *A History of Private Law in Europe*. Oxford, Oxford University Press, 1995. 25–27.; Thomas HENNINGER: *Europäisches Privatrecht und Methode*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2009. 29–40.; Bettina HEIDERHOFF: *Europäisches Privatrecht*. 3. völlig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg, C.F.Müller, 2012. 1. (1. bek.); Guido ALPA-Mads ANDENAS: *Grundlagen des Europäischen Privatrechts*. Heidelberg, Springer, 2010. 117–121.

³ JANSEN (2012) i. m. 638.

⁴ Vö. Charles DONAHUE: *Ius Commune, Cannon Law, and Common Law in England*. *Tulane Law Review*. Vol. 66. 1991–1992/6. 1745–1780.; Richard Henry HELMHOLZ: *The ius commune in England. Four Studies*. Oxford, Oxford University Press, 2001.

1.3. A fogalom tartalmáról

Amint az előzőekből látható, az európai magánjog fogalma ma aligha rendelkezik pontos jelentéstartalommal, így nézőpont kérdése, hogy arra, mint egy új szupranacionális magánjog rendszerére tekintenek, avagy a korábbi *ius commune* helyreállításaként és továbbéléseként értelmezik.⁵ Azt biztosan ki lehet jelenti, hogy az európai magánjog egyelőre inkább tekinthető fejlesztés alatt álló jogrendszernek, mint késznek – és leginkább (*jog*)*politikai és tudományos programként* értelmezhető. Mindebből az is következik, hogy lehetetlen az európai magánjog fogalmát pusztán leíró értelemben megközelíteni, az *európai magánjog fogalmát inkább egy meghatározott elvi jelentőségű jogi vagy tudományos célkitűzés kifejeződésének kell felfogni*. Az európai magánjog fogalmának tartalma, mint integrációpolitikai és tudományos program alapvetően két pilléren nyugszik, amelyek a fogalom forrásaként is értelmezhetőek: az egyik az *acquis commun* (közös vívmány) pillér, amely a korábbi *ius commune* által fémjelezett, határokon átívelő magánjog területét érintő közös európai párbeszédet jelenti, a másik az *acquis communautaire* (közösségi vívmány) pillér, amely az Európai Unió magánjogi tárgyú jogalkotását (jogi aktusait) takarja.⁶

1.3.1. Az *acquis commun* pillér

A *ius commune*-t téves lenne Európa szerte érvényesült egységes szabályozásként felfogni. Ezt sokkal inkább akként kell érteni, hogy az eltérő helyi írott és szokásjogot egy közös európai magánjogra vezették vissza, amely a jog elméleti művelésében, az elméleti jogászok párbeszédében valósult meg. Ennek az elméleti párbeszédnek az alapját a római jog forrásaként szolgáló *Corpus Juris Civilis* képezte, amely az eltérő helyi írott és szokásjogok tekintetében egyfajta hézagkitöltő és értelmező szerepet töltött be. Mindemellett a *Corpus Juris Civilis*en alapult a jogi oktatás is, vagyis a jogi képzés Európa szerte egységes alapokon

⁵ Ld. *Ius Commune Casebooks for the Common Law of Europe* sorozat az oxfordi Hart kiadó gondozásában; Reinhard ZIMMERMANN: *The Law of Obligations. The Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford, Oxford University Press, 1996.; Christian Von BAR: *The Common European Law of Torts*. Vol. I. Oxford, Clarendon, 1998, valamint *Vol. II*. München, C.H.Beck, 2000. Ugyanez német nyelven: *Gemeineuropäisches Deliktsrecht. Band 1*. München, C.H. Beck, 1996, valamint *Band 2*. 1999; Hein KÖTZ: *European Contract Law*. Vol. 1. Oxford, Clarendon, 1998; Peter SCHLECHTRIEM: *Restitution und Bereicherungsausgleich in Europa: eine rechtvergleichende Darstellung Bd. 1-2*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2000–2001; Cees VAN DAM: *European Tort Law*. Oxford, Oxford University Press, 2006.

⁶ JANSSEN (2012) i. m. 638–639.

valósult meg.⁷ Fontos megjegyezni, hogy a *ius commune* az angol *common law* és a kontinentális Európa jogrendszerei között egyfajta közvetítőszerpet is betöltött (főként az egyházjogon keresztül).⁸ A XX. század közepétől a *ius commune* időszakához hasonlító elméleti párbeszéd kialakulása figyelhető meg. Mindezt olyan művek megjelenéséhez köthető, amelyek a magánjog adott területét érintő nemzeti jogi szabályozás közös gyökereire világítanak rá és abból a meggyőződésből indulnak ki, hogy az adott terület szerkezeti alapkérdései a nemzeti jogi szabályozástól függetlenül is megközelíthetők.⁹ Ebben a felfogásban az *acquis commun* pillér normatív alapját a különböző nemzeti magánjogi rendszerek adják, amelyek a közös jogi hagyományra épülnek, a részletekben tapasztalható eltérésekre pedig történeti szempontból gyakran azt a magyarázatot lehet adni, hogy azok a véletlen művei, illetve eredetileg közös jogi kérdésre adott eltérő válaszok.¹⁰ Az európai magánjogot az *acquis commun* pillérből kiindulva tehát az elméleti jogászok jogaként („professzori jogként”) lehet értelmezni. Mivel az európai magánjog alapvetően az elméleti jogászok terrénumát jelöli, nem maradhattak el a teoretikus rendszerképzési törekvések sem, amelyek között különösen a Lando-bizottság részéről kidolgozott *Európai Szerződési Jog Alap-*

⁷ Ld. Ole LANDO – Hugh BEALE (eds.): *The Principles of European Contract Law. Parts I and II. Prepared by the Commission on European Contract Law*. The Hague, Kluwer Law International, 1999; Ole LANDO, Eric CLIVE, André PRÜM & Reinhard ZIMMERMANN (eds.): *Principles of European Contract Law. Part III*. The Hague–London–Boston, Kluwer Law International, 2003.

⁸ Ld. ezzel kapcsolatban SZILÁGYI Ferenc: Egységesülő magánjog Európában: egy koherensebb európai (EK) szerződési jog útján. *Magyar Jog*, 2005/10. 623–626; SZILÁGYI Ferenc: Common Frame of Reference: Towards a Nowadays European Identity in Private Law. *Studia Universitatis Babes-Bolyai, Seria Iurisprudentia*, 2008/2. 50–51, 62–64. old; továbbá SZILÁGYI (2012) i. m. 81.

⁹ Ld. VON BAR, CLIVE, SCHULTE-NÖLKE, továbbá BEALE, HERRE, HUET, STORME, SWANN, VARUL, VENEZIANO (eds.): *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition*. Munich, Sellier European Law Publishers, 2009; ld. ezzel összefüggésben VÉKÁS Lajos: A DCFR és a magyar polgári jog kodifikációja. *Európai Jog*, 2010/1. 6. A teljes kiadás hat kötetből áll, összesen 6563 oldal terjedelemben – ld. Christian von BAR and Eric CLIVE (eds.): *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition. Volumes 1-6*. Munich, Sellier European Law Publishers, 2009 (a továbbiakban: *DCFR Full Edition* és a vonatkozó kötet száma). A teljes kiadás a modellszabályok mellett azok magyarázatait, valamint kapcsolódó összehasonlító jogi jegyzeteket is tartalmaz. Utóbbiak a modellszabállyal érintett kérdés tagállami szabályozásáról szolgálnak általános vagy – egyes területeken – átfogó információval. Így ezek a jegyzetek lényegében kvázi szótárként, egyfajta híd szerepet töltenek be, megteremtve a kapcsolatot a modellszabály és az adott jegyzet tárgyát képező tagállami jogrendszer között.

¹⁰ Vö. SZILÁGYI (2012) i. m. 81.

elvei (*Principles of European Contract Law* – „PECL”, 1999-2003),¹¹ és ennek továbbfejlesztéseként értelmezhető ún. közös referenciakeret tudományos (szakértői) tervezete¹² (*Draft Common Frame of Reference* – „DCFR”, 2009)¹³ említendő.

1.3.2. Az *acquis communautaire* pillér

a) Pointilisztikus jogalkotás és a rendszerképzés megjelenése

Alapvetően más megközelítést fed az európai magánjog fogalmának az *acquis communautaire*-hez, azaz az Európai Unió¹⁴ (a továbbiakban: EU) magánjogi tárgyú jogi aktusaihoz kapcsolódó értelmezése, amelynek alapján az európai magánjog fogalma azonos az Európai Unió magánjogi tárgyú jogi aktusainak összességével, tehát az EU-hoz köthető pozitív joggal. Az EU jogalkotása az 1980-as évek közepétől érinti közvetlenül a magánjog területét, az 1990-es évektől pedig a magánjogi tárgyú uniós jogi aktusok számának növekedése tapasztalható. A magánjog területét érintő uniós jogalkotás funkcionális jellegű, pointilisztikus jogalkotást takar, azaz nem jellemző, hogy az EU átfogó jelleggel szabályozná a magánjog valamely részterületét.

A magánjogi tárgyú jogi aktusok egy jelentős része a fogyasztói szerződési jogra vonatkozik (a fogyasztóvédelem, mint uniós politikai cél mentén motivált és valósul meg), ez tekinthető az anyagi magánjogot érintő uniós jogalkotás magjának. (Az EU magánjogi tárgyú jogalkotása természetesen számos egyéb területet is érint, így különösen a nemzetközi magánjog és polgári eljárásjog területét).¹⁵ A fogyasztói szerződési jogra vonatkozó jogalkotás szinte kizárólag irányelvek útján valósul meg, amely a pointilisztikus jellegből kifolyólag nem volt összehangolva, számos belső ellentmondás jelentkezett. Elsősorban az ebből

¹¹ Megjegyzendő, hogy uniós intézmény dokumentumában ezzel elsőként jelenik meg az európai szerződési jog fogalma.

¹² COM(2001) 398 final – Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European contract law [2001] HL C 255, 2001.09.13., 1–44.

¹³ COM(2003) 68 final – A more coherent European Contract Law – An Action Plan [2003] HL C 63, 2003.03.15., 1–44.

¹⁴ SZILÁGYI (2012) i. m. 81.

¹⁵ Az Európai Bizottság közös európai adásvételi jogról szóló rendeletjavaslat - COM(2011) 635 végleges (2011.10.11.). A közlemény szövege az EU honlapján férhető hozzá: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0635:FIN:hu:PDF> [letöltve: 2013.08.01.]. A *CESL* normaszövegének javaslatát a rendeletjavaslat I. számú melléklete tartalmazza (a továbbiakban: *CESL normaszöveg-javaslat*), a javaslat kontextusa, az alkalmazásával kapcsolatos kérdések (ennek 2. cikkében a kialakított szerződési jogi fogalomrendszer) a tulajdonképpeni rendeletjavaslatban található (a továbbiakban: *Rendeletjavaslat*).

adódó inkoherenca vezérelte az Európai Bizottságot (a továbbiakban: *Bizottság*) egy európai szerződési jogról¹⁶ szóló közlemény közzétételére 2001-ben.¹⁷

A Bizottság az európai szerződési jogra vonatkozóan 2003-ban cselekvési tervet fogadott el,¹⁸ majd az ebben előirányzott intézkedések megvalósítására 2004 őszén közleményt tett közé.¹⁹ Az intézkedések közül a főszerep az ún. közös referenciakeret (*Common Frame of Reference* – „CFR”) kidolgozásának jutott, amelynek tudományos (szakértői) tervezetét a megbízott tudóscsoport 2008 végén nyújtotta be a Bizottságnak. Ez képezte volna az alapját egy az EU szintjén elfogadandó közös referenciakeretnek (eredeti elképzelés szerint lényegében egy európai általános szerződési jog átfogó modellszabály-rendszerének), amely a Bizottság elképzelése szerint két funkciót töltött volna be. Egyrészt egyfajta ‘eszköztárként’ (*toolbox*) szolgálhatott volna az uniós fogyasztói szerződési jog átdolgozása (koherensebbé tétele) során, lényegében ‘keretet’, illetve *rendszer*t biztosítva ehhez; másrészt egy esetleges jövőbeni európai szerződési jogi kódex kidolgozásához alapként szolgált volna.²⁰

A 2010-ben felállt új Bizottság új dinamikát és irányvonalat hozott az európai szerződési jog területén, amely eredményeként a CFR elfogadása lekerült a napirendről, amelynek helyét egy rendeleti úton elfogadandó, a felek *választása* alapján alkalmazható (azaz opcionális jellegű) közös európai adásvételi jog (*Common European Sales Law* – „CESL”) vette át. A Bizottság 2011 őszén

¹⁶ Vö. SZILÁGYI Ferenc: Az Európai Bizottság közös európai adásvételi jogról szóló rendeletjavaslatának kontextusa és egyes alapkérdései. *Magyar Jog*, 2013/1. 8.

¹⁷ JANSEN (2012) i. m. 639.

¹⁸ Ld. Katja LANGENBUCHER (Hrsg.): *Europäisches Privat- und Wirtschaftsrecht*, 3. Auflage. Baden-Baden, Nomos, 2013; Dolores DÍAZ-AMBRONA BARDAJÍ – Dolores HERNÁNDEZ DÍAZ-AMBRONA – Paz POU DE LA FLOR – Lourdes Tejedor MUÑOZ: *Derecho Civil de la Unión Europea*. Madrid, Colex, 2012; Karl RIESENHUBER: *System und Prinzipien des europäischen Vertragsrechts*. Berlin, De Gruyter Recht, 2003; Karl RIESENHUBER (Hrsg.): *Europäische Methodenlehre: Handbuch für Ausbildung und Praxis*. Berlin, De Gruyter Studium, 2010; Oliver RADLEY-GARDNER – Hugh BEALE – Reinhard ZIMMERMANN – Reiner SCHULZE (eds.): *Fundamental Texts on European Private Law*. Oxford, Hart Publishing, 2003; Christian TWIGG-FLESNER (ed.): *The Cambridge Companion to European Union Private Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010; Wolfgang WÜRDMEST: *Grundzüge eines europäischen Haftungsrechts: eine rechtsvergleichende Untersuchung des Gemeinschaftsrechts*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2003.

¹⁹ *Principles of Existing EC Contract Law (Acquis Principles) I: Pre-contractual Obligations, Conclusion of Contract, Unfair Terms*. München, Sellier. European Law Publishers, 2007, valamint *Acquis Principles – Contract II: General Provisions, Delivery of Goods, Package Travel and Payment Services*. München, Sellier. European Law Publishers, 2009.

²⁰ JANSEN (2012) i. m. 639.

közzétett közös európai adásvételi jogról szóló rendeletjavaslata²¹ méltán tekinthető mérföldkőnek az európai szerződési jogot érintő rendszerképzés szempontjából, hiszen az immáron a Bizottság, mint az Európai Unió jogalkotás-kezdményező intézményének *kodifikációs javaslata* formáját ölti.²²

b) Az *acquis communautaire* jellemzői és megközelítése

Fontos kitérni az *acquis communautaire* útján megvalósuló szabályozás hátterére. Az EU magánjogi tárgyú jogalkotása funkcionális jogalkotás, amely a belső piac továbbfejlesztésére irányul, így például a fogyasztó helyzetének erősítésével lényegében a keresletet kívánja ösztönözni az európai belső piacon, vagy a verseny eltérő jogi szabályozásból adódó torzítását kívánja megszüntetni (előzőre példa a fogyasztói szerződési jogot érintő irányelvek, utóbbira a termékfelelősségi irányelv). Mindez alapvetően eltér az *acquis commun* mögött meghúzódó klasszikus magánjogi céltól, amely leginkább a magánfelek ütköző érdekeinek méltányos kiegyenlítésében határozható meg. A szerződési jog területét alapul véve az *acquis communautaire* kereslet-ösztönző céljával szemben az *acquis commun* szabályai mögött a kiegyenlítő igazságosság elve húzódik meg.²³ Az elméleti jogászok egyre inkább hajlanak arra, hogy az *acquis communautaire*-t töredezett jellegével dacoljanak, és kifejlődött jogrendszerként kezeljék: a rendszerképzési törekvés ebben a vonatkozásban is jelentkezik, amely elsődlegesen az európai magánjogot feldolgozó kézikönyvekben (tankönyvekben) mutatkozott meg.²⁴

Ezen felül a *DCFR*-be beépítették annak a tudóscsoportnak az eredményeit is, amely nem kevesebbre vállalkozott, minthogy pointilisztikus irányelvi fogyasztói szerződési jogból deriválva *konstruálja meg* az EU fogyasztói szerződési jogának rendszerét. Az így kialakított rendszerrel felismerhető vázat öltöttek az EU fogyasztói szerződési jogának alapelvei és struktúrája.²⁵ Ez a rendszerképzés – már csak az irányelveken keresztül megvalósult hangsúlyosan pointilisztikus szabályozás miatt is – természetesen nem tekinthető klasszikus értelemben vett

²¹ *Grundregeln der internationalen Handelsverträge*. Rom, Internationales Institut für die Vereinheitlichung des Privatrechts, 1994.

²² 1987. évi 20. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzeteknek az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről szóló, Bécsben, az 1980. évi április hó 11. napján kelt Egyezménye kihirdetéséről.

²³ JANSEN (2012) i. m. 640.

²⁴ JANSEN (2012) i. m. 640; Ld. Study Group on Social Justice in European Private Law: *Social Justice in European Contract Law: A Manifesto*. *European Law Journal*. Vol. 10. 2004/6. 656–657.

²⁵ Lásd 26. lj.

rendszerképzésnek, amelyre a *PECL*, *DCFR* vagy a *CESL normaszöveg-tervezet* szolgálhat példaként.²⁶ A *CESL*-el a rendszerképzést immáron az uniós jogalkotó is napirendjére tűzte, amely mérföldkő az európai magánjog *fejlesztése* szempontjából, így nem csoda, hogy ma a választható európai szerződési jogi eszköz (akár közös európai adásvételi jog formájában, akár kibővített formában) kialakítása áll az európai magánjogot művelők figyelmének központjában.

1.4. Általános következtetések az európai magánjog fogalmával összefüggésben

Elmondható, hogy ma az európai magánjog csak *alapvonalaiban* ismerhető meg, ugyanis a magánjognak több olyan részterülete létezik, amelyeken több a koncepcionális különbözőség, mint közös vonás az európai magánjogi rendszerek között. Ami az európai magánjog forrásait illeti, az európai magánjog *megkonstruálása* csak az ismertetett két pillér (*acquis commun* és *acquis communautaire*) egybeillesztése útján lehetséges. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az *acquis communautaire*-en túl figyelembe kell venni egyrészt a nemzeti kodifikációkat, magánjogi szabályokat és ezekhez kapcsolódó joggyakorlatot, másrészt a jogszabályi státusszal nem rendelkező modellszabály-rendszereket (pl. *PECL*, *DCFR*, de az *UNIDROIT Nemzetközi Kereskedelmi Szerződések Alapelveit*,²⁷ vagy a *Bécsi Vételi Jogot*²⁸ is ide lehet sorolni).²⁹ A gyakorlati előnyökön túl, az európai magánjog *megkonstruálásának* integrációpolitikai jelentősége sem becslendő alá, nevezetesen az európai (magán)jogi identitás eszméjének megteremtése. Az európai magánjog – szerződési jog – *acquis communautaire* szintjén zajló alakításánál fontos megválaszolandó kérdés, hogy a belső piaci integráció igényeire

²⁶ Így a *DCFR* az „underlying principles” (megalapozó/mögöttes elv) megnevezést használja – lásd *DCFR Full Edition. I. kötet – Principles I. pont*, 37. o. Jelen tanulmány a továbbiakban az „underlying principles-t” magyar nyelven vezérelvként jelöli meg.

²⁷ Így a *CESL normaszöveg-javaslat* „Általános elvek” címet viselő 1. szakaszának 1. cikke (*Szerződési szabadság*), 2. cikke (*Jóhiszeműség és tisztesség*), 3. cikke (*Együttműködés*), valamint az „Alkalmazás” címet viselő 2. szakaszának 5. cikke (*Ésszerűség*) és 6. cikke (*Alaki követelmények hiánya*) is idesorolandó. Kérdéses, hogy ez utóbbi két általánosoként értelmezhető elvet miért nem az 1. szakasz tartalmazza – vö. Peter-Christian MÜLLER-GRAF: Der Introitus des optionalen Europäischen Kaufrechts: Das erste Kapitel im Kontext von Kodifikationskonzept und Primärrecht. In: Martin SCHMIDT-KESSEL (Hrsg.): *Ein einheitliches europäisches? Eine Analyse des Vorschlages der Kommission*. München, sellier european law publishers, 2012. 70.

²⁸ SZILÁGYI i. m. (2013) 15.

²⁹ *Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata* - HL EU 2010/C 83/13-45.

felfűzött fejlesztésnél milyen értelemben veszik figyelembe és építik be a társadalmi igazságosság eszméjét.³⁰

2. Az európai magánjog vezérelveinek illetve általános elveinek forrásai

Mivel jelen tanulmány központi témáját az európai magánjog vezérelvei illetve általános elvei képezik, szükséges kitérni arra a kérdésre, hogy ezek milyen forrásból ismerhetők meg. Az európai magánjog fogalmának megközelítéséről szóló I. részben említésre került, hogy egyes részterületeire vonatkozóan – a szerződési jog köré koncentráltan – több jogszabályi státusszal nem rendelkező modellszabály-rendszer is létezik (pl. *PECL*, *DCFR* stb. – emellett immáron a jogszabályjavaslat státusszal rendelkező *CESL normaszöveg-javaslat* is, az irányelvekből ‘kinyert’ szabályok esetén pedig az ún. *Acquis Principles*³¹), amelyek az adott rendszerre vonatkozóan vezérelveket,³² illetve alapelveket³³ is rögzítenek. Kérdés, hogy szerephez juthatnak-e a jogszabályi státusszal nem rendelkező vezérelvek (lásd *II.1.1.*). Az európai magánjog forrásai között – az *acquis communautaire* pillérhez sorolva – ki kell térni az Európai Unió Bíróságának (a továbbiakban: *Bíróság*) szerepére is. Az európai magánjog fejlesztésénél a Bíróság különleges tekintéllyel rendelkezik, mivel ítélezése során általános magánjogi elvek azonosíthat.³⁴ Ennek során visszanyúlhat az *acquis commun* pillérhez sorolt modellszabályokra is, így gyakorlatán keresztül lényegében élő (bírói) joggá emelhet egyes jogszabályi státusszal nem rendelkező modellszabályokat (lásd 2.2.).

³⁰ *DCFR Full Edition . I. kötet – Introduction II. pont, 5.*

³¹ JANSEN i. m. (2010) 164. A szerző felfedi továbbá a *DCFR*-ben meghatározott vezérelveknél tapasztalható inkonzisztenciákat.

³² Ld. 33. lj.

³³ Vö. DIRK STAUDENMAYER: Der Kommissionsvorschlag für eine Verordnung zum Gemeinsamen Europäischen Kaufrecht. *Neue Juristische Wochenschrift*, 2011/48. 3496.

³⁴ C-8/55. sz. ügy Fédération Charbonnière de Belgique kontra High Authority of the European Coal and Steel Community. *Gerichtshof der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl: Sammlung der Rechtsprechung des Gerichtshofes. Band II.* Luxemburg, 1955-56. 201-230. Ehhez kapcsolódik Maurice LAGRANGE főtanácsnok indítványa (uo. 232-296.), aki a francia **Code Napoléon** (vagy **Code civil**, francia polgári törvénykönyv) 4. szakaszát idézi (uo. 268.).

2.1. A vezérelvek, illetve alapelvek háttere az európai magánjog (szerződési jog) rendszerének tervezeteiben

2.1.1. A vezérelvek szerepe a *DCFR* modellszabály-rendszer kontextusában

Várható, hogy a *DCFR* – elődjéhez, a *PECL*-hez hasonlóan – jelentős tekintélyre tesz szert nem csupán tudományos körökben, hanem általánosságban is.³⁵ Mindezt igazolni látszik az a tény, hogy a *DCFR* lényegében a *CESL* előkészítő munkálatának tekinthető.³⁶ Ahogy arra az irodalomban többen rávilágítanak, a *DCFR* nem csupán tudományos jogi érvelés terméke, hanem annál lényegesen több: a *DCFR* ugyanis szabályokat állapít meg az európai magánjogra vonatkozóan és ezzel magának vindikálja az európai magánjog szuverén meghatározásának hatalmát.³⁷ Azt, hogy *DCFR* a modellszabályokat átható *vezérelveket* is meghatároz (lásd 3.1.) akként is lehet értelmezni, hogy ezzel közvetlenül szembe helyezkedik az Európai Unió Bíróságának az EUSZ³⁸ 19. cikke (1) bekezdéséből folyó, az Európai Unió joga alapvonalainak szuverén meghatározására irányuló hatalmával.³⁹ Az amerikai gyökerű jogi realizmus és az Európához köthető jogi fenomenológia irányzat képviselői már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazták, hogy az alapvető elvek lényegében a szerződési jog infrastruktúráját adják, amely a magánjog legitimációja szempontjából annak egyik lényegi tömbjét alkotja.⁴⁰ A *DCFR* alkotói a vezérelvek meghatározásával elismerik az értékek alapvető szerepét az európai magánjog formálása során. Az alkotók rögzítik, hogy az alapvető elvek (ti. vezérelvek) lényegi elvont alapértékeket jelölnek és a modellszabályok ezekre épülnek.⁴¹ A *DCFR*-ben vezérelvekként megjelenő alapvető elvek a teljes EU jog áthatásának igényével lépnek fel.⁴² A konkrét rendszerre vetítve

³⁵ *Opinion of Advocate General TESAURO*, delivered on 8 April 1992 [EBHT 1992., I-04897. o.] 21. pont.

³⁶ C-83/91. sz. ügy 32-34. pontok

³⁷ C-172/91. sz. ügy Volker Sonntag kontra Hans Waidmann, Elisabeth Waidmann és Stefan Waidmann [EBHT 1993., I-01963. o.] 18-19. pontok.

³⁸ C-277/05. sz. ügy Société thermale d'Eugénie-les-Bains kontra Ministère de l'Économie, des Finances et de l'Industrie [EBHT 2007., I-06415. o.]

³⁹ Természetesen nem a magyar magánjog normatív foglалó fogalmával egyező értelemben.

⁴⁰ C-277/05. sz. ügy 8, 9. pontok.

⁴¹ *DCFR Full Edition* . 1. kötet – Introduction 11. pont, 5.

⁴² JANSEN – ZIMMERMANN i. m. 3406. old.

(ez esetben a *DCFR*) a vezérelveknek szerep juthat a generálklauzulák (nyitott tényállások) és nyitott fogalmak értelmezésénél is.⁴³

2.1.2. Az alapelvek szerepe a *CESL* normaszöveg-javaslat kontextusában

A *CESL normaszöveg-javaslatban* három plusz kettő alapelvet lehet azonosítani (a „Bevezető rendelkezések” címet viselő I. rész keretében): „Általános elvek” 1. szakaszának 1. cikkét (*Szerződési szabadság*), 2. cikkét (*Jóhiszeműség és tisztesség*) és 3. cikkét (*Együttműködés*), de ebbe a körbe sorolandó az „Alkalmazás” című 2. szakaszának 5. cikke (*Ésszerűség*) és 6. cikke (*Alaki követelmények hiánya*) is.⁴⁴ Ezek az alapelvek áthatni hivatottak a *CESL normaszöveg-javaslat* egészét, ahogy arra az 1. cikk vonatkozásában a *Rendeletjavaslat* preambuluma 30. pontja is utal: *A közös európai adásvételi jogra irányadó alapelv a szerződési szabadság kell, hogy legyen.* Az általános elvként azonosított rendelkezések, mint a „Bevezető rendelkezések” címet viselő I. részbe a *CESL normaszöveg-javaslat* egészére vonatkozóan érvényesülnek.⁴⁵

2.2. Az Európai Unió Bíróságának szerepe az európai magánjog fejlesztésénél: magánjogi általános elvek a Bíróság gyakorlatában

Az európai integráció fejlődése elején a Bíróságot (Európai Közösségek Bírósága/Európai Bíróság) inkább hallgatás jellemezte a magánjognak a közösségi jog alkalmazása során felmerülő jelentősége kapcsán.⁴⁶ A Bíróság először⁴⁷ 1991-ben azonosított európai polgári jogi elvet:⁴⁸ Giuseppe TESAURO főtanácsnok indítványában rögzíti, hogy a nemzeti magánjog rendelkezései tárgyát képezhetik

⁴³ JANSEN i. m. (2010) 164. A szerző felfedi továbbá a *DCFR*-ben meghatározott vezérelveknél tapasztalható inkonzisztenciákat.

⁴⁴ Ld. 34. lj.

⁴⁵ Vö. Dirk STAUDENMAYER: Der Kommissionsvorschlag für eine Verordnung zum Gemeinsamen Europäischen Kaufrecht. *Neue Juristische Wochenschrift*, 2011/48. 3496.

⁴⁶ C-8/55. sz. ügy *Fédération Charbonnière de Belgique* kontra High Authority of the European Coal and Steel Community. *Gerichtshof der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl: Sammlung der Rechtsprechung des Gerichtshofes. Band II.* Luxemburg, 1955-56. 201-230. Ehhez kapcsolódik Maurice LAGRANGE főtanácsnok indítványa (uo. 232-296.), aki a francia *Code Napoléon* (vagy *Code civil*, francia polgári törvénykönyv) 4. szakaszát idézi (uo. 268.).

⁴⁷ Vö. PURNHAGEN i. m. 852.

⁴⁸ C-83/91. sz. ügy *Wienand Meilicke* kontra *ADV/ORG A. Meyer AG* [EBHT 1992., I-04871. o.]

a Bíróság felülvizsgálatának, biztosítva ezzel azoknak a követelményeknek a betartását, amelyeknek a közösségi jog a társasági jog közelítése útján törekszik érvényt szerezni.⁴⁹ Mivel a Bíróság az ügy tárgyát képező előzetes döntéshozatali kérdést nem konkrét ügyre vonatkozóként ítélte meg, ezért a főtanácsnoki álláspont tekintetében sem foglalt állást.⁵⁰ Egy későbbi ügyben a Bíróság – az európai nemzetközi kollíziós magánjoggal összefüggésben⁵¹ – a „polgári ügyek” fogalma kapcsán leszögezte, hogy azt önálló fogalomként kell kezelni, amely a nemzeti jogrendszerekből származó általános elvek alapján értelmezendő.⁵²

2.2.1. A polgári jog általános elveire való hivatkozás 2007-ben

Igazi áttörésnek lehet tekinteni a *Société thermale d'Eugénie-Les-Bains* ügyet⁵³ 2005-ből, ugyanis ettől fogva kezd a Bíróság a magánjog felé nyitni és ezzel az európai magánjogot fejleszteni.⁵⁴

a) Az ügy háttere

Az adott előzetes döntéshozatali eljárásban a Bíróságnak forgalmi adó megfizetésének kötelezettsége kapcsán abban a magánjogi kérdésben kellett állást foglalnia, hogy lehet-e a vendég által a szállodai szoba foglalásakor fizetett biztosítéki összeget a szállodai szolgáltatás ellenértéke részteljesítésének tekinteni, ami ez esetben forgalmi adó megfizetésének kötelezettségét vonja maga után. A Bíróság erre nemleges választ adott: álláspontja szerint a vendég kötelezettsége a szállodai szolgáltatás megfizetésére és a szálloda kötelezettsége a szállodai szolgáltatás nyújtására magából a szolgáltatási szerződésből fakad és nem pedig a biztosítéki összeg megfizetéséből. A Bíróság tehát a „foglalo”⁵⁵ megfizetését a szállodai szolgáltatási szerződéstől elkülönülő, *önálló megállapodásnak* tekin-

⁴⁹ *Opinion of Advocate General TESAURIO*, delivered on 8 April 1992 [EBHT 1992., I-04897. o.] 21. pont.

⁵⁰ C-83/91. sz. ügy 32-34. pontok

⁵¹ A joghatóságról és a határozatok elismeréséről szóló 1968-as brüsszeli egyezményhez kapcsolódó értelmezési kérdés.

⁵² C-172/91. sz. ügy Volker Sonntag kontra Hans Waidmann, Elisabeth Waidmann és Stefan Waidmann [EBHT 1993., I-01963. o.] 18-19. pontok.

⁵³ C-277/05. sz. ügy Société thermale d'Eugénie-les-Bains kontra Ministère de l'Économie, des Finances et de l'Industrie [EBHT 2007., I-06415. o.]

⁵⁴ PURNHAGEN i. m. 853.

⁵⁵ 55 Természetesen nem a magyar magánjog normatív foglalo fogalmával egyező értelemben.

tette (itt leginkább letét). A Bíróság a döntését „a polgári jog általános elveinek” fogalmára alapozta.⁵⁶

b) A Bíróság döntésének értékelése

Az előzetes döntéshozatalra felterjesztett kérdés egy francia ügyben merült fel, amelynél a letét fogalma tekintetében mind a *Code de la consommation* (francia fogyasztói törvénykönyv) mind *Code civil* (polgári törvénykönyv) tartalmaz vonatkozó rendelkezéseket, amelyekre a Bíróság ítéletében hivatkozik.⁵⁷ Vitatható, hogy megfelelően járt-e el a Bíróság, mivel az értelmezés tárgya egy uniós irányelv és nem pedig a francia jog volt. Az európai magánjog fejlesztése szempontjából azonban vitathatatlan jelentőségű az a munka, amelyet a Bíróság magánjogi jogviszonyok meghatározása és kategorizálása tekintetében elvégzett. Érdemes idézni az ítélet irodalombeli egyik értékelését:

„...a Bíróság feltehetően egyszerűen egy európai polgári törvénykönyvre hivatkozott volna, ha lett volna ilyen. Mivel azonban nem léteznek írott általános európai magánjogi szabályok ezért az íratlan szabályokat hívta segítségül. Adott ügyben a polgári jog íratlan általános elvei egyfajta háttérelvként érvényesültek az írott szekundér uniós jog értelmezése során. Ebben az esetben a Bíróság egyszerűen elfogadta a polgári jogi általános elv létezését, nem tisztázta azonban, hogy hol is talált rá erre. Mindemellet a szerződés kötelező ereje nem tartozik a vitatott elvek közé Európában.”⁵⁸

2.2.2. Az elévülés intézménye, mint a polgári jog általános elve 2008-ban

a) Az ügy háttere

A Bíróság az ügyben⁵⁹ előzetes döntéshozatali eljárás keretében az üzlethelyiségen kívül kötött szerződésekről szóló irányelvnek⁶⁰ a fogyasztó elállási jogát

⁵⁶ C-277/05. sz. ügy 24. pont.

⁵⁷ C-277/05. sz. ügy 8, 9. pontok.

⁵⁸ Martijn W. HESSELINK: The General Principles of Civil Law: their Nature, Roles and Legitimacy. Center for the Study of European Contract Law, Working Paper Series No. 2011-14, 3-4. – <http://ssrn.com/abstract=1932146> [letöltve: 2013. július 29.]

⁵⁹ C-412/06. sz. ügy Annelore Hamilton kontra Volksbank Filder eG. [EBHT 2008., I-02383. o.]

⁶⁰ A Tanács 85/577/EGK irányelve (1985. december 20.) az üzlethelyiségen kívül kötött szerződések esetén a fogyasztók védelméről – hatálytalan, beleolvadt a 2011/83/EU irányelvbe a fogyasztók jogairól, a 93/13/EGK és az 1999/44/EK irányelv módosításáról, valamint a 85/577/

szabályozó két rendelkezését értelmezte. A Bíróság ez esetben is a *polgári jog általános elveire* hivatkozva oldotta meg a kérdést:

„Ez a logika a polgári jog általános elvei közül az egyik, vagyis hogy valamely szerződés teljes körű teljesítése főszabály szerint az e szerződés felei kölcsönös szolgáltatásainak teljesítéséből és e szerződés megszűnéséből adódik.”⁶¹

b) A Bíróság döntésének értékelése

Az értelmezésnél a Bíróság természetesen itt sem nyúlhatott vissza a nemzeti (adott esetben német) szerződési jogra, így az irányelv autonóm értelmezése keretében a polgári jog íratlan általános elveit kellett felhívnia. Fontos megjegyezni, hogy a Bíróság ezúttal sem említette, hogy az EU jogának általános polgári jogi elvéről lenne szó, ezzel azt sugallva, hogy az elv *a tagállamok jogához tartozik*. Itt sem tér ki a Bíróság arra, hogy milyen alapon (empirikus, azaz az összehasonlító jog alapján, vagy éppen racionális, azaz a természetjog alapján) ismeri (el) a megoldást jelentő elvet, amely ez esetben nem tekinthető szerencsésnek, tekintettel arra, hogy az értelmezési kérdés speciálisan a német jog kontextusában merült fel.⁶² Az igazán jelentős pontok (*előremutató jelek*) viszont Poares MADURO főtanácsnok indítványában⁶³ találhatóak. A Bíróság ítéletével megegyezik, hogy ő is *általános elvre* támaszkodik, azonban ezt a tagállamok közös elveként azonosítja az indítvány 24. bekezdésében, és ennek alátámasztására a *PECL*-re, a *Gandolfi* kódexre valamint az *Acquis alapelvek* vonatkozó fejezetcímeire hivatkozik a bekezdéshez kapcsolódó 8. lábjegyzetben⁶⁴:

„Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy valamely jogosultság gyakorlásának időbeli korlátozása (8. lj.), amit gyakrabban „elévülésnek” neveznek, *a különböző tagállamok jogrendjeinek közös elvei közé tartozik. Ez az elv közösségi megerősítést is nyerhet az európai szerződésjog közös referenciakeretének megteremtése távlatában (9. lj.)*. Így el kell ismerni az elévülés általános elvét, a tagállamoknak

EGK és a 97/7/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről [2011] HL L 304., 2011.11.22., 64-88. o.

⁶¹ C-412/06. sz. ügy 42. pont

⁶² HESSELINK i. m. 5.

⁶³ C-412/06. sz. ügy, Poaires MADURO főtanácsnok indítványa, az ismertetés napja: 2007. november 21. [EBHT 2008., I-02385. o.]

⁶⁴ Lábjegyzetszöveg nincs idézve.

azonban biztosítani kell az ezen elv jogrendszerükbe történő beillesztéséhez szükséges mérlegelési mozgásteret.”

Mindemellett MADURO főtanácsnok programja azért is progresszív, mert említi a tagállamok jogához tartozó általános elv közösségi megerősítésének potenciálját a majdani CFR keretében. Amint az már említésre került, ennek keretét – a mai állás szerint – inkább a CESL hivatott biztosítani. Az általános elv *részletei* tekintetében a Bíróság tehát nem követte a főtanácsnok indítványát, ítéletével viszont kétségtelenül egy további magánjogi elvet fejlesztett ki. Megjegyzendő, hogy a fogyasztói jogokról szóló irányelv (2011) tartalmilag követi Maduro főtanácsnok megközelítését és a fogyasztó elállási jogáról való tájékoztatása elmulasztása esetére 10. cikke (1) bekezdésében rögzíti az eredeti elállási időszak végétől számítandó egyéves határidőt.

2.2.3. Jóhiszeműség és tisztesség követelménye, valamint jogalap nélküli gazdagodás, mint polgári jogi elvek 2009-ben

a) Az ügy háttere

A Bíróság ebben az ügyben⁶⁵ előzetes döntéshozatali eljárás keretében a távollevők közötti szerződésekről szóló irányelvet⁶⁶ értelmezte. Az értelmezést egy német bíróság kérte, amelynek kérdése arra irányult, hogy követelhet-e a kereskedő használati díjat a fogyasztótól a termék átvétele és az elállási jog gyakorlása közötti időszakra (a fogyasztó elállási jogáról való tájékoztatása ez esetben is elmaradt, ezért azt később – eredeti határidőn túl – gyakorolta). A Bíróság a feltett kérdésre adott nemleges válasz mellett a rendelkező részben a következőket rögzítette:

„Ugyanezen rendelkezésekkel azonban nem ellentétes az, hogy a fogyasztási cikk használatáért ellenérték megfizetését követeljék a fogyasztótól abban az esetben, ha az *a polgári jog olyan elveivel* össze nem egyeztethető módon használta a fenti fogyasztási cikket, *mint a jóhiszeműség és a jogalap nélküli gazdagodás*, azzal a feltétellel, hogy ez nem veszélyeztetheti az irányelv célját, és különösen az elállási jog

⁶⁵ C-489/07. sz. ügy Pia Messner kontra Firma Stefan Krüger [EBHT 2009., I-07315. o.]

⁶⁶ 97/7/EK irányelv a távollevők között kötött szerződések esetén a fogyasztók védelméről – hatálytalan, beleolvadt a fogyasztók jogairól szóló 2011/83/EU irányelvbe – lásd 60. ljt.

hatékonyágát és ténylegességét, amit pedig a kérdést előterjesztő bíróságnak kell értékelnie.”

b) A Bíróság döntésének értékelése

Az ítélet annyiban tér el az előzőektől, hogy a Bíróság itt nem a polgári jog *általános* elveire, hanem a polgári jog elveire hivatkozik. Mindezt úgy lehet értelmezni, hogy a Bíróság ez esetben inkább a kérdést feltevő tagállam polgári jogi elveire utal, és igyekszik megtalálni az egyensúlyt az irányelvben lefektetett követelmények és az átültető tagállamban érvényesülő alapvető magánjogi elvek között.⁶⁷ A jóhiszeműség és tisztesség, valamint az alaptalan gazdagodás tilalma a legtöbb tagállam magánjogában megtalálható általános elvek, mindemellett létezik néhány olyan tagállam – például az Egyesült Királyság és angol jog –, amely nem ismeri az általános érvényű jóhiszeműség és tisztesség követelményét.⁶⁸ Az alaptalan gazdagodás tilalma elvének funkciója sem mindig egyezne azzal, amire a Bíróság utal, ugyanis léteznek olyan tagállamok, amelyek ismerik ugyan az általános érvényű elvet, mégsem merül fel annak konkrét érvényesülése, vagyis pl. nem követelhető használati díj fizetése, ha teljesített vagy részben teljesített szerződéstől állnak el.⁶⁹

2.2.4. A tagállami bírói jog összeegyeztethetősége az irányelv rendelkezéseivel a polgári jog általános elveire hivatkozva 2010-ben

a) Az ügy háttere

A Bíróság az ügyben⁷⁰ előzetes döntéshozatali eljárás keretében a létező bírói gyakorlat (bírói jog) üzlethelységen kívül kötött szerződésekről szóló irányelvnek való megfelelőségét vizsgálta. A német legfőbb bírói fórum kérdése arra irányult, hogy összhangban van-e a kialakult tagállami bírói gyakorlat az irányelv fogyasztó felmondásának joghatását szabályozó rendelkezésével. Adott ügyben a fogyasztó házaló kereskedelem keretében nagyobb összeget fektetett be polgári jogi társaság formájában működő zártvégű ingatlanalapba a társa-

⁶⁷ HESSELINK i. m. 7.

⁶⁸ SIMON WHITTAKER – REINHARD ZIMMERMANN: Coming to terms with good faith. In: SIMON WHITTAKER – REINHARD ZIMMERMANN: *Good Faith in European Contract Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000. 687–688.

⁶⁹ Vö. HANS SCHULTE-NÖLKE – CHRISTIAN TWIGG-FLESNER – MARTIN EBERS (eds.): *EU Consumer Law Compendium. The Consumer Acquis and its transposition in the Member State*. München, Sellier. European Law Publishers, 2008. 350–351.

⁷⁰ C-215/08. sz. ügy E. Friz GmbH kontra Carsten von der Heyden [EBHT 2010., I-02947. o.]

sághoz való csatlakozása formájában, majd egy évtized után felmondta tagságát. A német bírói gyakorlat ilyenkor *ex nunc* hatályból indul ki a felmondás kapcsán – ez a társasági formához kapcsolódik. Mindez azt jelenti, hogy a fogyasztó a tagsága megszűnésének időpontjában meglévő értéken követelheti hozzájárulása kiadását. Ez a gyakorlat azonban ellentétes lehet az irányelv 5. cikk (2) bekezdésében rögzítettekkel (ti. hogy az értesítés elküldése a fogyasztót a felmondott szerződés hatálya alatt vállalt minden kötelezettség alól mentesíti). A Bíróság összeegyeztethetőséget megállapító válaszában a polgári jog általános elveire hivatkozott:

„Ahogyan ugyanis a Bundesgerichtshof az előzetes döntéshozatalra utaló határozatában rámutatott, e szabály célja, hogy *a polgári jog általános elveinek megfelelően biztosítsa a különböző érdekelt felek közötti kielégítő egyensúlyt, valamint a kockázatok közöttük történő méltányos megosztását.*”⁷¹

b) A Bíróság döntésének értékelése

A Bíróság adott ügyben a nemzeti bírói gyakorlat irányelvnek való megfelelőségét vizsgálta, amelynek során ismételten a polgári jog általános elveit hívta segítségül. A Bíróság ítéletében nem az ‘univerzálisabb’ értelemben vett elvekre, hanem a német polgári jog általános elveire utalt, ami nem derül ki közvetlenül az ítéletből (lásd idézett bekezdés), csak a német legfőbb bírói fórum előzetes döntéshozatalra irányuló határozatából.⁷² Megjegyzendő, hogy Verica Trstenjak főtanácsnok indítványában ugyancsak a német magánjog vonatkozó elveire (ti. a hibás társaság elveire) utal,⁷³ így nincs kizárva, hogy a Bíróságot a főtanácsnok indítványa inspirálta az ítélet fent idézett részénél. Ebben az ügyben a Bíróság jobban részletekbe bocsátkozott az érdekek egyensúlya tekintetében, mint egyébként, mivel úgy tűnik, hogy elismeri a német magánjogban figyelembe vett érdeket, a figyelembevétel módját és terjedelmét is, annak ellenére, hogy ez a fogyasztó enyhébb védelméhez vezet.⁷⁴ A döntés e tekintetben visszautal a Bíróság egy korábbi döntésére, amelyben rögzítette, hogy a hatékony védelem

⁷¹ C-215/08. sz. ügy 48. pont.

⁷² Entscheidungsreport. Vorlage an den EuGH: HaustürgeschäfteRL und Grundsätze der fehlerhaften Gesellschaft bei geschlossenen Immobilienfonds - BGH Beschluss v. 5.5.2008 - II ZVR 292/06. *Betriebs-Berater (BB)*, 2008/26. 1364–1366.

⁷³ C-215/08. sz. ügy, Verica TRSTENJAK főtanácsnok indítványa, az ismertetés napja 2009. szeptember 8. [EBHT 2010., I-02951. o.] 18. pont.

⁷⁴ HESSELINK i. m. 7.

biztosítása nem felel meg a legmagasabb szintű védelemnek.⁷⁵ Az adott ítéletet tovább elemezve arra lehet következtetni, hogy amennyiben a Bíróság nem követeli meg a fogyasztóvédelem maximalizálását szükségszerűen fogalakoznia kell a többi magánérdekkel és az ezek védelmét biztosító magánjogi elvekkel.

„Lényegében a Bíróság ilyenkor kénytelen magánjogilag érvelni, és így vagy úgy európai magánjogi elveket fejleszt ki. Igaz, hogy a Bíróság nem alkot konkrét magánjogi szabályokat, ezt a tagállamokra és ezek bíróságaira hagyja, azonban vitát indít az alapvető elvekről [vezérelvekről], és ebben az ügyben jóváhagyja a német legfelsőbb magánjogi bírói fórum által kifejlesztett elvek alkalmazását. Mivel a Bíróság ugyanezt az érvelést fogja követni a többi, hasonló magánjogi elvekkel rendelkező tagállam esetében is, a Bíróság ezzel – a tagállami bíróságokkal párbeszédben – hatékonyan fejleszt ki európai magánjogi elveket.”⁷⁶

2.2.5. A részvények forgalomképességének elve 2010-ből

A Bíróság ebben az ügyben⁷⁷ nem hivatkozott ugyan kifejezetten polgári jogi elvre, azonban Paolo Mengozzi főtanácsnok indítványát követve elutasította azt az érvet, miszerint a forgalomképtelen elsőbbségi részvények kibocsátásáról a társaság alapszabálya rendelkezett. Így azokat nem állami intézkedés hozta létre és nem tartozik az EKSZ 56. cikk (1) bekezdésének (mai EUMSZ 63. cikk) hatálya alá.⁷⁸

„Egyébiránt – amint azt a főtanácsnok indítványának 62. pontjában megjegyezte – az is megállapítható, hogy a szóban forgó elsőbbségi részvények kibocsátása [aranyrészvények] *nem a társasági jog rendes alkalmazásának következménye*, mivel a PT alapszabályában a portugál gazdasági társaságokról szóló törvénykönyvtől való eltérés

⁷⁵ C-350/03. sz. ügy Elisabeth Schulte és Wolfgang Schulte kontra Deutsche Bausparkasse Badenia AG [EBHT 2005., I-09215. o.].

⁷⁶ HESSELINK i. m. 8–9.

⁷⁷ C-171/08. sz. ügy Európai Bizottság kontra Portugál Köztársaság [EBHT 2010., I-06817. o.]

⁷⁸ C-171/08. sz. ügy, Paolo MENGOZZI főtanácsnok indítványa, az ismertetés napja 2009.december 2. [EBHT 2010., I-06821. o.] 62. pont.

révén az elsőbbségi részvények állami tulajdonban kell, hogy maradjanak, tehát forgalomképtelenek.”⁷⁹

Mindebből arra is következtetni lehet, hogy a részvények forgalomképessége polgári jogi alapelv Európában.⁸⁰

2.2.6. A társasági jogi kisebbségvédelem általános (polgári) jogi elv jellegének elutasítása 2009-ben

Az ítélet⁸¹ jelentősége abban áll, hogy a Bíróság egy egyébként polgári jogi elv,⁸² mint uniós jogi alapelv létezését vizsgálta, álláspontja szerint azonban a kisebbségvédelem elve az elismerés szempontjában *nem elég általános*.

„A közösségi jog alapelvei ugyanis alkotmányos rangúak, míg az Audiolux által javasolt elvet olyan mértékű részletesség jellemzi, amely másodlagos közösségi jogi aktus formájában közösségi szintű jogalkotási kidolgozást tesz szükségessé. Ennélfogva az Audiolux által javasolt elv nem tekinthető a közösségi jog önálló alapelvének.”⁸³

Ebből úgy tűnik, hogy a polgári jog általános elvei *egyébként* az uniós jog részeinek tekinthetők.

2.2.7. Következtetések az Európai Unió Bíróságának magánjogi elveket *felderítő* gyakorlatával kapcsolatban

A Bíróság polgári jogi általános elveket felderítő gyakorlata irányváltást sugall, mégpedig, hogy a Bíróság inkább a jogelvek mentén történő megközelítést (érvelést) választja a versengő érdekek közötti mérlegelés helyett. A két megközelítés közötti különbségnek azonban nem lenne helyes túlzott jelentőséget tulajdonítani, ugyanis egyik sem ment ki a divatból.⁸⁴ Az, hogy az uniós jogrendszer – legalább részben – integrációpolitikai célokat szolgál, azaz célorientált,

⁷⁹ C-171/08. sz. ügy 55. pont.

⁸⁰ PURNHAGEN i. m. 855.

⁸¹ C-101/08. sz. ügy Audiolux SA és társai kontra Groupe Bruxelles Lambert SA (GBL) és társai és Bertelsmann AG és társai [EBHT 2009., I-09823. o.]

⁸² PURNHAGEN i. m. 854.

⁸³ C-101/08. sz. ügy 65. pont.

⁸⁴ HESSELINK i. m. 7.

önmagában még nem veti el a jogelvek mentén történő érvelést. A Bíróság megközelítésének *eltolódása* a belső piaci *célorientáltságtól* egy olyan, jogelveken alapuló magánjogi érvelés felé, *amely komolyan veszi az egyén autonómiáját* (képességeit), mindenképpen üdvözlendő az európai magánjog fejlődése szemszögéből.⁸⁵ A Bíróság előzőekben vázolt gyakorlata alapján nehezen lehet abban a kérdésben állást foglalni, hogy kizárólagos hatáskört vindikál-e magának az európai magánjogi elvek *felderítése* tekintetében, avagy „megosztott hatáskörből” indul ki. A kizárólagos hatáskörre utalhat, hogy a Bíróság gyakorlata során nem jelöli meg a *felderített* elveknek a forrását, továbbá, hogy az uniós jog kontextusába sorolja (lásd II.2.6.). Az ismertetett *ügyek* között azonban létezik olyan is (lásd II.2.2.), amely azt sugallja – legalábbis ami a főtanácsnoki véleményt illeti –, hogy az európai magánjog általános elveinek *felderítése* (definíálása) során a modellszabályoknak a Bírósággal megegyező rangú szerepkört lehet tulajdonítani (konkrét ügyben a CFR előkészítő munkálataira, tehát a DCFR-re utalva). Ezt a felfogást követve a Bíróság tehát *az egyike* azon uniós szereplőknek a közösségen belül, akik az EU jogrendszerét építik.⁸⁶

3. Vezérelvek a DCFR modellszabály-rendszerben és alapelvek a CESL normaszöveg-javaslatban

3.1. A DCFR vezérelveinek és a CESL alapelveinek elhatárolása

A DCFR az alább tárgyalandó vezérelveknek értelmezést segítő és joghézag-pótló funkciót tulajdonít (DCFR I.-I:102.). A négy vezérelvet azonban inkább lehet *irányító eszmeként* értelmezni, mint lényegesen konkrétabb elvként – utóbbihoz képest nehézkesnek tűnik valamely konkrét szabályt pótolni ennek segítségével. A CESL az *alapelvek* („underlying principles”) értelmezést segítő és joghézag pótló szerepéről rendelkezik (CESL normaszöveg-javaslat 4. cikk (1) és (2) bekezdések), azonban nem tartalmazza ezeket. Ebből leginkább arra lehet következtetni, hogy a CESL az alapelveket (vagy vezérelveket) magasabb szintű normaként fogja fel, nem pedig értéként. A CESL tartalmaz ugyan egy „Általános elvek” címet viselő szakaszt, amelyeket alapelveként is fel lehet (kell) fogni, azonban valószínűtlen, hogy a 4. cikk szerinti alapelv fogalma erre három elvre

⁸⁵ HESSELINK i. m. 49–50.

⁸⁶ PURNHAGEN i. m. 855.

korlátozódna.⁸⁷ Jelen tanulmány a *CESL alapelveinek* tárgyalásánál (lásd III.3.) az „Általános elvek” címet viselő 1. szakaszban található *általános elvek* mellett további két, az „Alkalmazás” címet viselő szakaszban található rendelkezést (III.3.4-5.) is *alapelveként* fog fel és tárgyal.

3.2. A DCFR rendszerének négy vezérelvéről (irányító eszméjéről) amelyek a szabályozást általános jelleggel áthathatják

A vezérelv fogalmáról és helyéről a mai magyar magánjogban Lábady Tamás tankönyve nyújt eligazítást. Szladits Károly „triászát” (irányító eszméit)⁸⁸ Lábady egy továbbival, a méltányossággal egészíti ki.⁸⁹ Ugyanígy négy vezérelvet nevesít a DCFR modellszabály rendszere is, amelyek a szabályozás egészét hivatottak áthatni: szabadság, jogbiztonság, igazságosság és hatékonyság. A magánjogban a vezérelvek – értékhordozó minőségükben – nem értelmezhetőek önmagukban abszolút célként, hanem sokkal inkább az abszolút célok megvalósulásának eszközeit képezik. A vezérelvek között esetenként természetesen átfedések és ütközések is tapasztalhatók. A következőkben a DCFR vezérelveinek kibontására kerül sor.

3.2.1. A szabadság elve, mint vezérelv

Első megközelítésre a *szabadság*, mint vezérelv a szerződések, továbbá egyoldalú kötelezettségvállalások és az ezekből fakadó kötelek területén mutatkozik a legfontosabbnak.⁹⁰ Az elvet számos implikációja létezik a magánjog területén. A szabadság vezérelvét úgy lehet védeni, hogy nem kerülnek beiktatásra kógens szabályok vagy egyéb kontrollmechanizmusok, valamint olyan szükségtelen formai vagy eljárási jellegű korlátozások, amelyek a jogügyleteket nehezítik; érvényesülését pedig úgy lehet előmozdítani, hogy jogalkotó a jogalanyok cselekvési lehetőségeit bővíti. A szabályozástól való tartózkodás, mint szempont, a felek magánautonómiájában fejeződik ki. A kiindulópont az, hogy a felek magánautonómiáját tiszteletben kell tartani, kivéve, ha nyomós indok szól

⁸⁷ HESSELINK i. m. 48.

⁸⁸ Ésszerűség, igazságosság és a jogbiztonság – ld. SZLADITS Károly: A magánjog fogalma, fejlődése és tudománya, 6. § A magánjog alapelvei E). In: SZLADITS Károly: *A magyar magánjog I.; Általános rész; Személyi jog*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941. 40–44.

⁸⁹ LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2010, 130–133.

⁹⁰ DCFR Full Edition i. m. 1. kötet, Principles 1. pont. 37.

a beavatkozás mellett (pl. ha a szerződési szabadság csorbát szenvedett a szerződés megkötése során, a félnek biztosítani kell annak lehetőségét, hogy szabaduljon a szerződéstől). Kiindulópont az is, hogy a formai és eljárási gátakat minimális szinten kell tartani. A másik szempont (a felek cselekvési lehetőségeinek bővítése) mindenekelőtt abban jut kifejezésre, hogy például hibás (vagy nem-) teljesítés esetén a jogosultnak átfogó helyreállítási rendszer áll rendelkezésére, amely számos különös szerződés esetében az adott jogviszonyhoz igazított specifikus szabályokon keresztül tovább finomított. Ezen felül a szabályozás hatékony és rugalmas keretet nyújt a feleknek a különböző javak (dolgok, követelések, jogok) átruházásához, ugyanígy a kötelek teljesítésének biztosításához, valamint vagyonuk kezeléséhez. Átfedéseket lehet tapasztalni a *szabadság elvének előmozdítása* és a *hatékonyság elvének előmozdítása* között.⁹¹ A szabadság, mint vezérelv három vonatkozást foglal magába: a szerződési szabadság, annak korlátozása esetei; és a szerződésen kívüli kötelek.

3.2.1.1. A szerződési szabadság és korlátozásának esetei

A szerződési szabadság természetesen uralkodó elv és kiindulópont a *DCFR* rendszerében is. A szerződési szabadság három fő elemből tevődik össze: szabad döntés abban a kérdésben, hogy kötik-e szerződést; szabad döntés a szerződéses partnerem megválasztásában és végül szabadon döntöm el, hogy megállapodom-e a szerződés tartalma tekintetében. Ezt a szabadságot – ami a kiindulópont tehát – kögens szabály korlátozhatja. A felek ezen túl bármikor megállapodhatnak a szerződés módosításában vagy annak megszüntetésében. Alapesetben a szerződési szabadság nem ütközik az igazságosság elvébe, sőt azt is ki lehet jelteni, hogy a szerződési szabadság alapvetően elvezet az igazságosság elvének érvényesüléséhez. Ezek a kijelentések akkor helytállóak, ha a szerződő felek teljesen tájékozottak és azonos súllyal bírnak a tárgyalások (az alku) során. Ilyen esetekben vélelmezni lehet, hogy a felek a szerződést érdekeiknek megfelelően kötötték meg és ez a közöttük lévő relációban igazságos. A szerződési szabadság alapesetben nem ütközik a hatékonyság elvével sem. Általánosan abból lehet kiindulni, hogy az olyan megállapodások, amelyeket teljesen tájékozott és a tárgyalásoknál azonos súllyal rendelkező felek kötöttek meg egymással nyereség-maximalizálásra irányulnak, amely mindegyik félnél előnyként jelentkezik. Az egyetlen kikötés a felek kötött megkötött szerződéssel

⁹¹ Uo. 2. pont. 38.

szemben az, hogy ne telepítsen költséget harmadik személyekre.⁹² A szerződési szabadság különböző jogpolitikai megfontolások alapján természetesen korlátozható. A következő korlátozásokra kell itt gondolni: *a)* tilalom arra vonatkozóan, hogy a szerződés kötelezettséget hozzon létre harmadik személyekre nézve; *b)* a harmadik személyekre illetve a társadalomra nézve káros szerződések tilalma (pl. jogszabályba vagy közrendbe ütköző szerződések körében primer uniós jog alapján semmis az a szerződés, amely megsérti az EUMSZ versenyről szóló rendelkezéseit⁹³); *c)* beavatkozás a szerződéses akarat hibája esetén; *d)* a szerződéses partner megválasztásának szabadságában való korlátozás (pl. hátrányos megkülönböztetés tilalmából kifolyólag); *e)* az információ-visszatartás megengedtségének korlátozása a szerződés előkészítési fázisában (tájékoztatási kötelezettség megszegése); *f)* a szerződéses feltételekre vonatkozó tájékoztatlanság; *g)* a felek tárgyalási pozícióiban jelentkező egyenlőtlenségek kiküszöbölése; *h)* a szerződési szabadságba való beavatkozás esetén annak minimális jellege, mint a beavatkozással szemben támasztott követelmény.⁹⁴

3.2.1.2. A szabadság mint vezérelv vonatkozásai a szerződésen kívüli kötelek és a dologi jog körében

A szerződésen kívüli kötelek (megbízás nélküli ügyvitel, szerződésen kívüli kártérítési felelősség, jogalap nélküli gazdagodás)⁹⁵ területe funkciójából kifolyólag nem a szabadság elvét szolgálja, hanem ellenkezőleg, kötelezettségek megállapításával kíván az elv érvényesülésének határt szabni. Ezen a ponton tehát a szabadság elve ellen hat a jogbiztonság és igazságosság elve, mint versengő elvek.⁹⁶ A szabadság elve azonban ettől függetlenül uralkodó elv, a szerződésen kívüli kötelekből fakadó kötelezettségek ezt csupán annyiban korlátozzák, amennyiben a kiváltott korlátozás világosan indokolt.⁹⁷ A dologi jog területén a felek cselekvési autonómiáját jelentősen át kell formálni. A dologi jogok esszen-ciája, hogy harmadik személyekkel szemben is hatályosak, így egy jogügylet

⁹² Uo. 3. pont. 38-39.

⁹³ A 101. cikk (2) bekezdése a versenykorlátozó megállapodást semmisnek nyilvánítja – Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata [2010] HL C 83., 2010.03.30., 47-199. o.

⁹⁴ DCFR Full Edition i. m. 1. kötet, Principles 4-11. pontok. 39-43.

⁹⁵ *'benevolent intervention in another's affairs, non-contractual liability for damage caused to another, unjustified enrichment'*

⁹⁶ DCFR Full Edition i. m. 1. kötet, Principles 12. pont. 43.

⁹⁷ Uo. 13. pont, 43.

során a felek nem alakíthatják ki kívánságuk szerint az alapvető kategóriákat (vö. zártkörűség és tartalmi kötöttség elve): így például nem állapodhatnak meg a felek szabadon a birtok fogalmában vagy a tulajdonjog megszerzésének, átruházásának vagy elvesztésének módjában. Az esszenciával összefüggő korlátok mellett a felek autonómiáját tükrözi például a *DCFR ingó dolog tulajdonjogának megszerzéséről és elvesztéséről szóló VIII. könyvének 2:103. cikke*,⁹⁸ amely biztosítja, hogy a felek megállapodásukban rendezhessék a dolog tulajdonjoga átszállásának időpontját. A szabadság elvének vonatkozásai a *DCFR dologi hitelbiztosítékokról szóló IX. könyve* tekintetében is kimutathatóak: a cselekvési szabadság és hatékonyság növelése jelentkezik azzal, hogy bővül a jelzőlogként alapítható dologi biztosítéki jogok köre, amelyre hagyományosan nincs (nem volt) lehetőség számos európai jogrendszerben. Hasonlóan a *DCFR bizalmi vagyonkezelésről szóló IX. könyve* vonatkozásában is megtalálható a szabadság elve: bővíti a cselekvési szabadságot azzal, hogy megnyitja egy adott vagyonrész meghatározott célra történő elkülönítésének lehetőségét – pl. kereskedelmi, családi vagy jótékonsági célra –, ehhez rugalmas kereteket biztosítva.⁹⁹

3.2.2. A (jog)biztonság, mint vezérelv

A (jog)biztonság elvének jelentősége a magánjogban leginkább úgy közelíthető meg, ha a fókuszra egyes olyan tényezőkre helyezzük, amelyek a természetes és jogi személyeket rendes élet- és ügyvitelük során veszélyeztethetik. A legnyilvánvalóbb tényező a jogaikba és érdekeikbe való jogellenes beavatkozás, csakúgy a státusz bármilyen nem kívánt háborítása. Szintén a (jog)biztonságot veszélyeztető tényező – főként a jövőbeli tervezés tekintetében – a bekövetkezés bizonytalansága. Ezt okozhatják a hozzáférhetetlen, zavarosan vagy rosszul szövegezett jogszabályok. Ugyanúgy okozhatja mások magatartásának kiszámíthatatlansága: teljesítik-e a kötelezettségeiket; megfelelően teljesítik-e a kötelezettségeiket; megfelelő ellenértéket adnak-e vagy pedig megkísérlik a lehető legkevesebbet adva véghezvinni az ügyletet; nem lesznek együttműködőek; képesek lesznek-e fizetni; léteznek-e hatásos jogi eszközök arra az esetre, ha rosszul

⁹⁸ VIII.-2:103. cikk: Megállapodás a tulajdonjog átszállásának időpontjáról „A tulajdonjog átszállásának időpontját a felek megállapodásukban rendezhetik, kivéve, ha a nemzeti jog alapján a tulajdonjog megszerzéséhez a nyilvántartásba való bejegyzés szükséges.” – ld. Brigitta LURGER – Wolfgang FABER: *Acquisition and Loss of Ownership of Goods. Principles of European Law*. München, Sellier. European Law Publishers, 2011. 137.

⁹⁹ DCFR Full Edition i. m. 1. kötet, Principles 14-15. pontok. 43.

alakulnak a dolgok?¹⁰⁰ Az alábbiakban a (jog)biztonság elvének a szerződéses kötelek, szerződésen kívüli kötelek és dologi jog területén jelentkező implikációi kerülnek bemutatásra.

3.2.2.1. A (jog)biztonság elvének implikációi a szerződéses kötelek körében (a szerződéshez fűződő biztonság)

A szerződéses kötelek területén a (jog)biztonság elvének a következő szempontjai emelhetők ki: a szerződéses kötelezettségvállalás felekre kötelező erejének az elve (*pacta sunt servanda*), amely rendkívüli körülményváltozás esetén áttörhető (*clausula rebus sic stantibus* elve); a szerződéses hűségből következő jóhiszeműség és tisztesség, valamint együttműködés elve; a szerződésből folyó kötelezettség (szolgáltatás) szerződésszerű teljesítésének követeléséhez való jog; az elv, amely rögzíti, hogy harmadik személyek a szerződéses jogviszonnyal létrehozott helyzetet tiszteletben tartani kötelesek és ezt alapul vehetik; az elv, amely azt jelenti, hogy a szerződés értelmezésével, érvényességével vagy teljesítésével kapcsolatos kérdésekben a szerződés fenntartását (hatályban tartását) részesítik előnyben.¹⁰¹ Az utolsó előttiként kiemelt szempont (ti. az az elv, hogy harmadik személyek a szerződéses jogviszonyt alapul vehetik) az egyetlen, amely nem jelenik meg kifejezetten a DCFR rendszerében, a tartalma alapján azonban tűnhet úgy, hogy kellőképpen levezethető más szabályokból. Ennek gyakorlati jelentősége olyan szerződéses viszonyokban érhető tetten, amelyekben egy a szerződéses jogviszonyban nem részes harmadik személy vagy harmadik személy javára szóló szerződésnél a jogosult harmadik személy egyébként bízik a szerződéses kötelezettség megfelelő teljesítésében. Az ilyen esetek a DCFR rendszerében a szerződésen kívüli kárfelelősségről szóló VI. könyv hatálya alá esnek.¹⁰² Az egyes kiemelt szempontok az alábbi tartalmat takarják.¹⁰³

¹⁰⁰ Uo. 16. pont. 44.

¹⁰¹ Lásd ezeket a szempontokat a «Section II. Sécurité contractuelle» és «Section III. Loyauté contractuelle» csoportokba soroltan. In: Bénédicte FAUVARQUE-COSSON – Denis MAZEAUD – Jean Baptiste RACINE – Laura SAUTONIE-LAGUIONIE – Aline TENENBAUM – Guillaume WICKER: *Principes contractuels commun.* Société de législation comparée, Paris, 2008. 65–196.

¹⁰² DCFR Full Edition i. m. 1. kötet, Principles 18. pont. 45.

¹⁰³ A jóhiszeműség és tisztesség elve nyitott jelentéstartalmú fogalom, amely azonban a DCFR rendszerében túlmutat a szerződéshez fűződő biztonság funkción és ezért az igazságosság vezérelvénél kerül kifejtésre.

a) Az ésszerű bizalom és elvárások védelme, a korábbi magatartással ellentétes magatartás

Az ésszerű bizalom és elvárások, mint szempont elsőként a szerződéskötéshez kapcsolódóan jelentkezik. Ennek tipikus esete a tévedésből tett ajánlat. Amennyiben a másik fél ésszerűen bízott a látszólagos kötelezettségvállalásban, ezt a bizalmát a legtöbb európai jogrendszer védelemben részesíti. A védelmet vagy a szerződésen kívüli kártérítési felelősség alapján, vagy egyszerűen úgy biztosítják, hogy a tévedő ajánlattevőt úgy kötik nyilatkozatához, ahogyan azt a kívüllág érthette. A szempont központi helyet foglal el a DCFR rendszerében is, amelyben utóbb említett megoldás érvényesül. Arra, hogy a rendszer ezt a célt miként próbálja megvalósítani, példaként szolgál az értelmezésre vonatkozó objektív szabályok, a tévedés miatti megtámadhatóság esetének a tévedésben nem lévő fél közrehatása esetére való korlátozása, valamint a szerződéskötést megelőző tájékoztatási kötelezettség megszegése miatt a vállalkozó szerződéses kötelezettségét a másik fél ésszerű elvárásai mentén megállapító rendelkezés.¹⁰⁴ A korábbi magatartásnak ellenmondó cselekvés (*venire contra factum proprium*) a DCFR kifejezett szabály beiktatásával a jóhiszeműség és tisztesség elvével ellentétesként határozza meg (DCFR I.- 1:103 (2) bek.).¹⁰⁵

b) A szerződés kötőerejének elve (*pacta sunt servanda*), valamint ennek áttörése rendkívüli körülményváltozás esetében (*clausula rebus sic stantibus*)

Amennyiben a felek a szerződést szabadon és kellően tájékozottan kötötték meg, a szerződést a felekre kötelezőnek kell tekinteni mindaddig, ameddig a felek – ismételten szabadon – nem állapodtak meg annak módosításában, vagy ha a szerződés határozatlan időre szól, ameddig felek valamelyike a másik félhez a jogviszony megszüntetésére irányuló nyilatkozatot (felmondást) nem intézett. További kivétel a kötelező erő alól a fogyasztót meghatározott esetekben megillető elállási jog, amely az újabb fejlődés eredménye. Számos jogrendszer elismerte, hogy a körülmények szélsőséges megváltozása áttöri a szerződés kötelező erejét. A DCFR rendszere is lehetőséget biztosít a kötelezettség ilyen jellegű módosítására (DCFR III.-1:110), azonban magánautonómiájuk elismeréséhez fűződően a felek a módosítás lehetőségét a szerződésben (kötelemben) részes felek egyetértéséhez köthetik (DCFR II. -1:102, a III. -1:110 (3) (c) ponthoz kapcsolódóan).¹⁰⁶

¹⁰⁴ DCFR Full Edition i. m. 1. kötet, Principles 19. pont. 45-46.

¹⁰⁵ Ez az elv a(z új) Ptk. 1:3. § (2) bekezdésében immáron normatív szinten is megjelenik.

¹⁰⁶ DCFR Full Edition i. m. 1. kötet, Principles 20-21. pontok. 46-47.

c) A *bizonyosság* és *rugalmasság* szempontja

Kérdésként vetődik még fel, hogy a szerződéshez fűződő biztonságot a merevebb, vagy a rugalmasabb szabályok szolgálják-e jobban. A rugalmasabb szabályozás megvalósulására példa olyan nyitott jelentéstartalmú fogalmak használata, mint az *ésszerű* (*reasonable*), illetve minden más szabályozási technika, amelyik a rugalmasságnak teret biztosít. A kérdés megválaszolása az adott szerződéses jogviszony jellege alapján lehetséges. Így mások az elvárások egyes áruk vagy dolognak nem minősülő vagyoni eszközök adásvételéről szóló szerződéseknél, amelyeket a gyors áringadozás és az ügyletek gyors egymásutáni-sága jellemez. Az ügyleti láncolatok nem egyértelmű kritériumok miatti megszakadása senkinek nem érdeke, tehát a *bizonyosság* a *biztonságot* jelenti. Más a helyzet a különböző szolgáltatások nyújtására irányuló tartós szerződéses jogviszonyoknál, amelyeknél a szerződés fennállása alatt drámaian megváltozhatnak annak háttérkörülményei. Itt a biztonság elvének érvényesülése más jelentést kap, mégpedig, hogy rendelkezésre áll egy fair mechanizmus a körülmények drámai megváltozásának kezelésére. A *DCFR* rendszerében a kötelekre vonatkozó általános szabályok (*III. könyv része*) a körülmények megváltozása esetén csak korlátozottabb szabályokat tartalmaznak, így további speciális szabályok segítenek a különböző szolgáltatási szerződésekhez¹⁰⁷ kapcsolódóan. A nyitott tartalmú fogalmak használata mellett azonban még az általános szabályok körében is több érv szól, mint ellene: a biztonságot és kiszámíthatóságot különösen előtérbe helyező kereskedelmi ügyleteknél a specifikus ÁSZF-ek alkalmazása kiiktatja a nyitott fogalmakat, illetve azok automatikusan iktatják ki 'önmagukat' azokban az esetekben, amelyekben nem megfelelőek. Ebből következően az olyan fogalom jelentéstartalma, mint pl. az *ésszerű* teljes egészében a körülményeken múlik. Az *ésszerűség* példájánál maradva, egy konkrétabb szabály (pl. „5 napon belül”) épp, hogy a biztonság elvének érvényesülését akadályozná, mivel olyan körülmények között is alkalmazni kellene, amelyek közepette nem tekinthető adekvátnak.¹⁰⁸

¹⁰⁷ A magyar magánjog (szerződési jog) fogalomrendszerének ráillesztése félrevezető lenne, mivel a vállalkozás fogalma túl szűknek tűnik (a kutatási szerződés kivételével ugyanis szükséges az *eredmény*), a megbízási szerződést pedig a *DCFR IV. Könyvének D része* szabályozza, így a vállalkozást és megbízást egyesítő kategóriaként történő azonosítás szintén helytelen megközelítés lenne. Erre utal a *DCFR IV.C. 1:103(a)* is, amely a megbízásról szóló *IV. Könyv D részének* a C. résszel szembeni elsőbbségét rögzíti. A *DCFR IV. C részének* szolgáltatás fogalma tehát (legalábbis ha a magyar szerződési jog képezi a viszonyítás alapját) *sui generis* jellegű.

¹⁰⁸ *DCFR Full Edition* i. m. 1. kötet, Principles 22. pont. 47-48.

d) A kölcsönös együttműködés elve

A szerződéshez fűződő biztonság érvényesülését segíti elő a felek kölcsönös együttműködését előíró szabály. A *DCFR* általános kötelezettségként írja elő a felek együttműködését arra az esetre, amelyben ez *ésszerűen* elvárható a kötelezett teljesítéséhez (*DCFR III.-1:104*).

e) A szerződéses kötelezettség (szolgáltatás) teljesítésének kikényszerítése

A fő jogvédelmi eszköz szerződésszegés esetén a *DCFR* rendszerében is a szolgáltatás teljesítésének kikényszerítése, függetlenül attól, hogy pénzszolgáltatásról vagy más szolgáltatásról van szó. Ez a jogvédelmi eszköz természetesen nem alkalmazható, ha a tulajdonképpeni teljesítés lehetetlen vagy nem lenne megfelelő. A *DCFR* rendszerében a teljesítés követelésének joga kevésbé tekinthető másodlagos jogvédelmi eszköznek, mivel a szerződéses kötelezettség teljesítése elsőbbséggel rendelkező elv.¹⁰⁹

f) A szerződéses jogviszony hatályban tartásának előnyben részesítése

Az elv a *DCFR* számos rendelkezéseiben kifejezésre jut, így a szerződés értelmezésére vonatkozó (*DCFR II.-8:106*), valamint érvénytelenség esetén a szerződés bírói adaptálását lehetővé tevő szabálynál (*DCFR II.-7:203*). A nem szerződésszerű teljesítés esetén a kötelezett kiküszöbölheti (orvosolhatja) a hibát (*right to cure*, ld. *DCFR III.-3:202 – III.-3:204*), amely tekinthető a szerződés hatályban tartását elősegítő szabálynak, mivel a kötelezett ezzel elháríthatja a jogvédelmi eszközök (pl. akár elállás, mint a jogosult számára nyitva álló jogvédelmi eszköz) alkalmazását. Az, hogy a felek által előre nem látott és/vagy nem rendezett kérdésekben a *DCFR* kiegészíti a szerződést (vö. *DCFR II.-9:101*), ugyancsak a szerződéses jogviszony fenntartását szolgálja.¹¹⁰

g) A szerződéshez fűződő biztonság elvének érvényesülését elősegítő egyéb szabályok a *DCFR* rendszerében

A jogosult pozíciójára fókuszálva a szerződéshez fűződő biztonság elvét számos eszköz szolgálja: a teljesítés visszatartása, elállás, árleszállítás, valamint kártérítés érvényesítése. Ha szerződésszegést nem mentik ki, a jogosult az jogvédelmi eszközök bármelyikét igénybe veheti, ezeket akár össze is kapcsolhatja, feltéve, hogy egymással összeegyeztethetők (vö. *DCFR III.-3:102*). Az elállás a legerősebb jogvédelmi eszköz, amellyel a jogosult a szerződésszegés

¹⁰⁹ Uo. 26. pont. 48-49.

¹¹⁰ Uo. 28. pont. 49-50.

(„non-performance”) súlyos formája esetén élhet. Az elállás is a szerződéshez fűződő biztonságot védi azzal, hogy biztosítja a jogosult számára a problémássá vált szerződéses jogviszonytól való szabadulást, és így lehetővé teszi a kívánt szolgáltatás beszerzését más forrástól. Az érme másik oldalát nézve – a kötelezett oldalán – a szerződéshez fűződő biztonság elve úgy realizálódik, hogy a jogosult a szerződésszegésnek csak súlyos formája esetén élhet a szerződéstől való elállás jogával.¹¹¹ A *DCFR* tipizált szerződésekről szóló IV. könyve személyi biztosítékokról szóló G része is tekinthető a szerződéshez fűződő biztonság elve realizálódásának ugyanúgy, mint az elévülésről szóló szabályok, amelyek egy állandósult állapothoz fűznek joghatást (ezzel a dologi jog területén az elbirtoklás intézménye állítható párhuzamba).¹¹²

3.2.2.2. *A (jog)biztonság elvének implikációi a szerződésen kívüli kötelek körében*

A *biztonság* központi célkitűzés és érték a szerződésen kívüli kötelek (megbízás nélküli ügyvitel, szerződésen kívüli kárfelelősség és a jogalap nélküli gazdagodás) területén. Erre a jogterületre úgy lehet tekinteni, mint a szerződések jogának kiegészítésére. A szerződési jog (szerződéses kötelek) területén a felek tipikusan különböző vagyoni jogokat (tulajdonjog, követeléseket, jogok) szereznek. Ehhez képest a szerződésen kívüli kárfelelősség a szerzett vagyoni jogok, valamint a személyiséghez fűződő elidegeníthetetlen jogok védelmét biztosítja (*DCFR VI. könyve*). Ha jogalap nélkül nyújtottak valamilyen szolgáltatást (legyen tárgy dolog vagy egyéb), a jogalap nélküli gazdagodás intézménye biztosítja a visszaszerzés lehetőségét (*DCFR VII. könyve*). Ha valamely intézkedés egy személy feltehető akaratának megfelel, a körülményekből kifolyólag ugyanakkor nincs arra lehetőség, hogy hozzájárulását beszerezze az intézkedő fél, a helyzet közöttük sok tekintetben egyezőséget mutat egy szerződéssel. Ilyenkor a megbízás nélküli ügyvitel szabályai nyújtanak segítséget (*DCFR V. könyve*). A *biztonság* elve a szerződésen kívüli kárfelelősség tekintetében a különböző *status quo*-k, így a személyiség, az emberi jogok, valamint más (vagyoni és személyiségi) jogok és érdekek védelmében valósul meg. A magánjog rendszerén belül a *jogalap nélküli gazdagodás* intézménye az alanyi jogok védelmét azon elven keresztül támasztja alá, hogy jogosultsággal nem

¹¹¹ Uo. 27. pont. 49.

¹¹² Uo. 29. pont. 50.

rendelkező számára nem engedi meg mások jogainak saját célra történő kiaknázását.¹¹³

3.2.2.3. A (jog)biztonság elvének implikációi a dologi jogok vonatkozásában

A dologi jog területén a *biztonság elve* abszolút prioritásként jelentkezik. Az elv a *DCFR* ingó dolgok tulajdonjogának megszerzéséről és elvesztéséről szóló *VIII. könyv* egészét átszövi. A *biztonság elvének* kifejeződésére eklatáns példa a *VIII. könyv 6. fejezete* a tulajdonjog és birtok védelméről. A dologi jog területén a *bizonyosság* esetenként nagyobb mértékben esik latba, mint a *helyesség* szempontja, amelyre példa a *VIII. könyv 5. fejezete a feldolgozás, egyesülés és vegyülés szabályairól*. A *biztonság elve* a *DCFR* dologi biztosítéki jogokról szóló *IX. könyvében* ugyancsak központi célkitűzésként jelenik meg. E területen a *bizonyosság* maximalizálását tükrözi egy olyan nyilvántartási rendszer létrehozásának javaslata, amely a dologi biztosítékok harmadik személyekkel szembeni hatályát biztosítja (vö. *DCFR IX. könyv 3. fejezet 3. rész*). Az ésszerű bizalom és várakozások védelme a *VIII. könyvben* a rendelkezési jog vagy felhatalmazás nélküli átruházótól való jóhiszemű tulajdonszerzés (*DCFR VIII. - 3:101 és 3:102*), valamint az elbirtoklással való tulajdonszerzés (*DCFR VIII.-4:101-102*) körében jut kifejezésre. Az elv a dologi biztosítékok területén a vagyontárgyak korábbi dologi biztosítéki jogoktól mentes jóhiszemű megszerzésének lehetőségét biztosító szabályban (*DCFR IX. - 2:108; 2:109; 6:102*) azonosítható. A hatékony jogvédelmi eszközök biztosítása a dologi jogban is alapvető fontosságú: itt a tulajdonjog és a birtok védelmére szolgáló eszközökre kell gondolni (*DCFR VIII. könyv 6. fejezet*). A *IX. könyvben* található dologi biztosítékok rendszere közvetlen értelemben is a *biztonság elvét* tükrözi: a hitelezők számára hatékony jogvédelmi eszközrendszer nyújt dologi biztosítéki joguk érvényesítéséhez. A *status quo* védelme leginkább az erősebb jogcímen alapuló birtokvédelmet rögzítő szabályban (*DCFR VIII.-6:301 és 6:302*) érhető tetten.¹¹⁴

3.2.3. Az igazságosság, mint vezérelv

Az igazságosság vezérelve a *DCFR* egészét áthatja, amely gyakran ütközik más vezérelvvel, például a *hatékonysággal*. Rögzíthető ugyanakkor az is, hogy az ütközések ellenére nem könnyű a „helyéről elmozdítani”. Az igazságosság

¹¹³ Uo. 30-35. pontok. 50-51.

¹¹⁴ Uo. 36-39. pontok. 51-52.

meghatározása nehéz, mérni lehetetlen és *sarokpontjainál* szubjektív jegyeket hordoz. Leginkább abból kiindulva közelíthető meg, hogy az *igazságosságnak* egyértelműen ellentmondó eseteket egyetemesen elismerik és elutasítják.¹¹⁵

3.2.3.1. Az igazságosság, mint vezérelv implikációi a szerződési jog körében

Első szempontként az azonos elbánás (azonos tényálláshoz azonos következmény fűzése) elvére kell gondolni. A szerződéses köteleknek implicit kiindulópont az, hogy a feleket a jog egyenlő módon kezeli, kivéve, ha alapos indok szól a megkülönböztetés mellett. Ez alól a legjelentősebb kivétel a vállalkozások és fogyasztók közötti különbségtétel meghatározott esetekben. A szerződéses kötelek körében az *igazságosság* elvének *egyenlőség* (vagy *kölcsönösség*) szempontjára példa a teljesítés sorrendjéről szóló szabály kölcsönös kötelezettségek esetére, amely alapján eltérő rendelkezés hiányában egyik fél sem köteles a másik felet megelőzően teljesíteni (*DCFR III.-2:104*). Ezen a szálon maradván hasonló szabály a teljesítés visszatartásának joga a másik fél teljesítéséig (*DCFR III.-3:401*), valamint a szerződéstől való elállás joga súlyos szerződésszegés estén (*DCFR III.-3:502*), – noha ez utóbbi inkább tekinthető a jog(*biztonság*) elve egyik implikációjának a szerződéses kötelek területén. Az igazságosság elve kétségtelenül tetten érhető a jogosultak illetve kötelezettek egyetemlegessége vonatkozásában is: eltérő rendelkezés hiányában az egymás közötti viszonyukban egyenlő arányban oszlik meg a jogosultság, illetve kötelezettség (*DCFR III.-4:106; 4:204*).

Következő szempont a saját jogellenes, tisztességtelen vagy ésszerűtlen magatartásra való hivatkozás tilalmának elve. Az elv legáltalánosabb kifejeződése a *DCFR* rendszerében a szerződéses felekkel szemben támasztott jóhiszeműség és tisztesség elvének megfelelő eljárás követelménye. Ez például azt jelenti, hogy a szerződés megkötését megelőző tárgyalások során a felek a jóhiszeműség és tisztesség követelményének megfelelően kötelesek eljárni, amely kötelezettség megszegése kárfelelősséget alapoz meg (*DCFR III.-3:301 (2) és (3) bek.*). A követelmény a szerződés későbbi létszakaiban (teljesítés, a teljesítés kikényszerítését illetve a teljesítéshez fűződő érdekek védelmét szolgáló jogok gyakorlása, illetve az ilyen jogokkal szembeni védekezés során – *DCFR III.-1:103*) azzal az eltéréssel irányadó, hogy a megsértése önmagában nem alapoz meg kártérítési kötelezettséget.

¹¹⁵ Uo. 40. pont. 53.

Másik példa a szempont kifejeződésére az a szabály, amely alapján a kötelezett nem felelős azért a kárért, amelyet a jogosult mérsékelhetett volna, ha ennek érdekében ésszerű lépéseket tesz (*DCFR III.-3:705*). Ezen felül számos szabály lehetővé teszi, hogy jóhiszemű személy valamely látszólagos helyzetre támaszkodjon (álképviselet esetköre – *DCFR II.-6:103 (3) bek.*; a színlelés hatása – *DCFR II.-9:201 (2) bek.*). A megtámadási okok (megtévesztés, fizikai kényszer, fenyegetés – *DCFR II.-7:205-206*) ugyancsak tekinthetők az elv kifejeződésének, mivel meggátolják a másik felet abban, hogy ezekben az esetekben előnyre tegyen szert.

Noha közel áll az előző szemponthoz, külön is említhető az alaptalan előny-szerzés tilalma, amelyre eklatáns példa az uzsora-jelleg, mint megtámadási ok (*DCFR II.-7:207*). A szabály tehát azt biztosítja, hogy a fél, aki szerződést valódi szerződési szabadság hiányában kötött, attól szabadulhasson.¹¹⁶ A vezérely egy további implikációja a túlzott igényérvényesítés tilalma. Ez a késedelem kimentése a kötelezetten kívül álló ok felmerülése miatt (*DCFR III-3:104*), a bírói szerződésmódosítás lehetősége a körülmények rendkívüli megváltozása miatt (*DCFR III-1:110*), specifikus szolgáltatás kikényszerítésének tilalma, ha az ésszerűtlen terherrel vagy költséggel jár (*DCFR III-3:302*), valamint a túlzott mértékű kötbér ésszerű mértékűre való módosítását lehetővé tevő szabályban (*DCFR III-3:712*) tükröződik. Az utóbbival összefüggésben fontos megjegyezni, hogy a *DCFR*-ben nem létezik a szolgáltatás és ellenszolgáltatás összemérésén alapuló megtámadási ok, amelyet jól tükröz, hogy a tisztességtelen szerződési feltételek körében a tisztességtelenségi teszt nem terjed ki az árra – feltéve, ha az adott szerződési feltétel világosan lett megfogalmazva (*DCFR II-9:407(2)*). A vezérely két további vonatkozására kell kitérni: a felelősség viselése a következményekért, mint magánjogi elv, valamint a kiszolgáltatott helyzetben lévő védelme. Előbbire példa a szerződésen kívüli kárfelelősség (deliktualis jog – *DCFR VI. könyve*) területe, utóbbira a fogyasztókat védő szabályok a *DCFR* rendszerében. A kiszolgáltatott helyzetben lévők védelmének elve természetesen nem csupán a fogyasztóvédelmi szabályokban valósul meg. Így megnyilvánul a kezelési szerződés egyes rendelkezéseiben (*DCFR IV.C.-8:103-8:104; IV.C.-8:106; IV.C.-8:108; IV.C.-8:109(5); IV.C.-8:111*), valamint az ÁSZF (*DCFR II.-9:103, II.9:405 és II.-9:406*) és az egyedileg meg nem tárgyalt szerződési feltételek szabályaiban is (*DCFR II-8:103*). Az elv jelen van továbbá az engedményezés adósvédelmi szabálya-

¹¹⁶ Uo. 41-43. pontok. 53-55.

inál (DCFR III.-5:118-5:119) és a személyi biztosítékok fogyasztónak minősülő kezest védő rendelkezéseinél (DCFR IV.G-4:101-4:107) is.¹¹⁷

3.2.3.2. Az igazságosság implikációi a szerződésen kívüli kötelek körében

A szerződésen kívüli kötelek a tágabb értelemben vett szerződési jognak az a területe, amelyen az *igazságosság* vezérelvének alapgondolata talán leghangsúlyosabban van jelen. A saját felróható (tisztességtelen vagy ésszerűtlen) magatartáson alapuló előnyszerzés tilalma, mint elv megtalálható a szerződésen kívüli kárfelelősség körében, a reparációt közrendbe ütközés miatt megtagadó szabályban (vö. DCFR VI.-5:103). Az elv egy másik kifejeződése a jogalap nélküli gazdagodásnál azonosítható: más vagyonának jogalap nélküli használata a használat ellenértékének megtérítését vonja maga után (vö. DCFR VII.-4:101(c), VII.-5:102(1)); hasonlóan csupán akkor részesedhet valaki a gazdagodásból, ha jóhiszemű (pl. DCFR VII.-4:103, VII.-5:102(2), VII.-5:104(2), VII.-6:102).¹¹⁸ Az *alaptalan előnyszerzés tilalmának elve* felismerhető a megbízás nélküli ügyvitelnél, mivel az érdekelt a megbízás nélküli ügyvivőnek legalább szükséges költségeit köteles megtéríteni (vö. DCFR V.-3:101). Ugyanez az elv kiolvasható a jogalap nélküli gazdagodás alapnormájából is: így akinek tévedés, csalás vagy ezekkel egyező okból nyújtottak juttatást, megfelelő jogalap hiányában nem tarthatja meg, hanem vissza kell szolgáltatnia annak, akinek a hátrányára a juttatás történt (vö. DCFR VII.-1:101). A túlzott igények tilalmának elve a szerződésen kívüli kötelek mindhárom részegységére vonatkozóan felmerül: a megbízás nélküli ügyvitelnél a megbízás nélküli ügyvivő igényei méltányossági alapon korlátozhatóak (DCFR V.-3:104), hasonlóan lehetséges a kártérítési felelősség mérséklése is (DCFR VI.-6:202), továbbá a jóhiszemű jogalap nélküli gazdagodó nem köteles visszatéríteni azt a gazdagodást, amelytől utóbb elesett (DCFR VII.-6:101). A szerződésen kívüli kárfelelősség szándékos vagy gondatlan magatartáson alapul, illetve külön felelősségi formaként egy meghatározott kárforráshoz kapcsolódik. Az alapgondolat szerint mindenki kiindulhat abból, hogy a többiek is követik a szabályokat és olyan magatartást tanúsítsanak, amely az adott helyzetben egy ésszerűen gondos személytől elvárható. Ugyanígy a korrektség megkívánja, hogy egyes esetekben a felelősséget a károsult számára egyértelműen azonosítható személy viselje: munkáltató, épület tulajdonosa stb. Ez ellenkező irányban is érvényesül: a károsult beleegyezése kizárhatja a kártérítési

¹¹⁷ Uo. 44-46. pontok. 55-56.

¹¹⁸ Uo. 47-48. pontok. 57.

igényt (*DCFR VII.-5:101*), illetve a kártérítés mérsékelhető károsulti közrehatás esetében (*DCFR VII.-5:102*).¹¹⁹ Az eredetitől eltérő értelemben ugyan, de a kiszolgáltatott helyzetben lévők védelmének elve a szerződésen kívüli kárfelelősségnél is felismerhető: eltérés, hogy behatárolt csoport (pl. fogyasztók) védelmével szemben a szerződésen kívüli kárfelelősség a magánjog általános védelmi funkciót ellátó intézménye, amely különböző kártípusokra összpontosít. Ettől eltekintve itt is azonosítható valamely behatárolt kör védelme, közvetett és közvetlen értelemben. Közvetett értelemben, mivel a gondatlanság meghatározása utal valamely jogszabályban előírt gondosság elmulasztására (*DCFR VI.-3:102*), és közvetlen értelemben a hét év alatti gyerekek, tizennyolc év alatti fiatalok (*DCFR VI.-3:103*) és elmeállapotuk miatt beszámíthatatlanok köre (*DCFR VI.-5:301*).¹²⁰

3.2.3.3. Az igazságosság implikációi a dologi jog területén

Az igazságosság vezérelvének vonatkozásai a dologi jog területén kevesebb szabályban azonosíthatóak, mivel itt a *(jog)biztonság* kritériuma abszolút uralkodónak tekinthető. Így az azonos elbánás elve, mint a vezérelv vonatkozása, felismerhető a kialakított tulajdonjog-átruházási rendszer (vö. *DCFR VIII.-2:101*) kapcsán abban az értelemben, hogy az átruházó minden hitelezője azonos elbánásban részesüljön. A vezérelv további vonatkozásai a jóhiszeműség relevanciájához kötődően jelentkeznek: a nem tulajdonostól való jóhiszemű tulajdonszerzés (*DCFR VIII.-3:101*), valamint a jóhiszemű elbirtoklás szabályaiban (*DCFR VIII.-4:101*). A vonatkozás a dologegyesülés kapcsán is megmutatkozik, mivel elejét veszi a más költségére történő illetéktelen előnyszerzésnek: ha a feldolgozó szerzi meg az új dolog tulajdonjogát, az anyag volt tulajdonosa az anyag értékének megtérítését követelheti, amely követelése zálogjoggal biztosított (*DCFR VIII.-5:201*). Egyetlen fogyasztót – mint privilegizált kört – védő szabály található a tulajdonjog megszerzését és elvesztéséről szóló VIII. könyvben, mégpedig a kéretlenül küldött ingó dolgokra vonatkozó rendelkezés (*DCFR VIII.-2:304*). A dologi biztosítékokról szóló IX. könyvnek a rangsorról (*DCFR IX. könyv 4. fejezet*) és a kielégítés szabályairól (*DCFR IX. könyv 7. fejezet*) szóló fejezeteiben szintén azonosíthatóak az igazságosság vezérelvének vonatkozásai: nem csupán a zálogkötelezett és a zálogjogosult, hanem a zálogjogok rangsora tekintetében (tehát a zálogjogosultak egymás közötti viszonyában) is lefekteti a tisztességes érdekérvényesülés normáit. A hangsúly természetesen a vezérelv védelmi vonat-

¹¹⁹ Uo. 49-51. pontok. 57-58.

¹²⁰ Uo. 52. pont. 58.

kozására helyeződik, amely a zálogkötelezett irányában valósul meg. További vonatkozások a fogyasztó zálogkötelezetteket védő (DCFR IX.-7:103(2), 7:105(3), 7:107, 7:204 stb.), valamint vagyontárgy zálogjogtól mentes, illetve zálogjognak a rangsor elvére tekintet nélkül való megszerzése (DCFR IX.-2:108-2:109, 6:102).¹²¹

3.2.4. A hatékonyság, mint vezérelv

A hatékonyság, mint vezérelv szűkebb és tágabb (egymás közt részben átfedéseket tartalmazó) szempontjai között lehet különbséget tenni: a *hatékonysági szempont szűkebb értelemben* az érintett felekre, a *hatékonysági szempont tágabb értelemben* pedig a társadalmi vetületre fókuszál.

3.2.4.1. A hatékonyság szempontja a felekre nézve

A DCFR a lehető legkevesebb *alaki* és *eljárási* jellegű követelmény elvét tartja szem előtt. Így a szerződéshez vagy más jogügyletchez főszabályként semmilyen alakosság nem szükséges (vö. DCFR II.-1:106). Kivételek ez alól a kezességi szerződés fogyasztónak minősülő kezes esetében (DCFR IV.G.-4:104) és az ajándékozás (DCFR IV.H.-2:101), mindemelett a felek szabadon megállapodhatnak alakosság szükségességében. A felesleges eljárási lépések kiküszöbölésére példa megtámadási jog gyakorlása, amelynek módja a másik fél értesítése (DCFR II.-7:209). A DCFR rendszere tehát nem köti bírósági eljáráshoz a megtámadási jog gyakorlását. Az elállási, illetve felmondási jog (pl. alapvető – súlyos – szerződésszegés miatti DCFR III.-3:507) gyakorlása ugyancsak a másik fél pusztá értesítésével történik. Ugyanígy: engedményezés esetén nincs szükség az adós értesítésére (DCFR III.-5:104(2)), a tulajdonjog átruházása átadás nélkül is megvalósulhat (DCFR VIII.-2:101), jelzálog alapítása esetén a dologi (harmadik személyekkel szembeni) hatály érdekében gyakran az e célból üzemeltett nyilvántartásba bejegyzés szükséges, minimalizált alaki előírások mellett (DCFR IX.-3:301-3:333), a beszámítás is a másik fél értesítésével történik (DCFR III.-6:105).¹²² A lehető legkevesebb *tartalmi* jellegű megkötés a hatékonyság egy másik vonatkozása a felekre nézve. Így a DCFR rendszerében a szerződés létre-

¹²¹ Uo. 53. pont. 58-59.

¹²² Uo. 55. pont. 60.

jöttéhez nincs szükség *causa*-ra¹²³ vagy *consideration*-re.¹²⁴ Ugyancsak a hatékonyság és egyidejűleg a szabadság vezérelvével is összhangban a *DCFR* rendszere elismeri az egyoldalú kötelezettségvállalást (vö. *DCFR II.-1:103(2)*) és a harmadik személy javára szóló szerződést (*DCFR II.-9:301-9:303*). Szerződésszegés esetén a *hatékony* jogorvoslati eszközrendszer biztosítása a vezérelvnek ugyancsak lényeges vonatkozása. A *DCFR* átfogó jogorvoslati szabályokat állít fel azonos típusú szerződések ugyanolyan jellegű sérelmeinek orvoslására. A hatékonyság abban valósul meg, hogy a tapasztalatok alapján gyakran felmerülő kérdésekre előre megadja a választ. Ez hatékonyabb, mint a válasz keresése egy későbbi jogvita keretében. A jogorvoslati eszközrendszer alap gondolata a felek valószínű megállapodásának tartalma az adott (később a kettőjük viszonyában vitatott) kérdésben, tehát amelyben a felek a hatékonyság szempontját szem előtt tartva megállapodtak volna.¹²⁵

3.2.4.2. A hatékonysági szempont társadalmi vetülete

Alapvetően minden szabályozás zsinórmértéke a gazdasági jólét előmozdítása, így a *DCFR* szabályai is a piaci hatékonyságot hivatottak tükrözni és elősegíteni. A hatékonysági szempont társadalmi vetületei közül elsőként a tájékoztatási kötelezettségekről szóló szabályok említendőek (*DCFR II.-3:101-3:107*). A *jobban tájékozottságnak* társadalmi (köz) értéke van: a szerződési szabadságba való beatvakozást a gazdasági jólét legitimálja, mivel a tájékozottság asszimetriája a megállapodás hatékonysági mutatójának maximalizálása ellen hat. A fogyasztóvédelmi szabályok például növelik a versenyt, amely a piacok jobb működéséhez vezet. A hatékonyság elősegítése az érintett piacon legitimálja egyes helyzetekben vagy szerződéstípusok esetén specifikus tájékoztatási kötelezettség előírását az egyik félre számára.¹²⁶ A szerződésszegés szabályainál is felismerhető a társadalmi vetület: a kötbér kiköthetősége (vö. *DCFR III.-3:712(1)*) is értékelhető a piaci hatékonyságot elősegítő szabályként. Ezzel

¹²³ A szerződés érvényes létrejöttéhez az ún. *cause* megkívánása a francia szerződési jog sajátossága. A *cause* tana a felek szerződéskötéssel elérni kívánt érdekét vizsgálja, amelynek valódinak és jogosnak kell lennie. Amennyiben a *cause* nem azonosítható, a szerződés nem jön létre.

¹²⁴ A *consideration* tan az angol *common law* szerződési jogának sajátossága. Lényegét tekintve azt jelenti, hogy ellenszolgáltatás hiányában nem lehet szerződésről beszélni. A szolgáltatás és ellenszolgáltatás egymáshoz való viszonya közömbös, az ellenszolgáltatás lehet jelképes is.

¹²⁵ *DCFR* Full Edition i. m. 1. kötet, Principles 56-57. pontok. 60-61.

¹²⁶ Uo. 58-59. pontok. 61-62.

szemben a túlzott mértékű kötbér mérséklését lehetővé tevő szabály (vö. *DCFR III.-3:712(2)*) első látszatra problémásnak tűnik a hatékonyság szempontjából, a beavatkozás azonban az igazságosság vezérelve által legitimálva történik. A kártérítés szabályainál a *DCFR* nem a védett jogtárgyak megsértése és egyéb tisztán vagyoni kár szerinti felosztást követi, mivel a különbségtételnek nincs felismerhető indoka.¹²⁷ Az elévülés szabályainál is azonosítható a társadalmi vetület: a követelések gyors érvényesítésére ösztönöz, még mielőtt nehézkes és költséges bizonyításra lenne szükség, gazdaságilag pedig felszabadítja azt a vagyont, amelyet egyébként a régebbi követelések kielégítése érdekében rendelkezésre kellene tartani. Az adós várható szerződésszegése esetén a hitelező számára nyitva álló teljesítés visszatartásának lehetősége (*DCFR III.-3:401(2)*), valamint a szerződés egyoldalú megszüntetésének (ti. elállás, felmondás – *DCFR III.-3:504*) joga azzal segíti elő a hatékonyságot, hogy a hitelezőnek nem kell kívánnia a szerződésszegés tényleges bekövetkezését. A hatékonyságot elősegítik továbbá azok a szabályok, amelyek a nem kívánt szolgáltatás teljesítésétől tartanak vissza (vö. *DCFR III.-3:301(2)*; *IV.C.-2:111*, *IV.D.-6:101*). A jogosultságot (ti. követelés) (*DCFR III.-5:108*) vagy dolgot (*DCFR VIII.-1:301*) terhelő szerződéssel alapított elidegenítési tilalom hatálytalansága a hatékonyságot általános értelemben azzal segíti elő, hogy a forgalomképességet részesíti előnyben. Ugyanez elmondható a nem tulajdonostól való jóhiszemű tulajdonszerzésről (*DCFR VIII.-3:101*) valamint az elbirtoklásról is (*DCFR VIII.-4:101*). A dologi biztosítékokról szóló *IX. könyv* alap gondolata, hogy a dologi hitelbiztosítékok rendszerén keresztül a gazdasági tevékenységet (különösen az ehhez szükséges pénzhez jutást) és gazdasági jólétet mozdítsa elő.¹²⁸

3.2.5. Az állandóság (stabilitás), mint szempont a modellszabályok kidolgozása során

A *DCFR* modellszabályok szerkesztői érdemesnek tartották külön kiemelni a *stabilitást*, mint a *(jog)biztonság* és *hatékonyság* vezérelvének egyik szempontját. A *stabilitás* szempontja alapján a *DCFR* modellszabály-rendszere hagyományos, megszokott, bevált magánjogi megoldásokat vesz alapul: az alkalmazók tehát ismert, *biztos* talajon mozoghatnak. Ez a *hatékonyságot* is növeli, mivel nincs szükség új szabályok megértésére és azok minden lehetséges vonatkozásának kidolgozására: az értékkel bíró ismeret és tapasztalat nem veszik el.

¹²⁷ Uo. 60. pont. 62.

¹²⁸ Uo. 61. pont. 62-63.

Összességében elmondható, hogy a *stabilitás*, mint szempont a jog világában különös értékkel bír.¹²⁹

3.3. Alapelvek a CESL normaszöveg-javaslatban

3.3.1. A szerződési szabadság elve (CESL normaszöveg-javaslat 1. cikk)

a) A szerződési szabadság elve a CESL kontextusában

A szerződési szabadság elve az egyén önrendelkezési jogának részét képezi, egyebek mellett a rendelkezés lényegében azonos a *DCFR II.–I:102. cikk (1)–(2)* bekezdésével. Az alapelv három szempontot foglal magába: a szerződés megkötéséről való döntés szabadságát (kötök-e szerződést vagy sem), a szerződéses fél megválasztásának szabadságát, és a szerződés tartalma meghatározásának a szabadságát. Fontos megjegyezni, hogy a rendelkezés (ti. mivel az nem a *Rendeletjavaslatban*, hanem annak I. mellékletét képező *CESL normaszöveg-javaslatban* található) csak a felek CESL választásáról szóló megállapodása jut jelentőséghez. Mivel azonban a felek CESL választásáról szóló megállapodása és a tulajdonképpeni szerződés megkötése alapvetően egybeesik időben, ezért az alapelv gyakorlati jelentősége elenyésző. A felek jogválasztási megállapodásának létrejöttét és érvényességét a *Rendeletjavaslat* 8. cikk (1) bekezdése szerint *egyebekben a CESL normaszöveg-javaslat* „vonatkozó rendelkezései”¹³⁰ alapján kell megítélni, a szerződési szabadság elvét azonban aligha lehet ilyen vonatkozó rendelkezésnek tekinteni.¹³¹ Az alapelvnek lehet szerepe abban a kivételesnek tekinthető esetben, ha a felek jogválasztási megállapodása és a szerződés megkötése időben elválik, ilyenkor ugyanis az alapelv azt jelzi, hogy a felek szabadon döntenek arról, hogy kötnek-e szerződést vagy sem (a partnerválasztás szabadságának érvényesülése természetesen fogalmilag kizárt). A szerződési szabadság ilyen esetben is szenvedhet korlátozást, például akkor, ha a szerződéskötést megelőző tárgyalásokba bocsátkozás önmagában sértené a jóhiszeműség és tisztesség elvét. (A *DCFR II.–3:101. cikkével* ellentétben a CESL nem fogalmazza meg külön szabályként a jóhiszemű és tisztességes magatartás követel-

¹²⁹ Uo. 62. pont. 63.

¹³⁰ Az angol szövegváltozat világosabb: *Rendeletjavaslat* 8. cikk (1) bek. „(...) as well as the relevant provisions in the Common European Sales Law.”

¹³¹ Hans SCHULTE-NÖLKE: CESL Art. 1. In: Reiner SCHULZE (ed.): *Common European Sales Law. Commentary*. Baden-Baden, C.H.Beck–Hart–Nomos, 2012. (A továbbiakban: CESLComm/szerző/rendekezés, bekezdés.)

ményét a szerződéses tárgyalások során, hanem sokkal inkább az elv általános érvényesüléséből indul ki – lásd *III.3.2.a)*). Ennek oka lehet például, hogy a felek közül az egyiket nem a szerződéskötés szándéka vezérli, hanem inkább csak tájékozódás a másik potenciális szerződő félről, vagy a tárgyalások már olyan szakaszba érkeztek, amikor a szerződéskötéstől való visszalépés az alapelvbe ütközne minősülne (az egyik fél enged a másik fél részéről döntőnek minősített tárgyalási pont tekintetében, azonban mégis elutasítja a szerződés megkötését). Ilyen helyzetekben is érvényesül a szerződési szabadság, mint alapelv, viszont a másik alapelv (jóhiszeműség és tisztesség) megsértése miatt megalapozza az alapelvet sértő fél kárfelelősségét (vö. *III.3.2.c)*).¹³²

Érdemes kitérni az szerződési szabadság alapelvének a szolgáltatási irányelv 20. cikkéhez, különösen annak (2) bekezdéséhez¹³³ való viszonyára. Az irányelv rögzíti a szolgáltatást igénybe venni kívánók hátrányos megkülönböztetésének tilalmát, ún. objektív kritériumok azonban megalapozhatnak eltérő feltételeket. A nemzeti szerződési jogok eltérő rendelkezései minősülhetnek ilyen objektív kritériumnak, amely feljogosítja a szolgáltatót arra, hogy meghatározott tagállamokból érkező megrendeléseket ne teljesítsen. Amennyiben a szolgáltató lehetővé tenné a *CESL* választását, úgy az objektív kritérium látszólag már nem állna fenn. Ez az értelmezés azonban nem helytálló, mivel a *CESL* alkalmazása a felek jogválasztásától függ.¹³⁴ A *CESL normaszöveg-javaslat* nem szabályozza a szerződéskötési kötelezettség esetkörét, elsősorban azért, mert ezek a szerződések nem esnek a *CESL* alkalmazási körébe.

b) A szerződési szabadság elvének korlátai: az eltérést nem engedő rendelkezések (*1. cikk (2) bek.*)

A szerződési szabadság harmadik szempontjaként említett tartalom-meghatározás szabadságának szabnak gátat az eltérést nem engedő (kógens) rendelkezések, legyen az uniós jogi (értve ezalatt azt az esetet is, ha maga a *CESL normaszöveg-javaslat* így rendelkezik), vagy tagállami jogi szinten rögzített korlátozó rendelkezés. (Fogyasztói szerződésnél ez utóbbiak akkor érvényesülnek, ha egyébként a *CESL* szabályozási körén kívül eső kérdésről van szó: vállalkozá-

¹³² CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 1, 4. bek.

¹³³ 2006/123/EK irányelv a belső piaci szolgáltatásokról [2006] HL L 376, 2006.12.27., 36-68. o. Ld. 20. cikk (2) bekezdés: „A tagállamok biztosítják, hogy a szolgáltatás igénybevételének a szolgáltató által nyilvánosságra hozott általános feltételei nem tartalmaznak a szolgáltatás igénybevevőjének állampolgársága vagy lakóhelye szerinti megkülönböztető rendelkezéseket, de nem zárják ki eleve az igénybevételi feltételek különbözőségének lehetőségét, amennyiben azt objektív kritériumok közvetlenül indokolják.”

¹³⁴ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 1, 5. bek.

soknál más a helyzet, mivel ott lehetséges a *CESL* részleges választása is – vö. *Rendeletjavaslat 8. cikk (3) bek.*). Ahogy azt az alapelvről szóló 1. cikk (2) bekezdése rögzíti, főszabályként az eltérés lehetősége (*diszpozitivitás*) érvényesül. Jogtechnikai szempontból a rendelkezések annyiban tekintendők kógensnek, amennyiben ezt az adott rendelkezés kifejezetten rögzíti.¹³⁵ A *DCFR*-el ellentétben (vö. *II.-1:102(3)*) a *CESL* nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely általánosan rögzítené annak lehetőségét, hogy a felek valamely kógens szabálynál fogva egyiküket megillető jogosultsággal kapcsolatos kérdéseket egymás közt rendezzenek (ideértve a bíróságon kívüli rendezést). Ez a lehetőség kiterjed különösen arra, hogy a jogosult lemondjon arról a már fennálló jogosultságáról, amelyről tudomása van. Ez az elv a *CESL normaszöveg-javaslatban* a fogyasztó részéről hibás teljesítés esetén érvényesíthető jogorvoslatok között található (*108. cikk*), indokolt azonban akként értelmezni, hogy ez általános, a *CESL* minden kógens rendelkezése esetén érvényesülő szabály.¹³⁶

3.3.2. A jóhiszeműség és tisztesség követelménye (*CESL normaszöveg-javaslat 2.cikk*)

- a) Jóhiszeműség és tisztesség követelménye a *CESL* kontextusában
CESL normaszöveg-javaslat 2. cikk (1) bek.:

1. Valamennyi fél jóhiszeműen és a tisztességesen köteles eljárni.

Az alapelv normatív tartalmi meghatározása arra vezethető vissza, hogy a tagállami magánjogok e fogalom tekintetében jelentősen eltérnek egymástól. A *Rendeletjavaslat* preambuluma 31. pontja az alapelv egyedi kifejeződéseinek tekinthető *CESL* rendelkezések elsőbbségét rögzíti magával az alapelvvel szemben. A jóhiszeműség és tisztesség elve a *CESL normaszöveg-javaslatot* egészében átható elv. Fontos, hogy a *CESL normaszöveg-javaslat* a szerződési szabadság alapelvét nem rendeli alá általános jelleggel a jóhiszeműség és tisztesség alapelvének – noha ez utóbbi esetenként szerződési szabadság korlátjának is tekinthető (vö. *III.3.1.a)*) –, kizárva ezzel az esetleges félreértéseket, továbbá egyértelműsítve az eltérő funkcionalitást.¹³⁷

¹³⁵ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 1, 7. bek.

¹³⁶ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 1, 8-9. bek.

¹³⁷ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 2, 2-5. bek.

b) Az alapelv funkciója és objektív zsinórmértéke

Az alapelv a szerződéskötést megelőzően és a szerződéses viszony minden szakaszában érvényesül, így a szerződéskötést megelőző tárgyalások során, a szerződéskötés időpontjában, a szerződés teljesítésekor, ide értve szerződés-szegés esetén jogorvoslatok alkalmazását. A *CESL normaszöveg-javaslat* számos rendelkezése az alapelv egyedi kifejeződéseinek tekinthető, másrészt következik belőle, hogy a *CESL normaszöveg-javaslat* minden egyes rendelkezését az alapelvre tekintettel kell értelmezni. Az alapelv egyedi kifejeződései viszonyában az alapelv egyfajta „vészkijárat”¹³⁸ funkciót tölt be: a felek akkor hivatkozhatnak az alapelvre, ha a másik fél a jogait oly módon gyakorolja, amelyet egyetlen szóban forgó érdek sem alapoz meg.¹³⁹ A jóhiszeműség és tisztesség alapelvének tartalmi meghatározását a *Rendeletjavaslat 2. cikkének (b) pontja* tartalmazza:

„jóhiszeműség és tisztesség”: olyan magatartásforma, amelyre az őszinteség, a nyíltság és az adott ügyletben, illetve jogviszonyban részes másik fél érdekeinek figyelembevétele jellemző;

Az alapelv normatív tartalmi meghatározása egy objektív, tehát a fél tudattartamától függetlenül megkövetelt magatartási zsinórmértéket állapít meg.¹⁴⁰

c) Az alapelv megsértéséhez kapcsolódó jogorvoslati eszközök: mentesülési ok és kárigényt megalapozó tény

Az alapelv megsértése két irányba is hat, tehát a jogorvoslati érmének két oldala van: egyrészt mentesülési okot szolgáltat az elvet megsértő jog- vagy jogorvoslati eszköz érvényesítésével szemben, másrészt kárfelelősségi igényt alapoz meg az alapelv megsértőjével szemben az alapelv megsértésével okozott kárért. Találón jelölve az alapelv megsértése – az alapelv támasztotta követelménynek eleget tevő oldalán ‘védőpajzsként’ és ‘kardként’ egyaránt szolgálhat.¹⁴¹ Kárfelelősségi igény érvényesítése (vagyis a ‘kard’), mint jogorvoslati eszköz csak egészen kivételes esetben jön szóba, amelynek két feltétele van: egyrészt nincs olyan, az alapelv egyedi kifejeződésének minősülő rendelkezés, amely az általános elv érvényesülését kizárná, másrészt a kárfelelősségi igény csak akkor alkalmazható, ha a kimentési ok (vagyis a ‘védőpajzs’) nem orvo-

¹³⁸ A találó megjelölést („emergency exit”) a forrásul szolgáló magyarázat használja.

¹³⁹ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 2, 7-8. bek.

¹⁴⁰ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 2, 9. bek.

¹⁴¹ ‘Shield’ and ‘sword’ as remedies – ld. CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 2, 10. bek.

solja egészében az alapelv megsértésének következményeit.¹⁴² A kárfelelősségi igény tehát szubszidiáriusnak tekinthető.

3.3.3. Az együttműködés elve (CESL normaszöveg-javaslat 3. cikk)

A felek kötelesek olyan mértékben együttműködni egymással, amilyenben ez szerződéses kötelezettségeik teljesítése érdekében elvárható.

A modern szerződési jog a szerződésből eredő kötelezettséget nem csupán szolgáltatás és ellenszolgáltatás cseréjeként fogja fel, hanem szélesebb értelemben, így például a teljesítéshez szükséges mértékben a jogosultat is terheli az együttműködési kötelezettség a kötelezettel szemben. Az együttműködési kötelezettség inkább a szolgáltatási szerződéseknél jut jelentősebb szerephez, és kevésbé az adásvételnél. Az együttműködési kötelezettség is általános, a CESL rendszerének egészét átható alapelv. Hasonlóan a jóhiszeműség és tisztesség elvéhez ennek az alapelvnek is több egyedi kifejeződése létezik a CESL rendszerén belül,¹⁴³ amelyek a szabályozott kérdésekre vonatkozóan kiszorítják az általánosabb alapelv érvényesülését.¹⁴⁴ Az együttműködési kötelezettség¹⁴⁵ elvi szinten egy kikényszeríthető kötelezettséget jelent, így az alapelv megsértése esetén alkalmazható a hibás teljesítés (szerződésszegés) teljes jogorvoslati eszköztára: az a fél, akinek a joga sérült az alapelv megsértésével, a szerződést akár megszüntetheti vagy kártérítést követelhet, de követelheti magát a teljesítést vagy adott esetben visszatarthatja saját teljesítését – ez utóbbi különös gyakorlati

¹⁴² CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 2, 11. bek. Ugyanitt a kommentár a következő példát hozza a mentesülési ok, mint jogorvoslati eszköz alkalmazására: a szerződéses fél, aki a másik fél hibás teljesítése miatt elállásra jogosult, azt benyomást kelti, hogy nem fog élni ezzel a jogával, a későbbiekben azonban mégis él vele – ilyenkor az elállási nyilatkozat érvénytelen a CESL normaszöveg-javaslat 2. cikk (2) bekezdésének első fordulatában rögzített mentesülési ok értelmében. A kárfelelősségi igény alkalmazhatóságára példa: a sérelmet elszenvedett félnek ügyvédhez kell fordulnia annak érdekében, hogy tisztázza az elállás érvénytelenségét – ilyenkor az ügyvédi munkadíj kárfelelősségi igényként érvényesíthető.

¹⁴³ Erre példák: a vevő kötelezettsége, hogy átvegye az árut vagy digitális tartalmat [CESL normaszöveg-javaslat 123. cikk (1) bek. b) pont a 129. cikkel együtt], vagy a szolgáltatás igénybe vevőjének kötelezettség a biztosítani a hozzáférést az épülethez a szolgáltatás teljesítése érdekében (CESL normaszöveg-javaslat 154. cikk).

¹⁴⁴ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 3, 2-3. bek.

¹⁴⁵ Erre lehet példa fizetési kötelezettség teljesítésénél a teljesítéshez szükséges banki adatok közlése, vagy ha a vevő az eladó telephelyén veszi át a dolgot, a dologhoz való hozzáférés biztosítása az eladó részéről, vagy ha az adásvétel engedélyek beszerzését teszi szükségessé, akkor a felek együttműködni kötelesek.

jelentőséggel bír az alapelv kikényszerítése kapcsán.¹⁴⁶ Az alapelv mögöttesen érvényesül minden olyan rendelkezésnél, amely nem minősül az alapelv egyedi kifejeződésének, így különösen a felek kötelezettségeit meghatározó fejezetekben.¹⁴⁷ Tekintettel arra, hogy az alapelv kikényszeríthető kötelezettséget rögzít, érvényesülése csak a szerződés megkötését követően képzelhető el.¹⁴⁸ Fontos, hogy az alapelvből eredő kötelezettség olyan terjedelemben terheli a feleket, amilyen terjedelemben az együttműködés elvárható a szóban forgó szerződéses kötelezettségek teljesítéséhez. A *CESL normaszöveg-javaslat 5. cikk (2) bekezdésével* összhangban (lásd *III.3.4.*) a felek ésszerűen elvárható együttműködéséről van szó, az alapelv érvényesülése különösen nem vezethet a kötelezettségek és veszélyviselés átcsoportosításához.¹⁴⁹

3.3.4. Az ésszerűség elve (*CESL normaszöveg-javaslat 5. cikke*)

1. Az ésszerűséget objektíven, a szerződés jellegére és céljára, az eset körülményeire, valamint az érintett kereskedelmi tevékenységek vagy szakmák irányadó szokásaira és gyakorlataira tekintettel kell felmérni.

2. Bármely személytől vagy személy általi elvárhatóságra, illetve egy adott helyzetben elvárhatóságra való hivatkozás az ésszerű elvárhatóságra való hivatkozásnak minősül.

A *CESL normaszöveg-javaslat* rendszerében az ésszerűség elve kívül esik az ún. „Általános elvek” címet viselő 1. szakaszon és az „Alkalmazás” címet viselő szakaszban foglalja el helyét, feltehetően azért, mert az ésszerűség címet viselő *5. cikk* inkább magyarázó, mint kötelezettséget megfogalmazó rendelkezés. Az ésszerűség számtalan helyen megjelenik a *CESL normaszöveg-javaslat* rendszerében, amely funkciója három pontban határozható meg: egyrészt rögzíti, hogy a felek csak annyiban vannak jogokkal felruházva, amennyiben e jogok gyakorlása ésszerű; másrészt tisztázza, hogy a teljes *CESL* normarendszert oly módon kell értelmezni és alkalmazni, hogy az ésszerű eredményre vezessen; és harmadrészt jelzi, hogy az adott rendelkezés alkalmazásánál némi mérlegelés szükséges. Az ésszerűség méltán nevezhető tehát a *CESL* rendszert egészében

¹⁴⁶ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 3, 9. bek.

¹⁴⁷ A *CESL normaszöveg-javaslat* az eladó vonatkozásában 10. és 11. fejezetek, és a vevő vonatkozásában a 13. és 15. fejezetek.

¹⁴⁸ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 3, 4-5. bek.

¹⁴⁹ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 3, 7-8. bek.

átható *vezérelvnek*.¹⁵⁰ Meg kell említeni azonban, hogy az *ésszerűség* alapvetően ‘magától értetődő’ követelmény, és kérdéses, hogy szükséges-e erre egy normaszövegben ismétlődően hivatkozni. Az *ésszerűség* alkalmazása a kodifikátorok részéről gyakran tudat alatti készlet és kvázi-automatikus cselekvés eredménye, amely feltehetően az angol jogból a nyelven keresztül érkező hatásnak tudható be. Az elődeinek számító *PECL*-hez és *DCFR*-hez képest a *CESL* lényegesen *visszafogottabb* az *ésszerű* jelző használatával. A *tartózkodóbb hozzáállás* e tekintetben azonban egyre inkább tendenciózusabbnak tűnik az egységes jogot (határon átvéelő alkalmazás céljával kidolgozott) megteremteni kívánó szövegek esetében.¹⁵¹

a) Az *ésszerűség*, mint objektív zsinórmérték, valamint ennek elhatárolása a jóhiszeműség és tisztesség elvétől

Az 5. cikk (1) bekezdésének fő célja, hogy rögzítse az *ésszerűség* objektív zsinórmérték tartalmát. Az *ésszerűséget* az alapján kell megítélni, hogy mi tekinthető *ésszerűnek* az azonos helyzetben jóhiszeműen és tisztességesen eljárók részéről. Mindez azt jelenti, hogy az eljáró személy személyes meggyőződése és megfontolásai irrelevánsak.¹⁵² Fontos kérdés az *ésszerűség* elhatárolása a jóhiszeműség és tisztesség alapelvétől: az *ésszerűség* inkább az észhez, a logikushoz kapcsolódó semleges zsinórmérték, a jóhiszeműség és tisztesség esetében pedig sokkal inkább normatív és etikai tartalommal töltött fogalomról van szó. A jóhiszeműség és tisztesség elve megsértésének iskolapéldája a korábbi magatartással szembenálló joggyakorlás (*venire contra factum proprium*).¹⁵³

b) Az *ésszerűség* különböző jelentései és esetkörei a *CESL normaszöveg-javaslat* rendszerében

Az *ésszerű* (az *ésszerűtlen* fordulatot is ide számítva) jelző összesen 71 alkalommal jelenik meg a *CESL normaszöveg-javaslat* rendszerében, amelyek a *jelentés szempontjából* három csoportra oszthatóak: „a megfelelő” értelmében (első három esetkör), „alapja volt/nem volt alapja” értelmében, valamint „a racionális” értelmében.¹⁵⁴ A *CESL normaszöveg-javaslat* rendszerén belül az *éssze-*

¹⁵⁰ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 5, 2. bek.

¹⁵¹ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 5, 3-4. bek.

¹⁵² CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 5, 6. bek.

¹⁵³ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 5, 7. bek.

¹⁵⁴ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 5, 8. bek.

rűség *öt esetkörét* lehet megkülönböztetni.¹⁵⁵ Az *első* esetkör az ésszerű jelzőt időre vagy időtartamra vonatkoztatva használja, amely leginkább időtartam meghatározását takarja, vagyis azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló időtartamot az adott helyzet jellegét és a felek jogos érdekeit figyelembe véve kell meghatározni. Egyébként az ésszerű jelző helyettesíthető lenne a „megfelelő” jelzővel, amely jobban kifejezné az időtartam arányosságát, mint lényegét (pl. az elvárt magatartás tanúsítására elégséges). E körben fontos lenne még tisztázni, hogyan viszonyul az „ésszerű időtartam” a „késlekedés nélkül/haladéktalanul” időszak-kijelölő fordulatokhoz (utóbbinál általában a sürgősségre helyeződik a hangsúly).¹⁵⁶

A *második* esetkör a tisztességtelen szerződési feltételeké, amelynél az ún. szürke lista (tisztességtelenség vélelmezett, de megdönthető) keretében az ésszerűség a bírónak kíván bizonyos mérlegelési lehetőséget biztosítani. A mérlegelés tárgya itt is – talán egyetlen kivétellel, ami az alaki követelményekre vonatkozik (*CESL normaszöveg-javaslat 85. cikk (r)*) – az időtartam hossza, amely ismételtelen csak helyettesíthető lenne a *megfelelő* jelzővel. A *harmadik* esetkörhöz – ugyancsak *megfelelő* értelmében – a következők tartoznak: ésszerű illetve ésszerűtlen szerződési feltétel (szerződés tartalmának meghatározása kapcsán, *CESL normaszöveg-javaslat 73-75. cikkek*); ésszerű gondosság, ismeretek, elővigyázatosság; ésszerű/ésszerűtlen ár, költségek, kártérítés stb., valamint ésszerű cselekmények, feltételek, ügylet, mód, időpont.

A *negyedik* esetkör az „*alappal/megalapozatlanul*” értelemben használja az ésszerű jelzőt: ésszerű elvárás, meggyőződés, feltételezés vagy bizalom, mindezt azzal a tartalommal, hogy az érintett személy ésszerű (de legalábbis nem ésszerűtlen) elvárása vagy meggyőződése releváns. Ebben az értelemben talán helyesebb lenne az ésszerű jelzőt – amely a *common law*-ra jellemző megoldás – inkább olyan körülírással helyettesíteni, mint az „okkal bízott/vártá el” fordulat.¹⁵⁷ Az *ötödik* esetkör a *racionalis* értelemben használja az ésszerű jelzőt személyre vagy szerződéses félre vonatkozóan, amely rendelkezésekből kevés létezik a *CESL normaszöveg-javaslat* rendszerében. (Pl. *CESL normaszöveg-javaslat 58. cikk (3) bekezdése* a szerződés értelmezésével összefüggésben úgy fogalmaz: „which a resonable person would give to it” – ezt a magyar változat „az általában elvárható módon eljáró személy értelmezné azt” fordulattal tartalmazza, ami meglehetősen elrugaszkodik a *racionalis* értelemben vett ésszerű jelzőtől.

¹⁵⁵ A forrásként felhasznált kommentárt alapul véve.

¹⁵⁶ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 5, 9-10. bek

¹⁵⁷ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 5, 15-17. bek.

Másik példa a 148. cikk (2) bekezdésében a „a reasonable service provider would exercise” fordulat „egy ésszerűen működő szolgáltatást nyújtó félnek kellene tanúsítania” magyar változata).¹⁵⁸ Az ésszerű jelző előzőekben javasolt helyettesítéseiből minden bizonnyal a magyar szövegváltozat is profitálna.

3.3.5. Nincs alaki követelmény (*CESL normaszöveg-javaslat 6. cikke*)

Amennyiben a közös európai adásvételi jog másként nem rendelkezik, egy szerződés, nyilatkozat vagy az e jog hatálya alá tartozó bármely egyéb cselekmény megtételéhez vagy igazolásához nem szükséges sajátos alaki követelményeknek eleget tenni.

A szabályt alapelveként is fel lehet fogni, amely főszabályként rögzíti, hogy a *CESL* rendszer a jogcselekményekkel szemben semmilyen alaki követelmény nem támaszt – bármilyen alakban létrejöhetnek, és bármilyen módon bizonyíthatók. Alaki követelmény támasztása mögött általában a jogcselekmény későbbi bizonyíthatóságának biztosítása áll. A *CESL normaszöveg-javaslat* rendszerében az elv alóli kivételre legfőbb példa a tájékoztatási kötelezettség teljesítéséhez köthető, ahol a rendelkezés a tájékoztatás „papír” alapú vagy más tartós adathordozón való nyújtását teszi kötelezővé (vö. *CESL normaszöveg-javaslat 13. cikk (4) bek., 18. cikk (2) bek.*). A rendelkezésben rögzített alapelv vonatkozik a szerződésre, jognyilatkozatra vagy bármilyen más cselekményre – ez utóbbi alatt értve különösen a tájékoztatás nyújtását. Kérdéses, hogy az elv érvényesül-e a felek *CESL*-t kikötő jogválasztási megállapodása esetében is, ha vállalkozások közötti szerződésről van szó: az alapelv nyelvtani értelmezése alapján nem lehet arra a következtetésre jutni, hogy az a *Rendeletjavaslatra* (amely keretében a jogválasztás kérdése szabályozva van) is vonatkozna. Mivel azonban a *Rendeletjavaslat* kifejezetten rendelkezik az alaki követelményről fogyasztói szerződés esetén, ezért arra lehet következtetni, hogy vállalkozások közötti szerződésnél a jogválasztási megállapodás *sincs alakszerűséghez kötve*.¹⁵⁹ Az alapelv nem vonatkozik a választottbírásgot és joghatóságot kikötő szerződéses feltételekre, mivel ez nem minősül a *CESL* által szabályozott kérdésnek, így ebben az esetben érvényesül a Brüsszel I. rendelet¹⁶⁰ 23. cikkében vagy más nemzet-

¹⁵⁸ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 5, 18. bek.

¹⁵⁹ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 6, 1, 3-4. bek.

¹⁶⁰ 44/2001/EK rendelet a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról [2001] HL L 12, 2001.01.16., magyar kiadás 19. fejezet 04. kötet 42-64. o.

közi egyezményben meghatározott írásbeli alak követelménye.¹⁶¹ Érdemes még kitérni az alapelvi rendelkezés „vagy igazolásához” fordulatára, amely arra utal, hogy a jogcselekmények (pl. szerződés, vagy éppen elállási jog gyakorlásáról szóló jognyilatkozat) bíróság előtti bizonyítás nem csupán írásos dokumentum formájában, hanem minden egyéb módon lehetséges.

4. Az európai magánjog fogalmával, általános elveivel, vezérelveivel, alapelveivel kapcsolatos eredmények összegzése

Az európai magánjog fogalma, általános elvei, vezérelvei, alapelvei jelen tanulmányban érintett kérdései kapcsán a következők összegezhetőek:

1. Az európai magánjog alakuló, dinamikus fogalom, amelyet nem pusztán leíró módon, hanem jogpolitikai és tudományos programként kell megközelíteni. A fémjelzett program aktuális változata a fogalom két pillérének (közös vívmányok – vö. 1.3.1. – és közösségi vívmányok – vö. 1.3.2.) együttes, párhuzamos vizsgálata útján ismerhető meg. Mindebből az következik, hogy az európai magánjog fogalmának megkonstruálásához a két pillér egybeillesztése szükséges (vö. 1.4.).

2. A Bíróság az európai magánjogot egyes „polgári jogi általános elvek” *felderítése* útján fejleszti. Pozitívumként értékelendő, hogy az európai integráció történetének elején tapasztalható tartózkodás a Bíróság részéről oldódni látszik az utóbbi két évtizedben (vö. 2.2.1.-2.2.6.). A Bíróság (európai magánjogot) fejlesztő tevékenysége kapcsán nem tisztázott, hogy honnan származtatja az általa felderített polgári jogi általános elveket, erre csak következtetni lehet esetenként. Az sem világos továbbá, hogy a Bíróság kizárólagos hatáskört vindikál-e magának az európai magánjog általános elveinek felderítése vonatkozásában, avagy más(ok) hatáskörét is elismeri (vö. 2.2.7.).

3. A *DCFR* modellszabály-rendszer az elején négy vezérelvet (irányító eszmét) ismertet, amelyek a szabályozás egészét áthatják (vö. 3.2.1.-3.2.4.). A *DCFR* alkotói kiemelik még az állandóság, mint a hatékonyság és a

¹⁶¹ CESLComm/SCHULTE-NÖLKE/CESL Art. 6, 7. bek.

biztonság vezérelvek közös szempontjának szerepét a modellszabály-rendszer kialakítása során (vö. 3.2.5.). A vezérelvek ezen felül értelmezést segítő és joghézag-pótló szerepet is betöltenek. Ez utóbbi kapcsán felmerül, hogy valóban alkalmasak-e ezek az inkább értéket, mint konkrét jogi zsinórmértéket megfogalmazó vezérelvek joghézag-pótló szerep betöltésére (vö. 3.1.)

4. Szemben a *DCFR* modellszabály-rendszerrel a *CESL normaszöveg-javaslat* nem vezérelveket (irányító eszméket), hanem alapelveket határoz meg (elsősorban – de nem kizárólag – az „Általános elvek” címet viselő 1. szakaszban). A *CESL normaszöveg-javaslat* tekintetében abból lehet kiindulni, hogy az alapelveket – a saját rendszerében találhatóakon kívül – magasabb szintű *normaként* fogja fel (vö. 3.1.) A *CESL normaszöveg-javaslat* rendszerében azonosított alapelveken – lásd különösen az ésszerűség alapelve kapcsán 3.3.4. – még több ponton lehetne javítani a normatív koherencia szempontjából (vö. 3.3.1.-3.3.5.).

5. Az európai magánjog fejlesztésénél – gondolva itt az általános elvek, illetve alapelvek *felderítésének*, illetve *definiálásának* „hatáskörére” – helyes álláspontnak az tekinthető, hogy a Bíróság és a modellszabályok egyfajta szimbiotikus viszonyban állnak egymással, azaz párhuzamos létezésük egymás számára kölcsönös előnyökkel jár, mi több, lényegében függenek is egymástól. Mindez azt jelenti, hogy a Bíróság a modellszabályokra (például a *DCFR*) egyfajta eszköztárként nyúlna vissza, és ezzel lényegében jóvá hagyná és jogi erőt kapcsolna a felhívott modellszabály(ok)hoz.¹⁶²

¹⁶² PURNHAGEN i. m. 865–867.

SZILÁGYI JÁNOS EDE*

AZ EREDETVEDELEM EGYES AKTUÁLIS KÉRDÉSEI: A MAGYAR TERMÉK ÉS A HUNGARIKUM

Tattay professzor számos jogterületet érintő tudományos közleményeiben jelentős hányadot képviselnek az eredetvédelemről és földrajzi árujelzőkről szóló – e jogintézmények szempontjából megkerülhetetlen – könyvek¹ és szakcikkek.² A publikációiban megjelenő elemzéseire, felvetéseire, valamint szemé-

* PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Agrár- és Munkajogi Tanszék.

¹ Monográfiái, szakkönyvei és tankönyvei közül a földrajzi árujelzők szabályozása szempontjából különösen jelentős és értékes munkák: TATTAY Levente: *A bor és az agrártermékek eredetvédelme*. Budapest, Mezőgazda Kiadó, 2001; TATTAY: *A versenyjog és az ipari tulajdon oltalma az Európai Közösségben*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1998; TATTAY: *Az árujelzők kialakulásának és felhasználásának kezdetei*. Budapest, Gépirat, 1999. Általános, szellemi tulajdont elemző számos munkája közül pedig fontosnak tartom kiemelni a TATTAY: *Intellectual property law in Hungary*. Alphen Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International, 2010; továbbá TATTAY: *A szellemi alkotások joga*. Budapest, Szent István Társulat, 2007.

² A tanulmányai és szakcikkei a földrajzi árujelzők és eredetvédelem egyéb intézményei kapcsán számos vonatkozást érintenek; ezek közül különösen a következő fontos elemző munkákat emelem ki: TATTAY: A földrajzi árujelzők oltalma és a bor-eredetvédelem. *Gazdaság és Jog*, 2012/1. 21–24.; TATTAY: A Tokaj eredetmegjelölés és a hét nemzetközi egyezmény. *Gazdaság és Jog*, 2012/4. 23–24. [a továbbiakban: TATTAY (2012a)]; TATTAY: A boreredet-megjelölések és borvédjegyek. *Magyar Jog*, 2002/10. 604–609.; TATTAY: A földrajzi árujelzők és a gazdasági verseny az európai közösségben [sic!]. *Magyar Jog*, 1998/6. 351–361.; TATTAY: A földrajzi árujelzők nemzetközi szabályozása. *Gazdaság és Jog*, 1996/12. 16–19.; TATTAY: A földrajzi árujelzők piaccgazdasági jelentősége. *Propaganda – Reklám*, 1998/2. 16–17.; TATTAY: A földrajzi árujelzők szabályozása és bírósági gyakorlata az Európai Közösségben. *Gazdaság és Jog*, 1999/2. 15–19.; TATTAY: A földrajzi megjelölések védelme az Amerikai Egyesült Államokban. *Jogtudományi Közlöny*, 2000/5. 194–198.; TATTAY: A jelmondatok és a szlogenek jogvédelme. *Gazdaság és Jog*, 1999/3. 24–26.; TATTAY: A kínai porcelántól a csabai kolbászig. *Propaganda – Reklám*, 1993/1. 11–13.; TATTAY: A szellemi alkotások európai jogharmonizációja Magyarországon (1991–2007). *Magyar Jog*, 2007/9. 518–530.; TATTAY: Az európai jogharmonizáció és az iparjogvédelem újraszabályozása Magyarországon. *Irány az EU*, 1999/12. Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara; TATTAY: Az európai jogharmonizáció hatása az ipari tulajdon újraszabályozására Magyarországon. *Gazdaság és Jog*, 2000/6. 17–21.;

lyes segítségére, útmutatásaira mindig számíthattam kutatásaim során. Kedves Professzor Úr, jelen írásomat születésnapod alkalmából Neked ajánlom, egyúttal további munkádhoz jó egészséget kívánok!

* * *

Jelen munkámban³ egy dinamikusan fejlődő terület, az eredetvédelem jogszabályi rendszerének közelmúltban⁴ történt – elsősorban magyar vonatkozású – változásaira kívánom felhívni a figyelmet. Tekintettel a terület összetettségére, egy ilyen jellegű áttekintés szükségképpen csak vázlatos lehet.

1. Az eredetvédelem jogi meghatározása

Munkám elején fontosnak tartom rögzíteni, hogy magam mit értek eredetvédelem alatt. Előjáróban meg kell jegyezni, hogy a területtel foglalkozó jogász és nem jogász szakemberek a minőségvédelem, az eredetvédelem, illetve a származásvédelem fogalmak széles spektrumát alkották meg. Jelen munkámban nem kívánok ezek elemzésével, bírálatával foglalkozni, megtettem azt már egy korábbi munkámban.⁵ E tanulmány kapcsán pusztán arra szorítkozok, hogy egy elfogadhatónak tartott jogi lehatárolással keretet teremtsék aktuális kutatásom, ezen írás későbbi fejezetei számára.

TATTAY: Az Európai Unió eredetvédelmi rendszere és Magyarország. *Külgazdaság*, 1997/2. 26–28.; TATTAY: Borvédjegyek a marketingben. *M&M*, 2001/5-6. 85–90.; TATTAY: Egy kis előkelőség. Nemesi nevek, rangok, címek a marketingben. *Propaganda – Reklám*, 1998/3. 16–18.; TATTAY: Eredetvédelem Franciaországban. A Cognac, Champagne és a Bordeaux-i bor nyomában. *Külgazdaság*, 2000/3. 29–41.; TATTAY: Gondolatok a földrajzi árujelzők jogi oltalma bevezetéséről. *Magyar Jog*, 1997/4. 193–200.; TATTAY: Jó bornak is kell a védjegy? In: *XXV. Országos Szőlész-borász Továbbképző Tanfolyam*, Balatonfüred 2003. február 3-7., 89–92.

³ A kézirat lezárásának ideje: 2013. február 1. napja.

⁴ A területtel foglalkozó korábbi munkáim közül, amelyek rendszerére és elemzéseire jelen tanulmány szorosan ráépül, kiemelendőnek tartom: SZILÁGYI János Ede: *Eredetvédelmi kérdések a borjogban*. Miskolc, Novotni Kiadó, 2009; SZILÁGYI: Földrajzi árujelzők szabályozása multilaterális nemzetközi megállapodásokban. *Miskolci Jogi Szemle*, 2008/2. 95–120.; SZILÁGYI: A földrajzi árujelzők hatályos magyar szabályozása a nemzetközi és európai tendenciák tükrében. *Magyar Jog*, 2010/5. 265–273.

⁵ SZILÁGYI (2009) i. m. 61–85.

A földrajzi eredet védelmének több jogi rendszere ismert világszerte. Ennek leggyakoribb rendszerei – Marcus Höpperger osztályozása⁶ alapján – a következők: (a) Tisztességtelen verseny és *passing-off*; a két elemből álló rendszer közül a kevésbé ismert *passing-off* kategóriában, a civiljogi hagyományok alapján, a szerződésen kívüli károkozás joga (*tort law*) képezi a földrajzi árujelzők védelmének az alapját. (b) Együttes és tanúsító védjegyek. (c) *Sui generis* védett eredetmegjelölések és regisztrált földrajzi jelzések rendszere, amelyet Höpperger a szőlészet-borászat szektor – XIX. században kialakult – szabályozására vezet vissza; az ilyen *sui generis* védelem speciális törvényi vagy rendeleti elismerésen alapul, és lényegében a francia eredetvédelmi rendszer és az európai földrajzi árujelzők védelmét szolgáló rendszer hozható fel példaként. d) A védelem közigazgatási rendszerei, amelynek tipikus képviselői a borokra vonatkoznak; itt ahhoz, hogy egy földrajzi árujelzőt valamely terméken használni lehessen, szükséges az, hogy a konkrét terméket egy adminisztratív engedélyezési eljárás során ellenőrizték, azon szempontból, hogy a termék eleget tesz-e a földrajzi árujelzőhöz tartozó lényeges jogi követelményeknek.

A fenti rendszerek mellett ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy létezhet a földrajzi árujelzők védelmének egy olyan rendszere valamely államban, amely nem szükségképpen esik a meghatározott négy kategóriába. Fontos továbbá kiemelni azt, hogy az egyes kategóriák nem kizárólagosak. Éppen ellenkezőleg, gyakorta találkozhatunk egyszerre a különböző kategóriák együttes alkalmazásával. A helyzetet bonyolítja az is, hogy a különböző termékkategóriákban eltérő védelmi rendszerek működhetnek.⁷

Munkám további részében lényegében éppen olyan eredetvédelmi intézményekkel – a magyar termék rendelettel, illetve a nemzeti értékek és hungarikumok védelmét biztosító törvénnyel – kívánok foglalkozni, amelyek jórészt kívül esnek – a höppergeri értelemben – klasszikusnak tekinthető eredetvédelmi jogintézmények körén (leszámítva azt, hogy a hungarikumok védelmét egy erre a célra létrehozott tanúsító védjegy is biztosítja), mégis vitathatatlanul a földrajzi eredettel (vagy legalábbis származással) összefüggésben kerültek megalkotásra Magyarországon.

⁶ HÖPPERGER, Marcus: Geographical indications in the international arena the current situation. 4–8. In: *International Symposium on Geographical Indications (WIPO and SAIC)*. (Peking, Kína, 2007. június 26–28.); forrás: http://www.wipo.int/meetings/en/details.jsp?meeting_id=13243; [letöltve: 2007.11.03.]

⁷ HÖPPERGER i. m. 4.

Tanulmányomban tehát két új magyar jogintézményre koncentrálok, ez mindazonáltal nem jelenti azt, hogy más tekintetben nincsenek folyamatban változások. Az alábbi fejlemények részletes kifejtésére pusztán a területi korlátokra tekintettel nem térek ki: (a) A földrajzi árujelzők nemzetközi szintű védelme kapcsán kiemelendő, hogy napjaink két releváns jogvédelmi rendszerénél is komoly fejlemények vannak.⁸ (a1) Az eredetmegjelölések védelmét biztosító *Lisszaboni Megállapodás*⁹ kapcsán egy 2008-as döntés alapján vizsgálják a rendszer lehetséges fejlesztését (az egyik legkomolyabb hiányossága a lisszaboni rendszernek ugyanis az, hogy meglehetősen kevés tagja van). Ennek kapcsán felvetődött a rendszer kiterjesztésének lehetősége a földrajzi jelzésekre is.¹⁰ (a2) A *TRIPS-mMegállapodás*¹¹ továbbfejlesztése (lényegében az ún. 'regisztráció' és 'kiterjesztés' kérdései¹²) kapcsán is kerültek elő újabb felvetések, javaslatok¹³ a Kereskedelmi Világszervezetben (WTO). (b) A magyar eredetvédelemben különösen sok jelentős változás, esemény történt a borok eredetvédelme kapcsán. (b1) Megszülettek – ha nem is az összes vonatkozásában – a korábbi uniós szabályozás alapján is védelem alatt álló *boraink földrajzi árujelzőinek* – 30 eredetmegjelölésnek és öt földrajzi jelzésnek – *a termékleírásai*. Azokat, valamint a nemzeti jóváhagyásukról szóló határozatokat határidőre (2011. december 31-ig) megküldték az Európai Unió Bizottságának (ami praktikusán azt jelenti, hogy ezen régi-új földrajzi árujelzőkkel kapcsolatban a borkészítés a 2012 augusztusával kezdődő borpiazi évtől már e termékleírások szerint folyhat¹⁴). A termékleírások és a rajtuk alapuló új eredetvédelmi szisztéma jelentősen átrendezték a borok földrajzi árujelzőinek korábbi rendszerét. (b2) A *magyar-szlovák tokaji jogvita* újabb fejezetéhez érkezett,

⁸ Mindkét nemzetközi rendszer vonatkozásában az előzmények tekintetében lásd SZILÁGYI (2008) i. m. 99–103. és 106–120.

⁹ Magyarországon az eredetmegjelölések oltalmára és nemzetközi lajstromozásra vonatkozó Lisszaboni Megállapodásnak, az 1967. évi július hó 14. napján Stockholmban felülvizsgált szövege kihirdetéséről szóló 1982. évi I. tvr. hirdette ki. A Lisszaboni Megállapodás a Párizsi Unió Egyezmény (Magyarországon az 1970. évi 18. tvr. hirdette ki) szakosított szerződése.

¹⁰ Lásd az erre a célra létrehozott munkacsoport eredményeit: <http://www.wipo.int/lisbon/en/review.html> [letöltve: 2013.02.10.]

¹¹ Magyarországon kihirdette az 1998. évi IX. törvény. A TRIPS-megállapodás az I. C) melléklet.

¹² SZILÁGYI (2008) i. m. 113–118.

¹³ Lásd különösen a következő WTO dokumentumokat WT/GC/W/633 (2011.04.11.), TN/C/W/60 (2011.04.19.) TN/IP/21 (2011.04.21.).

¹⁴ Lásd a szőlőtermesztésről és borgazdálkodásról szóló 2004. évi XVIII. törvény 13/A. § (8) bekezdését.

immáron az Európai Unió Bírósága előtt. Az ítélet¹⁵ kapcsán megállapítható, hogy az uniós döntéshozók (Európai Bizottság) nem érzékelték, mi a különbség egy tipikus homonim elnevezéseken alapuló jogvita (amelynek az alapja két, egymástól elkülönülő földrajzi helynek ugyanazzal az elnevezéssel történő jelölése) és a magyar-szlovák jogvita (amely kapcsán lényegében ugyanarról a helyről van szó, csak hogy különböző termékekre kívánják ugyanazt az elnevezést használni) között. Megítélésünk szerint – egyetértve Tattay Leventével¹⁶ – az ügy kapcsán nem kizárólag a magyar termelők, de a tokaji termékeket vásárló fogyasztók sérelme is felvethető. (b3) A borok új földrajzi árujelzős rendszere felvetette az ahhoz kapcsolódó intézmények újragondolását is. Ezen újraértelmezés során született meg – másodszori nekifutásra¹⁷ – az új hegyközségi törvény¹⁸ is. Az érintettek ugyanakkor érzékelhetően nem értenek egyet a szabályozás bizonyos elemeivel, mivel kezdeményezték annak ombudsmani vizsgálatát.¹⁹

2. A magyar termék rendelet

Az új magyar szabályozással²⁰ (továbbiakban: magyar termék rendelet), amely a *Magyarországon forgalomba hozott élelmiszerekre*²¹ (kivéve a szőlőből készült termékeket²²) kiterjedő hatályú, és főbb vonatkozásait tekintve 2012. szeptember 1. napján lépett hatályba,²³ a jogalkotó azon uniós szabályozáson (az ún.

¹⁵ Lásd T-194/10. sz. ügy Magyarország kontra Bizottság [HL C 399., 2012.12.22., 18. o.].

¹⁶ TATTAY (2012a) i. m. 24.

¹⁷ Lásd a 2012. október 1. napján érkezett T/8604. számú önálló képviselői indítványt (*Tiffán Zsolt*), amelyet a szakmai szervezetekkel történt egyeztetést követően az Országgyűlés Mezőgazdasági Bizottsága levett a napirendjéről.

¹⁸ A hegyközségekről szóló 2012. évi CCXIX. törvény.

¹⁹ *Az ombudsmanhoz fordult a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa*, közszolgálati hírportál, http://www.hirado.hu/Hirek/2013/01/09/16/Az_ombudsmanhoz_fordult_a_Hegykoszsegek_Nemzeti_Tanacs.aspx [letöltve: 2013.01.09.]

²⁰ Lásd a 74/2012. (VII.25.) VM rendeletet az egyes önkéntes megkülönböztető megjelölések élelmiszereken történő használatáról 1. §

²¹ Az *élelmiszerek* fogalma kapcsán lásd az Európai Parlament és a Tanács 178/2002/EK rendeletét az élelmiszerjog általános elveiről és követelményeiről, az Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság létrehozásáról és az élelmiszerbiztonságra vonatkozó eljárások megállapításáról [2002] HL L 31, 2002.2.1., 1–24. o.; 74/2012. VM rendelet 1. § (6) bek. c) pont.

²² 74/2012. VM rendelet 1. § (7) bek.

²³ 74/2012. VM rendelet 8. § Fontos megemlíteni ugyanakkor a rendelet átmeneti rendelkezéseit. Ennek értelmében az „olyan élelmiszer, amelynek csomagolásán e rendelet szerint minősülő, de e rendelet előírásainak nem megfelelő állítás található, e rendelet hatálybalépését kö-

Közösségi Vámkódexen²⁴) alapuló gyakorlaton próbált meg változtatni, amely alapján az élelmiszerek viszonylag csekély magyarországi kötődése esetén is lehetőség nyílt a termék magyar termékként történő megjelölésére. A Közösségi Vámkódex alapján ugyanis „azokat az árukat, amelyeknek az előállításában egynél több ország vett részt, úgy kell tekinteni, hogy abból az országból származnak, amelyben az utolsó lényeges, gazdaságilag indokolt feldolgozáson vagy megmunkáláson mentek keresztül. Ez a feldolgozási vagy megmunkálási folyamat vagy az élelmiszer-előállítás fontos szakaszát kell hogy képezze, vagy annak eredményeként új terméket kell hogy létrehozzanak. Ebbe az értelmezésbe pedig már a csomagolás is beleszámít. Így egy másik országban előállított, de egy magyarországi üzemben szeletelt és csomagolt felvágott csomagolásán származási országgént feltüntethető Magyarország.”²⁵

A magyar termék rendelet hatálybalépésétől kezdve csak a rendeletben meghatározott feltételekkel tüntethetők fel az élelmiszereken a ‘magyar termék’, a ‘hazai termék’ és a ‘hazai feldolgozású termék’ jelölések. E jelölések feltüntetése ugyanakkor továbbra sem kötelező az élelmiszereken, pusztán *önkéntes* alapon történik.²⁶ Fontos megjegyezni, hogy a három kategória alapvetően az összetevők alapján különbözteti meg az egyes termékeket, s az egyes termékek minőség szerinti kategorizációja (különleges, prémium) nem tárgya a rendeletnek; az egyes, minőséggel kapcsolatos megjelölésekkel kapcsolatos elvárásokat ugyanis a Magyar Élelmiszerkönyv tartalmazza.²⁷

A magyar származásra történő utalás, így különösen a ‘*magyar termék*’ jelzés használatának szabályai eltérő követelményeket fogalmaznak meg az

vetően 12 hónapig hozható forgalomba és minőség-megőrzési ideje végéig forgalomban tartható.”; 9. § (2) bek. A rendelethez készült útmutató ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy „ez a moratórium nem vonatkozik a különböző reklámokra, szóró anyagokra, kiadványokra, amelyekre a 2012. szeptember 1-jei hatályba lépés vonatkozik”; lásd *Útmutató az egyes önkéntes megkülönböztető megjelölések élelmiszereken történő használatáról szóló 74/2012. (VII.25.) VM rendelet alkalmazásához*, 2012. december (1. kiadás), 15. oldal [továbbiakban: *Útmutató*]. Az útmutató elérhető a kormányzati honlapról: http://elelmiszerlanc.kormany.hu/download/c/49/50000/%C3%9A%20term%C3%A9k%20rendelet-hez_2012_12_19.pdf [letöltve: 2013.02.03.]

²⁴ A Tanács 2913/92/EGK rendelete (1992. október 12.) a Közösségi Vámkódex létrehozásáról [1992] HL L 302, 1992.10.19., 1–50. o. Megjegyzés: e rendeletet 2013. június 24. napjától teljes egészében felváltja immáron az Európai Parlament és a Tanács 450/2008 rendelete a Közösségi Vámkódex létrehozásáról (Modernizált Vámkódex) [2008] HL L 145, 2008.06.04., 1–64. o.

²⁵ Lásd az *Útmutató* 2. oldalát.

²⁶ 74/2012. VM rendelet 1. § (1) és (4) bek.

²⁷ 74/2012. VM rendelet 1. § (3) bek., 5. §; lásd továbbá az élelmiszerek jelöléséről szóló 19/2004. (II.26.) FVM-ESzCsM-GKM együttes rendeletet és annak kommentárját is.

alaptermékek,²⁸ a feldolgozatlan termékek²⁹ és a feldolgozott termékek³⁰ vonatkozásában. Az első esetben, a növényi eredetű *alaptermékek* kapcsán feltételként határozták meg, hogy annak termesztése, betakarítása, tisztítása, kezelése, előrecsomagolása Magyarországon kell történjen; hasonlóképpen az állati eredetű alaptermék esetén pedig az állat születése, keltetése, felnevelése (vagy, ha az alaptermék nem az állatból készül, különösen a méz-, tej- és tojástermelés esetén, az állat termelésbe állítása) és előrecsomagolása. A magyar származásra történő utalás a *feldolgozatlan terméken* akkor tüntethető fel, ha annak az előbb részletezett alaptermékből történő előállításakor valamennyi alkalmazott eljárását – pl. a szétválasztást, vágást, szeletelést, darálást, nyúzást, őrlést, tisztítást, hűtést, fagyasztást és a csomagolást – Magyarországon végezték. A magyar származásra történő utalás a *feldolgozott terméken* akkor tüntethető fel, ha (ad 1) az előállításához használt feldolgozatlan termék összetevő eleget tesz a magyar termék rendeletben ilyen termékekkel szemben támasztott feltételeknek, (ad 2) feldolgozásának minden lépése, amelynek eredményeképpen a végtermék létrejön, Magyarországon történt, és (ad 3) az előállításához használt egyéb feldolgozott termék összetevői is megfelelnek a magyar származású alaptermékekkel szemben támasztott feltételeknek.³¹

A '*hazai termék*', vagy bármilyen ezzel egyenértékű jelölés a feldolgozott terméken akkor tüntethető fel, ha (ad 1) az előállításához használt feldolgozatlan termék összetevő több mint 50%-a megfelel a magyar termék jelölés kapcsán a feldolgozatlan termékekkel szemben támasztott feltételeknek, (ad 2) a feldolgozás minden lépése, amelynek eredményeképpen a felhasználónak szánt

²⁸ A vonatkozó uniós jog alapján '*alaptermékek*': elsődleges termelésből származó termékek, beleértve a termőföldből, állattenyésztésből, vadászatból és halászatból származó termékeket; lásd: Európai Parlament és a Tanács 852/2004/EK rendelete az élelmiszer-higiéniáról [2004] HL L 139, 2004.4.30., 1–54. o. 2. cikk (1) bek. b) pont; 74/2012. VM rendelet 1. § (6) bek. a) pont.

²⁹ A vonatkozó uniós jog alapján '*feldolgozatlan termékek*': olyan élelmiszerek, amelyeken még nem végeztek feldolgozást, és ide tartoznak a szétválasztott, részekre osztott, elvágott, szeletelt, kicsontozott, darált, megnyúzott, őrlött, vágott, tisztított, darabolt, kifejtett, tört, hűtött, fagyasztott, mélyfagyasztott vagy kiolvasztott élelmiszerek; lásd: 852/2004/EK rendelet 2. cikk (1) bek. n) pont; 74/2012. VM rendelet 1. § (6) bek. i) pont. A 852/2004/EK rendelet 2. cikk (1) bek. m) pontja alapján '*feldolgozás*': az eredeti terméket lényegesen megváltoztató bármely tevékenység, beleértve a melegítést, füstölést, pácolást, érlelést, szárítást, marinírozást, kivonást, extrudálást vagy e folyamatok valamely kombinációját.

³⁰ A vonatkozó uniós jog alapján '*feldolgozott termék*': a feldolgozatlan termékek feldolgozásából származó élelmiszerek. Ezek a termékek tartalmazhatnak olyan összetevőket, amelyek az előállításukhoz szükségesek, vagy különleges tulajdonságokat adnak nekik; lásd: 852/2004/EK rendelet 2. cikk (1) bek. o) pont; 74/2012. VM rendelet 1. § (6) bek. j) pont.

³¹ 74/2012. VM rendelet 2. § Bizonyos kivételek kapcsán lásd a 2. § (5) bekezdését.

végtermék létrejön, Magyarországon történt, és (ad 3) az előállításához használt feldolgozott termék összetevő megfelel az előző két pontban meghatározott követelményeknek.³²

A feldolgozott terméken a '*hazai feldolgozású termék*', vagy bármilyen ezzel egyenértékű jelölés, akkor tüntethető fel, ha a feldolgozás minden, a termék összetételét vagy érzékszervi tulajdonságait meghatározó eljárás Magyarországon történt. A feldolgozott termék előállítása során nem tekinthető a termék összetételét vagy érzékszervi tulajdonságait meghatározó eljárásnak a válogatás, az osztályozás, a szétválasztás, a csomagolás és a jelölés.³³

A magyar termék rendelet hatálya nem csak a fentebb említett jelölések jogszolgáltatlan használata ellen lép fel. A rendeletben meghatározott feltételeknek teljesülnie kell bármilyen olyan egyéb állítás, jelölés vagy megkülönböztető információ esetén is, amely az élelmiszer magyar vagy hazai származására vagy hazai feldolgozására utal.³⁴

A *piacszabályozási eszköznek nem minősülő*³⁵ magyar termék rendelet önmagában nem ír elő kötelező logó- vagy védjegyhasználati kötelezettséget.³⁶

A magyar termék rendelet nemcsak a Magyarországon forgalomba hozott élelmiszerek származása, hanem készítésének módja kapcsán is meghatározott

³² 74/2012. VM rendelet 3. §

³³ 74/2012. VM rendelet 4. §

³⁴ 74/2012. VM rendelet 1. § (2) bek., 2. § (1) bek., 3. § (1) bek., 4. § (1) bek.

³⁵ A magyar termék rendeletet 2011 végétől az EU notifikációs eljárás keretében vizsgálta, és az eljárás során megfogalmazta fenntartásait is. „Az EU a hazánkban megküldött válaszlevélben elismeri, hogy az önkéntes szabályozás nem ellentétes az áruk szabad áramlásának uniós alapjogával, mégis úgy ítéli meg, hogy a származási hely feltüntetése már önmagában is diszkriminatív, hiszen arra ösztönözheti a magyar fogyasztókat, hogy az import élelmiszerekkel szemben a hazai termékeket válasszák. A levélben több olyan bírósági döntésre utalnak, amelyben hasonló, más tagországi kezdeményezéseket Brüsszel már elutasított.” Lásd a *Készül a válaszlevél a magyar termékrendelet-tervezethez érkezett uniós kifogásokra*; 2012. április 25., kormányzati honlap, <http://www.kormany.hu/hu/videkfejlesztési-miniszterium/elelmiszerlanc-felugyeletert-es-agrar-szakigazgatassert-felelos-allamtitkarsag/hirek/keszul-a-valaszlevel-a-magyar-termek-rendelet-tervezethez-erkezett-unios-kifogásokra> [letöltve: 2013.02.03.]

³⁶ Mindazonáltal a tárca szorgalmazta a Magyar Termék Nonprofit Kft. ezzel kapcsolatos kezdeményezését; lásd *A magyar termék megkülönböztetése a fogyasztó érdeke*; 2012. július 24, kormányzati honlap, <http://www.kormany.hu/hu/videkfejlesztési-miniszterium/elelmiszerlanc-felugyeletert-es-agrar-szakigazgatassert-felelos-allamtitkarsag/hirek/a-magyar-termek-megkulonboztetese-a-fogyasztó-érdeke> [letöltve: 2013.02.03.]. Ennek megfelelően pl. a Magyar Termék Nonprofit Kft. jelentősen átalakította tanúsító védjegyeinek rendszerét, nagymértékben megfeleltetve azt a 74/2012. VM rendeletben foglaltaknak; lásd http://www.amagyartermek.hu/content/letoltheto_dokumentumok/ [letöltve: 2013.02.03.]

bizonyos jelöléseket, amelyeket tipikusan az egyedi előállítású, ill. manufaktúrális körülmények között készült termékekre lehet használni.³⁷

3. A hungarikum törvény

A 'hungarikum' vagy 'hungaricum' jelölés meglehetősen elterjedt a magyar nyelvhasználatban, ennek ellenére sokáig tisztázatlan volt az, hogy mely esetekben alkalmazható és hogy mit is takar.³⁸ Mindazonáltal például a 'hungarikum' megjelölésre vonatkozó védjegybejelentéseket viszonylag nagy számban tettek.³⁹

A hungarikum szó jogszabályi meghatározásával elsőként a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvényben találkozhattunk. Ennek meghatározása szerint hungarikum „a Magyarország mindenkori területén megjelent minden, továbbá a külföldön magyar nyelven, magyar szerzőtől, illetőleg magyar vonatkozású tartalommal keletkezett valamennyi dokumentum, függetlenül attól, hogy nyilvánosságra hozták-e vagy sem”.⁴⁰ Véleményem szerint ezen meghatározás nem fedte le maradéktalanul a köznapi értelemben használt hungarikum jelentésvilágot.

Lényegében ezen eltérő hungarikum felfogás szellemében született⁴¹ meg az Országgyűlés azon határozata,⁴² amely a hungarikumok védelméről rendelkezik. Az országgyűlési határozat értelmezése alapján lényegében egy tágabb

³⁷ 74/2012. VM rendelet 6. §

³⁸ Lásd ezzel kapcsolatban pl. a www.hungarikum.lap.hu internetes oldalt [letöltve: 2013.02.05.].

³⁹ 2003. július 30-ig 13 db volt Magyarországon. BÁNDI Tamásné: Minek nevezzetek? Hungaricum? *Védjegyvilág*, 2003/2. 19. A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának e-nyilvántartása szerint – <http://epub.hpo.hu/e-nyilvantartas/?lang=HU> [letöltve: 2013.02.08.] – jelenleg is fennálló védjegyoltalom: 'Hungarikum virágföld 1957', 'Legyen az erkölcs hungarikum', 'Roma Hungaricum Állami Művészegyüttes', 'Forum Hungaricum', 'Hungaricum Wine & Fine Food', 'Premium Hungaricum', 'Béres Egészség Hungaricum Program', 'Hungaricum Fesztivál', 'HBF Hungaricum', 'Hungaricum Club'. Érdekességgéppen egy szabadalmi bejelentés (a Rhacódium Cellare nemespenész penicillin előállításával összefüggésben) kapcsán is találkozhatunk a hungaricum elnevezéssel...

⁴⁰ Lásd 1997. évi CXL. törvény 1. mellékletének d) pontját. A hungarikum kifejezés használata egyébiránt a magyar borjogban is megtalálható, így a bortörvény indoklásában hungarikumnak minősítik az Egri- és Szekszárdi Bikavért, továbbá a tokaji borkülönlegességeket; lásd a szőlőtermesztésről és borgazdálkodásról szóló 2004. évi XVIII. törvény indoklásának 14-17.; 38. §-ait.

⁴¹ A határozat megalkotására vonatkozó önálló indítványt (irományszám: H/4607.) Medgyasszay László és Simicskó István képviselők nyújtották be 2007. december 5-én.

⁴² Lásd a 77/2008. (VI.13.) Ogy. határozatot a hungarikumok védelméről.

és egy szűkebb értelemben vett hungarikum felfogással találkozhatunk. Tágabb értelemben véve hungarikumnak tekinthetők azon értékek, amelyek „egyedien és egyedülállóan magyar különlegességek”. Szűkebb értelemben a hungarikumok „olyan sajátos magyar termékek, melyeknek tulajdonságai között lényeges és kiemelkedő a magyar nemzeti jelleg, és amelyek természeti adottságainkkal, őshonos fajtáinkkal, termelési-tenyésztési hagyományainkkal összefüggésben sajátosan magyar ismérvekkel rendelkeznek.” Mint az a 2012-ben elfogadott hungarikum törvény elemzése kapcsán megállapítható, a jogalkotó végül a tágabb értelemben vett hungarikum felfogásból kiindulva alkotta meg a hungarikum törvényt.

A meghatározást követően az Országgyűlés felkérte a Kormányt, hogy dolgozza ki a hungarikumok rendszerezését, valamint megőrzésének és hasznosításának lehetőségeit.

A határozat egyébiránt utalt a *Hagyományok – Ízek – Régiók* (HÍR) programra is. A HÍR lényegében az – eredetileg francia előzményekkel kidolgozott – európai uniós *Euroterroirs* kezdeményezés részeként, a FVM által 1998-ban indított és a Magyar Agrármarketing Centrumhoz utalt program, amelybe a gyűjtésre kijelölt időszak végére mintegy 300 – a magyar kultúrára jellemző hagyományos és tájjellegű – termék került be.⁴³ A határozatban – lényegében a HÍR eredményeinek elismeréseként – az Országgyűlés felkérte a Kormányt arra is, hogy vizsgálja meg a HÍR program keretében létrejött, a hagyományos mezőgazdasági termékeket és élelmiszereket tartalmazó gyűjtemény bővítésének és hasznosításának, valamint a határon túli magyarok lakta területeken való gyűjtőmunkához szakmai segítség nyújtásának lehetőségét.

Az Országgyűlés határozatában mindezeket túl – érzékelve a hungarikumok és a földrajzi árujelzők közötti szoros kapcsolatot – felkérte a Kormányt, hogy „ösztönözze az agrártermékek eredetmegjelölései és földrajzi jelzései közösségi oltalmának megszerzését, valamint a hagyományos különleges tulajdonságú termékek közösségi elismerését.”

A magyar ún. ‘libamáj’ botrány hatására – amely ügyben kétséges állatvédelmi jogalapra hivatkozással kívánták külföldi versenytársak tönkretenni a magyar hungarikumnak számító élelmiszerek gazdasági alapjait és jó hírnevét – az Országgyűlés továbblépett a hungarikumok jogszabályi védelmének ügyében, és felkérte a „Kormányt, hogy az országgyűlési határozatban

⁴³ SIMICSKÓ István: *Nemzeti értékeink védelmében*. Budapest, Kereszténydemokrata Néppárt Országgyűlési Képviselőcsoportja, 2008, 228.

deklarált hungarikumokról – ideértve a magyarországi hízott kacsá- és libamáj-termelést – nyújtson be törvényjavaslatot az Országgyűlés elé.”⁴⁴

Ezen előzményeket követően, néhány év előkészítés után, a hungarikum törvény (továbbiakban Huntv.)⁴⁵ 2012-ben került elfogadásra. A törvény két védendő kategóriát határoz meg. Az első, tágabb kategória – mondhatni a szabályozás alapegysége – az ún. ‘nemzeti érték’, míg a magasabb minőségi kategória a ‘hungarikum’ maga. A két védendő kategória meglehetősen széles tárgykörre terjed ki, ami nem más, mint az ‘érték’, amely valamiképpen kötődik annak magyar alkotóihoz, megteremtőihez vagy Magyarországhoz. Valamely érték nemzeti értékke vagy hungarikummá minősítése nem érinti annak egyéb jogszabályok alapján fennálló védettségét.⁴⁶ Fontos megjegyezni, hogy a Huntv. alapján a természetes személyek, jogi személyek és jogi személyiséggel nem rendelkező társaságok nem lehetnek sem nemzeti értékek, sem hungarikumok, továbbá kiemelendő az is, hogy a Huntv. hatálya nem érinti a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény által hungarikumnak minősülő értékeket.⁴⁷

3.1. *A Magyar Nemzeti Értékek Piramisának alapköve – a nemzeti érték*

A Huntv. meghatározása alapján a *nemzeti érték* a magyar alkotótevékenységhez, a termelési kultúrához, a tudáshoz, a hagyományokhoz, a tájhoz és az élővilághoz kapcsolódó, nemzetünk történelme, valamint a közelmúlt során felhalmozott és megőrzött minden szellemi és anyagi, természeti, közösségi érték, vagy termék, amely (a) hazai szempontból meghatározó jelentőségű, így nemzetünk – de legalább egy meghatározott tájegység lakossága – a magyarságra jellemzőnek és közismertnek fogad el, (b) jelentősen öregbíti hírnevünket, növelheti megbecsülésünket az Európai Unióban és szerte a világon, (c) hozzájárul az új nemzedékek nemzeti hovatartozásának, magyarságtudatának kialakításához, megerősítéséhez.⁴⁸ A törvény speciális esetként nevesíti a ‘közös-

⁴⁴ Lásd a 122/2008. (XI.28.) Ogy. határozatot a hízott kacsából és libából előállított termékek védelméről.

⁴⁵ 2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról (továbbiakban Huntv.).

⁴⁶ Ilyen például: a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény, a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény, valamint a közokiratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény; Huntv. 1. § (2) bek.

⁴⁷ Huntv. 1. § (3)-(4) bek.

⁴⁸ Huntv. 1. § (1) bek. j) pont.

ségi oltalom alatt álló nemzeti értékeket⁴⁹ és a 'nemzetközi elismerésben részesített nemzeti értékeket'.⁵⁰ E két esetkörhöz, valamint az egyes miniszterek által összeállított 'ágazati értéktárakban'⁵¹ szereplő nemzeti értékek a *törvény erejénél fogva*⁵² képezik a nemzeti értékek részét és kerülnek a – Hungarikum Bizottság (HB) által összesített és gondozott⁵³ – ún. *Magyar Értéktárba*. A Hungarikum Bizottság a 2013. január 31. napján tartott ülésén kiadott listán⁵⁴ szereplő értékeket a törvény erejénél fogva beemelte a Magyar Értéktárba. Így nemzeti értékek lettek (a) a szellemi kulturális örökség tárgyai (pl. Kassai-féle lovasíjász módszer, Sárköz népművészete), (b) az eredetmegjelölések oltalmára és nemzetközi lajstromozására vonatkozó Lisszaboni Megállapodás alapján nemzetközi védelem alatt álló magyar eredetmegjelölések (pl. herendi porcelán, szentgotthárdi kard), (c) az uniós oltalom alatt álló mezőgazdasági termékek és élelmiszerek földrajzi árujelzői (pl. alföldi kamillavirágzat, gyulai kolbász), (d) az uniós oltalom alatt álló szeszes italok földrajzi árujelzői (békési szilvapálinka, törkölypálinka megnevezés, etc.), (e) az uniós oltalom alatt álló szőlészeti és borászati termékek földrajzi árujelzői (pl. Villány, Tokaj), (f) az uniós elismerés alatt álló hagyományos különleges termékek (pozsonyi kifli).

Az ipso iure a Magyar Értéktár részévé váló értékeken kívül van más lehetőség is arra, hogy egy érték a Magyar Értéktár részévé váljon. Egy, a duplumok elkerülését szolgáló értékelést⁵⁵ követően ugyanis a nemzeti értékek a települési, a tájegységi, a megyei, valamint a külhoni közösségek értéktá-

⁴⁹ A törvény alapján e körbe tartoznak az 510/2006/EK tanácsi rendelet alapján eredetmegjelöléssel vagy földrajzi jelzéssel rendelkező mezőgazdasági termékek vagy élelmiszerek, a 110/2008/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet alapján földrajzi árujelzővel rendelkező szeszes italok, az 1234/2007/EK tanácsi rendelet alapján eredetmegjelöléssel, vagy földrajzi jelzéssel rendelkező borok és borászati termékek, továbbá az 509/2006/EK tanácsi rendelet alapján hagyományos különleges terméknek minősülő mezőgazdasági termékek és élelmiszerek; Huntv. 1. § (1) bek. i) pont.

⁵⁰ A törvény alapján e körbe tartoznak „azon nemzeti érték, amely az Országgyűlés által ratifikált, vagy kormányrendelettel kihirdetett nemzetközi megállapodások vagy viszonyosság alapján nemzetközi elismerésben részesült”; Huntv. 1. § (1) bek. k) pont.

⁵¹ *Ágazati értéktár*: az egyes ágazatokért felelős miniszterek által azonosított nemzeti értékek adatainak gyűjteménye; Huntv. 1. § (1) bek. b) pont, lásd továbbá a 6. §-t is. *A Huntv. egyéb-iránt nem egyértelmű abban a kérdésben, hogy az ágazati értéktárban szereplő értékeket ipso iure nemzeti értékeknek tekinti-e.* Kétségtelen, hogy a 9. §-ban ekként nevesítik azokat. A 10. § (1) bek. ezzel szemben különbséget tesz az ágazati értéktárak és a törvény erejénél fogva Magyar Értéktárba tartozó értékek között; lásd még a 6. § (2) bek.-t is.

⁵² Huntv. 9. §

⁵³ Huntv. 10. § (1) bek.

⁵⁴ A lista letölthető: <http://elelmiszerlanc.kormany.hu/hungarikum> [letöltve: 2013.02.08.].

⁵⁵ Huntv. 7. § (4) bek., 10. § (2) bek.

raiból is átkerülnek a Magyar Értéktárba.⁵⁶ A települési, tájegységi, megyei, valamint a külhoni magyarság értéktárának létrehozása pusztán lehetőség és nem kötelezettség a *települési önkormányzatok* (települési és/vagy tájegységi értéktár), *megyei önkormányzatok* (megyei értéktár) valamint a *Magyar Állandó Értekezlet*, azaz a MÁÉRT (külhoni magyarság értéktára) számára.⁵⁷ Amennyiben az önkormányzatok, illetve a MÁÉRT élnek e lehetőséggel, akkor ennek kapcsán létrehozhatnak külön *bizottságot*,⁵⁸ vagy *megbízhatnak* olyan állami, önkormányzati, egyházi, társadalmi illetve vidékfejlesztési szervezetet, amely már korábban is ezzel foglalkozott.⁵⁹ Amennyiben az önkormányzatok illetve a MÁÉRT nem élnek e törvényi lehetőséggel, akkor a Huntv. bizonyos delegációs szabályokat állapít meg, amelyek meghatározzák azt, hogy adott nemzeti értékek meghatározásával, összegyűjtésével és gondozásával kapcsolatos feladatokat ki lássa el.⁶⁰ A rendszer nyitottságát szolgálja azon szabály, amely alapján a nemzeti érték felvételét a települési, tájegységi vagy megyei értéktárba, valamint a külhoni magyarság értéktárába, továbbá a Magyar Értéktárba *bárki kezdeményezheti*.⁶¹

3.2. A Magyar Nemzeti Értékek Piramisának csúcsa – a hungarikum

A nemzeti érték meghatározásán alapuló hungarikum fogalom egy képzeletbeli minőségi piramis csúcsát jelöli. A Huntv. értelmében a *hungarikum* egy gyűjtőfogalom, amely egységes osztályozási, besorolási és nyilvántartási rendszerben olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelöl, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítménye, és (a) amelyet belföldön és külföldön egyaránt a magyarság eredményeként, kiemelt értékeként tartanak számon, vagy (b) amely védett természeti értékek, vagy (c) amely kiváló nemzeti termék, vagy (d) amelyet az e törvény végrehajtására kiadott jogszabályban meghatározottak szerint végzett egyedi értékelés eredményeként a Hungarikum Bizottság hungarikummá minősít, (e) vagy amely e törvény erejénél fogva hungarikumnak minősül.⁶² A meghatározásból kitűnik, hogy a

⁵⁶ Huntv. 3. § (2) és (4) bek., 4. § (2) bek., 5. § (2) bek., 7. § (1) bek.

⁵⁷ Huntv. 3. § (1) és (4) bek., 4. § (2) bek., 5. § (2) bek.

⁵⁸ Huntv. 3. § (2) és (4) bek., 4. § (3) bek., 5. § (3) bek.

⁵⁹ Huntv. 3. § (3) bek., 4. § (1) bek., 5. § (1) bek.

⁶⁰ Huntv. 4. § (2) bek., 17. § (1) bek. b) pont.

⁶¹ Huntv. 8. §

⁶² Huntv. 1. § (1) bek. g) pont.

hungarikumok kapcsán is találkozhatunk ipso iure hungarikumokkal, és olyanokkal is, amelyek a HB minősítése és döntése alapján lesznek azzá, és válnak a Hungarikum Gyűjtemény⁶³ részévé. Az első esetkör kapcsán a Huntv. megállapítja: az Egyesült Nemzetek Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete által kiemelkedő egyetemes értéként vagy szellemi kulturális örökségként nyilvántartott és a hungarikumokkal szemben támasztott, fentebb nevesített a)-c) alpontok szerinti feltételeknek megfelelő javak külön elbírálás nélkül, a hungarikum törvény erejénél fogva hungarikumoknak minősülnek; s az így hungarikumnak minősülő nemzeti értékek adatait a HB közzéteszi.⁶⁴ A törvény erejénél fogva hungarikumnak minősülő nemzeti értékek listája immáron közzétételre került. A HB 2013. január 31-ei ülésén jóváhagyott lista⁶⁵ két nagy csoportra bontva nevesíti az ipso iure hungarikumokat: (a) a *szellemi kulturális örökség területéről származó hungarikumok* (a1)⁶⁶ a táncház módszer mint a szellemi kulturális örökség átörökítésének magyar modellje, (a2)⁶⁷ a mohácsi busójárás maszkos télűző szokása, a solymászat élő emberi öröksége, a matyó népművészet hímzéskultúrája; (b) a *világörökség listáján szereplő magyar helyszínek*:⁶⁸ (b1) Budapesten a Duna-partok, a Budai Várnegyed és az Andrássy út, (b2) Hollókő ófalu és környezete, (b3) az Aggteleki-karszt és a Szlovák-karszt barlangjai, (b4) az Ezeréves Pannonhalmi Bencés Főapátság és természeti környezete, (b5) a Hortobágyi Nemzeti Park (a Puszta), (b6) Pécs (*Sopiana*) ókeresztény temetője, (b7) Fertő/*Neusiedlersee* kultúrtáj, (b8) a Tokaji történelmi borvidék kultúrtáj.

Összehasonlítva a nemzeti értékekkel, a Huntv. a hungarikummá nyilvánítási eljárás kezdeményezését *szűkebb jogosulti körnek* teszi lehetővé.⁶⁹ A törvény

⁶³ Huntv. 1. § (1) bek. h) pont.

⁶⁴ Huntv. 12. § (2) bek.

⁶⁵ Lásd: <http://elelmiszerlanc.kormany.hu/hungarikum> [letöltve: 2013.02.08.].

⁶⁶ A szellemi kulturális örökség megőrzését szolgáló legjobb gyakorlatok listáján szereplő hungarikum: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011&Art18=00515> [letöltve: 2013.02.08.].

⁶⁷ Az emberiség szellemi kulturális örökségének reprezentatív listáján szereplő hungarikumok: http://www.szellemiorokseg.hu/index.php?menu=52&m=unesco_listak [letöltve: 2013.02.08.].

⁶⁸ Lásd: <http://whc.unesco.org/en/list> [letöltve: 2013.02.08.].

⁶⁹ A Magyar Értéktárban nyilvántartott nemzeti értéknek hungarikummá nyilvánítására javaslatot tehet: (a) a HB tagja, (b) a Települési Értéktár Bizottságok, vagy a feladataik ellátásával megbízott intézmények, szervezetek, (c) a Megyei Értéktár Bizottságok, vagy a feladataik ellátásával megbízott intézmények, szervezetek, (d) a Külhoni Bizottság, vagy feladataik ellátásával megbízott intézmények, szervezetek, (e) a hatáskörrel rendelkező miniszterek, valamint (f) a Magyar Értéktárban nyilvántartott nemzeti értéket gondozó, vagy ilyen terméket előállító magánszemélyek vagy vállalkozások; Huntv. 12. § (1) bek.

értelmében a *HB* – a Huntv. végrehajtására kiadott jogszabályban meghatározott feltételek szerint – kiválasztja, hogy mely nemzeti értékek minősülnek a Magyar Értéktárból hungarikumnak, indokolt esetben pedig dönt e minősítés visszavonásáról. A Huntv. rendelkezése alapján a Hungarikumok Gyűjteményét első alkalommal a törvény hatálybalépésétől – vagyis 2012. július 1. napjától – számított egy éven belül kell közzétenni.⁷⁰

A Hungarikumok Gyűjteményében szereplő értékek széles körben történő megismertetésének elősegítése és minőségük folyamatos fenntartása érdekében *hungarikum tanúsító védjegy* kerül bevezetésre. A hungarikum tanúsító védjegy lajstromozása iránti nemzeti bejelentést, valamint a közösségi védjegybejelentést az agrár-vidékfejlesztésért felelős miniszter teszi meg, és a védjegy használatát a védjegyjogosult pályázati úton kiválasztott alkotók számára engedélyezi. A hungarikum tanúsító védjegy piaci bevezetése és népszerűsítése, valamint a hungarikum tanúsító védjegy szabályzatában foglalt követelmények teljesülésének az ellenőrzése az agrár-vidékfejlesztésért felelős miniszter feladata.⁷¹

Összefoglaló

A fentebb részletezettek alapján egyértelműen megállapítható, hogy az eredetvédelem és a hozzá kapcsolódó számos jogintézmény egy dinamikusan változó területe mind a nemzetközi, mind az uniós, mind pedig a nemzeti jognak. Magyarországnak pedig alapvető gazdasági érdeke, hogy ezen változásoknak aktív formálója és alkalmazója legyen.

⁷⁰ Huntv. 21. § (2) bek.

⁷¹ Huntv. 18. §

TATTAY SZILÁRD*

LEHETSÉGES-E A SZEMÉLY JOGAIT A TULAJDON FOGALMÁRA ALAPOZNI?

*A ‘dominium’, a ‘tulajdon’ és az ‘önmagunk feletti tulajdon’
fogalmainak történeti elemzése*

1. Bevezetés

John Locke-nak az embert a ‘saját személye tulajdonosaként’ leíró koncepciója nemcsak a modern politikai és alkotmányjogi gondolkodás formálódását befolyásolta jelentős mértékben, hanem fontos szerepet játszott a ‘szellemi tulajdon’ fogalmának a kialakulásában is. Magán a locke-i elméleten belül e felfogás jelentőségét az adja, hogy ez alapozza meg a XVII. századi angol empirista filozófus természetes jogokról szóló tanát általában és a magántulajdonnal kapcsolatos nézeteit különösen. Klasszikussá vált megfogalmazását a *Második értekezés a polgári kormányzatról* híres, „A tulajdonról” című V. fejezetében olvashatjuk: „Bár a föld és az összes alacsonyabb rendű teremtmény közösen minden emberé, mégis mindenkinek *tulajdona* a saját *személye* [*Property in his own Person*]. Ehhez senkinek sincs joga, csak magának. Azt mondhatjuk, hogy testének *munkája* és kezének *műve* a szó szoros értelmében az övé. Amit tehát kiemel abból az állapotból, amelyben a természet hagyta, azt *összevegyítette* munkájával, hozzátett valamit, ami az övé, és ezzel *tulajdonává* teszi.”¹ Jelen

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Jogbölcseleti Tanszék; tudományos munkatárs, Magyar tudományos Akadémia Társadalomtudományi kutatóközpont Jogtudományi Intézet.

¹ John LOCKE: *Második értekezés a polgári kormányzatról* (ford. ENDREFFY Zoltán). Kolozsvár, Polis, 1999. V. fejezet, 27. §, 58. [287–288.]. A szögletes zárójelben szereplő oldalszámok itt és a továbbiakban az alábbi angol nyelvű kiadásra vonatkoznak: John LOCKE: *Two Treatises of Government* (szerk. Peter LASLETT). Cambridge, Cambridge University Press, 1988.

tanulmány a *self-ownership* (önmagunk feletti tulajdon) eme összetett fogalmát a természetes jogok eszmetörténetének kontextusában, a *dominium sui* középkori koncepciójával való összehasonlításban vizsgálja.

2. A természetes jogok eszméjének történeti genezise

2.1. Modern kezdetek: a jogok mint a 'tulajdonosi individualizmus' tükröződései?

Mintegy fél évszázaddal ezelőtt még az volt az uralkodó vélemény mind a történészek, mind a filozófusok, mind pedig a jogászok körében, hogy a természetes jogok eszméje egy jellegzetesen modern jelenség, mely történetileg először a XVII. században jelent meg, a modern tudomány és piacgazdaság megjelenésének, valamint a korszak filozófiai individualizmusának politikai-jogi következményeként.² Igen eltérő módon bár, de ugyanolyan meggyőződéssel és hévvel védte és terjesztette e nézetet a XX. század derekának két befolyásos politikai filozófusa, a konzervatív Leo Strauss és a marxista Crawford B. Macpherson.³ Utóbbi elsősorban – sokak szerint egyoldalúan – a piaci kapitalizmusnak a liberális demokrácia ideológiájára gyakorolt hatását hangsúlyozta, és a természetes jogokra vonatkozó elméletek közös magvát az ún. 'tulajdonosi individualizmusban' (*possessive individualism*) vélte felfedezni. Ugyanezt a 'birtokláselvű jelleget' (*possessive equality*) emelte ki és bírálta Locke emberképe kapcsán is:

„A tulajdonviszonyt, mely mind több és több ember számára vált a döntő fontosságú, a valódi szabadságukat és lehetőségeik teljes kibontakoztatásának tényleges esélyeit meghatározó viszonyná, utólag bele-

² Michael Oakeshottnak a *Leviatán* általa szerkesztett klasszikus, 1946-os kiadásának bevezetőjében megfogalmazott figyelmeztetése nem talált ekkoriban meghallgatásra: „Hobbes olyan világba született, amely nemcsak a modern tudomány, de a középkori gondolkodás jegyeit is magán viselte. A szkepticizmus és az individualizmus, amelyen politikai filozófiája nyugodott, a kései skolasztikus nominalizmus adománya volt [...] Az individualizmus [...] mint érvekkel alátámasztott társadalomelmélet a kései középkori skolasztika úgynevezett nominalizmusában gyökerezik”. Ld. Michael OAKESHOTT: Bevezetés a *Leviatán*ba. In: uő: *Politikai racionalizmus* (szerk. MOLNÁR Attila Károly, ford. KÁLLAI Tibor és SZENTMIKLÓSI Tamás). Budapest, Új Mandátum, 2001. 330., 332.

³ Vö. különösen Leo STRAUSS: *Natural Right and History*. Chicago, University of Chicago Press, 1953, illetve Crawford B. MACPHERSON: *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*. Oxford, Clarendon Press, 1962.

olvasták az egyén természetébe. Úgy gondolták, az egyén annyiban szabad, amennyiben tulajdonosa személyének és képességeinek. Az emberi lényeg a mások akaratától való függőségtől való mentességben áll, s a szabadság a birtoklás függvénye.⁷⁴

E felfogás következtében – tette hozzá Macpherson – a saját magunk feletti tulajdon, mint minden tulajdon, elidegeníthetővé válik. „Minthogy a polgári értelemben vett tulajdon nem csupán haszonélvezeti vagy használati jog, hanem rendelkezési jog, az elcserélés, elidegenítés joga is.”⁷⁵

2.2. Középkori eredet

Azóta sok víz lefolyt a Dunán. Néhány jelentős előzményt, így különösen Georges de Lagarde⁶ és Michel Villey⁷ történeti munkáit követően főleg az utóbbi három-négy évtized intenzív kutatásai tárták fel szisztematikusan a természetes jogok eszméjének középkori gyökereit. E kutatások eredményei számos könyvben és folyóiratcikkben megjelentek, melyek részletesen végigkövetik a természetes jogok eszméjének folyamatos fejlődését a XII. századi kánonjogtól a XVI–XVII. századi ún. ‘második skolasztikáig’.⁸ Ezekből a tudo-

⁴ MACPHERSON i. m. 3.

⁵ Uo. 215.

⁶ Vö. Georges de LAGARDE: *La naissance de l'esprit laïque au déclin du Moyen Âge*. 1–6. kötet. Párizs, Béatrice, 1934–1946; második, átdolgozott és bővített kiadás: 1–5. kötet. Louvain – Párizs, Nauwelaerts – Béatrice, 1956–1970.

⁷ Vö. Michel VILLEY: Les origines de la notion de droit subjectif. *Archives de philosophie du droit*, 2, 1953–54. 163–187.; uő: La genèse du droit subjectif chez Guillaume d'Occam. *Archives de philosophie du droit*, 9, 1964. 97–127.; uő: *La formation de la pensée juridique moderne. Cours d'histoire de la philosophie du droit*. Negyedik kiadás, Párizs, Montchrestien, 1975.

⁸ Vö. különösen Paolo GROSSI: Usus facti. La nozione di proprietà nella inaugurazione dell'età nuova. *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*, 1, 1972. 287–355.; uő: La proprietà nel sistema privatistico della seconda scolastica. In: uő (szerk.): *La seconda scolastica nella formazione del diritto privato moderno*. Milano, Giuffrè, 1973. 117–222.; Richard TUCK: *Natural Rights Theories: Their Origin and Development*. Cambridge, Cambridge University Press, 1979; Arthur S. McGRADE: Ockham and the Birth of Individual Rights. In: Brian TIERNEY – Peter LINEHAN (szerk.): *Authority and Power: Studies on Medieval Law and Government Presented to Walter Ullmann on His Seventieth Birthday*. Cambridge, Cambridge University Press, 1980. 149–165.; Brian TIERNEY: Villey, Ockham and the Origin of Natural Rights. In: John WITTE – Frank S. ALEXANDER (szerk.): *The Weightier Matters of the Law: Essay on Law and Religion*. Atlanta, Scholars, 1988. 1–31.; uő: Origins of Natural Rights Language: Texts and Contexts, 1150–1250. *History of Political Thought*, 10, 1989/4. 615–646.; Charles J. REID: The Canonistic Contribution to the Western Rights Tradition: An Historical Inquiry. *Boston College Law Review*, 33, 1991/1. 37–92.; Kenneth PENNINGTON:

mányos művekből világosan az a kép rajzolódik ki, hogy a modernitás nemcsak a természetjog, hanem a természetes jogok fogalmát is a skolasztikától örökölte – mielőtt a saját képére formálta volna azokat. Amint azt Brian Tierney, a téma egyik legelismerőbb szakértője egy helyütt találóan megjegyezte: „ha a jogok tana nem fejlődött volna ki egy korábbi, erősebben vallási irányultságú kultúrában, nem lett volna úgymond mit szekularizálni.”⁹

2.3. ‘Tulajdonosi individualizmus’ a középkorban?

A cambridge-i eszméletörténeti iskola jeles képviselője, Richard Tuck úttörő szerepet játszott a természetes jogok középkori gyökereinek újrafelfedezésében. Bizonyos fenntartásokkal mégis elfogadta Macpherson imént ismertetett, a természetes jogok tana ‘birtokláselvű jellegére’ vonatkozó általános koncepcióját. Ezt azzal indokolta, hogy a szabadsága és más erkölcsi képességei tulajdonosaként felfogott ember eszméje kétségtelenül központi helyet foglal el a doktrínában.¹⁰ Macpherson felfogását jelentősen korrigálva ugyanakkor tagadta, hogy ezen eszmét a korai kapitalizmus hívta volna életre; szerinte a ‘birtokláselvűség’ az alanyi jogok fogalmának alapvető és lényegi sajátossága már a késő középkor óta: „a jogok nyelvében kezdettől fogva volt valami kétértelműség, és így már a XIV. századra elképzelhetővé vált egy olyan érvelés, miszerint aki egy jogot bír, az a hozzá tartozó erkölcsi világ ura vagy *dominusa*, az *dominiummal*, vagyis tulajdonnal rendelkezik. Egy erősen individualista jogosultság-elmélet e politikai nyelvezetből adódóan szükségszerűen egyet jelentett egy tulajdonosi teóriával.”¹¹ Tuck központi tézise szerint a természetes jogok első ‘teljesen kifejtett’ (*fully fledged*) koncepciója csak azután jelenhetett meg, miután a *ius*(jog)

The Prince and the Law, 1200–1600: Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition. Berkeley, University of California Press, 1993; Brian TIERNEY: *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law, 1150–1625.* Atlanta, Scholars, 1997; Annabel S. BRETT: *Liberty, Right and Nature: Individual Rights in Later Scholastic Thought.* Cambridge, Cambridge University Press, 1997; Virpi MÄKINEN: *Property Rights in the Late Medieval Discussion of Franciscan Poverty.* Leuven, Peeters, 2001; Francis OAKLEY: *Natural Law, Laws of Nature, Natural Rights: Continuity and Discontinuity in the History of Ideas.* New York – London, Continuum, 2005; Virpi MÄKINEN – Petter KORKMAN (szerk.): *Transformations in Medieval and Early-Modern Rights Discourse.* Dordrecht, Springer, 2006; Virpi MÄKINEN (szerk.): *The Nature of Rights: Moral and Political Aspects of Rights in Late Medieval and Early Modern Philosophy.* Helsinki, Philosophical Society of Finland, 2010.

⁹ Brian TIERNEY: Dominion of Self and Natural Rights Before Locke and After. In: MÄKINEN – KORKMAN (2006) i. m. 195–196.

¹⁰ TUCK i. m. 3.

¹¹ Uo.

és a *dominium* (tulajdon) szavakat egymással egyenértékűnek nyilvánították. Ez volt az az előfeltétel, ami lehetővé tette egy tulajdonosi jogosultság-elmélet és egy az egyén szuverenitásaként felfogott alanyi jog-fogalom kidolgozását.¹²

3. A középkortól Locke-ig

3.1. A *dominium* nyelvezete

John Locke az eszmetörténészek egybehangzó véleménye szerint jóval több elemét őrizte meg a skolasztikus hagyománynak, mint Thomas Hobbes.¹³ Ennek fényében talán nem meglepő, hogy Locke ismerte és széles körben használta a *dominium* / *dominium sui* középkori nyelvezetét. Ez olyannyira igaz, hogy angol nyelvű műveiben gyakran találkozunk a *dominion* szóval, mint a latin '*dominium*' egyfajta fordításával; Locke ugyanis előnyben részesítette a *private dominion* kifejezést a *private property* és *ownership* terminusokkal szemben. A latin *dominium* szó meglehetősen sokrétű jelentéssel bír, melyek közül csupán a legelterjedtebb a 'tulajdon'. Ezt figyelembe véve Locke a *dominium*nak – a kontextustól függően – különféle angol kifejezéseket feleltetett meg, mint például '*property*', '*possession*', '*mastership*', '*lordship*' és '*power*'. Ugyanígy az angol *dominion* szót is hol a 'tulajdon', hol pedig az 'uralom' értelmében használta.¹⁴ A *property* szót kora nyelvhasználatát követve a latin '*suum*' megfe-

¹² Uo. 5–7. és 25–28. Hasonló, a *ius* és a *dominium* kifejezések egyenértékűségén alapuló tézist fejtett ki korábban Paolo Grossi. Vö. GROSSI (1972) i. m. és GROSSI (1973) i. m.

¹³ John Dunn szemléletesen és meggyőzően domborította ki Locke politikai filozófiájának teológiai motívumait. Vö. JOHN DUNN: *The Political Thought of John Locke: An Historical Account of the Argument of the 'Two Treatises of Government'*. Cambridge, Cambridge University Press, 1969. Graham A. J. Rogers szintén kiemelte, hogy alighanem lehetetlen túlbecsülni Locke teizmusának jelentőségét a természeti és erkölcsi rendről adott leírásában. Ld. Graham A. J. ROGERS: *Locke, Law and the Laws of Nature*. In: Reinhard BRANDT (szerk.): *John Locke: Symposium Wolfenbüttel 1979*. Berlin, de Gruyter, 1981. 156. James Tully továbbá kimutatta a Locke és a második skolasztika természetes jogokról alkotott elmélete közötti hasonlóságokat, illetve különbségeket. Vö. James TULLY: *A Discourse on Property: John Locke and His Adversaries*. Cambridge, Cambridge University Press, 1980; uő: *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts*. Cambridge, Cambridge University Press, 1993. Scott G. Swanson pedig részletesen összevetette Locke-nak a szegények létfenntartási jogaival kapcsolatos nézeteit az e tárgyban keletkezett középkori tanokkal. Vö. Scott G. SWANSON: *The Medieval Foundations of John Locke's Theory of Natural Rights: Rights of Subsistence and the Principle of Extreme Necessity*. *History of Political Thought*, 18, 1997/3. 399–459.

¹⁴ TIERNEY (2006) i. m. 178–179.

lelőjeként alkalmazta, tehát bárminek a jelölésére, ami valamilyen értelemben valakinek a sajátja.¹⁵

3.2. ‘Right’ és ‘property’ fogalmi társítása

Közismert, hogy Locke mindhárom alapvető természetes jogot – élet, szabadság, vagyon – a tulajdon fogalma alatt egyesítette.¹⁶ Valójában azonban a tulajdon locke-i fogalma még ennél is átfogóbb, hiszen (tág értelemben) minden jogot magában foglal, amit birtokolunk.¹⁷ A *Második értekezés* egyik szakaszában Locke kifejezetten kijelentette: „*Tulajdonon*, akárcsak másutt, itt is az ember személyét és javait értem [*that Property which Men have in their Persons as well as Goods*].”¹⁸ Ami az önmagunk feletti tulajdon fogalmát illeti, amely bizonyos értelemben a *dominium sui* középkori eszméje folytatásának tekinthető, a ‘*proprietor of his own person*’ kifejezésben Locke a *proprietor* szót olykor a *master* vagy a *lord* szóval cserélte fel. Így beszélt arról, hogy az ember „ura önmagának” [*Master of himself*],¹⁹ „ura saját életének” [*Master of his own Life*],²⁰ „korlátlan ura személyének és javainak” [*absolute Lord of his own Person and Possessions*],²¹ és így tovább.

3.3. Néhány zavarba ejtő kérdés

Ha Tucknak a ‘jog’ és a ‘tulajdon’ jelentésazonosságára vonatkozó tételét vesszük alapul, John Locke jogfilozófiája minden kétséget kizáróan ‘birtoklás-elvűnek’ minősíthető. Mindazonáltal, mint azt maga Tuck hangsúlyozta, a ‘*ius*’ és ‘*dominium*’ fogalmi azonosítása már a középkorban megjelent. Ha ehhez hozzátesszük Macpherson tézisét, elkerülhetetlenül felvetődik egy zavarba ejtő kérdés: a természetes jogok középkori elméletei már protokapitalisták, netán kapitalisták lettek volna? Egy ilyen következtetés kontrainuitívna, mi több,

¹⁵ TULLY (1980) i. m. 112–114.

¹⁶ Ld. például LOCKE (1999) i. m. IX. fejezet, 123. §, 124–125. [350.]: „azért, hogy kölcsönösen megvédjék életüket, szabadságukat és vagyonukat, amit közös elnevezéssel *tulajdonnak* nevezek”; uo. VII. fejezet, 87. §, 97. [323.]: „megvédje tulajdonát, vagyis életét, szabadságát és vagyonát”.

¹⁷ TULLY (1980) i. m. 113–114. és 116.; A. JOHN SIMMONS: *The Lockean Theory of Rights*. Princeton, Princeton University Press, 1992. 228.

¹⁸ LOCKE (1999) i. m. XV. fejezet, 173. §, 159. [383.].

¹⁹ Uo. V. fejezet, 44. §, 70. [298.], és XV. fejezet, 172. §, 159. [383.].

²⁰ Uo. XV. fejezet, 172. §, 158–159. [383.].

²¹ Uo. IX. fejezet, 123. §, 124. [350.].

anakronisztikusnak tűnne, különös tekintettel arra, hogy a természetes jogokkal kapcsolatos tanok egyik első fontos forrását, a ferences szegénységről szóló XIV. századi vitát a legkevésbé sem hatotta át valamiféle ‘tulajdonosi’ szemlélet. Épp ellenkezőleg, a ferences testvérek – közöttük a nominalista teológus William Ockham – kizárólag annak bizonyítása érdekében munkáltak ki kifinomult *ius*- és *dominium*-definíciókat, valamint distinkciókat, hogy bizonyítsák, ők maguk tartózkodnak a tulajdon bármely formájától. Ezek szerint a XVII. században Hobbes és Locke teljesen megváltoztatták e szavak jelentését? Vagy Locke esetleg mégsem volt a kapitalizmus és a magántulajdon olyan mindenre elszánt híve, ahogy azt Macpherson sugallja? Általában véve: az ‘önmagunk feletti tulajdon’ fogalma és a ‘*ius*’ és ‘*dominium*’ társítása valóban a tulajdonosi individualizmus megnyilvánulásai? És egyáltalán: lehetséges-e az emberi személy jogait a tulajdon fogalmára alapozni?

4. A *dominium* fogalmára vonatkozó megkülönböztetések

4.1. A *ius mint dominium* és a *ius feletti dominium*

Úgy tűnik, Tuck tézise figyelmen kívül hagy egy lényeges distinkciót. Márpedig, amint arra Brian Tierney és Annabel S. Brett felhívták a figyelmet, feltétlenül meg kell különböztetni a *ius dominium*ként való felfogását a *ius* felett gyakorolt *dominium*tól. Míg ez utóbbi *dominium* elismerése bizonyos körülmények között közel vihet a ‘tulajdonosi individualizmushoz’, addig a *ius dominium*ként való elgondolása korántsem vonja ezt maga után. Tierney a lehető legkategorikusabban fogalmazta meg ezt a különbségtételt:

„A tulajdonjog nem ugyanaz, mint a jogok tulajdona. *Dominium*ot birtokolni egy másik személy vagy dolog vonatkozásában nem ugyanaz, mint *dominium*mal rendelkezni saját magunk felett. Ha azt mondjuk: »Minden jog magában foglal valamilyen uralmat [*dominion*] a jog tárgya vonatkozásában«, ez meglehetősen különbözik attól, ha kijelentjük: »A jogaim és erkölcsi tulajdonságaim éppúgy hozzám tartoznak, mint a tulajdontárgyaim«. A két állítás különböző típusú viszonyokra utal. [...] A személyes tulajdonságok talán tekinthetők a

tulajdon formáinak, az első típusba tartozó kijelentések azonban nem állítják ezt, sem nem vonják maguk után.”²²

Brett, hasonlóképpen, „a jog felett gyakorolt *dominium* és a jog és *dominium* közötti jelentésazonosság összetévesztésének hibájáról” beszélt, melynek gyökereit a késő középkorig, a XV. századi német teológus Konrad Summenhart munkásságáig vezette vissza.²³

4.2. *Dominium directum* és *dominium utile*

4.2.1. A *dominium utile* feltételezett jelentősége

Tuck a maga érvelését egy másik, a glosszátorok által bevezetett megkülönböztetésre, a *dominium directum* (a hűbérúr ‘egyenestulajdona’) és a *dominium utile* (a vazallus ‘használati tulajdona’) közötti különbségtételre alapozta. Azon nézet mellett tört lándzsát, hogy a *dominium* szó jelentésének a hűbéresekre dologi jogaira való kiterjesztése követte ki az utat és teremtetten meg hosszú távon az elméleti lehetőségét annak, hogy minden jogot *dominium*ként határozzanak meg.²⁴ A valóság ellenben az, hogy a *dominium directum* és *dominium utile* közötti megkülönböztetés egyáltalán nem játszott jelentős szerepet a természetes jogok eszméjének kialakulásában és fejlődésében.²⁵ Tuck minden jel szerint azért becsülte túl a fontosságát, mert azt gondolta, hogy a természetes jogok egy ‘teljesen kifejtett’ koncepciójának lényegi, konstitutív eleme a ‘*ius*’ és ‘*dominium*’ jelentésének azonosítása; ez viszont csak a *dominium utile* jogi kategóriájának XIII. századi megjelenése után vált elképzelhetővé. Kétségtelenül valószínű, hogy amikor az első ferences teoretikusok – így első sorban Szent Bonaventura – a *dominium* és a *ius* szavakat egymással azonosították, a glosszátorok és a kommentátorok tanaira támaszkodtak.²⁶ E hipotézis mégis hibásnak bizonyul, legalább két okból. Egyrészt fontos hangsúlyozni, hogy Pilius, Accursius és Bartolus nem a *dominium* klasszikus, a dolog feletti teljes és kizárólagos uralomra utaló római jogi fogalmát terjesztették ki a többi dologi jogra, hanem egy relativizált, erre a szintre redukált ‘tulajdon’-fogalmat.

²² BRIAN TIERNEY: Tuck on Rights: Some Medieval Problems. *History of Political Thought*, 4, 1983/3. 431–432.

²³ BRETT i. m. 44–45, 42.

²⁴ TUCK i. m. 16–21. és 40–41.

²⁵ TIERNEY (1983) i. m. 434–435. és 440.

²⁶ MÄKINEN (2001) i. m. 59., 92–93. és 198.; BRETT i. m. 18–20.

Másrészt – és főképpen – egy teljesen kifejezett természetes alanyi jog-koncepció nem feltételezi szükségszerűen a jog és a tulajdon fogalmi azonosítását.

4.2.2. A jog *dominium*ként való meghatározása – és más definíciók

Ha végigjárjuk a természetes jogok eszmetörténetét, azt figyelhetjük meg, hogy míg egyes elméletek a *dominium* vagy a tulajdon szó segítségével határozták meg az alanyi jog fogalmát, számos más elmélet ettől eltérő fogalmakkal ragadta meg a lényegét. A skolasztikus szerzők közül a XIII. századi ferences mesterek,²⁷ Konrad Summenhart,²⁸ John Mair²⁹ és Francisco de Vitoria³⁰ a *iust* csakugyan a *dominium* szóval társították, de Ockham '*potestas licita*'-ként írta le,³¹ Jean Gerson '*facultas seu potestas propinqua*'-ként,³² Domingo de Soto³³ és Luis de Molina³⁴ mint '*facultas*'-t, végül Francisco Suárez mint '*facultas moralis*'-t határozta meg.³⁵ Teljes mértékben helytálló tehát Brett értékelése: „távolról sem a *iust* és a *dominium* fogalmi azonosítása képezte az általános szemléletmódot a késő középkor erkölcszociológiájában – még azok között a szerzők között sem, akikről megállapítható, hogy rendelkeztek az »alanyi jog«

²⁷ Ld. mindenekelőtt Szent BONAVENTURA: *Apologia pauperum*. In: uő: *Opera omnia edita cura et studiopp. collegii a S. Bonaventura*. 8. kötet. Quaracchi, Collegium S. Bonaventurae, 1898. C. 11, 310–316.

²⁸ Konrad SUMMENHART: *Opus septipartitum de contractibus pro foro conscientiae et theologico*. Hagenau, Gran, 1513. Tr. 1, q. 1. Idézi Jussi VARKEMAA: *Conrad Summenhart's Theory of Individual Rights*. Leiden – Boston, Brill, 2012. 79.

²⁹ John MAIR: *In quantum Sententiarum*. Paris, Bade, 1519. D. 15, q. 10, fol. 103v. Idézi BRETT i. m. 44.

³⁰ Francisco de VITORIA: *Comentarios a la Secunda secundae de Santo Tomás* (szerk. Vicente BELTRÁN DE HEREDIA). 1–6. kötet. Salamanca, Universidad de Salamanca, 1932–1952. 3. kötet: *De iustitia* (qq. 57–66). Q. 62, a. 1, n. 8, 67.

³¹ William OCKHAM: *Opus nonaginta dierum* c. 2. In: uő: *Opera politica*. 1. kötet (szerk.: Jeffrey G. SIKES). Manchester, Manchester University Press, 1940. 299–313.

³² Jean GERSON: *De vita spirituali animae*. In: uő: *Oeuvres complètes*. 3. kötet (szerk. Palémon GLORIEUX). Párizs, Desclée, 1962. Lect. 3, 141.

³³ Domingo de SOTO: *De iustitia et iure libri decem* (szerk. Venancio D. CARRO). 1–5. kötet. Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1967–1968. 2. kötet: *De iure et iustitia* (Lib. III). *De dominio rerum et de iustitia commutativa* (Lib. IV). L. 4, q. 1, a. 1, 278.

³⁴ Luis de MOLINA: *De iustitia et iure*. Tr. 2, d. 1, c. 2. Idézi Harro HÖPFL: *Jesuit Political Thought: The Society of Jesus and the State, c. 1540–1630*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004. 187., 4 l.j.

³⁵ Francisco SUÁREZ: *De legibus* (szerk. Luciano PEREÑA et al.). 1–8. kötet. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1971–1981. 1. kötet: *De natural egis*. L. 1, c. 2, n. 5, 24.

valamilyen fogalmával.”³⁶ A természetes jogok modern tanait vizsgálva hasonló szemantikai sokszínűség tárul a szemünk elé. Amikor Locke a jog és a tulajdon fogalmát társította egymással, tulajdonképpen eltávolodott a közvetlen elődei által alkotott jogdefinícióktól: Grotius a *iust* ‘*qualitas moralis*’-ként, illetve ‘*facultas*’-ként gondolta el,³⁷ Pufendorf egyszer ‘*qualitas moralis activa*’-ként, másszor ‘*potestas*’-ként írta le,³⁸ Hobbes pedig a *right* szót a *liberty* fogalmával kapcsolta össze.³⁹ Azt mondhatjuk tehát, hogy a modernitás – legalábbis e tekintetben – hűségesen követte a középkori hagyományt.

5. A *dominium* szó különféle jelentései

Mindent összevetve a ‘tulajdonosi individualizmus’ tézisének a középkorra való alkalmazásával kapcsolatban az a legfőbb probléma, hogy noha Tuck szemmel láthatóan tudatában van a latin *dominium* szó többértelműségének, mégsem hajlandó azt figyelembe venni.⁴⁰ Márpedig, mint arra korábban utaltam, a ‘*dominium*’ sokféle jelentést felvett a középkorban, és a ‘tulajdon’ csupán a legbevettebb volt ezek közül; sőt hamarosan látni fogjuk, hogy még csak nem is az elsődleges. Ehhez hozzátehetjük, hogy maguk a középkori jogászok és teológusok – csakúgy mint a *ius* fogalma esetében – többnyire párhuzamosan használták a ‘*dominium*’ különböző jelentéseit, nem részletezve, hogy az adott kontextusban a szó melyik értelmére utalnak.⁴¹ Mindazonáltal általánosan elfogadott eljárás volt a fogalmak különféle jelentésváltozatainak megkülönböztetése és definiálása. Ezt a módszert gyakran túlzásba vitték a kései skolasztikában, ami a distinkciók fölösleges megsokszorozásához vezetett. Summenhart például a *dominium* 23 fajtája között tett különbséget.⁴² Ha viszont ezeket gondosan megvizsgáljuk és megsűrjünk, a számukat – a skolasztika legnagyobb tekintélye, Aquinói Szent Tamás nyomán – végső soron háromra redukálhatjuk:

³⁶ BRETT i. m. 11.

³⁷ Hugo GROTIUS: *De jure belli ac pacis libri tres*. 1–2. kötet. Hildesheim, Olms, 2006. L. 1, c. 1, n. 4–5, 1. kötet, 4.

³⁸ Samuel PUFENDORF: *De jure naturae et gentium libri octo*. Lund, Junghans, 1672. L. 1, c. 1, n. 20, 17–18.

³⁹ Thomas HOBBS: *Leviathan* (szerk. Crawford B. MACPHERSON). Harmondsworth, Penguin, 1982. I. rész, XIV. fejezet, 189.

⁴⁰ TIERNEY (1983) i. m. 431.

⁴¹ TIERNEY (1997) i. m. 171.

⁴² Uo. 250–252.

a *dominium* szó utalhat (1) az ész uralmára az ember többi képessége felett, (2) az anyagi javak birtoklására és tulajdonlására, illetve (3) az emberi lények feletti uralomra.⁴³

5.1. Dominium rationis

A '*dominium*' – filozófiai értelemben – elsődleges jelentése szoros kapcsolatban áll az emberi racionalitással.⁴⁴ Azt fejezi ki, hogy az ész természet szerint uralkodik az ember többi képessége felett: parancsol az akaratnak és az érzéki vágynak is.⁴⁵ Tamás szavaival: „Az értelem pedig az emberben az uralkodó szerepét tölti be, és nincs alávetve más uralmának.”⁴⁶ A *dominium* szó e jelentése magában foglalja az ember önmaga feletti uralmát (*dominium sui*) is, vagyis azt, hogy az ember mint racionális lény a saját tetteinek ura (*dominus suorum actuum*) és szabad akarattal rendelkezik.⁴⁷ Mint azt Brett helyesen megállapította: „Az ember elsődleges *dominiuma* az, amelyet a saját akarata felett gyakorol: annyira hozzátartozik ez minden egyes individuumhoz, hogy senki, csak maga az adott egyén veheti el magától. Sőt, pontosan ez a *dominium* konstituálja az emberi lényeket [...] A külső javak feletti *dominium* másodlagos és előfeltételezi ezen elsődleges *dominiumot*”⁴⁸.

⁴³ Az elemzés ezen része egy korábbi tanulmányomra támaszkodik. Vö. TATTAY Szilárd: *Ius and Dominium in Thomas Aquinas*. In: CSERNE Péter – H. SZILÁGYI István – KÖNCZÖL Miklós – PAKSY Máté – TAKÁCS Péter – TATTAY Szilárd (szerk.): *Theatrum Legale Mundi. Symbola Cs. Varga Oblata*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 539–551.

⁴⁴ Marie-France RENOUX-ZAGAMÉ: *Origines théologiques du concept moderne de propriété*. Genf – Párizs, Droz, 1987. 75.

⁴⁵ Ld. különösen AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I-II, q. 9, a. 1, ad 3. In: uő: *Opera omnia*. 6. kötet: *Prima secundae Summae theologiae, a quaestione I ad quaestionem LXX*. Róma, Typographia Polyglotta, 1892. 75.; *Summa theologiae* I-II, q. 17, a. 5, co., uo. 121.; *Summa theologiae* I, q. 81, a. 3, co. In: uő: *Opera omnia*. 5. kötet: *Pars prima Summae theologiae, a quaestione L ad quaestionem CXIX*. Róma, Typographia Polyglotta, 1889. 290.

⁴⁶ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I, q. 96, a. 2, co. In: AQUINÓI (1889) i. m. 427. Itt és a továbbiakban a következő magyar fordítást használom: AQUINÓI Szent Tamás: *A teológia foglalatja. Első rész* (ford. TUDÓs-TAKÁCS János). Budapest, Gede, 2002. 702.

⁴⁷ Ld. például AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I-II, q. 1, a. 1, co. In: AQUINÓI (1892) i. m. 6.; *Summa theologiae* I-II, q. 1, a. 2, co., uo. 9.

⁴⁸ BRETT i. m. 13.

5.2. *Dominium proprietatis*

A *dominium* fogalmának második értelme ezt az elsődleges jelentést terjeszti ki analógia útján az állatokra és az anyagi javakra.⁴⁹ Az ember a teremtés rendjében elfoglalt különleges helyének (*imago Dei*) és racionális természetének köszönhetően *dominium naturaléval* rendelkezik az állatok és a dolgok felett – ugyanúgy, ahogy az ész parancsol az ember egyéb képességeinek: „értelme miatt illeti meg az embert az uralom [...] az emberben bizonyos módon minden lény benne van, ezért ahogy azok felett uralkodik, amik benne vannak, oly módon illeti meg az uralkodás más lények fölött is.”⁵⁰ Ami az emberi tulajdon terjedelmét illeti, az ember természetes hatalommal bír az anyagi javak *használata* felett, s azokat saját hasznára fordíthatja; a dolgok *természete* felett ellenben egyedül Isten rendelkezik hatalommal, aki minden földi jó *dominusa*, beleértve az emberi életet is.⁵¹

5.3. *A dominium mint potestas*

Végül Szent Tamás a *dominium* szót a ‘*potestas*’ értelmében is használta.⁵² A *dominium* tamási fogalma így magában foglalja az emberek közötti uralmi viszonyokat is. Ugyanakkor ezt az értelmes lények feletti *dominium*-típust következetesen és élesen elhatárolta a dolgok és állatok feletti *dominiumtól*. Érdeemes itt megemlíteni, hogy a ferences szerzők – különösképpen Ockham – az ártatlanság korának világi javak feletti *dominiumát* nem tulajdonként fogták fel, hanem mint a dolgok feletti uralom és kormányzás hatalmát, vagyis mint a javak felett gyakorolt egyfajta *potestast*.⁵³

⁴⁹ A tulajdon tomista fogalmának részletes elemzéséért ld. elsősorban RENOUX-ZAGAMÉ i. m. 72–78., valamint Janet COLEMAN: Property and Poverty. In: James H. BURNS (szerk.): *The Cambridge History of Medieval Political Thought*. Cambridge, Cambridge University Press, 1988. 621–625.

⁵⁰ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I, q. 96, a. 2, arg. 2. In: AQUINÓI (1889) i. m. 427.; *Summa theologiae* I, q. 96, a. 2, co., uo. Magyar fordítás: AQUINÓI (2002) i. m. 702.

⁵¹ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* II-II, q. 66, a. 1, co. In: uő: *Opera omnia*, 9. kötet: *Secundae secundae Summae theologiae, a quaestione LVII ad quaestionem CXXII*. Róma, Typographia Polyglotta, 1897. 84.

⁵² Ld. például AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I, q. 96, a. 4. In: AQUINÓI (1889) i. m. 429–430.

⁵³ William OCKHAM: *Opus nonagintadierum*. 14 és 27. In: uő: *Opera politica*. 2. kötet (szerk.: Ralph F. BENNETT és Hilary S. OFFLER). Manchester, Manchester University Press, 1963. 430–440 és 486–491. Kilcullen ennek alapján a *dominium* 4 főbb jelentését különbözteti meg. Vö. John KILCULLEN: Medieval Theories of Natural Rights, http://www.mq.edu.au/about_us/fac-

6. Jog, tulajdon és önmagunk feletti tulajdon

6.1. Terminológiai többértelműség

Nemcsak arról van szó, hogy a ‘tulajdon’ nem az egyetlen, vagy akár az elsődleges jelentés, amelyet a *dominium* kifejezés a középkorban felvett. A helyzetet tovább árnyalja, hogy a *ius* és *dominium* szavakat fogalmilag azonosító – vagy *ius* feletti *dominium*ról értekező – szövegekben a *dominium* különféle jelentései folyamatosan keveredtek.⁵⁴ Azonkívül, míg a XIII–XIV. században a tág értelemben vett, minden dologi jogot magában foglaló *dominium*-fogalomhoz gyakran a ‘hatalom’ képzetét kapcsolták,⁵⁵ a késő skolasztika teológusai, kiváltképpen Summenhart és Vitoria a ‘*dominium*’ egy olyan értelmezését fogadták el, „amelyben annak sajátosan rá jellemző, magas méltóságra vagy felsőbbbségre és tulajdonra utaló jelentéselemei feloldódnak a joggal való ekvivalenciában.”⁵⁶ De mit mondhatunk a ‘*right*’ és a ‘*property*’ szavakról Locke elméletében? Igaz az, amit Macpherson állít, hogy Locke az alanyi jogokat és az emberi szabadságot a birtoklás függvényének tekintette? Láttuk korábban, mennyire áthatotta a többértelműség az ő tulajdonnal kapcsolatos szókincsét is. E többértelműséget csak tovább fokozta, hogy a ‘jog’ és a ‘tulajdon’ fogalmi társítása mellett Locke a *right* és *power* szavakat is olykor felváltva használta,⁵⁷ ez a párhuzamos szóhasználat (természetesen latin terminológiával) Summenhartra és Vitoria-ra is ugyanúgy jellemző volt.⁵⁸ Ahhoz, hogy pontosabban meg tudjuk ragadni az alanyi jog fogalmát, közelebből meg kell vizsgálnunk és össze kell hasonlítani a *dominium sui* és a *self-ownership* koncepcióit, egyszerre felfedve a köztük lévő hasonlóságokat és különbségeket.

ulties_and_departments/faculty_of_arts/mhpir/politics_and_international_relations/staff/john_kilcullen/medieval_theories_of_natural_rights/ [letöltve: 2013.08.08.]

⁵⁴ TIERNEY (2006) i. m. 178–179.

⁵⁵ MÄKINEN (2001) i. m. 93.

⁵⁶ BRETT i. m. 129.

⁵⁷ TIERNEY (1997) i. m. 80. Ld. például LOCKE (1999) i. m. IV. fejezet, 23. §, 56. [284.], és IX. fejezet, 127–130. §, 125–127. [352–353.].

⁵⁸ Summenhart a *iust* mint ‘*potestas velfacultas propinqua*’-t határozta meg, Vitoria, hasonlóképpen, ‘*potestas vel facultas*’-ként. Ld. SUMMENHART i. m. tr. 1, q. 1., idézi VARKEMAA (2012) i. m. 65.; VITORIA i. m. q. 62, a. 1, n. 5, 64.

6.2. A dominium suitól az önmagunk feletti tulajdonig

A *dominium sui* és a *self-ownership* eszméinek történeti áttekintését nyújtó tanulmányában Tierney teljes joggal emelte ki: „Nyilvánvaló, hogy amikor Locke az önmagunk feletti tulajdonról és uralomról szóló tanítását előadta, egy régóta fennálló hagyományra épített.”⁵⁹ A természetes jogok ideájához hasonlóan a *dominium sui* eszméje is organikusan fejlődött a középkor századai folyamán. Fentebb ismertettem Szent Tamás *dominium*-értelmezéseit. Jóllehet ő maga nem beszélt természetes jogokról (sosem használta a *iura naturalia* kifejezést), a későbbi szerzők közül sokan felhasználták az ember önmaga feletti uralmának koncepcióját a természetes jogokra vonatkozó tanaik megalapozásához.⁶⁰ Minden valószínűség szerint Konrad Summenhart volt az első teológus, aki a *dominium suorum actu*mot és a szabad akaratot szabadsághoz való jogként fogta fel.⁶¹ A skolasztikus jogfilozófia utolsó nagy szintézisét pedig Francisco Suárez alkotta meg a XVII. század elején. A spanyol jezsuita szerzetes több nemzedék munkáját összegezte, amikor ünnepélyesen deklarálta: „a szabadság [...] pozitív értelemben is a természetjogból ered, minthogy maga a természet ruházta az emberre az önnön szabadsága feletti valódi *dominium*ot. [...] [I]nkább a szabadság, semmint a szolgaság származik a természetjogból, hiszen a természet az embereket úgymond pozitíve szabaddá tette a szabadsághoz való inherens jog révén”.⁶²

7. Hasonlóságok

7.1. Az önmagunk feletti tulajdon mint a tulajdon alapja

Ha megkérdezzük, milyen alapon nyugszik a magántulajdon, Locke egyértelmű és világos választ ad: az emberi személyen és annak saját maga feletti tulajdonán. Mint kifejti: „noha közösen kaptuk a természet dolgait, a tulajdon nagyszerű alapja mégis megvolt magában az emberben (azáltal, hogy az ember ura önmagának és tulajdonosa saját személyének, valamint személye cseleke-

⁵⁹ TIERNEY (2006) i. m. 193.

⁶⁰ Uo. 179–180.

⁶¹ Uo. 183–185.; JUSSI VARKEMAA: Summenhart's Theory of Rights: A Culmination of the Late Medieval Discourse on Individual Rights. In: MÄKINEN – KORKMAN (2006) i. m. 134. és 144.

⁶² SUÁREZ (1971–1981) i. m. 4. kötet: *De iure gentium*. L. 2, c. 14, n. 16, 34. (saját fordításom).

deteinek vagy munkájának)”.⁶³ Az *Első értekezés* egyik passzusában Locke tovább pontosítja antropológiai előfeltevéseit: „Isten a saját képére és hasonlatosságára teremti őt, értelmes lényvé teszi, aki ennél fogva képes arra, hogy tulajdona [*Dominion*] legyen.”⁶⁴ Locke ezen érvelése nagymértékben hasonlít a *dominium naturale* tomista igazolásához: az ember racionális lényként és Isten képmásaként a saját tettei ura, ami lehetővé teszi számára és feljogosítja arra, hogy tulajdonnal rendelkezzen a dolgok felett. A specifikusan locke-i elem, amit az angol gondolkodó mindehhez hozzátesz, az a híres ‘*workmanship model*’. James Tully igen pontosan foglalta össze e felfogás lényegét: „Az Isten és ember mint alkotók közötti analógiából következően bármi, ami az egyikre igaz, *ceteris paribus* igaz lesz a másakra is. Ezért ahogy ez a magyarázata Isten ember feletti uralmának és annak, hogy az ember miért Isten »tulajdon«, ugyanúgy az ember uralmát és tulajdonát is megmagyarázza alkotásának eredményei felett”.⁶⁵

7.2. A tulajdon megosztása

Úgy tűnik, ezen a ponton egy komoly ellentmondásba ütközünk Locke jogfilozófiájában. Egyrésztől Locke azt hirdette, hogy az ember a saját személyének és így természetes jogainak tulajdonosa; másrésztől viszont azt állította, hogy az ember mint Isten alkotása (*workmanship*) a Mindenható tulajdonát képezi, és erre alapozta természetjogi kötelességeit.⁶⁶ Közelebbről megvizsgálva azonban kiderül, hogy ez az ellentmondás csupán látszólagos, hiszen Locke – éppúgy, mint Szent Tamás – tisztán elhatárolta egymástól az isteni és az emberi tulajdon területét.⁶⁷ Mint írja: „egymás közötti viszonylatainkban megengedett lehet az emberek számára, hogy tulajdont bírjanak [...]; ám Isten, a menny és föld teremtetője, az egész világ egyedüli ura és tulajdonosa vonatkozásában az ember teremtmények feletti tulajdona nem több, mint azok *használatának szabadsága*, amit Isten engedélyezett”.⁶⁸ Nehéz nem észrevenni, hogy a Locke által javasolt

⁶³ LOCKE (1999) i. m. V. fejezet, 44. §, 70. [298.].

⁶⁴ LOCKE (1988) i. m. I. értekezés, IV. fejezet, 30. §, 162. (saját fordításom).

⁶⁵ TULLY (1980) i. m. 37.

⁶⁶ Ld. például LOCKE (1999) i. m. II. fejezet, 6. §, 44–45. [270–271.]; uo. IV. fejezet, 23. §, 56. [284.]; uo. V. fejezet, 31. §, 60–61. [290.]; uo. XI. fejezet, 135. §, 131–132. [357–358.]; LOCKE (1988) i. m. I. értekezés, VI. fejezet, 52–53. §, 178–179.

⁶⁷ SIMMONS (1992) i. m. 264.; TULLY (1980) i. m. 114.

⁶⁸ LOCKE (1988) i. m. I. értekezés, IV. fejezet, 39. §, 168. (saját fordításom).

megoldás – akárcsak az angyal doktoré – a tulajdon *dominium directum*ra és *dominium utilité*re való középkori felosztására emlékeztet.⁶⁹

7.3. A tulajdon relatív jellege

A tulajdon ilyen módon való megosztásának van egy lényeges következménye: az ember abszolút tulajdona és következésképpen abszolút jogai ebben a perspektívában elgondolhatatlanok.⁷⁰ Annál is inkább, mert abból a tételből, hogy az ember Isten tulajdona Locke számos kötelezettséget levezetett, kijelentve, hogy a természeti törvény mindenkit kötelez:

„senki sem károsíthat meg egy másik embert életében, egészségében, szabadságában vagy javaiban. Az emberek ugyanis valamenynyien egyetlen mindenható és végtelenül bölcs Teremtő alkotásai [*Workmanship*]; [...] annak tulajdonai, aki alkotta őket, s addig kell életben maradniuk, amíg neki és nem addig, amíg nekik tetszik. [...] Ahogyan mindenki *köteles megvédeni önmagát*, és nem hagyhatja el őrhelyét szándékosan, ugyanezen oknál fogva *meg kell védenie*, amennyire csak tudja, *a többi embert is*, ha ezzel nem kockáztatja saját megmaradását”.⁷¹

E köteleességek az emberi tulajdon (alapvető jogok) minden formáját korlátozzák, és rávilágítanak a magántulajdon társadalmi funkciójára.⁷² Hogy két jellemző példát említsünk, Locke több ízben kinyilvánította, hogy aki többet szerez magának, mint amennyit fel tud használni, az felebarátai jogos részét

⁶⁹ TIERNEY (2006) i. m. 177.

⁷⁰ TULLY (1980) i. m. 131. és 170.

⁷¹ LOCKE (1999) i. m. II. fejezet, 6. §, 44. [271.].

⁷² Uo. V. fejezet, 31. §, 60. [290.]: „Ugyanaz a természeti törvény, amely tulajdont ad nekünk ezen a módon, egyszersmind *korlátozza* is ezt a tulajdont.” Az élethez és a szabadsághoz való jogra vonatkozó hasonló kijelentésekhez ld. uo. II. fejezet, 4. §, 42–43. [269.]; uo. IV. fejezet, 22. §, 55–56. [283–284.]; uo. IX. fejezet, 128. §, 126. [352.].

veszi el,⁷³ és kiállt a szegények létfenntartási jogai mellett.⁷⁴ E Locke korában radikálisnak számító nézetek egyértelműen középkori gyökerekre nyúlnak vissza.⁷⁵

8. Különbségek

8.1. A szabadság elidegeníthetőségének kérdése

Nem túlzó tehát az a korábban tett megállapításunk, hogy az önmagunk feletti tulajdon locke-i koncepciója a *dominium sui* középkori fogalmának egyfajta meghosszabbítása. Létezik ugyanakkor az éremnek egy másik oldala is. Először is, e két eszme jelentős különbséget mutat a szabadság elidegeníthetőségének megítélésében. A skolasztikus szerzők egyhangúan úgy vélekedtek, hogy ha az ember valódi *dominiummal* rendelkezik szabadsága felett, akkor szabadon is rendelkezhet felette. Suárez álláspontja híven tükrözi a *communis opinio doctorumot*: „éppen azért, mert az ember a maga szabadságának *dominusa*, eladhatja vagy elidegenítheti azt.”⁷⁶ Locke modern elődei, Grotius, Pufendorf és Hobbes is vonakodás nélkül elfogadták az önként vállalt szolgaságot.⁷⁷ E ‘tulajdonosi’ szabadságfelfogással szemben Locke ragaszkodott a szabadság elidegeníthetetlen, szent és sérthetetlen voltához. Ezen eltérés legfőbb oka valószínűleg abban rejlik, hogy Locke a szabadsághoz való jogot az önfenntartás jogához kapcsolta: „mindenki csak azért kívánhat *korlátlan hatalmában tartani*, hogy erőszakkal arra kényszerítsen, ami ellentétes szabadságom jogával, vagyis hogy rabszolgává tegyen. Fennmaradásom egyetlen biztosítóka, ha ment vagyok

⁷³ Ld. elsősorban uo. V. fejezet, 31. §, 60–61. [290.]: „Isten bőségesen megad nekünk mindent [...] De milyen mértékben ad meg nekünk mindent? Annyira, hogy élvezzük. Amennyit valaki fel tud használni úgy, hogy bármi módon javára váljék az életnek és ne ártson, annyit foglalhat le munkájával tulajdonként. Ami ezen túl van, az már meghaladja az ő részét, és másoké.” Ld. még uo. V. fejezet, 37. §, 65–66. [295.], és 46. §, 71–72. [300.]. Locke ez utóbbi szakaszban fejezte ki talán a legerőteljesebben véleményét: „különben mások részét vette volna el, és másokat rabolt volna meg.”

⁷⁴ Ld. különösen LOCKE (1988) i. m. I. értekezés, IV. fejezet, 42. §, 170., és LOCKE (1999) i. m. V. fejezet, 25. §, 57–58. [285–286.].

⁷⁵ Vö. SWANSON i. m., valamint Brian TIERNEY: *Medieval Poor Law: A Sketch of Canonical Theory and its Application in England*. Berkeley, University of California Press, 1959.

⁷⁶ SUÁREZ (1971–1981) i. m. 4. kötet, I. 2, c. 14, n. 18, 36. (saját fordításom).

⁷⁷ Ld. GROTIUS i. m. I. 2, c. 5, n. 27, I. kötet, 196.; PUFENDORF i. m. I. 6, c. 3, n. 4, 840–841.; HOBBS i. m. II. rész, XX. fejezet, 255–256.

ettől az erőszaktól”.⁷⁸ Mint az imént láttuk, ez utóbbi jog szorosan összefügg az önmagunk és az emberiség fenntartására irányuló kötelességgel. Ebből fakadóan

„az ember, akinek nincs hatalma [*Power*] a saját élete felett, *nem teheti meg*, hogy szerződés útján vagy saját beleegyezésével valakinek a *rabszolgájává* legyen, és nem vetheti alá magát egy másik ember korlátlan, önkényes hatalmának sem, hogy az megfossa életétől, ha úgy tetszik neki. Senki sem adhat át nagyobb hatalmat, mint amekkorával saját maga rendelkezik; és aki nem vethet véget a saját életének, az másnak sem adhatja át az élete feletti hatalmat.”⁷⁹

8.2. A szabadság és az önfenntartás közötti viszony

A Locke szabadságelmélete és a korábbi tanok közti különbség mindamellett nem olyan nagy, mint első ránézésre látszik. Egyrészt, amint arra Tierney találóan rámutatott, „a kérdéssel foglalkozó elődei közül egyik sem számolt hasonló helyzettel; a szolgaságot csupán egy élethosszig tartó szolgálatra irányuló szerződésnek tekintették, mely szerint az úr és a szolga kölcsönös jogokkal és kötelességekkel bír.”⁸⁰ Suárez például kategorikusan leszögezte, hogy az emberi élet nem lehet tulajdon és adásvétel tárgya: „bár valaki szolgaságba adhatja magát, mindazonáltal nem adhatja el életét, és nem idegenítheti el afeletti jogát.”⁸¹ Ugyanígy Grotius és Pufendorf is megtagadta az úrtól a szolgálói élete és halála feletti rendelkezés jogát (ám nem így Hobbes).⁸² Másrészt Locke sem talált kivétlnivalót abban, hogy egy szabad ember meghatározott időre más szolgájául szegődjék, bér fejében felajánlva neki szolgálatait.⁸³ Macpherson joggal tette szóvá ennek alapján, hogy az önmagunk feletti tulajdon koncepciója korántsem zárja ki a munka fizetés ellenében történő elidegenítését.⁸⁴ Ezt azonban ki kell egészíteni azzal, mint azt A. John Simmons helyesen hangsúlyozta, hogy a

⁷⁸ LOCKE (1999) i. m. III. fejezet, 17. §, 52. [279].

⁷⁹ Uo. IV. fejezet, 23. §, 56. [284].

⁸⁰ TIERNEY (2006) i. m. 193.

⁸¹ FRANCISCO SUÁREZ: *De statu perfectionis et religionis*. In: uő: *Opera omnia*. 15. kötet (szerk.: Charles BERTON). Paris, Vivès, 1859. L. 8., c. 4, n. 2, 557. (saját fordításom).

⁸² GROTIUS i. m. I. 2, c. 5, n. 28, I. kötet, 197.; PUFENDORF i. m. I. 6, c. 3, n. 4, 840.; HOBBS i. m. II. rész, XX. fejezet, 256.

⁸³ LOCKE (1999) i. m. VII. fejezet, 85. §, 96. [322].

⁸⁴ MACPHERSON i. m. 214–215.

munka eladása Locke számára nem jelentette az ember szabadságának vagy ‘munkaerejének’ teljes elidegenítését.⁸⁵ Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Locke és – skolasztikus és modern – elődei közötti alapvető szemléleti különbség nem a szabadság és szolgaság kérdésének, hanem a szabadság és az önfenntartás viszonyának eltérő megítélésében mutatkozik.

8.3. Az élethez való jog elidegeníthetetlensége

Locke fent idézett kijelentése – miszerint akinek nem áll hatalmában, hogy elvegye a saját életét, nem ruházhatja át ezt a hatalmat másra – felveti az élethez való jog elidegeníthetetlenségének összetett kérdését. Simmons amellett érvelt, hogy Locke elméletében az ember nem rendelkezhet olyan jogokkal, amelyek birtoklása és elidegenítése veszélyeztetné önmaga és mások fennmaradását; ennek megfelelően minden jog, amit ténylegesen birtokolunk, elidegeníthető.⁸⁶ Ám meggyőzőbbnek tűnik Tully értelmezése, mely szerint az élethez és a szabadsághoz való jog Locke felfogásában azért elidegeníthetetlenek, mert a természeti törvény által előírt önfenntartási kötelességhez kapcsolódnak, amely korlátozza azokat.⁸⁷ Míg tehát a skolasztikus teológusok, azzal a céllal, hogy megvédjék, nem alkalmazták az emberi életre a *dominium* szót, addig Locke kiterjesztette rá a ‘*property*’ fogalmát, de a tulajdon ezen formáját elidegeníthetetlené tette.⁸⁸ Mint Tully kifejti: „Locke egyetért Suárezzel [...] abban, hogy az ember élete csak azért a sajátja, hogy használja, de mivel a sajátja, a tulajdona, és így jogában áll azt használni [...] Nála mind az élet, mind az ahhoz való jog elidegeníthetetlen”.⁸⁹ Felmerül itt azonban egy súlyos probléma. A *self-ownership* koncepciójába Locke egy olyan – jellegzetesen voluntarista – én-felfogást épített be, ami alapjában különbözik attól, amely a *dominium sui* középkori fogalmában található: az önmagát szabadon meghatározó szemé-

⁸⁵ SIMMONS (1992) i. m. 262., 102. lj.

⁸⁶ A. John SIMMONS: Inalienable Rights and Locke’s *Treatises. Philosophy and Public Affairs*, 12, 1983/3. 191–192.; SIMMONS (1992) i. m. 231–232. és 261–263. Tuck szintén amellett kardoskodott, hogy Locke „az elidegeníthetetlen jogok ortodox radikális elméletének alkalmazása nélkül kísérelte meg korlátok közé szorítani az abszolút kormányzatot”. Ld. TUCK i. m. 172.

⁸⁷ TULLY (1980) i. m. 62–63., 88. és 114–115. Knud Haakonssen egy ennél sokkal erősebb állítást tett: „Locke számára, ahogy Pufendorfnaál is, a természetes jogok az alapvető természetjogi kötelesség teljesítését szolgáló hatalmak.” Ld. Knud HAAKONSEN: *Natural Law and Moral Philosophy: From Grotius to the Scottish Enlightenment*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996. 55.

⁸⁸ TULLY (1980) i. m. 111–114.

⁸⁹ Uo. 114.

lyét.⁹⁰ Ezen új én-fogalom bevezetése döntő következményekkel járt az élethez való jogra nézve. Locke elfogadta a rabszolgaságot abban az esetben, ha egy jogtalan támadó „önhibájából eljátszotta az életét egy olyan cselekedettel, amely halált érdemel”, de a sértett megkímélte életét acélból, hogy szolgáljon neki. És az ilyen szolgának megengedte az öngyilkosságot: „ha úgy találja, hogy rabszolgaságának keservei felülmúlják életének értékét, ura akaratának semmibevevésével kieszközölheti magának a halált, amelyre vágyik.”⁹¹ Ez az egyetlen mondat megrengetni látszik a Locke által nagy gonddal megkonstruált egész természetjogi építményt. Az élethez való jog elidegeníthetlenségének tézise még talán megmenthető a jog és annak tárgya közötti különbségtétel segítségével;⁹² a tulajdon megosztásának eredeti locke-i rendje viszont helyrehozhatatlanul megbomlik azáltal, hogy az isteni tulajdon és ebből következően a természetjogi köteleességek ezen a ponton teljesen átadják a helyüket az emberi tulajdonnak, illetve a természetes jogoknak.⁹³

9. Következtetések

A ‘jog’, a ‘tulajdon’ és az ‘önmagunk feletti tulajdon’ fogalmairól adott történeti elemzésünket összegezve azt a végkövetkeztetést vonhatjuk le, hogy a ‘tulajdonosi individualizmus’ tézise sem a középkori elméletek vonatkozásában, sem Locke jogfilozófiáját illetően nem látszik igazoltnak. E tételnek egyrészt ellentmond, hogy *nem* a tulajdonviszony *interiorizálódott*, behatolva az emberi

⁹⁰ Amint azt Janet Coleman nyomatékosan kiemelte: „Bár a locke-i álláspontban vannak skolasztikus, természetjogi elemek [...] Locke az én egy nagyon eltérő felfogását vallja [...] [M]indkét gondolkodó [Hobbes és Locke] annak bizonyítására törekedett, hogy az individuális ének önmagukat határozzák meg; e nézetet egyetlen [...] középkori szöveg sem hagyhatta volna jóvá.” Ld. Janet COLEMAN: Are There any Individual Rights or Only Duties? On the Limits of Obedience in the Avoidance of Sin according to Late Medieval and Early Modern Scholars. In: MÄKINEN – KORKMAN (2006) i. m. 26.

⁹¹ LOCKE (1999) i. m. IV. fejezet, 23. §, 56. [284].

⁹² Vö. Michael P. ZUCKERT: *Natural Rights and the New Republicanism*. Princeton, Princeton University Press, 1994. 245. és 246.: „Elidegeníthetjük (vagy elpusztíthatjuk) egy elidegeníthetetlen jog tárgyát, de nem magát a jogot. [...] Az elidegeníthetetlen jog fogalmának az a paradox következménye, hogy valaki lemondhat az életről, de nem az élethez való jogról. [...] Egy sikertelen öngyilkosság után pontosan ugyanazzal az élethez való joggal rendelkezünk, mint mindenki más.” Simmons ezzel szemben úgy foglalt állást, hogy az elidegeníthetetlen jog ‘paternalisztikus’ eszméje eleve összeegyeztethetetlen Locke radikális voluntarizmusával. Ld. SIMMONS (1983) i. m. 186.

⁹³ Michael P. ZUCKERT: Do Natural Rights Derive from Natural Law? *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 20, 1997/3. 725. Ezzel ellentétes véleményt képvisel Brian Tierney. Ld. TIERNEY (2006) i. m. 193–194.

személy természetébe, hanem, épp ellenkezőleg, az ember saját tettei uraként vagy személye tulajdonosaként felfogott fogalma *exteriorizálódott* és vetült ki az anyagi valóságra. Másrészt még ha Locke és számos skolasztikus szerző a 'jogot' a *property* vagy a *dominium* szóval társították is, ez az alanyi jogfogalom nem öltött 'birtokláselvű jelleget', és nem úgy gondolták el, mint az egyén korlátlan szuverenitását. A címben felvetett bonyolult elméleti kérdést két teljesen különböző aspektusból közelíthetjük meg, és ily módon válaszuk is kettős lesz. Amennyiben az emberi *dominiumot* vagy tulajdont relatív, korlátozott jognak tekintjük, mint a középkori teológusok és – az esetek többségében – Locke, s a hangsúlyt a *dominium suum* vagy az önmagunk feletti tulajdonra helyezzük, úgy a válasz igenlő; ha viszont abszolút és kizárólagos uralmat értünk alatta, akkor, mint az imént láthattuk, elkerülhetetlenül beleütközünk az abszolút tulajdon – illetve jogok – különböző típusai közötti feloldhatatlan konfliktus problémájába.

TOMORI PÁL*

A MŰVÉSZEK JOGÁLLÁSÁRÓL

A művészek sajátos jogállásának ('státuszának') elismerése a fejlett ipari társadalmakban is viszonylag újkeletű jelenség. A sajátos jogállás elismerésének ugyanis általában előfeltétele egyebek között a modern munkamegosztás kiteljesedése, a szabadidő jelentős megnövekedése és ezzel egyidejűleg a művészeti élmény életminőség-javító szerepének felértékelődése, valamint a gazdaságban keletkező jövedelmek egy részének az ún. nem termelő ágazatok, így a kultúra és a művelődés javára történő átcsoportosításának általános elfogadottsága is. Ezekkel az előfeltételekkel pedig a fejlett társadalmak is csak néhány évtizede rendelkeznek.

A sajátos művész-státusz jogalkotás útján való elismerésének igényét első ízben az UNESCO 1980-ban, Belgrádban tartott Általános Konferenciája fogalmazta meg a művészek jogállásáról szóló ajánlásában ('Ajánlás').

Nem tekinthető 'elsőnek' természetesen az Ajánlás abban az értelemben, hogy a művészek létfeltételeit leginkább meghatározó társadalmi-gazdasági körülményekkel, így foglalkoztatásukkal, adózásukkal, társadalombiztosításukkal, szervezkedési és önkifejezési szabadságukkal, szerzői és szomszédos jogaik védelmével külön-külön már addig is számos nemzetközi és nemzeti norma foglalkozott. Mindenképpen újszerűnek számított ugyanakkor az a megközelítés, hogy ezeket a társadalmi-gazdasági feltételeket, illetve szabályozásokat együttesen kell értékelni, jelenlétüket, minőségüket egy adott közösségben összességében a művész társadalmi jogállásának, státuszának kell tekinteni.

Meg kell itt jegyezni, hogy az UNESCO ajánlásai, elnevezésük ellenére, nem nélkülözik teljesen a normatív erőt. Leginkább afféle 'soft law' eszköznek te-

¹ Az Előadóművészi Jogvédő Iroda igazgatója, a Magyar Szerzői Jogi Fórum Egyesület elnöke.

kinthetők, amelyekkel kapcsolatban azonban a tagországoknak konkrét alkalmazási, nyomon követési és jelentéstételi kötelezettségeik¹ vannak.

Az Ajánlás 1980-as elfogadása óta eltelt több mint harminc év tapasztalatai azt mutatják, hogy azok az országok, amelyek egyáltalán elismerik a sajátos művész jogállást, zömében egymástól tematikusan elkülönült munkajogi, adójogi, szerzői jogi stb. jogszabályok útján teszik ezt, s szinte alig van olyan ország, ahol ennek egyetlen normába, azaz egyfajta státusztörvénybe összefoglalt módját kísérelték meg².

A jelen írásban két olyan ország, Kanada és Magyarország normaalkotási tevékenységének eredményét vesszük közelebből is szemügyre, amelyek – eredetileg legalábbis – az utóbbi megoldást, azaz az önálló státusztörvény létrehozását tűzték ki célul.

¹ Az UNESCO Alkotmánya (Magyarországon kihirdette a 2009. évi XXXII. törvény) IV. Cikk 4. bekezdésének utolsó mondata szerint az ajánlásokat [és egyezményeket] „valamennyi tagállam köteles az említettek elfogadását kimondó Általános Konferencia ülészakánának bekezdésétől számított egy éven belül saját illetékes hatóságaihoz benyújtani.” Az UNESCO Alkotmány IV. Cikk 4. bekezdésében foglalt nemzetközi egyezményekre és tagállamoknak szóló ajánlásokra vonatkozó Eljárási Szabályok a következőképpen rendelkeznek: „[az Általános Konferencia Ajánlásokat fogad el, amelyekben] egy adott kérdés nemzetközi szabályozására vonatkozó elveket és normákat alakít ki, továbbá felhívja a tagállamokat, hogy – az érintett kérdés jellegéhez és az adott tagállam alkotmányos gyakorlatához igazodóan – tegyék meg mindazokat a jogalkotási vagy egyéb intézkedéseket, amelyek az említett elvek és normák területükön történő alkalmazásához szükségesek” [1. Cikk. (b) pont]. „A tagállamok az Általános Konferencia által meghatározott időpontokban jelentést tesznek a hatályos egyezményekkel és jóváhagyott ajánlásokkal kapcsolatban tett intézkedéseikről” [17. Cikk 1. bekezdés].

² Az UNESCO Alkotmány IV. Cikk 4. bekezdésében foglalt nemzetközi egyezményekre és tagállamoknak szóló ajánlásokra vonatkozó Eljárási Szabályok 18. Cikke alapján a Végrehajtó Tanács rendszeresen összegzi a tagállamoknak az egyezmények és ajánlások alkalmazására vonatkozó jelentéseit. Az UNESCO Általános Konferenciája és Végrehajtó Tanácsa eddig két ízben, 1983 és 2011-ben tartott ún. konzultációt a tagállami jelentésekből leszűrhető tapasztalatok elemzésére. A 2011-es összesített jelentés még mindig azt állapítja meg, hogy kevés ország ültette át az Ajánlást egészében a nemzeti jogba, illetve ahol mégis, a normaalkotás ott is inkább az Ajánlásban megfogalmazott egy-egy konkrét kérdésre összpontosítva történt. (Consolidated report on the implementation by Member States of the 1980 Recommendation concerning the Status of the Artist, UNESCO 36C/57, 21 October 2011, <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002132/213223e.pdf> [letöltve: 2013.03.26.]

1. Kanada

Kanadának a művész jogállásáról szóló, 1992-ben elfogadott törvénye³ talán az egyik leggyakoribb hivatkozás az UNESCO Ajánlás nyomán született nemzeti jogalkotási eredmények között. Az eredetileg valódi státusztörvény létrehozására irányuló jogalkotási folyamat⁴ végén elfogadott jogszabály, az elnevezése ellenére, lényegében csak egyetlen, bár igen fontos kérdéssel, a rádió és televízió szervezetek, mint munkáltatók, és a velük munkavégzésre irányuló, de a munkaviszonytól eltérő jogviszonyban álló szerzők és előadóművészek közötti helyi és ágazati érdekegyeztetés szabályozásával foglalkozik. Amiért e jogszabály mégis indokoltan tekinthető egyfajta státusztörvénynek annak alapvetően két oknak van.

Az egyik az érdekegyeztetés sajátos angolszász modellje. Az Egyesült Királyságban, az Egyesült Államokban és Kanadában különösen erős hagyománya van a társadalmi párbeszédnek, az erőteljesebb állami beavatkozást elutasító, szabad érdekegyeztetésen alapuló ágazati önszabályozásnak. Vagyis annak, hogy egy adott szakma foglalkoztatási feltételeinek szinte minden lényeges elemét a kétoldalú egyeztetéseken létrejött kollektív szerződésekben⁵ szabályozzák. Az érdekegyeztetés rendjét a tv- és rádió-producerek, illetve szerzők, előadóművészek között kialakító keretszabályok, illetve az annak nyomán létrejövő, a foglalkoztatási és szociális feltételeket általában átfogóan rendező, helyi és ágazati

³ Status of the Artist Act, S.C. 1992, c. 33, Assented to 23rd June, 1992. A hivatkozásban az 'S.C.' rövidítés a 'Statutes of Canada' (kb. 'Kanada Törvényei') kifejezést, vagyis az Egyesült Királysággal való unión belüli saját jogalkotói hatáskörben hozott törvényt, a 'c. 33' az eredeti alsóházi törvényjavaslat számát, az 'Assented to' pedig a királyi jóváhagyás dátumát jelzi.

⁴ Kanada az UNESCO Ajánlás elfogadását követően Művész Státusz Munkacsoportot alakított, amely 1986 augusztusára 37, kormányzati intézkedést sürgető javaslatot fogalmazott meg az adózás, a szerzői jog, a kollektív szerződéskötési jogok, a kormányzati szervek által kifizetett díjazások, a társadalombiztosítási juttatások, az egészségügy és munkavédelem, az oktatás és továbbképzés, valamint a véleménynyilvánítás szabadsága területén. A javaslatok nyomán a szövetségi kormány művészekből és a művészeti terület érdekvédelmi szervezeteinek képviselőiből álló Művész Státusz Tanácsadó Testületet állított fel, amely jogszabálytervezetét Törvényjavaslat a Művész Szakmai Státuszáról: Kanadai Művész Törvény néven készítette el és ajánlotta elfogadásra. A művész státuszáról szóló törvény e tervezet alapján készült.

⁵ Ugyancsak az önszabályozás jele és társadalmi párbeszédbe való mélyebb állami beavatkozás elutasítására utal, hogy az érdekegyeztetés az angolszász országokban jellemzően kétszereplős ('bipartit'), azaz abban csak a munkáltatók és a munkavállalók vesznek részt, a hatóságok nem. A háromszereplős ('tripartit'), vagyis az állam részvételével folyó érdekegyeztetési modell főként Közép- és Kelet-Európában gyakori. A 'kollektív szerződés' ('collective agreement', a kanadai törvényben 'scale agreement') kifejezés az angolszász érdekegyeztetési modellben a magyar munkajogban használatosnál általában szélesebb, a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyokra is kiterjedő jelentéssel bír.

kollektív szerződések joggal minősíthetők a művészek szempontjából 'státuszteremtő' eszközöknek.

A másik, s talán a fontosabb ok, hogy a törvény I. fejezete a konkrét érdekegyeztetési tárgyú rendelkezéseket megelőzve, általános, a műsorsugárzó szervezeteken messze túlmutató, a kormányzás és a jogpolitika egészére kiterjedő hatállyal határoz meg a művészek jogállására vonatkozó elveket. Ilyen elv egyebek mellett annak kinyilvánítása, hogy Kanada kormánya elismeri a művészek hozzájárulásának jelentőségét az ország kulturális, szociális, gazdasági és politikai gyarapodásához. Ilyen elv továbbá annak elismerése, hogy Kanada olyan *jogállást* biztosítson a művészeknek, amely tükrözi az ország művészeti és kulturális életében, valamint életminőségének fenntartásában betöltött kiemelkedő szerepüket. Végül, de nem utolsósorban, ilyen általános elv annak elismerése is, hogy a művészetet jövedelemre jogosító 'foglalkozásnak', azaz nem 'műkedvelő tevékenységnek' kell tekinteni.

A törvény rendelkezéseinek nagyobb része az érdekképviselők reprezentativitásának megállapításával és a kollektív szerződések elfogadására irányuló eljárással foglalkozik. Bár ehhez hasonló rendelkezések a magyar munkajogban is találhatók, néhány figyelemre méltó, akár a magyar jogba való átvételt illetően is megfontolást érdemlő sajátossággal azért itt is találkozhatunk.

Az egyik ezek közül kétségkívül a munkáltatói visszaélések tilalmának részletes szabályozása. A jogalkotói szándék messzemenően indokolt: a legmagasabb szintű védelem is csak 'írott malaszt' marad, ha azt a művész félelemből, vagy munkáltatói visszaéléstől tartva nem meri alkalmazni. A rendelkezések hazai szemmel is kellően tanulságosak ahhoz, hogy érdemes legyen belőlük hosszabban idézni⁶:

„50. Sem a producer, sem a képviselőjében eljáró személy

(a) nem tagadhatja meg a művész foglalkoztatását, vagy a művésszel kötött szerződés teljesítését, nem alkalmazhat hátrányos megkülönböztetést a művésszel szemben a foglalkoztatását, a díjazását vagy munkavégzésre irányuló szerződése bármely más rendelkezését vagy feltételét illetően, valamint nem alkalmazhat megfélemlítést, fenyegetést vagy fegyelmező eszközt, amiatt, hogy a művész

(i) érdekvédelmi szervezet tagja, tisztségviselője vagy képviselője (a továbbiakban együtt: tagja), vagy ilyen szervezet tagjává kíván válni, vagy bárki más taggá válásra ösztönöz, vagy ilyen szervezet népszerűsítésében, létrehozásában vagy vezetésében vesz részt,

⁶ Status of the Artist Act, 50. szakasz (a)–(f) bekezdés.

(ii) tanúvallomást tett vagy más módon rész vett az e törvény szerinti eljárásban, vagy az abban való részvételre készül,

(iii) az e törvény szerinti eljárásban előírt nyilatkozatot tesz vagy illet készül tenni,

(iv) az e törvény szerinti beadványt vagy panaszt nyújtott be,

(v) az e törvény szerinti jogait gyakorolta, illetve nem tiltott nyomásgyakorló eszközzel⁷ élt [...],

(b) nem támaszthat olyan szerződteségi feltételt, amely megakadályozza a művészt az e törvény szerinti jogai gyakorlásában, vagy ilyen eredményre vezet,

(c) nem szüntetheti meg a művész szerződését, továbbá nem alkalmazhat pénzbíró vagy más büntetést, illetve fegyelmi intézkedést a művésszel szemben amiatt, hogy a művész megtagadja olyan másik művészre háruló kötelezettség teljesítését, aki e törvény szerinti nyomásgyakorló eszközzel élt vagy annak alanyává vált,

(d) nem törekedhet arra, hogy a szerződés megszüntetésére irányuló fenyegetéssel, pénzbíró vagy más büntetés alkalmazásával, vagy bármilyen más módon arra vegyen rá valakit, hogy ne váljon érdekvédelmi szervezet tagjává, illetve, hogy tartózkodjék attól, hogy

(i) az e törvény szerinti eljárásban tanúvallomás tegyen vagy más módon rész vegyen,

(ii) az e törvény szerinti eljárásban előírt nyilatkozatot tegyen,

(iii) az e törvény szerinti beadványt vagy panaszt nyújtson be,

(e) a szerződtesében álló művésznak nem szüntetheti meg a szerződését, vele szemben pénzbíró vagy más büntetést, illetve fegyelmi intézkedést nem alkalmazhat amiatt, hogy a művész visszautasított egy e törvény szerint tiltott cselekményt [...].”

A jelen írás szerzőjének munkája révén személyes tapasztalata, hogy idehaza az utóbbi években a művészek munkavégzésre irányuló szerződéseiben milyen feltűnően megszaporodtak az érdekvédelem bármiféle módját kizárni igyekvő, durván jogsértő rendelkezések. Ennek egyik megjelenési módja titok-

⁷ A törvény megengedett nyomásgyakorló eszköznek tekinti, ha a művészek és/vagy szervezeteik együttesen, összehangoltan vagy azonos elhatározással a munkát beszüntetik, a munkavégzést vagy annak folytatását megtagadják, a munkát lassítják, illetve a munkavégzésre vonatkozóan más olyan összehangolt tevékenységet folytatnak, amelynek célja, hogy a producort a foglalkoztatási feltételek elfogadására vegye rá. Nyomásgyakorló eszköz kizárólag a kollektív szerződés lejártát követő harmincadik nappal kezdődő és az új szerződés megkötésének napjával végződő időszakban vagy, ha az adott területen nincs hatályos kollektív szerződés, az érdekvédelmi szervezet nyilvántartásba vételét követő hatvanadik nappal kezdődő és a szerződés megkötésének napjával végződő időszakban alkalmazható (Status of the Artist Act, 5. és 46. szakaszok).

védelmi szabályok tárgyi hatályának szélsőséges kibővítése, amely szerint a szerződés tartalmát a művész saját jogi képviselőjével, illetve érdekvédelmi szervezetével sem ismertetheti meg. Némely kontraktusban a foglalkoztató ennél is tovább megy és a szerződés létrejöttének feltételeként már magát a személyes, illetve kollektív képviselést is kizárja. Nem vitatható persze, hogy az ilyen kikötés elvileg – pl. rendeltetésellenes joggyakorlásra, joggal való visszaélésre, emberi méltóság sérelmére vagy más jogszabályba ütközésre hivatkozással – a magyar jog szerint is a szerződés érvénytelenséghez vezetne. A gyakorló jogászok azonban sűrűn tapasztalják, hogy a szerződéses akarat vagy joghatás ilyen általános hibáit tiltó rendelkezések relevanciáját a bíróságok előtt nem könnyű a konkrét tényállásra vonatkoztatva elismertetni. S bár hazai jogász szemmel a kanadai jogszabály szövege kissé kazuisztikusnak tűnhet, megítélésem szerint az a gyakorlati előny, amely a kanadai törvényben a tiltott magatartások konkrétabb, gyakorlatiasabb megfogalmazásából fakad, meghaladja azt a hátrányt, hogy a kazuisztikus szabályozás következtében elvileg egyes visszaélésszerű magatartások is a jogszabály hatályán kívül rekedhetnek.

A kanadai művész státuszról szóló törvény ismertetését egy kifejezetten szerzői jogi relevanciájú, hazai szempontból sem tanulság nélkül való jogesettel zárjuk. A törvény szerinti érdekegyeztetés során keletkezett jogviták elbírálásával megbízott Kanadai Művészek és Producerek Munkaügyi Döntőbizottságának⁸ egy 2012-es, a Kanadai Képzőművészek Képviselői (CARFAC), a Quebec-i Vizuális Művészek Csoportosulása (RAAV), a kanadai irodalmi szerzők, zeneszerzők és zeneműkiadók többszörözési jogait képviselő társaság (SODRAC), valamint a Kanadai Nemzeti Galéria (NGC) között⁹ folyó ügyben abban kellett állást foglalnia, hogy a kollektív szerződések hatálya kiterjedhet-e szerzői jogi, ezen belül közös jogkezelés körébe tartozó kérdésekről való megállapodásra is. A konkrét kérdés az volt, hogy a CARFAC köthet-e olyan kollektív szerződést, amely a művek kiállításokon történő bemutatásáért és a bemutatott művekről készült másolatok készítéséért minimumdíjat határoz meg¹⁰.

⁸ Artists and Producers Professional Relations Tribunal (CAPPRT). A jogviták elbírálását 2012. június 29-én az általánosabb hatáskörű Canada Industrial Relations Board (CIRB) vette át (ld. Jobs, Growth and Long-Term Prosperity Act, S.C. 2012, c. 38, assented to 29th June, 2012, Division 39).

⁹ Canadian Artists' Representation/Le Front des artistes canadiens (CARFAC); Regroupement des artistes en arts visuels du Québec (RAAV); National Gallery of Canada (NGC); Société du droit de reproduction des auteurs, compositeurs et éditeurs au Canada (SODRAC).

¹⁰ CAPPRT Decision No. 053, File: 1330-08-001, February 16, 2012; <http://www.capprt-tcrpap.gc.ca/eic/site/cappr-tcrpap.nsf/eng/tn00626.html> (letöltve: 2013.03.26.)

A CARFAC álláspontja szerint a kollektív szerződés megkötésére vonatkozó tárgyalások rendszerét nem a szerzői jogról, hanem a művészek státuszáról szóló törvény szabályozza, azt tehát, hogy mire terjedhet ki a kollektív szerződések hatálya, ez utóbbi törvény szerint kell megítélni. Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy az előadóművészek e törvény alapján nyilvántartásba vett érdekképviselői szervezetei demokratikus szervezetek, amelyeknek tagjai végső soron maguk döntenek el, hogy meghatalmazzák-e szervezetüket bármilyen, szerzői jogakkal kapcsolatos kérdésben való tárgyalásra. Hivatkoztak emellett a Döntőbizottság egy korábbi, megítélésük szerint a jelen ügyben is irányadó határozatára, mely szerint az érdekvédelmi szervezet a kollektív szerződéses tárgyalások révén nem válik a művész ügynökévé. Nem is gyakorol tehát itt olyan jellegű ügynöki képviseletet, amelynek szerzői jogok átruházására vagy felhasználási engedély megadására kerülne sor. A kollektív szerződéses tárgyalások célja csupán az, hogy minimumdíjat állapítson meg arra az esetre, amikor a művész már eldöntötte, hogy engedélyezi vagy átruházza valamely konkrét művén fennálló szerzői jogát egy olyan producerre aki (amely) egyébként a szóban forgó kollektív szerződésnek is alanya.

A Kanadai Nemzeti Galéria álláspontja szerint a kiállításokért és a kiállított tárgyak többszörözéséért fizetendő minimumdíj kifejezetten szerzői jogi kérdés, amelynek kezelésével nem a művészek érdekvédelmi szervezetének kell foglalkoznia. A minimumdíjakról való tárgyalással az érdekképviselői szervezet így jogellenesen avatkozik be harmadik személyek vagyoniát érintő szerződéses viszonyokba. E díjakat a Szerzői Jogi Testület¹¹ előtt kell tárgyalni, mert a szerzői jogi törvény szerint a megállapításuk e testület kizárólagos hatáskörébe tartozik. Lényeges szempont továbbá, hogy a szerzői jog magántulajdon körébe tartozó intézmény, amelynek folytán a szerzői díj nem tekinthető a munkavégzés bérjellegű ellenértékének, azaz olyan díjazásnak, amely a munka fejében mindenképpen jár. A szerzői jogot a magántulajdon körébe tartozó jellegénél fogva a szerző tetszőlegesen magas vagy alacsony áron, vagy akár ingyenesen is átruházhatja, illetve engedélyt adhat annak felhasználására. Nincs tehát jogalap ebben a körben minimumdíj meghatározására sem.

A SODRAC álláspontja szerint a szerzői jogi engedélyezési rendszer és a művész státuszáról szóló törvény alapján folyó kollektív szerződéses tárgyalások tartalmi összeütközésbe kerülhetnek egymással. Különösen akkor, amikor a kollektív szerződéses tárgyalások hatályát a közös jogkezelő szervezetek által

¹¹ A kanadai szerzői jogi törvény (Copyright Act, R.S.C 1985, c. C-42) szerint a közös jogkezelő szervezetek díjszabásait a Szerzői Jogi Testület (Copyright Board) hagyja jóvá (ld. 66–68. szakaszok).

megállapított díjakra is ki akarják terjeszteni. Abból, hogy a Döntőbizottság korábbi határozata szerint nincs összeütközés a szerzői jogi törvény és a művész státuszáról szóló törvény között, az következik, hogy a művész státuszáról szóló törvény hatálya alatt működő érdekvédelmi szervezetek eleve nem is rendelkezhetnek azzal a felhatalmazással, ami a szerzői jogok közös kezeléséhez megkívántatik. A művészek státuszáról szóló törvény elfogadásának körülményeiből és szövegéből nyilvánvaló, hogy a parlament e törvénnyel nem kívánta módosítani a szerzői jogi törvényt, tehát továbbra is a szerzői jogi törvény az egyetlen olyan jogszabály, amelynek alapján meg lehet azt ítélni, hogy egy szerzői jogi jogosult milyen módon rendelkezhet az őt megillető jogokkal. Ebből következően, amennyiben a Döntőbizottság meg is állapítaná, hogy az érdekvédelmi szervezetnek joga van a többszörözési minimumdíjakról való megállapodásra, a döntés hatályát akkor is korlátoznia kell azokra az esetekre, amelyek a szerzői jogi törvény szerint nem tartoznak közös jogkezelés körébe.

A Döntőbizottság végül is a következőket állapította meg. A művész státuszáról szóló törvénynek kétségtelenül nem volt a célja, hogy a szerzői jogi törvény módosítása. Nem vitatható ugyanakkor az sem, hogy kizárólag a művészek dönthetik el, hogyan kívánják műveik felhasználását engedélyezni. A Döntőbizottság egy korábbi döntésében már utalt arra, hogy a művész státuszáról szóló törvényt a jogalkotó szándéka szerint kell értelmezni. E szándék arra irányult, hogy javítson a művészek társadalmi-gazdasági helyzetén. Az ezt kifejező társadalmi-gazdasági érdekeknek a képviselőre a törvény a művészek nyilvántartásba vett érdekvédelmi szervezeteit hatalmazza fel. Ebből az következik, hogy a kollektív szerződéses tárgyalások tárgyköréből bármilyen, a művészek társadalmi-gazdasági érdekeivel összefüggő kérdést csak abban az esetben lehet kizárni, ha azt a törvény maga egyértelműen elrendeli. A parlamentben elfogadott szöveg szerint azonban a törvény ilyen kizárással nem élt. Ez felel meg egyébként a kanadai munkajog általános rendelkezéseinek is, amely szerint a kollektív szerződésekben bármilyen olyan feltételről meg lehet állapodni, amely a munkavégzéssel, vagy annak ellenértékével, illetve, szélesebb értelemben, amely a munkavállaló társadalmi-gazdasági érdekeivel összefügg. Kétségtelen, hogy a szerzői jog a szellemi tulajdon körébe tartozik, de gyakorlása egyben a szerző alapvető társadalmi-gazdasági érdeke is. Ráadásul a szerzői jog a szerző személyhez fűződő jogaiból eredő sajátosságaira tekintettel nem is tekinthető kizárólagosan 'jószágnak', illetve 'dolognak'. Történetileg a szabadúszó művészeknek két lehetőségük volt szerzői jogaik kezelésére: maguk kezelték e jogokat, vagy a szerzői jogi törvény által létrehozott rezsimek útján a közös jogkezelésre bízták azokat. A művészek jogállásáról szóló törvény megjelenésével egy

harmadik opció is megnyílt a művészek számára. A törvény annak meghatározásával, hogy a művészek érdekvédelmi szervezetei kollektív szerződéses tárgyalásokat folytathatnak mindazokról a minimumfeltételekről és minimumdíjakról, amelyek a művészek szolgáltatásaival kapcsolatosak, azt is kimondja, hogy a már meglévő szerzői művek felhasználási joga olyan, a művész alapvető társadalmi-gazdasági jogosultságával összefüggő szolgáltatás, amelyre a kollektív szerződéses tárgyalások hatálya kiterjeszthető. Az érdekvédelmi szervezetek demokratikus öngazgatással bírnak, így kizárólag a tagokon múlik, hogy társadalmi-gazdasági érdekeikre tekintettel milyen kérdésekben jogosítják fel szervezetüket tárgyalásra és megállapodásra. A Döntőbizottság ugyanakkor azt is megállapította, hogy a művész státuszáról szóló törvény valóban nem azzal a céllal készült, hogy bármilyen tekintetben módosítsa a szerzői jogi törvényt. Az érdekvédelmi szervezetek ezért szabadon köthetnek ugyan olyan kollektív szerződéseket, amelyek kiterjednek a már megalkotott művek felhasználása után fizetendő minimumdíjakra, ez a jogosultságuk azonban csak addig terjed, amíg az így kötött megállapodás nem válik kötelezővé egyetlen, a szerzői jogi törvény alapján bejegyzett közös jogkezelő szervezetre nézve sem, valamint nem vonja el azokat a jogokat, amelyeket egy művész korábban már a közös jogkezelő szervezetre bízott.

2. Magyarország

A művészek jogállását szabályozó törvény megalkotásának szükségességét nálunk először a Művészeti Szakszervezetek Szövetsége és annak tagszervezetei¹² vetették fel, a 2000-es évek elején. A művészek érdekképviselőt a legszélesebb körben ellátó hazai társadalmi szervezet 2001. február 21. napján tartott XV. Kongresszusán határozta¹³ el egy művészetekről szóló törvényjavaslat kidolgozását, amely egyebek mellett kiterjed a művészeti intézmények finanszírozására, a *művész-státusz kialakítására*, a művészeti tevékenység adózásának és társadalombiztosításának, valamint a művészeti minőségvédelemnek, ezen belül az ún. playback és más technikai eszközök nyilvános előadásokon és televíziós műsorok sugárzása útján történő használatának szabályozására.

¹² Artistaművészek Szakszervezete, Filmművészek és Filmalkalmazottak Szakszervezete, Írók Szakszervezete. Képzőművészek, Iparművészek és Művészeti Dolgozók Szakszervezete, Magyar Zeneművészek és Táncművészek Szakszervezete, Színházi Dolgozók Szakszervezete.

¹³ Beszámoló a Művészeti Szakszervezetek Szövetsége kongresszusáról <http://www.mztst.hu/web/guest/dokumentumok>. [letöltve: 2013.03.26.]

Bár a 2001-ben javasolt státusztörvény az akkor megcélzott tartalommal végül nem jött létre, az azóta eltelt időszakban az egyszerűsített közteherviselési hozzájárulásról szóló 2005. évi CXX. törvény és az előadó-művészeti szervezetek támogatásáról és sajátos foglalkoztatási szabályairól szóló 2008. évi XCIX. törvény elfogadásával Magyarország valóban figyelemre méltó eredményeket ért el abban, hogy a jogalkotás koncentráltan, 'státuszteremtő' erővel szabályozza a művészek létfeltételeit leginkább meghatározó társadalmi-gazdasági körülményeket. A jelen írás terjedelmi korlátai a két törvény elfogadásához vezető folyamatnak természetesen csak vázlatos ismertetését teszik lehetővé.

A 2000-es évek elejére azért vált sürgető kérdéssé valamiféle sajátos művész jogállás elismerése, mert a 'rendszerátalakítás' óta eltelt közel húsz év tapasztalatai alapján akkor úgy látszott: e nélkül aligha van esély a művészeket a nyolcvanas évek vége óta egyre inkább sújtó társadalmi-gazdasági problémák – ha nem is megoldására, de legalább – enyhítésére. Négy olyan, egymással összefüggő területet lehet megnevezni, ahol e problémák különösen kíméletlenül jelentkeztek: a foglalkoztatást, az adózást, a társadalombiztosítást és a szakmai minőségvédelmet.

A 'rendszerátalakítást' megelőző, viszonylag bőkezű művészettámogatási struktúra megszűnését követően a művészeknek két alapvető problémával kellett szembesülnie. Egyrészt a foglalkoztatási lehetőségek általános beszűkülésével, másrészt azonban azzal is, hogy a még megmaradó foglalkoztatók a munkavégzés gazdasági-szociális terheit és kockázatait, így elsősorban az adó- és járulékfizetés terhét, illetve a munkaképesség időleges vagy tartós elvesztésének kockázatát egyre inkább a művészekre kívánták áthárítani. Ennek eszköze jellemzően az volt, hogy a művészekkel nem természetes személyként, hanem csak egyéni vagy társas vállalkozások munkavégzésre kötelezett tagjaként voltak hajlandók szerződni. Még a költségvetési intézményként (később mind gyakrabban nonprofit gazdasági társaságként) működő állami-önkormányzati munkáltatóknál is általánossá vált, hogy a művészeket nem a munkavégzésük jellegének megfelelő közalkalmazotti jogviszonyban, illetve munkaviszonyban, hanem más, főként vállalkozási jogviszonyban foglalkoztatták. A munkáltatók, különösen a színházakban, azzal érveltek, hogy a munkavégzés rendszertelen volta miatt a munkajog a művészeti intézményekben amúgy is betarthatatlan, vállalkozóként pedig a művészek anyagilag is jobban járnak, hiszen az így megspórolt állami befizetések 'nyereségét' a foglalkoztató majd megosztja velük. A vállalkozási forma bevezetése kezdetben egyébként még a művészek számára is kedvezőnek tűnt, mert díjazásuk csekély emelkedése mellett még azt az illúziót is keltette, hogy bevételeikkel és kiadásaikkal szabadabban gazdálkodhatnak,

mint munkaviszony esetén. A vállalkozóként történő művészi munkavégzés hátrányai azonban hamar nyilvánvalóvá váltak. A munkajogi védelmi rendszer teljes kiesésével a vállalkozóként dolgozó művészeknek azzal kellett szembe-sülniük, hogy munkavégzésük feltételeit, sőt, jogviszonyuk szinte jogkövetkezmények nélküli megszüntetését illetően is teljesen kiszolgáltatottá váltak a foglalkoztatónak. A természetes személyekre vonatkozó szerzői jogi rezsim, így elsősorban a felhasználási szerződésekre vonatkozó szabályok alkalmazhatóságának háttérbe szorulásával pedig megszűnt minden olyan jogi kapaszkodó, amelyre felhasználás célját messze meghaladó terjedelmű jogszerzéssel vagy a díjfizetés aránytalanságával szemben hivatkozni lehetett volna. Az is világossá vált, hogy ha a jövedelmek nem növekednek, akkor a művész-vállalkozó a bevételekkel és kiadásokkal legfeljebb az állami befizetések terhére tud 'szabadabban gazdálkodni', ám ez már rövidtávon is a köztehetartozások felhalmozódásával, valamint – ami talán még ennél is súlyosabb következmény – a járulékfizetések elmaradása révén a szociális öngondoskodás feladásával jár.

A szakmai minőségvédelem problémái elsősorban az ún. playback-felvételek felhasználásában, illetve a szakmailag képzetlen ('amatőr') munkaerő foglalkoztatásában jelentkeztek. A művészek közül sokan gondolták úgy, hogy az élő előadás illúzióját keltő playback-felvétel használata nem tisztességes, sérti a fogyasztók érdekeit, különösen akkor, ha – amint ez a televíziókban a 80-90-es években egyre nagyobb teret nyerő 'show-műsorokban' tapasztalható volt – a nézők nem kapnak megfelelő tájékoztatást arra vonatkozóan, hogy amit ők élő előadásként érzékelnek, az valójában egy hangfelvétel lejátszásából áll. A szakmailag képzetlen munkaerő foglalkoztatása pedig a szinkronstúdiókban vált különösen nyomasztó problémává. A megszorodott televízió-csatornák megrendelése miatt folyó költségcsökkentési versenyben a szinkronstúdiók ugyanis egyre gyakrabban alkalmaztak olcsó, de képzetlen, a színművészeknél megkívtat beszédalkésséggel, időzítési, légzési technikával stb. nem rendelkező amatőr közreműködőket. Emiatt egyrészt jelentősen csökkentek a munkalehetőségek, de a megkapott munkáért fizetett díjak is. Másrészt a korábbi évtizedekben megszokott magas színvonalú, itt-ott az eredeti színészi teljesítményt is felülmúló szinkronprodukciókat mind gyakrabban kidolgozatlan, silány minőségű előadások váltották fel.

Az állam, illetve annak szervei a művészek gazdasági-szociális helyzetének gyors romlását előbb csak a piacgazdaságra való áttéréssel és a közterhek megfizetésével összefüggő számos társadalmi rendellenesség egyikeként érzékelték, amelynek elhárítására több fontos, de a sajátos művész jogállás elismeréséhez képest esetinek tekinthető intézkedéssel is előálltak. Ilyen fontos intézkedés volt egyebek mellett

- az egyes művészeti tevékenységeket folytatók karkedvezményes öreg-ségi nyugdíjra jogosultságának kiterjesztése a művészek széles körére¹⁴;
- művészek jellemzően előforduló költségeinek elismerése, amellyel elszámolhatóvá vált pl. a műsoros előadás, kiállítás, múzeum, közgyűjtemény látogatásának ellenértéke, az irodalmi és művészeti alkotásokat tartalmazó, vagy ezek rögzítésére és lejátszására alkalmas eszköz, kép- és hanghordozó, könyv, kotta, más sajtótermék vásárlására, valamint a színpadi megjelenéshez kapcsolódó esztétikai és kozmetikai cikkek, illetve szolgáltatásokra fordított kiadás¹⁵; vagy
- az ún. színlelt – a pontosabb, Ptk.-nak megfelelő terminológiával: leplezett – szerződések elleni fellépés, amellyel a tartalmilag munkaviszonyt létesítő szerződések vállalkozási szerződésekkel történő elfedését kívánták visszaszorítani¹⁶.

A 2002-től a „művészeti élet szabadságáról szóló törvény”, majd 2003-tól a „művészeti élet szabadságáról, a művészeti élet szervezeteiről és a művészek jogállásáról szóló törvény” munkacímen készülő tervezetek többek között ezekre a művészi tevékenység sajátosságait részlegesen elismerő szabályozási előzményekre épülve törekedtek egy bővebb és koncepciózusabb művész jogállás kialakítására. Már a tervezési folyamat elején nyilvánvaló volt ugyanakkor, hogy a művészstatuszról szóló bármilyen szabályozásnak, ambícióitól függetlenül, számolnia kell legalább a következő jogrendszerbeli korlátokkal.

- Szakmavédelmi normáinak belül kell maradnia a művészeti élet szabadságára vonatkozó alkotmányos rendelkezések Alkotmánybíróság általi értelmezésén¹⁷, azaz nem sérthetik a művészi önkifejezés szabadságának, valamint a művészeti produktum befogadása vagy elutasítása szabadságának lényegében korlátozásmentes érvényesülését.

¹⁴ Ld. a 109/1995. (IX. 15.) Korm. rendeletet az egyes művészeti tevékenységet folytatók öreg-ségi nyugdíjra jogosultságáról szóló 5/1992. (I. 13.) Korm. rendelet módosításáról.

¹⁵ Ld. a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény módosításáról szóló 1997. évi CV. törvény 3. mellékletének 2. pontját, valamint a művészeti tevékenységet folytató magánszemélyek egyes költségeiről szóló rendelkezések alkalmazási feltételeiről szóló 39/1997. (XII. 29.) MKM-PM együttes rendeletet.

¹⁶ Ld. egyebek mellett a 700/2005. (MüK. 170.) FMM-PM együttes irányelvet a munkavégzés alapjául szolgáló szerződések minősítése során figyelembe veendő szempontokról.

¹⁷ A Magyar Köztársaságnak az említett tervezet elkészítésekor hatályos Alkotmánya a 70/G. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezés szerint „A Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát.” Az ezzel kapcsolatos alkotmánybíróági gyakorlatra vonatkozóan ld. pl. a 24/1996. (VI. 25.) AB határozatot.

- Adózással, társadalombiztosítással kapcsolatos, valamint a szerzői és szomszédos jogokat érintő rendelkezést – e szabályozási rezsimek jogbiztonsággal is összefüggő zártsága folytán – csak az adott szaktörvényre utalással és közvetetten, pl. a szaktörvény alkalmazását pontosító feltételként tartalmazhat. Ezt meghaladó változtatási igény esetén a szaktörvény módosítását kell kezdeményezni, e tekintetben tehát biztosan fel kell adni a művészek létfeltételeit leginkább meghatározó társadalmi-gazdasági körülmények egy normába foglalására irányuló törekvéseket.
- A sajátos magyar helyzet folytán, amelyben az állam, kultúratámogató szerepe mellett, egyben a művészeti terület legnagyobb intézményfenntartója és foglalkoztatója, a művész jogállás elismerésével kapcsolatos szabályozási tárgyköröknek ki kell terjednie az állami-önkormányzati fenntartású művészeti intézmények normatív finanszírozásának kérdésére is. Ez a költségvetést érintő, és már csak ezért is rendkívül érzékeny szabályozási terület, a kormányzati-jogalkotói akaratot megjelenítő változó nyilatkozatait követve, sajátos utat járt be egyébként az egymás követő tervezetekben: kezdetben része volt a javaslatoknak, majd még ki is bővült a kultúratámogató állami alapok és alapítványok szabályozásával, később teljesen kikerült a tervezetekből, végül visszakerülve, de hatályát az előadó-művészeti szervezetekre korlátozva nyerte el jelenlegi formáját.

2002 és 2004 között a Művészeti Szakszervezetek Szövetsége, valamint a tervezési folyamatba bekapcsolódó társadalmi szervezetek és szakértők egyre bővülő köre az eredeti koncepcióból kiindulva, de az időközben felmerült észrevételekre, módosítási igényekre is reagálva közel negyven változatot készített el a törvényjavaslatból, mire azt 2004 második felében az akkori Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma vitára, egyeztetésre alkalmasnak találta és felvette a munkarendjébe.

Az utolsó néhány, még a „művészeti élet szabadságáról, a művészeti élet szervezeteiről és a művészek jogállásáról szóló törvény” munkacímen futó tervezet ekkor, az intézményfinanszírozást ide nem értve, négy nagyobb szabályozási tárgykörre terjedt ki.

Az alapelvek, alapjogok között a tervezet az állam kiemelkedően fontos feladatként határozta meg a művészeti élet és a művészeti tevékenység szabadságának védelmét, továbbá a művészeti alkotások, előadások létrejöttének és a kulturális piacon való megjelenésének elősegítését. A szerzői, előadói tevékenységre, a művészeti intézményekben tartósan jelenlévő munkakörökre, valamint képzési és képesítési feltételekre hivatkozva meghatározta a művészeti tevé-

kenységet hivatásszerűen folytatók körét, egyrészt elismerve, hogy a művészeti tevékenység folytatása mindenkit megillető alapjog, ugyanakkor kimondva: sajátos védelem, sajátos jogok csak azokat illetnek meg, akiknek egész egzisztenciája e hivatásra épül. A művész jogaként rögzítette, hogy státuszának (jogállásának) sajátosságait elismerve kapcsolódhasson a társadalombiztosítási, szociális, foglalkoztatási és munkanélküli ellátásokhoz, az egyszerűsített adózási formákhoz, illetve szakmai kiadásainak költségelszámolásához. A művész jogaként ismerte el azt is, hogy tevékenységét a foglalkoztató művészeti szervezetekben a számára legmegfelelőbb, önként választott jogviszony (munkaviszony, közalkalmazotti jogviszony, egyéni vagy társas vállalkozás, megbízás) keretében folytathassa, és munkája ellenében arányos díjazásban részesüljön.

A foglalkoztatási feltételek körében a tervezet előírta, hogy a művészeket az állami-önkormányzati fenntartású művészeti szervezetekben garanciális szabályokkal leginkább körülírt, szociális biztonságot is nyújtó munkaviszony vagy közalkalmazotti jogviszony keretében kell foglalkoztatni, és ettől csak a művész kifejezett és önkéntes döntése alapján lehet eltérni. A tervezet szerint ugyanakkor a foglalkoztatás szempontjából nem kerülhettek indokolatlan hátrányba azok a művészek sem, akik az egyéni vagy társas vállalkozás, illetve megbízás mellett döntenek. Ennek érdekében előírta, hogy a Munka Törvénykönyvének, továbbá a művészeti intézmények kollektív szerződéseinek, az ágazati kollektív szerződést is ideértve, egyes garanciális szabályait a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyokban foglalkoztatott művészekre is megfelelően alkalmazni kell. Úgy rendelkezett továbbá, hogy amennyiben a jogviszonyok törvényben megcélzott egyenjogúsítása ellenére a hatósági ellenőrzés a vállalkozást, megbízást mégis „színlelt”, azaz a munkaviszonyt rosszhiszeműen leplező szerződésnek találja, és munkaviszonnyá minősíti át – például azért, mert a vállalkozási jogviszony nem a művész kérésére jött létre, vagy azért, mert az ún. csoportos szereplők (zenekar, tánckar, énekkar stb.) ilyen jogviszonya a kollektív szerződés megengedő szabályának hiányában jött létre –, akkor az ebből eredő fizetési kötelezettségekért a mögöttes felelősséget teljes egészében, azaz a művészre háruló közterhek tekintetében is a foglalkoztatónak kell viselnie.

A művész díjazására vonatkozó javaslat szerint a művészt a feladata jellegét, nehézségi fokát, időtartamát, rendszerességét, helyszínét és a foglalkoztatóval közösen megállapított egyéb szempontjait tükröző, arányos díjazás illeti meg. A tervezet erőteljes szabállyal korlátozta az ingyenes munkavégzést: az olyan szerződéses kikötést, amely valakit díjazás vagy más ellenszolgáltatás nélkül kötelez művészeti tevékenység folytatására – az ellenkező bizonyításáig – uzorás szerződésnek, azaz a művész helyzetének kihasználásával, feltűnően aránytalan

előny szerzése érdekében kötött szerződésnek minősítette. Az ingyenes munkavégzés további korlátozására irányult az a rendelkezés is, amely szerint díjazásának – pl. közérdekű célra történő – felajánlásáról a művész csak külön és kifejezetten erre irányuló nyilatkozatban rendelkezhet. Önmagában azt a tényt, hogy a szerződés a díjazásról nem rendelkezik vagy azt, hogy a felkérés például jótékonyági vagy más hasonló rendezvényen történő fellépésre szól, nem lehet a díjról való lemondásnak tekinteni.

Végül a művészeti produktumok minőségvédelme, illetve a fogyasztóvédelem érdekében a tervezet előírta, hogy a fogyasztóvédelmi törvény szerinti tájékoztatási kötelezettség körében a művészeti szolgáltatás alapvető tulajdonságának és jellegzetességének kell tekinteni (a) az élő előadás során a műnek, vagy annak részletének playback, vagy fél-playback technikai megoldás alkalmazásával történő, öt percet meghaladó időtartamú megszólaltatását; továbbá (b) azt, amikor az előadás nyilvánosság számára bármely módon hozzáférhető (pl. színházi előadás, televíziós műsor, filmalkotás) bemutatása során a vezető előadók nem hivatásszerűen tevékenykedő művészek; valamint (c) azt, amikor a kiállított alkotások nem eredeti művek. Az előadás, illetve mű felhasználóját pedig arra kötelezte, hogy a fenti esetekről a valamennyi, a művészeti előadásról, kiállításról szóló tájékoztatásban, reklámban, vagy bármilyen egyéb, a szolgáltatásról a fogyasztónak szóló felhívásban adjon egyértelmű tájékoztatást.

A javaslatokat mai szemmel újraolvasva, úgy látom: a jogrendszer hajlíthatóságát és a javaslatok jogalkotói fogadtatásával kapcsolatos várakozást illetően akár naivnak is tűnhetnek ezek a korai tervezetek, a szabályozási kérdések szakmai alátámasztottságához azonban ma sem férhet kétség.

2005-ben azután alapvető fordulat következett be a művész jogállás elismerésének állami szabályozásában: a tervezetek nyomán a jogalkotó önálló művészstatuszt ugyan nem ismert el, de hajlandónak mutatkozott egy kifejezetten a művészeknek szóló, a munkavégzésre irányuló jogviszonyokat a közterhek szempontjából egyenjogúsító, a 'színel't' (leplezett) szerződések ellen végre hatékony ellenszernek látszó adózási és járulékfizetési rezsim létrehozására. Az egyszerűsített közteherviselési hozzájárulásról szóló 2005. évi CXX. törvényt, amelyet végül a művészek mellett az újságírókra is kiterjesztve¹⁸ fogadott el a parlament, végre nem a jogviszony jellege, hanem a jövedelem és az állami befizetés mértéke közötti kapcsolat alapján állapított meg adó- és járulékfizetési szabályokat. Ennek eredményeként a művészeti tevékenységekből származó jöve-

¹⁸ Az azóta elfogadott módosítások alapján (ld. az egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CLVI. törvény 48. §-át) a törvény személyi hatálya kibővült a hivatásos sportolóval, a sportmunkatárssal, valamint a sportszakemberrel.

delmek után közel azonos feltételekkel lehetett a közterheket megfizetni, tekintet nélkül arra, hogy azok munkaviszonyból származtak, egyéni vállalkozóként vállalkozói kivét címén, vagy társas vállalkozás tagjaként személyes közreműködés ellenértéke címén keletkeztek, vagy vállalkozási, megbízási szerződés alapján a személyi jövedelemadóról szóló törvény szerint egyéni vállalkozónak nem minősülő magánszemélynek teljesített kifizetésből eredtek.

Az egyszerűsített közteherviselési hozzájárulás (EKHO) a művészi munkavégzésre irányuló jogviszonyok egyenjogúsítása mellett számos más, a művészek sajátos státuszához igazított tulajdonsággal is bírt. Általános mértéke 35% volt, amelyből 15% a bevételt megszerző művészt, 20% pedig a foglalkoztatót terhelte. Ez összességében az akkori általános szabályoknál lényegesen kedvezőbb adó- és járulékterhelést jelentett a művészeknek. Az EKHO megfizetésével teljesítettnek kellett tekinteni a foglalkoztatót terhelő társadalombiztosítási járulékot, a biztosítottat terhelő nyugdíjjárulékot (illetve magán-nyugdíjpénztári tagdíjat), valamint a kifizetőt és a magánszemélyt terhelő személyi jövedelemadót. Kedvező mértéke ellenére az EKHO befizetésével a művész a társadalombiztosítási ellátások közül jogosultságot szerzett egészségügyi szolgáltatásra, baleseti egészségügyi szolgáltatásra, baleseti járadék, valamint, az EKHO-val megfizetett közteher alapjául szolgáló bevétel 50%-áig nyugdíjbiztosítási ellátásra is. Mindezekon felül az EKHO valóban 'egyszerűnek' is bizonyult: nem volt kötelező csak választható, igénybevételehez nem volt szükség külön nyilvántartásba vételre, csak egy egyszerű nyilatkozatra, de még ennek sem kellett az egész adóévről szólnia. Munkaviszony, tartós megbízás esetén az EKHO választására vonatkozó nyilatkozatot a kifizető visszavonásig alkalmazta, vállalkozás vagy eseti megbízás esetén pedig minden egyes kifizetést megelőzően újból megnyílt a választási lehetőség.

Az EKHO törvény elfogadásával természetesen új megvilágításba kerültek a korábbi tervezetek még 'megmaradó' rendelkezései is. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy az eredeti koncepciót, vagyis az egy normába foglalt státusztörvény megalkotását végleg fel kell adni, hiszen az a művészek sajátos közteherviselési szabályai tekintetében jórészt okafogyottá vált. Emellett, érthető módon, az EKHO törvény elfogadását követően egy időre a további művész-specifikus törvénykezés jogalkotói támogatottsága is gyengült.

2005-től kezdődően a tervezetek egy ideig a művészfoglalkoztatásra jellemző egyedi munkajogi szabályok kimunkálására koncentráltak, majd az előkészítés 2006-tól kapott új lendületet, amikor kiderült: ismét van kormányzati-jogalkotói akarat arra, hogy a tervezet hatálya kiterjedjen legalább előadó-művészeti szerve-

zetek, azaz az önállóan működő színházak, táncegyüttesek, zenekarok és énekarok állami támogatásának szabályaira.

A 2008-ban elfogadott, 2009. március 1-jével hatályba lépő, az előadó-művészeti szervezetek támogatásáról és sajátos foglalkoztatási szabályairól szóló XCIX. törvény ('Emtv.') végül két lényeges kérdésben hozott a 'művészttörvény' eredeti ambícióihoz közelálló, sőt, azt némely tekintetben felülmúló eredményt: a központi költségvetésből származó támogatások rendszerének kialakításában és előadó-művészeti szervezetekben foglalkoztatottakra vonatkozó sajátos munkajogi szabályok megállapításában.

Amiben az Emtv. bizonyosan túlhaladta az eredeti elképzeléseket, az egy olyan támogatási rendszer kialakítása volt, amely már harmonikusan illeszkedik az időközbeni Unió tagjainak kötelezettségeihez. Ennek egyik legfontosabb eszközeként az Emtv. egyenjogúságot biztosított az állami és a magántulajdonnak az előadó-művészeti szervezetek létrehozásában és működtetésében, így pl. a magánszemélyekből álló és az önkormányzati intézményfenntartó azonos feltételek teljesítése mellett válhatott jogosulttá központi költségvetési támogatásra. Emellett az Emtv. élt a közvetett állami támogatás korszerű, a vállalkozói-tulajdonosi autonómiát erősítő megoldásaival is: a magánszférából származó bevételek központosítása és újraelosztása helyett az előadó-művészi szervezeteknek támogatást nyújtó vállalkozásokat társasági adó kedvezményekkel honorálta. A támogatást az érintett szervezetek a jegybevételük 80%-áig terjedő mértékben vehették igénybe. Ez utóbbi közvetett támogatási eszközt az Európai Bizottság egyébként külön is vizsgálta és megállapította¹⁹, hogy az nem minősül tiltott állami támogatásnak.

A törvény foglalkoztatási szabályokat tartalmazó fejezete valóságos katalógusát képezte a művészeti területen a 'rendszerátalakítás' óta felgyülemlett feszültségeknek, és persze a feloldásukra adott válaszoknak. Alkalmazhatóság szempontjából ugyanakkor, kényszerűen alkalmazkodva a magyar munkajogi szabályozási struktúrájához, elég nehézkes megoldás született. Közalkalmazotti jogviszonyban folytatott művészi tevékenység esetén pl. csak a Munka Törvénykönyvét ('Mt.'), az azzal részben együtt alkalmazandó közalkalmazotti (1992:XXXIII) törvényt, valamint művészi munkavégzés mindkettőtől eltérő sajátosságait tartalmazó Emtv.-t együttesen olvasva lehet a rendelkezések pontos tartalmát megállapítani.

Számos kérdésben viszont évtizedes viták végére sikerült pontot tenni. A legfontosabb ezek közül talán az évadszerződések régi színházi hagyománya és

¹⁹ Ld. State aid No N 464/2009 – Aid to performing arts organisations, C (2009) 8237 final.

határozatlan idejű foglalkoztatás szociális biztonsága közötti ellentét áthidalása volt. A színházban foglalkoztatott művészeket Magyarországon már a hatvanas évektől kezdődően határozott idejű évadszerződésekkel alkalmazták, azért, hogy egy-egy évad leteltével megindulhasson a színházak változó társulatépítési terve-
ihez, műsorterveihez igazodó átszerződés az intézmények között. A korabeli munkajogi szabályok ezt – az akkori ‘teljes foglalkoztatottság’ elvétől merészen ellépő – rendszert a szociális biztonság fenntartása érdekében két eszközzel korlátozták. Egyrészt sajátos szerződtetési ‘koreográfiát’ vezettek be, amelyben mind a színházigazgatónak, mind a művésznek jó előre közölnie kellett, ha a munkaviszonyt következő évadra nem kívánta meg hosszabbítani. A közlés elmaradása pedig a következő évad egészére kiterjedő, változatlan feltételek melletti foglalkoztatási kötelezettséget eredményezett. Másrészt, az idősebb művészek védelmében, a nyugdíjkorhatárt megelőző öt évre felmondási tilalmat mondtak ki, ez idő alatt tehát akkor sem lehetett elküldeni a művészt, ha kora vagy bármely más ok miatt már nem foglalkoztatták. A közalkalmazotti törvény ezt a jól működő rendszert megszüntette, a helyébe lépő határozatlan idejű foglalkoztatást azonban a munkáltatók – főként a jogviszonyok megszüntetésekor fizetendő végkielégítés elkerülése érdekében – elutasították, és minden lehetséges módon kijátszották. A közalkalmazotti kinevezések ‘színlelt’ vállalkozási szerződésekkel alakítása jelentős részben az addig jól működő szerződtetési rendszer átalakításának következménye volt. Az Emtv. végül korszerűsített formában, úgy hozta vissza a következő évadra szóló előzetes értesítés rendjét, hogy emellett az egyik oldalon az Mt.-hez és a közalkalmazotti törvényhez képest, jól körülhatárolt szakmai okokkal kibővítette a munkáltató jogkörét a nem foglalkoztatott művésznek való felmondásra, a másik oldalon viszont jelentősen megemelte a jogviszony megszüntetésekor fizetendő végkielégítés mértékét.

Az EKHO törvénnyel és az Emtv.-vel a kétezres évek első évtizedében Magyarország is sikeres kísérletet tett arra, hogy ha nem is egyetlen normába foglalva, de koncentráltan, a sajátos jogállás elismerésének szándékával szabályozza a művészek létfeltételeit leginkább meghatározó társadalmi-gazdasági körülményeket. A művészstatusz elismerésének irányába mutató hazai jogalkotási eredmények még nemzetközi visszhangot is kaptak: a két törvény előkészítésében való részvételért a Zeneművészek és Táncművészek Szakszervezete 2009-ben megkapta az UNESCO által alapított Nemzetközi Zenei Tanács Zenei Jogokért Díjának Külön Elismerését²⁰.

²⁰ <http://mztsz.hu/document-list-portlet/getfile/a?companyId=mztsz.hu&folderid=12&name=IMC-dij.jpg> [letöltve: 2013.03.26.]

TÓTH ZOLTÁN JÓZSEF*

EGYES ÉSZREVÉTELEK AZ ALAPTÖRVÉNY ÉRTELMEZÉSÉHEZ

*Tisztelgés Szabó József alkotmányjogász professzor
(1909-1992) emléke előtt*

Az Országgyűlés 2011. április 18-ai ülésnapján fogadta el *Magyarország Alaptörvényét*, amely felváltotta az 1949. évi XX. törvényt. Az államfő ünnepélyes keretek között, április 25-én, húsvéthétfőn írta alá és hirdette ki. Április 25. az Alaptörvény kihirdetésének emlékére az *Alaptörvény napja*. Az Alaptörvény az annak részét képező Magyarország Alaptörvényének Átmeneti Rendelkezései 2012. január 1-jével lépett hatályba. Az Alkotmánybíróság a 45/2012 (XII. 29.) *határozatával* gyakorlatilag megsemmisítette a „*Magyarország Alaptörvényének Átmeneti Rendelkezései a kommunista diktatúrából a demokráciába való átmenetről.*”¹ alkotmányos szintű jogszabályt. A törvényhozó hatalom 2013. március 11-én *Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása* (2013. március 25.) elfogadásával az Alaptörvény részévé emelte az Átmeneti Rendelkezések AB által megsemmisített egyes rendelkezéseit,² továbbá az Alaptörvény hatályba lépését követő, a törvényhozó szándékától eltérő alkotmánybírósági alkotmányértelmezések kiküszöbölésére az Alaptörvényt új

* Címzetes egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék.

¹ 45/2012. (XII. 29.) AB határozat. Magyarország átmeneti rendelkezései egyes cikkeinek alaptörvény-ellenességéről és megsemmisítéséről.

² Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása. 3. cikk, amely alapján az Alaptörvény Alapvetés része „U” cikkel egészül ki. Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.) Hatályba lépése: 2013. április. 1. Magyar Közlöny. 2013/49.

rendelkezőkkel egészítette ki. Ugyanakkor hatályon kívül helyezte az Alaptörvény hatályba lépése előtt hozott alkotmánybíróági határozatokat.³

Előzmények

2012. január 1-jén lépett hatályba Magyarország Alaptörvénye. Ez a jogszabály hosszú, sokszor hiábavalónak látszó küzdelem eredménye. Nem csupán az elmúlt hosszú két évtizedé, hanem valójában 1944. március 19. óta tartó közjogi abszurd állapot megszüntetéséhez vezető alkotmányos lépés. Magyarországot 1944 márciusában megszállták, amely megszállás 1991-ig tartott. Az Alaptörvény szerint a megszállás és a kommunista diktatúra jogrendje, bár az alkotmányos, mégis törvénytelen.⁴ Deák Ferenc foglalta össze az osztrák megszállás alatt a magyar történeti alkotmány egyik esszenciáját: törvénytelenségre jogot nem lehet alapítani. Mit jelent ez? Ha diktatúra van, akkor a kisebbségi önkény, ha idegen katonaság van az országban, akkor egyértelműen idegen érdek uralodik Magyarország polgárai felett, ami elfogadhatatlan. Az általuk kialakított „alkotmányos” rend is így épp úgy tűrhetetlen, elfogadhatatlan, hiszen kisebbségi és idegen érdekeket szolgál az ország és polgárai hátrányára, miután a nemzet hatalma, szuverenitása nem érvényesülhet. Helyre kell állítani tehát a jogfolytonosságot, azaz a törvényes, legitim alkotmányos rendet, ami a nemzet, a nép által szabadon elfogadott, a közakarat szerinti alkotmányos rend. Utat kell engedni végre a népszuverenitásnak.

A rendszerváltás egyik racionális és filozófiai alapja az volt, hogy nem érvényesülhetett a népszuverenitás, azaz nem jöhetett létre demokrácia. Ennek oka a diktatúra, és a megszállás. Az 1949. évi XX. törvényt, azaz a kommunista diktatúra alkotmányát a modern jogállamiság elvárásainak megfelelően módosító 1989. évi XXXI. Törvényt még a diktatúra országgyűlés fogadta el. Az új politikai rendszer alkotmányát később sem a szabadon választott országgyűlés, sem népszavazás nem erősítette meg. Így állt elő az a modern demokráciákban kirívó esett, a ‘fából vaskarika’, hogy a népszuverenitás demokratikus alkotmányának elfogadásához sem 1989-ban, sem utána, egészen 2011-ig

³ 19. cikk: „Az Alaptörvény 5. pontja helyébe az alábbi rendelkezés lép: 5. Az Alaptörvény hatályba lépése előtt meghozott alkotmánybíróági határozatok hatályukat veszítik. E rendelkezések nem érinti az ezen határozatok által kifejtett joghatásokat.” Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.)

⁴ „Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, ezért kinyilvánítjuk érvénytelenségét.” Alaptörvény. Nemzeti Hitvallás.

nem kérdezték meg a nép véleményét. Deák Ferenc és az őt megelőző és követő magyar jogászok, közéleti személyek után ezek után is meglehetne kérdezni: lehet-e törvénytélenségre jogot alapítani?

Az Alaptörvény szerint a rend helyreállítása 1990-es szabad választásokkal kezdődött,⁵ de az egész folyamat valahogy sántított, tévutat veszített, a „szekere kátyúba ragadt”. De mi vezetett ide, a demokratikus jogállamiság elengedhetetlen követelményét figyelembe nem vevő megalapozatlan kezdést követően, annak ellenére, hogy a diktatúra 1949-es alkotmányát 1989-90-ben úgy módosították, hogy teljes mértékben megfelelt a modern jogállamiság összes kritériumának?

A magyar alkotmányfejlődésről

Az előbbi kérdésre adható válaszhoz a magyar alkotmánytörténet ismerete, annak megítélése is alapvetően fontos. Nagyon fontos szempont, hogy az 1949/89-es Alkotmány és az Alaptörvény is másképp értékeli az alkotmányjogi múltat és másképp viszonyul az 1944/49 előtti rendszerek alkotmányjogi örökségéhez.

Magyarországnak – ha eltekintünk a Tanácsköztársaság „alkotmányától” – formailag 1949-ig *történeti alkotmánya* volt, amely jogszabályokból és szokásjogból állt. A magyar történeti alkotmány kezdetének a hagyomány a Vérszerződést tekintette, de pl. része volt az *Aranybulla* (1222), amely korlátozta a királyi hatalmat, megállapította a közösség egyes köreibbe tartozók személyes szabadságának tartalmát, korlátozva a király gazdasági hatalmát is. A történeti alkotmány szokásjogot Werbőczy István gyűjtötte össze és rendszerezte a *Hármaskönyvben* (első kiadás: 1517), de a Magyar Királyságban nem, csak Erdélyi Fejedelemségben vált törvénnyé. A Hármaskönyvben összefoglalt Szent Korona-tan a történeti alkotmány alapelveinek késői 19. századi elnevezése.

A Szent Korona az állam szimbóluma volt és a hatalom gyakorlás közjogi természetét jelentette a tradicionális jogrendben (1848-ig) és az 1848-as törvények alapján a modern jogrendben is 1867 után. Ez volt minden jognak és a hata-

⁵ „Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elvesztette állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselő megalakulásától számítjuk.” Nemzeti Hitvallás. (Megjegyzem, ahogy 1849 után felszámolták 1861-ig a magyar államiságot, úgy az 1946-os köztársasági közjogi szabályozás ideje alatt a magyar állam nem rendelkezett nemzetközi jogalanyisággal sem, egészen az 1947-es Párizsi békéig és annak magyarországi hatályba lépéséig. Már csak ezért sem beszélhetünk, egyik esetben sem törvényes, legitim rendről.)

lommegosztás rendszerének, azaz a törvényes hatalom forrása. A Szent Korona a legmagasabb rendű törvényességet fejezte, ki valamint azt, hogy Magyarország csak alkotmányosan kormányozható. Ezért a magyar történeti hagyományban a *Szent Korona-tan* az angolszász „*rule of law*” (törvények uralma), valamint a német „*Rechtsstaat*” (jogállam) jelentőségével és hatásával bír.⁶

Szent Korona-tan szerint, a szuverenitás forrása a Szent Korona (*iurisdictio, vel ditio Sacrae Regni Coronae*), a király és a nemzet hatalma korlátozott, csak együtt gyakorolható. A hatalom elsődleges gyakorlója a nemzet (a korona tagjai: *membrum Sacrae Regni Coronae*), amely a koronázással vonja be a hatalomba az uralkodót (*caput Sacrae Regni Coronae*, a tagok ‘feje’ a király). A nemesi címet viszont a király adományozta. A nemzet (a nemesség /*populus, natio hungarica*/, majd 1848-tól az összes országglakos, állampolgár, azaz a politikai magyar nemzet) a megkoronázott királlyal organikus egységet alkotott. Ezt az egységet a Szent Korona fejezi ki (*totum corpus Sacrae Regni Coronae*). A király és a nemzet együttesen gyakorolt hatalma is korlátozott a Szent Korona irányában. Korlátozzák a természetjog (így a jogok és kötelezettségek egyensúlya), valamint a Szent Korona tulajdonjoga (*peculium, bona Sacrae Regni Coronae*, így az elidegeníthetetlen koronajavak, továbbá a további forgalomképtelen dolgok köre (pl. az ősiség - *aviticitas* 1848-ig), amely anyagi biztonságot is nyújtott az országnak és az országglakosoknak is. A Szent Korona tulajdonjoga az állami-közösségi vagyron meghatározott körére vonatkozó fogalomképtelenséget jelentette.⁷

A központi (királyi) hatalmat az önkormányzatiságra alapozott megosztott hatalom rendszere korlátozta.

A központi királyi hatalom legfontosabb korlátja a királyi koronázási esküje, és ellensúlya a különböző önkormányzatok rendszere, valamint az országgyűlés és az általa választott nádor, 1848-tól a miniszterelnök.

Önkényuralom esetén megszakad a törvényes hatalom, a jogfolytonosság. A Szent Korona-tan nem ismeri el törvényes rendszernek, hanem törvénytelennek (illegitim) az erőszakosan megszerzett hatalom, valamint az egyeduralom rendszerét, valamint idegen katonai megszálló hatalom által létrehozott rendszereket, amely sérti a Szent Korona főhatalmát, (*ius Sacrae Regni Coronae*), amelyből a vitathatatlan jogok származnak és a korlátozott királyi, központi hatalom rend-

⁶ ZÉTÉNYI Zsolt: *A Szent Korona vonzásában. Magyaroknak lenni*. Budapest, Kairosz, 2011. 58–59., 90–92.

⁷ TÓTH Zoltán József: A Szent Korona-tanról ma. Ma? In: TÉGLÁSI András (szerk): *Történelmi tradíciók és az új Alkotmány*. Budapest, Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi, és ügyrendi bizottsága, 2011. 162–169.

szere. Így törvénytelen a királyi abszolutista (pl. 1780–90), forradalmi puccs (pl. 1918–19), valamint idegen katonai megszálló hatalom (pl.: 1849–1867, illetve ennek analógiájaként az 1944-től kezdődő idegen katonai megszállást sem) által létrehozott rendszereket. Ezekben az esetekben megszakad a jogfolytonosság, a törvényes hatalom. (Törvényteleniségre nem lehet jogot alapítani).

A jogfolytonosság helyreállítása törvénytelen rendszerből újból törvényes rendszer megalkotását jelenti, a Szent Korona-tan alapelvei szerint (anyagi jogfolytonosság), ahol a Szent Koronáé a főhatalom és a nemzet a hatalom elsődleges gyakorlója, az alkotmányos intézmények által (alaki jogfolytonosság).⁸

A történeti hagyományt, így a Szent Korona-tant nyilván kevesen ismerik. Az elmúlt hét évtizedben oktatásban a tudományosságban letagadták, lehazudták, illetve az elmúlt két évtizedben az oktatásban finoman megkerülték. Ezt segítette, hogy már a „múltat végkép eltörölni” korszak elején totálisan megsemmisítették annak a négy, vagy öt tudós és közéleti generációnak munkáját, örökségét, amely a legalább ezeréves hagyomány, és Werbőczy alapján a 19. század reformkorától az 1940-es évek közepéig a magyar alkotmányosság és jogtörténet tudományosságát jelentették.⁹

Maga Eckhart Ferenc is elismeri alapmunkájában, hogy az akkor modernnek számító (1941), de már 1950-es évektől kikopó fejlődés paradigma (azaz vannak fejlett és fejletlen államok, és azok a fejlettek, ahol a meghatározott korszakban a monetáris viszonyok minél inkább uralkodnak) szempontjai alapján is a magyar történeti alkotmány, hagyomány, a Szent Korona-tan Európa egyedülálló közjogi, közéleti öröksége.¹⁰

Az 1848. évi márciusi törvények szerint a népképviselői parlament és a király együtt gyakorolják a törvényhozó hatalmat a történeti alkotmány jogki-terjesztő hagyománya alapján 1944-ig. A tanácsköztársaság (1919) terrorra alapozott törvénytelen diktatúrája törvénybe iktatta az első kartális alkotmányt. A két világháború közötti rendszer (1920. évi I. törvény) nem rendelkezett az államformáról, így a történeti alkotmány jogfolytonosság elve alapján az ország államformája ismét királyság lett, a trón betöltése nélkül. A szovjet megszállás

⁸ TÓTH Zoltán József: A Szent Korona és a Szentkorona-tan. In: Tóth Zoltán József (szerk): *A magyar Szent Korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón*. Budapest, Szent István Társulat, 1999. 320–321.

⁹ Lásd VARGA Csaba: *Válaszúton – húsz év múltán. Vitában jogunk alapjairól és céljairól*. Pomáz, Kráter, 2011. 147–182., 221–252.

¹⁰ ECKHART Ferenc: *A Szentkorona-eszme története*. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2003.

1946. évi I. törvénye a köztársaság kikiáltásáról szóló alkotmányos alaptörvény volt. A törvény preambuluma – a magyar törvényalkotásban először – kifejezte az emberi jogok tiszteletben tartásának követelményét. Magyarország államformája köztársaság lett, kormányzati formája parlamentáris köztársaság. A törvényhozók az alkotmányos változást nem a múlttal való szakításként, hanem a hagyományra alapozott fejlődés kiteljesedéseként értelmezték.¹¹

1949-ben született meg az 1949. évi XX. törvény, a második kommunista és kartális alkotmány, amely az 1936-os szovjet alkotmányt tekintette alapnak. Kifejezte a történeti magyar állam közjogával és szimbolikájával való teljes szakítás politikai és jogalkotói célját. Az 1949-es alkotmány jogi és politikai előzményének az 1919-es törvénytelen alkotmányt tekintette. Az alkotmány deklaratív funkciói kerültek előtérbe, hiányoztak azonban belőle a polgárok jogai érvényesüléséhez szükséges jogi biztosítékok.

Az 1989. évi I. törvény az alkotmánymódosításról előírta az alkotmánybíráskodás bevezetését. (Sorra születtek az alapjogokat szabályozó törvények: az egyesülési szabadságról, a gyülekezési jog szabadságáról, a sztrájkról, a népszavazásról.) Az 1989. évi XXXI. törvény formailag alkotmánymódosító törvény, amely az 1949. évi XX. törvény szerkezetét követve állapította meg a Magyar Köztársaság Alkotmányát. Az alkotmányt ideiglenesként fogadták el, és az idegen katonai megszállás és a diktatúra rendszerével tartotta az (alaki) jogfolytonosságot. Az 1989–90-ben megalapozott rendszer az 1946–49-ben kialakítottat fogadta el elődjének, és nem a történeti magyar állam alkotmányos rendszereit. A paktumok által kialakított és a diktatúra utolsó országgyűlése által elfogadott alkotmányt a helyreállított népszuverenitás alapján sem országgyűlés, sem népszavazás nem erősítette meg 2010-ig. Magát az alkotmányt is ideiglenesnek nevezte. Így – fából vaskarika – a népszuverenitás rendszere nem

¹¹ „A magyar alkotmány sohasem ismerte az abszolút királyság intézményét. Közjogunk a királyi hatalmat mindig származékosnak tekintette, amelye a nemzet ruház a királyra... az 1848-as történelmi fordulat törvénybe iktatta a közvetlen népképviselési rendszert. E rendszer értelmében a nemzet még megosztotta hatalmát a királlyal. Az 1920. I. törvénycikk... ebben a tekintetben továbbfejleszteti a nemzetnek a törvényhozó hatalomban való részesedését... Ennek a fejlődésnek betetőzését jelenti a demokratikus köztársaság, amelyben az állami fő hatalom legkiemelkedőbb ágát, a törvényhozó hatalmat egyedül a népképviselő: a Nemzetgyűlés gyakorolja. ...A köztársaság intézménye tehát nem áll ellentétben a helyesen felfogott szerves jogfejlődéssel.” 1946. I. Törvénycikk Magyarország államformájáról 1 (1) (M.i.). A köztársasági törvény indoklása azt mutatja, hogy 1946-os Nemzetgyűlés nem kívánt szakítani a jogfolytonos alkotmány szemlélettel, azaz a történeti alkotmány alapjai nem ellentétesek a köztársasági államformával. Önkényesnek tekinthető, hogy az AB miközben az 1946-os nem kartális alkotmányt még elfogadta, mint számára releváns jogszabályt, az akkori törvényhozó szándékát sem véve figyelembe az azt megelőző alkotmányos rendszereket ugyanakkor nem fogadta el.

nyert elfogadást a nép által. Az így kialakult „legitimációs” és „demokratikus deficit” megkívánta a helyreállt népszuverenitás alapján történő teljes körű alkotmányozást. Paradox módon: hasonlóan 1918-as és 1946-as alkotmányos helyzethez a népszuverenitás által valójában éppen ezért most sem elfogadva maga az államforma sem. Talán nem véletlen, hogy az 1990 után 22 évet kellett várni, hogy demokratikus úton új alkotmányt fogadjon el az országgyűlés. Azt gondolom, hogy ettől az 1989-es négy igenes népszavazás (hogyan választjuk a köztársasági elnököt) bizonytalan eredménye rettenthette el a politika és az alkotmányozás urait. (Az 1990-et követő évtizedekben többször is felmerült az új Alkotmány megalkotásának igénye, alkotmány-előkészítő bizottság is alakult, de politikai konszenzus e kérdésben nem mutatkozott.) A korábbi rendszerrel fenntartott jogfolytonosságból következően az ideiglenes alkotmány és az alkotmánybírószáki gyakorlat, valamint a jogalkalmazás nem tekintette semmisnek a diktatúra „alkotmányos” következményeit. Elfogadta, azaz törvényesnek ismerte el pl. az államosítást, a megindult privatizációt, az államadóságot, és az állam által elkövetett bűncselekmények elévülését.

Ezért, bár tartalmát tekintve az Ideiglenes Alkotmány teljes alkotmányrevízió: parlamentáris kormányformát határozott meg, biztosította a jogállamiságot, a polgári és politikai jogokat, mégis az ideiglenes alkotmányos rend az állam és az állampolgárok kifosztásához vezetett. Az Alkotmány preambuluma utal arra, hogy az átalakulás állapotában lévő társadalom számára kíván alkotmányos kereteket teremteni. A következmények tekintetében javasolom *Jelenczki István*: „*Háború a nemzet ellen*” filmjének megnézését és átgondolását. A jogállamiság formális keretei között olyan alkotmányos rend alakult ki az elmúlt két évtizedben, hogy jogszabályi keretek között, megfelelő alkotmányértelmezéssel kisegítve, lehetővé vált az ország és az állampolgárok korlátok nélkül kifosztása. A privatizációt, az eladósítást, és a kifosztó gazdaságpolitikát véghez vivő politikusok, az államigazgatás vezetői, az alkotmányos keretek engedte jogszabályok között végezték ez irányú többnyire jogszabály követő, legális tevékenységüket. Ha valahol a saját jogszabályaikat mégis áthágták, akkor a kapcsolatrendszer mindig tudta mit kell tenni a különböző hatalmi ágakban és szervezeteknél.

Erre a több mint húsz évre, az azelőtti évtizedek összes szomorú örökségére mondott nemet az ország túlnyomó többsége 2010-ben, amikor egy kivételével, csak olyan pártokat jutott be az Országgyűlésbe, amelyek a korábbihoz képest gyökeresen változtatni akartak, vagy legalábbis ezt ígérték. A kormányzó párt kétharmada, ennek a nemzeti ellenállásnak köszönhetően alkotta meg és fogadta el az új Alaptörvényt, hiszen minden változtatás itt kezdődik. Tévedés

azt hinni, hogy az alkotmány: az intézmények és eljárások, a jogok és kötelesek önmagukért vannak. Nem, az alkotmánynak mindig célja van és keretek ad a célhoz. Ezért minden gyökeres átalakítás, mindig és mindenhol a történelemben, az alkotmányos rend megváltoztatásával, átalakításával kezdődik. Jelen korunkban a jogállamiság, így az emberi jogok keretei között. (A 2010-es választást követően megalakult kormány „szabadságharcát” is a jog eszközeivel védi, ezzel is folytatja a több száz éves közjogi hagyományt.)

Magyarország új Alaptörvényét az Országgyűlés 2011. április 25-én fogadta el, és 2012. január elsején lépett hatályba. Az Alaptörvény az ezeréves törvényes (legitim) jogfejlődés hagyományát kívánja követni. (Az Alaptörvény elnevezés is erre utal.) Az Alaptörvény ezért kartális jellegű, de magán viseli a történeti alkotmány jegyeit is (Sarkalatos törvények rendszere, a történeti alkotmány vívmányainak beemelése a jogrendbe stb.). Az Alaptörvény hatálybalépése előtt az Országgyűlés „*Magyarország első, a jogállam követelményei szerint elfogadott Alaptörvényének érvényesülésének érdekében*” fogadta el „*Magyarország Alaptörvényének Átmeneti Rendelkezései (2011. december 31.) a kommunista diktatúrából a demokráciába való átmenetről*” törvényt. A jogi norma a Magyar Alaptörvény Első Módosítása (2012. június 18.) alapján is az Alaptörvény részét képezi. A szabályozás címe az 1944-től 1990-ig tartó törvénytelen helyzet, majd az azt követő 2012-ig tartó provizórikus, ideiglenes alkotmányos helyzet lezárásának célját fejezi ki. Az Átmeneti Rendelkezések eredeti célja többek között meghatározni, hogy az 1990-től tartó átmeneti alkotmányos időszak lezárásaként mit tekint törvénytelennek az 1944/45 és 1990 közötti időszakból.

Az Alkotmánybíróság a 45/2012 (XII. 29.) határozatával megsemmisítette a „*Magyarország Alaptörvényének Átmeneti Rendelkezései a kommunista diktatúrából a demokráciába való átmenetről.*” alkotmányos szintű jogszabály csaknem egészét. Azon részét is, amelynek célja volt, „*a kommunisták uralma alatt elkövetett bűnök és azok elkövetői megnevezése, elítélése és a tettesek lehetőség szerinti jogi felelősségre vonása, a kommunista rendszer vezetői felelőségének hangsúlyossá tétele; másfelől e bűnök elszenvedőinek biztosított elégétel megadása;*”

Az Országgyűlés az Alaptörvény 4. módosításával 2013. március 11-én a megsemmisített rendelkezést az Alaptörvény részévé, azaz ismételten az alkotmányos szintű szabályozás részévé tette.

Magyarország Alaptörvénye. Szerkezete, belső felépítése

Az Alaptörvény modern történelmünkben – ebben is követve a történeti alkotmány hagyományát – egyetemes jelentőségűt alkotott. Úgy vélem sikeresen ötvözi a modern jogállamiság követelményeit a magyar történelmi közjog hagyományával. Ha valaki elolvassa a törvény indoklását, nem lehet kétsége a jogalkotó ez irányú szándéka felől. Maga az „Alaptörvény” elnevezés is azt üzeni, hogy most szakítunk a diktatúra és a posztdiktatúra két évtizedének ideiglenes alkotmányával és alkotmányosságával és ezt az új törvényt a történeti alkotmány törvényei és szokásai közé helyezzük el. A törvényalkotó történeti hagyomány tiszteletét fejezi ki az is, hogy az Alaptörvény nem tisztán kartális jellegű. Nem egy alkotmányos szintű jogszabályban kívánja összefoglalni az ország alkotmányát, hanem ennek céljából Átmeneti Rendelkezéseket alkotott, továbbá a sarkalatos törvények rendszerével inkább egy vegyes (nem is történeti, és nem is kartális) rendszert vezet be.¹²

Az Alaptörvény megalkotásáról és módosításáról az Országgyűlés az összes képviselő kétharmados többségével dönt. Az Alaptörvényt a jelenlévő képviselők kétharmados többségével elfogadott sarkalatos törvények egészítik ki, amelyek az Alaptörvényben meghatározott egyes területek alkotmányos szintű szabályozását rendezik törvényi szinten. A sarkalatos törvény is törvény, de a törvények elfogadásához elég a jelenlévő képviselők többségének döntése.

Az Alapvetés R) cikkelye alapján:

- (1) Az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja.*
- (2) Az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek.*
- (3) Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.*

Az Alapvetés S) cikk (2) bekezdése szerint:

- (2) Alaptörvény elfogadásához vagy az Alaptörvény módosításához az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.*

Az Alapvetés T) cikk (4) bekezdés alapján:

¹² GULYÁS Gergely: „A sarkalatos törvények egyik hagyományos értelme éppen az volt, hogy az ország alkotmányos rendjét szabályozták.. újrakötöttük a kontinuitás megszakadt fonalát csekély jelentésváltoztatással, hiszen a történeti alkotmány egy klasszikus fogalmát a mai alkotmányos rendhez igazítottuk.” In: ABLONCZY Balázs: Az Alkotmány nyomában. Beszélgetések Szájer Józseffel és Gulyás Gergellyel. Elektromédia, 2011. 83.

(4) *A sarkalatos törvény olyan törvény, amelynek elfogadásához és módosításához a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.*

A törvényhozó szándéka, a törvényes jogrend, azaz a jogfolytonosság helyreállítását. Az Alaptörvény szerint: a *Szent Korona*, „*megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát.*” Mit is jelent ez? Hogy azok az alkotmányok törvényesek, amelyek elismerik a Szent Koronát, mint közjogi szereplőt. Ettől nem kell megijedni, hiszen ez azt jelenti, hogy az emberi hatalom nem korlátlan, vannak korlátai. Melyek ezek: a morál és az örök értékek, valamint az, hogy a közvagyon és az állampolgárok megélhetésének feltételei nem lehet korlátlan prédája kevesek önérdekének. Ez utóbbit védte korábban a korona tulajdona, amely nem volt forgalomképes, tehát nem lehet privatizálni és jelzálogként felajánlani. Az előbbit: a szent jelenléte. Korunkban ez az jelenti, hogy az emberi hatalom korlátja és annak garanciái: a megosztott és ellenőrzött hatalom; hogy a (szabadság) jogokat nem lehet tetszőlegesen magyarázni, átértelmezni, hanem a józan ész és a lelkiismeret alkalmazását előzetesen feltételező örök, állandó tartalmú szabályok (természetjog). Ezen belül a jogok és kötelezettségek aránya, azaz igazságra, a felelősségre, a gondoskodásra törekvés és a nemzeti vagyon védelme. Összességében az állam, a nemzet és az állampolgár védelme.

Az Alaptörvény rendelkező „Alapvetések” rész R) cikk (3) bekezdés alapján: „Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és *a történeti alkotmányunk vívmányaival kell összhangban értelmezni.*” A történeti alkotmányunk legnagyobb vívmánya, a Szent Korona-tan alapján, a legmagasabb rendű alkotmányosság és törvényesség, ősi hagyományokra alapozva a középkor óta. A történeti alkotmány Magyarországot és népét nagyhatalmi dicsőségünk és legnyomorultabb helyzeteinkbe is megvédte.

A jogfolytonosság helyreállításának célját erősíti a kommunista rendszer törvénytelennek minősítése az Alaptörvényben, valamint eredetileg a „*Magyarország Alaptörvényének Átmeneti Rendelkezései a kommunista diktatúrából a demokráciába való átmenetről*” (!) jogszabály, illetve az Alaptörvény negyedik módosítása konkretizálja a törvényteleniségből fakadó elévülhetetlenség következményeit.

Az ne tévesszen meg senkit, hogy az Alaptörvény a Záró rendelkezésekben visszahivatkozik az 1949-es alkotmányra. Mind ez a szabály, mind a negyedik módosítás vonatkozó rendelkezései, hasonlóan az 1867-es és az 1920-as jogfolytonosság helyreállításának jogi hátterére is, most is a megelőző törvénytelen vagy törvényességében megkérdőjelezhető, ideiglenes rendszerek jogszabályi

háttere biztosítja az átmenetet és a jogbiztonságot. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az új alkotmányos rend elfogadja az előzőt és annak a folytatása.

Az Alaptörvény része a modern jogállamiság legmodernebb követelménye az EU emberjogi chartája alapján írt „Szabadság és felelősség” rész. A szabadság mellett a felelősség hangsúlyozása, a magzatra kiterjedő élet védelme, az örök emberi erények: mint a haza szeretet, a család, a házasság, gyermekáldás, a munka, a becsület, a gondoskodás, tisztesség, a közösség örökségének óvása, továbbá az igazság, mint alkotmányozási értelmezési és jogalkotási, jogértelmezési keret szakít az elmúlt 70 év erkölcsi relativizmusával és ebben is követi a magyar történeti közjog nemes hagyományait.

Az Alaptörvény megnyitja a konkrét lehetőségét a közvagyon védelmére, valamint a monetáris hatalom korlátozására, ennek részeként az eladósítás megállítására. (A monetáris hatalom azt jelenti röviden, hogy nincs gazdaság és költségvetés magán banki hitelek nélkül, ahol is a bank az állam és az állampolgárok eladósításával korlátlan egyeduralomra tör.) Hasonló törekvésekről először az Aranybullában (1222) olvashatunk.

Az Alaptörvény hat részből áll. Ezek a következők: a Nemzeti hitvallás, Alapvetés, Szabadság és felelősség, Az állam, A különleges jogrend; Az Alaptörvényt a Záró rendelkezés rész (a negyedik módosítás után: Záró és vegyes rendelkezések) zárja le. Az Alaptörvény a magyar himnusz első sorával kezdődik „Isten áldd meg a magyart”, és a „Legyen béke, szabadság és egyetértés” óhajával végződik.

A Nemzeti hitvallás

A Nemzeti hitvallás magyarázója, irányadója és alapérték katalógusa is az Alaptörvénynek, valamint lehetséges magyarázatának.

„Isten áldd meg a magyart!”. Nemzeti himnuszunk első soránál aligha lehetne méltóbb kezdete Magyarország Alaptörvényének, amely az ország első egységes, demokratikus, írott alaptörvényeként illeszkedik a magyar történeti alkotmány, a törvényes alkotmányosság ezeréves történetébe.

A *Nemzeti hitvallás első része* a magyarság és a velünk együtt élő nemzeti-iségek egységét, valamint a közösség önazonosságát és összetartozását szolgáló és erősítő értékeket sorolja fel. Ezek: a magyar állam, amely Szent István óta a keresztény Európa része; az ország megmaradásáért, szabadságáért, függetlenségéért őseink által folytatott küzdelem; Európa megmaradásához és értékeihez való hozzájárulás; a kereszténység nemzet megtartó szerepe, a más vallások

tolerálása; a magyar emberek szellemi alkotásai; a magyarság szellemi és lelki egysége; a nemzetiségek megbecsülése; a magyar nyelv, kultúra, a Kárpát-medence értékeinek megóvása; felelősség az utódokért, a szellemi és természeti erőforrások gondos használata és védelme; a más népek szabadságának, kultúrájának tisztelete és a velük való együttműködésre való törekvés.

A *Nemzeti hitvallás második részében* a természetjogi alapokon nyugvó állam- és közösség szemlélet pilléreit sorolja fel. Így: az emberi lét alapja az emberi méltóság; az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki; a közösség, az együttélés feltétele: a család, a nemzet, a hűség, a hit és a szeretet, valamint a becsület, amelynek alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye, továbbá a szolidaritás az elesettekkel és a szegényekkel. A nemzet és a család, mint közösség érték és értékteremtő. Megfogalmazódik a közjó, mint az állam célja és alapja: a polgárok és az állam közös célja a jó élet, a biztonság, a rend, az igazság és a szabadság kiteljesítése. Továbbá: népuralom csak ott van, ahol az állam szolgálja a polgárait.

A *Nemzeti hitvallás harmadik része* az Alaptörvényt a történeti állam és a történeti alkotmány részeként, folytatójaként látja: „*Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét. Nem ismerjük el történeti alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését. Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák uralma alatt elkövetett embertelen bűnök elévülését. Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, ezért kinyilvánítjuk érvénytelenségét. Egyetértünk az első szabad Országgyűlés képviselőivel, akik első határozatukban kimondták, hogy mai szabadságunk az 1956-os forradalmunkból sarjadt ki. Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elveszített állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselői megalakulásától számítjuk. Ezt a napot tekintjük hazánk új demokráciája és alkotmányos rendje kezdetének.*”

Az 1949-es alkotmány érvénytelensége, azaz semmisége felveti az a kérdést is, hogy miként viszonyuljunk annak alkotmányos következményeihez.¹³ Az Átmeneti Rendelkezések, majd az Alaptörvény negyedik módosítása megerő-

¹³ Az 1949-es alkotmány érvénytelenségével a Velencei Bizottság is foglalkozott, és arra a megállapításra jutott, hogy mindez pusztán politikai kijelentésként értékelendő. (Különösen: CDL(2011)032, §§ 36-38. o.) In: Alaptanok. In: TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs (szerk): *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei.* Budapest, Hvg-Orac, 2012. 58.

sítik a kommunista bűncselekmények elévülhetetlenségét, és annak büntetethetlenségének okát az 1949-es alkotmány 1989 utáni jogfolytonosságában látja, amellyel az Átmeneti Rendelkezők alapján szakítunk.

Az Alaptörvény indokolása alapján¹⁴ az 1949. évi XX. törvény, amely 2012. január 1-jétől érvénytelen, Magyarország történelmének egyik legsötétebb korszakában született, célja a szovjet mintájú kommunista diktatúra államszervezetének és az alapvető emberi és politikai jogoktól való megfosztásnak alkotmányban való rögzítése volt. 1989-ben ugyan ez a „sztálini alkotmány” olyan módosításra került, amelynek eredményeképpen egy, a demokratikus követelményeknek megfelelő alkotmány jött létre, de a rendszerváltó alkotmányozók maguk is átmenetinek tekintették a megjelölésében még mindig a Rákosi-korszakot idéző alkotmányt. Ők is jól tudták, hogy a demokratikus Magyarország egységes alkotmányának megalkotására sem az utolsó pártállami parlamentnek, sem a Nemzeti Kerekasztalnak nincs megfelelő legitimációja.

Így fenntartotta a kommunista rendszerrel a jogfolytonosságot és azt így utólag (bár politikailag szakított vele) alkotmányjogilag törvényesnek elismerte. Ez nem csak azt jelentette, hogy annak alkotmányos következményeit vitathatatlaná, megváltoztathatatlaná tette, hanem ezzel együtt a tisztességet és annak igényét sem fogadta el az alkotmányos élet, a közösség és a gazdaság nélkülözhetetlen feltételévé. Ezt fejezte ki többek között az Alkotmánybírósági munka egyik vezérfonalát jelentő „értékmentes, neutrális jogállamiság” koncepciója.

Az 1949. évi XX. törvény több fogyatékoságban is szenvedett. Szerkezete elavult alkotmányjogi szemléletet tükrözött, egyes részei, rendelkezései egyenetlenek, értelmezési nehézségeket is felvetettek. Alkalmazásához az Alkotmánybíróság gyakori értelmezésére volt szükség. Az Országgyűlés célja az Alaptörvény elfogadásával az összefogás, az egymásra találás alapidokumentumának megalkotása volt, amelyet a nemzet szerethet, amelyet magáénak érez, és amely a legfontosabb értékeit képes megvédeni. Az Alaptörvény szerkezete megfelel egy modern, demokratikus, jogállami normáknak megfelelő alaptörvénytől elvárható követelménynek és egyben értékrendet is kifejez.

A *Nemzeti hitvallás negyedik része* kifejezi, hogy az Alaptörvény – a jogfolytonosságot helyreállító és fenntartó – szerződés a múlt, a jelen és jövő magyarjai között. A törvényalkotó bízik abban, hogy megfelelő keretét adja annak, hogy segítségével a jövő generációk „ismét nagyra teszik Magyarországot”.

¹⁴ Az alkotmányozásról bővebb információk az Országgyűlés honlapján található: www.parlament.hu/fotitkar/alkotmany/alkotmanyozas.htm.

Ezek után az Alaptörvény elleni támadások miatt nem kell meglepődni, hiszen annak szellemisége lázadás domináns globális lét és világértelmező doktrínák ellen. Most már mindenki számára világossá kellett, hogy váljon, hogy a most kialakuló európai rend meghatározó iránya jelenleg nem más, mint annak biztosítása, hogy pénzügyi és gazdasági monopol koncentrátumok maguk számára a korlátlan profitot biztosítsanak, a költségeket, pedig a halálra ítélt nemzet államoknak és polgáraiknak kell viselni. Ezért az értékek, a történeti nemzetet védő jogi intézmények, a vagyont, a nemzetet és az ember méltóságát valóban védő alkotmányjogi szándékok nemcsak akadályt, hanem lázadást is jelentenek a kialakuló rend ellen.

Ennek a rendnek is megvan a megfelelő filozófiai – jogfilozófiai szellemi háttere. Ez a jakobinista eredetű, és a Paul Johnson által is¹⁵ megalapozottan bolseviknek nevezhető frankfurti iskola szerint, nemcsak az értékeket kell tagadni, hanem a szavak eredeti tartalmát is, hogy a világot a „haladó” filozófusok által ismert nyelvvvel lehessen csak elbeszélni. A jogban ez a relativizmust jelenti, vagyis, hogy a (szabadság) jogok konkrét tartalmának magyarázata ne az örök elvek, értékek és a hagyomány, a józan ész alapján történjen, hanem csaka „beavattt”, „felvilágoslt” filozófus, bíró értelmezése elfogadott. Ez viszont változtatható, hiszen az alap nem az emberi megmaradás örök (isteni) elvei, hanem az emberi ész, amely relatív, hiszen nem tökéletes, abszolút. Ennek iránya és célja viszont az, hogy a hatalmi monopóliumot megszerzők elvárásai alapján alakuljon az állami és jogrend, ahol még az erkölcs se legyen változtathatatlan támpont. Ezt a rendszert a korlátlan centralizmussal lehet és kell megvalósítani, amelynek ellensége minden hagyomány, nemzeti öntdat, és a saját – keresztény – hagyományait (is) követő nemzetállam. A frankfurti iskola így sokak szerint (lásd pl. Molnár Tamás filozóust, és az angolszász konzervatív alkotmányszemléltet, stb.) Európa és később az Egyesült Államok megrontója, elpusztítója.¹⁶

¹⁵ Paul JOHNSON: *A zsidók története*. Budapest, Európa, 2001. 573–579.

¹⁶ Lásd: MOLNÁR Tamás: *A liberális hegemonia*. Budapest, Gondolat, 1993.; MOLNÁR Tamás: *Az autoritás és ellenségei*. Budapest, Kairosz, 2002.; Kirk RUSSELL: *The Conservative Constitution*. Washington D.C., Regnery Gateway, 1990.; Patrick J. BUCHANAN: *The death of the West*. USA, Thomas Dunne Books, 2002.

Az Ideiglenes Alkotmány, valamint az Alaptörvény alkotmánybírósági értelmezése, a két alkotmány alkotmánybírósági értelmezésének kapcsolata, „jogfolytonossága”

Az Alkotmány rendelkezéseinek értelmezése az Alkotmánybíróság hatásköre. Az Alaptörvény és az Átmeneti Rendelkezők hatályba lépésének óta a népszuverenitást megtestesítő törvényhozó (az Országgyűlés) és Alkotmánybíróság eltérő alkotmányértelmezése felfogása számos AB határozat indoklásában szembe tűnő. Annak ellenére, hogy az Alaptörvény maga is számos korábbi AB határozatot, elvet az alkotmányos szabályozás részévé tett. Például a „szükségességi-arányossági” teszt, a köztársasági elnök kinevezési és kinevezési adományozó jogköre, a házasság fogalmának és védelmének megerősített védelme, stb. része lett az új alaptörvénynek.

Az Alaptörvény hatályba lépését követően egyértelművé vált, hogy az Alkotmánybíróság nem követi azt – az egyébként az atlanti demokráciákban és a modern jogállamiság alapvető feltételként elfogadot – alapvetel, hogy tiszteli, és alkalmazkodik a népszuverenitást megtestesítő alkotmányhoz, törvényhozó hatalomhoz, hanem annak fölé rendeli magát. Nem vesz tudomást az új Alaptörvényről, a törvényhozó szándékáról, hanem azt a korábbi hatályos, de törvényességében vitatható alkotmányhoz és az azt értelmező korábbi alkotmánybírósági gyakorlathoz méri. Ebből előre láthatóan várható volt a konfliktusos helyzet kialakulása.

1990-től az Alkotmánybíróság alkotmányértelmezésének meghatározó elvi alapja az ún. „láthatatlan alkotmány”, és ennek részeként a semleges, értéktelen jogállamiság. A láthatatlan alkotmány koncepció nem ismeri el a történeti alkotmányt és annak hagyományát. Sőt, az Alkotmánybíróság a hatályos alkotmány rendelkezéseit is az általa elfogadott jogfilozófiai elvek alapján értelmezett norma értéktartalmával, kiterjesztő módon magyarázza. Pl.: a 23/1990. (X. 31.), a halálbüntetés eltörléséről szóló AB-határozathoz írt párhuzamos vélemény, valamint a „négy igenes” 1989-es népszavazás nyomán ki kiterjesztően megállapítja, hogy népszavazásra bocsátott kérdés nem foglalhat magában alkotmánymódosítást. Vagyis Európában szinte példátlan módon, Magyarországon alkotmányos kérdésekről ezek után nem lehet népszavazást tartani.¹⁷

¹⁷ Alaptanok. In: TRÓCSÁNYI-SCHANDA (szerk.) i. m. 23. Továbbá: 2/1993. (IV- 30.) AB Határozat. In: *Alkotmányos elvek és esetek*. Budapest, COLPI, 1996. 79–81. Az Alaptörvény „Az Állam” c. részének 8. cikk (3) bekezdés a) pontja alapján nem lehet országos népszavazást tartani az

A hatályos alkotmány szövegét és a törvényhozó szándékát negligáló álláspont következményének drámai példája az Alkotmánybíróság 45/2012 (XII. 29.) határozata, amely megsemmisítette a „*Magyarország Alaptörvényének Átmeneti Rendelkezései a kommunista diktatúrából a demokráciába való átmenetről.*” jogszabály túlnyomó részét, amelyet a törvényhozó Országgyűlés alkotmányos szintű jogszabályként alkotott meg.

Az Alkotmánybíróság ezzel a döntéssel újra értelmezi a hatalommegosztás rendszerét. Annak ellenére, hogy az Alkotmánybíróság az Alaptörvény és az Alkotmánybíróságról szóló törvény alapján nem alkothatja, és nem változtathatja meg az Alkotmányt. E határozat szerint azonban, ha a népszuverenitás alkotmányozó akarata az Alkotmánybíróság számára vitatható, akkor önmagát felhatalmazva az Alkotmánybíróság maga is jogosult alkotmányozni.¹⁸ Megjegyzem, hogy ezzel a döntésével az AB a törvényhozónak azt a szándékát sem vette figyelembe, illetve tisztelte, hogy nem kívánt minden szabályozást a kartális alkotmányozás logikáját követve egy alkotmányszintű jogszabályban elfogadni. Továbbá, nem csak a történeti alkotmány korában alkalmazott bíróság általi szokásjog értelmező és alakító gyakorlatot, de még a több mint kétezer éves római jogi örökséget sem vette figyelembe, miszerint a „*praetor ius facere non potest*” (praetor jogot nem alkothat, csak magyaráz). Erre később legfeljebb a császárnak lett később joga.

Ezt azt jelenti, hogy az Alkotmánybíróság folytatta az előző korszak a „láthatatlan alkotmányra” alapozott jogfilozófiai álláspontját, amely szerint a hatályos alkotmány írott szabálya nem köti az alkotmánybírókat. Egy archonokrácia¹⁹ létrejöttének szemtanúi vagyunk, amely a sérthetetlenség és a felelőtlenség védőköpenyébe burkolódzva magát a népszuverenitás fölé helyezi.

A Nemzeti hitvallás, valamint az Alaptörvény R) cikke nem csupán lehetővé teszi, hanem irányelvként szabályozza azt is, hogy az Alaptörvény értelmezése során a bírói szervek hivatkozassanak a történeti alkotmány vívmányaira. A jogállamiság jövőbeni értelmezésének sarokpontja, hogy miként viszonyul, illetve viszonyulhat az AB a korábbi alkotmányértelmezési gyakorlatához, az Alaptörvény tükrében.

Alaptörvény módosítására irányuló kérdésről; így az AB gyakorlatából ez is átkerült az alkotmányos szabályozás körébe.

¹⁸ Lásd pl. 45/2012. (XII. 29.) AB határozat. Dr. Szívós Mária alkotmánybíró különvéleménye.

¹⁹ RUSSEL i. m. 143–230. Az arkhón görög tisztviselő, akik nem törvényhozó eredetileg, hanem a törvények ellenőrzője, de akinek a hatalmát Arisztotelész mégis a római „*refere, iudicare, imperare*” fogalmakkal írja le. *Ókori Lexikon A-Dem.* Budapest, Franklin-társulat, 1902. (Könyvtértesítő Vállalat, Budapest, 1985.) Arkhón címszó.

Az Alkotmánybíróság megalakulása óta az általa értelmezett „láthatatlan alkotmány” keretei között, esetenként kiterjesztő jellegű alkotmány-fejlesztő, magyarázó tevékenységet töltött be,²⁰ miközben az 1946/49-es alkotmányos törvényesnek tartva az 1944 előtti történelmi alkotmány és jogrendet nem ismerte el.

Az Alaptörvény történelem szemlélete ugyanakkor ettől eltérő, más. Igazodik a történeti magyar állam alkotmányos rendszereinek jogfelfogásához, amikor meghatározza, hogy a jogrendszer alapja az Alaptörvényen túl, a Nemzeti hitvallás, valamint a történeti alkotmány vívmányai.

A történeti alkotmány vívmányainak értelmezési beemelése az Alaptörvénybe folyamatos szakmai vitákat eredményez. A jogállamiság alapvető igényéből következően ugyanakkor elvárható, hogy Alkotmánybíróság a kötelező alkotmányjogi szabályozást figyelmen kívül nem hagyhatja és a történeti alkotmány értelmezésének három koncepcióját követheti.

Az AB tehát a történeti alkotmány vívmányait értelmező korlátozott koncepciót követve magyarázhatja úgy, mint a közjogi kultúra része. Ebben az esetben a történeti alkotmány kevésbé tekinthető a jogforrások és az önálló jogi megoldások katalógusaként. A másik koncepció alapján a történeti alkotmányt a tételesjogi bővítés iránymutatójaként is lehet tekinteni.²¹ (Mind a modernpolgári korszak Kúria joggyakorlatát, akár a közjogi irodalmat és szabályozást. Az előbbire a bírói kezdeményezés egyedi normakontroll eljárás mellett az AB új jogköre, az egyedi ügyekben hozott bírói döntés Alaptörvénybe ütközésének vizsgálata is lehetőséget nyújt). Felmerült annak a lehetősége is, hogy a történeti alkotmány nem más, mint a „láthatatlan alkotmány”,²² ami azt jelentené, hogy az Alaptörvény jogszemlélete és értékszemlélete nem változott a provizórikus alkotmányhoz képest. Ezt cáfolja a törvényhozó szándéka, továbbá e szemlélet elfogadásával az Alaptörvényt az AB-nak szelektív módon kellene értelmeznie. Nézetem szerint az AB-nak a történeti alkotmányt a közjogi kultúra részeként és a tételesjogi bővítés iránymutatójaként kell tekintenie. Ezt fejezi ki a Nemzeti Hitvallás azon tétele, amely szerint „*Nem ismerjük el történeti alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését.*”

²⁰ TRÓCSÁNYI–SCHANDA i. m. 50.; VARGA Csaba: *Jogállami? Átmenetünk?* Budapest, Kráter, 2007. 32–111., 205–213.

²¹ RIXER Ádám: *A történeti alkotmányunk helye mai jogunkban.* Budapest, Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012. 75–85.

²² CSINK Lóránt – FRÖHLICH Johanna: *Egy alkotmány margójára. Alkotmányelméleti és értelmezési kérdések az Alaptörvényről.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2012. 121–131.

Az Alkotmánybíróság már hozott olyan határozatot, amelyben hivatkozik a történeti alkotmány vívmányaira. A bírák nyugdíjazása ügyében hozott 33/2012. (VII.17.) AB-határozat indoklásában a testület megállapította, hogy a bírói függetlenség, és az ebből eredő elmozdíthatatlanság elve nemcsak az Alaptörvény szabálya, hanem a történeti alkotmány vívmányai közé is tartozik. Így mindenkre kötelezőek, és amelyet az Alaptörvény más szabályai lehetséges tartalmának feltárásakor alkalmazni kell. *„Amikor tehát az Alaptörvény mintegy ablakot nyit közjogunk történeti dimenziójára, ráirányítja a figyelmet azokra az intézménytörténeti előzményekre, amelyek nélkül mai közjogi viszonyaink és általában jogi kultúránk gyökér nélküliek lennének. Az Alkotmánybíróság felelőssége ebben a helyzetben mondhatni történelmi: a konkrét ügyek vizsgálatakor kötelezően be kell emelnie kritikai horizontjába a jogi intézménytörténet releváns forrásait.”*²³

Ugyanakkor az AB e határozat indoklásában kinyilvánította, hogy az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése nem önmagában a történeti alkotmányt, hanem annak vívmányainak jelentőségét hangsúlyozza.²⁴ Ezzel az AB elválasztotta a történeti alkotmány vívmányait a történeti alkotmány egészétől, amely véleményem szerint ellentétes a törvényhozó akaratával, amely a történeti alkotmány egészét tekinti mérvadónak, hiszen nélküle a vívmányokat sem lehet értelmezni.²⁵ A történeti alkotmányból, annak közjogi értelmezéséből kiszakított egyes példák, éppenséggel a történeti alkotmánnyal ellentétes tetszőleges értelmezésre ad lehetőséget. Ez pedig inkább a „láthatatlan alkotmány” koncepciója és nem történeti alkotmánnyal megteremtendő összhang szemlélete.

Az AB ezzel együtt felhatalmazta magát arra is, hogy kizárólagosan jogosult annak megállapítására, hogy mi tartozik a történeti alkotmányból a vívmányok közé az Alaptörvény alapján. Az ezzel foglalkozó jogtudomány és törvényhozói szándék tulajdonképpen felesleges is. Az Alkotmánybíróság magának

²³ 33/2012. (VII.17.) AB határozat. Indoklás (75) (80)

²⁴ 33/2012. (VII.17.) AB határozat. Indoklás (74)

²⁵ Lásd pl. SZÁJER József: „A vívmány ott merül fel, amikor a szöveg leszögezi, az Alaptörvényt „történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban” kell értelmezni. Ez annyiban újdonság, hogy a kifejezés az EU-s jogból származik, az „acquis communautaire” fordítása. Amikor Magyarország belépett az Európai Unióba, akkor azt az *acquos communautaire*-t kellett átvenni, ami a legkülönbözőbb szintű szabályokból állt...A vívmány jelentése tehát: „rávetítjük” a történeti alkotmányra a jelen pillanatban létező Alaptörvény értékrendjét, és megnézzük, mi az, ami vívmányként, megtartandó erényként kiemelkedik.” A szerző negatív példákat emel ki, amit nem lehet alkalmazni. A törvényhozó szemlélete pont fordított az Alkotmánybíróság határozatával. A történeti alkotmányt általában kell elfogadni és az egyes nem alkalmazható kivételeket kell kivenni az értelmezés köréből. Nem pedig az egyes alkalmazandó „vívmányokat” szembe állítani a történeti alkotmány egészével. ABLONCZY i. m. 81–83.

vindikálja azt, amit legalábbis a törvényhozóval, és az 1944-es megszállásig, majd 1990 után a kérdéssel foglalkozó legalább öt generáció jogtudósának, az ország közjogi élet meghatározó közéleti személyiségek álláspontjával kellene egyeztetnie, illetve azt figyelembe venni. A történeti alkotmány (alaki) értelmezésének, ugyanakkor maga az Alaptörvény is megszab korlátokat, hiszenpl.: mind az államforma, mind a parlamentáris, kancellária -típusú rendszer az alkotmányos szabályozás része. (Mind az előző, mind az utóbbi megváltoztatását az Alaptörvény módosítása teheti csak lehetővé.) Ugyanakkor az Alaptörvény maga ad egy alkotmánytörténeti értékelést, amely szemlélete köteleznie kellene az Alkotmánybíróságot álláspontjainak kialakításához. Az 1989 után azt az archonokrácia jellegéből fakadó tudatos tendenciát is felismerhetjük, hogy az AB kizárólag magának vindikálja az alkotmány és jogfilozófiai értelmezés kizárólagos monopóliumát is. Ennek következtében elvárja, hogy ennek a filozófiájához a jogszabály alkotó, így törvényhozó, továbbá a Kúria és a Legfőbb Ügyészség, valamint a közigazgatás jogalkalmazása ehhez feltétlenül alkalmazkodjon.

Az Alaptörvény alkotmánybíróági értelmezésénél ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy az 1989–90-es alkotmánymódosítás kereteit az ideológiamentes, formális jogállamiság szerint működő államszervezet kiépítése, valamint egy értéksemleges alapjogi katalógus határozta meg.²⁶

Az AB volt az a szerv, amely az alkotmány és az alkotmányban foglalt alapjogok értékét, a fennálló feltételek következményeként individuális, relativista, esetenként agnosztikus értékrendjét meghatározta,²⁷ a korábbi korszak tulajdonjogi és büntetőjogi aktusainak törvényesként való elismerése mellett.

Ezzel szemben az Alaptörvényben foglalva a legfontosabb értékeket az Országgyűlés meghatározta.²⁸ Az Alaptörvény a korábbiakhoz képest, követve a természetjogi felfogást, az embert nem, mint egyént (individuum) határozza meg, hanem személyként (persona), aki értelmi, lelki képességeit a közösségben tudja kiteljesíteni, felelősséget vállalva saját tetteiért és a közösségért. (Ezeket az értékeket hangsúlyozza a Nemzeti Hitvallás, az alapjogokat felsoroló rész címe is: Szabadság és felelősség, valamint e részben a magzati élet védelmét kiemelő II. cikk, a családon belüli kölcsönös gondoskodásról szóló XVI. cikk, továbbá az Alapvetés részben a személyi felelősségről szóló „O” cikk stb.) Ennek a feltétele a jó és a rossz, valamint az igazság elismerése és

²⁶ TRÓCSÁNYI–SCHANDA (szerk.) i. m. 51–52.

²⁷ VARGA i. m. 103–162.

²⁸ TRÓCSÁNYI–SCHANDA (szerk.) i. m. 51–52.

felismerése, mint az emberi szabadság korlátja. Az ember hivatását és jogait a közösségben tudja kiteljesíteni, a haza, a hagyomány, a nemzet, a család és más értékek alkotó védelmével, az emberi erényekre alapozva, mint a munka, a tisztesség, a becsület, szeretet stb.²⁹

Az Alkotmánybíróság ezzel szemben, követve a korábbi jogfilozófiai álláspontját 43/2012. (XII.20.) AB határozatával megsemmisítette³⁰ a családok védelmében hozott a házasságra vonatkozó sarkalatos törvény egyes rendelkezéseit. Ezzel kinyilvánította, hogy értékszemplélete eltér a törvényhozótól, amely az Alaptörvénnyel koherens szabályt kívánt létrehozni a saját értékszemplélete alapján. Az AB ebben a határozatában is kinyilvánította, hogy saját értékvilágától nem kíván eltérni, ha kell, a törvényhozó akaratát sem veszi figyelembe. A törvényhozó, az Alaptörvény negyedik módosításában az L. cikk 1 bekezdésében egyértelműsítette alkotmányos érték álláspontját a család fogalmának az AB által immár vitathatatlan meghatározásakor.³¹

Az AB alkotmányértelmezési koncepciójának keretét, az alkotmányos szabályozás korlátaiban belül, megszabja a 22/2012. (V.11.) AB határozat.³² Ez alapján az AB „az újabb ügyekben felhasználhatja azokat az érveket, amelyeket az Alaptörvény hatálybalépése előtt hozott korábbi határozata... tartalmazott, feltéve, hogy az Alaptörvény konkrét – az előző Alkotmányban foglaltakkal azonos vagy hasonló tartalmú – rendelkezése és értelmezési szabályai alapján ez lehetséges.” A határozat indokolása tehát lehetővé tenné az 1990 utáni alkotmányértelmezés jogi kultúrájának, valamint a történeti alkotmány közjogi és a magánjogi hagyományának akár tételesjogi együttes alkalmazását, ami a jogbiztonságot segítené, erősítené. Az esetleges ellentmondások feloldása az AB feladat- és hatásköre lenne, valamint felelőssége is.

A mérleg nyelve azonban nem a kompromisszum, hanem a konfrontáció felé mozdult el. Ki az erősebb a népszuverenitás, vagy az archonokrácia? Ki az erősebb a liberális destrukció filozófiáját követő egyes nemzetközi, uniós szervezetek és magántőke, vagy a megmaradásért küzdelmet folytatók?

Az Alkotmánybíróság 2012 januárja óta látható módon követte a láthatatlan alkotmány koncepción alapuló alkotmányértelmezést. Ennek alapja, hogy magát

²⁹ KECSKÉS Pál: Természetjog. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Natura Iuris*. Miskolc, Bibor Kiadó, 2002.

³⁰ 43/2012. (XII.20.) AB határozat a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 7. és 8. §-ai alaptörvény-ellenességének megállapításáról és megsemmisítéséről.

³¹ Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása, 1.cikk.

³² 22/2012. (V. 11.) AB határozat az Alaptörvény E) cikk és (4) bekezdés értelmezéséről. Indoklás 3.1.

a népszuverenitást megtestesítő törvényhozó fölé emeli. Eltérhet, sőt felülírhatja, kihúzhat a hatályos alkotmány szövegéből is. Az Alaptörvényt akár a korábbi, a kommunista alkotmánnyal jogfolytonos ideiglenes alkotmány alapján magyarázza. (Ennek része volt korábban az is, hogy egyes kényes kérdésekkel tetszőlegesen nem foglalkozott. Így az 1995-ös jegybanki törvénnyel kapcsolatos, annak függetlenségének és a népszuverenitás viszonyának vizsgálatát kezdeményező utólagos normakontrolra 2012 januárjáig nem sikerült választ adnia, pedig olyan személyek jegyezték, akik közül egy ma az MNB monetáris tanácsának tagja. Még egy példa: a 2008-as IMF hitel nyomán egy volt alkotmánybíró által is jegyzett utólagos normakontrollt azt kérte, hogy az AB értelmezze a nemzeti, állami illetve közvagyon fogalmát és védelmének alkotmányjogi szabályozását. Erre se sikerült határozatot hozni. Így az AB közvetlenül hozzájárult az ellenőrizhetetlen monetáris spekulációval, valamint a korlátlan eladósítással történő kifosztáshoz. A láthatatlan alkotmány része a kettős mérce is, amelyet a kárpótlási igények megalapozásáról hozott döntésében határozott meg, a 15/1993. (III. 12.) AB Határozat az AB elnökének indoklásával.)³³

A történeti alkotmány értelmezésének kizárólagos jogát is monopolizálja a 2012-ben hozott döntése nyomán, akár az azt értelmező korabeli jogtudomány negligálásával is. Ez a történeti alkotmány újabb módon történő elvetése. Bár mindenképpen pozitív, hogy legalább nem vetette el teljesen a törvényhozó szándékát.

Relativista értékszemlélet követett továbbra is a törvényhozó érték alapú szemléletével szemben. Korábbi, 2011-ben publikált tanulmányomban felhívtam arra a figyelmet, hogy az Alkotmánybíróságnak óriási a feladata és felelőssége, hogy az elmúlt évtizedek jogrendje és az új alkotmány koncepció között az összhangot, a jogbiztonságot megteremtését elősegítse, de ez nem valósítható meg, sőt óriási konfliktusokat okoz, ha az AB nem követi az alkotmányozó akaratát és a korábbi alkotmány és annak értelmezése alapján jár el a továbbiakban is.³⁴

³³ Alkotmányos elvek és esetek i. m. 470–474.; valamint Tóth Zoltán József: *Vihar előtt – választáson*. Budapest, Két Hollós, 2011. 81–82. Az AB ezt a döntését is az illegitim rendszer döntésének törvényesként való elismerésére alapítja, majd a kárpótlás mértékénél kettős mércét alkalmaz.

³⁴ A szerző korábbi tanulmányában felhívta a figyelmet annak a jogállamiságot és jogbiztonságot fenyegető hatásra, amely annak a következménye lehet, ha az Alkotmánybíróság nem kíván változtatni az új Alaptörvény szellemében a korábbi alkotmánymagyarázó elveitől, gyakorlatától. (Tóth Zoltán József: Történeti hagyományok és szakítás az illegitimitás örökségével. Gondolatok az új Alaptörvényről. I-II. rész. *Magyar Szemle*, XX. 7–8., 35–45., 9–10.) A szerző, különös tekintettel az Alkotmánybíróság jogkörére a bírói kezdeményezés egyedi normakontroll eljárás iránt, valamint az alkotmányjogi panasz keretében az egyedi ügyben

Ez a szemlélet éppen annak a szemléletnek a hagyománya, amely ellen évszázadokon keresztül küzdöttek a Habsburg-korban a magyar államférfiak, jogászaink. Akkor az aulikus álláspont az volt, hogy a jogok kizárólagos adója és magyarázója az uralkodói felségjogból következően az uralkodó és annak tanácsadói. Ezzel szemben a Szent Korona szuverenitására alapozott álláspont az volt, hogy ez törvénytelen, önkény, mert a jog és annak magyarázata nem a sérthetlenség védelmébe burkolódzó kizárólagos uralkodói jog, hanem a nemzet és a király együttes joga, a nemzet elsődlegességével.

Nyilvánvaló az is, hogy a törvényhozónak is bizonyos önmérsékletet kell tanúsítania, amely a második és a harmadik alaptörvény módosításánál felmerülhet, de az Alaptörvényt és annak céljait meg kell védenie.

A törvényhozó ezt az ellentmondást az Alaptörvény negyedik módosításával oldja fel, amikor is hatályon kívül helyezi az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépése előtt határozatait (Alaptörvény 5. pontja), valamint az Alaptörvény rendelkezéseit csak eljárási követelményeknek való nem megfelelés esetén lehet eljárási és nem tartalmi szempontból felülvizsgálnia az Alkotmánybíróságnak.³⁵

Megjegyzem az 2012. január 1. előtti Alkotmánybírósági határozatok hatályon kívül helyezése egyértelművé teszi, hogy a jogalkotó el kíván térni az 1949-es rendszerrel jogfolytonosságot vállaló 2012-ig ideiglenes alkotmányos rendet alakító alkotmánybírósági értelmezés elveivel és az Alaptörvény által meghatározott értelmezési kereteket kívánja a jogállamiság alapjaivá tenni. Remélhetően az Alkotmánybíróság elfogadja a korábbi hetven év jog- és államszemléletével történő eltérés népszuverenitásból fakadó szándékát. Elfogadja azt a státuszt is, amely az alkotmányértelmező bíróság normális helye a jogállamiság hatalommegosztáson alapuló alkotmányos rendszereiben.

Az Alaptörvény lehetővé tenné az 1945 után radikálisan megszakított, felszámolt közjogi (így alkotmányjogi, közigazgatási, jogtörténeti) hagyományát, az ország és a nemzet függetlenségét és jogait védő hagyomány újbóli beemelését a közjog értelmezésébe, alakításába és alapjait nyújtja egy új társadalmi kiegyezésnek, a jogállamiság keretei között létrejövő nemzeti demokráciának.³⁶

hozott bírói döntés felülvizsgálatára, az alkotmányértelmező és magyarázó jogkört a Kúria feladat és jogkörévé tenné. Lásd TÓTH Zoltán József (2011) i. m. 162–169.

³⁵ Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása 2. cikke értelmében az Alaptörvény S) cikk 3. bekezdése helyére lépő rendelkezés.

³⁶ VARGA i. m. 221–252. Továbbá: SZÁJER József: „Nem vitás, hogy a már többször emlegetett, megrögzött pozitivistá gondolkodás ilyenén átalakítása és e folytonosság helyreállítása intel-

Ez tisztelgés és elismerés is annak a reformkor óta a megszállásokig legalább négy nemzedék jogalkotói, jogdogmatikai munkájának, amely a korábbi sok évszázad jogalkotó, jogalkalmazó és rendszerező őseinek hagyományára alapozta jogalakító, fejlesztő a szabadságot óvó és államalakító, állam megtartó hivatását.

lektuális merészséget igényel, de igenis szükség van új megoldásokra. Meggyőződésem, hogy történeti alkotmányunk vívmányai frissítik a jelenlegi magyar jogrendszert.” In: ABLONCZY I. m. 82.

VARGA ZS. ANDRÁS*

TÚL A JOGÁLLAMISÁGON¹

1. Miért hasznos, ha a jogállamiság elve mögé pillantunk?

A 21. század második évtizede Magyarországon a közjog kutatójának szemszögéből nézve – a 2010-ben megválasztott Országgyűlés új alkotmány létrehozására irányuló szándékának köszönhetően – lelkesítően indult.

Magyarország alkotmányos berendezkedésének korábbi keretei az 1989-es Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai nyomán alakultak ki (a „kerekasztal” három oldalát a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP), mint regnáló állampárt, az úgynevezett Ellenzéki Kerekasztalt alkotó mozgalmak, valamint bizonyos egyéb társadalmi szervezetekből álló harmadik oldal alkotta). A tárgyalások célja a szabad választások megtartásához szükséges alapvető – később az MSZMP többségű Országgyűlés által elfogadott – jogszabályok megalkotása volt.

Bár a tárgyalások kezdetén az ellenzék nem támogatta új alkotmány létrehozását (a tárgyalásoknak nem volt meg a politikai legitimációja, és az MSZMP-t sem tekintették legitim pártnak), a tárgyalások eredményeként gyakorlatilag mégis új alkotmányszöveg jött létre, amelyet az Alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvényként fogadtak el. Ebből következően a módosított Alkotmány elnevezése az 1949. évi XX. törvény maradt, vagyis az átmenet és az

* A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának dékánja, tanszékevezető egyetemi tanár, Közigazgatási Jogi Tanszék.

¹ Fordította: dr. PINTÉR ZSUZSANNA doktoranda. A dolgozat a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának *Regulae Iuris* és *Ius Naturale* kutatócsoportjai, valamint az *Osservatorio sul buon governo* (Torinó, Cuneo) kutatócsoport együttműködésében, az Európai Unió társfinanszírozásával (TÁMOP-4.2.1.B.-11/2/KMR-2011-0002 projekt) 2012. december 19-én megtartott konferencián angol nyelven hangzott el, melynek fő témái a *Jó kormányzás, jó kormányzat, jó állam* voltak.

új Köztársaság alaptörvényeként formailag a régi és illegitim törvény élt tovább². A régi Alkotmány eme jellemzője jól ismert: preambulumban foglaltak alapján meghatározatlan, de nem vég nélküli ideig – Magyarország új Alkotmányának elfogadásáig lesz hatályban.³ Magyarország korábbi Alkotmánya tehát minden kétséget kizáróan *átmeneti Alkotmány* volt.

A Magyarország Alaptörvényének nevezett új alkotmány 2011. Húsvétjára készült el. A törvény formai érvényességét aligha lehet kétségbe vonni, hiszen a magyar Parlament, mint alkotmányozó hatalom fogadta el a korábbi Alkotmányban foglalt, a törvényalkotásra vonatkozó eljárási szabályok gondos betartása mellett, az Országgyűlés elnöke és a köztársasági elnök kézjegyével látta el, majd Magyarország hivatalos lapjában kihirdették. Ám még meg sem száradt rajta a tinta, az Alaptörvény máris viták kereszttüzebe került. Az ellenzéki pártok elégedetlenek voltak a szövegével, de legfőképpen a „szellemiségével” míg különböző nemzetközi szervezetek, mint például az Európai Parlament vagy a Velencei Bizottság és néhány nem magyar kutató is kifogásolták többek között az új Alaptörvénynek a Magyar Királyság történeti alkotmányára való hivatkozását, a magzat jogaira, a házasságra és családra, vagy a bíróságok szervezetére és igazgatására vonatkozó új szabályozást.

Ez a dolgozat nem az Alaptörvény védelmében íródott, sokkal inkább jelenkorunk közjogi gondolkodásának elméleti jellemzőit próbálja azonosítani annak érdekében, hogy a kritikusok megközelítését megérthessük. Ha körülnézünk, azt látjuk, hogy az európai tudományos közvéleményben az alkotmányok jövőjét illetően növekvő érdeklődés tapasztalható. A témához kapcsolódó legutóbbi tudományos eszmecsere egyike a W G Hart Jogi Műhely⁴ 2010-es konferenciája volt, amely az alkotmányok összehasonlításának elméletével és gyakorlatával foglalkozott, s ezzel időben tökéletesen illeszkedett a húszéves átmeneti magyar Alkotmány és a kritikával illetett új Alaptörvény⁵ körüli

² Lásd JAKAB András: 'The republic of Hungary. Commentary'. In: Rüdiger WOLFRUM – Rainer GROTE – Gismert H. FLANZ (szerk.): *Constitutions of the Countries of the World*, Release 2008–2. New York, Oxford University Press, 2008. 8–9. SÓLYOM László megközelítéséről lásd Irena GRUDZINSKA-GROSS (szerk.): *Constitutionalism in East Central Europe*. Bratislava, Czechoslovak Committee of the European Cultural Foundation, 1994. 51.

³ „A többpártrendszer, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében az Országgyűlés – hazánk új Alkotmányának elfogadásáig – Magyarország Alkotmányának szövegét a következők szerint állapítja meg – áll a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló (az 1989. évi XXXI. törvénnyel módosított) 1949. évi XX. törvény Preambulumban.

⁴ London, Institute of Advanced Legal Studies, lásd (letöltés: 2012. december 23.) ials.sas.ac.uk/research/hart/wgh_legal_workshop_2010.htm.

⁵ Lásd JAKAB i. m. 2008. rövid, de átfogó jellegű tanulmányát 1–48.

vitákhoz. Nicholas Bamforth és Peter Leyland⁶ brit professzorok 2003-as tanulmányukban áttekintették az Európa nemzeti alkotmányai körüli bizonytalanságokat. A növekvő érdeklődést és a szemléletváltást mutatja a Dawn Oliver és Carlo Fusaro professzorok által szerkesztett új esszékötet is.⁷ Az említett tudományos munkák a jogállam klasszikus elvét vizsgálva próbálják feltárni annak új dimenzióit.

2. A jogállamiság, mint a kormányzást vezérlő elvrendszer

Jogállamiságon általában azokat az elveket értjük, amelyek megalapozzák a jogszabályok hierarchiáját, élén egy alkotmánnyal, a visszaható hatály tilalmát, az alapvető jogok és szabadságok garanciáit, az államhatalmi működés jogi szabályozását, a közigazgatás bírói kontrollját, az ártatlanság vélelmét, a kormányzat demokratikus legitimációját, a hatalmi ágak elválasztását, egyenlőséget, vagyis olyan elveket, amelyek hiányában egy állam és jogrendszere aligha tekintheti magát demokratikusnak. Ezen elvrendszer összetevői a nagy európai jogcsaládok – a francia *konstitucionalizmus*, az angol *rule of law* és a német *Rechtsstaatsprinzip* örökségében gyökereznek.

A francia *konstitucionalizmus* lényege a közigazgatási rendszernek bármely más állami intézménytől és a rendes bíróságoktól történő elválasztása. A közigazgatás, mint a végrehajtó hatalom tevékenysége persze nem marad bírói kontroll nélkül: a közigazgatási bíróság speciális intézményét, élén a Conseil d’Etat-val azért hozták létre, hogy garantálja a közigazgatási szervek jogszabályoknak megfelelő működését.⁸ Az angol jogállami idea a közös európai értékek egyik legmeghatározóbb elemévé vált. Albert Venn Dicey nyomán jogállamról akkor beszélhetünk, ha a végrehajtó hatalom tevékenysége nem önkényes, a kormány és más kormányzati szervek hatalmát jogszabályokban rögzítik, ha a rendes bíróságok ítélezhetnek minden egyén és közigazgatási szerv felett (ami gyakorlatilag az elkülönült közigazgatási bíráskodás hiányát jelenti), és

⁶ Nicholas BAMFORTH – Peter LEYLAND (szerk.): *Public Law in a Multi-Layered Constitution*. Oxford and Portland, Oregon, Hart Publishing, 2003.

⁷ Dawn OLIVER – Carlo FUSARO (szerk.): *How Constitutions Change*. Oxford and Portland, Oregon, Hart Publishing, 2011.

⁸ Lásd SZIGETI Péter – TAKÁCS Péter: *A jogállamiság jogelmélete*. Budapest, Napvilág, 2004. 171–211.

ha az alkotmányjog általános elvei az alkotmányos szokásokon alapulnak.⁹ A *Rechtsstaatsprinzip* elképesztően változatos jogi irodalmából Robert von Mohl megközelítését választottuk, mely szerint a jogállamban (*Rechtsstaat*) a kormányzás alapja az ésszerűség; fenntartja a jogrendet, lehetőséget biztosít állampolgárainak ésszerű céljaik elérésére, és garantálja a törvény előtti egyenlőséget valamint az alapvető jogok és szabadságok gyakorlását.¹⁰

3. A jogállamiság, mint a kormányzás európai standardja

Az adott állammal szemben támasztott jogállami követelmények vonatkozásában a jogász szemszögéből valószínűleg a *legalitás* és a *legitimitás* a legfontosabbak. Első megközelítésben a legalitás nem más, mint az alkotmányos rend külső megjelenési formája. A normapozitivizmus alapján egyszerűen fogalmazható meg a kormányzat törvényessége: a normák megváltoztatása vagy az állam bármely más tevékenysége esetén be kell tartani a korábban alkotott, még hatályban lévő szabályokat. Nem nehéz felismerni, hogy ez a megközelítés a történeti kötöttséget hangsúlyozza: bármely alkotmányos változás csak a korábbi jogrendhez viszonyítva értelmezhető, és az állam egyetlen tevékenysége során sem tekinthet el attól, hogy a törvényesség és igazságosság követelményeit megtartsa, ahogyan az a radbruchi formulában is szerepel.¹¹

Ennek a megközelítésnek az alapja a jogalanyok (emberek) egyenlősége, az egyenlő emberi méltóság, vagy – más megfogalmazás szerint – az általános személyiségi jog, azaz a jog a személyiség szabad kibontakoztatására, röviden az önmeghatározáshoz való jog.¹² Elmondhatjuk, hogy az emberi méltóság elismerése nélkül az alkotmányosság és a jogrend csak a nyers hatalmi törekvések elfedésére szolgál, nem pedig a jog fundamentumaként. Az emberi méltóságot biztosító garanciák hiányában a normák rendszere csak úgy tűnik, mintha jog lenne. Az ember természetéből eredő emberi méltóság alapvető, általános,

⁹ Albert VENN DICEY: *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*. (10. kiadás) London, Macmillan, 1959, Indianapolis, Liberty Classics, 1982.

¹⁰ Robert VON MOHL: 'Jogállam' ['Rechtsstaat'] In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Joguralom és jogállam*. Budapest, ELTE, 1995. 32–36.

¹¹ A radbruchi formuláról írtakat lásd később.

¹² Lásd a 8/1990. (IV. 23.) AB határozatot (ABH 1990, 42). Más döntéseihez hasonlóan az AB ennél a döntésnél is tekintetbe veszi a német *Bundesverfassungsgericht*, az amerikai Supreme Court vagy a House of Lords ítéleteit.

objektív és szükségszerű követelménye a jognak. Nem más, mint a jog természetes lényege.¹³

Ami a *politikai legitimitást* illeti, manapság a nemzeti szuverenitást tekintjük az alkotmányosság szükségszerű elemének. A legitimáció ebben az értelemben nem más, mint az alkotmányos rend szubjektív oldala, gyakorlatilag egy nemzet döntése arról, hogy elfogadja a fennálló rendet és az azon alapuló állami cselekvést. Egyfelől a hatalom forrása és hordozója, más szóval a szuverenitás törvényes alapja. Egyetlen alkotmány sem tölthetné be a társadalmi minimum szerepét, ha megalkotásának pillanatában nem lett volna tapasztalható az összetartozásból fakadó kölcsönös egyetértés. Ehhez a racionális elfogadásnál több szükséges, nevezetesen, valamiféle érzelmi vagy inkább spirituális azonosság-tudat: a hit abban, hogy az élet helyes módon zajlik, amelynek alapja a „mi” alkotmányos rendünk.¹⁴ Más szavakkal: szolidaritás hiányában az alkotmányos rend és a jogrend nem lehet a közösség által elfogadott jog alapja. A szolidaritás magától értetődően hordozza az alkotmányos rend történeti meghatározottságát: nem eleve meglévő szabályokról van szó, hanem csak a ténylegesen létező nemzetnek lehet alkotmányos rendje.

Abszolutista berendezkedésű államban úgy a legalitás, mind a legitimitás forrása a szuverén uralkodó. Alkotmányos berendezkedésű országokban, ahol a kormányzáshoz kapcsolódó harmadik követelmény a hatalmi ágak elválasztása, két hatalmi ág öröködik a fő alkotmányos követelmények érvényesülése felett: a Parlament, mint a törvényhozó hatalom birtokosa biztosítja a legitimitációt, a bíróságok pedig ítéleteiken keresztül felügyelik a kormányzati tevékenység törvényességét.

4. A jogállamiság és a kormányzás gyakorlata

A cselekvő kormányzati tevékenységet a harmadik ág, a végrehajtó hatalom valósítja meg. Így – a jogász szempontjából – a másik két ág által felügyelt végrehajtó hatalmi tevékenység akkor „jó”, ha törvényes és legitim: ha nem követ el

¹³ Úgy gondoljuk, hogy Radbruch „visszacsempészte” (akaratlanul is) a természetjogot a pozitívizmus mögé. Ez a megközelítés nem egyedülálló Magyarországon, lásd FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 412–418.

¹⁴ Ez világosan kitűnik az amerikai alkotmány első szavaiból: „Mi, az Egyesült Államok népe...”. A „Mi” jelentősége és a „tagság” („membership”) egyértelmű szerepe világosan megjelenik Roger SCRUTON: *The Need for nations* című művében. London, Civitas, 2004. A „Mi” egy másik megközelítését (mint a társadalmi harmónia lényegét) I. Francis FUKUYAMA: *The Great Disruption* című könyvében. New York, Free Press, 1999.

törvénysértést, ha nem száll szembe a nép (vagy ha ünnepélyesebbek akarunk lenni, a nemzet) akaratával. Ugyanakkor, a végrehajtó hatalom törvényessége és legitimitása mégsem elegendő, hiszen az a szerepe, hogy végrehajtsa a törvényeket és a nép akaratát. A végrehajtó tevékenység fokmérője a hatékonysága. A végrehajtó hatalom – pontosabban a közigazgatás – *hatékonyságának* hatalmas irodalma van. E dolgozat céljaira figyelemmel megelégszünk egy egyszerű és hétköznapi definícióval: ha törvényen alapulnak, vagyis a kormányzat normatív és gyakorlati cselekedetei érvényesek és a közakaratnak is megfelelnek, akkor a kormányzati tevékenység hatásai pozitívak. Ellenkező esetben, ha a kormányzati cselekedetek törvényellenesek, és ebből adódóan megsemmisíti őket a bíróság vagy a nép nem fogadja el azokat, akkor hatásuk negatív, a cselekvés nem éri el célját. Röviden: a végrehajtó hatalommal szemben a legalitás és legitimitás mellett megfogalmazott követelmény az *eredményesség* is.

Ha tehát a hatalmi ágak elválasztásának elvére épülő alkotmányos állam kormányzatával szemben megfogalmazott követelményeket akarjuk összefoglalni, a *törvényesség, legitimitás és eredményesség* hármas tényezőjét nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Mindhárom a végrehajtó hatalom vonatkozásában fogalmazódik meg: ha egy kormány jól akar működni, törvényesen kell eljárnia (bírói kontroll alatt), figyelembe kell vennie a nép legitim akaratát (a parlament kontrollja mellett) és eredményesnek kell lennie (máskülönben törvényessége és formai legitimitása ellenére elveszíti támogatottságát).

A valóságban a legalitás, legitimitás, eredményesség hármásának megvalósítása nem egyszerű. A parlament és a bíróságok nemcsak a végrehajtó hatalom ellenőrzésének eszközei, hanem (saját szempontjaik, a törvényesség és a legitimáció következtében) tevékenységük akadályozza az eredményességet. A kormányok már így is nehéz a helyzetének leírását tovább fokozhatjuk: a legalitás és a legitimitás nem együttesen hat a végrehajtó hatalom eredményességének ellenében, hanem ezt ellentétes irányból teszik. Más szóval a legalitás és legitimitás nemcsak fékezi az eredményességet, hanem egymás ellenében is hatnak. A végrehajtó hatalomnak, szélesebb értelemben a kormányzatnak szinte lehetetlen törvényesnek, legitimnek és eredményesnek lennie, a követelmény-háromszög mindig elbillen, egyik oldala túlsúlyos lesz.

5. A legalitás és annak határai napjainkban

Jogállamra épülő kultúránkban a fent bemutatott kormányzati szerkezetben főként a legalitás a túlsúlyossá váló oldal. Néha viszont nemcsak ezzel szem-

besülünk, hanem az alkotmánybíróságok, az Európai Bíróság vagy az Emberi Jogok Európai Bírósága tevékenysége következtében, az eredményesség blokkolásával is. Bizonyos esetekben pedig a legitimáció szempontja marad figyelmen kívül. A helyzet magyarázata egészen egyszerű: a végső és megfellebbezhetetlen jogértelmezési jogosultsággal rendelkező bíróságok nemcsak az egyének jogvitáinak ítélkező fórumai, hanem egyúttal a végrehajtó hatalom, vagy tágabb értelemben az egész kormányzat döntő és kizárólagos felügyelői is. Ha a bíróságok és csakis a bíróságok gyakorolnak kontrollt a végrehajtás felett, és a felelősség, elszámoltathatóság egyéb aspektusai, úgymint a politikai ésszerűség, a gazdasági hasznosság vagy a társadalmi elfogadottság csak másodlagosak,¹⁵ akkor az egyetlen ténylegesen érvényesülő mérce a legalitás marad. Napjaink legalitás-fogalma legalábbis így érvényesül.¹⁶

Amint azonban megpróbálunk a normák és az ítélkezés természetének mélyebb rétegeibe tekinteni, a legalitás kizárólagossága felől kétségeink támadnak. A normák értelmezése során érvényesülő paradigma a *jogbiztonság* elvére és a jogi normák *zártságának* elméletére épül, vagy – ahogy ez az alkotmányos rendelkezésekben is megjelenik – az alkotmány zártságának (logikai teljességének) teóriájára. Számunkra most elegendő, ha az alkotmányok teljességét vizsgáljuk. A *teljesség* ebben az értelmezésben azt jelenti, hogy ha bármely jogi kérdés bármikor felmerül, az megválaszolható csak és kizárólag az Alkotmány szabályainak értelmezése alapján, nincsen szükség más, alkotmányon kívüli elvek, szabályok, értékek segítségül hívására. A legtekintélyesebb nemzetközi bírói fórumok és nemzeti alkotmánybíróságok némelyike ítélkezési gyakorlata vezérelvének a teljesség ezen értelmezését tekinti. A jogértelmezés alapvető elvének tekintett teljességgel az a gond, hogy azt feltételezi: a jog konzisztens (belső logikai ellentmondásoktól mentes) normarendszer. De a múlt század tudományos gondolkodása nyomán tudjuk, hogy bármely logikai rendszer teljessége és bármely következtetés objektív bizonyossága csak illúzió.

A pozitivizmus századát követően a *Heisenberg-féle határozatlansági reláció* megdöntötte a kétségbevonhatatlan okság létezésébe vetett általános hitet, míg *Gödel nemteljességi tételei* kétséget ébresztettek a logikai következtetés eredményességét illetően. A határozatlansági reláció elvét alkalmazhatónak találta

¹⁵ Lásd Carol HARLOW: European Government and Accountability. In: BAMFORD – LEYLAND i. m. 79–102.

¹⁶ Magyarországon: SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. CSINK Lóránt – FRÖHLICH Johanna: *Egy alkotmány margójára*. Budapest, Gondolat, 2012.

a történeti és gazdasági módszertan részeként John Lukács¹⁷ a hatvanas években, és Soros György¹⁸ 2008-ban. Számításba véve a jogalkotás és ítélkezés jól ismert tulajdonságait, különös figyelemmel a bizonyítékokra vonatkozó anyagi és eljárásjogi szabályok torzító hatásaira és a döntéshozók e hatásokat befolyásoló magatartási szabályaira, bizonyítható, hogy ezek a matematikai és fizikai axiómák, úgymint a bizonytalanság és a nemteljesség a jogra is érvényesek.

Minderre legegyszerűbb példa Raymond Smullyan „lovagok és lókötők” logikai paradoxona. Egy képzeletbeli szigeten kétféle ember él, a lovagok, akik mindig igazat mondanak, és a lókötők, akik mindig hazudnak. Ha látogató érkezik a szigetre és egy helybelivel találkozik, a helybéli nem mondhatja a látogatónak azt, hogy nem lovag. Ha ugyanis lovag, az igazat kell mondania, miközben az a mondat, hogy „Nem vagyok lovag” hamis volna. Ha pedig lókötő, hazudnia kell, miközben az a mondat, hogy „Nem vagyok lovag” igaz. Mindkét megoldás ellentmondáshoz vezet. Bonyolíthatjuk is a történetet, hogy ne legyen ennyire triviális: egy helybéli nem mondhatja a látogatónak: „Nem fogja elhinni, hogy lovag vagyok”, és így tovább¹⁹.

Könnyen belátható, hogy ha a nemteljesség a legegyszerűbb logikai rendszereknek is egyértelmű sajátossága, és ebből következően bizonyos állításokat lehetetlen igazolni vagy tagadni, az olyan jóval bonyolultabb rendszerek, mint a jog, a maga több millió normájával még sokkal kevésbé teljes. Gödel tételének további következménye, hogy egy logikai rendszernek a teljessége sem bizonyítható²⁰. A jog teljessége több mint bizonytalan feltételezés, valószínű *fictio iuris*²¹: akkor is igaznak fogadjuk el, ha tudjuk, hogy hamis.

A jog bizonytalanságának bemutatásához nem áll rendelkezésünkre olyan frappáns példa, mint a „lovagok és lókötők” paradoxona, de az ítélkezés jól ismert szabályai, mint a már említett bizonyítási jog, illetve a bírák magatartási szabályai megerősítik, hogy a valós tények feltárásának az eljárás során nincsen abszolút objektív módja. A döntéshozó „belép a történetbe”, és a jogi döntés

¹⁷ Lásd: John LUKÁCS: *The Historical Consciousness. The Remembered Past*. New Brunswick (USA) és London (UK), Transaction Publishers, 1968.

¹⁸ Lásd George SOROS: *The New Paradigm for Financial Markets*. London, Public Affaires, 2008.

¹⁹ Lásd Raymond SMULLYAN: *Gödel's Incompleteness Theorems*. Oxford, Oxford University Press, 1992. L. továbbá Julian F. FLERON – Philip K. HOTCHKISS – Volker ECKE – Christine Von RENESSE: *Discovering the Art of Mathematics. Mathematical Reasoning – Knights and Knaves* (28 September, 2010), artofmathematics.wsc.ma.edu.

²⁰ Más szavakkal: a nemteljesség miatt álláspontunk bemutatására olyan következtetéseket alkalmazunk, amelyek zárt rendszerekbe nem illeszthetők be. Lásd HOFSTADTER i. m. 86–87.

²¹ CICERO: *De Legibus, Liber Tertius*, 8.

tényállításait szubjektív elemek befolyásolják, elsődlegesen a döntéshozó értékelése.

A bizonytalanság és nemteljesség következményei befolyásolják az ellenőrzés eszközeiről, a jogorvoslatokról és az eljárási szabályokról való jogi gondolkodást. Visszatérve témánkhoz, megállapíthatjuk, hogy a nem teljes jogrendszert teljesnek, az ítékezés bizonytalan döntéseit biztosnak tekinteni legalábbis zavaró. Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy a jog és ítékezés teljes és biztos, miközben nem az, azzal elfogadjuk a bírói döntés elkerülhetetlen önkényességét. Ez a tévhit tautológiához vezet: a bíróság bonyolult jogi kérdésben hozott végső ítélete nélkülözi a szilárd logikai megalapozottságot. A bíróság végső ítélete csak azért igaz, törvényes és helyes, mert az a bíróság végső ítélete.

6. A jogállamon túl

Ha választ keresünk arra a kérdésre, mi a következménye a teljesség és bizonyosság vélelmével kapcsolatos következtetésünknek, elmondhatjuk, hogy ha a bírósági jogértelmezésnek nincs ellensúlya, akkor a kormányzati tevékenység kontrollja éppolyan önkényes lesz, mint egy abszolút kontrollálatlan szuverén tevékenysége, aki az Istentől kapott korlátlan hatalmára hivatkozva kormányoz.

A jó kormányzáshoz szükség van valamire, ami ellensúlyozza a jogállam elvének túlértékelését. A „jogállamiság, mint a jogállamiság egyetlen mércéje” tautológia nem tartható. Az ellensúly nem lehet a végrehajtó hatalom, hiszen így ismét tautológiához jutunk: az ellenőrzött intézmény maga nem lehet az ellenőrzést végző intézmény ellensúlya. Csak a törvényhozó hatalom, a legitimáció hordozója szolgálhat ellensúlyként. Feltevésünk szerint egy vagy néhány alapvető, ugyanakkor nem formális, hanem szubsztanciális elv segítségünkre lehet. Ilyen a „*salus populi suprema lex esto*”²², vagy ennek keresztény megfelelője: „*salus animarum suprema lex esto*”²³. Mai megfelelőjük ez lehetne: „*az emberi méltóságot és az alapvető jogokat tiszteletben tartó közjó a jó kormányzás alapvető, sérthetetlen és megkérdőjelezhetetlen kritériuma*”. Ehhez új jogszemléletre, a fenti elvre épülő jogalkalmazásra van szükség. Ezen új szemlélet alapján olyannak kellene tekinteni a jogot, ami több is, ugyanakkor kevesebb is, mint a kortárs jogfelfogás: a jog *több*, mint a jogászok játékszere, és *kevesebb*, mint a

²² 1752. kánon, Codex Iuris Canonici.

²³ II/2559/2012 (2012. dec. 28.) AB határozat

mindennapi életet ellenőrző abszolút szabályrendszer. Ezeket a szabályokat nem a semleges, hanem az elvárt viselkedés megfogalmazásainak kellene tekinteni.

A közjó elvét megvalósító közjogi eljárás állandó párbeszédet jelentene a törvényhozás és az igazságszolgáltatás között. Ez a megközelítés természetesen azt feltételezi, hogy a törvényhozó, vagy bizonyos esetekben az alkotmányozó hatalom birtokosa nem követ el eretnokséget akkor, amikor megváltoztatja a jogszabályokat vagy alkotmányt módosít.

A jó kormányzás helyes értelmezése tehát többet jelent az önkényes jogértelmezésnél. Ebben a megközelítésben a jog a kormányzás eszközének tűnhet. Nem tagadjuk ezt a nézetet: ha a fenti következtetés helytálló, a pozitív jog, mint a kormányzati jogszabályalkotás terméke, valóban eszköz. Néhány jogszabály és alapelv természetesen, többet jelent, mint pusztán eszközt, de ezeknek a jogi rétegeknek a felkutatásához már a természetjog területére kell belépünk.

7. „Posztambulum”

Mindössze néhány nappal azt követően, hogy ez az előadás elhangzott, a magyar Alkotmánybíróság megsemmisítette az új Alaptörvény Átmeneti rendelkezéseinek többségét.²⁴ Az Átmeneti rendelkezéseket néhány nappal az Alaptörvény 2012. január 1-jei hatályb lépése előtt fogadta el a magyar Országgyűlés, mint Magyarország alkotmányozó hatalma. Az Átmeneti rendelkezések megalkotását az Alaptörvény 3. záró rendelkezése tette lehetővé („Az ezen Alaptörvényhez kapcsolódó átmeneti rendelkezéseket az Országgyűlés a 2. pont szerinti eljárásban, külön fogadja el”²⁵).

Az ellentmondásos helyzet egyrészt abból fakadt, hogy az Országgyűlés érdemi anyagi rendelkezéseket, nem pedig csak átmeneti szabályokat iktatott az Átmeneti rendelkezések közé, másrészt az Átmeneti rendelkezések 31. cikkének (2) szakasza megállapította, hogy az Átmeneti rendelkezések az Alaptörvény *részét* képezik. Hasonló rendelkezés nem volt az Alaptörvény eredeti szövegében: az csak az Átmeneti rendelkezések elfogadásának kötelezettségét írta elő, anélkül, hogy azokat az Alaptörvény részeként határozta volna meg. Az Átmeneti rendelkezések természetéről szóló első viták nyomán az Országgyűlés módosította az Alaptörvényt (Első módosítás, 2012. június

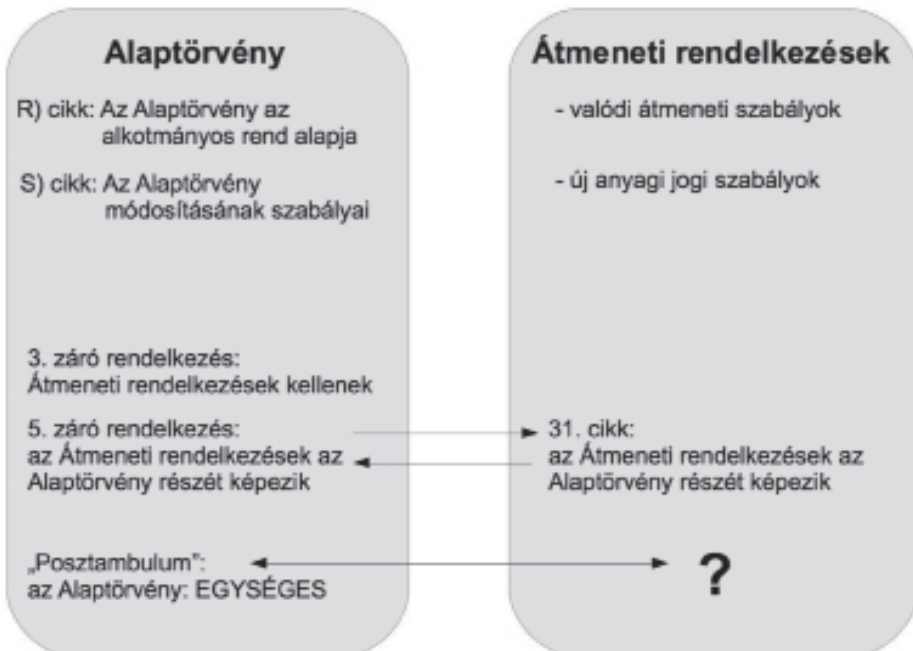
²⁴ II/2559/2012 (2012. dec. 28.) AB határozat

²⁵ A 2. szakaszra hivatkozás oka az, hogy az Alaptörvény és az Átmeneti rendelkezések elfogadásakor az ideiglenes Alkotmány volt hatályban. A Záró rendelkezések 2. pontja előírta az ideiglenes Alkotmány eljárási szabályainak tiszteletben tartását.

18.). Az Alaptörvény S) cikkével összhangban (amely az Alaptörvény elfogadásának és módosításának módját tartalmazza) az első módosítást beépítette az Alaptörvény szövegébe a Záró rendelkezések új, 5. számú rendelkezéseként, mely kimondja: „A 3. pont szerint elfogadott Magyarország Alaptörvényének átmeneti rendelkezései (2011. december 31.) az Alaptörvény részét képezik”. Az Alaptörvény utolsó mondata, a „Posztambulumban” változatlan maradt: „Mi, a 2010. április 25-én megválasztott Országgyűlés képviselői, Isten és ember előtti felelősségünk tudatában, élve alkotmányozó hatalmunkkal, Magyarország első egységes Alaptörvényét a fentiek szerint állapítjuk meg”.

A fent említett Első módosítás következtében az Alaptörvény és Átmeneti Rendelkezései „katamaránt” alkotnak:

- a „Posztambulumban” deklarálja, hogy az Alaptörvény *egységes*,
- az Első módosítást követően az 5. záró rendelkezés megállapítja, hogy az Átmeneti rendelkezések az Alaptörvény „részét képezik”, és az Átmeneti rendelkezésekben is ez áll,
- a törvényalkotó az Átmeneti rendelkezéseket nem egyesítette az Alaptörvénnyel, a magyar jogrend két különálló részét képezik, míg
- az Alaptörvény R) cikke megállapítja, hogy „az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja”.

Az Alkotmánybíróság az alapvető jogok biztosának kérelmére megvizsgálta az Átmeneti rendelkezések jogi természetét, és azt 'találta', hogy az Átmeneti rendelkezések új anyagi szabályai nem illeszkednek az Alaptörvénybe, ebből következően visszamenőleges hatállyal, 2011. december 31-ig megsemmisítette ezeket.

Az Alkotmánybíróság legfontosabb érvei az alábbiak voltak:

- i) habár a magyar Országgyűlés az Átmeneti rendelkezéseket az alkotmányozó hatalom birtokosaként fogadta el,
- ii) és bár az Első módosítás deklarálja, hogy az Átmeneti rendelkezések az Alaptörvény részét képezik,

az új anyagi jogi szabályokat tartalmazó Átmeneti rendelkezések nem tekinthetők a magyar jogrendszer alapjának, mert

- 1) a „Posztambulom” megállapítja, hogy az Alaptörvény *egységes*, következésképpen nem lehet „külső”, érdemi szabályokat tartalmazó része, mint az Átmeneti rendelkezések,
- 2) új anyagi jogi szabályok alaptörvényi szintre emelése csak az S) cikkben foglalt eljárásban történhet, és az új szabályoknak be kell épülniük az Alaptörvény szövegébe,
- 3) a kettős szerkezet miatt az Átmeneti rendelkezések egy olyan „csúszdátörvénnyé” válhat, amelyen keresztül az Alaptörvénybe való beépülés nélkül folyamatosan újabb és újabb alaptörvényi szintre emelt rendelkezések jöhetnek létre.

Az Alkotmánybíróság érvei korrektek, világosak, érthetőek. Nem kétséges, hogy ez a döntés azon jogállam-felfogást támasztja alá, amelyet a dolgozat első felében bemutatunk.

Ugyanakkor, hasonlóan korrekt, világos és érthető érvek alapján – melyek közül néhány a hivatalos magyarázatokban és az alkotmánybírák némelyikének²⁶ a döntéshez fűzött párhuzamos, illetve különvéleményében is megjelent – az Alkotmánybíróság döntése lehetett volna a fentiek éppen az ellenkezője is: az Átmeneti rendelkezéseket az Alaptörvény különálló, nem inkorporált részének is tekinthette volna, hiszen a magyar Országgyűlés, mint alkotmányozó hatalom fogadta el azokat, az Alaptörvény részeként.

Az AB megerősítette az Alaptörvény egységét, ám – megítélésünk szerint – a döntés önkényessége aligha kétséges.

²⁶ A döntéssel egyetértő, de azt eltérő érvekre alapozó párhuzamos véleményt csatolt HOLLÓ András és STUMPF István; a döntést érdemben vitató különvéleményt írt BALSZAI István, DIENES-OEHM Egon, LENKOVICS Barnabás, SZALAY Péter és SZÍVÓS Mária.

VIDA SÁNDOR*

AZ EU BÍRÓSÁGÁNAK ELŐZETES DÖNTÉSE HASZNÁLATI MINTA ÜGYBEN

Az ipari tulajdonjogok körében a használati minta nálunk nem tekint vissza hosszú múltra, a használati mintaoltalmat a magyar jogszabályalkotó csak az erről szóló 1991. évi törvénnyel vezette be. Uniós szinten pedig – ismereteim szerint – mégcsak nem is tervezik a használati minta jogának harmonizálását.

A használati mintaoltalom a köztudatban mint „kis szabadalom” él. Ezt a nézetet alátámasztja a használati minták oltalmáról szóló magyar törvény 36. és 37. -ának rendelkezése is, amely a megsemmisítési eljárásban, illetve az ilyen tárgyú határozatok felülvizsgálata iránti eljárásban a szabadalmi törvény (a továbbiakban: Szt.) megfelelő rendelkezéseinek alkalmazásáról rendelkezik.

TATTAY Levente azon kevés hazai szerző közé tartozik, aki következetesen feldolgozta a használati minta jogának kérdéseit, nemcsak magyarul,¹ de angol nyelven is.²

A joggyakorlat persze a törvény újbóli és újbóli mérlegre tételét igényli. A következőkben egy olyan tíz éve folyamatban lévő ügyről számolok be, amely nemcsak valamennyi magyar fórumot foglalkoztatta, de amely az EU Bíróságát is megjárta.

* A Magyar Tudományos Akadémia doktora, jogtanácsos.

¹ TATTAY Levente: *A szellemi alkotások joga*. Budapest, SZIT, 2001. (1. kiadás) s az azt követő további kiadásokban is.

² Levente TATTAY: *Intellectual Property Law in Hungary. International Encyclopedia of Laws*. Kluwer, 2010. 231–251.

1. Ismételt újdonságvizsgálat

A Plastinnova Kft. „Záró elem, előnyösen italt tartalmazó palackok lezárására” tárgyban 1991. május 17-én ipari mintaoltalmi bejelentést nyújtott be a Magyar Szabadalmi Hivatalhoz 2252-320/91 szám alatt, majd erre alapítva 1992. szeptember 1-jén használati mintaoltalmi bejelentést terjesztett elő. A Plastinnova, az ipari minta bejelentés származtatására való hivatkozással a második bejelentés tekintetében az első bejelentéshez fűződő elsőbbségi jogot igényelte. A Magyar Szabadalmi Hivatal e származtatási kérelemnek helyt adott, és használati mintaoltalmat engedélyezett az ipari mintaoltalmi bejelentés elsőbbségével.

A Bericap Záródástechnikai Bt. újdonság és feltalálói lépés hiányában, az érintett használati mintaoltalom megsemmisítését kérte.

A Magyar Szabadalmi Hivatal 2004. június 1-jén kelt U9200215/35 számú határozatával az említett használati mintaoltalom érvényességét – korlátozással – fenntartotta.

A Plastinnova a használati mintaoltalom jogosultjaként a Fővárosi Bíróságtól a Magyar Szabadalmi Hivatal e határozatának megváltoztatását kérte. E bíróság, amely elsőfokú bíróságként járt el, a kérelmet elutasította, és az U9200215/35 számú határozatot megváltoztatva elrendelte a megtámadott mintaoltalom megsemmisítését.

A Plastinnova fellebbezése folytán a Fővárosi Ítéltábla végzéssel az elsőfokú bíróság határozatát a használati mintaoltalom megsemmisítését illetően megváltoztatta.

A Bericap jogorvoslati kérelme alapján eljáró Legfelsőbb Bíróság a fellebbviteli szakban hozott végzést helybenhagyta.

Az újabb eljárás (közigazgatási eljárás) 2007. január 31-én indult, amikor a Bericap a Magyar Szabadalmi Hivatalhoz a vitatott használati minta fennmaradt része oltalmának megsemmisítése iránt újabb kérelmet nyújtott be. Ebben megsemmisítési okként az újdonság és feltalálói lépés hiányára hivatkozott. Kérelméhez – egyéb dokumentumok mellett – szabadalmi leírásokat mellélt.

A Plastinnova az újabb megsemmisítési kérelem érdemi vizsgálat nélküli elutasítását kérte a korábbi megsemmisítési eljárásra tekintettel.

A Magyar Szabadalmi Hivatal U9200215/58 számú határozatával e megsemmisítési kérelmet az Szt. 42. § (3) bekezdésére való hivatkozással elutasította. E rendelkezést akként alkalmazta, hogy az újabb megsemmisítési eljárásban figyelmen kívül hagyta a Bericap által becsatolt szabadalmi leírásokat. Álláspontja szerint ugyanis e dokumentumok „képezték az alapját a korábbi megsemmisítési eljárás döntésének”. Hozzátette, hogy „ezen dokumentumok

mindegyike vizsgálat tárgyát képezte, függetlenül attól, hogy melyikük tartalmazott a mintára nézve releváns információt”, és hogy „mivel ezen vizsgált dokumentumok összességén alapul az előző eljárás döntése, ezeket a dokumentumokat ebben az eljárásban figyelmen kívül kell hagyni.” Továbbá a Magyar Szabadalmi Hivatal azt is kifejtette, hogy a „használati mintaoltalom főigényponti jellemzőinek mindegyike azonosítható [volt] a fotókról, tehát az elsőbbség megillette a használati mintaoltalmat”. Hozzátette, hogy „az elsőbbség kérdéséről már a korábbi eljárásban is született döntés, amely szintén arra alapult, hogy a használati mintaoltalmat megilleti az ipari mintából való származtatás révén szerzett elsőbbség”.

A Bericap a Fővárosi Bírósághoz benyújtott kérelmével a Magyar Szabadalmi Hivatal határozatának megváltoztatását és a használati mintaoltalom megsemmisítését kérte. Ezenfelül kérte valamennyi előterjesztett bizonyíték figyelembevételét, és arra hivatkozott, hogy a használati mintaoltalom a szabadalomhoz hasonlóan kizárólagos jogokat biztosít a jogosult számára. A Bericap szerint ezért közérdek fűződik annak biztosításához, hogy kizárólagos jogokat csak olyan használati mintaoltalom alapozhasson meg, amely tiszteletben tartja a jogszabályi követelményeket. Véleménye szerint a jogalkotó a közérdek érvényesülését a megsemmisítés jogintézményének megteremtésével biztosítja.

A Plastinnova a Magyar Szabadalmi Hivatal U9200215/58 számú határozatának hatályban tartását és a megváltoztatási kérelem elutasítását kérte.

A Fővárosi Bíróság hatályon kívül helyezte az U9200215/58 számú határozatot, és a Magyar Szabadalmi Hivatalt új eljárásra utasította. Úgy találta, hogy az újabb megsemmisítési kérelemmel kapcsolatban nem hagyhatók figyelmen kívül bizonyítékok pusztán azon az alapon, hogy már hivatkoztak rájuk a korábbi megsemmisítési eljárásban.

A Fővárosi Ítéltábla a Fővárosi Bíróság végzését hatályon kívül helyezte, és a Fővárosi Bíróságot az ügy újabb tárgyalására és újabb határozat hozatalára utasította, miután megállapította, hogy „az újabb megsemmisítési kérelem elbírálása során vizsgálandó tények körét a Magyar Szabadalmi Hivatal helyesen határozta meg”.

A Fővárosi Bíróság erre előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezett az EU Bíróságnál. Az előzetes döntéshozatalra utaló határozatban a Fővárosi Bíróság pontosította, hogy figyelemmel a jogérvényesítésről szóló 2004/48/EK irányelv rendelkezéseire, különösen annak 2. cikke (1) bekezdésére és 3. cikke (2) bekezdésére, arra szeretne választ kapni, hogy miként kell a nemzeti jognak a használati mintaoltalom megsemmisítésére irányuló eljárásokra vonatkozó szabályait alkalmazni.

A Fővárosi Bíróság ezenfelül pontosította, hogy azok a kérdések, amelyek megválaszolására az EU Bíróságot felkérték az előzetes döntéshozatal iránti kérelemben, a Párizsi Uniós Egyezmény és a TRIPS-megállapodás rendelkezéseinek a vonatkozó magyar jogszabályok alkalmazási módjával történő összehasonlításán alapulnak.

E körülményre való tekintettel a Fővárosi Bíróság felfüggesztette az eljárást és előzetes döntéshozatal céljából az alábbi kérdéseket terjesztette az EU Bírósága elé:

- 1) Összhangban van-e az Európai Unió jogával, ha a használati mintaoltalom megsemmisítési kérelemmel kapcsolatos megváltoztatási eljárásban az intézkedések, eljárások és jogorvoslatok olyan módon vannak alkalmazva, hogy a nemzeti bíróság nincs kötve a felek kérelmeihez vagy jognyilatkozataihoz, ideértve, hogy a bíróság az általa szükségesnek talált bizonyítást jogosult elrendelni hivatalból?
- 2) Összhangban van-e az Európai Unió jogával, ha a használati mintaoltalom megsemmisítési kérelemmel kapcsolatos megváltoztatási eljárásban az intézkedések, eljárások és jogorvoslatok olyan módon vannak alkalmazva, hogy a nemzeti bíróság határozata meghozatalában nincs kötve a megsemmisítési kérelem tárgyában hozott közigazgatási hatósági döntéshez, vagy az abban megállapított tényálláshoz, különösen a közigazgatási eljárás során megjelölt megsemmisítési okokhoz, vagy a közigazgatási eljárás során előterjesztett nyilatkozatokhoz, állításokhoz vagy bizonyítékokhoz?
- 3) Összhangban van-e az Európai Unió jogával, ha a használati mintaoltalom megsemmisítésére irányuló újabb kérelemmel kapcsolatos megváltoztatási eljárásban az intézkedések, eljárások és jogorvoslatok olyan módon vannak alkalmazva, hogy a nemzeti bíróság az újabb kérelem bizonyítékai közül – ideértve a technika állására vonatkozó bizonyítékokat is – kizárja azokat, amelyekre a használati mintaoltalom megsemmisítésére irányuló korábbi kérelemmel kapcsolatban már hivatkoztak?

Előzetes döntéshozatali kérelmében a Fővárosi Bíróság utalt a fővárosi Ítéletábla gyakorlatára is (8. Pkf. 26.204/2009, 8. Pkf. 25.119/2008 és 8. Pkf. 25.143/2004) annak dokumentálására, hogy a használati mintaoltalom megsemmisítésével kapcsolatos bírósági eljárásban a másodfokú bíróság nem ért egyet az officialitás alkalmazásának lehetőségével. Az előterjesztés kitért továbbá arra is, hogy a TRIPS csak angol, francia és spanyol nyelven foglalja magában a Párizsi Uniós Egyezmény releváns rendelkezéseit, magyarul nem, s a Fővárosi

Bíróság a „megsemmisítés”, a „hatálytalanítani” és a „megvonás” szavak tartalmának értelmezésénél a hiteles angol nyelvű változatot vette alapul.

2. Az előzetes döntéshozatali eljárás elleni kifogás elutasítása

A Plastinnova a Fővárosi Bíróság felfüggesztő határozata – beleértve az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezését – ellen fellebbezést és kifogást terjesztett elő. Ebben többek között azzal érvelt, hogy az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésére a Fővárosi Bíróság nem jogosult, az EU Bírósághoz – szerinte – ilyen előterjesztést kizárólag a Legfelsőbb Bíróság tehet.

A Fővárosi Ítélet tábla a Plastinnova fellebbezését 8. Pkf. 28.075/2010 sz. végzéssel elutasította. A határozatból csak néhány tanulságos gondolatot idézek.

A 2010. január 1-jén hatályba lépett 2009. évi LXVIII. törvény 4. § (2) bekezdése módosította a Pp.-nek az adott ügy szempontjából vizsgálendő 155/A. §-át. A hatályos Pp. 155/A. § (3) bekezdése alapján az előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményező végzés és az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésére irányuló kérelem elutasítása ellen nincs helye külön fellebbezésnek. Mivel ezt a jogszabályt a hatályba lépését követően indult ügyekben lehet alkalmazni, ez azt jelenti, hogy a 2010. január 1-jét követően indult ügyekben a tételes jog zárja ki, hogy a másodfokú bíróság érdemben állást foglaljon az elsőfokú bíróság előzetes döntéshozatalát kezdeményező végzése tekintetében.

A módosító rendelkezés hatálybalépését megelőzően indult ügyekben a fellebbezés kizártságára a nemzeti tételes jog alapján nem lehet hivatkozni, de ez a jogi helyzet mégsem eredményezheti azt, hogy a másodfokú bíróság az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezése iránti végzést érdemben felülbírálhassa, mert ezt a közösségi jog szabályai és gyakorlata nem teszi lehetővé.

A nemzeti jogrendszerektől eltérő, önálló, sui generis európai jog egységes értelmezésére és alkalmazására irányuló törekvés alapján az Európai Unió őseinek tekintendő szerződések (EK, ESZAK, EURATOM) lehetővé tették, hogy egy független jogszolgáltatási szerv, az EU Bírósága állást foglaljon bizonyos aktusok érvényessége, értelmezése kérdésében. Az EK-Szerződés (EKSZ) 177. cikke, majd a 264. cikke értelmében az EU Bírósága előzetes döntést hozhat a Szerződés értelmezéséről, a Közösség intézményei és az EK Bizottsága által hozott aktusok érvényességéről és értelmezéséről, valamint a Tanács által létrehozott szervek alapszabályainak értelmezéséről, valamint a Tanács által létrehozott szervek alapszabályainak értelmezéséről, ha ezek az alapszabályok így rendelkeznek.

Az említett cikkek második bekezdése értelmében, ha egy tagállami bíróság előtt – az (1) bekezdésben megjelölt, így többek között a közösségi jog értelmezésével kapcsolatban – kérdés merül fel, és a bíróság meggyőződése szerint ítéletének meghozatalához szükség van a kérdés eldöntésére, kérheti az EU Bíróságtól előzetes döntés hozatalát. A harmadik bekezdés azon tagállami bíróságok számára, amelyek határozatai ellen a nemzeti jog értelmében nincs jogorvoslati lehetőség, az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezését kötelezettségként írja elő.

Az EU Bírósága a magyar vonatkozású C-210/06. számú, a Cartesio Oktató és Szolgáltató Bt. ügyében 2008. december 16-án meghozott ítélete³ is értelmezte az előzetes döntéshozatali eljárás számos vonatkozását, magát a jogintézményt és az annak kereteit szabályozó (akkor még) EKSZ 234. cikkének a Pp. szabályaival való kapcsolatát. Megállapításai és az abban foglalt iránymutatások az EUMSZ 267. cikkére vonatkozóan is érvényesek.

A Cartesio-ügyben az EU Bírósága – egyebek mellett – kimondta, hogy az EKSZ 234. cikkével nem összeegyeztethetetlen, ha a tagállami bíróságoknak az előzetes döntéshozatal iránti kérelemnek az EU Bírósága elé terjesztésére vonatkozó határozata ellen a nemzeti jog szerinti rendes jogorvoslattal lehet élni, azonban – a korábban említett ügyben kifejtett ítélkezési gyakorlat szerint – az ilyen jogorvoslat kimenetele nem korlátozhatja az előterjesztő bíróságnak az EKSZ 234. cikkében biztosított azt a jogkörét, hogy az EU Bíróságához forduljon, amennyiben az előterjesztés feltételeit fennállni látja (93. pont).

Az EU Bírósága az Cartesio-ügyben emlékeztetett arra is, hogy az elsőfokú bíróság az EKSZ 234. cikke értelmében szabadon fordulhat az EU Bíróságához annak ellenére, hogy a nemzeti jog szerint a bíróságokat köti a magasabb fokú bíróság jogi értékelése. Az olyan, az előzetes döntéshozatalra utaló végzéssel szembeni fellebbezésre vonatkozó nemzeti szabályok esetén, amelyek értelmében az alapügy egésze továbbra is a kérdést előterjesztő bíróság előtt marad folyamatban – ha a fellebbviteli bíróság jogosult lenne az előterjesztésre vonatkozó végzés megváltoztatására, mellőzhetné az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezését – megkérdőjeleződhetne az elsőfokú bíróságnak az EKSZ 234. cikk által biztosított autonóm jogosultsága (98. pont).

A Cartesio-ügyben hozott ítélet is hangsúlyozta, hogy az EKSZ 234. cikkének megfelelően az előzetes döntéshozatal iránti kérelem helytállóságának és szükségességének megítélésére – főszabály szerint – az előterjesztő bíróságnak van kizárólagos felelőssége. Így a kérdést előterjesztő bíróság feladata, hogy az

³ *Európai Jog*, 2009/2. 43.

előzetes döntéshozatalra utaló végzéssel szemben benyújtott fellebbezés alapján hozott határozatból levonja a következtetéseket és eldöntse: az előzetes döntéshozatal iránti kérelem fenntartásának, megváltoztatásának vagy visszavonásának van helye (96. pont).

Az EU Bírósága az okfejtését úgy összegezte, hogy az EKSZ 234. cikk második bekezdését úgy kell értelmezni, hogy e rendelkezés minden nemzeti bíróság számára biztosítja azt a jogosultságot, hogy az EU Bírósága előtti előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezéséről határozzon és ez a joguk nem kérdőjelezhető meg olyan nemzeti szabályok alkalmazásával, amelyek lehetővé teszik a fellebbviteli bíróság számára a végzés megváltoztatását, a kezdeményezés mellőzését, illetve az előterjesztő bíróságnak a felfüggesztett nemzeti eljárás folytatására utasítását (98. pont).

E döntés tette szükségessé, hogy a Legfelsőbb Bíróság Polgári és Közigazgatási Kollégiuma 1/2009. (VI. 24.) PK-KK szám alatt közös véleményt nyilvánítson az előzetes döntéshozatali eljárás körében hozott végzések elleni fellebbezések elbírálásáról, illetve rámutasson arra, hogy a magyar jogszabályok alapján mely bíróságot kell az előterjesztésre kötelesnek tekinteni. A Cartesio-ügyben kifejtett jogelvek alapján került sor a már említett törvénymódosításra is.

A kifejtettek közül több, a jelen – 2008. október 6-án indult – ügyre vonatkozó jogi következtetés is adódik. A fellebbezéssel támadott végzést meghozó elsőfokú bíróságnak jogában állt az EU Bíróságához előterjesztést tenni, tehát nem meglepő az ellenérdekű félnek az az álláspontja, hogy csak a Legfelsőbb Bíróság jogosult előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésére. Megállapítható továbbá, hogy az előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményező végzés elleni fellebbezés elbírálásakor a másodfokú bíróság nem vizsgálhatja sem a kezdeményezés szükségességét, sem az előterjesztett kérdések tartalmát és indokoltságát, és ebben a körben a másodfokú bíróság az elsőfokú határozatot nem változtathatja meg.

Az előbbi okfejtésből eredően a fellebbviteli bíróság az előterjesztés érdemi vizsgálatára nem jogosult. Kizárólag az EU Bírósága mérlegelheti, hogy az előterjesztő nemzeti bíróság valóban olyan kérdést terjesztett elé, amely a közösségi jogot érinti, és amely az EUMSZ 267. cikke alapján a közösségi jog alapján megválaszolható. Az EU Bíróságának gyakorlatából levonható az a következtetés is, miszerint a döntés joga a jelen ügyben is az elsőfokú bíróságot illeti meg, ugyanakkor terheli annak felelőssége is.

3. Ítélet⁴

Megjegyzés: Az ügy érdekessége, hogy az előzetes döntéshozatal ellen a magyar kormány is állást foglalt, azzal az indokkal, hogy

1. a kérdést előterjesztő bíróság nem fejtette ki azokat az indokokat, amelyek miatt a 2004/48/EK irányelv értelmezése számára nélkülözhetetlennek tűnik,

2. a 2004/48/EK irányelv irreleváns az adott jogvita eldöntése szempontjából, hiszen ez csupán a szellemi tulajdonjogok megsértése esetén alkalmazandó polgári és közigazgatási jogi eszközök harmonizációjára irányul. Márpedig az adott ügyben a folyamatban lévő eljárás tárgya egy használati minta érvényesítése és nem a szellemi tulajdonjogok megsértése.

Az EU Bírósága 2012. november 15-én kihirdetett – a főtanácsnok indítványa nélkül hozott – ítéletében többek között a következőket mondta.

3.1. Az elfogadhatóságról

(ad 1) Az állandó ítélkezési gyakorlat szerint az EU Bírósága csak akkor utasíthatja el a nemzeti bíróságok által előterjesztett előzetes döntéshozatal iránti kérelmet, ha az uniós jog kért értelmezése nyilvánvalóan semmilyen összefüggésben nincs az alapügy tényállásával vagy tárgyával, ha a probléma hipotetikus jellegű, vagy ha nem állnak az EU Bírósága rendelkezésére azok a ténybeli vagy jogi elemek, amelyek szükségesek ahhoz, hogy az elé terjesztett kérdésekre hasznos választ adhasson (lásd többek között a C-379/98. sz. PreussenElektra-ügyben 39. pontját,⁵ a C-466/04 sz. Acereda Herrera-ügyben

⁴ C-180/11 ügyszám. – Az ítéletet teljes terjedelmében közli: GRUR Int. 2013/1,86

⁵ Kivételes esetben az EU Bíróságának feladata áttekinteni azokat a feltételeket, amelyek mellett a nemzeti bíróság hozzá fordult, annak érdekében, hogy megvizsgálja hatáskörének fennállását (lásd ebben az értelemben a C-244/80. sz. Foglia-ügyben hozott ítélet 21. pontját). Csak akkor utasíthatja el a nemzeti bíróság előzetes döntéshozatalra előterjesztett kérdéséről való határozathozatalt, ha a közösségi jog kért értelmezése nyilvánvalóan semmilyen összefüggésben nincs az alapügy tényállásával vagy tárgyával, ha a probléma hipotetikus jellegű, vagy ha nem állnak az EU Bírósága rendelkezésére azok a ténybeli vagy jogi elemek, amelyek szükségesek ahhoz, hogy az elé terjesztett kérdésekre hasznos választ adhasson.

hozott ítélet 48. pontját,⁶ valamint a C-94/04. és C-202/04. sz., Cipolla és társai egyesített ügyekben hozott ítélet 25 pontját⁷ – jelen ítélet 58. pont).

Márpedig azt kell megállapítani, hogy nem tűnik úgy, hogy az uniós jognak az előterjesztő bíróság által kért értelmezése nyilvánvalóan nem állna semmilyen összefüggésben az alapügy tényállásával vagy tárgyával, illetve hogy az értelmezésre irányuló kérdések hipotetikus jellegűek lennének. Az előterjesztett kérdések nagyon általános jelleggel említik ugyan az uniós jogot, ugyanakkor az előzetes döntéshozatalra utaló határozatból az derül ki, hogy az alapügyben eljáró bíróság valójában a 2004/48/EK irányelv 2. cikke (1) bekezdésének és 3. cikke (2) bekezdésének, valamint a Párizsi Uniós Egyezmény 2. cikke (1) bekezdésének és a TRIPS-megállapodás 41. cikke (1) és (2) bekezdésének értelmezését kéri annak érdekében, hogy el tudja dönteni, a használati mintaoltalom megsemmisítése iránti eljárásban alkalmazandó nemzeti eljárási szabályok összeegyeztethetők-e az említett rendelkezésekkel (ítélet 59. pont).

E körülményekre tekintettel az előterjesztett kérdések relevanciájával kapcsolatos vélelem nem dől meg (ítélet 60. pont).

Ebből következik, hogy ezen elfogadhatatlansági kifogásnak nem lehet helyt adni (ítélet 61. pont).

(ad 2.) A második kifogás tekintetében elegendő megjegyezni, hogy annak a kérdésnek, hogy valamely használati mintaoltalom megsemmisítésére irányuló eljárás olyan eljárást képez-e, amely a szellemi tulajdonjogok tiszteletben tartásának biztosítását szolgálja, nincs köze az előzetes döntéshozatalra terjesztett kérdések elfogadhatóságához, hanem az e kérdések érdemi részéhez tartozik (lásd analógia útján a C-295/04-C298/04. sz. Manfredi és társai ügyben hozott

⁶ Az EU Bírósága úgy vélte, hogy nem dönthet a nemzeti bíróság által előzetes döntéshozatalra előterjesztett olyan kérdésről, amely esetben nyilvánvaló, hogy az adott közösségi jogszabály értelmezése vagy érvényességének vizsgálata, amelyet a nemzeti bíróság kért, nem függ össze az alapeljárás tárgyával vagy céljával, illetve, ha a szóban forgó probléma elméleti jellegű, és az EU Bírósága nem rendelkezik azon ténybeli, illetve jogi elemek ismeretével, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a feltett kérdéseket hasznos jelleggel meg lehessen válaszolni.

⁷ Az F. Cipolla által hivatkozott elfogadhatatlansági kifogásokkal kapcsolatosan emlékeztetni kell, hogy a nemzeti bíróság által saját felelősségére meghatározott jogszabályi és ténybeli háttér alapján – amelynek helytállóságát az EU Bírósága nem vizsgálhatja – a közösségi jog értelmezésére vonatkozóan előterjesztett kérdések releváns voltát vélelmezni kell (lásd a C-300/01. sz. Salzmann-ügyben hozott ítélet 29. és 31. pontját). A nemzeti bíróságok által előterjesztett előzetes döntéshozatal iránti kérelemnek az EU Bírósága általi elutasítása csak abban az esetben lehetséges, amennyiben nyilvánvaló, hogy a közösségi jog értelmezése, amelyet a nemzeti bíróság kért, nem függ össze az alapeljárás tényállásával vagy tárgyával, illetve, ha a szóban forgó probléma hipotetikus jellegű, vagy az EU Bírósága nem rendelkezik azon ténybeli és jogi elemek ismeretével, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a feltett kérdéseket hatékonyan megválaszolják (lásd különösen a C-379/98. sz. PreussenElektra-ügyben hozott ítélet 39. pontját és a C-466/04. sz. Acereda Herrera-ügyben hozott ítélet 48. pontját).

ítélet 30. pontját,⁸ valamint C-467/08. sz. Padawan-ügyben hozott ítélet 27. pontját⁹). Következésképpen e megállapítás nem eredményezi az előzetes döntéshozatal iránti kérelem elutasítását annak elfogadhatóságának vizsgálati szakaszában (ítélet 63. pont).

Mivel ezt az elfogadhatatlansági kifogást is el kell utasítani, az eddig kifejtettek egészéből következően az előzetes döntéshozatal iránti kérelmet elfogadhatónak kell nyilvánítani (ítélet 64. pont).

3.2. Az ügy érdeméről

Három kérdésével, amelyeket együttesen célszerű vizsgálni, a kérdést előterjesztő bíróság lényegében arra szeretne választ kapni, hogy az uniós jog akadályát képezi-e annak, hogy valamely használati mintaoltalom megsemmisítése iránti kérelemmel kapcsolatos bírósági eljárásban a bíróság:

- ne legyen a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz kötve, és hivatalból elrendelhesse a bizonyítékok szolgáltatását, amennyiben azt szükségesnek ítéli;
- ne legyen kötve a megsemmisítési kérelemmel kapcsolatban hozott közigazgatási határozathoz, sem az e határozatban megállapított tényálláshoz, és
- ne vizsgálhassa meg újból a korábbi megsemmisítési kérelem alkalmával már előterjesztett bizonyítékokat (ítélet 65. pont).

Közelebbről, az előzetes döntéshozatalra utaló határozatból az derül ki, hogy a nemzeti bíróság úgy véli, hogy az alapügyben folytatott eljárásra a 2004/48/EK irányelv alkalmazandó, és ezen irányelv, különösen annak 2. cikke (1) bekezdésének és 3. cikke (2) bekezdésének értelmezésével kapcsolatban tesz fel

⁸ Az Assitalia állításával ellentétben nem tűnik nyilvánvalónak az, hogy az EK 81. cikk értelmezése egyáltalán nem függ össze a tényekkel, illetve az alapeljárás tárgyával. Ennélfogva az Assitalia által előterjesztett, az EK 81. cikknek az alapügyben való alkalmazhatatlanságára alapított kifogásnak nincsen köze a jelen ügyek elfogadhatóságához, hanem az első kérdés érdemére vonatkozik.

⁹ Emlékeztetni kell arra, hogy annak eldöntése, hogy a nemzeti bíróság által feltett kérdések az uniós jogon kívül eső területre vonatkoznak-e amiatt, hogy a 2001/29/EK irányelv csupán minimálharmonizációról rendelkezik e területen, az említett bíróság által előterjesztett kérdések érdemi részéhez tartozik, és nem azok elfogadhatóságához (lásd a C-51/96. és C-191/97. sz. Deliège egyesített ügyekben hozott ítélet 28. pontját). Ezért az SGAE által felvetett kifogásnak, amely azon alapul, hogy az irányelv nem alkalmazható az alapeljárásbeli jogvitára, nincs köze a kérelem elfogadhatóságához, hanem az említett kérdések érdemi részére vonatkozik (lásd ebben az értelemben a C-295/04-C-298/04. sz. Manfredi és társai egyesített ügyekben hozott ítélet 30. pontját).

kérdéseket, tekintettel a Párizsi Uniós Egyezmény és a TRIPS-megállapodás jelen ítélet 59. pontjában idézett cikkeire (ítélet 66. pont).

E tekintetben előjáróban hangsúlyozni kell, hogy a WTO-t létrehozó egyezményt, amelynek a TRIPS-megállapodás részét képezi, az Unió aláírta, majd a 94/800 sz. határozattal jóváhagyta. Ebből az következik, hogy az állandó ítélkezési gyakorlat értelmében a TRIPS-megállapodás rendelkezései az uniós jogrend szerves részét képezik, és e jogrend értelmében az EU Bírósága hatáskörrel rendelkezik az említett egyezmény előzetes döntéshozatal keretében történő értelmezésére (lásd a C-431/05. sz. Merck Genéricos – Produtos Farmacêuticos ügyben hozott ítélet 31. pontját,¹⁰ és az ott hivatkozott ítélkezési gyakorlatot – jelen ítélet 67. pont).

Ami közelebből a TRIPS-megállapodás 41.1. és 41.2. cikkének együttesen értelmezett rendelkezéseit illeti, azokból az következik, hogy az ezen megállapodásban részes tagállamok kötelesek biztosítani, hogy a nemzeti jogukban rendelkezésre álljanak olyan eljárások, amelyek meghatározott jellemzőik révén a szellemi tulajdonjogok tiszteletben tartását szolgálják, hatékony intézkedést biztosítva az ezen egyezményben foglalt szellemi tulajdonjogokat sértő valamennyi cselekménnyel szemben (ítélet 68. pont).

E rendelkezések értelmében az említett megállapodásban részes tagállamok, ideértve az Uniót is, kötelesek jogszabályokat alkotni, belső jogukban a szellemi tulajdonjogok tiszteletben tartására vonatkozó olyan intézkedések bevezetésével, amelyek megfelelnek az említett rendelkezésekben meghatározottnak (ítélet 69. pont).

Egyébként, mivel a TRIPS-megállapodás, miként annak 2.1. cikkéből következik, úgy rendelkezik, hogy ezen egyezmény II., III. és IV. része tekintetében a tagállamok kötelesek megfelelni a Párizsi Uniós Egyezmény 1-12. cikkének és 19. cikkének, a TRIPS-megállapodás 41.1. és 41.2. cikke által előírt jogszabályoknak meg kell felelniük többek között ezen megállapodás 2.1. cikkének is (ítélet 70. pont).

Így a TRIPS-megállapodás és a Párizsi Uniós Egyezmény fent említett rendelkezéseinek legfőbb közös eleme az ezen egyezmények tagjainak azon kötelezettsége, hogy belső jogaik útján biztosítsák a szellemi tulajdonjogok tisz-

¹⁰ A WTO-egyezményt, amelynek a TRIPS-megállapodás részét képezi, a Közösség aláírta, majd a 94/800/EK sz. határozattal jóváhagyta. Ebből az következik, hogy az állandó ítélkezési gyakorlat értelmében a TRIPS-megállapodás rendelkezései a közösségi jogrend szerves részét képezik (lásd különösen a C-344/04. sz. IATA és ELFAA ügyben 2006. január 10-én hozott ítélet 36. pontját, valamint a C-459/03. sz. EK Bizottsága kontra Írország ügyben hozott ítéletének 82. pontját). E jogrend értelmében az EU Bírósága hatáskörrel rendelkezik az említett egyezmény előzetes döntéshozatal keretében történő értelmezésére.

teletben tartását, hatékony jogorvoslati eljárásokról rendelkezve valamennyi, e jogokat sértő cselekménnyel szemben (ítélet 72. pont).

Az Unió e jogalkotási kötelezettségének a 2004/48/EK irányelv elfogadásával eleget tett, amely irányelv, miként annak 1. cikkéből következik, a tagállamokban különböző intézkedések, eljárások és jogorvoslatok e célból történő bevezetésével a szellemi tulajdonjogok tiszteletbe tartásának biztosítását célozza (ítélet 73. pont).

Közelebbről, miként az a 2004/48/EK. irányelv 2. cikkének (1) bekezdéséből következik, az ezen irányelvben szereplő intézkedések, eljárások és jogorvoslatok, annak 3. cikkének megfelelően, az uniós jog és/vagy az érintett tagállam nemzeti joga által meghatározott valamennyi szellemi tulajdonjogi jogsértésre alkalmazandók (ítélet 74. pont).

Így tehát az egyezmények és a 2004/48/EK irányelv fent említett rendelkezései (a továbbiakban: érintett rendelkezések) nem a szellemi tulajdonjogok valamennyi vonatkozásának, csupán azoknak a szabályozására irányulnak, amelyek egyrészt e jogok tiszteletben tartásával, másrészt azok megsértésével kapcsolatosak, az arra szolgáló hatékony jogorvoslati eljárások meglétének előírásával, hogy valamennyi fennálló szellemi tulajdonjogi jogsértés megszűnjön, vagy orvoslásra kerüljön (ítélet 75. pont).

Ebből következik, hogy miként az egyébként a 2004/48/EK irányelv 2. cikkének (1) bekezdéséből is kiderül, az érintett rendelkezések csupán azoknak a különféle jogoknak a tiszteletben tartását biztosítják, amelyek azokat a személyeket illetik meg, akik e szellemi tulajdonjogokat megszerezték, nevezetesen e jogok jogosultjait, és azok nem értelmezhetők úgy, mint amelyek az azon személyek rendelkezésére álló különféle intézkedések és eljárások szabályozására vonatkoznának, akik – miként az alapügy felperese is – anélkül, hogy ők maguk lennének e jogok jogosultjai, a másik által megszerzett szellemi tulajdonjogokat vitatják (ítélet 77. pont).

Márpedig az olyan megsemmisítési eljárás, mint az alapügy tárgyát képező, pontosan azon személyek részére áll rendelkezésre, akik – anélkül, hogy maguk szellemi tulajdonjog jogosultjai lennének – a vonatkozó jogok jogosultja részére megadott használati mintaoltalmat vitatják (ítélet 78. pont).

Így tehát az ilyen eljárás, az érintett rendelkezések értelmében, nem a szellemi tulajdonjog jogosultjai védelmének biztosítására irányul (ítélet 79. pont).

Ugyanis ezen eljárás nem jelenti valamely szellemi tulajdonjog megsértését, akár azon személy oldaláról, aki ezen eljárást megindítja, hiszen ő nem jogosultja e jognak, ennek folytán nem szenvedhet el ilyen jogsérelmet, akár az említett eljárás által szabályozott valamely jog jogosultja oldalán, lévén, hogy a

vele szemben indított és az ő szellemi tulajdonjogát támadó kereset, jellegénél fogva, nem minősíthető jogsérelemnek (ítélet 80. pont).

Az előbbiekből következik, hogy az érintett rendelkezések nem az alapügy tárgyát képezőhöz hasonló megsemmisítési eljárások különféle vonatkozása-inak szabályozására irányulnak (ítélet 81. pont).

Következésképpen, az előterjesztett kérdésekre azt a választ kell adni, hogy amennyiben a 2004/48/EK irányelv 2. cikke (1) bekezdésének és 3. cikke (2) bekezdésének rendelkezései a Párizsi Uniós Egyezmény 2. cikke (1) bekezdésének és a TRIPS-Megállapodás 41.1. és 41.2. cikkének fényében értelmezve az alapügy tárgyát képezőhöz hasonló megsemmisítési eljárásokban nem alkalmazandók, e rendelkezések nem tekinthetők olyanoknak, mint amelyek akadályozzák azt, hogy az ilyen bírósági eljárásokban a bíróságok

- *ne legyenek a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz kötve, és hivatalból elrendelhessék a bizonyítékok szolgáltatását, amennyiben azt szükségesnek ítélik;*
- *ne legyenek kötve a megsemmisítési kérelemmel kapcsolatban hozott közigazgatási határozathoz, sem az e határozatban megállapított tényálláshoz, és*
- *ne vizsgálhassák meg újból a korábbi megsemmisítési kérelem alkalmával már beterjesztett bizonyítékokat (ítélet 82. pont és rendelkező rész).*

4. Megjegyzések

Az innen-onnan összegyűjtött, válogatott anyag önmagáért beszél. Kicsit szegényes volna azonban, ha ezt követően néhány saját gondolat nem következne – sőt ezt *Tattay Levente* is joggal várhatja el.

1. Az itt bemutatott ügy bonyolult és érdekes. Az eljárási aspektusok vázlatos bemutatása alapján azt lehet mondani, hogy az ügynek magyarországi és luxemburgi vonatkozásban két sarokpontja volt

- az a kérdés, hogy a Fővárosi Bíróság közvetlenül fordulhat-e az EU Bíróságához (ezt a kérdést a Fővárosi Ítélető tábla az uniós jog alapján igenlőleg döntötte el)
- az a kérdés, hogy a szóban forgó jogértelmezési kérdés az uniós jog kérdése-e (ezt a kérdést az EU Bírósága döntötte el igenlően).

2. A Fővárosi Ítéltábla állásfoglalásában figyelemreméltó módon érhető tetten a Cartesio-ügy (C-210/06) utóhatásai, ill. az abból leszűrt tanulságok. Az EU Bíróságának ez az ítélete eredményezte ugyanis

- a Pp. vonatkozó rendelkezésének (pp. 155/A § (3) bekezdés) felülvizsgálatát eredményezte ugyanis
- a Legfelsőbb Bíróság két kollégiumának – ezt megelőzően – kialakított közös véleményét
- a jogi irodalomban szokatlan „hullámverést”.¹¹

3. Nemzetközi jogi szempontból az EU Bírósága ítéletének azokat a részeit tartom különösen figyelemreméltónak, amelyek a TRIPS-megállapodásnak és a Párizsi Uniós Egyezménynek az uniós joghoz való viszonyáról szólnak (67-75. pont). Ezekből a megállapításokból többek között szerintem az is következik, hogy – mivel az uniós jog integrálta a TRIPS-megállapodást – az EU Bíróságának, egyéb feltételek fennforgása mellett (pl. kapcsolat az uniós joghoz) hatásköre kiterjed a TRIPS-megállapodás rendelkezéseinek értelmezésére is.

4. A Fővárosi Bíróság előzetes döntéshozatali kérelmében az EU jogának egésze tekintetében tette fel kérdéseit. Előterjesztésében megemlítette ugyan a jogérvényesítésről szóló 2004/48/EK sz. irányelvet, a kérdésfeltétel azonban szerintem teleologikusnak tekinthető: hiszen a jogintézmény céljának feltárása irányában hangzott el. Az EU Bírósága ebbe nem ment bele, hanem pragmatikusan, döntően a szellemi tulajdonjogok érvényesítéséről szóló 2004/48/EK sz. irányelv alapján adta meg válaszát.

5. Nem világos, hogy a magyar kormány mi okból ellenezte az EU Bíróságának előzetes állásfoglalását. A Fővárosi Ítéltábla határozatában meggyőzően kifejtette, hogy az elsőfokú bíróságnak a Pp. 155/A. § (3) bekezdésének módosítása előtti időszakban indult ügyben is joga volt előzetes állásfoglalást kérnie.

Miért zavarta volna a magyar kormányt, ha egy jogpolitikai tárgyú ügyben egy nagy tekintélynek örvendő pártatlan igazságügyi szerv jogi véleményt mond?

Az EU Bírósága végül is elkerülte ebben a magyar/magyar ügyben, pontosabban elsőfokú/másodfokú bíróság közötti eltérő koncepció, illetve eltérő joggyakorlat kérdésében történő állásfoglalást – ezt persze nem lehetett előre bizonyosan tudni.

¹¹ Az Európai Jog c. folyóirat 2009. évi 2. számában az alábbi írások jelentek meg: SIMONNÉ GOMBOS Katalin: A Cartesio-ügy eljárási cselekményei; FAZEKAS Judit: Quo vadis Cartesio? OSZTOVITS András: Köddé fakult délibáb; BLUTMAN LÁSZLÓ: Az előzetes döntéshozatal kezdeményező határozat elleni fellebbezés kérdőjelei; DEÁK Dániel: A Cartesio ügyben hozott döntés hatása a letelepedési szabadság értelmezésére.

A körülmények pedig úgy hozták, hogy a magyar kormány elfogadhatatlansági kifogásának egyetlen következménye a presztizszvesztés lett, amire nem lett volna szükség.

6. Tény, hogy a használati minta jog uniós szinten nincs – a szabadalmi joghoz vagy a védjegyjoghoz hasonlóan –harmonizálva. Az uniós védjegyjog egyértelmű választ ad a védjegyjog céljára, a védjegy funkcióira, a szabadalmi jog pedig az oltalom feltételeire. Ilyen dogmatikailag is kidolgozott válasz a használati minta jogból nem nyerhető, hiszen e vonatkozásban uniós jogi vákuumról kell beszélni. Ezért nekem az a véleményem, hogy bár a feltett anyagi jogi kérdések jogpolitikai szempontból indokoltak voltak, azok uniós vonatkozásban nagyon is „időelőttiek” voltak.

Ismereteim szerint ez volt az első eset, hogy az EU Bírósága használati minta ügyben állást foglalt.

Úgy gondolom ugyanakkor, hogy a feltett kérdésre (officialitás) a Fővárosi Bíróság (jelenleg: Fővárosi Törvényszék) meglehetősen sovány választ kapott. Az EU Bíróságának mégis javára kell írni, hogy egyáltalán foglalkozott a kérdéssel, holott a használati minta vonatkozásában az uniós jog csak a jogérvényesítés vonatkozásában ad irányelveket, nem pedig a jogszerzés tekintetében.

7. Visszatérve a magyar bíróság előtt folyó eljárásra, ezidő szerint csak annyit lehet mondani, hogy a Fővárosi Törvényszék a megváltoztatási kérelmet elutasította (3.Pk.25.895/2012/15), s az ügy fellebbezés következtében a Fővárosi Ítéletábra előtt van.

RUDOLF WELSER*

DIE WICHTIGSTEN VORHABEN ZUR REFORM DES ÖSTERREICHISCHEN ERBRECHTS¹

1. Reformbedarf

Das über zwei Jahrhunderte nahezu stabile Erbrecht ist in Bewegung geraten. Als Grund hierfür werden vor allem gesellschaftliche Veränderungen angeführt, obwohl diese oft schwer nachweisbar sind und Imanchmal die früheren Umstände für die Regelung gar nicht ausschlaggebend waren. Ich will mich daher diesen Umständen, die oft nur Alibi-Funktion für Reformen haben, nicht weiter widmen. Im Übrigen geht es bei Gesetzesänderungen aber nicht nur um grundlegende gesellschaftliche Änderungen, sondern auch um die Korrektur schon ursprünglich verunglückter gesetzlicher Bestimmungen.

Weiters können bei einer Reform auch neue Ideen Eingang in das Gesetz finden. Und schließlich ist manchmal die Notwendigkeit einer Erbrechtsreform die Folge von Änderungen auf anderen Rechtsgebieten, denen das Erbrecht in der bisherigen Fassung nicht gerecht werden kann, wofür das Verhältnis zwischen Pflichtteilsrecht und Stiftungsrecht ein Beispiel ist.

Der Schwerpunkt der erbrechtlichen Reformdiskussion lag in den letzten Jahren im Pflichtteilsrecht und hier vor allem im Anrechnungsrecht. Allerdings sind die Reformwünsche nicht auf dieses Rechtsgebiet beschränkt.

* Von em. o. Univ. Prof. DDr. h.c. Dr. Rudolf Welser, Leiter der Forschungsstelle für Europäische Rechtsentwicklung und Privatrechtsreform, Institut für Zivilrecht, Universität Wien.

¹ Der Beitrag folgt im Wesentlichen dem von mir anlässlich des Symposiums „Reform des Erbrechts“ am 20.11.2011 in Innsbruck gehaltenen Vortrages, „Die Reform des österreichischen Erbrechts“, veröffentlicht in NZ 2012/1. Die Vortragsform wurde beibehalten, daher wurde auf Nachweise und sonstige Anmerkungen im Text verzichtet.

Auch Änderungen im gesetzlichen Erbrecht und im Recht der letztwilligen Verfügungen und bei den erbrechtlichen Verträgen kommen in Betracht.

Der 17. Österreichische Juristentag hat sich im Jahr 2009 ausführlich mit allen erbrechtlichen Reformplänen beschäftigt. Hiezu ist auf das für diesen Juristentag erstattete Gutachten „Die Reform des österreichischen Erbrechts“ sowie auf die ebenfalls veröffentlichten Referate und Diskussionen zu verweisen. Mein heutiger Beitrag wird auf der Grundlage der Ergebnisse des 17. Juristentags einen Überblick über die Diskussion geben. Die beiden nachfolgenden Vorträge sind dann speziellen Themen gewidmet.

2. Allgemeine Bestimmungen und gesetzliches Erbrecht

Was das gesetzliche Erbrecht des ABGB, vor allem die Parentelenordnung, betrifft, so ist dieses noch immer allgemein akzeptiert. Nach der Reform des Ehegattenerbrechts – samt der damit verbundenen Konsequenzen für die Parentelen und der Einführung der vollen Erbberechtigung des unehelichen Kindes gibt es kaum Reformwünsche.

Der einzige Punkt, der in den letzten Jahren die Diskussion immer wieder in Schwung gebracht hat, wurde vom Gesetzgeber erledigt: die Frage eines gesetzlichen Erbrechts und Pflichtteilsrechts zwischen gleichgeschlechtlichen Lebenspartnern, die nun bekanntlich den Ehegatten gleichgestellt worden sind. Nicht aufgegriffen wurde die Erbberechtigung zwischen verschiedenen-geschlechtlichen Lebenspartnern, also zwischen Lebensgefährten. Auch für ein solches Erbrecht, um das es allerdings jetzt wieder still geworden ist, müsste allerdings gelten, was schon für die eingetragenen Partner so wichtig war, nämlich die Formalisierung des Verhältnisses als Voraussetzung des Erbrechts. Ohne eine solche Formalisierung würde die Rechtsunsicherheit unerträglich. Wann ist nämlich jemand Lebensgefährte? Wie lange muss ein solches Verhältnis dauern und wie intensiv muss es sein? Schwierigkeiten könnten auch sog. Konkurrenzverhältnisse machen, nämlich solche zu weiteren „Lebensgefährten“ und eventuell zu einem noch vorhandenen Ehegatten.

Wenn ich also jetzt von der Reform des gesetzlichen Erbrechts spreche, handelt es sich nicht um sehr grundlegende, sondern eher marginale Änderungen, um gewisse Korrekturen. Dazu gehören zB die Bestimmungen über Erbunwürdigkeit und Enterbung.

2. 1. *Erbunwürdigkeit und Enterbung*

Die Enterbungsgründe und damit die Erbunwürdigkeitsgründe bedürfen vor allem deshalb einer Reform, weil sie dem heutigen Rechtsgefühl und dem Sittlichkeitsempfinden der Bevölkerung nicht mehr gerecht werden. Vor allem die Ansichten darüber, was ein sittlicher oder unsittlicher Lebenswandel ist, und ob so etwas daher überhaupt ein Grund zur Enterbung sein sollte, haben sich sehr gewandelt. Andererseits empfiehlt es sich, die Erbunwürdigkeit schon bei geringfügigeren Verfehlungen eintreten zu lassen als jetzt oder in diesen nicht ganz so schwerwiegenden Fällen wenigstens die Enterbung zu ermöglichen, wobei die Parallelität zwischen Erbunwürdigkeit und Enterbung aufgegeben werden könnte.

Schon durch die letzte Reform abgeschafft wurde die sog. Inkapazität (§ 543 ABGB), eine immer schon zweifelhafte Einrichtung, die zuletzt ein Anachronismus war.

Fragwürdig ist aber auch der noch immer in Kraft stehende § 700 ABGB über die Bedingung der Nichtverehelichung: Nach § 700 ist „die Bedingung, dass der Erbe oder Legatar sich selbst nach erreichter Volljährigkeit nicht verehelichen solle, als nicht beigesetzt anzusehen. Allerdings muss eine verwitwete Person, wenn sie ein oder mehrere Kinder hat, die Bedingung erfüllen. Die Bedingung, dass der Erbe oder Legatar eine bestimmte Person nicht heirate, kann gültig auferlegt werden.“ Die Bestimmung sollte gestrichen, zumindest aber neu durchdacht werden.

2. 2. *Sonderererbfolge (unter Umgehung des Nachlasses)*

Gedanken sollte man sich darüber machen, ob gewisse Fälle der Sonderererbfolge, die sich außerhalb des Nachlasses vollziehen, anders geregelt werden sollten. Das gilt vor allem für die Lebensversicherung. Die Lebensversicherungssumme ist heute oft das größte Vermögen, das der Erblasser „hinterlässt“. Dennoch kann er sie dem Nachlass entziehen, indem er eine Bezugsberechtigung vereinbart, wodurch die gesetzlichen Erben und die Pflichtteilsberechtigten oft den einzigen Wert verlieren, über den der Erblasser verfügen konnte. Im Pflichtteilsrecht wurden zwar gewisse Krücken entwickelt, um die Bezugsberechtigten als Beschenkte anzusehen, doch handelt es sich hierbei um sehr zweifelhafte Notlösungen.

2. 3. Gesetzliches Erbrecht der Geschwister – Ehegattenerbrecht

Aus Notariatskreisen kommt der Vorschlag, das gesetzliche Erbrecht der Geschwister des Erblassers bei Vorhandensein eines erblasserischen Ehegatten entfallen zu lassen. Diese Änderung würde wahrscheinlich nicht umstürzlerisch sein und nicht auf großes Entsetzen stoßen. Allerdings fragt es sich, ob der Vorschlag wirklich dem Rechtsgefühl der Bevölkerung entspricht, weil man doch zu seinen Geschwistern von Kindheit an meist ein sehr intensives Verhältnis hat, ihr Erbrecht ohnedies klein und subsidiär ist, während der Ehegatte nun erbrechtlich durch gesetzliches Erbrecht, Pflichtteilsrecht und Unterhaltsansprüche sehr gut abgesichert ist.

2. 4. Ausgleichspflicht bei besonderen Leistungen?

Nach § 2057 a des deutschen BGB sind besondere Leistungen eines Abkömmlings an den Erblasser aus Anlass seines Todes abzugelten, so dass die Schlechterstellung des Abkömmlings bei der Auseinandersetzung verhindert wird. Gemeint sind Leistungen, die zu Lebzeiten des Erblassers unentgeltlich oder gegen unangemessen geringes Entgelt zur Vermehrung des Vermögens des Erblassers gemacht wurden: § 2057 a BGB lautet: „Ein Abkömmling, der durch Mitarbeit in Haushalt, Beruf oder Geschäft des Erblassers während längerer Zeit, durch erhebliche Geldleistungen oder in anderer Weise in besonderem Maße dazu beigetragen hat, dass das Vermögen des Erblassers erhalten oder vermehrt wurde, kann bei der Auseinandersetzung eine Ausgleichung unter den Abkömmlingen verlangen, die mit ihm als gesetzliche Erben zur Erbfolge gelangen; ... Dies gilt auch für einen Abkömmling, der den Erblasser während längerer Zeit gepflegt hat.“ Eigentlich handelt es sich bei dieser Vorschrift um eine Art Berücksichtigung von Empfängen, die allerdings nicht der Erblasser dem Erben, sondern der Erbe dem Erblasser gemacht hat. Einfacher ist es zu sagen, es handle sich um Schulden des Erblassers gegenüber einzelnen Kindern, die gesetzliche Erben sind. Ob man freilich in Österreich eine ähnliche Bestimmung einführen soll, ist fraglich. Das Problem liegt darin, dass auch die BGB-Bestimmung nur einen Teil der Problematik erfasst. Es sind ja nicht nur Abkömmlinge, die zB Pflegeleistungen erbringen, vielmehr kommt dafür ein relativ großer Personenkreis in Betracht. In vielen Fällen sind die pflegenden Personen mit dem Erblasser nicht einmal verwandt. Damit ist die Regelung zB auch auf den Lebensgefährten unanwendbar. Die Einführung einer von der

Erbberichtigung unabhängigen Entschädigungsleistung gehört aber gar nicht ins Erbrecht, so dass man die Bestimmung auch nicht beliebig erweitern könnte.

3. Testamentarische Erbfolge

3. 1. Elektronische Testamente

Eigentlich müsste man sich darüber wundern, dass zumindest in Österreich keine Diskussion darüber geführt wird, ob neuere technische Möglichkeiten für die Form letztwilliger Verfügungen einsetzbar sind. Nur schlagartig seien erwähnt: Tonbandaufnahmen, Filmaufzeichnungen, Videoaufnahmen uä. Erstaunlicherweise sind solche Aufzeichnungen viel fälschungsgefährdeter als der Laie glaubt. Um mehr Sicherheit zu erreichen, müssten daher relativ komplizierte Vorgänge eingehalten werden, zB die Beiziehung von Zeugen oder die Hinterlegung des Materials bei Gericht oder bei Notar. Bei einem solchen Aufwand bietet aber die Elektronik gegenüber den herkömmlichen Formen kaum noch Vorteile. Man sollte also auf diesem Gebiet nicht ohne Weiteres eine Reform anstrengen.

3. 2. Nuncupatio beim fremdhändigen Testament

Überhaupt werden die heutigen Testamentsformen kaum in Frage gestellt. Daher hiez zu nur eine einzige Bemerkung: das beim fremdhändigen Testament bestehende Erfordernis der Bekräftigung, also die ausdrückliche Bestätigung des Erblassers, dass das Schriftstück seinen letzten Willen enthalte (die sog. „nuncupatio“), könnte entfallen. Das Erfordernis ist den Beteiligten in der Regel unbekannt und wird auch meist nicht eingehalten. Die Entdeckung des Mangels ist vom Zufall oder von besonderen Rechtskenntnissen eines Beteiligten abhängig. Ist es doch geradezu unnatürlich, dass man vom Erblasser gegenüber den Zeugen eine solche Aussage verlangt, wo er doch die Zeugen zum Testierakt eigens hergebeten hat und aus den Umständen alle Anwesenden wissen, worum es geht. Die Bekräftigung kann also allzu leicht vergessen werden, was zur Ungültigkeit des letzten Willens führt.

3.2. Befangenheit von Testamentszeugen

Die in § 594 ABGB aufgezählten Fälle der Ausgeschlossenheit oder Befangenheit von Zeugen muten veraltet und zufällig an und bedürften dringend einer Überarbeitung. Allerdings würde zB eine schon einmal vorgeschlagene Bestimmung, dass alle Personen als Zeugen ausgeschlossen sind, bei denen Gründe vorliegen, ihre Unbefangenheit in Zweifel zu ziehen, zu großer Rechtsunsicherheit über die Gültigkeit der Form führen, so dass man diese Umschreibung nicht empfehlen kann. Der Befangenheitstatbestand sollte möglichst einfach und rechtssicher anwendbar sein. Auf jeden Fall wäre § 594 Satz 1 ABGB um den Lebensgefährten zu erweitern. Die Erfahrung lehrt überdies, dass es auch bei Bedenkung einer juristischen Person befangene Zeugen geben sollte, was der OGH mit der wenig tiefgehenden Begründung ablehnt, dass die Aufzählung in § 594 taxativ sei.

4. Aufhebung von Anordnungen des Erblassers

Bei genauerer Betrachtung der Anordnungen des Erblassers fällt auf, dass manche davon strikt befolgt werden müssen, während andere von den Erben einvernehmlich aufgehoben werden können.

Letzteres trifft zB auf Bestimmungen über die Bestellung von Nachlassverwaltern, inhaltliche Verwaltungsanordnungen – auch solche, die über die Zeit nach der Einantwortung hinausreichen –, Teilungsanordnungen und fideikommissarische Substitutionen, zu. Selbstverständlich kann der Erblasser Bedingungen und Befristungen formulieren, ebenso Auflagen anordnen. Wenn er dies aber nicht ausdrücklich tut, also seine Anordnungen nicht auf diese Weise absichert hat, ist die Aufhebung der angeführten Anordnung durch die Erben sanktionslos. Es fragt sich, ob wirklich dem Willen des Erblassers so wenig Kraft beigemessen werden soll, oder ob der erblasserische Wille wie in anderen Fällen zu respektieren ist.

5. Vertragliche Zuwendungen von Todes wegen

Es ist zunächst darauf hinzuweisen, dass zwar manche Verträge Wirkungen beim Tod des Vertragspartners äußern, aber dennoch keine Verträge auf den Todesfall sind. Eine solche bloße Wirkung „inter vivos“ wird bei sog. entgelt-

lichen Verträgen auf den Todesfall, vor allem bei gesellschaftsrechtlichen Vereinbarungen, angenommen, die auch schlechthin als entgeltlich qualifiziert werden. Uns geht es aber hier nur um die unentgeltlichen Verfügungen auf den Todesfall.

5. 1. Erbvertrag

Die zentrale Stellung unter solchen Verträgen nimmt natürlich der Erbvertrag ein, wenngleich seine praktische Bedeutung heute nicht mehr so groß ist wie früher. Soweit er Verwendung findet, bereitet er bei den immer zahlreicher werdenden Ehescheidungen Schwierigkeiten. Als Ehepakt erlischt er zwar mit der Scheidung, Aufhebung oder Nichtigerklärung der Ehe, doch bleibt dem schuldlos geschiedenen gegenüber dem schuldigen Teil das Recht aus dem Erbvertrag vorbehalten, eine Sanktion, die heute in unangemessen erscheint. Hier täte eine Änderung not.

Forderungen nach einer Ausweitung der Möglichkeiten für vertragliche Zuwendungen auf den Todesfall sind nicht recht überzeugend, weil die freie Widerruflichkeit an sich zum Wesen der letztwilligen Vermögensordnung gehört, weshalb bindende Geschäfte die Ausnahme bleiben müssen. Ein Bedürfnis nach einer Ausweitung ist auch in der Praxis nicht laut geworden. Wichtig ist hingegen die Schenkung auf den Todesfall.

5. 2. Schenkung auf den Todesfall

Die Schenkung auf den Todesfall hat in den letzten Jahrzehnten immer größere Bedeutung erlangt. Ihr Vorteil liegt darin, dass der Beschenkte darauf vertrauen kann, beim Tod des Geschenkgebers wirklich eine bestimmte Sache zu erhalten, während die Verpflichtung aus dem Erbvertrag leicht ins Leere gehen kann: der Erbvertrag bezieht sich als Erbrechtstitel auf das beim Tod des Erblassers vorhandene Gesamtvermögen (den Nachlass), hindert aber den Erblasser nicht daran, über sein Vermögen unter Lebenden zu verfügen, so dass er uU auch gar nichts hinterlässt, was der Vertragserbe erhalten könnte. Das verhindert zumindest prinzipiell die Schenkung auf den Todesfall, die deshalb weit beliebter ist. Bei ihr gibt es allerdings eine große Anzahl von Streitfragen, zB die Bedeutung und Reichweite des vom Gesetz verlangten Widerrufsverzichts, die bei einer Erbrechtsreform geklärt werden sollten.

6. Ehescheidung und Erbrecht

Bei allen Arten der Erbfolge sollte sowohl im Bereich der gesetzlichen als auch der gewillkürten Erbfolge sollte die Wirkung von Ehescheidungen auf das Erbrecht klar und teilweise anders geregelt werden. So stört einen, dass derzeit trotz einer Scheidung letztwillige Verfügungen, Testamente, Kodizile und Schenkungen auf den Todesfall aufrecht bleiben, während es eher umgekehrt sein sollte. Der heutigen Auffassung von der Ehescheidung entspricht nur die völlige Trennung in jeder Beziehung. Es kann daher auch nicht vermutet werden, dass das Aufrechterhalten letztwilliger Verfügungen im Sinne des Erblassers sei. Ebenso wenig überzeugt, dass einem schuldlos geschiedenen Teil das Recht aus einem Erbvertrag erhalten bleiben soll. ME sollten alle Geschäfte von Todes wegen zugunsten eines Ehegatten durch eine was immer für eine Scheidung aufgehoben werden. Der Erblasser hätte selbstverständlich die Möglichkeit einer neuerlichen Verfügung zugunsten des früheren Partners.

Reformbedürftig ist aber auch eine Nebenbestimmung. Nach § 759 Abs 2 ABGB entfällt das gesetzliche Erbrecht, wenn der Erblasser bei seinem Tod die Scheidungsklage eingebracht hatte und der Beklagte im Fall einer Scheidung als schuldig anzusehen gewesen wäre. Diese Bestimmung sollte erstens vom Verschulden unabhängig sein: die Zerrüttungsscheidung wäre der Verschuldensscheidung gleichzustellen, was schon durch die Weglassung der Einschränkung auf den Verschuldensfall geschehen könnte. Zweitens sollte die einvernehmliche Scheidung in die Vorschrift einbezogen werden. Vorraussetzung müsste hier wohl die gemeinsame Einbringung eines dem Gesetz entsprechenden Scheidungsantrages sein. Letztlich sollten von § 759 Abs 2 alle Scheidungen erfasst sein.

7. Zum Pflichtteilsrecht im allgemeinen

Ich komme nun zum letzten, aber wichtigsten Punkt, der Reform des Pflichtteilsrechts.

7. 1. Abschaffung des Pflichtteils

Immer wieder verlangen vereinzelte Stimmen die Abschaffung des Pflichtteils. Diese Forderung findet aber weder in der Lehre, noch in der Bevölkerung die nötige Resonanz (Beispiel: Leiter der zuständigen Abteilung im BMfJ

Dr. *Stormann*). In der Bevölkerung herrscht immer noch das Gefühl, dass Verwandtschaft und Familie für die Vermögensbindung eine Rolle spielen: „Wer will wohl und selig sterben, lass sein Gut den rechten Erben!“ Ehe und Familie mögen zwar nicht mehr dieselbe Rolle spielen wie früher, doch ist ihre verpflichtende Kraft noch heute lebendig. Dabei spielt im „Kernbereich“ natürlich die Blutsverwandtschaft eine wichtige Rolle. Gelehrter ausgedrückt, lässt sich das Pflichtteilsrecht mit der hM in Deutschland vor allem mit der Familiensolidarität und seiner „familienschützenden Funktion“ begründen. Mit „Familiensolidarität“ meint man, dass die Weitergabe von Vermögen innerhalb der Familie eine lange Tradition hat. Auch sei der Wunsch, das Vermögen für die Familie zu erhalten und in ihr weiterzugeben, zu respektieren. Die „familienschützende Funktion“ hat besonders Bedeutung, wenn die Familiensolidarität, zB wegen Entfremdung von Eltern und Kindern, nicht mehr gelebt wird. Durch das Pflichtteilsrecht bleiben die familiären Bande bei der Verteilung des Nachlasses erhalten und verhindern, dass das Kind wegen dieser Entfremdung völlig vom Nachlass ausgeschlossen wird. Das hat heute im Zeitalter der Patchwork-Familien eine ganz besondere Bedeutung, weil doch die ursprüngliche Familie oft nur noch durch die Blutsverwandtschaft zusammen gehalten wird. In Deutschland ist das Pflichtteilsrecht sogar verfassungsrechtlich abgesichert: in der Entscheidung des deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 19. April 2005 heißt es, die grundsätzlich unentziehbare und bedarfsunabhängige Mindestbeteiligung der Kinder des Erblassers an dessen Nachlass sei durch die Erbrechtsgarantie (Art 14 Abs 1) und den Schutz der Familie nach Maßgabe des Grundgesetzes gewährleistet.

Übrigens darf man bei der Diskussion des Pflichtteilsrechts auch nicht außer Acht lassen, dass seine Beseitigung in gewissem Sinn auch das gesetzliche Erbrecht in Frage stellt. Billigt man nämlich Verwandtschaft und Ehe für den Pflichtteil keine Bedeutung mehr zu, so kann man auch fragen, ob Verwandtschaft und Familie überhaupt noch die gesetzliche Erbfolge begründen können.

Spricht also fast alles für das Pflichtteilsrecht, so erscheint doch die Erleichterung der Pflichtteilsentziehung durch Reform der Enterbungsgründe diskutabel, worauf ich schon hingewiesen habe.

7. 2. Pflichtteilsansprüche gegen Unternehmer, Fälligkeit und Stundung des Pflichtteils

Vor einiger Zeit hat sich eine Arbeitsgruppe zum Ziel gesetzt, Lösungen zu erarbeiten, „um den Fortbestand von Unternehmen im Erbfall zu sichern“. Sie ging davon aus, dass die Ansprüche Pflichtteilsberechtigter die Erben unter Umständen dazu zwingen, das ererbte Unternehmen zu veräußern oder zu zerschlagen, um Pflichtteilsansprüche befriedigen zu können. Die Arbeitsgruppe hat daher einen Gesetzentwurf ausgearbeitet, der auf eine Privilegierung des Unternehmer-Erben hinausläuft, man könnte sogar von einem eigenen Pflichtteilsrecht für Unternehmer sprechen. Zunächst wollte die Arbeitsgruppe offenbar Pflichtteilsansprüche sogar zugunsten von Unternehmern herabsetzen, hat sich aber letztlich doch dann dazu entschlossen, sich mit einer Stundungsregelung zu begnügen. In der Tat ist ein „privilegium odiosum“ jener Pflichtteilsberechtigten, die ihr Recht gegen einen Erben geltend machen müssen, der letztwillig ein Unternehmen erhält, oder gegen einen Erben, der aus dem Nachlass ein Unternehmen einem Legatar übertragen muss, schon aus Gründen der Gleichbehandlung nicht gerechtfertigt. Eine neue Regelung muss alle Fälle, in denen der Geltendmachung von Pflichtteilsansprüchen die Beeinträchtigung oder Zerstörung von Werten droht, gleich behandeln. Schon gar nicht kommt eine Kürzung von Pflichtteilsansprüchen aus Gründen in Betracht, wie sie die Arbeitsgruppe angeführt hat: zur Förderung der Vollbeschäftigung, der heimischen Wirtschaft, des Unternehmerstandes uä. Warum soll ein einzelner, Zeit seines Lebens ungerecht behandelter Pflichtteilsberechtigter seinen Mindestanteil verlieren, nur um die heimische Wirtschaft zu fördern?

Eingeführt werden kann und sollte eine Stundungsmöglichkeit, die den Erben unter genauer festzulegenden Vorraussetzungen vor seiner wirtschaftlichen Gefährdung durch Pflichtteilsansprüche schützt oder diese Gefahr mindert. Die Regelung sollte einfach und praktikabel gestaltet werden und nur den Erben, nicht aber Legataren zugute kommen.

Man könnte eine Regelung treffen, nach welcher der Pflichtteil ganz oder teilweise auf höchstens fünf Jahre gestundet werden kann, wenn seine sofortige Entrichtung aufgrund der Art des Nachlassvermögens den Erben wirtschaftlich hart treffen würde, vor allem wenn dadurch für ihn ein Zwang zur Veräußerung oder Beeinträchtigung des erworbenen Familienheims oder zur Veräußerung eines Unternehmens oder eines ähnlichen Wirtschaftsgutes entstünde, das für den Erben die Lebensgrundlage darstellt. Das Gericht sollte auch Ratenzahlungen bewilligen können und allenfalls eine Verzinsung festlegen. Eine Stundung

sollte aber ausgeschlossen sein, wenn sie dem Pflichtteilsberechtigten wegen seiner eigenen wirtschaftlichen Verhältnisse nicht zugemutet werden kann.

Diskutabel wäre überhaupt, den Pflichtteil generell nicht mit dem Tod des Erblassers, sondern erst später fällig werden zu lassen, zB in Anlehnung an das Vermächtnisrecht erst 1 Jahr später.

7. 3. Allgemeines Recht zur Pflichtteilsminderung

Neben der Neuformulierung der Enterbungsgründe (genau umschriebene Tatbestände) könnte zur Abmilderung des Pflichtteilsrechts ein allgemeines Recht zur Pflichtteilsminderung - in Analogie zu § 773 a ABGB - erwogen werden. Voraussetzung der Minderung müsste eine „Entfremdung“, dh das Fehlen eines Naheverhältnisses sein, das eine gewisse Zeit andauert hat. Problematisch ist allerdings, dass es auf diese Weise zu einer Aushöhlung des Pflichtteilsrechts kommen könnte, zumal der Erblasser die Möglichkeit hätte, die Entfremdung zu fördern oder direkt herbeizuführen. Was Entfremdung genauer ist, welcher Grad von Entfremdung erforderlich wäre, wie er festzustellen wäre und wie lang die Entfremdung dauern müsste, ließe sich kaum umschreiben. Außerdem ist nochmals darauf hinzuweisen, dass das Pflichtteilsrecht nicht auf einem herzlichen Verhältnis, sondern auf Familie und Verwandtschaft beruht, welche auch durch die völlige Entfremdung nicht beseitigt wird. Und schließlich würde die allgemeine Minderungsmöglichkeit die Enterbung mit ihren spezifischen Gründen weitgehend verdrängen. Insgesamt empfiehlt daher eine Erweiterung der Pflichtteilsminderung nicht.

7. 4. Verzinsung statt fiktiver Abrechnungsgemeinschaft

Nahezu unverständlich ist für uns heute die Aussage des § 786 ABGB, dass „bis zur wirklichen Zuteilung die Verlassenschaft in Ansehung des Gewinnes und der Nachteile als ein zwischen den Haupt- und Noterben verhältnismäßig gemeinschaftliches Gut zu betrachten ist.“ § 786 wird so verstanden, dass zwischen dem Erben und den Pflichtteilsberechtigten eine fiktive (nicht sachenrechtliche oder erbrechtliche) Gemeinschaft besteht und der aus dieser resultierende Gewinn oder Verlust verhältnismäßig den Erben und den Pflichtteilsberechtigten zuzuordnen ist. Wegen dieser „Beteiligung“ an der Abrechnungsgemeinschaft entfällt die Verzinsung des fälligen, aber noch nicht berechtigten Pflichtteilsanspruchs.

Wie ich schon seit Jahrzehnten immer wieder betone, ist diese Merkwürdigkeit ein Überrest der ursprünglich dem ABGB zugrundeliegenden Auffassung, dass der Pflichtteilsberechtigte ein Noterbe („kleiner Zwangserbe“) ist, der mit seiner (im Verhältnis zur Quote der gesetzlichen Erbfolge) verkleinerten Erbquote an der Erbfolge teilnimmt und daher keinen ab Fälligkeit zu verzinsenden Geldanspruch gegen die Erben hat. Nach der authentischen Interpretation durch das HD 1844, wonach der Pflichtteilsberechtigte als solcher kein Erbe, sondern ein Forderungsberechtigter ist, hat § 786 Satz 2 zwar keinen Anwendungsbereich mehr, wird aber dennoch weiter angewendet. Er sollte, wie ich schon viele Jahre fordere, durch eine Bestimmung über die Fälligkeit und Verzinsung des Pflichtteils ersetzt werden.

8. Die Anrechnung beim Pflichtteil

8. 1. Dringender Reformbedarf

Das Anrechnungsrecht, vor allem die Anrechnung beim Pflichtteil, und dort wieder die Schenkungsanrechnung, ist der reformbedürftigste Teil des Erbrechts. Die Regelung ist zu kompliziert und daher für viele unverständlich, sie führt zu untragbaren Konsequenzen und zu Wertungswidersprüchen. Es gibt zu viele Arten der Anrechnung, die sich voneinander schwer abgrenzen lassen. Besonders die Regeln der Schenkungsanrechnung eröffnen dem Erblasser auch Möglichkeiten, den Noterben um den Pflichtteil zu bringen. Nur die wichtigsten Punkte einer Reform können hier erwähnt werden.

Schon vor mehr als zehn Jahren hat sich ein eigenes Symposium mit der Reform des Anrechnungsrechts befasst, im Anschluss daran hat eine Arbeitsgruppe versucht, einen Gesetzentwurf auszuarbeiten. Dies ist misslungen, weil die Teilnehmer dieser Gruppe in ihren Meinungen zu sehr voneinander abwichen. Alle waren sich zwar darüber einig, dass das gegenwärtige Anrechnungsrecht unbrauchbar ist und schnell ersetzt werden müsste, in der Frage, wodurch es zu ersetzen sei, gingen aber die Meinungen vollkommen auseinander.

Nach derzeitigem Recht müssen Anrechnung von Zuwendungen von Todes wegen, Anrechnung von Zuwendungen unter Lebenden, Anrechnung von Vorempfängen und Anrechnung von Schenkungen unterschieden werden.

8. 2. *Anrechnung letztwilliger Zuwendungen*

Nach § 787 Abs 1 ABGB sind letztwillige Zuwendungen auf den Pflichtteil anzurechnen. Dabei sollte es auch bleiben, doch sollte § 787 Abs 1 durch die Schenkung auf den Todesfall und den Voraus des Ehegatten ergänzt werden.

8. 3. *Anrechnungen von Zuwendungen unter Lebenden*

Was die Anrechnung von Zuwendungen unter Lebenden betrifft, so sollten alle bisher anrechnungspflichtigen Empfänge, also Vorempfänge, Vorschüsse nach §§ 788 und 789 einerseits und Schenkungen nach § 785 andererseits, unter dem Begriff der unentgeltlichen Zuwendung zusammengefasst und einheitlich angerechnet werden. Der Erblasser sollte zwar die Anrechnung einem bestimmten Pflichtteilsberechtigten erlassen können, doch sollte dies nur zum Nachteil des Erben möglich sein, im Verhältnis zu anderen Pflichtteilsberechtigten dürfte ein solcher Erlass selbstverständlich nicht wirken.

Dementsprechend würde die Unterscheidung zwischen Vorempfängen, Vorschüssen und Schenkungen ganz entfallen. Daher wäre auch nicht mehr zwischen Empfängen zu differenzieren, die auf den gemeinen Pflichtteil und solchen, die nur auf den Schenkungspflichtteil anzurechnen sind.

8. 4. *„Umgehung“ des Pflichtteils (Fristenproblem)*

Zu den bei einer Reform zu lösenden Hauptfragen des Anrechnungsrechts zählt, ob die Unterscheidung des § 785 ABGB zwischen befristeter und unbefristeter Anrechnung beibehalten werden soll. Derzeit gilt für die Anrechnung von Schenkungen bei pflichtteilsberechtigten Personen bekanntlich keine Frist, sie sind unbefristet anzurechnen, während dritten Personen die Zweijahresfrist zugute kommt: Die ihnen gemachten Schenkungen sind unangreifbar, wenn sie länger als zwei Jahre vor dem Tod des Erblassers gemacht worden sind. Sowohl für als auch gegen die zeitliche Verschiedenbehandlung gibt es Gründe. ME ist zur Vermeidung einer unbegreiflichen Verschiedenbehandlung der Pflichtteilsberechtigten weiterhin eine Differenzierung zu empfehlen. Zuwendungen an Pflichtteilsberechtigte, vor allem an Kinder, sollten auch in Zukunft unbefristet anrechenbar sein. Es kann für die Anrechnung nämlich nicht darauf ankommen, ob zB bei einer Frist von 10 Jahren ein Kind seine 100.000 Euro vor 9 Jahren und daher anrechnungspflichtig ist und das andere Kind seine 100.000 Euro vor 10 Jahren erhalten hat und sich daher nichts

anrechnen lassen muss. Für die Anrechnung bei dritten Geschenkeempfängern könnte eine Frist gelten, doch ist die Zweijahresfrist jedenfalls zu kurz. Fünf oder zehn Jahre wären zu empfehlen.

Die Regelung müsste aber außerdem durch „Begleitmaßnahmen“ abgesichert sein. Sie sind notwendig, um rechtsmissbräuchliche Pflichtteilsverkürzungen durch den Erblasser (und mit ihm zusammenspielenden Personen) zu vermeiden. Vor allem muss verhindert werden, dass der Erblasser im Zusammenwirken mit begünstigten Pflichtteilsberechtigten durch Abgabe eines Erbverzichts (Ausscheiden aus dem Kreis der pflichtteilsberechtigten Personen) oder durch Einschaltung von dritten Geschenkeempfängern als „Treuhändern“ die Rechte der übrigen Noterben beeinträchtigt oder vereitelt.

Eine merkwürdige Regelung ist in Deutschland Gesetz geworden: Schenkungen des Erblassers sind für den Schenkungspflichtteil „gleitend“ zu berücksichtigen. Je mehr Zeit seit der Schenkung verstrichen ist, umso weniger soll vom Geschenk angerechnet werden. Eine Schenkung im letzten Jahr vor dem Tod des Erblassers wird bei Ermittlung der Pflichtteilsgrundlage voll berücksichtigt, im zweiten Jahr vor dem Tod jedoch nur noch zu 9/10 usw. Ob man diesem Beispiel folgen soll, ist zweifelhaft. ME darf man das „Gleitmodell“ nicht anwenden, weil dies im Verhältnis zu den anderen Pflichtteilsberechtigten dem Ausgleichsgedanken (Gleichbehandlungsprinzip) widersprechen würde: je länger die Schenkung bei einem Pflichtteilsberechtigten zurückliegt, umso mehr wird der Ausgleich im Verhältnis zu den übrigen Pflichtteilsberechtigten vereitelt. Der verkürzte Teil kann aber nichts dafür, dass der Erblasser das eine Kind früher bedacht hat als ihn selbst. Ihm wird nun am meisten angerechnet. Die „Gleit-Lösung“ ist offenbar nur auf dem Reißbrett entstanden, ohne dass man Gespür für die Konsequenzen gehabt hat.

8. 5. Privatstiftung

Besondere Probleme hat im Hinblick auf eine Pflichtteilsumgehung die Privatstiftung gebracht, welche vielfach zur missbräuchlichen Pflichtteilsverkürzung benutzt wird. Das Problem liegt erstens darin, dass die Privatstiftung für die Schenkungsanrechnung ein unbeteiligter Dritter ist, für den bei unentgeltlichen Zuwendungen die Zweijahresfrist des § 785 gilt. In Wirklichkeit ist aber die Stiftung im Verhältnis zum Erblasser kein unbeteiligter Dritter, sondern sein perpetuierter oder zementierter Wille, nach dem die Stiftung für immer wirtschaftet, Geld verwendet und weitergibt. Nach zwei Jahren schauen aber die Pflichtteilsberechtigten durch die Finger.

Die zweite Problematik ergibt sich daraus, dass die Stiftung nach dem Willen des Erblassers, der ja die Begünstigten festgelegt hat, Ausschüttungen an bestimmte Pflichtteilsberechtigte vornehmen und andere Pflichtteilsberechtigte ausschließen kann. Die Empfänger solcher unentgeltlicher Leistungen sind gegen Anfechtungen nach § 785 immun, weil sie ja vom Erblasser gar keine Zuwendung bekommen haben, sondern nur von der Stiftung. Überdies wären unentgeltliche Zuwendungen, die nach dem Tod des Erblassers erfolgen, von § 785 ABGB gar nicht erfasst. Was könnte man gegen diese „Schlupflöcher“ tun?

Vom Pflichtteilsrecht her wäre es wünschenswert, die Stiftung einer unbefristeten Anrechnung zu unterwerfen. Das bisher eingesetzte Vehikel der „Vermögensopfertheorie“ ist nicht nur dogmatisch höchst fragwürdig, sondern schafft auch nur in ganz bestimmten Fällen der ersten Gruppe (eher zufällig) Abhilfe. Bei Befristung der Anrechnungsverpflichtung müsste die Anrechnungsfrist jedenfalls sehr lang sein. Zur Verminderung von Pflichtteilsverkürzungen sollten aber auch Personen der Anrechnung und Anfechtung unterworfen werden, die von der Stiftung aus dem vom Erblasser stammenden Vermögen unentgeltliche Zuwendungen erhalten, wenn diese auf dem Willen des Erblassers beruhen, was bei pflichtteilsberechtigten Zuwendungsempfängern zu vermuten wäre.

Sie sehen, dass die Reform des Erbrechts einige Aufgaben erledigen muss. Hoffen wir, dass sie es klug und weise tut.

ZLINSZKY JÁNOS*

KEGYELETI EMLÉKHELYEK ÉS AZ ALKOTMÁNY FEJLŐDÉSE

Alkotmányunk szóban vagy írásban, tudatunkban, gondolat és megfogalmazás, majd kihirdetés, tudomásul vétel és értelmi, akarati, érzelmi elfogadás révén jön létre, fejlődik, határozza meg életünket. Része nemzeti kultúránknak. Bizonyos vonatkozásban része népi azonosságunknak is. Mindenesetre azonban nem az anyagi létrend része, tárgya, hanem szellemi, fogalmi, eszmei valóság. Jellege szerint nem kötődik térbeni helyhez, az anyagi világ tárgyaival ellentétben „nem foglal helyet az anyagi világban”. Nem merész, fogalmilag téves közéleti-e Alkotmányunk kibontakozását, alakulását, fejlődését emlékhelyekhez kötni?

Mi a kegyelet? Tudatosítása annak, hogy létünk ezer szállal kapcsolódik a múlthoz. Régvolt személyek biológiai folytonossága vagyunk. Régi megfogalmazott eszmék határozzák meg gondolkodásunkat. Elődeinktől tanult nyelven fogalmazzuk meg igazságainkat. Ott vagyunk otthon, ahol elődeink részünkre otthont teremtettek, ahol hazát alakítottak ki. Mindazt, amit elődeink reánk hagytak, bizonyos tisztelettel fogadjuk, őrizzük, közelítjük, a már Mózes törvényében megfogalmazott tétel szerint: Tiszteld Atyádat és anyádat, hogy hosszú életű lehess a földön. Ha kegyelettel fordulunk múltunk felé, életünk hosszabbodik meg: születésünk előtti létbe nyúlunk át titokzatosan, halálunk után felnövő nemzedékekben folytatódik. Ezért van, ezért természetes, hogy elődeink emlékét kegyelettel őrizzük, ezért, hogy utódaink iránt felelősséget érzünk.

Mind elődeink, mind utódaink léte bennünk nem anyagi valóság, hanem fogalomhoz kötődő eszmei érték. Tudatos lehet mind kegyeletünk, mind felelőségünk térbeli kötődés nélkül is. A messzi távolba szakadt hazánk fia is érezheti

¹ Professor emeritus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának alapító dékánja.

ősei iránt ezt a kegyeletet, érezheti utódai önazonosságának megtartása miatti felelősségét. Mégis emlékei a rég elhagyott haza tájaihoz kapcsolódnak. „Zágon felé mutat egy halovány csillag” Mikesnek, „a hon messzi képét siratja bujdosó magzatja” Kölcsey szerint. A Nemzeti Kegyeleti Bizottság kötelessége törvény szerint számba venni a sírokat, ahol „unokáink leborulhassanak”, meg a haza azon helyeit, amelyek kegyeletes emléket ébresztenek bennünk – bánatos vagy épp buzdító, példa erejével ható emléket.

Nemzeti kultúránk, hagyományunk része alkotmányunk is. Egy-egy alapelvének elfogadása, közkinccsé tétele helyhez is köthető. Történelmi esemény színhelyéhez. Ennek meg van a maga jelentősége, kivált a mi nemzedékünk számára, hiszen annak nagy része elbizonytalanodott kegyeletet érdemlő nemzeti tudatunk értékei vonatkozásában. A kegyelet megkophat, ha nem tartják ébren, ha nem ápolják gondosan: s amennyire értékhordozó, értéket ébresztő lehet helyesen megtartva, oly annyira értékvesztéssel jár a vele szembeni közömbösség.

Nemrég abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy az Országgyűlés emberi jog és Kisebbségi Bizottságának ülésén vehettem részt, mint meghívott szakértő. Az Alkotmánybíróság egy határozata képezte a vitában érvelés tárgyát. Határozatában a bírói Testület egy jogintézménnyel, a házasság intézményével kapcsolatban hangsúlyozta: „a házasság intézménye kultúránkban és jogunkban hagyományosan férfi és nő életközössége.”¹ A vitában megszólaló felek egyike úgy vélte, hogy a modern idő igényével szemben nem lehet érv alkotmányos tétel érvényessége és kötelező volta mellett az, hogy a hagyomány vagy a kulturális tudat a tételt érvényesnek, élőnek, kötelezőnek tartja.

A hasonló jellegű modernizációs törekvéseknek komoly pártja van hazánkban. Hangos pártja. Vele szemben, természetes ellenhatásként, megjelenik a közvéleményben egy másik áramlat is, homlok egyenest ellenkező gondolkodással. Azt vitatja, hogy a múltunkban meghatározott alkotmány vagy elfogadott értékrend az utódokra egyszer s mindenkorra kötelező, attól eltérniök a következő nemzedékeknek nem szabad, nem lehet.²

A nemzeti kegyelet tárgyainak, személyeinek, eszméinek meghatározása és általános elfogadtatása a nemzet egységének előfeltétele. Az elfogadtatás első lépése a helyes megismerés. A kegyeletre érdemesség indoklásának megismertetése ezért fontos. Írásomban szeretném előző, huszonnégyszáz év kiadott

¹ 14/1995 (III 13) AB hat., 966/H/2007 AB hat.

² Vö. ZILINSZKY János: A Szent Korona-tan „mai érvényében”. *Magyar Szemle*, XV. 1–3. (2006. febr.) 177–182.

Alkotmányunkban kimutatni a történelmi gyökereket. Talán közelebb hozhatom ezzel volt alaptörvényünket azok szívéhez, akik benne csak a hagyomány elvetőjét, vagy egy régi, gyűlölt, „sztálinista” törvényszám idejétmúlt fenntartóját látják. – Ám talán közelíthetem azokhoz is, akik teljesen esetleges, és ezért tetszés szerint módosítható szöveget látnak csupán az Alkotmányban, és semmibe veszik azt a tényt, hogy egyes tételei benne élnek kultúránkban, népünk, nemzetünk többségének tudatában, értékrendjében.

I. Talán sokan megütköznek azon az állításomon, hogy érvényes alaptörvényünk, Alkotmányunk lényeges elemeit már magunkkal hoztuk a honfoglaláskor, a régi hazából, hogy aztán az új haza belső elrendezése során tartott szerben, a honfoglalás záró mozzanataként tartott gyűlésen határozzuk meg tételesen azok érvényét. Ily módon eredetük még a mondabeli vérszerződésre megy vissza, a honfoglaló nép bár nem feltétlen ősi, de létező azonosságutadatának része voltak.³ A honfoglalást lezáró, annak eredményét rögzítő, és a további nemzeti együttélés alapszabályait meghatározó szer emlékhelye krónikáink szerint az ország közepe táján elhelyezkedő *Pusztaszer*. Itt osztották el a szerzett – foglalt hazában a szállásföldeket a törzsek, és azokon belül a nemzetségek között, gondoskodva a nomád létet alig elhagyott pásztornép nyájai összekeveredését gátló, s az ebből eredő vitákat megelőző mezsgyék, valamint a szomszédok felé meghagyott gyepűmezsgyék kijelöléséről.

Ennek az első szálláselosztásnak maradandó birtok-meghatározó hatása csak Nagy Lajos ősiségi rendelkezéseivel tűnik el végleg a magyar jogrendből. (Részben visszaköszön újra a mai régiók meghatározása során.)

A szállásbirtokok kijelölése a magyar nemzet törzsi alrészének ekkor még eleven valóságára utal vissza. A nemzet egységét meghatározta a közös népi kultúra és nyelv, valamint a főhatalmat gyakorló, Árpád utódai közül kiválasztott fejedelem. Ám a szabad fegyveresek magán autonómiája, életük, családjuk sorsának alakítása terén, valamint a közügyekbe való beleszólási joga, a törzsfők utódai által jelölt fejedelem elfogadása terén, létezett, ugyanúgy, mint felelősségük a nemzeti érdekek védelmezésében, katonai szolgálat kötelezettségük is. (A nemzet tagjainak ezen általános kötelezettségét csak néhány éve váltott fel a hivatásos hadsereg fenntartásának kötelezettsége.) A törzsek viszonylagos önállósága megmutatkozott a törzsi vezetők fejedelemjelölő jogkörében és abban, hogy az országos ügyeket eldöntő tanácsban részvételi jogukat a szer biztosította. A helyi kérdések rendezésében az alrészek önállósága viszont máig

³ ZLINSZKY János: A magyar jogrendszer kezdetei. *Jogtudományi Közöny*, 1996/7–8. 269–274.

él a helyi önkormányzatok saját ügyeikben fennálló, Alkotmány szerint el nem vonható autonómiájában (Alk. 42. § A helyi közösséget megilleti a helyi önkormányzás joga.)

A hagyomány szerint az uralkodó (fejedelem) kiválasztása határozott család köréből alkalmasság – többnyire kor, szeniorátus – szerint, a törzsi vezetők által való ajánlása (praesentatio), valamint elfogadása a fegyveres szabadok által (acclamatio), hagyomány szerint bizánci tanácsra, bizánci közjogi elvek szerint került bele a magyar közjogi hagyományba, és századokra meghatározta uralkodó és nemzet viszonyának sajátos, az európai hűbértől eltérő jellegét.⁴

A pusztai szerben megnyilatkozott a századokig tartó nomád együttélés során nyelv, szokások és vérségi összetartozás által néppé vált magyarok egy fő alatt nemzetté egyesült közösségének tudata: a kulturális és a politikai összetartozás. Birtokba vették az országot, amelyet hatályos alaptörvényünk 1. §-a Magyarországnak nevez. E Megjelölés takarja, hogy az országot a magyar nép lakja, és abban az Alkotmány 2. § (1) pont szerint független államot alkot. Ebben az államban öntörvényű módon – ma úgy mondjuk, a népeknek járó önrendelkezési jog szerint, a magyar nép nemzetté egyesült egyenjogú tagjait (demokratikus módon) illeti a főhatalom. (Alk. 2. § (2) népszuverenitás)

Történelmünk tanúsítja, hogy mind a magyar népiséget fenyegette beolvasztó szándék, mind a magyar államalkotó nemzeti létet fenyegették alávetést követelő külső nagyhatalmi igények. Sem független öntörvényű politikai létünk megtartása, sem népi kultúránk megőrzése nem adódott természetes folyamatként. Nem ajándékba kaptuk: meg kellett azért harcolnunk. Állíthatjuk, e harcnak nincs vége. Ma is fenyegeti népi azonosságunkat, nemzeti létünket beolvasztó törekvés, különböző oldalakról, más-más formában. Pusztaszeri emlékhelyünk tanítása: Érték a népi kultúra, érték a nemzeti önállóság, közös értékünk. Közösen örökdjünk felette!

II. A következő nemzeti emlékhely, amihez a magyar alkotmányfejlődés egy mozzanata köthető, *Esztergom*. Géza fejedelem és Szent István városa. Sokak felfogása szerint nem Etelközben, hanem csak itt született meg a magyar állam, mint archiregnum, független keresztény jogállam. Az kétségtelen, hogy a nyugati világ számára a keresztény Európa oldalába fűródott kellemetlen, mielőbb eltávolítandó tüskéből Szent István műve révén lett a magyar királyság, a Res publica Christiana, a keresztény európai államok közösségének befogadott, elismert tagjává.

⁴ Vö. ZILINSZKY János: Történelmi alkotmányunk fejlődése. *Magyar Szemle*, 2002/3–4. 5–6.

Kettős tudati átalakulás kellett ehhez. Egy belső a magyarság részéről és egy külső, a szomszédok részéről. Jó, hogy István király műve kiteljesítéséhez megkapta a történelmileg szükséges időt. Épp hogy belefért a nagy változás-változtatás a két emberöltőbe, de, amint a következő évek kemény próbái igazolták, annak végén befejezett művet hagyott hátra a Szent király.

Országa sem a német-római császár impériuma alá nem sorolódott, sem a keleti bizánci bazileusz csatlósa nem lett. Nem lett pápai hűbérré sem, mint kevéssel utóbb a szicíliai normann királyság. A magyar királynak küldött korona nemzetközi viszonylatban ezt a minden szomszédtól független szuverenitást jelképezte. A király főhatalma hazánkban átruházott főhatalom volt, ám nem felsőbb hatalom juttatta, hanem az öntörvényű nemzet választása, elfogadása ruházta az uralkodóra.

A nemzet elfogadta a királyt, és elfogadta kezéből az új rendet. Érzékelte, hogy szüksége van arra, jól jár vele. A király meg tudta győzni a nemzetet arról, hogy nem vesz el szabadságaiból semmit, ami meghagyható, hanem inkább ráépíti a társadalom új rendjét a régi hagyományra. Közrend és magán szabadság viszonylata az országon belül ekkor alakul ki, válik egyaránt fontossá, s ezen túl, ha valamelyik sérül, a Szent király szabadságát fogja visszakívánni, visszakövetelni a nemzet. Mai Alaptörvényünk a személy szabadságát és méltóságát ugyancsak magasra tartja 8. és 54. §-aiban. Egyenlőségjelet tesz köz- és magánérdek között az Alaptörvény 9. § (1) pontja is.

Egyenrangú társként csatlakozott a magyar királyság a keresztény világhoz. Bizonyítják kibontakozó családi kapcsolatai. Alkotmányunk ezt az egyenlőként való csatlakozást fogadta el mai időkben újra, a 2/A. §-ban, mikor nemzetközi szerződés – tehát kétoldalú jogügylet – révén, egyenlő tagként csatlakozott alkotmányosan az Európai közösséghez. Nem új dolog ez számunkra. Európába már ezer évvel előbb belépett Magyarország. Akkor is a maga ereje, műveltsége, együttműködési készsége volt a hozadéka, ma is az. Tudatosítsuk európaiságunk nemzeti emlékhelyén: önként vállaltuk a közösséget, nyereségnek bizonyult az mindkét fél részére, és megszolgáltuk, amit kaptunk vele, bőven, történelmünk során. Joggal igényelhetjük, a magunk népi kultúrájának teljességével, nemzeti önazonosságunkkal fogadjanak el, ismerjenek el értéknek a közösségen belül. Ám ezen is tudatosan, múltunk iránti kegyelettel és jövőnk számára óva értékeinket, kell munkálkodnunk.⁵

⁵ ZLINSZKY János: A magyar jog tradicionálisan európai jog. *Jogtudományi Közlöny*, 1995/1. 1–89.

III. A szent király rendjét megpróbálta a 11. század viharos átmenete és marandónak találta.

A magyar jogállam fejlődésének újabb mozzanatai a szent király nyugvó helyéhez, második székvárosához, *Székesfehérvárhoz* kötődnek. A legitim magyar uralkodó hatalmának formai legalitását a 11. század végétől koronázása adta, mégpedig Székesfehérvárott, az esztergomi érsek által, az úgynevezett szent koronával kellett megkoronáznia a bárók által alkalmasként javasolt Árpád ivadékot, a nemzet jelenlétében, Esztergom érsekének.

A hatalom átruházásának tartalmi rendjéhez kapcsolódik a hatalom formális átadása. A jogállamban ez a formatartás nem formalizmus, nem üres külsőség, hanem kellék, ami által mindenki számára egyértelművé válik a hatalom gyakorlására való felhatalmazottság is, a hatalomgyakorló tevékenység is. Egyúttal itt kezdődik a magyar jogrendben a hatalommegosztás fontos jogállami követelménye: többek hatáskörük szerint közrehatása által gyakorolja a nemzet szuverén hatalmát tisztviselőin keresztül. A hatalomnak ez a képviselők általi gyakorlása a természetes a társadalomban: nem zárja azonban ki, hogy adott esetben a nemzet közvetlen is megnyilatkozzék, mint öntörvényű cselekvő közösség.

Alkotmányunk 1. § (2) pontja rögzíti ezt a tételt, míg számos szakaszban gondoskodik arról, hogy a formai hatalomgyakorlás megnyilatkozásai felismerhetők legyenek. Annak idején, az első királykoronázásokhoz csatlakozón, az uralkodó törvénytálat napot is tartott, azaz gyakorolta a korona révén ráruházott bírói hatalmát országa szabad lakói felett, valamint jogalkotói hatalmát országa nemeseivel és tanácsával közösen.

Hogy köthető-e Székesfehérvárhoz a magyar alkotmány első okirati megfogalmazása, II. András Aranybullája, bizonytalan. Tény, hogy előírásai között szerepel a székesfehérvári törvénytálat megőrzésének kötelezettsége, ami az országgyűlés előfutárjának tekinthető. Ugyancsak kiemelendő, hogy az okirat egy példányát a mindenkori nádor őrizte, akinek országos főméltóság jellege ezzel is hangsúlyt nyert. Valamint szerepel benne az országbíró is, mint aki ugyan nem akárhol, de a király udvarában a bírói tisztség gyakorlására jogosult. Szerepel továbbá benne a nemeseknek a szent királytól kapott szabadságukban megőrzése, vagyonuk feletti szabad rendelkezési joga, és jogaik sérelme esetére egyenként s csoportosan is az ellenállás lehetősége, felség sértés vádjá nélkül. Ugyanezt tartalmazta az Alkotmány 2. § (2) pontja is, és tartalmazza – részletebben – az Alaptörvény is.

IV. Az Árpád ház kihaltát követő századok során – minthogy nincs született királya az országnak – egyre hangsúlyosabbá vált Alkotmányunk népszuverenitási tétele, a hatalom mindenkor átruházott jellege. A 14-15. században kifejeződött a Szent Korona-tana megjelöléssel ismert államelméleti eszme, amely szerint a jelképes korona magában foglalja eszmeileg mind az ország szabad lakóit, mind az ország tisztségviselőit (bárokat), mind a királyt: ám a hatalom szempontjából elsődlegesen a nemzet tagjai (a bárók és szabadok), mert a korona csak tőlük kapja hatalomkövetítő formai erejét. Ez tehát a nemzeti szuverenitás újabb formában való kifejtése, ami kiegészül azzal a szemlélettel (levezetve a Nagy Lajos által bevezetett ösiség tanából), hogy az ország egész területe, annak minden része és társországa a Szent Korona tulajdona. (Azon akár királynak, akár nemesnek csak birtoka lehet.) Minthogy pedig a Korona erejét a nemzettől kapja, ez más módon megfogalmazva fedte az Alkotmány 10 § (1) pontját, amely szerint „a magyar állam tulajdona *nemzeti* vagyon.

Mind ezen újabb alkotmányos tételek megfogalmazásukban elsősorban *Budához*, mint az országnak IV. Béla óta központjához kötődnek. Még inkább hangsúlyt kap ez a központi jelképes szerep akkor, amikor 1541-ben elvész, helyesebben török fennhatóság alá kerül Buda vára az ország jó harmadával. Bécsbe került a korona, szétesett a nemes nemzet, meghasonlott önmagával, s idegen segítségben kezdte jövője reményét keresni. Alkotmányos hagyatékunk utolsó percben került feljegyzésre a Corpus Iuris Hungarici, s a Verböczi Hármaskönyve lapjain, hogy alapjául szolgálhasson egy nagyon töredékes, ellentmondásos, s mégis az európaiság felé is törekvő, maga hagyományait is féltékenyen ápoló hazai szokásjogi alkotmány- és jogfejlődésnek. Annak mélyén élt a remény, hogy lesz még egyszer Buda magyar, s mikor ez eljött, lendületet adott a hagyomány a nemzeti újjáéledésnek. „Él magyar! Áll Buda még! A múlt csak példa legyen most!”

V. Az újjáéledés, a nemzeti reformok kora, hely szerint Pozsonyhoz kötődnek. Ott jelent meg a kerületi gyűlésen hazánk legnagyobb fia, hogy szerény szóval felajánlja birtokai egy évi jövedelmét a magyar nyelv és tudományosság ápolására létre hozandó társaság céljára.

Mi ma emlékezők Pozsony helyett a *Magyar Tudományos Akadémia* Duna-parti épülete és előtte a legnagyobb magyar szobra felé fordulunk, nemzeti emlékhellyé minősítve az autonóm tudomány hazai csarnokát, és annak megalapítója szobrát.

Joggal tartotta ezt az aktust Arany János „új idő” kezdetének, mely „erényben gazdag, tettben szapora!” Joggal vallotta, hogy a tudás, a műveltség adja a

nemzet igaz értékét! Nem véletlen hát, hogy Alkotmányunk 70/F. §-ában a művelődéshez való jogot emelte alapjog szintre. 70/G. §-ában a tudomány és a tanítás szabadságjogát rögzítette, és (2) pontjában külön kiemelte, hogy tudományos értékelés és tudományos igazságok kérdésében kizárólag a tudomány művelői illetékesek! E tételeket veszi át az Alaptörvény X-XI. cikke.

VI. Az új idő gyorsan meghozta gyümölcsét. Ha újabb nemzeti kegyeleti emlékhely felé fordulunk, a *Magyar Nemzeti Múzeum* előtt megemlékezhetünk arról a vértelen, békés, csendes polgári megmozdulásról, amelyet a város egyetemista ifjúsága, néhány lelkes fiatal író, és a polgárság bátor, de egyértelmű kiállása mellettük tett a magyar polgári forradalom napjává. 1848. március 15-e nemzeti ünnepként a sajtószabadság, a polgári egyenlőség, a közteherviselés, a népképviselőnek felelős hatalom, a nemzeti véderő születése napja. Egyike azon ritka pillanatoknak, amikor nemzetünk békésen, felelősen, de öntudatosan, ágyúk elől sem hátrálva egységben tudott kiállni értékekért! Azóta mind ezen értékek megfogalmazást nyertek új Alkotmányunkban. Ám mintha érték-ként elismerésük gyengült volna az idővel. Vagy talán magunk sem ismerünk azokra az eredményekre, amelyeket a nemzeti közakarat oly egységesen követelt valaha, és amelyeket mai Alaptörvényünk egytől egyig rögzít!

VII. Az utolsó nemzeti emlékhely, ahol ma meg szeretnék lélekben állni Önökkel, az Országgyűlés háza előtti *Kossuth tér*. Nem nagyra látó nemzeti álmaink kőbe formált emléke előtt állok meg, bár azt is lehetne. Nem is a véráztatta kövezetre tekintek most, noha egy ugyancsak békésnek és tisztának indult egységes megmozdulás hősei haltak ott a szabadságért és alkotmányos elveinkért, idegen elnyomó hatalom golyóitól találva. Reméljük, lesz még gyümölcse áldozatuknak. Én most zárszóként ennek a tiszta forradalomnak azon évfordulójára, 1989. október 23-ra emlékszem, amikor az Országház erkélyéről a nem legitim parlament nem legitim elnöke kihirdette, mintegy új időt nyitva és új esélyt teremtve, a nemzet új Alkotmányát és az új jogállam első alapintézményének törvényét.

Úgy hívtuk, remélve, bízva, ezt a percet: a rendszerváltás kezdete. Jó lenne felidézni, kegyelettel, mindazt a jóakaratot, ami akkor összesűrűsödni látszott a Kossuth téren! Jó lenne hozzá ölelni történelmi hagyományaink számos őrzendő értékét. És nem adni fel a harcot, a magyar alkotmányos jogállamért, amíg csak teljes győzelmet nem eredményezett.

